

"Bu kitapla davranış şeklinizi sorgulayacak, özellikle de kötülüğe yatkın insan doğasına bakış açınızı kökünden değiştireceksiniz.

Şeytan Etkisi, insanı tedirgin eden ancak kimsenin daha önce hiç bu kadar ihtiyaç duymadığı bir eser."

—MALCOLM GLADWELL, *Blink* ve *The Tipping Point* kitaplarının yazarı

NEW YORK TIMES BESTSELLER

ŞEYTAN ETKİSİ

"Kötülüğün Psikolojisi"

Philip Zimbardo

Psikoloji tarihine damgasını vuran
STANFORD HAPİSHANE DENEYİ'nin mimarı

SAY

WILLIAM
JAMES
KİTAP
ÖDÜLÜ

Phillip
Zimbardo

SEYITAN
ETKİSİ

“Tüm siyasetçilerin ve eleştirmenlerin mutlaka okuması gereken önemli bir kitap.”

—*The Times*

“Kötülüğün doğası hakkında hayranlık uyandıran bir çalışma.”

—*The Observer*

“Sürükleyici.”

—*Skeptic*

“Stanford Hapishane Deneyi’nin yaratıcısının ağzından Irak’taki Ebu Gureyb Hapishanesi’nde yaşanan sosyal dinamiklerin bir analizi ... kötülüğün psikolojisi üzerine bir anlatı, Bush yönetimine ciddi bir eleştiri ... ‘kahraman’ olarak adlandırılan, büyük sosyal cesaret gösterenlere adanan bir bölüm. ... Kitabın Ebu Gureyb’e olan yaklaşımı önemli bir açığı kapatacak.”

—*Booklist*

“Zimbardo, insan ruhundaki karanlığa ışık tutup gizli
köşeleri aydınlattığı için içten bir teşekkürü
hak ediyor...”

—VACLAV HAVEL,
Çek Cumhuriyeti Eski Cumhurbaşkanı

“Stanford Hapishane Deneyi’nde, Phil Zimbardo,
bir laboratuvarıda kötülüğü mercek altına aldı.
Onun deneyimleri bize karanlık doğamızı gösterdi.
... *Şeytan Etkisi*, iyi kurgulanmış bir roman kadar
sürükleyici, kutsal kitap kadar derinlikli... Tüm
zamanlarda referans olacak bilimsel bir araştırma...”

—ANTHONY PRATKANIS, PH. D.
Kaliforniya Üniversitesi Psikoloji Bölümü
Emekli Öğretim Üyesi

ŞEYTAN ETKİSİ

Philip Zimbardo Stanford Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nün onursal profesörüdür; aynı zamanda Yale Üniversitesi, New York Üniversitesi ve Kolombiya Üniversitesi'nde de öğretim üyesi olarak çalışmıştır. *Psychology and Life* kitabının eş yazarı ve dünya çapında 2,5 milyondan fazla satan *Shyness* kitabının yazarıdır. Zim-

bardo, Amerikan Psikoloji Birliği'nin başkanlığını yürütmüştür ve şu anda Stanford'daki Terörizme Yönelik Disiplinlerarası Politika, Eğitim ve Araştırma Merkezi'nin (Stanford Center on Interdisciplinary Policy, Education and Research on Terrorism) yönetimini sürdürmektedir. Yaratım sürecine yardım ettiği ödüllü PBS, *Discovering Psychology* serilerini de kaleme almıştır. 2004'te, Irak Ebu Gureyb Hapishanesi'ndeki Amerikan askerlerinin cezai davranışlarına ilişkin duruşmada bilirkişilik yapmıştır. Bilgilendirici internet sitesi www.prisonexperiment.org her yıl milyonlarca kullanıcı tarafından ziyaret edilmektedir.

Yazarın kişisel sayfası: www.zimbardo.com

Kitabın web sayfası: www.lucifereffect.com

ŞEYTAN ETKİSİ

“Kötülüğün Psikolojisi”

Philip Zimbardo

İngilizceden çeviren:

Canan Coşkan

Say Yayınları
Psikoloji Dizisi

Şeytan Etkisi / Philip Zimbardo
Özgün adı: *The Lucifer Effect*

© 2007 by Philip G. Zimbardo, Inc. Tüm Hakları Saklıdır.

Türkçe yayın hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0424-7
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Canan Coşkan
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Grafik tasarım: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı / İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2015

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İçindekiler

Görsel Listesi.....	9
Çevirmenin Notu	13
Türkçe Baskı İçin Önsöz.....	15
Teşekkürler	23
Önsöz	26

1. BÖLÜM

Kötülüğün Psikolojisi: Durumsal Karakter Değişimleri.....	35

2. BÖLÜM

Sürpriz Pazar Tutuklamaları	65

3. BÖLÜM

Pazar: Aşağılama Ritüelleri Başlasın	91

4. BÖLÜM

Pazartesi: İsyan	115

5. BÖLÜM

Salı: İki Sorun Birden “Ziyaretçiler ve İsyanlılar”	147

6. BÖLÜM

Çarşamba: Kontrol Kaybı	177

7. BÖLÜM

Şartlı Tahliye.....221

8. BÖLÜM

Perşembe: Gerçekle Yüzleşme 255

9. BÖLÜM

Cuma: Görüntü Kararıyor 283

10. BÖLÜM

Stanford Hapishane Deneyi'nin Anlamı ve İletileri:
Karakter Değişimlerinin Simyası 313

11. BÖLÜM

SHD: Etik ve Uzanımları 365

12. BÖLÜM

Sosyal Dinamikler: Güç, Uyum ve İtaat.....409

13. BÖLÜM

Sosyal Dinamikleri İncelemek: Bireydışlaşma,
İnsandışlaştırma ve Eylemsizliğin Kötülüğü 467

14. BÖLÜM

Ebu Gureyb'deki İstismar ve İşkenceler:
Dehşeti Anlamak ve Kişileştirmek.....509

15. BÖLÜM

Sistem Yargılanırken: Emirlerde Suç Ortaklığı 587

16. BÖLÜM

Durumsal Etkilere Karşı Çıkmak ve
Kahraman Olmak 677

Notlar 743

Dizin.....809

Görsel Listesi

1. M. C. Escher'in <i>Melekler ve Şeytanlar</i> illüzyonu.....	34
2. Öğrenciyi tutuklayan polis	82
3. Üniformalı Stanford Hapishane Deneyi (SHD) gardiyanı	93
4. Sayım için sıraya girmiş SHD tutukluları.....	95
5. SHD komitesi üstsorumlu Zimbardo ile görüşüyor	129
6. SHD avlusunda hareketlenme	148
7. SHD tutukluları duygusal krizlerin eşiğinde	187
8. Kafalarma kesekâğıtları geçirilmiş, zincirlenmiş SHD tutukluları komite kararını bekliyor	222
9. Çıplak SHD tutuklusu 3 numaralı hücresinde	256
10. Gardiyanların ve tutukluların davranışlarını karşılaştırdığımız SHD tablosu (video görüntülerinden alınmıştır)	324
11. Milgram'ın İtaat Çalışması için New Haven erişkinlerine yönelik hazırlanan çağrı (Alexandra Milgram ve Erlbaum Yayıncılık katkılarıyla)	424
12. İtaat deneyinde şok aletine bağlanan "öğrenen"	425
13. "Öğretmen" yetke baskısına uyarak "öğrenen"e şok veriyor	426
14. Ebu Gureyb Hapishanesi: Mahkûm piramidinin tepesinde gülümseyen gardiyanlar	511

15. Ebu Gureyb Hapishanesi: Köpek tasmasıyla mahkûmu yerde sürükleyen bir gardiyan.....	511
16. Başçavuş Chip Frederick Irak'ta gururla Amerikan bayrağını tutuyor	529
17. Ebu Gureyb mahkûmları homoseksüel ilişkiye ve mastürbasyona zorlanıyor	553
18. Ağızlıksız ordu köpekleri çıplak mahkûmları korkutmak için kullanılıyor.....	555
19. Ebu Gureyb gardiyanı bir rock grubu üyesi gibi yüzünü boyamış, hücrede poz veriyor	566
20. Chip Frederick "Çuvallı Adam"la poz verirken (işkencenin en bilinen görüntülerinden biri)	571
21. Chip Frederick "Bok Kafa" mahkûmun üzerine oturmuş	573
22. Ebu Gureyb gardiyanı öldürülen "hayalet tutuklu" ile poz veriyor	629
23. Ordu tanklarının karşısında duran kahraman Çinli öğrenci "Tank Adam"	706
24. M. C. Escher'in <i>Melekler ve Şeytanlar</i> illüzyonu.....	741

*Hayatımın biricik kahramanı,
Christina Maslach Zimbardo'ya...*

Çevirmenin Notu

Zimbardo'nun *Şeytan Etkisi*, birçok "psikolojiye giriş" ve "sosyal psikoloji" kitabında bulabileceğiniz, bilim-kurgu ve gerilim türlerindeki filmlere konu olmuş, sosyal psikolojinin bağlamsal dinamiklerine odaklı en çarpıcı ve tartışmalı deneylerinden birini, *Stanford Hapishane Deneyi*'ni yaratıcısının dilinden okura sunan bir anlatı...

Uzun zamandır sosyal psikolojide insanın içindekinin dışındaki kötülükle nasıl, neye dönüşebileceğine örnek olarak gösterilen ünlü "kontROLSÜZ" deneylerden birinin bir güncesi, aynı zamanda güç ilişkileri, yetkeye itaat, yetke ve mevki etkileri, gruplararası dinamikler, birey dışılaşma ve kimliksizleşme üzerine önemli bir sosyal psikolojik deneme; öte yandan, tarihin en kara tekerrürlerinden birkaçının üzerine tutulmuş bir büyüteç... *Şeytan Etkisi*, tüm bunlara ek olarak Zimbardo'nun geçmişiyle etik bir hesaplaşma. Bu anlamda okurun kitabın sonuna kadar yazarm iç sorgulamalarını dinleyeceğini ve belki de kendi etik ilkelerini sorgulama ihtiyacı duyacağını söyleyebilirim.

Okur, ilerleyen bölümlerde, bu tarihi deneyle ilgili gerçeklerin görece yalıtımsız bir aktarımına şahit olacak. Bununla kalmayıp Irak savaşı sırasında Ebu Gureyb Hapshanesi'nde yaşanan işkenceler gibi, varlığına şahit olmuş olabileceği bazı acımasızlıklara veya bu acımasızlıklar karşısındaki duyarsızlığın gelişimiyle ilgili bazı sosyal bilimsel kesitlere erişecek. Kısaca, *Şeytan*

Etkisi, sadece sosyal psikolojiye ilgi duyanlar, sosyal bilim insanları ve psikoloji öğrencileri için değil, aynı zamanda insanın, özellikle de eline yetke geçen kişinin nasıl değiştiğini ele alan başvuru kitabı arayanlar için gelişmiş bir kaynak. Bu kaynağı Türkçeye çevirirken kullandığım “bireydışılama”, “insanaltılaşırma”, “insandışılama” ve benzeri terimlerin gündelik dilde yaygın olarak kullanılmayan fakat sosyal bilimlerin uluslararası seviyesinde can alıcı kavramsal detayları yansıtan kelimeler olarak gördüğümü rahatlıkla söyleyebilirim. Bu açıdan, söz konusu terimlerin yayılarak kullanılmasını dilerim.

Bu “yolculuk” sırasında da durumsal koşulların insan düşünce, duygu ve davranış dünyasını nasıl şekillendirdiğini, iradenin bu şekillenmenin neresinde yer alabileceğini, böylesine kapsamlı ele alınmış gibi görünen bir sosyal deneyde nasıl analitik ve etik hatalar olabileceğini göz önünde bulundurmaya devam etmenin okurun bireysel çıkarımları açısından önemli olduğunu düşünüyorum. Bir sosyal psikolog olarak okura tavsiyem, bu tarihi deneyin yöntemini ve bulgularını kati gerçekler olarak kabul etmeyip kitabın sonunda değinilen tarihsel gerçekliklere yönelik çıkarımları, kuramsal hatlarla açıklanan sosyal gerçekliği ve genel anlamda bir sosyal bilim olarak psikolojinin yöntem ve bulgularını sorgulamaya devam etmesi. Sosyal bilimcilerinse, bu kitabın veya konu edildiği deneyin içerdiği analitik hatalar, yöntemsel eksiklikler ve etik ihlaller hakkında öğrencilerini ek kaynaklardan da faydalanarak bilgilendirebileceklerini ümit ediyorum (Griggs, 2014; Haslam & Reicher, 2012).*

Son olarak, en zorlu dönemlerimde bu kitabın çevirisini tamamlayabilmem için düşünsel ve eylemsel desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, çevirinin her yerine birçok açıdan emeği geçmiş iki güzel insana, Özlem Gitmez’e ve Levent Çeviker’e gönülden teşekkürler!

Canan Coşkan

* Griggs, R. A. (2014). Coverage of the Stanford Prison Experiment in Introductory Psychology Textbooks. *Teaching of Psychology*, 41(3), 195-203. Haslam, S. A., & Reicher, S. (2012). Revisiting Zimbardo’s Stanford Prison Experiment. *Social psychology: Revisiting the classic studies*, 126.

Türkçe Baskı İçin Önsöz

Benimle bir yolculuğa çıkmaya hazırlanan *Şeytan Etkisi*'nin Türkiyeli okurlarına hoş geldiniz diyorum. Bu yolculukta önce kötülüğün çeşitli şekilleriyle; kötü insanlarla, kötü durumlarla ve kötü sistemlerle karşı karşıya gelerek insan doğasının karanlık yönünü keşfedeceğiz. Eylemin kötülükleri kadar etkileşimlerin de kötülüğünü inceleyip çeşitli kılıklara bürünerek hayatlarımızın içine sızan kötülüğü derinlemesine ele aldıktan sonra insan doğasının aydınlık yönüne doğru kürek çekerken, sıradan insanlar için kahramanlara dönüşmenin ne demek olduğunu inceleyeceğiz.

Çocukluğumdan beri kafamı kurcalayan sorulardan biri, Yahudi Soykırımı'nın 1930'lar Almanya'sını tanımlayabilecek şekliyle düzeyli ve medeni bir toplumda nasıl gerçekleştiği idi. Bu sorun, kötülüğü uygulamış olanların torunlarını ve gözlerinin önündeki kötülüğü tanıyan ama bunu kendilerine dert edinmeyen, eylemsizliğin kötülüğü nedeni ile suçlu, sayıca daha da fazla olan vatandaşları hâlâ ilgilendiriyor.

Şeytan Etkisi'ni buna benzer fakat daha geniş çaplı bir sorun çerçevesinde yazdım: Sıradan ve hatta iyi insanların kötü şeyler yapmasına yol açan neydi? Odağım tabii ki Hitler'in kitle katliam makinesi tarafından denenmiş, Avrupalı Yahudilere yönelik soykırımı anlamaya çalışmaktı fakat bununla beraber Almanya

sınırları dışına taşan gaddarlığın dünya çapındaki çeşitli örnekleriyle de bir o kadar ilgileniyordum. Hem Stalin hem de Mao 20 milyondan fazla kişinin canına mal olan “yıkım sistemleri” yaratmakla ünlenmişlerdi. Kamboçya’nın Kızıl Kmerler rejimi vatandaşlarından 2 milyon kişiyi katletmişti. Daha da yakın tarihten Ruanda’ya bakarsak, Hutu hükümeti, Tutsi kabilesinden olan Ruandalıların “çekirgelerden” farksız olduklarını ve ölmeyi hak ettiklerini duyurmuştu. Palaları donanan erkekler ve sopaları kapalı kadınlar, bu ilkel kitle katliam silahlarıyla sadece sekiz ayda komşularının 800.000’ini sistematik olarak katletmişlerdi. Benzer şekilde işkenceyi, sakat bırakmayı ve kadınların ve genç kızların toplu tecavüzünü içeren etnik çatışmalarla Bosna’da, Darfur’da, Kongo’da yaşam ucuz hale gelmişti.

1960’lardan 1970’lere kadar Brezilya askeri hükümeti için çalışan işkencecileri ve ölüm mangası üyelerini ilk elden çalışmıştım. Hepsi de “düşmana”, yani sosyalistlere ve komünistlere, birçok üniversite öğrencisine ve benim gibi profesörlere karşı ulusal güvenliği korumak için “görevlerini yapan” sivil polislerdi. Uluslararası demokrasi baskıları döneminde benzer faşist rejimler birçok Latin ve Güney Amerika uluslarında ve Yunanistan’da hükmetti. Amerika Birleşik Devletleri hükümeti de Sovyet komünizmine yönelik soğuk savaş takıntısıyla zaman zaman bu gaddar diktatörlüklerin büyük bir kısmını destekledi. Daha erken dönemlerde, 20. yüzyılda birçok sivil Amerikalı, bazı beyaz kişilere karşı sözde suç işlemekle suçlanan Siyahileri işkenceye maruz bırakmış, istismar etmiş, linç etmiş veya canlı canlı yakmıştı.

Bu kitabın temel varsayımı, analitik araçlarımızı yalnızca bu kötülüklerin çeşitli türlerini gerçekleştirmiş bireysel aktörlerin kişisel özelliklerine odaklayarak karmaşık insan davranışını anlamaya çalışırken dolambaçlı yollarda kaybolduğumuzdur. Bunu yaparken insan davranışının ne kadarlık bir kısmının dışsal *durumsal güçler* tarafından etkilendiğini, şekillendiğini ve kontrol edildiğini görmezden geliyor veya hafife alıyoruz. Yaşam sahnesindeki aktörlerin çoğunlukla bir dinleyici kitlesi, rol

arkadaşları, kostümleri, sahne donanım destekleri ve sergileyecekleri belirli rolleri olur ve sıklıkla hazırlanmış metinler üzerinden performans sergilerler. Çoğunlukla kurallara ve birçoğu örtük, yabancı, göze çarpmayacak sosyal normlara uyarlar. Sahne düzenlemesine ve aktörün performansını öngörülebilir yönlerde kısıtlayan *davranışsal bağlamın* özelliklerine yönelik bir farkındalığımız olmadıkça belirli bir aktörün yaptığı veya söylediği şeyi gerçekte nasıl ve neden yaptığını anlayamayız.

Ardında, bu durumları, davranışsal bağlamın bu baskın özelliklerini kimin veya neyin yarattığını sorgulamalıyız. Baş aktörlerin kişilik özellikleri kadar sahne yönetiminin ve idarecisinin de kimlerden oluştuğunu bilmek önemlidir. *Sistemler* de tam bu noktada devreye girer. Davranış üzerindeki sistemik etkiler sosyal ortamları yaratan, geçerli kılan ve sürdüren güç merkezi gibidir; ayrıca teker teker elmaların içine konulup –sepetlerin durumsal özelliklerine bağlı olarak– içlerinde sağlıklı veya çürük elmalara dönüştükleri sağlam veya çürük sepetlerinin yaratımında uygulanan ekonomik, tarihsel, politik, dini ve yasal güçlerin tamamıdır.

1930’larda ve 1940’larda Almanya’da yaşayan sıradan insanların neden kötülük uygulayıcılarına dönüştüğüne veya Yahudi komşularının yaşadıkları insanlık dramına neden kayıtsız kaldıklarına yönelik soruma dönmek için bu insanların genetik ve kişilik özelliklerine bakmayı veya varsayıli yatkınlıklarına odaklanmayı bırakıp o dönemin dışsal koşullarına ve insanların bulundukları zamanın ruhunda işlevlerini yerine getirdikleri özel davranışsal bağlamlara bakmaya başlamamız gerektiğini savunuyorum. Daha da önemlisi Üçüncü İmparatorluk’un tüm eğitim, iletişim, din, iş, yargı sistemlerine ve yönetim bütününe hükmetme şekillerinin farkına varmalıyız. Tepeden inme bu egemenlik, kendilerine düşman dünya güçleri ve özellikle de yenden dirilmekte olan Alman devletinin enerjisini ve bütünlüğünü emmekle suçladıkları Yahudiler tarafından mağdur edildiklerini hissettirme vurgusuyla Nazi faşizminin ideolojik altyapısını içeriyor. Sistemler Durumları, Durumlar da bireysel davranış reak-

siyonlarını yaratır. Dönemin Almanlarının otoriter eğilimlerinin yüksek olup olmadığı, baskın sosyal kontrol ve sosyalizasyon sistemlerinin tamamının genetik Nazi üstünlüğüne yönelik mitin, dünyayı yönetmek için gerekliliğinin ve tüm Yahudi ırkının ortadan kaldırılmasının yaratımında ve sürdürülmesinde nasıl çarpıtıldıklarını anlamaya kıyasla Yahudi Soykırımı'nın nedenlerini anlamamız açısından daha ilintilidir.

Lise son sınıf öğrencisiyken yanımda oturan öğrenci, Yahudi Soykırımı'nın 1950'ler Amerika'sında da gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini merak eden ufak bir Yahudi çocuktur. İnsanlar, Amerikalıların barışsever ve Tanrı korkusuna sahip olduklarını, halbuki soykırım canavarının Nazi mantalitesi ve Führer Hitler'e olan kör itaatin sonucunda ortaya çıktığını, bu sebeple böyle bir şeyin Amerika'da mümkün olmayacağını söyleyerek onu sakinleştirirlerdi. Daha sonraları, kendisi büyüyüp de Profesör Stanley Milgram olduğunda endişesini farklı bir açıdan ortaya koydu: "Hitler yapmanızı emretseydi bir yabancıya elektrik şoku uygular mıydınız?" Gençliğinde olduğu gibi kendisine yine iyi Amerikalılar için böyle bir şeyi yapmanın mümkün olmadığı çünkü onların yasalar saygılı, özgür düşünen insanlar oldukları söylendi. Milgram şüphelilere yanlış düşündüklerini kanıtlamayı başardı. Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla açıkladığım bir başyapıt olan çalışmada, sıradan Amerika vatandaşlarının çoğu aslında bir yabancıyı öldürebilecek seviyede elektrik şoku uygulamıştı. Dahası, araştırmasının uygulamaya yönelik ikinci sonucu da toplama kamplarının, güçlü bir otoritenin emirlerini körü körüne yerine getirebilecek yeteri sayıda Amerikan gardiyanıyla doldurulabileceği yönündeydi. Milgram'm araştırması bizlere, yeni bir davranışsal ortama uyum sağlarken insanların büyük çoğunluğunda özgür iradeyi ve mantıksal kararları saptıran durumsal güç kavramını hediye etmiştir.

Benim araştırmam ise durumsal güç alanını otorite gücünden kurumsal güce genişletti çünkü birçoğumuzun zamanımızın büyük bir kısmını kurumsal ortamlarda -ailede, okulda, dini yer-

lerde, işte, askerde vb.– geçirdiğimizi fark etmiştim. İlk başlarda sadece bu ortamların her birinde bize atanan ya da seçilen çeşitli rollere bürünürüz fakat zamanla o rol bize, biz de o role dönüşürüz. Karakter ile kimlik bir alaşıma dönüşür ve bizler o yaşamsal ortamların dışındayken kendimiz için öngörebildiğimizden çok daha uzaktaki senaryoları takip eden yeni aktörler olarak ortaya çıkarız. *Şeytan Etkisi'*ndeki birçok bölüme ayrılan zaman ve alan hapishane gardiyanı rolü verilmiş iyi çocukların tutuklularına şiddet uygularken nasıl da çabucak sadistleştiklerini ayrıntılı şekilde anlatmaya ayrılmıştır. Bunun sebebi okura iş başındaki yaratıcı kötülüğe dair bir anlam vermek, birçoğu bir haftadan kısa süre içinde duygusal bunalıma girmiş sağlıklı genç üniversite öğrencilerini salt kelimelerin ve durumsal kısıtlamaların nasıl da pasif, körü körüne itaat eden tutuklulara dönüştürebildiğini göstermektir.

Stanford Hapishane Deneyi'mle 2004'te Ebu Gureyb'de Amerikalı hapishane gardiyanlarının Iraklı mahkûmlara uyguladıkları işkenceler arasındaki benzerlikleri birçok bölümde ele alıyorum. Bu gardiyanlardan birinin uzman savunma tanığydım ve bu yeterlilikteyken çürük olanın elma mı yoksa sepet mi olduğuna karar vermek için tüm kaynaklar erişimime açıktı. O zindandaki korkunç koşulların oradaki genç askerler için nasıl da hayal edilmesi imkânsız bir durum yarattığına dikkat çekmiştim; aslında durum birçok psikolojik açıdan benim hapishane çalışmama benziyordu fakat ona kıyasla koşullar bağlamında daha da kötüleşmişti.

Fakat devamında bu kötülüklerdeki suç ortaklığının yükünün alt seviyedeki gardiyanlardan askeri komuta ve hatta George W. Bush yönetiminin sivil komuta zincirinin en tepesine kadar eriştiğini göstererek konuyu ilerletiyorum. Bu analiz bizi kabul edilmesi pek de kolay olmayan bir çıkarıma götürüyor: Demokratik bir sistemde yaşıyor olmak seçilmiş liderlerin diktacı egemenliklerine karşı bir kalkan değildir. Başkan Bush birçok Amerikalıyı mümkün olduğunca tehlikelere açık hissettirip korkutarak kendisine “terörizmle savaşında” seve seve askeri

“Başkomutan” unvanını verip mutlak gücü teslim etmelerini sağlamak için nükleer terörizm tehdidini kullanmıştı. Bu seçim desteğiyle Bush ve hükümeti Saddam Hüseyin'e ve –daha önce-leri, İran'la savaşırken müttefik oldukları– Irak Devleti'ne savaş ilan etti. Milyonlarca Iraklının ve binlerce Amerikan askerinin ölümünden sorumlu bu savaş vergi verenlerin cebinden trilyonlar götürdü ve şu anda da açıkça kanıtlandığı üzere sadece yalanlar üzerine kuruluydu. Yıllar boyu devam eden sonuçsuz çatışmaların ardından Diktatör'ün başta olduğu zamanlara kıyasla durumlar daha da kötüleşti. Bu yüzden de temkinli bir şekilde hepimizi uyarıyorum: Aslında “Güç Tacirlerinden” başka bir şey olmayan fakat sırtına demokrasi şampiyonu pelerini takmış hükümdarların farkına varalım.

Bu düşünce çizgisi beni kötülüğün temel davranışsal tanımını şu şekilde yapmaya yönlendiriyor: “Başkalarına zarar vermek onların canını yakmak, onları yıkıma uğratmak ve boyunduruk altına almak amacıyla *Gücün* bilinçli kullanımı ve kötüye kullanımı.” Buna karşılık, demokrasilerde yaşayan vatandaşların, seçilmiş liderlerinin güç arayışlarına karşı daima dikkatli olmaları ve güç aşırılıklarının ve güç nöbetlerinin gelişimini önlemek için güvenlik duvarları oluşturmaları gerekir.

Dünyadaki özgürlük âşığı birçok insan gibi ben de Mısır, Kahire'deki Arap Baharı sırasında tiranlaşan güce karşı öğrencilerin başlattığı ayaklanmayı iyi karşılamıştım. Fakat boşaltılan politik gücü doldurmak için askeri yönetim ortaya fırlayınca özgürlükle dolup taşan o anlara ne olmuştu?

Sonra, sizin o güzel topraklarınızda gerçekleşen *Gezi Direnişi*...

Bu başkaldırıyı “*Şeytan Etkisi*” bağlamında kısaca ele almadan evvel izin verin sizlere geçen yılın başında açılış konuşması yapmak için çağrıldığım üniversite yerleşkesinde kalırken birçok gün boyunca bana rehberlik eden Türkiyeli öğrencilere çok kıymet verdiğimi belirtayim. Dünya çapında gezip gördüğüm ülkelerin öğrencilerinin hepsinden bariz bir şekilde daha sıcak ve yakındı. Birbirlerini kucaklayıp öperek karşılıyorlar, arkadaş canlısı tavırlarıyla birbirlerini, tıpkı benim de hissetti-

ğim gibi, özel, saygın ve değerli hissettiriyorlardı. Onlar benim İstanbul rehberlerimdi; bana en sevdikleri mekânları, içecek ve yiyecekleri öneriyorlardı. Fakat politik konularla pek de ilgili gözüküyorlardı ya da en azından Amerikalı bir ziyaretçiyle görüşlerini açıktan paylaşmaya pek gönüllü değillerdi.

Uzun tarihleri boyunca Türkiyeli insanların apolitik veya görünürde güncel politik statükoyla ilgisiz ya da bundan bezmiş olduklarını biliyordum. Temsili demokrasinizin seçimle başa gelmiş (dönemin Başbakanı, şimdiki Cumhurbaşkanı) Erdoğan'ın ellerinde, bireysel özgürlüklerin ve sosyal hakların ortadan kaldırılmasıyla deforme olduğunun farkındaydım fakat açıktan şikâyetler yok denecek kadar azdı veya belki de polis gücüyle bastırılmış, susturulmuştu; bunu bilemiyorum... Suriye'deki sivil savaş Türkiye'ye sızdı ve araç bombalamaları medya yasağıyla karşılandı; bu da toplumca, istemeyerek de olsa, genel anlamda suskunlukla kabul edildi.

Ardından görünüşte "küçük" bir olay patlak verdi; hükümet İstanbul'un orta yerindeki yeşil alanı daha yeni bir çevre düzenlemesi yaratma bahanesiyle kazımaya çalıştı. İşte tam o sırada, beklenmedik bir şekilde "işler boka sardı" ve direniş başladı! Hepiniz devamındaki süreçleri benim gibi bir dış kapı mandalından çok daha iyi biliyorsunuz; o yüzden bunları size anlatmayacağım fakat altını çizmem gereken önemli bir nokta var. Bu devrim, kış uykusuna yatmış olan milyonlarca bastırılmış insanın uyanışını temsil ediyordu: Baskı altında kalanlar birleştiklerinde bir güç doğurmuş, gerçek özgürlüğün sesi olmayı başarabilmişlerdi. Hafif bir özgürleşme algısı "Gezi Ruhu" adını aldı ve sendikalı işçilerden öğrencilere, beyaz yakalı çalışanlardan tutun da çiftler dahil tüm çalışan sınıfına yayıldı. Farklı sosyal sınıflara ve geçmişlere sahip birçok insan, farklı ajandalarıyla bir araya gelip yıllardır kendilerini manipüle eden, temelden itibaren kötülük yanlısı bir güç hükümdarını protesto ettiler. Fakat bu tarz ayaklanmaların ülke genelinde ve zamana karşı sürdürülmesi zordur. Üstelik insanlar gündelik hayatlarına dalıp hayattaki alışlagelmiş rollerine büründükçe adaletsiz-

liğe karşı sürdürülen devrim mücadelesinin ilk ivmesi zamanla azalır. Bana kalırsa, bu kitabın son bölümünde de geliştirmeye çalıştığım üzere, bu devrimciler *Kahramanlar* olarak görülmeliler. Onlar, olası bedellerin ve risklerin farkında olmalarına rağmen karşılaştıkları durumlara meydan okuyarak ayaklanıp ses çıkaran ve sonuçta eyleme geçen *sıradan* insanlar. Her şeye rağmen onlar kahramanca eylemlerinden ötürü kutlanıp yüceltilmesi *Günlük Hayat Kahramanları*.

Türümüzü kötü kahramanlara dönüştüren güçlere karşı gelen kahramanlar haline getiren insandaki iyiliği ve merhameti kutlamadan önce sizleri karanlığın modern kalbine indiren bu yolculuğa davet etmenin zamanı şimdi.

Umarım –sadece insan doğasına yönelik değil, aynı zamanda kendi vicdanınıza ve ahlaki cesaret anlayışınıza yönelik olan– yolculuğumuzu aydınlatıcı bulursunuz ve bu yolculuk boyunca durmaksızın şu soruyu sormaya devam edersiniz:

“Ben olsam bu durumda ne yapardım?”

Philip G. Zimbardo, Ph. D.

2014

Teşekkürler

Bu kitap fikir aşamasından gerçekleşme aşaması son halini alana kadar süren uzun yolculuk boyunca, her aşamada, aldığımız çeşitli yardımlar olmadan tamamlanamazdı.

Ampirik Araştırma

Her şey 1971 Ağustos'unda Stanford Üniversitesi'nde araştırmayı planlamamız, gerçekleştirmemiz ve analiz etmemizle başladı. Bu araştırmanın ilk kıvılcımı, David Jaffe'nin başı çektiği mahkûmiyet psikolojisi üzerine bir sınıf projesi ile ortaya çıkmıştı. David daha sonra da Stanford Hapishane Deneyi'mizde hapishane sorumlusu rolündeydi. Bu araştırmayı hazırlarken mahkûmların ve gardiyanların içinde bulunduğu zihinsel yapıyı daha iyi anlamak ve bir hapishane tecrübesinin psikolojik doğasının önemli özelliklerini incelemek için Stanford Üniversitesi'nde bu konuları ele alan bir yaz okulu dersi açtım. Eş okutmanım Kaliforniya hapishanelerinde uzun süreli tutukluluğundan şartlı tahliyeyle yeni çıkan Andrew Carlo Prescott'du. Carlo kıymetli bir danışman ve şartlı tahliye komisyonunun aktif başkanıydı. İki doktora öğrencim William Curtis Banks ve Craig Haney, bu sıra dışı çalışmanın her aşamasında iş üzerindeydiler. Craig bu deneyimi bir sıçrama tahtası olarak kullanıp psikoloji ve hukuk alanında çok başarılı bir kariyer kurdu ve mahkûm hakları savu-

nuculuğunun başını çekenlerden oldu; bir yandan da hapishanenin kurumsallığına yönelik çeşitli konularda benimle birlikte birçok kitap bölümü ve makale yayımladı. Onlara bu çalışmaya ve çalışma sonrasındaki entelektüel ve uygulamalı alanlara katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ek olarak çalışmaya katılan üniversite öğrencilerine de yıllar geçse de bir kısmının unutamadığı böylesi bir deneyim için gönüllü olduklarından dolayı müteşekkirim. Kitapta da birçok defa belirttiğim üzere, bu araştırma boyunca ve sonrasında katlandıkları muhtemel eziyetlerden dolayı onlardan özür diliyorum.

İkincil Araştırma

Olağanüstü Stanford öğrencileri olan Sean Bruich ve Scott Thompson sayesinde hapishane deneyinin video kayıtlarını arşivleme ve birleştirme işi tamamlanabildi. Bu kayıtlardaki önemli kısımları belirleme görevine ek olarak, Sean ve Scott, çalışmanın çeşitli açılarına yönelik topladığımız arka plan malzemelerinin de bir araya getirilmesine yardım ettiler.

Tanya Zimbardo ve Marissa Allen bir sonraki aşamada medya kesitlerini, notlarımı ve ilgili makaleleri düzenleme ve birleştirme görevine destek verdiler. İçlerinde özellikle Kieran O'Connor ve Matt Estrada'nın olduğu başka bir Stanford öğrenci ekibi de referans kontrollerini ustalıkla tamamladı. Matt aynı zamanda, Çavuş Chip Frederick ile yaptığım görüşmenin ses kaydını yazıya aktardı.

İlk ve ikinci taslaklarda meslektaşlarımdan ve öğrencilerimden aldığım geribildirim benim için çok kıymetliydi; bu noktada özellikle Adam Breckenridge, Stephen Behnke, Tom Blass, Rose McDermott ve Jason Weaver'ın adlarını anmam gerekir. Anthony Pratkanis ve Cindy Wang, istenmeyen etkiye karşı direnmeyi ele alan son bölümdeki katkılarından ve Zeno Franco kahramanlık psikolojisinde yeni görüşler hakkındaki desteğinden dolayı ayrı bir teşekkür hak ediyorlar.

Ebu Gureyb'deki ve diğer savaş senaryolarındaki askeri durumu idrak etmemde Astsubay Marci Drewry ve askeri psikolog

olan Albay Larry James'in yardımları oldu. Doug Bracewell, Ebu Gureyb'le ilgili iki bölümdeki çeşitli konularla ilgili bana kesin-tisiz bilgi kaynağı sundu. Çavuş Frederick'in yasal danışmanı Gary Myers süreç boyunca destek olmakla kalmayıp bana bu karmaşık bağlamı anlamam için gerekli olan malzeme ve bilgi-yi sağladı. Adam Zimbardo, 1A Bölüğü'nün gece vardiyasında gerçekleşen "eğlence ve oyunlar" sırasında ortaya çıkan "hatıra fotoğrafları"nın cinsel doğasına yönelik derinlemesine bir analiz önerdi.

Takdirlerin bir kısmını (psikolojiye giriş kitabımız olan *Core Concepts*'de bana eş yazarlık etmiş, meslektaşım) Bob Johnson'a ayırmalıyım. Bob taslağın tamamını okudu ve taslağı iyileştirmek için sınırsız, değerli önerilerde bulundu. Benzer şekilde Sasha Lubomirsky, Bob'un önerileriyle Rose Zimbardo'nunkileri koordine etmeye yardım etti. Edebiyat profesörü olan Rose kitabın her cümlesinin genel okur kitlesine bir mesaj iletebilmesini sağladı. Bu kitabı böyle sahiplenerek faydalı bir anlayışla ortaya çıkmasını sağladıkları için onlara teşekkür ederim.

Aynı zamanda Random House editörüm Will Murphy'ye günümüzde birçok editörün atladığı bir sanat olan ayrıntılı tekzibi ve kitabı temel temalara bölme konusundaki cesaretli girişimi için de teşekkür ederim. Lynn Anderson, Vincent La Scala'yla beraber kitaptaki mesajlarıma tutarlılık ve açıklık kattılar. John Brockman bu kitap ve kitabın tanıtımı için canını dişine taktı.

Son olarak saatler ve günler boyu çalışmaların ardından tutulan vücudumu açmak için çabalayan Gerry Huber ve Ann Hollingsworth'e teşekkürler.

Fikirleri kelimelere, kelimeleri taslağa ve taslağı bir kitaba dönüştürmeme yardım eden herkese, aileme, arkadaşlarıma, meslektaşlarıma ve öğrencilerime en derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Hoşça kalm!

Phil Zimbardo

Önsöz

Keşke bu kitabın sevgiyle yazıldığını söyleyebilseydim; iki senelik yazım sürecinin tek bir saniyesinde bile bu mümkün olmadı. Öncelikle Stanford Hapishane Deneyi'ndeki video kayıtlarını gözden geçirmek ve bu kayıtlardan hazırlanan metinleri tekrar tekrar okumak duygusal olarak acı vericiydi. Zamanla gardiyanların yaptığı kötülüklerin ne kadar yaratıcı olduğunu, mahkûmların ne kadar eziyet çektiğini ve istismarların devam etmesinde benim pasif kalmamın, yani eylemsizliğin kötülüğünü unuttur olmuştum.

Aynı zamanda bu kitabın ilk kısmının otuz yıl evvel başka bir yayıncıyla anlaşmam üzerine başladığını da unutmuştum. Fakat o zaman yazmaya başladıktan kısa bir süre sonra bu işi bırakmıştım; çünkü hâlâ çok yakın hissettiğim o deneyimi yeniden yaşamaya hazır değildim. İyi ki o zaman kendimi zorlayıp yazmaya devam etmemişim; doğru zaman şimdiymiş. Şimdi daha tecrübeliyim ve bu karmaşık göreve daha olgun bir bakış açısından yaklaşabiliyorum. Dahası Ebu Gureyb ile Stanford Hapishane Deneyi arasındaki benzerlikler bizim deneyimimizin geçerliğini artırdı ve böylece o gerçek hapishanede yaşanan korkunç istismarları yaratmakta rol oynayan psikolojik dinamiklere ışık tutabildi.

Yazma aşamasında beni duygusal olarak tüketen ikinci bir faktör de Ebu Gureyb'de yaşanan istismar ve işkenceleri araş-

tırırken yoğun ve kişisel olarak işin içine girmemdi. Hapishane gardiyanlarından birinin davasında bilirkişi olarak hizmet ettiğimden, sosyal psikoloğluktan çıkıp araştırmacı gazeteciye dönüşmüştüm. Bu genç adam hakkında çıkarabildiğim tüm bilgileri gün yüzüne çıkarmak için uğraştım; onunla uzun görüşmeler yaptım, ailesiyle ve o hapishanede görev yapan diğer askeri personelle onun geçmişine yönelik iletişime geçtim. Neredeyse akşamın dördünden sabahın dördüne kadar, botlarla, Koğuş 1A'da her gece aralıksız yürümenin nasıl bir şey olduğunu hissedecektim.

Onun mahkemesinde bilirkişi görevimi yerine getirirken gerçekleştirdiği spesifik istismarlarda rol oynayan durumsal güçleri göz önünde bulunduramam isteniyordu; bu yüzden sefilliğin belgelenen yüzlerce fotoğrafını gözden geçirmeme izin verilmişti. Bu tabii ki çirkin ve rahatsız edici bir görevdi. Buna ek olarak bana çeşitli askeri ve sivil soruşturma komitelerinin raporları da verilmişti. Davaya detaylı notlar sunamayacağım söylendiğinden bu raporlarda geçen detayların ve sonuçların mümkün olduğu kadarını ezberlemem gerekmişti. Çavuş Ivan Frederick'e ağır bir ceza verilmesiyle üzerime çöken korkunç duygusal yıpratmaya bir de bilişsel bir yük eklenmişti. Ben de onun ve karısı Martha'nın psikolojik danışmanlığını yapmaya başlamıştım. Zamanla onların gözünde "Phil Amca" oldum.

En başta askeriyeenin, onun istismarcı davranışlarına doğrudan etki etmiş, açıkladığım azmettirici durumsal güçleri önemsememesine ve bu sebeplerden cezasının hafifletilmemesine çok kızmış ve içerlemiştim. Savcı ve yargıç, durumsal güçlerin bireysel davranışı etkileyebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmayı reddetmişti. Onlarkin, kültürümüzde yaygın görülen standart bireycilik anlayışydı; hatanın tamamen "yatkınlık"tan kaynaklandığı, Çavuş Frederick'in kötülükte bulunmaya yönelik rasyonel kararının özgür iradesinin bir sonucu olduğu düşüncesiydi. Hayal kırıklığıma bir de "bağımsız" araştırma raporlarının büyük bir kısmının istismarlara yönelik suçun üst düzey memurlara ve onların zararlı veya "eksik" liderliklerine

mal edilmesi eklenmişti. Generallerin ve eski yüksek mevkili hükümet görevlilerinin yönettiği bu raporlar askeri ve sivil komutanın, bir avuç iyi askerin çürük elmalara dönüşmek zorunda kaldığı bir çürük sepeti yarattığını ortaya koyuyordu.

Bu kitabı Stanford Hapishane Deneyi'nin hemen ardından yazmış olsaydım durumsal güçlerin birçok bağlamda davranışlarımızı şekillendirmekte düşündüğümüzden, kabullendiğimizden çok daha kuvvetli olduğunu detaylıca anlatmakla yetinebilirdim. Fakat büyük resmi, iyiden kötüyü yaratan daha büyük gücü, "Durum"u yaratan karmaşık güçlerin etkisini, Sistem'in gücünü o zaman gözden kaçırmıştım. Sosyal psikolojik birçok bulgu, belirli bağlamlarda durumsal gücün bireysel gücün ötesine geçtiğini destekler. Bu bulgulara farklı bölümlerde değiniyorum. Fakat çoğu psikolog, durumları tanımlayan ve bunları meşrulaştıran ya da gayrimeşrulaştıran politik, ekonomik, dini, tarihi ve kültürel matristen gelen daha derin güç kaynaklarına duyarsızdır. İnsan davranışının dinamiklerini bütünüyle kavramanın yolu kişisel, durumsal ve sistemik güçlerin sınırlarını ve boyutlarını tanımaktan geçer.

Bireylerin veya grupların istenmeyen davranışlarını değiştirmek ya da önlemek için belirli bir durumda onların güçlerini, erdemlerini ve zaafılarını anlamak gerekir. Ardından belirli davranışsal ortamlarda işleyen durumsal güç bileşiğini daha bütünsel olarak kavramamız gerekir. Bunları değiştirmek ya da bunlardan kaçınmayı öğrenmek, belirli durumdaki kişileri değiştirmeye odaklı anlık iyileştirme eylemlerine kıyasla istenmeyen bireysel tepkilerin azaltılmasında daha etkili olabilir. Mesela bireysel hastaları ve hataları iyileştirmeye yönelik standart tıbbi model yerine kamu sağlığı yaklaşımı benimsenebilir. Fakat öngörülemez bir şekilde bir sır perdesinin ardından gizlenen Sistem'in esas gücüne karşı duyarlı olmadıkça ve bunun kural ve yasalar bütünlüğünü kavramadıkça davranışsal değişim sadece geçici, durumsal değişimse sadece yanıltıcı olacaktır. Kitap boyunca aynı mantrayı yineliyorum: Herhangi bir bireyin davranışlarına katkıda bulunan durumsal ve sistemik etkenleri anlamaya çalış-

mak kişiyi temize çıkarmaz veya ahlakdışı, yasadışı, kötü şeyler yapmış olma sorumluluğundan azat etmez.

Meslek kariyerimin büyük kısmını kötülüğün –şiddetin, kimliksizliğin, agresyonun, yıkıcılığın, işkencenin ve terörizmin– psikolojisini çalışmaya adanmış olma sebeplerimi gözden geçirirken benim üzerimde etkili olan durumsal güçleri de göz önünde bulundurmalıyım. New York, Güney Bronx'un yoksulluğunda büyürken getto, hayata ve önceliklerime dair bakış açımı şekillendirmişti. Şehir gettosunda yaşam "sokak zekâsı" kıvamında stratejiler geliştirerek hayatta kalmaktan ibarettir. Yani kimin size karşı kullanabileceği veya size yardım edebileceği bir gücü var, kimden kaçınmalı ve kime sığınmalı, bunların hepsini çözmek gerekir. Ne zaman karşı gelip ne zaman boyun eğeceğinize yönelik örtük durumsal ipuçlarını çözümlemek, karşılıklı zorunluluklar yaratmak ve yandaşıktan liderliğe geçmek için neye ihtiyacınız olduğunu belirlemek gerekir.

Bronx'u henüz eroin ve kokain sarmamışken getto yaşamı, mülkleri olmayan insanlarla, oyuncak ve teknoloji yokluğunda en değerli kaynağı oynayacak başka arkadaşları olan çocuklarla ilgiliydi. Bu çocukların bir kısmı şiddet mağdurları ya da uygulayıcıları oldular. İyi olduğunu düşündüğüm bazı çocuklar gerçekten kötü şeyler yaptılar. Bazen fitili neyin ateşlediği çok bariz olurdu. Örneğin Donny'nin babası, oğlu herhangi bir yanlış yaptığında onu çırlıçıplak soyar ve küvetteki pirinç tanelerinin üzerine diz çöktürürdü. Bu "işkenceci baba" başka anlarda oldukça çekiciydi; özellikle mahallede yaşayan kadınların etrafındayken. Daha genç bir ergenken Donny de bu deneyimle yakayı ele vermiş ve hapsi boylamıştı. Başka bir çocuk öfkesini kedilerin derilerini yüzerek çıkarıyordu. Çeteye girmek için hepimizin çalması, başka bir çocukla dövüşmesi, bir şeye meydan okuması, kızlara ve sinagoga giden Yahudilere gözdağı vermesi gerekiyordu. Bunların hiçbiri kötü olarak görülüyordu; bu sadece grup liderine itaat edip çetenin normlarına uymaktan ibaretti.

Biz çocuklar için sistematik güç, bizleri verandalarından atan bina görevlilerinde ve kirayı ödemedikleri için yetkililere eşyala-

rını dışarı attırarak aileleri evlerinden çıkarttıran ev sahiplerinde gizliydi. Onların yaşadığı bu utancı hâlâ hissediyorum. Fakat en kötü düşmanımız polisti; biz sokakta süpürge sapı ve lastik top-la oyun oynarken bizi tartaklardı. Herhangi bir sebep sunmadan gelip sopalarımızı kırar ve sokakta oynamamıza engel olurlardı. Yaşadığımız yere yakın bir oyun alanı olmadığından sokaklar bizim tek oyun alanımızdı ve sokak sakinleri bizim pembe kauçuk topumuzla tehdit altında değildi. Bir seferinde polisler yaklaşırken sopaları sakladığımızı ama polislerin benim ağzımdan laf alarak sopaları nereye sakladığımızı bulduklarını hatırlıyorum. Karşı gelmeye çalıştığımda polislerden biri beni tutuklayıp sura-tımı ekip otosunun camına yapıştırmıştı. Ondan sonra aksi kanıt-lanana kadar üniformalı büyüklere bir daha asla güvenmedim.

Ebeveyn denetiminden yoksun bir şekilde (çünkü o zaman büyükler ve çocuklar sokakta iç içe olamazdı) bu koşullar altında yetişirken insan doğasma, özellikle de insan doğasının karanlık yönüne ilişkin merakımın nereden geldiği bariz. Yani, *Şeytan Et-kisi* uzun yıllar boyunca benim içimde olgunlaşıyordu; gettodaki tozlu sokak günlerimden psikoloji bilimlerindeki eğitimime ka-dar yeşermişti ve beni bu büyük soruları sorup ampirik kanıtlar-la cevaplarını bulmaya yönlendirmişti.

Bu kitabın yapısı biraz alışılmışın dışında. İlk bölüm, insan karakterindeki değişimlere, iyi insanların ve meleklerin nasıl kötü, hatta şeytani şeyler yapabileceğine yönelik bir özetle baş-lıyor. Kendimizi gerçekten ne kadar tanıdığımıza, daha evvel karşılaşmadığımız durumlarda ne yapıp ne yapmayacağımızı öngörmekte kendimize ne kadar güvenebileceğimize yönelik temel soruları ele alıyor. Tanrı'nın sevgili meleği Şeytan gibi baş-kalarına akla hayale sığmaz şeyler yapmamız için baştan çıkarı-labilir miyiz?

Stanford Hapishane Deneyi'ni ele alan bölümlerde, seçim yapılmaksızın tutuklu veya gardiyan rollerine atanan üniversite öğrencilerinin fazlasıyla gerçekçi hale dönüşen rollerini ele alan vaka çalışmamızın detayları anlatılıyor. Deneyin tamamı birinci kişinin ağzından, şimdiki zaman söylemiyle fazla psikolojik yo-

rumlama kullanılmadan kronolojik dizgiye uygun bir anlatımla veriliyor. Yine bu bölümlerde, çalışma (öngörüldüğünden daha erken) tamamlandıktan sonra yalnızca öğrendiklerimiz ele alınıyor ve ben de edindiğimiz kanıtları tanımlayıp açıklıyorum, bu sonuçlarda rol oynayan psikolojik süreçleri ele alıyorum.

Stanford Hapishane Deneyi'nin en baskın çıkarımlarından biri, bir grup durumsal değişkenin örtük fakat güçlü etkisinin bireyin direnme iradesine hükmedebildiğidir. Bu çıkarımı devam eden bölümlerde çeşitli sosyal bilim araştırmalarında ele alındığı haliyle detaylandırarak derinleştiriyorum. Birlikte, bir sürü araştırma katılımcısının (başka üniversite öğrencilerinin veya ortalama vatandaşların) bu durumsal güç alanlarının dışındayken hayal edemeyecekleri şeyler yapmaya nasıl uyduklarını, bunu nasıl kabul ettiklerini ve buna nasıl itaat ettiklerini görüyoruz. Aralarında birey dışılaştırma, yetkeye itaat, tehditler karşısında eylemsizlik, kendini doğrulama ve mantıksallaştırmanın da olduğu, iyi insanları kötü şeyler yapmaya iten bir dizi dinamik psikolojik süreci detaylandırıyorum. İnsandışılaştırma, sıradan ve normal insanların nasıl kötülüğe duyarsız veya kötülük yapmaya gönüllü hale geldiklerini ele alan temel süreçlerden biri. İnsandışılaştırma kişinin düşüncelerini bulandıran ve başka insanların *daha az* insan olduğu algısını güçlendiren bir kortizol gibidir. Bazı insanların diğerlerini işkenceye ve ortadan kaldırılmaya layık düşmanlar olarak görmelerine yol açar.

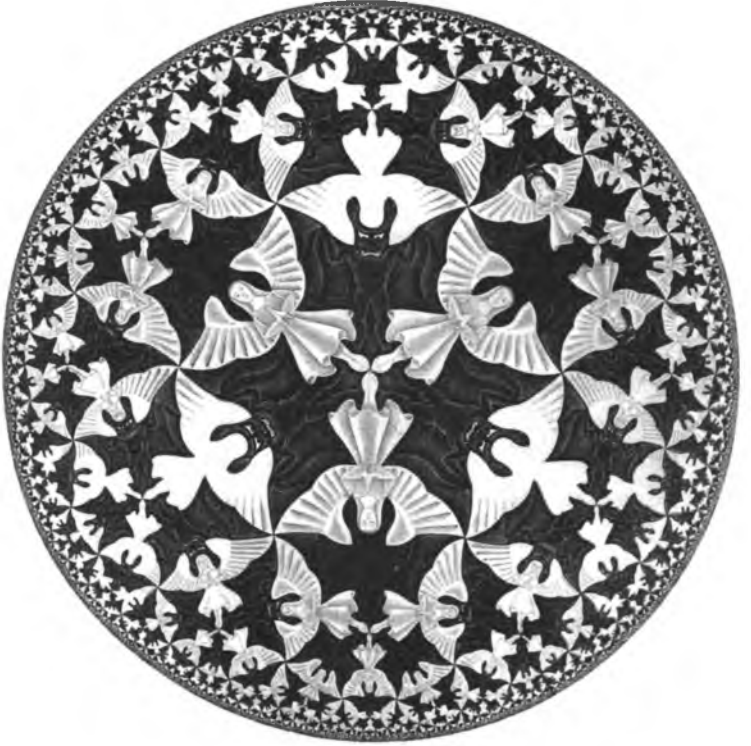
Elimizdeki analitik yöntemlerle Irak, Ebu Gureyb Hapishanesi'nde ABD askerleri tarafından mahkûmların korkunç istismar ve işkencelere uğramalarının sebeplerini ele alıyoruz. Stanford Hapishanesi'nde işleyen durumsal güçler ve psikolojik süreçlerle bu hapishanede olanlar arasındaki benzerlikleri ele alarak bu ahlakdışı hareketlerin birkaç çürük askerin sadist eylemleri olduğuna yönelik mazeretlere karşı çıkıyoruz. Mahkûmlarına işkence ederken askerlerin çektiği hatıra fotoğraflarında gözler önüne serilen istismar davranışlarının ortaya çıkmasındaki nedensel güçler hakkında bazı çıkarımlara erişebilmek için Yer, Kişi ve Durum değişkenlerini derinlemesine ele alıyoruz.

Fakat bunun devamında kişiden duruma oradan da sisteme giden açıklama zincirini ele almak gerekiyor. Bu istismlara yönelik yürütülen soruşturma raporlarına ve insan hakları ve yasal kaynaklardan elde edilen çeşitli kanıtlara dayanarak Sistem'i eleştirmek için yargısal bir tutum benimsiyorum. Yasal sistemimizin sınırlarını kullanarak bir grup üst düzey askeri görevliye suçlamalar yöneltiyorum ve ardından Bush yönetimindeki sivil emir-komuta zincirinin karmaşıklığını ele alıyorum. Yargıç konumunda olan okur suçlananların her birinin eldeki kanıtlar doğrultusunda suçlu veya masum olduğuna karar verecektir.

Karanlığın merkezine yaptığımız bu karamsar yolculuk son bölümde yerini iyimserliğe bırakıyor. Şimdi insan doğasının iyi yanları hakkında, bireyler olarak durumsal ve sistemsel güce nasıl meydan okuyabileceğimize dair güzel bir şeyler söyleme zamanı. Alıntıladığımız bütün araştırmalarda ve gerçek dünya örneklerimizde her daim direnen, ayartmalar karşısında yenik düşmeyen birileri olmuştur. Onları kötülükten kurtaran içlerindeki sihirli iyilik değil, direnişin zihinsel ve sosyal taktiklerine yönelik içgörüleriydi. İstenmeyen sosyal etki karşısında daha güçlü olunabilmesi için bu taktik ve stratejileri sıraladım. Bu öneriler deneyimlerimle etki ve ikna alanında uzman olan sosyal psikolog meslektaşlarımla bilgi birikiminin bileşimine dayanıyor. Bu kitabın internet sayfasında da konuyla ilgili ek kaynaklar ve daha çok bilgi bulunuyor: www.lucifereffect.com

Bitirirken şunu söylemeliyim: Birçoğu kendini bırakıp sadece ufak bir azınlık isyan ederken isyankârlar kabul, uyum ve itaate yönelik güçlü etkilere direnebilen kahramanlar olarak görülmelidir. Kahramanlarımızın hep yaşam boyu fedakârlıklarda bulunan olağanüstü özel varlıklar olduğunu düşünmüştüzdür. Örneğin onlar yaşamlarını insancıl amaçlara göre düzenleyen özel bir türdür. Buna karşın, kahraman olarak nitelendirdiklerimizin birçoğu anın, durumun kahramanlarıdır; ihtiyaç çağrısına isteyerek cevap verirler. Böylelikle *Şeytan Etkisi* maceramız hepimizin içinde yatan sıradan kahramanları uyandırarak olumlu bir bakışla bitiyor. Sıradan insanların en berbat ve aşağılık hareket-

lerden sorumlu olabileceklerini savunan “kötücüllüğün bayağılığı” karşısında, eylem vakti gelip de insanlığın yardım çağrısını duyduğunda harekete geçerek içindeki kahramanı uyandıracak her erkek ve kadma inanan “kahramanlığın sıradanlığı”na inanıyorum. Çanlar çaldığında, onlar kimin için çaldığını bilecekler. İnsan doğasındaki en iyi şeylere tutunurken bunların Durum ve Sistem’in ötesine geçebilecek ve kötülüğü yenebilecek insanlık gururu olduğunu hatırlayalım.

M. C. Escher'in "Circle Limit IV" isimli illüstrasyonu

© 2006 The M. C. Escher Company - Hollanda

Tüm hakları saklıdır. www.mcescher.com

Kötülüğün Psikolojisi: Durumsal Karakter Değişimleri

Zihnin kendi yeri vardır ve kendi içinde bir cehennemden bir cennet veya bir cennetten bir cehennem yaratabilir.

—John Milton, *Kayıp Cennet*

Şu muhteşem resme bir süre bakın. Şimdi gözlerinizi kapatın ve onu hafızanızda canlandırın.

Zihin gözünüz karanlık göklerde dans eden bir sürü beyaz melek mi görüyor? Yoksa cehennemden parlak beyaz boşluğunda konuşlanmış bir sürü boynuzlu kara şeytan mı? M. C. Escher'in bu resminde her iki bakış açısını da yakalamak eşit derecede mümkün. İyi ile kötü arasındaki eşleşimin bir kez farkına vardığınızda sadece birini görüp ötekini görmezden gelemesiniz. Kitabın geri kalanında *İyi ve Hatasız Yanınız* ile *Kötü ve Günahkâr Yanınız* arasındaki iç rahatlatıcı ayrıma geri dönmenize izin vermeyeceğim. "Ben de kötü biri olabilir miyim?" sorusunu kitap boyunca bambaşka ortamlara geçtikçe tekrar tekrar değerlendirmenizi istiyorum.

Escher'in resminden üç psikolojik gerçeklik ortaya çıkar. Öncelikle, dünya hem iyilik hem kötülükle doludur; bu hep böyle olmuş, olmakta ve olmaya devam edecektir. İkinci olarak iyilik ile kötülük arasındaki sınır geçirgen ve belirsizdir. Son olarak da meleklerin şeytana dönüşmesi mümkündür ve buna karşın şeytanların meleğe dönüşmesini idrak etmek belki daha zordur.

Muhtemelen bu resim size iyinin kötüye dönüşmesinin en bariz örneği olan Lucifer'm Şeytan'a dönüşümünü hatırlatıyor. "Işık taşıyan" Lucifer, Tanrı'nın yetkesine karşı gelip düş-

kün melekleriyle beraber cehenneme hapsedilene kadar Tanrı'nın gözbebeği idi. Milton'ın *Kayıp Cennet*'indeki "Muhالیf Tanrı" olan Şeytan, "Cennet'te hizmet edeceğime Cehennem'e hükmederim!" diye şişirir. Lucifer-Şeytan cehennemde bir yalancı oluverir; tıpkı günümüzde bazı önderlerin yaptığı gibi, böbürlenmeler, mızraklar, trompetler, reklamlar kullanır. Tüm yüksek mevkili iblislerin bir araya geldiği İblis Konferansı'nda hiçbir direkt meydan okuma yoluyla Şeytan'ın yeniden Cennet'i kazanamayacağı temin edilir.¹ Oysaki Şeytan'ın sözcüsü olan Beelzebub en ifrit çözümlerden birini, Tanrı'dan öç almak için Tanrı'nın en yüce varlığı olan insanoğlunu bozmayı önerir. Şeytan, Âdem ile Havva'nın Tanrı'ya itaatsizlik edip kötülüğe yönelmesini sağlasa da Tanrı onların zaman içinde kurtarılmasını buyurur. Fakat bu zaman süresince Şeytan'ın bu buyruğun etrafında dolanarak, insanları kötülüğe sürüklemeleri için cadıları görevlendirmesine izin verilir. Bundan böyle Şeytan'ın araçları, dünyayı kötülükten arındırmak isteyen engizisyon üyelerinin hedefi haline gelir ama onların korkunç yöntemleri sadece, dünyanın henüz deneyimmediği yepyeni sistematik bir kötülük türünün üremesine yarar.

Lucifer'ın günahına ortaçağ düşünürleri "açgözlülük" adını vermişlerdir. Dante'ye göre bu kökten yeşeren günahlar *kurt günahlarının*, yani hiçbir güç ve paranın asla döldüramayacağı kadar derin bir kara boşluğa sahip olma halinin en büyüklerindendir. Açgözlülüğün ölümcül hastalığına yakalananlar için kendilerinin dışında kalan her şey ancak kendileri tarafından tüketilebilecek veya kendileri tarafından sahiplenilecek şeylerse değerlidir. Dante'nin cehenneminde bu gūnahtan ötürü bulunanlar dokuzuncu çemberde, Buz Gölü'nde dondurulurlar. Hayatlarında kendilerinden başka kimseyi önemsemediklerinden sonsuza kadar Benlik buzuna hapsedilirler. Bu şekilde insanların sadece kendilerine odaklanmalarını sağlayarak Şeytan ve müritleri tüm canlıları birbirine bağlayan sevgi uyumuna sırtlarını çevirirler.

Kurt günahları bir insanın merhametten yoksunlaşıp sadece kendini düşünmesine ve kendisini bir hapishaneye çevirmesine yol açar. Cehennemın dokuzuncu çemberinde, doyumsuz kur-

dun ruhu tarafından ele geçirilmiş günahkârlar kendi benliklerinden oluşan ve gardiyan ile tutuklunun benmerkezci bir gerçeklikte birbirine karıştığı bir hapisanede dondurulurlar.

Tarihçi Elaine Pagels Şeytan'ın kökenine yönelik yaptığı akademik çalışmada Şeytan'ın insanlığın aynası olmak gibi psikolojik bir işleve sahip olduğu tezini savunur. Elaine Pagels bir yazısında şunu açıklar:

Şeytan hakkındaki merakımız, bizim insan halimizle kavrayabildiğimiz çok üzerinde bazı özellikleri ifade etme şeklinden ileri gelir. Şeytan, kendi kötü dürtülerimizle özdeşleşebileceğimizden çok daha fazla açgözlülük, hasetlik, kıskançlık, öfke ve aslında insanın hayvanlara benzerliğini vurgulayan, bizim vahşilik diye adlandırdığımız şeyi ortaya koyar. ... Öyleyse kötülük, en kötü yanlarıyla Martin Buber'in "tamamen öteki" olarak tasvir ettiği ve bizim irkilerek Tanrı'nın şeytani zıddı olarak algıladığımız doğaüstü olanı içerir.²

Kötülükten korkarız fakat aynı zamanda ondan etkileniriz. Kötülük mitleri yaratır ve etrafımızdaki güçleri bunlara karşı harekete geçirebilecek kadar bunlara inanırız. Bilinmez olduğundan Öteki'ni farklı ve tehlikeli diyerek reddederiz; buna karşın bizim türümüzden olmayanların cinsel aşırılıklarını ve ahlak kurallarını merak ederek tahrik oluruz. Dinsel çalışmalar profesörü David Frankfurter "vücut bulan kötülük" konulu çalışmasını bu kötü ötekinin sosyal yapılanmasına odaklanarak sonlandırır:

Sosyal Öteki'nin vahşi bir canı, ifrit, cadı, vampir veya bunların bir potada eritilmiş başka bir hali olarak yapılanması tutarlı bir ters-yüz etme sembolleri birikiminden kaynaklanır. Sınırlarımız dışında kalan insanlar hakkında anlattığımız hikâyeler onların vahşetleriyle, aşırı açık alışkanlıklarıyla ve canavarlıklarıyla oynar. Aynı zamanda bu Öteki'liği keşfederken edindiğimiz korku ve zevk bileşimi –bahsettiğimiz bu Ötekilerin topraklarına girerken, sömürgecilerin, misyonerlerin ve orduların vahşetini etkileyen türden duygular– bizi kesinlikle bireysel fantezi düzeyinde de etkiler.³

BAŞKALAŞIMLAR: MELEKLER, ŞEYTANLAR VE ARTA KALAN BİZ ÖLÜMLÜLER

Şeytan Etkisi, iyi ya da sıradan insanların kötü ya da şeytani şeyler yaparken ortaya çıkan başkalaşım süreçlerini anlamaya yönelik bir girişimdir. Temel sorgulamalarımızdan biri olan “İnsan neden yanlış yola sapar?” sorusuyla uğraşacağız. Bunu yaparken dini bakış açısına bağlı geleneksel bir iyi-kötü ikiliğini, bütüncül doğa ve baltalayıcı çevre ikilemini yeniden ortaya çıkarmak yerine günlük işlerle uğraşan, kendi görevlerini yapmaya odaklanmış, çoğunlukla insan doğasının baş döndüren çarkında var olmaya çalışan gerçek insanlara bakacağız; yoğun durumsal güçlerle karşı karşıya kaldıklarında oluşan karakter başkalaşım-
larının doğasını anlamaya çalışacağız.

Kötünün tanımıyla işe başlayabiliriz. Benimkisi oldukça basit, psikolojik temelli bir tanım: *Masum kişilere kasten zarar veren, kötüye kullanan, kabalık eden, aşağılayan veya yıkıma uğratan ya da bunların sizin adınıza yapılmasına imkân sağlayacak yetkeyi ve düzen-sel gücü kullanan her türlü davranışta kötülük vardır.* Kısaca, kötülük daha iyi olanı bilip daha kötü olanı yapmaktır.⁴

İnsan davranışını yürüten nedir? İnsan düşüncesini ve hareketini belirleyen nedir? Bazılarımızı ahlaklı olmaya, düzgün bir yaşama, bazılarımızı da kolayca ahlaksızlığa ve suça sevk eden nedir? İnsan doğası hakkında düşündüklerimiz, *içsel belirteçlerin* bizi iyi yollara veya kötü yollara sevk ettiğine yönelik olan varsayma mı dayanır? Düşüncelerimizin, hislerimizin ve eylemlerimizin dışsal belirteçlerine yeterli dikkati vermiyor olabilir miyiz? Hangi raddeye kadar durumun ve anın yaratıklarıyız? Ve hiçbir zaman yapmaya ikna edilemeyeceğinizden tamamen emin olduğunuz bir şeyi herhangi birinin yapması mümkün müdür?

Çoğumuz özel olduğumuza yönelik bir yanılgı yaratan ben-merkezci yargıların ardına sığınırız. Benliğe hizmet eden bu koruyucu kalkanlar sayesinde her birimiz özbütünlüğümüzü koruma konusunda ortalamanın üzerinde olduğumuza inanırız. Sıklıkla gökteki yıldızlara kişisel yenilmezliğimizin kalın

merceklerinden bakarken ayağımızın altındaki kaygan zemine göz atmayı unuturuz. Bu ve buna benzer benmerkezci yargılar, Avro-Amerikan ülkeler gibi bağımsız yönelimleri destekleyen kültürlerde daha sık, Asya, Afrika ve Ortadoğu gibi toplulukçu yönelimleri destekleyen ülkelerde ise daha nadir görülür.⁵

İyi ve kötü arasındaki bu yolculuğumuz boyunca sizden üç konu hakkında düşünmenizi isteyeceğim: Kendinizi, güçlü ve zayıf yanlarınızı ne kadar iyi tanıyorsunuz? Benliğinize yönelik bilginiz alışıldık durumlardaki davranışlarınızı gözden geçirmenizden mi yoksa eski alışkanlıklarınızın değişmeye itildikleri tamamen yeni bağlamlara maruz kalmanızdan mı kaynaklanıyor? Aynı şekilde, günlük hayatta iletişime geçtiğiniz insanları, ailenizi, arkadaşlarınızı, çalışma arkadaşlarınızı, sevdiğiniz kişiyi ne kadar iyi tanıyorsunuz? Bu kitabın temel savlarından biri kendi hakkımızda bildiklerimizi, bizi kısıtlayan kuralları, yasaları, uygulamaları içeren alıştığımız durumlarda sınırlı deneyimlerimizden edindiğimizdir. Okula, işe, tatile, partilere gideriz; her gün fatura, her yıl vergi öderiz. Fakat alışkanlıklarımızın yeterli gelmeyeceği yeni ve tamamen yabancı ortamlara maruz kaldığımızda ne olur? Yeni bir işe başlarsınız, ilk elektronik eşlemeli randevunuza giderseniz, bir topluluğa üye olursunuz, tutuklanırsınız, askere çağırılırsınız, dini bir gruba katılırsınız veya bir deney için gönüllü olursunuz. Temel kurallar değiştiğinde eski siz beklediğiniz gibi yardımcı olamayabilir.

Bu kitaptaki yolculuğumuz boyunca, farklı kötülük şekilleriyle karşılaştıkça sizden kendinize “ya ben ne yapardım?” diye sormanızı isterim. Ruanda katliamını, Jonestown katliamı olarak bilinen Guyana ormanındaki İnsan Tapınağı müritlerine yönelik kitle kırımını, Vietnam’daki My Lai katliamını, Nazi toplama kamplarındaki dehşeti, dünyanın dört bir yanında asker, polis veya sivil polislerin yaptıkları işkenceleri, kilise cemaatlerinin Katolik rahiplerce cinsel işkenceye uğramalarını, Enron ile World-Com şirketlerindeki üst düzey yöneticiler arasındaki skandallı dolandırıcılıkları inceleyeceğiz. Son olarak, bütün bu kötülüklerdeki ortak paydanın yakın zamanda ortaya çıkarılan Irak’ta, Ebu Gureyb Hapishanesi’ndeki sivil tutuklulara yapı-

lan işkenceyle ne ilgisi olduğunu göreceğiz. Bu acımasızlıkların en önemli ve anlamlı ortak özelliğini *Stanford Hapishane Deneyi* olarak bilinen, deneysel sosyal psikoloji araştırmalar bütününde ortaya sereceğiz.

Kötülük: Sabit ve İçsel mi yoksa Değişken ve Dışsal mı?

İyi insanları kötü insanlardan ayıran kapanması imkânsız bir uçurum olduğu fikri iki sebepten ötürü bir huzur kaynağıdır. İlk olarak, bu fikir Kötülüğe öz katarak bir nevi ikili mantık yaratır. Birçoğumuz Kötülüğü bazı insanlarda olan, bazılarındaysa olmayan bir mevcudiyet, bir özellik olarak algılarız. Kaderlerinin öngördüğü üzere kötü tohumlar nihayetinde kötü meyveler verir. Bizler Kötülüğü, Hitler, Stalin, Pol Pot, İdi Amin, Saddam Hüseyin ve kitle katliamlarında parmağı bulunan diğer politik liderler üzerinden, yani dönemimizin gerçekten kötü despotları üzerinden tanımlarız. Halbuki daha sıradan, daha az kötülükle rin de farkında olmalıyız: torbacılar, tecavüzcüler, seks kölesi tacirleri, yaşlılar üzerinden dolandırıcılık yapanlar ve kabadayılık taslayarak çocuklarımızın sağlığını etkileyenler...

İyi-Kötü ikiliğini benimsemek aynı zamanda “iyi” insanların sorumluluk küfesini boşaltır. Bu ikilik sayesinde onlar sapkınlığın, suçun, barbarlığın, dalga geçmenin, kabadayılık yapmanın, tecavüzün, işkencenin, terörün ve şiddetin sebeplerini yaratmada, sürdürmede, artırmada veya göz yummada bile olası bir görevlerinin olduğu düşüncesinden kurtulurlar. Ağız alışkanlığıyla söylenen aynıdır: “Dünyanın hali işte bu ve bunu değiştirebilecek hiçbir şey yok; özellikle de benim tarafımdan!”

Buna alternatif bir Kötülük anlamlandırmasında kötülük *artırmacı* bir çerçevede koşullara bağlı olarak hepimizin yapabileceği bir şey olarak tanımlanır. Herhangi bir zamanda herhangi bir insan bazı özelliklere, diyelim ki zekâya, gurura, dürüstlüğe veya kötülüğe belirli bir derecede sahip olabilir. Doğamız insan doğasının iyi veya kötü yönüne doğru değiştirilebilir. Artırmacı görüş, deneyim veya yoğunlaştırılmış tecrübeyle ya da özel bir imkân sunulması gibi dışsal müdahaleler yoluyla bazı özellikler

kazanılabileceğini ima eder. Kısaca, genetik mirasımızdan, kişiliğimizden veya aile mirasımızdan bağımsız olarak iyi ya da kötü olmayı öğrenebiliriz.⁶

Alternatif Anlayışlar: Kişiliksel,* Durumsal ve Sistemik Yaklaşımlar

Bu özcü ve artırımçı kavramsallaştırma ikiliğine paralel bir zıtlasma da kişiliksel ve durumsal davranış sebepleri arasında görülür. Alışılmışın dışında bazı davranışlarla, beklenmedik bazı olaylarla, anlamlandırılmayan bazı anomalilerle karşılaştığımızda bunları nasıl anlamaya, anlamlandırmaya çalışırız? Geleneksel yaklaşım, eyleme yönlendiren ve kişinin özünde var olan özellikleri belirlemekten geçer: genetik yapı, kişilik özellikleri, karakter, özgür irade ve diğer kişisel özellikler. Sadist davranışlar karşısında sadist kişilik özellikleri arayışına başlanır. Kahramanlıklar karşısında, genlerdeki özgecilik arayışına başlanır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde lise öğrencilerinin onlarca lise öğrencisini ve öğretmenini öldürüp yaralamasıyla ilgili bir salgın banliyöleri sarsmış durumda.⁷ İngiltere'de onlu yaşlardaki iki çocuk, iki yaşındaki Jamie Bulger'ı bir alışveriş merkezinden kaçırıp soğukkanlılıkla öldürdü. Filistin ve Irak'ta birçok kadın ve erkek intihar bombacısı oluyor. İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok Avrupa ülkesinde birçok kişi, yakalanırlarsa öldürüleceklerini bildikleri halde Yahudileri korudu. Birçok ülkede iş yerlerindeki yolsuzluk muhbirleri üstlerinin ahlakdışı davranışlarını ve adaletsizlikleri ortaya çıkararak kişisel kayıplar yaşamayı göze alıyor. Peki neden?

Geleneksel görüş (bireyciliği anlayan kültürlerden olanlar arasından) cevaplar için, yani hem patoloji hem de kahramanlık için içe yönelir. Modern psikiyatri kişiliksel yönelimlidir. Bu durum klinik psikoloji, kişilik psikolojisi ve ölçme-değerlendirme psikolojisi için de farklı değildir. Yasa, sağlık ve din dahil kurumlarımızın büyük bir kısmı bu bakış açısı üzerine temellendi-

* Kişilik özelliklerine dayalı, yatkınlıksal. (Çev. n.)

rilmiştir. Zannederler ki suçluluk, hastalık, günah, suçlu partinin, hasta kişinin ve günahkârın içindedir. Anlamak için “Kim?” sorularıyla arayışa geçerler: Sorumlu *kim*? *Kim* sebep oldu? Suçlanacak *kim*? Teşekkür alacak *kim*?

Sosyal psikologlar (ben de onlardan biriyim) alışılmışın dışındaki davranışların sebeplerini anlamaya çalışırken bu kişiliğe yönelik atıf furyasından kaçınırlar. Onlar “Ne?” sorularıyla arayışa geçerler: Bazı tepkilerin oluşmasında *ne* gibi şartlar rol oynar? Davranışların oluşmasında *ne* gibi koşullar devreye girer? Eylemcilerin gözünden durum *ne* gibi gözüküyordu? Sosyal psikologlar şu soruyu sorarlar: Bireyin eylemleri eylemcinin dışındaki, ortama özgün etkenlere, durumsal değişkenlere ve çevresel süreçlere ne derece dayanabilir?

Tıbbi sağlık yaklaşımı halk sağlığı yaklaşımı açısından neyse kişiliksel yaklaşım da durumsal yaklaşım için odur. Tıbbi sağlık modeli, bir hastalığın, marazın ya da bedensel engelin kaynağını etkilenmiş kişinin içinde arar. Bazen hasta kişi çevresel patojenlerin bir sonucudur ve bireyin sağlığına müdahale edilse de bu patojenlere müdahale edilmediği sürece bunlar başkalarını da etkilemeye devam edecektir. Örneğin, kişiliksel yaklaşıma göre, öğrenme güçlüğü sergileyen bir çocuğa bu engeli aşması amacıyla çeşitli tıbbi ve davranışsal tedaviler verilebilir. Fakat birçok vakada, özellikle de fakir kesimde sorunun kaynağı eski apartmanlarda kabarıp dökülen duvar boyalarının saldıgı kurşunun solunum yoluyla bünyeye alınması ve fakirlik şartlarında –durumsal yaklaşım– bu durumun daha da kötüleşmesidir. Bu alternatif bakış açıları sadece kavramsal analizlerde süregelen soyut çeşitlemeler değildir; aynı zamanda kişisel ve toplumsal sorunlarla başa çıkma açısından da birbirlerinden çok farklı yöntemlerin benimsenmesine sebep olurlar.

Bu tarz analizler, sezgisel psikologlar olup gündelik hayatlarımızda insanların neyi neden yaptıklarını ve nasıl daha iyi davranmalarını sağlayabileceğimizi anlamaya çalışan bizleri, hepimizi ilgilendiriyor. Fakat bireyci bir kültürde, kişiliksel önyargıdan etkilenmemiş olup da daima niyete, özelliklere, genlere ve

kişisel patolojilere bakan insan nadir bulunur. Başka insanların davranış sebeplerini anlamaya çalışırken çoğumuzun kişiliksel özellikleri aşırı önemseme ve durumsal özelliklerin önemini azımsama eğilimi vardır.

İlerleyen başlıklarda kişiliksel dünya bakışma karşı koyan ve kuvvetli durumsal güçleri ortaya çıkaran durumlarla boğuşurken insanların karakterlerinin nasıl değişime uğrayabileceğinin göz önünde bulundurulabileceği bir odağa yayılan hatırı sayılır oranda kanıt sunacağım. İnsanlar ve durumlar genelde dinamik bir etkileşim halindedirler. Zaman ve uzay bağlamında siz her ne kadar tutarlı bir kişiliğe sahip olduğunuzu düşünseniz de bunun doğru olma ihtimali oldukça düşüktür. Kendi başınıza çalışırken olduğunuz kişi bir grupta olduğunuz kişiden, romantik bir durumdaki haliniz (olduğunuz kişi) öğretici bir durumdaki halinizden (kişiden), yakın arkadaşlarınızın yanındaki haliniz tanımadığınız bir kalabalıktaki halinizden veya seyahatteki haliniz evdeki halinizden farklıdır.

Cadı Çekici ve Engizisyon'un CEO Programı

Kötülüğü anlamak ve onun zararlı etkilerinden dünyayı kurtarmak adına kişiliksel bakış açısının yaygın kullanımının ilk belgelenen kaynağı engizisyonun incili haline gelen *Malleus Maleficarum*, yani Cadı Çekici'dir.⁸ Engizisyon yargıçlarının bu kitabı okuma zorunluluğu vardı. Kitap cevaplanması gereken bir bilmeceyle başlar: Özünde iyi, özünde güçlü bir Tanrı varken kötülük bu dünyada var olmaya nasıl devam edebiliyor? Bu soru bir tek şekilde cevaplanırdı: Tanrı bu yolla insanoğluna ruhunu sınama olanağı tanır. Bu kötülüğün ayartmalarına yeniliyorsan Cehennem'e, karşı koyuyorsan Cennet'e gidersin. Fakat Âdem ile Havva'nın yozlaşmasına ilkten yol açtığından, Tanrı Şeytan'ın insanlar üzerindeki direkt etkisini kısıtlamıştır. Buna karşın Şeytan'ın çözümüyse araçları olan cadıları kullanarak kötülükleri yayıp insanların yozlaşmasını sağlamaktır.

Katolik ülkelerde kötülüğün yayılmasını azaltmak için önerilen çözüm cadıları bulup ortadan kaldırmaktır. Bunun için gere-

ken ise cadıları belirleyip onlara sapkınlıklarını itiraf ettirdikten sonra onları yok etmenin bir yolunu bulmaktı. Cadı etiketleme ve öldürme yöntemi (bu sebeple buna artık CEÖ programı diyoruz) oldukça basit ve doğrudandı: Hafiyeler yardımıyla toplum içinden kimlerin cadı olduğunu tespit et, çeşitli işkence yöntemleriyle itiraf ettirerek cadılık doğalarını sma ve sınavdan geçemeyenleri öldür. Ben sadece, kitle terörünü, işkenceyi ve adı bir kez bile anılmamış binlerce kişinin imhasını içeren dikkatlice tasarlanmış bir sisteme dönüşen bir şeye ucundan ışık tuttum fakat engizisyonu körükleyen de kötülüğe dair karmaşık durumların bu şekilde basite indirgenmesinden geçmiştir. O zamanlarda, "Cadıları" ifşa edilmiş bir kişisel kategoriye dönüştürmek, toplumsal kötülük sorununa etiketlenilecek, işkence edilebilecek ve yağda veya kazıkta yakılabilecek en fazla sayıdaki faili ortadan kaldırarak kolay bir çözüm sunmuştu.

Kilise ve Kilise Devleti ittifakları erkekler tarafından yönetildiğinden kadımlar erkeklere oranla daha sıklıkla cadı olarak etiketleniyordu. Şüpheliler çoğunlukla bir şekilde ya marjinal ya da tehditkâr olarak algılanıyorlardı: Dul, fakir, çirkin, fiziksel bozukluğu olan veya bazen de fazla güçlü veya gururlu olanlar cadı diye etiketleniyorlardı. Engizisyonun korkunç paradoksu, şevkli ve çoğunlukla samimi olan kötülükle savaşım arzusunun dünyanın daha evvel görmediği büyüklükte başka bir kötülüğü doğurmuş olmasıdır. Devletin ve kilisenin, insan mükemmelliğini kökünden saptıracak işkence aletlerini ve yöntemlerini kullanmasına yol açmıştır. İnanılmaz sanat, bilim ve felsefe ürünleri yaratan insan zihninin muhteşem doğası, iradeyi yıkıma uğratmaya yönelik "yaratıcı vahşet" eylemlerinde bulunması için yoldan çıkarılmıştı. Engizisyonun kullandığı aletler günümüzde dünyanın çeşitli yerlerindeki hapisanelerde, askeri ve sivil sorgu merkezlerinde sergilenmeye devam ediyor ve bu bahsettiğimiz yerlerde (daha ileride Ebu Gureyb Hapishanesi'ni ziyaretimizde de göreceğimiz üzere) işkence hâlâ standart işlem prosedürü olarak kabul ediliyor.⁹

Güç Sistemleri Tepeden İnme* Yaygın Hâkimiyet Uygular

Sistemlerde yatan güce olan ilgin kurumların ideolojiyi –örneğin kötülüğün sebepleri– işleyen prosedürlere, örneğin engizisyonun cadı avına dönüştüren mekanizmaları oluşturuşuna dair bir farkındalıkla başladı. Başka bir deyişle, araştırma odağım durumsal şartların üst düzey etkenler –güç sistemleri– tarafından yaratılış ve şekilleniş yollarını bütünsel olarak anlamaya çalışmamla oldukça genişledi. Karmaşık davranış örüntülerinin anlaşılabilmesi için sadece kişisel özellikler ve durumlar değil sistemler de hesaba katılmalıdır.

Hizmet mesleklerine sahip olan polisler, infaz koruma memurları ve askerler tarafından gerçekleştirilen sapkın, yasadışı, ahlaki davranışlar tipik olarak “birkaç çürük elma”nın lekesi olarak etiketlenir. Sonucunda bu kişiler nadir istisnalar olarak değerlendirilir ve iyi-kötü arasındaki geçirimsiz sınırın bir tarafına konurlar; çoğunluğu oluşturan iyi elmalarsa sınırın öteki tarafındadır. Peki ama bu ayrımı yapanlar kimlerdir? Bunlar genelde dikkatin ve suçlamaların, üst düzeyde olup da dayanılmaz çalışma koşullarından ya da gözlem veya gözetim eksikliğinden sorumlu kişinin üzerinde toplanmasını önlemek amacıyla sorunu yalıtma isteyen sistem savunucularıdır. Aynı şekilde çürük elma–kişilişel görüş, elma küfesini ve içinde olanları yozlaştırma potansiyeli yüksek durumsal etkisini göz ardı eder. Sistemler analizi küfeyi yapanlara (küfecilere), küfeyi tasarlayacak gücü olanlara odaklanır.

Senaryoların ardında çalışan, geri kalanlarımız için yaşam koşullarının çoğunu düzenleyen, inşa ettikleri çeşitli kurumsal ortamlarda zaman geçirmek zorunda olanlar işte bu küfeciler, “elit güçler”dir. Sosyolog C. Wright Mills bu kara güç deliğini şöyle aydınlatır:

Elit güçler, sıradan erkeklere ve kadınlara sıradan çevrelerinin ötesine geçebilme imkânı tanıyan pozisyonlardaki erkeklerden oluşur. Onlar önemli neticeleri olacak kararları verecek pozis-

* Tümdengelimli. (Çev. n.)

yonlardadırlar. Bu çeşit kararları verip vermemeleri böylesine kritik pozisyonlarda olup olmamalarına kıyasla hiç de önemli değildir; zira eyleme geçme veya karar verme eksiklikleri, bizzat verdikleri kararlardan sıklıkla daha fazla anlam içeren eylemlerdir çünkü onlar modern toplumun mühim hiyerarşi ve örgütlerine hükmederler. Onlar büyük şirketleri yönetirler. Onlar devlet mekanizmasını işletir ve bunun ayrıcalıklarını kendi hakları olarak görürler. Sosyal yapılanmanın stratejik noktalarını işgal ederler ve işte bu noktalarda onların zevk aldığı gücün, zenginliğin ve ünün en etkin yolları konumlanır.¹⁰

Bu çeşitli güç simsarlarının menfaatleri ortak noktalarda birleştikçe onlar da George Orwell'ın 1984 kitabında kehanette bulunduğu üzere gerçekliğimizi tanımlamaya başlarlar. Asker-özel sektör-din üçgeni günümüzde birçok Amerikalının yaşam kaynaklarını ve yaşam kalitesini kontrol eden tek megasistemdir.

Güç kronik korkuyla evlendiğinde korkunç bir hal alır.

—Eric Hoffer, *Aklın Muhteris Çağı*

“Düşman” Yaratma Gücü

Tıpkı mafyanın adam dövme işlerini emir erlerine yaptırtması gibi güçlüler de en pis işleri genellikle kendileri yapmazlar. Sistemler, merdivenin aşağısına –nadiren yukarısına– doğru inen etki ve iletişim yöntemleriyle egemenlik hiyerarşileri kurar. Elit güçlerden biri düşman bir ulusu ortadan kaldırmak istediğinde bir nefret ajandası oluşturmak propaganda uzmanlarına düşer. Bir toplumun vatandaşlarının diğer bir toplumun vatandaşlarından, onları dışlayacak, onlara eziyet edecek ve hatta onları öldürecek kadar nefret etmelerini sağlamak için ne yapmak gerekir? Bunun için gerekli olan, propagandayla kafalara derinden kazınacak ve “öteki”leri “düşman”a dönüştürecek olan psikolojik bir yapı, “düşmancıl imgelem”dir. Bu imge bir askerin silahım nefret ve korku balgamıyla dolduran en güçlü motiftir.* Bireysel

* Motivasyon, güdü, itici güç. (Çev. n.)

refahı ve toplumun ulusal güvenliğini tehdit eden bir düşmanın korkmuş imgesi, anne ve babaları oğullarını savaşa göndermeye cesaretlendirir ve hükümetlerin sabanları yıkım kılıçlarına dönüştürmek için öncelikleri yeniden düzenlemesini sağlar.

Tüm bunlar kelimeler ve imgelerle olup biter. Eski bir deyişi güncellersek şöyle de diyebiliriz: Sopalar ve taşlar kemiklerini kırabilir ama isimler bazen seni öldürebilir.* Söz konusu süreç ötekinin kalıpyargılaşmış anlamlandırılmalarını, insandışılaştırılmış** algılanmalarını yaratmakla başlar. Böylece öteki değersiz, özünde güçlü, şeytani, soyut bir canavar, gelişmiş değer ve inançlarımıza kökten bir tehdit gibi anlamlandırılır ve algılanır. Çentik çentik kazınan toplu korku ve yükselen düşman tehdidi algısıyla aklı başında insanlar akıldışı davranmaya başlar, bağımsız insanlar düşünmeksizin riayet eder ve barışçıl insanlar savaşçılara dönüşür. Posterlerde, televizyonda, dergi kapaklarında, filmlerde ve internette yayılan düşmanın abartılı ve korkunçlaştırılmış görsel öğeleri en güçlü korku ve nefret duygularıyla beraber limbik sistemin derinliklerine, ilkel beyne işler.

Sosyal düşünür Sam Keen, bu düşmancıl imgelemin savaş dönemeçlerinde her bir ulusun propagandalarıyla sanal olarak yaratıldığını zekice göstermekte ve bu “düşman imgeleri”nin insan psişesindeki değiştirici gücü ortaya çıkarmaktadır.¹¹

Bu tehditleri yok etme arzusuna yönelik gerekçeler gerçekten de sonradan akla gelen fikirler, resmi kayıtlara yönelik hazırlanmış açıklamalardır fakat hiçbir zaman yapılacak veya yapılmış olan yıkımın eleştirel analizine yönelik değildir.

Bu düşmancıl imgelemin en uç örneği tabii ki soykırımlar, yani bir halkın düşman olarak tanımladığı tüm diğerlerini tama-

* Deyişin orijinali: Sopalar ve taşlar kemiklerimi kırabilir fakat sözlerin beni asla incitemez. (Çev. n.)

** İnsandışılaştırma (dehumanization), sosyal psikoloji yazınında bir grubun (üyelerinin) diğer grubu (ya da üyelerini) insani vasıflarından soyutlayarak tanımlaması anlamında kullanılır. Özellikle azınlık gruplara (veya üyelerine) yönelik insandışılaştırma süreçleri, bu grupların (ya da üyelerinin) haklarını ve meşruluklarını geçersiz gösterme motivasyonu taşır (konunun kapsamlı bir özeti için bkz. Bar-Tal, 2000; Haslam, 2006) (Çev. n.)

men ortadan kaldırma planları sırasında belirir. Hitler'in propaganda makinelerinin Yahudi komşuları, çalışma arkadaşlarını ve hatta arkadaşları "son çare"yi hak eden değersiz birer devlet düşmanına dönüştürme yöntemlerinin bir kısmının farkındayız. Bu süreç, tüm Yahudileri aşağılık ve insan merhametine layık olmayan yaratıklara dönüştüren resim ve metinlerin ortaokul kitaplarına yerleştirilmesiyle filizlenmişti. Bu noktada tecavüzün insanlığa karşı bir silah olarak kullanıldığı bir soykırım teşebbüsünü kısaca ele almak istiyorum. Bunun ardından bu karmaşık psikolojik sürecin bir yönünün, insandışılaştırma ögesinin sistematik bir analiz için kritik özelliklerini yalıtabilecek kontrollü deneysel araştırmalarda nasıl çalışılabileceğini göstereceğim.

İNSANLIK CİNAYETLERİ: SOYKIRIM, TECAVÜZ VE TERÖR

En azından son üç bin yıldır herkesin ve her devletin kötülük yapacak hale gelebileceğini dünya yazınından biliyoruz. Homeros'un Truva Savaşı anlatısında Yunan birliklerinin kumandanı Agamemnon düşmanla karşılaşmadan evvel adamlarına "Truvalılardan bir tekini bile canlı bırakmayacağız; analarının karındaki bebekler bile öldürülecek! Hepsi dünya üzerinden silinmeli..." demiştir. Bu iğrenç sözler, dönemin en medeni ulus-devletlerinden birinin –ki bu ulus-devlet felsefenin, hukukun ve klasik dramının evi haline gelmiştir– soylu bir vatandaşı tarafından sarf edilmiştir.

Bizler toplu katliam çağında yaşıyoruz. Şimdiye kadar hükümetlerin emirleri ve askeri ve sivil güçlerin eylemleriyle elli milyondan fazla insan sistemli bir biçimde katledildi. 1915 başlarında Osmanlı Türkleri 1,5 milyon Ermeni'yi katletti.* Yirminci yüzyılın ortaları, Nazilerin en az 6 milyon Yahudi'yi, 3 milyon Sovyet savaş esirini, 2 milyon Polonyalıyı ve yüzbinlerce başka

* Bu ifade, Prof. Philip Zimbardo'nun orijinal metindeki cümlesinin tam çevirisidir. Bu bilginin doğruluğu çevirmen, editör ve yayıncının sorumluluğunda değildir. (Ed. n.)

“hoşlanılmayan” insanı yok ettiğine tanıklık etti. Stalin’in Sovyet krallığı 20 milyon Rus’u öldürürken, Mao Zedong’un siyasi tedbirleri yaklaşık 30 milyon vatandaşın ölümüyle sonuçlandı. Komünist Kızıl Kmerler rejimi Kamboçya’da kendi ulusundan 1,7 milyon insanı öldürdü. Saddam Hüseyin’in Baas Partisi Irak’ta 100.000 Kürt’ü öldürmekle suçlandı. 2006’da, Sudan’ın batısındaki Darfur bölgesinde patlak veren soykırımı dünyanın büyük bir çoğunluğu itinayla görmezden geldi.¹²

Dikkatinizi çekerim, Agamemnon’un üç milenyum önce sarf ettiği sözlerin aynuları bizim zamanımızda, Afrika uluslarından Ruanda’da hükümran Hutular eski komşuları olan Tutsi azınlığını yeryüzünden silerken de söylenildi. Savaş mağdurlarından biri işkencecinin kendisine şunları söylediğini hatırlayabiliyor: “Tutsilerin tamamını geberteceğiz ve günün birinde Hutu çocukları Tutsi çocuklarının nasıl görüldüğünü sormak zorunda kalacaklar.”

Ruanda Tecavüzü

Merkez Afrika, Ruanda’daki barışçıl Tutsiler kendilerine karşı ölümcül bir etkinlikte kullanılan basit bir palanın bir kitle imha silahına dönüşebileceğini öğrenmek zorunda kaldılar. 1994 baharında Tutsilerin eski komşuları Hutular tarafından sistematik biçimde katledilmesi, ölüm birliklerinin binlerce masum erkek, kadın ve çocuğu palalar ve çivili odunlarla öldürmesiyle birkaç ay içinde tüm ülkeye yayıldı. Birleşmiş Milletler’in bir raporuna göre tahmini 800.000 ila bir milyon Ruandalı üç aylık bir süreçte katledilmişti; bu verilere göre söz konusu katliam tarihte kayda geçen en acımasız ve şiddetli katliamdı. Tutsi topluluğunun dörtte üçü bu yolla yeryüzünden silinmişti.

Komşuları Hutular eski dostlarını, kapı komşularını –emir üzerine– katlediyorlardı. Katliamdan on yıl sonra gerçekleştirilen bir röportajda Hutulu katillerden biri şöyle demişti: “Katliamın en kötü yanı kendi komşumu öldürmektir. Birlikte yer içerdik, onun sürüsü benim otlağımda gezinirdi. Akraba gibiydik.” Hutulu bir anne kapı komşusunun çocuklarını nasıl ölümüne

dövdüğünü ve o çocukların kendisine kocaman olmuş gözlerle şaşkınlık içinde bakışını tasvir ediyordu. Söylediğine göre hükümetten biri gelip ona ve kocasma Tutsilerin düşman olduğunu belirtip bu tehditten korunabilmeleri için kendisine çivili bir odun, kocasına da bir pala vermiş. Bu kadın katliamı, aileleri çoktan öldürülüp çaresiz öksüzler olan çocuklara yapılan bir iyilik olarak görüyordu.

Yakın bir zaman kadar Ruandalı kadınlara sistematik bir şekilde tecavüz edilmesinin bir terör ve ruhsal yok ediş taktiği olduğu fazla anlaşılamamıştı. Bazı kaynaklara göre bu, bir Hutu lideri olan Vali Silvester Cacumbibi eski arkadaşının kızma tecavüz ettikten sonra başka adamların da ona tecavüz etmesine izin vermesiyle başladı. Daha sonra kız bir röportajda valinin kendisine, "Senin bedenine kurşun harcamayacağız; sana tecavüz edeceğiz ve bu senin için daha iyi bir ceza olacak," dediğini belirtti.

Nanking'de Japon askerler Çinli kadınlara tecavüz ettiğinde (bir sonraki konumuz bu olacak) erken bildiriler yapılmadığından ve Çinlilerin bu kötü tecrübeleri dışarıdan birileriyle paylaşma konusundaki isteksizliklerinden bu kâbusun detayları bulanıktı fakat Ruandalı kadınların tecavüzüyle ilgili birçok psikolojik dinamik biliniyordu.¹³

Butare köyünün vatandaşları Hutuların yaptığı katliam karşısında sınırlarını korumaya çalıştıklarında geçici hükümet ayaklanma olarak adlandırdığı bu karşı çıkışla başa çıkmak için özel bir görevli tayin etti. Bu kişi aile ve kadından sorumlu devlet bakanı ve aynı zamanda Butare'de büyümüş, oranın sevilen kadınıydı. Bir Tutsi olan ve kadınların güçlendirilmesinde sosyal hizmet görevi gören Pauline Nyiramasuhuko bu köyün tek umuduydu ancak bu umut da bir anda parçalandı. Pauline bölge halkına Kızılhaç'ın belirli bölgelerde besin ve sığınma sağlayacağı sözünü verirken korkunç bir tuzağı yönetmekteydi; işin aslı, silahlı Hutu birlikleri (Interahamwe) bölge halkının bu alanlara gelişini beklemiş ve sığınak arayan birçok masum kişiyi katletmişti. Bu birlikler makineli silahlarıyla saldırmışlar, hiç hazırlıklı

olmayan halka el bombaları atmışlar ve sağ kalanları palalarla parçalara ayırmışlardı.

Pauline, "Kadınları öldürmeden önce onların ırzına geçmelisiniz!" diye emir vermişti. Bu birliklerin başka bir kısmına da yetmişe yakın kadınlı çocuklu bir grubu canlı canlı yakmalarını emretmiş ve onların yakılması için kendi arabasından yakıt temin etmişti. Genç adamlardan biri çevirmenlerden birine şöyle demişti: "Kadınlara tecavüz edemedik çünkü bütün gün öldürmekten yorulmuştuk. Sadece kadınların etrafına petrol döküp onları ateşe verdik."

Genç kadınlardan birine Pauline'in oğlu Shalom tecavüz etmişti ve söylenene göre annesi Tutsili kadınlara tecavüz etmesine "izin" vermişti. Bu genç kadının yaşamasına Tanrı'ya katliamın tanığı olarak olanları aktarması için izin verilmişti. Ardından annesinin tecavüzüne ve tanıdığı yaklaşık yirmi kişinin gözü önünde katledilmesine seyirci bırakılmıştı. Bir BM (Birleşmiş Milletler) raporuna göre bu kısa dehşet sürecinde yaklaşık 200.000 kadın tecavüze uğramış ve ardından da öldürülmüştü. "Kadınların bir kısmına tüfeklerle, cam şişelerle veya muz ağaçlarının gövdeleriyle tecavüz edilmiştir. Cinsel organlarına palalarla, kaynar suyla veya asitle zarar verilmiş, göğüsleri kesilmiştir." "Durum bu kötülüklerle sınırlı kalmamış, arka arkaya birçok adamın tecavüzünün ardından başka türlü fiziksel işkenceler uygulanmış, terörü ve aşağılanmayı üçe beşe katlarcasına tüm bu olanlar halka açık gösteri haline getirilmiştir. Yani tüm bu olanlar Hutu katilleri arasındaki sosyal bağı kuvvetlendirme amaçlı da kullanılmış ve düşmanlıkla bağlanan bu yoldaşlık bir erkek grubunun tecavüzüyle canlanmıştır.

İnsanlığa sığmayan bu eylemlerin sınırı yoktur. "Interahamwe'lerin boğazına balta dayadıkları 12 yaşındaki Ruandalı bir çocuk, babasının gözleri önünde 45 yaşındaki annesine diğer beş kardeşi kalçalarını tutmak zorunda bırakılırken tecavüz etmeye zorlanmıştı." Ruanda'da sağ kalan tecavüz mağdurları arasında AIDS yayılarak tahribata devam ediyor. New York John Jay Ceza Hukuku Üniversitesi'nden tarih profesörü Char-

les Strozier'ye göre "... Bir hastalık veya bir salgın, bir kıyamet terörü, biyolojik bir savaş olarak kullanıldığında üreten nesil yok ediliyor ve böylece ölüm nesiller ötesine taşınmış oluyor".

Pauline'i, düşman kadınlara karşı bir kadını yeni bir tür suçlu haline getiren güçleri ne şekilde anlamaya başlayabiliriz? Tarih ve sosyal psikolojinin birleşimi güç ve statü farklılıklarına dayanan bir çerçeve sunabilir. Öncelikle, Pauline Tutsili kadınların güzelliği ve kibri karşısında Hutulu kadınların düşük statüsünden olumsuz yönde etkilenmişti. Tutsi kadınları daha uzun boylu, daha açık tenlilerdi ve daha çok Kafkas ırkı özelliklerini taşıyorlardı; bu da onları Hutu kadınlarına kıyasla daha çekici gösteriyordu.

Yirminci yüzyılın başlarında civardaki Belçikalı ve Alman sömürgeciler tarafından yüzyıllar boyunca aralarında evlenmiş olan, aynı dili konuşup aynı dine inanan halk arasında yapay bir ırk ayrımı yaratılmıştı. O zamandan itibaren Ruandalıları çoğunluk olan Hutu veya azınlık olan Tutsi aidiyetine iterek onları bu ayrımı yansıtan kimlik kartları taşımaya zorlamışlardı. Bununla birlikte azınlık olan Tutsilere yüksek eğitim ve yönetici seviyesinde iş bulma imkânı tanınmıştı. Bu da Pauline'in içinde beslediği intikam arzusunu biraz daha körüklüyordu. Buna ek olarak Pauline, erkek egemen bir yönetimde, üstlerine sadakatini, itaatini ve milliyetçi azmini daha önce hiçbir kadının düşmanlarına yapmaya cesaret edemediği cinayetleri yönetme ihtiyacında olan politik bir fırsatçıydı. Tutsileri soyut birer uzantı olarak görüp onları insandışılaştıracak bir şekilde "kökü kurutulması" gereken "hamamböcekleri" diye adlandırmak da bu kitle katillerini cesaretlendirmeyi kolaylaştırıyordu. İşte bu, düşman yüzlerini boyadıktan sonra tuvali yırtıp atan düşmancıl imgelemin canlı belgesidir.

Bizler için herhangi bir kişinin böylesine korkunç cinayetleri bilinçli bir şekilde işlemesi tasavvur edilemez olabilir fakat Pauline'in soykırım davasındaki avukatı Nicole Bergevin bize şunu hatırlatıyor: "Cinayet davalarına girdiğinizde hepimizin bunun gibi şeylere aslında açık olduğumuzu fark ediyorsunuz. Aklınız-

da canlandırmaya cesaret edemeseniz bile günün birinde böyle bir davranışta siz de bulunabilirsiniz. Herkesin bu etkiye açık olduğunu anlıyorsunuz. Bu bana da olabilirdi, benim kızıma da... Bu sizin de başınıza gelebilir."

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden, bunun gibi birçok vahşi suçu araştırmış olan Alison Des Forges bu kitabın temel savlarından birinin altını daha da iyi çiziyor. Bizi, bu gaddarlıkların üzerinde kendi yansımamızı görmeye itiyor:

Bu tür davranışlar bilinç yüzeyimizin hemen altında yatıyor. Soykırımın basitleştirilmiş anlatımları bizlerle soykırım failleri arasma bir mesafe koyuyor. Onlar bizim gözümüzde o kadar kötü ki kendimizi benzer şeyler yaparken düşünemiyoruz bile. Fakat bu insanların üzerindeki korkunç baskıyı göz önünde bulundurmaya çalışırsanız o zaman otomatik olarak onların insan doğalarını* öne çıkarırsınız. Zaten endişe verici olan da bu insan doğasıdır. Duruma bakıp kendinize şunu sormak zorunda kalırsınız: "Ben ne yaptım?" Bunun cevabı her zaman ümit verici olmayabilir...

Fransız gazeteci Jean Hatzfeld, binlerce sivil Tutsiyi kılıçtan geçiren ve şu anda hapishanede olan on Hutu militanıyla görüştü.¹⁴ Bu sıradan adamların –çoğu çiftçi ve aktif kilise mensupları ve biri de eski öğretmen– ifadelerindeki ve tasavvuru imkânsız vahşeti anlatışlarındaki soğukkanlılık ve acımasızlık insanın kanını donduruyor. Sözleri bizi düşünmeye cesaret edemediklerimizle tekrar tekrar yüzleştirmeye zorluyor: İnsanlar akılsız bir ideoloji uğruna, karizmatik liderleri (yetke figürlerini) körü körüne takip edip onların "düşman" olarak etiketledikleri herkesi yıkıma uğratma adına harfiyen emirlerini uygulayarak insanlıklarını tamamen geride bırakabilirler. Gelin Truman Capote'nin *Soğukkanlılıkla* isimli kitabını gölgede bırakır cinsten o ifadelerin bir kısmını ele alıp üzerlerinde detaylıca düşünelim.

* "İnsan doğası" burada tabir yerindeyse "hatasız kul olmaz" anlamında kullanılmıştır. (Çev. n.)

“Sürekli öldürdüğüm için, bunun bana bir şey ifade etmediğini hissetmeye başladım. Açıkça itiraf etmeliyim ki öldürdüğüm ilk iyi adamdan sonuncusuna kadar hiçbirinde üzüntü duymamıştım.”

“Emir üzerine hareket ediyorduk. Herkesin coşkusunun ardında sıralanıyorduk. Futbol sahasında gruplara bölünüp kardeşler gibi ava çıkıyorduk.”

“Öldürürken pişmanlık ve üzüntü duygularıyla tereddüt edenler, yordakçılıktan suçlanmaktan korktukları için kesinlikle ağızlarını sıkı tutmak, suskunluklarının sebepleri hakkında hiçbir şey söylememek zorundaydılar.”

“Papurüs ağaçlarının arasına saklanan herkesi takip edip öldürdük. Seçmek, beklemek veya birinden korkmak için hiçbir sebebimiz yoktu. Bizler tanıdıklarını, komşularını kesenlerdik; bizler planlı kesicilerdik.”

“Tutsili komşularımızın suçlu olmadıklarını, yanlış bir şey yapmadıklarını biliyorduk fakat süregelen bütün sıkıntılarımız için tüm Tutsileri suçladık. Onları artık eskiden oldukları gibi bireyler hatta çalışma arkadaşları gibi bile göremiyorduk. Hep birlikte yaşadığımız tüm tehlikelerden daha büyük bir tehdit unsuruna dönüşmüşlerdi; bizim toplulukta birbirimize bakışımızdan daha önemli hale gelmişlerdi. Biz bunları düşünerek öldürdük.”

“Bataklıklarda bir Tutsi’yi yakaladığımızda karşımızdakini artık bir insan olarak görmüyorduk. Yani o bizim gözümüzde, benzer düşünceleri ve hisleri olan, bizim gibi bir kişi değildi. Avlanma da, avcı da, av da vahşiydi; vahşet zihnimizdeydi.”

Sağ kalan Tutsi kadınlarından biri olan Berthe, kitap boyunca zaman zaman ifade etmeye devam edeceğimiz bir konuyu bu canı katliamlara ve tecavüzlere bilhassa dokunaklı bir tepki olarak ifade ediyor:

“Eskiden bir erkeğin başka bir erkeği öldürebileceğini bilirdim çünkü bunlar hep olur. Şimdiyse biliyorum ki birlikte yemek yediğiniz birlikte yattığınız kişi bile hiç zorluk çekmeden sizi öl-

dürebilir. Ben soykırımdan beri şunu öğrendim: Komşunuz sizi dişleriyle bile öldürebilir; bu yüzden dünyaya artık aynı gözle bakmam imkânsız.”

Korgeneral Roméo Dallaire, *Shake Hands with the Devil* [Şeytanla El Sıkışmak] isimli kitabında¹⁵ BM Ruanda Destek Misyonu Kuvvet Komutanı olarak yaşadıklarını güçlü tanık ifadeleri oluşturacak şekilde kaleme almıştır. Binlerce kişiyi kahramanca becerileriyle kurtarmayı başarmış olmasına karşın bu gözde komutan daha fazla canılığı engelleyebilmek için Birleşmiş Milletler’den daha çok yardım çağıramaması sebebiyle yıkılmıştı. Bu katliamın psikolojik etkileriyle doğrudan ilişkili olarak ciddi bir “travma sonrası stres bozukluğu” yaşadı.¹⁶

Nanking, Çin’de Tecavüz

Grafiksel açıdan korkunç olmasına rağmen gayet kolayca görselleştirilen bir kavramdır tecavüz. Aynı zamanda savaşın neredeyse tasavvur edilmesi imkânsız diğer canilikleri karşısında mecazi olarak kullanırız tecavüz kelimesini. Japon askerler 260.000 ila 350.000 arası Çinli sivili 1937’nin birkaç kanlı ayında doğrayıvermişlerdi. Bu rakamlar Japonya’daki atom bombasının yol açtığı toplu katliamdan ve İkinci Dünya Savaşı’nda tüm Avrupa ülkelerinin toplam ölü sivil sayısından çok daha büyük bir insan zayıatına işaret ediyor.

Çinlilerin katledilmeleriyle ilgili yuvarlak rakamların ardında bizim için önemli olan, işkencecilerin ölümü neredeyse arzulanabilir kılacak yaratıcı kötülüklerinin farkına varabilmektir. Yazar Iris Chang’in incelediği bu dehşetten çıkan sonuç Çinli erkeklerin süngü alıştırması ve kelle kesme gösterileri için kullanıldığıydı. Yaklaşık 20.000 ila 80.000 arasında kadının ırzına geçilmişti. Birçok asker tecavüzün de ötesine gidip kadınların bağırsaklarını deşmiş, göğüslerini kesmiş ve onları canlı canlı duvara çivilemişti. Babalar kendi kızlarına, oğullar kendi annelerine diğer aile bireylerinin gözü önünde tecavüz etmeye zorlanmışlardı.¹⁷

Savaş, düşman addedilen herkese, yani insandışılaştırılan, kötüleştirilen Öteki'ne karşı vahşeti ve barbarca davranışları alevlendirir. Nanking Tecavüzü, "karşı koymayan düşmana", sivil masumlara karşı askerlerin aşağılama ve yıkıma uğratma eylemleri açısından gidebildikleri korkunç uç noktaları grafiksel anlamda en çok duyulan, bilinen katliam örneği olarak tarihe geçmiştir. Şayet bu olay türünün tarihteki tek örneği olsaydı bunu toplumsal bir anomali olarak ele alabilirdik fakat tarihte sivillere karşı yapılan bu tip insanlığa sığmayacak davranışlara ne yazık ki sıklıkla rastlıyoruz. İngiliz birlikleri Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda sivilleri sıkıştırıp ırzlarına geçti. Sovyet Kızıl Ordusu'nun askerleri, 1945-1948 yılları arası İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yaklaşık 100.000 Berlinli kadına tecavüz etti. 1968'deki My Lai Katliamı'nda 500'den fazla sivilin ırzma geçilmesi ve öldürülmesine ek olarak kısa süre önce yayınlanan gizli Pentagon tutanakları Amerikalıların Vietnam ve Kamboçya sivillerine karşı gerçekleştirdikleri 320 vahşet olayını daha ortaya çıkardı.¹⁸

Laboratuvarda İnsandışılaştırma ve Ahlaki Çözülme

Çoğu zaman çoğu insanın ahlaki yaratıklar olduklarını varsayabiliriz. Fakat bu ahlakın zaman zaman boşa alman bir vites olduğunu düşünün. Vites gibi ahlak da boşa alındığında ahlaki çözülmeden bahsedilir. Araç bir yokuşun tepesindeyse sürücü de araç da yokuş aşağı ivme kazanarak hareket edecektir. Yani sonuçları belirleyen sürücünün becerileri ya da niyeti değil koşulların doğasıdır. Bu basit benzetme zannımca Stanford'daki meslektaşım Albert Bandura'nın Ahlaki Çözülme Kuramı'nın ana temalarından birini ele almaktadır. Bir sonraki bölümde, normalde iyi olan insanların kötü şeyler yapmaya itilebileceğini anlamamıza yardımcı olacak Bandura'nın kuramını gözden geçireceğiz. Şimdi Bandura ve araştırma grubunun yürüttüğü ve potansiyel bir kurbanın insandışılaştırılma yöntemiyle ahlaki çözülmenin nasıl da kolaylıkla oluşturulabileceğini kanıtlayan deneysel araştırmaya dönmek istiyorum.¹⁹ İnsandışılaştırmanın

gücünü ortaya koyan seçkin bir örneklemede tek bir kelimenin hedefe karşı öfkeyi artırabildiği bulunuyor. Deneyin nasıl işlediğini inceleyelim...

Okulunuzdan üç kişilik bir takımla bir problem çözme yarışmasına katılmak için gönüllü olduğunuzu farz edin. Çalışma sırasındaki göreviniz başka bir okulun öğrencilerinin hatalarına ceza vererek onların problem çözme becerilerini artırmak. Bu ceza, her hata karşısında elektrik şoku vermeyi ve arka arkaya hatalarda elektrik şokunun artırılmasını gerektiriyor. Asistan, diğer grubun ve sizin grubunuzdaki üyelerin isimlerini aldıktan sonra deney yöneticisine çalışmanın başlayabileceğini söylüyor. Yan odadaki gruba hangi seviyede şok uygulayacağınıza karar verebileceğiniz on deneme var.

Siz deneysel uygulamanın bir parçası olduğunu fark etmeksizin "yanlışıyla" asistanın dahili telefonda deney yöneticisine diğer öğrenciler için "hayvana benziyorlar" dediğini duyuyorsunuz. Siz bilmiyorsunuz fakat sizin gibi başka öğrencilerin de seçkisiz olarak atandıkları diğer gruptaki öğrenciler için "iyi çocuklar" diyor ya da onlar hakkında hiçbir etiketlendirme yapmıyor.

Bu basit etiketlerin herhangi bir etkisi olabilir mi? En başta pek de öyle görünmüyor. İlk denemede bütün gruplar birbirlerine benzer düzeyde, yani ikinci seviye civarında şok veriyorlar. Fakat kısa süre sonra her bir grubun bu isimsiz ötekiler hakkında asistanın konuşmasından ne duydukları önem kazanmaya başlıyor. Eğer haklarında hiçbir şey bilmiyorsanız, görece tutarlı bir şekilde beşinci seviye civarında şok vermeye devam ediyorsunuz. Eğer onların "iyi çocuklar" olduklarını düşünmeye başladıysanız, onlara daha insancıl davranıyor ve anlamlı olarak daha az (üçüncü seviye civarında) şok veriyorsunuz. Fakat onları "hayvan" olarak görmeniz onlar hakkında sahip olabileceğiniz tüm merhameti yok ediyor ve hata yaptıklarında onlara sürekli daha şiddetli şoklar vermeye başlıyorsunuz, bu şoklar diğer gruplara verilen şok seviyelerinden anlamlı olarak daha yüksek seviyede oluyor ve örneğin sekizinci şok seviyesine kadar yükselebiliyorsunuz.

Bir süreliğine basit bir etiketlemenin zihninizde yol açtığı psikolojik süreçleri dikkatlice düşünün. Kişisel olarak tanımadığınız birinin hiç görmediğiniz bir yetke figürüne aslında sizden farklı olmayan üniversite öğrencileri hakkında “hayvan gibiler” dediğini duydunuz. Bunun gibi tek bir betimleyici kelime sizin zihninizdeki diğerleriyle ilgili oluşan yapıyı değiştiriverdi. Sizi, farklı olmaktan ziyade size benzeyen arkadaş canlısı üniversite öğrencileri imgesinden uzaklaştırdı. Bu yeni düşünsel çerçevenin davranışlarınız üzerinde büyük bir etkisi vardır. Deneysel gruplarda olan öğrencilerin deney sonrasında bu ‘evcil hayvanlar gibi olan’ öğrencilere o kadar fazla şok vermelerini açıklamak için kullandıkları post-hoc* ussallaştırmaları, örneğin “onlara iyi bir ders verme amacıyla” diye açıklamaları ise oldukça ilgi çekici bir durum. Bu, gerçek dünyada yaşanan belirgin şiddet vakalarının altında yatan psikolojik süreçlerin incelenmesi amacıyla yürütülen kontrollü deneysel araştırmalara iyi bir örnektir. 12. ve 13. Bölümlerde bu konuyu davranışçı bilim insanlarının kötülüğün psikolojisini nasıl incelediklerini ele alarak daha da detaylandıracağız.

... Ahlak standartlarımızı seçici olarak sıkı tutma veya serbest bırakma becerimiz insanların nasıl bir anda barbarca canileşebildiğini ve bir sonraki anda merhamet gösterebildiğini anlatmaya yeterlidir.

—Albert Bandura²⁰

Ebu Gureyb Hapishanesi’ndeki Korkunç İstismar Görüntüleri

Irak’taki Ebu Gureyb Hapishanesi’nde Amerikan askerleri tarafından tutuklulara uygulanan fiziksel ve psikolojik istismarın nasıl ve neden gerçekleştiğini daha iyi kavrayabilme ihtiyacı bu kitabın ardındaki itici güçtü. 2004 Mayıs’ında bu istismarlar fotoğraflarla tüm dünyaya belgelenmişti. Yazılı tarihte ilk defa Amerikalı erkek

* Araştırma/deney sonrası bulgular üzerinden yapılan analitik açıklamalar ve çıkarımlar. (Çev. n.)

ve kadınların, denetlemeleri gereken sivillere tasavvur edilmesi güç işkence yöntemleri uyguladıklarını belgeleyen canlı imgelere maruz kaldık. Şiddet dolu kaçamakları sırasında askerler kendi kameralarıyla ahlaksızca hem işkencecileri hem de işkence görenleri uzun süreler boyunca dijital olarak kaydetmişlerdi.

Bunlar gibi bulunduğunda kendi başlarını belaya sokacak yasadışı hareketleri hangi sebeple görüntülü kayda almışlardı? Geçen sezon avladıkları hayvanlarla avcılarının gururlanarak çektiği gibi çekilen bu "zafer" fotoğraflarında kendilerinden aşağıda gördükleri yaratıklarına taciz ve tecavüz ederken gülümseyen erkek ve kadınlar gördük. Görüntülerde askerler tutukluları yumrukluyor, tokatlıyor ve tekmeliyorlardı; ayaklarıyla üstlerinde zıplıyor, onları çınlıplak bırakıp insan desteleri ve piramitleri yapmaya zorluyorlardı. Erkek tutukluları baştan aşağı soyup kafalarına kadın iç çamaşırları geçiriyorlar, kadın askerler pişmiş kelle gibi sırtarak ve tezahürat yaparak kame-
raya poz verirken, tutukluları mastürbasyon yapmaya veya oral seks yapıyorlarmış gibi poz vermeye zorluyorlardı. Tutukluları hücre çatılarından uzun süre boyunca sarkıtıyorlar, tutsaklardan birinin boynuna tasma geçirip ortalıkta sürüklüyorlar, üzerlerine saldıkları köpeklerin onları korkutmalarını izliyorlardı.

Bu zindandan fırlayıp Irak'ın sokaklarına ve dünyanın geri kalanına yayılan en belirgin görüntü ise "üçgen adam" fotoğrafıydı. Kancayla tavana asılmış ve bir kutu üzerinde stres pozisyonundaki* bir tutsağa çuval geçirilmişti, çuvaldan sarkan el ve kollarından görüldüğü kadarıyla parmaklarına elektrik kabloları bağlanmıştı; gücü tükenip de bastığı kutudan düştüğü her seferde kendisine elektrik verileceği söylenmişti. Bu noktada kabloların aslında bir yere bağlı olmamasının hiçbir önemi yok; önemli olan tutsağın kendisine söylenen yalana inanması ve inanılmaz bir baskıya maruz kalması. Tabii ki Amerikan ordusunun, ordunun ve Bush yönetiminin güvenilirliğini ve ahlaki imgesini daha fazla sarsmamak için halk erişimine sunmak istemediği bundan

* Gözaltına alınan ya da esir düşmüş kişileri, vücut ağırlığının bir ya da iki kas üzerine düşmesini sağlayarak bekletme hali. (Ed. n.)

çok daha şok edici görüntüler de vardı. Bunlardan yüzlercesini görmüş bir kişi olarak bu görüntülerin gerçekten de korkunç olduğunu söylemeliyim.

Bu işkencelerden, böyle kibir görüntülerinden, çaresiz tutsaklar üzerinden kendini yüceltmenin seviyesizliğinden ve bu duruma karşı kayıtsızlıktan derin bir şekilde etkilendim ve korktum. İstismarcılardan birinin, daha yeni yirmi bir yaşma girmiş olan bir kadın askerin bu işkenceyi “sadece eğlence ve oyun” olarak tasvir edebilmesi ise beni hayretler içinde bıraktı.

Tüm bunlar beni şoka uğratsa da çok şaşırmamıştım. Medya ve dünya çapında “sokaktaki insanlar”, ordu liderlerinin “ser-seri askerler” veya “birkaç çürük elma” olarak adlandırdığı bu yedi kişinin böylesine bir kötülük silsilesini nasıl uygulayabildiğini sorguluyordu. Ben ise bunun yerine o bloktaki hangi koşulların dengeyi bozup iyi askerleri bile böyle kötü şeyler yapmaya yönelttiğini merak ettim. Emin olmak adına belirtiyim, bu çeşit suçlar karşısında durumsal bir analiz sürdürmek yapılan suçu örtbas edemez veya ahlaki olarak kabul edilebilir hale getiremez. Benim amacım daha ziyade bu çılgınlığın anlamını bulmaktı. Karakterlerinin bu kadar kısa sürede dönüşüm geçirip bu genç insanların bu tasavvur edilmesi güç eylemleri gerçekleştirmelerinin nasıl mümkün olduğunu anlamak istedim.

Ebu Gureyb ve Stanford Hapishanelerinde Paralel Evrenler

“Küçük Korku Dükkânı” Ebu Gureyb’de yaşanan tutsak istismarının hikâye ve görüntüleri karşısında şok geçirmeme rağmen şaşkınlık yaşamamamın sebebi çok daha eskiden benzer şeyler görmüş olmamdı. Bu olayların ortaya çıkmasından otuz yıl evvel ürkütücü bir şekilde benzer sahnelerle, kendi tasarlayıp yönettiğim bir projede karşılaşmıştım: çıplak bırakılıp kafasına çuval geçirilmiş, zincirlenmiş tutuklular, ayağa kalkmaya çalıştıklarında sırtlarına binen, cinsel aşağılamalarda bulunan gardiyanlar ve sonunda aşırı stresle eziyet çeken tutsaklar. Kendi deneyimden bazı görüntüler pratik anlamda uzaklarda, Irak’taki meşhur Ebu Gureyb’deki gardiyan ve tutuklu görüntüleriyle birebir aynıydı.

2003 Irak'ında gerçek gardiyan ve tutukluların yaptıkları, 1971 yazında, Stanford Üniversitesi'nde gardiyan ve tutuklu rolü oynayan üniversite öğrencileriyle yürütülen yapay bir hapishane deneyiyle yansıtılmıştı. Böyle olayları sadece görmekle kalmamış aynı zamanda bu çeşit istismarların yeşermesine izin veren koşullar yaratmaktan sorumlu olmuştum. Projenin temel araştırmacısı olarak gerçeğine uygun taklit edilmiş bir hapishane ortamında normal, sağlıklı, zeki üniversite öğrencilerinin seçkisiz olarak gardiyan veya tutuklu rollerine atandığı ve birkaç hafta boyunca yaşayıp çalışmalarını gerektiren deneyi ben tasarlamıştım. Öğrencim olan araştırma asistanları Craig Haney, Curt Banks, David Jaffe ve ben mahkûmiyet psikolojisinin dinamiklerini anlamak istemiştik.

Sıradan insanlar bu çeşit bir kurumsal ortama nasıl uyum sağlıyorlardı? Gardiyanlar ile tutuklular arasındaki güç farklılıkları gündelik etkileşimlerine nasıl yansıyor? İyi adamları kötü bir yere koyarsanız insanlar mı kazanırdı yoksa ortam insanları mı yozlaştırırdı? Birçok gerçek hapishanede yaygın olarak görülen şiddet, orta sınıftan iyi çocuklarla dolu bir hapishanede görülmeyecek miydi? Bunlar bizim basit bir hapishane hayatı çalışmasına başlarken bir açıklama getirmek için ele aldığımız konulardı.

İNSAN DOĞASININ KARANLIK TARAFINI KEŞFETMEK

Birlikte, şair Milton'ın söylediği gibi "görünür karanlığa" doğru bir yolculuğa çıkacağız. Bu yolculuk bizi kötülüğün her anlamda yeşerdiği yerlere götürecektir. Başkalarına, çoğunlukla belirli yüce bir amaç, en iyi ideoloji ve zorunlu ahlak algısıyla çok kötü şeyler yapmış bir sürü insanla karşılaşacağız. Yol boyu şeytanlara karşı tetikte olun! Fakat şunu da söylemeliyim ki bu şeytanların basitliği ve yan komşunuza benzerliği karşısında hayal kırıklığı yaşayabilirsiniz. Maceranız devam ederken izninizle sizleri onların ayak izlerinden gitmeye ve olayları onların gözlerinden

görmeye davet edeceğim; böylece kötülüğe içeriden, çok yakından, kötülüğü yapanın gözünden bakabileceksiniz. Zaman zaman bu kötülüğün görüntüsü düpedüz çirkin bir hal alacaktır fakat bu kötülüğü yalnızca sebeplerini inceleyip anlayarak, akılcı kararlarla ve yenilikçi toplumsal hareketle değiştirebilir ve dönüştürebiliriz.

Stanford Üniversitesi Jordan Binası'nın zemin katı sizlere o zaman diliminde, o yerde bir tutuklu, bir gardiyan veya bir hapisane müdürü olmanın ne anlama geldiğini anlatmam için çok uygun bir yer. Araştırma medyanın çeşitli alanlarında yaygınca uyarlanmış olduğundan ve bizim yayınlarımızdan geniş çapta bilinse de araştırmanın tüm hikâyesi baştan sona daha evvel anlatılmamıştı. Günlük olay akışını tarihi sırayla yeniden canlandırabilmek için olayları ilk ağızdan, yaşandığı şekilde ve şimdiki zamanda anlatacağım. Stanford Hapishane Deneyi'nin -etik, kuramsal ve pratik- çıkarımlarından bahsettikten sonra kötülüğün psikolojik çalışmasının temellerini, psikologların yürüttüğü bireysel davranışlara karşı durumsal etkilerin gücünü örneklendiren çeşitli deneysel ve alan araştırmalarını ele alarak genişleteceğiz. Uyum, itaat, bireydışılama,* insandışılama, ahlaki çözülme ve eylemsizliğin kötülüğü üzerine araştırmaları bazı detaylarıyla ele alacağız.

Başkan Franklin Roosevelt şöyle demişti: "İnsanlar kaderin değil sadece kendi zihinlerinin tutsaklarıdır." Hapishaneler hem gerçek hem de simgesel anlamda özgürlük prangalarının mecazı sayılır. Stanford Hapishane Deneyi simgesel bir hapisane olmaktan çıkıp gardiyanların ve tutukluların gözünde tamamen gerçek bir hapishaneye dönüşmüştü. Bizim temel özgürlüklerimizi kısıtlayan, kendimizi zorladığımız başka hapishaneler nelerdir? Nevrotik rahatsızlıklar, düşük özgüven, utangaçlık,

* Bireydışılama veya kimlik belirsizleşmesi (İng. Deindividuation), sosyal psikoloji yazınında bireylerin, benliklerini ortaya koyan kişisel ve bireysel özelliklerinden uzak, ideolojiye yakın bir bilişsel, duygusal ve davranışsal yaklaşımla hareket ettiği koşullardaki halini anlatmak için kullanılan bir terimdir. Kısaca kitle psikolojisi veya bir ideoloji dahilinde bireyin benlik farkındalığını yitirmesi olarak bilinir. (Çev. n.)

önyargı, utanç ve terörizmden aşırı korku bizi özgürlük ve mutluluğa olan potansiyelimizden engelleyen, etrafımızdaki dünyayı tamamıyla algılayabilmemizi zorlaştıran Chimera'lardan* sadece bir kısmıdır.²¹

Bu bilgi birikimiyle dikkatimizi yeniden Ebu Gureyb'e yönlendirebiliriz. Fakat şimdi gazete başlıklarının ve televizyon imgelerinin ötesine geçelim ve bu istismarların yapıldığı dönemde o korkunç hapis hanede bir hapis hane gardiyanı veya bir tutuklu olmanın tam olarak ne anlama geldiğini anlamaya çalışalım. İşkence, engizisyon dan bu yana incelemelerimizin içine bambaşka şekillerde girivermiştir. Sizlere bu askerlerden birinin mahkeme sürecinden de bahsedeceğim ve böylece askerlerin davranışlarının bazı uzun süreli etkilerine de şahit olabileceğiz. Yol boyunca sosyal psikolojik yaklaşımımızın üçlü bileşenleriyle ilgili tüm bilgi birikimimizi ortaya sererek insanların sistemli güçler tarafından yaratılıp sürdürülen belirli durumlardaki eylemlerine odaklanacağız. Ebu Gureyb'deki istismar ve işkenceleri yeşerten bozuk işlevli sistemi yaratmada ortaklaşa çalışmış olan Amerikan ordusunun, CIA memurlarının ve en yüksek kademedeki hükümet liderlerinin emir-komuta yapısını yargılayacağız.

Son bölümümüzün ilk kısmı istenmeyen sosyal etkilere nasıl karşı konulabileceğine, etki profesyonellerinin baştan çıkarıcı tuzaklarına karşı nasıl direnç oluşturulabileceğine yönelik bazı yönergeler sunacak. Seçme özgürlüğünden ödün verip uyum, kabul, itaat ve insanı kendinden şüpheye düşüren korkuların boyunduruğuna girmeye bizi ikna eden zihin kontrol yöntemleriyle nasıl savaşılabileceğini bilmek istiyoruz. Ben durumun gücünü ön plana çıkarsam da, davranışlarını amaçlı bir şekilde yönlendiren bilgilendirilmiş bireylerin akıllıca ve eleştirel bir bakışla hareket etme gücü olduğu fikrini de destekliyorum. Sosyal etkileşimlerin nasıl işlediğini anlayarak ve içimizden herhangi birinin bile bu gücün her yeri kaplayan örtük kuvvetinden nasıl etkilenebileceğinin farkında olarak yetkeler, grup dinamikleri, ikna çağrıları

* [Yunanca okunuşuyla:] *Himera* (Χίμαιρα), Yunan mitolojisinde geçen ve üç hayvanın (aslan, keçi ve yılan) bileşiminden oluşan dişi yaratık. (Ed. n.)

ve kabul ettirme stratejileri tarafından kolayca etki altına alınan bireyler yerine akıllı ve kurnaz tüketiciler haline gelebiliriz.

Bu bölümü başlarken sorduğumuz soruyu tersinden sorarak bitireyim. Sizden, kötülük yapabileceğinizi değil de kahramanlık yapabileceğinizi göz önünde bulundurmanızı istiyorum. Bu son savım “kahramanlığın bayağılığı” kavramını ortaya koyuyor. Her birimizin kişisel risk ve fedakârlıklara rağmen başkalarına yardım etmeye karar vermek için doğru durumsal anı bekleyen potansiyel birer kahraman olduğumuza inanıyorum. Fakat bu mutlu sona erişmek için önümüzde kat edilecek uzun bir yol var; bu sebeple şimdilik “Haydi bakalım!” diyorum.

“Sen benimsin,”

dedi güç dünyaya;

dünya onu tahtında esir etti.

“Ben seninim,”

dedi aşk dünyaya;

dünya ona hanesinin özgürlüğünü verdi.

—Rabindranath Tagore, *Avare Kuşlar*²²

Sürpriz Pazar Tutuklamaları

Palo Alto Kilisesi'nin çanları bu genç yabancılar için çalıyordu fakat onlar ne bunun ne de yaşamlarının çok kısa bir süre sonra hiç beklemedikleri bir yönde tamamen değişeceğinin farkındaydılar.

Bugün 14 Ağustos Pazar 1971, saat sabah 09.55. Sıcaklık yirmi bir, yirmi iki derece civarında, nem her zamanki gibi düşük ve görüş alanı alabildiğine açık; tepemizde bulutsuz, masmavi bir gök var. Kaliforniya, Palo Alto'da kartpostal gibi bir başka mü-kemmel gün daha başlıyor. Diğer türlü Ticaret Odası bu görün-tüyü kabul etmezdi. Batı'nın bu cennetinde caddedeki çöplere veya komşunun bahçesindeki otlara nasıl müsamaha gösteril-miyorsa kusur ve düzensizlik de bir o kadar kabul edilemezdi. Böyle bir günde, böyle bir yerde hayatta olmak iyi geliyor!

Burası Amerikan rüyasının tam hız yol aldığı bir cennet bah-çesi, sınırın sonu. Palo Alto'nun nüfusu 60.000'e yaklaşmak üzere fakat diğer şehirlerden en büyük farkı Stanford Üniversitesi'nin girişinde sıra sıra dizilmiş yüzlerce palmyesiyle Palm Drive'ın bir mil ötesinde yaşayan ve çalışan 11.000 öğrenciyi ağırlaması. Stanford, kendi polisi, itfaiyesi ve postanesiyle dört bin hektar-dan daha geniş bir alana yayılmış bir mini-şehir gibi. Araçla gi-dildiğinde San Francisco'nun bir saat kuzeyinde kalıyor. Buna karşın Palo Alto daha güvenli, temiz, sakin ve beyaz. Siyahilerin

büyük bir çoğunluğu 101. Anayol'un karşısında, şehrin doğu tarafında, Doğu Palo Alto'da yaşıyor. Benim eskiden yaşadığım yokuş aşağı, çok katlı binalara kıyasla Doğu Palo Alto'daki evler, lise öğretmenimin sabahlayarak takside çalışmak suretiyle ileride yaşama hayali kurduğu banliyölere daha çok benziyor.

Yine de bu adanm etrafında geç saatlerde bela mayalanmaya başlar. Oakland'ın o taraflarda Siyah Panter Partisi, "mümkün olan her yolla" ırkçı davranışlara karşı direnmek için siyahi gücün de desteklediği siyahi gururu yüceltiyor. Hapishaneler, "Soledad Kardeşler"iyle beraber bir hapishane gardiyanını öldürdüğü iddiasıyla duruşmaya hazırlanan George Jackson'dan ilham alan yeni bir tür politik tutuklu güruhu toplama merkezlerine dönüşüyor. Kadınların ikincil vatandaşlığına son vermeye ve onlar için yeni fırsatları desteklemeye adanan "Kadınlara Özgürlük" hareketi ivme kazanıyor. Vietnam'daki gözden düşmüş savaş günlük ölü sayısı arttıkça uzamaya devam ediyor. Nixon-Kissinger yönetimi, savaşı protesto eden kitlesel hareketlere karşı savaş karşıtı aktivistleri daha da yoğun bombaladıkça trajedi büyüyor. "Asker-Endüstri Kompleksi", saldırgan ticari sömürü değerlerini açıkça sorgulayan bu yeni nesil insanların düşmanı haline geliyor. Gerçek anlamda dinamik bir dönemde yaşamayı seven biri için bu Zamanın Ruhu* kısa dönem tarihe hiç de benzemiyor.

MÜŞTEREK KÖTÜLÜK - MÜŞTEREK İYİLİK

New York'ta yaşadığım çevresel kimliksizlik hissiyle Palo Alto'da deneyimlediğim topluluk ve kişisel benlik hissini zıtlıklarından etkilenmiş bir halde bu farklılığın geçerliğini test etme amacıyla basit bir alan deneyi yapmaya karar verdim. Öfkeyi besleyen bir ortamdayken insanların kimsenin onları tanıyamayacaklarını hissettiklerinde kimliksizliğin ortaya çıkardığı anti-sosyal etkilerle ilgilenir olmuştum. *Sineklerin Tanrısı* tarzı düşümcül dürtüleri serbest bırakan bir maske anlayışına dayana-

* Zeitgeist (Çev. n.)

rak, “bireydışlaştırılan”^{*} katılımcıların, kendilerini diğerlerine göre daha kimlikli hissedenlere oranla başkalarına daha kolay acı verebileceklerini gösteren bir araştırma yürütmüştüm.¹ Şimdi de Palo Alto’nun iyi vatandaşlarının Vandalizm’e davet yöntemiyle sunulan bir tahrik karşısında ne yapacaklarını görmek istiyordum. Gizli kameralı bir saha çalışması düzenledim. Bu çalışmada Palo Alto’ya ve karşılaştırma için 3000 mil uzaktaki Bronx’a birer otomobil bırakılacaktı. İyi görünümlü araçlardan biri Bronx’taki New York Üniversitesi kampüsünün, diğeri de Palo Alto’daki Stanford Üniversitesi kampüsünün karşısındaki caddelere motor kaputları açık ve plakaları çıkarılmış bir şekilde –yani bırakan kişinin bölge sakinlerini Vandalizm’e davet edeceği biçimde– bırakıldı. Araştırma ekibim gizli noktalardan Bronx’da gözetmenlik ve fotoğrafçılık yaparken Palo Alto’da da kameramanlık yaptılar.²

Biz henüz kayıt cihazlarımızı yerleştirmiştik ki ilk yağmacılar çoktan ortaya çıkıp arabayı soymaya başlamışlardı; baba aküyü çıkarırken anneye bagajı boşaltması ve oğluna torpidoyu kontrol etmesi için emir veriyordu. Sökme işlemi başlamadan evvel yakından arabayla veya yayan geçen herkes durup zavallı arabamızın soyulmasına yardım ediyor, herkes arabada değerli ya da kullanılabilecek hiçbir parça kalmadığından emin olmaya çalışıyordu. Bu süreci zavallı New York arabasının bir grup yağmacı tarafından sistematik olarak parçalara ayrılması izledi.

Bu üzücü şehir kimliksizliği hikâyesini *Time* dergisi “Terk edilmiş Bir Otomobilin Günlüğü” başlığı altında yayınladı.³ Birkaç gün içinde Bronx’taki bu talihsiz Oldsmobile’ın başına gelen yirmi üç ayrı talan olayı kaydettik. Yağmacıların tamamının sıradan vatandaşlar olduğu ortaya çıktı. Hepsi beyaz, iyi giyimli, başka koşullar altında muhtemelen polis koruması, suçlulara karşı daha az tolerans ve bir kamuoyu esnasında “kesinlikle” daha fazla yasa ve düzen talep edecek yetişkinlerdi. Beklentilerin zıddına bu olaylardan yalnızca biri talandan zevk alan çocuklar tarafından tamamen eğlence amaçlı gerçekleştirilmişti.

* Kimlikleri belirsizleştirilen (Çev. n.)

Daha da şaşırtıcı olanı ise tüm bu talanın güpegündüz gerçekleşmiş olmasıydı; haliyle kızılötesi filtreye de ihtiyacımız olmadı. İçselleştirilmiş kimliksizliğin ifadeye dökülmesi için karanlığa ihtiyacı yoktur.

Peki yağmaya yine o denli açık hale getirdiğimiz Palo Alto'daki terk edilmiş arabamızın kaderi neydi? Bir haftanın sonunda arabaya karşı hiçbir yağmacılık girişiminde bulunulmamıştı! İnsanlar yanından yaya ya da araçla geçmiş, ona bakmışlardı fakat kimse araca dokunmamıştı bile. Pardon, bir gün yağmur yağdığına nazik bir beyefendi kaputu indirivermişti (Tanrı korusun, motor ıslanursa ne olurdu!). Aracı Stanford Kampüsü'ne geri götürdüğümde birbirinden ayrı üç komşum muhtemel bir hırsızlığı bildirmek için polisi aramakta vakit kaybetmemişti.⁴ İşte benim "topluluk" için kullandığım işlevsel tanım şöyle: Evlerinin bahçelerinde gerçekleşen alışılmışın dışında ya da olası bir yasadışı olay karşısında eyleme geçecek kadar duyarlı insanlar. Bu tarz toplum yanlısı davranışların insanların karşılıklı özgecilik varsayımından, yani onların sahip olduklarını veya onları korumak için başkalarının da aynısını yapacağına dair olan inançlarından kaynaklandığını düşünüyorum.

Bu küçük tatbikatın ana teması kimliklerimizi kaybettiğimizi hissettiren şartlar esnasında başkalarının bizi tanımadıklarını ya da bizi önemsemeyeceklerini düşündüğümüz ve bu durumlarda antisosyal özçıkarcı davranışlar kamçılanabileceğidir. Önceki araştırmalarım, kişilerarası şiddete karşı geçerli olan alışlagelmış tabuları yıkmaya imkânı sunan durumlarda kişilerin kimliklerini saklamanın başka insanlara yönelik saldırgan davranışları serbest bırakması üzerindeki gücünü göstermişti. Bu terk edilmiş araba deneyi de bu anlayışı bir üst seviyeye taşıdı ve belirsiz kimliksizliğin sosyal anlaşma ihlallerinin bir öncülü olduğunu ortaya koydu.

İlginç bir şekilde bu küçük uygulama suç üzerine ortaya atılan Kırık Cam Kuramı'nı destekleme amacıyla kullanılan tek deneye dayalı kanıt oldu. Bu kuram suçluların varlığıyla beraber toplu hastalığın suça yönelik durumsal bir uyaran olduğunu

ileri sürüyor.⁵ İnsanların kimliğini gizleyen her ortam, eylemlere yönelik bireysel mesuliyetleri ve yurttaşlık sorumluluklarını azaltıyor. Bu durumu birçok kurumsal ortamda, örneğin okullarda, işyerlerinde, askeriyede ve hapishanelerde görebiliyoruz. Kırık Cam Kuramı'nı savunanlar fiziksel hastalıkları azaltmanın –örneğin terk edilmiş araçları sokaklardan çekmek, graffitileri duvarlardan silmek ve kırık camları onarmak gibi faaliyetlerin– şehrin caddelerindeki suç ve düzensizlik oranını düşüreceğini savunuyorlar. Bu tarz önlemlerin New York gibi bazı şehirlerde oldukça başarılı sonuçlar verdiği fakat başka şehirlerde de sonuçsuz kaldığı kanıtlanmış durumda.

Palo Alto gibi, insanların fiziksel ve sosyal yaşam kalitelerini önemsedikleri ve her ikisini de yükseltme amacıyla kaynaklarını kullanabildikleri yerlerde topluluk ruhu sakin ve düzenli biçimde öne çıkıyor. Buralarda grupları sürükleyen eşitsizlik ve kinizm yerine bir hakkaniyet ve güven anlayışı hâkim. Örneğin burada insanlar suçun kontrol altına alınması ve kötülüğün zapt edilmesi için polis teşkilatına güvenirliler çünkü polis iyi eğitim görmüş, iyi eğitilmiş, dostane ve dürüştür. Polis “kitaba göre” hareket eder ki bu da onların, ara sıra insanlar polisin aslında mavi yaka çalışanlardan oluştuğunu ve şehir bütçesi sıkıştığında başlarını alıp gidebileceklerini düşünseler bile hakkaniyetli davranmalarına olanak sağlar. Buna rağmen, nadiren de olsa en iyileri bile yetkenin insanlıklarının önüne geçmelerine müsaade eder. Palo Alto gibi yerlerde bu çok sık olmaz fakat Stanford Hapishane Deneyi'nin nasıl bir büyük patlamaya yol açtığını anlatan artalan hikâyesinde de görüleceği üzere böyle şeyler bazen her yerde olabiliyor.

STANFORD'DAKİ ŞEHİRLİ-CÜPPELİ KARŞILAŞMALARI VE ÖTESİ

Palo Alto'nun diğer türlü mükemmel olan hizmet ve yurttaşlık kaydına leke süren tek olay radikal Stanford öğrencilerinin 1970 yılında ABD'nin Hindic'in'e müdahalesine karşı gerçekleştirdiği

grevlerdir. Bu öğrenciler kampüs binalarını talan etmeye başladıklarında ben de diğer binlerce öğrenciyi, şiddetin ve vandalizmin medyada olumsuz yer aldığı ve savaşı engelleyecek hiçbir etkisi olmadığı, halbuki bizim aktivist yanlısı eylemlerimizin işe yarayabileceği yönünde mesajlar veren daha yapıcı savaş karşıtı eylemler çerçevesinde organize etmeye çalışıyordum.⁶ Ne yazık ki dönemin yeni üniversite başkanı Kenneth Pitzer paniklemiş ve polisleri kampüse sokmuştu. Tabii ki Amerika'daki birçok direnişte olduğu gibi birçok polis profesyonel duruşlarını kaybedip evvelinde koruma görevleri olduğuna inandıklarından ötürü çocukları dövmeye başlamışlardı. Ohio'da, 1967'nin Ekim'inde Wisconsin ve 1970'in Mayıs ayında Kent State Üniversitelerinde, yine 1970'in Mayıs ayında Mississippi'deki Jackson State Üniversitesi'nde bu polis-kampüs çatışmaları daha da şiddetlenerek devam etti. Üniversite öğrencileri, sair zamanlarda onları sözüm ona korumakla sorumlu polis veya ulusal korumalar tarafından vuruluyor, yaralanıyor ve öldürülüyorlardı (detaylar için sonnota bakınız).⁷

Aşağıdaki metin New York Times'ın 2 Mayıs 1970 tarihli başkısından alınmıştır:

Savaş karşıtı kampüs hissiyatının –odak noktasında Kamboçya'daki gelişmeler varken– yeniden alevlenmesiyle dün yaşanan gelişmeler şöyle:

College Park Kampüsü'ndeki Yedek Subay Yetiştirme Kurumu'nun ana karargâhına vur-kaç tarzı bir saldırı düzenleyen Maryland Üniversitesi öğrencileri polisle çatıştıktan sonra Vali Marvin Mandel iki ulusal koruma birimini devreye soktu.

Princeton Üniversitesi'nden yaklaşık 2300 öğrenci ve akademik personel en erken, büyük bir toplantının yapılacağı pazar-tesi öğleden sonraya kadar grev kararı almak için oy kullandı. Bunun sonucunda tüm sosyal işlevlerin boykot edilmesi bekleniyor. Stanford Üniversitesi'nden direnişçi bir öğrenci grubu Kaliforniya Kampüsü'nde bir taş fırlatma eyleminde bulundu; polis göstericileri dağıtmak için göz yaşartıcı gaz kullandı.

Bir Stanford raporuna göre bu kırsal kampüste daha önce görülmemiş bir şiddet yaşanmıştı. Polis en az on üç kez kampüse

çağrılmış ve kırktan fazla gözaltı yapmıştı. Amerika'nın Kamboçya'yı işgal etmesini takiben, 29 ve 30 Nisan 1970 tarihlerinde en güçlü gösteriler gerçekleşti. San Francisco'dan bile polis çağrılmış, taşlar atılmış ve bu kampüste ilk defa göz yaşartıcı gaz kullanılmıştı; Başkan Pitzer bu olayları "trajik" olarak yorumlamıştı. Polis memurları dahil toplamda 65 kişi yaralanmıştı.

Stanford Üniversitesi topluluğunun bir yandan Palo Alto polisiyle diğer yandan da "gözü açık" şehirliyle arasında derin kırılganlıklar oluştu. Bu ihtilaf oldukça ilginçti çünkü New Haven sakinleriyle Yale Üniversitesi öğrencileri arasında, daha öncekileri, benim öğrenciyken karşılaştığım, buna benzer bir aşk-nefret, şehirli-cüppeli ilişkisi hiç olmamıştı.

Şubat 1971'de idarenin başına geçmiş olan yeni polis şefi Kapitan James Zurcher kendinden önceki şeflerden beri süregiden çete kaynaklı düşmanlıkları çözmeye hevesliydi ve bu sebeple şehir polisi-Stanford öğrencisi "depolarizasyon" programına⁸ yönelik dayanışma davetime olumlu yaklaştı. Hitabeti kuvvetli genç memurlar polisin yeni hizmetlerine yönelik öğrenci turları düzenlerken öğrenciler de bu turlara polisi yurtlarında, yemekhanelerinde ve sınıflarında konuk ederek karşılık verdi. Ben de ilgilenen çaylak memurların araştırmalarımıza katılmalarını bile önerdim. Tüm bunlar mantıklı insanların, çözümsüz görünen problemlere mantıklı çözümler geliştirebildiklerine yönelik başka bir belirtiydi. Fakat bu bağlamda ben Palo Alto'da yeni bir kötülüğün oluşmasına farkında olmaksızın yardım etmiş oldum.

Şef Zurcher, insanın nasıl polis memuru rolüne bürünerek sosyalleştiğini ve çaylak bir polisin nasıl "iyi polise" dönüştüğünü çalışmanın ilginç olacağı konusunda hemfikirdi. İyi fikir, dedim ben de, fakat bunun için şu anda sahip olmadığım büyük bir araştırma fonuna ihtiyacım var. Yine de bir hapishane gardiyanını oluşturan faktörleri çalışacak kadar ufak bir fonum vardı; hapishane gardiyanı rolü hem işlevsel hem de bölgesel olarak daha dar bir alanda çalışılabilirdi. Çaylak memurların ve üniversite öğrencilerinin, sahte gardiyanlar ve sahte suçlular olacakları bir hapishane yaratsak nasıl olurdu? Şef bu fikri beğenmişti. Benim öğrenebileceklerimin yanı sıra bu çalışmanın kendi adamlarının bir kısmı için de

iyi bir eğitim olacağı kanısındaydı. Böylelikle çaylak memurlarının birçoğunun bu sahte hapishane çalışmasına atanmasına onay verdi. Bu başlangıçla ben de memurlardan bir kısmının yakında çalışmamızın sahte suçluları olacak öğrencileri yalandan tutuklamada görev alabileceğini düşünerek sevinmiştim.

Başlamamıza az kala şef önümüzdeki iki hafta boyunca görevden ayrılmamaları gerekçesiyle kendi adamlarının sahte suçlular veya gardiyanlar olamayacağım söyleyerek sözünden döndü. Yine de senaryonun tutuklanma kısmı gerçekleştirilebildi ve şef hapishane çalışmama destek olabilecek başka her türlü konuda yardımcı olmak için gönüllü oldu.

Çalışmayı en gerçekçi şekilde ve yüksek bir beceriyle başlatmanın ideal yönteminin memurların sahte tutuklulara yönelik tutuklamalar düzenlemeleri olacağını söyledim. Bu iş, memurların izin günü olan pazar gününün sadece birkaç saatini alacaktı ve yakında tutuklu olacak katılımcıların, Stanford'a gönüllü katılımcılar olarak gelip de özgürlüklerini kendi elleriyle teslim etmelerine kıyasla gerçek tutuklamalar sırasında olduğu gibi özgürlüklerinin bir anda ellerinden alındığını tecrübe etmeleri araştırma açısından büyük fark yaratacaktı. Şef çok gönüllü olmasa da ikna oldu ve görevli çavuşun o pazar günü için bu amaçla bir ekip aracı görevlendireceğine söz verdi.

FELAKET: HAREKETE GEÇMEDEN HEMEN ÖNCEKİ GÖREV İPTALİ

Benim hatam bu teyidi kâğıt üstüne aktarmamış olmamdı. Gerçeklik kontrolleri (bir anlaşma filme ya da ses kaydına alınmadığında) yazılı evraklar gerektirir. Cumartesi bu gerçeği fark edip teyit amacıyla polis merkezini aradığımda Şef Zurcher'in çoktan hafta sonu planları için yola çıktığını öğrendim. Bu hiç de iyiye işaret değildi.

Cumartesi günü, beklediğim üzere görevli çavuşun birkaç üniversite öğrencisini sözüm ona ceza hukukunu ihlal eden davranışlardan ötürü sürpriz bir şekilde tutuklamak için Palo Alto

Polis Departmanı'ndakileri görevlendirmeye, hele de eline şefinin onayı geçmemişken hiç de niyeti yoktu. Bu eski kafalının, başkan yardımcısı Spiro Agnew'ın "tam bir entelektüel snop" diye tanımlayarak reddettiği benim gibi birinin deneyine katkıda bulunması söz konusu bile değildi. Memurlarının, bir kuş beyinlinin düzenlediği deneyin bir parçası olarak polis-haydut oynamaktan daha mühim işleri olduğu belliydi. Ona göre psikoloji deneyleri başka insanların işlerine burun sokmak ve özel kalsa daha iyi olabilecek şeyleri açığa çıkarmaktan ibaretti. Psikologların, gözüne bakınca aklından geçenleri okuyabileceğine inanmış olmalı ki, "Bunu duyduğuma üzüldüm Profesör. Size yardım etmek isterdim ama kural kuraldır. Resmi izin olmadan görevli adamları başka bir göreve atayamam," derken gözlerini benden kaçıyordu.

O daha, "Pazartesi şef geri dönecek, o zaman gel," demeden evvel iyi planlanan bu çalışmanın daha başlamadan dibe vuracağını gözümde canlandırdım. Bütün sistem hazırды: Stanford Psikoloji Bölümü'nün zemin katında yalancı hapishanemiz özenle inşa edilmiş, gardiyanlar kıyafetlerini seçmiş dört gözle ilk tutuklularını beklemeye başlamış, ilk günün yemekleri çoktan alınmış, tutukluların kıyafetleri sekreterimin kızı tarafından elde dikilmiş, video kayıt ekipmanları ve tutukluların hücrelerini gözleyecek olan gizli kameralar çoktan yerleştirilmiş, üniversitenin sağlık, hukuk ve yangın üniteleri ve kampüs polisi konuyla ilgili bilgilendirilmiş, yatak ve örtüleri kiralamak için bütün hazırlıklar yapılmıştı. İki hafta boyunca en az iki düzine gönüllüyle başa çıkmak için inanılmaz bir lojistik planlama ise zaten uzun zamandır hazırды. Daha evvel katılımcı başına bir saatten daha uzun süren bir deney hiç yürütmemiştim. Tüm bunlara karşın bir "hayır" cevabıyla dünyam başıma yıkılabilirdi.

Bilimsel bilgeliğin iyi kısmının önlem almak olduğunu ve bir Bronx ukalasının en iyi özelliğinin elinde son bir koz bulundurmak olduğunu bildiğimden Şef Zurcher'in ortalıktan sıvıştığını öğrendiğim anda bu senaryo gözümün önüne gelmişti. Bu sebeple Kron istasyonundaki San Francisco Televizyonu'nun yönetmenini akşam haberlerinin özel bölümü için bu heyecan-

lı polis tutuklamalarını filme almaya ikna etmiştim. Kurumsal direnişi yumuşatmak için bir parça medyanın gücüne ve daha da çok kendi tarafıma çekebileceğim tutuklama memurlarını büyüleyecek olan eğlence dünyasının tuzağına güvenmiştim.

"Çok yazık oldu Çavuş, Şef bugün bizim başlamamızı beklerken hiçbir şey yapamayacak olmamız gerçekten de çok yazık oldu. Burada, bu akşamki haber bülteni için tutuklamaları baştan sona çekmek için 4. Kanal'dan gelen bir kameraman tüm ekipmanıyla bekliyor. Şayet gerçekleştirebilseydik bu polis departmanı için halkla ilişkiler bakımından çok faydalı bir adım olacaktı fakat belki de Şef, daha evvelden planladığımız gibi başlamamıza izin vermemeye karar verdiğinizde o kadar da üzülmez."

"Bakın, ben buna karşıyım demedim; sadece adamlarımızdan herhangi birinin bu işe gönüllü olacaklarından emin değilim. Biliyorsunuz, onları tak diye görevlerinden alamayız."

Kibir, Nam-ı Diğer TV Haber Zamanı

"Neden kararı memurlara bırakmıyoruz? Birkaç rutin tutuklama sırasında televizyon için filme çekilmeyi sorun etmezlerse, zaten yapmamız gerektiği gibi Şef'le anlaştığımız plana sadık kalabiliriz."

Genç memurlardan Joe Sparaco siyah saçlarını, omzunda koskocaman bir kamerayla ayakta durmaya çalışan kameramana dönüp düzelterek "Sorun değil Çavuş," dedi. "Sakin bir pazar sabahı geçiriyoruz zaten, bize de değişiklik olur."

"Peki, tamam. Şef ne yaptığını biliyordur. Madem her şey hazırlanmış, sorun çıkarmak istemem. Fakat baştan anlaşalım, her bir aramaya cevap vereceksiniz ve gerekirse deneyi durduracaksınız."

Ben hemen atladım tabii, "Memur beyler, TV muhabiri için isimlerinizi yazdırabilir misiniz? Böylece akşam haberleri sırasında isimleriniz doğru telaffuz edilir." Palo Alto'da ne olursa olsun, bundan evvel tutuklularımızın tutuklanmaları ve polis merkezinde bütün resmi kayıt işlemlerinin yapıldığını garantilemek için memurların işbirliğini sağlamalıydım.

Memur Bob kravatını düzelterek gayriihtiyari elini silahına atarken, "Bu televizyon, kamera işleri de dahil olduğuna göre oldukça büyük bir deney yapıyorsunuz, değil mi Profesör?" diye sordu.

Bense, içinde bulunduğum durumun hassasiyetini tamamen kavramış bir şekilde, "Sanırım televizyon kanalmdakiler sürpriz polis tutuklamaları ve bütün diğer olacaklar hakkında öyle düşünüyor. Sonuçta, İlginç etkileri ortaya çıkaracak fazlasıyla sıra dışı bir deney söz konusu. Sanırım tam da bu sebeple Şef bize yeşil ışık yakmıştı," diye yanıtladım. "Burada tutuklanacak dokuz şüphelinin isim ve adres listesi var. Ben doktora öğrencim Craig Haney'yle ekip otosunun arkasından geleceğim. Yavaş sürün ki kameraman hareketlerinizi filme çekebilsin. Standart tutuklama prosedürlerinizi kullanarak her seferinde bir kişiyi tutuklayın; tüm şüpheli tutuklamalarında yaptığınız gibi onlara Miranda haklarını okuyun, üstlerini arayın ve sonra da kelepçeleyin. İlk beş şüphelinin görünen suçları 459 no'lu kanun maddesini ihlal, yani hırsızlık olacak; diğer dördününse 211 no'lu kanun maddesini ihlalden, yani soygundan tutuklanmaları gerekiyor. Tutukladıklarınızdan her birini kayda geçirme, parmak izi, suçlu kayıt formu doldurulması ve sıradan prosedürde başka neler yapıyorsanız onların yapılması için teker teker merkeze getirmeniz gerekecek.

Ardından, diğer şüpheliyi tutuklamaya gitmeden evvel getirdiğiniz her bir şüpheliyi tutuklama hücreğine yerleştirin. Biz tutukluyu sizin geçici hücrenizden bizim hapishaneye transfer edeceğiz. Rutin tutuklama sürecinizin dışında sizden isteyeceğimiz tek şey tutukluyu geçici hücreye yerleştirirken gözlerini şu bağlardan biriyle bağlamanız. Transfer için tutukluları hücreden çıkardığımızda bizi veya nereye gittiğimizi görmesini istemeyiz. Craig, benim diğer asistanım Curt Banks ve gardiyanlarımızdan biri Vandy'yle birlikte transfer işlemini yapacak."

"İyi bir plana benziyor Profesör, Bob ve ben bu işi sorunsuzca halledebiliriz."

ESAS HİKÂYE ŞİMDİ BAŞLIYOR⁹

Joe ve Bob, Craig, kameraman, Bill ve ben, Çavuş'un ön taraftaki masasından uzaklaşıp aşağıya hazırlık odasına bakmaya iniyoruz. Her şey yepyeni, parıldıyor; Palo Alto ana merkezi dahilinde henüz kurulan bize daha yakın, kötü kullanımdan değil de zaman aşımından harabeye dönmüş eski hapishaneye ise oldukça uzaktı. Memurların ve kameramanın mümkün olduğunca standart hale getirmeye çalıştığımız tutuklamaların ilkinden sonuncusuna kadar sürece dahil olmalarını istedim. Televizyon spikerimizi çalışmanın içeriğiyle ilgili daha evvelden bilgilendirmiştim fakat bunu yaparken görevli çavuşun olası direnciyle karşılaşacağımızı bildiğimden mümkün olduğunca ikna edici konuşmuştum. Hepsine çalışmanın prosedür detayları ve böyle bir deneyin amaçlarıyla ilgili bilgi vermem gerektiğini biliyordum. Böylece bir ekip ruhu ortaya çıkarabilir ve sorularını yanıtlamak için kendilerine zaman ayırdığımı da gösterebilirdim.

"Bu çocuklar tutuklanacaklarını biliyorlar mı? Onlara deneyin bir parçası olduklarını mı söyleyeceğiz, yoksa ne diyeceğiz?"

"Joe, bu çocukların hepsi hapishane yaşamı üzerine bir deneye katılacaklarını biliyorlar. Üniversite öğrencilerine yönelik gazetelerde 'Hapsedilme psikolojisi üzerine iki hafta sürecek bir deneye katılarak günde 15 dolar kazanın' diye bildiri yayınladık. Bildiri üzerine deneye katılmak isteyen öğrenciler bunlar."

"Yani bu çocuklar iki hafta boyunca hapishanede oturup başka hiçbir şey yapmayarak her gün 15 dolar kapacaklar öyle mi? Belki Joe ve ben de katılmalıydık. Kolay para kazanmak için iyi bir yol gibi..."

"Belki de... Belki kolay para kazanma yoludur ve belki de eğer ilginç bir şeyler olursa bir daha benzer bir çalışma yaparız ve bu sefer de, şefine söylediğim gibi polis memurlarının bir kısmı tutuklu bir kısmı da gardiyan olur."

"İyi, yapacak olursan bizi de say."

"Az önce söylemeye çalıştığım şeydu: Tutuklamak üzere olduğunuz bu dokuz öğrenci *Palo Alto Times* ve *The Stanford Daily*'deki bildirilerimiz üzerine deneye katılmak istediğini söyle-

yen yaklaşık yüz kişiden dokuzu. Bariz garip olan tipleri, daha evvelden sabıkası veya herhangi bir tıbbi ya da zihinsel sorunu olanları eledik. Bir saat süren psikolojik değerlendirmenin ve asistanlarım Craig Haney ve Curt Banks'in yaptığı detaylı görüşmelerin ardından bu gönüllülerden yirmi dördünü araştırma katılımcıları olarak seçtik."

"Yirmi dört kişiye günlük 15 dolardan on dört gün boyunca ödeme yapmanız, yüklü bir para ödeyeceğiniz anlamına geliyor. Bu para sizin cebinizden çıkmıyor değil mi Doktor?"

"Yaklaşık 5040 dolar ediyor fakat bu araştırma Deniz Kuvvetleri Araştırma Dairesi tarafından karşılanan bir devlet desteğiyle yürütüldüğünden ödemeleri cebimden yapmayacağım."

"Bütün öğrenciler hapisane gardiyanı mı olmak istedi?"

"Aslında hayır; hiçbiri gardiyan olmak istemedi. Hepsi de tutuklu rolünde olmak istiyorlardı."

"Nasıl olur? Gardiyan olmak daha eğlenceli ve tutuklu olmak kadar eziyetli gözüküyor. En azından bana göre! Üstelik yirmi dört saatliğine tutuklu olup 15 dolar almaktansa vardiyalı gardiyan olmak daha avantajlı."

"Doğru, gardiyanlar 8 saatlik döngüyle üçerli üç grup halinde çalışarak dokuz tutukluyu gözleyecekler. Fakat bu öğrencilerin tutuklu rolünü tercih etmelerindeki sebep, ileride bir gün askerlik yoklamasından kaçma, madde etkisi altında araç kullanma, savaş karşıtı veya sivil haklar yanlısı gösterilere katılma durumları veya benzeri başka sebeplerden gerçekten de tutuklu konumunda kalabilecek olmaları. Birçoğu ileride kendilerini hapisane gardiyanı olarak asla düşünemeyeceklerini belirtti çünkü hiçbiri üniversiteye gardiyan olmak için girmede. Yani hepsi de deneye ilk sebep olarak para için katılsalar da bir kısmı bu yeni hapisane ortamında durumla nasıl başa çıkacağını öğrenmek istiyor."

"Gardiyanlarınızı nasıl seçtiniz? Kesin en irileri seçmişsinizdir!"

"Hayır Joe, gönüllü katılımcılarımızı seçkisiz atama yöntemiyle iki koşuldan birine atadık; tıpkı yazı-tura gibi. Katılımcılarımız tura geldiyse gardiyan, yazı geldiyse tutuklu rolüne atandılar.

Gardiyan rolüne atananlara bu bilgi dün verildi. Stanford Psiko-loji Bölümü'nün zemin katındaki küçük hapishanemize gelip deney başlamadan önce son işlerde bize yardım ettiler; böylece hapishaneyi kendi ortamları olarak benimsemelerini sağladık. Her biri üniformalarını seçti ve şimdi deneye başlamayı bekliyorlar."

"Gardiyan olmak için herhangi bir eğitim aldılar mı?"

"Keşke bunun için yeterli zamanımız olabilseydi; tüm yapabildiğimiz onlara dün kısa bir oryantasyon vermektir. Onlar için asıl olan yasa ve düzenin korunmasını sağlamak, tutuklulara karşı şiddet uygulamamak ve olası bir firarı engellemek. Bunlara ek olarak ben de tutukluların güçsüz olduklarını düşünecekleri psikolojik bir altyapı hazırlamaya çalıştım; bu da bizim hapishane ortamımızın bir parçası."

"Tutuklayacağınız çocuklara sadece evde veya yurttaki beklemeleri ve sabahleyin sizden haber alacakları söylendi."

"Evet Joe, yakında da haber alacaklar değil mi? Esas yüzleşmeyi birazdan onlara sağlayacağız."

"Birkaç konuda kafam karıştı..."

"Tabii, Joe, sor haydi. Sen de Bill. Eğer yapımcınızın bu akşamki şovunda yer almasını istediğiniz şeyler varsa sormaktan çekinmeyin."

"Benim sorum şu Doktor: Halihazırda bir sürü suçlu ve gardiyanla dolu hapishanemiz varken bunca zahmete girip, Stanford'da kendi hapishanenizi kurmanın, bu üniversite çocuklarını tutuklamanın, onlara para ödemenin amacı ne? Neden sadece San Quentin'de veya bir kodeste olup bitenleri gözlemlemiyorsunuz? Bu sizin gerçek hapishanelerdeki gardiyan ve tutuklular hakkında bilmek istediklerinize ışık tutmaz mıydı?"

Joe tam da yerinde bir soru sormuştu. Ben de anında meraklı öğrencisini bilgi yağmuruna tutan üniversite profesörü rolüme bürünüvermiştim:

"Psikolojik olarak gardiyan veya tutuklu olmanın ne anlama geldiğiyle ilgileniyorum. Bu yeni role uyum sağlarken kişi ne gibi değişimlerden geçiyor? Kişinin alışlagelmiş benliğinden farklı, yeni bir kimliği birkaç hafta gibi kısa bir sürede benim-

semesi mümkün müdür? Bunun gibi soruları araştırıyorum. Gerçek hapishane hayatı üzerine sosyolog ve kriminologlar tarafından yürütülen çalışmalar olmuş fakat bunların aynı zamanda ciddi eksiklikleri de olmuş. Bu araştırmacılar hapishane hayatındaki tüm aşamaları araştırma yetkisine sahip değillermiş. Gözlemleri çoğunlukla kısıtlı bir odakta kalmış, tutuklularla ve hatta gardiyanlarla bile diyalogları çok kısıtlı olmuş. Hapishanelerde sadece görevliler ve tutuklular olduğu için dışarıdan gelen bu araştırmacılara sistemin içinde yer alanlar güvensizlikle değilse bile şüpheyle yaklaşmışlar. Sadece hapishane gezdirmelerinde, hapishane yaşamının yüzeysel kısımlarına şahit olabilecekleri gözlemler yapmalarına izin verilmiş. Biz, bir hapishanenin psikolojik ortamını yaratarak tutuklu-gardiyan ilişkisindeki yapının daha derinine inmeyi ve devamında tutuklu ve gardiyan düşünce yapısına maruz kalma sürecinin tamamını gözlemleyip kaydederek belgelemeyi amaçlıyoruz.”

“Evet, sanırım anlattığınız şekliyle neden bunu yaptığınızı daha iyi kavıyorum ama sizin Stanford hapishanenizle gerçek olanlar arasındaki büyük fark çalışmaya dahil ettiğiniz gardiyan ve tutukluların tipiyle ilgili. Gerçek bir hapishanede, yasaları çiğnemek veya gardiyanlara saldırmak dışında başka bir şey düşünemeyen belalı, suçlu tiplerle uğraşırsınız. Onları hizada tutmak için gerekirse kafalarını kırabilecek sert gardiyanlara ihtiyacınız vardır. Sizin cici Stanford çocukları gerçek gardiyan ve tutuklular gibi azılı, kaba veya sert değiller.”

Ardından Bob araya girdi: “Peki şunu sorayım, hiçbir şey yapmadan günde 15 dolar alacaklarını bilen bu çocukların ortamı geyiğe alıp iki hafta boyunca saçma sapan eğlenmeyeceklerinden nasıl emin olabilirsiniz?”

“Öncelikle tüm katılımcılarımızın Stanford öğrencileri olmadığını belirtiyim. Sadece birkaçı Stanford’da öğrenci. Diğerleri ülkenin çeşitli yerlerinden geldiler, hatta Kanada’dan gelen bile var. Bildiğiniz gibi yaz döneminde Bay Bölgesi’ne çok sayıda genç akın eder. Biz de Stanford veya Berkeley’de yaz okulunu bitirmek üzere olan öğrencilerin arasından seçim yaptık. Fakat

Stanford Hapishanesi'nin sıradan, alışıldık suçlu tipiyle dolmayacağı konusunda haklısınız. Başvuranlar arasından normal, sağlıklı ve ölçtüğümüz psikolojik boyutlarda ortalama skorlara sahip olanları seçtik. Craig ve diğer doktora öğrencim Curt Banks ile birlikte görüşmeye alınanlar arasından son örnekleimizi dikkatlice seçtim."

Uzmanca bir şeyler söylemek için akıl hocasından sabırla onay beklemekte olan Craig, ileri sürülen kurama katkıda bulunmaya hazırdı: "Gerçek bir hapishanede bazı olayları, örneğin tutukluların birbirlerini bıçaklamalarını veya gardiyanın mahkûmu dövmesini gözlemlediğimizde odak kişinin ve odak durumun olaydaki etki paylarını birbirinden ayırt edemeyiz. Bazı tutuklular gerçekten de sosyopat olabilirler ve bazı gardiyanlar da sadist olabilirler. Fakat kişilikleri hapishanede olan biten her şeyi açıklar mı? Bundan emin değilim. Durumu göz önüne almalıyız."

Craig'in dikkat çeken savını onayladım. Ben de yatkılıkçı atıflarla ilgili aynı şüpheyi taşıyordum fakat Craig'in polis memurlarına durumu bu kadar iyi açıklaması bana güven vermişti. Kısa dersime ısınmıştım ve konuşmaya devam ettim: "Deneyimizi dayandırdığımız mantık şöyle: Araştırmamız kişilerin hapishane ortamına ne getirdiğini hapishane ortamının bu kişilere ne verdiğinden ayırt etme amacı taşıyor. Ön elemelerde katılımcılarımızın eğitimli orta sınıfı temsil ettiklerini gördük. Bunlar birçok yönden birbirine fazlasıyla benzeyen homojen bir grup öğrenci. Onları seçkisiz olarak her iki rolden birine atayarak başlangıçta karşılaştırılabilir olan tutuklu ve gardiyan grupları yaratmış olduk. Tutuklular gardiyanlardan daha azılı, düşmancıl ya da isyankâr değiller; hiçbiri sabıka veya ceza gerektiren bir suç işlememiş. İki hafta sonunda bu genç adamlar hâlâ birbirlerinden ayırt edilemez halde mi olacaklar? Rollerini kişiliklerini etkileyecek mi? Karakterlerinde değişimler gözlemleyecek miyiz? Biz bu sorulara yanıt bulmayı planladık."

Craig de şunu ekledi: "Bunu şöyle de basitleştirebiliriz: İyi adamları kötü durumlarda bırakırsak neyin galip geleceğini görmek istiyoruz."

Kameraman Bill, "Teşekkürler Craig, bu benzetmeyi beğendim," dedi ve devam etti: "Yönetmenim program tanıtımında bunu kullanmak isteyecektir. İstasyonda bu sabah yayma koyaçağımız bir tanıtım yoktu bu yüzden hem tutuklamaları çekmiydim hem de tanıtım için dikkat çekecek bir şeyler hazırlamalıyım. Söyleyin Profesör, zamanımız azalıyor, artık başlayabilir miyiz?"

"Tabii ki Bill. Fakat Joe, senin en baştaki deneyle ilgili sorunu cevaplayamadım."

"Hangisiydi?"

"Tutukluların deneyin bir parçası olarak tutuklanacaklarını bilip bilmedikleriyle ilgili olan. Cevap, hayır. Onlara sadece deney için bu sabah evlerinde hazır bulunmaları gerektiği söylendi. Sorumlu tutulacakları bir suç işlemediklerinden tutuklama sırasında bu tutuklamanın deneyin bir parçası olduğunu varsayabilirler. Deney hakkında sana bir şey sorarlarsa muallak cevaplar ver; bunun deneyin bir parçası olup olmadığını senden öğrenemesinler. Sen sadece her zaman görevini yaptığın gibi yine gerçek tutuklamalar yap ve herhangi bir direnç veya soruyla karşılaşırsan bunları yok say."

Craig eklemekten duramamıştı: "Bir bakıma tutuklama da deneyimleyecekleri diğer her şey gibi gerçek ile yanılsamayı, rol ile kimliği birbirine harmanlayabilmeli."

Belki biraz cilalı bir anlatım olacak ama şunu de belirtmem gerek: Joe bembeyaz ekip aracının sirenini öttürmeye başlamadan hemen önce parlak polis gözlüklerini taktı. *Parmaklıklar Arkasında*'ki* gardiyanın gözlüklerine benziyordu, hani şu başkalarının sizin gözlerinizi görmelerine engel olan türden... Craig'e bakarak sırttım. Bizim gardiyanlarımız da bu gözlüğün aynısından takacaklardı; bunu birey dışılaştırma sürecinin bir parçası olarak deneye eklemiştik. Sanat, yaşam ve araştırma harmanlanmak üzereydi.

* 1967 yapımı bir suç draması. (Çev. n.)

“KAPIDA BİR POLİS VAR!”¹⁰

Whittlow ailesinin küçük kızı, “Anne, anne! Kapıda bir polis var, Hubbie’yi tutuklayacakmış!” diye bağıyor.

Bayan Dexter Whittlow kızının söylediklerinden tam bir şey anlamasa da ses tonundan evin babasının dahil olması gereken bir durum olduğunu anlıyor ve “Babana bakmasını söyler misin?” diyor. Bayan Whittlow henüz döndüğü kilisenin yürüttüğü yardım hizmetlerindeki değişiklikler hakkındaki endişelerini gözden geçiriyordu. Üstelik şu sıralar Hubbie hakkında da çok fazla düşünüyordu; mavi gözlü, sarı saçlı yakışıklı oğlunu yılda sadece iki kere görebileceği ihtimaline kendisini hazırlıyordu. Üniversiteye gidip evden uzaklaşacak olmasıyla ilgili içini ferahlatan tek şey Hubbie’nin “gözden ırak olan gönülden de ırak olur” deyimine uygun biçimde Palo Alto Lisesi’ndeki kız arkadaşıyla arasının açılması ihtimaliydi. Hubbie’ye sıklıkla söylediği gibi “erkekler için aşktan önce kariyer gelmeliydi”.

Bu sevimli çocukta görebildiği tek hata bazen arkadaşlarına çok çabuk kapılıvermesiydi; tıpkı geçen ay sırf eğlence olsun diye lisenin çatısını boyamaları veya sokak tabelalarını ters çevirmeleri ya da yerinden sökmeleri gibi... “Hubbie, bu yaptıkların çok saçma ve çocukça! Üstelik başın derde de girebilir!” diye çıkmıştı daha evvel Bayan Whittlow.

"Anne, babam evde değil, Bay Marsden'la birlikte golf dersine gitti ve aşağıda bir polis Hubbie'yi tutukluyor!"

"Hubbie Whittlow, 459 no'lu kanun maddesini ihlal dahilinde haneye tecavüz ve hırsızlıktan araniyorsunuz. Sabika işlemlerinizi için sizi polis merkezine götüreceğim. Üst araması yapıp sizi kelepçelemeden evvel vatandaş olarak haklarınızı sayacağım." Kamera bu klasik tutuklamayı daha sonra da izlenebilmesi için kaydederken Joe da "süper polis" rolünü başarıyla oynuyordu. "Birkaç şeyi açıklığa kavuşturayım: Sessiz kalma ve soruları yanıtlamama hakkına sahipsin. Söylediğin her şey mahkemede aleyhinde delil olarak kullanılabilir. Sorulara cevap vermeden önce avukatına danışma hakkına sahipsin; sorgulama sırasında avukatın yanında bulunabilir. Avukat tutamayacaksan savunma tüm süreç boyunca seni temsil edecek bir avukat atayacak. Haklarını anladın mı? İyi... Şimdi seni karakola götürüp suçlamayı sabika kaydına işleyeceğiz. Sakince ekip otosuna kadar benimle yürü."

Bayan Whittlow oğlunun üst araması yapıp elleri kelepçelenirken ve ardından televizyonda görmeye alışkın olduğu sıradan bir suçlunun tutuklanması gibi oğlu polis otosuna yaslandırılırken olan biteni dehşet içinde izliyordu. Biraz kendini toparlayarak nezaketle, "Memur Bey neler oluyor?" diye sordu.

"Bayan, Hubbie Whittlow'u haneye tecavüz ve hırsızlık suçundan tutuklama emri..."

"Biliyorum Memur Bey, ona kaç kere sokak tabelalarını sökmemesini, şu Jennings gençlerinden etkilenmemesini söyledim".

"Anne, anlamıyorsun, bu şeyin bir parçası..."

"Memur Bey, Hubbie iyi bir çocuktur. Babası ve ben çalman şeyin bedelini karşılıyoruz. Bakın, o sadece şaka amaçlı yapıyordu, kötü bir niyeti yoktu."

Kısa sürede birçok komşu toplanmıştı; hepsi de birinin güvenliğine yönelik bir tehlike olduğu gerçeğiyle etkilenmişti. Bayan Whittlow başa çıkması gereken soruna odaklanabilmek için etrafı görmezden gelmeye çalışıyor, memurla diyalog kurarak oğluna biraz daha iyi davranmasını sağlamaya çalışıyordu. "Ge-

orge burada olsaydı, bir yolunu bulurdu; pazar günü Tanrı'dan evvel golf gelirse olacağı bu işte!" diye düşündü.

Joe, zanlıyı ekip otosuna götürürken "Tamamdır; haydi devam edelim, bugün programımız yoğun. Bu sabah tamamlamamız gereken daha birçok tutuklama var!" dedi.

"Anne, babam ne olduğunu biliyor; ona sorabilirsin. Endişelenme, formu o da imzaladı, bu sadece şeyin bir parçası..."

Yankılanan siren ve polis otosunun ışıkları başka meraklı komşuların da "aslında fena bir çocuk gibi gözükmeyen" Hubbie'nin annesini sakinleştirmek için dışarı çıkarmıştı. Hubbie ilk defa annesini böyle endişeli görmekten rahatsızlık duymuş ve elleri kelepçeli bir şekilde polis otosunun arkasında tek başına otururken utandığını hissetmişti. Komşuları olan Palmer, ona parmağıyla işaret edip kızma "Nedir bu dünyanın hali böyle? Şimdi de Whittlow'ların çocuğu mu suç işlemiş!" diye bağırırken Hubbie'nin pembe yanakları utançtan kızarmış ve içinden demek suçlu olmak böyle bir şeymiş, diye geçirmişti.

Merkezde sabıka kaydı, şüphelinin de işbirliği içinde hareket etmesiyle hızlı ve olağan bir şekilde tamamlanmıştı. Joe bize ilk tutuklamanın nasıl geçtiğini anlatırken memur Bob da Hubbie'yle ilgilenmişti. Daha sekiz tutuklamanın olduğu göz önünde bulundurulursa bana göre ilk tutuklama çok uzun sürmüştü. Fakat kameraman daha yavaş hareket edilmesini istemişti; böylelikle tutuklama örneğini kayda alırken kendisini daha iyi konumlandırabiliyordu. Bir sonraki tutuklamada da kameramana öncelik sunulmasını fakat diğer tutuklamalarda çekimlerin kalitesinden bağımsız olarak deneyin zamanlamasının öncelikli olmasını kararlaştırdık. Sadece Whittlow'un tutuklanması yarım saat sürmüştü; böyle giderse tutuklamalar günün tamamını alacaktı.

Polis işbirliğinin medya gücünden bağımsız olmadığı konusunda haklıydım; bu yüzden çekimler bittikten sonra listedeki tüm tutuklamaları tamamlama konusunda yeterince istekli olmayabilirlerdi. Çalışmanın bu kısmını gözlemlemek ne kadar ilgi çekici olsa da bunun başarısının benim kontrolümde olmadığının farkındaydım. Birçok şey ters gidebilirdi; bunların birço-

ğunu önceden tahmin edip önlem almaya çalışmışım fakat en başarılı planlarda bile son anda beklenmedik gelişmeler yaşana-bilirdi. Gerçek dünyada ya da sosyal bilimcilerin adlandırdığı gibi "alanda" çok fazla kontrol dışı değişken bulunur. Labora-tuvar araştırmasının rahatlığı burada yatar: Deneyci her şeyden sorumludur. Eylemlerin tamamı yüksek kontrol dahilinde ger-çekleşir. Katılımcı araştırmacının buyruğundadır. Tıpkı güven-lik güçlerinin sorgu kitabında dikkat çekildiği üzere: "Şüpheli ya da tanukları asla evlerinde sorgulamayın; onları merkeze getirin, böylelikle ortamın kontrolü sizde olur, sosyal destek yoksunlu-ğundan faydalanabilirsiniz ve beklenmedik bölünmeleri önleye-bilirsiniz."

Polis memurunu biraz daha hızlı olmaları konusunda teş-vik etmeye çalıştım fakat Bill bir çekim daha yapabilmek, bir-kaç açıdan daha tutuklamaları kaydedebilmek için araya girip duruyordu. Joe, Hubbie'nin gözlerini bağlıyordu. Kriminal Tanı ve Soruşturma Bürosu formu C11-6, gereken bilgiler ve parmak izleriyle doldurulmuş, geriye sadece fotoğraf çekimi kalmış-tı. Fotoğraf çekimini tutuklular üniformalarını giydikten sonra hapishanemizde yapmaya karar vermiştik. Hubbie hiçbir soru sormadan ve duygusal bir reaksiyon göstermeden kayıt sürecini tamamlamıştı; ilk ve son muhabbet denemesi de Joe tarafından geri çevrilmişti: "Nesin sen, çok mu biliyorsun?!"

Şimdi polis merkezinde küçük bir hücrede gözleri bağlı, yalnız, desteksiz oturup beklerken bir yandan da nasıl olup da böyle bir şeye bulaştığını, değip değmeyeceğini düşünmeye başlamıştı. Fakat işler tahmin ettiğinden kötü giderse babası ve kuzeninden, savunma avukatından yardım isteyebileceğini dü-şünerek sakinleşmeye çalıştı.

"DOMUZLAR BURADA"

İkinci tutuklama senaryosu küçük bir Palo Alto apartman daire-sinde gerçekleşti. "Doug! Kahretsin! Kalk, polis gelmiş! Bir daki-ka lütfen, hemen geliyor! Kalk pantolonunu giy!"

"Ne demek polis gelmiş? Bizden ne istiyorlar ki? Bak Suzy, hemen ortalığı velveleye verme, biraz serinkanlı davran; kanıtlayabilecekleri hiçbir şey yapmadık. Bırak bu domuzlarla ben konuşayım. Haklarımı biliyorum. Bu faşistler bizi itip kakamazlar."

Sorunlu bir tiple karşılaşacağını sezen memur Bob dostane ikna üslubunu takındı: "Bay Doug Karlson siz misiniz?"

"Evet, ne olmuş?"

"Üzgünüm ama 459 no'lu kanun maddesini ihlal dahilinde haneye tecavüz ve hırsızlıktan aranıyorsunuz ve sizi sabıka kaydınız için merkeze götürmem gerekiyor. Sessiz kalma hakkına sahipsiniz ve..."

"Tamam kes! Haklarımı biliyorum; üniversiteden boşu boşuna mezun olmadım. Belgeleri göreyim."

Bob bu problemi en uygun nasıl çözeceğini düşünürken Doug yakınlarda çalan kilise çanını duydu: Bugün pazar günüydü! Pazar olduğunu tamamen unutmuştu!

Kendi kendine, "Tutuklu ha? Demek oyun buymuş. Zaten ben de bunu tercih ederdim. Ben üniversiteye domuz olmak için gitmedim ama bir gün polis tarafından tutuklanabilirim, tıpkı geçen sene Cal'deki savaş karşıtı gösterilerde yakalanmak üzere olduğum gibi... Muhabire (sanırım adı Haney'di) de dediğim gibi ben bunu para için veya deneyim olsun diye istemedim çünkü bu fikrin tamamı çok komik ve işe yarayacağını sanmıyorum ama politik bir mahkûm olarak baskı karşısında nasıl idare edebildiğimi görmek istiyorum..." diye düşündü.

"Onların saçma sorularını düşündüğümde içimden gülmek geliyor: 'İki hafta boyunca sürecek olan hapisane deneyinde sonuna kadar kalma ihtimalinizi 0 ila 100 arasında değerlendirin.' Eh, bu benim için yüzde yüz kolay bir iş olacak. Gerçek bir hapisane değil bu, sadece sanal bir hapisane. Eğer dayanamazsam çıkar giderim. Çok merak ediyorum, 'Önünüzdeki on yıl içinde kendinizi ne yaparken görmek istersiniz?' sorusuna verdiğim cevap hakkında ne düşündüler acaba? 'İdeal mesleğim dünyanın geleceğinde etken bir rol oynayabileceğim, devrimde yer alabileceğim bir meslek.'

Ben kimim? Beni özel kılan ne? Ve işte benim basit cevabım: 'Dinsel açıdan bir ateist, geleneksel açıdan bir fanatik, politik açıdan bir sosyalist, zihin sağlığı açısından sağlıklı bir birey, varoluşsal-sosyal açıdan bölünmüş, insandışılaştırılmış ve kopuğum ve çok ağlamam.'"

Ekip otosunun arka koltuğuna oturmuş, değişik günün bir sonraki durağı olan polis merkezine gitmeyi beklerken Doug fakirin nasıl ezildiğini ve bu ülkenin kapitalist-askeri komutasının elinden gücün alınması gerektiğini düşünüyordu. "Mahkûm olmak iyidir," diye düşündü, "heyecan uyandıran tüm devrim fikirleri mahkûmiyet deneyimlerinden gelir." Bir anda devrimci yoldaş George Jackson'la kardeş olduklarını hissetmişti. Onun mektuplarını sevmiş ve devrimi kazanmanın ezilmiş halkların kardeşliğiyle mümkün olacağını anlamıştı. Belki de bu küçük deney, Amerika'yı yöneten faşistlere karşı ölümüne savaşımına bedenlen ve ruhen hazırlanması için ilk adımdı.

Sabıka kaydını yapan memur Doug'ın küstah yorumlarıyla ilgilenmemiştir; boyunu, kilosunu ölçüp parmak izini almakla meşguldü. Onun işi buydu. Doug elini kaskatı tutsa bile Joe büyük bir ustalıkla onun her parmağını yana doğru çevirerek parmak izlerini almıştı. Doug bu domuzun bu kadar güçlü olduğunu tahmin etmemiştir veya belki de henüz sabah kahvaltısını yapmadığı için biraz güçsüz kalmıştı. Bu iç karartıcı prosedürler sırasında biraz paranoyakça bir düşünce geliştirmişti: "Belki de bu Stanford'daki laboratuvar fareleri beni gerçekten de polise teslim etmiştir. Ne kadar da aptalım, onlara o kadar fazla kişisel bilgi vermemem gerekirdi. Bunları benim aleyhime kullanabilirler!"

"Hey, aynasız! Bir daha söylesene, hangi suçla tutuklanıyordum?" diye bağırdı tiz sesiyle.

"Hırsızlık. İlk tutuklanan olduğu için birkaç yılda yırtarsın."

"TUTUKLANMAYA HAZIRIM, EFENDİM"

Bir sonraki senaryo Tom Thompson'ı alacağımız yerde, yani sekreterim Rosanne'ın verandasında gerçekleşmişti. 1,72'lik boyu,

77 kiloluk yapılı vücuduyla Tom tam bir tosundu. Ortada alakasız bir insandan bahsedecek olsak bu on sekiz yaşındaki genç asker başı çekerti. Görüşmemiz sırasında ona "Önümüzdeki on yıl içinde ne yapmak isterdin?" diye sorduğumuzda aldığımız cevap şaşırtıcıydı: "Nerede ve ne yapacağım önemli değil ama yapacağım iş hükümetimizin düzensiz ve başarısız bölümlerine düzen ve etkinlik getirmeye çalışmak olacak."

Evlilik planları: "Ancak kendi ayaklarımın üzerinde durduktan sonra evlenebilirim."

Terapi, madde bağımlılığı ya da suçla ilintili bir geçmiş? "Hiç suç işlemedim. Beş-altı yaşlarımdayken bir dükkânda babamın gizlice şeker alıp yediğini ve benim nasıl utandığımı hâlâ hatırlıyorum."

Tom, kiradan yırtmak için arabasının arka koltuğunda uyuyordu; yani kaldığı yer ne rahattı ne de çalışmaya elverişliydi. Daha geçenlerde hem gözünden hem de dudağından ısırılan bir örümcekle uğraşmak zorunda kalmıştı. Yine de ders kredilerini kısa sürede tamamlamak için yaz okulunda çok sıkı çalışmıştı. Aynı zamanda haftada kırk beş saat çeşitli işlerde çalışıyor ve yemekhanedeki artık yemekleri yiyordu; böylece gelecek dönemin okul harcını yatırılabilecekti. Azmi ve tutumuyla esas mezuniyet zamanından altı ay evvel mezun olmayı planlıyordu. Boş zamanlarında vücut çalışıyordu; belli ki fazla yakın arkadaşı veya buluşabileceği bir sevgilisi yoktu.

Hapishane çalışmasında ödemeli katılımcı olmak Tom için iyi bir fırsattı çünkü dersleri ve yaz işleri bitmişti ve paraya ihtiyacı vardı. Günde üç öğün yemek, gerçek bir yatak ve belki de ılık duş onu bekliyordu. Yani bu iki hafta belki hiç kimse için öyle değildi ama onun için bedava tatil gibiydi.

Deneyimize katılmayı beklediği Kingsley Sokağı'ndaki 450 numaralı evin önündeki verandada ağırlık çalışırken ekip otosunun 65 model Chevrolet'sinin hemen önüne park ettiğini gördü. Haney'nin Fiat'ının içinde son tutuklamayı kayda alacak olan gözü pek kameraman da vardı. Bu çekimden sonra merkezde ve sonrasında da sahte hapishanemizde daha çok iç mekân çekimi

yapabilecekti. Bill, pazar akşamki haber bülteni için süper kayıtlarla KRON'a geri dönmeyi sabırsızlıkla bekliyordu.

"Ben Tom Thompson'ım Efendim. Herhangi bir direniş göstermeksizin tutuklanmaya hazırım."

Bob bu sefer temkinli davranmak istemişti; kim bilir belki de karate yaparak kendini ispatlamaya çalışacak bir çatlaktı. Daha Miranda haklarını bile okumadan çocuğu kelepçeleiyivermişti. Üst aramasını diğerlerinde yaptığından daha derinlemesine yapmıştı; şüpheli hiçbir direniş göstermiyorsa ortada daha çok şüphe edecek bir şey olmalıydı. Bir tutuklama için çok kendinden emin ve sakindi; işin içinde bir bit yeniği olmalıydı; belki de bir yerlerde silah depolamıştı ya da sıra dışı başka bir şey vardı. Joe daha sonra bana, "Ben psikolog değilim ama şu Thompson'da bir gariplik var, askeri memur gibi, sanki düşman çavuşu!" demişti.

Neyse ki o pazar Palo Alto'da hiçbir suç işlenmemiş, ağaçta rehin kalan kediler olmamıştı; böylece Bob ve Joe deneyimiz için gereken tutuklama prosedürlerini her bir tutuklu için yerli yerinde tamamlayabilmişlerdi. Öğleden sonra tutuklularımızın hepsinin sabıka kaydı güncellenmiş ve tutuklular hapishaneye, gardiyan olmaya hazırlanan şevkli katılımcılarımızın kollarına getirilmişti. Bu genç adamlar güneşli Palo Alto cennetinden bir süreliğine Serra Caddesi'ndeki Jordan Hall Psikoloji Departmanı'nın zemin katındaki beton odalar için ayrılmışlardı. Bazıları için bu merdivenler Cehennem'e iniş merdivenlerine dönüşecekti.

Pazar: Aşğıılama Ritüelleri Başlasın

Her tutuklu gözleri bağılı olarak Jordan Avlusı önünden geçirilerek merdivenlerden aşğı küçük hücremize kadar getiriliyor. Gardiyanlar tutuklulara soyunmalarını ve çıplak bir şekilde bacakları ayrıık duvara dayanmalarını emrediyor. Tutuklular bu rahatsız pozisyonda uzun bir süre kalıyor çünkü gardiyanlar etraftaki eşyaları toplamak, kendi bölgelerini ayarlamak ve üç kişilik hücrelerdeki yatakları hazırlamak gibi son dakika angaryalarıyla meşgul. Üniformaları verilmeden önce her bir tutuklu "bitlerinden arındırılıyor". Tutuklular hapishanemize bit bulaştırmamaları için pudraya bulanıyor. Bazı gardiyanlar bu yönde bir teşvik olmadığı halde tutukluların cinsel organlarıyla dalga geçiyor. Ya cinsel organlarının küçük olduğuna dair şakalar yapıyor ya da testislerinin orantısızlığına gülüyorlar. Tam da erkeklere göre bir davranış!

Sonra hâlâ gözleri bağılı olan tutuklulara birer üniforma veriliyor. Bu üniformalar gösterişli değil, muslin bir elbiseye benzeyen, arkasında ve önünde tutukluları birbirinden ayıran numaraların olduğu basit kıyafetler. Numaralar piyasadan aldığımız dikiş setleriyle dikilmiş. Çoğu tutuklunun uzun saçlarını kapatmak için naylon kadın çorabı kullanılıyor. Bu yöntem, askeriye- de ve bazı cezaevlerinde yeni gelenler için uygulanan saç tıraşının yerine kullanılıyor. Başı kapatma aynı zamanda tutukluların

bireyselliklerini tarif eden izlerden birini yok etme yöntemi ve tutuklular arasında kimliksizlik yaratma işlevi görüyor. Ardından her tutuklu bir çift lastik ayakkabı giyiyor ve her birinin bileğine, ona esaretini asla unutturmayacak olan kilitli bir zincir bağlanıyor. Uyurken dahi, uykusunda her dönüşünde ayağına vuran zincir tutukluya esir olduğunu hatırlatıyor. Tutukluların iç çamaşırı giymeleri yasak olduğundan her eğildiklerinde kışkırtıcı görünüyor.

Hazırlıkları tamamlanan tutukluların göz bağları gardiyanlar tarafından açılıyor. Böylece duvardaki boy aynasında yeni görüntülerine bakabiliyorlar. Kimlik numarasının yerinde "İsim" ibaresi olan resmi kayıt formunda her bir tutuklunun bir Polaroid fotoğrafı var. Bu fotoğraf tutuklunun kimliğini belgeliyor. Artık askeri kamplardan hapishanelere, hastanelere ve alt kademe işlere kadar birçok kurumda olan aşağılayıcı esaret süreci başladı.

Gardiyan Arnett ilk yetke gösterisinde, "Başını oynatma, ağzını oynatma, ellerini oynatma, ayaklarını oynatma ve hiçbir şeyi oynatma. Şimdi çeneni kapa ve olduğun yerde kal!" diye bağıyor.¹ O ve sonraki günün gardiyanları J. Landry ve Markus polis coplarını tutukluları soyarken ve giydirirken düzeni sağlamak için kullanmaya başlıyor bile. İlk dört tutuklu sıraya sokuluyor ve temel kurallar anlatılıyor. Temel kurallar gardiyanlar ve cezaevi müdürü tarafından bir gün önce gardiyan oryantasyonu sırasında belirlenmişti. "Müdürün işime burnunu sokmasından," diyor Arnett ve devam ediyor, "bu yüzden benim işlerimi düzeltmemesi için işleri cazip hale getireceğim. Bu kuralları iyi dinleyin. Tutukluları numaralarla ve yalnızca numaralarla tanımlamalısınız. Gardiyanlara ise "Sayın İnfaz Koruma Memuru" olarak hitap edin."

Avluya daha fazla tutuklu getiriliyor, onlar da benzer şekilde temizleniyor, giydiriliyor ve duvarın karşısında bekleyen diğer tutuklulara katılıyor. Gardiyanlar ciddi olmaya çalışıyor. "Bazılarınız kuralları zaten biliyor fakat diğerleri nasıl davranacağını bilmiyor, bu yüzden kuralları öğrenmeniz gerekiyor." Her ku-

ral yavaşça, ciddi ve otoriter bir şekilde okunuyor. Tutuklular omuzları aşağıda, ayaklarını sürüyerek ve bu yeni tuhaf dünyaya bakarak yürüyor. "Dik dur, 7258! Eller yanlarda, tutuklular!"

Arnett tutukluları, talepkâr ve eleştirel bir tavırla teste tabi tutuyor. Resmi askeri bir tutum takınmak için uğraşıyor. Tarzı, kişisel bir derdi olmadığı, yalnızca işini yaptığı izlenimi veriyor. Fakat tutuklular umursamıyor; kıkırdıyorlar, gülüyorlar ve onu ciddiye almıyorlar. Tutuklu rollerini henüz oynamıyorlar.

"Gülmeyin!" diye emrediyor Gardiyan J. Landry. Uzun, karıncık ve sarı saçlı bodur bir adam olan Landry, Arnett'ten yaklaşık on beş santim daha kısa. Arnett uzun boylu, ince, kartala benzeyen, dalgalı koyu kahverengi saçlı ve dudaklarını gergince sıkı bir adam.

Aniden Cezaevi Müdürü David Jaffe hapishaneye giriyor. “Kurallar okunurken hepiniz bu duvarın önünde esas duruşta duracaksınız!” diyor Arnett. Benim Stanford’daki lisans öğrencilerimden biri olan Jaffe küçük bir adam, belki 1,60 boylarında fakat oldukça dik, omuzları geride, kafası yukarıda duran bu adam normalden daha uzun görünüyor. Jaffe müdür rolünün içine girmiş bile.

Avlunun güneyinde bir bölme var. Olan biteni o bölmenin arkasındaki küçük ince bir perdeyle kaplı pencereden izliyorum. Bu bölme video kameramızı, Ampex kayıt sistemini ve minik bir izleme alanını gizliyor. Perdenin arkasında Curt Banks ve araştırma ekibimizde bulunan diğerleri gelecek iki hafta boyunca özel olayları, örneğin, yemekleri, tutuklu sayımlarını, aile, arkadaş ziyaretlerini, cezaevi papazını ve sorunları kaydedecek. Cezaevinde olanları sürekli çekmek için yeterli fonumuz yok. Bu yüzden, kaydetmek istediklerimizi seçmek zorundayız. Burası aynı zamanda biz deneyciler ve diğer gözlemcilerin olay olduğu sırada kimseyi rahatsız etmeden kayıt ve gözlem yapabileceği bir alan. Avluda gözümüzün önünde gerçekleşen olayları izleyebilir ve kaydedebiliriz.

Hücrelerin içini göremesek dahi, dinleyebiliriz. Hücrelerin içinde bazı tutukluların konuşmalarına kulak misafiri olmamızı sağlayan ses aygıtları bulunuyor. Tutuklular aydınlatma panellerinin arkasındaki gizli mikrofonların farkında değiller. Buralardan edineceğimiz bilgi tutukluların yalnızken ne düşündüklerini, ne hissettiklerini ve birbirleriyle neler paylaştıklarını anlamamıza yardımcı olacak. Ayrıca tutuklular zaman içinde oldukça stresli olacakları için özel ilgi gerektirenler de bu gizli araçlar sayesinde belirlenebilecek.

Müdür Jaffe’nin iddialı görünüşü karşısında hayretler içindeyim. Onu ilk defa spor bir ceket ve kravatla görmenin şaşkınlığını yaşıyorum. Herkesin hippie olduğu şu günlerde onun giyim şekli öğrenciler arasında çok popüler değil. Yeni rolünün içine girerken sinirli bir şekilde büyük Sonny Bono bıyığını buruyor. Jaffe’ye bu yeni tutuklu grubuna kendisini cezaevi müdürü olarak tanıtmalarının zamanının geldiğini söylüyorum. Biraz

isteksiz çünkü göz önünde olmayı pek seven biri değil; sade ve etrafındakileri sessizce gözlemleyen biri. Şehir dışında olduğu için kapsamlı hazırlık planlarımızın içine dahil olamadı. Kente dün, gardiyan oryantasyonlarının olduğu gün geldi. Jaffe kendisi lisans öğrencisiyken Craig ve Curt yüksek lisans öğrencisi olduğu için kendisini biraz dışarda hissediyor. Belki bir de boyu 1,85'in üzerinde olan görevlilerin arasındaki en kısa boylu adam olduğu için de biraz tedirgin. Fakat kendisini dikleştiriyor; güçlü ve ciddi bir şekilde tutukluların karşısına çıkıyor.

"Bildiğiniz gibi ben sizin müdürünüzüm. Hepiniz bir sebepten ötürü gerçek hayatın içinde var olamadığınızı gösterdiniz. Bir şekilde bu büyük ülkenin iyi vatandaşlarının sahip olduğu sorumluluk duygusundan yoksunsunuz. Bizler, bu hapishane-nin infaz koruma memurları, sizlere bu ülkenin vatandaşları olarak nasıl sorumluluklara sahip olduğunuzu öğreteceğiz. Kuralları duyduunuz. Yakın zamanda her hücreye bu kuralların birer kopyası dağıtılacak. Bu kuralların hepsine uyarsanız, beladan uzak durursanız, günahlarınız için pişman olursanız ve bu pişmanlığa uygun davranırsanız iyi geçiniriz. Umuyorum ki hiçbirinizi çok sık görmek zorunda kalmam."

İnanılmaz bir doğaçlamaydı. Hemen ardından Gardiyan Markus da ilk konuşmasını yapıyor: "Şimdi hepiniz müdüre bu güzel konuşması için teşekkür edin." Dokuz tutuklu hep bir ağızdan müdüre teşekkür ediyor. Çok samimi görünmüyorlar.

UYMANIZ GEREKEN KURALLAR BUNLAR

Kurallar önümüzdeki birkaç hafta tutukluların davranışlarını belirleyecek. Artık bu kuralların yeni tutuklular üzerinde uygulanması ve biraz daha resmileştirilmesi gerekiyor. Jaffe, gardiyan oryantasyonunun son gününde kuralların üzerinde oldukça yoğun bir şekilde çalıştı.² Elbette diğer tüm gardiyanlar da yardım etti.

Gardiyan Arnett ve Müdür Jaffe kuralların uygulanması konusunu tartışıyor ve Arnett'in tüm kuralları yüksek sesle okumasına karar veriyorlar. Arnett, gündüz vardiyasındaki hâkimiyetinin ilk adımını atıyor, tane tane ve yavaşça okumaya başlıyor. Tutukluların hayatını belirleyecek toplam on yedi kural var:

1. Tutuklular dinlenme süreleri boyunca, ışıklar söndükten sonra, yemek sırasında ve cezaevi avlusunun dışında bulundukları zamanlarda sessiz olmak zorundadır.
2. Tutuklular yalnızca ve yalnızca yemek molalarında yemek yiyebilir.
3. Tutuklular tüm cezaevi aktivitelerine katılmak zorundadır.
4. Tutuklular hücrelerini her zaman temiz tutmak zorundadır. Tutuklular yataklarını toplamak ve kişisel eşyalarını düzenli tutmak zorundadır. Yerlerde tek bir leke dahi olmamalıdır.
5. Tutuklular duvarları, tavanları, pencereleri, kapıları ve cezaevine ait hiçbir mülkü yerinden oynatamaz, kurcalayamaz, tahrip edemez veya zarar veremez.
6. Tutuklular hücre ışıklandırmalarını asla çalıştıramaz.
7. Tutuklular birbirlerine sadece numaralarıyla hitap edebilir.
8. Tutuklular gardiyanlara her zaman "Sayın İnfaz Koruma Memuru" ve müdüre "Saym İnfaz Koruma Amiri" diye hitap etmek zorundadır.

9. Tutukluların içinde bulundukları durumu “deney” veya “simülasyon” olarak nitelendirmeleri yasaktır. Tahliye edilmediğı sürece herkes tutukludur.

“Kuralları saymayı neredeyse bitiriyorum. Umarım hepiniz dikkatle dinliyorsunuzdur. Her bir kuralı iyice ezberleyin. Rasgele aralıklarla bu kurallarla ilgili testler yapacağız,” diye uyarıyor gardiyan Arnett.

10. Tutuklulara beş dakikalık tuvalet izni verilecektir. Belirlenmiş tuvalet periyodundan bir saat sonraki zaman diliminde hiçbir tutuklu tuvalete tekrar gidemez. Tutuklular lavaboya giderken gardiyanlar tarafından kontrol edilecektir.
11. Sigara içmek bir ayrıcalıktır. Tutuklular yalnızca yemeklerden sonra ya da gardiyanlar izin verirse sigara içebileceklerdir. Hücrelerin içinde sigara içmek kesinlikle yasaktır. Sigara içme ayrıcalığını kötüye kullananların ellerinden bu hak tamamen alınacaktır.
12. Mektup göndermek ve almak bir ayrıcalıktır. Cezaevine gelen ve cezaevinden gönderilen tüm mektuplar denetlenecek ve gerekirse sansür uygulanacaktır.
13. Ziyaretçi almak bir ayrıcalıktır. Ziyaretçi kabul eden tutuklular ziyaretçiyle avluya çıkan kapının önünde buluşmak zorundadır. Bu ziyaretler gardiyanlar tarafından denetlenecektir ve gardiyanın ziyareti sonlandırma yetkisi vardır.
14. Her bir hücredeki her bir tutuklu cezaevi müdürü, hapishane amiri veya herhangi başka bir ziyaretçi hücreye girdiğinde ayağa kalkmak zorundadır. Tutuklular aksi emredilene kadar oturamaz veya yaptıkları işe devam edemezler.
15. Tutuklular gardiyanların tüm emirlerine uymak zorundadır. Gardiyanın emri yazılı herhangi bir kuraldan önce gelir. Cezaevi müdürünün emri gardiyanın emirlerinden ve yazılı kurallardan önce gelir. Hapishane amirinin emirleri diğer tüm kurallardan ve emirlerden önce gelir.
16. Tutuklular kural ihlallerini gardiyanlara rapor etmekle yükümlüdür.

"Son ve en önemli kuralımız on yedi numaralı kuraldır. Bu kuralı asla unutmamalısınız!" diye ekliyor Gardiyan Arnett meşum bir ifadeyle.

17. Bu kurallardan herhangi birini ihlal eden tutuklu cezalandırılacaktır.

Vardiya devam ederken Gardiyan J. Landry kendisini göstermek istiyor ve kuralları tekrar okumaya karar veriyor, elbette kendi tarzıyla: "Her bir tutuklu ıslah topluluğunun parçasıdır. Bu topluluğun düzenli kalabilmesi için, siz tutuklular, tüm kurallara uymak zorundasınız."

Jaffe onaylayarak kafasını sallıyor. Burayı kuralları koyan ve uygulayan akıl insanların uyumlu bir şekilde yaşadığı bir hapis-hane topluluğu olarak görüyor.

Bu Tuhaf Yerde İlk Sayım

Önceki gün oryantasyonda gardiyanlar yetkelerini korumak için bir plan geliştirdi. Gardiyan J. Landry de bu yetkeyi sağlamlaştırmak adına sayım için komut vermeye devam ediyor. "Evet, numaralarınıza alışmanız için soldan sağa ve hızlıca sayım yapacağız." Tutuklular rasgele rakamlardan oluşan dört veya beş basamaklı numaralarını yüksek sesle okuyor. "Tamam, bu gayet iyiydi fakat herkesi esas duruşta görmek istiyorum." Tutuklular isteksizce esas duruşta bekliyor. "Sen! Çok yavaşsın. Hemen on sınav çek." (Sonrasında sınavlar gardiyanların kontrol ve ceza taktiklerinin temel unsurları haline geldi.) "Sen, neden sırtıyorsun?" diye soruyor Jaffe. "Buradan senin güldüğünü görebiliyorum. İçine girdiğiniz bu durum komik değil, ciddi bir iş yapıyoruz." Jaffe açılış sahnesini konuşmak için yanımıza geliyor. Craig, Curt ve ben nerdeyse tek bir ağızdan "Çok iyiydi Dave, tebrikler," diyoruz.

Önceleri sayımlar esasen tüm cezaevlerinde olduğu gibi idari bir gereklilikti. Sayımların asıl amacı tüm tutukluların cezaevin-

de olduğundan, kaçan bir tutuklu olmadığından veya hücresinde hasta veya özel ilgiye ihtiyaç duyup duymadığından emin olmaktı. Ancak bizim durumumuzda sayımların ikincil amacı tutukluların yeni numaralı kimliklerine alışmalarını sağlamak. Tutukluların birbirlerini ve kendilerini isimleri üzerinden tanımamalarını, numaralı tutuklular olarak görmeye başlamalarını istiyoruz. Sayımların süreç içinde kimlik numaralarını ezberleme ve tekrarlama rutininden gardiyanların yetke gösterisine dönüşmesi çok ilginç. Araştırmaya katılan öğrenciler rollerini benimsedikçe sayımlar gardiyanların ve tutukluların karakterlerini oluşturan önemli etkenler haline geliyor.

Tutuklular kuralları ezberlemek ve yeni hücre arkadaşlarını tanımak için hücrelerine gönderiliyor. Cezaevindeki yaşam koşullarını belirsizleştirmek amacıyla tasarlanmış hücreler aslında üç-dört metrekarelik küçük ofislerden oluşuyor. Mobilya olarak üç karyola yan yana dizilmiş. Hücre 3 dışındaki diğer hücrelerde başka eşya yok. Hücre 3'te bir lavabo ve kapattığımız bir musluk var. Gardiyanlar belirledikleri iyi tutukluları bu hücreye alabiliyor ve onları ödüllendirmek amacıyla istedikleri zaman su vanasını açabiliyor. Ofis kapıları yerine merkez pencerenin altına özel olarak yapılmış siyah kapılar var. Bu kapıların üstüne demir parmaklıklar konulmuş. Hücre numaraları kapıların üstünde belirgin bir şekilde görünüyor.

Avlunun sağ tarafındaki duvar boyunca dizili hücreleri, gözetleme noktamızda bulunan gözlem ekranında görebiliyoruz. Genişliği yaklaşık 3 metre, uzunluğu ise yaklaşık 12 metre olan avlu uzun ve dar bir koridor. Avluda hiç pencere yok, yalnızca yansıyan güneş ışığını alıyor. Tek giriş-çıkış kapısı gözetleme duvarımızın tam tersi yönünde, koridorun kuzey ucunda. Tek bir çıkış kapısı olduğu için elimizin altında olası bir yangın tehlikesine karşı yangın söndürücülerimiz var. Araştırmamızı inceleyen ve onaylayan Stanford Üniversitesi İnsan Araştırmaları Komitesi'nin isteği gereğince bu yangın söndürücülerini bulunduruyoruz. (Ancak yangın söndürücüler aynı zamanda silah olarak da kullanılabilir.)

Dün, gardiyanlar avlunun duvarlarına "Stanford Bölge Hapishanesi" yazılı tabelalar astı. Bir başka tabelada izinsiz sigara içmenin yasak olduğu yazıyor, diğerinde ise tek kişilik hücre hapsinin olduğu yer belirtiliyor: "Tecrit". Tek kişilik hücre hapsi için hücrelerin karşısındaki küçük bir bölme kullanılıyor. Bu küçük oda eskiden depo olarak kullanılıyordu ve açık alanın yaklaşık bir metrekaresinde dosya kutuları vardı. Burası şimdi suç işleyen tutukluları cezalandırmak için kullanılıyor. Suç işleyen tutuklu gardiyanın belirlediği bir süre boyunca bu ufacık zifiri karanlık odada ancak çömelebiliyor ya da oturabiliyor. Buradaki tutuklu avluda dönen her olayı veya kapıya vurulan her yumruğun sesini duyabiliyor.

Tutuklular rasgele hücrelere gönderiliyor. 3401, 5704 ve 7258 Hücre 1'e, 819, 1037 ve 8612 Hücre 2'ye, 2093, 4325 ve 5486 Hücre 3'e gidiyor. Bu, bir grup düşmanın yakalandığı ve tutsak alındığı savaş esaretine benziyor. Fakat bu hapishane sivil bir cezaevinden ziyade her yeni gelenin sosyalleştiği ve içeri girdiği ya da tahliye edildiği bir tutsaklar topluluğu.

Hapishanemiz birçok savaş tutsağı kampından elbette daha insancıl bir yer; örneğin Ebu Gureyb Hapishanesi'ne kıyasla çok daha ferah, temiz ve düzenli. Bu arada, Ebu Gureyb Hapishanesi önce Saddam Hüseyin'in sonra da Amerikan askerlerinin işkence ve cinayetle kötü bir şöhrete kavuşturduğu cezaevidir. Ancak sizin de tanık olacağınız gibi görece "konforuna" rağmen Stanford Hapishanesi tüyler ürpertici bir yer haline gelecek ve Ebu Gureyb'deki askerlerin yaptıklarını gölgede bırakacak.

Rollere Uyum Sağlama

Gardiyanların rollerine uyum sağlamaları zaman alıyor. Her üç farklı vardiyanın bitiminde hazırlanan Gardiyan Vardiya Raporu'nda yazılanlara göre Gardiyan Vandy kendisini huzursuz hissediyor. Gardiyan olmanın neler gerektirdiğinden pek emin değil, öncesinde eğitim almaları gerektiğini düşünüyor ama aynı zamanda tutuklulara karşı çok iyi olmanın yanlış olacağını biliyor. J. Landry'nin küçük kardeşi Gardiyan Geoff Landry tutuk-

luların uzun süre çıplak ve rahatsız pozisyonda tutuldukları aşğılama ritüelleri sırasında kendisini suçlu hissettiğini söylüyor. Onaylamadığı bazı uygulamaları durdurmaya çalışmadığı için pişman. Geoff bu çirkin olaylara tanık olmak ya da itiraz etmek yerine avludan çıkmayı tercih etmişti. Sosyoloji bölümünde yüksek lisans öğrencisi olan Gardiyan Arnett ise diğerlerinden yaşça daha büyük ve tutuklulara yapılanların istenen etkiyi vermediğini düşünüyor. Kendi vardiyası sırasında güvenlikle ilgili sorunlar olduğunu ve diğer gardiyanların tutuklulara fazla nazik davrandığını söylüyor. Arnett tutuklularla tanıştığı anda sorun çıkaranlarla “kabul edilebilir” olanları ayırabilmeye başlamış. Ayrıca raporda yazdığına göre bizim gözlemlerimizde kaçırdığımız ancak Memur Joe’nun Tom Thompson adındaki mahkûmu tutukladığı anda fark ettiği bir sorundan söz ediyor. Arnett’in Tutuklu 2093 ile ilgili endişeleri var.

Arnett, Tom-2093’ün “tüm kurallara ve yönetmelikteki her maddeye uymasının”³ sorun olduğunu düşünüyor. (Gerçekten de diğer tutuklular 2093’ü kurallara neredeyse bir asker gibi itaat ettiği için “Çavuş” diye çağırmaya başladı. Bu tutuklunun gardiyanlarıinkiyle ters düşen sağlam bir değer anlayışı var. Tutuklama sırasında polis memurunun fark ettiği şey tam da bu.)

Tutuklu 819’un duruma bakış açısı ise tamamen farklı. 819 olan biteni oldukça “eğlenceli” buluyor.⁴ Ona göre ilk sayımlar “şaka gibi” ve bazı gardiyanların da durumu komik bulduğunu düşünüyor. Tutuklu 1037 ise kendisi gibi aşğılama sürecine maruz kalanları izlemiş. Fakat bunların hiçbirini ciddiye almıyor. Sadece küçük bir kahvaltı yaptığı ve hiçbir zaman gelmeyen öğle yemeğini beklediği için onu daha çok ilgilendiren şey açlığı. Öğle yemeğinin verilmemesini gardiyanların keyfi cezalarından biri olarak değerlendiriyor. Oysa aslında tutuklamalar çok uzun sürdüğü ve ilgilenmemiz gereken çok fazla şey çıktığı için öğle yemeği vermeyi unuttuk. Örneğin, son dakikada öğrencilerden birinin gardiyan olmaktan vazgeçmesi halletmemiz gereken bir sorundu. Neyse ki yerine gece vardiyası için müracaat eden adaylar arasından Gardiyan Burdan’ı bulduk.

Gece Vardiyası Devir Teslimi

Gece vardiyası gardiyanları nöbet başlamadan önce saat 18.00'da geliyor. Önce üniformalarını giyiniyor, aynalı parlak güneş gözlüklerini deniyor ve düdüklerini, kelepçelerini ve coplarını alıyorlar. Tüm gardiyanlar, müdürün ve amirin odalarının da bulunduğu koridordaki Gardiyan Ofisi'ne altında imzaları bulunan yazılı bir rapor veriyorlar. Gündüz vardiyasındaki yeni arkadaşlarını selamlıyorlar. Gündüz vardiyasındaki gardiyanlar her şeyin kontrol altında ve yerli yerinde olduğunu fakat bazı tutukluların programı tam olarak takip edemediğini söylüyor. Onları düzene sokmak için izlemek ve baskı yapmak gerekiyor. "Onları hizaya getireceğiz. Yarın sabah geldiğinde *düz bir çizgi* göreceksin," diyor yeni gelen gardiyanlardan biri.

İlk yemek nihayet saat 7'de veriliyor. Avluya konulmuş bir masanın üzerinde yedikleri bu yemek oldukça basit, kafeterya tarzı.⁵ Masada sadece altı tutuklu oturabiliyor bu yüzden sürekli bir devridaim yapmak durumundalar. Tutuklu 8612 diğer tutukluları bu "kabul edilemez" hapisane koşullarını protesto etmek için oturma eylemi yapmaya ikna etmeye çalışıyor. Fakat herkes çok aç ve çok yorgun. 8612, Doug Karlson akıllı bir adam, kendisini tutuklayan polisleri dudağından öpen bir anarşist.

Hücrelerine dönen tutuklulara sessiz olmaları emrediliyor fakat tutuklu 819 ve 8612 umursamıyor. Yüksek sesle konuşuyor ve gülüyorlar fakat gardiyanlar bir şey yapmıyor, en azından şimdilik. Grubun en uzun olan tutuklu 5704 şimdiye kadar oldukça sessiz kaldı ancak sigara yoksunluğu etkisini göstermeye başlıyor ve sigaralarının kendisine iade edilmesini istiyor. 5704 bunun kural ihlali olduğunu söyleyerek karşı çıkıyor. Deneyin kurallarına göre katılımcılar istedikleri zaman deneyi bırakabilir fakat sanırım bu kural unutuluyor. Oysa tutuklular bu kuralı kolayca koşullarının iyileştirilmesini sağlamak ya da maruz kaldıkları muameleyi düzeltmek için kullanabilirlerdi ama kullanmadılar çünkü artık rolleriyle daha derin bir ilişki kuruyorlar.

Müdür Jaffe'nin bu ilk güne dair son resmi görevi, tutukluları *gece ziyaretleri* konusunda bilgilendirmek. Jaffe, önce tutuk-

lulara, arkadaşlarının ya da akrabalarının ziyarete geleceklerini bildirmek zorunda olduklarını söylüyor. Sonra mektup yazma prosedürlerini anlatıyor ve isteyenlere Stanford Şehir Hapishanesi kalemi ve damgalı zarf veriyor. Tutuklular "yazma arasının" bitimine kadar mektuplarını tamamlamak, verilen kalem ve zarfları iade etmek zorunda. Gardiyanların birinin mektup yazıp yazmamasına karar verme yetkisi var. Kurallara uymama, tutuklu kimlik numarasını bilmeme veya başka bir sebepten ötürü gardiyanlar tutukluların mektup yazmasına izin vermeyebilir. Mektuplar tamamlandıktan ve gardiyanlara teslim edildikten sonra gece vardiyası sayımının yapılması için tutuklulara hücrelerinden çıkmaları emrediliyor. Elbette cezaevi personeli her mektubu güvenlik sebebiyle okuyor ve postaya vermeden önce çoğaltıyor. Bu şekilde, gece ziyaretinin ve mektup yazmanın cazibesi gardiyanların tutuklular üzerindeki kontrollerini sıkılaştırmanın bir aracı haline geliyor.

Sayımların Yeni Anlamı

Bana sorarsanız resmi olarak sayımların iki fonksiyonu olması; tutukluların kimlik numaralarına alışmalarını sağlamak ve cezaevinden kimsenin kaçmadığından emin olmak. Birçok hapishanede sayımlar tutukluları disipline etmek için de kullanılıyor. Cezaevimizdeki sayımlar oldukça masumane başlıyor fakat gece ve sabah sayımları kısa sürede tutuklulara işkence haline geliyor.

"Evet çocuklar haydi biraz sayım yapalım, çok eğleneceğiz!" diyor Gardiyan Hellmann sırtarak. Gardiyan Geoff Landry ekliyor, "Ne kadar iyi sayarsanız o kadar kısa sürer." Artık durumdan bezmiş, sessiz ve sinirli tutuklular avluda sıraya giriyor; birbirlerine bakmıyorlar. Tutuklular zaten uzun ve yorucu bir gün geçirmişti. İyi bir uyku çekmeden önce kim bilir neler olacak.

Geoff Landry emrediyor: "Arkanızı dönün, ellerinizi duvara yaslayın. Konuşmak yok! Bütün gece uğraştırmak mı istiyorsunuz? Çünkü siz doğru yapana kadar bunu sürdürebiliriz. Sağdan saymaya başla." Hellmann ekliyor: "Sayımın çabuk bitmesi-

ni istiyorum, bu yüzden numaralarınızı yüksek sesle söyleyin." Tutuklular itaat ediyor. "Doğru düzgün duyamadım, bir daha. Beyler çok yavaş oldu bir daha yapmak zorundayız." Birkaç kimlik numarası sayıldıktan hemen sonra Hellman bağılıyor: "Kesin! Bu mu sizin yüksek sesiniz? Belki de beni yanlış anladınız; dedim ki yüksek sesle ve açıkça söyleyin numaralarınızı." Landry neşeyle ekliyor: "Bakalım ters yönde de sayabilecekler mi. Şimdi de soldan başlayım saymaya." "Hey! Kesin gülmeyi!" diyor Hellmann sertçe, "her şey düzgün yapılane kadar buradayız" diye tekrar bağılıyor.

Tutukluların bazıları Hellmann ve Landry arasındaki iktidar mücadelesinin farkında. Olup bitenleri ciddiye almayan tutuklu 819 iki gardiyan arasındaki çekişmeye yüksek sesle gülüyor. "Hey, sana gülebileceğini söyleyen oldu mu 819? Belki de beni yanlış duydun." Hellmann ilk defa sinirleniyor. Tutuklunun yüzüne yaklaşıyor, gözlerini dikeyyor ve onu copuyla itiyor. Hemen ardından Landry, Hellmann'ı kenara iterek, 819'a yirmi şmav çekmesini emrediyor.

Yerine geri dönen Hellmann, "Şimdi numaralarınızı şarkı söyleyerek sayın," diyor. Tutuklular yeni baştan saymaya başlarken Hellmann araya giriyor: "Şarkı söyleyerek demedim mi size? Belki siz beylerin şu kafalarınızdaki başlıklar çok sıkı olduğu için iyi duyamıyorsunuz." Hellmann kontrol teknikleri ve diyalogları konusunda her geçen gün daha da yaratıcı oluyor. Tutuklu 1037'ye dönerek numarasını şakımasını, yirmi kez kol ve bacaklarını açarak sıçramasını istiyor. Sonra ekliyor: "Daha fazla zıplamak istemiyorsan bu kadar takırtı çıkarma." Ancak tutuklunun bileğindeki zinciri takırdatmadan zıplaması mümkün değil. Emirler keyfileşiyor fakat gardiyanlar emir vermekten ve tutukluları bu emirleri yerine getirmeye zorlamaktan keyif almaya başlıyor.

Tutukluların kimlik numaralarını şarkı şeklinde söylemesi komik olduğu halde iki gardiyan "Bunda komik bir şey yok!" diyerek şikâyet ediyor: "Korkunç söylüyorsunuz, gerçekten çok kötü."

"Şimdi bir daha!" diyor Hellmann. "Şarkı şeklinde söylemenizi istiyorum. Fakat bu sefer daha *şirin* olsun." Tutuklulara bir-

biri ardına çok sessiz ya da yanlış söyledikleri için daha fazla sınav çekmeleri emrediliyor.

Gardiyan Burdan cezaevi müdürü ile birlikte geldiğinde Hellmann ve Landry arasındaki düello hemen değişiyor. Tutuklulara kimlik numaralarını normalde olduğu gibi saymalarını söylüyorlar. Fakat bunun elbette resmi olarak hiçbir anlamı yok. Hellmann tutuklulara numaralarına bakmamalarını çünkü numaralarını ezberlemeleri gerektiğini söylüyor. Yanlış numara söyleyen tutuklu on iki şmavla cezalandırılıyor. Hellmann, Landry ile iktidar mücadelesine devam ediyor. Çok daha keyfi davranmaya başlıyor: "Numaranı söylerken ses tonun düşüyor. Ses tonunu yükselterek numaranı söylemeni istiyorum. On tane daha sınav çek 5486." Tutuklular gün geçtikçe emirlere daha çabuk boyun eğiyor. Fakat bu durum gardiyanların daha fazla emretmesine yol açıyor. Hellmann: "Evet, güzel. Bu sefer de şarkı söyleyerek sayın bakalım. İyi şarkı söylemeyi beceremiyorsunuz, kulağıma çok hoş gelmiyor." Landry: "Bence doğru söylemiyorlar. Şimdi şarkıyı daha hoş ve tatlı söyleyin." 819 ve 5486 bu durumla dalga geçmeye devam ediyor ama verilen zıplama cezasına da ses çıkarmıyorlar.

Yeni gardiyan Burdan hizmet içi eğitimde iki rol modelinin nasıl fiyaka yaptığını izlediği için diğer gardiyanlardan çok daha çabuk kimliğinin içine giriyor ve harekete geçiyor. "Vay, bu gerçekten iyiydi! Şimdi, nasıl saymanızı istediğimi anlatayım. 3401 buraya gel ve tek başına şarkı şeklinde bize numaranı söyle!" Burdan meslektaşlarının bir adım ötesine geçiyor ve tutukluları fiziksel olarak sıradan çıkmaya zorlayarak diğerlerinin önünde şarkı söyletiyor.

Tutuklu Stew-819 mimleniyor. 819 tek başına şarkısını defalarca söylüyor ancak şarkı hiçbir zaman "yeterince hoş" olmuyor. Gardiyanlar dalga geçiyor: "Ne kadar da kötü söylüyor!" "On sınav daha..." Hellmann, Burdan'ın ilk gardiyanlık deneyiminden memnun fakat kontrolü ona ya da Landry'e vermeye hazır değil. Tutuklulara yanlarındakinin numaralarını okumalarını emrediyor. Çoğu bilmiyor ve bilmeyenlere daha çok şmav cezası veriliyor.

"5486 sesin çok yorgun geliyor. Daha iyisini yapamaz mısın? Beş şmav daha." Hellmann'ın Jerry-5486'ya numarasını ezberlettirmek için yaratıcı bir planı var: "Önce beş şmav çek, sonra dört kere zıpla, sonra sekiz şmav çek ve altı kere zıpla. Böylece numaranın 5486 olduğunu hatırlayacaksın." Hellmann yeni ceza yöntemleri bulma konusunda gitgide daha da yaratıcı oluyor. Karşımızda yaratıcı kötülüğün ilk işaretleri...

Landry avlunun diğer köşesine geçiyor. Belli ki iktidarı Hellmann'a teslim etmeye karar vermiş. Landry geri çekilir çekilmez Burdan boşluğu doldurmak için harekete geçiyor. Fakat Hellmann'la yarışmak yerine verdiği emirlere eklemeler yaparak veya emirleri açıklayarak onu destekliyor. Ancak Landry vazgeçmemiş gibi görünüyor. Tekrar yerine geçiyor ve yeni bir sayım emri veriyor. Son yapılan sayımdan memnun olmamış olacak ki bu sefer de yorgun tutukluların önce ikişerli, sonra üçerli sayım yapmalarını istiyor. Landry, Hellmann kadar yaratıcı değil fakat rekabetçi olduğu kesin. 5486'nın kafası karışıyor ve daha fazla şmav çekmek zorunda kalıyor. Hellmann, "Senin yedişerli saymanı isteyecektim ama o kadar zeki değilsin o yüzden battaniyeleri al ve buraya gel!" diyor. Landry söze giriyor: "Dur, dur, bekle. Ellerini duvara daya." Fakat Hellmann, Landry'nin emrini görmezden geliyor ve son derece otoriter bir şekilde tutukluları çarşafalarını ve battaniyelerini almaları, yataklarını hazırlamaları ve gelecek emre kadar hücrelerinde kalmaları için serbest bırakıyor. Hücre anahtarlarından Hellmann sorumlu; tutuklular hücrelerine girdikten sonra kapıları da o kilitliyor.

İLK İSYAN BELİRTİLERİ

Vardiyası biten Hellmann avludan çıkarken tutuklulara bağıyor: "Evet beyler, sayımlar hoşunuza gitti mi?"

"Hayır, efendim!"

"Hanginiz söyledi bunu?"

Tutuklu 8612 yalan söylemenin kişiliğine aykırı olduğunu söyleyerek sorumluluğu alıyor. Üç gardiyan da Hücre 2'ye gi-

riyor ve 8612'yi tutarak yumruklamaya başlıyor. 8612 bağılıyor: "Tüm iktidar halka!" İlk defa bir tutukluyu tecride atıyorlar. Gardiyanlar bir prensip üzerinde anlaştıklarını göstermiş oluyor: Herhangi bir muhalefete tahammülleri yok. Landry, Hellmann'm önceki sorusunu tekrarlıyor:

"Evet, sayımlar hoşunuza gitti mi?"

"Evet, efendim!"

"Evet, efendim ne?"

"Evet, efendim, Saym İnfaz Koruma Memuru!"

"Bu, daha iyi."

Kimse gardiyanların yetkesine karşı çıkmaya cesaret edemiyor. Gardiyanlar askeri bir geçitteymiş gibi tek sıra halinde yürüyor. Karargâha gitmeden önce Hellmann Hücre 2'ye giriyor ve "Bu yatakların jilet gibi olmasını istiyorum," diyor. Tutuklu 5486, hücre arkadaşı 8612 tecride konuştuğu için kendisini kötü hissettiğini rapor ediyor. 8612'yi kurtarmak için hiçbir şey yapmadığından suçlu da hissediyor. Fakat rahatını bozmak veya aynı yere gitmek istemediği için yaptığı davranışı meşrulaştırıyor. Ayrıca kendisine bunun "yalnızca bir deney" olduğunu hatırlatarak rahatlıyor.⁶

Akşam 10'da ışıklar sönmeden önce tutuklulara tuvalet izni veriliyor. Tuvalete gitmek için izin almak gerekiyor ve tutuklular tuvalete teker teker veya ikişerli olarak ve gözleri bağlı götürülüyor. Tuvalet için, cezaevinin dışındaki koridorun çevresinden çember çizerek kazan dairesine doğru götürülüyorlar. Bu şekilde tutukluların hem nerede olduklarıyla hem de kendileriyle ilgili kafaları karışıyor. Bu yöntem tüm tutuklular tuvalet rutinine alıştıktan sonra kolaylaşmaya başlıyor ve çok daha karmaşık olmasını sağlamak için işin içine bir de asansör giriyor.

Tutuklu Tom-2093 tuvalet için daha fazla zamana ihtiyacı olduğunu, gergin olduğu için rahat işyemediğini söylüyor. Gardiyanlar 2093'ün talebini reddediyor ama diğer tutuklular 2093'e destek veriyor. "Bizim bazı taleplerimiz olduğunu göstermemiz gerekiyordu," diye rapor veriyor 5486.⁷ Tuvalet süresi gibi küçük talepler de tutukluların kendi başlarına hayatta kalmaya çalışan bireyler topluluğundan daha fazlası olduğunu gösteriyor

ve tutuklulara toplu bir kimlik kazandırıyor. İsyan edenlerden Doug-8612 gardiyanların açıkça rol yaptığını, davranışlarının şaka gibi olduğunu fakat “çok ileri gittiklerini” söylüyor. 8612 daha güçlü olmaları için diğer tutukluları örgütlemeye devam edeceğini raporluyor. Diğer taraftan sarışın oğlan Hubbie-7258 ise raporunda, “Zaman geçtikçe keşke gardiyan olsaydım diyorum,” yazıyor.⁸ Gardiyanlar ise elbette tutukluların yerinde olmak istemiyor.

İsyan eden diğer tutuklu 819 ise düşüncelerini ailesine yazdığı mektupta dile getiriyor. Ailesinden gece ziyaretine gelmesini istiyor. Mektubun sonuna, “Tüm iktidar ezilen kardeşlerime! Zafer kaçınılmazdır. Şaka yapmıyorum, burada bir tutuklu ne kadar olabilirse o kadar mutluyum!”⁹ yazıyor. Ofiste iskambil oynayan gardiyanlar ve müdür sabah vardiyası için bir plan yapıyor. Sabah vardiyası başladıktan hemen sonra gardiyanlar hücre kapılarına yakın duracak ve tutukluları yüksek sesle ve çığlıklarla uyandıracak. Bu plan hem sabah vardiyasındaki gardiyanları rollerine girmeleri için motive edecek hem de tutukluları rahatsız edecek. Landry, Burdan ve Hellmann bu planı seviyor ve bir sonraki gece nasıl daha iyi gardiyanlık yapacaklarını tartışmaya devam ediyorlar. Hellmann’a göre olup biten yalnızca “eğlenceli bir oyun”. Bundan sonra öğrenci birliklerinde veya cezaevi filmlerinde, örneğin *Cool Hand Luke*’ta (*Parmaklıklar Arkasında*) gördüğü karakterler gibi “ağır ağabeyi” oynamaya, daha “dominant bir role bürünmeye” karar veriyor.¹⁰

Burdan, bu gece vardiyasındaki gardiyanların iktidar mücadelesinde arada kalıyor. Geoff Landry gece vardiyasına güçlü başlıyor fakat zaman geçtikçe Hellmann’ın yaratıcı fikirlerine boyun eğmek zorunda kalıyor ve en sonunda Hellmann’ın gücüne teslim oluyor. Sonra da “iyi gardiyan” rolünü oynamaya başlıyor. Yeni gelen tutuklulara iyi davranıyor ve onları küçük düşürecek hiçbir şey yapmıyor. Eğer Burdan, Landry ile beraber hareket ederse birlikte Hellmann’ı alt edebilirler. Fakat eğer Burdan güçlü olanın, yani Hellmann’ın yanında yer alırsa, Landry dışlanır ve vardiyalar daha zalim hale gelir. Burdan, günlüğün-

de akşam 6'da aniden derhal görev başına gelmesi için çağrıldığında çok tedirgin olduğunu yazıyor.

Burdan askeri üniforma içinde kendisini aptal gibi hissettiğini söylüyor, üniformasıyla kafasındaki ve yüzündeki aşırı siyah kılların yarattığı zıtlıkla tutukluların dalga geçtiğini düşünüyor. Bilinçli olarak tutukluların gözlerinin içine bakmamaya, onlara gülümsememeye ya da durumu bir oyun gibi algılamamaya karar veriyor. Hellmann ve Landry gardiyanlık rollerinde kendilerinden çok emin görünürken Burdan kendisine pek güvenmiyor. Her ne kadar onların başka işlerinin olduğunu biliyor olsa da Hellmann ve Landry'yi cezaevinin "kadrolu" elemanları gibi görüyor. Burdan üniformasıyla ilgili en çok kendisine güç ve güvenlik hissi veren copunu seviyor. Bu yüzden de copunu sık sık kullanıyor. Vardiyasının sonunda yeni arkadaşlarıyla grup tartışması yaptığında kendisini güç sarhoşu bir gardiyan gibi değil de eskiden olduğu gibi hissediyor. Tüm bu yazdıklarına rağmen Burdan, Landry'e tutukluları hizada tutmak ve hiçbir muhalefete göz yummamak için takım halinde çalışmalarını gerektiğini söylüyor.

Gece 02.30'daki Uyandırma Döükleri

Sabah vardiyası gece yarısında, saat 02.30'da başlıyor ve sabah 10'da sona eriyor. Bu vardiyada Karl Vandy'nin ekibe kattığı uzun saçlı, sakallı bir adam olan Andre Ceros da var. Ceros tutukluları Şehir Hapishanesi'nden bizim cezaevine taşımaya da yardım edenlerden biri. Burdan gibi o da parlak, uzun saçlara sahip. Üçüncü gardiyan Mike Varnish ise saldırgan bir yan hakem gibi, güçlü kuvvetli ve kaslı fakat diğer ikisinden daha kısa boylu. Müdür, gardiyanlara, vardiyalarının başladığını bildirmek için sürpriz bir uyandırma olacağını söylüyor. Üç gardiyan da böyle coşkulu bir başlangıç yapacakları için oldukça keyifli.

Tutuklular uyuyor. Bazıları karanlık, dar hücrelerinde horluyor. Sessizlik aniden bölünüyor. Döükler yüksek sesle yanılıyor, gardiyanlar bağılıyor: "Kalkın!" "Uyanın, sayım başlıyor!" "Evet, uyuyan güzeller, bakalım saymayı biliyor musu-

nuz..." Daha yeni uyanmış tutuklular duvarın karşısında sıraya giriyor ve bilinçsizce saymaya başlıyorlar. Sayım ve beraberinde gelen sınavlar ve zıplamalar yaklaşık bir saat kadar sürüyor. Sonunda tutuklulara sonraki kalk borusuna kadar uykularına geri dönmeleri emrediliyor. Bazı tutuklular uyku düzensizliğinin, şaşkınlığın, yorgunluğun ve öfkenin ilk emarelerini hissetmeye başladıklarını rapor ediyor. Bazıları da tam da bu noktada deneyi bırakmak istediklerini söylüyor.

Gardiyan Ceros en başta üniformasının içinde kendisini rahatsız hissediyor fakat şimdi gümüş aynalı gözlüklerini seviyor. Gözlükler kendisini "otoriter" hissetmesini sağlıyor. Fakat hücreler arasında yankılanan düdük sesleri onu biraz korkutuyor. Ceros iyi bir gardiyan olmak için fazla yumuşak olduğunu düşünüyor bu yüzden de "sadistçe gülümsemek" için kendini zorluyor.¹¹ Müdürün yanına, sayımları daha yaratıcı hale getirmek için verdiği sadist önerileri kutlamaya çıkıyor. Varnish, Ceros'un güçlü bir gardiyan olmak için yeterince sert olmadığını bildiğini ve birçoğumuzun da yaptığı gibi böylesi olağandışı bir durumda nasıl davranması gerektiğini öğrenmek için diğer gardiyanların tutumlarını gözlemlediğini rapor ediyor. Varnish, gardiyanların asıl görevinin tutuklulara eski kimliklerini kaybettirip yenilerini sahiplenmeleri için gerekli ortamı yaratmak olduğunu düşünüyor.

İlk Gözlemler ve Endişeler

Şimdiye kadar aldığım notlar gelecek günlere ve gecelere dair bazı soruları akla getiriyor: Gardiyanların keyfi zalimlikleri artmaya devam edecek mi yoksa bir yerde durulacak mı? Eve gidip burada yaptıklarıyla yüzleştiklerinde gardiyanların pişman olmalarını, utanmalarını ve daha nazik davranmalarını bekleyebilir miyiz? Şimdiye kadar gardiyanlar sekiz saatlik vardiyalarında sıkılmamak için tutukluları oyuncakları gibi kullandılar. Deney devam ettikçe bu sıkıcı vardiyaları nasıl geçirecekler? Tutuklular daha gururlu davranıp muhalefetlerinde birlik gösterebilecekler mi yoksa gardiyanların taleplerine biat etmeye devam

mı edecekler? İlk ne zaman bir tutuklu “artık yeter” diyecek ve deneyden çıkmak isteyecek, ilk tutuklu deneyden çıkmak istediğinde diğerleri de onu takip edecek mi? Gündüz vardiyasıyla gece vardiyasının birbirinden ne kadar farklı olduğunu gördük. Acaba sabah vardiyaları nasıl olacak?

Öğrencilerin yeni rollerine alışmak için zamana ihtiyaçları olduğunu görüyoruz. Hepsi biraz endişeli ve yabancı. Burası hâlâ hapishane hayatına dair bir deney olarak görülüyor, kimse burayı gerçek bir cezaevi olarak algılamıyor. Hiçbiri özgür iradelerini kaybettikleri bir yere konulmuş olmalarına rağmen bu psikolojik hissi aşamayabilir. Gerçekçi polis tutuklamalarına rağmen burasının bir deney olduğu açıkça belli oluyor. Bu durumda böyle bir sonucu nasıl bekleyebiliriz ki zaten? Cumartesi günü gardiyanlarla yaptığım oryantasyonda onların burayı gerçek tutukluların psikolojik fonksiyonelliklerinin imitasyonu olarak görmelerini sağlamaya çalıştım. Hapishanelerdeki gardiyan-tutuklu deneyimlerini niteleyen ruhsal durumları açıkladım. Bu deneyimlere dair ruhsal süreçleri de hapishane danışmanlarından, eski tutuklu Carlo Prescott’tan ve yaz okulundaki mahkûmiyet psikolojisi dersinden öğrendim. Gardiyanları fazla yönlendirdiğimden endişeleniyorum. Çünkü eğer fazla yönlendirdiysem yeni rollerini gardiyanlık görevleri sürecinde içselleştirmelerinden ziyade sadece benim direktiflerimi uygulayabilirler. Ancak şimdiye kadar gardiyanların davranış biçimleri farklılık gösteriyor ve bir plana göre hareket ediyormuş gibi görünmüyorlar. Bu noktada gardiyan oryantasyonunun nasıl geliştiğine bakmakta yarar var.

GARDİYAN ORYANTASYONU

Deneye hazırlık aşamasında personelimiz, deneyin amacını tartışmak için gardiyanlarla bir araya geliyor, görevlerini dağıtıp tutukluları fiziksel ceza kullanmadan kontrol altına alma yollarını anlatıyor. Gardiyanların dokuzu üç vardiyaya rasgele dağıtılıyor, diğer üçünün görevi ise acil durumlarda destek gardiyanı

olarak belirleniyor. Ben neden hapislane hayatına dair bir araştırma yaptığımızı açıklarken, Müdür David Jaffe gardiyanların görevlerini ve bazı prosedürleri anlatıyor. Craig Haney ve Curt Banks ise psikolojik danışman olarak pazar günü yapılacak tutuklama ve tutukluların cezaevine getirilme süreçleriyle ilgili detaylı bilgiler veriyor.

Gardiyanlara deneyin amacını açıklarken tüm tutukluların esaretin fiziksel metaforları olduğuna inandığımı söylüyorum. Özgürlüğün kaybedilmesini her birimiz farklı nedenle farklı şekillerde hissederiz. Sosyal psikologlar olarak hapisanelerin insanlarda yarattığı psikolojik bariyerleri anlamak zorundayız. Bu noktada elbette "taklit bir hapislanede" yarattığımız bir deney üzerinden bu bariyerleri anlamamız zor olacak. Çünkü tutuklular gerçek tutuklulara kıyasla özgürlüklerini kısa bir zaman için kaybediyorlar. Ayrıca deneysel süreçte onlara yapabileceklerimizin sınırlı olduğunu biliyorlar. Oysa gerçek tutuklular dayak yiyebilir, elektrik şokuna maruz kalabilir, tecavüze uğrayabilir ve hatta öldürülebilir. Oysa "tutuklulara" asla fiziksel zarar verilemeyeceğini deneyimizdeki her gardiyan biliyor.

Aynı zamanda kısıtlı imkânlarla biraz zor da olsa hapisanelerin temel özelliklerini yansıtan psikolojik bir atmosfer yaratmak istiyoruz.

"Fiziksel olarak hiçbir tutukluyu istismar edemeyiz ya da onlara işkence yapamayız," diye açıklıyorum. "Sıkıntı yarata-mayız. Yalnızca bir çeşit gerilim yaratabiliriz. Bir korku hissi oluşturabiliriz. Hayatlarının benim, ya da Jaffe, senin tarafından keyfi bir şekilde yönetilmesini sağlayabiliriz. Özel hayatları asla olmamalı, sürekli gözlem altında olmalılar. Hiçbir şey bizim gözlerimizden kaçmamalı. Hareket özgürlükleri olmamalı. İzin vermediğimiz hiçbir şey yapmamalı ya da söylememeliler. Üniforma giymeliler ve birbirlerine isimleriyle hitap etmemeliler. Her tutuklunun bir numarası olmalı ve numaralarıyla hitap edilmeliler. Yani genel olarak yaptığımız her şey onlarda çaresizlik yaratmalı. Mutlak güç bizde olmalı. Araştırma sorumuz ise şudur: Tutuklular güç kazanmak, bir miktar bireysellik, özgürlük ve mahremiyet kazanmak için ne yapacak? Hapishanenin dışm-

da yaşadıkları özgür hayatı bir miktar kazanmak için bize karşı çalışacaklar mı?"¹²

Gardiyanlara tutukluların olan biteni "eğlenceli ve oyun gibi" göreceklerini ancak deney boyunca onlar için amaçladığımız psikolojik durumu oluşturmaın tamamen bize bağı olduğunu söylüyorum. Tutukluların kendilerini gerçekten cezaevindeymiş gibi hissetmelerini sağlamak gerekiyor. Durumu asla araştırma ya da deney olarak nitelendirmemeliyiz. Gardiyanların sorularını yanıtladıktan sonra üç vardiyanın gardiyanlar arasında nasıl dağıtılacağını açıklıyorum. Sonra, gece vardiyası tercih edilmez gibi görünüyor olsa da aslında o sırada tutuklular uyuduğı için çok daha kolay olduğunu söylüyorum. "Gece vardiyasında yapmanız gerekenler görece çok daha az, sadece uyuyamayacaksınız. Tutukluların bir şey yapma ihtimaline karşı orada olmak durumundasınız." Bütün bunları söylüyorum ancak benim gece vardiyasında yapacak çok iş olmadığı varsayımım zamanla çürüyor. Çünkü gece, tutuklulara yönelik en kötü muamelenin yapıldığı vardiya oluyor.

Deney başlamadan önce ben temelde tutukluların cezaevine adaptasyon süreciyle ilgileniyordum. Gardiyanların değişim süreci benim asıl odak noktam değildi. Çünkü gardiyanlar, aslında tutuklu olma halini yaratan bir topluluktu. Sanırım bu bakış açısı benim alt sınıf geçmişimden kaynaklı ve benim gardiyanlardan ziyade tutuklularla empati kurmama yol açıyor. Bir yandan da Prescott ve diğer tutuklularının bir kısmını kişisel olarak tanıyor olmam da gardiyanlardan ziyade tutukluların değişimiyle ilgilenmeme yol açıyor. Dolayısıyla gardiyanlarıma, gerçek hapisanelerdeki temel durumsal ve psikolojik süreçleri yaratan "ortak ruh haline" odaklanan bir konuşma yapıyorum. Zamanla gardiyanların davranışları ve davranışlarındaki değişimler tutukluların yaptıkları kadar, hatta zaman zaman daha da fazla ilgi çekici hale geliyor. Acaba bu oryantasyonu yapmasaydık, gardiyanların istedikleri gibi davranmalarına ve rol yapmalarına izin verseydik, aynı sonucu alabilir miydik? Göreceğiniz gibi, yönlendirmelere rağmen gardiyanlar başta tutuklularda böylesi negatif bir ruh hali yaratacak çok fazla şey yapmıyor. Gardiyan-

ların tutukluları istismar etmeye başlaması ve sürecin işkenceye dönüşmesi bir miktar zaman alıyor. Sonuçta Stanford Şehir Hapishanesi'nde yaratılan bu kötülüğün temel sorumlusu benim.

Hiçbir gardiyanlık eğitimi almamış bu gençlere temelde kanunları korumaları, güvenliği sağlamaları, tutukluların kaçmasını önlemeleri ve asla tutuklulara karşı fiziksel güç kullanmalarını gerektiğini anlatıyoruz. Ayrıca hapishane psikolojisinin negatif yönlerine dair de genel bir bilgilendirme yapıyoruz. Aslında birçok sistemde de gardiyanlar yalnızca tehlikeli durumlarda güç kullanmaya yetkili olmaya yetecek kadar sınırlı bir eğitim alıyor. Müdür ve gardiyanların tutuklulara verdiği kurallar ve benim gardiyanlara verdiğim eğitim deneye katılanların buraya getirdiği değerlerle, davranışlarla ve kişilik eğilimleriyle çatışan sistemin temel özelliklerini oluşturuyor. Bu yarattığımız durumun gücü ile bireyin gücü arasındaki çatışmanın ne zaman çözüleceğini zaman gösterecek.

Gardiyanlar

Gündüz Vardiyası: 10:00 – 18:00

Arnett, Markus

Landry (John)

Gece Vardiyası: 18:00 – 02:00

Hellmann, Burdan

Landry (Geoff)

Sabah Vardiyası: 02:00-10:00

Vandy, Ceros

Varnish

Destek Gardiyanlar

Morismo, Peters

Tutuklular

Hücre 1

3401-Glenn

5704-Paul

7258-Hubbie

Hücre 2

819-Stewart

1037-Rich

8612-Doug

Hücre 3

2093-Tom "Çavuş"

4325-Jim

5486-Jerry

Pazartesi: İsyan

Pazartesi... Upuzun bir ilk günden ve bitmek bilmez bir geceden sonra kasvetli ve yorucu... Fakat, işte, yeniden acı acı öten düdük sesleri sabahın 6'sında tutukluları uyandırıyor. Tutuklular hücrelerinde, kızarmış gözlerle kafalarındaki çoraptan başlıklara ve kıyafetlerine alışmaya çalışıyorlar. Bileklerindeki zincirler açılıyor. Hepsinin yüzü asık. 5704, sonradan bize "aynı boku, belki de daha kötüsünü" yeniden yaşayacağını bildiği yeni bir güne başlamanın ne kadar depresif olduğunu anlatıyor.¹

Gardiyan Ceros halsiz kafaları, özellikle de uyurgezer gibi görünen 1037'ninkini kaldırıyor. Kambur yürüyen tutukluların omuzlarını dikleştiriyor. Tıpkı yeni uyanmış çocuğunu okula hazırlayan anne gibi, sadece biraz daha kabaca. Şimdi, kahvaltı servisinden önce kuralları öğrenme ve sabah egzersizi vakti! Vandy emrediyor: "Evet, hepsini ezberleyene kadar bütün kuralları size öğreteceğiz."² Vandy'nin enerjisi bulaşıcı. Copunu sallayarak Ceros'un kalkmasını ve tutukluları sıraya dizmesini sağlamaya çalışıyor. Tutuklular kuralları yeterince hızlı tekrar etmeyince Ceros'un sabrı aniden taşıyor ve bağırmaya başlıyor, "Haydi, haydi!" Copunu avucunun içine vurarak *pat pat* diye ses çıkarıyor.

Vandy bir süre tuvalet talimatlarının üzerinden geçiyor ve tutuklular talimatlara uyana kadar tekrar ediyor. Buradaki mekân-

ları nasıl, ne kadar süreyle kullanacaklarını ve kullanırken sessiz olmaları gerektiğini anlatıyor. "Herhalde 819 anlattıklarımı komik buluyor. Belki de 819 için özel bir şeyler yapmamız gerekiyor." Gardiyan Varnish uzak duruyor. Ceros ve Vandy rolleri değişiyor. Tutuklu 819 sırtmaya devam ediyor, hatta durumun saçmalığına gülmeye başlıyor. "Çok komik, 819!"

Bu süre boyunca Markus da kuralları tekrar ediyor. Ceros: "Daha yüksek sesle okuyun bunu! Tutuklular tüm kural ihlallerini gardiyanlara rapor etmek zorundadır." Tutuklular kuralları şarkı şeklinde okumaya zorlanıyor. Kuralları o kadar çok tekrar ettiler ki artık hepsini öğrendiler. Sırada hücrelerin askeri tertip talimatları var. "Bundan sonra havlularınızı katlayacak ve düzgünce yataklarınızın dibine koyacaksınız. Düzgünce, tamam mı, ortalığa atmayacaksınız, anladınız mı?" diyor Vandy.

Tutuklu 819 sorun çıkarmaya başlıyor. Egzersiz yapmayı reddediyor. Diğerleri de arkadaşları katılana kadar egzersiz yapmıyor. Gardiyan, yoldaşlarının iyiliği için 819'dan egzersize katılmasını istiyor.

"Çok güzel, 819, o zaman tecride gitmeye hak kazandın!" diyor Vandy. 819 muhalif bir çalımla tecrit odasına doğru yürüyor.

Tutukluların önünde koridoru bir aşağı bir yukarı arşınlayan Karl Vandy, iktidar hissini sevmeye başlıyor.

"Evet, bakalım bugün neler göreceğiz?" diye mırıldanmalar oldu.

"Daha yüksek sesle. Mutlu musunuz?"

"Evet, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Duruma dahil olmaya çalışan Varnish soğukkanlı bir tavırla, "Hepimiz mutlu muyuz? Siz ikiniz, sizi duymadım."

"Evet, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"4325, nasıl bir gün bugün?"

"İyi bir gün, Sayın İnfaz Ko..."

"Hayır. Bugün *mükemmel* bir gün!"

"Evet efendim, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Tutuklular tekrarlamaya başlıyor; "Bugün *mükemmel* bir gün, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"4325, bugün nasıl bir gün?"

"Bugün iyi bir gün."

Vandy: "Yanlıı. Bugün *mükemmel* bir gün!"

"Evet efendim. Bugün *mükemmel* bir gün."

"Peki ya sence 1037?"

1037'nin cevabının enerjik ve iğneleyici bir tonlaması var:

"Bugün *mükemmel* bir gün."

Vandy: "Mükemmel bir gün olacağından eminim. Şimdi hücrelerinize dönün ve üç dakika içinde hücrelerinizi düzenleyin. Sonra da yataklarınızın yanında bekleyin." Vandy hücreleri nasıl teftiş edeceğini Varnish'e anlatıyor. Üç dakika sonra tutuklular yataklarının yanında askeri teftişe hazır beklerken gardiyanlar hücrelere giriyor.

İSYAN BAŞLIYOR

Tutuklular gardiyanların yaptıkları yüzünden sinirlenmeye başlıyor. Üstelik hepsi aç ve gece gardiyanların çıkardığı seslerden dolayı uykusuzlar. Fakat yine de devam eden gösteriye ayak uydurup yataklarını yapıyorlar. Ancak yataklar Vandy için yeterince iyi değil.

"Bu sana düzgün mü görünüyor 8612? Burası darmadağınık, tekrar yap!" diyor ve battaniyeyle çarşafı yere atıyor. 8612 refleks olarak Vandy'ye doğru atılıyor. "Ne yapıyorsun, daha yeni yaptım bu yatağı!"

Vandy, 8612'yi iterek yumruğuyla göğsüne vuruyor. Bu arada takviye kuvvet çağırıyor. "Gardiyanlar, Hücre 2'ye takviye kuvvet!"

Tüm gardiyanlar 8612'nin etrafını sarıyor ve onu yakalayarak tecride atıyorlar. 8612, içerde sessizce oturan 819'un yanına giriyor. Asilerimiz bu dar ve karanlık yerde devrim planı yapıyor. Fakat diğer tutukluların ikişerli gittiği tuvaleti kullanma izinleri olmadığı için tuvalet ihtiyaçları dayanılmaz hale geliyor. Ancak bunu şimdi değil sonra dillendirmeye karar veriyorlar. İlginç bir şekilde Gardiyan Ceros sonradan bize, tuvalete giden veya tu-

valetten çıkan bir tutuklunun başında durmanın zor olduğunu çünkü hapishanenin dışında güvenebileceğin destek güçlerin olmadığını söylüyor. Tüm gardiyanlar hapishanenin dışında tutukluları sakın tutmak için onları tuvalete getirip götürürken daha sert ve talepkâr olduklarını rapor ediyorlar. Tutukluyla baş başayken sert gardiyan rolünü sürdürmek çok daha zor oluyor. Ayrıca yetişkinler tuvalet devriyesine indirgeniyorlarmış gibi hissettikleri için utanıyorlar.³

Tecride konan isyankârlar sabah 8’de avluda servis edilen kahvaltıyı da kaçırıyor. Bazıları yere oturarak, bazıları da ayakta kahvaltılarını yapıyor. Tutuklu dayanışmasını göstermek için açlık grevi yapmayı tartışarak “konuşmak yok kuralını” çiğniyorlar. Ayrıca güçlerini test etmek için gözlük, ilaç ve kitap talep etmeyi ve egzersizlere katılmamayı planlıyorlar. Önceden sessizlikleriyle bilinen tutuklular, tek Asyalı katılımcımız 3401 de dahil, planları açıkça destekliyor.

Kahvaltıdan sonra 7258 ve 5486 hücrelerine dönmeyi reddediyor. Üç gardiyan tutukluları hücrelerine zorla sokuyor. İtaat-sizlikleri yüzünden tecride gönderilmeleri gerekiyor ama tecrit yeterince kalabalık olduğu için hücrelerine sokuluyorlar. Bu gürültü patırtının içinde Hücre 3’teki tutuklular şaşırtıcı bir şekilde bulaşıkları yıkamak için gönüllü oluyorlar. Aslında Hücre 3’teki Tom-2093’ün işbirlikçi tavrını düşünürsek bu durum çok da tuhaf değil; fakat 2093’ün hücre arkadaşlarının muhalefet örgütleme planları yaparken bir yandan da bulaşık yıkamak için gönüllü olmaları tuhaf. Belki de ortamı yumuşatmaya, gerilimi azaltmaya çalışıyorlar.

Hücre 3’ün tuhaf işbirlikçi tavrı dışında tutuklular kontrolden çıkmaya başlıyor. Sabah vardiyası gardiyanları tutukluların kendilerini çok yumuşak gördüklerini, bu yüzden de muhalefet etme cesareti bulduklarını düşünüyor. Daha sert davranmaları gerektiğine karar veriyorlar. Önce tutuklulara sabah işleri vermeyi, duvarları ve yerleri ovalatmayı kararlaştırıyorlar. Sonra tutukluların ilk toplu isyanlarında Hücre 1 ve Hücre 2’nin bataniyelerine el koyuyor, binanın dışına atıyor ve çalı çırpıyla

kaplanana dek çalılarının altında bekletiyorlar. Tutuklular dikenlerden rahatsız olurlarsa battaniyelerdeki tüm çalı çırpıyı temizlemek zorunda kalıyorlar. Tutuklu 5704 bu deli saçması işlere dayanamayarak bağırıyor. Fakat gardiyanların asıl istediği de tam olarak bu zaten. Gardiyanların iktidarlarının perçinlenmesi için saçma ve keyfi işler gerekiyor. Gardiyanlar, hem muhalefet edenleri cezalandırmak hem de hâkimiyetlerinin sorgulanmamasını sağlamak istiyor. İlk başta battaniyesini temizlemeyi reddeden 5704 sigara karşılığında Gardiyan Ceros'la işbirliği yapmaya karar veriyor ve battaniyesinde bulunan yüzlerce diken çıkarmaya başlıyor. Tüm bu keyfi işler gardiyanların kurduğu düzeni, kontrolü ve hâkimiyeti sağlamak için veriliyor.

Gardiyan Ceros soruyor: "Bu hapishanedeki her şey mükemmel, değil mi?"

Tutuklular homurdanarak onaylıyor.

"Gerçekten her şey çok iyi, Sayın İnfaz Koruma Memuru!" diye cevap veriyor Hücre 3'teki tutuklulardan biri.

Fakat tecritten hücrelerine yeni dönen 8612'nin cevabı daha farklı: "*Siktir git*, Saym İnfaz Koruma Memuru." 8612'ye, çenesini kapaması emrediliyor.

Burada ilk kullanılan küfrün bu olduğunu fark ediyorum. Gardiyanların maço rollerini perçinlemek adına 8612'nin cevabına daha fazla tepki göstermelerini bekliyordum, henüz böyle bir durum yok. Ancak Doug-8612 ortalığa küfretmekten çekinmiyor.

Gardiyan Ceros: "Yetkinin bende olması çok acayıpti. Herkesin aslında aynı olduğunu haykırmak istedim. Fakat bunun yerine tutukluların, 'Beyler hepiniz götsünüz!' diye birbirlerine bağırma larına sebep oldum. Benim vardiyamda hepsi bunu tekrarlayıp durduğunda güvensizliğe kapıldım."⁴

Vandy ekliyor: "Kendimi gardiyan rolünü oynarken buldum. Bunun için üzgün değilim, aslında çok patronluk tasladım. Tutuklular isyan etmeye başlıyordu, ben de onları cezalandırmak istedim."⁵

İsyanın diğer fitili küçük bir grup tutuklu tarafından yakılıy-
yor; bunlar Stew-819, Paul-5704 ve eski uysal tutuklu Hubbie,

yani 7258. Üniformalarının önündeki numaraları yırtarak hapis-hanedeki hayat koşullarına karşı çıkıyorlar. Gardiyanlar, numaralar yerlerine konulana kadar tüm tutukluları tamamen soya-rak intikam alıyor.

Gardiyanlar ofislerine giderken huzursuz bir üstünlük hissediyorlar. Bu uzun vardiyanın sona ermesini beklerken avlunun üzerinde tüyler ürperten bir sessizlik kol geziyor.

İsyana Hoş Geldiniz, Gündüz Vardiyası

Gündüz vardiyası başlarken ve gardiyanlar üniformalarını giyinirken kontrol altında olmayan bir şeyler olduğunu fark ediyorlar. Hücre 1'deki tutuklular hücrelerinin önüne barikat kurmuşlar. Dışarı çıkmayı reddediyorlar. Gardiyan Arnett bu sorun çözülene kadar sabah vardiyasının orada bulunmasını istiyor. Arnett'in ses tonu bu durumdan onları sorumlu tuttuğunu ima ediyor.

İsyanın elebaşı Paul-5704. Hücre 1'den Hubbie-7258 ve Glenn-3401 de 5704'ü destekliyor. Yetkeyle (yani benimle) yaptıkları anlaşmanın ihlal edildiğini ve bu ihlale karşı harekete geçmeleri gerektiğini düşünüyorlar. Yataklarını hücre kapısının önüne koyuyor, kapıyı battaniyeleriyle örtüyor ve ışıkları kapatıyorlar. Kapıyı açmak mümkün olmayınca gardiyanlar öfkelerini sürekli sorun çıkaran tutukluların olduğu Hücre 2'den çıkarıyor. Hücre 2'de Doug-8612, tecridin kıdemlisi Stew-819 ve Rich-1037 var. Bir anda gardiyanlar Hücre 2'ye giriyor, içerideki yatakları avluya taşıyorlar. 8612 öfkeyle karşı çıkıyor. Gardiyanlar itip kıyor, bağırıyor ve tutukluları avluya çıkarıyorlar.

"Duvara dayanın!"

"Kelepçeleri getir!"

"Her şeyi getirin, her şeyi alın!"

819 çıldırmış gibi bağırıyor; "Hayır, hayır, hayır! Bu bir *deney*! Beni rahat bırakın! Bırak beni seni geri zekâlı herif! Lanet olası yatakları alamazsınız!"

8612: "Bu bir simülasyon. Bu sadece osuruktan bir deney! Burası hapisane değil. Ayrıca sikeyim Dr. *Zimbargo*'yu da!"

Arnett, oldukça sakin bir sesle konuşmaya başlıyor: "Hücre 1'deki tutuklular doğru düzgün davranmaya başladıkları zaman yataklarınızı vereceğiz. Onları yola getirmek için ne yapabiliyor-sunuz yapın."

Çok daha sakin bir sesle tutuklulardan biri, ısrarla, "Bu yataklar *bizim*. Onları alamazsınız!" diyor.

Çıplak tutuklu 8612 şaşkınlıkla ve ağlamaklı bir sesle; "Kıyafetlerimizi aldılar, yataklarımızı aldılar! İnanılır gibi değil! Kıyafetlerimizi aldılar, yataklarımızı aldılar." "*Gerçek* hapishanelerde bunu yapmazlar." İlginç bir şekilde başka bir tutuklu sözü alıyor: "Yaparlar."⁶

Gardiyanlar kahkahayı basıyor. 8612 ellerini hücre kapısının demirlerine dayıyor, avuçları yukarıya doğru, yüzünde olanlara inanamayan bir ifade var. Tuhaf, yeni bir ses tonuyla yalvarıyor gibi görünüyor. Gardiyan J. Landry ellerini kapıdan çekmesini söylüyor ama Ceros bu talebi daha dolaysız dillendiriyor ve copunu demirlere vuruyor. 8612 parmaklarının ezilmemesi için tam zamanında ellerini çekiyor. Gardiyanlar gülüyor.

8612 ve 1037, Hücre 3'teki yoldaşlarına barikat kurmaları için bağırınca gardiyanlar Hücre 3'ye yöneliyor. Yoldaşları bağırıyor: "Yataklarınızı kapının önüne getirin!" "Birini dikey, birini de yatay koyun! Onları içeri almayın! Yoksa yataklarınızı alacaklar!" "Bizim yataklarımızı aldılar! Allah kahretsin!"

1037 direnişi güçlendirmek için cesaretlendiriyor: "Savaşın! Karşı koyun! Şiddetli bir devrimin zamanı gelmiştir!"

Gardiyan Landry büyük bir yangın söndürme tüpünü silah olarak kullanıyor ve tutukluları dışarı çıkarmak için dondurucu karbondioksiti Hücre 2'ye sıkıyor. "Kapayın çenenizi, kapıdan uzak durun!" (İronik bir şekilde Landry'nin elinde tuttuğu İnsan Araştırmaları Komitesi'nin acil durumlar için almamızda ısrar ettiği yangın söndürme tüpü!)

Hücre 3'teki yataklar koridora taşınırken Hücre 2'dekiler kendilerini ihanete uğramış hissediyorlar.

"Hücre 3, neler oluyor? Size kapıya barikat kurmanızı söyledik!"

"Nasıl bir dayanışma bu? 'Çavuş' mu engel oldu? 'Çavuş' (2093) eğer sorumlu sensen tamam çünkü hepimiz senin çekilmez biri olduğunu biliyoruz."

"Hey, Hücre 1, yataklarınız öyle kalsın. Onları içeri almayın."

Gardiyanlar altı kişi olduklarında bir isyanı kontrol altına alabildiklerini fark ediyor fakat sadece üç gardiyanın dokuz tutukluyla karşı karşıya kalacağı bir zaman da olabilir. İleride bir isyan olması durumunda işler hiç de kolay olmayacak gibi görünüyor. Her neyse, Arnett böl-ve-yönet taktiğini kullanarak Hücre 3'ü ayrıcalıklı hücre ilan ediyor ve oradaki tutuklulara yıkanma, diş fırçalama, yatak ve çarşaf ayrıcalıkları veriliyor, su vanaları sadece bu hücre için açılıyor.

Gardiyan Arnett yüksek sesle Hücre 3 düzgün davrandığı için "onların yataklarını parçalamadıklarını, Hücre 1'dekilerin ise düzen sağlandıktan sonra yataklarına kavuşacaklarını" söylüyor.

Gardiyanlar "iyi tutuklulardan" diğerlerini düzgün davranmaları için ikna etmelerini istiyor. "Tamam, ama sorunlarının ne olduğunu bilseydik onlarla konuşabilirdik!" diyor "iyi tutuklulardan" biri.

Vandy cevap veriyor: "Sorunlarının ne olduğunu bilmenize gerek yok. Sadece kendilerine çeki düzen vermelerini söyleyebilirsiniz."

8612 bağıyor: "Hücre 1, yanınızdayız, üçümüz de." Sonra gardiyanlar üstünde sadece bir havlu varken onu tecride götürüyor. Gardiyanlara üstü kapalı bir tehdit savuruyor: "Sizin için kötü olan ne biliyor musunuz; bizim tüm kartlarımızı oynadığımızı sanıyorsunuz."

8612'yi götürdükten sonra gardiyanlar sigara molası veriyor, bir yandan da Hücre 1'deki barikata karşı yapacaklarını planlıyorlar.

Rich-1037, Hücre 2'den çıkmayı reddedince gardiyanlar 1037'yi tartaklıyor, yere atıyor, kelepçeliyor ve avluya sürüklüyor. O ve diğer isyancı 8612 tecridin içinden avluya doğru bağırarak ne durumda olduklarını haykırıyorlar. İsyanı destek olmaları için tüm tutukluların birlik olmasını istiyorlar. Gardiyanlar

1037'yi koymak için salondaki dolabı tek kişilik bir hücre haline getirmeye çalışıyorlar. Dolaptaki kutuları attıktan sonra orayı da tecrit odasına dönüştürüyorlar. 1037'yi ayakları hâlâ zincirle birbirine bağlı halde hücrelerine doğru sürüklüyorlar.

Gardiyan Arnett ve Landry karışıklığı bir miktar kontrol altına almak için sayımı başlatma konusunda fikir birliğine varıyor. Sayımlar kargaşayı dindirebilir. Sadece dört tutuklu sıraya dizilmiş olduğu halde gardiyanlar tutuklulardan numaralarını saymalarını istiyor.

"Numaram 4325, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Numaram 2093, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Sayım, Hücre 3'teki "iyi çocuklar" ve belinde havluyla duran 7258 arasında yapılıyor. 8612 de dalga geçerek tecridin içinden numarasını bağıyor.

Gardiyanlar 1037'yi holdeki dolaptan devşirdikleri ikinci tecrit odasına sürüklüyor. Tam da bu sırada 8612 hapishane sorumlusuna bağarmaya devam ediyor: "Hey, Zimbardo, kışını kaldır da buraya gel!" Bu duruma karışmak istemiyorum, yalnızca bu çatışmayı ve gardiyanların düzeni nasıl sağlayacaklarını izlemeyi tercih ediyorum.

Tutuklular günlüklerinde ilginç yorumlar yapıyor. (Günlükler araştırma bittikten sonra tamamlanmıştı.)

Paul-5704 zaman algısının kaybolduğunu hissediyor. Bu bulanıklık tüm tutukluların düşünme yetilerini etkiliyor. "Bu sabah hücremizin kapısında barikat kurduktan sonra bir süre uyuyakaldım. Önceki geceden çok yorgundum. Uyandığımda bir sonraki gün olduğunu sandım oysa daha öğlen bile olmamıştı!" 5704 öğlen yine uyuyakalıyor, 17.00'da uyanıyor fakat gece olduğunu sanıyor. Zaman algısındaki bulanıklık 3401'i de etkiliyor. Saatin akşam 21-22 olduğunu sanarak akşam yemeğinin servis edilmemesine sinirleniyor. Oysa saat henüz 17.00 bile değil.

Gardiyanlar sonunda direnişi kırmayı başarıyor ve düzeni sağlarken kullandıkları metotlarla "tehlikeli tutuklular" üzerindeki kontrollerini ve hegemonyalarını sağlamlaştırıyorlar. Fakat her şeye rağmen tutuklular yine de sisteme karşı çıkma cesareti

gösterdikleri için kendilerini iyi hissediyor. 5486'ya göre tutuklular kendilerini iyi hissediyor: "... Herkes direniş için tek vücut olmuştu. Yaptığımız Jock Strap İsyanı'ydı. Daha fazla şaka yok, zıplatmalar yok, artık bizimle uğraşamazlar." Ayrıca 5486'nın söylediğine göre "iyi hücredeki" arkadaşları onun mücadele etmesini engelliyor. Hücre 1 veya 2'de olsaydı "onların yaptığını" yapardı ve çok daha şiddetli bir şekilde mücadele ederdi. En ufak tefek, fiziksel olarak en kırılğan tutuklumuz Asyalı Glenn-3401 isyan sırasında bir aydınlanma yaşamış gibi görünüyor: "Gardiyanları dışarıda tutmak için yatakları kapının arkasına koymayı önerdim. Normalde çok sessiz bir insanım ama itilip kakılmaktan hoşlanmıyorum. Örgütlenmeye katkı yapmak ve insanları isyana kazanmak benim için çok önemliydi. Benim asıl motivasyonum buydu. Bu isyan süreci tüm hayatım boyunca yaşadığım en iyi deneyimdi. Barikatın arkasında durup isyanın öncülerinden olmam kendimi daha iyi tanımamı sağladı."

Öğle Yemeği Sonrası: Yoksa Firar mı Ediyorlar?

Hücre 1'de hâlâ barikat var, tecrit odalarında ise isyankârlar var. Bu durumda öğle yemeği çok az kişi için hazırlanıyor. Gardiyanlar, "uslu" Hücre 3'ün üyelerinin asi tutukluların önünde yemeleri için özel bir öğle yemeği hazırlıyorlar. Fakat Hücre 3 bizi yine şaşırtıyor; yemeği kabul etmiyorlar. Gardiyanlar Hücre 3'ü yemeğin sadece tadına bakmaları için ikna etmeye çalışıyor fakat dün akşam yedikleri azıcık akşam yemeği ve kahvaltıda yedikleri yulaf ezmesinden sonra aslında çok aç olan tutuklular arkadaşlarına ihanet etmek ya da "gammaz" gibi davranmak istemiyorlar. Sonraki bir saat boyunca avluda tuhaf bir sessizlik hüküm sürüyor. Sıra battaniyelerden dikenleri çıkarmaya gelince Hücre 3'teki tutuklular gardiyanlarla işbirliğine giriyorlar. Gardiyanlar, tutuklu Rich-1037'ye tecrit odasından çıkmak için iş ekibine katılmasını öneriyorlar. Fakat 1037 kabul etmiyor. Karanlık odadaki sessizliği tercih ediyor. Kurallara göre bir tutukluyu tecrit odasında en fazla bir saat tutabilirler fakat bu sınır 1037 ve 8612 için esnetilmiş benziyor.

Bu sırada Hücre 1’de iki tutuklu sessizce yeni kaçış planının ilk aşamasını konuşuyor. Paul-5704 elektrik prizinin  n yüzündeki vidaları gev etmek için güçlü tırnaklarını kullanacak. Vidaları gev ettikten sonra prizın  n yüzünün kenarını hücre kapısının kilidini açmak için kullanacaklar.   lerinden biri hasta rolü yaparak tuvalete gitmek isteyecek. Gardiyan onu tuvalete götürürken tutuklu hapishanenin giriş kapısını açacak. Kapıyı açınca tutuklu ıslık  alacak ve diğer hücre arkadaşı aniden ba ırmaya ba layacak. Gardiyanı devirdikten sonra ver elini  zg rl k! Tutuklular gerçek hapishanelerdeki gibi ellerinde neredeyse hiçbir şey yokken çok yaratıcı fikirlerle silah ve zeki kaçış planları yapabiliyorlar. Zaman ve baskı muhalif yaratıcılığı doğuruyor.

Fakat kaçış planları suya d  y yor. Devriyedeki Gardiyan John Landry Hücre 1’in kapı kolunu çeviriyor ve kapı kolu yere d  y yor. Panik ba lıyor. “Yardım edin!” diye bağırıyor Landry. “Kaçıyorlar!” Arnett ve Markus hemen geliyor, kapının önünde duruyor ve kaçma planı yapan tutukluları yere yatırarak kelepçeliyor. Elbette, sürekli sorun çıkaranlardan biri olan 8612 demirba ı olduğu tecrit odasma tekrar giriyor.

Öfkeli Kalabalı ı Sakinle tirmek için Sayım Yapılıyor

Gündüz vardiyasından bu yana huzursuz saatler yaşanıyor. Vah i canavarları daha fazla sorun çıkarmalarını engellemek için sakinle tirmenin vakti geliyor. “Düzgün davranışlar  d lendirilecektir, kurallara uygun davranmayanlar ise  d llendirilmeyecektir.” Bu sakin emir elbette Arnett’ten geliyor. O ve Landry yeni bir sayım için güçlerini birle tiriyor. Arnett kontrolü eline alıyor. Gündüz vardiyasının lideri Arnett oldu. “Ellerini i  u duvara dayayın. Bakalım herkes numarasını ne kadar iyi biliyor? Daha önce de yaptığımız gibi numaralarınızı söylemeye ba layın.”

Çavuş hızla ve yüksek bir sesle numarasını okumaya ba lıyor. 4325 ve 7258 hızlı ve itaatkâr. Jim-4325’in sesini çok duymuyoruz. 4325, yaklaşık 1,83 boyunda ve güçlü kuvvetli bir adam olarak aslında gardiyanlara fiziksel olarak karşı çıkabilir. Tam

tersine Glenn-3401 ve Stew-819 ise çok daha yavaşlar ve her şeye boyun eğecek adamlar değiller. Arnett tatmin olmuyor, yeni bir kontrol sistemi uyguluyor ve sayım için yaratıcı fikirlerle tutukluların karşısına çıkıyor. Tutuklulara numaralarını üçerli, tersten saydırıyor. Sayımı daha zor hale getirebilecek her yöntemi uyguluyor. Gardiyan Hellmann gibi yaratıcılığını tüm seyircilere de gösteriyor fakat Arnett, Hellmann'dan farklı olarak bundan kişisel bir haz almıyor. Arnett yaptığı şeyi sadece daha verimli hale getirmeye çalışıyor.

Landry tutukluların numaralarını şarkı şeklinde söylemesini öneriyor. Arnett soruyor: "Şarkı söylemek dün gece işe yaradı mı? Şarkı söylemeyi seviyorlar mı?" Landry: "Sanırım dün gece şarkı söylemekten hoşlandılar." Fakat birkaç tutuklu numaralarını şarkı şeklinde söylemekten hoşlanmadıklarını söylüyor. Arnett: "Evet, tamam ama sevmediğiniz şeyleri yapmayı öğrenmelisiniz. Bu, sizin topluma yeniden uyum sağlayabilmeniz için gerekli şeylerden biri."

819 şikâyetçi, "Sokaktaki insanların numaraları yok," diyor.

Arnett cevaplıyor: "Sokaktaki insanların numaralandırılması gerekmiyor! Fakat sizin buradaki konumunuz numaralandırılmanızı gerektiriyor!"

Landry numaralarını nasıl şarkı şeklinde söyleyeceklerine dair tutukluları bilgilendiriyor; seslerini yükselterek "do-re-mi" şeklinde söylemelerini istiyor. Tutuklular bu emre itaat ediyor ve numaralarını önce seslerini yükselterek sonra da alçaltarak söylemeye başlıyorlar. Yalnızca 819 herhangi bir nota aralığını umursamıyor. "819 şarkı söyleyemiyor; tekrar duyalım seni." 819 neden şarkı söyleyemediğini açıklamaya başlıyor. Fakat Arnett bu egzersizin asıl amacını açıklıyor. "Sana *neden* şarkı söyleyemediğini sormadım. Yaptığımız şeyin amacı sana şarkı söylemeyi *öğretmek*." Arnett tutukluları şarkı söyleyemedikleri için eleştiriyor. Fakat artık bunalan tutuklular hata yaptıklarında sadece gülüyorlar.

Gardiyan John Markus ise vardiya arkadaşının tersine çok bitkin görünüyor. Markus avludaki aktivitelere çok nadir katı-

lıyor. Daha çok kolej kafeteryasından yemek getirmek gibi alan dışı görevlerde gönüllü oluyor. Zaten çok da maço gardiyan tavırları göstermiyor. Genelde kambur, omuzları düşük ve kafası hep yerde duruyor. Müdür Jaffe'den Markus'la karşılığında para aldığı bu işi daha ciddiye alması için konuşmasını istiyorum. Müdür, Markus'u avludaki bürosuna götürüyor ve sert bir şekilde eleştiriyor.

"Buradaki her gardiyan 'sert' olması gerektiğini bilmek zorunda. Deneyin başarılı olması için gardiyanların davranışları mümkün olduğunca gerçekçi olmalı."

Markus aynı fikirde değil: "Gerçek hayatta edindiğim deneyimler bana sert, agresif davranışların amaca zarar verdiğini gösterdi."

Jaffe savunmaya geçiyor. Deneyin amacının tutukluları ıslah etmek değil, hapishanelerde tüm gücü ellerinde tutan gardiyanların kontrolü altındayken insanların nasıl değiştiklerini anlamak olduğunu söylüyor.

"Fakat bu durumdan *biz* de etkileniyoruz. Sadece bu gardiyan üniformasını giymek bile benim için çok büyük bir yük." Jaffe biraz daha güven verici olmaya çalışıyor: "Neden bahsettiğini anlıyorum. Senin belirli bir şekilde davranman gerekiyor. Şu anda senin 'sert gardiyan' rolünü oynamana ihtiyacımız var. 'Domuzlar' nasıl davranıyorsa senin de o şekilde davranman gerekiyor. Biz burada belirli bir gardiyan imajı yaratmaya çalışıyoruz. Senin bireysel tarzın bu imaj için fazla yumuşak kalıyor."

"Tamam, deneyeceğim."

"Güzel, sana güvenebileceğimi biliyordum."⁸

Bütün bunlar olurken 8612 ve 1037 hâlâ tecrit odasındalar. Fakat şimdi de kuralların çiğnendiğinden şikâyet ediyorlar. Delikten bağıyorlar ama kimse onlara kulak asmıyor. İkisi de doktora görünmeleri gerektiğini söylüyor. 8612 kendini biraz tuhaf, hasta hissediyor. Kafasındaki çoraptan şapkanın orada olmadığını bildiği halde oradaymış gibi tuhaf bir hisse kapıldığını söylüyor. Müdürle konuşmayı talep ediyor; talebi gün içinde karşılanacak.

Saat 4'te gardiyanlar Hücre 1'de devam eden isyanla ilgilenmekle meşgulken yataklar Hücre 3'e geri götürülüyor. Gece vardiyası gardiyanlarından, kapısını yangın söndürme tüpüyle açtıkları hücreyi kontrol altında tutmak için gündüz vardiyası gardiyanları ile birlikte erkenden gelmeleri isteniyor. Üç tutukluyu soyuyor, yataklarını alıyor ve herhangi bir itaatsizlikte akşam yemeği vermemekle tehdit ediyorlar. Öğle yemeklerini zaten kaçırdıkları için çok aç olan tutukluların suratları asılıyor, sessizleşiyorlar.

Stanford Şehir Hapishanesi Tutukluları Şikâyet Toplantısı

Hapishanedeki durumun değişken olduğunu fark edince yeni kurduğumuz "Stanford Şehir Hapishanesi Tutukluları Şikâyet Komitesi" için tutukluların aralarından üç kişiyi seçmesini söyledim. Eğer şikâyetleri konusunda fikir birliğine varırlarsa toplantıda hapishane amiri Zimbardo'yla bir araya gelecekler. Yaptığım bu anonstan sonra Paul-5704'ün kız arkadaşma yazdığı mektuptan yoldaşlarınca komite sözcüsü olarak aday gösterilmesinden gurur duyduğunu öğreniyoruz. Bu, tutukluların geniş zaman perspektifini nasıl kaybettiklerini ve nasıl "anı" yaşadıklarını gösteren kayda değer bir veri.

Şikâyet Komitesi seçilmiş üyelerden oluşuyor. Komitedeki Paul-5704, Jim-4325 ve Rich-1037 sözleşmelerinin ihlal edildiğini söylüyor. Hazırlamış oldukları listede birçok şey var; gardiyanların fiziksel ve sözsel olarak kendilerini taciz ettiklerini, taciz düzeyinin gereksiz seviyelere ulaştığını, yemeğin yeterli olmadığını söylüyorlar. Talepleri arasında ise kitaplarının, gözlüklerinin ve ilaçlarının iade edilmesi var, ayrıca birden fazla gece ziyareti ve bazıları da dini hizmet istiyor. Hapishanedeki tüm bu koşulların isyan etmelerini meşrulaştırdığını tartışıyorlar.

Aynalı güneş gözlüklerimin arkasından otomatik olarak amir rolüme giriyorum. Her şeyi dostça ve hepimizi tatmin edebilecek şekilde halledebileceğimizden emin olduğumu söyleyerek başlıyorum söze. Bu Şikâyet Komitesi'nin de bunun ilk adımı olduğunun altını çiziyorum. Diğerlerinin de taleplerini temsil et-

tikleri sürece onlarla birlikte çalışmaya gönüllü olduğumu söylüyorum. "Ancak gardiyanların yaşattığı zorlukların ve fiziksel tepkilerinin sizin kötü davranışlarınızla bağlantılı olduğunu anlamalısınız. Gardiyanların davranışlarının sebebi programımıza engel olmanız ve bu işte yeni olan gardiyanlar arasında paniğe sebep olmanız. Gardiyanlar muhalefet eden tutukluları fiziksel olarak cezalandırmak istemedikleri için ayrıcalıklarınızın çoğunu elinizden aldılar." Şikâyet Komitesi anlayışla kafa sallıyor. "Bu şikâyet listesini bu akşam personele bildireceğimden, negatif koşulları mümkün olduğunca düzelteceğimden ve taleplerinizi yerine getireceğimden emin olabilirsiniz. Başlangıç olarak da yarın bir hapishane papazı getireceğim ve ayrıca bu hafta için ikinci bir gece ziyaretiniz daha olacak."

"Harika, teşekkürler!" diyor sözcüleri Paul-5704 ve diğerleri de 5704'le aynı fikirde, kafa sallıyor. Bu ilerleme daha sivil bir hapishaneye doğru attığımız ilk adım.

Ayağa kalkıyoruz, el sıkışıyoruz ve üç tutuklu sakinleşmiş bir şekilde toplantıdan ayrılıyor. Umarım arkadaşlarına bundan sonra daha sakin davranmalarını söylerler de böylesi anlaşmazlıklardan kaçınabiliriz.

TUTUKLU 8612 YUMUŞAMAYA BAŞLIYOR

Doug-8612 işbirliği yapmak istemiyor. Şikâyet Komitesi'nden gelen iyi niyet mesajına inanmıyor. İsyan ettikçe elleri sürekli kelepçeleniyor ve tecritte daha fazla zaman geçirmek zorunda kalıyor. Kendisini hasta hissettiğini ve müdürü görmek istediğini söylüyor. Bir süre sonra Müdür Jaffe ile görüşüyor ve gardiyanların keyfi ve "sadistçe" tutumlarıyla ilgili şikâyetlerini anlatıyor. Jaffe gardiyanların kötü tavırlarına *onun* davranışlarının sebep olduğunu söylüyor. Daha uyumlu olabilirse gardiyanların onu rahat bırakmasını sağlayabileceğini anlatıyor. 8612 eğer yakın zamanda gardiyanlar onu rahat bırakmazsa hapisneden gideceğini söylüyor. Jaffe tutuklunun sağlık sorunlarıyla da ilgilenmek istiyor ve doktora görünmek isteyip istemediğini soruyor fakat 8612 şimdilik istemiyor. Tutuklu hücreesine geri götürülüyor, hücrelerinden Rich-1037'ye bağırıyor. Rich-1037 ise hâlâ tecrit odasında; dayanılmaz hapisane koşullarından şikâyet ediyor ve doktora görünmek istediğini söylüyor.

8612 müdürle konuştuktan sonra biraz rahatlamış gibi görünmesine rağmen öfkeyle bağırmaya devam ediyor. "Lanet olası Dr. Zimbardo'yu, o amir olacak adamı" görmek istiyor. Görüşmeyi hemen kabul ediyorum.

Hapishane Danışmanımız Sahte Tutukluyla Dalga Geçiyor

Öğleden sonra danışmanımız Carlo Prescott'un hapishaneye ilk ziyaretini ayarladım. Carlo cezaevimizin gerçek bir hapishaneye fonksiyonel olarak benzer şekilde tasarlanmasında bana yardımcı olmuştu. Carlo, San Quentin Eyalet Hapishanesi'nde on yedi yıl yattıktan sonra tahliye edildi. Aynı zamanda Folsom ve Vacaville Hapishanelerinde de silahlı soygun suçları sebebiyle kaldı. Sosyal psikoloji öğrencilerim kurumsal yerlerde bireysellik konusunda proje hazırlıyorlardı. Proje kapsamında öğrencilerden biri Carlo'yu sınıfa hapisane hayatının gerçeklerine dair içeriden bir bakış açısını anlatmak için çağırınca tanışmış olduk.

Carlo'yla ilk tanıştığımızda cezaevinden çıkalı daha dört ay olmuştu ve hapisane sisteminin adaletsizliğine öfkeliydi. Amerikan kapitalizmine, ırkçılığa, Kardeşlere karşı Beyazlar gibi davranan siyah Tom Amcalara, savaş çıkırtkanlarına ve daha birçoğuna öfke doluydu. Fakat toplumsal ilişkileri inanılmaz bir şekilde anlama gücüne sahipti. Ayrıca yankılanan bariton sesiyle çok etkili bir konuşmacıydı ve sürekli anlatacak bir şeyleri vardı. Aynı yaşlardaydık (ben 38, Carlo ise 40) ve ikimiz de doğu veya batı kıyısı gettosunda büyümüştük. O yüzden bu adamın her söylediği benim için bir kat daha ilgi çekiciydi. Ben üniversiteye, o ise cezaevine gitmişti. Hemen arkadaş olduk. Ben onun dert ortağıydım. Uzun monologlarını usanmadan dinliyordum. Onun psikolojik danışmanı ve ona iş ve ders ayarlayan menajeriydim. İlk işi benimle birlikte Stanford Üniversitesi'nde hapisane psikolojisi üzerine ders vermek oldu. Carlo öğrencilere hapisane geçmişinden söz etmedi fakat derste eski tutuklu kadınların ve adamların kendi deneyimlerini paylaşmalarını sağladı. Derse cezaevi gardiyanlarını, cezaevi avukatlarını ve Amerikan hapisane sistemiyle ilgili bilgi sahibi başkalarını da çağırdık. Bu deneyim ve Carlo'nun danışmanlığı küçük deneyimize karşılaştırılabilir herhangi bir sosyal bilimler araştırmasında görülemeyecek şekilde durumsal bilgi sağladı.

Saat 19.00. Carlo ve ben günün önemli olaylarını kaydeden monitörden sayımlardan birini izliyoruz. Sonra ofisime giderek işlerin nasıl gittiğini ve yarınki gece ziyaretini nasıl organize etmem gerektiğini tartışıyoruz. Aniden Müdür Jaffe içeri giriyor. 8612'nin çıldırdığını, dışarı çıkmak istediğini ve beni görmek için ısrar ettiğini rapor ediyor. Jaffe, 8612'nin salıverilmek için hasta numarası mı yaptığına, yoksa gerçekten de hasta mı olduğuna karar veremiyor. Jaffe bunun kendisinin değil benim kararım olduğunu söylüyor.

"Elbette, o zaman onu buraya getir de şu sorunu çözebileyim," diyorum.

Bitkin, isyankâr, öfkeli ve kafası karışık genç adam içeri giriyor. "Sorun nedir genç adam?"

“Artık dayanamıyorum. Gardiyanlar sürekli benimle uğraşiyor; beni rahat bırakmıyorlar, beni sürekli tecride yolluyorlar ve—”

“Eh, benim gördüğüm kadarıyla, ki neredeyse her şeyi gördüm, bu başına gelenler senin eserin. Hapishanedeki en asi, dik başlı tutuklu sensin”

“Hiçbir şey umurumda değil. Sen aramızdaki anlaşmaya uygun davranmıyorsun. Bana böyle davranmalarını beklemiyordum. Sen—”⁹

“Dur bakalım serseri!” Carlos öfkeyle araya giriyor. “Artık neye dayanamıyorsun sen? Şınavlara mı, zıplamalara mı, gardiyanların sana isim takmalarına, bağırımlarına mı? Senin ‘beni rahat bırakmıyorlar’ dediğin bu mu? Sözümü kesme. Bir de seni o dolaba birkaç saatliğine koyuyorlar diye ağlıyor musun? Seni bir düzelteyim, beyaz çocuk. Sen San Quentin’de bir gün bile dayanamazdın. Neden biliyor musun? Biz orada korkunun ve zayıflığın kokusunu alırdık. Orada gardiyanlar senin kafanı patlatırlardı. Sonra da seni gerçek bir tecrit odasına, bomboş bir çukura koyarlardı. Ben o çukurda haftalarca kaldım. Sonra seni bir de bizim üstümüze atarlardı. Kötü bir mafya babası da seni iki, belki de üç paket sigara karşılığında satın alırdı. Senin o götün de kıpkırmızı, beyaz ve maviye dönerdi. Bütün bu anlattıklarım da seni karı kırıklı bir adama dönüştürmenin sadece başlangıcı olurdu.”

8612, Carlos’un öfkeli konuşmasının karşısında donakalıyor. Kendimi 8612’yi kurtarmak zorunda hissediyorum çünkü Carlos patlamak üzere. Bizim cezaevi deneyimiz ona birkaç ay öncesinin işkence anılarını hatırlatıyor.

“Carlo, 8612’ye gerçekliği hatırlattığın için teşekkür ederim. Fakat devam etmeden önce tutukludan öğrenmem gereken bazı şeyler var. 8612, bildiğin gibi gardiyanların sana kötü davranmasını sağlayabilirim. Fakat bunun karşılığında senin de burada kalıp işbirliği içinde davranman gerekiyor. Buradan erken ayrılırsan kaybedeceğin paraya ihtiyacın var mı?”

“Evet, elbette, ama—”

“Tamam. O zaman anlaşılim. Bundan sonra gardiyanlar sana kötü davranmasın sen de burada kal ve paranı kazan. Bunun karşılığında da zaman zaman bizimle birlikte çalış. Benimle bu hapishaneyi yönetmeme yardımcı olabilecek bazı bilgileri paylaş.”

“Bilemiyorum...”

“Bak, teklifimi biraz düşün ve eğer sonra, güzel bir akşam yemeğinden sonra hâlâ buradan çıkmak istiyorsan, o zaman tamam, şu ana kadar verdiğin hizmetlerin karşılığını alırsın. Fakat eğer devam etmek, para kazanmak, benimle birlikte çalışmak ve gardiyanlar sana işkence çektirmesin istiyorsan ilk gün yaşadığımız problemleri arkamızda bırakıp yeni bir başlangıç yapabiliriz. Anlaştık mı?”

“Belki, fakat—”

“Şimdi karar vermek zorunda değilsin, teklifimi düşün ve bu akşama kadar kararını bana bildir, tamam mı?”

8612 sessizce “Peki, tamam...” derken ben de onu avluya geri götürmesi için yan taraftaki müdürün odasına götürüyorum. Jaffe’ye, tutuklunun kalma konusunu düşünmeye devam ettiğini ve kararını sonra vereceğini söylüyorum.

8612’yle konuşurken Faust’un şeytanla pazarlığını düşünüyordum. İyi kalpli profesörden ziyade şeytani hapishane idarecisi gibi davrandım. Amir olarak 8612’nin cezaevinden ayrılmasını istemiyorum çünkü onun ayrılması diğer tutuklular üzerinde olumsuz bir etki bırakabilir. Ayrıca bence gardiyanlar 8612’ye bu kadar kötü davranmazlarsa onun bizimle işbirliği yapmasını sağlayabiliriz. Fakat ben 8612’yi, isyanın liderini “muhabir”, ispiyoncu olması için, özel ayrıcalıklar karşılığında benimle bilgi paylaşması için buraya çağırdım. Cezaevi Kurallarına göre muhabir, tutuklular arasındaki en aşağılık adamdır ve yetkiler onu hep diğerlerinden izole tutar çünkü eğer onun bize bilgi verdiği öğrenilirse öldürülme tehlikesi vardır. 8612’yle konuştuktan ve bütün bunlarla ilgili düşündükten sonra Carlo’yla beraber Ricky’nin restoranına gidiyoruz. Burada bir tabak lazanya eşliğinde Carlo’nun yeni hikâyelerini dinlerken kısa bir süreliğine bu çirkin imajı arkamda bırakıyorum.

Buradan Çıkamazsınız

Avluda Gardiyan Arnett ve J. Landry, tutukluları vardiyalarını bitmeden önce sayım yapmak için duvarın karşısında sıraya sokuyor. Gardiyanlar yine Stew-819'un sıradaki uyuşuk haliyle dalga geçiyor. Tutuklular hep bir ağızdan bağıyor, "Bu güzel gün için teşekkür ederiz, Sayın İnfaz Koruma Memuru!"

Hapishanenin giriş kapısı gıcırdayarak açılıyor. Tüm tutuklular hapishane yetkilileriyle görüşmeden gelen 8612'ye bakıyor. Benimle yapacağı toplantının *hoşça kal* toplantısı olduğunu söylemiş arkadaşlarına. Deneyi bırakacağını ve hiçbirinin onu kalmaya ikna edemeyeceğini söylemiş. Doug-8612 sıranın arasından geçerek Hücre 2'ye giriyor ve kendisini yatağına atıyor.

"8612, buraya gel, sıraya gir," diye emrediyor Arnett.

"Siktir git!" diye cevap veriyor 8612 meydan okurcasına.

"Duvarın karşısma gel 8612!"

"Siktir git!" diyor 8612 yeniden.

Arnett: "Biri şuna yardım etsin!"

J. Landry, Arnett'e, "Sizde kelepçelerin anahtarı var mı efendim?" diye soruyor

8612 hücresinden bağıyor: "Burada kalmak zorundaysam eğer, artık sizin boklarınıza tahammül etmeyeceğim." Tutukluların yarısı Hücre 2'nin iki yanında tek sıra halinde duruyorken 8612 avluya doğru ağır ağır yürüyor. Arkadaşlarma korkunç gerçeği açıklıyor: "Yani, biliyorsunuz. Yani, *ben buradan çıkamıyorum!* Doktorlarla ve avukatlarla konuştum durdum ve..."

Sesi azalıyor. Ne söylediği anlaşılmıyor. Diğer tutuklular ona gülüyor. Diğerlerinin önünde duruyor ve duvarın karşısma geçmeyi reddediyor. Arkadaşlarma bir yumruk savuruyor. Yüksek, mızımız bir sesle bağırmaya devam ediyor: "*Çıkamıyorum! İzin vermiyorlar! Buradan çıkamazsınız!*"

Tutukluların kıkırdamaları yerini endişeli kahkahalara bırakıyor. Gardiyanlar 8612'yi umursamıyor, kelepçelerin anahtarlarını arıyorlar. 8612 bağırıp çağırmaya devam ederse onu kelepçeleyip tecride atacaklarını varsayıyorlar.

Tutuklulardan biri 8612'ye, "Yani sözleşmeyi bozamıyor musun?" diye soruyor.

Başka bir tutuklu ortaya umutsuzca, "Sözleşmemi iptal edemez miyim?" diye soruyor.

Arnett sertleşiyor: "Sıradayken konuşmak yok. 8612 sizinle sonra konuşabilir."

Saygı duydukları liderlerden birinin bunları söylemesi tutukluların muhalefetini ve çözümlerini yerle bir ediyor. Glenn-3401 raporunda 8612'nin açıklamasının nasıl bir etki yarattığını anlatıyor: "Dışarı çıkamayacağımızı söyledi. Bir anda kendinizi gerçekten tutuklu gibi hissedersiniz. Belki Zimbardo'nun deneyinde tutuklusunuz, belki de bunun karşılığında para alıyorsunuz ama yine de, kahretsin, siz bir tutuklusunuz. Siz gerçekten tutuklusunuz."¹⁰

Kötü senaryolar düşünmeye başlıyor: "Hayatımızdan, bedenimizden ve ruhumuzdan iki haftalığına feragat etmenin düşüncesi bile zaten korkutucuydu. 'Gerçekten tutuklu olduğumuza' inanmak gerçek oldu. Hayatımızı bu kadar etkileyen deneyimlerin sonuçları da belirsiz; Palo Alto polisi bizi yeniden tutuklamaya çalışır mı? Para alabilecek miyiz? Cüzdanımı nasıl geri alacağım?"¹¹

Tüm gün gardiyanlarla sorun yaşayan Rich-1037 bu yeni gelişmeler karşısında sersemliyor. Raporunda, "Deneyi bırakamayacağım söylendi. Bir anda orası bana gerçek bir hapishaneymiş gibi geldi. O anda kendimi nasıl hissettiğimi anlatabilmemin bir yolu yok. Kendimi tamamen çaresiz hissettim. Daha önce hiç hissetmediğim kadar çaresizdim."¹²

8612 kendini bir sürü çıkmazın içine soktu. Hem sert isyan lideri olmak, hem gardiyanların işkenceleriyle uğraşmamak, hem para kazanmak hem de muhbirim olmamak istiyordu. Büyük ihtimalle çift taraflı çalışan bir ajan olmayı, tutukluların yaptıklarıyla ilgili bana yalan söylemeyi veya beni yanıltmayı planlıyordu. Fakat böylesi bir hilekârlığı yapabileceğinden emin değildi. Biraz rahatlık için resmi bir "muhbir" olma teklifini hemen reddetmeliydi. Fakat reddetmedi. O anda salıverilmek için ısrar etmiş olsaydı ona izin verirdim. Belki de Carlos'un gerçekleri yüzüne vurması yüzünden utanmıştı. Tüm bunlar olası zekâ

oyunlarıydı ama 8612 çözümü gitmemesinin bizim resmi kararımız olduğunu söylemekte buldu ve sistemi suçladı.

Tutukluların deneyden çıkma özgürlüklerini kaybetmiş olmaları, isteseler dahi buradan çıkamayacakları haberi hepsinde inanılmaz dönüştürücü bir etkiye sebep oldu. O anda Stanford Cezaevi Deneyi, Stanford Cezaevi'ne dönüştü. Fakat bu dönüşüm yukarıdan aşağıya bir emirle değil, tersine aşağıdan yukarıya bir bildirimle meydana geldi. Nasıl ki tutukluların muhalefeti gardiyanların onları tehlikeli adamlar olarak görmeye başmalarına sebep olduysa, kimsenin hapisshaneden çıkmasına izin verilmediği haberi ise durumla dalga geçenlerin kendilerini çaresiz tutuklular olarak hissetmelerine yol açtı.

GERİ DÖNDÜK, GECE VARDIYASI ZAMANI

Sanki her şey tutuklular için yeterince kötü değilmiş gibi şimdi de gece vardiyası vakti geldi. Hellmann ve Burdan avluda gündüz vardiyasının gelmesini bekliyor. Coplarını sallayarak Hüc-re 2'ye bağırıyor, 8612'yi tehdit ediyor, bir tutuklunun kapıdan döndüğünü söylüyorlar. Yangın söndürme tüpünü göstererek suratlarma daha fazla karbondioksit isteyip istemediklerini soruyorlar.

Tutuklulardan biri Gardiyan Geoff Landry'ye soruyor: "Sayın İnfaz Koruma Memuru, sizden bir isteğim var. Bugün bir arkadaşımızın doğum günü. 'Mutlu Yıllar' şarkısını söyleyebilir miyiz?"

Landry cevap vermeden önce Hellmann arkadan cevap veriyor, "Sıraya girdiğinizde söyleyeceğiz. Şimdi akşam yemeği zamanı." Tutuklular ufacık öğünlerini yemek için avlunun ortasındaki masanın etrafına oturuyorlar. Konuşmalarına izin verilmiyor.

Vardiyanın kayıtlarını gözden geçirirken bir tutuklunun Burdan tarafından ana kapıdan geçirilerek getirildiğini görüyorum. Kaçmaya yeltenen tutuklu yemek masasının hemen ötesindeki koridorda gözlem altında tutuluyor. Gözleri bağlanmış. Landry

tutukluya kapının kilidini nasıl açtığını soruyor. Ağzından tek bir kelime çıkmıyor. Gözlerindeki bağı açtıklarında Geoff tehditkâr bir tavırla firariyi uyarıyor: "Eğer senin ellerini bir daha o kilidin etrafında görürsek 8612, sana çok güzel şeyler yaparız." Kaçmaya çalışan 8612'ymiş! Landry tutukluyu hücreğine geri itiyor. 8612, hücrelerinden küfürler savurmaya başlıyor. Sesi artık daha yüksek çıkıyor. Avluyu, "Sikeyim sizin..." diye başlayan küfürleri dolduruyor. Hellmann bitkin bir şekilde Hücre 2'ye doğru bağıyor: "8612 oyunların artık eskidi, çok eskidi. Artık eğlenceli bile değil."

Gardiyanlar 5486'nın hücre arkadaşlarıyla konuşmasını engellemek için yemek masasına doğru koşturuyor. Birbirleriyle konuşmaları yasaklanmıştı. Geoff Landry 5486'ya bağıyor, "Hey, hey! Seni yemekten mahrum bırakamayız belki ama diğer her şeyi elinden alabiliriz. Hâlâ yemek yiyebiliyorsun. Müdür yemeklerinizi elinizden alamayacağımızı söyledi fakat senin zaten önünde yemeğin var, en azından bir kısmı. Yani geri kalanını alabiliriz." Sonra diğer tutuklulara dönüyor: "Size verebileceğimiz ayrıcalıkları unutuyorsunuz sanırım." Yarınki ziyaret saatini ve herhangi bir sorunda onu iptal edebileceklerini hatırlatıyor. Hâlâ yemek yiyen bazı tutuklular salı günkü ziyaret saatini unuttuklarını ve sabırsızlıkla beklediklerini söylüyor.

Geoff Landry, 8612'nin akşam yemeğinde çıkardığı şapkasını tekrar takmasında ısrar ediyor. "Saçlarının yemeğine dökülmesini ve bu yüzden hasta olmanı istemeyiz."

8612 sanki gerçeklikle bağını kaybediyormuş gibi tuhaf bir tepki veriyor: "Kafama o şapkayı tekrar takamam, çok sıkıyor kafamı. Başım ağrır. Ne? Tuhaf olduğunu biliyorum. Bu yüzden buradan çıkmak istiyorum... Bana, 'Hayır, başın ağrımaz,' deyip duruyorlar ama başım ağrıyacak, biliyorum."

Şimdi de umutsuzluğa kapılma sırası Rich-1037'nin. Bakışları donuklaşmış, çok yavaş tekdüze bir sesle konuşuyor. Hücresinde yatıyor, öksürüyor ve amiri görmek istediğini söylüyor. (Akşam yemeğinden dönerken görüşüyoruz, ona öksürük için ilaç veriyorum ve eğer daha fazla dayanamıyorsa ayrılabileceğini

ama muhalefet etmek için bu kadar çok zaman harcamazsa her şeyin daha iyi olacağını söylüyorum. Kendini daha iyi hissettiğini söylüyor ve elinden geleni yapacağına söz veriyor.)

Gardiyanlar sonra dikkatlerini Paul-5704'e veriyorlar. Paul-5704 eski isyan lideri Doug-8612'nin yerine geçmek ister gibi, kendine güveni tammış gibi davranıyor artık. "Çok mutlu görünmüyorsun 5704," diyor Landry. Hellmann copuyla hücre kapısının parmaklıklarına vuruyor, copun sesi tüm avluda çınlıyor. Burdan ekliyor, "Sence bunu [bu yüksek çınlama sesini] ışıklar söndükten sonra da duymak isterler mi, belki bu akşam deneriz?"

5704 şaka yapmaya çalışıyor; tutukluların bazılarının aksine gardiyanlar gülmüyor. Landry, "Ah, ne kadar güzel, gerçekten çok güzel. Devam et, gerçekten. Biz çok eğleniyoruz. Böyle çocukça şeyleri on yıldır duymadım."

Tek sıra halinde duran ve kendilerinden emin görünen gardiyanlar 8612'yi izliyorlar. 8612 tek başına, yavaşça yemeğini yiyor. Bir elleri kalçalarında diğer elleriyle de coplarını tehditkâr bir tavırla sallıyorlar. "Burada bir grup direnişçi, devrimci varmış!" diye bağıyor Geoff Landry.

8612 bir hışımla yemek masasından kalkıp arka duvara doğru koşuyor ve kameranın üstündeki siyah bezi sökerek çıkarıyor. Gardiyanlar 8612'yi tutup tekrar tecride tıkıyorlar. Dalga geçerek, "Üzgünüm beyler!" diyor.

İçlerinden biri cevap veriyor: "Üzgünsün öyle mi. Daha sonra üzülecek çok şeyin olacak."

Hellmann ve Burdan tecrit odasının kapısına coplarıyla vuruyorlar. 8612 seslerin sağır edici olduğunu ve baş ağrısını artırdığını söylüyor.

Doug-8612 bağıyor: "Siktirin gidin, kesin şunu artık, kulaklarım zonkluyor!"

Burdan: "Belki de bir dahakine bu sesi hatırlar da bundan sonra tecride gitmemek için tavırlarına dikkat edersin."

8612 cevap veriyor, "Siktir git be adam! Bir dahakine sizi temin ederim kapılar aşağı iner!" (Hücresinin kapısını, giriş kapısını belki de gözlem kamerasının olduğu duvarı kırmakla tehdit ediyor.)

Tutuklulardan biri hapisanenin özellikleri anlatılırken vaat edilen film gecesinin olup olmayacağını soruyor. Gardiyanlardan biri cevap veriyor, "*Bir daha* film görüp görmeyeceğimizi bile bilmiyorum!"

Gardiyanlar açıkça cezaevi mülküne zarar vermenin sonuçlarını tartışıyorlar. Hellmann hapisane kurallarının bir kopyasını alıyor ve cezaevi mülküne zarar vermekle ilgili kuralı okuyor. Hellmann güveni ve gücü içine çekiyormuşçasına Hücre 1'in kapısına dayanıyor ve copunu havada döndürüyor. Tutuklulara film gecesi yerine ya iş ya da dinlenme zamanı verecek.

Hellmann: "Evet, beni dikkatle dinleyin lütfen. Bu akşam hepimiz eğlendik. Hücre 3; siz dinlenebilir, vaktinizi istediğiniz gibi geçirebilirsiniz çünkü siz bulaşıkları yıkadınız ve işlerinizi yaptınız. Hücre 2; sizin hâlâ yapacak işleriniz var. Hücre 1; *tüm* dikenlerini çıkarmanız gereken çok güzel bir battaniyeniz var. Memur bey battaniyeleri getirin de görsünler dikenleri. Hücre 1, eğer dikensiz battaniyelerde yatmak istiyorsanız bu akşam çalışsanız iyi olur."

Landry Hellmann'a dikenlerle dolu battaniyeleri veriyor. "Çok güzel değil mi?" Monoloğuna devam ediyor: "Şu battaniyeye bir bakın bayanlar baylar! Şuna bir bakın! Tam bir şaheser değil mi? Buradaki tüm dikenleri çıkarmanızı istiyorum çünkü bu battaniyelerde uyumak zorundasınız." Tutuklulardan biri, "Yerde de uyuyabiliriz," diyor. Landry cevap veriyor: "Sen bilirsin, nasıl istersen."

Gardiyan Landry'nin sert-gardiyan ile iyi-gardiyan rolleri arasında bocaladığını görmek ilginç. Kontrolü hâlâ Hellmann'a bırakmadı. Tutuklulara karşı Hellmann'dan çok daha fazla sempati besliyor olmasına rağmen bir yandan da belli bir düzeyde onun gücüne sahip olmak istiyor. (Sonradan yaptığımız bir görüşmede tutuklu Jim-4325 Hellmann'ı kötü gardiyanlardan biri olarak tarif ediyor. Ona takma ad olarak "John Wayne" diyor-muş. Landry kardeşlerin ise "iyi gardiyanlar" olduğunu söylüyor. Diğer tutukluların çoğu da Geoff Landry'nin genelde iyi gardiyanlardan olduğunda hemfikirler.)

Hücre 3'teki bir tutuklu içeriye kitap getirip getiremeyeceğini soruyor. Karşılığında Hellmann hepsine gece okumaları için "cezaevi kurallarının kopyalarını" dağıtabileceğini söylüyor. Şimdi yeni bir sayım zamanı. "Evet, bu akşam tembellik yapmak yok değil mi? Haydi 2093'le başlayalım ve sayalım ki pratik yapmış olalım!" diyor.

Buradan da aynı fikirde ve tutukluların üzerlerine doğru yürüyor: "Biz size saymayı bu şekilde mi öğrettik? Yüksek sesle, düzgün ve hızlı olun! 5704 sen çok yavaşsın! Zıplamaya başla."

Gardiyanlar cezaları gelişigüzel veriyorlar. Artık tutukluları belirli sebepler yüzünden cezalandırmıyorlar. 5704 cezasını reddediyor: "Zıplamıyorum!"

Buradan 5704'ü zorluyor, o yüzden atlamalara başlıyor ama yeterince hızlı değil. "Aşağı, aşağı!" diyor Burdan ve copuyla sırtına bastırıyor.

"İtme beni."

"Ne demek istiyorsun itme derken?" diye soruyor dalga geçer bir tonda.

"Ne diyorsam o işte, itme beni!"

"Sınav çekmeye başla!" diye emrediyor Burdan. "Şimdi tekrar sıraya geç."

Buradan açıkça eskisinden daha fazla konuşuyor ve gardiyan rolünü eskisinden daha çok oynuyor. Yine de Hellmann hâlâ hapisanedeki "alfa erkeği". Ancak Burdan ve Hellmann dinamik bir ikili oluşturduğunda Geoff Landry arka plana çekiliyor ya da avluda hiç görünmüyor.

En iyi tutuklumuz "Çavuş" 2093'ü bile sebepsiz yere sınav çektirip zıplamaya zorluyorlar. "Çok güzel! Bakın nasıl da yapıyor? Bu akşam ne çok enerjisi var!" diyor Hellmann. Sonra 3401'e dönüyor: "Sen gülüyor musun? Neye gülüyorsun?" Ortağı Burdan, Hellmann'ı tekrarlıyor: "Sen sırtıyor musun 3401? Sence bunlar çok mu komik? Bu gece uyumak istiyor musun?"

"Hiçbirinizi sırtırken görmek istemiyorum! Burası soyunma odası değil, beyler. Eğer birinizi gülerken görürsem herkes zıplamak zorunda kalır haberiniz olsun!" diye göz dağı veriyor Hellmann.

Tutukluların çevrelerini aydınlatma ihtiyaçlarını konuşurken Hellmann Burdan'a umutsuz tutuklular için bir fıkra anlatıyor: "Bacağı *olmayan* köpeğin hikâyesini duydunuz mu? Her akşam sahibi bu köpeği *sürüklemeye* çıkarıyormuş." Burdan ve Hellmann gülüyor fakat tutuklular bunu komik bulmuyor. Burdan Hellmann'a: "Fıkranızı beğenmediler, efendim."

"Fıkramı beğendin mi 5486?"

Jerry-5486 dürüstçe cevap veriyor: "Hayır."

"O zaman buraya gel ve on şınav çek. Beş tane de güldüğün için şınav çekeceksin."

Hellmann iyice kendini kaptırıyor. Bütün tutukluların duvara dönmelerini istiyor, arkalarını döndüklerinde de onlara "tek kollu kalem satıcısını" gösteriyor. Elini pantolonunun içine sokuyor, parmağını apış arasma koyarak ereksiyon halindeymiş gibi tutukluların arkasına geçiyor. Tutuklulara *gülmemeleri* söyleniyor. Bazıları güldüğü için şınav ve mekik çekmekle cezalandırılıyor. 3401 bunu komik bulmadığını söylüyor, bu sefer de dürüst olduğu için şınav çekmek zorunda kalıyor. Sonra sıra, numaralarını şarkı şeklinde söylemeye geliyor. Hellmann, Çavuş-2093'e duyduklarının şarkıya benzeyip benzemediğini soruyor.

"Bence şarkı söylüyor gibiler, Saym İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann kendi düşüncesiyle çeliştiği için şınav çekmesini emrediyor.

Beklenmedik bir şekilde Çavuş soruyor: "Daha *fazla* çekebilir miyim, efendim?"

"İstiyorsan bir on tane daha çek."

Çavuş dramatik bir şekilde Hellmann'a karşı çıkıyor: "*Düşene* kadar çekeyim mi?"

"Tamam, her neyse." Hellmann ve Burdan, Çavuş'un iğneleyici cevabına nasıl tepki vereceklerinden emin değiller fakat tutuklular birbirlerine korkuyla bakıyorlar çünkü Çavuş'un tavrının yeni bir ceza ortaya çıkaracağını biliyorlar. Çavuş hepsinin başına bela olmaya başlıyor.

Sonra tutuklulara karışık sırada numaralarını saymaları emrediliyor. Burdan dalga geçerek ekliyor: "Bu kadar *eğitilmiş*

adamlar için saymak bu kadar da zor olmamalı!" Eğitimli üniversitelilerle "efemine entelektüel züppeler" diye dalga geçiyor. Oysa kendisi de bir üniversite öğrencisi.

Tutuklulara battaniye ve yatağa ihtiyaçları var mı, diye soruyor. Hepsi ihtiyaçları olduğunu söylüyor. "Peki," diye soruyor Hellmann, "yatak ve battaniye hak etmek için ne yaptınız?"

"Battaniyelerimizden çimenleri temizledik," diyor tutuklulardan biri. Hellmann "çimen" dememelerini istiyor. "Diken" demeleri gerekiyor. Hangi kelimeleri kullanacaklarını kontrol etmeleri gardiyanların güç gösterilerinden biri. Bir süre sonra bu kelimeler gerçekliği yaratıyor. Burdan tutukluların battaniyelerini ve yastıklarını almak için "diken" demelerini istiyor. Hellmann koltuk altında battaniye ve yastıklarla geri geliyor. Tutuklu 5704 dışındakilere dağıtıyor. 5704'e dikenleri çıkarmaya başlamasının neden bu kadar uzadığını soruyor. "Yastık istiyor musun? Madem çalışmak istemiyorsun neden sana yastık vereyim ki?" "İyi karma!" diye cevap veriyor 5704 şaka yollu.

"Tekrar soruyorum, sana neden yastık vereyim?"

"Çünkü sizden istiyorum, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Fakat sen işe herkesten on dakika sonra başladın," diyor Hellmann. Sonra ekliyor, "Bundan sonra sana söylendiği anda bir işi yapmaya başla, olur mu?" 5704'ün terbiyesizliğine rağmen Hellmann sonunda merhamet gösteriyor ve yastığını veriyor.

Hellmann'ın gölgesinde kalmamak için Burdan araya giriyor ve 5704'e, "Şimdi ona güzel bir şekilde teşekkür et!" diyor.

"Teşekkür ederim."

"Tekrar söyle. 'Tanrı seni korusun, Saym İnfaz Koruma Memuru' de." İğneleyici konuşmalar devam ediyor.

Hellmann 5704'ü bir yastık için yalvartarak devrimci yoldaşlarından ayırmayı başarıyor. Basit kişisel çıkarlar tutuklu dayanışmasının önüne geçmeye başlıyor.

Mutlu Yıllar, Tutuklu 5704

Tutuklu 5486, gardiyanlara 5704 için "Mutlu Yıllar" şarkısını söylemek istediklerini hatırlatıyor. Tutuklular çok yorgun, gar-

diyanlar ise onları hücrelerine göndermek üzere; bu yüzden bu talebin karşılanıp karşılanmayacağı belirsiz. Belki de arkalarmda bıraktıkları dünyanın normal ritüelleriyle bir ilişki kurabilmek veya anormal olanı normalleştirebilmek için böylesi bir talepte bulunuyorlar.

Burda, Hellmann'a, "5486 bize tartışabileceğimiz bir konu verdi, Memur bey. 'Mutlu Yıllar' şarkısı söylemek istiyormuş." Hellmann doğum günü kutlanacak olanın 5704 olduğunu öğrenince canı sıkılıyor. "Bugün senin doğum günün ve sen çalışmadın!"

5704 doğum gününde çalışmaması gerektiğini söylüyor. Gardiyanlar sıraya gidiyor ve her bir tutukludan doğum günü şarkısı söylemek isteyip istemediğini sesli olarak söylemesini istiyor. Hepsi bu gece 5704'ün doğum günü için şarkı söylemek istiyor. Tutuklu Hubbie-7258'e "Mutlu Yıllar" şarkısını yönetmesi emrediliyor. Şarkı bütün gün hapishanede duyduğumuz tek güzel ses oluyor. Şarkıyı ilk söylemeye başladıklarında bazıları "yoldaş" bazıları ise "5704" diyor. Hellmann ve Burda yoldaş diyenlere bağırmaya başlıyor.

Bunun üzerine Burda hatırlatma ihtiyacı duyuyor, "Bu adamın adı 5704. Şimdi baştan başlayın ve doğru düzgün söyleyin."

Hellmann, 7258'in şarkı söyleyişine iltifat ediyor: "Önce swing temposu veriyorsun sonra da düz söylüyorsun." Müzik bilgisiyle gösteriş yaparak iki vuruşlu ritimlerle ilgili bilgi veriyor. Fakat sonra şarkıyı bilindik şekliyle söylemelerini istiyor. Tutuklular da öyle yapıyor. Fakat performansları yeterince iyi değil, bu yüzden gardiyanlar tekrar ediyor: "Biraz şevkle söyleyin! Doğum günü yalnızca senede bir kez olur." Tutukluların rutinin biraz dışına çıkıp olumlu duyguları paylaşmak için istedikleri şey gardiyanların hâkimiyet kurma ve boyun eğdirme eğitimlerine dönüşüyor.

Son Kırılma ve 8612 Salıveriliyor

Işıklar söndükten sonra, bilmem kaçmcı kez tecrit odasından dönen Doug-8612 çıldırmış gibi konuşuyor: "Yani, Tanrım, içim yanıyor! Görmüyor musun?"

8612, Jaffe'yle ikinci kez buluştuklarında öfkesini, kafa karışıklığını ve çektiği eziyeti haykırıyor. "Çıkmak istiyorum! Burası korkunç! Bir gece daha dayanamam! Artık dayanamıyorum! Avukat istiyorum! Avukat talep etme hakkım var mı? Annemle konuşun!"

Jaffe, 8612'ye bunun sadece bir deney olduğunu hatırlatmaya çalışıyor fakat 8612 deli gibi bağırmaya devam ediyor, "Kafamı altüst ettiniz, siz benim kafamı mahvettiniz! Bu bir deney, sözleşmem kölelik değil ama! Kafamı sikmeye hakkınız yok!"

Dışarı çıkmak için her şeyi yapabileceğini hatta bileklerini bile kesebileceğini söylüyor! "Çıkmak için her şeyi yaparım! Kameralarınızı parçalarım, gardiyanları yaralarım!"

Müdür 8612'yi rahatlatmak için her şeyi yapmaya çalışıyor fakat hiçbir şey işe yaramıyor. Ağlıyor ve çığlıklar atıyor. Jaffe, 8612'ye psikolojik danışmanlardan biriyle iletişime geçerse talebini ciddi bir şekilde düşüneceklerini söylüyor.

Kısa bir süre sonra Craig Haney akşam yemeğinden dönüyor. Jaffe'nin kaydettiği dramatik sahneyi dinledikten sonra 8612'yle görüşüyor. 8612'nin yaşadığı ciddi duygusal stres sebebiyle salıverilmesi gerekip gerekmediğine karar vermeye çalışıyor. O zamana kadar hiçbirimiz 8612'nin tepkilerinin gerçek olup olmadığından emin değildik, rol yapıyor olabileceğini düşünüyorduk. Üniversitede savaş karşıtı hareketin liderlerinden olduğunu bildiğimiz için de bu kadar çabuk vazgeçeceğini düşünmüyorduk. Sadece otuz altı saat içinde nasıl "çökebiliyordu"?

8612'nin kafasının karışık olduğu açık. Bize sonradan durumu şöyle aktarıyor: "Hapishane deneyimi beni gerçekten çıldırıyor muydu yoksa bu tepkileri bilinçli olarak mı veriyordum, bilmiyordum."

Bu karar verilirken ben akşam yemeğindeyim. Craig Haney'in bu kararı tek başına vermek zorunda olması ciddi bir karmaşa yaratıyor. Haney sonradan yaptığı analizde bu durumu şöyle anlatıyor:

Geçmişe dönüp baktığımızda bu kararı vermek kolaymış gibi görünüyordu. Ama karar verme zamanı geldiğinde her şey çok

ürkütücü hale geldi. İkinci sınıf yüksek lisans öğrencisiydim, bu projeye çok fazla zaman, emek ve para harcamıştık ve katılımcılardan birini zamanından önce salıvermenin dikkatlice organize ettiğimiz ve oluşturduğumuz bu deneyi tehlikeye atacağını biliyordum. Deneyi yapanlar olarak hiçbirimiz böylesi bir olayı öngöremezdik ve elbette bir B planımız da yoktu. Diğer yandan bu genç adamın Stanford Hapishanesi'ndeki kısa deneyiminin beklentilerimizin ötesinde sorun yarattığı açıktı. Tutukluların böylesi sorunları belki de ikinci haftanın sonunda yaşayacağını düşünüyorduk. Bu yüzden Tutuklu 8612'yi salıvermeye karar verdim. Deneyin geleceğinden ziyade etik/insani bir karar vermeyi tercih ettim.¹³

Craig, 8612'nin kız arkadaşıyla görüşüyor ve kız arkadaşı hemen gelerek hem 8612'yi hem de onun eşyalarını alıyor. Craig ikisine de stresin devam etmesi halinde böylesi durumlar için ayarladığımız Öğrenci Sağlık Merkezi'ne gidebileceğini söylüyor.

Neyse ki Craig hem insani hem de yasal değerlendirmelere dayanarak karar veriyor. Ayrıca 8612'nin orada tutulmasının katılımcılar üzerinde yaratacağı olası olumsuz etkileri düşününce de bu kararın oldukça yerinde olduğunu fark ediyoruz. Fakat Craig, Curt ve bana 8612'yi salıverme kararı aldığını açıkladığında ikimiz de biraz şüpheliydik. 8612'nin rol yapıyor olabileceğini düşünüyorduk. Sonradan tüm davranışlarını düşününce Craig'in doğru olanı yaptığında karar kıldık. Ancak sonradan böylesi bir tepkinin neden bu kadar çabuk, iki haftalık deneyin bu kadar başında yaşandığını açıklamak zorunda kaldık. Kişilik testleri ruhsal dengesizlik olduğuna dair hiçbir ipucu vermediği halde 8612'nin yaşadığı duygusal stresin fazla duyarlı kişiliği ve hapishane simülasyonuna verdiği aşırı tepki yüzünden gerçekleştiğine kendimizi ikna ettik. Craig, Curt ve ben "grup düşünme" sürecine girdik ve seçim sürecinde gözümüzden kaçan bir kusur olabileceğine karar verdik. Fakat hapishane simülasyonunu yürüten durumsal baskıların tutuklu için fazla gelebileceğini gözden kaçırdık.

Bir anlığına bu yargının ne anlama geldiğini düşünün. Durumsal baskıların yarattığı gücün nelere yol açtığını göstermek

için tasarladığımız bir araştırmanın ortasındaydık, fakat yine de yaradılışsal bir analiz yapıyorduk!

Geçmişe baktığımızda aslında Craig düşünme şeklimizdeki yanlışlığı göstermişti: "Karşımızdaki bu ironiyi çok sonra görebildik. Araştırmamızdaki durumsal güç kendini ilk defa beklenmedik ve olağanüstü bir şekilde göstermişti. Biz ise bu duruma dair, meydan okumak ve eleştirmek için tasarladığımız bir araştırmanın başkış açısını baz alarak 'yaradılışsal bir açıklama' yapmıştık."¹⁴

8612'nin davranışlarının altındaki sebeplerle ilgili kafa karışıklığı devam etti. Bir yandan merak ediyorduk; gerçekten kontrolünü mü kaybetmişti, aşırı stres tepkisi mi vardı ve gerçekten de salıvermek mi gerekiyordu? Diğer yandan "çıldırılmış" gibi mi davranıyordu ve eğer iyi rol yaparsa çıkarılacağını biliyor muydu? Belki de kendisine rağmen, rolünü de aşarak, gerçekten geçici olarak "çıldırılmış" olabilirdi. Sonraki bir raporda 8612'nin tepkilerini anlamlandırmakta zorlandığı ortaya çıkıyor: "Kalmam gerektiği zaman çıktım. Çok kötü oldu. Devrim eğlenceli bir şey değil, benim de bunun farkında olmam gerekiyor. Kalmalıydım çünkü gidersem işler zorlaşmca [devrimci] liderlerin ortadan kaybolduğunu, onların sadece manipülatör olduklarını söyleyen faşistleri haklı çıkarmış olurum. Doğru olan için savaşmalıydım, kendi çıkarlarım için değil."¹⁵

8612 gittikten kısa bir süre sonra gardiyanlar Hücre 2'deki tutukluların Doug'un geri döneceğine dair konuştuklarını duyuyor. Tutuklular Doug'un arkadaşlarıyla birlikte buraya geleceğini, hapishaneyi darmadağın edip tutukluları özgür bırakacağını konuşuyorlar. Sonraki sabah bir gardiyan 8612'yi Psikoloji Departmanı koridorunda gizli gizli dolaştığını görene kadar bu, benim için çok da ihtimal dahilinde değildi. Gardiyanlara 8612'yi yakalamaları ve cezaevine geri getirmeleri emrini verdim. Çünkü belli ki, 8612'nin gitmesine izin verilmesi yanlış bir karardı; hasta falan değildi, bizi oyuna getirmişti. Artık hapishanemde kitlesel bir saldırı ihtimaline karşı hazırlıklı olmalıydım. Fiziksel şiddete dayanan bir çatışmayı nasıl önleyebilirdik? Hapishanemizi işletmeye ve deneyimize nasıl devam edebilecektik?

Salı: İki Sorun Birden “Ziyaretçiler ve İsyancılar”

Tutuklular o kadar derbeder ve uykulu görünüyor ki... Küçük hapishanemiz artık New York metrolarındaki erkekler tuvaleti gibi kokuyor. Belli ki bazı gardiyanlar tuvalet izninin sıklığını iyice azaltmış ve tutukluları artık sadece ışıklar söndükten sonra tuvalete gönderiyorlar. Tutuklular, gece boyunca hücrelerindeki kovalara işemek ve dışkılamak zorunda kalıyorlar ve bazı gardiyanlar kovalarını sabaha kadar boşaltmalarına izin vermiyorlar. Öfkeli ve sürekli şikâyet ediyorlar. 8612'nin dün akşam yaşadığı kriz tutuklular arasında dalga konusu olmuşa benziyor. Bazı hücrelere koyduğumuz dinleme cihazlarından tutukluların artık dayanamadıklarına dair konuşmalarına kulak misafiri oluyoruz.

Karşımızdaki resim çok da parlak değil. Fakat bu akşam tutukluları ziyaret edecek olan aileler, arkadaşlar ve sevgililer için daha güzel bir resim çizmek zorundayız. Bir ebeveyn olarak öğlumu sadece üç gün sonra bu kadar bitkin ve stresli görseydim, onun böyle bir yerde kalmasına asla izin vermezdim. Bu yüzden, bir yandan gelecek misafirler için burayı nasıl daha iyi gösterebileceğimize kafa yoruyor, bir yandan da 8612'nin bir grup adamla cezaevini basma dedikodusu yüzünden endişeleniyoruz. Her an gelebilirler, belki de en savunmasız olduğumuz sırada, yani ziyaret saatinde gelmeyi planlıyorlar.

Sabah vardiyasıyla birlikte gün başlıyor. Saat 02.00. Belli ki gece vardiyası oyalanıyor. Altı gardiyan da tutukluları kontrol altında tutmak ve olası isyanları engellemek zorunda. Aynı anda avluda buluşuyor ve daha katı kurallara ihtiyaçları olduğunu konuşuyorlar.

Hepsini bir arada gördüğümde, vardiya lideri olmak için fiziksel olarak büyük olmanın açıkça önemli olduğunu anlıyorum. En uzun liderler Hellmann, Vandy ve Arnett. Hellmann gece vardiyası lideri, Vandy sabah vardiyası lideri olma yolunda ve Arnett ise gündüz vardiyası liderliğine oynuyor. En kısa boylu gardiyanlar ise Burdan ve Ceros, ikisi de vardiya liderlerinin sağ kolları. İkisi de fazla patronluk taslıyorlar, çok agresifler – tutuklulara bağırıp duruyorlar– ve fiziksel şiddete başvuruyorlar. Tutukluları itip kakıyor, dürtüyor, sıradan çıkarıyor ve tecrit odasına sokuyorlar. Bazen tutukluları tuvalete indirirken yalnız kaldıklarında onları pisuvarlara doğru ittiklerine dair raporlar alıyoruz. Çok sevdikleri belli olan coplarını göğüslerine yakın tutuyorlar; parmaklıklara, kapılara, masalara vurarak varlıklarını belli ediyorlar. Bazı analizciler daha ufak tefek olmalarının

acısını bu şekilde çıkardıklarını öne sürebilir. Fakat eylemlerindeki psikolojik dinamik ne olursa olsun en acımasız gardiyanlar bu ikisi.

Ancak kısa boylu gardiyanlardan Markus ve Varnish çok daha sessiz ve diğerlerine göre daha pasif davranıyorlar. Müddürden bu iki gardiyanın daha etkili olmalarını sağlamasını istiyorum. Landry kardeşler ise oldukça ilginç. Geoff Landry, Hellmann'dan biraz daha uzun ve gece vardiyası için Hellmann'la rekabet ediyor fakat bizim John Wayne'imiz kadar yaratıcı egzersizler bulamıyor. Tam tersine, emirler veriyor ve tutukluları kontrol altına almaya çalışıyor, sonra da bocalayarak sahneden çekiliyor. Böylesi bir tavır başka bir gardiyanda göremezsiniz. Bu gece copunu yanında taşımıyor, hatta sonra aynalı güneş gözlüklerini bile çıkarıyor. Deney protokolümüzün tamamen dışına çıkıyor. Daha kısa boylu olan kardeşi John ise tutuklulara sert fakat en azından "kitabına göre davranıyor". Arnett gibi aşırı agresif değil fakat genelde vardiya liderini katı, mantıksız olmayan emirlerle destekliyor.

Tutuklular genel olarak orta boylu, Glenn-3401 ve Paul-5704 dışındakiler 1,75-1,80 boylarında. Glenn-3401 ise en kısa olan, yaklaşık 1,60 boyunda. Paul-5704 ise en uzunları, 1,88 boyunda. İlginç bir şekilde 5704 tutuklular içinde liderliğe oynuyor gibi görünüyor. Son zamanlarda kendisine ve isyankârlığına çok daha fazla güveniyor. Arkadaşları, Paul'daki değişimi fark etmiş olacaklar ki birçok ayrıcalığı ve hakları benimle tartışması için onu Stanford Şehir Hapishanesi Şikâyet Komitesi sözcüsü seçiyorlar.

YENİ KURALLAR GELİYOR, ESKİ SAYIMLAR DEVAM EDİYOR

Sabah 02.30'da sayım başlıyor. Yedi tutuklu duvarın karşısında sırada, gardiyanlar da tutukluların yanında avluda bekliyor. Gece vardiyasını uzatmak için hiçbir sebep yok ama gardiyanlar yine de oyalanıyor. Belki de sabah vardiyasını nasıl idare ettikle-

rini görmek istiyorlar. 8612 gitti ve başka biri daha ortalarda yok. Tutuklu 819 hücresinden çıkmak istemiyor, çok uykusu olduğunu söylüyor. Vandy, 819'u hücresinden sürükleyerek çıkarıyor ve tutuklular tamamlanıyor. Gardiyanlar şapkalarını takmayan tutukluları azarlıyor ve onlara şapkalarının üniformalarının ayrılmaz bir parçası olduğunu söylüyorlar.

Vandy: "Evet, sayım vakti geldi. Uygun mudur beyler?"

Tutuklulardan biri: "Evet, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Peki ya diğerleri?"

Çavuş: "Harika olur, Saym İnfaz Koruma Memuru!"

"Haydi, hepinizden duymak istiyorum. Daha iyisini yapabilirsiniz! Yüksek sesle!"

"Harika olur, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Daha yüksek!"

"Saat kaç?"

"Sayım zamanı, Sayın İnfaz Koruma Memuru!" diye cevap veriyor tutuklulardan biri zayıf bir sesle.¹ Tutuklular duvarın karşısında, ellerini duvara dayayıp bacaklarını ayırarak sıraya giriyorlar. Sadece birkaç saat önce uyanmış olduklarından bu kadar erken bir saatte sayıma giremeyecek kadar yorgun görünüyorlar.

Vardiyası bittiği halde Burdan hâlâ çok enerjik, koca copunu sallayarak yürürken bir yandan da sağa sola bağıyor. Tutuklulardan birini rasgele sıradan çıkarıyor.

"Genç adam, benim için biraz sınav çek!" diye bağıyor.

Sonra da Varnish konuşmaya başlıyor: "Evet, haydi numaralarınızı saymaya başlayın. Sağdan başla! Şimdi!" Belki de çevresinde daha çok gardiyan olduğu zaman kendisini daha güvende hissediyor.

Geoff Landry olaya dahil oluyor: "Bir dakika, sen oradaki, 7258 numaranı tersten saymayı bile bilmiyorsun!" Peki Geoff bu vardiyada neden hâlâ bu kadar aktif? Elleri ceplerinde dolanıyor, cezaevi gardiyanından ziyade umursamaz bir turiste benziyor. Uzun ve yorucu bir geceden sonra neden tüm gece vardiyası gardiyanları hâlâ burada? Şu anda uyumaya gidiyor olmalıydı. Avluda olmaları kimin emir verdiğine dair kafa karışıklığı ve belirsizlik yaratıyor. Sayımlar eskisi gibi artık sıkıcı olmaya başlayan rutinler

halinde ilerliyor; ikişerli, kimlik numaralarıyla, tersinden ve şarkı söyleterek sayımlar yaptırılıyor. Hellmann orada işi olmadığına karar vererek bir süre izliyor sonra da sessizce çıkıyor.

Eski kurallar tekrar ediliyor ve şarkı şeklinde okunuyor. Kural okuma işi devam ederken Vandy tutukluların daha yüksek sesli, daha hızlı ve daha canlı olmalarını istiyor. Yorgun tutuklular itaat ediyor, sesleri uyumsuz bir senkronla çıkıyor. Artık yeni kurallar koymanın zamanı geldi. Gardiyanlar kendi başlarına yeni kurallar ekliyor:

"Tutuklular tüm cezaevi etkinliklerine katılmak zorundadır. Etkinliklerden kasıt sayımlardır!"

"Tutuklular yataklarını yapmak zorundadır ve kişisel eşyalarını düzenli ve derli toplu tutmalıdır!"

"Yerlerde tek bir leke dahi olmamalıdır!"

"Tutuklular duvarları, tavanları, pencereleri, kapıları ve cezaevine ait hiçbir mülkü yerinden oynatamaz, kurcalayamaz, tahrip edemez veya zarar veremez!"

Varnish tutukluların kuralların özünü ve biçimini iyice anlamalarını istiyor. Tutuklular işleri gönülsüzce yaparsa, onlardan kuralları defalarca tekrar etmelerini istiyor.

Varnish: "Tutuklular hücre ışıklandırmalarını asla çalıştıramaz!"

Tutuklular: "Tutuklular hücre ışıklandırmalarını asla çalıştıramaz!"

Vandy: "Tutuklular ne zaman hücre ışıklandırmalarını çalıştırabilir?"

Tutuklular (tek bir ağızdan): "*Hiçbir zaman!*"

Herkesin sesi o kadar yorgun çıkıyor ki... Ancak cevapları yine de dün akşama göre daha canlı ve daha yüksek sesle veriyorlar. Bir anda Varnish vardiyanın lideri oluyor. Kuralların okunmasına liderlik ediyor. Tutukluların kuralları mükemmel okumalarını istiyor, üzerlerinde hâkimiyet kuruyor ve onlara patronluk taslıyor. Yeni bir kural daha ortaya çıkıyor. Bu kural basbayağı bizim nikotin bağımlısı tutuklumuz Paul-5704'e sataşmak için konulmuş.

Varnish: "Sigara içmek bir ayrıcalıktır!"

Tutuklular: "Sigara içmek bir ayrıcalıktır!"

"Sigara içmek nedir?"

"Ayrıcalıktır!"

"Nedir?"

"Ayrıcalıktır!"

"Tutuklular yalnızca yemeklerden sonra ya da gardiyanlar izin verirse sigara içebilecektir."

Varnish: "Bu tekdüze seslerden sıkıldım artık, sesinizi yükseltin."

Tutuklular kelimeleri yüksek sesle söyleyerek itaat ediyor.

"Biraz daha düşük sesle başlayın, en başta en yüksek sesinizi kullanırsanız yükseltemezsiniz."

Tutukluların konuşurken seslerini giderek yükseltmelerini istiyor. Vandy örnek olsun diye gösteriyor.

Varnish: "Çok güzel!"

Varnish kuralları elindeki kâğıttan okuyor, diğer elinde ise copunu tutuyor. Diğer gardiyanlar da coplarını tutuyorlar. Yalnızca Geoff L.'nin elinde copu yok. Geoff'in burada durmasının hiçbir anlamı yok aslında. Varnish tutuklulara kuralları tekrar ettirirken Vandy, Ceros ve Burdan da kelepçe anahtarı, silah veya herhangi şüpheli bir şey var mı diye hücrelere girip çıkıyor.

Ceros, Çavuş'u sıradan çıkartıyor ve ellerini karşıdaki duvara dayamasını, bacaklarını iki yana ayırmasını emrediyor. Gözlerini bağlıyor. Sonra da kelepçeleyerek kovaları toplamasını istiyor ve kovaları atması için hapishanenin dışındaki tuvalete götürüyor.

Varnish'in, "Kimin emirleri tüm emirlerden önce gelir?" sorusuna tutuklular teker teker "Hapishane amirinin!" diye bağırarak cevap veriyorlar. Curt ve Craig biraz kestiriyor. Bu yüzden sabah olanları benim kaydetmem gerekiyor. Kayıt işlerini yaparken üst düzey emirlerin bana ait olduğunu duymak tuhaf geliyor. Üstelik diğer, normal hayatımda bir şey istediğimde veya ihtiyaç duyduğumda asla emir vermem, sadece önerilerde bulunurum.

Bu sırada Varnish, tutukluları tahrik ediyor. Onları kurallara uyulmadığı takdirde ne olacağına dair kuralın "ceza" kelimesini şarkı şeklinde okumaları için zorluyor. Korktukları bu kelimeyi yüksek perdeden tekrar ve tekrar okumaları kendilerini gülünç ve aşağılanmış hissetmelerine yol açıyor.

Tüm bunlar yaklaşık kırk dakika kadar sürüyor. Tutuklular artık kıpırdanmaya başlıyorlar. Bacakları tutulmuş, sırtları ağrıyor fakat hiçbiri şikâyet etmiyor. Burdan, tutuklulara üniforma teftişi için oldukları yerde dönmelerini emrediyor.

Sonra Vandy, 1037'ye neden şapkasının olmadığını soruyor.

"Gardiyanlardan biri aldı, efendim."

Vandy: "İnfaz koruma memurlarından birinin senin şapkanı aldığına dair bilgin yok. Sen infaz koruma memurlarının burada olup bitenden haberdar olmadığını mı söylüyorsun?"

"Hayır, öyle söylemiyorum, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Vandy: "Demek ki şapkanı sen kaybettin."

1037: "Evet, ben kaybettim, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Vandy: "On beş sınav çek."

"Saymamı ister misiniz?"

Vandy herkese tutuklu 3401'in hasta olduğunu duyuruyor.

Varnish cevap veriyor: "Hasta tutuklulardan hoşlanmıyoruz. Şimdi yirmi mekik çekersen kendini daha iyi hissetmez misin?" Sonra da 3401'i mızımız olmakla suçluyor ve yastığını elinden alıyor.

"Evet beyler, şapkası olanlar odalarma gidebilir. Olmayanlar burada kalsın. Yataklarınıza *oturabilir* ancak yatamazsınız. Ya da durun, yataklarınız düzeltin. Kırıksıklık olmasın."

Varnish şapkası olmayan gruba sınav çekmelerini emrediyor. Dikkat çekmek için copunu vurarak oturduğu masadan atlıyor. Tutukluların karşısına geçiyor ve ceza ritüellerini gerçekleştirerek "Yat, kalk!" diye bağırıyor. Paul-5704 duruyor ve daha fazla sınav çekebilecek gibi görünmüyor. Varnish tutuklulara acıyor ve duvara geçmelerine izin veriyor.

"Evet, o üç şapkayı bulana kadar yataklarınızın yanında duracaksınız. Eğer bulamazsanız kafanıza birer havlu geçirin."

“819, bugün nasıl bir gündü?”

“Mükemmel bir gündü, Sayın İnfaz Koruma Memuru.”

“Tamam, yataklarınızı düzeltin. Hiçbir kırıksıklık görmek istemiyorum. Sonra da yataklarınıza oturun.”

Diğer gardiyanlar gidiyor, sadece gündüz vardiyası gardiyanları ve destek gardiyanı Morison kalıyor. Destek gardiyanı Morison tüm bu otoriter istismarı sessizce izliyor. Tutuklulara isterlerse yatabileceklerini söylüyor, hepsi de kafayı vurup yatıyor ve hemen rüyalar âlemine gidiyor.

Yaklaşık bir saat sonra müdür avluya uğruyor. Yün ceketi ve kravatıyla oldukça şık görünüyor. Sanki her gün biraz daha büyüyor veya belki de hatırladığımdan daha dik durduğu için bana öyle geliyor.

“Dikkat, dikkat...” diye başlıyor. “Tutuklular düzgünce giyindikten sonra bir sonraki teftiş için sıraya girsin.”

Gardiyanlar Hücre 2’ye ve 3’e girerek tutuklulara kalkıp avluya gitmelerini söylüyor. Kısa uykuları tekrar bölünüyor.

Hücre 2’deki ve 3’teki tutuklular tekrar dışarı çıkıyor. Stew-819 şapkasını bulmuş. Rich-1037 bir havluyu türban şeklinde bağlamış, Paul-5704 ise havluyu siyah sakallarının etrafına Kırmızı Başlıklı Kız gibi takıyor.

Bu sırada Varnish Çavuş’a sorular soruyor: “Nasıl uyudun?”

“Mükemmel bir şekilde, Sayın İnfaz Koruma Memuru.”

5704 böyle cevap vermiyor ve sadece “İyi,” diyor. Varnish başka bir gardiyan temel kurallardan birini okurken tutukluya doğru dönüyor:

“Tutuklular gardiyanlara her zaman ‘Sayın İnfaz Koruma Memuru’ diye hitap etmek zorundadır.”

5704, gönülsüz yalanının sonuna bu saygı sözcüğünü eklememesi için sınav çekmek zorunda kalıyor.

Müdür tutuklulara doğru birliklerini teftişe gelmiş bir general edasıyla yavaşça yürüyerek aşağıya iniyor: “Bu tutuklunun sanırım saçlarıyla ve uygun sıfatlar kullanmakla ilgili bir sorunu var.” Müdür aşağıya inerek tutukluların problemlerini değerlendiriyor ve gardiyanlardan derhal gerekli önlemlerin alınma-

sını istiyor. "Bu tutuklunun saçı havlunun altından gözüküyor." Numaralarını tekrar dikmeleri ya da keçeli kalemle yazmaları konusunda ısrar ediyor.

"Yarın Ziyaretçi Günü. Yani yarın herkese tutuklularımızın ne kadar iyi görüldüğünü göstermek istiyoruz, değil mi? Bu da demek oluyor ki Tutuklu 819'un şapkasını nasıl takacağını öğrenmesi gerekiyor. Günün birinde Tutuklu 3401 ile 5074'ün de havlularını Tutuklu 1037'nin taktığı gibi takmayı öğrenmeleri gerekiyor. Şimdi hücrelerinize geri dönün."

Tutuklular kahvaltı için uyandırılana kadar uyumak için hücrelerine gidiyor. Yeni bir gün başlıyor. Elbette gündüz sayımı da başlıyor. Gardiyanlar bu sefer yeni bir sayım şekli deniyor. Tutuklulardan numaralarını ponpon kızlar gibi okumaları isteniyor.

"Bir tane 5, bir tane 7, bir tane 0, bir tane 4. Ne ediyor? 5704!" Arnett, John Landry ve Markus bu yeni işkence şeklini buluyor. Her tutuklu bir adım öne çıkıyor ve numarasının ponpon kız versiyonunu sahneliyor. Sayım devam ediyor.

Kimlikler ve Roller Kırılmaya Başlıyor

Deney yaklaşık üç gündür sürüyor ve öğrenci gardiyanların bir kısmı rol yapmanın ötesine geçiyor. Vardiya raporlarından, günlüklerden ve kişisel tepkilerden de açıkça gördüğümüz gibi düşmanlığı, olumsuzluğu ve gerçek gardiyanların kafa yapısını içselleştiriyorlar.

Ceros, gardiyanların "bugün aldığı yoldan" gurur duyuyor. "Çok daha organizeydik. Tutuklulardan mükemmel sonuçlar aldık," diyor. Fakat yine de, hâlâ olası bir tehlikeden dolayı endişeli: "Bu sessizlik belki de yanıltıcı, belki de toplu bir kaçış planı hazırlığındalar."²

Varnish ilk başta gardiyan rolünü oynama konusunda çok isteksizdi. Öyle ki, müdürle onunla ilgili konuşma yapmak zorunda kalmıştım. Varnish değişim sürecini şöyle anlatıyor: "Bu şeyi doğru düzgün yapabilmek için gerekli gücü ancak ikinci gün bulabildim. Tutuklulara karşı tüm sempati ve saygım yok olsun diye hissettiğim tüm duyguları bilinçli olarak bastırdım.

Tutuklulara sözlü olarak mümkün olduğunca soğuk ve sert davranmaya başladım. Öfke ya da umutsuzluk gibi duygularımı onlara göstermedim." Varnish'in grup kimliği de güçlenmeye başlıyor: "Gardiyanların güvene veya sempatiye değer olmayan bir grup insanı, yani tutukluları düzene sokmak zorunda olan bir grup iyi insan olduğunu gördüm." Gardiyanların en sert olduğu zamanın bu geceki 02.30 sayımları olduğunu söylüyor ve bu durumdan hoşlandığını da ekliyor.³

Sabah vardiyasında Varnish'le birlikte dominant bir rol oynamaya başlayan Vandy ise bugün eskisi kadar etkin değil, çok yorgun ve uykusuz olduğu için çok bitkin. Fakat tutukluların tamamen rollerinin içine girdiğini görmekten hoşnut: "Bu durumu deney olarak görmüyorlar. Onlar için her şey gerçek ve burada onurlarını korumak için savaşıyorlar. Fakat biz onlara asıl patronun kim olduğunu göstermeye her zaman hazırız."

Vandy kendisini çok güçlü hissettiğini ve bunun sadece bir deney olduğunu unuttuğunu rapor ediyor. Kendisini "tutukluların geri kalanına doğru düzgün davranmayı öğretmek için itaat etmeyenleri cezalandırmak isterken" buluyor.

Tutukluların birey dışılaşıma ve insandışılaşıma süreci Vandy'i de etkilemeye başlıyor: "Öfkelenidikçe, davranışlarımı sorgulamamaya başladım. Kişiliğimin burayı etkilemesine izin vermezdim, bu yüzden kendimi rolümün arkasına sakladım. Acı çekmemi engellemek için tek yol buydu. Neler olup bittiğini takip edemiyordum artık ama çekilmeyi bir an bile düşünmedim."

Yeterli duş ve sağlık olanaklarını sağlayamadığımız için tutuklular kötü koşullarda yaşıyor. Ancak bu kötü koşullar için kurbanları suçlamak gardiyanlar arasında gittikçe yaygınlaşıyor. Vandy'nin şikâyetlerinde bu kurbanı suçlama durumunu görüyoruz, "Tutukluları üstleri başları perişan, pis cezaevi kokusu ve kokuşmuş yataklarıyla görmekten sıkıldım artık."⁴

KURUM GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMA

Cezaevi amiri olarak benim temel derdim herhangi bir kurumun başındaki adamın derdiyle aynı: Yönetimimdeki bu kurumun

emniyetini ve güvenliğini sağlamak için ne yapmalıyım? Tutuklular arasında konuşulan saldırı dedikodusuyla birlikte de temel odak noktam güvenlik oldu ve araştırmacı rolümü bir müddet arka plana atmak zorunda kaldım. 8612 ve arkadaşlarının yaklaşan baskınıyla nasıl başa çıkabilirim?

Sabah yaptığımız personel toplantısında olası bir olayı önlemek için birçok seçeneği değerlendirdik ve en sonunda deneyi eski bir cezaevine taşımaya karar verdik. Bu cezaevi yeni polis karakolu bittikten sonra terk edilmiş ve tutuklularımız gözaltına alındıklarında ilk burada tutulmuşlardı. Oradayken çavuşun bana neden o hapishaneyi kullanmadığımızı sorduğunu, orasının boş ve geniş hücrelere sahip olduğunu söylediğini hatırlıyorum. Daha önce aklıma gelmiş olsaydı orayı kullanırdık. Ancak kayıt ekipmanlarını zaten buraya yerleştirmiş, üniversitenin yemek hizmetlerini ve diğer lojistik detayları hazırlamıştık. Ayrıca işleri Psikoloji Fakültesi'nden yürütmek de çok daha kolay görünüyordu. Bu yeni alternatif ise şu an bizim için gereklilik.

Ben tesisatları yeni mekanımıza yerleştirme işleriyle uğraşırken Curt Banks de Tutuklu Şikâyet Komitesi'nin ikinci toplantısını ayarlayacak. Craig Haney ziyaret saatleri için hazırlıkları denetleyecek, David Jaffe ise ofisinden hapishanede olup biteni izleyecek.

Eski cezaevinin çavuşu benimle kısa bir süre içinde görüşüyor. Şehir merkezindeki Ramona Caddesi'nde bulunan eski hapishanede buluşuyoruz. Çavuşa kampüste polis ile öğrenciler arasındaki gibi bir fiziksel çatışmadan kaçınmak durumunda olduğumuzu anlatıyorum. Orayı satın alacakmışım gibi beraber cezaevini inceliyoruz. Araştırmanın geri kalanını taşımak için mükemmel, ayrıca çok daha gerçekçi bir hapishane deneyimi yaşatabilecek de bir yer.

Polis karakoluna geri dönüyoruz. Hapishanenin bu akşam ziyaret saatinden hemen sonra saat dokuzda hazır olması için resmi evrağı dolduruyorum. Ayrıca hapishaneyi temiz tutacağımıza, tutukluların temiz tutmak için çalışacağına ve herhangi bir zarar olması durumunda da zararı karşılayacağımıza söz

veriyorum. Gerçek erkekleri ana kuzularından ayıran bir tavırla el sıkışıyoruz. Çavuşa günü kurtardığı için teşekkür ediyorum. Nasıl rahatladım anlatamam. Umduğumdan çok daha kolay bir şekilde hallettik bu işi de.

Hem rahatlamıştım hem de hızlıca bu çözümü bulduğum için kendimle gurur duyuyordum. Kendime dışardaki kafelerden birinde bu huzur verici yaz günü espresso ve pasta ısmarlıyorum. Palo Alto hâlâ cennet gibi bir yer. Pazar gününden bu yana hiçbir şey değişmedi.

Cezaevini taşıyacağımıza dair haberi personele verdikten kısa bir süre sonra polis karakolundan kötü bir haber geliyor: İzin yok! Belediye başkanı, belediyeye ait bu cezaevinde birinin yaralanması durumunda belediyeye dava açılabileceğinden endişeleniyor. Haksız tutuklama meselesi de belediye başkanını rahatsız ediyor. Çavuşa belediye başkanını endişelerinin yersiz olduğuna ikna etmem için izin vermesini istiyorum. Şef Zürcher'le olan bağlantımı hatırlatarak kurumsal bir şirket olduğumuzu ısrarla söylüyorum. Güvenliği yeterince iyi olmayan hapishanemizde kalırsak ve bir baskın olursa birilerinin yaralanma ihtimalinin çok daha yüksek olduğunu savunuyorum. "Lütfen, halledemez miyiz?" Hapishanenin taşınması önerim suya düşüyor ve ben açıkça bu meseleye dair bir perspektiften yoksunum.

Peki bu polis memuru kendisinin hapishane amiri olduğuna inanan ve "hapishanesine" bir saldırı olacağından deli gibi korkan bir psikoloji profesörü karşısında ne düşünebilir ki? "Deli?" belki, "Çok abartıyor!" muhtemelen, "Psikopat bir psikolog!" büyük ihtimalle...

Bir de ne var biliyor musunuz, kendi kendime çavuşun ne düşündüğü kimin umurunda, diyorum. Zaman kısıyor, devam etmek zorundayız. Bu planı boş ver, başka bir plan yap: Önce bu baskınla ilgili daha doğru bilgi almak için tutuklular arasına bir muhbir koy. Sonra da isyancılar içeri girdiğinde ortamı araştırma sona ermiş gibi ayarla. Sanki herkes eve gitmiş gibi hücrelerdeki parmaklıkları sökebilir ve gelenlere araştırmaya

devam etmeme kararı aldığımızı söyleyebiliriz. Böylece kahramanlık falan yapmalarına gerek kalmaz, geldikleri gibi giderler.

İsyancılar gittiğindeyse hapishaneyi güçlendirmemiz ve daha iyi önlemler almamız gerekecektir elbette. Binanın tepesinde geniş bir depo bulmuştuk, eğer baskın ziyaret saatinde olmazsa ziyaret saatinden sonra tutukluları bu depoya yerleştirebiliriz. Sonra da ilerleyen saatlerde onları hapishaneye geri getirir ve cezaevini olası saldırılara karşı daha sağlam bir yer haline getirmek için çalışma yapabiliriz. Teknikerimiz şimdiden giriş kapılarını sağlamlaştırmanın yollarını arıyor, dışarıya bir kamera koyuyor ve güvenliği artırmak için önlemler alıyor. Akıllıca bir yedek plan gibi, değil mi?

Sanırım, "hapishaneme" yönelik hayali bir saldırıyla kafayı bozdum.

Muhbir Yerleştirme

Gelecek saldırıyla ilgili daha doğru bilgiler almamız gerekiyor, bu yüzden cezaevine bir muhbir sokmaya karar veriyorum. Giden tutuklunun yerine birini geçiriyorum. David G. ihtiyacımız olan analitik zekâya sahip bir öğrencim. Eminim ki, fırça sakalı ve dağınık saçlarıyla tutuklular onu aralarına hemen alacaklardır. David araştırmamızın başlarında Curt'ün üzerindeki yükü almak için kamera çekimlerinde bize yardımcı olmuştu; dolayısıyla yaptığımız işe ve mekâna aşına. Bir süreliğine bize katılmayı ve yardımı olabilecek bilgileri bizim için toplamayı kabul ediyor. Bilgileri aldıktan sonra David'i personel ofislerinden birine getirerek bildiklerini anlatmasını isteyeceğiz.

Dave gardiyanların temel ilkesini hemen keşfediyor: "İyi tutuklular önemsenmeyecek, sorun çıkaranlara göz açtırılmayacak." Tutukluların çoğu sürekli gardiyanlara karşı mücadele etmenin bir anlamı olup olmadığına karar verme sürecinde. Kaderlerine razı olmaya ve kendilerine yapılanlara her gün biraz daha boyun eğmeye başlıyorlar. Çünkü "iki hafta boyunca uykularından, yemeklerinden, yataklarından ve battaniyelerinden mahrum bırakılacak olmaları artık çok fazla." Fakat Dave daha önce olmayan bir

ruh halinin hâkim olmaya başladığını söylüyor. "Paranoya derinleşiyor," diyor firar söylentileriyle ilgili konuşurken.⁵

David'in araştırmaya dahil olmasını kimse sorgulamıyor. Fakat Dave gardiyanların her ne kadar orada ne işi olduğunu tam olarak bilmeseler de onun diğerlerinden farklı olduğunu bildiklerini düşünüyor. Bir süre sonra David tuvalet rutininin dertli olduğunu söylüyor:

"5 dakika içinde sıçmak, kafamda bir çuvala biri bana pisuvarın nerede olduğunu söylerken işemek zorundaydım. Yapamadım, hatta pisuvara bile işeyemedim, çünkü işimi doğru düzgün halletmek için tuvalete gidip kapıyı kapatmam ve birinin üzerime çullanmayacağını bilmem gerekiyordu!"⁶

David hücre arkadaşı Rich-1037'yle arkadaş oluyor; hemen kaynaşıyorlar. Fakat belki de aralarındaki bağ çok çabuk oluşuyor. Saatler içinde Doug-8612'nin üniformasını giyen güvenilir muhbirimiz David G. değişiyor. Dave raporunda şöyle yazıyor: "Bu güzel insanların arasına köstebek olarak gönderildiğim için kendimi suçlu hissediyorum. Açıkçası, anlatacak bir şeyin olmaması beni rahatlatmış." ⁷Fakat gerçekten de bizimle paylaşacak hiçbir bilgi edinemedi mi?

1037, David'e tutukluların istedikleri an deneyi bırakamayacağını söylüyor. İlk sayımlardaki kadar asi davranmamasını öğütüyor. Şu an böyle şeyler yapmamaları onların yararına. Kaçış planı yapmak için "zayıf noktalarında gardiyanları alt edebilmeleri, bu yüzden de onlarla iyi geçinmeleri gerektiğini" söyleyerek David'e içini döküyor.

David ise bize 8612'nin herhangi bir kaçış planı yapmadığını söylüyor! Oysa bu saldırıyı savuşturmak için o kadar çok zaman ve enerji harcamıştık ki. "Elbette bu adamların bir kısmı arkadaşlarının ziyaret saatinde gelip onları kurtaracağını düşünüyor," demişti bize David, "veya tuvalet arasında geleceğini düşünüyorlardı fakat bu sadece bir hayal," ya da tutunmak istedikleri bir umut kırıntısı.⁸

Süreç içinde David'in muhbirimiz olacağına dair yaptığımız sözlü anlaşmayı bozduğunu anlıyoruz. Örneğin, tutuklulardan

biri kelepçelerinin anahtarını çaldığı halde David, anahtarların nerede olduğunu bilmediğini söylüyor. Deneyin sonunda, raporlardan öğrendiğimiz kadarıyla da bize orada olduğu süre boyunca yalan söylediğini anlıyoruz: "Kelepçenin anahtarının nerede olduğunu biliyordum fakat anlatmadım, en azından şimdiye kadar. Anlatırdım aslında ama bu adamların arasındayken onlara ihanet edemezdim."

David'in ansızın ve inanılmaz şekilde bir tutukluya dönüşmesi kendi raporlarında yazdıklarından çok daha açıktı. Hapishanemizde bulunduğu iki gün boyunca diğerlerinden hiçbir farkı yoktu. David, Stanford Şehir Hapishanesi'ne geldiği ilk günün sonunda bize hislerini şöyle anlatıyor: "Ne zaman dışarı çıkacağımı biliyordum ama benim dışarı çıkmam dışarıdaki insanlara bağlı olduğu için bu bilgi bile gitgide kesinliğini yitiriyordu. Bu durumdan nefret ediyordum. O gece uykuya dalarken kendimi kirli, suçlu ve korkmuş hissediyordum."

Tutuklular Şikâyetlerini Açıklıyor

Ben şehir polisiyle uğraşırken daha önce görüştüğüm üç kişilik tutuklu komitesi uzun bir şikâyet listesini Curt Banks'e ulaştırıyor. 5704'ün sözcü olduğu, 4325 ve 1037'nin de içinde bulunduğu komite tutuklular tarafından seçilmiş. Curt şikâyetlerini saygılı bir şekilde dinledi. Şikâyetler arasında tuvalet süresi limiti yüzünden yaşadıkları sağlıksız koşullar, yemeklerden önce ellerini yıkayabilecekleri temiz suyun ve duşun olmaması, buluşucu hastalıklar, kelepçelerin ve bileklerindeki zincirlerin çok ağır olmasından dolayı yaraların ve sıyrıkların oluşması var. Pazar günleri kilise hizmeti istiyorlar. Ayrıca zinciri bir bilekten diğerine değiştirebilme hakkı, egzersiz yapma hakkı, dinlenme zamanı, temiz üniformalar, diğer hücrelerdeki tutuklularla iletişim kurma hakkı, pazar günleri için mesai ücreti ve genel olarak ortalarda dolaşmak yerine daha kayda değer bir şeyler yapma fırsatı talep ediyorlar.

Curt, her zaman yaptığı gibi usanmadan dinliyor. Hiçbir duygu belirtisi göstermiyor. William Curtis Banks otuzlu yaşlarının

sonlarında, iki çocuk babası, dünyanın en iyi psikoloji fakültesinde okuduğu için gurur duyan doktora ikinci sınıf öğrencisi, açık tenli Afro-Amerikan bir adam. Çalıştığım diğer öğrenciler kadar çalışkan ve başarılı bir öğrenci. Hiçbir ciddiyetsizliğe, aşırılığa, zayıflığa, bahaneye veya aptallığa ayıracak vakti yok. Curt duygularını sabırlı bir görüntünün arkasına gizliyor.

Ağzı sıkı bir insan olan Jim-4325, Curt'un tutumunu hoşnutsuzluk olarak yorumlamış olmalı. Jim bunların aslında "şikâyet" değil de "öneri" olduğunu söylerken acele ediyor. Curt hepsine önerileri için teşekkür ediyor ve üstleriyle bu önerileri paylaşacağına dair söz veriyor. Acaba tutuklular Curt'un hiçbir not almadığını ya da ona yazılı listeyi vermediklerini fark ettiler mi? Fakat sistemimiz için asıl önemli olan bu otoriter düzene demokrasi görüntüsü vermek.

Ancak buradakilerin muhalif talepleri sistem içinde değişiyor. Eğer akılcıca davranılırsa böylesi bir değişim itaatsizliği ve isyanı engeller. Fakat muhalefet sistem içerisinde eritilirse, itaatsizlik azalır ve isyan ertelenir. Aslında şikâyetleri ulaştırmak için gösterdikleri bu makul çabayı güvence altına almazlarsa, bu seçilmiş yetkililer hiçbir amaçlarına ulaşamaz. Stanford Şehir Hapishanesi Şikâyet Komitesi sistemin zırhında bir delik açmayı başaramıyor. Fakat tutuklular taleplerini açıkça dile getirmenin ve yetkenin bir miktar, çok az da olsa şikâyetlerini dinlemesinin üzerlerinde bıraktığı iyi duygularla görüşmeden çıkıyorlar.

Tutuklular Dış Dünyayla İletişime Geçiyor

Tutuklular ilk mektuplarını potansiyel ziyaretçilerine göndermişlerdi. Onların bir kısmı da işte bu akşam, deneyin üçüncü günü geliyor. İkinci mektuplarını, istedikleri insanları sonraki ziyaretçi gününe davet etmek için ya da şehirden uzakta yaşayan ve onları ziyaret edemeyecek olan arkadaşlarına veya ailelerine gönderebilirler. Tutuklular bizim gözlemimiz altında mektuplarını yazıyorlar, gardiyanlar da kurallarda belirtildiği gibi mektupları güvenlik amacıyla gözden geçirdikten sonra postala-

mak için topluyor. Aşağıdaki örnek mektuplar tutukluların nasıl hissettiklerini daha iyi anlamamızı sağlıyor. Aralarındaki bir mektup ise bizim için büyük bir sürpriz oluyor.

Yakışıklı tam Amerikalı tutuklumuz Hubbie-7258 kız arkadaşından “yatakta oturarak ya da boş boş duvarlara bakarak geçirdiğim sıkıcı saatleri ilginç hale getirebilecek fotoğraflar ya da posterler getirmesini” istiyor.

Sert adamımız Zapata-bıyıklı Rich-1037 öfkesini bir arkadaşına anlatıyor: “Bir iş olmaktan çıktı burası artık, mahvolmuş haldeyim çünkü buradan çıkmak mümkün değil.”

Şikâyetleri her geçen gün artan Stew-8199 bir arkadaşına karışık mesajlar gönderiyor: “Buradaki yemek Ebenezer’in Tayland’a yaptığı ikinci yolculuğun üçüncü günündeki kadar iyi ve çok. İlginç pek bir şeyin olduğu yok. Genelde uyuyorum, numaramı sayıyorum ve gardiyanların aşağılamalarına maruz kalıyorum. Buradan çıkıp gitmek çok güzel olacak.”

Ufak tefek Asya-Amerikalı tutuklumuz Glenn-3401 ise buradan ne kadar öğrendiğini açıkça anlatıyor: “Burada geçirdiğim zaman tek kelimeyle berbat. Lütfen Jordan Hall’u bombala. Buradaki arkadaşlarım ve ben çok sinirliyiz. Buradan mümkün olduğunca çabuk kaçıp gitmek istiyoruz fakat giderken birkaç kafa kırmaya yemin ettim.” Mektubun sonuna da kafa karıştırıcı bir not ekliyor: “Bu kuş beyinliler senin gerçek olduğunu bilmesin...” Gerçek?

Bahsettiğim sürpriz ise nikotin bağımlısı, tutukluların yeni lideri Paul-5704’ten geliyor. Mektubunda sözde devrimi için aptalca bir şey yapıyor. Kız arkadaşına –gardiyanların da okuyacağı mektubunda– çıktığında yerel bir yeraltı gazetesinde yaşadığı deneyimle ilgili bir hikâye yazmayı planladığını söylüyor. Savunma Bakanlığı’ndan Deniz Kuvvetleri Araştırma Dairesi’nin benim araştırmamı desteklediğini öğrenmiş.⁹ Paul’ün bundan çıkardığı sonuç şu: Biz Vietnam Savaşı’na karşı çıkan öğrencileri hapishaneye atmanın en kolay yolunu arıyormuşuz! Açıkçası çok da deneyimli bir devrimci değil, zira devrim planlarını anlattığı mektubunu bizim kontrol edeceğimizi bilmeliydi.

Oysa bilmediği bir şey var; ben de 1966'dan bu yana Vietnam Savaşı'na karşı radikal ve aktivist bir profesörüm. New York Üniversitesi'nde ülkenin ilk tüm gece devam eden "tartışmalarını" örgütledim ve mezuniyet töreninde üniversitenin Savunma Sekreteri Robert McNamara'ya onur ödülü vermesine karşı geniş katılımlı bir yürüyüş örgütledim. Geçen sene ise Stanford'da binlerce öğrenciyi devam eden savaşa karşı yapıcı bir mücadeleye sevk ettim. Politik bir ruha sahibim ancak asla akılsızca hareket eden bir devrimci olmadım.

5704'ün mektubu şöyle başlıyor, "The Tribe ve The Berkeley Barb [alternatif bağımsız radikal gazeteler] ile çıktığımda hikâyeyi yayımlamaları için ayarlamalar yaptım." Sonrasında bizim küçük hapishanemizdeki yeni konumuyla ilgili böbürlenmeye başlıyor: "Bugün başkanlığını yaptığım şikâyet komitesiyle bir araya geldim. Yarm toplu ücretlerimiz için bir Yatırım Sendikası örgütleyeceğim." Bu deneyimin onun için çok yararlı olduğunu düşünüyor: "Devrimci hapis taktiklerine dair çok şey öğreniyorum. Gardiyanlar hiçbir şey beceremiyor çünkü bu kaşarlanmış manyakların moralini kimse bozamaz. Çoğumuz deliyiz ve kimsenin bu iş bitmeden pes edeceğini zannetmiyorum. Bazıları bize köleymişiz gibi davranmaya başladı ama onların da geri kalanımız üzerinde herhangi bir etkisi yok." Sonunda da büyük kalmın harflerle şöyle imzalıyor: "Tutuklunuz, 5704."

Bu bilgiyi gardiyanlarla paylaşmamaya karar veriyorum çünkü gardiyanlar intikam almak için ona kötü şeyler yapabilir. Fakat araştırmaya verilen ödeneğin yöneticilerin savaş makinesinin aracı olmakla suçlanması canımı sıkıyor; hele ki aktivist öğrencilerin etkili bir muhalefet örebilmeleri için bu kadar uğraşmışken. Bu araştırmaya verilen ödenek öncelikli olarak kimliksizliğin, birey dışılaşmanın ve kişilerarası saldırganlığın etkileri üzerine deneysel ve kavramsal bir araştırma için verildi. Hapishane deneyi üzerine fikir ortaya çıkınca başka bir fon aramadan aynı kurumdan bu proje için de fon vermesini istedim. Bu yüzden, Paul ve büyük ihtimalle Berkeley'li arkadaşlarının bu yanlış algıyı yayıyor olmasına öfkeliyim.

5704, belki aralıklarla süren bu ruh hali değişimleri, nikotin yoksunluğu belki de basın için heyecan verici bir konu bulma isteği sebebiyle bu hale geldi. Fakat her şekilde bizim için bugünü çok zor hale getiriyor. Üstelik bugün uğraşmamız gereken zaten çok fazla şey var. Aynı zamanda hücre arkadaşlarının yardımıyla Hücre 1'in demirlerini büküğü için tecrit odasına konuldu. Tecritteyken de iki kısım arasındaki bölmeyi tekmelediği için öğle yemeği verilmedi ve orada kalma süresi uzatıldı. Akşam yemeği süresince de işbirliği yapmaya yanaşmıyor, ayrıca tecritteyken kimse onu ziyaret etmeye gelmediği için de canı sıkkın. Neyse ki, akşam yemeğini yedikten sonra müdürle görüşmesinde sert bir biçimde azarlandı, sonrasında 5704'ün davranışları iyileşmeye başladı.

ZİYARETÇİLER İÇİN HAZIRLIKLAR YAPILIYOR: İKİYÜZLÜ GÖSTERİ

Ailelerin hücumuna karşı hazırlanmak için Carlo'nun Oakland'dan dönüp benimle birlikte çalışacağını umuyordum. Fakat her zamanki gibi o eski arabası bozulmuş ve tamir ediliyordu. Umuyorum ki bir sonraki gün toplanacak Şartlı Tahliye Kurulu'nu yürütmek için hazır olur. Carlo'yla uzun bir telefon görüşmesi yaptıktan sonra bu akşam için planımız hazır. Tüm tutuklular, ziyaretçiler geldiğinde gardiyanların yaptıklarını anlatmaya ve hapishanenin düzeltilmesi için mücadele etmeye hazır olacaktırlar. Biz de istediklerini onlara vereceğiz: Hapishane personeli kan lekelerini temizleyecek, sorun çıkaranları başka bir yere koyacağız. Böylece hapishane mükemmel görünecek.

Carlo ailelere hapishanemizin çocuklarına iyi bakılan sorun-suz ve düzgün bir sistemde işlediğine inandırmak için kısa zamanda neler yapabileceğime dair tavsiyeler veriyor. Ancak bu orta-sınıf beyaz aileleri bu çalışmanın iyi bir amaç uğruna olduğuna, oğullarına özen gösterdiğimizize ve onları yetkenin taleplerine uymayı öğrettiğimize inandırmamız gerektiğini söylüyor. Carlo gülerek şöyle devam ediyor: "Siz beyazlar kurallara itaat

etmeyi seviyorsunuz, yani onlar da herkes gibi doğru olanı yaptıklarını biliyorlar.”

Eylemin merkezine dönelim. Tutuklular yerleri ve hücreleri yıkıyor, tecrit levhası kaldırılıyor ve kokusunu yok etmek için her yere okaliptüs kokulu dezenfektan sıkılıyor. Çoraptan şapkalara ve bazı tutukluların kafasına sardığı havlular gizleniyor. Son olarak da müdür tutuklulara ziyaretçilerine hapishaneyle ilgili bir şikâyetle bulundukları anda ziyaretin sonlandırılacağını söylüyor. Gündüz vardiyasından akşam 9’a kadar ziyaretçilerle ilgilenmelerini ve herhangi bir baskın olması halinde destek kuvvet olmaları için görev sürelerini uzatmalarını istiyoruz. Destek gardiyanlarımızın da tamamını çağırıyoruz.

Sonra da tutuklularımıza favori yemeklerini veriyoruz; ikişer tavuklu kiş, ayrıca isteyenlere iki de tatlı ikram ediyoruz. Tutuklular yemeklerini yerken hafif bir müzik duyuluyor. Gece gardiyanları tutukluları izlerken gündüz gardiyanları akşam yemeğini servis ediyor. Yemeği bölen kahkahalar ya da kıkırdamalar olmadan hapishanedeki atmosfer, ilginçtir ki, medeni ve düzenli görünüyor.

Hellmann masanın başma oturuyor, geriye yaslanıyor ve sürekli, “2093, bu kadar güzelini daha önce yemedin, değil mi?” deyip duruyor.

2093 cevap veriyor: “Hayır, yemedim, Sayın İnfaz Koruma Memuru.”

“Annen sana hiç ikinci bir tabak vermedi, değil mi?”

“Hayır, vermedi Saym İnfaz Koruma Memuru,” diye cevap veriyor Çavuş itaatkâr bir şekilde.

“İşte, gör bak burada durumun ne kadar iyi, değil mi 2093?”

“Evet, Saym İnfaz Koruma Memuru.” Hellmann, Çavuş’un tabağından biraz yemek alıyor ve ona küçümseyen bir bakış atıyor. Aralarında bir gerilim oluşuyor.

Bu sırada ana kapının dışındaki koridorda ziyaretçiler için son hazırlıkları yapıyoruz. Ziyaretçilerin sorun çıkarma ihtimalleri bizi korkutuyor. Gardiyan, müdür ve hapishane amiri bürolarının olduğu duvarın karşısına, ziyaretçilerin içeri girmeyi

beklerken oturması için bir düzine katlanır sandalye koyuyoruz. Ziyaretçiler bir romandaki gibi keyifle bodruma doğru gelirken biz de plana uygun davranarak bilinçli ve sistemli bir şekilde ziyaretçilerin davranışlarını kontrol altında tutmaya çalışıyoruz. Oğullarını, kardeşlerini, arkadaşlarını ve sevgililerini görme ayrıcalığı verilmiş misafirlerimiz olduğunun farkında olmaları gerekiyor.

Çekici resepsiyonistimiz Susie Phillips ziyaretçileri sıcak bir şekilde karşılıyor. Üstünde bir düzine mis gibi kokan kırmızı güller olan büyük bir masanın arkasında oturuyor. Susie benim psikoloji lisans öğrencilerimden, ayrıca iyi görünümü ve jimnastik yeteneği sayesinde amigo takımında, yani Stanford Dolly'lerden biri. Susie ziyaretçileri teker teker içeri alıyor, geliş zamanlarını, ziyaret edecekleri tutuklunun ismini ve numarasını not ediyor. Ayrıca ziyaret sırasında uymaları *gereken* prosedürü anlatıyor. Her ziyaretçi önce müdürü görüyor, müdür hapishaneyle ilgili bilgi verdikten ve akraba ya da arkadaşları olan tutuklu akşam yemeğini bitirdikten sonra hapishaneye girebiliyorlar. Hapishaneye girerken olası endişelerini ve bu duruma tepkilerini paylaşmak için amirle görüşüyorlar. Bu kurallara uyduktan sonra da bir süre müzik eşliğinde bekliyorlar.

Susie bu kadar beklettiğimiz için özür diliyor fakat tutuklular bu akşam iki tatlı yiyebilecekleri yemek aralarını uzatıyorlar. Ziyaretçilerin bir kısmı bu durumdan rahatsız oluyor çünkü ya yapacak başka işleri var ya da ziyaret edecekleri tutukluyu ve bu tuhaf hapishaneyi görmek için sabırsızlanıyorlar.

Resepsiyonistimiz müdürle görüştüktan sonra ziyaretçilere, tutukluların yemek yemeleri çok uzun sürdüğü için ziyaret süresini on dakikayla sınırlamak zorunda kaldığımızı ve her tutuklu için en fazla iki ziyaretçi kabul edebileceğimizi bildiriyor. Ziyaretçiler söylenmeye başlıyor; oğullarının ve arkadaşlarının bu kadar düşüncesiz olması onları rahatsız ediyor. "Neden sadece iki kişi?" diye soruyorlar.

Susie içerideki alanın çok dar olduğunu ve yangın kuralları gereği alabileceğimiz maksimum insan sayısının iki olduğunu

söylüyor. Sonra da ekliyor: "Oğlunuz ya da arkadaşınız sizi buraya davet etmeden önce iki kişi sınırlaması olduğunu söylemedi mi?"

"Hayır! Söylemedi!"

"Üzgünüm, unutmuş olmalı ama en azından bir dahaki sefere biliyor olacaksınız."

Ziyaretçiler bekledikleri süreyi, bu ilginç çalışma hakkında aralarında konuşarak değerlendirmeye çalışıyorlar. Bazıları keyfi kurallardan şikâyet ediyor ama yine de iyi misafirlerin yapacağı gibi bu kurallara uyuyorlar. Bu şirin mekânın standart olduğunu görebilmeleri ve sorumsuz, bencil arkadaşlarının ve oğullarının söylediklerine inanmamaları için sahnemiz hazır. Böylece onlar da artık kurduğumuz bu hapishane tiyatrosunun habersiz katılımcıları.

Kişisel ve Kişisel Olmayan Ziyaretler

Tutuklu 819'un ailesi avluya giren ilk ziyaretçiler. Koridorun ortasındaki uzun masanın sonuna oturmuş oğullarını beklerken merakla etrafı inceliyorlar.

Baba, "Elini sıkabilir miyim?" diye soruyor gardiyana.

"Elbette, neden olmasın?" diye cevap veriyor soruya şaşırarak.

Sonra 819'un annesi de oğlunun elini sıkıyor! El sıkışmak mı?

Aileler ve çocukların o standart sarılması nerede?

(Fiziksel ilişkinin en aza inmesi gibi tuhaf durumlar gerçek ve güvenli cezaevlerinde görülür ancak bunun bizim hapishanemizde olmasını hiç beklemiyorduk. Ziyaret öncesinde bu tuhaf yere uygun davranışın ne olduğuna dair ziyaretçilerin beklentilerinde bir kafa karışıklığı yaratmaya çalıştık. Kafanız karışık, her şeyi en aza indirirsiniz.)

Buradan, 819'un ve ailesinin başında bekliyor. Hellmann, 819'un ailesiyle konuşmalarının mahremiyetini bölerek arada avluya girip çıkıyor. Sanki bu küçük ailevi ilişkiyi önemsemiyormuş ve normal bir konuşma yapıyorlarmış gibi 819'a doğru yöneliyor. Fakat 819 hapishaneyle ilgili kötü bir şey söyleyemeyeceğini çünkü söylerse sonrasında ondan acısını çıkaracaklarını

biliyor. 819'un ailesi ziyaretlerini beş dakikaya sığdırıyor çünkü geri kalan zamanda kardeşlerinin de onu görmelerini istiyorlar. Vedalaşırken yine oğullarının elini sıkıyorlar.

"Evet, burada her şey gayet iyi," diyor Stew-819 ailesine.

819'un ailesi ve tutukluların diğer arkadaşları çoğu gergin ebeveyninden çok daha farklı davranıyor. Sınırlar sebebiyle gözü korkmuş ailelerden farklı olarak çok daha gayriresmi ve keyifliler. Fakat gardiyanlar rahat vermiyor.

819 devam ediyor, "İnfaz koruma memurlarıyla çok hoş konuşmalar yapıyoruz." Tecrit cezasını tarif ediyor. Tam tecrit odasının olduğu yeri gösterecekken Burdan araya giriyor: "Tecrit hakkında daha fazla konuşmak yok, 819."

819'un kız kardeşi üniformasındaki numarayı ve bütün gün ne yaptığını soruyor. 819 kardeşinin sorularını cevaplıyor ve tutukluların onu nasıl etkilediğini anlatıyor. Gece gardiyanı varlığıyla ilgili sorunlarından bahsetmeye başladığı an Burdan onu tekrar durduruyor.

819: "Bizi sabah erkenden kaldırıyorlar... Bazı gardiyanlar gerçekten çok iyi, üst düzey infaz koruma memurları. Fiziksel olarak zarar vermiyorlar, copları var evet, ama..."

Erkek kardeşi çıktığı zaman neler yapacağını soruyor. 819 iyi bir tutuklu gibi cevap veriyor: "Burdan çıkamam, burası harika bir yer."

Burdan tam beş dakika sonra ziyareti bitiriyor. Ceros tüm bu zaman boyunca masada oturuyor, arkasında ise Varnish ayakta duruyor. Gardiyanların sayısı ziyaretçilerinkinden fazla! Misa-firleri ona gülümseyerek el sallarken 819'un yüzü sertleşiyor.

Tutuklu Rich-1037'nin anne ve babası geliyor şimdi de. Burdan yeni gelenlere ve 819'a sert bir bakış atarak masaya oturuyor. (Burdan'ın Che Guevara'nın gaddar haline benzediğini ilk defa fark ediyorum.)

1037: "Dün biraz garipti. Bugün buradaki tüm duvarları ve hücrelerimizi yıkadık... Zaman algımız yok. Güneşi görmek için hiç dışarı çıkmadık."

Babası iki hafta boyunca hep içeride mi kalacaklarını soruyor. Oğlu emin değil ama öyle olacağını tahmin ediyor. Bu ziyaret

iyi gidiyor gibi görünüyor, sohbetleri oldukça keyifli gidiyor fakat annesi oğlunun görüntüsünden dolayı endişeli. John Landry konuşmak için Burdan'a doğru gidiyor. İkisi de tutukluyla ailesinin konuşmasını duyabiliyor. 1037 gardiyanların yatağını elinden aldığını ve yerde yattığını anlatmıyor.

"Geldiğiniz için teşekkür ederim," diyor 1037, samimiyetle. "Geldiğim için mutluyum... Sonra görüşürüz, yarın değil öbür gün." 1037 onun adına birini araması için annesini çağırınca geri geliyor.

"Tamam, iyi bir çocuk ol ve kurallara uy," diyor oğluna.

Babası karısını nazikçe dışarı çıkarmaya çalışıyor. Ziyaretlerini uzatırlarsa diğerlerini ziyaretten mahrum bırakabileceklerinin farkında.

Hubbie-7258'in çekici kız arkadaşı avluya girerken tüm gardiyanlar canlanıyor. Bir kutu kek taşıyor ve onları gardiyanlarla da paylaşıyor. Gardiyanlar gürültülü bir şekilde kekleri süpürüyorlar. 7258 ise kız arkadaşıyla keyifli bir görüşme yaparken sadece bir tane kek yiyebiliyor. Gardiyanlar sanki varlıklarını hissettirmek için çok uğraşıyor gibiler. Burdan copunu masaya hafif hafif vurarak yanlarında dolanıp duruyor.

Arka planda Rolling Stones'un "Time is on My Side" şarkısı çalıyor. Bu ironi bu kısacık görüşmeleri yapmak için gelip giden ziyaretçiler tarafından fark edilmiyor.

Anne Her Şeyi Anlıyor, Baba ve Ben Onu Uzaklaştırıyoruz

Her ziyaretçiye yoğun programlarının arasında vakit bulup ziyarete geldikleri için teşekkür ediyorum. Müdür gibi ben de mümkün olduğunca yardımsever ve cana yakın olmaya çalışıyorum. Ayrıca hapishane hayatıyla ilgili yaptığımız araştırmanın mümkün olduğunca gerçekçi olmasına uğraştığımızı ve bunu takdir ettiklerini umduğumu ekliyorum. İleride yapacakları ziyaretlerle, hediye paketi göndermelerıyla ilgili sorular soruyorum ve çocuklarıyla özel olarak ilgilendiğimi söyleyerek kişisel endişelerini azaltıyorum. Her şey tıkr tıkr işliyor fakat zindanımıza gelecek olası bir saldırıya odaklanmadan önce birkaç ziyaretçiyle daha görüşmem gerekiyor. Ancak tam bu meseleyi

düşünürken 1037'nin annesi beni gafil avlıyor. Böylesi bir endişe yoğunluğuyla başa çıkabilecek kadar hazırlıklı değilim.

Anne ve baba ofisime girer girmez, kadın sesi titreyerek şöyle diyor: "Sorun çıkarmak istemiyorum efendim ama oğlumla ilgili endişelerim var. Onu daha önce hiç bu kadar yorgun görmemiş-tim."

Kırmızı alarm! Bu kadın hapishanemiz için sorun yaratabilir! Ayrıca haklı da, 1037 korkunç görünüyor. Sadece fiziksel olarak değil ruhsal olarak da çökmüş durumda. Tutuklular arasında en bitkin görünenlerden biri.

"Oğlunuzun sorunu ne olabilir?"

Sistemin işleyiş sürecinde bir sorunla karşı karşıya kalan her yetke gibi ani ve otomatik olarak bu tepkiyi veriyorum. Kurumsal olarak insanları suiistimal eden herhangi birinin yapacağı gibi sorunu sistemden bağımsızlaştırıyorum, meseleyi sanki sorun tutuklunun kendisiyle ilgiliymiş gibi, sanki *onda* bir sorun varmış gibi ele alıyorum.

Kadın bu oyalama taktiklerini yemiyor. Oğlunun çok bitkin görüldüğünü, gece boyu uyumamış olduğunu anlatmaya devam ediyor. Araya giriyorum:

"Uyku bozukluğu mu var?"

"Hayır, gardiyanların onu 'sayım' diye bir şey için uyandır-dıklarını söyledi."

"Evet, elbette, sayımlar. Vardiya değişimlerinde gardiyanlar tutukluların burada olduğundan emin olmak için numara sayı-mu yaptırıyorlar."

"Gecenin bir yarısı da mı?"

"Gardiyanlarımız sekiz saatlik vardiyalarla çalışıyor. Gardi-yan gruplarından biri göreve gece saat ikide başlıyor. Mecburen tutukluların hücrelerinde olduğundan, kaçmadıklarından emin olmak için onları uyandırmak zorunda kalıyorlar. Sizce bunda bir sorun mu var?"

"Hayır, ama emin değilim..."

Anneyi yatıştıramıyorum, o yüzden başka bir taktik deneyip sessiz duran babaya yöneliyorum. Gözlerinin içine bakarak er-keksi gururuna oynuyorum.

"Affedersiniz, efendim. Oğlunuzun bu anlattıklarını kaldıracabileceğini düşünmüyor musunuz?"

"Elbette, kaldırabilir, o gerçek bir liderdir, bilirsiniz, şeyin kaptanı gibi... eee..."

Ne söylediğini yarım yamalak dinliyorum ama ses tonundan ve mimiklerinden babayla aramda bir bağ kurduğumu anlıyorum. "Ben de sizinle aynı fikirdeyim. Oğlunuzun böylesi zor bir süreci atlatabilecek güce sahip olduğunu düşünüyorum." Anneye dönerek onu ikna etmek için devam ediyorum: "Sizi de temin ederim ki oğlunuzla yakından ilgileneceğim. Geldiğiniz için teşekkür ederim, umarım bir daha görüşürüz."

Baba resmi ve erkeksi bir şekilde elimi sıkıyor. Onun yanında yer aldığımı belli etmeye çalışan bir tavırla göz kırpyorum. Sesizce aramızda bir anlaşmaya varıyoruz, "küçük hanımların" aşırı tepkilerini hoş göreceğiz. Ne kadar da adi adamlarız, üstelik her şeyi tamamen erkeksi içgüdülerimizle otomatik olarak yapıyoruz!

Bu yapmacık olaydan sonra Bayan Y.'den aynı gece yazılmış duygusal bir mektup alıyorum. Bayan Y.'nin hapishanemize ve oğlunun durumuna dair gözlemleri ve içgüdüleri tamamen doğru:

Kocam ve ben "Stanford Şehir Hapishanesi'ne" oğlumuzu görmeye gittik. Her şey çok gerçek göründü bana. Oğlum bu deneye gönüllü olduğu zaman ne ben ne de o, bu kadar şiddet dolu bir deneyim olacağını bekliyorduk. Çok bitkin görünüyordu ve en çok da uzun süredir güneş ışığı görmemiş olmasından şikâyet ediyordu. Ona gönüllü olduğu için pişman olup olmadığını sordum, en başta pişman olduğunu söyledi. Ancak ruh hali sürekli değişmiş ve sonunda da durumu kabullenmiş. Hayatı boyunca kazandığı en zor para bu olacak, eminim.

1037'nin Annesi

NOT: Bu projenin çok başarılı olmasını dileriz.

Her ne kadar bu ziyareti başarılı bir şekilde idare ettiğimi düşündüysem de sert tutuklularımızdan biri olan Rich-1037'nin akut stres bozukluğu sebebiyle sonraki birkaç gün içinde tahliye

edildiğini söylemeliyim. Yazdığı mektuptan da görebileceğimiz gibi annesi oğlundaki bu değişimin farkına önceden varıyor.

İSYANCILARI ENGELLEME PLANI: HAPİSHANE'Yİ TERK ETME OYUNU

Son ziyaretçi çıktıktan sonra en savunmasız anımızda kimse gelip hapishaneyi basmadığı için hepimiz rahat bir nefes alabiliyoruz. Fakat tehlike henüz geçmedi! Tekrar karşı isyan moduna geçmemiz gerekiyor. Planımız gardiyanların cezaevindeki araç gereci sökerek, ortalığa dağınık bir görüntü sağlaması. Bu sırada, gardiyanların bir kısmı ise tutukluların ayaklarını birbirine zincirleyerek, onları asansörle bodrum kattan beşinci kattaki nadiren kullandığımız, güvenli ve geniş odaya götürecek. Eylemciler hapishaneyi özgürleştirmeye geldiğinde orada beni tek başına otururken bulacaklar, ben de onlara deneyin bittiğini anlatacağım. Erken saatlerde deneyi sonlandırdığımızı ve herkesi eve gönderdiğimizizi, dolayısıyla ortada özgürleştirilecek bir şeyin kalmadığını söyleyeceğim. Ortalığı kontrol edip oradan gittikten sonra tutukluları geri getirecek ve hapishane güvenliğini iki katına çıkaracağız. Eğer eylemciler arasında 8612 de varsa onu da yakalayıp tekrar hapsedmenin yollarını bile düşünüyoruz. Çünkü 8612'nin tahliyesi sahte beyana dayanıyor.

Şu sahneyi hayal edin. Boş bir koridorda, nam-ı diğer "avlu-da" yalnız başıma oturuyorum. Stanford Şehir Hapishanesi'nin kalıntıları ortalığa dağıtılmış, hücre kapılarının üzerindeki işaretler ve menteşeleri düşmüş, giriş kapısı sonuna kadar açık. Dâhiyane Makyavelci karşı planımızı anlatmak için sabırsızlanıyorum. Fakat isyancılar yerine psikoloji meslektaşlarımdan birine –eski bir dostum, ciddi bir bilimadamı ve aynı zamanda doktora oda arkadaşım– rastlıyoruz. Gordon neler olduğunu soruyor. Meslektaşım ve karısı tutuklular beşinci kata götürülürken görmüş ve üzülmüşler. Tutuklular çok perişan görüldüğü için de onlara bir kutu kurabiye almışlar.

Bir yandan ani bir baskın beklerken bir yandan da araştırmayı mümkün olduğunca kısa ve çabuk anlatmaya çalışıyorum. Sonra

bu akademik meraklı arkadaşım çok basit bir soru soruyor: "Peki, araştırmadaki bağımsız değişkenin ne?" Ona bağımsız değişkenimizin gönüllü nesnelerimizin gardiyan veya tutuklu rollerine dağılımı olduğunu ve bu dağılımın da elbette rasgele olduğunu söylemeliydim. Bunları söylemek yerine sinirleniyorum.

Burada bir hapishane isyanıyla karşı karşıyayım. Adamlarımın güvenliği ve hapishanemin istikbali tehlikede ve ben tek derdi bağımsız değişken gibi saçma sapan bir şey olan, liberal, dinozor bir profesörle uğraşmak zorundayım! Kendi kendime düşünüyorum: Bir sonraki sorusu bir rehabilitasyon programınız var mı, olacak! Aptal herif. Yanından ayrılıp olası saldırıyı önleme işine geri dönüyorum. Bekliyorum, bekliyorum.

Sonunda her şeyin sadece bir dedikodudan ibaret olduğunu anlıyorum. Bir şey olduğu yok. Oysa saldırıyı önlemek için de o kadar zaman ve enerji harcadık. Aptal gibi yardım etmeleri için polise yalvardım, üst katlardaki pis depoyu temizledik, hapishaneyi tamamen boşalttık ve tutukluları yukarıya çıkardık. Daha da önemlisi değerli zamanımızı boşa harcadık. Araştırmacılar olarak en büyük günahımız ise tüm gün hiçbir sistematik veri toplamamış olmamız. Tüm bunlar da dedikodunun nasıl yayıldığına ve çarpıtıldığına dair profesyonel ilgisi olan ve bu sebeplerle düzenli olarak eylemler yapan birinden kaynaklanıyor. Biz ölümlüler aptal olabiliyoruz, özellikle de ölümlü duygularımız sebeplere hükmediyorsa.

Hapishaneyi tekrar düzenleyip tutukluları saçma bir şekilde üç saat boyunca kaldıkları penceresiz, sıcak ve havasız depodan çıkarıp cezaevine geri götürüyoruz. Tüm bu olanlar ne kadar da aşağılayıcı! Craig, Curt, Dave ve ben gece boyunca neredeyse hiç göz teması kuramıyoruz. Üzerinde açıkça konuşmamış olsak da bu yaşananları kimseye anlatmamakta ve "Dr. Z.'nin Aptallığı" olarak ilan etmemekte anlaşıyoruz.

Aptallık Eden Bizdik, Peki Bedelini Kim Ödeyecek?

Hepimiz büyük bir hayal kırıklığı yaşıyoruz. Ayrıca bir yalana böylesi bir sebatla inanmak için bu kadar hazır olmamızın ve ye-

terli bir meşrulaştırmaya ihtiyaç bile duymadan böylesi gereksiz bir işe kendimizi adamamızın yarattığı bilişsel çelişkinin gerili-miyle uğraşıyoruz.¹⁰ Dahası, bir de “grup düşünme” deneyimi yaşadık. Bu deneyimde ben, liderleri olarak dedikodunun doğru olduğunu kabul ettiğim anda geri kalan herkes de saldırının ger-çek olduğunu varsaydı. Kimse şeytanın avukatlığını yapmadı fa-kat her grubun aptalca hatta korkunç kararlar almasını engelle-yecek birine ihtiyacı var. Yaşadıklarımız bana John Kennedy’nin Küba’yı işgal etmek gibi “talihsiz” bir karar alarak Domuzlar Körfezi Çıkarması’yla hüsrana uğramasını hatırlatıyor.¹¹

Ayrıca herhangi bir araştırma için temel olan tarafsız nesnel-liği de kaybetmeye başladığımızı görebiliyorum. Bir araştırma yürütücüsünden çok bir cezaevi amiri olmaya başladım. Bayan Y. ve kocasıyla görüştüğüm andan itibaren cezaevi amiri gibi davranmaya başladığımı görmeliydim. Komiserle yaşadığım öfke nöbetinden bahsetmiyorum bile. Fakat psikologlar da in-sandır ve profesyonel düzeyde araştırdıkları dinamiklere kişisel düzeyde tabidir.

Hayal kırıklığımız ve utancımız avluda sessizce yayılıyor. Geçmişe bakarak sadece hatamızı kabul edip yolumuza devam etmemiz gerekiyor fakat herhangi bir insanın yapabileceği en zor şeylerden biridir bu. Oysa sadece şunu söylememiz gereki-yor: “Bir hata yaptım. Özür dilerim.” Ancak tam tersine suçu üs-tümüzden atmak için bilinçsizce bir günah keçisi arıyoruz. Çok uzağa bakmamıza da gerek yok. Etrafımız bizim hatamızın ve utancımızın bedelini ödeyecek tutuklularla dolu.

Çarşamba: Kontrol Kaybı

Deneyin dördüncü günündeyiz. Bitmek bilmeyen sorunlarla cebelleştiğimiz salı gününden sonra daha sakin bir günü dört gözle bekliyorum. Günlük programımız hapishanemizin her yanını saran, her gün değişen ilginç olaylarla dolu gibi görünüyor. Bu sabah hapishane papazlığı yapmış bir rahip buraya ziyarete geliyor. Bana bu hapishane simülasyonunun ne kadar gerçekçi olduğuna, gerçek hapishane deneyimine uygun olup olmadığına dair değerlendirme yapacak. Daha önce ona yaptığım bir iyiliğin karşılığını veriyor. Yaz okulu derslerinden birinde yazdığı bir rapora bazı referanslar vermiştim. Rahibin ziyareti çalışmamız başlamadan önce ayarlanmıştı aslında ama gelişi aynı zamanda Şikâyet Komitesi'nin kilise hizmeti talebini de karşılayacak. Kurulun başında hapishane danışmanımız Carlo Prescott var. Şartlı tahliye talebi sürekli reddedilen eski hükümlü Carlo tahliye kurulu başkanı oluyor. Carlo'nun bu radikal rol değişimiyle nasıl başa çıkacağını görmek ilginç olacak.

Akşam yemeğinden sonra başka bir gece ziyareti için tutuklulara söz veriyoruz. Bu söz bazı tutukluları rahatlatıyor olmalı. Aynı zamanda, bir de giden sorunlu tutuklumuz Doug-8612'nin yerine 416 numarasıyla yeni birini almayı planlıyorum. Bugün yapılacak çok şey var fakat salı gününden sonra, tüm bu işler Stanford Şehir Hapishanesi amiri ve personeli için mesele bile değil.

RAHİP BULMACASI

Peder McDermott yaklaşık 1,88 m boylarında uzun bir adam. İnce ve düzgün biri, düzenli olarak egzersiz yapıyormuş gibi görünüyor. Azalan saçları, kocaman gülümsemesi, düzgün burnu ve canlı ten rengi için yüzünde daha büyük bir alan açıyor. Düm-düz duruyor, dik oturuyor. Oldukça iyi de bir mizah anlayışı var. McDermott kırklı yaşlarının sonlarında, bir Doğu Yakası hapishanesinde dini danışmanlık deneyimi olan bir İrlanda Katolik rahibi.¹ Kolalı yakası ve ütülü siyah takım elbisesiyle, bir filmden fırlamış neşeli ama katı bir kilise papazına benziyor. Rahip rolüne girip çıkarken o kadar akıcı ki, şaşıyorum. Bazen ciddi bir bilimadamı, bir bakıyorsun düşünceli bir rahip, birden iş sözleşmesi yapan bir adam oluyor. Fakat her zaman esas rolüne geri dönüyor; "Rahip-Adam".

Ofisimde kişilerarası şiddete dair yazacağı rapora yardımcı olması için hazırladığım dipnotlarla dolu uzun referans listesinin üstünden geçiyoruz. Ona bu kadar zaman ayırmamdan çok etkileniyor ve hazırladığım referans listesinden memnun görünerek, "Size yardımcı olmak için ne yapabilirim?" diye soruyor.

"Zamanın oldukça deneyimizdeki öğrencilerle, mümkün olduğunca çok öğrenciyle konuşmanı, sana anlattıkları ve senin gözlemlerin doğrultusunda da hapishane deneyimlerinin ne kadar gerçekçi olduğuna dair dürüst bir değerlendirme yapmanı istiyorum."

"Elbette, yardımlarınızın karşılığını vermekten memnun olurum. Karşılaştırma temeli olarak da uzun yıllar çalıştığım Washington D.C.'deki ıslahevini kullanabilirim."

"Mükemmel, yardımınız için minnettarım."

Şimdi şapkaları değiştirmenin vakti: "Müdür, papazla görüşmek isteyen tutukluların bu ayrıcalıktan yararlanmak için kayıt olmasını istiyor. Bazıları sizinle görüşmek istiyor, bazıları da dini hizmetlerin bu hafta sonu verilmesini talep ediyor. Yalnızca bir tutuklu, 819 numara, kendisini hasta hissettiği ve uyumak istediği için sizinle konuşamayacak."

"Tamam, gidelim, ilginç olacak gibi görünüyor," diyor Papaz McDermott.

Müdür Hücre 2 ile 3'ün arasındaki duvara papaz ve onunla görüşmeye gelen tutuklular için sandalyeler yerleştirmiş. Papazın yanma oturmak için kendime de bir sandalye alıyorum. Jaffe tam yanımda, tutukluları görüşme için hücrelerinden getirirken çok ciddi görünüyor. Gerçek bir rahibin bizim sahte tutuklularımız için dini danışmanlık yapmasının sahte gerçekliği hoşuna gidiyor. Jaffe rolüne kendini kaptırmış görünüyor. Ben ise tutukluların olası şikâyetleri ve papazın onları ıslah etmek için neler yapacağıyla ilgili endişeleniyorum. Bizim düşük kaliteli kame-ramız istediğim kadar yakın çekim yapamıyor olsa da Jaffe'den Curt Banks'in bu görüşmeleri mümkün olduğunca yakından çektiğinden emin olmasını istiyorum.

Çoğu görüşme benzer biçimde gerçekleşiyor.

Papaz kendisini tanıtıyor: "Ben, Peder McDermott, evlat, senin adın ne?"

Tutuklu cevap veriyor: "Ben 5486, efendim," veya "Ben 7258, peder." Sadece birkaçı ismini veriyor, geri kalanı isimleri yerine sadece numaralarını söylüyor. İlginç bir şekilde peder ürkmüyor, çok şaşıyorum. Tutuklu rolünde sosyalleşme gerçekten de işe yarıyor.

"Neden hapishanedesin?"

Tutuklular "soygun" veya "silahlı soygun" ya da "haneye tecavüz" veya "459 no'lu maddenin ihlali" şeklinde cevap veriyor.

Bazıları ekliyor: "Fakat ben masumum..." veya "... sebebiyle tutuklandım fakat aslında bunu yapmadım, efendim."

Sonrasında peder, "Seni görmek güzel, genç adam," ya da tutuklunun ilk adını söylüyor. Nerede yaşadıklarına, ailelerine ve ziyaretçilerine dair sorular soruyor.

"Bu zincir neden bileğinde?" diye soruyor tutuklulardan birine, Peder McDermott.

"Sanırım özgürce hareket etmemizi engellemek için," diye cevap veriyor.

Bazılarına onlara nasıl muamele edildiğine, nasıl hissettiklerine, herhangi bir şikâyetleri olup olmadığma ve kendisinden yardım isteyip istemediklerine dair sorular soruyor. Pederimiz

sonra, benim tüm beklentilerimi aşarak hapsedilmelerinin yasal yönleriyle ilgili temel sorular soruyor.

“Kimse kefaletini ödedi mi?” diye soruyor tutuklulardan birine. Veya 4325’e ciddi bir şekilde şu soruyu yöneltiyor: “Avukatın davanla ilgili ne düşünüyor?”

Çeşitlilik olsun diye diğerlerine de şöyle sorular soruyor: “Ailene sana yöneltilen suçlamaları anlattın mı?” veya “Savunma avukatıyla görüştün mü?”

Hepimiz bir anda kendimizi “Alacakaranlık Kuşağı’nda” buluyoruz. Peder McDermott, hapishane papazı rolüne fazla adapte oluyor. Sahte cezaevimiz tutukluları, gardiyanları ve beni de etkilediği gibi pederi de rolüne alıştıran çok gerçekçi bir durum yaratıyor.

“Telefon etmemize izin verilmedi ve henüz mahkemeye bile götürülmedik. Dava gününden bahsedilmedi bile, efendim.”

Peder şöyle diyor: “Evet, davanla birinin ilgilenmesi gerekiyor. Yani, burada savaşabilirsin fakat ağır ceza mahkemesi başkanına yazmanın tek başına ne yararı olur? Bir cevap alman çok zaman alır. Ailenin bir avukatla anlaşması gerekiyor çünkü şu anki konumunda senin yapabileceğin pek bir şey yok.”

Tutuklu Rich-1037, “Kendi avukatım olmak istiyorum, çünkü birkaç yıl içinde okulumu bitirince avukat olacağım zaten,” diyor.

Peder alaycı bir şekilde gülümsüyor. “Gözlemlerime dayanarak söylüyorum. Kendi avukatlığını yapan bir tutuklu genelde çok duygusal olmaya meyillidir. Eski bir deyiş vardır, ‘Kendisini temsil eden biri, avukatı salak yerine koyar.’”

1037’ye süresinin bittiğini ve sıradaki tutuklunun gelmesi için müdürün yanına gitmesini söylüyorum.

Peder, Çavuş’un aşırı resmi tavrı ve “iddia edilen suçlamaları işlediğim için hizmet ediyor olmam adil bir durum” diyerek yasal danışmanlık almayı düşünmemesi üzerine afallıyor. “Ona benzeyen başka tutuklular da var mı yoksa özel bir vaka mı?” diye soruyor McDermott. “O özel bir vaka, Peder.” Çavuş’tan hoşlanmak çok zor. Peder bile ona küçümseyerek bakıyor.

Tutuklu Paul-5704 kurnaz davranıyor ve sigara içmesine izin verilmediğini bildiği halde pederden bir sigara otlanma fırsatını kaçırmıyor. Sigarasını yakıp derin bir nefes alırken bana nispet yaparcasına sırtıyor ve büyük bir "zafer" işareti yapıyor; sözlü olmayan bir "seni yendim". Şikâyet Komitesi başkanı hapishane rutininden bir an olsun kurtulmuş olmasının tadını çıkarıyor. Sonra içmek için bir sigara daha istemesini bekliyorum. Ancak Gardiyan Arnett'in tutuklunun bu hakaretini not aldığını fark ediyorum. Tutukluya bu kaçak sigaranın ve ukala sırtışının bedelini ödetecek gibi görünüyor.

Görüşmeler birbiri ardına kısa konuşmalarla, kötü koşullarla ilgili şikâyetler ve kuralların ihlalleriyle devam ederken benim de gitgide kafam karışıyor.

Yalnızca 5486 bu senaryonun içine dahil olmayı, buranın gerçek bir hapishane olduğunu kabul ederek oyun oynamayı ve özgürlüğünü geri almak için gerçek bir pederin yardımına ihtiyaç duyan gerçek bir tutuklu olmayı reddediyor. Yalnızca 5486 bu durumu –kontrolden çıkan– bir "deney" olarak tanımlıyor. Jerry-5486 buradaki en mantıklı ancak en az göze çarpan adam. Onun şimdiye kadar bir gölge olduğunu, özel bir muamele için gardiyanlar tarafından hiç çağırılmadığını ve sayınılarda, isyan veya karışıklık sırasında neredeyse hiç göze çarpmadığını fark ediyorum. Bugünden sonra gözüm 5486'nın üzerinde olacak.

Sonraki tutuklumuz ise tam tersine pederden hukuki yardım almak için çok istekli. Ancak hukuki sürecin ne kadara patladığını duyunca afallıyor. "Evet, avukatınızın avans olarak hemen beş yüz dolar istediğini düşün. Beş yüz doların var mı? Eğer yoksa ailen hemen şimdi beş yüz dolar ve fazlasıyla gelmek zorunda."

Tutuklu Hubbie-7258 pederin yardım önerisini kabul ediyor ve hukuki desteği ayarlayabilmesi için annesinin adını ve telefon numarasını veriyor. Kuzeninin yerel savunma dairesinde çalıştığını ve kendisini buradan çıkarmak için yardım edebileceğini söylüyor. Peder McDermott talebini yerine getireceğine söz veriyor ve Hubbie, Peder sanki Noel Baba'yınuş da ona yeni bir araba getirmiş gibi neşeleniyor.

Tüm mizansen gittikçe tuhaflaşıyor.

Gitmeden önce ve tutukluların yedisiyle samimi görüşmeler gerçekleştirdikten sonra peder, en peder haliyle onunla görüşmek istemeyen ama yardımına ihtiyaç duyabilecek tek tutukluyu soruyor. Gardiyan Arnett'ten 819'u pederle birkaç dakika konuşması için ikna etmesini istiyorum; 819'un kendisini daha iyi hissetmesini sağlayabilir.

Tutuklu 819 ruhani danışmanıyla buluşmak için hazırlandığı sırada Peder McDermott benimle bir sırrını paylaşıyor: "Hepsi çok naif tutuklular. Hapishaneyle veya hapishanenin ne için olduğuyla ilgili hiçbir şey bilmiyorlar. Bana kalırsa bu eğitilmiş insanlara özgü bir durum. Bunlar hapishane sistemini değiştirmek için uğraşmasını isteyeceğiniz türden insanlar, yarının liderleri, bugünün oy kullananları ve toplumsal eğitimi biçimlendirecek olanlar. Hapishanelerin ne olduğuna ve bir insana neler yapabileceğine dair yeterince bilgileri yok. Fakat burada yaptıklarınız gerçekten iyi, onlara hapishaneyi öğretecektir."

Pederin sözlerini güven oyu, günün vaazı olarak algılıyorum fakat kafam hâlâ karışık.

Tutuklu Stew-819 en hafif deyiimiyle korkunç görünüyor; gözlerinin altında koyu halkalar var saçları darmadağınık. Bu sabah Stew-819 kötü bir şey yaptı: Bir sinir anında hücrelerini altüst etti, yastığını yırttı, içindeki tüyleri ortaya saçtı. Tecrit odasına götürüldü ve dağıttıklarını hücre arkadaşları toplamak zorunda kaldı. Dün akşam ailesi onu ziyarete geldiğinden beri de depresyonda. Arkadaşlarından biri gardiyana, ailesi görüşmelerinin harika gittiğini düşünürken kendisinin tam tersini hissettiğini söyledi. Ailesi 819'un şikâyetlerini dinlememiş, anlatmaya çalıştığı durumuyla ilgilenmemiş, yalnızca gittikleri bir oyunla ilgili konuşup durmuşlar.

Peder: "Ailenle sana bir avukat tutmalarıyla ilgili konuşup konuşmadığını merak ediyorum."

819: "Benim tutuklu olduğumu biliyorlar. Onlara burada ne yaptığımı, bize verdikleri numaraları, kuralları ve sorunları anlattım."

Peder: "Şu an kendini nasıl hissediyorsun?"

819: "Başım çok ağrıyor, doktora ihtiyacım var."

Araya girerek, baş ağrısının sebebini öğrenmeye çalışıyorum. Tipik bir migren mi yoksa yorgunluktan, açlıktan, sıcaktan, stresten, kabızlıktan veya görüş sorunlarından mı kaynaklandığını soruyorum.

819: "Kendimi bitkin hissediyorum. Sinirli."

Bir anda çöküyor ve ağlamaya başlıyor. Gözyaşları ve derin iç geçirmeler... Peder sakın bir şekilde gözyaşlarını silmesi için mendil veriyor.

"Sakin ol, o kadar da kötü olamaz. Ne kadar zamandır buradasın?"

"Sadece üç gün!"

"Duygusallığını biraz törpülemelisin."

819'u sakinleştirmeye çalışıyorum. Onu avludan çıkarıp kayıt yaptığımız bölmenin arkasındaki dinlenme odasına götürmek için hazırlıyorum. Orada rahatça dinlenebileceğini ve ona güzel yemekler getireceğimi söylüyorum. Baş ağrısının geçip geçmeyeceğini göreceğiz. Eğer geçmezse 819'u sağlık kontrolü için Öğrenci Sağlık Merkezi'ne götüreceğim. Kaçmaya çalışmayacağına söz verdiriyorum çünkü onu az güvenli bir alana götürüyorum. Kendisini tahliye edilmek isteyecek kadar kötü hissedip hissetmediğini soruyorum. Devam etmek istediğini ve herhangi bir düzenbazlığa yeltenmeyeceğini söylüyor.

Peder, 819'a: "Belki de buranın kokusuna tepki veriyorsundur. Buradaki hava çok kasvetli. Kötü bir koku var ve kokuya alışmak uzun sürüyor. Toksik bir koku gibi, belki de fazla güçlü ama bu pis koku burayı gerçek bir hapisaneye benzetiyor. [McDermott hapishaneye artık bir olmuş, bizim alıştığımız ve biri söyleyene kadar fark etmediğimiz idrar ve dışkıyı kokluyor.] Dengeni bulmak zorundasın, bir sürü tutuklu nasıl başa çıkacağını öğreniyor."

Avludan ofisime doğru giderken peder çalışmanın gerçek bir hapisane gibi işlediğini ve tipik "ilk hüküm sendromu", tutukluların kafa karışıklığı, asabiyet, öfke, depresyon ve aşırı duygu-

sallıkla dolu olduklarını gözlemlediğini söylüyor. Bu tepkilerin bir hafta sonra geçeceğini garanti ediyor çünkü bu kadar yumuşak davranarak bir tutuklunun hayatta kalamayacağını söylüyor. Ayrıca bu durumun 819 için kendisinin kabul etmek istediğinden çok daha gerçek olduğunu ekliyor. 819'un danışmanlığa ihtiyacı olduğunda fikir birliğine varıyoruz. 819'un dudakları ve elleri titrediği, gözleri dolduğu halde burada yapamayacağını, çıkmak istediğini kabul etmediğini söylüyorum. Sanırım korktuğu fikrini kabul edemiyor, erkekliğinin tehdit altında olduğunu hissediyor veya bizim –benim– onun saygınlığını koruyarak buradan çıktığını söylememizi istiyor olabilir. “Belki de. Bu, ilginç bir olasılık,” diye ekliyor Peder McDermott tüm olanlara tepki olarak.

Peder’e hoşça kal derken aileleri gerçekten arayıp aramayaacağını soruyorum. “Elbette, arayacağım, aramak zorundayım. Bu benim görevim.”

“Elbette, ne kadar aptalım, bu sizin göreviniz, doğru.” (Tam da ihtiyacım olan şey, uğraşmak zorunda olduğum aileler ve avukatlar. Sırf bir peder buranın gerçek bir hapisane olmadığını, buradakilerin gerçek tutuklular olmadığını bildiği halde gerçek bir rahip olarak görevini yapmaya söz verdiği için bütün bunlarla uğraşmak zorundayım. Ama neyse artık, oyun devam etmeli.)

Pederin ziyareti gerçeklik ve yanılısma, rol yapma ve gerçek kimlik arasındaki büyüyen karışıklığı gözler önüne seriyor. Peder gerçek dünyadaki gerçek hapisanelerdeki kişisel deneyimleri bilen gerçek bir rahip ve bizim hapishanemizin sahte olduğunun farkında olduğu halde tamamen rolüne uygun davranarak şovumuzu gerçeğe dönüştürüyor. Dik bir şekilde oturuyor, ellerini belirli bir şekilde tutuyor, kendine özgü bir tavır var, öğüt vermek için öne eğiliyor, tutukluların omuzlarını sıvazlıyor, aptallıklarına somurtuyor ve beni Saint Anselm Katolik Kilisesi’ndeki Pazar Okulunda geçirdiğim çocukluğuma geri götüren bir tonda ve tempoda konuşuyor. Ajanstan gönderilseydi bu kadar iyi bir rahip imajı çizemezdi. Peder tüm o rahiplik

işlerini yaparken sanki hepimiz tuhaf bir film setindeydik ve ben bu aktörün rolünü ne kadar iyi yaptığını hayranlıkla izliyordum. Her şekilde bu rahip ziyareti deneyimizi her zamankinden daha gerçekçi bir hapishaneye dönüştürmüştü. Özellikle de bunun “sadece bir deney” olduğunu düşünen tutuklular için burası artık gerçek bir hapishane oldu. Pederin mesajı yeni bir araç oluyor. Senaryomuz şimdi de Franz Kafka’nın veya Luigi Pirandello’nun ellerinde mi?

Tam o sırada avludan sesler yükseliyor. Tutuklular bağırıyor. Tutuklu 819’la ilgili yüksek sesle tezahürat yapıyor.

Arnett: “Tutuklu 819 kötü bir şey yaptı. Bunu on kez söyleyin, yüksek sesle.”

Tutuklular: “Tutuklu 819 kötü bir şey yaptı!” (Defalarca tekrarlıyorlar.)

Arnett: “Tutuklu 819’a kötü bir şey yaptığı için ne oluyor, Tutuklu 3401?”

3401: “Tutuklu 819 cezalandırılıyor.”

Arnett: “Tutuklu 819’a ne oluyor, 1037?”

1037: “Emin değilim, Saym İnfaz Koruma Memuru.”

Arnett: “Cezalandırılıyor. En baştan, 3401.”

3401 mantrayı tekrarlarlarken 1037 de yüksek sesle ekliyor: “Tutuklu 819 cezalandırılıyor, Sayın İnfaz Koruma Memuru.”

1037’ye ve diğer tutukluların her birine sırayla aynı soru soruluyor ve hepsi de aynı şekilde, tek başına ve sonra da topluca cevap veriyor.

Arnett: “Hatırladığınızdan emin olmak için beş kere daha söyleyin. Tutuklu 819 kötü şeyler yaptığı için hücreleriniz darmadağın. On kere tekrarlayın!”

“Tutuklu 819’un yaptıkları yüzünden hücremiz darmadağın!”

Tutuklular cümleyi tekrarlıyor fakat avukat olmayı planlayan 1037 artık diğerlerine katılmıyor. Gardiyan John Landry copuyla tehditkâr bir şekilde 1037’ye doğru yöneliyor. Landry, Arnett’e 1037’nin katılmadığını söyleyince Arnett de sorunun ne olduğunu anlamak için tutukluları susturuyor.

Tutuklu 1037, Arnett'e karşı çıkıyor: "Bir sorum var Saym İnfaz Koruma Memuru. Yalan söylemememiz gerekmez mi?"

Arnett en resmi, sakın ve tamamen güvenilir tarzıyla cevap veriyor: "Şu an senin sorularınla ilgilenmiyoruz. Göreviniz belirlendi, şimdi on kez tekrarlayın. 'Tutuklu 819'un yaptıkları yüzünden hücremiz darmadağın!'"

Tutuklular cümleyi saymayı unutarak on bir kez tekrarlıyor.

Arnett: "Kaç kere tekrar etmenizi istedim Tutuklu 3401?"

3401: "On kez."

Arnett: "Kaç kez tekrarladınız, Bay 3401?"

3401: "On kez, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Arnett: "Yanlış, on bir kez tekrarladınız. Şimdi baştan başlayın ve düzgün tekrarlayın, on kez size *emrettiğim* gibi: 'Tutuklu 819'un yaptıkları yüzünden hücremiz darmadağın!'; on kez."

Tutuklular büyük bir hassasiyetle tam on kez cümleyi bağıyor.

Arnett: "Herkes pozisyon alsın."

Herkes tereddütsüz şmav çekmek için konum alıyor. "Aşağı, yukarı, aşağı, yukarı. 5486 göbeğini yuvarlamıyorsun, şmav çekiyorsun, düzgün yap. Aşağı, yukarı, aşağı, yukarı, aşağı, yukarı, aşağıda kal! Bacak kaldırmalar için sırt üstü dönün."

Arnett: "On beş santim bu egzersizin en önemli kısmı, beyler. Herkes bacaklarını on beş santim açacak ve bacaklarınız herkesinki on beş santim olana kadar yukarıda kalacak."

Gardiyan J. Landry tüm tutukluların bacaklarının yerden on beş santim yukarıda olup olmadığını anlamak için ölçüm yapıyor.

Arnett: "Hep beraber, on kez: '819'un yaptığı hatayı yapmayacağım, Saym İnfaz Koruma Memuru!'"

Arnett: "Şimdi avazınız çıktığı kadar bağırın: '819'un yaptığı hatayı yapmayacağım, Saym İnfaz Koruma Memuru!'"

Tutukluların hepsi itaat ediyor. Çavuş yetkeye bağlılığını göstermek için büyük bir coşkuyla bağırırken Tutuklu 1037 bağırmayı reddediyor fakat yine de uyumlu davranıyor. Sonra hepsi memurun son emrine nazikçe cevap veriyor: "Bu güzel sayım için çok teşekkür ederiz, Saym İnfaz Koruma Memuru."

Tutukluların kusursuz birliği bir Hitler gençlik eylem lideri- ni veya bir koro yönetmenini kışkındıracak cinsten diye düşünüyorum kendi kendime. Peki, onlara –veya bize– pazar günkü laubali sayımlardan ve yeni tutukluların maskaralıklarından sonra neler olmuştu?

SEN 819 DEĞİLSİN: EVE GİTME ZAMANI STEWART

819'un tüm bunları ince bölmenin oradaki dinlenme odasından duyabileceğimi fark edince onu kontrol etmek için yanına gidiyorum. 819'u orada, karışıklığın ortasında histerik bir şekilde eğilmiş halde buluyorum. 819'u kollarıma alıp buradan çıkıp eve gidince her şeyin yoluna gireceğini söyleyerek rahatlatmaya çalışıyorum. Ancak ilginçtir ki doktora görünmeyi ve sonra da eve gitmeyi reddediyor. "Hayır, gidemem. Oraya geri dönmem lazım!" diyor göz yaşları içinde. Diğer tutukluların onu "kötü" olarak tanımladığını ve hüccresini dağıtmasının faturasını diğer tutukluların ödediğini biliyorken buradan ayrılamıyor. Büyük bir stres altında olduğu halde gerçekten kötü bir adam olmadığını kanıtlamak için hapishaneye geri dönmek istiyor.

"Beni dikkatlice dinle, şu an sen 819 *değilsin*. Sen Stewart'sın ve benim adım da Dr. Zimbardo. Ben bir psikologum, hapishane amiri değilim ve burası gerçek bir hapishane değil. Bu sadece bir deney ve buradaki adamlar da senin gibi sadece öğrenci. Şimdi eve gitme zamanı, Stewart. Benimle gel. Gidelim."

Hıçkırması duruyor, gözündeki yaşları siliyor, kendisine çekti düzen veriyor ve gözlerimin içine bakıyor. Kâbustan uyanmış küçük bir çocuğa benziyor; sanki annesi onun gerçek bir canavar olmadığını, gerçeği kabul edince her şeyin yoluna gireceğini söylemiş. "Evet, Stew, gidelim." (Onun yanılısamasını kırıyorum fakat benimki devam ediyor.)

Stew sivil kıyafetlerini giyip buradan tahliye olurken, gününün bir sürü sorunla başladığını hatırlıyorum. Tüm sorunlar sonunda duygusal bir krize yol açıyor.

819'un Ortallığı Dağıtması

Müdür, 819'un sabah 6.10'da kalkmayı reddettiğini rapor ediyor. Önce tecrit odasına sonra da banyoya götürüldü; diğer tutukluların banyoda geçirdiği zamanın yarısı kadar izin verildi. 819 da dahil tüm tutuklular 7.30'daki, numaralarını düz ve tersinden okuyup tekrar ettikleri on beş dakikalık sayım için hazırды. Ancak 819 egzersiz saatine katılmayı reddetti. Bir gardiyan toplu bir ceza uyguladı ve diğer tutuklulara 819 egzersize katılana kadar kollarını gererek durmalarını emretti.

819 itaat etmedi, diğer tutuklular yoruldu ve kolları düştü. 819 tekrar tecride götürüldü. Karanlıkta kahvaltı etti fakat yumurtasını yemeyi reddetti. Tuvaletleri çıplak elleriyle yıkaması ve diğerleriyle birlikte saçma bir şekilde ve sürekli kutuları ileri geri taşıması için tecritten çıkarıldı. Hücrelerine atılmış bir battaniyenin üzerindeki dikenleri temizlemeyi de reddetti. Hücre arkadaşları 4325 ve yedek 8612, 819 itaat edene kadar çalışmaya zorlandı. Kutuları bir ileri bir geri, bir dolaptan diğerine taşıyıp durdular. 819 yumuşamadı ancak bir doktora görünmek istediğini söyledi. Hücre arkadaşları 819'un inadinın bedelini ödedikleri için sinirleniyorlardı.

Ceros, Gardiyan Vardiya Raporu'ana şöyle yazmıştı: "Bir tutuklu kendini hücre sine kilitledi. Coplarımızı aldık ve onu oradan çıkarmaya gittik. Dışarı çıkmıyordu. Herkesi duvarın karşısına sıraya dizdik. Hücre sinde durdu ve güldü. Böyle bir şey yapacağını düşünmüyordum. Vazgeçtik. Geri kalan tutuklular bizden nefret etti. Ben sadece gülümsedim ve işimi yaptım."

Gardiyan Varnish raporunda tutuklunun davranışının psikolojik öneminden bahsediyor: "819'un tutuklu arkadaşlarının sorunlarına karşı kayıtsızlığı onları üzüyor." Varnish tutuklulara neler yapabileceği konusunda önünde bir kılavuzun olmasından şikâyet ediyor. "Kullanabileceğim gücün boyutları konusunda emin olmadığımı hissettim ve böylesi durumlarda sınırlarımızın açıkça belirtilmiş olmaması beni rahatsız etti."²

Vandy'nin bu konuya tepkisi ise daha farklı: "Bir önceki günden çok daha işin içindeydim. Sabah 2.30'da tutukluları rahatsız etmek hoşuma gitti. Aramızda gerginlik yaratmak sadistçe duygularımı okşadı." Böyle önemli bir açıklamayı dört gün önce yapmayacağından eminim.

Sert Gardiyan Arnett raporunda şöyle yazıyor: "Rolümü yeterince iyi oynayamadığımı hissettiğim tek zaman 819'un ve 1037'nin bazı durumlarda çok zorluk yaşadıkları zamandı. Bu durumlarda gerektiği kadar sert değildim."³

"Temelde hapis hane deneyimiyle ilgili en bunaltıcı şey her şeyi senin için mümkün olduğunca zor ve can sıkıcı yapmaya çalışan insanların merhametine kalmış olmak," diye anlatıyor Stew-819. "Birileri tarafından taciz edilmeye dayanamıyorum. Faşist gardiyanlara karşı güçlü bir öfke, şefkatli olanlara karşı ise güçlü bir sevgi geliştirdim. Bazı tutukluların diğerlerinin memnuniyet ve itaatkârlığına, isyankârlıklarından ve öfkeli olmalarından memnun oluyordum. İşkence saatleri keyif aldığım saatlerden çok daha uzun sürdüğü için benim zaman algım da etkilenmişti. Bu deneyimle ilgili en kötü şey ise sürekli rahatsız edilmekten ve bundan kaçacak hiçbir yerimizin olmamasından kaynaklanan depresyondur. En güzeli ise sonunda özgür bırakılmaktı."⁴

Ajanımız Bize İhanet Ediyor

8612'nin üniformasını giyen ve hapishaneye ajanımız olarak getirdiğimiz David'i hatırlarsınız. Ne yazık ki David bize işimize yarayacak hiçbir bilgi vermiyordu. Çünkü tutukluların davasma sempati duymuş ve hapishaneye gelir gelmez tutuklulara bağlanmıştı. O sabah David'i ondan bilgi almak ve neler olduğuna dair değerlendirmesini öğrenmek için hapishaneden çıkardım. Başarısız muhbirimiz müdür ve benimle yaptığı görüşmede gardiyanları küçümsediğini ve tutukluları emirlere uymamaları için örgütleyemediği için sinirli olduğunu söylemişti. O sabah emirlere uymadığı için gardiyanlardan birinin onu uyarmak için kahve demliğini banyoda sıcak suyla doldurmasını söylediğini fakat sonra başka bir gardiyanın ise sıcak suyu döküp yerine soğuk su koydurduğunu anlatıyor. Bu "korkak" saçma sapan işlerden nefret ediyormuş. Ayrıca olayları uzatan ve kısaltan zaman belirsizliğinden ve bitmek bilmeyen sayımlar için gece boyunca sürekli uyandırılmanın zaman algısını bozduğundan bahsediyor. Her şeyi kaplayan bir sis gibi ruhsal bir donukluk yaşadığını söylüyor.

"Gardiyanların bu keyfilikleri ve yapmamızı istedikleri mantıksız işler sinir bozuyor." Muhbir rolü devrimci tutuklu rolüne dönüştü. Bize arkadaşlarını eyleme geçirme planlarından söz ediyor. "Bugün boktan bir tutuklu olmaya karar verdim. Tutuklular arasındaki isyan ruhunun içine girmek istedim. Tutuklulardan biri çalışmayı reddederse diğerlerini daha fazla çalıştırmak ancak diğerleri daha fazla çalışmaya gönüllüyse işe yarıyor. Karşı çıkmalarını sağlamaya çalıştım. Fakat herkes söylenenleri yapmaya gönüllüydü. Hatta bir dolaptaki eşyaları sürekli birinden diğerine taşımak ya da klozetleri çıplak elle temizlemek gibi aşağılayıcı işleri yapmaya bile ses çıkarmıyorlardı."

David kimsenin bana ya da sadece hoparlördeki bir ses olan müdüre öfkeli olmadığını söylüyor fakat hem David hem de diğerleri gardiyanlara öfke dolular. Bu sabah gardiyanlardan birine şöyle diyor: "Sayın İnfaz Koruma Memuru, sizce bu iş de bittikten sonra tekrar insan olmak için yeterince zamanınız olacak mı?" Elbette bu cümlenin sonunda tecride gönderiliyor.

David, tutukluların 819'un hücrelerini dağıttığı için topluca cezalandırılmasına karşı çıkmalarını sağlayamadığı için hayal kırıklığına uğramıştı. En sonunda çalışmamaya başlamışlardı gerçi ama itaat etmediklerinden değil, yorgun düştüklerindendi. David'in etkili bir elebaşı olamamasından duyduğu öfke raporlarında açıkça görülüyor:

Herkes o kadar yüksek sesle bağırdığında iletişim çok sınırlı oluyor ve buna bir son veremiyorsun. Sessizlik olduğunda hücre arkadaşlarımla konuşmaya çalışıyorum ama 819 sürekli tecrit odasında, diğer adam 4325 de [Jim] sıkıcı bir tip ve konuşacak fazla bir şeyi yok. Yemek araları ise tahmin edeceğiniz gibi gardiyanlara bu kadar çabuk teslim olmamayı konuşmak için çok uygun bir zaman ama yine de konuşamıyorsunuz. Sanki enerjiniz içinizde kalıyor ve hiçbir şekilde eyleme geçemiyor. Oradaki-lerden biri bana, "Tahliye edilmek istiyorum. O yüzden benimle uğraşma. Sorun çıkarmak istiyorsan keyfin bilir, ama ben çıkar-mayacağım!" dediğinde kendimi çok kötü hissettim.⁵

David bize kaçış planları veya kelepçe anahtarlarının nereye saklandığı gibi "eyleme geçirilebilir istihbarat" vermedi. Ancak kişisel tepkileri tutukluların baskıya karşı bir şeyler yapmak gibi güçlü fikirlere sahip olduklarını gösteriyor. Tutuklular hayatta kalmak ve belki de erken tahliye olmak için bencilce ne yapmaları gerektiğini düşünmeye başlamışlardı.

YENİ TUTUKLUYA MERHABA

Eksilen tutuklularımızın yerini doldurmak için yeni bir tutuklu, numara 416 hapishanemize geliyor. Bu geç gelen tutuklu deneyde çok önemli bir rol oynayacak. Onu ilk önce kameralarımızdan avlunun köşesinde görüyoruz. Hapishaneye kafasında bir alış-veriş torbasıyla giriyor; Gardiyan Arnett, 416'nun kıyafetlerini dikkatlice çıkarıyor. Çok zayıf, "bir deri bir kemik". Annemin eskiden dediği gibi kaburgalarını üç metre öteden sayabilirsiniz. Çok acınası görünüyor, üstelik onu neyin beklediğini henüz bil-miyor bile.

Arnett, 416'nın tüm vücuduna yavaşça sözde bit temizleyici pudra serpiyor. İlk gün gardiyanlar pudralama işlemini aceleye getirmişlerdi çünkü sırada bir sürü tutuklu vardı. Şimdi ise bolca zaman var ve Arnett bunu özel bir temizlik ritüeline dönüştürüyor. 416'nın gömleğini çıkarıyor, bileğine zincir takıyor ve kafasındakini yeni bir şapkayla değiştiriyor. Ve işte, yeni tutuklu hazır! Gardiyanların günlük keyfi ve düşmanca tavırlarına alışık olan diğer tutuklulardan farklı olarak alışmaya zamanı olmadan bu deliliğin içine düşüyor.

Tutuklama prosedürü beni afallatmıştı. Diğerlerinden farklı olarak daha önce polisle başım hiç derde girmemişti. Sekreter belgelerimi ve raporlarımı öğleden önce Psikoloji Departmanı lobisine götürmem için aramıştı. Bir iş bulduğum için, bana bir şans verildiği için mutluydum. [Gönüllüler bu iki haftalık iş için para alıyorlar.] Beklerken gardiyanlardan biri yanıma geldi ve ismimi söyleyerek beni kelepçeledi, kafama kâğıt bir poşet geçirdi, merdivenlerden aşağı indirdi ve bir süre ellerim duvara dayalı, kollarımı ve bacaklarımı ayırarak beklemek zorunda kaldım. Neler olup bittiğine dair hiçbir fikrim yoktu. Sanırım zavallı olmayı kabul ediyordum fakat bütün bunlar beklediğimden çok daha kötüydü. Buraya girip kıyafetlerimin çıkarılmasını, bitlerimin temizlenmesini ve bir sopayla bacaklarımın ayrılmasını beklemiyordum. Diğer tutuklular bütün o toplu oyunları oynarken ben gardiyanlardan zihinsel olarak mümkün olduğunca uzak durmaya karar verdim. Kendime bütün bu olup bitenlerin dışımda kalmak için elimden geleni yapacağımı söyledim fakat zamanla burada olma nedenlerimi unuttum. Sebeplerim vardı, örneğin para kazanacaktım. Ancak 416 bir anda tutukluya dönüştü; çok şaşkın ve mutsuz bir tutukluya.⁶

İronik bir Notayla "Özgürlük Şarkısı"

Yeni tutuklumuz tam zamanında, Arnett'in tutuklulara gelecek ziyaret günü için olası ziyaretçilerine nasıl bir mektup göndermeleri gerektiğini anlattığı sırada geliyor. Gardiyan önündeki yazıyı okurken tutuklular da onları hapisane paneline yazıyor-

lar. Sonra Arnett her bir tutuklunun okuduklarını tekrar etmesini istiyor. Örnek mektuplardan biri şöyle:

Sevgili Anne,

Burada çok iyi vakit geçiriyorum. Yemekler muhteşem ve sürekli eğleniyoruz, oyunlar oynuyoruz. Görevliler bana çok iyi davranıyor. Hepsi de çok iyi adamlar. Onları eminim çok severdin, anne. Buraya gelmene gerek yok, burası tam bir cennet. Ve annenizin size verdiği ismi ya da her ne diyorsa onu yazın.

Saygılarımla,

Sevgili Oğlun

Gardiyan Markus tüm mektupları sonradan postalanmak üzere topluyor. Elbette postalamadan önce yasak bir bilgi ya da kışkırtıcı şikâyetler yazıp yazmadıklarını kontrol edecekler. Tutuklular bu saçmalıklara dayanıyor çünkü özellikle de ailelerini ve arkadaşlarını görmeden geçirdikleri günlerden sonra ziyaretler onlar için çok önemli. Bu bodrumdaki dünyanın tek olmadığını anlamak için dışarıdaki dünyayla bir bağ kurmak zorundalar.

Hücre 1'in kapısıyla ilgili yeni bir sorunla birlikte yeni bir sıkıntı başlıyor. Bugün pederden sigara otlanan bilge adamımız 5704 istediği zaman dışarı çıkıp istediği zaman içeri girebileceğini göstermek için hücre kapısını açıp kapatıyor. Gardiyan Arnett düz ve ince bir ip alıyor, Hücre 1'i Hücre 2'yle birleştirmek için parmaklıkların arasma ve duvarın karşısına bağlıyor. Bunu yaparken sanki düzgün düğüm atanlara bir onur ödülü verilecekmiş gibi dikkatli ve özenli davranıyor. Bir hücreden diğerine ikisinin içeriden açılmasını engellemek için düğümleri atarken ıslıkla Güzel Mavi Tuna valsini çalıyor. Arnett güzel ıslık çalan bir adam. John Landry olanları görmek için geliyor. İpin gerginliğini copuyla kontrol ediyor. İki gardiyan birbirine yaptıklarını onaylarcasma gülümsüyor. Artık gardiyanlar 5704'ün kırdığı bu bozuk kilidi onarana kadar kimse bu iki hücreye giremeyecek veya oradan çıkamayacak.

"Bu kapı kapalı olduğu sürece sana sigara yok 5704. Çıktığın zaman da tecrit odasına gidiyorsun."

Rich-1037 Hücres 2'den tehditkâr bir şekilde bağıyor: "Silahım var!"

Arnett bağıyor: "Silahın falan yok. O hücreyi istediğimiz zaman açabiliriz."

Biri bağıyor: "İğnesi var!"

"İğnesi olması iyi bir şey. O iğneye el koyup onu da gerektiği gibi cezalandırmalıyız." Landry orada kimin patron olduğunu hatırlatmak için copunu tüm hücrelerin kapılarına sertçe vuruyor. Arnett de Hücres 2'nin parmaklıklarına sertçe vuruyor. Neredeyse tutuklulardan birinin ellerini eziyor. Neyse ki tutuklu tam zamanında ellerini parmaklıktan çekiyor. Sonra ikinci gündeki isyanda olduğu gibi John Landry yangın söndürücüsündeki dondurucu karbondioksiti Hücres 2'ye doğru sıkmaya başlıyor. Landry ve Markus tutukluları parmaklıklardan uzaklaştırmak için coplarıyla itiyor fakat Hücres 2'deki bir tutuklu coplardan birini alıyor. Hepsini bir anda gardiyanlarla alay etmeye başlıyor. Tutukluların artık bir silahları var ve kızılca kıyamet kopmak üzere.

Arnett sakin tavrını sürdürüyor ve biraz tartıştıktan sonra gardiyanlar boş bir ofisten bir kilit alarak Hücres 1'e takıyorlar. "Aslında beyler son tahlilde bu tek yönlü bir sokak ve ne kadar süreceği sadece zaman meselesi," diye anlatıyor sabırlı bir şekilde.

Gardiyanlar sonunda yine kazanıyor. İki hücreye zorla giriyor ve koca kötü çocuk 5704'ü yakalayıp tecride götürüyorlar. Bu sefer hiçbir risk almıyorlar. Tutukluyu içeriye koymadan önce ellerini ve ayaklarını hücre kapılarından aldıkları iplerle bağıyorlar.

Bu küçük çaplı isyan tutuklulara öğle yemeğine mal oluyor. Yeni tutuklu 416 için kötü bir başlangıç. Kahvaltıda sadece bir kurabiye yemiş ve bir fincan kahve içmişti. Hem çok açtı hem de hiçbir şey yapmamıştı. Sadece çevresinde olup biten tuhaf olaylara şaşkınlıkla bakıyordu. Sıcak bir şeyler yemenin güzel olacağını düşünüyor. Ancak öğle yemeği yerine tutuklular duvarın

karşısında sıraya sokuluyor. Paul-5704 tecritten çıkarılıyor fakat avlunun ortasında çaresizce elleri kolları bağlı duruyor. Paul ola-sı isyan düşüncelerini önlemek için ders olarak yerde bırakılıyor.

Gardiyan Markus tutuklular zıplarken "Row, Row, Row Your Boat" şarkısını söylemelerini emrediyor.

"Mademki hepinizin sesi çok güzel, o zaman hep beraber Şaşırtıcı Merhamet'i söyleyelim!" diyor Arnett tutuklulara. "Sadece bir dizesini okuyacağız, imanınızı gevretmek gibi bir niyetim yok." Tutuklular yerde sınav pozisyonu alıyor. 416 ise ilk uyarı için kenara çekiliyor: "Al bakalım. Bunu ezberlesen iyi olur 416. 'Şaşırtıcı Merhamet, ne tatlıdır o ses, benim gibi bir zavallıyı kurtaran. Bir zamanlar kördüm ama şimdi görüyorum. Tanrı yolunu buldum, artık özgürüm.'" Paul-5704 yerden "Tanrı yolunu buldum, artık özgürüm," cümlesinin şarkıda olmadığını söylüyor.* Arnett yine de karşı çıkıyor: "Benim dediğim gibi söyleyeceksiniz. Bu dize tam olarak böyle olmayabilir ama yine de böyle söyleyeceksiniz!" Sonra da nedensizce son mısraı tekrar değiştiriyor: "Tanrı yolunu bulduğumdan beri özgürüm".

Güzel ısıklık çaldığını bilen Arnett, Şaşırtıcı Merhamet'i mükemmel bir şekilde çalmaya başlıyor. Tutuklular her ne kadar Arnett'in tavırlarından ve onlara karşı düşmanlığından hoşlanmıyor olsalar da yeteneğini hoş ve içten bir şekilde alkışlıyorlar. Gardiyan Landry ve Markus masalarına geri dönüyor, tutuklular şarkı söylüyor fakat hem detone oluyor hem de hep bir ağızdan söylemiyorlar. Arnett'in sınırları bozuluyor: "Biz bunları San Francisco'nun Altıncı Caddesi'ndeki gettolardan mı topladık, nedir? Tekrar söyleyin." Baş belası 5704 yanlış cümleyi tekrar düzeltmeye çalışıyor fakat Arnett bu fırsatı altını çizmek istediği noktayı açıkça ve yüksek sesle söylemek için kullanıyor: "Elbette burada bir farklılık olacak, sizin Şaşırtıcı Merhamet'in *happishane versiyonunu* söylemenizi istiyorum. Yanlış olması umurunda değil çünkü gardiyanlar her zaman haklıdır. 416, ayağa

* Orijinali şöyle: *Amazing Grace, how sweet the sound, that saved a wretch like me. I once was lost but now am found, was blind, but now I see.* Türkçesi: Şaşırtıcı Merhamet, ne tatlıdır o ses, benim gibi bir zavallıyı kurtaran. Bir zamanlar kaybolmuştum ama bulundum, kördüm ama şimdi görüyorum. (Çev. n.)

kalk, diğerleri sınav pozisyonu alın. 416 onlar sınav çekerken sen de benim istediğim şekliyle şarkıyı söyle.”

Hapsedildikten sadece birkaç saat sonra 416, Arnett tarafından diğer tutuklulardan ayrılarak saçma bir görev için sahneye çıkarılıyor. Video, bu sıksa yeni tutuklunun bu ruhsal özgürlük şarkısını yüksek perdeden söyleyişinin en üzücü dakikalarını yakalıyor. Gevşemiş omuzları, yere bakan gözleri ne kadar rahatsız olduğunu gösteriyor. Rahatsızlığı şarkı düzeltilince ve diğerleri aşağı yukarı sınav çekerken şarkıyı tekrar etmek zorunda kalınca büyüyor. Baskıcı bir ortamda saçma sınavların temposuna uygun bir özgürlük şarkısı söylemek zorunda olmanın ironisi 416’yı etkilemiyor. 416, Arnett ya da başka bir gardiyan tarafından rahatsız edilmemek için uğraşıyor.

Arnett’in 416’yı neden diğerlerinden bu şekilde ayırdığını bilmiyorum. Belki sadece bu baskı ortamına onu hemen sokmak için böyle bir taktik kullanıyor. Belki de 416’nın sefil ve perişan görünümü titiz olmaya ve her zaman güçlü olmaya çalışan bir gardiyanın sinirlerini bozuyor.

“416, madem artık şarkı söyleme havasmdasm Row, Row, Row Your Boat’u söyle. Diğerleri de yere yatıp bacaklarını havaya kaldırsın. Şarkıyı yeterince yüksek sesle söyle de 5704’ün sevdiceği Richard Nixon da artık hangi cehennemdeyse duysun. Bacaklar yukarı. Yukarı! Yukarı!” Birkaç kere daha söyle. Son mısraı vurgulayarak söyle: “*Hayat bir düştten ibaret*”.

Hâlâ ironik dakikaların etkisinde olan Tutuklu Hubbie-7258, “*Hapishane* hayatı bir düştten ibarettir” şeklinde söyleyip söyleyemeyeceklerini soruyor. Tutuklular bu mısradaki kelimenin tam anlamıyla çılgık atıyorlar, her kelimede göğüsleri yükseliyor. Buradaki hayat her zamankinden daha tuhaf.

Kameramanın Dönüşü

Öğle saatlerinde yerel San Francisco kanalı KRON’dan bir kameraman bizi ziyareti geldi. Araştırmamız kanalda ilgi çekince pazar çekimleri için ufak bir araştırma yapması için gönderilmiş. Bizim gözlem penceremizin arkasından çekim yapmasını yasak-

ladım ve araştırmanın gidişatıyla ilgili sadece benimle ve müdürle konuşmasını istedim. Tutuklular ile gardiyanlar arasında oluşan dinamiği dışsal bir etkenin bozmasını istemiyordum. Televizyonda o akşam yayımlayacağı programı izleyemedim çünkü tüm dikkatimizi daha önemli konulara vermek zorundaydık.⁷

ELVEDA SABAH VARDİYASI, İYİ AKŞAMLAR GECE VARDİYASI

“Pazar günü için hazırlanma zamanı!” diyor Arnett tutuklulara. Oysa bugün daha çarşamba. “Dini bir törendeymiş gibi daire oluşturun, el ele tutuşun. ‘Merhaba 416, Ben senin arkadaşım 5704’ dedikten sonra da hepiniz sırayla yeni yoldaşınıza hoş geldin diyeceksiniz.”

Tutuklular oldukça hassas bir törenin çevresinde hoş geldin demeye devam ediyor. Arnett’in böyle duygusal bir toplu aktivite önermesine şaşıyorum. Ancak Arnett herkese “Ring Around the Rosy” şarkısını söyleterek bu duygusallığı bozuyor. 416 bu hüznü çemberin tam merkezinde tek başına duruyor.

Vardiya biterken Arnett yeni bir sayım yaptırıyor. John Landry şarkıyı nasıl söyleyeceklerini anlatma görevini devralıyor. Bu 416’nın ilk sayımı ve diğerlerinin rahatsız edici bir şekilde topluca her emre itaat etmelerini görünce şüpheyi kafasını sallıyor. Arnett, vardiyası bitene kadar tutukluları robotlaştıran tavırlarına devam ediyor.

“Bu kadar yeter, *kafeslerinize* geri dönün. Hücrelerinizi temizleyin ki ziyaretçiler buraya gelince mideleri bulanmasın.” Şaşırtıcı Merhamet melodisini ıslıkla çalarak çıkıyor. Veda ederken de şöyle diyor: “Görüşürüz millet. Yarm görüşürüz, fanlarım.”

Landry de kendi fikirlerini söylüyor: “İnfaz koruma memurlarınıza bugünü sizinle geçirdiği için teşekkür etmenizi istiyorum.” Tutuklular isteksizce “Teşekkür ederiz, Sayın İnfaz Koruma Memuru” diyor. John Landry bu “boktan teşekkürü” yemiyor. Markus ve Arnett’le birlikte avludan geçerken daha yüksek sesle tekrarlamalarını emrediyor. Onlar dışarı çıkarken gece vardiyası, John Wayne ve onun ateşli tayfası içeri giriyor.

Yeni tutuklu 416 gardiyanlardan nasıl korktuğunu şöyle anlatıyor:

Her yeni vardiyadaki gardiyan beni korkutuyordu. İlk gece bu çalışmaya gönüllü olmakla aptalca bir şey yaptığımı biliyordum. Önceliğim buradan mümkün olduğunca çabuk çıkıp gitmekti. Eğer belirsiz bir durum varsa ortada tek istediğin oradan gitmek oluyor. Ve burası da gerçek bir hapisaneydi. Sadece devlet tarafından değil psikologlar tarafından işletiliyordu. Ben de açlık grevi yapmaya başladım, yemek yemeyi reddettim. Böylece hasta olacağım, onlar da 416'yı serbest bırakmak zorunda kalacak. Sonuçları ne olursa olsun bu plana bağlı kalacağım.⁸

Akşam yemeğinde 416 çok aç olmasına rağmen planına sadık kaldı ve yemek yemeyi reddetti.

Hellmann: "Hey, beyler, bu akşam sizin için sıcak sosislerimiz var."

416 (üstünkörü): "Benim için değil, efendim, sizin bana verdiğiniz yemekleri yemeyeceğim."

Hellmann: "Bu bir kural ihlali, dolayısıyla cezalandırılman gerekecek."

416: "Olsun, yine de sosislerinizi yemeyeceğim."

Ceza olarak Hellmann 416'yı tecride götürüyor. 416 bundan sonra oraya çok girip çıkacak. Burdan, 416'nın ilk tecrit ziyaretinde sosisleri elinde tutmasını istiyor. Diğerleri yemeklerini bitirdikten sonra 416 masaya oturmak ve yemek tabağındaki iki soğumuş sosise bakmak zorunda bırakılıyor. Bu beklenmedik itaatsizlik gece vardiyası gardiyanlarını ve özellikle de bu akşam her şeyin kontrol altında olduğunu ve dün akşamki sorunların çözüldüğünü düşünen Hellmann'ı çok sinirlendiriyor. Şimdi sorun çıkaran bu "baş belası" diğerleri tam da kontrol altındayken ve itaatkâr görünüyorken onları da isyana teşvik edebilir.

Hellmann: "Bu pis sosisleri yemek istemiyor musun? Bu sosisleri alıp götüne sokmamı mı istersin? Bunu mu istiyorsun? Bunları alıp götüne mi sokayım?"

416 sabırlı görünüyor. İfadesiz bir şekilde tabağındaki sosislere bakmakla yetiniyor.

Hellmann böl-yönet taktiğini kullanma vaktinin geldiğini fark ediyor: "Beni dinle 416, eğer sosislerini yemezsen tüm tutuklular ziyaret gününden mahrum bırakılacak. Duydun mu beni?"

"Bunu duyduğum için üzgünüm. Kişisel eylemlerim yüzünden diğerleri sorumlu tutulmamalı!" diye cevap veriyor 416 bu yurgan bir tonda.

"Bunlar kişisel değil tutuklu tepkileri. Burada sonuçları isben belirlerim!" diye bağırıyor Hellmann.

Burdan, Hubbie-7258'i 416'yı ikna etmesi için getiriyor. 7258 şöyle diyor: "Şu sosisleri ye, olur mu?" Burdan ekliyor: "Neden olduğunu anlat." 7258 eğer sosislerini yemezse tutukluların ziyaret saatlerinden mahrum bırakılacağını söyleyerek devam ediyor.

"Umurunda değil mi? Burada arkadaşın olmadığı için... Tutuklular için ye, gardiyanlar için değil, olur mu?" 416'ya karşı diğer tutukluları kullanarak son bir vuruş yapıyor.

Tutuklu Hubbie-7258, 416'yla konuşmaya devam ediyor. Sosislerini yedirmeye çalışıyor çünkü yakında sevgilisi MaryAnn onu ziyarete gelecek ve bu ziyareti birkaç dandik sosis yüzünden kaçırmak istemiyor. Burdan, Hellmann'ın otoriter tarzını kullanmaya devam ediyor:

"416, derdin ne senin? Cevap ver, *çocuk!* Evet, derdin ne?"

416 sözleşme ihlallerini ve gardiyanların suiistimallerini protesto etmek için açlık grevinde olduğunu anlatmaya başlıyor.

"Bunun sosislerle ne ilgisi var? Söyle, ne ilgisi var?" Burdan sinirlenerek copunu masaya öyle sert vuruyor ki copun sesi avlunun duvarları arasında tehditkâr bir şekilde yankılanıyor.

"Cevap ver bana, sosislerini neden yemiyorsun?"

416 zor duyulan bir sesle Gandhi benzeri pasif protestosuna devam ediyor. Mahatma Gandhi'yi daha önce hiç duymamış Burdan daha iyi bir sebep sunması için ısrar ediyor. "Bu iki şey arasındaki bağlantıyı anlat bana. Anlamıyorum." 416 bu *deney* için gönüllü olurken imzaladığı sözleşmeyi ihlal ettiklerini söyleyerek bu yanılısamayı bozuyor. (Bunun diğerleri tarafından

dikkate alınmamış olması karşısında şaşkıyım. Gardiyanlar artık tamamen kendi hayali hapishanelerinin içindeler.)

"Sözleşme falan umurumda değil!" diye bağıyor Burdan. "Buradasın çünkü bunu hak ediyorsun 416. Buraya gelmenin sebebi yasaları çiğnemiş olman. Burası anaokulu değil. Şu lanet olası sosisleri neden yemediğini hâlâ anlamış değilim. Buranın anaokulu olduğunu mu sanıyordun, 416? Yasaları çiğneyip anaokuluna mı gelmeyi bekliyordun?" Burdan, 416'ya, hücre arkadaşının bu gece yerde yatmak zorunda kalacağını ve bundan hiç mutlu olmayacağını söyleyerek ateş püskürüyor. Burdan 416'ya yumruk atmak üzereyken sinirli bir şekilde geri dönüyor. Yumruk atmak yerine copunu avucuna vurarak 416'ya emrediyor: "Tecride geri dön." 416 artık yolu biliyor.

Burdan yumruklarını tecrit odasının kapısına vurarak bu kararlık dolabın içinde yankılanan sağır edici sesler çıkarıyor. "Hepiniz ziyaretçilerinizin gelmesini engellediği için kapısına vurup 416'ya 'Teşekkür ederiz' diyebilirsiniz."

Tutuklular söyleneni yapıyor. 5486, Jerry dışındakiler dolaba "seve seve" vuruyorlar. Jerry isteksiz görünüyor. Hubbie-7258 kaderinin böyle beklenmedik bir şekilde dönmesine çok sinirli.

Hellmann temel fikri vurgulamak için elinde iki sosisle 416'yı tecritten çıkarıyor. Sonra da Burdan'a katılma fırsatı dahi vermeden tek başına yeni bir sayıma başlıyor. İyi Gardiyan Landry ise ortalarda görünmüyor.

Hellmann'ın karşısına tutuklu dayanışmasını kırmak ve 416'nın isyankâr bir kahraman olarak ortaya çıkmasını engellemek için bir şans çıkıyor. "Bu tutuklu hiçbir sebep yokken yemek yemek gibi çok basit bir şeyi yapmayı reddettiği için hepiniz cezalandırılacaksınız. Vejetaryen falan olsa durum farklı olurdu. Haydi gelin de onunla ilgili ne düşündüğünüzü yüzüne söyleyin." Bazıları ona, "Bu kadar aptal olma," derken, bazıları da onu çocukça davranmakla suçluyor.

Bu söylenenler "John Wayne"e yeterli gelmiyor: "Ona 'amcık' olduğunu söyleyin."

Bir kısmı itaat ediyor. Fakat Çavuş prensip olarak müstehcen kelimeler kullanmaya karşı olduğu için emre itaat etmiyor.

Hellmann ise iki tutuklunun ona başkaldırmasına sinirleniyor ve Çavuş'a acımasızca hakaret ediyor. Çavuş'a "göt" diye bağırıyor ve daha da kötüsü 416'yı "piç kurusu" demesi için zorluyor.

Bu zor sayım, şiddetinden bir şey kaybetmeden bir saat boyunca devam ediyor. Sadece ziyaretçiler kapıya gelmeye başladığında duruyor. Avluya geliyorum ve gardiyanlara ziyaret saatlerine saygı gösterilmesi gerektiğini anlatıyorum. İktidar alanlarının ihlal edilmesinden hoşnut olmuyorlar fakat istemeden de olsa boyun eğiyorlar. Ziyaretçiler gittikten sonra tutuklu direnişini kırmak için yeterince vakitleri olacak nasıl olsa.

İtaat Eden Tutuklular Ziyaretçilerle Görüşüyor

İtaatkâr tutuklulardan ikisinin, Hubbie-7258 ve Çavuş-2093'ün yakınlarda yaşayan akrabaları var. Bu iki tutuklunun bu akşam ziyaretçilerle kısa bir süre görüşmelerine izin veriliyor. 7258, güzel kız arkadaşı onu görmek için geldiğinde inanılmaz mutlu oluyor. Kız arkadaşı 7258'e diğer arkadaşlarıyla ilgili haberler veriyor. 7258 kafasını ellerinin arasına alarak dikkatlice kız arkadaşını dinliyor. Konuşma boyunca Burdan beyaz copunu sürekli vurarak masada oturuyor. (Yerel polis karakolundan aldığımız büyük siyah copları iade etmek zorunda kaldık). Burdan açıkça kızın güzelliğinden etkilenmiş ve sürekli sorularla ve yorumlarla konuşmalarının arasına giriyor.

Hubbie, MarryAnn'e "Sakin olmaya çalış, eğer işbirliği içinde olursan burası o kadar da kötü değil," diyor.

Kız arkadaşı: "Sen işbirliği mi yapıyorsun?"

7258 (gülüyor): "Evet, mecburen."

Burdan araya giriyor: "Ufak bir firar girişimleri oldu tabii."

Kız arkadaşı: "Duydum."

7258: "Bu gün gerçekten zordu. Hiçbir şeyimiz yok, ne yatak, ne bir şey ..." MarryAnn'e kirli battaniyelerden dikenleri temizlemek zorunda olduklarını ve diğer pis işleri anlatıyor. Yine de neşeli görünmeye devam ediyor, gülümsüyor ve on dakikalık ziyaret boyunca kızın ellerini tutuyor. Tutuklu yalnız hüccresine dönerken, Burdan dışarı çıkarken kıza eşlik ediyor.

Ziyaret hakkı kazanan diğer tutuklu ise Çavuş. Çavuş'un ziyaretine babası geliyor. Çavuş övünerek nasıl tüm kurallara itaat ettiğinden bahsediyor. "Burada on yedi kural var... Tüm kuralları ezberledim. Temel kural ise gardiyanlara itaat etmek."

Baba: "*Herhangi bir şey yapmanı isteyebiliyorlar mı?*"

Çavuş: "Evet. Neredeyse her şeyi yapmanı isteyebilirler."

Baba: "Peki bu hakkı nasıl kendilerinde buluyorlar?" Oğlunun sözlerinden endişe duyuyormuş gibi görünüyor, alnunu ovuşturuyor. Çavuş'un babası, canı sıkıldığı açıkça belli olan ikinci ziyaretçi oluyor. Davranışları tutuklu Rich-1037'nin annesininkilere benziyor. (1037'nin sonraki gün sinir krizi geçirdiğini düşünürsek annesi endişeli olmakta çok haklıydı). Çavuş yine de sert görünmeye çalışıyor.

Çavuş: "Gardiyanlar hapishaneyi yürütmekten sorumlular."

Baba oğluna vatandaşlık haklarını soruyor. Burdan sertçe araya giriyor: "Onun hiçbir vatandaşlık hakkı yok."

Baba: "*Peki, bence yaptıkları, belki de...*" (Burdan'a karşı argümanlarımız duyamıyoruz. Burdan bu adamdan korkmuyor.)

Burdan: "Hapishanedeki insanların vatandaşlık hakları yoktur."

Baba (kızgın): "Her neyse, ne kadar vaktimiz var konuşmak için?"

"Sadece on dakika" diye cevap veriyor Burdan.

Baba kalan zamana itiraz ediyor. Burdan insafa geliyor ve onlara beş dakika daha zaman veriyor. Baba biraz daha mahremiyet istiyor. Burdan bu hapishanede buna izin verilmediğini söylüyor. Baba gittikçe endişeleniyor fakat o da kurallara uyuyor ve gardiyancılık oynayan bir çocuğun haklarını ihlal etmesini kabulleniyor!

Baba kurallarla ilgili sorular sormaya devam ediyor. Çavuş sayımları, "egzersizleri", işleri ve ışıkların kapanma zamanlarını anlatıyor.

Baba: "Burası beklediğin gibi mi çıktı peki?"

Çavuş: "Daha kötüsünü bekliyordum."

Baba inanmıyor ve bağırarak: "Daha mı kötü? Neden daha kötü?" diyor.

Burdan yine araya giriyor. Baba, Burdan'ın varlığından artık iyice rahatsız oluyor ve sinirleniyor. Gardiyan en başta burada dokuz tutuklu olduğunu fakat şimdi sadece beş tane kaldığını anlatıyor. Baba nedenini soruyor.

Çavuş: "İki tanesi tahliye edildi, diğer ikisi de yüksek güvenlikli bir yerde"⁹

Baba: "Nerede bu yüksek güvenlikli yer?"

Çavuş tam olarak bilmiyor. Baba neden yüksek güvenlikli bir yerde olduklarını soruyor.

Çavuş: "Disiplin problemleri vardı. *Yaradılışsal* sorunlar."

Burdan de aynı anda cevap veriyor: "Çünkü onlar kötü insanlardı."

Baba: "Kendini hapishanedeymiş gibi hissediyor musun?"

Çavuş (gülüyor, cevap vermekten kaçınıyor): "Yani, *daha önce* hiç hapishanede olmadım." (Baba gülüyor.)

Burdan dışarıdaki gürültüye bakmak için gidince ikisi yalnız kalıyor.

Burdan dışarıdayken Çavuş'un yakın zamanda tahliye edileceğini çünkü bu zamana kadar en itaatkâr olanın o olduğunu konuşuyorlar. Fakat Çavuş'un hâlâ önemli bir endişesi var: "Tahliye edilmenin kriterlerini bilmiyorum."

"Zaman doldu!" diye anons ediyor Geoff Landry. Baba ve oğul ayağa kalkıyor, sarılacak gibi görünüyorlar fakat resmi, erkeksi bir el sıkışma ve "Sonra görüşürüz," demekle yetiniyorlar.

Homofobinin Çirkin Yüzü Ortaya Çıkıyor

Öğrenci kafeteryasında yemekten döndüğümde 5704'ün avlunun ortasında kafasında bir sandalyeyle durduğunu görüyorum. Kafasında bir sandalye! Hellmann Çavuş'a bağıyor ve Burdan araya giriyor. Bu sırada, 7258 şmav çekerken, neredeyse hiç ortalıkta görünmeyen uslu tutuklu Jerry-5486 duvarın karşısında ayakta duruyor. Görünen o ki 416 da yine tecrit odasında. Hellmann, 5704'e neden kafasında bir sandalye tuttuğunu soruyor. Oysa sandalyeyi şapka gibi kafasına koymasını ona söyleyen de Hellmann. Tutuklu süklüm püklüm cevap veriyor

ve emirleri yerine getirdiğini söylüyor. 5704 çok kederli görünüyor, eski cesareti tamamen tükenmiş sanki. Burdan aptal gibi görünmemesini ve sandalyeyi yerine koymasını söylüyor. Sonra da tecrit odasının kapısına copuyla vuruyor. "İyi vakit geçiriyor musun, 416?"

Bu akşamki tiyatronun yönetmenliğini üstlenme sırası Hellmann'da. Kelimenin tam anlamıyla Burdan'ı kenara itiyor. (İyi Gardiyan Geoff Landry ise ziyaret saatinden beri ortalıkta görünmüyor.)

"Hazır ellerin havadayken bize bir Frankenstein taklidi yap, 7258. 2093, sen de Frankenstein'in gelini olabilirsin."

"Sen o tarafa git!" diyor Çavuş'a.

Çavuş gelini canlandırıp canlandırmayacağını soruyor.

"Elbette canlandıracaksın. Sen Frankenstein'in gelini ol, 7258 sen de Frankenstein'sın. Buraya doğru Frankenstein gibi yürüyerek geleceksin ve 2093'ü *sevdiğini* söyleyeceksin."

7258 geline doğru yürürken Burdan onu durduruyor.

"Bu Frankenstein yürüyüşü değil. *Kendin* gibi yürümeni istemiyoruz senden."

Hellmann Hubbie-7258'i sertçe kolundan tutuyor, geriye doğru götürüp Frankenstein yürüyüşünü düzgün yapmaya zorluyor.

7258: "Seni seviyorum, 2093."

"Yakınlaş! Yakınlaş!" diye bağılıyor Burdan.

7258 Çavuş'un hemen önünde, "Seni seviyorum, 2093."

Hellmann ikisini birden elleri arkalarında, vücutları birbirine temas edene kadar itiyor.

Hubbie-Frankenstein-7258 tekrar "Seni seviyorum, 2093..." diyor. Hellmann Çavuş'u güldüğü için azarlıyor. "Sana gülebileceğini söyledim mi? Komik değil. Hemen on sınav çek!"

Tutuklu 7258 ellerini önünde uzatmış, duvara arkasını vermiş, üniforması bozulduğu için cinsel organının bir kısmı ortaya çıkmış bekliyor. Çavuş'a Jerry-5486'yı sevdiğini söylemesi emrediliyor. Çavuş isteksizce boyun eğiyor.

"Ne kadar tatlı değil mi? Çok tatlı, ha?" diye dalga geçiyor Burdan.

Hellmann şimdi de 5486'nın yanına gidiyor.

"Sırıttıyor musun sen? Belki sen de onu seviyorsun. Oraya gidip söyle o zaman?"

Jerry-5486 hiç tereddüt etmiyor fakat sessizce "2093, seni seviyorum!" diyor.

Hellmann bir tutukludan diğerine geçerek sözlü saldırılarına devam ediyor.

"Kollarını indir 7258. Bu yüzden hep bu kadar kötü kokuyorsun."

"Şimdi sizi iğrenç adamlar, hepiniz yere yatın, birdirbir oynayacaksınız."

Tutuklular oyuna başlıyorlar ancak hepsi zorlanıyor çünkü banyo terlikleri ayaklarından çıkıyor, arkadaşlarının üstlerinden atlarken üniformaları açılıyor ve cinsel organları görünüyor. Doğru düzgün oynayamıyorlar. Burdan oyundan biraz rahatsız olmuş gibi görünüyor. Belki de tüm olanları biraz fazla seksüel veya fazla gey buluyor. Hellmann oyunu basitleştirmek için 2093 ve 5704'ün birlikte oynamasını istiyor. Onlar birdirbir oynamaya çalışırken Burdan'dan sızlanma sesleri geliyor.

Bu eşcinsel oyunun Hellmann üzerindeki etkisi ile tam tersi.

"Köpekler de tıpkı böyle yapar, değil mi? Köpekler de böyle yapmaz mı, ha? Bak, hazır tam arkanda domalmış bekliyor, değil mi? Neden köpekler gibi yapmıyorsunuz?"

Tutuklu Paul-5704 gardiyanların tavırlarına dair şikâyetlerini anlattığında eminim Stanford Şehir Hapishanesi Tutuklu Şikâyet Komitesi başkanı gardiyanların aşağılamalarının bu seviyeye kadar düşeceğini hayal edemezdi. Paul allak bullak olmuş, John Wayne'e yapmasını emrettiği şeyin "biraz müstehcen" olduğunu anlatıyor.

Hellmann bunu suratına atılmış bir tokat gibi algılıyor: "Ben- ce senin suratm da biraz müstehcen. Şimdi oyunu oyna ve çene- ni kapat."

Geoff Landry sahneye çıkıyor. 5704'ün tam arkasında ayakta, olan biteni izliyor. Olayların gidişatı ilgisini çekiyor fakat taraf- sızlığını ve ilgisiz halini korumak için ellerini cebinden çıkarmı-

yor. Landry, müdürün uyarısına rağmen gizemli tavırlarını perçinleyen gözlüklerini takmıyor.

"Bu hassas tutuklumuzun güzel doğasını gücendirdiğim için üzgünüm," diyor Hellmann alaycı bir tavırla.

Burdan başından beri hoşlanmadığı oyunu bitirmeyi başarıyor, "Bu oyundan sıkıldım, çok salakça." Daha geleneksel oyunlarına, sayımlara geri dönüyorlar.

ÇAVUŞ'UN YENİ AHLAKİ KİMLİĞİ

Hellmann sıkılıyor. Yorgun tutukluların arasmda bir aşağı bir yukarı dolanıp duruyor. Aniden dönüyor ve öfkesini Çavuş'tan çıkarıyor: "Sen neden böyle sürekli milletin götünü yalıyorsun?"

"Bilmiyorum, efendim."

"Neden itaatkâr olmak için bu kadar uğraşıyorsun?"

Çavuş, Hellmann'dan korkmuyor ve oyunu oynuyor: "İtaat-kâr olmak doğamda var, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Yalancısın. Pis bir yalancısın!"

"Eğer öyle diyorsanız, Sayın İnfaz Koruma Memuru..."

Hellmann belki de biraz önceki oyunlardan tahrik olduğu için müstehcenlikte daha da ileri gidiyor: "Sana yere yatıp yeri *becermen*i istesem, o zaman ne yapardın?"

"Size nasıl yapıldığını bilmediğimi söyledim, Saym İnfaz Koruma Memuru."

"Peki, sana buraya gelip arkadaşın 5704'ün suratına tüm gücünle vurmanı isteseydim?"

Çavuş itiraz ediyor: "Korkarım böyle bir şey yapamazdım, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann dalga geçerek etrafta gezinip yeni bir kurban bulmak için dönüyor. Tecrit odasının kapısını açınca işportacı gibi bağılıyor: "Bakın burada kim var? Bir bakın şu adama. 416, sakın kıpırdama!"

416 ona bakan tutuklulara ve gardiyanlara karanlıktan bakmaya çalışıyor. İki elinde de hâlâ sosis var.

Burdan: "Şu sosisleri hâlâ niçin tutuyorsun, 416?"

"Daha hiç yememiş!" diyor Hellmann. Normalde iyi olan grameri duygusallaşınca bozuluyor. "Peki bunun geri kalanınız için ne anlama geldiğini biliyor musunuz?"

Tutuklular ne olacağını biliyor: "Bu akşam battaniye yok."

"Doğru, bu demek oluyor ki hiçbirinize bu akşam battaniye yok! Teker teker buraya gelip 416'yı sosisleri yemesi için ikna etmeye çalışm bakalım. Senden başlayalım 5486."

Tutuklu kapıya doğru yürüyor, 416'nın gözlerinin içine bakarak nazıkçe şöyle diyor: "Sosisleri eğer istiyorsan ye, 416."

"Ona bir şey yaptırmak için pek işe yarar bir yöntem olmadı bu," diye öğüt veriyor Burdan. "Sanırım hiçbiriniz bu akşam battaniyelerinizi istemiyorsunuz. Sıradaki, 7258 bir de sen söyle."

İlk tutukludan farklı olarak 7258, 416'ya bağırıyor: "Sosisleri ye 416, yoksa götüne tekme koyarım!"

Hellmann tutuklunun düşmanlığından hoşnut oluyor ve ağzı kulaklarına varıyor. "İşte bu güzel! 5486 buraya gel ve tekrar dene. Sosisleri yemezse 416'ya götüne tekme koyacağını söyle."

5486 şimdi uysalca itaat ediyor. "2093 buraya gel ve ona götüne tekme koyacağını söyle."

Çavuş dokunaklı bir davranış sergiliyor: "Üzgünüm, efendim, başka bir insana saygısızlık etmeyeceğim."

"Neye karşı çıkıyorsun?"

"Kullandığınız kelimeye karşı çıkıyorum."

Hellmann Çavuş'a "göt" kelimesini söyletmeye çalışıyor ancak oyunu işe yaramıyor.

"Hangi kelime? 'Koyacağım?' 'Koyacağım' demek mi istemiyorsun, bu mudur? Değilse, o zaman neden bahsediyorsun?"

Çavuş ne demeye çalıştığını açıklamaya çalışıyor fakat Hellmann dinlemiyor: "*Sana bir emir verdim!*"

Hellmann, Çavuş'un emirlere uymamasına öfkeleniyor. İlk defa bu akılsız robot, bir omurgası ve bir ruhu olduğunu gösteriyor.

"Hemen buraya gel ve sana ne demeni istediysen söyle."

Çavuş özür dilemeye devam ediyor fakat kararlı duruyor. "Özür dilerim, Sayın İnfaz Koruma Memuru. Böyle bir şeyi yapabilme kabiliyetine sahip değilim."

"Yani bu akşam bir yatağa sahip olma kabiliyetin de yok, bunu mu söylüyorsun?"

Çavuş geri çekilmiyor, sahip olduğu değerleri açıklıyor: "Bunu söylemek yerine yataksız olmayı tercih ederim, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann burnundan soluyor. Birkaç adım ilerliyor sonra sanki itaatsizliği nedeniyle herkesin gözü önünde dövecekmiş gibi Çavuş'a geri dönüyor.

Gardiyan Geoff Landry gerginliği hissediyor ve bir orta yol öneriyor: "Oraya git ve sosislerini yemesini, *yoksa* onu patakla yacağını söyle o zaman."

"Peki, Sayın İnfaz Koruma Memuru," diyor Çavuş. "Sosislerini ye *yoksa* seni pataklarım."

"Bunu gerçekten yapar mısın?" diye soruyor Landry.

"Evet... Hayır, Sayın İnfaz Koruma Memuru. Özür dilerim, gerçekten yapamam."

Burdan neden yalan söylediğini soruyor.

"İnfaz koruma memurunun emirlerini yerine getirdim, efendim."

Hellmann arkadaşım savunmaya geçiyor: "Senden yalan söylemeni istemedi."

Burdan, Çavuş'un ahlaki söylemleri sebebiyle daha güçlü olduğunu ve diğerlerini de etkileyebileceğini fark ediyor. Söylenenleri ustalıkla manipüle ediyor: "Kimse senden burada *yalan söylemeni* istemiyor, 2093. O zaman neden yalan söylüyorsun?"

Çavuş'un bacakları ayrık, yüzüstü yere yatmasını istiyor.

"Bu şekilde sınav çekmeye başla."

Hellmann da katılıyor: "5704 oraya gidip sırtına otur."

Hellmann Çavuş'a bu şekilde nasıl sınav çekmesi gerektiğini anlattıktan sonra Çavuş bu pozisyonda şnav çekebilecek kadar güçlü olduğunu gösteriyor.

"Yardım etmeyin. Şimdi bir sınav çek. 5486, sen de git sırtına otur, yüzün diğer yöne baksın." 5486 tereddüt ediyor. "Haydi, sırtına otur, hemen!" 5486 gidiyor.

Gardiyanlar Çavuş'u üstünde 5486 ve 5704 otururken (tereddüt etmeden oturuyorlar) sınav çekmeye zorluyor. Çavuş bir sınav devrini tamamlamak için tüm kuvveti ve onuruyla mücadele ediyor.

Kendisini yerden kaldırmaya gayret ediyor fakat üzerindeki yük yüzünden yıkılıyor. Şeytani üçlü Çavuşla dalga geçerek kahkahalara boğuluyor. Çavuş'u aşağılamaları henüz bitmiyor ancak 416'nın inatla sosisleri yemiyor olması onlar için öncelikli. Hellmann şöyle diyor: "Tıpkı şu sosisleri anlamadığım gibi anlamadığım şeyler var, 416. Bu kadar sayım yapıyoruz, bu kadar iyi zaman geçiriyoruz ve tüm bunları o kadar iyi yapıyoruz fakat yine de bu akşam her şeyin içine sıçtık. Neden sence?"

Hellmann basit bir cevap arıyor. Burdan ise sessizce, yumuşak bir taktik deneyerek 416'yla konuşuyor: "Tatları nasıl biliyor musun? Mmmm, bir tatlarına baksan eminim sen de çok seveceksin."

Hellmann sorusunu belki herkes duysun diye yüksek sesle tekrarlıyor: "O kadar güzel sayım yaptıktan sonra neden *bu akşamın içine sıçmaya* çalışıyorsunuz?"

Hellmann sıranın önünde bir cevap bekleyerek yürürken, 7258 cevap veriyor: "Bilmiyorum, sanırım hepimiz piç kurusu olduğumuz için, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Çavuş cevap veriyor, "Gerçekten bilmiyorum, Saym İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann Çavuş'a tekrar yüklenmek için eline geçen fırsatı kaçırmıyor: "*Sen piç kurusu musun?*"

"Öyle diyorsanız, öyledir, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Ben öyle dersem, ha? Ben *senin* söylemeni istiyorum ama."

Çavuş kararlı: "Özür dilerim, efendim. Böyle bir dil kullanılmasına karşıyım, efendim. Söyleyemem."

Burdan araya giriyor: "Biraz önce başka insanlara böyle şeyler söyleyemeyeceğini söylemiştin 2093. Fakat bu farklı. Kendine de mi söyleyemezsin böyle şeyler?"

Çavuş karşı çıkıyor: "Kendimi de insan olarak görüyorum, efendim."

Burdan: "Sen kendini *başka* bir insan olarak mı görüyorsun?"

Çavuş: "Ben böyle kelimeleri başka bir insana söyleyemeyeceğimi ifade ettim."

Burdan: "Bu *kendini* de mi kapsıyor?"

Çavuş bilimsel bir tartışmadaymış gibi muntazam, dikkatli ve ölçülü cevap veriyor. Bir tacizin hedefi olduğu bu durumda şöyle söylüyor: "Başta ifade ettiğim cümlede kendimi kastetmedim. Kendime böyle şeyler söyleme ihtimalini hesaba katmadım. Bunun nedeni de benim..." İç çekiyor, sesi canlılığını yitiriyor, mırıldanıyor, duygusal olarak yıpranıyor.

Hellmann: "Bunun nedeni de *senin* bir piç kurusu olman, değil mi?"

Çavuş: "Hayır, Sayın —"

Hellmann: "Öyle!"

Çavuş: "Evet, eğer öyle diyorsanız, Saym İnfaz Koruma Memuru, ..."

Burdan: "Eğer öyleysen annenle ilgili çok ayıp şeyler söylüyorsun demektir, 2093."

Burdan olan bitenin bir parçası olmak istiyor ancak Hellmann oyunu tek başına yönetmek istiyor, yardımcısının araya girmesinden hoşlanmıyor.

Hellmann: "Bunun nedeni *senin* ne olman? Ne olman? *Piç kurusu* musun sen?"

Çavuş: "Evet, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann: "O zaman bir de *sen* söyle."

Çavuş: "Üzgünüm, efendim. Söylemeyeceğim."

Hellmann: "Neden söylemiyormuşsun bakalım?"

Çavuş: "Çünkü ben küfürlü bir dil kullanmam."

Hellmann: "Tamam da bunu niye kendin için de uyguluyorsun ki? Nesin sen?"

Çavuş: "Ne olmamı isterseniz oyum, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann: "Eğer sen söylersen, eğer sen piç kurusu olduğun söylersen, biliyor musun, benim söylemeye çalıştığım şeyi

kanıtlamış oldun. Senin bir piç kurusu olduğun gerçeğini. Sen söyledin. Peki o zaman niye kendin de söylemiyorsun?"

Çavuş: "Özür dilerim, efendim, söylemeyeceğim."

Hellmann başka bir mücadeleyi daha kaybettiğini hissediyor ve daha önce etkili olduğunu gördüğü böl-yönet taktiğini kullanmayı deniyor: "Evet, çocuklar bu akşam iyi bir uyku uyumak istiyorsunuz değil mi?"

Hepsi bir ağızdan: "Evet, efendim!"

Hellmann: "Sanırım bunun için biraz beklememiz gerekecek. 2093'ün nasıl bir piç kurusu olduğunu düşünmesi gerekiyor. Belki sonra kendisi de böyle olduğunu hepimize söyler."

(En kontrollü, güç hastası gardiyan ile şimdiye kadar tamamen itaatkâr olmuş, hatta bu nedenle "Çavuş" diye dalga geçilmiş, gardiyanların ve tutukluların askeri bir robottan fazlası olmadığını düşündükleri için pek de hoşlanmadıkları bu tutuklu arasında olup bitenler beklenmedik bir mücadele. Çavuş karakterinin takdire şayan bir tarafının olduğunu, prensipleri olan bir adam olduğunu kanıtlıyor.)

Çavuş: "Bana yönelttiğiniz suçlamalarda tamamen haklı olduğunuzu düşünüyorum, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann: "Hmm, onu biliyorum."

Çavuş: "Ancak o kelimeyi söyleyemem, Saym İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann: "Neyi söyleyemezsin?"

Çavuş: "Söylememeliyim. Hiçbir şekilde 'piç kurusu' kelimesini söylememeliyim."

Çığlıklar, ısıklar, bağırışlar, şarkılar...

Burdan büyük bir sevinçle bağırıyor: "Söyledi!"

Hellmann: "Ever, yaşasın! Gerçekten! Söyledi mi 5704?"

5704: "Evet, söyledi, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Hellmann: "Sanırım bir kazananımız var."

Burdan: "Kim bilir, belki de bu gece yataklarına bile gidebilirler?"

Hellmann bu kısmi zaferden çok da memnun olmuyor. Bu yüzden de keyfi bir güç gösterisi yapmak zorunda. "2093, sırf tövbe etmen için, yat aşağı ve on sınav çek."

Çavuş: "Teşekkür ederim, Sayın İnfaz Koruma Memuru," diyor. Çok yorgun olmasına rağmen mükemmel bir şekilde şmav çekiyor.

Burdan Çavuş'un hâlâ bu kadar iyi şmav çekmesine bozuluyor ve dalga geçmeye başlıyor: "2093, nerede olduğunu sanıyorsun sen? Acemi birliğinde mi?"

Oldukça rahat görünen Geoff Landry son bir saattir oturduğu sandalyeden kalkıp araya giriyor: "On tane daha çek." İzleyicilere yöneliyor ve ekliyor: "Siz bu şmavların iyi olduğunu mu sanıyorsunuz?"

Cevap veriyorlar, "Evet, gayet iyi." Koca Landry belki de tutuklulara güçlü görünmek için tuhaf bir yetke gösterisi yapıyor.

"O zaman yanılıyorsunuz. 2093, beş tane daha."

Çavuş bu meydan okumayı ilginç bir şekilde şahsi algılamıyor:

Gardiyan bana başka bir tutukluya ve kendime "piç kurusu" dememi emretti. İlkini asla yapamazdım, ikincisi ise başka birine söylemiyor olmamın geçerliliğini reddettiğim anlamına gelecekti ve mantıksal bir paradoks yaratacaktı. Gardiyan "cezalar" konusunda her zaman yaptığı şeyi yaptı. Benim yaptıklarım yüzünden diğerlerinin cezalandırılacağını ima etti. Hem böyle bir cezadan kaçınmak hem de emre itaat etmek için iki sorunu da çözecek bir cümle kullandım ve "Hiçbir şekilde piç kurusu kelimesini kullanmamalıyım" diyerek hem gardiyana hem de kendime bir çıkış noktası bulmuş oldum.¹⁰

Çavuş, itaatkâr bir yalaka değil hatırı sayılır derecede ilkeleri olan bir adam olduğunu gösteriyor. Sonradan, bir tutuklu olarak nasıl bir zihniyet geliştirdiğine dair ilginç şeyler anlatıyor:

Hapishaneye girdiğimde mümkün olduğunca kendim gibi olmaya kararlıydım. Benim hapishane felsefem, diğer tutukluların veya kendi karakterimin bozulmasına sebep olmamaktı, ayrıca kendi eylemlerim yüzünden başkalarının cezalandırılmasına da göz yummayacaktım.

SOSİS SEMBOLÜNÜN GÜCÜ

Pörsümüş, iğrenç iki sosis neden bu kadar önemli hale geldi? 416 için sosisler, kontrol edebileceği ve gardiyanların aksini zorla yaptıramayacağı bir şeyi yaparak bu şeytani sisteme karşı çıkmayı temsil ediyor. Bu şekilde gardiyanların iktidarlarını sarsıyor. Gardiyanlar için ise 416'nın sosisleri yemiyor olması tutukluların yalnızca ve yalnızca yemek zamanlarında yemek yemeleri gerektiğini söyleyen kuralın ihlali anlamına geliyor. Bu kuralın konmasının sebebi de tutukluların belirlenmiş üç öğün dışında yemek istemesini ve almasını engellemek. Ancak bu kural gardiyanların istedikleri zaman tutukluları yemek yemeye zorladıkları bir güç gösterisi haline geldiği için bir miktar esnetildi. Yemek yememek gardiyanların tolere edemeyecekleri bir itaatsizlik haline geldi çünkü yemek yemeyi reddetmek şu an daha uysal davranan diğer tutukluların da gardiyanların yetkisine karşı koymasına yol açabilir.

Diğer tutuklular için ise 416'nın boyun eğmiyor olması bir kahramanlık olarak algılanmalı. Böylesi bir itaatsizlik, tutukluların, gardiyanların devam eden ve gittikçe de artan tacizlerine karşı toplu bir duruş sergilemelerine sebep olabilir. Buradaki stratejik problem 416'nın bu eylemi gerçekleştirmeden önce planını ve mücadelesinin önemini diğerleriyle paylaşmamış olması. 416'nın açlık eylemi kararı tamamen özel bir karar olduğu için topluluğa yayılmıyor. 416 yeni olduğu, dolayısıyla diğerleri kadar çekmediği için cezaevinde zayıf bir sosyal konumu var. Bunun farkında olan gardiyanlar da sezgisel olarak onu "sorun çıkaran adam" kalıbına sokuyor ve onun inatçılığının faturasını da diğerlerine ödetiyor. Diğer yandan da gardiyanlar sürdürdüğü açlık grevini bencil bir eylem olarak görüyorlar çünkü 416'nın eyleminin diğerlerinin ziyaret haklarını ellerinden almasını umursamadığını düşünüyorlar. Ancak sosis yemek ile onların ziyaretçi alma hakları arasında bu keyfi ve mantıksız ilişkiyi kuranların aslında kendileri olduğunu fark etmeliler.

Çavuş'un karşı çıkışını umursamayan Hellmann can düşmanı sıska tutuklu 416'ya geri dönüyor. Tecritten çıkıp on beş şmav çekmesini emrediyor: "Sadece benim için, bir de hızlı ol."

416 yere yatarak şmav çekmeye başlıyor. Ancak o kadar zayıf ve şaşkın ki çok zorlanıyor. En fazla sadece kalçasını yukarı çekebiliyor.

Hellmann gördüklerine inanamıyor. "Ne yapıyor bu?" diye bağılıyor inanamayan bir sesle.

"Kıçını oynatıyor!" diyor Burdan.

Biraz canlanan Landry ekliyor: "Şmav çekmesini söyledik."

Hellmann bağılıyor: "Bu şmav çekmek mi, 5486?"

Tutuklu cevap veriyor: "Sanırım öyle, Saym İnfaz Koruma Memuru."

"Mümkün değil. Böyle şmav olmaz."

Jerry-5486 aym fikirde: "Siz şmav değil diyorsanız değildir, Saym İnfaz Koruma Memuru."

Burdan araya giriyor: "Götünü oynatıyor, öyle değil mi 2093?"

Çavuş uysalca kabul ediyor: "Öyle diyorsanız öyledir, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

Burdan: "Ne yapıyor?"

5486 cevap veriyor: "Götünü oynatıyor."

Hellmann, Paul-5704'ten 416'ya nasıl iyi şmav çekileceğini göstermesini istiyor.

"Gördün mü 416? Götünü kaldırmıyor. Yerdeki deliği becermiyor adam. Şimdi doğru düzgün yap!"

416, 5704'ü taklit etmeye çalışıyor fakat yapamıyor, yeterince güçlü değil. Burdan acımasız bir gözlem yapıyor: "Şunu yaparken vücudunu düz tutamıyor musun? Hız trenine ya da öyle bir şeye benziyorsun."

Hellmann öfkesini fiziksel olarak nadiren gösteriyor. Genelde sözlü, alaycı bir tavırla ve yaratıcı sadist oyunlarla hükmediyor. Gardiyan rolünün kendisine tam bir özgürlük verdiğinin farkında, doğaçlama yapabilir fakat kontrolünü kaybetmemek zorunda. Fakat bu akşam karşısına çıkan sorunlar canına tak ediyor. Şmav pozisyonunda yerde yatan 416'nın arkasında duruyor ve

yavaş yavaş sınav çekmesini emrediyor. Sonra da 416 aşağı yukarı şnav çekerken sırtına ayağını koyuyor ve sertçe bastırıyor. Diğerleri Hellmann'ın fiziksel şiddeti karşısında şaşırmuş gibi görünüyorlar. Birkaç sınavdan sonra sert-çocuk ayağını tutuklunun sırtından çekiyor ve tecrit odasına geri gitmesini emrediyor. Deliğin kapısını sertçe çarpıyor ve kilitliyor.

Olan biteni izlerken, Nazi gardiyanlarının Auschwitz'de tutuklular şnav çekerken sırtlarına bastıklarına dair tutukluların çizdiği resimleri hatırlıyorum.

“İkiyüzlü, Dindar Bir Dallama”

Burda tecridin kapısından 416'ya bağıyor: “Yemek yemiyorsun 416, gittikçe güçsüzleşeceksin.” (Burda'nın bu zayıf ufak çocuğun haline üzülmeye başladığından şüpheleniyorum.)

Sıra Gardiyan Hellmann'ın güç gösterisinde. Kısa bir vaaz veriyor: “Umarım burada yaşananlardan bir ders çıkarmışsınızdır çocuklar. Kurallara uymamanız için ortada hiçbir sebep yok. Sizden yapamayacağınız bir şey istemiyorum. Hiçbirinizi rencide etmeme gerek yok. Dürüst vatandaşlar olduğunuz için burada değilsiniz, unutmayın. Bütün bu ahlakçı saçmalıklar midemi bulandırıyor. O yüzden kesin artık.”

Hellmann Çavuş'tan konuşmasını değerlendirmesini istiyor ve Çavuş cevap veriyor: “Bence iyi bir konuşmaydı, Sayın İnfaz Koruma Memuru.”

Çavuş'a iyice yaklaşıyor ve yeniden ona saldırmaya başlıyor: “İkiyüzlü, dindar bir dallama olduğunu mu düşünüyorsun?”

Çavuş: “Böyle düşünmek istiyorsanız...”

“İyi, bunu bir düşün. Sen ikiyüzlü, dindar bir dallamasın!”

O kadar da keyifli olmayan bir atlıkarıncanın üzerindeyiz yeniden. Çavuş cevap veriyor: “Eğer sizin isteğiniz buysa, olurum Saym İnfaz Koruma Memuru.”

“Senin öyle olmanı istemiyorum, sen zaten öylesin.”

“Nasıl isterseniz, Saym İnfaz Koruma Memuru.”

Hellmann onaylanmak isteğiyle sırada aşağı yukarı geziniyor. Tutukluların hepsi Hellmann'la aynı fikirde.

"O ikiyüzlü, dindar bir dallama."

"İkiyüzlü, dindar bir dallama, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"Evet, ikiyüzlü, dindar bir dallama."

En azından bu küçük dünyada her şeyin onun istediği gibi ilerlemesinden memnun oluyor Hellmann ve Çavuş'a şöyle diyor: "Üzgünüm, dörde bir. Kaybettin."

Çavuş önemli olan tek şeyin kendisinin kendi hakkında nasıl düşündüğü olduğunu söylüyor.

"Eğer sen böyle düşünmüyorsan gerçekten ciddi sorunların var demektir. Demek ki senin gerçekle, gerçeklikle bağlantın kalmamış. *Yalandan* ibaret bir dünyada yaşıyorsun. Senden bıktım artık, 2093."

"Özür dilerim, Sayın İnfaz Koruma Memuru."

"O kadar ikiyüzlü, ahlakçı bir puştun ki kusasım geliyor!"

"Size böyle hissettirdiysem özür dilerim, Sayın İnfaz Koruma Memuru." Burdan daha fazla yüzüne bakmamak için Çavuş'a eğilip ayak parmaklarına dokunmasını söylüyor.

"Teşekkür Ederim, 416!"

Hellmann'ın düşmanlarına karşı kazanması gereken son bir şey kalıyor. 416'nın üzücü durumunun tutuklular arasında sempati oluşturmamasını engellemesi gerekiyor.

"Bazı insanlar kafasını kullanmadığı için hepimizin mağdur olması hoş değil. Burada iyi bir arkadaşınız var [tecrit odasının kapısıma vuruyor]. Bu akşam battaniye almamanızın sorumlusu o."

Hellmann tutuklularla kendisini aynı tarafa koyarak *ortak* bir düşman belirliyor. Bu düşman da aptal açlık greviyle diğerlerine de zarar veren 416 numara.

Burdan ve Hellmann tutukluları sıraya dizerek karanlık ve dar bir yerde oturan arkadaşları 416'ya teşekkür etmeleri için cesaretlendiriyor. Sırayla teşekkür ediyorlar.

"Haydi 416'ya bunun için teşekkür edin."

"Teşekkür ederim, 416."

Şeytani üçlüye bu da yetmiyor. Hellmann emrediyor: "Şimdi oraya gidin, kapının oraya. Hepinizin kapıya *yumruk atarak* teşekkür etmesini istiyorum."

Hepsi teker teker kapıya vurarak "Teşekkür ederini, 416!" diyor. Bu sırada içeride yankılanan yüksek ses zavallı ve yalnız 416'yı dehşete düşürüyor.

Burdan: "İşte böyle, gerçekten isteyerek."

(Diğer tutuklular 416'ya tüm bu gereksiz ıstırapı yaşatmak isteyecek kadar kızgınlar mı, yoksa sadece emirleri ini yerine getiriyorlar veya dolaylı olarak gardiyanlara karşı öfkelerinin ve nefretlerinin bir kısmını mı kusuyorlar, kestirmek zor.)

Hellmann kapıya nasıl sert vuracaklarını birkaç kez gösteriyor. Çavuş kapıya vuran sonuncu tutuklu. Ne tuhaftır ki uysalca ve itaatkâr bir şekilde verilen emre uyuyor. Bitirdiğindeyse Burdan, Çavuş'u omuzlarından tutup karşıdaki duvara sertçe itiyor. Sonra da tutuklulara hücrelerine dönmelerini emrediyor ve sorumlu şef Hellmann'a, "Hepsi ışıkların söndürülmesi için hazır Şef," diye bağırıyor.

KIRLI BATTANİYE PAZARLIĞI

Parmaklıklar Arkasında isimli klasik güneyli hapisane filmi hatırlayın. Gardiyanların ve görevlilerin kimliksiz görünmelerini sağlamak için aynalı gözlükler takmaları fikrini de bu filmde almıştım. Bu akşam Gardiyan Hellmann, bir senaristin hapisane yetkesini anlatmak için yazabileceği en iyi senaryoyla yarışabilecek doğaçlama bir gösteri yapıyor. Tutukluların arkadaşlarından birinin cezalandırılmasına karar verebilme seçeneklerinin olduğu bir mizansen ortaya koyarak keyfi bir gerçeklik yaratabildiğini gösteriyor.

Işıklar kapalı, tutuklular hücrelerinde, 416 tecrit odasında. Avluda tüyler ürperten bir sessizlik hâkim. Hellmann, avluya olan biteni kaydettiğimiz gözlem noktası arasındaki masaya gidiyor ve avludaki tiyatroya yakından bakmamız mümkün oluyor. Gece vardiyası şefi duvara dayanıyor, Buda benzeri bir bağdaş kuruyor, kollarından biri bacaklarının arasında, diğeri de masada duruyor. Hellmann gücün hareketsiz simgesi. Kafasını yavaşça hareket ettiriyor. Çenesine doğru uzayan uzun favorilerini fark ediyoruz. Kelimelerini dikkatlice seçerken kalın

dudaklarını yalıyor ve bir güneyli gibi yavaşça ve vurgulu bir şekilde konuşuyor.

Adamımız yeni, sinsi bir planla karşımızda. 416'nın tecritten çıkarılması için öne süreceği şartları tasarlıyor. Bu sorun çıkaran tutukluyu tüm gece tecrit odasında tutup tutmayacağına tek başına karar veremeyeceği için tutukluları çağırıyor; 416 şimdi mi çıkarılmalı yoksa bütün akşam orada çürümeye mi bırakılmalı?

Tam o sırada Gardiyan Geoff Landry avluya giriyor. Yaklaşık 1,95 metre boyunda ve 85 kilo olan bu adam hapishanedeki en iri gardiyan. Her zamanki gibi bir elinde sigara var, diğer eli ise cebinde. Gözlükleri ise ortada yok. Topluluğun olduğu yere yürüyor, duruyor, stresli görünüyor, kaşlarını çatıyor, müdahale edecekmiş gibi görünüyor fakat John Wayne'in şovuna devam etmesini izlemekle yetiniyor.

"Evet, bu işi halletmenin bir sürü yolu var ancak bu, *sizin* ne yapmak istediğinize göre değişir. Eğer 416 sosislerini yemek istemiyorsa o zaman bana battaniyelerinizi verirsiniz ve şiltenin üzerinde yatarsınız. Veya battaniyeleriniz sizde kalır, 416 da bir gün daha orada kalır. Evet, hangisi?"

"Battaniyemin bende kalmasını istiyorum, Sayın İnfaz Koruma Memuru!" diyor 7258 hemen. (Hubbie, 416'dan hiç hoşlanmıyor.)

"Diğerleri ne diyor?"

"Battaniyem kalsın!" diyor eski isyan liderimiz Paul-5704.

"Peki sen, 5486?"

5486 çevre baskısına biat etmiyor ve zavallı 416'ya üzülüyor. 416 bir gün daha tecritte kalmasın diye battaniyesinden vazgeçebileceğini söylüyor.

Burdan ona bağılıyor: "Senin battaniyeni istemiyoruz!"

"Evet beyler burada bir şekilde bir karara varmamız gerekiyor."

Elleri kalçasında sürekli copunu sallayan Burdan bir yetke sembolü havalarında dayılık taslayarak hücrelerin önünden bir aşağı bir yukarı yürüyüp duruyor. Çavuş'a dönerek soruyor: "Sen ne düşünüyorsun?"

Çavuş nasıl olduysa ahlaki duruşunu bozuyor. Ahlaki prensipleri sadece küfürlü konuşmalarda geçerli gibi görünüyor. Çavuş şöyle diyor: "Eğer diğer ikisi battaniyelerini vermek istemezlerse ben de vermem." Kararı etkileyecek kritik oy Çavuş'un ama o da pasif davranıyor.

Burdan bağırıyor: "Üçe karşı biriz."

Hellmann herkes duysun diye yüksek sesle ve açıkça tekrarlıyor.

"Üçe karşı bir!" Masadan sessizce kalkarken patron avluya doğru bağırıyor, "416 bir süre daha orada kalacaksın, alışsan iyi olur!"¹¹

Hellmann kasıla kasıla avluda yürüyor, Burdan görev duygusuyla onu izliyor, Landry ise isteksiz kıcını kaldırıyor. Örgütlü tutuklu direnişine karşı uzun süredir devam ettirdikleri mücadeledede önemli bir zafer kazanıyorlar. Gardiyanlar için zor bir gece oluyor fakat yine de bu duygu ve akıl savaşında aldıkları zaferin tadını çıkarıyorlar.

Şartlı Tahliye

Stanford Hapishanesi, teknik olarak Palo Alto Şehir Karakolu tarafından topluca tutuklandıktan sonra gözaltına alınan bir grup ergenle dolu bir şehir hapishanesine benziyor. Bu rol yapan suçlular için duruşma tarihi henüz belirlenmedi ve hiçbiri yasal olarak temsil edilmiyor. Yine de tutuklulardan birinin annesi hapishane papazı Peder McDermott'un tavsiyesine uyararak oğlu için bir avukat bulmaya çalışıyor. Müdür David Jaffle ve "psikolojik danışmanlarımız" asistan Craig Haney ve Curt Banks ile yaptığımız bir personel toplantısından sonra cezai yargılama sürecinin bu kadar başında işimize yaramayacak bile olsa bir Şartlı Tahliye Kurulu oluşturmaya karar veriyoruz.

Şartlı Tahliye Kurulu bize tutukluların buradan çıkma fırsatını nasıl değerlendireceklerini görme fırsatı da verecek. Şimdiye kadar her tutuklu tek başına hareket ediyordu. Hapishanenin dışındaki bir odada bir duruşma yaparsak tutuklular bodrum katındaki kasvetli dar hücrelerinin dışına çıkıp biraz soluk alabilirler. Hapishane görevlileriyle ilişkisi olmayan kişilerin olduğu yeni bir çevrede daha rahat davranabilir, duygularını daha özgürce ifade edebilirler. Böyle bir süreç aynı zamanda hapishane deneyimimize de resmiyet kazandırabilir. Şartlı Tahliye duruşması, ziyaret saatleri, cezaevi papazının gelişi ve kamu avukatının gelecek olması gibi hapishane deneyimine güvenilirlik sağ-

lıyor. Son olarak da Stanford Şehir Hapishanesi Şartlı Tahliye Kurulu başkanı rolünü oynayacak olan hapishane danışmanı-mız Carlo Prescott'ü görmek istiyorum. Daha önce de anlattığım gibi Carlo silahlı soygun suçlamalarından son on yedi senedir bir sürü duruşmada başarılı olamamış, ancak yakın bir zamanda "yattığı süreye sayılarak" serbest bırakılmıştı. Bundan kısa bir süre önce onların yerinde olan, tahliye olmak için uğraşan bu adam tutuklulara karşı merhametli ve taleplerinin yanında mı olacaktı?

Şartlı Tahliye Kurulu duruşmaları Stanford Psikoloji Departmanı'nın ilk katındaki halı kaplı, geniş bir oda olan laboratuvarında gerçekleşiyor. Odanın içinde özel olarak tasarlanmış tek yönlü bir camın arkasında gizli çekim ve gözlem yapmamız için ekipmanlarımız var. Kurulun dört üyesi altı kişilik masanın etrafında oturuyor. Carlo başkan koltuğunda, yanında Craig Haney

var, diğer yanında ise bir yüksek lisans öğrencisi ve bir kadın sekreter var. Son ikisinin çalışmayla ilgili çok bilgisi yok, sadece bize yardımcı olmak için buradalar. Curt Banks, tutukluları gardiyan gözetiminden duruşmaya getirmekle sorumlu bir güvenlik görevlisi. Ben ise yandaki odadan olan biteni kameraya çekeceğim.

Çarşamba sabahı 8612'nin tahliyesinden sonra geri kalan sekiz tutukludan dördü genel olarak iyi halden görevliler tarafından tahliyeye uygun görüldüler. Tutuklulara duruşmaya gitme talebinde bulunma fırsatı verildi ve neden tahliye edilmeleri gerektiğine dair resmi dilekçeler yazıldı. Bazıları ise başka bir gün duruşmaya çıkarılacaklardı. Gardiyanlar Kural 2'yi (Tutuklular yalnızca ve yalnızca yemek molalarında yemek yiyebilirler) sürekli ihlal ettiği için Tutuklu 416'ya ise böyle bir fırsatın verilmesi gerektiğini söylediler.

ÖZGÜRLÜKLERİNİ GERİ KAZANMA FIRSATI

Gündüz vardiyası gardiyanları her akşam son tuvalet izni için yaptıkları gibi dört tutukluyu avluda sıraya sokuyor. Her bir tutuklunun bileğindeki zincir yamndakinin bileğine bağlı ve avludan duruşmanın olacağı yere giderken binamın neresinde olduklarını anlamamaları için kafalarında büyük kesekâğıtları var. Duruşma odasının dışındaki koridorda, bankın üzerinde oturuyorlar. Ayaklarındaki zincirler çıkarılıyor fakat yine de kelepçeli ve paketlenmiş bir şekilde sessizce oturarak Curt Banks'in onları teker teker numaralarıyla çağırması için bekliyorlar.

Güvenlik görevlisi Curt, önce tutuklunun tahliye bildirisini, sonra da gardiyanlardan birinin tahliyeye karşı bildirisini okuyor. Her tutukluya Carlo'nun yanına kadar eşlik ediyor. Sırayla Tutuklu Jim-4325, Tutuklu Glenn-3401, Tutuklu Rich-1037 ve son olarak da Tutuklu Hubbie-7258 içeri giriyor. Her bir tutuklu duruşmadan sonra koridordaki banka geri dönüyor. Oturum bitene kadar elleri kelepçeli, ayak bileklerinde zincirlerle ve kafalarında kese kâğıtlarıyla oturuyorlar. Oturum bittikten sonra ise hepsi bodrum katındaki hapisaneye geri gidiyor.

İlk tutuklu gelmeden önce ben videonun kalitesini kontrol ederken, bu konuda profesyonel olan Carlo da kuruldaki acemilere temel Şartlı Tahliye Kurulu gerçekleriyle ilgili bilgi vermeye başlıyor. (Bkz. Carlo'nun monologları, Notlar bölümünde).¹ Curt Banks, Carlo'nun yaz okulu dersimizde sık sık duyduğu uzun konuşmalardan biriyle iyice coştüğünü hissedince otoriter bir tonda şöyle diyor: "Acele etmemiz lazım, zamanımız azalıyor."

Tutuklu 4325 Suçunu Reddediyor

Tutuklu Jim-4325 mahkemeye götürülüyor. Kelepçeleri çıkarılıyor ve bir sandalyeye oturtuluyor. 4325 büyük, güçlü kuvvetli bir adam. Carlo hemen sorguya başlıyor: "Neden hapishanede-sin? Kendini nasıl savunacaksın?" Tutuklu bütün ciddiyetiyle cevap veriyor: "Efendim, silahlı saldırıyla suçlandım. Ancak bu suçlamanın doğru olmadığını savunmak istiyorum."²

"Suçlu değilsin?" Carlo şaşırmış gibi davranıyor. "Yani seni tutuklayan memurların ne yaptıklarını bilmediğini, bir yanlışlık, karışıklık olduğunu mu ima ediyorsun? Hukuki yaptırımlar konusunda eğitim almış ve büyük ihtimalle bir süredir bu alanda deneyim kazanmış bu insanların Palo Alto'da yaşayan bunca insan arasından seni aldığını ve ne yaptıkları konusunda hiçbir fikirleri olmadığını, senin yaptıklarıyla ilgili kafalarının karışık olduğunu mu ima ediyorsun? Yani onlar yalancı mı, onların yalancı olduğunu mu söylüyorsun?"

4325: "Yalancı olduklarını söylemiyorum, eminim kanıtlar ve diğer her şey ellerindeydi. Profesyonel bilgilerine ve her şeye saygım sonsuz... Ben hiç kanıt görmedim ancak beni aldıklarına göre ellerinde gerekli kanıtlar vardı sanıyorum." (Tutuklu daha yüksek bir yetkeye teslim oluyor, ilk baştaki kendine güveni Carlo'nun hükmedici tavırları karşısında giderek azalıyor.)

Carlo Prescott: "Bu durumda memurların ellerinde bir şey olduğunu onaylamış oluyorsun."

4325: "Beni gözaltına aldıklarına göre ellerinde bir şey vardı."

Prescott tutuklunun geçmişine ve gelecek planlarına dair sorularla başlıyor ancak suçuyla ilgili daha fazla bilgi almak istiyor: "Boş zamanlarında ne tür işlerin içindeydin, neler yapıyordun

da başına bu işleri açtın? Ciddi bir suçlamayla karşı karşıyasın, bir saldırıda birini öldürebilirsin, biliyorsun. Ne yaptın? Ateş mi ettin, bıçakladın mı ya da – ?”

4325: “Emin değilim, efendim. Memur Williams dedi ki – ”

Prescott: “*Sen* ne yaptın? Ateş mi ettin, bıçakladın mı yoksa bomba mı attın? Şu tüfeklerden birini mi kullandın?”

Craig Haney ve kurulun diğer üyeleri tutukluya hapisane hayatına nasıl uyum sağladığına dair sorular sorarak ortamı yumuşatmaya çalışıyor.

4325: “Şey, ben genelde biraz içedönük biriyim... Ve sanırım ilk birkaç gün bunun hakkında düşündüm ve yapılacak en iyi şeyin...”

Prescott tekrar devreye giriyor: “Soruyu cevapla, senden böyle entel zırvaları dinlemek istemiyoruz. Sana basit bir soru sordu, şimdi cevabını ver!”

Craig, hapishanenin rehabilitasyon süreciyle ilgili bir soru sorarak araya giriyor. Tutuklu cevap veriyor: “Evet, yani işe yarıyor, kesinlikle itaatkâr olmayı öğrendim ve stres altındayken biraz sert davranabiliyorum ama infaz koruma memurları işlerini yapıyorlar.”

Prescott: “Tahliye Kurulu buranın dışında sana göz kulak olamaz. Sana bir dereceye kadar itaatkâr olmayı, işbirliğini öğrettiklerini söylüyorsun. Ancak buradan çıkarsan seninle ilgilencek kimse olmayacak, tek başına kalacaksın. Aleyhinde böyle suçlamalar varken nasıl bir vatandaş olacağını düşünüyorsun? Buradaki suçlara bakıyorum da. Epeyce uzun bir liste!”

Carlo, tüm özgüveni ve hâkimiyetiyle bomboş bir kâğıda sanki orada tutuklunun mahkûmiyetleriyle, tutuklanmasıyla ve tahliyesiyle ilgili görüşlerle dolu bir “sabıka kaydı” varmış gibi bakıyor. Devam ediyor: “Burada aldığın disiplinle birlikte dışarıda yaşayabileceğini söylüyorsun. Biliyorsun, buranın dışında sana göz kulak olamayız... Neden *şimdi* dışarıda başarabileceğini düşünüyorsun?”

4325: “Dört gözle beklediğim bir şey var. Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley’e gideceğim. Fizik bölümünü denemek istiyorum, böyle bir deneyimi yaşamak için sabırsızlanıyorum.”

Prescott 4325'in sözünü kesiyor ve dini inançlarıyla ilgili so-
ruşturmaya geçiyor. Sonra da hapishanenin grup terapisinden
veya meslek terapisinden neden faydalanmadığını soruyor. Tu-
tuklunun kafası gerçekten karışmış gibi görünüyor; böyle tera-
pilerden faydalanacağını ama böyle programların olmadığını
söylüyor. Carlo Curt, Banks'e bu son söylediğinin doğru olup
olmadığını soruyor, çünkü kişisel olarak çok inanmadığını söy-
lüyor. (Elbette bu deneyden bizim bu tür programlarımız olma-
dığını biliyor ancak bu, tahliye kurulu üyelerinin geçmişte ona
sorduğu sorulardan biri.)

Kurul üyelerinin birkaç sorusundan sonra Prescott, infaz
koruma memurundan tutukluyu hücrelerine geri götürmesini ist-
iyor. Tutuklu ayağa kalkıyor ve kurula teşekkür ediyor. Oto-
matikman avuç içleri birbirine bakar şekilde kollarını uzatıyor,
gardiyan kelepçeleri takıyor. Jim-4325 dışarı çıkarılıyor, kafasına
tekrar kesekağıdı geçiriliyor ve diğer tutuklu kurul karşısınday-
ken sessizce orada bekletiliyor.

Tutuklu dışarı çıktıktan sonra Prescott şöyle not alıyor: "Bu
adam düzgün konuşamıyor..."

Benim notlarım bana şunları hatırlatıyor: "Tutuklu 4325 ol-
dukça sakin ve kontrollü görünüyor. Şimdiye kadar 'örnek tu-
tuklularımızdan' biri oldu. Gözaltına alındığı suçla ilgili Pres-
cott'un yaptığı agresif sorgulamadan dolayı kafası karışmış gö-
rünüyor. Suçu tamamen düzmece olduğu halde kolayca suçlu
olduğunu kabul etme durumuna gelebilir. Mahkeme boyunca
itaatkâr ve makul davranıyor. Büyük ihtimalle uzun süredir ha-
pishanede kalabilmesini ve buradaki görece başarısını da bu ta-
vırlarına borçlu."

Parlak Bir Örnek Soluyor

Sırada Tutuklu 3401 var. Curt, 3401'in mahkeme için hazır oldu-
ğunu duyuruyor ve savunmasını yüksek sesle okuyor:

Yeni hayatımı bu çaresiz dünyaya götürerek kayıp ruhlara iyi-
liğin sıcak kalplerle ödüllendirildiğini göstermek için tahliye
edilmek istiyorum. Materyalist domuzların yoksullardan daha

fazlasına sahip olmadığını, sıradan bir suçlunun bir haftadan kısa bir zamanda rehabilite edilebildiğini ve Tanrı'nın, inancın ve kardeşliğin hâlâ hepimizin içinde olduğunu göstermek için çıkmak istiyorum. Tahliye edilmeyi hak ediyorum çünkü burada kaldığım süre boyunca bana yönelik davranışların mükemmel olduğuna inanıyorum. Buradaki rahatın keyfini çıkardım ve daha yüksek ve daha kutsal bir yere gitmem gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca çevremizin sevilen bir ürünü olarak benim tamamen rehabilite olmamın sonsuza kadar süreceğini bilmeliyiz. Tanrı korusun. En derin saygılarımla, 3401. Beni parlak bir örnek olarak hatırlayınız.

Gardiyanların karşı önerileri ise 3401'in savunmasıyla taban tabana zıt:

3401 beş para etmez bir baş belası oldu. Sadece bu da değil, ayrıca içinde geliştirebileceği bir iyilik bulamayan bir yandaş. Kötü şeyler taklit edip duruyor. Tahliye edilmesini tavsiye etmiyorum. Gardiyan Arnett'in imzası.

Ne 3401'in tahliye hak etmesini gerektirecek bir sebep ne de yazdığı tahliye talebiyle tanıdığım 3401 arasında bir benzerlik görebiliyorum. Gardiyan Markus'un imzası.

3401 tahliyeyi hak etmiyor ve kendi alaycı talep yazısı da tahliye hak etmediğini gösteriyor. Gardiyan John Landry'nin imzası.

Tutuklu 3401 kafasında kesekâğıdıyla içeri getiriliyor. Carlo kafasındaki kesekâğıdının çıkarılmasını çünkü bu "küçük ser-serinin" yüzünü görmek istiyor. Carlo ve diğer kurul üyeleri 3401'in, Glenn'in Asyalı olduğunu, beyaz olmayan tek tutuklu olduğunu görünce şaşırıyorlar. Glenn'in isyankâr, küstah tarzı Asyalı normlarının dışında. Ancak fiziksel olarak stereotiplere uygun; yaklaşık 1,58 boyunda, ince ama dayanıklı, şirin bir yüze ve parlak siyah saçlara sahip bir adam.

Craig tutuklunun hücreesine barikat kurduğunda başlayan hapisane isyanındaki rolüyle ilgili sorularla başlıyor. İsyanı durdurmak için ne yaptı?

3401 açıksözlülükle cevap veriyor: "Durdurmadım, teşvik ettim!" Diğer kurul üyelerinin de bu konuda sorduğu sorulardan sonra 3401, 4325'in uysallığından tamamen farklı bir tavır sergiliyor, alaycı bir tonda devam ediyor: "Bence kurumumuzun amacı tutukluları rehabilite etmek, onları kızdırmak değil ve ey-lemlerimizin sonucunda—"

Kurul masasında değil, odanın kıyısında oturan Müdür Jaffe dayanamayarak araya giriyor: "Belki de rehabilitasyonun ne olduğunu pek bilmiyorsundur. Size nasıl toplumun üretken bireylerinden biri olacağınızı öğretmeye çalışıyoruz, hücrelerinizin önüne nasıl barikat kuracağınızı değil!"

Prescott tüm bu oyunlardan bıkmıştı. Yetkesini tekrar sağlıyor: "En azından iki vatandaş seni suç mahallinden giderken gördüğünü söylemiş." (Bunu o an uyduruyor.) Carlo devam ediyor: "Üç kişinin gördüğü şeye karşı çıkmak insanlığın kör olduğunu söylemek demek! Şimdi söyle bakalım 'Tanrı, inanç ve kardeşlik hâlâ güçlü' diye yazdın değil mi? Peki başkasının malını almak kardeşlik mi?"

Hemen ardından Carlo ırk kartını oynamaya başlıyor: "Siz Doğulu insanların çok azı hapishanelerde... Aslında genelde iyi vatandaşlardır... Sen sürekli bir baş belası oldun, hapishanedeki durumla dalga geçtin, buraya geliyorsun ve sanki bir hapishaneyi yönetebilirmişsin gibi rehabilitasyon hakkında konuşuyorsun. Şu masaya gelip oturuyorsun ve söylediklerinin müdürün söylediklerinden daha önemli olduğunu ima ederek onun sözünü kesiyorsun. Açıkçası hapishanede kalan son kişi de olsan seni tahliye etmem. Bence sen buradan tahliye edilecek son adamsın, bu konuda söyleyeceklerin var mı?"

"Böyle düşünmeye hakkınız var, efendim," diyor 3401.

"Benim fikrim burada bir anlama geliyor!" diye cevap veriyor Carlo sinirli bir şekilde.

Prescott birkaç soru daha soruyor. Tutukluya cevap verme fırsatı vermiyor, onu alenen suçluyor ve önemsemiyor: "Şu an sana daha fazla vakit ayırmamız gerektiğini düşünmüyorum. Siciline ve kurul odasındaki davranışlarına göre bence nasıl biri

olduğun açıkça ortada... Uymamız gereken bir programımız var ve bunu daha fazla tartışmaya gerek olduğunu düşünmüyorum. Karşımızdaki bu adam güzel konuşmalar yazan inatçı, itaat etmeyen biri.”

Tutuklu çıkmadan önce kurula bir süre sonra iyice kötülecek bir deri döküntüsü olduğunu ve endişelendiğini söylüyor. Prescott doktora görünüp görünmediğini, viziteye gidip gitmediğini veya problemi halletmek için bir şey yapıp yapmadığını soruyor. Tutuklu bunların hiçbirini yapmadığını söyleyince Carlo da tahliye kurulunun sağlık kurulu olmadığını hatırlatarak endişelerini umursamıyor: “Buraya gelen her adamı tahliye etmek için sebepler bulmaya çalışıyoruz. Bu hapishaneye girdiğinizde topluma uyum sağlayabileceğinizi gösteren davranışlarda bulunmak ve iyi bir sicile sahip olmak tamamen sizin elinizde... İçinden gelerek yazdığın şeylerin bir kısmının üzerinde düşünmeni istiyorum, zeki bir adamsın ve dili nasıl kullanmak gerektiğini de gayet iyi biliyorsun. Kendini değiştirebileceğini düşünüyorum, evet bence gelecekte kendini değiştirme fırsatın olacaktır.”

Carlo gardiyana dönerek tutukluyu almasını işaret ediyor. Yaptıklarından pişman olan ufak çocuk yavaşça kollarını uzatıyor, kelepçeyi takıyorlar ve dışarı çıkıyor. Küstah tavrının ona çok pahalıya mal olabileceğini fark etmiş olabilir, belli ki bu olayın bu kadar ciddi olacağını, Tahliye Kurulu’nun bu kadar gergin geçeceğini beklemiyordu.

Notlarını Tutuklu 3401’in en başta görüldüğünden daha karmaşık olduğunu gösteriyor. Birçok karakterin ilginç bir karışımı var bu adamda. Hapishanede gardiyanlarla ilişkisinde genelde çok ciddi ve nazik fakat bu mahkeme olayında, tahliye talep eden alaycı, komik bir mektup yazıyor, var olmayan bir rehabilitasyon sürecine atıfta bulunuyor, maneviyatından bahsediyor ve örnek bir tutuklu olduğunu söylüyor. Gardiyanlar ondan pek hoşlanmıyor olacaklar ki tahliyesine karşı çıktılar. Cesur tahliye talebi tavırlarıyla zıtlık oluşturuyor; bu odada gördüğümüz adam deneyimleriyle bastırılmış, hatta sindirilmiş görünüyor. “Burada şaka yapmak yasaktır.” Kurul, özellikle de Prescott acımasızca üstüne

gidiyor ve 3401 saldırıyla etkili bir şekilde başa çıkamıyor. Mahkeme devam ederken gitgide içine kapanıyor ve tepkisiz kalıyor. İki hafta boyunca dayanıp dayanamayacağını merak ediyorum.

Bir İsyançı Geri Çekiliyor

Sıradaki Tutuklu 1037, Rich. Dün akşam annesi ziyarete gelmiş, oğlunu o kadar kötü görünce çok endişelenmişti. Bu sabah kendisini Hücre 2'ye kilitleyenlerden biri de Rich. Ayrıca kendisi tecridin daimi ziyaretçilerinden. 1037'nin tahliye başvurusu aslında ilginç ama Curt Banks, yazdıklarını düz, duygusuz bir tonda hızla okuyunca yazısının içeriği kayboluyor.

Gençlik yıllarımdan son anlarını eski arkadaşlarımla geçirebilmek için tahliye edilmek istiyorum. Pazartesi günü 20 yaşında olacağım. İnfaz koruma memurunun birçok zayıflığım olduğu konusunda beni ikna ettiğine inanıyorum. Pazartesi günü haksızlığa uğradığımı düşünerek isyan ettim. Ancak o akşam en sonunda daha iyi davranılmayı hak etmediğimi fark ettim. O andan beri de işbirliği yapmak için elimden geleni yapıyorum ve artık infaz koruma memurlarının her üyesinin yalnızca benim ve diğer tutukluların iyiliği için uğraştıklarını biliyorum. Korkunç saygısızlığımıza ve kendi isteklerine rağmen hapisane görevlileri bana her zaman iyi davrandılar, davranıyorlar da. Diğer yanaklarını dönme erdemini gösteriyor olmalarına derinden saygı duyuyorum ve onların içindeki iyilik nedeniyle rehabilite olduğuma ve daha iyi bir insana dönüştüğüme inanıyorum. Saygılarımla, 1037.

Üç gardiyan topluca bir tavsiye yazısı veriyorlar. Curt yüksek sesle okuyor.

1037 isyan döneminden bu yana gelişme gösteriyor ancak ıslah ettiğimiz tutuklulardan biri olarak halk arasına karışmadan önce biraz daha gelişme kaydetmesi gerekiyor. Diğer görevliler ve 1037 gibi biz de kendisini takdir ediyoruz çünkü çok yol kat etti ancak hâlâ tam olarak uygun seviyeye erişemedi. 1037'nin tahliye olmadan önce yapması gereken şeyler var ve bu yolda ilerliyor. Tahliye önermiyorum.

Rich-1037 odaya girince beraberinde gençlik enerjisiyle yeni başlayan bir depresyonun tuhaf karışımını getiriyor. Hemen doğum günüyle ilgili konuşmaya başlıyor, tahliye talebindeki tek sebep de bu. Doğum günü onun için çok önemli; başta deney için imzasını atarken doğum gününü tamamen unutmuş. Müddür ona başını belaya sokmadan ya da tahliyesini meşrulaştırdığı temelleri sarsmadan cevap veremeyeceği bir soru sorunca Rich çok heyecanlanıyor, yerinde duramıyor. Soru şu: "Hapishanemizin sana bir doğum günü partisi hazırlayamayacağını mı düşünüyorsun?"

Prescott fırsatı değerlendiriyor: "Yaşınıza rağmen bir süredir toplum içindesiniz. Kuralları biliyorsunuz. Hapishane kurallarının çiğneyeneler için olduğunun farkında olmalısınız ve siz şu yaptıklarınızla bunu riske ediyorsunuz. Oğlum, değiştiğinin farkındayım, burada da görebiliyorum ve gerçekten ciddi bir ilerleme kaydettiğini düşünüyorum. Ancak burada sen şöyle yazıyorsun, 'korkunç saygısızlığıma ve kendi isteklerine rağmen.' *Korkunç saygısızlık!* Diğer insanlara ve onların mülkiyet haklarına saygısızlık edemezsin. Eğer bu ulustaki herkes diğerlerinin mülkiyet haklarına saygısızlık etseydi ne olurdu? Yakalandığı-
nızda büyük ihtimalle öldürülürdünüz."

Carlo tutuklunun sicilini boş kâğıda bakarak gözden geçiriyormuş gibi yapmaya devam ederken, çok önemli bir şey keşfediyor: "Burada senin tutuklanma raporunda çok hırçm davranışın, hatta seni etkisiz hale getirmek zorunda kaldıkları yazıyor. Memurları yaralayabileceğin hatta daha kötüsünü yapabileceğin söyleniyor. Gelişiminden çok etkilendim ve bence davranışının çocukça olduğunu, yargılamadan yoksun ve diğer insanları düşünmeden davrandığını fark etmeye başladığını düşünüyorum. İnsanları kullanabileceğin nesnelere, oyuncaklara dönüştürüyorsun. İnsanları manipüle ediyorsun! Bütün hayatın boyunca insanları manipüle etmişsin, tüm raporlar kanunu ve düzeni umursamadığını gösteriyor. Davranışlarını kontrol edemediğin dönemler olmuş. Bütün bunlara rağmen neden tahliye edilmen gerektiğini düşünüyorsun? Bize ne anlatabilirsin? Burada sana yardım etmeye çalışıyoruz."

Tutuklu 1037 karakterine yapılan böylesi bir saldırıya hazırlıklı değil. Onu sinirlenmeye teşvik edebilecek bir durumdan "sıyrılmak" için abuk sabuk bir açıklama geveliyor. Hapishane deneyiminin ona yardımcı olduğunu söyleyerek devam ediyor: "Şey, ben birçok insanın farklı durumlara farklı tepkiler verdiğini, diğer insanlarla ilişkilerini nasıl yürüttüklerini, diğer hücredeki tutuklularla nasıl konuştuklarını, aynı durumlara nasıl tepki verdiklerini gördüm. Üç farklı vardiyadaki gardiyanların aynı durumlarda bireysel olarak çok benzer tepkiler verdiklerini fark ettim."

Sonra da "zayıflıklarından" bahsetmeye başlıyor 1037. Zayıflıklarından kastı ise pazartesi isyanını kıskırtmış olması. Artık tamamen itaatkâr davranıyor, gardiyanlara karşı geldiği, fakat hiçbir zaman onları kötü davranışları ve sürekli tacizlerinden dolayı eleştirmede için kendisini suçluyor. (Gözlerimin önünde bir insana nasıl zihin kontrolü uygulandığını görüyorum. Süreç aynen Kore Savaşı'ndaki Amerikan esirlerinin Çin Komünistlerine karşı biyolojik silahlar kullandıklarını ve görevlerini suiistimal ettiklerini itiraf etmelerine benziyor.)

Beklenmedik bir şekilde Prescott tutuklunun zayıflıkları tartışmasını bölüyor ve sinirli bir şekilde başka bir soru yöneltiyor: "Uyuşturucu kullanıyor musun?"

1037 "Hayır" diye cevap veriyor ve tekrar araya girilene kadar özür dilemesine izin veriliyor. Prescott tutuklunun kolunda bir morluk görüyor ve bu yaranın nasıl olduğunu soruyor. Morluk aslında gardiyanlarla boğuşmaların birinde oldu ama 1037 gardiyanların onu zapt etmeye çalışmalarından ve onu tecrit odasına sürüklemelerinden bahsetmiyor, gardiyanların ona karşı olabildiğince nazik davrandıklarını söylüyor. Emirlerle sürekli itaatsizlik ettiği için morluğun sorumlusunun kendisi olduğunu söylüyor.

Carlo kabahati kendisinde bulmasından hoşnut. "Böyle devam et, olur mu?"

1037 maaşını kaybetmek anlamına gelse bile tahliye olmak istediğini söylüyor. (Böylesi bir söylem, karşılığında hiçbir şey almadan bu kadar zorluk yaşadığı düşünülürse çok fazla.) Pres-

cott'un duruşma sonrası notları, 1037'nin komisyonun sorularını cevapladığı süre boyunca gittikçe gerildiğini gösteriyor. Tutuklunun ruh hali, annesinin ziyarete geldiğinde hemen fark ettiği ve sonrasında da ofiste bana anlattıklarıyla uyumlu. Sanki erkekliğini kanıtlayana (belki de babasma kanıtlamak istiyor?) kadar dayanmaya çalışıyormuş gibi görünüyor. Hapishanede edindiği deneyimlerle ilgili sorulara ilginç cevaplar veriyor ancak çoğu sadece komisyon için uydurulmuş yüzeysel cevaplara benziyor.

Yakışıklı Çocuk Çöküyor

Sıranın sonunda yakışıklı tutuklu Hubbie-7258 var. Savunmasını Curt biraz küçümseyerek okuyor:

Tahliye edilmek istememin ilk sebebi sevgilimin yakın zamanda tatile gidecek olması. Onun dönüşüyle benim mezuniyetim aynı zamana denk geldiği için gitmeden önce onunla biraz vakit geçirmek istiyorum. Eğer olması gerektiği gibi iki hafta sonra buradan çıkarsam onu sadece bir saat kadar görebileceğim. Burada infaz koruma memurları ve refakatçılar varken istediğimiz gibi konuşamıyoruz ya da vedalaşamıyoruz. Diğer sebebim ise beni tanıdığınızı düşünüyorum olmam ve kendimin de değişmeyeceğini biliyor olmam. Değişmekten kuralları çiğnemeyi kastediyorum. Dolayısıyla beni tahliye etmeniz size hem zaman kazandıracaktır hem de sizi boşuna masraftan kurtaracaktır. Eski hücre arkadaşım 8612'yle kaçma girişiminde bulunduğum doğrudur ancak o zamandan beri hücremde üzerimde hiçbir kıyafet yokken, infaz koruma memurlarına karşı çıkmamam gerektiğini anladım. Bu nedenle o zamandan bu yanda bütün kurallara uydum. Ayrıca hapishanedeki en iyi hücreye sahip olduğumu da unutmamalısınız.

Gardiyan Arnett'in önerileri ise yine tutuklunun yazdıklarıyla çelişkili: "7258 isyankâr, ukala bir adam," diyor Gardiyan Arnett özet olarak. Öneri yazısı alaycı bir şekilde devam ediyor: "Bu süreç boyunca veya çürüyene kadar burada kalmalı, hangisi daha sonra olursa..."

Gardiyan Markus daha iyimser: "7258 iyi bir adam, iyi bir tutuklu ancak tahliye edilmeyi diğer tutuklulardan daha fazla hak ettiğini düşünmüyorum ve hapishane deneyiminin onun asi doğasma görece sağlıklı bir etkisi olacağından eminim."

"7258'den en az 8612'den [ajanımız David] hoşlandığım kadar hoşlanıyorum ancak tahliye edilmesi gerektiğini düşünmüyorum. Arnett kadar ileri gitmeyeceğim ancak tahliye edilmesi gerektiği kanaatindeyim," diye yazıyor John Landry.

Tutuklunun kafasındaki kesekâğıdı çıkarıldığı anda her zamanki gibi gözleri parlayarak kocaman gülümsüyor. Bu gülümseme Carlo'nun ona saldıracak kadar içini ısıtıyor.

"Aslında burada olan her şey sana komik geliyor. Sen gardiyanların seni tanımladığı gibi 'asi, ukala bir adamsın'. Peki sen şu hayatla ilgili hiçbir şeyi önemsemeyen adamlardan biri misin?"

7258 cevap vermeye başlar başlamaz Prescott eğitimiyle ilgili sorular sormaya başlayarak konuyu değiştiriyor. "Oregon Devlet Üniversitesi'nde bu sonbahar üniversiteye başlamayı düşünüyorum." Prescott diğer komisyon üyelerine dönüyor. "Söylemek istediğim tam da bu. Biliyorsunuz, eğitim bazı insanlar için tam bir israf. Bazı insanların üniversiteye gitmemesi gerekir. Bazıları tamirci olarak ya da ilaç satarak çok daha mutlu olabilir," diyor tutukluya doğru elini küçümser bir tavırla sallayarak. "Tamam, devam edelim. Buraya girmenin sebebi neydi?"

"Hiçbir şey efendim, sadece *bir deney* katıldım."

Gerçeğin ortaya konması Prescott'un başkanlığı olmasaydı gidişatı etkileyebilirdi. Ama öyle olmadı.

"Peki çok bilmiş çocuk, bunun sadece *bir deney* olduğunu mu düşünüyorsun?" Tutuklunun sicilini tekrar inceliyormuş gibi yaparak yönünü değiştiriyor. Prescott tüm gerçekçiliğiyle şöyle diyor: "Bir soyguna karışmışsın."

Prescott, Curt Banks'e dönerek soygunun birinci mi yoksa ikinci derece mi olduğunu soruyor. Curt kafasını sallayarak "Birinci," diyor.

"Birinci derece, hah, tam da düşündüğüm gibi. Şimdi, bu Jöntürk'e hayat dersi vermenin zamanı. Firar teşebbüsünde bulunan tutuklulara neler olduğunu hatırlatarak başlayalım işe. Daha on

sekiz yaşındasın ve hayatına ne yaptığına bir bak! Buraya gelip karşımızda oturuyorsun ve hapishaneden gitmek için tazminat-tan vazgeçebileceğini söylüyorsun. Şu raporda nereye baksam aynı şeyi görüyorum: 'ukala', 'çokbilmiş', 'her tür yetkeye karşı'! Nerede hata yaptın?"

Prescott, ailesinin ne iş yaptığını, dini inançlarını ve kiliseye devamlı gidip gitmediğini sorduktan sonra tutuklu, dini inancı sorusuna cevaben "bir mezhebe bağlı olmadığını" söyleyince sinirleniyor. Sertçe karşı çıkıyor: "Bu kadar önemli bir konuda bile hâlâ kararını verememişsin."

Öfkelenen Prescott ayağa kalkıyor ve birkaç dakikalığına salondan çıkıyor. Bu sırada diğer komisyon üyeleri tahliye kararı çıkmazsa önümüzdeki günlerde nasıl davranacağına dair standart sorular soruyor.

Özgürlük İçin Paradan Vazgeçmek

Böyle gerginliğin ortasında verdiğimiz ara, Tutuklu 1037'nin tahliye olmak için alacağı paradan vazgeçebileceğini söylemesinin ne kadar önemli olduğunu fark etmemi sağlıyor. Tutuklulara kritik soru sormamız gerektiğini düşünerek Carlo'dan sormasını istiyorum: "Buradan tahliye edilmek için şimdiye kadar kazandığınız bütün parayı feda eder misiniz?"

Carlo, ilk önce soruyu biraz daha uç biçimde soruyor: "Buradan çıkmak için bize ne kadar ödeme yaparsınız?" Tutuklu 7258'in kafası karışıyor ve çıkmak için para ödemeyeceğini söylüyor. Carlo soruyu değiştiriyor ve tahliye edilmek için burada şimdiye kadar kazandığı paradan vazgeçip vazgeçmeyeceğini soruyor.

"Evet, elbette, efendim; vazgeçerim."

Tutuklu 7258 o kadar da zeki ya da akli başında görünmüyor. Ayrıca kendi durumunu diğer tutuklular kadar ciddiye de almıyor. Aralarındaki en genç tutuklu o, daha on sekiz yaşında ve davranışları ve tepkileri oldukça çocuksu. Fakat mizah anlayışı ve kopukluğu burada geçireceği haftalarda, karşılaşacağı bazı durumlarda işine yarayacak.

Sırada diğer tutukluların da bu son soruyu cevaplaması var. Her tutuklu salona getiriliyor ve tahliye edilmeleri karşılığında kazandıkları paradan vazgeçip geçmeyecekleri soruluyor. İs-yankâr doğum günü çocuğu Tutuklu 1037 tahliye edilirse kazandığı paradan vazgeçebileceğini söylüyor. İtaatkâr tutuklu 4325 de olumlu cevap veriyor. Sadece küstah Asyalı Tutuklu 3401 burada kazandığı paraya gerçekten ihtiyacı olduğu için tahliye olma karşılığında bu paradan vazgeçmeyeceğini söylüyor.

Diğer bir deyişle bu dört genç adamın üçü tutuklu olarak yirmi dört saat çalıştıkları bu zor işten kazandıkları parayı tahliye karşılığında istemeyeceklerini söylüyor. Benim için burada dikkat çekici olan ise retorik olarak sorulan bu sorunun gücü. Tüm gönüllülerin ilk baştaki motivasyonlarının sadece maddi olduğunu hatırlayın. Bu gençler okulları başlamadan, başka bir gelir kaynakları yokken iki hafta kadar çalışıp günde on beş dolar kazanmak için bu deneye gönüllü olmuşlardı. Şimdi ise tutuklu olarak yaşadıkları tüm ıstıraba, çektikleri psikolojik ve fiziksel şiddete, bitmek bilmeyen sayımlara, gecenin bir yarısı uyandırılmalara, tecrit odasında geçirdikleri zamana, çıplak kalınak zorunda olmalarına, zincirlere, kafalarına geçirilen kesekâğıtlarına, iğrenç yemeklere ve yataksız geçirdikleri zamana rağmen tutukluların çoğu buradan çıkmak için alacakları paradan vazgeçmeye razılar.

Belki daha da ilgi çekici olan ise özgürlüklerinin paradan daha önemli olduğunu söyledikten sonra her tutuklu sisteme boyun eğiyor, kelepçelerin takılması için kollarını uzatıyorlar, kafalarına kesekâğıdı geçirilmesine itaat ediyorlar, ayaklarındaki zincirleri kabul ediyorlar ve koyun gibi, gardiyanları hapis-hanenin olduğu bodrum katma kadar takip ediyorlar. Tahliye Komisyonu duruşmaları boyunca fiziksel olarak hapis-hanenin dışındaydılar, karşılarında aşağıdaki işkencecilerle hiçbir alakası olmayan "siviller" vardı. Neden hiçbirisi şunu söylemedi: "Madem sizin paranızı istemiyorum, bu deneyi bırakmakta serbestim ve şu an bırakılmayı talep ediyorum." Bu talebe karşı çıkmazdık ve onları o an serbest bırakmak zorunda kalırdık.

Yine de hiçbirisi böyle bir şey söylemedi. Sonradan bile tutukluların hiçbirisi deneyi bırakabileceğini düşündüğünü söylemedi çünkü aslında hepsi deneyi sadece bir deney olarak algılamıyordu artık. 416'nın bize söylediği gibi devlet tarafından değil, psikologlar tarafından yürütülen bir hapishaneye tıkalı kalmışlardı. Anlaştıkları şey tutuklu olarak kazandıkları paradan vazgeçmek oldu, elbette *biz onları tahliye etmeye karar verirsek*. Onları serbest bırakıp bırakmamak Tahliye Komisyonu'na bağlıydı, onların kişisel tercihlerine değil. Eğer onlar tutuklularsa yalnızca Tahliye Komisyonu'nun onları serbest bırakma gücü vardı ancak gerçekten de oldukları gibi *deneklerse* her öğrencinin istediği zaman orada kalma ya da oradan çıkma özgürlüğü vardı. Belli ki ruh hallerinde ciddi bir değişim olmuştu. En başta her biri "hakları olan paralı denekler" iken "adaletsiz otoriter bir sistemin insafına kalmış çaresiz tutuklulara" dönüşmüşlerdi.

Değerlendirme sırasında komisyon kişisel durumları ve tutukluların genel tepkilerini tartıştı. Tüm tutukluların sinirli, gergin ve tutuklu rollerine tamamen girmiş olduklarına karar verdiler.

Prescott duyarlı bir şekilde Tutuklu 1037'nin gerçek endişelerini paylaşıyor. Eski korkusuz isyankâr elebaşının derin bir depresyonda olduğunu düşünüyor: "Hapishane tellerinden ölüme atlayan veya bileğini kesen insanların arasında yaşarken kapıldığın bir his bu. Karşımızda kendisini tamamen bize sunan bir adam var fakat cevapları arasında boşluklar var. Sonra sıradaki son adam içeri giriyor, uyumlu bir adam, neler olduğunu biliyor, burayı hâlâ 'deney' olarak tanımlıyor fakat aynı zamanda oturup babasıyla ilgili konuşmak istiyor, oturup duygularıyla ilgili konuşmak istiyor. Bana gerçekmiş gibi gelmedi; bunu sadece o bahsettiğim hisse dayanarak söylüyorum. İkinci tutuklu, Doğulu (Asyalı) tutuklu ise mezar taşı gibi. Bana mezar taşı gibi göründü."

Özetle Prescott şunu öneriyor: "Grubun geri kalanıyla görüş-tüm ve tutukluların dışarı çıkmak için neler yapmaya çalışacaklarını anlamak için onları farklı zamanlarda tahliye etmeyi öneriyorum. Ayrıca bazı tutukluları önceden salıvermek diğerlerinin

ümitlenmesini sağlayacak ve umutsuzluk hissiyatlarını biraz olsun dindirecek.”

Hepsi ilk tutukluyu, koca Jim-4325'i en önce, sonra da üç numara Rich-1037'yi tahliye etmeleri gerektiğini düşünüyor. Belki sonra da diğer yedek tutukluları onları yerine koyabilirler. 3401'in veya 7258'in salıverilmesiyle ilgili fikirleri ise karışık.

Burada Neye Tanık Olduk?

İlk Tahliye Komisyonu duruşmalarında ortaya çıkan genel konular şöyle: Simülasyonla gerçeklik arasındaki sınırlar gittikçe bulanıklaştı, tutukluların bağlılıkları ve ciddiyetleri gardiyanların büyüyen hâkimiyetleri karşısında arttı ve Carlo Prescott, Tahliye Komisyonu başkanı performansı ile önemli bir karakter dönüşümü yaşadı.

Hapishane Deneyi ile Hapishane Gerçekliği Arasındaki Sınırın Bulanıklaşması

Bu olayın nasıl geliştiğini bilmeyen tarafsız gözlemciler, yerel bir hapishane tahliye komisyonunun yürüttüğü gerçek bir duruşmaya tanıklık ettiklerini düşünebilirler. Tutuklular ile toplum tarafından atanmış gardiyanlar arasındaki diyalektiğin gücü ve gerçekliği birçok şekilde gösterildi. Bunların arasında duruşmaların genel ciddiyeti, tutukluların tahliye taleplerinin resmiyeti, gardiyanların karşı çıkışları, komisyon üyelerinin farklı karakterleri, tutuklulara sorulan kişisel soruların doğası ve onlara yöneltilen suçlamalar, kısaca yoğun duygusallık var. İletişimin temelinde ne olduğu, komisyonun “eski mahkûmiyetlere”, derslere veya terapilere ya da mesleki eğitim kurslarına katılım gibi rehabilitasyon etkinliklerine, hukuki temsiliyetlere, mahkemelelerinin durumlarına ve iyi vatandaş olmak için gelecek planlarına dair sordukları sorularda ve tutukluların bu sorulara verdiği cevaplarda açıkça görülebilir.

Bu gönüllü öğrenci deneklerin hayatlarında dört gün bile geçmemiş olduğunu fark etmek, Stanford Şehir Hapishanesi'nde bir haftadan biraz daha fazla tutuklu olarak kalacaklarını hayal

etmek kadar zor. Tutuklulukları sözde Tahliye Komisyonu'nun ima ettiği gibi aylar veya yıllar boyunca devam etmeyecek. Rol yapma rolleri içselleştirmeye dönüşüyor; aktörler karakterlerinin ve kurgusal rollerinin içine giriyor.

Tutukluların Bağlılıkları ve Ciddiyetleri

Tutuklular isteksizce ancak sonuç olarak itaatkâr bir şekilde yapılandırılmış rollerinin içine girdiler. Kendilerini kimlik numaralarıyla tanımlıyor ve kişiliksiz kimliklerine yöneltmiş sorulara hemen cevap veriyorlar. Saçma sapan sorulara ciddiyetle cevap veriyorlar, örneğin suçlarının temeline dair soruşturmalara ve rehabilitasyon çabalarına dair soruları tüm ciddiyetleriyle cevaplandırıyorlar. Bazı istisnalar dışında Tahliye Komisyonu'nun, infaz koruma memurlarının ve genel olarak sistemin yetkesine boyun eğiyorlar. Yalnızca Tutuklu 7258 burada olmasının sebebini "deneye" gönüllü olmak olarak açıklama cesaretini buldu fakat Prescott'un sözlü saldırıları sonrasında hemen geri çekildi.

Bazı tahliye talepleri, Asyalı öğrenci Tutuklu 3401'in küstah tarzının, komisyonun, böylesi kabul edilemez bir davranışın tahliyeyi imkânsızlaştırdığını ifade etmesiyle birlikte bastırıldı. Tutukluların çoğu komisyonun önerilerini tamamen kabul etti. Bundan sonra onlara söylenen ya da emredilen hiçbir şeye karşı çıkmayacak veya muhalefet etmeyecekler. Sahne dışında da ya da kameraların çekmediği zamanlarda bile rollerini oynamaya devam eden metot aktörleri gibiler ve rolleri kimliklerinin üstüne çıkmış gibi görünüyor. Doğuştan gelen bir insanlık onuru olduğunu tartışanlar için dilencilere dönüştürülmüş eski tutuklu isyancıların ve isyan kahramanlarının gurursuzluğunu görmek sıkıntılı olmalı. Hiçbir kahraman bu toplamdan sıyrılamıyor.

Cesur Asyalı tutuklu Glenn-3401'i, stresli Tahliye Komisyonu deneyiminden birkaç saat sonra tüm vücudunda döküntüler çıkınca salıvermek zorunda kaldık. Öğrenci Sağlık Merkezi uygun tedaviyi sağladı, sonra da kendi doktoruna danışması için eve gönderildi. Döküntüler dışarı çıkmak için vücudunun bulunduğu yöntemdi, tıpkı Doug'ın duygusal kontrolünü kaybetmesi gibi.

Tahliye Komisyonu Başkanı'nın İnanılmaz Dönüşümü

Carlo Prescott'la bu deneyden üç ay kadar önce tanıştım ve neredeyse her gün yüz yüze ya da telefonda uzun süre görüştüm. Beraber altı haftalık hapisane psikolojisi üzerine ders verirken, onun iyi hitabetini deneyimledim. Beyaz olmayanları sindirmek için faşist bir araç olarak tasarlandığını düşündüğü hapisane sisteminin sert eleştirilerini yaparken gördüm. Hapishanelerin ve diğer otoriter sistemlerinin boyunduruğu altında tuttuğu herkesi, tutuklayanları da tutukluları da değiştirebildiğini çok iyi anlıyordu. Gerçekten de yerel radyo kanalı KGO'daki cumartesi akşamı talk şovunda da çağdışı, pahalı kurumların başarısızlığını, dinleyicilerinin verdiği vergilerin bu kurumları destekleyerek çöpe gittiğini anlatarak halkı aydınlatmıştı.

Yıllık Tahliye Komisyonu duruşmalarını beklerken gördüğü kâbusları anlatmıştı bana. Bu duruşmalarda tutuklunun bir grup komisyon üyesine savunmasını yapmak için sadece birkaç dakikasını oluyordu ve tutuklu savunmasını yaparken komisyon üyeleri kalm dosyaların sayfalarını karıştırmak dışında hiçbir şey yapmıyordu. Belki dosyaların bir kısmı kendisinin bile değildi, belki sıradaki tutuklunundu ve onları o an okumak komisyon üyelerine zaman kazandıracaktı. Suçlamalarla veya sicil dosyasındaki olumsuz herhangi bir şeyle ilgili bir soru sorulduğunda tahliyenin en az bir sene daha erteleneceğini anlardın çünkü geçmiş savunmak geleceğini tasavvur etmeni engellerdi. Carlo'nun hikâyesindeki böylesi keyfi ilgisizliği kendisi gibi her sene tahliyeleri ertelenen tutukluların büyük çoğunluğu yaşıyordu.³

Ancak bu tür olaylardan çıkarılması gereken daha derin dersler nelerdir? Güce tap, güçsüzlükten tiksine. Hâkim ol, pazarlık etme. Onlar diğer yanaklarını çevirince ilk önce sen vur. Altın kural onlardan yana, bizden değil. Yetke hüküm sürer, kurallar yetkeyi belirler.

Bunları çocuklarını suiistimal eden babaların çocukları da bilir. Bu çocukların yarısı da çocuklarını, eşlerini ve ailelerini suiistimal eder. Belki yarısı saldırgan olarak bilinir ve şiddetini sürdürür, diğerleri ise kendilerini suiistimal edilmiş olarak tanımlar

ve şiddeti reddeder. Ancak araştırmalar suiistimale uğramış çocukların hangilerinin sonradan suiistimal eden hangilerinin ise şefkatli yetişkinler olacağını tahmin etmemizi sağlamaz.

Merhametsiz Güç Deneyi İçin Mola

Bir ilkokul öğretmenin öğrencilere önyargının ve ayrımcılığın doğasını öğretmek için çocukların göz rengini yüksek ve düşük derecelerle ilişkilendirerek yaptığı klasik deneyi hatırlıyorum. Mavi göz ayrıcalıklarla ilişkilendirilirken, mavi gözlüler kahverengi gözlü arkadaşlarına baskı kurmayı benimsiyorlar. Üstelik kazandıkları bu yeni statü kavramsal işlevlerine de yansıyor. Mavi gözlüler ayrıcalıklı oldukları sürede matematik bilgileri ve heceleme performansları da gelişiyor (Elliot'un orijinal verileriyle de belgelendirdiğim gibi bu veriler istatistiksel olarak da anlamlı). Aynı şekilde "alt kesimdeki" kahverengi gözlü çocukların sınav performansları ise kötüleşiyor.

Ancak Riceville, Iowa'lı bu üçüncü sınıf çocukları üzerindeki deneyin en muhteşem tarafı ise öğretmenin sonraki gün varsayımını tamamen değiştirmesi. Bayan Elliott sınıfa hata yaptığını söylüyor. Aslında tam tersinin doğru olduğunu, kahverengi gözlülerin mavi gözlülerden daha iyi olduğunu söylüyor! Ayrımcılığın olumsuz yanlarını deneyimlemiş kahverengi gözlü çocukların hâkimiyet onlardayken merhamet göstermeleri için bir şansları var. Yeni sınav sonuçları varsılların daha iyi performans gösterdiklerini, yoksun olanların ise performanslarının düştüğünü gösteriyor. Peki merhamet ne oluyor? Yeni soylu kahverengi gözlüler ezilenin, şanssız olanın, alt kesimde olanın acısını, bir gün önce kendi yaşadıkları acıyı anlıyor mu?

Hiçbir şekilde aktarım görülüyor! Kahverengi gözlüler sahip oldukları gücü kullanıyor. Hâkimiyet kuruyorlar, ayrımcılık yapıyorlar ve bir gün önce onları suiistimal eden mavi gözlü öğrencileri şimdi onlar suiistimal ediyor.⁴ Benzer bir şekilde tarih, dini işkencelerden kaçanların birçoğunun güvende ve emniyette olduklarında farklı dinlerden olanlara hoşgörüsüz davrandığını gösteren kayıtlarla dolu.

Kahverengi Gözlü Carlo'ya Dönelim

Meslektaşımın Tahliye Komisyonu başkanlığına getirildiğindeki etkileyici dönüşümü çevreleyen konuyu inceleyelim. En başta Charlie Parker solosu gibi gerçekten inanılmaz bir doğaçlama performansı sergiledi. Suçların detaylarını, tutukluların geçmişlerini hemen orada, birdenbire doğaçladı. Hiçbir tereddüt göstermedi, akıcı ve açık konuştu. Ancak zaman geçtikçe otoriter rolüne artan bir yoğunlukla ve ikna ile bağlandı. Artık Stanford Şehir Hapishanesi Şartlı Tahliye Komisyonu başkanıydı. Tutukluların korktuğu, meslektaşlarının saygı duyduğu bir yetkisi vardı. Dünyayı güçlü komisyon başkanının gözlerinden görme ayrıcalığı verildiğinde kahverengi gözlü bir tutuklu olarak çektiği acıları unutmıştu. Toplantının sonunda meslektaşlarına yaptığı açıklama bu dönüşümle içine işleyen ıstırapı ve tiksinnmeyi ortaya çıkardı. Artık ezen taraftaydı. O akşam yemekte, söylediklerinden ve yeni rolünün içinde hissettiklerinden tiksindiğini söyledi.

Perşembe günü yapılacak Tahliye Komisyonu toplantısında başkanlık ederken kendine dair öğrendiklerinin olumlu etkilerinin olup olmayacağını merak ettim. Tahliye savunmalarını yapacak olan yeni tutuklulara karşı daha düşünceli ve merhametli mi davranacaktı? Yoksa bu rol onu değiştirecek miydi?

PERŞEMBE GÜNÜ TAHLİYE TOPLANTISI VE DİSİPLİN KURULU

Sonraki gün dört tutuklu daha Tahliye Komisyonu'nun karşısına çıkıyor. Carlo dışındaki komisyon üyeleri yeniler. Philadelphia'ya acil bir ailevi durum sebebiyle gitmek zorunda kalan Craig Haney'in yerine başka bir sosyal psikolog, Christina Maslach, geldi. Maslach hiçbir şeye doğrudan karışmadan sessizce olup biteni gözlemliyor – şimdilik. Bir sekreter ve iki yüksek lisans öğrencisi ise komisyonu tamamlıyor. Ancak gardiyanların teşvikiyle tahliye talepleriyle birlikte komisyon sorun çıkaranlara karşı çeşitli disiplinler önlemler almaya da karar veriyor. Curt

Banks güvenlik görevlisi rolüne devam ediyor ve Warden David Jaffe gözlem yapıp gerektiğinde yorum yapmak için yerine oturuyor. Ben ise yine tek yönlü ekranın arkasından izliyorum ve Ampex video kayıt cihazında olanları analiz etmek için kaydediyorum. Dünden farklı olarak tutuklular kurulla aynı masada değil, ayrı bir yerde yüksek sandalyelerde, deyim yerindeyse bir kürsünün üstünde oturuyorlar. Polis detektiflerinin soruşturmalarında olduğu gibi onları gözlemleme şansımız oluyor.

Açlık Grevi Eylemcisi Başarısız Oluyor

Listedeki ilk isim hâlâ açlık grevinde olan Tutuklu 416. Curt Banks gardiyanların yazdığı disiplin suçlarını okuyor. Gardiyan Arnett 416'ya özel olarak çok sinirli. O ve diğer gardiyanlar ona anlam veremiyorlar: "Çok kısa bir süredir burada olmasına rağmen sürekli dik kafalı davranıyor, düzeni ve rutinimizi bozuyor."

Tutuklu hemen gardiyanla hemfikir olduğunu, onların haklı olduğunu söylüyor; suçlamaların hiçbirine karşı çıkmayacak. Ona hukuki bir temsil sağlanmadıkça hapishanede ona sunulan hiçbir yemeği yemeyeceğinde ısrar ediyor. Prescott "hukuki yardım" talebinin üstüne giderek bu konuyu açmasını istiyor.

Tutuklu 416 ilginç bir cevap veriyor: "Nereden bakarsanız bakın hapishanedeyim çünkü reşit olmadığım halde bir sözleşme imzaladım." Başka bir deyişle ya davasını alacak bir avukat bulmalıydık ya da onu serbest bırakmalıydık aksi halde açlık grevine devam edecek ve hasta olacaktı. Dolayısıyla hapisane otoritelerinin kendisini bırakmak zorunda kalacaklarını düşünüyor.

Bu sıska genç çocuk gardiyanlara gösterdiği aynı karakteri komisyona da gösteriyor: zeki, kendini bilen ve irade sahibi bir adam. Ancak hapsedilmesine karşı koymasını meşrulaştırma noktası, yani rızaya bağlı sözleşmenin altına imza atamayacağı, çünkü reşit olmadığı argümanı ideolojik prensiplere göre davranan birine göre tuhaf bir şekilde yasalara uygun ve dolaylı bir yöntem. Pejmürde ve zayıf görüntüsüne rağmen onu görenlerin ona karşı sempati beslemesini engelleyen bir şey var 416'da. Ne gardiyanlar, ne diğer tutuklular ne de bu komisyon ondan hoşla-

nıyor. Yoldan geçenlerde sempati uyandırmak yerine suçlu hissetmesine sebep olan, sokakta yaşayan bir evsize benziyor.

Prescott 416'ya hangi suçla hapishanede olduğunu sorunca tutuklu cevap veriyor: "Herhangi bir suçum yok, bana karşı bir suçlama yapılmadı. Palo Alto polisi tarafından tutuklanmadım."

Prescott sinirleniyor ve 416'ya hapishaneye yanlışıyla mı geldiğini soruyor. "Ben yedektim, ben..." Prescott hiddetleniyor ve kafası karışıyor. 416'nın diğerlerinden farklı olduğunu, yedek tutuklu olduğunu ona anlatmadığını fark ediyorum.

"Her neyse, nesin o zaman, felsefe mi okuyorsun?" Carlo sigarasını yakıyor ve belki de yeni bir saldırı planı geliştiriyor. "Buraya geldiğinden beri felsefe yapıyorsun da!"

Bugünkü komisyonun sekreterlerinden biri disiplin eylemi olarak bir egzersiz öneriyor ve 416 çok fazla egzersize zorlandığından şikâyet ediyor. Prescott ters bir şekilde cevap veriyor: "Güçlü bir çocuk gibi görünüyor, egzersiz iyi olabilir." Curt'e ve Jaffe'ye bakarak bunu disiplin listesine koymalarını istiyor.

Son olarak hileli soru soruluyor: Tahliye edilmenin karşılığında buradan şimdiye kadar kazandığın paradan vazgeçer misin? 416 hemen ve meydan okurcasına cevap veriyor: "Evet, elbette. Paranın burada geçirdiğim zamana değdiğini düşünmüyorum."

Carlo'ya artık gına geliyor. "Götürün şunu buradan!" 416 robot gibi ondan önceki tutukluların yaptıklarının aynısını yapıyor; kimse ona söylemeden ayağa kalkıyor, kollarını kelepçelenmek için uzatıyor, kafasına kesekâğıdı geçiriliyor ve dışarı çıkarılıyor.

İlginçtir ki komisyondan araştırma gönüllülüğünün sonlandırılmasını talep etmiyor. Madem para da istemiyor neden sadece, "Deneyi bırakıyorum. Bana kıyafetlerimi ve eşyalarımı verin, buradan gidiyorum!" demiyor?

Tutuklunun ismi Clay* fakat kolayca bir kalıba sokulacak bir adama benzemiyor; prensiplerinden ve geliştirdiği stratejiden vazgeçmiyor. Yine de Tahliye Komisyonu'na buradan çıkmasına izin vermelerini söylemeyecek; şu an fiziksel olarak hapislane-

* (İng.) Kıl, toprak; hamur (Ed. n.)

nin dışında olduğunu, özgürlüğün anahtarlarının elinde olduğunu ona anlatacak makro analizi yapamayacak kadar tutuklu kimliğine bürünmüş. Hapishaneyi kafasında taşıyor.

Bağımlılar Kolay Lokma

Sıradaki tutuklu Paul-5704 uslu durduğunda ona söz verilen sigara ayrıcalığının elinden alındığından şikâyet ediyor. Gardiyanların ona karşı öne sürdüğü disiplin suçları şöyle: "Sürekli ve fena halde itaatsiz, şiddete başvuruyor, kötü bir ruh halinde ve sürekli diğer tutukluları itaatsizliğe ve genel olarak işbirliği yapmamaya teşvik ediyor."

Prescott, sözde uslu davranışlarına karşı çıkıyor ve bir daha hiç sigara alamayacağını söylüyor. Tutuklu zar zor duyulabilen bir sesle cevap veriyor, komisyon üyeleri yüksek sesle konuşmasını istiyor. Kötü davranışları yüzünden diğer tutukluların cezalandırılacağını bildiği halde yine de kötü davrandığını söylediklerinde Paul masanın ortasına bakarak mırıldanıyor.

"Bunu tartıştık... Yani, eğer bir şey olursa, sadece onu yapmayı bırakacağız... Eğer başka biri bir şey yaparsa onlar için cezalandırılmaya razıyım." Komisyon üyelerinden biri araya giriyor: "Başka bir tutuklu yüzünden hiç cezalandırıldın mı?" Paul evet diye cevap veriyor, yoldaşları için acı çekti.

Prescott yüksek sesle ve dalga geçerek şöyle diyor: "Sen o zaman kurbanısın, öyle mi?"

"Yani, sanırım hepimiz..." diyor 5704 yine zar zor duyulan bir sesle.

"Kendinle ilgili ne anlatabilirsin?" diye soruyor Prescott. 5704 cevap veriyor fakat cevabı yine anlaşılmıyor.

5704'ü hatırlarsınız, en uzun tutuklumuz. Açıkça gardiyanlarımızın çoğuna karşı çıktı ve firar teşebbüslerinin, dedikoduların ve barikatların çoğunda adından bolca söz ettirdi. Ayrıca Stanford Şehir Hapishanesi Şikâyet Komitesi başkanı olarak seçilmiş olmanın ona ne kadar gurur verdiğini kız arkadaşına yazdığı bir mektupta anlatıyordu. Sahte beyanla bu deneye gönüllü olan da aynı 5704'tü. Çeşitli liberal, alternatif "yeraltı" gazetelerinde bu

araştırmaya dair yazılar yazma maksadıyla gelmiş bir ajandı. Bu deneyin politik muhaliflerle nasıl başa çıkacağını öğrenmeye çalışan hükümet destekli bir proje olduğunu düşünüyordu. Nereye gitmişti tüm bu kabadayılık? Neden birdenbire böyle tutarsız biri olmuştu?

Önümüzde bastırılmış, depresif genç bir adam oturuyor. Tutuklu 5704 aşağı doğru bakıyor, Tahliye Komisyonu'nun sorularına başını sallayarak cevap veriyor ve doğrudan göz teması kurmuyor.

"Evet, tahliye edilmek için kazandığım paradan vazgeçebirim," diye cevap veriyor toplayabildiği tüm gücüyle. (Böylece altı tutukludan beşi evet demiş oldu.)

Bu enerjik, tutkulu, devrimci ruhun, genç bir adamdaki bu hayranlık uyandırıcı özelliklerin nasıl bu kadar kısa zamanda tamamen yok olduğunu merak ediyorum.

Ayrıca tutuklu rolüne kendini iyice kaptırmış Paul-5704'ün firar planının ilk aşaması için uzun, sert, gitarcı tırnağını elektrik sigortasını çıkarırken kullandığını öğreniyoruz. Sigortayı sonradan hücredeki kapı kolunu çıkarmak için kullanmış. Tırnaklarını ayrıca ne kadar sürede orada olduğunu duvarın üzerindeki P/S/Ç/Pr/ şeklinde çentik atmak için de kullanmış. Şimdilik duvarda dört gün var.

Şaşırtıcı, Güçlü Bir Tutuklu

Sonraki tahliye talebinin sahibi Tutuklu Jerry-5486. Karşımızdaki bu genç adam, şimdiye kadar buraya gelen tutuklulardan çok daha şaşırtıcı biri. Eğlenceli bir tarzı var, karşısma çıkan her şeyin üstesinden sessizce gelebilirmiş gibi görünüyor. Fiziksel dayanıklılığı Tutuklu 416'nunkinden veya Glenn-3401 gibi diğer zayıf tutuklulardan tamamen farklı. İki hafta boyunca şikâyet etmeden dayanabilecekmiş gibi görünüyor. Ancak söylediklerinde bir samimiyetsizlik var ve stres altındaki yoldaşlarına pek destek vermiyor. 5486, birkaç dakika içinde Prescott'u diğer tutuklular kadar kendisine düşman etmeyi beceriyor. Tahliye edilmesi karşılığı kazandığı paradan vazgeçmeyeceğini söylüyor hemen.

Gardiyanlar 5486'nın tahliye edilmeyi hak etmediğini söylüyor çünkü "mektup yazmakla dalga geçti ve genel olarak işbirliği içinde değil." Tutuklu 5486'dan yaptıklarını açıklaması istenince şöyle cevap veriyor: "Meşru bir mektup olmadığını biliyordum... Çok da şey görünmedi! ..."

Kenarda sessizce olan biteni izleyen Gardiyan Arnett araya girmeden duramıyor: "İnfaz koruma memurları senden mektup yazmanı istediler mi?" 5486 onaylıyor. Gardiyan Arnett devam ediyor: "Ve sen infaz koruma memurlarının senden meşru olmayan bir mektup yazmanı istediklerini mi söylüyorsun?"

5486 sözünden dönüyor: "Yani, belki de yanlış kelimeyi seçtim..."

Fakat Arnett yumuşamıyor. Raporunu komisyona okuyor: "5486'nin fonksiyonları yavaşlıyor... Şakacı, ufak soytarı gibi bir şey oluyor."

"Bunlar komik mi geldi sana?" diye karşı çıkıyor Carlo.

"[Odadaki] herkes gülüyordu. Ben onlar gülene kadar gülmedim," diye cevap veriyor 5486 kendini savunarak.

Carlo laf arasmada can sıkıcı bir şekilde şunu söylüyor: "Diğer herkes gülebilir; biz bu akşam *evimize* dönüyoruz." Yine de bir önceki günden daha az zıtlasmaya çalışıyor. Birkaç provokatif soru soruyor: "Benim yerimde olsaydım, elinde bendeki kanıtlar ve görevlilerin raporu olsaydı ne yapardın? Nasıl davranırdın? Ne yapardın? Senin için neyin doğru olduğunu düşünüyorsun?"

Tutuklu kaçamak cevaplar veriyor, bu zor soruları asla doğrudan yanıtlamıyor. Kurnulun diğer üyeleri de birkaç sorn soruktan sonra, artık çileden çıkan Prescott tutukluyu başından savıyor: "Bence seninle yeterince konuştuk, ne yapmamız gerektiğini artık bildiğimiz kanaatindeyim. Zamanımızı harcamamız için bir sebep göremiyorum."

Tutuklu böyle bir anda duruşmanın bitirilmesine şaşırıyor. Bu tahliye duruşması için olmasa bile bir sonrakinde davasını desteklemesi için ikna etmesi gereken kişiler üzerinde kötü bir izlenim bıraktığını biliyor. Bugün kendi çıkarlarına ters davranmış. Curt tutukluyu kelepçelemesi için gardiyanı getiriyor, kafası-

na kesekâğdını geçiriyorlar ve koridordaki banka oturtuyorlar. Tutuklular hapisane hayatlarına devam etmek için alt kata inmeden önce son tutuklunun duruşmasının bitmesini bekliyorlar.

Çavuş'un Yüzey Gerilimi

Kurulun değerlendirmesi gereken son tutuklu "Çavuş", Tutuklu 2093. Beklediği gibi dik bir şekilde yüksek sandalyenin üstünde göğsünü kabartmış, kafası arkada, çenesini boynuna doğru eğmiş, mükemmel bir asker duruşuyla oturuyor. Tahliye talebinin sebebi, zamanını "daha verimli işlere" harcamak, sonra da "İlk günden bu yana tüm kurallara uyduğunu" ekliyor. Arkadaşlarının birçoğunun aksine tahliye olmak için kazandığı paradan vazgeçmiyor.

"Şimdiye kadar kazandığım paradan vazgeçersem, hayatımın bu beş günü normalden çok daha büyük bir kayıp olur." Aldığı görece az paranın burada kaldığı süreyi ancak tazmin ettiğini de ekliyor.

Prescott her şeyi daha önceden düşündüğü, spontane olmadığı, duygularını saklayan kelimeler kullandığı için konuşmalarının "samimi" gelmediğini söyleyerek başlıyor. Çavuş böyle bir izlenim verdiği için özür diliyor çünkü her zaman söylediği şeyi kastettiğini ve anlatmaya çalıştığı şeyi kelimelere dökmek için çok uğraştığını söylüyor. Carlo yumuşuyor; komisyonun davasını ciddiyetle düşüneceğini garanti ederek hapisanedeki iyi çalışmalarını için onu takdir ediyor.

Görüşme bitmeden önce Carlo Çavuş'a neden ilk seferde tahliye talebinde bulunmadığını soruyor. Çavuş açıklıyor: "Yeterince tutuklu talep etmemiş olsaydı ilk seferde tahliye talebinde bulunurdum." Diğer tutukluların hapisanede ondan çok daha zor zamanlar geçirdiğini düşünmüş ve talebinin diğerlerininkini engellemesini istememiş. Carlo bu asalet gösterisinden dolayı Çavuş'u nazikçe azarlıyor ve bunu komisyonun kararını etkilemek için yapılmış ahmakça bir girişim olarak değerlendiriyor. Çavuş'un Carlo'nun söylediklerine şaşırması söylediklerinde samimi olduğunu, komisyonu ya da başka birini etkilemek gibi bir derdi olmadığını gösteriyor.

Carlo'nun Çavuş'a ilgisi artıyor. Genç adamın özel hayatıyla ilgili bir şeyler öğrenmek istiyor. Ailesiyle, kız arkadaşıyla, ne tür filmleri sevdiğiyse, külah dondurma almaya gidip gitmediğiyse ilgili sorular soruyor. Bütün bu ufak tefek şeyler bir araya gelince, birine kendine özgü bir kimlik kazandırıyor.

Çavuş kız arkadaşı olmadığını, nadiren sinemaya gittiğini ve dondurmayı sevdiğini ancak yakın zamanda külah dondurmaya harcayacak parasının olmadığını anlatıyor sakince. "Tek söyleyebileceğim şu, yaz dönemini Stanford'a gidip arabamın arkasında yaşayarak geçirdikten sonra ilk gece hapishanede uyumak hiç de zor olmadı çünkü buradaki yatak oldukça yumuşaktı. Ayrıca cezaevi yemeği de son iki aydır yediklerimden çok daha iyi ve son iki ayıma kıyasla burada dinlenmek için daha fazla vakit bulabiliyorum. Teşekkür ederim, efendim."

Vay canına! Bu genç adamın anlattıkları beklentilerimizin çok dışında. Tüm yazını aç geçirmesi, yaz okuluna giderken yatacak bir yatağının bile olmaması ve bütün bu yaşadıklarıyla çelişen gururu ve tıknaz görüntüsüyle karşımızda. Bir üniversite öğrencisinin korkunç hapishane koşullarını tercih ediyor olması hepimizi şaşırtıyor.

Çavuş bir taraftan tüm tutuklular içindeki en tek yönlü, akılsız itaatkâr olanıymış gibi görünüyor fakat bir yandan da aslında en mantıklı, düşünceli ve ahlaki olarak en tutarlı tutuklu da o. Bu genç adamın tek sorunu, bence, hayata soyut ilkeler üzerinden bağlanması ve diğer insanlarla nasıl beraber yaşayacağını veya onlardan finansal, duygusal ya da kişisel ihtiyaçları olduğunda nasıl yardım isteyeceğini bilmiyor olması. Bu içsel çözümlemesi ve o askeri görünüşü o kadar sert ki kimse onun gerçek duygularına erişemiyor. Bu yüzden de Çavuş'u belki de buradaki diğer arkadaşlarından çok daha zor bir hayat bekliyor.

Pişmanlık İşe Yaramıyor

Komisyon duruşmayı bitirmeye hazırlanırken Curt küstah tutuklu 5486'nın komisyona ek bildirimde bulunmak istediğini söylüyor. Carlo onaylayarak başını sallıyor.

5486 pişmanlıkla söylemek istediklerini ifade edemediğini söyleyerek başlıyor. Çünkü söyleyeceklerini etraflıca düşünmemiş. Hapishanede kişisel bir çöküş yaşamış çünkü mahkemesinin en başta olacağını bekliyormuş ve artık adaletten umudunu kesmiş.

Bunun üzerine arkasında oturan Gardiyan Arnett bugün öğle yemeğinde yaptıkları konuşmayı anlatıyor. 5486 bu çöküşün "kötü bir çevreye düşmüş olmasından" kaynaklandığını anlatmış.

Carlo, Prescott ve komisyon, tutuklunun söyledikleri karşısında şaşkın. Böyle bir ifadenin ona ne gibi bir yararı olabilir ki?

Prescott durumdan hoşnut olmuyor. Komisyon 5486'ya bir öneri verecek olsa bunun şu olduğunu söylüyor: "Bireysel olarak son güne kadar seninle ilgileneceğimizi söyleyebilirim. Seninle kişisel bir sorunumuz yok ancak biz toplumu korumak için buradayız. Dışarı çıkınca yapıcı işler yapacağını, topluma yararlı şeyler yapacağını düşünmüyorum. Bence sen dışarı çıkınca bize geri zekâlı muamelesi yaptığını ve polisle veya yetke sahibi insanlarla uğraştığını fark ettin. Yetkeyle pek iyi anlaşıyorsun, değil mi? Peki ailenle nasıl anlaşıyorsun? Burada söylemeye çalıştığım şey, sen şu kapıdan çıkınca düşünmek için biraz vaktin oldu ve şimdi bizim sana farklı gözle bakmamızı sağlamaya çalışıyorsun. Peki, anlat senin toplumsal farkındalığın ne düzeyde? Topluma ne borçlu olduğunu düşünüyorsun? Senden biraz gerçek bir şeyler dinlemek istiyorum artık." (Carlo ilk günkü formuna geri döndü!)

Tutuklu, karakterine yöneltilen bu açıktan saldırı karşısında şaşıyor ve kendisini düzeltmek için aceleyle cevap veriyor: "Ben öğretmenlik yapıyorum. Önemli bir iş, bence."

Prescott tutuklunun anlattıklarını yemiyor: "Bu seni çok daha kötü bir konuma sürükleyebilir. Açıkçası ben senin çocuklarıma ders vermeni istemem. Bu tavrınla, bu bariz toyluğunla ve sormusuzluğunla istemem. Hapishanede dört gün sorun yaratmadan kalmayı bile beceremiyorsun. Sonra da gelmiş öğretmenlik yapmak istediğini, gerçekten ayrıcalıklı bir meslek yapmak istediğini söylüyorsun. Düzgün insanlarla iletişime geçip onlara anlatacak bir şeylere sahip olmak bir ayrıcalıktır. Bilmiyorum,

beni ikna etmedin. Senin sicilini ilk kez şimdi okudum ve bana bir şey ifade etmiyor. Memur bey, götürün buradan.”

Zincirleniyor, kafasına kesekâğıdı geçiriliyor ve bodrum kat-taki hapishaneye götürülüyor. Eğer fırsat verilirse diğer kurul duruşmasında daha iyi bir gösteri sunmak zorunda.

Tahliye Edilen Tutuklu Tahliye Kurulu Başkanı Olursa

Avluda olmadığımız bu iki Şartlı Tahliye Komisyonu sürecinde olup bitenlere dönmeden önce duruşmadaki rolünün sert başkanımız üzerindeki etkisini anlatmamız gerekiyor. Bir ay sonra Carlo Prescott bu deneyimin üzerindeki etkisine dair kişisel ve duygusal bir açıklama yapıyor:

“Ne zaman deneye katılsam, oradan kaçınılmaz bir depresyon duygusuyla ayrıldım; işte o kadar gerçekçi bir deney oldu. İnsanlar deneyde meydana gelen çeşitli durumlara tepki vermeye başladığında deney deney olmaktan çıktı. Örneğin hapishanede gardiyan rolüne bürünenlerin belirli bir şekilde davranmak *zorunda* olduklarını söylemiştim. Belirli izlenimleri vermek, belirli tavırlara sahip olmak zorundalardı. Başka bir açıdan tutuklular ise rol yaparken yine belirli davranışlara sahip olmak, belirli izlenimleri vermek zorundalardı. Başardılar da.

Bir deneyin *bana*, bir komisyon üyesi, Şartlı Tahliye Komisyonu başkanı rolünü oynamama izin vermesine hâlâ inanamıyorum. Tutuklulardan birinin kibirli ve küstah tavrı karşısında, ‘Peki nasıl’, ‘Nasıl oluyor da Doğulu insanlar nadiren hapse düşüyor, nadiren kendilerini böyle durumlarda buluyorlar? Sen ne yaptın da buradasın?’ diye sorduğuma inanamıyorum.

Çalışmanın belirli bir noktasında tutuklunun tüm davranışları tamamen değişti. Benimle bir birey olarak konuşmaya başladı, duygularını anlatmaya başladı. Bir tanesi o kadar rolünün içine girmişti ki ikinci kez Şartlı Tahliye Komisyonu’nun karşısına çıkarsa yakın zamanda tahliye edilebileceğini düşünüyordu.”

Carlo kendi konumunu anlatarak devam ediyor: “Eski bir mahkûm olarak buraya her gelişimde gördüğüm, adamlar rollerinin içine girdikçe gelişen anlaşmazlıklar, şüpheler, düşman-

lıklar... Hapiste kalmanın sonucunda ortaya çıkan kederi fark etmemi sağladı. İşte tam da bu durum beni derin bir depresyona soktu, sanki yeniden hapislanıyormuşum gibi. Her şey gerçektir, hiçbir şey sahte değildi.

"[Tutuklular] bir duruma insan gibi ama doğaçlama tepki veriyorlardı. Doğaçlama o dönemde deneyimledikleri şeyin bir parçası olmuştu. Tutuklunun kafasındaki metamorfozun yansıması gibi geliyor bana. Aslında dışarıda olup biten her şeyin farkındaydı. Yapılan köprülerin, doğan çocukların farkındaydı ama hiçbirinin onunla bir ilgisi yoktu. Hayatımda ilk defa topluma, hatta insanlığa tamamen yabancılaşmıştı.

Korku, pislik ve acılar içindeki arkadaşları onun yoldaşları oluyor ve ihtiyaç duyduğu nadir durumlar dışında, ziyaretler, Tahliye Komisyonu gibi olaylar dışında, kendinin bu olayların neresinde olduğunu tanımlaması için hiçbir sebebi yok. Sadece o zaman var, o an var.

... 'İnsanlar oynadıkları rolün kendisi olur' inancımın onaylanmış olması beni ne şaşırttı ne de kendimi iyi hissettirdi. Gardiyanlar yetke sembolü oldu, meydan okunamaz insanlar haline geldiler ve tutuklulara vermek zorunda oldukları kurallar ya da haklar yok. Cezaevi gardiyanlarında tam da bu olur işte ve aynı şey gardiyan rolünü oynayan üniversite öğrencilerinde de oluyor. Ne kadar itaatsiz olduğunu, neden dışlandığını düşünmesi için bir kenara atılan tutuklu ise kendi günlük çaresizliğiyle yüz yüze gelir. Bir zamanlar kendisini ne kadar kahraman ya da ne kadar cesur gördüğünden bağımsız, nefretiyle itaatsizliğinin etkisi arasında bir ilişki kurmak zorundadır. Çünkü yine de sayılacaktır, yine de hapisanenin düzenine ve kurallarına biat etmek zorundadır."⁵

Bu noktada, benzer şekilde hapisane hayatını iyi kavramış siyasi tutuklu George Jackson'un Carlo'dan bir süre önce yazdığı mektuplara yer verelim. Jackson'un avukatı Soledad Kardeşler'in duruşmasında savunması için benim uzman tanık olmamı istemişti ancak duruşma gerçekleşmeden, çalışmamız sona erdikten bir gün sonra Jackson öldürüldü.

Burada bir insanın gülecek bir şeyler bulabilmesi gerçekten de çok tuhaf. Herkes yirmi dört saat kilit altında. Geçmişleri yok, gelecekleri yok, bir sonraki yemeğe gitmek dışında bir amaçları yok. Korkuyorlar, kafaları karışık ve yaratmadıkları, değiştiremeyeceklerini hissettikleri bir dünyanın karşısında şaşkınlar. Bu yüzden, kafalarının içindeki sesin onlara anlatmaya çalıştığı şeyi duymamak için bağıryorlar. Kendilerine ve etraflarındakilere korkmadıklarını göstermek için gülüyorlar. Tıpkı mezardan geçen batıl inançlı bir adamın ıslık çalması ya da eğlenceli bir şarkı söylemesi gibi...⁶

Perşembe: Gerçekle Yüzleşme

Perşembe günü... Hüzünlü bir hapisshanedeyiz... Ancak araştırmamızın bitmesine henüz çok var.

Gecenin bir vakti korkunç bir kâbustan uyanıyorum. Rüyamda otomobil kazası geçiriyorum ve tuhaf bir kasabada hastanedeğim. Hemşireye işe geri dönmek zorunda olduğumu anlatmaya çalışıyorum, fakat hemşire beni anlayamıyor. Sanki başka bir dilde konuşuyorum. Beni bırakması için bağıyorum, "İzin verin gideyim." Fakat beni göndermek yerine bağlıyor ve ağzımı bantlıyor. Rüya görürken rüyanın içinde olduğunu fark ettiğin bir çeşit *bilinçli rüyadayım*. Rüyanın içinde olayın gardiyanların kulağına gittiğini tasavvur ediyorum.¹ Gardiyanlar "yumuşak yüzlü liberal" amirlerinin ortalıkta olmamasına seviniyorlar. Artık kanun ve düzeni sürdürmek için "tehlikeli tutuklularla" istedikleri gibi uğraşabilirler.

Korkunç bir düşünce. Gardiyanlar tutuklulara istediklerini yapabilselerdi bodrumdaki zindanda neler olabilirdi hayal edin. Kimsenin onları izlemediklerini, gizli güç oyunlarını kimsenin görmediğini, ufak "akıl oyunlarına" kimsenin karışmadığını bilselerdi neler yapabilirlerdi hayal edin. Üst katta bulunan ofisimdeki çekyattan kalkıyorum, yıkanıp giyinerek bodruma geri iniyorum. Bu kâbustan uyandığım ve özgürlüğüme tekrar kavuştuğum için mutluyum.

Sabah 2:30 sayımı tam hız başlıyor tekrar. Gürültü, ıslık ve gardiyanların boş, kokmuş hücrelere vurdukları coplarla uyandırılan yedi bitkin tutuklu duvarın karşısında sıraya diziliyor. Gardiyan Vandy seçilen kuralları okuyor ve tutukluların hatırlayıp hatırlamadıklarını test ediyor, hatırlamayanları cezalandırıyor.

Gardiyan Ceros hapishanenin sert bir askeri cezaevi gibi yürütülmesini istiyor, bu yüzden de tutukluları, sanki ordudalarmış gibi sürekli uygun adım yürütüyor. Kısa bir tartışmadan sonra iki yoldaş bu genç adamların daha disiplinli olmaları ve yataklarını askeri tarzda yapmaları gerektiğine karar veriyor. Tutuklulara yataklarındaki örtüleri çıkarıp dikkatlice tekrar yapmalarını ve denetim için yataklarının yanında ayakta beklemelerini emrediyor. Doğal olarak acemi birliklerinde olduğu gibi hiçbir teftişi geçemiyor, yataklarını tekrar bozup tekrar yapıyorlar, teftiştten yine geçemiyorlar ve gardiyanlar oyundan sıkılana kadar bu anlamsız süreci tekrarlıyorlar. Gardiyan Varnish ekliyor: "Evet beyler, yataklarınızı yaptığınıza göre, artık uyuyabilirsiniz

– bir sonraki sayıma kadar.” Unutmayın, deneyimizin yalnızca beşinci günündeyiz.

AVLU'DA KAVGA PATLAK VERİYOR

Sabah 7 sayımlarının ortasında ve gardiyanlar tutuklulardan daha kaygısız şarkı söylemelerini istedikleri sırada bir anda bir kavga patlak veriyor. Uykusuzluktan yorgun düşen ve neredeyse tüm vardiyalarda şarkı söylemekten bıkan Tutuklu Paul-5704 intikam alıyor. Mekik çekmeyi reddediyor. Ceros, 5704 mekik çekmeyi kabul edene kadar diğer tutukluların durmadan mekik çekeceğini, sadece emre itaat ederse onların acısını dindirebileceğini söylüyor. Tutuklu 5704 yemi yutmuyor.

Paul-5704, Curt Banks'le yaptığı görüşmede olayın kendi açısından nasıl olduğunu ve içinde büyüyen ve onu çürüten düşmanlığı anlatıyor:

“Kalça kaslarım çok zayıftır, o yüzden onları çok germemem gerekiyor. Bunu gardiyanlara anlattım, onlar da bana, ‘Kapa çeneni, yine de mekik çekeceksin,’ dediler. Ben hâlâ yerde yatıyordum, ‘Siktirin gidin, pis serseriler!’ dedim. Tekrar tecride gitmeye hazırlanırken o [Ceros] beni duvara itti. Boğuştuk, birbirimizi itip kaktık ve bağırдық... Biliyorsun ben bir pasifistim, şiddetin içimde olmadığını düşünüyordum. Kavga ederken ayağımı incittim ve doktora görünmek istedim, bunun yerine beni tecride attılar. Çıkınca onu ‘dümdüz edeceğimi’ söyleyerek tehdit ettim, onlar da beni kahvaltı bitimine kadar orada tuttular. Beni çıkardıklarındaysa çok sinirliydim ve o gardiyana [Ceros’a] vurmaya çalıştım.

Beni engellemek için iki gardiyanın tutması gerekti. Gardiyanlar beni ayrı bir odaya kahvaltı yapmam için götürürken ayağımdaki ağrıdan şikâyet ettim, doktora gitmek istedim. Gardiyanların ayağıma bakmasını istemedim çünkü, yani ne anlayacaklardı ki?

Yalnız yaptım kahvaltımı ve Varnish'ten özür diledim. Bana karşı en az düşmanlık gösteren oydu. Asıl derdim şu Atlanta-

lı adamlaydı, 'John Wayne'. Ben Budistim ve sırf beni provoke etmek için bana Komünist diyor, ben de sinirleniyorum. Artık koca Landry [Geoff] gibi bazı gardiyanların bize iyi davranmalarının sebebi onlara öyle emredilmiş olması diye düşünüyorum.”²

Günlük raporlarda Gardiyan John Landry, 5704'ün en çok başını derde sokan veya “en azından en çok cezalandırılan tutuklu” olduğunu yazıyor:

Her olaydan sonra [5704] depresyona giriyor fakat kendisinin “kaçık zihniyet” diye tanımladığı ruhu ayyuka çıkıyor. En iradeli tutuklulardan biri. Öğle yemeği bulaşıklarını yıkamayı da reddettiği için ona kötü yemekler vermeyi ve ciddi bir tiryaki olduğundan sigara içme ayrıcalığını kısıtlamayı önerdim.

Gardiyan Ceros'un bu ciddi olayla ve genel olarak mahkûmiyetin psikolojisiyle ilgili içgörülü ve alternatif perspektifini düşünmekte yarar var:

Tutuklulardan biri, 5704, hiçbir şekilde işbirliği yapmıyordu, bu yüzden onu tecride göndermeye karar verdim. O zamanlar rutin işlem bu şekildeydi. Tepkisi şiddetli oldu ve kendimi kendim olarak değil ama gardiyan olarak savunmak zorunda kaldım. *Benden* bir gardiyan olarak nefret ediyordu. Tepkisi giydiğim üniformaydı. Beni bu üniformayla eşleştirmişti, kafasmda ben o üniformaydım. Kendimi bir gardiyan olarak savunmaktan başka bir şansım yoktu. Diğer gardiyanların neden yardımına koşmadıklarını merak ediyordum. Ama herkes donakalmıştı.

En az onlar kadar mahkûm olduğumu fark ettim. Ben yalnızca onların duygularına tepkiydim. Onlar eylemlerinde benden daha özgürdü. Bizim o kadar özgür olduğumuzu düşünmüyorum. Hepimiz baskı ortamında eziliyorduk aslında fakat biz gardiyanlarda bir özgürlük illüzyonu vardı. Bunu o zaman fark edemedim, fark etseydim bırakırdım. Hepimiz paranın kölesi gibi gittik oraya. Bir süre sonra tutuklular bizim kölemiz oldu, biz hâlâ paranın kölesiydik. Sonradan o ortamdaki bir şeye köle olduğumuzu fark ettim. Olup biteni “sadece bir deney” olarak görmek gerçeklikle zarar veremeyeceğin anlamına geliyordu. Bu sadece bir özgür-

lük illüzyonuydu. Bırakabileceğimi biliyordum ama bırakmadım çünkü oradaki bir şeye köleydim, bırakamazdım.³

Tutuklu Jim-4325 konumunun köleye benzer bir doğası olduğunu kabul ediyor: “Bu deneyimle ilgili en kötü şey hayatının tamamen belirlenmiş olması ve gardiyanlara tamamen itaat etmek zorunda olman. Gardiyanların neredeyse kölesisin ve bu aşağılama en kötüsü.”⁴

Gardiyan Ceros rolünün içinde sıkıştığını hissediyor fakat bu hissin gardiyan olarak elinde olan gücü etkilemesine izin vermiyor. Şöyle yazıyor: “Onları rahatsız etmek hoşuma gitti. Şu ‘Çavuş’ koyun gibi bir adam, çok canımı sıktı. Ben de botlarımı yedi kere temizletip cilalattım; bir kere bile şikâyet etmedi.”⁵

Gardiyan Vandy verdiği tepkilerle beyninde şekillenen tutukluları insandışılaştırma algısını açığa çıkarıyor: “Perşembe günüyle beraber Ceros ve 5704 arasında ufak itiş kakış dışında tutuklular artık koyun gibiydi. O kavga da benim hiçbir şekilde hoşuma gitmeyen küçük bir olaydı. Ben tutukluları koyun gibi görüyordum ve ne durumda oldukları umurumda bile değildi.”⁶

Gardiyan Ceros’un son değerlendirme raporunda, gardiyanlarda gelişen tutukluları insandışılaştırma algısının başka türlü değerlendirilmesini öneriyor:

Tutukluların insan olduğunu unuttuğum bazı durumlar oldu ancak her zaman onların da insan olduğunu fark ederken buldum kendimi. Onları hep “tutuklu” olarak gördüm, insanlıklarıyla bağlantıyı kopardım. Fakat, nadiren, genelde de onlara emirler verirken böyle bir algım oluyordu. Zaman zaman yorgun ya da artık bıkkın olduğumda beynim böyle çalışıyor. Ayrıca her şeyi kendim için daha kolay hale getirmeye çalışarak onları insandışılaştırmak için bilinçli olarak çaba harcıyorum.”⁷

Personelimiz, tüm gardiyanlar içinde en kitabına göre oynayan Varnish olduğunu düşünüyor. Varnish, Arnett gibi gardiyanların yaşça en büyük olanlarından biri; 24 yaşında. Var-

nish de Arnett de yüksek lisans öğrencisi olduğu için on sekizli yaşlarda olan Ceros, Vandy ve J. Landry gibi diğer gardiyanlara göre daha olgun davranıyorlar.

Varnish tutukluların ikincil konumlarının bireysel yansımalarını da değerlendiren en detaylı ve uzun vardiya raporlarını veriyor. Yine de gardiyanların ne yaptığına dair nadiren yorum yapıyor ve raporlarda olayları tetikleyen psikolojik etkenlere dair hiçbir ifade yer almıyor. Tutukluları yalnızca kuralları ihlal etmeleri haline cezalandırıyor ve cezalandırmalarda asla keyfi davranmıyor. Varnish oynadığı rolü o kadar içselleştirmiş ki hapishane ortamına girdiği anda gardiyan oluyor. Arnett ve Hellmann gibi bazı gardiyanlar gibi heyecanlı ve taciz edici değil. Diğer taraftan Geoff Landry gibi, tutukluların onu sevmesi için de uğraşmıyor. Sadece mümkün olduğu kadar rutin ve verimli bir şekilde işini yapıyor. Geçmiş bilgilerinden Varnish'in zaman zaman kendisini egoist ve dogmatik bulduğunu biliyorum.

"Bazen tutuklulara *yapabileceğimizden* daha az eziyet ederek enerjiyi en aza indirme eğilimi oluyordu," diye yazıyor Varnish bir raporunda.

Çalışma bittikten sonra yaptığı özdeşünümsel analizde Varnish, rollerin yalnızca birinin duygularını değil aklını da yönetmeye başlayabileceğini ilginç bir şekilde gösteriyor.

Ben bu deneye araştırmaya uygun bir şekilde hareket edebileceğimi düşünerek girdim ancak deney ilerledikçe kendime dayatmaya çalıştığım duyguların giderek bana egemen olduğunu, onları benimsediğimi fark ettim ve şaşırdım. Gerçekten de bir gardiyan gibi hissediyordum ve ona uygun davranmanın kaçınılmaz olduğunu düşünüyordum. Hakikaten bir gardiyan ol... eee... yapmayı gerçekten hayal ettiğim şeylerle alakası olmayan bir şekilde hareket edebildiğimi fark ettiğimde şaşırdım; yok, aslında dehşete kapıldım. Üstelik öyle hareket ederken hiç pişmanlık hissetmedim, hiç suçluluk hissetmedim. Ancak her şey bittikten sonra ne yaptığımı iyice düşünmeye başladım, yaptıklarım kafama dank etmeye başladı ve o zaman bunun benim bir parçam olduğunu ve daha önce farkına varmadığımı anladım.⁸

Tutuklu 5704 İçin Daha Fazla İşkence Vakti

Sabah saat 10.00'da, vardiya değişimi sırasında yeni vardiyaya başlayan gardiyanlar üniformalarını giyer, vardiyası bitenler üniformalarını çıkarırken gardiyan odasındaki temel gündem maddesi tutuklu 5704'ün Ceros'a saldırmaması. 5704'e karşı tetikte olmaları ve onu disipline etmeleri gerektiği, çünkü gardiyanlara yönelik başka bir saldırının asla mazur görülemeyeceği konusunda hemfikirler.

Tutuklu 5704, 11.30 sayımlarında yok çünkü Hücre 1'deki yatağına zincirlendi. Gardiyan Arnett 5704'ün itaatsizliği nedeniyle herkese yetmiş sınav çekmelerini emrediyor. Tutuklular az yedikleri için gittikçe güçsüzleşiyorlar, uykusuz kaldıkları için de çok yorgunlar ama yine de o kadar sınavı çekmeyi başarıyorlar (ben iyi beslenmiş iyi dinlenmiş olsam dahi bu kadar sınav çekemem). İsteksiz ve sefil bir halde forma giriyorlar.

Önceki günden kalan ironik müzik çalmaya devam ederken tutuklulara da yüksek sesle "Oh, What a Beautiful Morning" ve "Amazing Grace" şarkılarının "Row, Row, Row, Your Boat" karışımı koro şeklinde söyleniyor. Tutuklu Paul 5704 koroya katıldıktan hemen sonra sözlü itaatsizliğine devam ediyor ve tecride götürülüyor. Avazı çıktığı kadar bağırıp bela okuyor ve tecridin iki kısmını birbirinden ayıran bölmeyi tekrar kırıyor. Gardiyanlar 5704'ü sürükleyerek dışarı çıkarıyor, kelepçeliyor, iki bileğini de zincirleyerek tekrar Hücre 2'ye atıyorlar. Bu arada da bölmeyi onarıyorlar. İki tutuklunun aynı anda disipline edilmesinin gerektiği durumlar olduğu için tecrit odasının artık iki bölmeden oluşması gerekiyor.

Gerçek tutuklular kadar yaratıcı ve kararlı olan 5704 bir şekilde hücresinin kapısındaki kilidi almayı başarmış; kendisini içeri kilitliyor ve gardiyanlarla dalga geçiyor. Gardiyanlar bir kez daha 5704'ün hücreğine kapıyı kırarak giriyor, tutukluyu tekrar yeni tamir ettikleri tecrit odasına taşıyorlar. O gün Tahliye Komisyonu disiplin soruşturmasına götürülene kadar da orada kalıyor.

5704'ün isyankâr eylemleri Gardiyan Arnett'in özenle koruduğu soğukkanlılık görüntüsünü sonunda kırıyor. Arnett üç çocuk

mahkemesinde ders vermiş ve insan hakları eylemlerinin birinde “yasadışı toplantı” sebebiyle suçlanmış (ve temize çıkmış) bir sosyoloji yüksek lisans öğrencisi ve diğer gardiyanlardan yaşça daha büyük. Arnett’in geçmiş deneyimleri nedeniyle onun vicdanlı bir gardiyan olmasını bekliyoruz. Ancak avluda olduğu her an tamamen profesyonel bir tavır takınıyor ve tutuklulara hiç merhamet göstermiyor. Sözlü emirlerini verirken fiziksel mimiklerini kontrol ettiği kadar hassas. Arnett, kafa, omuz, boyun ve senkronize kol-bilek-el hareketleriyle tıpkı bir haber sunucusu gibi yüksek yetke figürü haline geldi. Söyleyeceklerini ve hareketlerini önceden iyice düşünüyor. Etrafında olup bitene çok fazla katılmıyormuş gibi bir algı uyandırıyor. Bir şeyin onu rahatsız ettiğini hayal etmek birinin ona meydan okuduğunu hayal etmek kadar zor.

Tüm süreç boyunca kendimi sakın hissetmiş olmama biraz şaşıyorum. Sadece bir kez, 5704’ün hücre kapısının kilidini çıkarıp kendi copumla beni itmesine kızmıştım (o copla bu olay olmadan biraz önce ben onu itmiştim). Bunun dışında hep kendimi gayet rahat hissediyordum. İnsanları itip kakarken ya da onlara emirler verirken güç ya da haz hissetmiyordum.⁹

Arnett, sosyal bilimlerde araştırma bilgisini kendi yararına kullanıyor:

Okuduklarımdan hapisane hayatının sıkıcılığının ve diğer başka yanlarının sıkıcı işler vererek, bireysel suçlarda tüm tutukluları cezalandırarak, egzersiz saatlerinde önemsiz isteklerin mükemmelce icra edilmesini talep ederek insanların zihinlerini karıştırmak için kullanılabileceğinin farkındaydım. Toplumsal ortamların kontrolünü elinde tutan güçlerin işleyiş şekillerine meraklıydım ve bu tekniklerin bazılarını kullanarak [tutukluların] yabancılaşmalarını artırmaya çalıştım. Bu teknikleri de çok kısıtlı bir şekilde kullanabildim çünkü acımasız olmak istemedim.¹⁰

5704’ün daha önceki tahliye talebine karşı çıkan Arnett, komisyona şöyle yazıyor: “5704’ün bu sıralar ihlal ettiği kurallar

saymakla bitmez. Sürekli ve son derece itaatsiz, şiddete başvuru-
ruyor, ruh hali çok değişiyor ve diğer tutukluları itaatsizliğe ve
genel olarak işbirliği yapmamaya teşvik ediyor. Bedelini diğer
tutukluların ödeyeceğini bildiği halde kuralları ihlal etmeye de-
vam ediyor. Disiplin komitesinin sert bir şekilde ilgilenmesi ge-
rekiyor.”

Tutuklu 416 Açlık Greviyle Sisteme Karşı Çıkıyor

Disipliner sorunları olan tek tutuklu 5704 değil. Başladığımız
geçen pazar gününden bu yana alıştığımız delilik hali tutuklu
416’yı da esir alıyor. 416 dün, ilk bırakılan tutuklulardan Doug-
8612’nin yerine gelmişti. Burada şahit olduklarına inanamıyor
ve deneyi derhal bırakmak istiyor. Fakat hücre arkadaşları ise
ona bırakamayacağını söylüyor. Böyle düşünmelerinin sebe-
bi ise tutuklu 8612’nin onlara yanlış bilgi vererek bırakamaya-
caklarını, “Onların” zaman dolmadan kimsenin gitmesine izin
vermeyeceklerini söylemesi. Ünlü şarkı Hotel California’dan
bir mısra geliyor aklıma: “İstediğin zaman çıkabilirsin ama asla
ayrılmazsın.”*

Tutuklu 416 bu yanlış bilgiye karşı çıkmak yerine buradan
kaçmanın daha pasif araçlarını kullanmayı seçiyor. Sonradan
şöyle diyor: “Bir plan geliştirdim. Apar topar hazırlanmış sözleş-
memde bir boşluk bulmakta ısrarlıyım. Fakat bu sistemde itiraz
etmekten başka ne yapabilirdim? Paul-5704 gibi başkaldırabilir-
dim. Fakat dışarı çıkmak için yasal taktikler kullanmaktan başka
ne yapabilirdim? Paul-5704 gibi isyan edebilirdim. Ancak yasal
yolla mücadele ederken her ne kadar amacıma ulaşırken duygularımı
takip etmiş dahi olsam onları (duygularımı) ikinci plana
atabildim. Bunun yerine çekilmez biri olarak bu simülasyonun
kaynaklarını tüketme yolunu tercih ettim. Zor biri olmak için de
tüm ödülleri reddettim, tüm cezaları ise kabul ettim.” (416’nın,

* Hotel California, 1970’lerin ünlü ABD’li rock grubu The Eagles’ın Şubat
1977 tarihli albümlerine de ismini veren rock tarihinin en popüler şarkı-
larından biridir. Bahsi geçen dizinin orijinali şöyledir: “You can check out
anytime you like, but you can never leave.” (Çev. n.)

örgütlü işçilerin yönetime karşı mücadelelerinde sistemdeki içsel zafiyeti göstermek için kullandıkları "kuralına göre oynama" ya da resmi adıyla "kurallara bağlı kalarak işi yavaşlatma" stratejisini bilinçli olarak kullandığını sanmıyorum.)¹¹

416 da aç kalmaya karar veriyor çünkü gardiyanların sunduğu yemekleri geri çevirerek onların tutuklular üzerindeki hâkimiyet kaynaklarından birini ellerinden almış olacak. Cılız, kassız vücuduna, yaklaşık 1,75 boyuna, 61 kiloluk cüssesine bakıyorum da, zaten şimdiden açlıktan kıvranan birine benzediğini düşünüyorum.

Bazı yönlerden Clay-416 Stanford Şehir Hapishanesi mahkûmu olarak ilk gününde diğer tutuklulardan çok daha fazla etkilendi. Kişisel ancak kişiliksizleştirilmiş analizlerinden birinde bize şunları söylüyor:

"Kimliğimi kaybettiğimi hissetmeye başladım. 'Clay' dedim o adam, beni buraya sokan o adam, bu hapishaneye gelmeye gönüllü olan o adam... Çünkü burası benim için bir hapishaneydi, hâlâ da öyle, burayı bir deney ya da simülasyon olarak değerlendirmiyorum. Burası devlet yerine psikologlar tarafından idare edilen bir hapishane. O kimliği hissetmeye başladım; hapishaneye girmeye karar veren o adam –benden çok uzaktaydı– benden o kadar uzaklaştı ki sonunda artık o değildim. Artık 416'ydım. Artık bana verilen o numaraydım ve bundan sonra ne yapacağıma 416 karar verecekti. İşte tam o anda açlık grevine girmeye karar verdim. Aç kalmaya karar verdim çünkü yemek gardiyanların verdiği ödüllerden biriydi. Ayrıca sürekli yemek vermemekle tehdit ediyorlardı, oysa yemek vermek zorundaydılar. Bu yüzden yemek yemeyi kestim. Bir şey üzerinde gücüm vardı çünkü sonunda gardiyanların beni alt edemeyecekleri bir şey bulmuştum. Bana yemek yediremezlerse sonunda işler sarp saracaktı. Aslında aç kalmayı becererek onları aşağılıyordum."¹²

Öğle yemeğine dokunmayı reddederek başlıyor. Arnett, 416'nın hücre arkadaşlarına talep ettiği yasal danışmanlığı alana kadar yemek yemeyeceğini anlattığına kulak misafiri olduğunu rapor ediyor. 416 şöyle söylemiş: "Yaklaşık on iki saat sonra bü-

yük ihtimalle yığılıp kalacağım, sonra ne olacak? Pes etmek zorunda kalacaklar.” Arnett, 416’yı “küstah ve terbiyesiz” buluyor. Bu açlık grevinde asil bir şey görmüyor.

Karşımızda cesur bir itaatsizlik planıyla yeni bir tutuklu var. Doğrudan gardiyanların yetkesine saldırıyor. Mahatma Gandhi örneğindeki gibi 416’nın yaptıkları da diğer tutukluları ayaklandıracaktır ve onları saçma itaatkâr uyuşukluklarından kurtararak 416’yı pasif bir kahraman haline getirebilir. Karşılaştırsak, zor kaynaklarının sistemin yararına olduğu bir alanda 5704’ün kullandığı şiddetin işe yaramadığı çok açık. 416’nın, maruz kaldıkları muamelenin düzeltilmesi için kitlesel bir açlık grevi örgütlemesini, hücre arkadaşlarını ve diğerlerini toplu itaatsizliğe katabileceği bir plan yapmasını umuyorum. Ancak sanıyorum 416 bu duruma o kadar kendisi üzerinden bakıyor ki arkadaşlarını toplu bir muhalefete katması gerektiğinin farkında değil.

İki Tutuklu Daha Sinir Krizi Geçiriyor

5704 ve 416’nın başlattığı sorunların bir domino etkisinin yalnızca başlangıcı olduğunu fark ediyoruz. Tutuklu 1037’nin annesi haklıymış. Oğlu Rich’in çok iyi görünmediğini söylüyordu; artık bana da pek iyi görünmüyor. Annesi ve babasının ziyaretinden beri gittikçe depresif bir ruh haline bürünüyor; büyük ihtimalle onu eve götürmek için ısrar etmelerini diliyordu. Annesinin Rich’in durumuna dair yaptığı doğru değerlendirmeyi kabul etmek yerine, Rich büyük ihtimalle erkekliğinin söz konusu olduğuna inandı. “Bir erkek gibi” dayanabildiğini kanıtlamaya çalıştı. Ama dayanamıyor. İlk isyanı çıkaran Hücre 2’deki hücre arkadaşları 8612 ve 819 gibi 1037 de, ben onu hapishanenin dışına götürene ve tahliye edilmesi gerekip gerekmediğini sorana kadar aşırı stres semptomları gösteriyor. Tahliye ihtimali karşısında mutlu ve şaşkın. Sivil kıyafetlerini giymesine yardım ederken, hâlâ güçsüz. Tüm deney için parasının tamamını alacağını ve çalışmanın sonuçlarını değerlendirmek, son incelemeleri tamamlamak ve ödemeleri yapmak için onunla ve diğer öğrencilerle iletişim halinde olacağımızı söylüyorum.

Tutuklu 1037 sonradan deneyin en kötü tarafının şu olduğunu söylüyor: "... Gardiyanlar sadece gardiyan rolü oynanıyor da sanki gerçek duygularını ifade ediyorlardı. Egzersiz sırasında gerçekten acı çekene kadar zorlanmamız örneğin... Bazı gardiyanlar çektiğimiz ıstıraptan keyif alıyormuş gibi görünüyordu."¹³

Ziyaret saatleri sırasında ailesi 1037'yi almaya geliyor. Bu tahliye haberini hiçbirimizin fark etmediği kadar stres altında olan tutuklu 4325 iyi karşılamıyor. Araştırma takımımızın 4325'e seslendiği şekliyle "Koca Jim" önseçim değerlendirmelerine göre tüm ölçümlerde normal aralıktaydı, kendine güvenen genç bir adam gibi görünüyordu. Fakat o öğleden sonra bir anda sinir krizi geçiriyor.

"Tahliye Komisyonu'nun karşısına çıktığımda, bir anda dışarı çıkabileceğim konusunda umutlandım. Fakat Rich [1037] tahliye edilip de ben edilmeyince kendimi çok kötü hissettim. Sanki Rich'in tahliyesi içime işledi ve beni daha ağır bir umutsuzluğa sevk etti. Ben de sonuç olarak 'çöktüm'. Duygularımın düşündüğümünden çok daha kuvvetli olduğunu anladım ve aslında ne kadar mükemmel bir hayata sahip olduğumu fark ettim. Eğer hapisane burada yaşadığım gibi bir şeyse, bunun kime ne yararı olur, bilmiyorum."¹⁴

1037'ye söylediğim şeylerin aynısını ona da söylüyorum. İyi halden onu zaten yakın zamanda tahliye edeceğimizi ve çıkmasının daha iyi olacağını söylüyorum. Katılımı için teşekkür ediyorum, her şey bu kadar zor olduğu için özür diliyorum ve araştırmanın bulgularını tartışmak için en yakın zamanda tekrar gelmesini istiyorum. Tüm öğrencilerin bu alışılmadık deneyimden biraz uzaklaştıktan sonra bir araya gelip tepkilerini paylaşmasını istiyorum. 1037 eşyalarını toplarken Öğrenci Sağlık Merkezi'nde psikolojik danışmanlığa ihtiyacı olmadığını söyleyerek sessizce çıkıyor.

Müdürün günlüğünde şöyle yazıyor: "4325 kötü tepkiler veriyor ve ondan önceki tutuklular 819 [Stew] ve 8612 [Doug] gibi aşırı tepkileri sebebiyle 17.30'da salıveriliyor." Günlükte ayrıca gardiyanların veya tutukluların 4325'in salıverilmesiyle ilgili hiç

konuşmadığını ekliyor. Gitti ve unutuldu. Huzur içinde yatsm. Şimdiye kadar eziyetli dayanıklılık testlerinde kimin eskiden orada olduğu değil kimin şu an orada olduğu önemli. Gözden ırak olan kesinlikle hafızadan da siliniyor.

Stanford Hapishanesi'nden Eve Mektuplar

"Bugün tutuklular, eskiden de yaptıkları gibi, ailelerine ne kadar güzel vakit geçirdiklerine dair mektup yazarken, tutuklu 5486 [Jerry] üçüncü girişimine kadar mektubu düzgün yazamadı," diye yazıyor Gardiyan Markus. "Bu tutuklunun davranışları ve yetke saygısı daha Hücre 3'teki ilk günlerinden bu yana sürekli kötüleşiyor. Hücrelerin tekrar düzenlenmesinden bu yana yeni hücre arkadaşlar tarafından kötü etkileniyor ve artık özellikle de sayımlar sırasında espriler yapan bir adam haline geliyor. Tüm davranışlarının tek amacı hapishane yetkesini baltalamak."

Arnett'in raporu ayrıca bu eskiden örnek tutuklu olarak gösterilen 5486'nın yeni bir sorun olarak karşılına çıktığını da ifade ediyor: "5486, Hücre 3'teki arkadaşları 4325 ile 2093'ten ayrıldığından bu yana sürekli kötüleşiyor. Şakacı ve ufak bir şaklaban haline geliyor. Bu kabul edilemez tavırlar daha ciddi bir şeye dönüşmeden düzeltilmeli."

Sabah vardiyasındaki üçüncü gardiyanı John Landry de bu durumdan rahatsız: "5486 genel itaatsizliğinin göstergesi olarak mektup yazmakla ilgili şakalar yaptı. Ben de ceza olarak bu tip on beş tane mektup yazmasını önerdim."

Christina Zırdeliler Partisine Katılıyor

Perşembe gününün Tahliye ve Disiplin Komisyonu tartışmaları bittikten sonra Carlo acil bir iş için şehre geri dönmek zorunda kalıyor. Onu akşam yemeğine götürmek zorunda kalmadığım için mutluyum çünkü tutukluların akşam yemeğinden sonraki ziyaret saatlerini ayarlama kısmında orada olmak istiyorum. Bayan Y.'den, Tutuklu 1037'nin annesinden geçen geceki düşüncesiz davranışlarım için özür diliyorum. Ayrıca tartışmalara

yeni katılan Christina Maslach ile daha rahat bir akşam yemeği yemek istiyorum.

Christina doktorasını Stanford'dan yeni almış ve uzun süredir ilk defa psikoloji fakültesine bir kadını alan Berkeley'de yardımcı doçent olarak kariyerine başlamak üzere. Grubun içerisinde zeki, dingin ve suskun bir elmas. Araştırma psikoloğu ve eğitmeni olarak kariyerine bağlı ve çalışkan biri olan Christina daha önce asistan, değerli bir iş arkadaşı ve kitaplarımın bir kısmının gayriresmi editörü olarak benimle çalışmıştı.

İnanılmaz güzel bir kadın olmasaydı da ona âşık olabilirdim diye düşünüyorum. Bronx'tan gelen zavallı bir çocuk için bu zarif "Kaliforniyalı kız" rüyaların gerçek olmasıydı. Ancak işi için verdiğim referansların bireysel ilişkim yüzünden zarar görmemesi için onunla arama mesafe koymam gerekiyordu. Ancak artık kendisi için ülkedeki en iyi işlerden birine sahip olduğuna göre ilişkimize açıkça devam edebiliriz.

Ona bu hapisane çalışmasından çok bahsetmemiştim çünkü onun, diğer iş arkadaşlarımın ve öğrencilerin görevliler, tutuklular ve gardiyanlar hakkında bir sonraki gün, iki haftalık araştırmanın neredeyse yarısına geldiğimiz cuma günü ayrıntılı bir değerlendirme yapmaları gerekiyor. Öğleden sonraki disiplin müzakerelerinde gördüklerinden ve duyduklarından çok mutlu olmadığını hissediyorum. Beni rahatsız eden söylediği bir şey değil, aslında konuyla ilgili hiç konuşmaması. Christina'nın Carlo'ya tepkilerini ve akşam yemeği senaryosunu, bir de cuma günü yaptığı görüşmelerden aldığı bilgileri tartışacaktık.

Rahip, Ruhani Yardım Sözünü Tutuyor

Buranın sadece bir simülasyon olduğunu bilen rahip önceki gün ciddi ve yoğun olarak oynadığı rolle sahte hapishanemizi gerçeğe benzetmek için üstüne düşeni yapıyor. Şimdi de yardımını isteyen herhangi bir tutukluya yardım etme görevini yapıyor. Beklenildiği gibi, Peder McDermott Hubbie-7258'in annesini çağırıyor ve Bayan Whittlow'a oğlunun Stanford Şehir Hapishanesi'nden çıkabilmek için yasal temsile ihtiyacı olduğunu anlatıyor.

Oğlu gerçekten çıkmak istiyorsa bir sonraki gece ziyaretinde alıp götürebileceğini söylemek yerine, Bayan W. ona söyleneni yapıyor. Savunma dairesinde avukat olarak çalışan yeğeni Tim'i çağırıyor. Sonra da beni çağırıyor, cuma sabahına oğluna resmi bir avukat ziyareti ayarlama konusunda anlaşıyoruz. Deneyimizi daha gerçekçi bir faktör daha giriyor ve yaşadığımız deneyim giderek daha gerçekdışı bir hale bürünüyor. Küçük tiyatromuza sanki Franz Kafka'nın *Dava* kitabına bir ekleme yapılıyor veya Luigi Pirandello, *Mattia Pascal* kitabını veya daha popüler olan *Altı Kişi Yazarını Arıyor* oyununu güncelliyor.

Dikiz Aynasında Bir Kahraman

Bazen hayattaki önemli derslerin değerini anlamak için zaman ve uzaklık gerekiyor. Clay-416, Marlon Brando'nun *Rıhtımlar Üzerinde* filmindeki klasikleşmiş sözüne benzer şeyler söyleyebilirdi. Brando filmde şöyle söylüyordu: "Mücadeleci olabilirdim." Clay-416 da benzer bir şekilde şunu söyleyebilirdi: "Kahraman olabilirdim." Ancak o anın ateşiyle arkadaşlarına sıkıntı yaşatan, belirgin bir sebep olmadan isyan eden bir "baş belası" oldu.

Kahramanlık genelde toplumsal bir desteğe ihtiyaç duyar. Biz cesur bireylerin kahramanca başarılarını kutlarız fakat eğer bu bireylerin eylemleri sebebiyle bizler somut bedeller ödemek zorunda kalırsak ve onların amaçlarını anlamazsak bu eylemleri başarı olarak algılamayız. Böylesi kahramanca direniş tohumları en iyi mahsulünü, bir toplumun tüm bireyleri artan değerler ve amaçlar uğruna sıkıntı çekmeye gönüllü olduğu zaman verebilir. Bunun bir örneğini Nelson Mandela'nın Güney Afrika'da hapsedildiğinde ırk ayrımına karşı olan direnişinde gördük. Nazi soykırımından sağ kurtulmaları için birçok Avrupa halkının Yahudilerin kaçmasını ve saklanmasını örgütlediklerini gördük. Açlık grevleri ise politik amaçlarla, Belfast'deki Long Kesh cezaevindeki mahkûmiyetleri boyunca IRA liderlerinin ölümüne karşı çıkmak için yapıldı. İrlanda Ulusal Özgürlük Ordusu'ndakilerle birlikte suçlu olarak değil, siyasi tutuklular olarak dikkat çekmek için açlık grevini kullandı.¹⁵ Yakın zamanda da ABD askeri

cezaevi, Küba'daki Guantanamo'da tutulan yüzlerce tutuklu da yasadışı ve insanlık dışı durumu protesto etmek ve davalarına basının ilgisini çekmek için geniş çaplı bir açlık grevi yaptı.

Clay-416 ise etkili bir direniş için kişisel bir plan yapmış olsa dahi onları kendi tarafına çekmek için hücre arkadaşlarıyla veya diğer tutuklularla planını paylaşmadı. Eğer planlarını onlarla paylaşmış olsaydı eylemleri kişisel bir patoloji gibi görülüp görmezden gelinmez, birleştirici bir rol oynardı. Kişisel tavırdan ziyade şeytani bir sisteme karşı toplu bir meydan okuma olurdu. Belki sahneye diğerlerinden daha geç geldiği için diğer tutuklular onu yeterince iyi tanımıyor veya onların ilk günlerde ve gecelerde yaşadıklarını yaşamadığını düşünüyorlar. Her şekilde 416 bizim muhbirimiz Dave (8612'nin yerine konulan tutuklu) gibi "yabancı". Dave, tutukluların sempatisini kazanmış ve onu muhbir olarak kiralayan sisteme karşı olan mücadelede diğerleriyle beraber hareket etmişti. Ancak 416'da durum böyle olmuyor. Fakat arkadaşlarını eylemlerinden dışlaması 416'nın içe kapanık tarzıyla da ilgili. Hayatını başka insanlarla iletişim kurarak değil de kendi karmaşık kafasında yaşarken tek başına olmaya alışmış bir adam. Yine de yürüttüğü mücadele hapishane deneyimi sona erdikten sonra dahi en azından birkaç tutukluda güçlü etkiler bıraktı.

Tahliye Komisyonu tarafından "ukala" olarak nitelendirilen Jerry-5486 açıkça 416'nın oradaki katı muamelelere karşı yaptığı kahramanlıktan etkileniyor: "Clay'in sabırlı azminden etkilendim ve onun başmdan beri burada olmasını diledim. Olaylara şüphesiz çok daha büyük etkisi olurdu."

Sonraki raporlarında ise şöyle diyor:

Clay 416 sosisleri yemeyi tamamen reddederek hapishanedeki ilk dik başlı tavrı ortaya koyan kişiydi. Herkesin ona karşı çıktığını görmek ilginçti. Araştırmanın başlarında olsaydı 416 onların kahramanı olurdu. Çünkü birçok insan sert ve hızlı olacaklarından ve saldırdan falan bahsediyordu fakat sonunda bunu yapacak cesarete sahip biri ortaya çıktığında hepsi karşı çıktı. Onun davasına sahip çıkmasını görmektense kendi ufacık rahatlarını düşündüler.

Jerry-5486, 416 ve 7258, “Hubbie ve Clay’in sosisler ve kız arkadaşlar üzerinden” yaşadıkları çatışmaya tanıklık etmenin ne kadar can sıkıcı olduğundan bahsediyor. Bu olaydan sonra bu karşı çıkışın gerçek anlamına dair daha iyi bir perspektif ediniyor fakat olay olduğu sırada, olaya müdahale edebileceği ve yatıştırabileceği sırada 416’nın mücadelesinin gerçek doğasını fark edemiyor.

Herkesin, hem kendi çektiği hem de başkalarına çektiği tüm sıkıntının çok uzağında olduğunu fark ettim. Onların her şeye katlandığını görmek, özellikle de [Hubbie’nin] kız arkadaşını görmediğinde bundan Clay’in değil, “John Wayne’in” sorumlu olduğunu fark etmemesi çok üzücüydü. [Hubbie] zokayı yuttu ve ikisini ayırmasına izin verdi.¹⁶

Bu sırada tecrit odasındaki Clay-416 Budist bir tarzda mücadele ediyor. Eğer Paul-5704 Clay’in ruhsal olarak hayatta kalabilmek için Zen taktiklerini kullandığını bilseydi gurur duyardı.

“Sürekli meditasyon yaptım. Örneğin akşam yemeği yemeyi reddettiğimde gardiyan (Burdan) tüm tutukluları ziyaret günlerinin iptal edileceğini ve bir sürü başka şeyi söyletmek için hücrelerinden dışarı çıkardı. Ziyaret günlerinin iptal edileceğini asla tahmin etmezdim. Fakat emin değildim, böyle bir olasılığı daha yeni düşünmeye başlamıştım. Sonra da tabağımdaki sosisin üzerinde parıldayan su damlacıklarına baktım sürekli. Sadece damlacıklara baktım ve kendimi önce yatay olarak sonra da dikey olarak odakladım. Bu şekilde kimsenin beni rahatsız etmesi mümkün değildi. Tecrit odasının içinde dini bir deneyim yaşadım.”¹⁷

Bu bir deri bir kemik çocuk, bedeninin kontrolünü ele geçirip kendisini gardiyanlardan uzaklaştırarak pasif direnişinde iç huzuru bulmuştu. Clay-416’nın kurumsal güce karşı olan bireysel iradesi, zaferini kazanmak için nasıl bir süreç geçirdiğini anlatıyor:

“Gece gardiyanının önerdiği yemeği reddettiğimde, burada ilk defa kendimi takdir ettim. Gardiyan Hellmann’ı çileden çıkarmak çok hoşuma gitti. Akşam tecride atılırken çok sevinçliy-

dim. Çok mutluydum çünkü her şeyi hissediyordum fakat tüm kaynakları (kendisine karşı kullanılacak kaynakları) tükettiğimden emindim. Tecrit odasında mahremiyete sahip olduğumu fark ettiğimde çok şaşırdım, çünkü mahremiyet bizler açısından bir lükstü. Ziyaretçi hakkının kaldırılamayacağını biliyordum, hesaplamıştım. Kendimi sonraki sabaha kadar tecritte kalmaya hazırladım. Orada kendimi 'Clay' olarak tanımlamaktan çok uzaktım. '416'ydım, '416' olmaya istekli ve gururluydum. Numara bana bir kimlik kazandırmıştı çünkü 416 duruma karşı kendi tepkisini göstermenin yolunu bulmuştu. Eski adımın altındaki eski erkekliğime tutunma ihtiyacı duymuyordum. Tecrit odasında tavandan yere kadar uzanan, dolap kapakları arasındaki çatlaktan içeri giren yaklaşık on santimlik bir ışık huzmesi vardı. Orada geçirdiğim yaklaşık üç saatin sonunda bu ışık huzmesi sayesinde dinginleştim. Hapishanede gördüğüm en güzel şeydi. Bunu yalnızca nesnel bir şekilde söylemiyorum. Gerçekten çok güzel, bakın. Akşam saat 11.00 gibi beni çıkardıklarında ve yatağa geri döndüğümde kazandığımı hissettim. Şu ana kadar iradem, bu durumun bütünsel iradesinden çok daha güçlü olduğunu hissettim. O akşam çok rahat uyudum."

Yardımcının Zavallı Ruh

Curt Banks tüm gardiyanlar arasında en az sevdiği ya da en az saygı duyduğu gardiyanın Burdan olduğunu çünkü onun bir dalkavuk olduğunu, Hellmann'a yalakalık yaptığını, büyük adamın izinden gittiğini anlatıyor. Her ne kadar bir tutuklunun gözünden onların akıl sağlığına ya da hayatlarına karşı çok daha büyük tehditler olsa da, ben de aynı şeyi hissediyorum. Görevlilerden biri Burdan'ın dün gece arkadaşlarından birinin karısını nasıl baştan çıkardığıyla ilgili böbürlenmelerine kulak misafiri olmuş. Arkadaşlarından üçü her hafta briç oynuyormuş, yirmi sekiz yaşındaki iki çocuk annesi kadını her zaman çekici buluyormuş ama bir şey yapma cesareti bulamıyormuş bugüne kadar. Belki de ona eski bir arkadaşına ihanet etme ve aldatma cesaretini veren de burada keşfettiği yetke duygusu-

dur. Eğer bu anlattıkları doğruysa, ondan hoşlanmamak için başka bir sebebimiz daha var demektir. Sonra da Burdan'ın geçmiş bilgilerinde annesinin Nazi Almanya'sından kaçtığını öğreniyoruz ve bu karmaşık genç adamı değerlendirirken biraz pozitif hale geliyoruz.

Burdan'ın vardiya raporu infaz koruma memurlarının tavırlarını çok doğru bir şekilde yansıtır:

Bir otorite krizi yaşıyoruz. Bu isyankâr davranış [416'nın açlık grevi] bizim diğerlerini kontrol etmemizi engelleyebilir. Çeşitli numaraların kişisel özelliklerini anlamaya başlıyorum [kendilerini "numara" olarak tanımlıyor olmam ilginç; tutukluların bariz bir şekilde kendilerini bireylikten uzaklaştırmalarının apaçık göstergesi]. Hücrelerin arasındayken bu bilgiyi sadece tutukluları taciz etmek için kullanıyorum.

Burdan aynı zamanda kendisi ve diğer gardiyanlar yeterince destek alamadıkları için görevlileri suçluyor: "Gerçek sorunlar akşam yemeğinde başladı; yemek yemediği için endişelendimizden bu başkaldırıyla nasıl başa çıkacağımızı bulmak için hapishane yetkesine güveniyoruz... Tuhaftır ki hiç kimse gelmiyor." (Dikkatsizlik ve eğitim sağlayamadığımız için suçumuzu kabul ediyoruz.)

Gardiyan Burdan'm sonradan yaptığı şey ona dair olumsuz bakış açımın etkisini azaltıyor. "Onun [416] daha fazla tecritte kalmasına dayanamıyorum," diyor. "Tehlikeli görünüyor [kurallara göre tecridin bir saatle sınırlandırılması gerekiyor]. Dav'e'le tartışıyorum, sonra da yeni tutuklu 416'yı sessizce hücre sine geri götürüyorum." Ekliyor: "Ancak öfkeyle, sosisleri de kendisiyle birlikte yatağa götürmesini emrediyorum."¹⁸

Clay-416 için battaniyesinden vazgeçmeye gönüllü olan tek tutuklu Jerry-5486, Burdan'a dair pozitif fikirlerimi artırıyor: "John Wayne'in saçmalayıp atıp tutmasına kızgındım. [Burdan] Clay'e sempati olduğunu bildiği için hücreme geldi ve 416'nın tüm gece orada tutulmayacağını söyledi. Bana, 'Herkes uyuduğu anda onu dışarı çıkaracağız,' diye fısıldadı ve sonra da sert adam-

muş gibi davranmaya devam etti. Sanki olayların merkezinde biraz dürüst, samimi iletişim kurmaya ihtiyacı varmış gibiydi.”¹⁹

416’nın yanında olan sadece Jerry-5486 değil, ancak Jerry tüm deneyimdeki en iyi şeyin Clay’le tanışmak olduğunu hissediyor: “İstediğini bilen ve amacı için ne gerekiyorsa katlanmaya hazır bir adam görmek. Satmayan, minnet etmeyen veya dağılmayan, bir derdi olan tek adamdı.”²⁰

O günün vardiya raporunda Burdan şöyle yazıyor: “Herkes için eşit ayrıcalıklar talep eden 5486 hariç diğer tutuklular arasında dayanışma yok.” (Aynı fikirdeyim; Jerry-5486’ya diğer tutuklulardan daha fazla saygı duymamın sebeplerinden biri de bu.)

Bu yoğun, geniş deneyim benim insan doğasının karmaşıklığını daha çok takdir etmemi sağlıyor çünkü birini anladığınızı sandığınız anda onların sadece kişisel veya dolaylı ilişkilerinin sınırlı birleşiminden oluşan içsel doğalarının ufakık bir parçasını bildiğinizi fark edersiniz.

Clay-416’nın böylesi güçlü bir muhalefetin ortasında gösterdiği güçlü iradeye ben de saygı duymaya başlıyorum. Onun tam olarak Buda olmadığını fark ediyorum. Son görüşmemizde açlık grevinin diğer tutuklulara çektiirdiği acıyla ilgili ne düşündüğü sorusuna şöyle cevap veriyor: “Çıkmaya çalışıyorsam ve gardiyanlar da ben dışarı çıkmaya çalıştığım için diğer insanların hayatlarını zorlaştıracak bir durum yaratıyorsa, *umurumda değil.*”

416’nın arkadaşı Jerry-5486 bu hapisshanede oynadığı –ve kaybettiği– karmaşık akıl oyunlarına dair mükemmel bir perspektif sunuyor.

Deney devam ettikçe, “Bu sadece bir oyun, biliyorum ve buna kolaylıkla dayanabilirim ve benim aklımı alamazlar, bu yüzden eylemlerimi kontrol edebilirim!” diyerek yaptıklarımı meşrulaştırabildim. Benim için böylesi iyiydi. Her şey keyifliydi, paramı sayıyor, kaçışımı planlıyordum. Aklımın yerinde olduğunu hissediyordum; üstelik sinirlerimi de bozamazlardı çünkü her şeyden kopuktum, sadece izliyordum. Fakat şimdi her ne kadar kafamın içinde her şeyin yerli yerinde olduğunu sandıysam da benim hapisshane tavrım genelde fark ettiğimden daha az kontrolümün

altındaydı. Diğer tutuklularla birlikte ne kadar açık, arkadaş canlısı ve yardımsever olsam da yine de herkesten izole ve bencil bir adamdım, yani şefkatli değildim, akılcıydım. Kendi yolumda iyi ilerliyordum fakat artık eylemlerimin çoğu kez başkalarına zarar verdiğinin farkındayım. Başkalarının ihtiyaçlarına cevap vermekten onların da benim kadar bağımsız olduğunu varsayıyorum, böylece kendi bencil davranışlarımı ussallaştırıyorum.

Bunun en iyi örneğini Clay [416] sosisleriyle birlikte dolabın içindeyken gördüm. Clay ve ben arkadaştık, açlık grevi olayında onun yanında olduğumu biliyordu, ben de tutuklular ona yemek yedirmeye çalışırken bir miktar yardım ettiğimi düşünüyordum. Fakat o dolaba girdiğinde bize bağırıp duvarı yumruklamamız söylenmişti, ben de herkes gibi bana emredilenleri yapmıştım. Bunu da, "Bu sadece bir oyun. Clay benim onun tarafında olduğumu biliyor. Yaptıklarım hiçbir şeyi değiştirmeyecek o yüzden sadece gardiyanın suyuna gitmeye devam edeceğim," diyerek kolayca meşrulaştırdım. Sonra da bu bağırma ve yumruklamaların Clay için çok can sıkıcı olduğunu fark ettim. İşte ben de burada en çok sevdiğim adama işkence ediyordum ve bunu "Hareketlerimi kontrol edebilirim ancak onlar benim aklımı kontrol edemez," diyerek meşrulaştırıyorum. Gerçekten neyin ne zaman önemli olduğu diğer adamların kafasındaydı. O ne düşünüyordu? Benim yaptıklarım onu nasıl etkiliyordu? Yaptıklarımın sonuçlarına kördüm ve sorumluluğunu bilinçsizce gardiyanlara atıyordum. Aklımı ve eylemlerimi birbirinden ayırmıştım. Sorumluluğu gardiyanlara attığım sürece bir tutukluya fiziksel zarar vermeyen hiçbir şey yapamazdım büyük ihtimalle.

Şimdi düşünüyorum da, belki de deney süresince yaptığım kadar açık bir şekilde aklı ve eylemi birbirinden ayıramazsınız. Aklımın ne kadar değiştirilemez olduğuyla övünüyordum; canım sıkılmıyordu, onların aklımla oynamasına izin vermiyordum. Fakat şimdi geri dönüp yaptıklarına baktığımda onların aklımı güçlü fakat kurnaz bir şekilde kontrol ettiğini fark ediyorum.²¹

"BU ÇOCUKLARA YAPTIKLARINIZ KORKUNÇ!"

Perşembe gününün son tuvalet izni akşam 10'da başlıyor. Christina Tahliye ve Disiplin Kurulu'ndaki görevleri sebebiyle

bütün gün kütüphanede çalıştı. Hapishaneye ilk kez, beni alıp kampüsün yanı başında bulunan alışveriş merkezindeki restorana yemeğe götürmek için geldi. Sonraki günün görüşmeleri için ofiste lojistiğin üzerinden geçiyordum. Gardiyanlardan biriyle lafladığını gördüm. Konuşmaları bitince de masamın yanındaki sandalyeye oturması için işaret ettim. Daha sonra bana bu tuhaf gardiyanla karşılaşmasından bahsetti:

Ağustos 1971’de Stanford Üniversitesi’ndeki doktoramı tamamladım. O dönemde Craig Haney’le ofis arkadaşıydık ve ben Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi psikoloji departmanında yardımcı doçent olarak göreve başlamak üzereydim. Yine konuyla ilgili olduğu için Phil Zimbardo’yla da yakın zamanda romantik bir ilişkiye başladığımı hatta evlilik ihtimalini bile düşündüğümüzü ifade etmem gerekir. Phil’den ve diğer meslektaşlarımdan hapishane simülasyon araştırmalarına dair planları duymuş olmama rağmen ne hazırlık çalışmalarına ne de gerçek simülasyonun ilk günlerine katıldım. Genelde daha ilgili olurum ve hatta bir şekilde işin içine girerdim fakat şehirden ayrılma sürecindeydim ve ilk öğretmenlik işime hazırlanmaya odaklanmıştım. Ancak Phil, araştırma katılımcılarıyla bazı görüşmeleri idare etmek için benden yardım isteyince kabul ettim...

Aşağıya, hapishanenin olduğu bodrum katına inip koridorun diğer ucuna, gardiyanların avluya girdiği kısma gittim. Avlu girişinin dışında bir oda vardı. Odayı gardiyanlar dinlenmek için, iş başında olmadıkları veya vardiyalar başlamadan önce ya da bittiğinde üniformalarını değiştirmek için kullanıyorlardı. Orada vardiyasının başlamasını bekleyen bir gardiyanla sohbet ettim. Çok hoş bir adamdı, nazik ve arkadaş canlısı, kesinlikle gerçekten iyi bir adam diyebileceğiniz türde bir adam.

Sonra da araştırma görevlilerinden biri avluya tekrar bakmamı söyledi çünkü yeni gece vardiyası gardiyanları gelmişti ve bu meşhur “John Wayne’in” vardiyasıydı. John Wayne, en sert ve en acımasız gardiyanın takma adıydı. Namı ondan önce geliyordu; ününü birçok yerde daha duymuştum. Tabii ki onun kim olduğunu ve o kadar çok dikkat çeken ne yapıyor, görmek istiyordum. Gözlem noktasında baktığımda onların John Wayne’inin o

sohbet ettiğim “iyi adam” olduğunu görünce donakaldım. Ancak şimdi tamamen başka birine dönüşmüştü. Sadece farklı bir şekilde hareket etmiyor Güneyli aksanıyla farklı da konuşuyordu... Tutukluları “sayım” yaptırırken bağırıyor ve küfürler ediyordu, kaba ve kavgacıydı. Biraz önce konuştuğum adamın bu adama dönüşmüş olması inanılmazdı ve bu dönüşüm dış dünyadan bu hapishane avlusuna girdiği an, yalnızca bir adımla, dakikalar içinde gerçekleşiyordu. Askeri üniforması, elinde copu, gözlerini saklayan karanlık, aynalı güneş gözlükleri... Bu adam işkolik, iş bitirici, gerçekten zalim bir hapishane gardiyanıydı.²²

Tam o sırada ofisimin açık kapısının önünden zincir sesleri çıkarak geçen son tuvalet ziyaretçilerini izliyorum. Her zamanki gibi bir tutuklunun bileğindeki zincir diğer tutuklunun bileğine bağlı, kafalarında büyük kesekâğıtları, her tutuklunun kolu önündekinin omuzunda; o şekilde yürüyorlar. Bir gardiyan, Koca Geoff Landry sırayı yönetiyor.

“Chris, şuraya bak!” diyorum. Yukarı bakıyor, sonra sağa, aşağıya.

“Gördün mü? Ne düşünüyorsun?”

“Gördüm zaten!” Bakışlarını çeviriyor.

İlgisiz görünmesine şaşıyorum.

“Ne demek istiyorsun? Bunun insan davranışının tepe noktası olduğunu görmüyor musun, biz böylesi bir durumda kimse'nin daha önce tanık olmadığı bir şeye tanıklık ediyoruz. Sorun nedir?” Curt ve Jaffe de bana katılıyor.

Kendini duygusal olarak stres altında hissettiğinden cevap veremiyor. Gözyaşlarının yanaklarına süzülüğünü görüyorum. “Ben gidiyorum. Yemeği boş ver. Eve gidiyorum.”

Arkasından yanına gidiyorum, Psikoloji Departmanı'nın merkezindeki Jordan Salonu'nun ön merdivenlerinde tartışıyoruz. Bir araştırma sürecinde bu kadar duygusal olacaksa nasıl iyi bir araştırmacı olabileceğini sorarak meydan okuyorum. Bir sürü insanın bu hapishaneye geldiğini ve hiçbirinin onun gibi davranmadığını söylüyorum. Kızıyor. Dünyada herkes yaptıklarımı onaylasa bile umurunda olmazmış. Yaptıklarımın yanlış

olduğunu, çocukların acı çektiğini söylüyor. Araştırmanın yürütücüsü olarak onların acı çekmesinin sorumluluğunun bireysel olarak bende olduğunu, onların tutuklu ya da kobay olmadığını, çocuklar, genç adamlar olduğunu, yaşadıkları süreç nedeniyle ahlaki pusulalarını kaybetmiş diğer çocuklar tarafından insandışlaştırıldıklarını, aşağılandıklarını anlatıyor.

Bu yoğun yüzleşmeyi Christina'nın tekrar anlatması bilgelik ve şefkat taşıyor fakat bu sefer, suratıma atılan bir tokat, geçtiğimiz hafta boyunca sabah akşam yaşadığım kâbustan da bir uyanış oluyor.

Christina o geceyi tekrar anlatıyor:

Akşam 11 civarı tutuklular yataklarına gitmeden önce tuvalete götürülüyorlardı. Tuvalet hapishane sınırlarının dışındaydı ve bu, tutukluların gerçek hapishanelerdeki gibi yedi yirmi dört "hapishanede" olmasını isteyen araştırmacılar için bir problem teşkil ediyordu. Tutukluların dış dünyadaki insanları ve mekânları görmesini istemiyorlardı çünkü yaratmaya çalıştıkları ortamı bozabilirdi. Bu yüzden tuvaletle giderken tutukluların kafalarına kesekâğıdı geçirildi, böylece hiçbir şey göremiyorlardı. Hepsi birbirlerine zincirlenerek bir sıra oluşturuldu ve bir gardiyan sırayı aşağıya, koridordan, kalorifer dairesinin içine, çevresine ve dışına çıkararak tuvalete götürüp geri getiriyordu. Bu, aynı zamanda tutuklularda avlu ile tuvaletin birbirinden çok uzak olduğu yanılgısı yaratıyordu. Oysa bu iki yer arasında sadece köşedeki koridor vardı.

Christina o önemli gecede olanları teker teker anlatmaya devam ediyor:

O perşembe gecesi tuvalet izni sırasında, Phil heyecanlı bir şekilde okuduğum raporlardan kafamı kaldırıp yukarı bakmamı söyledi: "Çabuk, çabuk! Bak neler oluyor!" Kafalarında kesekâğıdı, ayaklarını sürüyen zincirli tutuklulara, onlara emirler yağdıran gardiyanlara baktım. Hemen bakışlarımı kaçırdım. Soğuk, mide bulandırıcı bir hisle boğuluyordum. "Görüyor musun? Hadi, baksana, inanılmaz!" Tekrar bakmayı kaldıramazdım, o yüzden

aniden "Zaten gördüm!" dedim. Bu da Phil'in (ve oradaki diğer görevlilerin) benimle ilgili nutuk atmasına sebep oldu. Orada hayret veren bir insan davranışı sergileniyordu ve ben, bir psikolog, buna bakmaya bile dayanamıyordum? Benim tepkime inanamadılar, bunu ilgisizlik olarak bile yorumlamış olabilirler. Yaptıkları yorumlar ve dalga geçmeleri, o üzgün çocukları o kadar insanlıktan çıkmış görünce hissettiğim mide bulantısıyla beraber, kendimi zayıf ve aptal hissetmeme sebep oldu; erkeklerin dünyasında yabancı bir kadındım adeta.

Çatışmamızı ve nasıl çözüldüğünü hatırlıyor:

Kısa bir süre sonra, hapishaneden çıktıktan sonra Phil bana araştırma hakkında ne düşündüğümü sordu. Eminim araştırma ve tanık olduğumuz olaylarla ilgili entelektüel bir tartışma falan bekliyordu. Fakat bunun yerine ben duygusal bir patlama yaşadım (genelde duygularına hâkim biriyimdir). Kızgındım, korkmuştum ve gözyaşları içindeydim. Şöyle bir şey söyledim:

"Bu çocuklara yaptıklarınız korkunç!"

Sonrasında da ateşli bir tartışma yaşadık. Bu benim için özellikle korkutucuydu çünkü Phil tanıdığımı düşündüğüm adamdan daha farklı görünüyordu. Benim tanıdığım adam öğrencilerini seven ve onlarla ilgilenen bir profesör olarak üniversitede bir efsaneydi. Başkalarının isteklerine ve elbette benim ihtiyaçlarıma duyarlı ve nazik olan adam, benim sevdiğim adam o değildi. Bu yoğunlukta bir tartışma daha önce hiç yaşamamıştık. Birbiriyle uyuşan ve yakın olan iki kişi yerine koca bir yarığın iki karşı tarafı gibiydik. Bir şekilde Phil'deki değişim (bendeki de) ve bu değişimin ilişkimizi tehdit etmesi beklenmedik ve şaşırtıcıydı. Kavganın ne kadar sürdüğünü hatırlamıyorum ancak çok uzun ve travmatik olduğunu hatırlıyorum.

Phil, sonunda ne söylediğimin farkına vardı, benden davranışlarından dolayı özür diledi, ona ve araştırmadaki diğer herkese yavaş yavaş neler olduğunu fark etti. Hepsi yıkıcı hapishane değerlerini içselleştirmiş ve insancıl değerlerinden uzaklaşmıştı. O noktada bu hapishanenin yaratıcısı olarak sorumluluğu sahiplendi ancak saat gece yarısını geçmişti. Bu yüzden tartışmayı sonraki gün, hapishaneden önceden çıkarılmış tutuklularla ko-

nuştuktan ve tüm gardiyanları, tutukluları ve sonra da herkesi bir arada bilgilendirmek için çağırdıktan sonra bitirmeye karar verdi.²³

ERKEK DEVESİNİZ, ŞİMDİ ÜSTLERİNDEN ATLAYIN

Sakin zindana geri dönüyorum, araştırmayı sonlandırma kararından dolayı neşeliyim. Bakması gereken bir ailesi olmasına rağmen gece gündüz video işleriyle uğraşarak mükemmel bir iş çıkaran Curt Banks'le yeni haberleri paylaşmak için beklemiyorum. O da çok mutlu oluyor ve ben yokken burada tanık olduklarından sonra araştırmayı sonlandırmayı önereceğini söylüyor. Neşemizi paylaşmak için Craig'in burada olmamasına üzülüyoruz.

Clay-416'nın stresli olması gereken bir deneyimden sonra takındığı sakın tavrı Hellmann'ı sinirlendiriyor. Sabah 01.00 vardiyasına girerek tüm sayımları sonlandırıyor. Kalan beş tutuklunun (416, 2093, 5486, 5704 ve 7258) üzgün, gittikçe ufalan kadrosu bıkkın bir şekilde numaralarını, kuralları ve şarkıları söylemek için duvarın karşısında sıraya giriyor. Ne kadar iyi yaparlarsa yapsınlar biri mutlaka bir şekilde cezalandırılıyor. Bağırıyor, küfür ediliyor ve birbirlerine küfür etmeleri isteniyor. "Puşt olduğunu söyle!" diye bağırıyor Hellmann ve tutuklular sırayla birbirlerine puşt diyor. Sonra da testosteron her tarafta özgürce akarken dün gece aniden ortaya çıkan cinsel taciz devam ediyor.

Hellmann hepsine bağırıyor: "Yerdeki şu deliği görüyor musunuz? Hemen yirmi beş şmav çekin, deliğe *sokun!* Duydunuz mu?!" Burdan tutukluları görevlerini yapmaya zorlarken tutuklular da teker teker emre itaat ediyor.

John Wayne ve onun küçük yancısı Burdan'ın kısa müzakeresinden sonra yeni bir cinsel oyun icat ediliyor. "Tamam, şimdi dikkatle dinleyin. Siz üçünüz dışı deve olacaksınız. Buraya gelin ve elleriniz yere değecek şekilde eğilin." (Eğilince çıplak popoları açığa çıkıyor çünkü kıyafetlerinin altına iç çamaşırı giymiyor-

lar.) Hellmann neşeyle devam ediyor: "Siz ikiniz, siz de erkek devesiniz. Dişi develerin arkasında durun ve onlara *yaslayın*."

Burdan Hellmann'ın kullandığı kelimenin ikili anlamına gülüyor. Vücutları birbirine değmiyor olsa da çaresiz tutuklular zorlandıkları hareketlerle sodomi görüntüsü veriyorlar. Gardiyanlar o gecenin parasını kazandıkları hissiyle bürolarına geri çekildiklerinde tutuklular da hücrelerine geri dönüyor. Dün geceki kâbusum gerçek oluyor. Yarın her şeyi sonlandırarak olup biteni kontrol altına alacağım için mutluyum.

Böylesi bir cinsel tacizin, herkes bunun bir deney olduğunun farkındayken ve sadece beş gün içinde gelişebileceğini hayal etmek güç. Ayrıca hepsi en başta "diğerlerinin" de kendileri gibi üniversite öğrencisi olduğunu biliyordu. Bu çelişkili roller öğrenciler arasında rasgele dağıtılmıştı ve bu iki kategori arasında hiçbir doğal farklılık yoktu. Hepsi bu deneye başlarken görünüşte iyi insanlardı. Gardiyan olanlar rasgele bir yazı tura sonunda tutuklu kıyafetleri giyebileceklerini ve taciz ettikleri adamların yerinde olabileceklerini biliyorlardı. Ayrıca tutukluların bu düşük statüde olmayı hak edecek bir suç işlemediklerini de biliyorlardı. Yine de bazı gardiyanlar kötülüğün faileri haline geldiler, diğer gardiyanlar ise eylemsizlikleriyle kötülüğü dolaylı olarak beslediler. Tutuklu olan diğer normal, sağlıklı, genç adamların bir kısmı da durumsal baskının altında çöktü, dayanan diğer tutuklular ise yaşayan birer ölüye dönüşmüşlerdi.²⁴

Bu durumun gücü, insan doğasını araştırma gemisini yürütenlere kadar hızla ve sinsice yayıldı. Yalnızca küçük bir kısım, ahlak yapısını ve nezaketini koruyarak, gücün ve hâkimiyetin durumsal cezbine karşı durabildi. Ben, açıkça, o asil kesimin içinde değildim.

Cuma: Görüntü Kararıyor

Hapishaneyi kapatmadan önce yapmamız gereken çok şey var. Curt, Jaffe ve ben o telaşlı gün ve gecelerden sonra zaten çok yorgunuz. Üstelik bir de akşamın bir vakti bilgilendirme oturumlarının, son değerlendirmelerin, harcamaların ve kişisel eşyaların ayarlamalarına karar vermek zorundayız. Ayrıca bu çalışmayla bağlantılı herkesle görüşme yapmak için bize yardım edecek meslektaşlarımızın öğleden sonraki ziyaretlerini iptal etmemiz gerekiyor. Kafeteryanın yemek hizmetini iptal etmemiz, kiraladığımız yatakları ve kelepçeleri de kampüs polisine iade etmemiz gerekiyor.

Her birimizin avluda olup biteni görüntülerken, kısa şekerlemeler yaparken ve son günün lojistiğini düzenlerken iki kat çalışması gerektiğini biliyoruz. Savunma görevlisinin ziyaretinden hemen sonra araştırmanın bittiğini ilan edeceğiz. Bu ziyareti bu sabah için zaten ayarlamıştık, ayrıca tüm deneyimi sonlandırmak için de uygun bir etkinlik olur. Tutuklulara iyi haberleri doğrudan vermeden önce gardiyanlara anlatmamaya karar veriyoruz. Gardiyanların, özellikle de şimdi tüm kontrol ellerindeyken ve yeni ikame tutuklular kolay bir hafta bekliyorken araştırmanın erken bitirilmesine kızacaklardır diye düşünüyorum. Nasıl “gardiyan” olacaklarını öğrendiler ve öğrenme eğrileri şu an tepe noktasında.

Jaffe önceden tahliye edilmiş tutuklularla görüşüp onları öğle vakti yapılacak bilgilendirme sırasında deneyimlerini paylaşmaları ve tüm haftanın parasını almaları için davet edecek. Tüm gardiyan vardiyalarından öğlen gelmelerini ya da "özel bir durum" için takılmalarını istemem gerekiyor. Cuma günü dışarıdan gelen bazı insanların görevlilerle görüşme yapmasını bekleyen gardiyanlar, bu görüşmelere yeni bir şey eklendiğini düşünüyorlar fakat işlerine son verilmesini ummuyorlar.

Her şey planlandığı gibi giderse saat 13.00 civarı önce tutuklulara sonra da gardiyanlara bir saatlik bir bilgilendirme verilecek. Son olarak da gardiyanlar ile tutuklular bir araya gelecek. Bir grup bir araya geldiğinde diğer grup da son değerlendirme formlarını dolduracak, paraları verilecek ve üniformalarını anı olarak saklama veya iade etme şansları olacak. Eğer isterlerse avluya ve tecrit odasına astığımız işaret levhalarını da alabilirler. Ayrıca herkes için büyük bir veda yemeği ayarlamamız, seçtiğimiz videoları izlemeleri ve daha tekil açılardan tepkilerini değerlendirmeleri için geri dönmelerini sağlamamız gerekiyor.

Haftanın çoğunda düzensiz bir şekilde uyuduğum üst katta bulunan büromdaki çekyatta kestirmeden önce sabah vardiyası gardiyanlarından gece boyu uyumalarına izin vermelerini ve tutuklulara karşı düşmanlığı en aza indirmelerini istiyorum. Sanki babaları çocuk parkında çok eğlenmemelerini söylemiş gibi omuzlarını silkip kafalarını sallıyorlar.

CUMA GÜNÜNÜN SON SAYIMI

Bir haftada ilk defa tutukluların kesintisiz altı saat uyumalarına izin veriliyor. Birikmiş uykuları belli ki çok fazla. Ruh hallerinde ve her akşam uykuları ve rüyaları kesildiği için düşüncelerinde oluşan değişimlerin etkilerini belirlemek çok zor. Uyku büyük ihtimalle onlar için çok önemliydi. Deney sonlandırılmadan önce tahliye edilen tutukluların bir kısmındaki sinir krizlerinin sebebi uykusuzluk olabilir.

Sabah 7.05 sayımı yalnızca on dakika sürüyor. Numaralar söyleniyor ve diğer masum ritüeller gerçekleşiyor. Son beş tutukluya iyi, sıcak bir kahvaltı veriliyor. Beklendiği gibi diğer tutuklular nazikçe ikna etmeye çalışsa da Clay-416 kahvaltı etmeyi reddediyor.

Tutuklulara iyi davranmalarını söylesem de gardiyanlar Clay'in devam eden itaatsizliğine sinirleniyorlar. "416 kahvaltı yapmıyorsa herkes elli şınav çeksin." Clay-416 kımıldamıyor, sadece tabağına gözlerini dikip bakıyor. Vendy ve Ceros yemeği ağzına tıktırarak yemesi için zorluyor, 416 ağzına tıktırılanları tükürüyor. 5704 ile 2093'ü yardıma çağırıyorlar, fakat sonuç alamıyorlar. Clay-416 hücresine geri konuluyor ve sosisleriyle "sevişmeye" zorlanıyor. Ceros sosisleri okşamasını, sarılmasını ve sonra da öpmesini emrediyor. Clay-416 hepsini yapıyor. Fakat her şeye rağmen sözünde duruyor ve tek bir lokma bile yemiyor.

416'nın meydan okuması ve arkadaşının kötü niyetliliği karşısında Gardiyan Vandy'nin canı sıkılıyor. Günlüğünde Vandy şöyle yazıyor: "416 yemeyi reddedince yine sinirlendim çünkü diğer tutukluların denemesine izin versek bile lokmayı boğazından zorla sokmanın bir yolu yoktu. Andre [Ceros], 416'yı akşam beraber yatmak zorunda kaldığı sosislere sarılmaya, öpmeye ve okşamaya zorladı. Bence gereksizdi. Böyle bir şeyi bir tutukluya yaptırmazdım."¹

Gardiyan Ceros yaptıklarıyla ilgili neler söyleyecek? Onun günlüğünde şöyle yazıyor: "Ona zorla yemek yedirmeye karar verdim, fakat yemedi. Yemeği yüzüne bulaştırdım. Bunu yapmanın ben olduğuma inanamadım. Ona zorla yemek yedirdiğim için kendimden nefret ettim. Yemediği için ondan nefret ettim. İnsan davranışlarının gerçekliğinden nefret ettim."²

Sabah vardiyası gardiyanları her zamanki gibi 10'da geliyor. Başgardiyan Arnett'e kanuni temsiller ışığında sakın ve yumuşak olmalarını söylüyorum. Sabah vardiyası önemli olaylar raporunda Clay-416'nın Zen meditasyonuna ve sakın görüntüsüne rağmen tuhaf değişimler yaşadığı yazıyor. Arnett'in olay raporunda şunlar yazıyor:

416 çok gergin. Tuvalete giderken kafasından kesekâğıdını alınca beni aniden itti. Bir yere itmeyeceğimi söylediğim halde [gardianlar bunu söylemelerine rağmen genelde yaparlardı] onu tuvalete götürüp getirirken sürüklemek zorunda kaldım. Cezalandırıldığı için çok gergindi. Tuvalete gittiğinde sosislerini tuttum. Başka bir gardian sosisleri sürekli tutmasını emrettiği için benden sosisleri kendisine geri vermemi istedi.³

TUTUKLU DAVRANIŞLARINDAN SORUMLU RESMÎ GÖREVLİ

Savunma dairesinde çalışan yerel avukat Tim B. ile tanışıyorum. Olan biten her şeye meraklı ve şüpheli yaklaşıyor. Değerli zamanından sırf teyze, kuzenini kontrol etmesini istediği için feragat etmiş. Araştırmanın temel özelliklerini ve ne kadar ciddileştiğini anlatıyorum. Sanki gerçek tutukluları temsil etmek için gelmiş gibi davranmasını istiyorum. Kabul ediyor ve önce kuzeni Hubbie-7258'le, sonra da tüm tutuklularla görüşüyor. Tahliye Kurulu'nun olduğu ilk kattaki laboratuvarı görüşmeleri gizlice videoya almamıza izin veriyor.

Bu iki akraba arasındaki resmiyetin seviyesi beni şaşırtıyor. Daha önce aralarında bir ilişki var olduğuna dair hiçbir kanıt yok. Belki de bir Anglo huyu, fakat en azından bir sarılma bekliyordum, resmi bir el sıkışma ve "Seni tekrar gördüğüme sevindim ..." değil. Avukat Tim bir işadamı tavrıyla standart prosedürün üzerinden geçiyor. Hazır bir listeden şikâyet kategorilerini okuyor, her kategoriden sonra tutukluyu durdurarak cevaplarını gözlemliyor, not alıyor. Genelde yorum yapmıyor ve bir sonraki tutukluyla görüşmeye geçiyor:

Tutuklanmadan önce haklarınızdan haberdar mıydınız?

Gardianların kötü muamelesine maruz kaldınız mı?

Herhangi bir gardian tacizi oldu mu?

Baskı altında, sinirleniyor musunuz?

Hücrenin boyutları ve durumu?

Reddedilen talepleriniz oldu mu?

Müdürün kabul edilemez davranışları oldu mu?
Kefalet durumu?

Hubbie-7258 soruları güler yüzle cevaplıyor. Sanırım kuzeni-nin standart prosedürü onu hapisten çıkarmak için uyguladığını varsayıyor. Tutuklu, avukatına kendisine hapisneden çıkması-nın, sözleşmeyi bozmanın mümkün olmadığını söylediğini an-latıyor. Savunma avukatı sözleşmenin hizmet karşılığı para alma-ları üzerinden yapıldığını, alacağı paradan feragat ederse sözleş-menin önemsiz ve geçersiz olduğunu hatırlatıyor. "Evet, Tahliye Kurulu duruşmasında bunu söyledim ama işe yaramadı. Hâlâ bu-radayım."⁴ Hubbie şikâyetlerini sıralarken tutuklu 416'nın sorun çıkaran tavırlarının herkesi çıldırttığını not etmesini istiyor.

Gardiyanlar diğer tutukluları her zamanki gibi kafalarında kesekâğıtlarıyla görüşme odasına götürüyorlar. Kafalarındaki örtüleri çıkarırken espri yapıyorlar. Gardiyanlar dışarı çıkıyor fakat ben arka tarafta oturmaya devam ediyorum. Savunma avukatı her tutuklunun şikâyetlerini uygun bir şekilde dillendir-mesini isteyerek, Hubbie'ye sorduklarını onlara da soruyor.

Clay-416 onu Tahliye Kurulu'nun suçlamalarını kabul etme-ye zorladığını söyleyerek şikâyetlerine başlıyor. 416 suçlamaları kabul etmemişti çünkü resmi olarak hiçbir zaman suçlanmamış-tı. Açlık grevini, bir bakıma da, suçlama olmadan tutuklanarak yasadışı bir şekilde hapsedilmesine tepki için yapıyordu.

(Bu genç adam yine benim kafamı karıştırıyor. Açıkça kafa-sı birden fazla, çelişkili şekillerde çalışıyordu. Deneysel hizmet sözleşmesini, tutuklu hakları ve ıslah formaliteleriyle karıştırarak tüm deneyi sadece legal bir düzey üzerinden ele alıyordu. "Yeni dönem" mistik meditasyonundan bahsetmiyorum bile.)

Clay onu gerçekten dinleyen biriyle konuşmak için can atı-yormuş gibi görünüyor. "Adını söylemeyeceğim bazı gardiyan-lar," diyor, "bana artık zarar verecek kadar kötü davrandı." Gar-diyanlara karşı resmi şikâyetle bulunmak istiyor. "Gardiyanlar bir de açlık grevimi diğer tutukluların ziyaretçi alamamasına sebep göstererek diğerlerini benim aleyhime kışkırttılar." Sük-lüm püklüm diğer tarafa bakan Hubbie-7258'e doğru kafasını

sallıyor. "Beni tecride koyduklarında çok korktum, diğer tutuklular da kapıya vurup duruyorlardı. Şiddet karşılığı kuralını koymuşlardı ancak bunun aşılabileceğinden korkuyordum."

Sıradaki tutuklu Çavuş-2093 bazı gardiyanların onu rahatsız etme girişimlerini anlatıyor, fakat başarısız olduklarını da gururla ekliyor. Bir gardiyanın ona bir sürü şmav çektiği, iki tutuklunun da onun sırtına oturduğu cezayı ayrıntılı bir şekilde anlatıyor.

Savunma avukatı Çavuş'un anlattıklarına şaşırıyor. Kaşlarını çatarak not alıyor. Sıradaki tutuklu Paul-5704 de gardiyanların sigara içme alışkanlığını ona karşı kullandıklarından şikâyet ediyor. Uslu çocuk Jerry-5486 ise daha az kişisel, daha genel bir sorundan bahsediyor. Yetersiz yemeklerden, kaçırılan öğünlerden, bitmeyen gece yarısı sayımlarından, bazı gardiyanların kontrolsüz tavırlarından ve yönetim kadrosunun denetim eksikliğinden şikâyet ediyor. Doğrudan bana bakıyor, irkiliyorum. Fakat gösterdiği hedef aslında doğru: suçluyum.

Savunma avukatı not almayı bitirince tutuklulara verdikleri bilgiler için teşekkür ediyor ve pazartesi günü resmi bir raporu kayda geçireceğini ve kefaletle serbest bırakılmalarını sağlamaya çalışacağını söylüyor. Kalkarken Hubbie-7258 kendini kaybediyor: "Gidemezsin, bizi burada bırakamazsın! Biz şimdi seninle çıkmak istiyoruz. Bir hafta, hatta bir hafta sonu daha dayanamayız. Ben şimdi, hemen çıkmamız için kefalet ayarlayacağını sanmıştım. Lütfen!" Tim B. bu ani patlamayla şaşırıyor. Resmi bir şekilde işinin gereklerini, sınırlarını, onlara nasıl yardım edebileceğini ama hemen bir şeyler yapmasın mümkün olmadığını anlatıyor. Avukat bunları anlatınca beş tutuklu dibe vuruyor; büyük umutları yasal saçmalıklarla alt üst oluyor.

Tim B. bu benzersiz deneyime tepkilerini kısa bir süre sonra bana bir mektupla bildiriyor:

Tutukluların Yasal Haklarını Talep Etme Başarısızlığı Üzerine

... Tutukluların hukuki bildirim talep etmekte başarısız olmalarının diğer bir açıklaması da, beyaz orta sınıf Amerikalılar olarak hakların büyük öneme sahip olduğu bir suç alanına girme

ihtimallerini şimdiye kadar hayal dahi etmemiş olmaları. Kendilerini böyle bir yerde bulunca durumlarını objektif olarak değerlendirebilecek kabiliyetten yoksun kaldılar ama yine de nasıl davranmaları gerektiğini biliyorlarmış gibi davrandılar.

Durumun Gerçeği Değiştirme Gücü Üzerine

... Özgürlük ve hareket edebilme hakkı gibi şeylerin yanında paranın esamisi okunmuyordu. (benim tanık olduğum durumlarda). Kefalet önerisini tutuklulara açıkladığımda tahliye edilme beklentilerinin nasıl yükseldiğini hatırlarsınız. Bir deneyin içinde olduklarını bildikleri halde mahkûmiyetlerinin gerçekliği onları çok etkiledi. Yasal sebeplerden ya da başka bir sebepten bağımsız, hapsedilmeleri çok acı verici oldu.⁵

DİKKATLE DİNLEYİN: DENEY BİTTİ. ÖZGÜRSÜNÜZ

Savunma avukatının sözleri tutukluların umutlarını karartıyor. Kasvetin pelerini asık yüzlü tutukluların üzerine örtülüyor. Savunma avukatı odadan çıkarken sırayla tutukluların gevşek ellerini sıkıyor. Beni dışarıda beklemesini istiyorum. Sonra da masanın başına giderek söyleyeceklerimi dikkatle dinlemelerini istiyorum. Avukatın çokbilmiş tepkileriyle buradan çabuk çıkma hayalleri suya düşen tutukluların herhangi bir şeye dikkat edebilecek halleri pek yok.

“Size söylemem gereken önemli şeyler var, lütfen beni dikkatle dinleyin: *Deney sona erdi. Bugün çıkmakta özgürsünüz.*”

Kimseden hemen tepki gelmiyor, yüz ifadelerinde veya vücut dillerinde herhangi bir değişiklik yok. Kafalarının karıştığını ve şüpheli olduklarını düşünüyorum, hatta söylediklerime güvenmedikleri hissine kapılıyorum. Bunun da tepkilerini ölçmek için başka bir sınav olduğunu düşünüyorlar sanırım. Yavaşça ve olabildiğince açık bir şekilde devam ediyorum: “Ben ve diğer araştırma görevlileri bu andan itibaren deneyi sonlandırmaya karar verdik. Araştırma resmi olarak sonlandırılmış ve Stanford Şehir Hapishanesi kapatılmıştır. Bu araştırmadaki önemli katkılarınız için hepimize teşekkür ederiz...”

Kasvetli ortam neşeleniyor. Sarılmalar, birbirlerinin sırtlarına vurmalar ve kahkahalar asık suratlı yüzleri yarıp geçiyor. Mutluluk Jordan Salonu'nda yankılanıyor. Benim için de bu hapis-hane-zedeleri özgürleştirebilmek ve hapishane amirliği rolümü sonsuza kadar sonlandırmak inanılmaz keyifli.

ESKİ İKTİDAR BAŞARISIZ, YENİ İKTİDAR BULUNDU

Hayatımda bu birkaç özgürlük kelimesini söylemek ve o mutluluğu yaşamak dışında bana daha kişisel bir keyif veren çok az an olmuştur. Pozitif gücün, bir şey yapabilmenin, bir şey söylemenin getirdiği afrodizyak etkisinin altındaydım. Bunların diğer insanlarda da mutluluk verici bir etkisi vardı. Orada ve o anda, kötülüğün karşısında iyiliğin gücünü, insanların içindeki güzelliği teşvik etmek, gönüllü cezaevlerinde mahkûm edilen insanları özgürleştirmek, mutluluğu ve adaleti engelleyen sisteme karşı durmak için kullanmaya ant içtim.

Geçtiğimiz hafta boyunca sahte hapishanenin amiri olarak kullandığım negatif güç, ayakta tuttuğum sistemin yıkıcı etkilerine karşı kör olmama sebep olmuştu. Araştırma yürütücüsünün odağının miyop olması da benzer bir şekilde deneyi çok daha erken, belki de normal ve sağlıklı olan ikinci katılımcı sinir krizi geçirdiğinde, sonlandırmamı engellemişti. Ben soyut kavramsal meselelere, davranışsal durum ile bireysel yaradılış arasındaki çatışmaya odaklanmışken, yaratmaya ve devam ettirmeye yardım ettiğim *Sistemin* kuşatıcı gücünü görememiştim.

Evet, haklısın Christina Maslach, bu masum çocuklara yapılmasına izin verdiğim şey gerçekten de korkunç. Bu çocuklara doğrudan zarar vermedim ancak onlara zarar verilmesini engellemedim, kötü muameleyi mümkün kılan keyfi kuralların, yönetmeliklerin ve prosedürlerin olduğu bir sistemi destekledim. Ben o acımasızlığın sıcak evindeki "Buzadam"dım.

Sistem oradaki Durumu da kapsıyor fakat Sistem çok daha dayanıklı, yaygın, geniş insan ağlarını, bu insanların beklentilerini, değerlerini, politikalarını ve belki yasalarını da kapsıyor. Zaman içinde Sistemlerin temel olarak tarihsel yapılar olduğu

ve bazen de etki alanındaki birçok insanın davranışlarını yöneten ve belirleyen politik ve ekonomik güç yapıları olduğunu anlıyoruz. Sistemler, kontrolleri altındaki insanların eylemlerini etkileyen davranışsal bağlamları yaratan durumları yürüten motorlardır. Bazı noktalarda Sistem onu ilk yaratan veya iktidar yapısı içinde yetkeye sahip insanlardan bağımsız otonom bir yapı olabilir. Her Sistem kendi kültürünü geliştirir, birden fazla Sistem de toplu olarak bir toplumun kültürüne katkıda bulunur.

Durum gönüllü öğrencilerin içindeki en kötüyü açığa çıkardı, bazılarını kötülüğün uygulayıcılarına, diğerlerini ise patolojik kurbanlara dönüştürdü. Ben bile hegemonya Sistemi içerisinde dönüştüm. Diğerleri gerçek deneyimleri olmayan çocuklardı, genç adamlardı. Ben ise olayları değerlendirmek ve gettoda hayatta kalabilmek adına aksiyon senaryolarını çözmek için Bronxlu zekâsını kullanan deneyimli bir araştırmacı, olgun bir yetişkin ve “şehirli” büyük bir adamdım.

Fakat geçtiğimiz hafta içinde yavaşça Hapishane Yetke Simgesine dönüştüm. Öyle biri gibi yürüdüm, öyle biri gibi konuştum. Çevremdeki herkes bana öyle biriymişim gibi cevap verdi. Böylece ben de *onlardan* biri oldum. Yetke figürünün temel bağlamı, yüksek statülü, otoriter, baskıcı patron adam, tam da benim hayatım boyunca karşı olduğum, hatta iğrendiğim bir şey. Buna rağmen ben bu soyutlamanın etten kemikten hali olmuştum. İyi, nazik bir amir olarak temelde yaptıklarımın fiziksel şiddet uygulamak isteyen gardiyanları engellediğini söyleyerek vicdanımı rahatlatılabildim. Oysa bu engellemeyle birlikte gardiyanlar acı çeken tutukluları psikolojik olarak rahatsız etmek için daha yaratıcı yöntemler bulmaya yöneldiler.

Araştırmacı ve amir olarak iki rolü birden benimsemek kesinlikle benim hatamdı çünkü bu iki rolün birbirinden farklı, bazen birbirleriyle çelişen gündemleri bende kimlik çatışması yarattı. Aynı zamanda bu iki rol elimdeki gücü yoğunlaştırdı ve Sisteme karşı çıkmayan fakat hapishane ortamına gelen “yabancıları”, aileleri, arkadaşları, meslektaşları, polisi, papazı, basını ve avukatı da etkiledi. Durumların onların etki alanına giren insanın

düşüncelerini, hislerini ve eylemlerini dönüştürme gücünü anlamadığımız çok açık. Sistemin pençelerinin içine giren bir insan, meydana gelen olaylara o an, o mekânda cevap vererek sadece uyum sağlar.

Eğer güçlü bir Sistemdeki tuhaf ve acımasız bir Durumda kalırsanız, bu insan doğası potasının içine girenle aynı insan olamazsınız. Olduğunuz şeyi aynada gösterdiklerinde kendinizi tanıyamazsınız. Hepimiz kendi içsel gücümüze, kişisel hüküm duyumuza, Stanford Cezaevi Deneyi'ndeki dışsal durumsal güçlere karşı koyabilme gücümüze inanmak isteriz. Bazıları için bu inanç doğrudur. Bu insanlar genelde azınlıktadır, nadir görülürler. Böyle insanları sonradan kahraman olarak niteleyerek değerlendireceğim. Çoğu için ise etkili durumsal ve sistemik güçlere karşı koyabilecek kişisel iradeye inanmak dayanıklılık illüzyonunu garantiye almaktır. Paradoksal olarak bu illüzyonu sürdürmek, onları istemeden etkileme girişimlerine karşı tetikte olmasını engelleyerek insanı manipülasyona karşı *daha* zayıf hale getirir.

BİLGİLENDİRME İÇİN HERKES İŞ BAŞINA

Çeşitli amaçlar için kısa ancak hayati bir bilgilendirme yapmamız gerekiyordu. İlk önce tüm katılımcıların kendilerini tehdit altında hissetmedikleri bir ortamda bu deneyime dair duygularını ve tepkilerini açıkça ifade edebilmelerini sağlamalıydık.⁶ Sonra da hem tutuklulara hem de gardiyanlara deneyde gösterdikleri herhangi bir aşırı davranışın durumun gücüne bağlı olduğunu, onlardaki herhangi bir kişisel patolojiden bağımsız olduğunu anlatmak benim için önemliydi. Deney için özellikle onları tercih etmemizin sebebi normal ve sağlıklı olmalarıydı en başta. Bunu her birine hatırlatmamız gerekiyordu. Bu cezaevi sahnesine herhangi bir kişisel zararları dokunmamıştı, bu ortam hepimizin de tanık olduğu gibi onlardaki aşırılıkları ortaya çıkarmıştı. Deyim yerindeyse onlar “çürük elma” değillerdi; aksine Stanford Hapishanesi “çürük sepetiydi” ve o kadar etkili bir şekilde gördü-

ğümüz değişimleri de kapsıyordu. Son olarak da bu fırsatı ahlaki yeniden eğitim süreci olarak kullanmak çok önemliydi. Ayrıca bu süreci her katılımcının ahlaki seçimlerini ve bu ahlaki seçimlerle nasıl başa çıktıklarını da incelemenin bir yolu olarak kullanmamız gerekiyordu. Gardiyanların tutuklulara karşı daha iyi davranması ve tutukluların da kötü muameleyi engellemek için neleri farklı yapabileceklerini tartıştık. Kötü muamelenin aşırı olduğu bazı durumlarda müdahale etmediğim için kişisel olarak kendimi sorumlu hissettiğimi açıkladım. Fiziksel saldırıları kontrol altına almaya çalışmışım ancak yapmam gerektiği halde diğer aşağılama biçimlerini değiştirmek veya engellemek için hiçbir şey yapmamışım. İhmalkâr davrandığım için suçluydum (eylemsizlik de suçtur); gerektiğinde yeterli gözetim ve denetim sağlamamışım.

Eski Tutuklu Boşluğu

Eski tutuklular hem rahatlama hem de kırgınlık hissediyordu. Hepsi nihayet kâbus bittiği için memnundu. Bir haftanın sonunda ayakta kalmayı başaranlar daha önce tahliye edilenlerin yanında açık bir gurur sergilemiyorlardı. Saçma sapan emirlere itaat ederek, Stewart-819'a karşı söylenen şarkılara eşlik ederek, Clay-416'ya yönelik düşmanca şeyler yaparak ve en ahlaklı tutuklumuz Tom-2093'le, diğer adıyla "Çavuş"la dalga geçerek onların anlamsız oyunlarında zombiye dönüştüklerini biliyorlardı.

Daha önce tahliye edilen beş tutuklu aşırı duygusallığa dair olumsuz hiçbir belirti göstermedi. Bunun bir sebebi, geri dönmelerine temelde istikrarlı ve normal bir tepki gösterebiliyor olmalarıydı. Diğer bir sebebi ise streslerinin kaynağı olan böylesi alışılmamış bir mekânda, bodrumdaki cezaevinde olmaları ve tuhaf olaylarla karşılaşmalarıydı. Tuhaf üniformalarından ve diğer hapisane kıyafetlerinden kurtulmuş olmaları bu sefil durumdan da kurtulmalarına yardımcı olmuştu. Tutuklular için temel mesele oynadıkları boyun eğen rolündeki içsel utançla başa çıkmaktı. Kişisel haysiyetlerini kanıtlama, onlara dışarıdan empoze edilen itaatkâr konumun sınırlarından çıkma ihtiyacı duyuyorlardı.

Ancak ilk tutuklanan ve ruhsal durumu kötüleştiği için ilk tahliye edilen tutuklu Doug-8612 eylemleri ve akli üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olan böylesi bir durum yarattığım için özellikle bana hâlâ kızgındı. Gerçekten de arkadaşlarıyla birlikte hapishaneye gelip arkadaşlarını serbest bırakma planları yapmış ve bırakıldıktan bir gün sonra hazırlık yapmak için Jordan Salonu'na gelmişti. Neyse ki çeşitli sebeplerden planından vazgeçmişti. Onun özgürleştirme planları dedikodularını ne kadar ciddiye aldığımızı öğrendiğinde çok sevindi. Bir de bizim özellikle de benim kurumumuzu onun saldırısından korumak için neler yaptığımızı öğrendiğinde iki kat mutlu oldu.

Beklendiği gibi, yeni serbest bırakılan eski tutuklular gardiyanlara sövdü. Yaratıcı bir şekilde kötü davranarak veya belirli tacizler için aralarından birini seçip ayırarak rollerinin gerektirdiklerini çok aştıklarını düşünüyorlardı. Hellmann, Arnett ve Burdan onlar için en kötüleriydi, Varnish ve Ceros ise daha tutarsız "kötülerdi".

Ancak "iyi gardiyanlar" olarak gördükleri gardiyanların, onlara ufak iyilikler yapanlar veya tutukluların insan olduklarını unutacak kadar rollerini içselleştirmemiş olduklarının altını çizdiler hemen. Bu kategoride iki isim dikkat çekiyordu: Geoff Landry ve Markus. Geoff onlar için birkaç küçük iyilik yapmıştı; gece vardiyasındaki arkadaşlarının tacizlerinden sürekli uzak duruyordu, hatta güneş gözlüklerini ve askeri gömleğini giymiyordu. Geoff bize sonradan tutuklu olmayı düşündüğünü çünkü başka insanlara bu kadar eziyet eden bir sistemin parçası olmanın nefret ettiğini söyledi.

Markus, tutukluların çektiği eziyete Geoff kadar belirgin bir şekilde "bağlı" değildi ancak bazı zamanlar tutukluların tatsız tuzsuz öğünlerini tatlandırmak için taze üzüm getirmiş. Müdürden vardiyalarda yeterince etkili olmadığı için uyarı alınca tutukluların isyanı sırasında hep kenarda duran Markus da bağırıp çağırmaya ve onlara karşı sert raporlar yazmaya başladı. Bu arada Markus'un el yazısı oldukça güzel, neredeyse kaligrafi gibi, o yüzden de bu yeteneğini tutukluların tahliye taleplerinin karşı-

sında olduğunu göstermede kullanarak biraz hava attı. Markus doğayı, yürümeyi, kamp yapmayı ve yogayı seven bir adam, bu nedenle de zindanımızda tıklıp kalmaktan özellikle nefret etti.

“Kötü” ve “iyi” gardiyanlar arasında bir de “kitabına uygun” davrananlar vardı. Bunlar işlerini yapan, rollerini oynayan, kural ihlallerini cezalandıran ancak tutukluları nadiren taciz eden gardiyanlardı. Bu kategoride Varnish, yedek gardiyanlar Morison ve Peters ile zaman zaman kardeş Landry var. Varnish’in en başta mesafe koymasının ve avludan uzak durmasının bir sebebi utangaçlığı olabilir. Özgeçmiş bilgilerinde Varnish’in “birkaç yakın arkadaşı” olduğu yazıyor.

John Landry ise kararsız bir rol oynadı; bazen Arnett’in sert yardımcısı oldu ve yangın tüpüyle dondurucu karbondioksiti isyan eden tutukluların üzerine sıkan da o oldu. Bazı zamanlar ise kitabına göre davrandı ve tutukluların çoğu ondan hoşlandıklarını yazdı. On sekiz yaşında olgun bir adam olan John bakımsız ancak yakışıklı, kurgu yazmaya meraklı, Kaliforniya sahilinde yaşıyor ve kızlarla çıkmaya devam ediyor.

“İyi gardiyanları” tanımlayan eylemsizlik durumlarından biri de kendi vardiyalarındaki “kötü gardiyanların” yaptıklarına karşı çıkmamalarıydı. Belirleyebildiğimiz kadarıyla avludayken onlara hiçbir zaman karşı çıkmadıkları gibi ne Goeff Landry ne de Markus, gardiyan odasında özel olarak da bu konuyu konuşmadılar. İzleyici olarak müdahale etmemelerinin, eylemsiz olmalarının da suç olup olmadığına sonra değineceğiz.

Sürekli muhalefet eden tutuklulardan biri olan Paul-5704 deneyin bitmesine tepkisini şöyle anlatıyor:

Deneyin bittiğini bize bildirdiklerinde aynı anda hem bir rahatlama hem de bir melankoli rüzgârının içime dolduğunu hissettim. Araştırma bittiği için gerçekten mutluydum fakat iki hafta sürseydi çok daha mutlu olurdu. Bu deneyde olmamın tek nedeni paraydı. Buna karşın dışarı çıktığım için hissettiğim mutluluk ağır bastı ve Berkeley’e gidene kadar kendimi gülümsemekten alamadım. Oraya gittiğim anda ise her şeyi unuttum ve bu konuyla ilgili kimseyle konuşmadım, konuşmam da..⁷

Paul'un, Stanford Şehir Hapishanesi Şikâyet Komitesi başkanı olduğu için gururlanan ve Berkeley'deki çeşitli alternatif gazetelerde bu deneyin amacının hükümetten destek alınarak muhalif öğrencilerin nasıl kontrol altına alınacağını araştırılması olduğunu açığa çıkarmak için yazılar yazmayı planlayan tutuklu olduğunu hatırlarsınız. Bu plan tamamen unutuldu, o yazıları hiçbir zaman yazmadı.

Eski Gardiyanların Kırgınlığı

Bilgilendirme seansının ikinci saatinde eski gardiyanlar çok daha farklı bir portre çiziyorlar. Bir kısmı, özellikle tutuklu değerlendirmelerindeki "iyi gardiyanlar" çalışmanın bitmesinden memnunken, çoğu çalışmanın erken bitirilmesinden hoşnut değil. Bazıları, durum tamamen kendi kontrollerinde olduğu için bir hafta daha çalıştıklarında alacakları fazla paraya odaklanıyor. (Clay-416'nın açlık grevinin yaratabileceği problemleri ve Çavuş'un Hellmann karşısında kazandığı ahlaki üstünlüğü göz ardı ediyorlar.) Bazı gardiyanlar çok ileri gittikleri, gücün tadını çıkardıkları için açıkça özür dilemeye hazırlar. Diğerleri ise yaptıklarını onlara verilen rollerin gereği olarak değerlendirecek yaptıklarını meşrulaştırma gereği hissediyorlar. Gardiyanlarla konuşurken benim temel problemim ise oynadıkları rolün gerektirdiklerine rağmen diğerlerinin acı çekmesine sebep oldukları için bir miktar suçlu hissetmeleri gerektiğini sağlamak. Daha fazla müdahale etmeyerek onların aşırı davranışlarına izin verdiğim için suçluluk hissettiğimi açıklıyorum. Baştan sona daha iyi bir denetim mekanizması olsaydı yaptıklarından kaçınabilirlerdi.

Çoğu gardiyan tutuklulara olan bakış açılarının değiştiği nokta olarak ikinci gün meydana gelen isyanı işaret ediyor. Tutukluları o gün aniden "tehlikeli" ve sindirilmesi gereken insanlar olarak görmüşler. Ayrıca isyan sırasında bazı tutukluların onlara küfür etmelerine ve hakarete bulunmalarına içlerlemişler. Bunların aşağılayıcı olduğunu ve onların daha ağır bir şekilde karşılık vermelerine neden olduğunu söylüyorlar.

Bilgilendirmenin zor kısmı, gardiyanlardan yaptıklarını neden yaptıklarını meşrulaştırmalarına izin vermeden açıklamalarını istemek. Çünkü meşrulaştırma noktaları kötü, düşmanca ve hatta sadistçe davranışlar için sadece bahane. Deneyin sonlandırılması aynı zamanda ellerindeki bu gardiyan gücünün tadını çıkarmalarının da sonlanması anlamına geliyor. Gardiyan Burdan'ın da günlüğünde yazdığı gibi: "Phil bana deneyin bittiğini söylediğinde kendiini mutlu hissettim, fakat bazı gardiyanların hem para kaybettikleri, hem de artık eğlenemeyecekleri için hayal kırıklığına uğradıklarını görünce çok şaşırdım."⁸

Kategorilerin Harmanı

Bilgilendirme seansının üçüncü saatinde, eski tutukluları onları yakalayanlarla bir araya getirdiğimizde laboratuvarı gergin kahkahalar yükseliyor. Tutuklayanlar sivil kıyafetlerinin içinde ayırt edilemiyorlar. Üniformaları, numaraları ve belirgin aksesuarları olmadan hepsi birbirine benziyor. Hapishane kıyafetleriyle görmeye çok alıştığım için ben bile onları ayırt etmekte zorlanıyorum. (Hatırlarsınız, 1971'de saç çok modaydı ve iki kategorideki öğrencilerin çoğunun saç omuzlardaydı, favorileri uzundu ve bazılarında bir de sakal vardı.)

İki tarafın birlikte olduğu bu toplu oturum, sadece tutukluların bulunduğu rahat ve arkadaşça geçen oturuma kıyasla, eski tutukluların birinin tabiriyle "aşırı nazik". Herkes diğerlerini inceliyor. Bir tutuklu, gardiyan olarak seçilmenin uzun boylu olmakla bir ilgisinin olup olmadığını soruyor. Jerry 5486 şöyle diyor: "Çalışmanın bir yerinde gardiyanların tutuklulardan daha uzun boylu olduğu hissine kapıldım ve gardiyanların boy ortalamalarının tutuklularinkinden daha fazla olup olmadığını merak ediyorum. Bu doğru mu yoksa üniformalar yüzünden mi böyle algıladım, bilmiyorum." Ben, "Hayır," diye cevap vermeden önce öğrencilerin boylarına göre, uzundan kısaya doğru, sıraya girmelerini istiyorum. Tutuklular ile gardiyanların boylarının birbirine denk olduğunu görüyoruz. Bu durum, tutukluların gardiyanları olduklarından daha uzun algıladıklarını

gösteriyor; sanki sahip oldukları güç gardiyanların boylarını beş santim uzatmış.

Kötü muameleye maruz kalan tutuklular ile bunu yapan gardiyanlar arasında beklediğim gibi doğrudan bir karşılıklı meydan okuma yok. Bunun bir sebebi, yirmiden fazla kişinin bir arada olduğu gruplarda böyle kişisel çatışmaların tuhaf kaçması. Ancak eski tutuklular hissettikleri güçlü duygulardan arta kalanları iktidar ilişkileri etkisizken bilinçli olarak bastırmış da olabilirler. Gardiyanların birkaçının rollerine kendilerini çok kaptırdıkları ve rollerini çok ciddiye aldıkları için açıkça özür dilemesi de çatışmayı önüyor. Bu özür dileme, açıkça özür dilemeyen Hellman gibi gardiyanlar için de geçerliymiş gibi algılanıyor.

Bu oturumda sosyoloji yüksek lisans öğrencisi, sert gardiyan Arnett onu etkileyen iki olayı anlatıyor:

Bu olaylardan biri Zimbardo'nun "tutukluların" rollerini benimsemelerine dair gözlemi... Tutuklular eğer serbest bırakılırlarsa [tahliye edilirlerse] para almaktan vazgeçeceklerini söyledikleri halde hapisteymiş gibi davranmaya devam ettiler. Diğeri ise eski "tutukluların" toplantıda "John Wayne"nin ve benim ve belki diğer gardiyanların (sanırım en sevilmeyen gardiyanlar bizdik) tamamen rollerimize uygun hareket etmiş olmamıza inanmıyor olmaları. Bazı ya da birçok "tutuklu" bizim gerçekten de sadist veya aşırı otoriter insanlar olduğumuzu, bunu örtbas etmek, karakterimizin gerçek doğasını diğerlerinden, kendimizden veya her ikisinden gizlemek için rol yaptığımızı düşünüyorlardı sanki. Ben kesinlikle eminim, en azından kendi adıma, durum bu değildi.⁹

Benim sunduğum psikolojik gözlemlerimden biri hapishanemizde mizah eksikliği ve gerginliği azaltmak için mizahı kullanmama veya hatta gerçek olmayan bir duruma biraz gerçeklik getirmeme durumu. Örneğin, vardiya arkadaşlarının aşırılıklarından rahatsız olan gardiyanlar odalarında espriler yapabilirlerdi, rollerini fazla oynadıkları için çift maaş almaları gerektiğini söyleyebilirlerdi. Veya tutuklular gardiyanlara "Burası cezaevi

olmadan önce neydi, domuz ahırını mı, erkek yurdu mu?" diye sorarak kendilerini gerçek olmayan bodrum-tipi cezaevinden çıkarabilirlerdi. Mizah, kişi ile mekânın hak talebini bozar. Ancak geçtiğimiz hafta boyunca bu tatsız mekânda hiç mizah yoktu.

Oturumu bitirmeden önce herkesten geçirdikleri deneyime dair son değerlendirmelerini yapmalarını ve Curt Banks'in elindeki diğer formları doldurmalarını istiyorum. Ayrıca sonraki bir ay içinde hafızalarında kalan olaylara dair kısa bir günlük yazmalarını rica ediyorum. Günlük yazmaları karşılığında ücret alacaklar. Son olarak da birkaç hafta içinde topladığımız bazı verileri gözden geçirmek için "1971 Sınıfı" olarak bir araya geleceğimizi söylüyorum. Bu toplantıda bir slayt gösterisi ve videolar da olacak.

Katılımcıların çoğuyla birkaç yıl boyunca görüşmeye devam ettiğimi, hepsiyle de araştırmaya dair bir yayın ya da basında bir haber çıktığında yazışarak görüştüğümü eklemeliyim. Ayrıca bazıları bu deneyimden uzun bir süre sonra, hatta bir kısmı bugün bile çalışmayı konu alan televizyon programlarına çıkıyorlar. Bu deneyimin ikincil etkilerini sonra tartışacağız.

Tutuklu veya Gardiyan Olmak Ne Anlama Geliyor?

Araştırmanın altı günü boyunca topladığımız nesnel verilerin bir kısmını incelemekten ve deneyle ortaya çıkan etik meseleleri derinlemesine düşünmeden önce seçtiğimiz katılımcılardan topladığımız değerlendirmeleri gözden geçirmek önemli olacaktır.

Tutuklu Olma Rolü Üzerine

Clay-416: "İyi bir tutuklu, kendisini stratejik olarak saf dışı bırakmadan diğer tutuklularla bütünleşebilen tutukludur. Hücre arkadaşım Jerry [5486] iyi bir tutuklu. Dışarı çıkmak için mücadele edenler ve etmeyenler olacaktır. Mücadele etmeyenler mücadele edenlere engel olmadan çıkarlarını korumayı öğrenmelidir. Kötü bir tutuklu bunu yapamayandır, sadece kendisi için mücadele edendir."¹⁰

Jerry 5486: "Benim fark ettiğim en belirgin şey, bu araştırmadaki insanların çoğunun kimlik algılarını ve mutluluklarını kendi içlerinden değil de o anki çevrelerinden sağladıklarıydı. Çökmelelerinin sebebi de bu; baskıya dayanamadılar, olanlara karşı onları ayakta tutan hiçbir şeyleri yoktu."¹¹

Paul 5704: "Alçaldığımızı görmek benim gerçekten moralimi bozdu, bu yüzden deneyin sonlarına doğru hepimiz koyun sürüsü haline geldik. Tepki göstermekten vazgeçtim çünkü davranışlarımla ve tutumumla hiçbir şeyin değişmediğini gördüm. Stew ve Rich [819 ve 1037] gittikten sonra kendimi, değişmesi gereken her şeyi kendi başıma değiştiremeyeceğimi düşünürken buldum... Onlar çıktıktan sonra durulmamın diğer sebebi de bu, istediğim şeyi başarmamın tek yolunun diğerlerinin benimle işbirliği yapması olduğunu fark ettim. Bir grev ya da onun gibi bir şey yapmak için diğer tutuklularla konuştum fakat ilk isyandaki cezalardan sonra katılmak istemediler."¹²

Gardiyan Arnett: "Tutukluların çoğunun deneye verdikleri tepki karşısında gerçekten şaşırdım ve etkilendim... Özellikle de bireysel çöküşler ve deney sonlandırılmasaydı yakın zamanda olacağından emin olduğum çöküşler karşısında şaşkındım."¹³

Doug-8612: "Gardiyanlar, hücreler ve görevliler gibi benim için önemli olmayan maddi koşullar, çıplakken ve zincirlenmişken beni hiç rahatsız etmedi. Yönetim kısmı, psikolojik kısmı en kötüsüydü. İstediğim zaman çıkıp gidemeyeceğimi bilmek... İstediğim zaman tuvalete gidememekten hoşlanmıyordum... Ağır gelen şey, seçim şansımın olmaması."¹⁴

İkame Tutuklu Dave-8612 –Hapishanemize sadece bir günlüğüne kaçış planlarını öğrenmek için geldiğini bilen muhbirimiz– birinin nasıl hemen ve tamamen tutuklu rolüne bürünebileceğini gösteriyor: "Roller en alt düzeydeki tutukludan müdüre kadar herkesi istila ediyordu." Kendisini tutuklularla çok çabuk özdeşleştirdi ve bu sahte tutukluluk sadece bir günde Dave'in üzerinde çok büyük bir etki bıraktı:

Bazı zamanlar bu muhteşem adamların arasına onları ispiyonlamak için gönderildiğimden suçluluk duyuyordum ve firarla

ilgili anlatacak bir şey olmadığı zaman rahatlıyordum... İspiyonlama fırsatı ortaya çıktığında ise –kelepçe anahtarlarının nerede olduğunu bir süre sonra öğrenmişim– kimseye tek kelime etmedim... O gece kendimi kirli, suçlu ve korkmuş hissederek uykuya daldım. Kazan dairesine götürüldüğümüzde (hapishaneye zorla girileceği düşüncesiyle) ayaklarımdaki zincirleri çıkarmıştım, ciddi ciddi kaçmaya çalışmayı düşünüyordum (tek başıma) fakat yakalanmaktan korktuğum için yapmadım... Tam bir günü tutuklu olarak geçirme deneyimi, beni haftanın geri kalanında hapishaneden uzak tutacak kadar sıkıntı verdi. “Bilgilendirme” oturumuna geldiğimde bile kendimi hâlâ son derecede endişeli hissediyordum; az yiyordum, az ama sürekli midem bulanıyordu ve uzun zamandır olmadığım kadar gergindim. Tüm deneyim benim için çok moral bozucuydu, kimseye, karımla bile deneyimlerimi tam olarak konuşmuyordum.¹⁵

Kelepçe anahtarlarının bir gardiyandan çalındığını sonradan fark ettiğimizi eklemeliyim. Çarşamba akşamı tutukluları beşinci kattaki depoya götürdükten sonra gece 00.30 sularında avluya döndüklerinde, kaçmalarına engel olmak için iki tutuklu birbirine kelepçelenmişti. Kilidi açacak anahtarlar olmadığından kelepçeleri çıkarmak için karakolu aramak zorunda kaldım; utanç verici olduğunu kabul ediyorum. Tutuklulardan biri anahtarları havalandırma boşluğuna atmıştı. David bunu biliyordu ama görevlilerin hiçbirine, hiçbir şey anlatmadı.

Gardiyan Rolünün Gücü Üzerine

Gardiyan Geoff Landry: “Neredeyse kendi yarattığım bir hapishane gibi... İçeri giriyorsun, o kadar, kendi kendine yaptığın tanımlar o hapishane oluyor, neredeyse duvarlar oluyor ve çıkmak istiyorsun. Herkese, “Bu gerçek Ben değil! Ben buradan çıkmak, özgür olduğumu göstermek isteyen biriyim, kendi iradem var ve ben böyle şeylerden zevk alan bir sadist değilim!” diye anlatabilmek istiyorsun.”¹⁶

Gardiyan Varnish: “Bu deneyim benim için kesinlikle çok değerliydi. İki benzer üniversite öğrencisi grubunun sadece bir

hafta içinde birbirinden tamamen farklı iki toplumsal gruba evrilmesi fikri, bir grubun diğer grubun üzerinde onların zararına kullandıkları tam bir güce sahip olması fikri ürpertici.

Kendime şaşıırıyordum... Birbirlerine isimler takmalarını ve çıplak elleriyle tuvaletleri temizlemelerini istiyordum. Tutukluları pratikte 'sığır' olarak görüyordum ve bir şey yapmasınlar diye onlara bir kafeste göz kulak olmam gerektiğini düşünüyordum."¹⁷

Gardiyan Vandy: "Tutukluları taciz ederken ve cezalandırırken aldığım zevk benim için tamamen anormaldi çünkü kendimi zarar görenlere, özellikle hayvanlara karşı anlayışlı biri olarak görürdüm. Sanırım tutuklulara hükmetmek, tüm özgürlüğümün doğal bir sonucuydu. Yetkemi kötüye kullanmaya başlamıştım."¹⁸

(Gardiyanların yeni kazandıkları iktidarın ilginç bir aktarımı veya uygulaması Müdür Jaffe'nin günlüğünde yazıyor. Vandy vardiyada diğerlerine "kendisini annesine patronluk taslarken bulduğunu" söylemişti.)

Gardiyan Arnett: "Yüzeysel olarak sert olmak benim için kolaydı. Bir kere bazı yönlerden zaten otoriter bir insanım (kendimde ve başkalarında hiç hoşlanmadığım bir özellik olmasına rağmen). Ayrıca deneyin önemli olduğunu düşünüyordum ve "gardiyan taklidi" yapmam insanların gerçek baskıya nasıl tepki gösterdiğini anlamanın bir kısmıydı... Davranışlarım üzerinde temel etkisi belirsiz olsa da, gerçek hapisane insan olmayı yok saydığı için oldukça acımasız. Tarafsızlığımın ve kontrolümün sınırları içinde ben de acımasız olmaya çalıştım... İlk önce, kişisel veya dostane davranışlardan kaçındım. Tarafsız ve ciddi olmaya çalıştım. Ayrıca, hapisane hayatının verdiği sıkıntıya ilaveten tutuklulara lüzumsuz işler verme, kişilerin 'kötü' davranışlarından dolayı tüm tutukluları cezalandırma, egzersizlerde ve diğer zamanlarda saçma isteklerin icrasını mükemmel bir şekilde talep etme, sert ve duygusuz konuşma gibi uygulamaların tutukluların kişiliklerini bertaraf ederek akıllarını karıştırmak için kullanıldığını okuduklarımdan biliyordum. Sosyal bir oluşum

içinde, bu oluşumun kontrolünü elinde tutanlara karşı hassasiyet gösterip bu tekniklerin bir kısmını kullanarak tutuklulardaki yabancılaşmayı artırmaya çalıştım. Bunu sınırlı bir şekilde yapabiliyordum çünkü acımasız olmak istemiyordum.”¹⁹

İyi ve Kötü Gardiyanlar Üzerine

Paul-5704: “John ve Geoff’dan [Landry] memnundum. Diğerleri kadar gardiyan olmadılar. Birine ceza verirken bile insan kalmaya devam ettiler. Gardiyanların genel olarak her sabah ya da akşam eve gittikleri halde rollerini bu kadar çok kabul etmelerine şaşıırıyordum.”²⁰

Gardiyan John Landry: “Tutuklularla konuştuğumda bana iyi bir gardiyan olduğumu söyleyerek, teşekkür ettiler. İçimde boksan biri vardı, biliyordum. Curt [Banks] bana baktı ve onun da bildiğini anladım. Aynı zamanda tutuklulara karşı iyi ve adil davranırken kendimi kandırıyordum. Oradaki zalimliğe izin veriyordum, kendimi suçlu hissetmek ve iyi bir adam olmak dışında hiçbir şey yapmıyordum. Gerçekten de bir şey yapabileceğimi düşünmüyordum. Denemedim bile. Çoğu insanın yapacağı şeyi yaptım. Gardiyan odasında oturdum ve tutukluları unutmaya çalıştım.”²¹

Bu sahte hapishane deneyiminin gücüne ve bu deneyimin tutukluların en adil ve dürüst olarak niteledikleri gardiyanlar olan John Landry ve ağabeyi Geoff Landry üzerindeki etkisine dair en dikkat çekici ifade, araştırmanın sonunda yapılan bir görüşmede ortaya çıkıyor. Landry rolleri değiştirmeyi düşündüğünü söyleyerek bizi şaşırtıyor.

Gardiyan Geoff Landry: “Bu deneyim bir deneye katılmaktan çok daha fazlasıydı. Demek istediğim bu bir deney olsaydı, sonuçlar ve çıkan ürünler neredeyse çok gerçek olurdu. Bir tutuklu size dalgın dalgın bakınca ve sessizce mırıldanınca siz neredeyse en kötüsünü düşünüyorsunuz. Çünkü en kötüsünün olacağından korkuyorsunuz. Sanki en kötüsünün olacağını kabul ettim. Ufaklık bir endişe ve sinir krizi belirtisi, olası en kötü etkinin başlangıcı oluyor. Bu deneyim, 1037 sinir krizi geçiyormuş gibi yap-

tığı zaman bir deneyin ötesine geçti. Orada korktum, kaygılandım ve bırakmayı düşündüm. Hatta beni tutuklu yapmalarını istemeyi düşündüm. Diğerlerine eziyet eden, boyun eğdiren ve onları sürekli taciz eden bir makinenin parçası olmak istemiyordum. Birilerine eziyet etmektense eziyet edilmeyi diledim.”²²

Bu kapsamda, bu gardiyanın çarşamba akşamı müdüre gömleğinin çok dar olduğunu, rahatsız ettiğini rapor ederek gömleğini çıkardığını söylemek önemli. Gömleği kendisi seçmişti, deneye başlamadan önceki gün denemişti ve dört gün boyunca şikâyet etmeden giymişti; hiç şüphe yoktu ki problemi fiziksel değil, ruhsaldı. Daha büyük beden bir gömlek ayarladık, fakat onu da istemeden giydi. Ayrıca güneş gözlüklerini çıkarıp durdu ve görevliler ona neden standart gardiyan protokollerini takip etmediğini sorдукlarında, gözlüğünü nereye koyduğunu unuttuğunu söyledi.

Gardiyan Ceros: “Bu siktığimin deneyinden nefret ettim. Deney bittiğinde kapıdan çıkıp gittim. Benim için çok gerçektir.”²³

Gardiyan Sadizminin Sessiz Öfkesi Üzerine

Doug 8612, araştırma üzerine bir öğrencinin yönettiği filmde onunla yapılan bir röportajda etkili bir şekilde Stanford Hapishanesi Deneyi’ni çalıştığı ve oradaki gerçek tutukluları tanıdığı Kaliforniya hapishanesiyle karşılaştırıyor:

“Stanford Hapishanesi çok ılımlı bir hapishaneydi fakat yine de gardiyanları sadist, tutukluları histerik yaptı, bazı gardiyanları ise isyan ettirdi. Karşımızda ılımlı bir durum var ama yine de işe yaramadı. Bu hapishane, sıradan bir hapishanede teşvik edilen her şeyi teşvik etti. Gardiyan rolü sadizmi getiriyor. Tutuklu rolü ise kafa karışıklığı ve utancı getiriyor. Herkes gardiyan olabilir. Sadist olma dürtüsüne karşı çıkarak gardiyan olmak zor. Bu *sessiz bir öfke*, kin, bastırabilirsiniz, fakat bu öfkenin gidebileceği hiçbir yer yok; sadistçe, bir yan ürün olarak ortaya çıkar. Bence tutuklu olarak daha fazla kontrol gücünüz var. Herkes tutuklu olmayı deneyimlemeli. Hapishanede tanıştığım gardiyanları aşağılamayan, onlara her zaman saygılı davranan, gardiyanlarda sadist bir dürtü yaratmayan, rolün utancından sıyrılabilen

inanılmaz saygın gerçek tutuklular var. O durumda onurlarını nasıl koruyacaklarını biliyorlar.”²⁴

Hapishanenin Doğası Üzerine

Clay-416: “Gardiyanlar da tutuklular kadar kilit altında. Hücreleri rahatça kullanabiliyorlar fakat açamayacakları kilitli bir kapının arkasındalar; bu yüzden gerçekten de birliktesiniz ve yarattığınız şeyi birlikte yaratıyorsunuz. Tutukluların kendilerine ait bir toplumu yok, gardiyanların da kendilerine ait bir toplumu yok. Bu önemli ve korkunç.”²⁵

Gardiyan Ceros: “Bir tutuklu bana şiddetle karşılık verdiğinde kendimi korumam gerektiğini fark ettim, ben olarak değil, gardiyan olan ben olarak! Gardiyan olan benden nefret etti. Tepkisi üniformaydı. Bir gardiyan olarak kendimi savunmaktan başka çarem yoktu. Şaşırdım... Bir tutuklu kadardım. Onun hislerine tepkiydim sadece... Baskının altında ikimiz de eziliyorduk, fakat biz gardiyanlar özgür olduğumuzu sanıyorduk. Bu sadece bir yanılsamaydı... Hepimiz paranın kölesiydik. Tutuklularsa bir süre sonra bizim kölemiz olmuştu...”²⁶ Bob Dylan’ın “George Jackson” şarkısında söylediği gibi, bazen dünya büyük bir hapis-hane avlusuna benziyor:

Bazılarımız mahkûm,
Geri kalanımız gardiyan.*

ALTI GÜNDE KARAKTER DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE

Deney başlamadan yapılan bazı görüşmeleri ve sonra da günlük kayıtları gözden geçirdiğimizde gardiyanların zihinlerindeki temel dönüşümleri anlayabiliriz. Bunun en temel örneğini Gardiyan Chuck Burdan’ın deneyiminden önce, o sırada ve sonra söylediklerinde görebiliriz.

* Bob Dylan “George Jackson” şarkısını 1971’de, 21 Ağustos 1971’de San Quentin Hapishanesi’nde öldürülen Black Panther (Kara Panter) lideri George Jackson anısına yazmıştır. (Çev. n.)

Deneyden Önce: "Ben pasifist ve kavgacı olmayan bir birey olduğum için diğer canlıları denetleyebileceğimi ve/veya eziyet edebileceğimi düşünemiyorum. Umarım gardiyan değil de tutuklu olarak seçilirim. Kurumlara karşı, sürekli bağımsız politik ve toplumsal davranışlara dahil olan biri olarak tutuklu rolünü oynamak zorunda kalabileceğim bir zamanı öngörebiliyorum ve bu durumda neler yapabileceğimi görmek istiyorum."

Gardiyan Oryantasyon Toplantısından Sonra: "Toplantı sonunda üniformaları satın almamız bu şeyin oyun gibi olduğunu kanıtıyor. Araştırmacıların bizden bekledikleri "ciddiyeti" sağlayabileceğimizden emin değilim. Sadece bir yardımcı olduğum için kendimi oldukça rahat hissediyorum."

İlk Gün: "Deneyin başındaki temel korkum tutukluların beni gerçek bir piç kurusu olarak, gardiyan olarak görmeleriydi. Çünkü ben öyle biri değilim ve kendimi de öyle görmüyorum... Saçlarımın uzun olmasının sebeplerinden biri, insanların beni olmadığım biri gibi görmelerini istemiyor olmam... Tutukluların görünüşümle dalga geçeceklerinden ve temel stratejimi değiştireceklerinden eminim. Temel stratejim de söyledikleri veya yaptıkları her şeye gülmemek; böylece bunun sadece bir oyun olduğunu kabul etmiş olacağız. Ben kafesin dışında kalıyorum (Helmann ve uzun boylu sarışın gardiyan yemek dağıtma işini bitiriyorlar, rollerinin içinde kendilerinden oldukça eminler, benden bile). Kendimi içeri girmek için hazırlarken, güneş gözlüklerimi kontrol ediyorum, copumu alıyorum –cop bir iktidar ve güven sağlıyor– ve içeri yürüyorum. Sert ve kaşları çatık duruyorum, ifademi ne olursa olsun değiştirmeye niyetim yok. Hücre 3'te duruyorum ve sesimi sertleştirip alçak sesle 5486'ya şöyle diyorum:

'Sen neye gülüyorsun?'

'Hiçbir şeye, Saym İnfaz Koruma Memuru.'

'Göreceğiz.'

Yanından ayrılırken kendimi aptal gibi hissediyorum."

İkinci Gün: "Arabamdan inip yürürken insanların üniformamı fark etmesini istedim birden, 'hey bakın ne yapıyorum!'... 5704 sigara istedi ve ben onu görmezden geldim çünkü ben sigara

içmiyorum ve onunla empati kuramazdım... Bu sırada 1037'yle empati kurabildiğim için onunla konuşmamaya karar verdim. Sonra gücümü göstermek için duvarlara, sandalyelere ve parmaklıklara copumla vurmaya alışkanlık haline getiriyorum... Sayım ve ışıkların kapanmasından sonra [Gardiyan Hellmann ile] eve, sevgililerimizin yanına gideceğimizden ve onlara neler yapacağımızdan bahsediyoruz (tutukluları sinirlendirmek için)."

Üçüncü Gün (ilk gece ziyareti için hazırlanma): "Ziyaretin hemen sonlandırılmasını istemiyorlarsa şikâyet etmemeleri konusunda tutukluları uyardıktan sonra ilk aileyi içeri aldık. O sırada avluda olmak istedim çünkü bu benim sevdiğim manipülatif güç örneğini görmek için ilk şansımdı; söylenen veya söylenmeyen şeyleri neredeyse tam olarak kontrol edebilme gücüne sahip, fark edilen biri olabilecektim. Aileler ve tutuklular sandalyelere otururken ben de masanın ucuna, ayaklarımı sarkıtarak ve istediğim her şeye karşı çıkarak oturdum. Bu, deneyin hoşuma giden ilk kısmıydı. Tutuklu 819 çirkinleşiyor ve izlenmeye katlanıyor; [Hellmann ile] hem hayran oluyoruz hem de nefret ediyoruz. Bir gardiyan (aktör) olarak Hellmann çok iyi fakat sadistleşmesi beni rahatsız ediyor."

Dördüncü Gün: "Psikolog [Craig Haney] bir tutukluyu [danışma] ofisinden çıkmadan önce kelepçeleyip gözlerini bağladığım için beni azarlıyor, ben de içerleyerek bunun benim işim olduğunu ve gerekli bir güvenlik önlemi olduğunu söylüyorum... Evde durumun aslını açıklamada çok daha fazla sorun yaşıyordum."

Beşinci Gün: "Tüm emirlere inatla riayet eden 'Çavuş'u taciz ediyorum. Hem bana yalvarıyor hem de ondan hoşlanmıyorum; bu yüzden ona ayrı muamele çekmek için diğerlerinden ayırıyorum. Asıl sorun akşam yemeğinde başlıyor. Yeni tutuklu [416] sosislerini yemeyi reddediyor. Onu tecrit odasına sokarak sosisleri elinde tutmasını emrediyoruz. Bir yetke krizinin ortasındayız; bu isyankâr tavır diğerleri üzerindeki kontrolümüzü baltalayabilir. Tutuklu dayanışmasını kırmaya karar veriyoruz ve 416 yemeğini yemezse diğerlerinin ziyaretçi alamayacağını söylüyoruz. Yürüyorum ve copumu tecrit odasının kapısına vuruyorum... Sıkıntı-

ya sebep olduğu ve diğerlerine sorun yarattığı için bu tutukluya çok kızgınım. Ona zorla yemek yedirmeye karar verdim, fakat yemedi. Yemeği yüzüne bulaştırdım. Bunu yapanın ben olduğuma inanamadım. Ona zorla yemek yedirdiğim için kendimden nefret ettim. Yemediği için ondan daha çok nefret ettim.”

Altıncı Gün: “Deney sona erdi. Kendimi mutlu hissettim, fakat bazı gardiyanların hem para kaybettikleri hem de artık eğlenemeyecekleri için hayal kırıklığına uğradıklarını görünce çok şaşırdım... İçimizi dökme seansında konuşmak çok zordu; her şey çok gergin ve rahatsız görünüyor... Bisikletime binerek güneş ışıkları boyunca eve sürdüm. Oranın dışımda olmak çok güzel.”

Haftalar Sonra: “Bu olayın mutlak acımasızlığı (Hellmann’ın 416’yı tüm gece tecritte tutma kararı) kafama haftalar sonrasında ancak dank etti fakat bu, Phil’i [Zimbardo] başka birçok şeyle beraber çok daha kötü etkilemiş olmalı [ki çalışmayı sonlandırmaya karar verdi].²⁷

Çalışmamızla sadece dolaylı bir bağlantısı olan başka bir ilginç karakter dönüşümü Müdür’ün günlüğünün “ekler” bölümünde yazıyor. Benim beklenen saldırıyı bertaraf etmek için çalışmayı sonlandırmış gibi gösterme çabalarımın ortasında bana meydan okuyan psikolog meslektaşımı hatırlarsınız. “Bağımsız değişken nedir?” diye sormuştu.

Jaffe’nin notlarında şöyle yazıyor: “Dr. B. salı akşamı tutuklular beşinci kata çıkarıldığında ziyarete geldi. O ve karısı tutukluları görmek için üst kata çıktı. Bayan B. küçük kekler dağıtırken, Dr. B. de tutuklularla dalga geçen en az iki yorum yaptı. Biri kıyafetleriyle diğeri de mekânın pis kokmasıyla ilgiliydi. Bu ‘eyleme geçme’ hali dışarıdan gelen neredeyse her ziyaretçide görülüyordu.”

Karısı katılımcılara “çay ve sempati” dağıtırken benim genelde mesafeli meslektaşım beklenmedik bir şekilde bu öğrencilere onları utandıracak şekilde acımasız davranıyordu.

Hellmann’ın “Küçük Deneyleri”²⁸ Üzerine

Gardiyan olmadan önce nasıl biri olduğunu anlamak için Hellmann’ın deney başlamadan bir hafta önce doldurduğu Gönüllü

Geçmiş Formu'na bir göz atalım. Onun yalnızca on sekiz yaşında bir ikinci sınıf öğrencisi olduğunu öğrendiğimde çok şaşırdım. Bizim en genç katılımcılarımızdandı. Ona benzer bir tavır sergileyen Arnett ise en yaşlı katılımcılardandı. Hellmann orta sınıf akademik bir aileden geliyordu, dört kız kardeş ve bir erkek kardeşin en küçüğüydü. Yaklaşık 1.88 boyunda ve 80 kilo, yeşil gözlü, sarı saçlı genç bir adam olarak etkileyiciydi. Kendisini müzisyen ve "özünde bir bilimadamı" olarak tanımlıyordu. Kendisini şöyle anlatıyordu: "Doğal bir hayat yaşıyorum; müziği, yemeği ve insanları seviyorum." Ekliyordu. "Diğer insanlara karşı büyük bir sevgi besliyorum."

"İnsanlar sizin en çok hangi özelliklerinizi sever?" sorusuna cevaben kendine güvenerek şöyle yazıyordu: "İnsanlar ilk önce yetenekli ve dışa dönük kişiliğime hayran olurlar. Çok azı benim insan ilişkilerindeki gerçek kabiliyetimi bilir."

Bu sorunun olumsuz hali olan "İnsanların sizde en hoşlanmadığı özelliğiniz hangisidir?" sorusuna Hellmann, karmaşık karakterini anlatan ve mutlak iktidara sahip olduğunda neler olabileceğinin ipuçlarını veren bir cevap verdi: "Aptallığa tahammülsüzlüğüm, onaylamadığım bir hayat tarzını benimseyen insanları önemsemeyişim. Bazı insanları sömürmem, açık sözlülüğüm, kendime güvenim." Son olarak da gardiyan olmak yerine tutuklu olmayı tercih ettiğini söylüyordu, "çünkü insanlar gardiyanlara öfkelenir."

Karakterini akılda tutarak Hellmann'ın deney sonrasında, çalışmadaki rolünü nasıl algıladığına dair tepkilerine göz atmak öğretici olacaktır.

Gardiyan Hellmann: "Evet bir deneyden daha fazlasıydı. İnsanların kabiliyetlerini sınaama, onları bir gardiyan görüntüsü altında kırılma noktasına itme şansım vardı. Hoş değildi ama tepkilerini sınaama merakım beni öyle davranmaya zorluyordu. Birçok olayda kendi deneylerimi yapıyordum."²⁹

"Deneyle ilgili en iyi şey televizyonda ve basında en çok ilgi gören bazı şaşırtıcı sonuçları ortaya çıkaran katalizör vazifesinde olmamdı... İstediğinizden daha çok sorun çıkardıysam üzgünüm; o benim kendi deneyimdi."³⁰

"Deneyle ilgili en kötü şey, bir sürü insanın beni çok ciddiye alıp düşmanları olarak görmeleriydi. Sözlerim onları etkiliyordu, [tutuklular] durumun deney olduğu gerçeğinden uzaklaşıyor gibiydi."³¹

Çalışmamız sonlandırıldıktan bir ay sonra bu eski gardiyan, can düşmanı Clay-416'yla görüştürüldü. 60 Minutes programının selefi NBC'deki *Chronolog* programında bizim araştırmamızla ilgili bir televizyon belgeselinin bir parçası olarak karşılaştılar. Belgeselin adı "819 Yaramazlık Yaptı" idi.

Hellmann, gardiyan rolüne nasıl büründüğünü açıkladıktan sonra Clay saldırganlaşıyor, sonunda dönemin ünlü deyimiyile bir ekleme yapıyor: "Ne ekersen onu biçersin".

Hellmann: "O üniformayı giyip size bir rol, yani bir iş verdiklerinde ve o iş, 'Senin işin bu insanları hizaya getirmek' olarak tanımlandığında siz kesinlikle sokak kıyafetlerinizin ve farklı bir rolün içinde olduğunuz kişi değilsinizdir. O haki üniformaları giyip, güneş gözlüklerini takıp, coplarınızı alıp, rolünüzü oynadığınızda o kişi olursunuz. O sizin kostümünüz, onu giydiğinizde ona uygun davranmak zorundasınız."

Clay: "Beni incitiyor, yani *incitiyor*, şimdiki zamanı kastediyorum, beni incitiyor."

Hellmann: "Nasıl incitti? Nasıl incitiyor? Sadece insanların böyle olabileceğini düşünmek mi?"

Clay: "Evet. İlk elden asla deneyimleyemeyeceğim bir şey anlattın bana. Bununla ilgili okudum, çok okudum. Fakat hiç ilk elden deneyimlemedim. Bir insanın bu şekilde dönüştüğünü hiç görmedim. Biliyorum ki sen *iyi bir adamsın*. Anladın mı? Anlıyor musun?"

Hellmann: [Gülümsüyor ve kafasını sallıyor] "Bilmiyorsun."

Clay: "Biliyorum, senin iyi bir adam olduğunu biliyorum. Ben kötü olduğumu—"

Hellmann: "O zaman benden neden *nefret* ediyorsun?"

Clay: "Çünkü senin neye dönüşebileceğini biliyorum. 'Tamam, kimseyi incitmeyeceğim, bu sürekli bir durum değil, iki hafta içinde bitecek,' dediğinde ne yapmak istediğini biliyorum."

Hellmann: "Peki sen o konumda olsaydın ne yapardın?"

Clay (her kelimeyi yavaşça ve dikkatlice telaffuz ederek):
"Bilmiyorum. Şunu yapardım, diyemem."

Hellmann: "Sen ..."

Clay (Hellmann'la tartışarak): "Senin kadar *yaratıcı* olacağımı sanmıyorum, inanmıyorum. Yaptıklarına o kadar *hayal gücü* katmazdım sanırım. Anlıyor musun?"

Hellmann: "Evet, ben ..."

Clay [araya giriyor ve bu yeni güç hissinden keyif alıyormuş gibi görünüyor]: "Sanırım ben bir gardiyan olurdum, fakat bunun öyle *ahım şahım* bir şey olacağını da sanmıyorum!"

Hellmann: "Niçin zarar verici olduğunu gerçekten anlamadım. Aşağılayıcıydı ve bu benim küçük deneyimin bir parçasıydı, ben, ..."

Clay (inanmayarak): "Senin *küçük deneyin*? Anlatsana şu deneyi?"

Hellmann: "Kendi küçük deneylerimi yapıyordum."

Clay: "O küçük deneylerini anlat. Merak ediyorum."

Hellmann: "Peki anlatayım. İnsanların o şartlarda sözlü tacize karşı çıkmaya, karşılık vermeye başlamadan ne kadar dayanabildiklerini görmek istedim. Ayrıca, insanların beni durdurmak için hiçbir şey söylememeleri beni şaşırttı. Kimse, 'Hey, kimse bana böyle iğrenç şeyler söyleyemez!' demedi. Kimse bir şey demedi, benim söylediklerimi kabul ettiler sadece. Ben, 'Git şu adamın yüzüne *adi herif* de!' dediğimde hepsi sorgulamadan yaptı. Sorgulamadan sınav çekerlerdi, tecritte otururlardı, birbirlerine kötü davranırlardı, hapishanede bir bütün olarak birlikte olmaları gerekirken, birbirlerini rahatsız ediyorlardı çünkü ben istiyordum ve kimse benim yetkemi sorgulamıyordu. Bu durum beni gerçekten çok şaşırttı. [Gözleri doluyor.] Ben insanları taciz ederken neden kimse bir şey söylemedi? O kadar çirkinleştiğim halde kimse bir şey söylemedi. Neden?"

Gerçekten, neden?

Stanford Hapishane Deneyi'nin Anlamı ve İletileri: Karakter Değişimlerinin Simyası

*Tanrının laboratuvarında hepimiz birer kobayız ...
İnsanlık ise üretim aşamasındaki bir eser.*

—Tennessee Williams, *Düşler Yolu* (1953)

Stanford Hapishane Deneyi (SHD), bir bileşim oluşturan bağlamsal değişkenlerin, bir hapishane simülasyonunda tutuklu ve gardiyan rolü oynayan bireylerin üzerindeki etkilerinin basit bir sunumu olarak başladı. Bu açımlayıcı araştırma için belirli varsayımları test etmek yerine kurumsal bir mekânın dışsal özelliklerinin, bu ortamdaki aktörlerin kişilik özelliklerinin ne kadar önüne geçebileceğini ölçmekteydik. Böylelikle iyi özelliklerle kötü bir durum karşı karşıya getirilmişti.

Fakat bu deney zamanla iyi insanların kendilerini tanıyamayacakları kadar patolojik şekillerde davranmasını tetikleyen kötü durum ve sistemlerin olası zehirli etkisini kanıtlamanın güçlü bir yöntemi halini aldı. Bu kitapla inançlı bir şekilde kalem almaya çalıştığım bu çalışmanın betimleyici olay dizgisi, bu sıradan, normal, sağlıklı genç adamların (ben dahil) ve çalışmaya katkıda bulunan birçok yetişkinin ve uzmanın sınırına dayandığı gibi, onların davranışsal bağlamdaki sosyal kuvvetler karşısında direnemeyip ne denli baştan çıkarılabileceklerini açıkça ortaya koyuyor. Bir zamanlar geçirgen olmadığı sanılan “İyi” ile “Kötü” arasındaki çizginin aslında ne denli geçirgen olduğu böylelikle fark ediliyor.

Şimdi biraz da araştırmamız sırasında topladığımız diğer verileri gözden geçirelim. Birçok nicel bilgi kaynağı, zemin ka-

tındaki o karanlık hapisanede olanlara daha da ışık tutuyor. Bu sebeple bu özgün deneyin ortaya çıkarttıklarını anlamlandırabilmek ve insanın güç ve güç yoksunluğuyla değiştirilebilmesinin yollarını oturtmak için elimizde olan bütün kanıtları kullanmalıyız. Bu anlamların altında insan doğasıyla ve bu doğayı çürüten veya zenginleştiren şartlarla ilgili anlamlı mesajlar barınmaktadır.

VERİLERE DALMADAN ÖNCE BİR ÖZET

Gördüğünüz üzere, psikolojik anlamda zorlu hapisane çevremiz katılımcıların birçoğunda yoğun, gerçekçi ve çoğunlukla patolojik tepkileri tetikledi. Gardiyanların yoğun baskısının ve tutuklu ayaklanmasının ilk zamanlarındaki hızı biz araştırmacıları şaşırtmıştı. Doug-8612'nin durumunda olduğu gibi, bu normal, sağlıklı ve genç adamların durumsal baskılar tarafından bu kadar çabuk ve uç noktada ele geçirilmesi şaşırtıcıydı.

Bireysel kimliğin yitimi, davranışlarının sürekli bir yapay kontrol altında tutulması kadar özel alan ve uyku yoksunluğu da onlarda "öğrenilmiş çaresizlik"¹ diye adlandırılan duruma benzer bir pasifleşme, bağımlılık ve depresyon sendromu yaratmıştı (öğrenilmiş çaresizlik, özellikle yapay ve kişinin davranışlarından bağımsız olan sürekli başarısızlık veya ceza akabinde tecrübe edilen pasif feragat ve depresyon halidir).

Öğrenci olan tutuklularımızın yarısı, geçici fakat o sırada oldukça yoğun şiddetli duygusal ve bilişsel bozukluklar sebebiyle erken salıverilmek zorunda kaldılar. Deney boyunca kalanların büyük kısmıysa genelde gardiyanların talepleri karşısında akıl almaz boyutta itaatkâr olmuşlar ve artan gardiyan gücünün tüm kaprislerine boyun eğerken ilgisiz hareketleriyle adeta birer zombiye dönüşmüşlerdi.

Tıpkı nadir "iyi gardiyanlar" gibi, tutukluların da çok azı gardiyanların boyunduruğuna karşı gelebilmişlerdi. Kahramanca pasif direnişiyle destekleneceği yerde tutuklu arkadaşları tarafından "sorun çıkaran" olduğu için taciz edilen Clay-416'ın

durumunda da bunu gördük. Tutuklular, yetkeye körü körüne itaat etmeye karşı oluşabilecek ortak bir direniş yolu için Clay'in açlık grevini bir sembol olarak görüp kendi meta-bakış açılarını geliştirecekleri yerde gardiyanlar tarafından sunulan dar yatkınlıkçı bakış açısını benimsediler.

Çavuş da emredildiğinde zaman zaman tutuklu arkadaşlarından birine küfretmeyi veya onu sözel olarak taciz etmeyi reddederek kahramanca davranmış fakat diğer zamanlarda örnek bir itaatkâr tutuklu olmuştu. Jerry-486 deney boyunca en dengeli kalan tutuklumuzdu fakat bireysel açıklamalarında da belirttiği üzere içe dönüp onun desteğinden yararlanabilecek diğer tutuklulara yardım edebilecekken hiçbir şey yapmayarak bu durumdan kurtulmuştu.

Deneyimize başladığımızda yaptığımız ilk ölçüm boyutları kapsamında eğitilmiş genel popülasyonun normal sınırları dahilinde olan bir örneklemimiz vardı. Yani "tutuklu" rolüne atananlarla "gardiyan" rolüne atananlar birbirlerinden farklı değillerdi ve diğer türlü atanmış da olabilirlerdi. İki grubun da suç sabıkası, duygusal veya fiziksel engeli ve hatta gündelik hayatta tutuklularla gardiyanları ve gardiyanlarla toplumun geri kalanını birbirinden ayıracabilecek herhangi hiçbir entelektüel veya sosyal eksiklikleri yoktu.

Bu seçkisiz atama ve karşılaştırmacı ön ölçümler sayesinde bu genç adamların tutuklu veya gardiyan rollerine büründükçe oluşan patolojilerden hiçbirini hapishanemize dışarıdan getirmediıklarını söyleyebiliyoruz. Bu deneyin başlangıcında iki grup arasında hiçbir farklılık yokken bir haftadan kısa bir süre içinde bu iki grubun birbirine benzer hiçbir yanı kalmamıştı. Bu sebeple, oluşan patolojilerin bu hapishane benzeri ortamda kendilerini sürekli etkileyen bir dizi durumsal gücün tetiklediğini çıkarsamak yanlış olmayacaktır. Dahası, bu Durum benim yaratılmasında önyak olduğum bir art Sistem sayesinde tasdik edilmiş ve korunmuştu. Bu art sistemin oluşmasına yeni gardiyanlara ilk psikolojik eğitimi verirken, ardından da benim ve ekibimin devreye soktuğumuz çeşitli kural ve prosedürlerin gelişmesiyle önyak olmuşum.

Ne gardiyanlar ne de tutuklular, güçlü bir biçimde onları etkileyen “çürük sepetine” girmeden evvelki halleriyle “çürük elmalar” olarak nitelendirilemezlerdi. Bu sepetin karmaşık özellikleri bu davranışsal bağlamda devreye giren durumsal etkenleri oluşturunuyordu; bunlar roller, kurallar, normlar, kişi ve yer gizliliği, insandışılaştırıcı süreçler, itaat baskıları, grup kimliği ve başka birçok süreci içeriyordu.

ELİMİZDEKİ VERİLERDEN NE ÖĞRENDİK?

Elimizde tutuklularla gardiyanların arasındaki davranışsal etkileşimlerin ve özel olayların sürekli devam eden doğrudan gözlemlerinin yanı sıra (yaklaşık yirmi saatlik) video kayıtları, (yaklaşık otuz saatlik) gizli ses kayıtları, envanterler, sözel ifadeye dayalı kişisel farklılıklara dair kişilik ölçümleri ve çeşitli mülakatlar da vardı. Bu ölçüm araçlarının bir kısmı niceliksel analizler yapmak için kodlanmış ve bir kısmı sonuç değişkenleriyle ilişkilendirilmişti.

Veri analizleri, yorumlamalar açısından elbette bazı sorunlar ortaya koyuyor: örneklemimiz görece kısıtlıydı, kayıtlar seçkiliydi; sınırlı bütçemizden, ekibimizden ve (sayımlar, yemekler, ziyaretçi günleri ve konuşma dinlemeleri gibi) esas ilgilendiğimiz günlük olaylara odaklanma kararımızdan dolayı yeterince kapsayıcı değildi. Buna ek olarak gardiyan nöbetleri içinde ve arasında gardiyanlar ve tutuklular arasındaki dinamik iletişimden dolayı nedensel çıkarımlardan emin olunamazdı. Bireysel davranışların niceliksel analizi, kişilerin, grupların ve zaman temelli etkilerin karmaşık etkileşimlerinden ötürü açıkça kirlenmişti. Buna ek olarak geleneksel deneylerin aksine karşılaştırmaya uygun kontrol grubu katılımcılarımız, yani sahte gardiyan ya da sahte tutuklu olmayan fakat ön ve son ölçümleri yapılan katılımcılarımız yoktu. Deneyimize kontrol grubu dahil etmemiştik zira deney desenimizi, nedensel ilişkileri ortaya çıkaracak bir deneyden ziyade, Milgram’ın orijinal itaatkârlık çalışmasındaki gibi, bir olgunun gösterimi olarak tasarlamıştık. Kontrol ve deneysel

grup karşılaştırılmasının yapılacağı bir çalışmayı şayet bu başlangıç çalışmasında ilginç sonuçlar elde edersek yapabileceğimizi düşünmüştük. Yani basit bağımsız değişkenimiz gardiyan veya tutuklu statüsünde olmanın ana etkisinden oluşmaktaydı.

Yine de şimdiye kadar sunduğum niteliksel olay dizgisinin kanıtlarını güçlendirecek bazı açık örüntüler ortaya çıkmıştı. Bu bulgular psikolojik anlamda zorlu bir ortamın gerektirdikleriyle sınıanan bu genç adamların ve bu ortamın doğasına yönelik bazı ilginç aydınlanmalar sağlıyordu. Bu ölçümlerin işlevsel skorlanması ve istatistiksel anlamlılıklarıyla ilgili bütün detaylar *International Journal of Criminology and Penology*² dergisinde* yayınlanan bilimsel makalemizde ve www.prisonexp.org adresinde bulunabilir.

Kişilik Ölçekleri

Çalışma başlamadan birkaç gün evvelinde deney öncesi ölçümler için geldiklerinde katılımcılara kişisel farklılıklara yönelik üç farklı ölçek uygulanmıştı. Bunlar otoriterlik (yetkecilik) F-skalası, kişilerarası manipülasyonlara yönelik Makyavellik Skalası ve Comrey Kişilik Skalası'ydı.

F-Skalası.³ Gardiyan - tutuklu rol ataması öncesinde, geleneksel değerlere katı bağlılık ve yetkeye yönelik eleştirici olmayan ve itaatkâr tavrı ölçmeye yönelik bu ölçekte gardiyanların ortalama skoru (4.8) ile tutukluların ortalama skoru (4.4) arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştı. Fakat çalışma boyunca kalan beş mahkûm ile çalışma tamamlanmadan salınan arkadaşlarını F-skalası ölçümlerinde kıyasladığımızda ortaya ilginç bir sonuç çıktı. SHD'nin yetkeci ortamma dayananların geleneksellik ve yetkecilik skoru (ortalama = 7.8) erken salınan arkadaşlarının skoruna (ortalama = 3.2) kıyasla iki kattan daha fazla olduğu bulundu. Şaşırtıcı biçimde tutukluların F-Skala değerleri büyükten küçüğe sıralandığında hapishanede kaldıkları

* Uluslararası Kriminoloji ve Ceza Bilimi Dergisi (Çev. n.)

gün sayısı ile yüksek derecede anlamlı bir korelasyon (korelasyon katsayısı = .90) tespit edildi. Buna göre, bir mahkûm, katılık, geleneksel değerlere uyum ve yetke kabulü –yani hapishanemizi betimleyen özellikler– yükseldikçe hapishanede daha uzun kalıyor ve yetkeci hapishane ortamına daha etkin şekilde uyum sağlıyordu. Bunun aksine baskılara en dayanıksız olan tutuklular F-skalasında en düşük skor almış olan –ki bazılarına göre bu olumlu bir durum olarak değerlendirilir– genç adamlardı.

*Makyavellik Skalası.*⁴ Admdan da anlaşılabilceği üzere bu ölçek kişilerarası durumlarda etkin bir avantaj kazanmak için kişinin ne derecede stratejiler kullanabildiğini ölçer. Fakat ne gardiyanların ortalama skoruyla (7.7) tutukluların biraz daha yüksek olan ortalama skoru (8.8) arasındaki farklılık, ne de bu ölçeğin hapishanede kalma süresini yordaması anlamlı bulunabilmişti. Bu becerinin, yani başkalarını manipüle etme yeteneğinin yüksek olmasının bu ortamdaki günlük iletişimlerden açısından önemli olacağını varsaymıştık ama hapishaneye en iyi uyum sağladığına karar verdiğimiz tutuklulardan ikisi en yüksek Makyavellik skorunu alırken diğer ikisi en düşük değeri almıştı.

*Comrey Kişilik Skalaları.*⁵ Özbildirime dayalı bu envanter gardiyanlarla tutuklular arasındaki kişilik özelliklerinin varyasyonunu yordamaya yönelik sekiz alt-skaladan oluşur. Bu kişilik ölçekleri Güvenilirlik, Düzenlilik, Uydumculuk, Hareketlilik, Tutarlılık, Dışadönüklük, Erkeksilik ve Empati'dir. Gardiyanların ve tutukluların bu ölçümdeki ortalama skorları hemen hemen aynıydı; hiçbirinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştı. Dahası grup ortalaması her alt-skalada Comrey'in bildirdiği normatif erkek popülasyonunun kırk ila altmış yüzdelik ranjına denk düşüyordu. Bu bulgu, iki gruptaki öğrencilerin de kişilikleri açısından "normal" ya da "ortalama" olarak tanımlanmasına el veriyordu. Craig Haney ve Curt Banks gönüllü öğrenciler arasında bir ön eleme yaparken gayet "sıradan, ortalama adamları" seçmişlerdi. Buna ek olarak gardiyan rolündekilerle tutuklu rolündekileri ön-ölçümler açısından birbirlerinden ayırt edebilecek kişisel bir eğilim yoktu.

Erken tahliye edilen tutuklularla kıyametin tamamını yaşayan tutuklular arasındaysa istatistiksel olarak anlamlı olmasa da bazı farklılıklar bulunmuştu. "Dayananlar"ın uydumculuğu (toplumu olduğu gibi kabul etme hali), dışadönüklüğü ve empati kurabilme özelliği (yardımseverlik, sempati ve cömertliği), aşırı stres tepkilerinden daha erken salıverilmek zorunda kalan diğer tutuklulara kıyasla daha yüksekti.

Grup skorlarından en fazla (1.5 ve üstü standart sapmayla) sapan gardiyan ve tutukluların skorlarına baktığımızda ise ortaya ilginç örüntüler çıkıyordu.

Öncelikle belirli bazı tutukluların bazı kişilik özelliklerine bir göz atalım. Jerry-5486'nın en "birlikte hareket edelim" tavrına yönelik izlenimim Tutarlılık skalasında en yüksek skoru almasıyla açıkça teyit edilmişti; diğer bütün skorlarıysa popülasyon normuna gayet yakındı. Diğerlerine kıyaslandığında ortaya çıkan sapmaları daima pozitif yöndeydi. Aynı zamanda Erkekşilik (örn. "kolay kolay ağlamaz, aşk hikâyelerine ilgi göstermez") skalasında da en yüksek skor ona aitti. Hücrelerini çöplüğe döndürüp hücre arkadaşlarını orayı temizlemek zorunda bırakarak sıkıntı çıkaran Stewart-819 Düzenlilik (kişinin titiz ve düzenli olma derecesi) skalasında en düşük skoru almıştı. Bu konudaki kuralları takmamıştı. Tahmin edin Hareketlilik (fiziksel aktivitelerden, sıkı çalışmadan ve egzersizden hoşlanma) skalasında en yüksek puanı kim aldı? Evet, Çavuş-2093 Hareketlilik skalasında başı çekiyordu. Güvenilirlik, temel dürüstlüğe ve insanların iyi niyetine inançla ilgiliydi ve Clay-416 bu boyutta birinciydi. Ve son olarak, sizce tutuklu profillerinden hangisi "uydumculuk"ta (yasal yaptırımlara inanç, toplumu olduğu gibi kabul etme eğilimi ve başkalarındaki başkaldırı karşısında ayıplama) yüksek skoru almıştır? Clay-416'nın gardiyanlara karşı direniş hareketlerine en çok kim karşı çıkmıştı? Bu kişi genç yakışıklıımız Hubbie-7258'den başkası değildi!

Gardiyanlar arasındaki kıyaslamalara bakıldığında sadece birkaç bireysel profil diğerlerinden farklı, "atipik" olarak ortaya çıkıyordu. Öncelikle, ağabeyi Geoff'un zıddına "iyi gardiyan" John Landry'nin en yüksek Empati skorunu aldığını söyleyelim.

Gardiyan Varnish Empati ve Güvenilirlikte en düşük skorlara sahipken tertip ve düzen eğiliminde en yüksek skoru almıştı. Aynı zamanda diğer gardiyanlardan daha yüksek bir Makyavelist'ti. Bunlar birleştirildiğinde, çalışma boyunca gösterdiği soğuk ve etkin, mekanik ve diğerlerinden uzak halleri anlam kazanıyordu.

Bu bulgular bazı bireysel incelemelerde kişilik ölçümlerinin davranışı yordadığını gösterse de bunların, bizim hapisane ortamımız gibi yeni ortamlarda bireysel davranış örüntülerini kavramadaki işlevselliğine yönelik fazla genellemeler yapmaktan kaçınılıyoruz. Örneğin, ele aldığımız tüm ölçümler bazında Jerry-5486 tutuklular arasında en "normalüstü" olardı. Fakat kişilik envanterindeki skorlarıyla ikinci sırada gelen ve böylece "en normal" olarak tanımlanan Doug-8612'ydi. Deney öncesi "en normal" statüsüne bakıldığında, sorunlu halleri ve ardından çılgınca davranması pek de öngörülebilir bir durum değildi. Dahası, elimizde en kaba dört gardiyan ile daha ılımlı diğer gardiyanlar arasındaki farkı açıklayabilecek hiçbir kişilik verisi yoktu. Kişilik eğilimlerinden hiçbiri bu aşırı davranışsal varyasyonu açıklamaya yetmiyordu.

Tutuklulara karşı en kaba olan ve en sadist davranışları sergileyen iki gardiyanın, Hellmann ile Arnett'in kişilik skorlarına baktığımızda bir kişilik boyutu dışında bütün özelliklerde ortalama skorlar aldıklarını fark ettik. Diğerlerinden çok farklı olan tek skorları Erkeklik boyutundaydı. Aslında sezgileri yüksek bir kişilik kuramcısı, baş belası John Wayne karakterimiz olan Hellmann'ın Erkeklik skalasında başı çekeceğini varsaysaydı haklı olabilirdi. Halbuki durum bunun tam tersini işaret ediyordu: Hellmann Erkeklik skalasında diğer bütün gardiyanlardan düşük skor almıştı. Buna karşın Arnett gardiyanlar arasında en yüksek erkeklik skorunu almıştı. Psikodinamik analistler, şüphesiz, Hellmann'ın canı, boyundurukçu davranışlarını ve homofobik hareket icatlarını erkeksi olmayan ve muhtemelen gizil homoseksüel doğasına karşı bir tavır oluşumundan ibaret görürlerdi. Fakat analitik bir yafta yapıştırmadan evvel otuz beş yıllık

hayatında bu adamı bir koca, bir baba, bir işadamı ve toplum odaklı bir vatandaş gibi normal tanımlamaların dışına taşıyacak hiçbir belirti olmadığını vurgulamalıyım.

Duygu-durum Sıfat Özbildirimleri: Çalışma boyunca iki kere ve çalışma sonrası bilgilendirmenin hemen ardından bütün öğren-ciler anlık duygudurumlarını ifade eden bir sıfat listesinde kendilerine en uygun olanları belirlediler. Duygu sıfatlarını olumlu-olumsuz ve etken-edilgen duygu skorları oluşturacak şekilde birleştirdik. Tutukluların durumlarından gördüğümüz kadarıyla beklenebileceği üzere tutuklular olumlunun üç katı kadar ve gardiyanlardan çok daha fazla olumsuz duygudurumu ifade etmişlerdi. Gardiyanlar ise olumludan sadece biraz daha yüksek olumsuz duygudurumu beyan etmişlerdi. İki grup arasındaki ilginç bir başka fark ise tutukluların duygudurumundaki dalgalanmanın gardiyanlarınkine kıyasla daha fazla olmasıydı. Çalışma boyunca görece tutarlı olan gardiyanlarla karşılaştırıldıklarında tutuklular iki ila üç kat fazla duygudurum değişkenliği göstermişlerdi. Etkenlik-Edilgenlik boyutuna bakıldığında, tutuklular iki kat daha yüksek skor almışlar, yani gardiyanlara kıyasla iki kat daha fazla içsel "ajitasyon" hissetmişlerdi. Hapishane deneyi hem tutuklular hem de gardiyanlar üzerinde olumsuz bir duyguduruma yol açmış olsa da tutukluların üzerindeki yan etkileri çok daha derin ve dengesizdi.

Erken salınanlarla deney sonuna kadar kalan tutuklular kıyaslandıklarında, erken salınanların duygudurumu belirgin biçimde daha olumsuzdu; depresyon ve mutsuzlukla ifade edilebilirdi. Katılımcılara çalışmanın tamamlandığının bildirilmesinin hemen ardından duygudurum skalaları üçüncü kez uygulandığında (erken salınan katılımcılar da çalışma sonrası açıklama için geri dönmüşlerdi) olumlu duygulardaki artışın belirgin olduğu gözlemlenmişti. Artık "eski tutuklu" olanların hepsi kendilerini tanımlamak için daha olumlu ve daha az olumsuz sıfatlar kullanmışlardı. Ortalama 15 kadar yüksek olan olumsuz duygu yükü 5'e inmiş ve ortalama 6 olan olumlu duygu yükü

17'ye çıkmıştı. Buna ek olarak çalışma sonunda kendilerini önceye kıyasla daha az edilgen hissediyorlardı.

Genel olarak, erken salınan tutuklularla altı gün boyunca deneye dayanan tutuklular arasındaki duygudurum farklılıkları ortadan kalkmıştı. Çalışma sonunda her iki gruptaki öğrencilerin de çalışma öncesi normal duygusal tepki seviyesine döndüğünü tespit edebilmek beni rahatlatmıştı. Bu normalliğe dönüş, öğrencilerin alışılmışın dışındaki rollerini oynarken yaşadıkları depresyon ve stres tepkilerinin "durumsal özelliğine" işaret ediyor gibiydi.

Bu son bulgu farklı şekillerde yorumlanabilir. Zorluk çeken tutukluların duygusal durumu deney sonlanır sonlanmaz normal seviyeye döndüğüne göre hapisane deneyinin duygusal etkisi geçiciydi. Dikkatlice seçtiğimiz katılımcıların "normallliği"yle ilgili de bir çıkarım yapılabilirdi ve tabii bu hızlıca normale dönme durumu da onların mukavemetine işaret ediyordu. Fakat bütün tutuklularda görülen aynı tepki farklı kaynaklardan gelmiş de olabilirdi. Altı gün boyunca kalmaya devam etmiş olanların yeni buldukları özgürlükten ve bu zorlu sınava dayanamamış olmalarından duygu seviyeleri normale dönmüş olabilirdi. Erken salınanlarsa artık duygusal strese maruz değillerdi ve olumsuz durumdan uzaktayken kısa sürede duygu seviyeleri normale dönmüş olabilirdi. Belki olumlu tepkilerinin bir kısmını tutuklu arkadaşlarının salınması karşısında duydukları şükrana, yani arkadaşları içeride kalmaya ve zorlu sınava katlanmaya devam ederken onların erken çıkmaktan duyabilecekleri suçluluk yükünden kurtulmaya atfedebiliriz.

Gardiyanların bir kısmı deneyin planlandığı üzere bir hafta daha devam etmesini istediklerini ifade etmiş olsa da, grup olarak onlar da çalışmanın sonlanmasından memnundı. Ortalama olumluluk skorları iki katından daha fazla (4'ten 10.2'ye) yükselmiş ve zaten düşük olan olumsuzluk skorları (6) daha da düşmüştü (2). Sonuçta grup olarak onlar da hapisane ortamında korkunç şartlar yaratma rollerine rağmen duygusal bütünlük ve dengelerini yeniden sağlamayı başarmışlardı. Duyguların bu

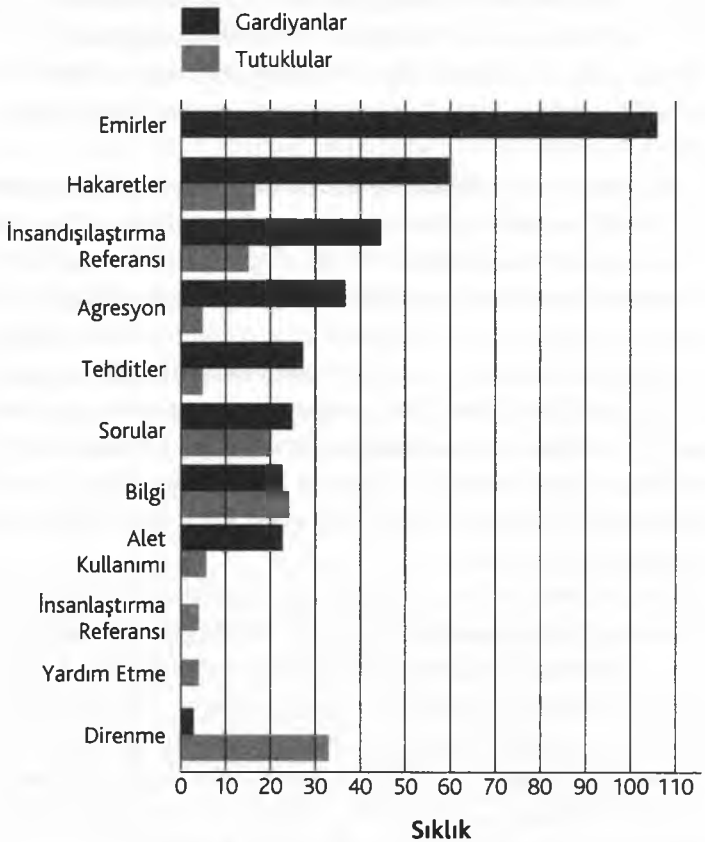
şekilde yeniden düzenlenmiş olması bu genç adamların bir kısmının yaptıklarından ve istismarı durduramamalarından dolayı sorunlar yaşamadıkları anlamına gelmiyordu; bunu deney sonrası tepkilerinden ve tutulan günlüklerden anlayabiliyorduk.

Video Analizi: Tutuklular ile gardiyanlar arasındaki etkileşimlere yönelik video kayıtlarında birbirinden görece, farklı yirmi beş olay ayırt edilebilmişti. Her bir olay veya durum on farklı davranışsal veya sözel kategori üzerinden değerlendirildi. Çalışmayla ilgisi olmayan iki değerlendirmeci birbirlerinden bağımsız olarak bu kayıtları skorladı ve skorlamalarındaki benzerlik seviyesi yeterli bulundu. Bu kategoriler soru sorma, emir verme, bilgi sunma, insansılaştırma (olumlu) veya insandışılaştırma (olumsuz) referansları kullanma, tehdit etme, karşı koyma, başkalarına yardım etme (belirli amaçlar için), alet kullanma ve agresif davranmaydı.

Bu sonuçları özetleyen figürde de görülebileceği üzere gardiyanlarla tutuklular arasındaki etkileşimlerde genel olarak olumsuz ve düşmancıl iletişim yolları fazlaca kullanılmıştı. Kendine güvenli hareketler çoğunlukla gardiyanların imtiyazındaydı, tutuklularsa çoğunlukla görece edilgen bir duruş çiziyorlardı. Kaydettiğimiz farklı durumlarda gardiyanların göze çarpan en belirgin özellikleri şu şekildeydi: emirler verme, tutukluları aşığılama, tehdit etme ve onlara karşı aletler kullanma.

GARDİYAN VE TUTUKLU DAVRANIŞLARI⁶

En başlarda, belirgin olarak ilk birkaç gün ve Clay-416 açlık grevine başladığında, tutuklular gardiyanlara karşı direniyordu. Tutuklular diğerlerine olumlu bir şekilde insancıl yaklaşıyor, sorular soruyor, bilgi veriyor ve nadiren, baskı kuran gardiyanların bir özelliği haline gelmiş olumsuz davranışlarda bulunuyorlardı. Bu durumun çalışmanın ilk birkaç gününde olduğunun yeniden altını çizmek isterim. Buna karşın altı günlük çalışmamız boyunca en nadir gözlemlediğimiz iki davranış diğerlerini insansılaştırma ve başkalarına yardım etmeydi. Kayıtlarda sa-

dece bir yardım örneği vardı: iki tutuklu arasında bir insan için endişelenmeye dair tek bir insansı belirti ...

Kayıtlar çalışma boyunca gözlemlenenleri aynı zamanda nicel olarak ortaya koyuyor; buna göre gardiyanların artan bir şekilde tutukluları istismar ettiği sonucuna varabiliriz. Gardiyan-tutuklu etkileşimlerinin ilk ikisini son ikisiyle kıyaslarsak eşit zaman biriminde ilk iki kayıta bireydışlaştırmaya yönelik hiçbir gösterge yokken son iki kayıta ortalama 5.4 oranında aşırı bir bireydışlaştırma bulunuyor. Benzer şekilde, ilk iki kayıta gardiyanların kullandığı aşağılayıcı sözlerin ortalaması sadece

0.3 iken aynı zaman biriminde son gün bu ortalamanın 5.7'ye çıktığını görüyoruz.

Bu video kayıt verisine dayalı yapılan zaman analizinin gösterdiğine göre tutuklular ise zaman geçtikçe daha az davranış sergilemeye başlamışlardı. Zaman içinde tüm davranışsal kategorilerde genel bir düşüş gözlemleniyordu. Günler, geceler geçtikçe tutuklular daha az girişimde bulunmaya başlamış ve gitgide daha pasifleşmişlerdi.

Video analizi aynı zamanda John Wayne'in gece nöbetinin diğer iki nöbete kıyasla tutuklular için en zoru olduğunu göstermişti. Bu zorlu ve acımasız nöbet sırasında gardiyanların davranışı nöbet öncesi ve nöbet sonrası davranışlarından büyük ölçüde farklıydı; daha çok emir vermişler (standardize edilmiş zaman birimi dahilinde ortalama 4.0'a kıyasla 9.3), iki katından daha fazla tutukluları aşağılayıcı sözler sarf etmişlerdi (2.3'e kıyasla 5.2). Aynı zamanda diğer nöbetlerdeki gardiyanlara oranla tutuklulara daha agresif cezalar vermişlerdi. Arnett'm nöbetindeki en örtük agresif sözler bu analizlerde tespit edilmemişti.

Ses Kayıt Analizi: Belirli zaman aralıklarıyla, ekipten birinin gardiyanlar ve tutuklularla yaptığı görüşmeler ve hücrelerde tutukluların arasındaki konuşmalar gizli mikrofonlar kullanılarak kayda alınmıştı. Bu sözel davranışların doğasını ortaya çıkarmak üzere dokuz farklı kategori belirlenmişti. Video analizlerinde olduğu üzere ses kayıtlarındaki sözel davranışlar da iki bağımsız değerlendirici tarafından güvenilirlik kriterlerini karşılayacak şekilde dokuz kategoriye ayrılmıştı.

Soru sorma, bilgi verme, talepte ve istekte bulunma ve emir vermeye ek olarak diğer kategoriler eleştiri odaklıydı. Bunlar olumlu/olumsuz görünüş, olumlu/olumsuz özdeğerlendirme, bireyleştirme/birey dışılaştırma kaynakları, çalışmaya devam etme/etmeme arzusu, gelecekte olumlu/olumsuz davranma yatkınlığıydı.

Gardiyanların neredeyse tutukluların birçoğu kadar olumsuz görünüşü ve olumsuz özdeğerleri olduğunu görmek bizi

şaşırtmıştı. Aslında “iyi gardiyanımız” Geoff Landry bütün tutuklulardan daha olumsuz özdeğer ve Doug-8612 kodlu tutuklu dışında bütün diğer tutuklulardan daha olumsuz duygulanım ifade etmişti. Tutuklularla görüşmelerimize genel olarak duygulanım, özdeğer ve (birincil olarak agresifliğe ve durumlarına yönelik görünüşe) yatkınlıklarında olumsuzluk damga vurmuştu.

Bu görüşmeler çalışma sonuna kadar kalan tutuklularla erken salınan tutuklular arasında da yaşadıkları deneyimin duygusal yükü açısından belirgin farklılıklar ortaya koyuyordu. Görüşme başına ortalama olumsuz görünüş, olumsuz duygulanım, olumsuz özdeğer ve agresif meyil karşılaştırmaları yaptık. Buna göre erken salınan tutuklular, içeride tıklı kalan arkadaşlarına kıyasla daha olumsuz beklenti, duygulanım ve özdeğer ifade etmiş, dört kat daha fazla agresyon eğilimi göstermişlerdi. Bu ilginç örüntüler istatistik anlamlılık seviyesine oldukça yakın bulunmuştu.

Hücrelere gizli kayıt cihazları yerleştirilmesi tutukluların sayımlar, zorunlu görev bölüşümleri ve diğer toplu olaylar dışında kendi aralarında tartıştıkları konulara yönelik bilgilenmemizi sağlamıştı. Hatırlarsanız her bir hücreye birbirine tamamen yabancı üçer tutuklu yerleştirilmişti. Toplu geçirilen zamanlarda laflamalara izin verilmediğinden tutuklular ancak hücre içinde yalnızken birbirlerini tanıma fırsatı elde edebiliyorlardı. Sınırlı yaşam alanları ve iki hafta boyunca etkileşimde bulunma beklentileri göz önünde bulundurulduğunda tutukluların birbirleriyle bağ kurmaları için ortak ilgi alanları arayacaklarını varsaydık. Üniversite hayatları, bölümleri, meslekleri, kız arkadaşları, tuttukları takımlar, müzik zevkleri, hobileri, çalışma sonlanınca yazın geri kalanında ne yapacakları veya kazandıkları parayla ne yapmayı planladıklarına yönelik konuşmalarını duymayı bekliyorduk.

Tüm bunlar söz konusu bile değildi! Bu beklentilerimizin hiçbiri karşılanmamıştı. Tutuklular arasında geçen konuşmaların %90'ı hapisaneyle ilgili konular hakkındaydı. Sadece %10'luk bir kısımda hapisane hayatıyla ilgili olmayan kişisel ve otobiyografik bilgi alışverişinde bulunmuşlardı. Tutuklular çoğunlukla yemekler, gardiyanların istismar yöntemleri, protesto komitesi oluşturmak, kaçış planları yapmak, ziyaretçilerin ve diğer

hücrelerdeki ve tecritteki tutukluların neler yaptıklarıyla ilgili olarak konuşmuşlardı.

Gardiyanların istismarlarından ve gündelik işlerle dolu yoğun programlarından sıyrılma imkânı bulduklarında tutuklu rollerinden uzaklaşarak sosyal etkileşim halindeyken bireysel benliklerini yapılandıracaklarına tam da bunun tersini yapmışlardı. Tutuklu rolü, bireysel karakterlerinin tüm ifadelerini yönlendiriyordu. Hapishane bağlamı görünüşlerine ve endişelerine işlemiş ve onları şimdiki zaman yöneliminin içine hapsetmişti. Benlik sunumunun gözetim altında veya gözlerden uzak olması bir şey değiştirmiyordu.

Geçmişlerini ve gelecek beklentilerini paylaşmadıklarından tutukluların diğer tutuklular hakkındaki bilgileri, o anda nasıl davrandıklarına yönelik gözlemlerine dayanıyordu. Yukarıda elde ettiğimiz bilgilerden anladığımız üzere sayımlar ve diğer zorunlu aktiviteler sırasında görmek zorunda kaldıkları tek şey genellikle birbirlerinin olumsuz imgeleriydi. Bu imge arkadaşları hakkında kişilik izlenimleri kurgulayabilecekleri mevcut tek temeldi. Anlık duruma odaklandıklarından tutuklular deneyimlerinin olumsuz yönlerini güçlendirecek bir zihniyeti de canlı tutuyorlardı. Genel olarak kötü durumlarla başa çıkmak için onlara iç rahatlatıcı bir geçmişle birleşik daha iyi, farklı bir gelecek canlandıran zamansal perspektifler kullanmıştık.

Tutuklu zihniyetinin bu şekilde kendi kendine körüklenmesi daha da zararlı bir sonuç doğurmuştu: Tutuklular gardiyanların kendileri hakkında oluşturdukları olumsuz imgeleri benimseyip kabullenmişlerdi. Tutuklular arasındaki hücre içi etkileşimlerin yarısı destekleyici ya da yardımlaşıcı nitelikte değildi. Daha da kötüsü tutuklular diğer tutuklu arkadaşları için her değerlendirme yaptıklarında %85 oranında aşağılayıcı ve küçük düşürücü ifadeler kullanmışlardı! Bu yüzdeler istatistiksel olarak anlamlı seviyedeydi: hapis hayatıyla ilgili konular hapis hayatıyla ilgili olmayan konulara kıyasla sadece %1 oranında bir şans ihtimaliyle daha fazla odak noktası olmuştu ve diğer tutukluların olumsuz özelliklerle değerlendirilmeleri olumlu özelliklerle değerlendirilmelerine kıyasla sadece %5 oranında bir şans ihtima-

liyle gerçekleşmişti. Yani bu tarz davranışsal etkiler *gerçektir* ve tutukluların hücrelerindeyken konuştukları rasgele dalgalanmalara atfedilemezdi.

Hapishanenin baskıcı tutumunu bu şekilde içselleştirdiklerinden tutuklular diğer arkadaşlarına yönelik izlenimlerini öncelikli olarak onları aşağılanırken, koyunlar gibi boyun eğerken veya aşağılayıcı işleri yaparken izleyerek edinmişlerdi. Başkaları için saygı duymıyorken kendi özsaygılarını nasıl koruyabilirlerdi ki? Beklenmedik olan bu son bulgu bana “şiddet uygulayanla özdeşleşme” olgusunu hatırlatıyor. Bruno Bettelheim,⁷ Nazilerin toplama kamplarında tutsakların baskıcılarında (ilk defa Anna Freud tarafından kullanılmıştır) var olan gücü içselleştirme şekillerini tanımlamak için bu terimi kullanmıştı. Bettelheim bazı tutsakların başlarındaki Nazi gardiyanları gibi davranarak diğer tutsakları istismar ettiklerini ve hatta SS üniformaları giydiklerini gözlemlemişti. Düşmancıl ve öngörülemez bir varoluşu devam ettirmeyi ümitsizce isteyen kurban, karşısındaki baskıcının ne istediğini hisseder ve ona karşı gelmek bir yana dursun onun imgesini benimser. Güç sahibi gardiyanlarla güç yoksunu tutuklular arasındaki korkutucu güç dengesizliği bunun gibi zihinsel oyunlarla psikolojik anlamda küçültülür. Kişi –zihninde– düşmanıyla bir olur. Benlik sanrsı kişinin gerçek durumu algılamasını engeller, etkin eylemi, başa çıkma mekanizmalarını veya karşı koyma eğilimini bastırır ve arkadaşları acı çekerken empati kuramamasıyla sonuçlanır.⁸

Yaşam bir iyi aldanma sanatıdır ve aldatmanın başarısı sıradanlaşmasına ve kesintisiz devam etmesine bağlıdır.

—William Hazlitt, Gösteriş Üzerine, *Yuvarlak Masa*, 1817.

SHD'DEN ÇIKARILACAK DERSLER VE İLETİLER

Tutuklu ve gardiyan rolüne bürünen bu genç adamların belirli davranışsal tepkilerinden ve bireysel özelliklerinden yola çıkarak bu araştırmanın ortaya koyduğu daha geniş kavramsal ko-

nuları, öğretebileceği dersleri, anlamları ve verebileceği mesajları değerlendirmenin zamanı geldi.

Bilimin Gücü

Bir bakış açısına göre SHD, sosyologların, suç bilimcilerin ve tutuklu anlatılarının ötesinde hapis hayatının kötülükleri hakkında yeni bir şey söylemiyordu. Hapishaneler, insan doğasında kötü ne varsa ortaya döken gaddarlık yerleridir. Yapıcı rehabilitasyondan ziyade daha fazla şiddet ve suç teşvik ederler. %60'ın üzerinde olan yeniden suç işleme oranları ağır suçlardan hüküm giyenlerin hapishane kapılarını aşındırdıklarının en iyi kanıtıdır. Peki, SHD toplumun suç kontrolü amacıyla kullandığı *başarısız hapishane deneylerine* ek olarak bize ne katıyor? Sanıyorum bu sorunun cevabı deneyimizin temel protokolünde gizli.

Gerçek hapishanelerde hapishane ortamının ve hapishanede bulunanların durumları birbirinden ayrıştırılamaz, iç içe geçmişlerdir. Palo Alto Polis Departmanı'nda amirle yaşadığım ilk konuşmayı hatırlatayım. Olguları açıklamak için neden herhangi bir hapishaneye gözlem yapmaya gitmeyip de bir deney tasarlama çabasına girdiğimizi anlatmaya çalışmıştım. Bu deney, sanal bir hapishanenin, içinde yaşayan gardiyan ve tutuklulara nasıl bir etkisi olduğunu ölçme amacıyla tasarlanmıştı. Çeşitli deneysel kontroller yoluyla, gerçek hayatta mümkün olmayacak birçok farklı şey yapma ve bunlara bağlı olarak çıkarımlarda bulunma imkânımız olmuştu. Sistematik seçme prosedürleri mümkün olduğunca normal, ortalama ve sağlıklı olan, antisosyal davranış, suç veya şiddet geçmişi bulunmayan kişileri hapishaneye almamızı sağlamıştı. Dahası çalışmaya katılanlar üniversite öğrencileri olduğundan daha düşük eğitilmiş akranlarına kıyasla ortalama üstü zeki, düşük önyargılı ve gelecekleri hakkında daha güvenliydiler. Böylelikle, deneysel araştırmanın belkemiği olan seçkisiz atamanın doğası gereği bu iyi çocuklar, hangi rolde olmak istedikleri göz önünde bulundurulmaksızın rasgele olarak gardiyan veya tutuklu rolüne atanmışlardı. Şans ihtimali ortadan kaldırılmıştı. Diğer deneysel kontroller, deneyin etkisi-

ni araştırma deseni ölçütleri kıstasında belirlemek için bir arada kullanılabilecek sistematik gözlem, çeşitli tiplerde kanıt birikimi ve istatistiksel analizden oluşuyordu. SHD protokolü bireyi mekândan, kişilik özelliklerini durumdan, “iyi elmaları” “çürük sepetinden” ayırmıştı.

Yine de her araştırmanın “yapaylık” ihtimalini, yani ancak gerçek dünyadaki karşılığının bir taklidi olduğunu kabul etmeliyiz. SHD gibi kontrollü deneysel araştırmaların veya sosyal psikolojik çalışmaların yapaylığına rağmen, ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere bu tür araştırmalar “dünyanın gerçekliğinin” temel özelliklerini yakalayacak şekilde büyük bir hassaslıkla yürütüldüğünde sonuçları hatırı sayılır ölçüde genellenebilir olmaktadır.⁹

Hapishanemizin, hissedilebilir birçok özelliğinden ötürü gerçek hapishaneye benzemediği ortadaydı fakat hapishane deneyiminin özünü oluşturduğunu düşündüğüm hapis kalmanın temel psikolojik öğelerini içeriyordu. Şunu belirtelim ki bir deneyden yapılan çıkarımlar akla daima iki soru getirmelidir. İlki “Neye kıyasla?”, ikincisi ise “Bunun dış geçerliği –açıklamaya çalıştığı gerçek dünya paralelliği– nedir?”. Böyle araştırmaların değeri genelde altta yatan süreçleri aydınlatma, nedensel ilişkileri belirleme ve gözlenir bir etkinin aracı değişkenlerini oturtma kapasitelerine bağlıdır. Dahası deneyler, istatistiksel anlamlılık derecesini karşıladıkları takdirde ortaya şans faktörü sayılamayacak kadar kuvvetli nedensellik ilişkileri çıkarabilirler.

Sosyal psikolojinin duayen kuramcısı ve araştırmacısı Kurt Lewin, onyıllar evvel deneysel sosyal psikoloji bilimini savunmuştu. Lewin, kavramsal ve uygulamalı olarak gerçek dünyadan anlamlı konular soyutlayıp bunları deneysel laboratuvarında test etmenin mümkün olduğunu belirtmişti. İyi desenlenmiş çalışmalar ve dikkatlice yürütülen bağımsız değişken (davranışsal yordayıcılar olarak kullanılan öncül faktör) manipülasyonlarıyla, alan çalışmalarında veya gözleme dayalı çalışmalarda kurulması mümkün olmayan bazı nedensel ilişkilerin kurulabileceğini düşünmüştü. Fakat Lewin bunun bir adım ötesine geçip elde edilecek bu bilgilerin sosyal değişimi etkilemek için kullanılabileceğini, araştırma temelli sonuçların toplum ve insan işleyi-

şini hem anlamak hem de değiştirip iyileştirmeye çalışmak için kullanılabileceğini savunmuştu.¹⁰ Ben de onun bu ilham verici liderliğini takip etmeye çalıştım.

Gardiyan Güç Değişimleri

Güç algımız, bir adamın kalbini kırdığımızda, onun kalbini kazandığımızdakinden daha yoğun ve canlıdır.

—Eric Hoffer, *Aklın Muhteris Çağı* (1954)

Seçkisiz olarak gardiyan rolüne atanan gönüllülerimizden bir kısmı yeni buldukları bu gücü kısa sürede sadistik davranışlar –küçük düşürme, aşağılama ve gece gündüz tutukluların canını acıtma– sergileyerek istismar etmeye başlamıştı. Bu davranışları, 1. Bölüm’de önerilen psikolojik kötülük tanımına uyuyordu. Diğer gardiyanlarsa rollerini sert ve talepkâr bir tavırla, özellikle istismarcı davranmayarak fakat eziyet gören tutuklulara da sempati beslemeyerek icra etmişlerdi. Gardiyanlardan, “iyi” olarak tanımlanabileceğimiz birkaçıysa gücün cazibesine direnmiş ve tutukluların durumları karşısında zaman zaman hassas bir tavır sergileyerek birine elma vermek, bir diğerine sigara ikram etmek gibi ufak iyiliklerde bulunmuşlardı.

Dehşet boyutu ve onu yaratıp güçlendiren sistemin karmaşıklığı açısından SHD’den çok farklı olmasına rağmen Auschwitz Ölüm Kampı’nda yer alan Nazi SS doktorlarıyla bizim SHD gardiyanlarımız arasında ilginç bir paralellik vardı. Tıpkı bizim gardiyanlarımız gibi bu doktorlar da üç grup altında ele alınabilirdi. *Nazi Doktorları*’ndaki Robert Jay Lifton’a göre “soykırım sürecine rahatça katılan ve hatta cinayetler sırasında ‘ek görevler’ üstlenen hevesliler, cinayetlere az çok metodolojik anlamda katkıda bulunup yapmaları gerektiğini düşündüklerinden ne bir gram eksikliğini ne de bir gram fazlasını yapanlar ve sadece gönülsüzce cinayetlere iştirak edenler” vardı.¹¹

Bizim çalışmamızda işini gönülsüzce yapan bir gardiyan olmak “olağan halde iyi” olmak anlamına geliyordu. Tutuklular için ufak iyiliklerde bulunmak basitçe vardiya arkadaşlarının

şeytani hareketlerine tezat olarak düşünülebilirdi. Daha önce belirttiğim üzere bu gardiyanlardan hiçbiri “kötü” gardiyanların tutukluları istismar etmelerine engel olmamış, görevlilere şikâyetle bulunmamış, işten erken çıkmamış ya da işe geç gelmemiş veya acil durumlarda daha fazla çalışmayı reddetmemişlerdi. Dahası hoş bulmayabilecekleri görevleri yapmak için ek ücret de istememişlerdi. Onlar, daha ileride detaylıca tartışacağımız ‘Eylemsizliğin Kötülüğü Sendromu’nun bir parçasıydılar. Hatırlarsanız en iyi gardiyanımız Geoff Landry en kötü gardiyanımız Hellmann ile gece vardiyasında birlikte çalışmış, “sakinleşmesi” için hiçbir hamlede bulunmamış, ona bunun “sadece bir deney” olduğunu, tutuklu rolü yapan bu çocuklara eziyet edilebilecek hiçbir durumun olmadığını hatırlatmamıştı. Bunların yerine, kendi ifadelerinden de gördüğümüz üzere, Geoff sadece sessizlik içinde –diğer tutuklularla beraber– üzüntü çekmişti. Bilincini yapıcı eyleme dönüştürseydi, bu iyi gardiyan, tutuklulara karşı artan istismarı kendi vardiyası sırasında durdurmakta anlamlı bir etki yaratabilirdi.

Farklı üniversitelerdeki okutmanlık deneyimim boyunca öğrencilerin büyük kısmının, amaçlarına ulaşmak için zekânın ve sıkı çalışmanın yeterli olduğu kendi dünyalarında istediklerini elde ettiklerinden güç konularıyla pek ilgili olmadıklarını fark ettim. İnsanlarda çok fazla güç varsa ve bunu korumaları gerekiyorsa ya da yeteri kadar güçleri yoksa ve daha fazlasını istiyorlarsa güç bir soruna dönüşür. Halbuki gücün kendisi birçok insan için amaca dönüşmüştür çünkü gücü olanın tüm kaynaklara erişimi vardır. Eski devlet adamı Henry Kissinger bu tuzağı “gücün afrodizyak etkisi” olarak adlandırmıştır. Bu tuzak aynı zamanda genç ve güzel kadınları çirkin, yaşlı fakat güçlü erkeklerle oyuncak eder.

Tutuklu Patolojileri

Her nerede biri iradesine karşı hareket ederse, orası onun hapisanesi olur.

—Epictetus, *Söylevler*, MS İkinci Yüzyıl

Öncelikli odağımız gardiyanlardan ziyade tutuklu rolüne atan-
nanların yeni düşük ve güçsüz statülerine nasıl uyum sağla-
dıklarıydı. Kısa bir süre önce Stanford'da verdiğim tutukluluk
psikolojisi dersiyle bütün yazımı geçirdiğimden onların yanında
olmaya meyilliydim. Carlo Prescott bizi gardiyanların aşağılama
ve istismar hikâyeleriyle etkilemişti. Diğer tutuklulardan da bir-
birlerini nasıl cinsel olarak istismar ettiklerini ve çete savaşlarını
ilk ağızdan dinlemiştik. Haliyle Craig, Curt ve ben içten içe tu-
tukluların tarafını tutuyor ve gardiyanların onlara karşı kullana-
cakları her baskıya direneceklerini ve aşağılanmalarına rağmen
kişisel gururlarını koruyabilmelerini ümit ediyorduk. Kendimi
Cool Hand Luke filminde tasvir edilen akıllı ve direnişçi tutuklu
olarak hayal edebiliyordum fakat onun gardiyanı olarak hayal
etmem imkânsızdı.¹²

Tutukluların kısa süre içinde ayaklanıp gardiyanların onlara
verdiği ayak işlerinin yoğunluğuna, keyfi kural yaptırımlarına
ve yorucu sayım bekleyişlerine meydan okumalarından mem-
nunduk. Gazetemizde yayınlanan "hapis hayatıyla ilgili bir ça-
lışma" ilanımız yoluyla katıldıkları bu hapis hayatından beklen-
tileri boşa çıkmıştı. Birkaç saatlik zorunlu ayak işlerinin arasına
serpiştirilmiş okuma, dinlenme, bazı oyunlar oynama ve yeni
insanlarla tanışma zamanları olmasını beklemişlerdi. Aslında bu
-tutuklular ayaklanmadan ve gardiyanlar kontrolü ele almadan
önce- bizim esas planımızdı. Hatta onlar için film geceleri bile
düşünmüştük.

Tutuklular özellikle gece gündüz maruz kaldıkları sürekli
istismardan, mahremiyet yoksunluğundan ve görevlilerin gö-
zetmenliğinden, kuralların ve rasgele cezaların keyfi yaptırı-
mından ve dar, kısır yaşam alanlarından üzüntü duyuyorlardı.
Ayaklanma başladıktan sonra gardiyanlar yardım istemek için
bize başvurduklarında geri çekilip kararm kendilerine ait oldu-
ğunu belirtmiştik. Bizler müdahalede bulunmak istemeyen göz-
lemcilerdik. Bu ilk safhalarda ben henüz tam olarak bir denetçi
zihniyetine bürünememiştim; daha ziyade veriyle ve gardiyan
rolü oynayan bu katılımcıların böyle acil bir durumda nasıl tepki
verecekleriyle ilgilenen temel sorumlu araştırmacıyım.

Doug-8612'nin krizi ayaklanmanın kurgulanmasına yardım etmesinden hemen sonra gerçekleşmiş ve bizi hazırlıksız yakalamıştı. Hepimiz, tutuklulara karşı hareketlerin yanlış olduğunu acı acı haykıran bu adam tarafından sarsılmıştık. "Bu osuruktan bir simülasyon. Burası bir hapishane değil! Ayrıca sikeyim Dr. Zimbardo'yu da!" diye bağırduğunda onun bu cesaretine hayran kalmıştım. En az görüldüğü kadar eziyet çektiğine inanmakta zorluk yaşıyorduk. İlk salınmak istediğinde onunla yaptığım konuşmayı hatırlarsanız ona muhbir olması karşılığında yapılan eziyetlerden muaf bir hücre hayatı şansı sunmuştum. Craig Haney'nin, Doug-8612'nin kriziyle başa çıkabilmek için zor bir karar vererek sadece otuz altı saat sonra onu deneye geri gönderdiğini de hatırlatalım.

Deneyciler olarak hiçbirimiz böyle bir olay yaşanacağını öngörememiştik ve haliyle hiçbirimizin acil durum planı yoktu. Öte yandan bu genç adam Stanford Hapishanesi'ndeki kısa tecrübesinden bizim beklediğimizden çok daha fazla rahatsız olmuştu. Böylece deneysel sebepleri bir kenara bırakıp etik ve insancıl sebeplere tutunarak 8612 numaralı tutukluyu bırakmaya karar verdim.

Kimsenin bu kadar çabuk stres tepkileri vermeye başlamaya-
cağına yönelik bu beklentimizi yanlışlayan bu durumu nasıl açık-
lamıştık? Craig yanlış yönelimli nedensel atfımızı şöyle hatırlıyor:

Üzerinde çok düşünmeden hem doğal hem de sakinleştirici bir açıklamaya tutunmuştuk. Doug 8612'nin geçirdiği sinir krizinin sebebi zayıflığı ya da canlandırılan hapishane şartlarına karşı aşırı hassas olmasına yol açabilecek bir kişilik sorunu olmalıydı! Aslında eleme prosedürlerimizin sorunlu bir insanı dahil etmemize yol açacak kadar hatalı olduğundan endişelenmeye başlamıştık. Ancak daha sonraları bu bariz ironiyi görmeye başlamıştık: Çalışmamızda durumsal güçleri kanıtlayan bu ilk beklenmedik ve sıra dışı durumu "kişilik eğilimleri açısından" açıklamış ve böylece bu çalışmayı tasarlarken eleştirdiğimiz ve meydan okuduğumuz düşünüş tarzına yenilmiştik.¹³

Biraz geriye dönelim ve o zamanki kafa karışıklığının ne boyutta olduğunu anlamak için Doug 8612'nin bu deneyim karşısında verdiği son tepkilere bir bakalım:

“Deneyden ayrılmak istediğime karar verdim, sonra da sizinle konuşmaya geldim işte ve siz ‘olmaz’ dediniz, bana kötü davrandınız. Sonra geri döndüğümde sizin bana kötü davrandığınızı fark ettim ve bu beni çıldırttı. Böylece, bir şekilde dışarı çıkmaya kesin karar verdim ve bunun için her şeyi yapacaktım. Dışarı çıkmamı sağlayacak planlar yapmaya başladım. Kimseye veya hiçbir şeye zarar vermeden bunu yapmanın en kolay yolu çıldırmış gibi hareket etmektir. Tecritteyken bilinçli bir şekilde bunu planladım ve Jaffe’yle konuşmaya gittiğimde bunu biliyordum. Enerjimi tecrit odasında harcamak istemedim, Jaffe’ye saklamak istedim. Dışarı çıkacağımı biliyordum; hem sonra çok üzgün olduğum anlarda da durumu manipüle ederek üzgün oluyordum... Bilirsiniz işte, üzgün değilseniz üzgünmüş gibi nasıl davranabilirsiniz ki? Tıpkı kişinin gerçekten deli olmadıkça deli gibi davranamaması gibi bir şey... Gerçekten üzgün müydüm yoksa kendimi üzgün olmaya mı yönlendirmiştim emin değilim... Zenci çocuğa, bir de adı neydi, Carter’a kızmıştım. Ve Dr. Zimbardo, sanki ben bir köle falanmışım gibi anlaşıma imzalatmanız, sonrasında da benimle oynamanız... Tabii siz ne yapabiliydiniz, sizin adamlarınız bunları bir deney için yapmak zorundaydı.”¹⁴

DURUMLAR NEDEN ÖNEMLİDİR?

Bazı kuvvetli sosyal ortamlarda insan doğası, Robert Louis Stevenson’un sürükleyici hikâyesi *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*’da olduğu gibi kimyasal bir değişim kadar etkili bir değişim geçirebilir. Sanırım SHD’ye yıllardır süregelen ilginin kaynağı bu deneyin “karakter değişimlerini”, yani iyi insanların üzerlerinde etki sahibi olan durumsal güçlere yanıt olarak bir anda nasıl kötülüğün savunucuları olan gardiyanlara veya patolojik pasif kurbanlara dönüştüklerini açıkça ortaya koymaktaki başarısıydı. İyi insan-

lar kötü şekillerde davranmaya itilebilir, özendirilebilir ve yönlendirilebilirlerdi. Aynı zamanda, bireysel kişilik, karakter ve ahlak sabitliğine ve tutarlılığına dair algımıza meydan okuyacak şekilde insan doğasına etkileri olabilecek bütüncül durumlara itildiklerinde akıldışı, aptalca, özyıkımcı, antisosyal ve akılsızca davranmaya yöneltilebilirler.¹⁵

Bizler insanların içindeki temel ve değişmez iyiliğe, dışsal kuvvetler karşısında gösterebilecekleri direnç, akılcı değerlendirmelerine ve durumsal tahrikleri reddedebileceklerine inanmak isteriz. İnsan doğasını Tanrısal özelliklerle, bizi hem doğru hem de bilge kılan ahlaki ve akılcı prensiplerle bezeriz. İnsanın deneyimlerinin karmaşasını İyi ile Kötü arasında somut bir sınır çizerek basitleştiririz. Bu sınırın bir tarafına "Biz"i, "Kanımız"ı, "Türümüz"ü, diğer tarafa "Onlar"ı, "Kanı Farklılar"ı, "Öteki Tür"ü koyarız. Şu ikileme bakın ki durumsal güçlere yenilmezlik mitini yaratırız ve durumsal güçlere yeteri kadar dikkat etmeyerek kendi yıkımımızı sağlarız.

SHD, (12. ve 13. Bölümlerde bahsedildiği üzere) birçok başka sosyal bilim çalışmaları gibi kabul etmek istemediğimiz bir mesajı ortaya çıkarmaktadır: Sosyal güçlerin kısılcına yakalandığımızda birçoğumuz inanılmaz karakter değişimleri geçirebiliriz. Bu kısaçaların arasında değilken yapacağımızı düşündüklerimiz, bu ağın içine girdiğimiz anda dönüşeceğimiz şeye ve yapabileceklerimize hiç de benzemez. SHD, Kötü Durumlarda İyi Benliğin galip geleceğine yönelik basit anlayışımızı bırakmamız için bir kurtarma çağrısıydı. Böyle durumlarda yapabileceğimiz en iyi şey, sadece bu potansiyel gücün bizimle aynı ortamda bulunan diğerlerini zehirleyebileceği gibi bizi de zehirleyebileceğinin farkında olarak bu olumsuz durumsal etkilerden uzak kalmaya, bunları önlemeye, değiştirmeye ve bunlara meydan okumaya çalışmaktır. Eski Romalı komedyayazarı Terentius'un benimsediği "İnsanların yapacağı hiçbir şey bana garip gelmez" düşüncesini içselleştirmemiz bu anlamda önemlidir.

Bu ders, tıpkı Nazi toplama kamplarında Nazi gardiyanlarının geçirdiği davranışsal değişimlerde ve Jim Jones'un İnsan

Tapmağı ve daha sonraları Japon Aum Shinrikyo gibi yıkıcı tarikatlarda olduğu üzere tarih içinde tekrar tekrar su yüzeyine çıkmıştır. Bosna, Kosova, Ruanda, Burundi ve son olarak Darfur bölgesinde yapılan soykırımlar ve yaşatılan vahşetler de insanların insanlığı ve şefkati bırakıp sosyal güç, fetih ve ulusal güvenlik gibi soyut ideolojilere nasıl teslim olduklarının güçlü kanıtlarıdır.

Ne kadar korkunç olursa olsun her türlü insanın –doğru veya yanlış koşullar dahilinde– her türlü amele yönelme ihtimali vardır ve bu ihtimal hepimiz için geçerlidir. Bu farkındalık kötülüğü mazur görmekten ziyade onu demokratikleştirir, kötülüğün sadece sapkın ve diktatör kişilere atfedilmesinden ziyade vebalini sıradan karakterlere de yükler ve “Biz değil Onlar” gibi atıfları engeller.

Stanford Hapishane Deneyi'nden çıkarılacak öncelikli ders *durumların* ne kadar önemli olduğudur. Sosyal durumlar bireylerin, grupların ve ulusal liderlerin davranışsal ve zihinsel işlevlerinde tahminimizden daha derin etkilere sahiptir. Bazı durumlar, öngör(e)meyeceğimiz şekillerde davranmamıza yol açacak kadar güce sahip olabilir.¹⁶

Durumsal kuvvetler insanların yeni davranışsal tercihleri için önceye dayalı kurallardan çıkarım yapamayacakları yeni ortamlarda en etkindir. Böyle durumlarda alışlagelen ödül yapıları farklıdır ve beklentiler ihlal edilir. Bu koşullar altında kişilik değişkenlerinin yordayıcı faydası en azdır çünkü bunlar tanıdık ortamlardaki geçmiş karakteristik tepkiler temelinde hesaplanan olası eylemlerden ibarettir fakat nadiren o an karşılaşılan (örneğin yeni bir gardiyanın veya mahkûmun karşılaştığı cinsten) yeni durumlarla ilgilidir.

Yani karmaşık, alışlagelmemiş bir davranışın –bu davranış kendimizin veya bir başkasınınki olabilir– sebebini her anlamaya çalışışımızda durumsal bir analizle işe başlamamız gerekir. Ancak durumsal temelli saptayıcı yöntem bulmacayı çözmemize yardımcı olmadığında yatkınlık (genler, kişilik özellikleri, kişisel patolojiler, vb.) temelli analizlere yönelmeliyiz. Araştırmacı

arkadaşım Lee Ross bu tarz bir yaklaşımın “atıfsal yardımseverlik” yapmaya yönlendirdiğini de ekliyor. Yani bir olay için aktörü suçlayarak işe başlamayıp yardımsever olarak öncelikle eylemin durumsal belirleyicilerini incelemeliyiz.

Fakat atıfsal yardımseverliğin lafını etmek kolay olsa da bunu uygulamaya geçirmek zordur; çünkü birçoğumuzun akılcı düşünmesine engel olan çok güçlü birer zihinsel önyargı şeması, yani “Temel Tutum Hatası” vardır.¹⁷ Birleşik Devletler ve diğer birçok Batı ülkeleri gibi bireyciliğin desteklendiği toplumlar yatkinlikların veya kişilik özelliklerinin durumlardan daha önemli olduğuna inanmıştır. Bir yandan durumsal etkenleri göz ardı ederken diğer yandan da her türlü davranışı açıklamak için kişilik faktörlerini aşırı ön plana çıkarınız. Bu kitabı okuduktan sonra öyle umut ediyorum ki hem kendi düşünce sisteminizde hem de başkalarınınkinde bu ikili prensibin nasıl sürekli iş başında olduğunu fark etmeye başlayacaksınız. Şimdi hapisane çalışmamızda olduğu üzere durumların nasıl önemli olduğunu ele alalım.

Gerçekliği Şekillendiren Kuralların Gücü

SHD’deki durumsal kuvvetler, kendi başlarına çok etkili olmayan fakat bir araya gelince büyük bir güç oluşturan belirli sayıda faktörü bünyesinde toplamıştı. Temel özelliklerden biri kuralların gücüydü. Kurallar, resmi olmayan karmaşık davranışları kontrol etmenin resmi, basitleştirilmiş yoludur. Yasaları dışsallaştırarak, neyin gerekli, kabul edilebilir ve ödüllendirilebilir olduğunu ve neyin kabul edilemez, dolayısıyla da cezaya tabi olması gerektiğini belirleyerek işler. Kurallar, artık önemini kaybetmiş, belirsiz veya yaptırımcıların hevesleriyle değişir nitelikte olsalar bile kendi keyfi düzenlerini ve yasal yetke güçlerini oluştururlar.

Gardiyanlarımız, tutuklulara verdikleri zararın büyük bir kısmını kuralları gerekçe göstererek açıklamaya çalışmışlardı. Örneğin tutukluların, gardiyanlarla hapisane müdürünün uydurdukları on yedi adet keyfi kuralı ezberlemek zorunda bıra-

kıldıklarında yaşadıkları eziyeti hatırlayalım. Clay-416'nın pis sosisleri yemeyi reddettiği için Kural 2'nin kötüye kullanımıyla nasıl cezalandırıldığını da göz önünde bulunduralım.

Konuşmacının sunumu sırasında dinleyicilerin susması, kırımızı ışıklarda sürücülerin durması, insanların bekleme sıralarına aradan kaynamamaları gibi bazı kurallar, sosyal davranışın etkin koordine edilebilmesi açısından önemlidir. Ancak kuralların büyük bir kısmı onları koyanların veya onları uygulamakla yükümlü olanların baskı unsurlu gözlem araçlarıdır. Doğal olarak, SHD'de de olduğu üzere, son kural tüm kuralların ihlali halinde uygulanacak cezayı içerir. Haliyle, diğer olası suç ihlalcilerini caydırmaya yarayacak halka açık bir yerde böyle bir cezayı uygulamaya istekli veya uygulayabilecek biri ya da bir kurum olmalıdır. Komedyen Lenny Bruce, komşusunun bahçesine çitlerin üzerinden kimin çöp atıp kimin çöp atamayacağına ilişkin kuralların belirlenme sürecindeki rutini komik bir üslupla betimler. "Arka bahçede çöp kalmasın" gardiyanları olan polislerin nasıl oluştuğunu tasvir eder. Kurallar ve kural uygulayıcılar durumsal kuvvetlerde saklıdır fakat polisi çalıştıran ve cezaya çarptırılan tutuklular için hapishaneler yaratan sistemin kendisidir.

Roller Gerçeğe Dönüşünce

Size bir üniforma giydirilip bir de herhangi bir rol, yani "senin görevin bu insanları hizada tutmak" diye bir iş verildi mi sokak kıyafetleriyle dolaşan ve başka bir rolü olan o kişi değilsinizdir artık. O haki üniformayı giyip, gözlükleri takıp, copunu alıp, kendi kısmınızı oynadığınızda gerçekten de o kişiye dönüşürsünüz. Kostümünüz budur ve üzerinize geçirdiğinizde artık ona göre hareket etmeniz gerekir.

—Gardiyan Hellmann

Aktörler kurgusal karakterler canlandırdıklarında sıklıkla kişisel kimlik sezgilerine benzemeyen roller almak zorundadırlar. İcra

ettikleri rolün gerektirdiği gibi konuşmayı, yürümeyi, yemeyi ve hatta düşünmeyi ve hissetmeyi öğrenirler. Sahip oldukları meslek eğitimi sayesinde karakterlerini ve kimliklerini birbirlerinden ayrı tutabilirler; böylelikle kimliklerine tamamen ters düşen bir rolü oynarken bile benliklerini artalandaki koruyabilirler. Fakat iyi eğitilmiş bazı profesyoneller için bile bu sınırların belirsizleştiği ve rol karakterinin perde indikten ya da kameranın kırmızı ışığı söndükten sonra da ön planda kaldığı durumlar olmaktadır. Rolün yoğunluğuna gömüldüklerinde, bu yoğunluk sahne dışı hayatlarına da yayılabilir. Oyunun seyircisi de artık onlar için önemini yitirir çünkü rol artık aktörün zihninin içindedir.

Bu etkiye, yani dramatik bir rolün bir nebze gerçeğe dönüşmesine en iyi örneklerden biri *The Edwardian Country House* adlı İngiliz televizyon programında görülmüştür. Sekiz bin başvuru arasından seçilen on dokuz kişi, lüks bir kasaba bölgesinde çalışan İngiliz hizmetçilerin hayatını canlandırmıştı. Hizmetçi grubundan sorumlu olan baş uşak rolüne seçilmiş kişi her ne kadar dönemin katı hiyerarşik davranış standartlarını takip etmeyi ummuş olsa da zorba bir efendiye dönüşmenin kolaylığından “korkmuştu”. Altmış beş yaşında bir mimar olan bu kişi, patronluk yaptığı bu alt seviye hizmetçilere karşı bir mutlak güç uygulama imkânı veren bu rolü icra etmeye hazır değildi; durumu, “Bir anda konuşmak zorunda olmadığınızı fark ediyorsunuz. Sessiz kalmaları için tek yapmam gereken parmağımı havaya kaldırmaktı. Bu ürpertici ve insanı afallatan bir şeydi,” diye tarif etmişti. Gerçek hayatta turizm danışma memuru olan ve dizide temizlikçi rolünü canlandıran genç bir kadın kendini artık görünmez hissetmeye başlamıştı. Kendisinin ve diğer hizmetçilerin alt seviye hizmetçilik rolüne çabucak uyum sağlayışlarını şöyle tasvir etmişti: “Nasıl ezik bir hale büründüğümüzü fark edince önce şaşırmış sonra da korkmuştum. Cevap vermemeyi, alt seviye olmayı çok çabuk öğrenmiştik.”¹⁸

Genelde roller, profesör, kapıcı, taksi şoförü, bakan, sosyal memur veya porno aktörü olmak gibi özel durumlara, görev ve işlevlere bağlıdır. Kişi rolünü o durumun içindeymiş gibi –evde,

okulda, kilisede, fabrikada veya sahnede-ken- icra eder. "Normal" hayata döndüğünde bu roller çoğunlukla bir kenara bırakılabilir. Fakat bazı roller anlıktır, yani belirli zamanlarda icra ettiğimiz görev akışları ya da taslaklar değildir; bunlar çoğunlukla olduğumuz kimliğe dönüşebilirler. Biz en başta bunları yapay, geçici ve durumlara bağlı olarak görsek de içselleştiririz. Baba, anne, evlat, komşu, patron, çalışan, yardımcı, şifacı, fahişe, asker, dilenci, hırsız ve daha birçoğu olabiliriz.

Halihazırdaki tespiti daha da karmaşıklaştırırsak, hepimizin oynaması gereken çoklu roller vardır ve bunların bir kısmı temel değerlerimizle ve inançlarımızla ters düşebilir. SHD'de olduğu üzere, gerçek kişiden farklı olan ve "sadece bir rol oyunu" diye başlayan durum, rol davranışları ödüllendirildikçe daha derin bir etkiye sahip olur. "Sınıfın soytarısı" özel akademik beceriler gösterdiğinde elde edemeyeceği ilgiyi alır ama bir daha asla ciddiye alınmaz. Utangaçlık bile en başta garip sosyal durumlardan kaçınma amaçlı olabilir fakat bu rol tekrar edildikçe kişi utangaç bir insana dönüşebilir.

İnsanları oynadıkları rolün, belirli bir ortamda neyin uygun, beklenen ve ödüllü olduğuna yönelik katı sınırları olmasma izin verdiklerinde, ne kadar rahatsız hissettirse de korkunç şeyler yapabilirler. Rollerdeki bu katılık, "normal mod"da olduklarında hayatlarını şekillendiren geleneksel ahlakı ve değerleri bastırır. Bölmeleme* savunma mekanizması, çelişen inanç ve tecrübe-lerimizin birbirleriyle iletişim halinde olmalarını ve bizim bunları anlamlandırmamızı engelleyecek şekilde bunları ayrı odalarda tutarak zihinsel olarak bağdaştırmamıza olanak sağlar. Böylelikle iyi bir koca ruhsuz bir zinacıya, yüce bir rahip iflah olmaz bir oğlancıya, iyi niyetli bir çiftçi kalpsiz bir köle tüccarına dönüşebilir. Kısaca, rol oynamanın bakış açılarımızı şekillendirmedeki gücünü hem iyi yönde hem de kötü yönde kabul etmeliyiz.

* Psikanalitik kuramda kompartmantalizasyon olarak da bilinen, aynı nesne tarafından bireye ulaşan pozitif ve negatif davranış ve duygularının aynı birey değil de ayrı ayrı iki birey tarafından yapıldığına dair içsel kanaatin oluşturulması ve birbirinden ayrı tutulmasına dayalı bir savunma mekanizmasıdır. (Çev. n.)

Şifacıdan Katile Rol Geçişleri

En uç örneklerden biri kendilerine katletmek veya üzerinde deney yapmak için toplama kampından tutsak seçme rolü biçilen Nazi SS doktorlarıydı. Bilindik iyileştirici olma rollerinden uzaklaşıp grup kararıyla davranışlarının herkesin iyiliği için gerekli olduğunu benimseyerek yepyeni bir rolle sosyalleşmişlerdi. Bu da onları Yahudilerin toplu katliamındaki işbirliklerinin gerçekliğiyle yüzleşmeye karşı birçok yoğun psikolojik savunma mekanizmalarını kullanmaya itmişti. Sosyal psikiyatr olan Robert Jay Lifton ile bu süreçlerin detaylı kayıtlarına yönelelim.

Sahneye yeni bir doktor girip de gördüklerinden dehşete düştüğünde şunu sorardı:

“Bunu insan nasıl yapabilir?” Bu sorunun ardından her şeyi açıklığa kavuşturan genel bir cevap gelirdi: “Onun [Tutsak] için hangisi daha iyi? Bok içinde ölmesi mi yoksa gaz [bulutu] içinde cennete gitmesi mi?” Ve işte bu açıklama yeni başlayan doktorlar için konuyu kapatıyordu.

Toplu katliam herkesin ayak uydurmasının beklendiği karşı konulmaz bir *yaşam gerçeği*ydi.

Yahudilere karşı yapılan soykırımı “Son Çare” olarak şekillendirmek ikili bir psikolojik amaca hizmet ediyordu; “bir toplu katliammış gibi görünmeden veya öyle hissettirmeden toplu katliamı ve odağın temel olarak problem çözümünde kalmasını sağlıyordu”. Tüm olayı, pragmatik amacın yerine getirilebilmesi için hangi yolların kullanılması gerekiyorsa kullanılarak çözülmesi gereken zorlu bir sorun haline dönüştürmüştü. Bu entelektüel pratikler doktorların rutin kontrolleri sırasında hissettiklerini ve tutkularını silip götürmüştü. Fakat soykırım için tutsak seçimleri “o kadar zahmetli ve sıra dışı bir kötülükle ilişkili”ydi ki yüksek eğitim görmüş bu doktorlar bile işlenen cinayetlere ortak olmalarının gerçekliğinden uzak durabilmek için her türlü psikolojik savunma mekanizmasını kullanmak zorunda kalıyorlardı. Bazıları için “psişik donukluk”, yani duyguyu bilişten ayırma bir norm

haline gelmişti; diğerleriyse daha şizofrenik bir yöntem olan "ikilenme" yoluna gidiyordu. Farklı zamanlarda aynı doktorun acımasızlıkla alçakgönüllülük gibi iki uç nokta arasında gidip gelmesi "benlik içinde birbirinden tamamen farklı iki psikolojik yapılanmayı" ortaya çıkarıyordu; biri "genel geçer kabul gören değerlere" ve "normal bir kişinin" eğitim ve altyapısına dayalı, diğeryse "genel anlamda kabul görülenden çok farklı değerleri savunan bu [Nazi-Auschwitz] ideolojiye" dayalıydı. Bu çift uçlu eğilim bireyin benliğinde günden güne gelip gidiyordu.¹⁹

Karşılıklı Roller ve Senaryoları

Bazı roller karşılıklı ortaklık gerektirir; gardiyan rolünün bir anlama sahip olması için birinin tutukluyu oynaması gerekir. Aynı şekilde eğer biri gardiyan olmaya gönüllü değilse diğeri de tutuklu olamaz. SHD'de rollerin icra edilmesi için bariz bir eğitim veya iyi rol yapmaya yönelik bir elkitabı gerekli değildi. Birinci günde gardiyanlarla tutukluların yeni rolleriyle ilgili tuhaf hallerini ve ciddiyetsizliklerini hatırlayın. Fakat kısa süre içinde gardiyan-tutuklu sembiyozunun temelinde yatan güç uçuşunun doğası yerine oturdukça katılımcılarımız kolayca rollerine uyum sağlamaya başlamışlardı.

Gardiyan veya tutuklu rolleri için ilk senaryo, katılımcıların güçlüyle güçsüz arasında yaşadıkları kendi deneyimlerinden, ebeveynleri arasındaki iletişim gözlemlerinden veya doktor, öğretmen, patron şeklindeki yetkeye karşı verdikleri tepkilerden ve son olarak hapis hayatıyla ilgili filmlerin onlara dayattığı kültürel şemalardan ortaya çıkıvermişti. Toplum, işin eğitim kısmını bizim için çoktan halletmişti. Bizim yapmamız gereken tek şey onların doğaçlama rollerini başından sonuna kaydetmek, yani veri toplamaktı.

Katılımcılarımızdan neredeyse tamamının deney boyunca bir veya birkaç farklı zaman diliminde rol yapmanın yüzeysel gerekliliklerinin ötesinde tepkiler deneyimlediklerine ve tutukluluk psikolojisinin derin yapıma indiklerine yönelik elimizde fazlasıyla kanıt oluşmuştu. En başta gardiyanlardan bazılarının

tepkileri muhtemelen, tutukluluğun gerçekliğini canlandırabilmemiz için ihtiyacımız olan atmosferin özelliklerini çizen yönelimin etkisi altındaydı. Fakat bu sahne özelliklerinin onlara yansıttığı “iyi aktör” olma gereklilikleri ne olursa olsun, bunların gardiyanların görev dışı olduklarında veya gözetlenmediklerini sandıkları anlarda işlemiyor olması gerekirdi.

Deney sonrası raporlarımıza göre bazı gardiyanların özellikle bahçede, bir tuvalet molası sırasında bir tutukluyla yalnız kaldıklarında onu pisuvara ya da duvara iterek kötü davrandıklarını gösteriyordu. Gözlemediğimiz en sadist davranışlar gece yarısı ya da sabaha karşı vardiyalarda, yani gardiyanların onları gözlemediğimizi ya da kayıt altına almadığımızı, diğer bir deyişle deneyin “durdurulduğunu” düşündükleri zamanlarda gerçekleşmişti. Buna ek olarak tutukluların direnç göstermemesine ve hapis koşullarının en korkunç seviyeye dayanmasıyla birlikte gözle görünür ölçütlerde yıpranmalarına karşın gardiyanların tutuklu istismarının her gün daha yüksek bir seviyeye eriştiğini görmüştük. Kaydedilen görüşmelerden birinde gardiyanlardan biri ilk gün tutukluyu ittikten sonra ondan özür dilediğini pişkince gülerek hatırlıyor, fakat dördüncü gün onları etrafta sürükleyip aşağılamasıyla ilgili hiçbir şey düşünmüyordu.

Craig Haney’nin kıvrak analizi gardiyanlara sızan gücün değişimini ortaya koyuyor. Araştırmadan sadece birkaç gün sonra bir gardiyanla diyalogunu ele alalım:

Tutuklularda olduğu gibi gardiyanların da hepsini deney başlamadan önce mülakata almıştım ve kısacık da olsa onları tanıdığımı hissetmiştim. Belki de bu sebeple çalışma devam ederken davranışları aşırıya kaçıp istismarcı bir hal alsa da onlara karşı hiçbir düşmanlık hissetmemiştim. Fakat tutuklularla görüşme konusunda ısrarcı davrandığım, onlara göre “danışmanlık” yaptığım ve zaman zaman gardiyanlara özellikle sert ve keyfi kötü muamelelerini kontrol etmeleri için uyarıda bulunduğumdan artık beni de hain gibi görüyorlardı. Mesela benle ilişkisini tanımlarken gardiyanlardan biri günlük kayıt defterine şöyle yazmış: “Psikolog, danışma odasından çıkmadan evvel bir tutuklu-

yu kelepçelediğim ve onun gözlerini bağladığım için bana fırça attı. Ben de kızdım ve ona bunun hem güvenlik sebeplerinden dolayı gerekli olduğunu hem de benim işimin bir parçası olduğu söyledim.” Gerçekten de bana böyle demişti. Olaylar öyle garip bir hal alıyordu ki, benim seçkisiz olarak rolüne atadığım biri, beni yaratılmasına yardım ettiğim bir simülasyon ortamının beliren normlarını uygulama konusunda başarısız olmakla suçluyordu.²⁰

Gardiyanların yönelimindeki olası yanlılığı göz önünde bulundururken tutuklulara hiçbir yönelim verilmediğini hatırlatalım. Yalnız kaldıklarında ve avluda maruz kaldıkları baskıdan kaçabilecekleri zaman ne yapıyorlardı? Birbirlerini tanıyıp hapishane dışı gerçeklikleri konuşacaklarına içinde bulundukları durumun belirsizliği konusunda takıntı yaşıyorlardı. Kendilerini tutuklu rolünden uzaklaştıracaklarına bu rolün iyice içine girmişlerdi. Aynı şey gardiyanlarımız için de geçerliydi: Nöbet değişimleri sırasında topladığımız bilgiye göre çok nadiren kişisel ve hapishane hayatından bağımsız konulardan bahsediyorlardı. Bunun yerine “sorunlu tutuklulardan”, hapishane sorunlarından bahsediyor ve personelimize karşı tepkilerini paylaşıyorlardı. Yani molalarda sıradan üniversite öğrencilerinin konuşacakları hiçbir şeyden bahsetmiyorlardı. Şakalaşmıyorlar, gülmüyorlar veya arkadaşlarına kişisel duygularını belli etmiyorlardı. Aslında durumu hafife almak veya rollerinden uzaklaşmak için tüm bunları yapabilirlerdi. Christina Maslach'ın tasvirini hatırlayın: Yeni tanıştığı duyarlı ve tatlı genç adam üniformayı giyip de avluda gücünü ortaya koyduğu zaman nasıl da barbar bir John Wayne'e dönüşmüştü.

SHD'de Erişkin Rol Oyunu

Konuyla ilgili son dersimize geçmeden, rollerin gücü ve hak ihlallerinin meşrulaştırılması amacıyla rollerin kullanımıyla ilgili olarak iki noktaya daha değinmek istiyorum. Gönüllü katılımcılarımızın oynadığı rollerin ötesine geçip gece ziyaretlerinde

ziyaretçi Katolik rahibin, Karar Heyetimizin başkanının, kamu avukatının ve ebeveynlerin oynadığı rolleri hatırlayalım. Ebeveynler hapishane deneyimizin gösterimini düşmancıl ve şiddet yanlısı olarak değil, zararsız ve ilginç olarak değerlendirip kabul etmekle kalmamış aynı zamanda çocuklarına yaptığımız gibi onların davranışlarını sınırlandıracak keyfi kurallar koymamıza da izin vermişlerdi. Performanslarına diğer tümleşik rollerinin de katkıda bulunacağını düşünmüştük. Mesela bu insanlar itaatkâr, yasalara uyan, yetkeye saygılı ve sistemi direkt yollardan sorgulamayan orta sınıf vatandaşlardı. Benzer şekilde orta sınıf tutuklularımızın da çaresiz kaldıklarında veya gardiyanlardan sayıca daha fazla oldukları anlarda bile gardiyanlara saldırmayacaklarını biliyorduk. Bu çeşit şiddet davranışları, işi kendi ellerine almaktan çekinmeyecek düşük sosyoekonomik seviyeden olan katılımcıların aksine onların öğrenilmiş davranış repertuvarlarının bir parçası değildi. Fiziksel saldırıları akıllarında canlandırmış olduklarına bile kanıt bulmak mümkün değildi.

Herhangi bir rolün gerçekliği, onu talep eden ve sınırları dahilinde tutan, başka bir gerçekliğin müdahalesine izin vermeyen bir destek sistemine bağlıdır. Tutuklu Rich-1037'nin annesi, onun içler acısı halinden şikâyet ettiğinde ben de gayriihtiyari olarak Kurumsal Yetke rolüme büründüm ve 1037'yle ilgili hapishanemizden kaynaklı işlevsel bir sorun olmadığını, kişisel bir problem olabileceğini ima ederek onun bu gözlemine karşı çıktım.

Geçmişe yönelik değerlendirdiğimde şefkatli öğretmenden veri odaklı araştırmacıya, araştırmacıdan duygusuz hapishane sorumlusuna geçişleri içeren rol değişimim çok rahatsız ediciydi. Bu yeni, değişik rolde uygun olmayan veya garip şeyler yaptım; tıpkı o annenin haklı şikâyetlerini bastırmam veya Palo Alto polis memuru tutuklularımızı şehir hapishanesine taşıma önerimi reddettiği anda zıvanadan çıkmam gibi... Rolü tamamen içselleştirmemin hapishane deneyinin işlemesine yardımcı olduğunu düşünüyorum. Fakat bu rolü hapishane güvenliğine ve idaresine odaklanarak içselleştirirken ikinci tutuklu kendini kaybettiği anda deneye son verme gereğini göremeyecek hale gelmiştim.

İhlaller açısından Roller ve Sorumluluk

Bir role girdiğimizde ve gerek olduğunda da kendimizi bu rolden uzaklaştırabilecek konumda olduğumuzda, sebep olduğumuz zarardaki kişisel sorumluluğumuzu rol kaynaklı eylemlerimiz üzerinden açıklayarak işin içinden çıkabiliriz. Eylemlerimizin sorumluluğunu üstlenmekten vazgeçip suçu rolün kendisine atarız ve o rolün alışlagelmiş doğamıza ters olduğuna kendimizi inandırırız. Bu, Nazi SS komutanlarının Nürnberg Duruşmalarındaki savunmalarının ilginç bir değişkesidir: "Ben sadece emirleri uyguluyordum ..." Savunma zamanla şu hale gelir: "Beni suçlamayın, ben sadece o an orada bana verilen rolü oynuyordum; benim gerçek halim bu değil ..."

Clay-416'ya yönelik istismar davranışlarını televizyon röportajında anlatan Hellmann'ın gerekçesini hatırlayın. Tutukluların hangi noktada isyan edip kendi hakları için ayaklanacaklarını anlamak için "kendine göre küçük deneyler" yaptığını söylemişti. Aslında onları iyiye yönlendirmeye çalıştığını, isyanlarının onun acımasızlığının birincil ödülü olacağını söylemişti. Bu sonradan yapılan açıklamadaki mantık hatası nedir? Bunu ortaya çıkarmak için Clay-416'nun sosis isyam ve Çavuş'un "piç kurusu" meselesi sırasında Hellmann'ın tavırlarına bakmak yeterli olacaktır. Bu ayaklanmalar sırasında Hellmann, hakları veya prensipler adına karşı duruşa hayranlıktan ziyade öfke duymuş ve daha da uç noktada istismar davranışlarında bulunmuştu. Gardiyan Hellmann tam bir gardiyan olmanın tüm gücünü kullanıyordu; durum gerekliliklerinin ötesine geçip bireysel merakını ve keyfini tatmin etmek için kendi "küçük deneyini" yaratabilirdi.

Los Angeles Times'dan bir muhabirle yakın zamanda gerçekleştirilen SHD sonrası geriye dönük değerlendirme temalı görüşmede Hellmann ve Doug-8612 neden öyle -biri "zalim", diğeri "deli" gibi- davrandıklarına dair aynı açıklamada bulundular: Zimbardo'nun gözüne girebilmek için sadece kendilerine verilen rolleri oynuyorlardı.²¹ Öyle olabilir miydi? Belki de Japon filmi Roshomon'daki yeni karakterleri canlandırıyorlardı; ne de olsa orada gerçekte ne olduğuna ilişkin herkesin farklı bir görüşü vardı.

Kimliksizlik ve Bireydışılaştırma (Kimlik Belirsizleştirme)

Kuralların ve rollerin gücüne ek olarak durumsal kuvvetlerin etkisi, üniformaların, kostümlerin ve maskelerin, kısaca kişinin gündelik görünümünü gölgeleyip kimliksizliği destekleyen ve kişisel sorumluluğu indirgeyen tüm kılık kıyafet değişikliklerinin devreye girmesiyle artar. İnsanlar bir durum karşısında kendilerini kimliksiz (anonim) hissettiklerinde, adeta kimse onların gerçek kimliğinin farkında değilmiş (ve haliyle kimse bunu umursamayacakmış) gibi antisosyal eğilimlerle davranmaya daha kolay itilebilirler. Bu, özellikle de kişinin itkisel davranışlarla hareket etmesine ya da normalde uymayacağı emirlere veya ima edilen talimatlara uymasına müsaade edecek bağlamlarda görülür. Verdiğimiz aynalı güneş gözlükleri tam da böyle bir işleve sahipti; tutuklularla ilgili konularla ilgilenirken, gardiyanlar, hapishane müdürü ve ben gözlüklerimizle kendimizi daha uzaklaşmış ve kişiliklerimizden arınmış hissediyorduk. Üniformaları ve "Sayın İnfaz Koruma Memuru" gibi yazılı hitap zorunlulukları gardiyanlara ortak bir kimlik sağlıyordu.

Bir sonraki bölümde detaylıca incelenecek olan bir grup araştırma, durum antisosyal davranışları destekler nitelikte olduğunda bireydışılaştırmanın yetişkinlerde olduğu kadar çocuklarda da şiddetin, yağmacılığın ve gaspın ne derecede önünü açtığını belgeliyor. Bu sürece edebiyatta William Golding'ın *Sineklerin Tanrısı* kitabından aşına olabilirsiniz. Bir gruptaki bütün üyeler bireydışılaştığında (kimlikleri belirsizleştirildiğinde) zihinsel işlevlerinde değişiklik olur: Geçmiş ve geleceği uzaklaştırıp anlamsızlaştıran çok geniş bir şimdiki zaman halinde yaşarlar. Duygular mantığa, eylemler muhakemeye hükmeder. Bu durumlarda insanların davranışlarını sosyal olarak kabul edilebilir şekillere yönlendiren bilişsel ve motivasyonel süreçlerin yönlendirme özelliği kaybolur. Bunun yerine Apolloncu mantıksallık ve düzen anlayışı yerini Dionysosçu aşırılığa ve karmaşaya bırakır. Ardından, savaşmak sevişmek kadar kolay hale gelir ve sonuçlarını kimse düşünmez.

Thich Nhat Hanh'a atfedilen bir Vietnam özdeyişi aklıma geliyor: "Aynı anadan olan iki kardeş savaşmak için yüzlerini farklı renklere boyarlar." Bu da şiddete önyak olan birey dışlaşmayı tanımlamanın basit bir yoludur. Göreceğimiz üzere Ebu Gureyb işkence merkezi Koğuş 1A'daki muhafızlardan biri görev sırasında Insane Clown Posse grubundakiler gibi yüzünü gümüş ve siyah renklere boyayarak hapishane istismarını en iyi belgeleyen fotoğraflardan birçoğu için poz vermişti. Ebu Gureyb işkencele-rine etkisi olduğundan birey dışlaşma süreçleri hakkında ileride daha fazla konuşacağız.

Kötülüğü Ussallaştıran* Bilişsel Çelişki

Bir kişinin öznel düşüncelerine karşı bir rolü toplum içinde oynamasının ilginç bir sonucu da ortaya bilişsel çelişkinin çıkmasıdır. Davranışlarımız ve düşüncelerimiz arasında bir fark olduğunda ve eylemler ilişkili tavırlardan yola çıkmadığında bir çeşit bilişsel çelişki durumu oluşmuş olur. Bilişsel çelişki, kişiyi toplum içindeki davranışını ya da hususi görüşlerini çelişkiyi azaltma amaçlı değiştirerek kuvvetli biçimde güdümleyebilecek bir gerilim halidir. İnsanlar tutarsız düşünüşleri ve davranışları bir çeşit işlevsel uyuma dönüştürmek için inanılmaz şeyler yapabilirler. Tutarsızlık arttıkça uyuma erişme güdümü artar ve daha uç noktalarda değişimler beklenebilir. Birçok iyi sebebiniz –hayatınızın tehdit altında olması, asker olarak işinizin bir parçası olması, yetkili bir yetke tarafından öyle yapmanızın emredilmesi veya pasifist düşüncelerinize zıt bir eylem için yüklü miktarda ödül almanız– varsa birine zarar verdiğinizde çok az bir çelişkiyle başa çıkmak zorunda kalırsınız.

İlginçtir ki bu tarz davranışların gerekçeleri *azaldıkça* çelişki etkileri *artar*. Örneğin, çirkin bir davranış az bir para karşılığında, herhangi bir tehdit olmaksızın ve sadece minimal düzeyde

* Ussallaştırma, psikanalitik kuramda mantığa bürüne veya rasyonalizasyon olarak da bilinen bir hataya veya yanlışla akılcı ve tutarlı bir açıklama yaparak meşruluk kazandırma çabasını içeren bir savunma mekanizmasıdır. (Çev. n.)

gerekçelendirmeyeyle veya uygunsuz bir amaç çerçevesinde gerçekleştirildiğinde bilişsel çelişki çok yüksektir. Kişi özgür irade algısına sahipse ya da tutarsız bir eyleme zorlayan durumsal baskıları tamamen kavrayamıyor veya fark edemiyorsa çelişki artar ve bu çelişkiyi azaltma çabaları en üst seviyeye çıkar. Tutarsız bir davranış toplum içinde gerçekleştiğinde inkâr edilemez ya da değiştirilemez. Böylelikle değiştirme baskısı çelişki denkleminin daha yumuşak yani içsel, özel öğeleri –değerler, tutumlar, düşünceler ve hatta algılar– üzerinden yapılır. Çok fazla sayıda araştırma bu ve benzeri öngörülerini desteklemektedir.²²

Bilişsel çelişki SHD gardiyanlarında gözlemlediğimiz değişimleri nasıl güdümlemiş olabilir? Uzun ve yorucu mesailer boyunca, saati 2 dolardan daha az bir ücretle çalışmaya özgür iradeleriyle gönüllü olmuşlardı. Zorlu rollerini nasıl oynayacaklarına yönelik kendilerine mümkün olan en az yönlendirme sunulmuştu. Üniformaları içinde, avluda, başkalarının, tutukluların, ebeveynlerin veya diğer ziyaretçilerin olduğu sırada, kısaca hangi koşul altında olurlarsa olsunlar günler ve geceler boyu sekiz saatlik mesailerini aynı rol tutarlılığıyla devam ettirmeleri gerekiyordu. Görev hariciyken SHD dışında geçen on altı saatlik aralardan sonra yine aynı role dönmeleri gerekiyordu. Böylesine güçlü bir çelişki kaynağı, muhtemelen toplum içi sergilenen rol davranışlarının içselleştirilmesinin ve zamanla artan iddialı ve istismarcı davranışlara yönelten destekleyici bilişsel ve duygusal tepki stillerinin temel sebebini oluşturuyordu.

Dahası da vardı. Kişisel düşünüş ve inançlarıyla örtüşmeyen, tutarsız bazı eylemlere kendilerini adadıklarından gardiyanlar bunları anlamlandırmak, gerçekten inandıkları ve ahlaki olarak arkasında durdukları şeye zıt şeyleri neden yaptıklarına yönelik açıklamalar getirmek için büyük bir baskı hissetmişlerdi. Duyarlı insanlar, farklı gösterilen birçok çelişki karşısında akıldışı eylemlere yönelmeleri için kandırılabilir. Sosyal psikoloji, bu gibi durumlarda akıllı insanların aptalca, sağlıklı kişilerin delice ve ahlaklı kişilerin ahlaksızca eylemlerde bulunduklarına yönelik birçok bulgu sunmuştur. Bu eylemlerde bulunduktan sonra bu

kişiler, yaptıklarını inkâr edemedikleri şeyleri neden yaptıklarına yönelik "iyi" ussallaştırmalar sunmaya çalışırlar. İnsanlar akılcılaştırmaya –yani özel ahlak kodlarıyla eylemler arasındaki uyumsuzlukları açıklamaya– olan yatkınlıklarından çok daha az akılcıdırlar. Ussallaştırma, kendilerini ve başkalarını, aldıkları kararın akılcı değerlendirmelere dayalı olduğuna ikna etmelerine olanak sağlar. Böyle bir çelişki karşısında tutarlılığı koruma yönündeki güçlü yönelimlerine duyarsızdırlar.

Sosyal Onayın Gücü

İnsanlar genellikle davranış dağarcıklarının iplerini elinde tutan, kendilerinden daha büyük bir gücün varlığının farkına varmazlar. Bu güç *sosyal onaya olan ihtiyaç*larıdır. Kabul görme, beğenilme ve saygı görme, yani normal ve uygun görünme, uyumlu olma ihtiyacı o kadar güçlüdür ki yabancıların doğru bulduğu en delice ve sıra dışı davranışlara bile uyum sağlamaya hazırdır. Bu gerçeği gözler önüne seren Candid Camera'nın* her bölümüne oturup güleriz fakat kendi yaşamlarımızda Candid Camera "yıldızları" olduğumuz zamanları nadiren fark ederiz.

Gardiyanlarımızda bilişsel çelişki etkilerine ek olarak uymaya yönelik baskılar da devredeydi. Diğer gardiyanlardan gelen grup baskısı "ekip oyuncusu" olmanın, çeşitli şekillerde tutukluların insandışılaştırılmasını gerektiren oluşmakta olan normlara uymanın önemini fazlasıyla artırmıştı. İyi gardiyan grup sapkını oluyordu ve vardiyasındaki diğer gardiyanların dahil olduğu sosyal teşvik sisteminin dışında kalarak yalnızlığa mahkûm ediliyordu. Her vardiyadaki en sert gardiyana, bir sonraki vardiyadaki en az bir gardiyan özeniyordu.

GERÇEKLİĞİN SOSYAL KURGUSU

Askeri üniformalarını her giyindiklerinde gardiyanların özümsemiştiği güç, tutukluların önünde kimlik numaraları basılı kırıksık

* Amerika'da 1948'de başlayıp 2004'e kadar devam eden, gizli kamera şakalarına dayalı bir reality şov. (Çev. n.)

tulumları giydiklerinde hissettikleri güçsüzlüğe eşdeğerdi. Gardiyanların erkeksi copları, düdükleri ve gözlerini saklayan güneş gözlükleri vardı. Tutuklularınsa ayak bileklerinde zincirleri ve uzun saçlarını sıkıştırarak toplayan kepleri vardı. Bu durumsal farklılıklar giysi veya donanımın özünde değildi, güçlerinin kaynağı daha ziyade her iki grubun da bu üniformaların anlamına yönelik oluşturdukları nesnel kurgulara nüfuz eden psikolojik malzemede gizliydi.

Durumların ne kadar belirleyici olduğunu kavramak için herhangi bir darvarıssal ortamm eylemde bulunan kişiler tarafından nasıl algılanıp yorumlandığını keşfetmemiz gerekir. Bir durumun sosyal gerçekliğini yaratan, insanların bu durumun çeşitli öğelerine biçtiği *anlam*dır. Sosyal gerçeklik bir durumun fiziksel özelliklerinden daha büyük bir tümdür. Eylemde bulunanların içinde bulundukları durumu, mevcut davranıssal hallerini nasıl gördükleri çeşitli psikolojik süreçleri devreye sokar. Bu çeşit zihinsel temsiller herhangi bir durumun nasıl algılandığını çoğunlukla eylemi gerçekleştirenin beklentilerine ve kişisel değerlerine uyması ya da yedirilmesi amacıyla değiştirebilen inanışlar veya düşüncelerdir.

Bu inanışlar beklentileri yaratır; beklentiler de kendini gerçekleştiren kehanetlere dönüştükçe güçlenirler. Örneğin, (psikolog Robert Rosenthal ve okul müdürü Lenore Jacobson tarafından yapılan) ünlü bir deneyde öğretmenlere ortaokul derslerindeki bazı çocukların “geç parlayan” öğrenciler oldukları söylendiğinde –araştırmacılar isimleri seçkisiz belirlemiş oldukları halde– bu çocukların gerçekten de akademik olarak büyük başarı gösterdikleri bulunmuştu.²³ Öğretmenlerin bu çocukların geç başarılarını olumlu görmeleri ve bu çocuklara karşı olan davranışları, çocukların akademik performanslarını desteklemişti. Yani bu sıradan çocuklar kendilerinden beklenene –akademik yıldızlara– dönüşerek Pygmalion Etkisi’ni kanıtlamışlardı. Ne yazık ki öğretmenler bazı tip –örneğin, azınlık kökenli ya da erkek– çocuklardan zayıf performans beklediklerinde bu etkinin tam tersi, çok daha yüksek seviyede görülebiliyordu. Diğer bir deyişle öğ-

retmenler farkında olmaksızın çocuklara, olumsuz kalıpyargıları teyit eder şekilde davranıyorlardı ve karşılığında da bu çocuklar yapabileceklerinden daha düşük performans sergiliyorlardı.

SHD'de öğrenci gönüllülerimiz diledikleri zaman deneyi bırakmayı seçebilirlerdi. Onları hapishanede kalmaya mecbur bırakan bir silah ya da yasal yaptırımlar yoktu; sadece iki hafta boyunca deneye devam edeceklerine dair söz verdikleri bir katılımçı seçilim formu vardı. Bu anlaşma sadece üniversite araştırmacıları, üniversite insan katılımcıları araştırma komitesi ve üniversite öğrencileri arasında olan bir araştırma anlaşmasıydı ve buna göre anlaşmadaki bütün taraflar özgür iradeleriyle devam etmemeye karar verebileceklerini varsaymışlardı. Fakat ikinci günde art arda gelen olayların gelişme şekline de anlaşıldığı üzere tutuklular buranın devlet tarafından değil de psikologlar tarafından yürütülen bir hapishane olduğuna inanmaya başlamışlardı. Doug-8612'nin yaptığı, "Kimse buradan kendi isteğiyle çıkamaz!" esprisini temel alarak kendilerini ikna etmişlerdi. Bu yüzden de hiçbiri deneyi bırakacağını dile getirmemişti. Bunun yerine birçoğu kaçış yöntemi olarak, içinde bulundukları ağır psikolojik stres sebebiyle onları serbest bırakmamız yönünde bize pasif baskı yapmayı seçmişti. Bu yeni gerçekliğe yönelik sosyal kurguları, onları gardiyanların kaprisli ve düşmancıl hareketlerinin yarattığı baskıcı durumla bütünleştirmişti.

Bu araştırmada sosyal gerçekliğin kurgulanışının bir başka yönü de tahliye duruşmasının sonunda tutuklulara sunulan salıverilme anlaşmasında gizliydi. Durumu, şartlı tahliye kurulunun tutuklunun deneyden "tutuklu" olarak kazandığı tüm paradan vazgeçtiği koşulda tahliye izni verme hakkına sahip olacağı şekilde yapılandırmıştık. Birçoğu "araştırma katılımçısı" olarak çalıştıkları günlerin karşılığında hiçbir ödül almadan gitmeye gönüllü olma anlaşmasına sıcak baksa da hiçbiri o noktada vazgeçmeye, yani "deneyi" terk etmeye yeltenmemişti. Kişisel çıkarlar doğrultusunda bireysel özgürlükle hareket etmek yerine tahliyenin sosyal gerçekliğini kabul etmişlerdi. Her biri kelepçelenmeye ve kafalarına kesekâğıdı geçirilmesine göz yummuş,

hemen önlerinde duran özgürlüğü ellerinin tersiyle itip hapishane zindanına geri dönmüşlerdi.

İnsandışılaştırma: Hiçbir Değeri Olmayan Öteki

Tanrı adına bir pislik öldür!

—Vietnam’da bir Amerikan askerinin miğferindeki yazı

Kardeşlerimize, tüm insanlara yapabileceğimiz en kötü şeylerden biri, psikolojik insandışılaştırma süreci uygulayarak onları değersiz hale getirmektir. Bu, “diğerleri”nin bizimle aynı hislere, düşüncelere, değerlere ve yaşam amaçlarına sahip olmadıkları düşünüldüğünde ortaya çıkar. Bu “diğerleri”yle ortak olan tüm insani özelliklerimiz farkındalığımızdan silinir ya da azaltılır. Bu da entelektüelleştirme, inkâr ve duygulanım terki gibi psikolojik mekanizmalar aracılığıyla gerçekleşir. Öznel, kişisel ve duygusal olan beşeri ilişkilerin tersine, insandışılaştırılan ilişkiler nesneleştirir, analitiktir ve duygusal veya empatik içerikten yoksundur.

Martin Buber’in deyişiyle, insani ilişkiler “Ben–Sen” üzerinden, insandışılaştırılan ilişkiler ise “Ben–O”* üzerinden tanımlanır. Zamanla insandışılaştıran kişi/ aracı deneyimin olumsuzluğuna kapılır ve “Ben” de değişime uğrar; böylece nesneler veya aracıyla kurban arasında “O–O” ilişkisi ortaya çıkar. Diğer bazı kişilerin insanaltı,** kötü, insandışı, harcanabilir veya “hayvan” olduklarına yönelik yanılğı, etiketler, kalıpyargılar, sloganlar ve propaganda imgeleriyle kolaylaştırılır.²⁴

İnsandışılaştırma, başkalarının özelini işgal gerektiren, tehlike, kriz durumlarında veya mesleki durumlarda olağan duygulanım örüntüsünü geri plana itmek zorunda olan aracı kişi için

* Buradaki üçüncü tekil kişi zamiri İngilizcede insanlar için değil insan harici canlı ve nesneler için kullanılan “It” zamiridir. (Çev. n.)

** İnsanaltı(laştırma), sosyal psikoloji yazınında Leyens ve ark. (2000) tarafından, grupların insandışılaştırmayı bilinç seviyesinde kelimelere dökmediklerini fark etmeleri üzerinden, bir grubun diğer grubu “daha az” insan olarak tanımlamasını ifade etme amacıyla kullanılmıştır (İnsandışılaştırma ve İnsanaltılaştırma arasındaki farklara yönelik detaylı görüşler için bkz. Haslam, 2014). (Çev. n.)

bazen uyumsal işlevselliğe sahip olabilir. Örneğin cerrahlar bir başkasının vücudunu ihlal eden operasyonlar gerçekleştirirken buna ihtiyaç duyabilir. Aynısı doğal felaket sırasında ilk müdahalede bulunanlar için de geçerlidir. Aynı şekilde vardiya başma çok sayıda insana işlem yapmayı gerektiren bir işte çalışan kişi de benzer bir yönetime başvurabilir. Bakım hizmetiyle ilgili bazı mesleklerde, mesela klinik psikoloji, sosyal hizmet ve tıp alanlarında bu sürece "kopuk ilgi" adı verilir. Eylemi gerçekleştiren kişi çelişkili bir durumda kalır: Danışanlarına daha iyi hizmet verebilmek ya da onları iyileştirebilmek için onları insandışılaştırması gerekebilir.²⁵

İnsandışılaştırma, nesneleştirilen kişilere yönelik istismarcı veya yıkıcı eylemleri çoğunlukla kolaylaştırır. Gardiyanlarımız tarafından yapılan şu yaftalamaların tutuklulara, yani durum tersi olsaydı, polis üniforması giymiş olacak diğer öğrencilere yönelik olduğuna inanmak gerçekten de zor: "Onları birbirlerine seslenmeye zorladım ve onlara çıplak elleriyle klozetleri temizlettim. Tutukluları sığır sürüsü olarak gördüm ve bir şeye kal-kışmaları ihtimaline karşın onları gözlemek zorunda olduğumu düşünüp durdum."

Başka bir SHD gardiyanıysa şöyle diyordu: "Tutukluları üzerlerindeki paçavralarla görmekten ve hücreleri saran ağır vücut kokularına maruz kalmaktan bıkmıştım. Verdiğimiz emirle onları birbirlerinin üzerindeki kıyafetleri yırtarken izledim."

Tıpkı gerçek hapishaneler gibi Stanford Hapishane Deneyi de sürekli tekrarlanan direkt mesajlara ev sahipliği ederek insandışılaştırmanın ekolojisini yaratmıştı. Özgürlük yoksunluğuyla başlayıp mahremiyet yoksunluğundan kişisel benlik kaybına kadar ilerlemişti. Tutukluları geçmişlerinden, topluluklarından ve ailelerinden ayırmış ve normal gerçekliklerinin yerini, neredeyse hiç kişisel alanlarının olmadığı kimliksiz hücrelerde diğer tutuklularla beraber yaşama zorunluluğu getiren mevcut gerçeklikle doldurmuştu. Gardiyanların dillendirdiği dışsal, zorlayıcı kurallar ve keyfi kararlar davranışlarını yönlendirmişti. İşin daha da örtük kısmına bakarsak, bildiğim bütün hapishanelerde olduğu gibi bizim hapishanemizde de duygular bastırılmış, geriye itilmiş

ve çarpıtılmıştı. Sadece birkaç gün sonunda gardiyanlarda ve tutuklularda şefkat duygusundan ve hassaslıktan eser kalmamıştı.

Kurumsal yerlerde insani duyguların ifadesi, kitlesel tepkilerin eşbiçimliliği beklenen norm olduğunda fevri, çoğunlukla öngörülemez bireysel tepkileri temsil ettikleri ölçüde mümkündür. Tutuklularımız gardiyanların muameleleriyle ve onur kırıcı kurumsal prosedürlerle birçok şekilde insandışılaştırılmışlardı. Fakat onlar da bu sürece duygusal tepkilerini bastırarak katkıda bulunmuşlardı; ta ki kırılma noktalarına kadar... Duygular insan olmanın özündendir. Hapishanelerde duygular kişinin yumuşak taraflarını hem gardiyanlara hem de diğer tutuklulara açık ettiğinden zayıflık göstergesi olarak görülür; bu yüzden duyguları dizginlemek çok önemlidir. 13. Bölüm'de ahlaki çözülmeyle ilişkisinden dolayı insandışılaştırmanın yıkıcı etkileri üzerinde daha kapsamlı biçimde duracağız.

SHD MERCEKLERİN ODAĞINDA

Deneyimizi kötülüğün psikolojisinin en büyük örneklerinden birine dönüştüren, çalışmamız sona erdikten sadece kısa bir süre sonra gerçekleşen dramatik ve beklenmedik olaylar dizgisiydi. California San Quentin Eyalet Hapishanesi'nde ve New York Attica Islahevi'nde katliamlar olmuştu. Bu iki olay da kurumsal güçlerin kuramsal kavramını test etme amacıyla tasarlanmış küçük akademik bir deneyin ulusal öneme dönüşmesine yardımcı olmuştu. Burada bu olayların sadece temel noktalarını, SHD ve benim için sonuçlarını ele alacağım. Black Panther Party* ve radikal öğrenci grubu Weather Underground'un** eş-

* Siyah Panter Partisi. 1966-1982 yılları arasında Amerika'da aktif olan siyahi devrimci sosyalist örgüt. 60'lardaki ve 70'lerdeki ABD politikasının Black Power (Siyahi Güç) hareketine dahil olarak ulusal ve uluslararası platformlarda ün kazanmıştır. (Çev. n.)

** Yeraltı Havası. 1969-1985 yılları arasında Amerika'da aktif olan ve çoğunluğu öğrencilerden oluşan radikal sol örgüt. Özellikle Vietnam Savaşı sırasında hükümete karşı aktivizimle ve ardından Amerikan emperyalizmine karşı siyahi örgütlerle güç birleştirme çağrılarıyla ön plana çıkmışlardır. (Çev. n.)

zamanlı olarak yükseldiği zamanki olayların kapsamlı değerlendirmesine ulaşmak için lütfen www.lucifereffect.com sitesini ziyaret ediniz.

SHD sonlandıktan sonraki gün San Quentin Hapishanesi'ndeki sözde, siyahi politik hapishane aktivisti George Jackson önderliğinde gerçekleştirilen firar girişimi sırasında belirli sayıda gardiyan ve mahkûm öldürülmüştü. Üç hafta sonra ülkenin New York'tan uzak kısmında tutuklular Attica Hapishanesi'nde ayaklanmıştı. Hapishaneyi ele geçirip yaklaşık kırk gardiyanı ve sivil çalışanı beş gün boyunca rehin tutmuşlardı. New York valisi Nelson Rockefeller, tutukluların baskı ve insandışılştırma koşullarına karşı talepleriyle ilgili müzakerelerde bulunmak yerine devlet birliklerine gereken her yönteme başvurarak hapishaneyi geri almaları emrini vermişti. Avludaki mahkûm ve rehinelerden en az kırk kişiyi öldürüp birçoğunu yaraladılar. Bu iki olayın zamansal yakınlığı hapishane koşullarının mercek altına alınmasını sağlamıştı. SHD'de edindiğim tecrübe sayesinde gerçek hapishanelere yönelik çıkarımlar yapılabilmesi için birçok kongre komitesine ifade vermek amacıyla çağırılmıştım. Ek olarak San Quentin Eyalet Hapishanesi'ndeki katliamla ilgili olarak olaya dahil olan altı mahkûmdan birinin bilirkişisi olarak atanmıştım. Yaklaşık aynı zamanlarda beni San Quentin Hapishanesi müdür yardımcısıyla televizyondaki bir tartışma programında gören bir medya muhabiri de ulusal kanalda SHD'yle ilgili bir belgesel hazırlamaya karar vermişti (NBC *Chronolog*, Kasım 1971). Akabinde *Life* dergisi konuyla ilgilendi ve böylelikle deney olarak biten SHD medyada başladı.

ZAMANIN RUHU* ÇERÇEVESİNDE SHD

Sahte hapishanemizdeki deneyimleriyle öğrenci tutuklularımız ve gardiyanlarımızda oluşan karakter değişimlerinin boyutunu daha iyi kavrayabilmek için 60'ların sonu ile 70'lerin başındaki Zamanın Ruhu'nu göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır.

* Zeitgeist. (Çev. n.)

Bu dönemler yetkenin reddedildiği, "otuz yaş üstü kimseye güvenilmeyen", "askeri veya endüstriyel yapılanmaya karşı gelinen", "savaş karşıtı gösterilere, insan hakları ve kadın hakları oluşumlarına katılım sağlanan" zamanlardı. Genç insanların 1950'lerde ailelerini çok fazla kısıtlayan katı toplumsal ve ailesel itaate isyan ettikleri zamanlardı. "Seks, uyuşturucu ve rock'n'roll" deneyimleme, saç uzatma, "bırak her şey ortada olsun" deme zamanıydı. "Hippi" olma, "ol ve sev"lere* katılma, başına takılı çiçeklerle San Francisco "çiçek çocuğu" olma, "pasifist" ve özellikle de "bireyci" olma zamanıydı. O neslin entelektüel gururu olan Harvard psikoloğu Timothy Leary her yerdeki gençler için üçlü bir reçete sunmuştu: gelenekçi topluma "kulak tıka", zihnini açacak maddelere "dön" ve iç doğanı "dinle".

Gençlik Kültürü'nün yükselişi ve beraberindeki adaletsizliğe ve baskıya karşı müthiş ayaklanma, günlük ceset sayımları ve yedi yıl boyunca hatasını kabul etmeyen bir yönetimle Vietnam Savaşı'nın ölümsüzlüğünden yeşermişti. Bu değerler Avrupa ve Asya'daki gençlik hareketleriyle harmanlanıyordu. Avrupalılar yönetime meydan okuma konusunda Amerikan yaşıtlarından daha da militandı; hem politik hem de akademik ortodoksluğa açıkça meydan okuyorlardı. Paris'te, Berlin'de, Milano'da öğrenciler tepkisel, baskıcı rejimler olarak gördükleri yönetimlerle doğrudan zıtlaşarak barikatlara adam taşıyorlardı. Birçoğu faşist ve komünist totaliterciliğe meydan okuyan sosyalistlerdi ve lise sonrası eğitime erişimi engelleyen maddi kısıtlamaları eleştiriyorlardı.

Bizim çalışmamızdaki gönüllü öğrencileri bir grup olarak gördüğümüzde, işte bu ayaklanma, kişisel deneyimleme, yetke ve itaat reddi üzerine kurulu gençlik kültüründen geldiklerini söyleyebiliriz. Deneyimizdeki katılımcıların kurumsal güçlere karşı daha dirençli olmalarını, benim dayattığım "Sistem" buyruğuna itaat etmeye daha kuvvetli bir şekilde karşı çıkmalarını bekleyebildik. Bir kısmı gardiyan olduğunda bu şekilde güç yanlısı zihniyete bürüneceklerini öngöremedik çünkü en ba-

* Amerikan karşı-kültürüne yönelik psikedelik temalı etkinlikler. (Çev. n.)

şında hiçbir kendilerine atanan gardiyan rolünde olmak istememişlerdi. Sert gardiyan Hellmann bile gardiyan olmaktansa tutuklu olmayı tercih edeceğini çünkü "birçok insanın gardiyanlardan nefret ettiğini" söylemişti.

Neredeyse tüm gönüllü öğrenciler tutuklu olmanın kendileri için gelecekte daha muhtemel olduğunu hissetmişlerdi. Hapishane gardiyanları olmak için üniversiteye gitmiyorlardı ve yarın öbür gün çeşitli küçük çaplı çatışmalarda tutuklanabilirlerdi. Bunları belirtmemin sebebi çalışmamızda tüm bu nedenlerden dolayı gardiyan rolüne atananlarda herhangi istismarcı veya baskıcı bir davranış öngörmemiş olmamızdır. Bu gençler Stanford Hapishane Deneyi'ne herhangi bir zarar, istismar ya da başkalarına hükmetme gibi bir yaklaşım getirmemişlerdi. Kendileriyle birlikte getirdikleri tek şey dönemlerinin getirdiği sosyal koşullanmaya uyumlu olarak diğer insanları önemseme eğilimleriydi. Benzer şekilde, en azından başlangıçtaki olumlu zihinsel ve fiziksel sağlıkları göz önünde bulundurulduğunda tutuklu rolünde olan öğrencilerimizin de bu kadar çabuk sinir krizi (psikolojik çöküntü) yaşamalarına da hiçbir sebep yoktu. Tamamen başka disiplinlerde çalışmamızın benzerlerini tekrar kurgulayan araştırmacıların denemelerini göz önünde bulundururken bu zamansal ve kültürel bağlamı da değerlendirmek önemli olacaktır.

NEDEN EN ÖNEMLİ OLAN SİSTEMLERDİR?

SHD'den edinilecek en önemli ders *Durumların Sistemler* tarafından yaratıldığıdır. Sistemler, Durumların gerektiği gibi işlenmesi için kurumsal destek, yetke ve kaynak sağlar. SHD'nin tüm durumsal özelliklerini sıraladıktan sonra anahtar sorunun ancak nadiren sorulduğunu fark ettik: "Bu şekilde gelişmesine kim ya da ne sebep oldu?" Davranışsal bağlamı tasarlama ve bu bağlammın belirli şekillerde işlenmesini sağlama gücü kimdeydi? Bu sebeple olan bitenden ve sonuçlarından kim sorumluydu? Başarılar için övgüyü, başarısızlıklar için suçlamaları kim hak

ediyordu? SHD'de bunun çok basit bir cevabı vardı: Ben! Fakat bu cevaba erişmek karmaşık örgütlerle, örneğin başarısız olan eğitim veya adalet sistemleriyle, yozlaşan mega şirketlerle ya da Ebu Gureyb Hapishanesi'ndeki gibi sistemlerle uğraşılırken bu kadar da kolay olamıyor.

Sistem Gücü, emredilen şekillerde davranmaya veya bunlara karşı olan eylemleri yasaklayıp cezalandırmaya olanak sağlayan yetkilendirmeyi ya da kurumsal izinleri içerir. Yeni roller oynanması, yeni kurallara uyulması ve normalde halihazırda var olan yasalar, normlar, ahlaki ve etik değerler tarafından kısıtlanacak eylemlerde bulunulmasına onay veren "yüksek yetke"yi sağlar. Böyle onaylar genellikle *ideoloji* ekseninde kurulu halde sunulur. İdeoloji nihai bir amaca ulaşmak için genellikle her türlü yolu meşrulaştıran bir öneri ya da slogandır. İdeoloji, belirli yerde ve zaman diliminde çoğunluk için görünürde "doğru" olduğundan asla meydan okunulmayan hatta sorgulanmayan "Büyük Kahuna'dır.* Yetkedekiler programı iyi ve erdemli, fazlasıyla kıymetli bir ahlak kuralı olarak sunar.

Bir ideolojiyi desteklemesi için geliştirilen programlar, politikalar ve standart işlem prosedürleri Sistemin önemli bir ögesi haline gelir. İdeoloji kutsal olarak kabul edildikçe Sistemin prosedürleri mantıklı ve uygun görülür.

60'larda ve 70'lerde, Akdeniz'den Latin Amerika'ya dünyanın birçok yerini faşist askeri cuntaların yönettiği dönemde diktatörler, sözüm ona sosyalistler veya komünistler tarafından oluşturulan ulusal güvenlik tehditlerine karşı kullandıkları kolluk güçlerini daima gerekli bir savunma aracı olarak sunmuşlardır. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için askerin ve sivil polisin devlet destekli işkencesi gerekli görülmüştür. Şüpheli tüm "devlet düşmanlarına" karşı gerçekleştirilen suikastlar da böyle meşrulaştırılmıştır.

Şu anda da Birleşik Devletler'de benzer (sözüm ona) ulusal güvenlik tehditleri bir güvenlik yanılması oluşması amacıyla kullanılarak vatandaşlar gönüllü bir şekilde temel sivil hakla-

* Hawaiiili büyücü. (Çev. n.)

rından vazgeçecek kadar korkutulmuştur. Akabinde bu ideoloji, Irak'ta önlem amaçlı bir savaşı meşrulaştırmanın temel taşı haline getirilmiştir. Bu ideoloji güce sahip olan Sistem tarafından yaratılmıştır. Karşılığında bu ideoloji de yeni alt Sistemler (örn. Savaş yönetimi, ülke güvenlik yönetimi, askeri hapishane yönetimi) ve savaş sonrası ciddi planlama *zafiyeti* yaratmıştır.

George Orwell'ın klasik eseri 1984'te²⁶ bahsettiği zihin kontrolü stratejilerine ve taktiklerine olan akademik ilgim, profesyonel hayatımda da bana Sistem gücüne karşı daha erken farkındalık kazandırmış olmalıydı. "Büyük Birader" bireysel girişimi ve kendinden gelen müdahalelere karşı direnme iradesini sürekli yıkan bir Sistem. SHD tartışmalarına uzun süre Sistemlerle ilgili bir analiz bile dahil edilmedi çünkü esas diyalog insan davranışını çözümlemenin iki farklı yönünün eğilimsel ve durumsal etkenlerini inceleme üzerine kurulmuştu. Sistem tarafından şekillendirilen bu çerçeveyi kabullenerek esas büyük problemi yok saydım. Ancak Irak, Afganistan ve Küba'daki askeri hapishanelerde yaygınca uygulanan istismarların dinamiğini anlamak için işe girdiğimde Sistemler seviyesindeki analizin aşikâr olduğunu görebildim.

Nobel Ödülü sahibi fizikçi Richard Feynman, uzay aracı Challenger'm başına gelen trajik kazanın insan hatası değil "resmi yönetimle" ilgili sistematik bir problem olduğunu bizlere göstermişti. NASA'nın büyükbaşları, hem mühendislerin hem de üretici firmanın kritik bir parçayla ilgili ifade ettikleri endişeleri hiçe sayarak uzay aracının fırlatılmasını buyurmuşlardı. Daha sonradan bu parçasının felakete sebep olan hatalı O-çemberine sebep olduğunu öğrenmiştik. Feynman, NASA'nın yöneliminin "hükümete kaynak bulma konusunda NASA mükemmeliyetçiliğini ve başarısını kanıtlamak" olabileceğini savunmuştu.²⁷ İlerleyen bölümlerde Sistemlerin olduğu kadar Durumların da Stanford Deneyi'nde ve Ebu Gureyb'de nelerin ters gittiğine yönelik anlayışımıza yardımcı olabilecek bir bakış açısı benimseyeceğiz.

NASA'nın politik olarak güdümlenen "daha hızlı, daha iyi, daha ucuz" sloganıyla var olmaya çalışırken iflas eden sistemi-

ne karşın elimizde kitlesel imhalar yaparak korkunç bir başarıya erişen Nazi örneği var. Burada Hitler kabinesinin, Ulusal Sosyalist politikacıların, bankerlerin, Gestapo memurlarının, SS birliklerinin, mühendislerin, doktorların, mimarların, kimyacıların, eğitimcilerin, tren kondüktörlerinin ve daha birçoğunun tavandan tabana bir sistem içinde birbirlerine iyice yedirilerek Avrupalı Yahudilere ve devletin diğer düşmanlarına karşı olan katliam girişimlerinde üzerlerine düşen rolleri gerçekleştirmeleri söz konusudur.

Toplama kampları, imha kamplarıyla ve bunlara özel tasarlanan fırınları ve mükemmelleştirilen yeni ölümcül etkili zehir gazlarıyla beraber tasarlanıp inşa edilmeliydi. Propaganda uzmanları, filmlerde, gazetelerde, dergilerde ve posterlerde Yahudileri tehdit unsuru aşağılık ve insandışı yaratıklar olarak gösteren kampanyaları tasarlamalıydı. Öğretmenler ve rahipler, "Yahudi probleminin son çözümünü" uygulayan Nazilere körü körüne itaat edecek genç bir nesil yetiştirmelilerdi.²⁸

İnsani vahşeti ve yıkımın gerçek yüzünü gizleyecek, kulağa masum gelen kelimelerle yeni bir ikna dili oluşturulmalıydı: *Sonderbehandlung* (özel muamele); *Sonderaktion* (özel hareket), *Umsiedlung* (yeniden iskân), ve *Evakuierung* (boşaltma) bu dildeki kelimelerden sadece birkaçıdır. "Özel muamele" insanların fiziksel olarak yok edilmesini ima eden bir kod adıydı ve bazen SB olarak kısaltılırdı. SS komutanı Reinhard Heydrich 1939 bildirgesinde savaş süreci temel güvenlik prensiplerini açıklamıştı: "Sıradan yollarla başa çıkılabilecekler ve özel muamele görmesi gerekenler arasında bir ayrım yapılmalıdır. Bu ikinci kategoriye itiraz edilebilir doğaları, barındırdıkları tehlike veya düşman için propaganda aracı görevi görebilirliklerinden ötürü kişilere saygı göstermeden acımasız muameleyle (çoğunlukla infazla) ortadan kaldırılmaya uygun kişiler dahil edilebilir."²⁹

İmha edilecek veya deneye tabi olacak esirleri seçmekle görevli olan Nazi doktorları için çoğunlukla bir sadakat ikilemi söz konusuydu. "Auschwitz'de geçirdikleri süre boyunca katliam dolu canilik ile anlık nezaket arasında sürekli gidip geliyorlar-

dı. Bu ikilemin ve sonucunda zihinsel bölünmenin sona ermesi söz konusu bile değildi. Sürerliği, SS doktorlarının bu ölümcül işi yapmalarını mümkün kılan tamamen psikolojik bir dengeyi ayakta tutuyordu. Auschwitz, büyük canı, yüksek seviyede işlevsel bütünleşik bir sisteme dönüşerek ... toplu bir çaba halini almıştı.”³⁰

SHD: Etik ve Uzanımları

*Çok uzaklara seyahat ettik ve bizi ele geçiren iymeydi:
Sonsuzluğa doğru, erteleme ihtimali veya açıklama umudu ol-
maksızın aylak aylak gidiyoruz.*

—Tom Stoppard, *Rosencrantz ve
Guildenstern Öldüler*, Sahne 3 (1967)

Bir canlandırmadan ibaret olan Stanford Hapishanesi'nin gücünün içeridekileri –çoğunlukla kötü anlamda– nasıl ele geçirdiğini gördük. Bir önceki bölümde “İnsanlar nasıl bu denli radikal şekillerde değişime uğrayabilirler?” sorusunu kabaca yanıtlamaya ve özellikle durumsal ve sistematik etkenlerin insan doğasını değiştirmeye yönelik nasıl bir arada çalıştıklarına dikkat çekmeye çalıştım.

Bizim genç katılımlarımız bir sepet elmanın içindeki “çürükler” değillerdi. Daha ziyade, deneysel desenimiz onların en başta sağlam elmalar olduklarını ve bu çürük sepetindeki (hapishane-deki) içsel güç tarafından nasıl yozlaştırıldıklarını ortaya koyuyordu. Tabii ki gerçek sivil ve askeri hapishanelerin zehirli ve ölümcül doğasına kıyasla bizim Stanford hapishanemiz görece zararsızdı. Gönüllü katılımcılarımızın bu ortamdaki düşünce, duygu ve davranışlarının değişim yönü birçok ortamda hepimiz üzerinde –bu kadar yoğun, rasgele ve sürekli olmasa da– etki sahibi olan bilindik psikolojik süreçlerin sonucuydu. Bunlar, irademizle içinde bulunduğumuz ya da dışına çıktığımız birçok sıradan durumun etkisinden çok daha büyük etkiye sahip olan bir “total durum”* dahilinde birbirinin içine geçmişti.¹

* Goffman'ın kullandığı bu terim, totaliterliği yani mutlakıyeti, tek egemenliği temel alarak insanların kontrol altında tutulduğu kurum, kuruluş, grup, alan ve mekânların tanımlanmasını sağlar. Okur, bu terimi “mutlak durum” olarak düşünebilir. (Çev. n.)

Her birimizin melek ya da günahkâr, özgecil ya da bencil, kibar ya da kaba, itaatkâr ya da hükümrân, sağlıklı ya da deli, iyi ya da kötü olma potansiyeli veya zihinsel taslakları olabilir. Belki de hayatımızı yönlendiren sosyal ve kültürel koşullara göre tetiklenip gelişen birtakım özelliklerle doğmuşuzdur. Benim savunduğum şey, sapkınlık potansiyelinin biz insanlara bütün muhteşem şeyleri yaptıran süreçlerin özünde yattığıdır. Her birimiz, milyonlarca yıldır süregiden evrim, gelişme, uyum sağlama ve başa çıkma süreçleriyle yetişen gelişim ve uzmanlaşma bütünselinin ürünleriyiz. Türümüzün Dünya'da özel bir yere sahip olması öğrenme, dil, muhakeme, buluş ve yeni, daha iyi gelecekler kurgulama ve benzeri potansiyelimizin üstünlüğündendir. Her insanın hayatta kalma çabasının ötesine geçip insanlığı ilerletmesi için ihtiyacı olan becerilerini, yeteneklerini ve özelliklerini mükemmelleştirme potansiyeli vardır.

İNSAN MÜKEMMELLEŞTİRİLEBİLİRLİĞİN SAPKINLIĞI

Dünyadaki kötülüklerden bazıları doğaları gereği kötü davranışı tetikleyen durumlardaki sıradan insanlardan kaynaklanıyor olabilir mi? Birkaç genel örnek vererek bu soruyu cevaplayalım ve ardından SHD'de indirgenen normal insanlık süreçlerine yeniden odaklanalım. Hafızamız hatalardan ders alıp bildiklerimizin üzerine daha iyi gelecekler inşa etmemize olanak tanır. Fakat hafızayla beraber kin, intikam, öğrenilmiş çaresizlik ve depresyonu besleyen travma takıntılı düşünceler de gelir. Benzer şekilde muazzam dil ve simge kullanan becerimiz başkalarıyla kişisel ve soyut olarak zamanın ve mekânın ötesine geçen bir şekilde iletişim kurmamıza imkân veriyor. Fakat dil ile beraber dedikodular, yalanlar, propaganda, kalıpyargılar ve baskıcı kurallar da gelir (bkz. ikna dili s. 362). Fevkalade yaratıcı dehamız sınırsız edebiyata, dramaya, müziğe, bilime ve bilgisayar ve internet gibi buluşlara imza atmıştır. Fakat aym yaratıcılık işkence odalarına, işkence taktiklerine, paranoid ideolojilere ve Nazilerin etkin kitle

imha sistemine de saptırılabilir. Tıpkı aşk-nefret, gurur-kibir, özgüven-kendini doğrulama gibi, türümüze has özelliklerimizden herhangi biri zıddının ihtimalini de içinde barındırır.²

İnsanın temel ait olma ihtiyacı başkalarıyla bağ kurma, yarımlaşma ve grup normlarını kabul etme arzusundan ileri gelir. Fakat SHD gösterdi ki, ait olma ihtiyacı aynı zamanda aşırı uyuma, kabule ve grup içine karşı grup dışı düşmanlığına sapabilir. Özyönelim ve planlamaya yönelik temel güçler olan özerklik ve kontrol ihtiyacı başkalarına hükmetmek için aşırı güç kullanımı-na veya öğrenilmiş çaresizliğe sapabilir.

Buna benzer, iki tarafı da keskin üç ihtiyaç daha var. İlki, yaşamlarımıza anlam ve sağduyulu yön veren *tutarlılık ve akılcılık ihtiyacı*dır. Yine de tutarsız taahhütler bizi tutukluların gitmeleri gerekirken hapisanede kalmaları ve gardiyanların istismarı gerekçelendirmeleri gibi yanlış kararlara itebiliyor. İkincisi merak, bilimsel buluşlara, felsefeye, beşeri bilimlere ve sanata yönlendiren *çevreyi ve bizim çevreyle olan ilişkimizi bilme ve anlama ihtiyacı*dır. Fakat bir şey ifade etmeyen keyfi bir çevre bu temel ihtiyaçları saptırıp öfkeye ve (tutuklularımızda olduğu gibi) yalnızlaşmaya sebep olabilir. Son olarak *uyarım ihtiyacı*mız keşif yapmayı ve maceracı riskler almayı tetikler fakat aynı zamanda bizi sabit bir ortamdayken sıkıntıya toleranssız hale getirebilir. Sıkıntıysa SHD'deki gece vardiyasında çalışan gardiyanların "oyuncaklarıyla" eğlendikleri gibi bazı eylemlerin azmettiricisi olabilir.

Yine de bir noktayı açıklığa kavuşturmalıyız: Yapılmış olanın "nedenini" anlamak "ne" yapıldığına gerekçe olamaz. Psikolojik analiz "gerekçelendirme" değildir. Ahlaksızca veya yasadışı davranışlarda bulunan kişiler ve gruplar, ortaklıkları ve suçlarından dolayı sorumlu ve hukuki olarak muhatap tutulmalıdır. Fakat cezalarının boyutuna karar verirken onları bu davranışa yönlendiren durumsal ve sistemsel etkenler de göz önünde bulundurulmalıdır.³

Önümüzdeki iki bölümde, insan düşüncesini ve davranışını şekillendiren durumsal etkenlerin gücünü fazlasıyla öne çıkaran savları tamamlayan ve ilerleten birçok psikolojik araştırmayı

gözden geçirerek SHD'nin ötesine geçeceğiz. Bu ilerlemeyi kaydetmeden evvel, bu deneyin gündeme getirdiği bazı kritik konulara değinmek için biraz geri gitmeniz gerekecek. Öncelikle ve en önemli olarak, "Çekilen eziyete değdi mi?" sorusunu ele almalıyız. Bu deneyde insanların zorluk ve eziyet çektiği su götürmez bir gerçek. Onlara bu eziyeti çektirenlerin de rollerinin çok ötesine geçip acı ve aşağılanmaya sebep olduklarını kabul etmeleri gerekir. Bu yüzden bu ve benzeri araştırmalarda etiğin çok önemli bir yeri var.

Dante'nin *Inferno*'da gösterdiği gibi erdem sadece günahtan uzak durmak değildir; eylem gerektirir. Ben burada SHD'de eylem paralizinin nasıl devreye girdiğini tartışacağım. Bir sonraki bölümde, yardımlarına ihtiyaç duyulduğunda olaya tanıklık edenlerin yardım edemediği durumlarda oluşu gibi eyleme geçememenin toplum için bedellerini değerlendireceğim.

İhmalin etik yanlışlarıyla ve mutlak etikle uğraşırken birçok bilimsel araştırmayı yönlendiren görelî etiği de masaya yatırmak gerekiyor. Görelî etik denklemindeki temel denge kazanca karşı acıyı tartmaktan geçer. Bu araştırmanın bilime ve topluma sağlayacağı katkı deneyde katılımcıların yaşadığı acıyı telafi ediyor muydu? Yani, bilimsel amaçlar deneysel araçları meşru kılıyor mu? Bu çalışmadan doğan birçok olumlu sonuç olsa da çalışmanın yapıp yapılmamış olmasıyla ilgili kararı okur verecektir.

Düşünceyi canlandıran araştırma, SHD'de olduğu gibi başka araştırmaları ve uzantıları beraberinde getirir. SHD'nin etikliğini masaya yatırdıktan sonra kısaca bu çalışmanın ardmdan yapılan replikasyon çalışmalarını ve uygulamaları gözden geçireceğiz; bu çalışmalar SHD'nin önemini daha geniş bir bağlamda görmemize yardımcı olacak.

SHD ÜZERİNE ETİK DÜŞÜNCELER

SHD etik olmayan bir çalışma mıydı? Birçok açıdan bu sorunun cevabını "evet" olarak verebiliriz. Fakat bu araştırmayı başka açılardan da değerlendirip sorunun cevabını "hayır" olarak da değiştirebileceğimiz mantıklı sebepler yok değil. Bu iki alternatif

cevabın her birini destekleyebilecek geriye dönük analizdeki kanıtlara göz atmadan evvel çalışma bittikten yıllar sonra neden bu konuları tartıştığıma dair sizlere kendimi açıklamalıyım. Bu etik konularma fazlasıyla kişisel dikkat yönelttiğimden basmakalıp bir tartışmadan çok daha geniş bakış açısına sahip bir tartışma malzemesi sunabileceğime inanıyorum. Başka araştırmacılar da bazı örtük tehlike sinyallerinin farkına varıp SHD'nin ortaya çıkardığı etik önlemlere karşı daha büyük duyarlılık gösterirlerse bunlardan faydalanabilirler. Savunmacı olmadan veya bu çalışmadaki rolümü mantıksallaştırmadan bu araştırmayı insanın işleyişine müdahaleleri içeren araştırmalardaki etik muhakemenin karmaşıklığını vurgulamak için bir araç olarak kullanacağım. Öncelikle müdahale etiğini ele alalım. Bu, deneysel araştırmayı yönlendiren göreceli etiğin mutlak etikle kıyaslanması için bir temel oluşturacaktır.

Müdahale Etiği

Bir kişinin, grubun veya bir ortamın yaşamındaki her türlü müdahale etik konusudur (radikal bir terapist olan R. D. Laing buna "politik karar" derdi). Terapistler, cerrahlar, danışmanlar, deneyciler, eğitimciler, şehir planlamacıları, mimarlar, sosyal reformcular, halk sağlığı araçları, tarikat liderleri, ikinci el araç satıcıları ve ebeveynlerimiz, hepsi de iyileştirmek, davranış değişimi, eylem önerileri, eğitim, öğretim, zihin değiştirme, kontrol, değişim, pay dağıtım, inşa (kurgulama) veya disiplin gibi amaçlardan birine hizmet ederler. Bunlar özetle doğrudan ya da insanın bulunduğu ortamları değiştirerek yaşamlarımızı etkileyen müdahale çeşitleridir.

Birçok müdahale aracı ilk olarak değişim odağını ve/veya topluma faydayı amaç edinir. Fakat getiri-götürü oranını belirleyen bunların öznel değerleridir ve bu sebeple ele almamız gereken kritik etik sorgulamalara sebep olur. Mesela ebeveynlerin çocuklarını kendi imgelerine ve sosyal, politik, dini idealere göre şekillendirmek için uyguladıkları güçlü sosyalleştirme etkenlerinin değerini asla sorgulamayız. Ebeveynlerin bunları

yaparken çocuklarından gönüllülük formu almadıklarını göz önünde bulundurmalı mıyız? Bu soru çok saçma gelebilir; ta ki çocuklarını Ku Klux Klan gibi nefret gruplarına, yıkıcı tarikatlara, terörist gruplara veya fuhşa yönlendiren ebeveynler aklımıza gelene kadar ...

Konuya daha hassas bir tespitte bulunmak için şöyle diyelim: Genellikle, yöntemlerinde aşırı istismarcı olmadıkça –çocuklarına toleranssızlığı ve önyargıyı öğrettiklerinde bile– ebeveynlerin “alan hakları” sorgulanmaz. Fakat oğlunun daha vatansever –ki bu neredeyse tüm toplumlarda mantıklı bir amaçtır– olmasını isteyen bir baba söz konusuysa ne düşünürsünüz? Bu baba ülke çapında dağıtımı olan bir derginin köşe yazarı bir doktora mektubunda şöyle soruyor: “Ülkemi seviyorum ve oğlumun da ülkesini sevmesini istiyorum. O uyurken ara sıra kulağına birkaç şey fısıldasam olur mu? Büyük bir şey değil sadece biraz vatanseverce şeyler ...”

Söz konusu baba bir açıdan bu yöntemin işe yarayıp yaramayacağını, uyku sırasında öğrenimin bunun gibi bilinçaltı ikna mesajları iletilmedeki etkinliğine yönelik kanıt olup olmadığını soruyor (sorunun cevabı: hayır, böyle bir bulgu yok!). Başka bir açıdansa bu baba etik bir sorunsalı açık ediyor. Savunmasız çocuğunun bu şekilde beynini yıkaması etik mi? Bu bahsettiği şeyi çocuğu uyanıkken yapsa ya da bu örtük yöntem yerine para ödülü veya sosyal tasvip yöntemlerini kullansa etik olur muydu? Bazılarının etik anlamda savunmacı bulacağı hedefleri mi yoksa amaçları mı olurdu? Endişeli babanın sınıfta “eğitim” adı altında daha şekli değiştirilmiş zihin yıkama yöntemlerine (ulusal bayraklar, ulusal liderlerin resimleri, ulusal antlar, dualar, çoğunlukla yanlış bir tarih bilgisi sunan ve bütün toplumlarda statükoyu korumanın bir yolu olarak tasarlanan tarihi yazının, coğrafi ve ülke sınırlarına dair okul kitaplarının okutulması vb.) güvenmesi tercih mi edilirdi? Buradan çıkaracağımız ders, müdahalelerin sosyal hayatın “doğal” bir süreci gibi görüldüğü ve yaygın, sinsi varlığından ötürü etik ihlallerinin fark edilmediği geniş gündelik durumlar yelpazesine toplu duyarlılığımızı artırmamız gerektiğidir.

MUTLAK ETİK

Konuyu fazla uzatmamak adına etiğin “mutlak” ve “görelî” olarak kategorize edilebileceğini söyleyebiliriz. Bir davranış mutlak etik standartları tarafından yönlendirildiğinde, uygulanabilirlik koşulları bağlamında değişmez olan bir üst seviye ahlak prensibi –zaman, durum, kişi ve menfaat gözetmeksizin– öne sürülebilir. Böyle mutlak etik prensipleri adab-ı muaşeret kurallarına yedirilmiştir. Bu kurallar çoğunlukla, On Emir* veya Haklar Bildirgesi’ndeki** gibi, bir dizi aleni prensiplere bağlılığa temellendirilir. Bunun gibi mutlak etik kuralları, bir amaca yönelik yolları gerekçelendirebilecek özgürlüklere veya tepeden inme bir şekilde bir prensibin askıya alındığı veya uygulandığı halleri niteleyebilecek durumlara hoşgörü göstermez. En uç şekliyle anlatırsak, nadiren görülen hiçbir durum o etik standardm çiğnenmesine gerekçe gösterilemez.

Bir mutlak etik standardı, kutsal olduğu için insan yaşamının hiçbir koşul altında, kasıtsız olsa bile tehlikeye atılamayacağını belirtir. Bu yüzden, söz konusu araştırma olduğunda da insana eziyet çektirebilecek hiçbir deneyin gerekçelendirilmesi mümkün değildir. Bu bakış açısına göre, getireceği faydadan ve hatta genel anlamda topluma kesinlikle sağlayacağı düzelmeden bağımsız olarak, bir insanın biyolojik veya psikolojik bütünlüğünü ihlal eden hiçbir psikolojik veya tıbbi deneyin yapılmaması gerektiğini savunmak mantıklı bile olabilir.

Bu görüşü benimseyenler, eziyete yol açan eylemlerin bilim, bilgi, “ulusal güvenlik” adına yapılsa bile etik olmadığını savunurlar. Psikolojide hümanist gelenekle yakından özdeşleşenler disiplinin ifade edilen amaçlarından, yani davranışı öngörme ve kontrol etmeden önce insanlık onuruna olan temel ilginin gelmesine dair söylemleri en çok savunanlar olmuştur.

* Musa’ya Sina Dağı’nda Tanrı tarafından iki taş tablet üzerinde verildiğine inanılan bir dizi dini ve ahlaki öğretiler bütünü. On Emir, Tevrat Çıkış (Exodus) / Bap 20’de yer alır. (Çev. n.)

** ABD anayasasındaki ilk on buyruk. Federasyon karşıtlarının endişelerini dindirmek için önerilmiş olan bu on yasa bazı kişisel özgürlükleri garanti altına almayı, hükümetin yargı süreçlerindeki gücünü denetim altında tutmayı ve bazı güçleri devlete ve halka saklamayı öngörür. (Çev. n.)

SHD Mutlak Anlamda Etiğe Aykırıydı

Böyle bir mutlak etik temelinde Stanford Hapishane Deneyi kesinlikle etiğe aykırıydı çünkü burada insanlar hatırı sayılır derecede eziyet çekmişti. İnsanlar, saygın bir üniversite tarafından yürütülen ve hapis hayatını konu alan akademik bir çalışma için gönüllü olduklarında mantık ölçüleri dahilinde tahmin ettiklerinden çok daha fazla eziyet görmüştü. Dahası, bu eziyet gitgide artmış ve en başta gayet sağlıklı olan örneklemden beş katılımcının aşırı stres ve duygusal bunalım sebebiyle erken salıverilmeleri gerekmişti.

Gardiyanlar da rollerinin gölgesinde ve kimliksizliği kolaylaştıran güneş gözlüklerinin ardında yaptıklarının farkındalığıyla eziyet çekmişlerdi. Böyle bir barbarlığı hak edecek hiçbir şey yapmamış olan öğrenci arkadaşlarına çektirdikleri eziyeti ve sebep oldukları aşağılamayı görebiliyor ve duyabiliyorlardı. Yaptıkları aşırı ve reddedilemez istismarın farkındalığı, bir sonraki bölümde ele alacağımız Stanley Milgram'ın klasik "yetkeye körü körüne boyun eğme" deneyinde katılımcıların yaşadığı stresten çok daha büyük bir strese yol açmıştı.⁴ Katılımcılar göremedikleri bir kurbanı, öğrenci'ye, şok verirken sebep oldukları acıyı hayal edebildiklerinden Milgram'ın araştırması etiğe aykırı olmakla eleştirilmişti.⁵ Fakat çalışma sonlanır sonlanmaz katılımcılara açıklamada bulunulmuş ve katılımcılar "kurbanın" asla zarar görmediğini, sadece acı çeker gibi yapan bir deney işbirlikçisi olduğunu öğrenmişlerdi. Katılımcıların stres kaynağı, şayet verdikleri şok gerçek olsaydı kurbanı yaptıkları şeye dair yaşadıkları farkındalıktı. Buna karşın, SHD'de gardiyanlarımızın stres kaynağı tutuklulara yaptıkları "şokların" gayet gerçek, doğrudan ve sürerli olduğuna dair yaşadıkları farkındalıktı.

Çalışmanın etiğe aykırı olarak değerlendirilebilecek başka bir özelliği de tutuklamaların ve polis merkezinde gerçekleşen sicil kayıtlarının en baştan tutuklu rolüne atanan ve bir pazar günü yaşamlarına aniden müdahale edilen hazırlıksız katılımcılara veya ebeveynlerine bildirilmemiş olmasıydı. Gece ziyaretlerinde ebeveynlere oğullarının gerçekte olduğu kadar kötü durumda

olmadıklarını düşünmeleri için yaptığımız çeşitli yanıltıcı ve kontrolcü yöntemlerden dolayı da suçluyduk. Hatırlarsanız, ebeveynlerin bu sahte hapishanenin istismarcı doğasını tam olarak fark etmeleri durumunda oğullarını alıp eve götürmelerinden endişe ediyorduk. Çalışmayı sonlandıracak böyle bir hareketi önleyebilmek adına onların önüne bir “şov” koyduk. Bunu sadece hapishanenin devamlılığı için değil aynı zamanda hapishane simülasyonumuzun temel ögesi olduğu için de yaptık çünkü gözetleme komisyonlarının denetiminde olan birçok sistemde böyle hileler alışıldıktır. Sistem yöneticileri iyi görünümlü kırmızı bir halı sererek içinde bulundukları durumun olumsuz yönleriyle ilgili şikâyet ve endişeleri reddederler.

SHD’nin etiğe aykırı olarak değerlendirilmesinin bir diğer sebebi de çalışmanın daha erken sonlandırılmamasıyla ilgiliydi. Üçüncü gün bir başka tutuklu şiddetli stres nedeniyle rahatsızlık yaşadığında çalışmayı sonlandırmam gerekirdi. Bu, bir önceki gün Doug-8612’nin duygusal tepkileri hakkında rol yapmadığını ve gerçekten de sinir krizi geçirdiğini yeteri derecede kanıtlayan bir işaret olmalıydı. Bir sonraki, ondan sonraki ve ondan sonraki tutuklular ciddi rahatsızlıklar yaşamadan evvel çalışmayı durdurmamız gerekiyordu. Fakat durdurmadık. Yine de, Christina Maslach’m belirttiği erken sonlanmayı gerçekleştirmeseydik de, tam bir hafta tamamlandığında, pazar günü çalışmayı “normal şekilde” sonlandırma ihtimalim yüksekti. Bir hafta tamamlandıktan sonra çalışmayı sonlandırabilirdim çünkü ben, Curt Banks ve David Jaffe’den oluşan küçük ekibimiz aralıksız devam eden lojistik işleriyle ve gardiyanların artan istismarlarını kontrol altında tutmaya çalışmakla uğraşmaktan bitap düşmüştük.

Geriye dönüp baktığımda çalışmayı daha erken, ilk kontrolden çıkmaya başladığında sonlandırmamam, baş araştırmacı (yani deneyin araştırma etiği denetçisi) rolüm ile her ne olursa olsun hapishanemin bütünlüğünü ve istikrarını korumaya kendini adanmış bir hapishane amiri rolüm arasında yaşadığım çatışmadan kaynaklandığına inanıyorum. Hapishane amiri rolünü bir başkası üstlenseydi, işaret fişegini daha erken fark edip daha

erken düdük çalabilirdim. Deneyi denetlemekten yükümlü, benim üzerimde yetke sahibi olan bir başka kişinin olması gerektiğini şimdi fark ediyorum.

Fakat ne İnsan Araştırmaları Komitesi'nin üyeleri ne de ben, üniversite öğrencilerinin istedikleri zaman ya da durumlar kaldıracabileceklerinden daha zor hale geldiğinde bırakabilecekleri bir deneyde böyle bir dışsal yetkenin gerekliliğini öngörememiştik. Deneyden evvel "çocuklar sadece polis-suçlu oynayacaklar" gibi bir durum vardı ve birkaç gün içinde olacakları kestirmek mümkün değildi. İleri "geri görüş" yönetimimiz olsaydı iyi olurdu.

Bu deney daha yakın zamanlarda yapılmış olsaydı eminim öğrenciler ve ebeveynleri üniversiteye ve bana karşı yasal suç duyurularında bulunmuşlardı. Fakat 1970'ler daha sonralara kıyasla Birleşik Devletler'de çok da davalı yıllar değildi. Hiçbir suç duyurusunda bulunulmamış ve profesyonel meslektaşlardan etik ihlallerle ilgili sadece birkaç eleştiri olmuştu.⁶ Aslında Amerikan Psikoloji Birliği'ne 1973 Temmuz'unda deney sonrası etik değerlendirme için başvuran da bendim; bunun sonucuna göre deney sırasında o dönemin etik ilkelerine uyulmuştu.

Buna rağmen "tutukluluk psikolojisi" bağlamında bu çeşit istismarların gerçekleşmesine göz yuman bir kurum yarattığım için kendimi sorumlu hissediyorum. Deney, gerçek hapisanelerde olup biten en kötü şeylerin bir kısmını yaratmakta fazlasıyla başarılı olmuştu fakat bulguları elde etmenin karşılığı olarak insanlar büyük eziyet çekmişlerdi. Bundan dolayı gerçekten üzgünüm ve bugün hâlâ bu insandışılığa katkı sağladığım için özür diliyorum.

GÖRELİ ETİK

Çoğu araştırma faydacı bir etik modelini benimser. Bir etik prensip koşullu başvuruları kabul ediyorsa standardı görelidir demektir ve faydacı prensipler bağlamında yararlı ölçütlere göre değerlendirilir. Tabii ki bu araştırmayı da, diğer birçok psikolojik araştırmada olduğu gibi böyle bir model yönlendirdi. Fakat

getiri-götürü denkleminde hangi öğeler göz önünde bulunduruluyor? Zarar ve kazanç nasıl bir orantı mantığıyla dengeleniyor? Getirinin götürüden daha fazla olduğuna kim karar veriyor? Şayet görelî etiğin bir duruş olarak etikliği savunulacaksa tüm bu sorularla yüzleşilmesi gerekir.

Bazı çözümler geleneksel tecrübe temelinde, yani ilgili bilgi birikiminin durumu, daha evvelki örnekler, sosyal fikir birliği, değerler, araştırmacının duyarlılığı ve o anda o toplumdaki genel farkındalık seviyesi gibi ölçütlerle üretilir. Araştırma kurumları, fon ve destek kurumları ve hükümetler de tıbbi ve tıbbi olmayan tüm insan araştırmaları için katı kurallar ve kısıtlamalar yapılandırmıştır.

Sosyal bilimciler açısından etik ikilemin özünde, "Bir araştırmacı sosyal ve kuramsal anlamda işe yarar bir çalışmanın yürütülmesi için şart gördüğü şeyle araştırma katılımcılarının sağlığı ve onuru için gerekli görülen arasında bir denge kurabilir mi?" sorgulaması yatar. Araştırmacıların kendilerine hizmet eden yanlılıkları* onları ikincisinden ziyade ilk alternatifte yönlendirdiğinden araştırma dışından değerlendirmeciler, özellikle destek değerlendirmecileri ve kurumsal değerlendirme birlikleri görece güçsüz olan katılımcılar için bilirkişi görevi görürler. Yine de bu dış değerlendirmeciler belirli bir deneyde bazı hilelerin, duygusal uyarıların veya başka yan etkili uygulamaların kullanılabilirliğine ve kullanılacaksa ne derecede kullanılacağına karar verirken hem "bilim" in hem de "toplum" un çıkarını gözetmek zorundadır. Bu çeşit yöntemlerin herhangi olumsuz bir yan etkisinin bildirilmiş olduğu ve deneyin ötesinde devam etmeyeceği varsayımıyla hareket ederler. Şimdi SHD'de birbiriyle yarışan bu iki çıkarm nasıl korunmaya çalışıldığını ele alalım.

* Kendine hizmet eden yanlılık, sosyal psikoloji alanında geliştirilen yüklemle ilgili birçok modeli barındıran Yükleme Kuramı'nın (İng. Attribution Theory) kavramlarından biridir. Sosyal psikolojide yükleme, kişilerin davranış ve olayları açıklarken içinde bulundukları atıfsal süreçlere işaret eden bir kavramdır. Kendine hizmet eden yanlılık (İng. Self-serving bias) kişilerin başarılarını içsel sebeplere veya kişisel özelliklere, başarısızlıklarını ise dışsal sebeplere atfetmeleridir. Bu yanlılık kişilerin özgüvenlerini koruma mekanizmasına dayalı bilişsel bir sürecin ürünüdür. (Çev. n.)

Etiklik savının görelilik tarafında SHD'nin etiğe aykırı olmadığı şu şekilde kabul edilebilir: Stanford Üniversitesi yasal danışmanına danışılmış, resmi bir "gönüllülük formu" alınmış ve deneyin kabul edilmesi için karşılamanız gereken iş, güvenlik ve sigorta gereklilikleriyle ilgili bilgilendirilmişti. Her bir katılımcı tarafından imzalanan "gönüllü katılım" formunda deney sırasında kişisel özele müdahale olabileceği, tutuklulara sadece sınır seviyede gerekli beslenme sunulacağı, yasal haklarından bir kısmını kaybedebilecekleri ve tacize maruz kalabilecekleri belirtilmişti. Hepsinden de ellerinden geldiğince çalışmanın iki haftasını da tamamlamaları beklenmekteydi. Öğrenci Sağlık Birimi çalışma hakkında bilgilendirilmiş ve herhangi bir tıbbi ihtiyaç durumunda katılımcıların destek görebilmesi için gerekli hazırlıklar yapılmıştı. Araştırmaya sponsor olan Deniz Kuvvetleri Araştırma Dairesi Grup Etkinliği Komitesi'nden, Stanford Psikoloji Bölümü'nden ve Stanford Kurumsal Denetim Komitesi'nden resmi olarak onay istenmiş ve yazılı olarak alınmıştı.⁷

Katılımcıların polis tarafından tutuklanması dışında katılımcılara herhangi bir aldatmaca uygulanmamıştı. Dahası, ekibim ve ben gardiyanların her birine ve toplu olarak tutuklulara karşı fiziksel istismar uygulamamaları konusunda hatırlatmalar yapmıştık. Fakat bu talimatı psikolojik istismarı kapsayacak şekilde genişletmemiştik.

Bu çalışmanın etik olup olmadığını değerlendirmeyi karmaşıktır bir başka etken de hapishanemizin, katılımcıların haklarını korumuş olmakla yükümlü olan dış ziyaretçilerin denetimine açık olmasıydı. Böyle bir ortamda eziyet çeken bir tutuklu olduğunuzu varsaym. Hapishanemizde olsaydınız yanınızda sizi destekleyecek kimi isterdiniz? Bir "çıkış" düğmesi olsaydı ve siz buna basıp çıkamıyor olsaydınız sizin için kimin bu düğmeye basmasını isterdiniz? Katolik bir rahip mi, hani şu sizi ağlarken gören hapishane rahibi? Hayatta olmaz! Peki ya anneniz, babanız, arkadaşlarınız veya aileniz? Koşullarınızın ağırlaştığını görselerdi müdahale etmezler miydi? Hiçbiri yapamamıştı. Belki, bir kısmı çalışmamızın canlı görüntülerini izlemiş, şartlı tah-

liye kurulundaki konuşmaları dinlemiş, görüşmeler veya “fırar” fiyaskosu sırasında depoda katılımcılarla konuşmuş olan birçok profesyonel psikolog, doktora öğrencisi, sekreter veya psikoloji bölümü üyeleri bir yardım eli uzatabilirlerdi... Hayır, bu kaynaklardan da hiçbir yardım gelmemişti.

Daha önce de belirtildiği gibi duruma seyirci kalanların her biri pasif rol oynadığını düşünmüştü. Hepsi de benim durum çerçevemi benimsemiş ve bu yüzden de gerçek gidişata kör olmuşlardı. Aynı zamanda simülasyon gerçek görüldüğünden veya deneysel desenin sadece ufak ayrıntılarına odaklandıklarından dolayı durumu mantıksallaştırmışlardı. Dahası, olaylara seyirci kalanlar olaylar henüz gelişmekte olduğundan en ciddi istismarları görmemişler ve katılımcılar bırakın yabancılara, yakın arkadaşlarına ve ailelerine bile durumların iç yüzünü tamamen anlatamamışlardı. Belki de açılmayı bir çeşit utanma, gurur incinmesi veya bir nevi erkeklik kaybı olarak görmüşlerdi. Yani birçok kişi gelip baktı fakat kimse olan biteni göremedi ve sonunda herkes bir destek sağlamadan çekip gitti.

Son olarak, doğru yaptığımız şey yoğun bir deney sonrası açıklamaydı; bunu sadece deneyden sonraki üç saatlik bir zaman diliminde değil devamındaki birçok buluşmada, mesela katılımcıların çoğu görüntü kayıtlarını ve çalışmaya dair sunumu izlemeye geldiklerinde gerçekleştirdik. Çalışmanın üzerinden yıllar geçmesine rağmen katılımcıların büyük kısmıyla iletişim halinde kaldım ve onlara makalelerimin birer kopyasını, kurulda verdiğim ifadeyi, gazetede çıkan ilgili köşe yazılarını ve SHD’yle ilgili televizyon yayınlarının bilgisini gönderdim. Yıllar boyunca yarım düzine katılımcı benimle beraber bazı ulusal yayımlara katıldı. Üzerinden kırk yıl geçse de bir kısmıyla hâlâ temas halindeyim.

Yoğun deney sonrası bilgilendirme seansları katılımcılara yoğun duygularını açıkça ifade etme ve yeni, yabancı bir ortamda kendilerini ve alışılmadık davranışlarını yeniden anlamlandırma şansı sunduğundan çok önemliydi. İzlediğimiz yöntem “süreç bilgilendirmesi”⁸ şeklindeydi; bazı deneylerde gelişen etki

ve inanışların deneyin sınırları dışına çıkabildiğini açıkladık. Bu istisnai örnekte durumun neden böyle olmaması gerektiğini açıkladık. Yaptıklarının kişiliklerinden değil, bizim yarattığımız hapisane ortamının olumsuz doğasından kaynaklandığının altını çizdim. Onlara normal ve sağlıklı olduklarından özellikle seçtiklerini ve iki rolden birine seçkisiz atama yöntemiyle atandıklarını hatırlattım. Onlar ortama herhangi bir patoloji getirmemişlerdi; ortam onlarda çeşitli patolojileri tetiklemişti. Buna ek olarak, her birine şimdikilerin yerinde başka tutuklular olsaydı da onlar gibi davranacaklarını belirttim. Aynısı zaman zaman tutukluları istismar eden gardiyanlar için de geçerliydi; diğer vardiyadaki arkadaşları nasıl davrandırlarsa onlar da rol dahilinde öyle davranmışlardı.

Aynı zamanda, çalışma boyunca hepimizin karşılaştığı ahlaki ikilemleri açıkça tartışarak “bilgilendirme” sürecini bir ahlaki eğitim dersine dönüştürmeye çalıştım. Ahlaki gelişim konusunda önde giden kuramcılardan biri olan Larry Kohlberg, ahlaki ikilemin bulunduğu bağlamda yürütülen benzer tartışmaların kişinin ahlaki gelişim seviyesini artırmanın belki de tek yolu olduğunu savunmuştur.⁹

Tutukluların ve gardiyanların belirttikleri duygudurum sıfatlarından gelen veriden hatırlayacağınız üzere bilgilendirmeden sonra duygudurumları daha dengeli, çalışmanın başlangıcındaki seviyeyle kıyaslanabilir bir hale gelmişti. Bu yoğun deneyimin olumsuz etkisinin görece kısa sürmüş olması temel olarak üç etkene bağlanabilir. Öncelikle, bu genç çocukların hepsinin de çalışma sonlandıktan sonra dönebilecekleri sağlam birer psikolojik ve kişisel temeli vardı. İkincisi, bu deneyim o zamana, yere, kıyafetlere ve senaryoya özeldi ve bunlarla sınırlandırılmıştı; bunların hepsi de, geride “SHD macerası” paketi olarak bırakılabilecek ve gelecekte bir daha canlandırılmayabilecek şeylerdi. Üçüncüsü, detaylı bilgilendirmemiz gardiyanların ve tutukluların kötü davranışlarından sorumluluk hissetmemelelerini ve onları etkilemiş olan durumsal özelliklere odaklanmalarını sağlamıştı.

Çalışmanın Katılımcılara Olumlu Sonuçları

Araştırma görelî etiğine yönelik geleneksel yaklaşımlarda, bir araştırmmanın onaylanması için bilim, tıp ve/veya toplum faydasının katılımcılara olan zarardan daha ağır basması gerekir. Böyle bir fayda-zarar oranı makul gözükse de ben bu noktada araştırmaların etikliğine karar vermek için böyle bir yöntem kullanılmasını sorgulamak istiyorum. Katılımcılara (SHD zamanında onlara “denek” diyorduk) olan zararlar gerçek, doğrudan ve çoğunlukla somut oluyordu. Buna karşın bahsi geçen faydalar çalışma desenlenirken veya onay verilirken öngörülebilir faydalardı ve olasılıklar dahilinde, uzak geleceğe yönelik ve belki de hiç gerçekleşmeyebilecek türdendi. Umut vaat eden birçok araştırma anlamlı sonuçlanmaz ve bundan dolayı yayınlansa bile bilim camiası asla bunların varlığından haberdar olamaz. Yayınlatabilen anlamlı bulgular bile pratiğe dökülmeyebilir ve sosyal kazanımlar seviyesinde değerlendirildiğinde pratiğe dökülmesi için elverişli veya kullanışlı olmayabilir. Öte yandan özüne bakıldığında hiçbir bariz uygulaması olmayan bazı temel araştırmaların önemli uygulamalar için kullanıldığını görürüz. Örneğin, otonom sinir sisteminin şartlanması üzerine yapılan temel araştırmalar sonucunda biyo-geribildirim sağlık hizmetinde bir terapötik destek olarak kullanılmaya başlandı.¹⁰ Dahası birçok araştırmacı bulgularının kişisel ve sosyal sorunlara “sosyal mühendislik” anlamında uygulanabilirliğiyle pek de ilgili veya bu konuda yetenekli değildir. Toparlarsak, bu eleştiriler etik araştırma denkleminin afili “kazanım” kısmının prensip olarak ya da uygulamada gerçekleşmeyebileceğinden bahsederken “eziyet” kısmını katılımcılara ve topluma net ve hatta topyekûn bir kayıp olarak ele alıyor.

Buna ek olarak bu etik denkleminde eksik olan bir öge var: katılımcıların net *kazanımına* verilen önem. Acaba katılımcılar belirli bir araştırma projesinin parçası olmakla bir şey kazanıyorlar mı? Mesela acının farklı yönlerini inceleyen tıbbi bir araştırmaya dahil olan katılımcılar deneyimlediklerini fazlasıyla karşılayacak parasal bir ödeme alıyorlar mı? İnsanlar araştırma katılımcısı ola-

rak edindikleri bilgi birikimine değer veriyorlar mı? Araştırma deneyiminden kendileriyle ilgili özel bir şey öğreniyorlar mı? İnsan araştırmalarının bu ikincil amacını gerçekleştirebilmek için doğru ve detaylı bilgilendirme yapmak elzemdir. Bunun nasıl yapılabileceğine ilişkin bir örnek için uyarılmış psikopatoloji deneylerime bakabilirsiniz.¹¹ Fakat bu çeşit kazanımlar varsayılarak ya da ümit edilerek olmaz; bunlar, öncesindeki "sorgulanabilir etik" anlayışıyla yürütülmüş herhangi bir çalışmanın bağlı değişkenleri olarak ampirik yöntemle kanıtlanmalıdır. Araştırma etiğiyle ilgili olarak birçok değerlendirmede gözden kaçan bir şey de araştırmacılardan, araştırmalarını kendi alanlarına ve toplumun gelişmesine faydalı hale getireceklerine inanılan özel bir sosyal aktivizme dahil olmalarının dolaylı olarak beklenmesidir.

SHD etiğinin yerden yere vurulmasını biraz dengelemek isterim. Bunun için öncelikle hem katılımcılara hem de ekibe olan kayda değer katkılarından bahsedeceğim. Ardından da bu deneyin değerinin mümkün olduğunca gerçekleştirildiğinin teminatı olarak son otuz yılda ve belki de daha uzun zamandır dahil olduğum sosyal aktivizm örneklerinden bir kısmını sunacağım.

SHD Katılımcılarının ve Ekibinin Beklenmedik Kişisel Kazanımları

Bu çalışmadan bazı katılımcılar ve ekip üyeleri için etkisi uzun süren beklenmedik olumlu etkiler de doğmuştu. Katılımcıların çoğu (çalışmadan sonra çeşitli aralıklarla evden postaladıkları) deney sonrası değerlendirme formlarında bu çalışmanın kıymetli bir deneyim olduğunu belirtmişlerdi. Bu olumlu geribildirimler hapisane deneyiminin bariz olumsuz yönlerini (daha evvel söylediğimiz gibi bütün katılımcılar bir daha böyle bir çalışmaya katılmak istemediklerini belirtmişlerdi) hiç değilse bir nebze dengelemeye yardımcı oluyor. Şimdi katılımcıların değerlendirmeleri üzerinden SHD'nin olumlu artçı etkilerini ele alalım.

Tutuklu-8612, Doug, ayaklanmanın baş sorumlusu. Ciddi bir duygusal stres tepkisiyle rahatsızlanan ilk tutukluydu. Tepkisinden

dolayı onu sadece otuz altı saat sonra bırakmak zorunda kaldık. Belgeselimiz *Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment*'m* çekimi sırasındaki bir görüşmede kendisinin de belirttiği üzere bu deneyim onun için oldukça rahatsızlık vericiydi: "Bir deneyim olarak oldukça farklıydı; hayatımda bu kadar yüksek sesle çığlık attığımı hatırlamıyorum; hayatımda bu kadar üzüldüğümü de hatırlamıyorum. Hem durumun hem de duygularımın kontrolden çıktığını hissediyordum. Kendimi anlamak istedim, bu yüzden de (SHD'den sonra) psikoloğa gittim. İleride psikoloji okuyup bir insanın nasıl davranabileceğini öğreneceğim; böylelikle bilinmeyenden bu kadar korkmama gerek kalmaz."¹²

Çalışmadan beş yıl sonra doldurduğu devam değerlendirilmesinde Doug erken salıverilmek için aşırı stres bozukluğu belirtilerini taklit etmeye başladığını fakat bir anda bu rolün içine çekildiğini açık etmişti. "Deneyden çıkabilmemin tek yolunun hasta rolü yapmak olduğunu anlamıştım. İlk başta fiziksel olarak hasta rolü yaptım. Fakat bu işe yaramayınca ben de zihinsel yorgunluk rolü oynamaya başladım. Ama bu role girmek için harcadığım enerji ve o kadar üzgün olabileceğim gerçeği beni üzdü." Doug nasıl üzülmüştü? Deneyden iki ay sonra kız arkadaşı kendisine çok üzgün ve gergin olduğunu ve sürekli deneyden bahsettiğini söylemişti.

Doug biraz da duygu ve davranışları üzerinde daha büyük bir kontrol sağlayabilmek için klinik psikoloji alanında doktora yaptı. Doktora tezini (tutuklu açısmadan) utanç ve (gardiyan açısından) suçluluk üzerine yaptı; sıradan bir tıbbi ya da klinik ortamda yapmak yerine stajını San Quentin Eyalet Hapishanesi'nde yaptı ve yirmi yıldır San Francisco ve California ceza infaz birimlerinde adli psikolog olarak çalışmaya devam ediyor. Onun sarsıcı ifadesi sayesinde belgeselimize "Sessiz Öfke" ismini vermiştik. Bize gardiyanların sadist itkilerinden korunmaları gerektiğini çünkü arada güç farklılıkları olduğu her an bunun sessiz bir öfke gibi patlayabileceğini belirtmişti. Doug kariyerinin bir kısmını, bulundukları ortama rağmen tutukluların onurlarını

* Sessiz Öfke: Stanford Hapishane Deneyi (Çev. n.)

korumaya yardımcı olmaya ve gardiyanlara ve tutuklulara daha dostane bir ilişki içinde birlikte var olabilmeyi öğretmeye adanmıştı. İşte bu SHD'nin en başta yoğun olumsuz etkisinin daha sonradan birey ve toplum için uzun vadeli kazanımları olan olumlu bir etkiye dönüşmesinin bir örneği. Aynı katılımcı için hem çok fazla acı hem de çok fazla kazanç vardı.

Gardiyan Hellmann, sert, maço John Wayne'imiz, hükmedici rolü ve tutuklular için ürettiği "şeytani ve yaratıcı" oyunları nedeniyle çalışmamızın televizyona aktarılan tüm kesitlerinde yer almıştı. Geçenlerde verdiğim bir ders sırasında karşılaştığımızda, herkesin hayatta en az bir kere başma geldiği gibi Andy Warhol'un on beş dakikalık ününün aksine Stanford Hapishane Deneyi'nin kendisine "on beş dakikalık kalıcı bir kötü şöhret" sağladığını söyleyerek bana içini dökmüştü. Deneye katılımının hayatına herhangi olumlu bir etkisi olup olmadığıyla ilgili gönderdiğim soruya cevap olarak bana şu notu göndermişti:

Yıllardır taşıdığım yük 1971'deki züppe ve duyarsız halimi yumuşattı. Biri bana hareketlerimin tutuklulardan herhangi birine zarar verdiğini söyleseydi "onlar çelimsiz ve korkaklar" derdim. Fakat kendimi başkalarının eziyet çekmesine göz yumacak kadar rolüme kaptırdığıma dair hatıralarım bugün bile kulağıma küpe olmaya devam ediyor ve bu yüzden insanlara nasıl davrandığıma çok dikkat ediyorum. Aslında bazıları iş sahibi biri olarak başkalarına karşı aşırı duyarlı olduğumu düşünebilir çünkü bazen iyi çalışmayan işçileri kovmam gerektiğinde onlara kötülük edeceğimi düşünerek kararsızlık yaşayabiliyorum.¹³

Gardiyan Vandy, vardiyanın sert lideri olarak edindiği kişisel içgörünün bir kısmını bize açıklamıştı. Çalışmadan birkaç ay sonraki bir değerlendirmede bize şunları söylemişti: "Tutukluları taciz edip cezalandırmaktan aldığım zevk doğal değildi çünkü genel olarak kendimi yaralıları, özellikle hayvanlara sempati besleyen biri olarak görüyordum. Sanırım bu benim özgürlüğünden hapishane kurallarına geçişimin bir bedeliydi; kendi

yetkemi kötüye kullanmaya başlamıştım. Bunu hissettiğimde mümkün olduğunca zorlayıcı ve yetkeci davrandığımın farkında olmaya çalışıp anında düzeltmeye çalıştım. Artık kendimi yoklayıp ne zaman o şekilde davrandığımı fark etmenin daha kolay olduğunu düşünüyorum. Artık durumu daha iyi anlayabildiğim için deneyden öncesine kıyasla daha az talepkâr olduğumu ve daha az patronluk tasladığımı hissediyorum.”

Hapishane danışmanımız *Carlo Prescott*, SHD’ye dahil olmadan sadece altı ay evvel San Quentin Eyalet Hapishanesi’nden ayrılmıştı. Hayatının en az on yedi yılı boyunca birçok California hapishanesinde ve California Gençlik Yetkesi’nde bulunmuştu. Profesyonel konumundaki değişiklikler ve Stanford’da benimle beraber hapis psikolojisi üzerine okutman olarak görev yapmasına eşlik eden yüksek özgüven ve SHD’ye olan katkıları kendisine büyük fayda sağlamıştı. San Francisco KGO istasyonundaki Carlo’nun Köşesi’nde kendine iyi bir radyo programı hazırlamıştı; programı boyunca dinleyicilerini biraz kışkırtarak onların sosyal farkındalık düzeylerini artırmaya çalışıyor ve Birleşik Devletler’de yükselmekte olan ırkçı ve faşist trendleri bir başka gözle görebilmeleri için onlara içgörü kazandırıyor. Ayrıca topluluk dersleri verdi, kamu hizmetinde bulundu, benimle beraber bilirkişilik görevi yaptı ve tüm bu yıllar boyunca örnek bir vatandaş olmaya devam etti.

Craig Haney, J. D. ile beraber Stanford Üniversitesi Hukuk Bölümü’nden mezun oldu ve bizim psikoloji bölümümüzde doktora-sını tamamladı. Şu anda Kaliforniya, Santa Cruz Üniversitesi’nde profesör ve psikoloji ve hukuk, kurumlar psikolojisi gibi birçok popüler dersin okutmanlığını sürdürüyor. Craig, hapishane koşulları hakkında ülkenin sayılı iyi danışmanlarından ve Birleşik Devletler’de mahkûm sınıfı hareketi davalarını temsil eden avukatlarla çalışan becerikli psikoloji uzmanlarından biri. Suç, ceza, infaz ve disiplinin birçok farklı yönü üzerine geniş içerikli, başarılı birçok eser sahibi. Bazı profesyonel dergi makalelerinde, kitaplarda ve magazin dergilerinde ortak çalışmalarımız oldu.¹⁴

SHD'nin kendisi üzerindeki etkisini anlatış tarzı bu deneyin kıymetini ortaya koyar nitelikte:

Stanford Hapishane Deneyi benim için kariyerimi değiştirecek nitelikte bir deneyimdi. Phil Zimbardo, Curtis Banks ve ben, bu araştırmayı planlamaya başladığımızda Stanford Psikoloji'de ikinci yılımı henüz tamamlamıştım. Sosyal psikolojiyi suç ve ceza sorunlarına uygulamak Phil Zimbardo'nun yardımlarıyla kafamda henüz şekillenmeye başlamıştı. SHD'de işimi tamamladıktan çok kısa süre sonra gerçek hapishanelerle çalışmaya ve bu hapishanelerde tıklıp kalmış insanların hayatlarını şekillendirmeye yardım edecek sosyal hikâyelere odaklanmaya başladım. Fakat sahte hapishanemizde geçen altı günü incelediğim ve sonuçlarını değerlendirdiğim zaman kurumlarla ilgili kazandığım bakış açımı hiçbir zaman kaybetmedim.¹⁵

SHD'nin kadın kahramanı *Christina Maslach* şu anda Kaliforniya, Berkeley Üniversitesi'nde psikoloji profesörü, lisans eğitimi yardımcı vekili, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı ve Carnegie Derneği Yılın Profesörü Ödülü'nün sahibi. SHD'deki kısa süreli fakat yoğun deneyimi onun da kariyer kararlarında olumlu bir etkiye sahip:¹⁶

Benim açımdan hapishane deneyinin en büyük mirası kişisel deneyimimden öğrendiklerimdi, bunların psikoloji kariyerime profesyonel katkıları da oldu. En doğrudan öğrendiğim şey insandışılaştırma psikolojisiyle –temelinde iyi insanların başkalarını nasıl böyle kötü algılayıp onlara bu denli kötü davranabildikleriyle; kendilerinin yardımına veya iyi niyetine ihtiyaç duyan insanlara insandan daha aşağı bir seviyede, değer, saygı veya eşitlik hak etmeyen aşağılık varlıklarmış gibi davranmanın ne kadar kolay olduğuyla– ilgiliydi. SHD'deki bu deneyimim beni tükenmişlik sendromunu –duygusal yüklü insan hizmeti gerektiren mesleklerin, en başta ilgili ve kendini işine adanmış insanların bile hizmet etmeleri gereken kişiyi insandışılaştırıp ona kötü davranmaları gibi yan etkilerini– araştırmaya yönlendirmişti. Araştırmalarım, farklı çalışma ortamlarında tükenmişli-

ğın sebep ve sonuçlarını ortaya çıkarmayı ve bu bulguları pratik çözümlere uygulamayı hedefledi. Aynı zamanda hizmet sunan insanların kişilik özelliklerinden ziyade tükenmişliğin durumsal belirleyicilerini inceleyip değişimlerini ele almayı ön planda tutuyorum. Yani, Stanford Hapishane Deneyi'ndeki rolüm çalışmanın planlanandan evvel bitmesini sağlamaktan ziyade bu özel çalışmayla beraber kişisel deneyimimden ilham aldığım yeni bir araştırma programına başlamaktı.¹⁷

SHD'de fazlasıyla görülen insandışılaştırma süreçlerinin diğer yüzü olarak Christina'nın aynı zamanda insanların biricikliğe ulaşmaya çabaladığı insanlaştırma üzerine de önemli araştırmalar yaptığını ekleyebilirim.¹⁸

Phil Zimbardo. Evet, ben de oradaydım. Curtis Banks ve David Jaffe'yle ilgili olarak notlara bakınız.¹⁹ SHD boyunca yaşadıklarım hem profesyonel hem de kişisel hayatımı birçok yönden değiştirmişti. Bu çalışmanın nihayetinde deneyimimin bana kattığı olumlu sonuçlar saymakla bitmez. Hem araştırmalarım, hem okutmanlığım hem de kişisel hayatım tüm bu deneyimden etkilendi. Hapishane koşullarını iyileştirmek ve diğer kurumsal güç istismarlarını ortaya çıkarmak için bir sosyal değişim aracına dönüştüm.

Son otuz yılda araştırmalarım bu hapishane simülasyonundan edindiğim çeşitli fikirlerle yönlendi. Böylelikle utangaçlık, zaman algısı ve çılgınlık konularını çalıştım. Aynı zamanda öğretim yöntemlerimi de değiştirdi. Bu noktada SHD'nin yeşerttiği şu kesişen üç çalışma konuma ve değişen öğretme yöntemlerime değinmeme izin verin. Bunlardan sonra deneyin kişisel yaşamımı nasıl etkilediğini de sizlere anlatacağım.

Kişinin Kendi Hapishanesi: Utangaçlık

İnsanın kendi gönlünden öte karanlık bir zindan var mıdır? İnsanın kendinden öte kim bu kadar zalim bir gardiyan olabilir?

—Nathaniel Hawthorne

Bodrum katındaki hapisanemizde gardiyanların zor kullanılarak sağladıkları kontrol karşısında tutuklular temel özgürlüklerinden feragat etmişlerdi. Fakat laboratuvarın ötesindeki gerçek hayatta, ortada gardiyanlar olmasa da insanlar konuşma, eylem ve toplanma haklarından kolaylıkla vazgeçerler. Talepkâr gardiyanı, doğallığa, özgürlüğe ve hayat keyfine olan seçimlerini sınırlayan o gardiyanı, bir benlik imgesi olarak içselleştirirler. Çelişkiye bakın ki bu insanlar aynı zamanda tüm eylemlerine kendi kendilerine getirdikleri kısıtlamalara umursamadan boyun eğen pasif tutuklu imgesini de içselleştirirler. Bir insanın kişiliğine hitap eden her eylem potansiyel aşağılanma, utanç ve sosyal dışlanmayla tehdit eder ve bu sebeple kaçınılmalıdır. Bu iç gardiyana karşı içimizdeki mahkûm hayattan elini eteğini çeker, kabuğuna çekilir ve utangaçlık hapisanesinin sessiz güvenliğini tercih eder.

SHD'den edindiğim bu benzetme üzerinde ilerlemek bana utangaçlığın başka insanları davetkâr değil tehditkâr algılayıp insanlararası iletişimin bağlarını koparan bir sosyal fobi olduğunu düşündürdü. Hapishane çalışmamız sonlandıktan bir yıl sonra büyük bir araştırma inisiyatifi olan Stanford Utangaçlık Projesi'ni yetişkin ve ergenlerde utangaçlığın sebeplerini, ilişkiselliğini ve sonuçlarını incelemek amacıyla başlattım. Bizimkisi yetişkin utangaçlığına yönelik yapılan ilk çalışmaydı. Yeterince bilgi sahibi olduğumuzda Utangaçlık Kliniği (1977) adını verdiğimiz türünün tek örneği bir klinikte utangaçlığı tedavi etmek için bir program başlattık. Palo Alto'da bunca zamandır aktif olarak hizmet veren bu klinik Dr. Lynne Henderson'ın yönetiminde ve artık Pacific Graduate School of Psychology'nin bir ünitesi. Utangaçlığın tedavi edilip önlenmesindeki gayem utangaç insanların kendi kendilerini hapsettikleri sessiz hapishanelerden kurtulmalarına yardım etmek için yöntemler geliştirmek olmuştur. Bu amaçla yaptıklarımın biri de genel okuyucu için yetişkin ve ergenlerde utangaçlıkla nasıl başa çıkılması gerektiğine dair popüler kitaplar yazmak oldu.²⁰ Yaptığım bu işler, SHD'de katılımcıları maruz bıraktığım hapsedilmişlik haline bir karşı sürüm niteliğindedir.

Zaman Perspektifinde Yanlılıklar

Dıştan bakıldığında insanlar geleceğe bakarak yaşıyor gibi görünürler. Bir suçlu için gelecek belirsiz bir müsvedde gibidir. Geçmişi yitip gider; insanlar artık ona yazmaya başlarlar. Şimdiyse koskocaman olur.

—Eski suçlu ve oyun yazarı Ken Whalen²¹

SHD’de zaman algısı birçok yönden bozulmaya uğramıştı. Tutukluların uyku döngüleri sayımlar sırasındaki zorunlu gece kalkışlarından dolayı bozulmuştu, hepsi sürekli yorgundu ve bu yorgunluk onlara verilen gereksiz egzersizler ve ayak işleriyle katlanarak artıyordu. Zaman algıları gece-gündüz olduğuna dair dışsal işaretler ve saatleri olmamasından da etkilenmişti. Saatler çalışma deseninin bir parçası olarak kullanılmamıştı ve temel olarak kumarhanelerin herhangi bir zaman referansını ortadan kaldırarak kumarcıları oraya genişletilmiş bir şimdiki zaman algısıyla kıştırma stratejilerine benziyordu. Bir önceki bölümde belirttiğim gibi tutuklular anlık durum hakkında sürekli konuşup geçmişlerinden ya da ileriki hayatlarından hiç bahsetmeyerek şimdinin iğrençliğine olan odaklarını iyice artırmışlardı. İlginç olan, erken salıverilen tutuklular gittikten sonra geride kalanlar onlardan hiç bahsetmemişlerdi. Onlar gitmiş ve unutulmuşlardı, böylelikle anlık hafıza odağından uzaklaştırılmışlardı.

Ekibe bakarsak, tahammül etmek zorunda olduğumuz uzun vardiyalarla, kısa uyku süreleriyle ve her gün, her gece başa çıkmak zorunda kaldığımız lojistik ve stratejik sorunlarla bizim de zaman algımız bozulmuştu. Yanlış kararlarımızın ve kararsızlıklarımızın bir kısmından bu bozuk zaman algımızın sorumlu olabileceğini düşünüyorum. İşte bu deneyimler beni insan davranışının nasıl olup da zaman perspektifinden etkilendiğini, deneyim akışımızı nasıl olup da geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek gibi üç farklı zamansal kategoriye ayırdığımızı anlama ihtiyacına itti. Anketler, görüşmeler, deneyler ve kül-

türlerarası karşılaştırmalı çalışmalar yaparak zaman perspektifi hakkında, zaman perspektifinde kişisel farklılıkları ölçen geçerli, güvenilir bir ölçek²² geliştirmemi sağlayan birçok yeni şey öğrendim. Zimbardo Zaman Perspektifi Envanteri (Zimbardo Time Perspective Inventory, ZTPI) artık dünyanın her yerinden araştırmacılar tarafından karar verme yanlışlıkları, sağlık meseleleri, stres, bağımlılık, problem çözme becerileri, çevresel sürdürülebilirlik ve zamanı içeren birçok önemli olguyu çalışmak amacıyla kullanılıyor.

Birçok insanın hayatı bir tek zaman çerçevesini –geçmiş, şimdiki zaman veya gelecek– aşırı kullanımları ve diğer zaman çerçevelerine daha az güvenmeleri tarafından kontrol edilir; aslında bu zaman çerçeveleri belirli bir durumun gerekliliklerine göre daha dengeli ve esnek bir şekilde kullanılmalıdır. Örneğin, ortada yapılacak bir iş varsa gelecek yönelimiyle ilişkili bir disiplin gerekir. Aile ve arkadaşlarla bağ kurmaya ihtiyaç duyduğumuzda köklü ve olumlu bir geçmiş çerçevesi ön plana çıkmalıdır. Hayatın hissel zevklerini yaşamak isteyip yeni maceralar aradığımızda şimdiki zaman çerçevesi bunu en iyi şekilde yapmamıza yardımcı olur. Birçok etken insanların aşırı derecede –keyifçi veya kaderci– şimdiki zaman, gelecek zaman ya da olumlu veya olumsuz odaklı geçmiş zaman yanlışlığında olmalarına yol açar. Bu etkenlerin arasında kültürel etkileri, eğitimi, dini, sosyal sınıfı, aile modelini ve kişisel deneyimleri sıralayabiliriz. SHD, zaman perspektifinin sadece kişisel bir özellik veya bir sonuç değişkeni olmadığını, aynı zamanda onu genişleten veya daraltan durumlardaki deneyimler tarafından değiştirilebileceğini açıkça ortaya koymuştu.

Hapishaneler olsun, yaşlılar için huzurevleri veya bakımevleri olsun, kurumlar üzerinde çalışırken zaman perspektifinin buralarda yaşayanların zihinlerini şekillendirmede güçlü ve örtük bir rolü olduğu da ortaya çıktı. Arkası kesilmeyen rutin hareketler ve birbirinden farklılaşmayan günlük aktiviteler görünürde bir zaman döngüsü yaratır; sanki parçalar ayrılmaz bir bütün gibi anlamlı çizgisel birimler halinde akar fakat bir karıncanın

Möbius Şeridi'nde* ürkütücü bir şekilde yürüyüp durması gibidir. George Jackson, *Soledad Brother*** kitabında hapsedilmenin anlamıyla ilgili öngörülerini aktarırken zaman ve zaman algısında bozulmalara yönelik çıkarımlar da yapar:

Zaman benden akıp gidiyor ... Geceleri bile bundan kaçış yok ... Günler, hatta haftalar uçsuz bucaksız bir şekilde birbirinin üzerine biniyor. Gelip geçen her gün bir öncekinden farksız.²³

Normal İnsanlarda Çılgınlık

[Sherlock Holmes Sigmund Freud'a sorar] Ne yaptığının farkında mısın? Benim –gözlem ve çıkarım– yöntemlerimi alıp bunları bir deneğin kafasının içinde uyguladın.

—Nicholas Meyer, *The Seven Percent Solution*

SHD'nin en göze çarpan sonuçlarından biri birçok sağlıklı ve normal adamın çok kısa bir sürede patolojik bir şekilde davranmaya başlamış olmasıydı. Seçilim yöntemlerimiz var olan, premorbid (rahatsızlık öncesi) kişilik özelliklerini nedensel etkenler olmaktan elediği için sıradan insanlarda psikopatolojik belirtilerin en başta nasıl oluştuğunu ve bunlara yönelik süreçleri anlamak istedim. Yani SHD utangaçlık ve zaman perspektifiyle ilgili çalışmaların yanı sıra beni normal insanların en başta nasıl "çıldırıldıklarına" yönelik kuramsal ve deneysel çalışmalar yapmaya da itmişti.

* Möbius şeridi, 1861'de Johann Benedict Listing tarafından tanımlanan, geometrik olarak uzunca bir şeridin bir ucunun 180 derece bükülerek diğer ucu ile birleştirilmesiyle elde edilen şerittir. Normal bir şeridin iki yüzü varken Möbius şeridinin sadece bir yüzü vardır. Başka bir ifadeyle Möbius şeridinin üzerindeki bir noktadan hareket etmeye başlandığında bütün alan taranarak aynı noktaya geri dönlür. (Çev. n.)

** *Soledad Brother*, Kaliforniya, Soledad Hapishanesi'nde beyaz bir hapishane gardiyanı olan John V. Mills'i 16 Ocak 1970'te öldürme suçuyla hüküm giyen Afro-Amerikan üç mahkûmdan George Jackson'ın 1960'lar Amerika'sındaki ırkçılığı ve tüm hayatını alsa da ruhunu tüketemeyen hapishane sisteminin özünü kaleme alarak yazdığı mektuplardan oluşan kitabıdır. (Çev. n.)

Anormal işleyişle ilgili bildiklerimizin çoğu, tıpkı Sherlock Holmes'un etkilerden sebeplere giden çıkarımsal muhakeme stratejilerine benzeyen, kişinin o anki zihinsel rahatsızlığına yol açmış olabilecek etkenleri belirlemeye yönelik geriye dönük analizlerden gelir. Ben bunun yerine fobi ve paranoya gibi zihinsel rahatsızlıkların gelişimindeki süreçlere odaklanan bir model geliştirmeye çalıştım. İnsanlar, işleyişleriyle ilgili beklentilerinin ihlal edildiğini fark ettiklerinde buna açıklamalar getirme motivasyonu taşırlar. Akademide, sosyal hayatta, işte, sporda veya cinsel alanda başarısızlığa uğradıklarında, böyle bir başarısızlığa dair bir açığın benlik bütünlükleri açısından önemine bağlı olarak, neyin yanlış gitmiş olabileceğini anlamlandırmaya çalışırlar. Anlamlandırma çabasıyla yaptıkları akılcı arama süreci, dikkati halihazırdaki analizde uygun olmayan açıklama sınıflarına odaklayan bilişsel yanlılıklar tarafından bozulmuştur. Yani kişinin tepkilerinin sebeplerini açıklama amacıyla "başkalarına" odaklanan açıklamaların aşırı kullanımı, söz konusu anlamlandırma arayışını paranoid düşüncenin karakteristik belirtilerinin gelişmesine yönlendirebilir. Benzer şekilde kişinin tepkilerinin sebebi olarak "çevreye" odaklanması da bu arayışı fobik düşüncenin belirti gelişimine yönlendirebilir.

Normal, sağlıklı kişilerdeki "çılgınlığın" bilişsel ve sosyal temellerini sunan bu yeni modelin geçerliliği bizim kontrollü laboratuvar deneylerimizde test edildi. Örneğin, uyarılmanın açıklanamayan kaynaklarını anlamlandırmak için akılcı bir süreç içinde olan normal katılımcılardan üçte bir kadarının patolojik belirtiler geliştirebileceklerini bulduk.²⁴ Aynı zamanda normal şekilde duyabilen üniversite öğrencilerinde hipnotik telkin yöntemiyle geçici kısmi sağırılık yaratıldığında bu öğrencilerin de kısa sürede paranoid düşünce ve davranışlara yönelip başkalarının kendilerine karşı düşmancıl olduklarına inandıklarını gösterdik. Yani yaşlılarda teşhis edilemeyen duyma kaybı paranoid bozukluklar gelişimine katkı sağlayabilir, psikoterapi ve hastaneye kaldırılma yerine duymayı kolaylaştıracak yöntemlerle önlenebilir veya tedavi edilebilir.

Böylelikle, çılgınlık tohumlarının herkesin arka bahçesine ekilebileceğini ve sıradan deneyimler sırasında geçici psikolojik rahatsızlıklar karşısında bu tohumların yeşerebileceğini savundum. Zihinsel rahatsızlıklara dair kısıtlayıcı tıbbi modelden toplum sağlığı modeline geçilmesi bireysel ve toplumsal rahatsızlıklarda etkin rol oynayan sebeplerin sıkıntı yaşayan bireyin kafasında aranmasıyla kısıtlanmasından ziyade durumsal etkenlerin aranmasına destek verir. Normal davranışı, işlevselliği bozuk davranışa dönüştürmede rol oynayan mekanizmaların iyi anlaşılması için bilişsel, sosyal ve kültürel süreçlerle ilgili temel bilgileri ön plana çıkardığımızda çılgınlık ve psikopatolojiyi hem daha iyi önleyebilecek hem de daha iyi tedavi edebilecek durumda oluruz.

Gücü Azaltarak Öğretmek

SHD’de nasıl da kolaylıkla hükmeden bir güç figürüne dönüştüğümü fark etmem öğrencilere daha fazla güç verip öğretmenin rolünü sosyal kontrolden ziyade uzmanlık alanındaki yetkinliğiyle sınırlandırarak öğretim yöntemlerimi yeniden yapılandırmamı sağladı. Dinleyici kitlesinin büyük olduğu derslerimde öğrenciler ders hakkında eleştirilerde bulunabileceği veya kişisel yorumlar yapabileceği zamanlarda ders başlarında “açık mikrofon” seansları düzenledim. Bu seanslar dönem boyunca öğrencilerin her gün dersin olumlu ve olumsuz yönleriyle ilgili açıkça konuşmaya cesaretlendirildikleri çevrimiçi haber panolarına dönüştü. Öğrenciler arası en yüksek notlar değerlendirmesini de çan eğrisi üzerinden değil de her öğrencinin ders içeriğine yönelik değerlendirme kriterlerindeki başarısından elde edilen mutlak standartlar geliştirerek, testleri ikili çalışma gruplarına yaparak ve hatta bazı derslerde derecelendirmeyi tamamen ortadan kaldırarak öğrenciler arası yüksek not yarışını indirgedim.²⁵

SHD’nin Üzerimdeki Kişisel Etkisi

SHD’nin tamamlanmasından bir yıl sonra (10 Ağustos 1972), Stanford Memorial Kilisesi’nde Christina Maslach’le evlendim; yirmi beşinci yıl dönümümüzde de çocuklarımızın eşliğinde

yine aynı kilisede evlilik yeminlerimizi tazeledik. Bu kadın kahr-
raman benim yaptığım her şeyi tasavvur edilebilecek en iyi şe-
kilde derinden etkiliyordu. Bu ilişkiyle o hapishane cehennemin-
den bir cennet parçası daha koparabilmişim.

Bir haftadan biraz daha uzun süren bu çalışmanın benim
kişisel hayatıma olan bir başka etkisi de araştırma temelli bul-
gulara dayalı sosyal değişim taraftarı olmaya karar vermemdi.
Hapishane reformunu desteklemek ve SHD'nin önemli mesajla-
rını daha geniş kitlelere iletebilmek için elimden geleni yaptım.
Şimdi biraz da bunlara göz atalım.

Faydayı Artırmak: Sosyal İlahiyi Yayalım

SHD benim hayatımı birçok açıdan değiştirirken en ani deği-
şikliklerden biri ABD Temsilciler Evi alt komitesi önüne davet
edilmemdi. Bir anda akademik bir araştırmacıdan ateşli bir sos-
yal değişim yanlısına dönüşmüştüm. 1971 Ekim'inde hapishane
reformu duyumlarını alan alt komite reform için benden sadece
analiz değil aynı zamanda tavsiyeler de istiyordu. Kongre Kay-
dı'ndaki bildirimimde hem tutukluların hem de hapishane per-
sonelinin şartlarının iyileştirilmesi için hapishane yapısına kong-
re müdahalesini açıkça savundum.²⁶

Savunmam büyük ölçüde hapishanelerin, yeniden suç işleyip
hapse dönme oranı ve sonucunda bu deneyin başarısız olduğu
göz önünde bulundurulduğunda, "sosyal deney" yeri olarak
kullanılmasının sonlandırılmasının gerekliliğine yönelik farkın-
dalık yaratma şeklindeydi. Bunun sebebini daha derin sistem
analizleriyle bulmalı ve hapse alternatif çözümler önermeliy-
dik. Aynı zamanda anlamlı hapishane reformuna karşı direnci
de kırmalıydık. Kongre alt komitesi önünde ikinci bilirkişiliğim
çocuk ıslahevi odaklıydı (Eylül 1973) ve bu görev beni sosyal de-
ğişimci olma rolümde bir adım daha öteye götürdü.²⁷ Kısmen
benim bilirkişi ifademe dayalı olarak yeni bir federal yasanın ge-
çirildiğini öğrenmekten çok mutluydum. Bu soruşturmayı yürü-
ten Senatör Birch Bayh, istismar edilmelerini önlemek amacıyla
duruşma öncesi süreçte olan çocuk suçluların federal hapisha-

nelerdeki yetişkin suçlularla bir arada tutulmamalarını öngören kuralın kanun maddesi olarak eklenmesine yardımcı oldu. SHD aynı zamanda çocuk suçluların mahkeme öncesi süreçte gördükleri istismarla ilgiliydi. Tabii biz şartlı tahliyeyi devreye sokarak olayları biraz karmaşıktırmıştık, zira gerçek hayatta biri suçlanıp hüküm giyene kadar şartlı tahliye söz konusu olamaz.

SHD'nin benim için yasal açıdan güçlü bir etkisi Spain ve arkadaşları ile Procunier ve arkadaşları arasında olan federal mahkemeye (1973) katılmamla ortaya çıktı. San Quentin Altılısı'ndan olan tutuklular, 21 Ağustos 1971'de George Jackson'ın firar teşebbüsü sırasında gardiyan ve muhbir mahkûmların cınayetiyle suçlandıklarından üç yıllık hücre hapsine çarptırılmışlardı. Bilirkişi olarak San Quentin tesislerindeki maksimum uyum merkezini gezip birkaç defa bu altı mahkûmla da görüşmüştüm. Hazırladığım bildiri ve iki günlük mahkeme ifademden çıkan sonuç fikir "insandışı şartlar altında istemsiz, uzun ve süresiz olan bu hücre hapislerinin koşullarının 'gaddarca ve alışılmadık' olduğu ve bu sebeple değiştirilmek zorunda olduğu" yönündeydi. Buna ek olarak davacı avukat ekibi için dava boyunca psikolojik danışmanlık yapmaya da devam ettim.

SHD'den sonra dahil olduğum bu ve bunun gibi işlere etik bir misyonla girişmişim. Göreli etik denklemini dengeleyebilmek için bizim SHD katılımcılarımız tarafından deneyimlenen acının bu araştırmanın topluma ve bilime olan katkısını en üst seviyeye taşıyarak telafi edilmesi gerektiğini hissetmişim. Bu ilk çabalarım 1983'te yazdığım "Deneysel Bir Araştırmayı Sosyal Değişim Desteğine Dönüştürmek"²⁸ isimli bir kitap bölümünde özetlendi.

Medya ve Görsel İmgelerin Gücü

SHD aynı zamanda bir görsel deneyim olduğundan durumsal güçlerle ilgili mesajlarımızı yaymak için deneyimizin görüntülerini kullandık. Öncelikle, 1972'de Gregory White'ın da yardımıyla, ses kaydına aldığım anlatımımı senkronize olacak şekilde seksen görüntülük bir slayt sunumu hazırladım; bunu derslerde bir ek kaynak oluşturması için çoğunlukla üniversite hocalarına gönderdik. Video teknolojisinin ilerlemesiyle bu görüntüleri

videoya aktarıp sunuma hem arşivlediğimiz deney kayıtlarını, daha yeni kayıtları, görüşmeleri hem de benim video kaydına aldığımız anlatımımı dahil edebildik. Bu proje, *Sessiz Öfke: Stanford Hapishane Deneyi*'nin (1985) yönetmeni Ken Musen yönetiminde bir grup Stanford öğrencisi tarafından geliştirildi. Daha yakın zamanlardaysa, Scott Plous'un desteğiyle DVD formatına dönüştürüldü (2004). Bu elli beş dakikalık sunum şu anda en kaliteli halinde ve dünya çapında erişilebilir. Barındırdığı fazlasıyla çarpıcı durum ve eylem görüntüleri SHD'nin birçok farklı kesime erişmesinde büyük önem sağladı. Devlet televizyonunda yayınlanan bir dizinin on dokuzuncu bölümü için geliştirilmesine yardım ettiğim *Psikoloji'yi Keşfedelim*, "Durumun Gücü" programına da bu kayıttan bir parça ekledik. Giriş seviyesi psikoloji ders kitaplarımda da SHD'nin bazı görüntülerini kullanabiliyordum. Bu görüntüleri öğrenci, profesyonel ve halk kesiminden farklı dinleyici kitlelerine derslerim dahilinde sunmaya devam ettim.

SHD'yle ilgili ilk basılı yayın ana akım medyada, *The New York Times* dergisinde yayınlanan "Zihin Mükemmel bir Zindancıdır: Pirandelci bir Hapishane" başlıklı makale oldu. Bu makalenin amacı bilindik kısıtlı akademik kitlenin ötesinde daha geniş bir izleyici/dinleyici kitlesini deneysel araştırmamız hakkında bilgilendirebilmektir. Bu yayında hikâyenin gücü birçok görüntüyle desteklenmişti. *Life* dergisinde yayınlanan "Tutukluları Neredeyse Hayvan Sürüsü Sanacaktım" başlıklı hikâyeye de (15 Ekim 1971) medyanın daha fazla ilgisini çekmiş olduk.

SHD'nin görsel doğası televizyon ve diğer medya araçları için bulunmaz bir ganimetti. Daha evvel, deneyin tamamlanmasından sadece birkaç ay sonra NBC'nin *Chronolog*²⁹ dizisinde gösterilmeye başladığından size bahsetmiştim. SHD'nin canlandırma hikâyesi de 60 Minutes ve National Geographic televizyon dizilerinde³⁰ yayınlanmıştı. Son olarak çok iyi tasarlanmış bir televizyon programı olan *The Human Behavior Experiments*'ta³¹ [İnsan Davranışına Dair Deneyler] da gösterildi.

Çalışmamızın etkilerini daha geniş kitlelere aktarmak için etkin bir şekilde gösterdiğim diğer çabaları da şu şekilde sıralayabilirim:

- Çalışmayı sivil, yasal, askeri gruplara ve psikoloji grubuna göstererek onları aydınlatıp hapis hayatına yönelik endişeler hakkında farkındalık kazandırdım.
- 1972, 1973 ve 1974 yıllarında ABD askeriyesinde ıslah yöntemleriyle ilgili konferanslar düzenledim. Bu konferanslarda araştırma programlarının politik kararlarla ilişkilerini inceleyip askeri disiplin sistemlerine olan etkilerini ölçtük. Odak noktalarından biri işe alanlar tarafından güdümlenen ırk ayrımcılığı ve hırs temelli öfke gibi sistematik problemlerdi.³²
- Yerel bir topluluğa, 132 vatandaşın üç günlüğüne mahkûm rolü oynamak için gönüllü oldukları sahte hapishaneyi yaratmak için yeni hapishanelerini ve yeni işe aldıkları hapishane görevlilerini test etmeye yardım ettim. SHD’de şahit olduğumuz rol oynamanın gücü bu gerçek hapishane ortamında çok daha inanılmaz boyuttaydı; gardiyanlar toplum gözetimi altında olduklarından daha nazik davranıyorlardı. Uç tepkilerden birkaçını bir gazeteci not etmişti: “Bir ev hanımı sinir krizi belirtileri göstermeye başladı ve salıverildi”, “Kadın tutuklulardan biri diğerini rehin aldı, gırtlığına bir bıçak dayadı, derisini deldi ve oynamakta olduğu rolden çıkmayı reddetti. Gardiyanların bu kadına karşı aşırı güç kullanması gerekti”, “Birçoğu, bir gün içinde zihinlerinin bulanıklaştığını ve hiçbir şeye odaklanamadıklarını daha sonradan fark edecekler. Mahremiyet yoksunluğu ve özellikle de açık tuvaletlerle iyice tedirgin olur hale geldiler. Bir kısmı kendilerini terk edilmiş ve insandışılştırılmış hissetti. Bazıları çekilmek veya ayaklanmak istediklerini söylediler. Bazısı da zaman mefhumunu yitirdi”. Bu tatbikat ekibe birçok teknik ve işlemsel hata olduğunu göstermişti. Yerel suçlular için hapishaneyi açmadan önce bu sorunları giderdiler. Suçlu rolü yapanlardan biri olan savunma avukatı, iyi görünümüne ve düzeyli gardiyanlara karşın hapishanenin gerçekten korkunç bir yer olduğunu söylemişti.³³ Bu sahte hapishane denemesinin sonucunda görevliler gelecek tutuklular için bunun gibi aşırı tepkileri önlemek amacıyla alternatif hareketleri benimsemeye başladılar.

- İki yüzden fazla mahkûmla (bilgisayarın olmadığı bir dönemde) mektuplaştım. Bunlardan yaklaşık on ikisiyle mektuplaşmaya devam ettim. Bugün bile her gün öğrencilerden, özellikle de İngiliz lise öğrencilerinden gelen e-postaları yanıtlıyorum; onlar için SHD, A seviye derslerinin sosyal ve bilişsel psikoloji kısımlarını öğrenebilmeleri için zorunlu (bkz. www.revision-notes.co.uk).

SHD'nin ruhuyla kaleme alınmış en güçlü iki mektup yakın zamanda meslektaşım olan bir psikologdan ve çalışmamız tamamlandıktan hemen sonra bir mahkûmdan gelmişti. Deneyimizin başka alanlardaki uzantılarına geçmeden önce bu iki mektubu sizle paylaşmak isterim. Psikolog mektubunda SHD ile kendi yaşadığı zorunlu askeri öğretim arasındaki paralellikleri aktarıyordu:

Sosyal psikolojiye olan ilgim USAF (ABD Hava Kuvvetleri) Akademisi'nde aday öğrenci olduğum ve psikolojiye giriş dersimde SHD çalışmasını okuduğum zaman başladı. Tam anlamıyla etrafımda gerçekleşen ve genç zihinleri ölüm, insandışılaştırma ve istismar makineleri haline getirmeyi vaat eden beyin yıkama faaliyetlerini açıklıyordu. Ardından sonuca çabucak varabiliyorsunuz: Sorun daha ahlaklı askerlere ihtiyacımız olması değil. Sorun, savaş durumunun (ve askeriyede bu duruma insanları "hazırlarken" kullandığımız kültürel kurum veya alışkanlıkların) hepimizden birer canavar yarattığıdır.³⁴

Ohio eyalet hapisanesindeki mahkûmsa maruz kaldığı istismarı ve içinde biriken öfkeyi aktarıyordu:

37 aylık hücre hapsinden yeni kurtulmuştum. Sessiz bir sistemin boyunduruğu altındaydım ve yan hücredeki adama fısıldamam bile gardiyanlar tarafından dövülmeme, yüzüme kimyasal spreyler sıkılmasına, soyulup, tekmelenip sadece beton duvarlardan ve yerden oluşan, içinde bir yatak, lavabo veya klozet bile olmayan bir hücreye çırlıçıplak atılmama sebep oluyordu.

Zemin, hem tuvalet hem de yatak görevi görüyordu ve burada bile "sessiz sistem" devam ediyordu. Yaşadığım eziyet ve acı yüzünden dudaklarımın arasından kaçiveren bir inleme bir daha dövülmemden başka bir şeye yaramıyordu. Ben orada günler değil, aylar geçirdim; 37 ayım hücre hapsinde geçti.

Yönetimin bilgisi dahilindeki bu gaddarlığı gerekli mercilere iletebilmek için elime geçen her evrakı doldurdum. Eyalet mahkemeleri tüm başvurularımı reddetti. 37 ay boyunca yaşadıklarımı "geride bırakıp" "unutmayı" reddettiğim için Ohio Hapishanesi'nde en çok nefret edilen mahkûm oldum ve bana "iflah olmaz" yaftası yapıştırıldı.

Profesör Zimbardo, belki benden adam olmaz, fakat bu doğruysa bile bunun sebebi aşağılık bir yaratık olarak muamele görmeyi kabul etmektense insanca ölmeyi yeğlememdir. Yasal yollar dışında hapis cezamm yersizliğine ilişkin hiçbir şikâyetle bulunmadım. Bir gardiyanın gırtlığına bıçak dayayıp beni çıkartmazsa onu öldürmekle tehdit etmedim. Hırsızların cezalandırılması gerektiğini biliyorum ve kendim de bir hırsız olmama rağmen çalmayı savunmuyorum. Dışarı çıktığımda hırsız olmayacağımı biliyorum.

Hayır, rehabilite olmadım. Bunun tek sebebi çalarak zengin olmayı düşünmememdir. Artık sadece "öldürmeyi" düşünüyorum. Beni dövenleri, bana köpek muamelesi yapanları öldürmeyi düşünüyorum. Ruhum ve gelecek özgür hayatım için dua ediyorum: Umarım beni her gün için için kemiren bu acı nefreti yenebilirim. Fakat bu hiç de kolay olmayacak, biliyorum.

YİNELEME ÇALIŞMALARI VE UZANIMLARI

Bir sosyal olgu olarak değerlendirilmesi gereken Stanford Hapishane Deneyi'nin incelemesini, sonuçlarımn birçok farklı alanda ne şekillerde yinelendiğinin veya tekrar bulunduğu bir özetini sunarak sonlandıralım. Sosyal bilimlerde işe yararlığının ötesinde SHD, televizyon programlarının, filmlerin ve hatta sanatsal üretimlerin de dahil olduğu başka toplumsal alanların da ilgisini çekmişti. Kurumsal güçleri sınırlanmadığında iyi insanların nasıl da kolayca kötülük ajanları haline geldiklerini kamt-

layan temel bulguları, bu tür hadiseleri önlemeye yönelik bazı sosyal ve askeri uygulamaların gelişmesine yol verdi.

Bizim için SHD'nin sonuçlarını geçerli kılan ve daha da ileriye götüren tüm psikolojik araştırmaları ele almak önemli olduğundan bu noktada bu yineleme çalışmalarını ve uzanımları basitçe özetlemek yeterli olacaktır. Bu içeriğin daha kapsamlı sunumuna, detaylı yorum ve referanslara www.lucifereffect.com adresinden erişebilirsiniz.

Başka bir Kültürde Sağlam Bir Yineleme Çalışması

Avustralya, New South Wales Üniversitesi'nden bir grup araştırmacı, SHD'yi genişleterek, bizimkine benzer koşullara daha birçok deneysel değişken uygulayıp sosyal örgütlerin* tutuklular ve gardiyanlar arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediklerini inceledi.³⁵ "Standard Gözaltı" desenleri Avusturalya'daki orta derecede güvenli hapishaneler göz önünde bulundurularak şekillendirilmişti ve mümkün olduğunca SHD'ye benzetilmişti. Araştırmacıların titizlikle tuttıkları deneysel protokol notları sonucunda vardıkları temel sonuç şuydu: "Bulgularımız Zimbardo ve arkadaşlarının en önemli sonucunu, yani hapishanedeki düşmancıl, çatışmacı ilişkilerin tutukluların ve gardiyanların kişisel özelliklerinden ziyade hapishane rejiminin doğasından kaynaklandığını destekler niteliktedir." Bu araştırma deseniyle ortaya konulan sonuçlar aynı zamanda gerçek hapishanelerin nesnellikle tanımlanan yapısal özelliklerinden davranışsal değişikliklerin ölçümlenebileceği temelleri sunarak bunun gibi simülasyon deneylerinin geçerliği yönündeki şüpheleri ortadan kaldırmaya yardımcı olmuştur.³⁶

Yapay Psikiyatri Koşuşu Deneyimi

Illinois'deki Elgin Eyalet Hastanesi'nin yirmi dokuz çalışanı, üç gün boyunca kendi çalıştıkları psikiyatri koşuşuna "hasta" olarak kapatıldılar. Yirmi iki görevli kendi görevlerini rol olarak oynamaya devam ederken eğitimli gözetmenler ve kameramanlar

* Örgüt kelimesi (organization) genellikle sanılanın aksine olumsuz bir anlam ifade etmemekte, kurum, kuruluş anlamına gelmektedir. (Çev. n.)

da olan biteni kayda aldı. Araştırma yöneticisi olan Norma Jean Orlando çalışmalarıyla ilgili olarak "Orada olan şeyler gerçekten inanılmazdı," demişti. Kısa bir süre içinde yalancı hastalar gerçek hastalardan ayırt edilemeyecek şekilde davranmaya başlamışlardı; altısı kaçmaya çalışmış, ikisi içine kapanmış, ikisi altına kaçır-maya başlamış ve biri de sinir krizi geçirmenin eşiğine gelmişti. Birçoğu yüksek gerilim, kaygı, öfke ve ümitsizlik hissetmişti. Görevlilerden oluşan hastaların büyük bir çoğunluğu (%75'ten fazlası) şu hislere kapıldıklarını belirtmişlerdi: Bireydışlaştırılarak bir odaya tıklılma, duygularının önemsenmemesi, kimsenin kendilerini dinlememesi, birey muamelesi görememe, kimsenin onları umursamaması, bunun bir deney olduğunu unutma ve kendilerinin gerçekten hasta olduklarını düşünme. Bu süreçte hasta rolü oynayan çalışanlardan biri hafta sonunu geçirdikten sonra şöyle demişti: "Hastaları bir grup hayvan gibi görüyordum; daha evvel neler hissettiklerini asla düşünemezdim."³⁷

Stanford Hapishane Deneyi'nin devamı niteliğindeki bu çalışmanın olumlu yanı çalışanların eski ve yeni hastalarla yardımlaşarak bir örgüt kurmaları olmuştu. Kendilerini, hem hastane personelini hastalara nasıl kötü davranıldığına yönelik bilinçlendirmeye hem de hastalarla kendileri ve personel arasındaki ilişkileri bireysel düzeyde iyileştirmeye adanmışlardı. Önce hastaların ve çalışanların davranışlarını nelerin kötü yönde değiştirebildiğine ardından da nelerin daha yapıcı yönde değiştirebileceğine yönelik "tamamen durumsal" bir gücün kendi ellerinde olduğunu anlamışlardı.

Televizyondaki Bir Sahte Deneyde Başarısız Yineleme Çalışması

BBC televizyonu için SHD modeli temel alarak bir deney yürütüldü. Bu deneyin sonuçları SHD'ninkilerle zıt düşüyordu çünkü gardiyanlar çok az şiddet ve gaddarlık göstermişti. Doğrudan çalışmanın sonuna ve çarpıcı sonucuna geçelim: Tutuklular gardiyanlar üzerinde baskı kurmuştu. Gardiyanlar gitgide parano-yak, depresif ve stresli eğilimler göstermiş ve birçoğu sindiril-

mekten şikâyetçi olmuştu.³⁸ Bir daha altını çizelim; bu televizyon şovunda tutuklular değil gardiyanlar deneyimlerinden rahatsızlık duymuşlardı. Gardiyanların birçoğu rollerini daha fazla kaldıramayıp deneyi terk etmişlerdi fakat bu durum tutuklulardan hiçbirine olmamıştı. Tutuklular kısa sürede birlik olup gardiyanları güçsüzleştirmek için ekip halinde çalışmışlardı. Ardından herkes bir araya gelip (bir işçi sendikası idarecisinin yardımıyla!) huzurlu bir "komün" oluşturma kararı vermişti. *Lucifer Effect* internet sayfamız bu sahte deneyin eleştirel bir analizini içeriyor.

Güç İstismarına Uyarı Niteliğiyle SHD

Araştırmamızın beklenmedik iki kullanımı kadın barınaklarında ve donanmanın Hayatta Kal, Kurtul, Diren ve Kaç (SERE*) programında gerçekleşmişti. İstismar gören kadınların sığındığı birkaç barınağın yöneticisi, eril gücün kolayca istismarcı ve yıkıcı olabileceğini örneklemek için bizim *Sessiz Öfke* videosunu kullandıkları hakkında beni bilgilendirmişlerdi. Kaydı izleyip etkilerini tartışmak, istismar gören kadınların kendilerini suçlamalarına ve bir zamanlar çok sevdikleri eşlerinin suçlulara dönüşmelerindeki durumsal nedenleri anlamalarına yardımcı oluyordu. Deneyimiz, güce dayalı cinsiyet ilişkilerine yönelik feminist kuramın bazı versiyonlarına da yedirilmişti.

Askeriyenin her alanında bir SERE programı vardır. Bu program, Kore Savaşı'ndan sonra düşman tarafından yakalananlara nasıl hayatta kalabilecekleri ve uç noktada şiddet içeren sorgulama yöntemlerine ve istismarlara karşı nasıl direnebileceklerine yönelik geliştirilmişti. Bu eğitimin merkezinde öğrencilerin sahte esir kampında günler boyu deneyimledikleri psikolojik ve fiziksel zorluklar yer alıyor. Bu yoğun, insafsız simülasyon günün birinde yakalanıp işkence görürlerse karşılaştıkları terörle başa çıkabilmeleri için onları hazırlıyor.

Donanmadaki birçok kaynak tarafından SHD'deki mesajın, yani buyrukçu gücün nasıl da kolaylıkla aşırıya kaçtığıının bu eği-

* SERE, "Survival, Evasion, Resistance and Escape" programının kısaltmasıdır. (Çev. n.)

tim sırasında videomuz ve web sayfamız aracılığıyla anlatıldığını duydum. Bu da SERE programında esir almaktan sorumlu eğitimcilerin “esirlerini” istismar ederken “çok aşırıya kaçmamaları” konusunda önemli bir uyarı niteliği taşıyor. Yani, SHD’nin bir kullanımı da “gardiyan” eğitimlerinde kişinin başkalarını “kendi iyilikleri için” istismar etmelerine izin veren bir ortamda kendini durdurması için yol gösterici bir kaynak olmasıdır.

Öte yandan, North Carolina, Fort Bragg’da askeriye tarafından tatbik edildiği haliyle SERE programı, Pentagon tarafından kötüye kullanıldığı yönünde eleştiriler almıştır. İleri sürülen argümanlara göre kıdemli memurlar esir alınan Amerikan askerlerinin direncini artırmaya odaklanmaktan uzaklaşıp esir aldıkları “düşmanlara” ve Amerika’nın sözde diğer düşmanlarına uygulayabilecekleri etkin sorgu yöntemleri geliştirmeye odaklanarak amaçtan sapmışlar. Birçok farklı kaynağa göre bu teknikler askeri SERE programından “Gitmo” diye bilinen Guantanamo Hapishanesi’ne kadar gitmiştir.

Amerikan Hukuku profesörü olan M. Gregg Bloche ve İngiliz bir avukat ve bir biyoetik savunucusu olan Jonathan H. Marks, bir kısmı davranış bilimci ve doktor tarafından geliştirilen bu sorgulama yöntemlerini şu şekilde kınadı: “SERE taktiklerini ve Guantanamo modelini savaş alanına çıkarmakla Pentagon potansiyel istismarın Pandora kutusunu açmış oldu... SERE modelinin Pentagon’un sivil liderleri tarafından da sevilmesi, bunun sadece hileci bağımsız gazetecilerin işi olmadığını, istismar kadar işkencenin de ulusal politikaya dahil olduğunu kanıtlar niteliktedir.”³⁹ Araştırmacı muhabir Jane Mayer da New Yorker’da yayınlanan “Deney” başlıklı makalesinde benzer endişelerden bahsetmişti.⁴⁰ Pentagon’un SHD’yi kötüye kullanması konusuna 15. Bölüm’de tekrar değineceğim.

SERE programları tarafından geliştirilen taktikler askeri personelin esir düşmesi halinde hazırlanması gereken savunmacı bir eğitim protokolünün bir parçasıydı fakat 11 Eylül 2001 terörist saldırılarından sonra düşman olarak görülen sivillerden veya askeri personelden saldırgan yöntemlerle bilgi alma yarışı-

nun bir parçası haline getirilmiştir. Amaçları, sorgulanan kişileri zarara açık, kırılabilir bir hale getirip istenilen bilgiyi vermeye hazır hale getirmektir. Teknikleri davranış bilimci danışmanlar tarafından geliştirilmiş ve North Carolina, Fort Bragg ve diğer askeri eğitim merkezlerindeki SERE programlarıyla deneme yanılma yöntemiyle test edilmiştir. Genel olarak bu taktikler fiziksel işkencenin kullanımını azaltarak bunun yerine daha “yumuşak bir işkence” olan zihinsel işkencenin kullanılmasını pom-palamıştır. SERE programında sorgulananları bilgi vermeye ve itiraf etmeye hazır hale getirme yöntemlerinin beş temel taktiği vardır:

- Cinsel aşağılama ve değersizleştirme
- Dini ve kültürel alışkanlıklara yönelik aşağılama
- Uyku yoksunluğu
- Uyarıcı yoksunluğu veya uyarıcı yüklenmesi
- Korku ve kaygının psikolojik avantajlarını yakalamak için fiziksel eziyet (örn. Su sıkma veya hipotermi, yani dondurucu soğukta bırakma)

Bu taktikleri özellikle hem Guantanamo’daki kullanımıyla ilgili olarak Sekreter Rumsfeld’in hem de Ebu Gureyb’deki General Sanchez’in notlarında gördük; buralarda ve daha başka birçok yerde uygulandıklarını biliyoruz. 2002 Ağustos’unda Guantanamo’dan bir grup sorgu memuru ve askeri personelin Fort Bragg’daki SERE eğitimini ziyarete geldiğine yönelik de kanıtlar var. Bu bilgiler gizli olduğundan bu yazdıklarımız sadece bilgililerden edinilmiş sözel ifadelerle dayanıyor.

SHD’nin durumsal güçlerle ilgili temel mesajının Pentagon tarafından uyarlanıp bu işkence eğitimi programında kullanıldığı doğru mudur? Ben buna inanmak istemiyorum fakat son zamanlarda elime geçen bir eleştiri bunu fazlasıyla olası kılıyor.

“Galiba bu deney Irak’taki işkencelere ilham veren deney... Bir durum yaratılıyor ve bu durum az personel, tehlikeler ve dış kontrol eksikliğiyle iyice kötü hale getiriliyor. Ve biraz ce-

saretlendirmeyeyle (asla işkenceye yönelik açık talimatlar söz konusu değil) gardiyanlar işkence yapıyor. İşte bu durum ve bu işkence artık Irak'taki ABD hapishanelerinde fazlasıyla benimsenmiş durumda. Stanford Deneyi'ndeki "durum" ile ABD yönetiminin eline geçen avantaj inkâra açık: Ortada işkenceye yönelik bir emir yok fakat durumun işkenceye yol açacağı öngörülebiliyor."⁴¹

Bu görüşü aktaran yazarlar bunun bir spekülasyondan öteye geçtiğini çünkü Stanford Hapishane Deneyi'nin Ebu Gureyb istismarlarını araştıran Schlesinger Komite Raporu'nda açıkça öne çıktığını da belirtiyorlar. "Bu deneyin resmi bir belgede yayınlanmasının ve ABD askeri hapishanelerindeki durumlarla ilişkilendirilmesinin güdülen politikalar açısından bir emir komuta zincirine ve bunun sorumluluğuna işaret ettiğini" savunuyorlar. Schlesinger Raporu'nda SHD ile olan temel bağlantı, bizim deneysel hapishanemizde yaratılan patolojik durumun gücünün altının çizilmesidir.

"Gözlemlenen olumsuz, antisosyal tepkiler, sapkın karakterlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir ortamın eseri değildir; daha ziyade özünde normal olan insanların davranışını saptırıp yeniden yönlendirebilecek iç dinamiği patolojik olan bir durumun sonucudur. Buradaki anormallik durumun psikolojik doğasında gizlidir; bu durumdan geçenlerde değil."⁴²

Popüler Kültüre Uyarlamalar

Deneyimizin fildişi kulelerden çıkıp müziğin, tiyatronun ve sanatın birçok alanına yayıldığına yönelik üç örnek bir rock grubundan, bir Alman filminden ve Polonyalı bir artistin 2005 Viyana Bienali'nde sergilenen sanatından geliyor. "Stanford Hapishane Deneyi", "füzyon punk ve noise" tarzında yoğun bir müzik icra eden Los Angeles'lı bir grup. Grubun kurucusu UCLA'de öğrenciyken SHD'yi öğrenmiş.⁴³ *Das Experiment* SHD temelinde çekilmiş ve tüm dünyada gösterilmiş bir Alman filmi. Senaristinin ifadesiyle, SHD'den esinlenen *Das Experiment* bu fanteziye meşruluk ve gerçeklik katıyor. Sansasyonellik adına elden

alınan özgürlüklerle bizim çalışmamızda ne olduğuna yönelik izleyicinin aklında karmaşa yaratıyor. Film cinsiyetçiliğin, keyfi cinselliğin ve şiddetin çirkin bir dışavurumu olarak kalıyor ve başka hiçbir değer sergilemiyor.

Bazı izleyiciler heyecan verici bulsa da film birçok eleştirmen tarafından kötü eleştiriler aldı. *The Observer*'ın eleştirmeninin filmle ilgili son sözü şöyleydi: "Deney, yetkeci faşizme eğilimli ulusal (ve muhtemelen evrensel) bir fabl olarak kendini sunuyor ve pek bir özelliği olmayan, uygunsuz bir korku filmi kategorisinde yer alıyor."⁴⁴ *The Guardian*'ın eleştirmeni daha da ağır yazmıştı: "Big Brother'ın herhangi bir bölümü bu aptal ve tamamıyla anlamsız şeyden daha fazla içgörü yaratabilir."⁴⁵ Amerikalı bir film eleştirmeni olan Robert Ebert, filminden kıymetli bir ders çıkarmayı başarmıştı ki bu SHD için de geçerliydi: "Belki de üniformalar elebaşı tarafından idare edilen bir kurt sürüsüne dönüşüyordur ve sürünün dışına pek kimse çıkmıyordur."⁴⁶

Polonyalı bir sanatçı olan Artur Zmijewski, kendi sahte hapisanesinde yedi gün boyunca gönüllülere ödeme yaparak çektiği kırk altı dakikalık *Repetition* adında bir film yayınladı. Film, 2005 Venedik Bienali Polonya pavyonunda saat başı geniş kitlelere sunuldu, Warsaw ve San Francisco sanat merkezlerinde de gösterildi.

Bir eleştirmene göre bu film "sezgiler kadar katı bilimsel yöneme de dayanan Zimbardo deneyinin bir sanat eserine dönüşebileceğini gösteriyor... Fakat bu hapisane simülasyonunda sanatsal uygunluk kısa sürede geri planda kalıyor. 'Oyun' kendi ivmesini kazanıyor ve böylelikle oyuncular derinden etkilenecekleri bir dinamiğin içine çekiyor. Gardiyanlar daha acımasız ve kontrolcü oluveriyor. Boyun eğmeyenler hücreye konuluyor, tüm kafalar tıraş ediliyor. Sadece birkaç mahkûm, bunu can sıkıcı bir oyun olarak görüp dayanabildikleri yere kadar (günlüğü 40 dolardan) dayandıktan sonra bu deneyi tamamen kötücül bir durum olarak benimseyip ayrılıyor."⁴⁷

İNTERNETİN GÜCÜ: STANFORD HAPİSHANE DENEYİ İNTERNET SİTESİ

Fotoğraf arşivini ve kırk iki sayfalık slayt gösterisini de barındıran www.prisonexp.org deneyimizin altı günü boyunca neler olduğunu anlatıyor. Aynı zamanda artalan belgeleri, tartışma soruları, makaleler, görüşmeler ve öğretmen, öğrenci ve deney hakkında bilgilenmek isteyen diğer herkes için birçok başka malzemeyi de beş farklı dilde içeriyor. Site, Scott Plous ve Mike Les-tik'in uzman desteğiyle Aralık 1999'da yayma başladı.

Ağustos 2006 itibarıyla Google'da "Experiment (Deney)" kelimesini aratırsanız 291 milyon sonuç arasında SPE internet sitesinin en üst sırada bir yerlerde olduğunu göreceksiniz. Benzer şekilde Ağustos 2006 itibarıyla "Prison (Hapishane)" kelimesini aratırsanız Google'ın, 192 milyon sonuç arasında Stanford Hapishane Deneyi web sitesini ABD Federal Hapishaneler Merkezi'nden iki sıra sonraya yerleştirdiğini göreceksiniz.

Sıradan bir günde www.prisonexp.org sayfaları 25.000 kereden daha fazla ziyaret ediliyor, site aktif hale geldiğinden beri ise 38 milyon kere ziyaret edildi.* Ebu Gureyb Hapishanesi'ndeki istismarlarla ilgili haberlerin tavan yaptığı 2004 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Stanford Hapishane Deneyi internet sitesinin (ve ana site olan www.socialpsychology.org) günde 250.000'den fazla görüntülendiğini biliyoruz. Böylesi bir trafik sadece psikolojik araştırmalara olan genel ilgiyi değil aynı zamanda birçok insanın hapishane dinamiklerini ve daha genel olarak güç ve baskı dinamiklerini anlama ihtiyacını gösteriyor. Elimizdeki veri aynı zamanda bu deneyin dünya çapında eriştiği ve artık destan haline gelmiş konumunu da yansıtmaya yardımcı oluyor.

SHD internet sitesini ziyaret etmenin çok gerçekçi ve gayet kişisel bir sonucu da on dokuz yaşındaki bir psikoloji öğrencisinin bana gönderdiği mektupta gayet iyi ifade edilmiş. Belli ki internet sitesi bu psikoloji öğrencisinin askeri kampta yaşadığı korkunç deneyimi daha iyi anlamasına yardımcı olmuş:

* Kitabın İngilizce orijinalinin ilk yayımlandığı 2007 yılı verileri belirtiliyor. (Ed. n.)

Stanford Hapishane Deneyi'ni izledikten sonra gözyaşlarına boğuldum. Kasım 2001'de, çocukluk hayalimin peşinden giderek ABD donanmasına katıldım. Bu uzun hikâyeyi biraz kısaltmak adına şu kadarını söyleyeyim ki kendimi sürekli yasal olmayan fiziksel ve psikolojik bir istismarın içinde buluverdim. Soruştur-maya göre sebepsiz yere kırktan fazla kez dövülmüştüm. Ne kadar savaşırsam savaşıyım sonunda intihara meyilli hale geldim ve ABD Donanma Birliği kampından salıverildim. Yaklaşık üç aydır o üsteydim.

Anlatmaya çalıştığım, sizin gardiyanlarınızın yaptıkları şeylerle askeri talim çavuşlarının yaptıkları şeyler inanılmaz. Gardiyanlarınızla özellikle zihnimde yer eden bir talim çavuşu arasındaki paralellikler beni çok şaşırttı. Ben de benzer şeylere ve hatta bazen daha da kötülerine maruz kaldım.

Yaşadıklarımın arasında ekip dayanışmasının yıkılmaya çalışıldığı an öne çıkıyor. Koğuşun orta yerine oturup diğer acemiler kafalarının üzerinde çok ağır sandıklar taşırken, onlara, "Daha hızlı hareket etseydiniz bu iş bu kadar uzamayacaktı!" diye bağırmaya zorlanıyordum. Bu durum tutuklularınızın "819 numaralı tutuklu kötü biriydi!" demelerine benziyor. Bu olayın ardından ve eve gönderildikten sonra tek düşünebildiğim (tıpkı Stew-819'un yaptığı gibi), talim çavuşu her ne kadar benim işe yaramaz bir acemi olduğumu söylemiş olsa da geri dönüp bölüğümdekilere işe yaramaz bir acemi olmadığımı söyleyebilmektir. Bunun dışında, ceza olarak şınavlar, kazınmış kafalar ve "acemi-bilmem kaç" gibi seslenmeler dışında birey dışılaştırma vardı; tıpkı sizin deneyinizdeki gibi ...

Sizin çalışmanız bundan 31 yıl evvel yapılmış olsa da bu çalışmayı okumam daha önce, hatta aldığım terapi ve danışmanlıklardan sonra bile edinemeyeceğim bir idrak seviyesine erişmemi sağladı. Gösterdiğiniz şey yaklaşık bir yıldır başa çıkmaya çalıştığım bir şey hakkında bana içgörü kazandırdı. Bu, onların davranışı için bir bahane olmasa da şu anda talim çavuşunun bir dereceye kadar sadist ve güce aç davranış mantığını anlayabiliyorum.

Kısaca, size teşekkür ederim Dr. Zimbardo.

Denizci olmayla ilgili daha detaylı bir anlatıma William Marres'in *The Marine Machine*⁴⁸ kitabından erişebilirsiniz.

Bu bölümü sonlandırırken bu küçük deneyin sadece sosyal bilimciler arasında değil genel kitlede de (hatta onlarda daha fazla) kaybolmaz bir değerinin olduğunu söyleyebiliriz. Artık inanıyorum ki çok özel bir şey varsa bu da insan doğasının geçirebileceği dönüşümdür ve bu Dr. Jekyll'i Mr. Hyde'a dönüştüren gizemli kimyasallarıyla değil, sosyal durumların gücü ve bunu yaratıp destekleyen Sistemlerle mümkündür. Meslektaşlarım ve ben psikolojiye bilgilendirici, ilginç ve eğlenceli bir kitlesel farkındalık katabilmekten ve bu farkındalığın insan doğası hakkında çok temel ve rahatsız edici bir gerçeği görmemizi sağlamasından memnuniyet duyuyoruz.

Artık bu tek deneyin ötesine geçip ampirik temelimizi genişletmenin zamanı geldi. İlerleyen birçok bölümde durumların iyi insanları canavarlaştırmada ne kadar rolü olduğu hakkında bize daha geniş bilgi verecek birçok araştırmayı birçok farklı kaynaktan gözden geçireceğiz.

Sosyal Dinamikler: Güç, Uyum * ve İtaat

İnanıyorum ki her insanın hayatında belirli dönemlerde ve birçok insanın hayatının çocuklukla çok yaşlılık arasındaki dönemde en baskın öğelerden biri yerel Halka'nın içinde yer alma arzusu ve bu halkanın dışında kalma korkusudur... Tüm tutkuların içinde İç Halka tutkusu henüz çok da kötü olmayan bir insana çok kötü şeyler yaptırabilecek yetiye en çok sahip olanıdır.

—C. S. Lewis, *The Inner Ring* (1944)¹

Genelde bize iyi hizmet eden amiller ve ihtiyaçlar, gücünü fark edemediğimiz durumsal etkenler tarafından aşırı uyarıldıklarında, çok güçlendiklerinde veya manipüle edildiklerinde bizi yoldan çıkarabilirler. İşte bu sebeple kötülük kolay yayılır. Ufak bir yoldan dönüşle, yaşam patikasından küçük bir kaçamakla, dikiz aynamızdaki bir bulanıklıkla baştan çıkarır ve bizi felaketlere sürükler.

Stanford Hapishane Deneyi'ndeki genç ve iyi adamların geçirdiği karakter değişimini anlatmaya çalışırken daha önce onların düşüncelerini, duygularını, algılarını ve eylemlerini saptırmada büyük rol oynayan bazı psikolojik süreçleri sıralamıştım. Bir topluluk kurma ve aile bağları açısından merkezi önemi olan temel ait olma, bağ kurma ve başkaları tarafından kabul görme ihtiyaçlarının SHD'de gardiyanların tutukluları istismar etmesine sebep olan yeni ortaya çıkmış normlara uyma haline dönüştüğünü görmüştük.² Dahası, hemcinslerimize karşı şiddette kişisel tutumlarımızla toplum içindeki davranışlarımız arasındaki temel tutarlılık ihtiyacımızın, tutarsız yükümlülüklerimizin çözülünip mantıksallaştırılmasını mümkün kıldığını gördük.³

* Uyum (Conformity) aynı zamanda "konformite" ya da "uyuma" olarak da Türkçe sosyal bilimler yazınında kullanılmaktadır. (Çev. n.)

Yönlendirilmiş davranış değişimi ve “zihin kontrolü”nün en bariz örneklerinin bile hipnoz, psikotropik ilaçlar veya “beyin yıkama” gibi sosyal etkinin egzotik çeşitlerinin bir sonucu olmadığını, bunun daha ziyade şekillenen ortamlarda zaman içinde insan doğasının en dünyevi yönlerinin sistemli bir şekilde manipüle edilmesi olduğunu savunacağım.⁴

Bu anlamda İngiliz akademisyen C. S. Lewis’in önerisine, yani insan davranışını değiştiren, insanları iyi ile kötünün duvarlarına çarptıran güçlü bir kuvvetin içte olma ve dışta kalmama temel arzusundan kaynaklandığına inanıyorum. Sosyal gücü, en kuvvetli ve merkezi iç halkadan en dış, sosyal anlamlılığı en düşük halkaya doğru iç içe geçmiş halkalar olarak tanımlarsak, bu merkezdeki halkanın merkezci çekimindeki odağı daha iyi anlayabiliriz. Lewis’in “İç Halka”sı, anlık statü ve üstün kimlik kazandıran bazı özel gruplara, imtiyazlı derneklere binbir çaba sonunda kabul edilme anlamına geliyor. Çoğumuz için bunun albenisi oldukça bariz: Kim iç-grubun bir üyesi olmak istemez ki? Kim sosyal kabul edilebilirliğin yeni ve elit bir kısmına dahil edilmeye layık olup olmadığını bilmek istemez ki?

Akran baskısının, insanları, özellikle de ergenleri kabul edilmek için garip şeyler (hatta her şeyi) yapmaya zorlayan bir sosyal kuvvet olduğu bulunmuştur. Fakat İç Halka arayışı içten beslenir. Akran baskısının gücü “Onlar da beni istesin” arzusundan bağımsız olamaz. Bu, insanların dayanışma gruplarına, tarikatlara, sosyal kulüplere veya orduya katılmaları için eziyetli ve aşağılayıcı giriş prosedürlerine katlanmayı istekli hale getirir. Bir ömür, hayat merdivenine çıkmaya devam ederken çektiğiniz zorlukları meşrulaştırır.

Bu motivasyonel güç Lewis’in “dışarıda bırakılma terörü” diye adlandırdığı şeyle iki katı ivme kazanır. Kabul görme arzusu karşısında reddedilme korkusu inisiyatif almanın yoluna taş koyar ve kişisel özerkliği hükümsüz kılar. Sosyal hayvanları içe kapanık canlılara dönüştürür. Dış gruba mahkûm edilmeye dair tehdit imgelemi bazı insanların kendilerini dehşete düşüren bu reddedilmekten kaçınmak için hemen hemen her şeyi yapmala-

rına yol açabilir. Yetkeler mutlak itaati ceza ve ödül yoluyla değil çift taraflı bir bıçak aracılığıyla dayatabilirler. Bu çift taraflı bıçak, reddedilme tehdidiyle birleşen kabul görmenin cazibesidir. Bu insansı motivasyon öylesine kuvvetlidir ki yabancılar bile "sadece seninle benim aramda" diyerek bize özel bir yer vaat ettiklerinde gözümüzde güç kazanırlar.⁵

Bu sosyal dinamiklerin en iğrenç örneklerinden biri, kısa süre önce kırk yaşında bir kadının beş lise öğrencisiyle cinsel ilişkiye girmekten ve dönem boyunca evinde düzenlediği seks partileri sırasında öğrencilerine uyuşturucu ve alkol temin etmekten suçlu bulunduğu yaşandı. Polise "havalı anne" olmak istediği için bunları yaptığını itiraf eden kadın ifadesinde lisedeyken hiç popüler olamadığını fakat bu partileri düzenleyince kendini "gruptan biri gibi" hissettiğini belirtti.⁶ Bu kadın ne yazık ki yanlış İç Halka'ya yakalanmış.

Lewis'in, sinsi başlatma sürecini, yani iyi insanlara kötü sonuçları olabilecek özel bir İç Halka'nın aşılmasıyla onların birer haine dönüştürülmesini anlattığı bölümü olduğu gibi vereceğim çünkü bu temel insani güdünün kendi İç Halka'larma giriş-çıkışı kontrol etme gücü olanlar tarafından nasıl fark ettirmeksizin saptırılabilirdiğinin en etkili anlatımlarından biri olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda bu bölüm, bizim deneysel laboratuvarları ve benzer olguları derinlemesine inceleyen sosyal bilimcilerin alan kurgularını ele aldığımız bölüm için de bir girizgâh niteliği taşıyor.

Onunuzdan dokuzunun başına hainlik yapmanıza yol açacak bir seçim gelecektir ve bu başınıza geldiğinde pek de rengini belli etmeyecektir. Ortada kötülüğü aşikâr adamlar, açık bir tehdit ya da rüşvet kesinlikle olmayacaktır. İpucu size, henüz tanımaya başladığınız ve tanımaya devam etmeyi umduğunuz bir adam ya da kadının dudakları arasından –tam da sizin kaba, saf veya ukala olmaktan en çok endişe duyduğunuz anda– iki şaka arasına sıkıştırılmış bir kadeh içki veya bir fincan kahve gibi, yani önemsiz bir şeymiş gibi sunulacaktır. Halkın, aptalın, romantik toplumun asla anlamayacağı, adil oyunun teknik kurallarına pek

de uymayan bir şeyin ipucu olacaktır bu. Kendi mesleğinizdeki “dışınızda” kalanların bile meraklanacağı fakat yeni arkadaşınızın söylediğine göre, “bizim hep yaptığımız bir şey” –tabii, “bizim” kelimesini duyunca siz zevkten dört köşe olduğunuzu belli etmemeye çalışın– olacaktır. Ve siz, eğer içine çekilirseniz, kazanç ya da kolaylık arzusuyla değil, sadece o anda kadeh dudaklarınıza çok yakın olduğu için, dışarıdaki soğuk dünyaya geri dönme-ye katlanamayacağınız için bu halkanın içine çekileceksinizdir. O öteki adamın –zeki, güvenilir, mükemmel bir entelektüel görünen– yüzünün bir anda soğuk ve aşağılayıcı bir hal aldığını görmek, İç Halka için test edildiğinizi ve sonucunda reddedildiğinizi bilmek size korkunç gelecektir. Ve sonra, eğer içine çekildiyerseniz, gelecek hafta bu kurallardan biraz daha fazlası, gelecek sene daha da fazlası olacaktır; fakat bunların hepsi inanılmaz cici, arkadaş canlısı bir ortamda eğlenceli bir ruhla olacaktır. Tüm bunlar, bir kaza, bir skandal veya ağır bir esaretle sonlanabilir ya da size milyonlar, şan-şöhret ve eski okulunuzdan ödüller sunabilir. Fakat siz her koşulda bir hain olacaksınız.

DURUMSAL GÜÇLERE DAİR ARAŞTIRMA ÖRNEKLERİ

Stanford Hapishane Deneyi sosyal durumların ve gerçekliğin sosyal yapılanmasının gücünü ortaya çıkaran geniş bir araştırma mozaığının sadece bir kısmıdır. SHD’nin kurumsal bir çevrede bireyler arasındaki güç ilişkilerine nasıl odaklandığını gördük. SHD’nin öncesinde ve sonrasında, insan davranışının başka yönlerinin durumsal güçler tarafından beklenmedik şekillerde yönlendirildiğine ışık tutan birçok çalışma yapıldı.

Gruplar bizi normalde kendi başımızayken yapamayacağımız şeylerin içine çeker fakat etkileri çoğunlukla dolaylıdır; sadece grubun bizden taklit edip uygulamamızı istediği normatif davranışı modellemesi yeterli olur. Buna karşın yetke etkisi daha doğrudan ve açıktır: “Sana ne yapmanı söylüyorsam onu yaparsın.” Fakat talep bu kadar açıkken kişi itaatsizlik edip lideri takip etmeme kararı alabilir. Kastettiğimi daha iyi anlayabilmek için şu soruyu düşünün: Sıradan, iyi bir insan bir yetke figürünün

masum bir yabancıya zarar vermesi ve hatta onu öldürmesi yönündeki bir emre ne derecede karşı koyabilir veya itaat edebilir? İşte bu provokatif soru körü körüne yetkeye itaat üzerine büyük tartışmalara yol açan bir çalışmayla deneysel olarak test edildi. Bu çalışma, “şok eden” etkilerinden dolayı muhtemelen duyduğunuz klasik bir deney fakat prosedürlerinde gömülü, bizim iyi insanların neden kötü davranmaya itilebileceğine yönelik sorgulamalarımıza ışık tutacak çok daha kıymetli öğeler var. Bu klasik çalışmanın yineleme çalışmalarını (replikasyonlarını) ve uzantılarını gözden geçireceğiz ve bu tarz araştırmalardaki temel soruyu bir kez daha soracağız: “Bu dış geçerlilik nedir? Yetke gücünü kanıtlayan laboratuvar sonuçlarının gerçek dünyada yeri nedir?”

Dikkat! Kendine Hizmet Eden Yanlılıklar* İş Başında Olabilir!

Bu araştırmanın detaylarına girmeden önce sizi okuyacaklarınızdan doğru çıkarımlara erişmenize engel olabilecek ve muhtemelen herkes gibi sizin de sahip olduğunuz bir yanlılığa karşı uyarmalıyım. Birçoğumuz özsaygımızı artıracak,** kendine hizmet eden, benmerkezcil yanlılıklar yapılandırarak kendimizi özel hissederiz;⁷ asla sıradan değilizdir ve “ortalama üstü” olmamız söz konusu bile olamaz! Bu çeşit bilişsel yanlılıklar özsaygımızı yükseltmek ve hayatın darbelerine karşı korumak gibi çok değerli işlevlere sahiptir. Başarısızlıklarımızı dışsal nedenlerle açıklayabilmemizi, başarılarımız için takdiri üzerimize almamızı, kötü kararların sorumluluğundan beraat etmeyi, kısaca öznel dünyamızı renkli kristallerin ardından görmemizi sağlayan işte bu yanlılıklardır. Örneğin, araştırma sonuçlarına göre

* Kendine hizmet eden yanlılık (İng. Self-serving bias) kişilerin başarılarını içsel sebeplere veya kişisel özelliklere, başarısızlıklarını ise dışsal sebeplere atfetmeleridir. Bu yanlılık kişilerin özgüvenlerini koruma mekanizmasına dayalı bilişsel bir sürecin ürünüdür. (Çev. n.)

** (İng. Self-enhancing bias) Sosyal psikolojide, özsaygıyı korumaya ve yüksek tutmaya yönelik kişinin olumsuz yanlarına oranla olumlu yanlarını yücelttiği bir yanlılık türüdür. (Çev. n.)

Avustralyalıların %86'sı iş performanslarını "ortalamanın üstü" ve Amerikalı yöneticilerin %90'ı performanslarını kendi meslektaşlarından daha üst seviyede gördüklerini gösteriyor. Ah şu zavallı "ortalama" insanlar!

Ne var ki bu yanlışlıklar, başkalarıyla olan benzerliklerimizi hiçe saymamıza ve bizim gibi olan insanların bazı zehirli durumlarda kötü davrandığı gerçeğinden uzaklaşmamıza yol açtığından uyumsuz sonuçlar da doğurabiliyor. Aynı zamanda bu yanlışlıklar, bizim başımıza gelmeyeceğini varsaydığımızdan davranışlarımızın istenilmeyen sonuçlarma karşı bazı temel önlemleri almadığımız anlamına da geliyor. Yani, cinsel riskler, sürücülük riskleri, kumar riskleri, sağlık riskleri ve daha nice riskler alarak yaşamımıza devam ediyoruz. Bu yanlışlıkların en uç durumlarında birçok insan bilgilendirilse bile başkalarma göre bu yanlışlıklara karşı daha güçlü olduğuna inanıyor.⁸

Bu da demek oluyor ki SHD'yi veya bu bölümde sunduğumuz diğer çalışmaları okuduğunuzda çoğunluğun yaptığını asla yapmayacağınıza ve bir istisna olduğunuza yönelik bir çıkarım yapabilirsiniz. İstatistiksel anlamda mantıkdışı olan (ve hepimizin paylaştığı) bu inanç sizi durumsal güçlere karşı daha da savunmasız hale getirir çünkü siz kendi gücünüzü abartırken onların gücünü küçümsersiniz. İyi bir gardiyan, başkaldıran bir mahkûm, direnişçi, muhalif, topluma ayak uydurmayan ve her şeyden önemlisi kahraman olacağınızdan eminsinizdir. Keşke öyle olsa, fakat –bir kısmıyla son bölümde tanışacağımız– kahramanlar eşine nadir rastlanan bir türdür.

Bu sebeple sizi şimdilik bu yanlışlığınızı bir kenara bırakmaya ve göreceğimiz deneylerde çoğunluğun yaptığını sizin de yapabilecek olduğunuzu düşünmeye davet ediyorum. En azından, eğer onlarla aynı koşullarda ve onların yerinde olsaydınız, araştırma katılımcılarının yaptıkları şeyleri sizin kolay kolay yapmayacağınızdan emin olamayacağınızı göz önünde bulundurmaya çalışın. Sosis direnişçisi tutuklu Clay-416'nın işkencecisi gardiyan "John Wayne" ile deney sonrası görüşmesi sırasında söylediklerini hatırlamanızı rica ediyorum. "Sen benim yerimde

olsaydın, nasıl bir gardiyan olurdun?" sorusu üzerine Clay-416 sadece "Gerçekten bilmiyorum," diye cevap verebilmişti.

Hepimizin aynı dinamik güçlere maruz olduğumuzu kabul ederek gereksiz gururun yerini alçakgönüllülüğe bırakabiliriz. Ancak o zaman durumsal güçler karşısındaki zayıflığımızın farkına varabiliriz. Bu doğrultuda John Donne'nin ortak ilişkisellik ve bağlılığımız hakkındaki anlamlı söylemini hatırlayalım:

Tüm insanlık aynı yazardan çıkma tek bir ciltte toplanmıştır; bir insan öldüğünde kitabın bölümlerinden biri koparılmaz fakat kitap daha iyi bir dile çevrilmiş olur. Ve tüm bölümler çevrilmelidir ... Bu sebeple, vaaz için çalan çan sadece duaya değil cemaatin gelmesine bir çağrıdır: Bu çan hepimizi çağırmaktadır ... Hiç kimse kendi başına bir ada değildir ... Her insanın ölümü beni azaltır çünkü ben de insanlığa dahilim. Bu yüzden çanların kimin için çaldığını hiçbir zaman bilemem; çanlar hepimiz için çalar.

(Meditations 27)

Grup Normlarına Uyumla İlgili Klasik Bir Araştırma

Uyum, yani uyma davranışıyla ilgili ilk çalışmalardan biri 1935 yılında Türk bir sosyal psikolog olan Muzaffer Sherif⁹ tarafından desenlenmişti. O zamanlar ABD'ye yeni gelmiş bir göçmen olarak Amerikalıların uymaya eğilimli olduklarını çünkü demokrasilerinin karşılıklı anlaşmaları vurguladığını düşünüyordu. Bu fikrini test etmek için insanların yeni bir ortamda grup standartlarına uyduklarını gösteren alışılmadık bir yöntem geliştirdi.

Erkek üniversite öğrencileri teker teker sabit bir noktada duran bir ışığın bulunduğu tamamen karanlık bir odaya götürülmüştü. Sherif herhangi bir referans noktasızın böyle karanlık odada duran bir ışığın titrer gibi hareket ettiği izlenimi uyandırdığını biliyordu; algısal anlamda bu "otokinetik etki" dediğimiz bir göz yanılmasıdır. En başta katılımcılardan her birine bireysel olarak ışığın hareketi hakkındaki fikirleri soruluyor. Katılımcılar arasındaki fikir dağılımı oldukça geniş; bir kısmı birkaç inçlik bir hareket olduğunu söylerken bazıları ıfık

noktasının birkaç fit hareket ettiğini belirtiyor. Bir süre sonra her katılımcının bir cevap ranjı oluşuyor; böylelikle her katılımcının kendi cevap normu belirlenmiş oluyor. Ardından katılımcı bir grupta beraber yeniden odaya giriyor. Gruptaki herkesin cevabı oldukça geniş bir dağılım gösteriyor fakat her grupta belirli ranjda cevabın verildiği ve ortalama-norm cevabının belirdiği "kristalleşmiş" bir norm oluşuyor. Birçok denemenin ardından katılımcı grubu o katılımcıyı yalnız bırakıyor ve katılımcıdan tekrardan ışığın ne kadar hareket ettiğine yönelik tahminlerde bulunması isteniyor. Böylelikle o katılımcının grupta yeni oluşmuş olan norma uyma eğilimi ölçülmüş oluyor. Sonuçlara göre artık tahminleri "kendi önceki ranjından anlamlı derecede sapa-cak kadar" bu yeni grubun belirlediği ranjin içinde kalıyor.

Sherif aynı zamanda enlemsel olarak azdan çoğa mesafe ranjlarında tahmin vermekten sorumlu bir deney işbirlikçisi de kullanmıştı. Tabii ki, saf katılımcının otokinetik deneyimi, kendi algısal deneyimine dayalı bir önceki tahminlerinin yerine bundan sapmakla sorumlu işbirlikçinin tahminleriyle aynılık göstermeye başlamıştı.

Asch'in Uyum Araştırması: Çizgide Durmak

Sherif'in uyum etkisi bulgularına, 1955 yılında yine sosyal psikolog olan ve Amerikalıların, çalışmasının Sherif'in çalışmasının önerdiğinden daha bağımsız olduğuna inandıkları Solomon Asch¹⁰ meydan okumuştur. Asch Amerikalıların, dünyayı kendilerinden farklı gören bir çoğunlukla karşı karşıya kalsalar bile özerk hareket edebileceklerine inanıyordu. Sherif'in çalışmasındaki sorunun, oluşturulan bağlamın hiçbir anlamlı referans noktası veya kişisel standardı mümkün kılmayan çok belirsiz bir bağlam olduğunu ileri sürmüştü. Bu yüzden de grubun alternatif algısı katılımcınınunkine meydan okuduğunda katılımcı orijinal tahminlerine yönelik tutunacağı gerçek bir gerekçe olmadığından grup tahminlerine uyarak tahmin etmeye devam ediyordu. Asch'e göre gerçek uyum için grubun öncelikle kişinin temel algılarına ve görüşlerine ortada bir gerçeklik payı olmadığı halde

meydan okuması gerekiyordu (örneğin Y'ye Z demesi gerekiyordu). Asch bu koşullar altında görece az kişinin uyma eğilimi göstereceğini, birçok kişinin bu uç grubun yanlış olduğu apaçık ortada olan baskısına inatla direnç göstereceğini öngörmüştü.

Temel dünya algılarıyla çelişen bir sosyal gerçeklikle karşılaşınca bu insanlar ne yaptı dersiniz? Bunu öğrenmeniz için şimdi sizleri tipik bir araştırma katılımcısı koltuğuna alalım...

Düşünün ki görsel algıya yönelik, çizgilerin görelî boylarını tahmin edeceğiniz bir araştırmaya katılıyorsunuz. Size farklı boylarda üç çizginin olduğu kartlar gösteriliyor ve sizden yüksek sesle bir kartta gösterilen bu üç çizgiden hangisinin diğer kartta gösterilen kıyaslama çizgisiyle aynı uzunlukta olduğunu söylemeniz isteniyor. Kıyaslama çizgisine göre bu üç çizgiden biri daha uzun, diğer daha kısa, öteki ise eşit boyda; bu iş çocuk oyuncağı! Diğer herkes gibi siz de birkaç (%1 oranında) hata yapıyorsunuz. Fakat bu çalışmada yalnız değilsiniz; etrafınızda akranınız olan yedi katılımcı daha var ve siz sekizinci katılımcısınız. İlk başta cevaplarınız onlarınkilerle örtüşüyor, problem yok. Fakat sonra garip şeyler olmaya başlıyor. Bazı denemelerde hepsi de en uzun çizginin ya da en kısa çizginin orta boylu çizgiyle aynı boyda olduğunu savunuyor. Siz bilmiyorsunuz fakat diğer yedi kişi, spesifik kritik denemeler sırasında ağız birliği ederek aynı yanlış cevabı verme yönergesi almış olan, Asch'in araştırma ekibinin üyelerinden oluşuyor. Sıra size geldiğinde siz üç çizginin bulunduğu karta bakarken hepsi de size bakıyor. Belli ki siz onların gördüğünden farklı bir şey görüyorsunuz; peki bunu ifade ediyor musunuz? Kendi bildiğinizi okuyup bildiğiniz şeyin doğru olduğunu mu belirtiyorsunuz yoksa başkalarının doğru olduğunu söylediği şeyi mi söylüyorsunuz? Bu yanlış cevapların verildiği bu grup baskısına toplamda on sekiz denemeden on ikisi sırasmda maruz kalıyorsunuz; aralara serpiştirilmiş diğer altı denemedeysse doğru cevaplar veriliyor.

Eğer siz de Asch'in çalışmasındaki 123 katılımcının birçoğu gibiyseniz, kritik olan bu "yanlış muhakeme" denemelerinin yaklaşık %70'inde grup muhakemesini kabul ederdiniz. Sonuç-

lara göre, çalışmaya katılanlardan %30'u denemelerin büyük çoğunluğunda grup kararlarına uymuş ve dörtte biri tüm test boyunca bağımsız muhakemelerini korumayı başaramıyordu. Bir kısmı gördükleri şeyle gruptaki fikir birliği arasındaki farklılığı fark ettiklerini fakat diğerleriyle aynı çizgide devam etmenin daha kolay olduğunu bildirmişlerdi. Diğerleri için aradaki farklılık bir çelişki yaratmış ve bu çelişki sonucunda grubun haklı olduğuna ve kendi algılarının hatalı olduğuna karar verdiklerini belirtmişlerdi! Grup muhakemesini kabul edenlerin tamamı ne kadar uyduklarıyla ilgili de düşük tahminlerde bulunmuşlardı; yani grup baskısına yenilmelerini gerçekte olandan daha az tahmin etmişlerdi. Zihinlerinde bağımsız kalmışlardı fakat eylemleri bunu göstermiyordu.

Bu çalışmanın devamı niteliğindeki çalışmalar, yanlış muhakeme yürüten tek kişiyle baş başa kaldığında katılımcının belirli bir rahatsızlık hissettiğini fakat bağımsızlığını koruyabildiğini göstermiştir. Fakat katılımcıya karşıt görüşten üç kişilik bir çoğunluk olduğunda hataların %32'ye çıktığı bulunmuş. Daha iyimser bir açıdan bakarsak da Asch, bağımsızlığı teşvik etmenin güçlü bir yolunu bulmuştur diyebiliriz. Şöyle ki, katılımcıya kendi görüşleriyle paralel görüşe sahip bir partner atandığında çoğunluğun gücünün oldukça azaldığı görülmüş. Buna göre, akran desteği, partner olmadığı duruma kıyasla hataları dörtte bir oranında azaltıyor ve bu direnç partner ayrıldıktan sonra da devam edebiliyor.

İnsanların neden uyma eğilimi gösterdiğine yönelik anlayışımızı geliştirecek değerli desteklerden biri de grup uydumculuğuna katkıda bulunan temel mekanizmalardan ikisini ön plana çıkaran araştırmalardan geliyor.¹¹ Öncelikle *bilgi ihtiyacımızdan* dolayı uyum gösterdiğimizi söyleyebiliriz: Sıklıkla başka insanların bizim kendi dünyamızda, özellikle yeni denizlere yelken açtıkça yön bulabilmemize yardım edecek fikirleri, görüşleri, bakış açıları ve bilgi birikimleri vardır. İkinci mekanizmayla *normatif ihtiyaçlar*la ilgilidir: Başka insanlar, fikirlerine katılmadığımız zamanlara oranla fikirlerine katıldığımız zamanlarda bizi

kabul etmeye daha meyillidir; bu yüzden de güçlü bir aidiyet ve farklılıkları benzerliklerle değiştirme ihtiyaçlarıyla onların dünya görüşlerini kabulleniriz.

Uyum ve Bağımsızlık Beyinde Farklı Yerleri Harekete Geçirir

Asch'in deneyleri zamanında mümkün olmayan yeni teknoloji, sosyal uyumda beynin rolüyle ilgili bize ilginç bulgular sunuyor. İnsanlar uyduklarında normatif ihtiyaçlardan ötürü gruba uygun olmaya akılcı olarak mı karar verirler, yoksa gerçekten algılarını değiştirip grubun sunduğu yeni fakat güvenli olmayan bilginin geçerliliğini mi kabul ederler? Son dönemde yapılan çalışmalardan biri bu soruyu cevaplamak için ileri beyin görüntüleme teknolojisi kullandı.¹² Araştırmacılar, artık katılımcı çeşitli görevlerle meşgulken aktif olarak çalışmakta olan beyni çeşitli zihinsel görevler sırasında beynin hangi kısımlarında enerji artışı olduğunu belirleyen bir görüntüleme cihazıyla derinlemesine inceleyebiliyorlar. Bu inceleme sürecine Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI)* adı veriliyor. Çeşitli beyin kısımlarının hangi zihinsel işlevleri kontrol ettiğini anlamamız, belirli bir deneysel görev verildiğinde o bölgelerdeki etkinleşmelerinin ne anlama geldiğini bulmamıza yardımcı oluyor.

Bahsettiğim çalışmaysa şu şekilde yapılmış. Algısal bir çalışma için seçilmiş otuz iki gönüllüden biri olduğunuzu düşünün. Üç boyutlu nesneleri zihninizde döndürerek odak nesneyle aynı olup olmadıklarına karar vermeniz gerekiyor. Bekleme odasında dört gönüllüyle tanışıyorsunuz ve dizüstü bilgisayarlarda oyunları deneyip birbirinizin fotoğrafını çekerek ve muhabbet ederek aranızda bir bağ kuruyorsunuz. Aslında bu dört gönüllü, psikolojide işbirlikçi olarak isimlendirdiğimiz ve ağız birliği yaparak kısa süre sonra başlayacak olan test sırasında sizin verdiğiniz doğru cevaplarla asla aynı cevabı vermeyecek olan yardımcılarımız. Fakat siz bunu bilmiyorsunuz. Diğer dördü dışarıda grup halinde durup sonra da nesnelerin aynı mı farklı mı olduğuna

* (İng.) Functional Magnetic Resonance Imaging (Çev. n.)

karar verirken siz de görüntüleme cihazına girecek olan katılımcı seçiliyorsunuz.

Asch'in orijinal deneyindeki gibi işbirlikçiler, deney deseninin inandırıcılığını kaybetmemesi açısından bazı denemelerde aynı yanlış cevabı, diğerlerinde aynı doğru cevabı, nadiren de birbirinden farklı cevaplar veriyorlar. Her seferinde size diğerlerinin verdiği cevaplar gösteriliyor. Siz de odak nesneyle seçenek olarak verilen nesnelerin aynı olup olmadığına karar vermelisiniz. Asch'in deneylerinde olduğu gibi siz de (tipik bir katılımcı olarak) grup baskısına yenik düşüp ortalamada %41 oranında grubun yanlış cevaplarıyla aynı cevapları verirsiniz. Grubun hatalı cevabını kabul ettiğinizde uyma eğiliminiz beyin taramasında, korteksin görsel ve uzlamsal farkındalıkla ilgili seçili kısımlarında değişiklikler (tam olarak sağ Duvariçi Girinti'de* etkinlik artışı) görülüyor. İlginçtir ki çelişkileri, planlamayı ve diğer üst seviye zihinsel hareketleri gözetlemekle sorumlu olan ön-beyin kısımlarında herhangi bir değişiklik görülüyor. Öte yandan, gruptan bağımsız cevaplar verdiğinizde beyninizin duygusal belirginliklerle ilintili kısımlarında (yani sağ Amigdala'da ve sağ Kuyruklu Çekirdek'te**) enerji artışı gözlemleniyor. Bu da, bağımsızlığını koruyanlarda grupla uyuma direncin duygusal bir yük yarattığı, yani özerkliğin*** psikolojik bir bedeli olduğu anlamına geliyor.

Bu araştırmanın ilk yazarı olan sinirbilimci Gregory Berns şu sonuca varıyor: "Görmenin inanmak olduğunu düşünmeyi seviyoruz fakat bu çalışmanın bulguları gösterdi ki görmek, grup size neye inanmanızı söylüyorsa ona inanmak demektir." Diğer bir deyişle başka insanların görüşleri grup içi fikir birliği olarak kristalleştiğinde aslında bizim dış dünyanın önemli yönlerini nasıl algıladığımızı etkileyebilir ve tam da bu sebeple "doğru"nun doğası sorgulanabilir hale gelmektedir. Sürü mantığını kabul et-

* Duvariçi Girinti, Latince ve uluslararası tıp terminolojisinde "*Intraparietal sulcus* (IPS)" olarak geçmektedir. (Çev. n.)

** Kuyruklu Çekirdek, Latince ve uluslararası tıp terminolojisinde "*Nucleus caudatus*" ya da "*Caudate nucleus*" olarak geçmektedir. (Çev. n.)

*** İngilizcede "autonomy" olarak geçen ve Türkçede otonomi olarak da kullanılan psikolojik özerklik. (Çev. n.)

mek menfaatimiz doğrultusunda değilse ancak sosyal baskıya olan zaafımızın farkına vararak uyma eğilimimize karşı direnç geliştirmeye başlayabiliriz.

Çoğunluğu Etkileyen Azınlık Gücü

Jüri içinde aykırı düşen bir kişi en az bir kişiden destek alıp ikisi beraber çoğunluğun baskın görüşüne meydan okuduklarında jüri askıya alınabilir. Fakat küçük bir azınlık çoğunluk görüşünün oluşmasına genelde yardımcı olan aynı temel psikolojik prensipleri kullanarak çoğunluğun fikrini tamamen değiştirip yeni normlar oluşturulmasını sağlayabilir mi?

Fransız psikologlardan oluşan bir araştırma ekibi bu soruyu deneysel olarak test etti. Bir renk isimlendirme görevinde altı kişilik bir kadın öğrenci grubu arasından iki işbirlikçi tutarlı bir şekilde mavi ışığa "yeşil" derlerse saf katılımcı olan çoğunluğun üçte birinin "yeşil" diyenlere uyduğunu buldular. Fakat çoğunluk üyeleri bir araya geldiklerinde tutarlı davranan azınlığa kendilerini kaptırmamışlardı. Sadece bireysel olarak teste alındıklarında mavi ile yeşil renk spektrumu arasında yeşile doğru kayarak azınlığın cevap verdiği gibi cevap vermişlerdi.¹³

Araştırmacılar aynı zamanda simülasyon jüri toplantıları bağlamında da azınlık etkisini çalıştılar. Bu bağlamda da fikre katılmayan azınlık, çoğunluk görüşünün fikir birliğiyle kabul edilmesine engel olur. Azınlık grup hiçbir zaman sevilen taraf değildir ve ikna ediciliği (o da gerçekleşirse) sadece zaman içinde aşama aşama işe yarar. Fikrini sözel olarak beyan eden azınlık dört özelliğe sahipse etkisi en yüksek seviyede olabilir: Tutarlı bir duruşu savunmak, kendine güvenmek, katı ve dogmatik gözükmekten kaçınmak ve sosyal etki konusunda becerikli olmak. Böylelikle, kendini adanmış birkaç kişi birçok kişi tarafından oluşturulmuş gücü geçersiz kılabilir.

Bu özelliklere –özellikle de ısrarcılığa– sahip karşıt fikirli bir azınlık çoğunluğun dağılmasına nasıl katkı sağlar? Çoğunluk kararları sıklıkla gruptaki bireylerin sistematik ve eleştirel düşünce süreçleri dahil edilmeksizin alınır. Grubun, derinlemesine

düşünmeksizin uyan takipçilerinin düşüncelerini şekillendiren normatif gücünden dolayı bu kararlar görünür değerlerine bağlı olarak alınır. Israrcı azınlık, diğerlerini, ilgili bilgiyi daha derinlemesine düşünerek işlemek zorunda bırakır.¹⁴ Araştırma sonuçlarına göre bir bütün olarak grubun kararları karşı çıkan bir azınlık olduğunda, olmadığına kıyasla daha içerikli ve yaratıcıdır.¹⁵

Eğer bir azınlık, yanlış olduğunda bile kendi tarafına üye çekebiliyorsa geçerli sebebi olan azınlık için bir umut var demektir. Toplumda çoğunluk statükonun savunucusu olma eğilimindeyken yenilik ve değişim talebi, azınlık üyelerinden ya da anlık sistemden memnun olmayan veya anlık sorunlarla başa çıkmanın daha yeni, daha yaratıcı alternatif yollarını görebilen bireyler tarafından getirilir. Fransız sosyal kuramcı Serge Moscovici'ye¹⁶ göre kemikleşmiş çoğunluk görüşü ile karşı çıkan azınlık görüşü arasındaki zıtlasma olumlu sosyal değişime yol açabilecek olan yenilik ve devrim için temel birincil şarttır. Birey, toplumun iki tarafıyla da bilgi alışverişindedir; yani bir yandan normlara, rollere ve statü gerekliliklerine uyum sağlar fakat bir yandan da bu normları yeniden şekillendirmek için toplum üzerinden eyleme geçer.

YETKEYE KÖRÜ KÖRÜNE İTAAT: MILGRAM'IN ÇARPICI ARAŞTIRMASI

"Asch'in uyum deneyini insani açıdan daha önemli bir konu üzerinde çalışmanın bir yolunu bulmak istiyordum. Uyum testinin çizgi boyu hakkında verilen tahminlerle yapılması beni tatmin etmemişti. Grupların bir kişiyi insani yönü daha belirgin olan bir eyleme dahil olma, örneğin başka bir kişiye saldırgan davranma, birine gittikçe artan seviyelerde elektrik şoku verme konusunda ikna edici olup olmayacağını merak ediyordum. Fakat grup etkisini çalışabilmek için grup baskısı olmaksızın katılımcının nasıl davrandığını bilmeniz gerekir. O anda planımı değiştirdim ve bu deneysel kontrolü sıfırlamaya karar verdim. Deney yürütücüsünün yönergesiyle bir kişi ne kadar ileri gidebilirdi?"

Solomon Asch'in eski asistanının bu derin düşünceleri bir sosyal psikolog olan Stanley Milgram'ın dikkate değer bir seri

çalışma yürütmesiyle sonuçlandı; daha sonradan bu araştırmalar “yetkeye körü körüne itaat” araştırmaları olarak anılmaya başlandı. Yetkeye itaat sorununa olan ilgisi katliamlar sırasında Nazilerin nasıl itaatkâr bir şekilde Yahudileri öldürdükleriyle ilgili derin kişisel üzüntülerinden ileri geliyordu.

“[Benim] laboratuvar paradigmam ... yetkeyle ilgili daha genel bir endişenin, benim jenerasyonumdaki insanlara, özellikle de benim gibi Yahudi olanlara II. Dünya Savaşı tarafından dayatılmış bir endişenin bilimsel anlamda ifade edilmesini sağladı... Soykırımın bilincime olan etkisi bilimsel ilgimi itaate yönlendirdi ve incelediğim özel itaat türevine olan merakımı şekillendirdi.”¹⁷

Bu araştırma projesinde tipik bir gönüllü katılımcının karşılaştığı durumu sizlere canlandırmak, ardından da bu araştırmanın sonuçlarını özetleyip çıkarılabilecek ve gündelik hayatta diğer davranışsal değişim durumlarına genelleştirilebilecek on önemli dersi sıralamak, en son olarak da gerçek dünya örneklerinin bir kısmını aktararak bu paradigmanın uzantılarını gözden geçirmek istiyorum. Stanley Milgram ile olan kişisel ilişkiyi anlayabilmek için lütfen notlara¹⁸ bakınız.

Milgram'ın İtaat Paradigması

Pazar gazetesinde şöyle bir ilan gördüğünüzü ve başvurmaya karar verdiğinizizi düşünün. Çalışmanın esasında sadece erkek katılımcılar bulunmaktaydı fakat bir sonraki çalışmada kadın katılımcılar da seçilmişti. Bu sebeple bu hayal ettiğimiz senaryoya tüm okuyucuları davet ediyorum.

Linsly-Chittenden Hall'daki Yale Üniversitesi laboratuvarlarından birine geldiğinizde ciddi tavırlı ve gri laboratuvar gömleğiyle bilimsel önem sembolü bir deney sorumlusu sizi ve bir başka katılımcıyı karşılıyor. Siz, bilimsel psikolojiye insanların ceza yoluyla öğrenme ve hafızalarını güçlendirmesini sağlayacak yöntemleri bulması adma yardımcı olmaya gelmişsiniz. Deney sorumlusu size bu yeni araştırmanın uygulamaya yönelik çok mühim sonuçlar doğurabileceğini açıklıyor. Göreviniz basit: Biriniz “öğretmen”, diğeri “öğrenen” olacak ve öğretmen öğ-

renene ezberlemesi için bir grup kelime çiftleri verecek. Test boyunca öğretmen her bir kelime çiftinden bir kelime söylediğinde öğrenenin doğru bağlantı kelimesiyle cevap vermesi gerekiyor. Doğru cevap geldiğinde öğretmen "Güzel!", "İyi gidiyor!" gibi sözel ödüller verecek. Yanlış cevap geldiğindeyse öğretmen, yanlış cezalandırmak için öğrenene anlık elektrik şoku veren aletin düğmesine basmak zorunda.

Şok aletinde 15 volttan başlayıp her üst seviyede 15 volt artan otuz şok verme düğmesi mevcut. Deney sorumlusu size öğrenen her hata yaptığında bir üst seviyedeki şok düğmesine basmanız gerektiğini söylüyor. Kontrol panelinde hem her düğmenin voltaj seviyesi hem de her seviyeye karşılık gelen şok açıklaması yer alıyor. 10. seviye (150 volt) "Güçlü Şok", 13. seviye (195 volt) "Çok Güçlü Şok", 17. seviye (255 volt) "Yoğun Şok", 21. seviye (315 volt) "Aşırı Yoğun Şok", 25. Seviye (375 volt) "Tehlike! Ağır

Public Announcement

WE WILL PAY YOU \$4.00 FOR ONE HOUR OF YOUR TIME

Persons Needed for a Study of Memory

*We will pay five hundred New Haven men to help us complete a scientific study of memory and learning. The study is being done at Yale University.

*Each person who participates will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) for approximately 1 hour's time. We need you for only one hour; there are no further obligations. You may choose the time you would like to come (evenings, weekdays, or weekends).

*No special training, education, or experience is needed. We want:

Factory workers	Businessmen	Construction workers
City employees	Clerks	Salespeople
Laborers	Professional people	White-collar workers
Barbers	Telephone workers	Others

All persons must be between the ages of 20 and 50. High school and college students cannot be used.

*If you meet these qualifications, fill out the coupon below and mail it now to Professor Stanley Milgram, Department of Psychology, Yale University, New Haven. You will be notified later of the specific time and place of the study. We reserve the right to decline any application.

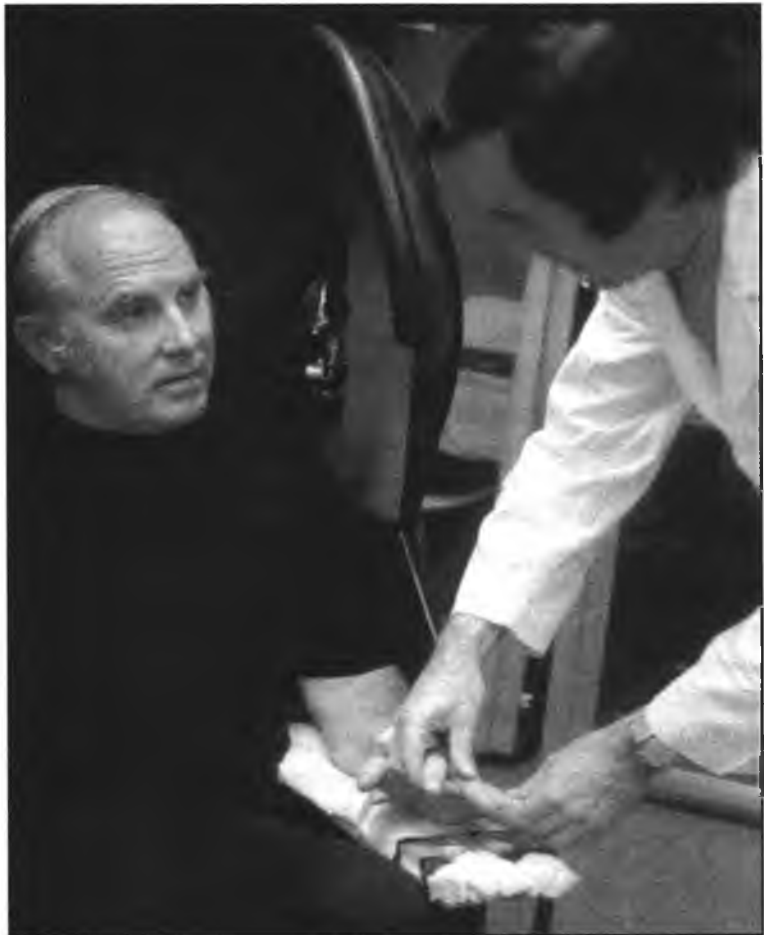
*You will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) as soon as you arrive at the laboratory.

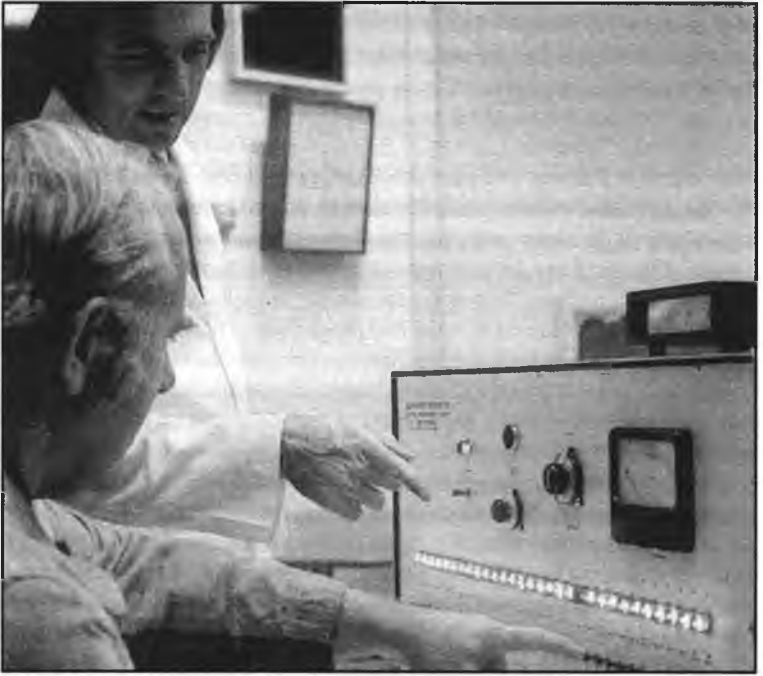
TO:

PROF. STANLEY MILGRAM, DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY,
YALE UNIVERSITY, NEW HAVEN, CONN. I want to take part in
this study of memory and learning. I am between the ages of 20 and
50. I will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) if I participate.

Şok", 29. ve 30. seviyeler (435 ve 450 volt) sadece kaygı verici XXX (yoğun acı ve gücün pornografik simgesiyle) ile işaretlenmiş.

Siz ve diğer katılımcı kibrit çöpü çekerek kimin hangi rolde olacağını belirliyorsunuz; siz öğretmen, diğer katılımcı da öğrenen rolünde olacak. Aslında kibrit çekme planlı ve öğrenen rolünü oynayacak katılımcı aslında deney sorumlusunun işbirlikçisi; yumuşak başlı, orta yaşlı bu katılımcıyı teste gireceği odaya siz götürüyorsunuz. Deney sorumlusu, "Tamam, şimdi öğreneni

düzeneğe bağlayalım ki cezaları alabilsin,” diyor ikinize birden. Öğrenenin kolları sandalyeye bağlanıyor ve sağ bileğine bir elektrot takılıyor. Yan odadaki şok jeneratörü öğrenene hata yaptığında şok gitmesini sağlayacak. Deney sorumlusu yanınızdayken ikiniz interkom aracılığıyla iletişim kuruyorsunuz. Size 3. seviyede 45 voltluk bir şok verildiğinde hafif bir acı hissediyorsunuz; böylece şok seviyelerinin ne olduğunu artık fiziksel olarak biliyorsunuz. Ardından deney sorumlusu “hafıza geliştirme” çalışmasının denemelerine başlatmak için size “başla” komutunu veriyor.

İlk başta öğrenciniz iyi iş çıkarıyor fakat kısa sürede hatalar yapmaya başlıyor ve siz de şok verme düğmelerine basmaya başlıyorsunuz. Şokların canını yakmaya başladığından şikâyet ediyor. Siz dönüp deney sorumlusuna bakıyorsunuz: Devam etmeniz için başını sallıyor. Şokların yoğunluğu arttıkça öğrenen bağırma-ya başlıyor ve artık devam etmek istediğinden emin olmadığını

söylüyor. Siz tereddütte kalıyorsunuz ve deney sorumlusuna devam etmeniz gerekip gerekmediğini soruyorsunuz. O ise devam etmekten başka seçeneğiniz olmadığını söyleyerek ısrar ediyor.

Artık öğrenci kalbinden şikâyet etmeye başlıyor ve siz de devam etmek istemediğinizi söylüyorsunuz fakat deney sorumlusu devam etmeniz konusunda hâlâ ısrar ediyor. Yanlıklar artıyor; siz öğrencinize artık doğru cevapları vermesi için yalvarıyorsunuz, onu yüksek seviyedeki yoğun şoklara maruz bırakmak istemiyorsunuz. Fakat endişeleriniz ve motivasyonel mesajlarınız faydasız; öğrenciniz arka arkaya yanlış cevaplar vermeye devam ediyor. Şoklar yoğunlaştıkça bağırırmaya başlıyor: "Acıya dayanamıyorum, beni buradan çıkarın!" Ardından deney sorumlusuna sesleniyor: "Beni burada tutmaya hakkınız yok! Dışarı çıkarın beni!" Bir üst seviyede şok daha geldiğinde çığlık çığlığa, "Cevap vermeyi reddediyorum artık! Beni buradan çıkarm! Beni burada tutamazsınız! Kalbim sıkışıyor!" diye bağırıyor.

Belli ki siz de artık bu deneye devam etmek istemiyorsunuz. Deney sorumlusuna devam etmeyi reddettiğinizi bildiriyorsunuz. Başka insanlara bu şekilde zarar verecek bir insan değilsiniz siz. Deneyi terk etmek istiyorsunuz. Fakat deney sorumlusu devam etmeniz konusunda hâlâ ısrar ediyor. Size imzaladığınız kontratı, yani tamamen katılımcı olmayı kabul ettiğinize dair anlaşmayı gösteriyor. Dahası verdiği şokların sonuçları için kendisinin sorumlu olduğunu belirtiyor. Siz 300 voltluk düğmeye bastıktan sonra bir sonraki kelimeyi okuyorsunuz fakat öğrenciden cevap gelmiyor. Deney sorumlusuna, "Cevap vermiyor!" diyorsunuz. Deney sorumlusundan diğer odaya gidip öğrencinin iyi olup olmadığına bakmasını istiyorsunuz. Deney sorumlusu kararlı; öğrencinin yanına gitmiyor. Bunun yerine size, "Eğer öğrenen belli bir sürede, yaklaşık 5 saniye içinde cevap vermezse bunu yanlış say!" diyor çünkü kurala göre atlanan cevapların da hatalı cevaplar gibi cezalandırılması gerekiyor.

Siz daha tehlikeli seviyelerde şok vermeye devam ediyorsunuz ama öğrencinizin bulunduğu şok odasından çıt çıkmamaya devam ediyor. Belki de bilincini yitirdi ve belki daha kötüsü oldu! Gerçekten panik yaşıyor ve deneyi bırakmak istiyorsunuz

fakat söylediğiniz hiçbir şey sizi bu beklenmedik stresli durumdan kurtarmıyor. Size kuralları izlemeniz gerektiği ve test maddelerini sorup cevap alamadığınızda ya da yanlış cevap duyduğunuzda şokları artırmaya devam etmeniz söyleniyor.

Şimdi, sizin böyle bir deneye öğretmen rolünde katılımınızın nasıl sonuçlanacağını düşünün. Eminim ki "Bu kadar devam etmeme imkân yok!" diyorsunuzdur. Tabii ki karşı çıkar, itaatsizlik eder ve çıkıp giderdiniz. 4 kuruş için ahlakınızı tabii ki satmazdınız! Fakat 30. seviye olan son şoka kadar gelmiş olsaydınız deney sorumlusu XXX düğmesine kesinlikle iki kez daha basmanız konusunda ısrar ederdi! Şimdi anlıyorsunuz değil mi? Yo, hayır, unutun bunu; siz kesin oradan çıkıp gitmiştiniz, değil mi? Peki o zaman, şok skalasının hangi kısmına kadar devam edebileceğinizi tahmin edersiniz? Bu şehirde yaşayan ortalama bir insan bu durumda ne kadar ileri gidebilirdi sizce?

Uzman Hakemler Tarafından Tahmini Sonuçlar

Milgram deneyini kırk psikiyatristten oluşan bir gruba anlattıktan sonra deneyindeki bu otuz şok seviyesini Amerikan vatandaşlarından yüzde kaçının gerçekleştireceğine yönelik tahminlerini sormuş. Ortalama olarak sadece %1'in en son seviye şoka kadar gideceğini, bunu da sadece sadist insanların yapabileceğini ve çoğunluğun 150 voltta duracağını öngörmüşler. Daha fazla yamlamazlardı! İnsan davranışı alanında çalışan bu uzmanlar yanılmışlardı çünkü öncelikle deneyin prosedür tanımında sunulan durumsal belirleyicilerin davranışa etkisini küçümsemişlerdi. İkincisi de geleneksel psikiyatri eğitimleri alışılmadık davranışı anlamlandırmada tamamen yatkınlıkçı bakış açısına güvenip durumsal etkenleri göz ardı etmelerine yol açmıştı. Açıkçası, temel yükleme hatası* yaptıkları için hatalıydılar!

* Genellikle insanların davranışlarının nedenlerini davranışın gerçekleştiği duruma değil, insanların özelliklerine yükleme eğilimindeyizdir. Buna sosyal psikolojide temel yükleme hatası denir. Temel yükleme hatası ancak davranışın sebepleri üzerine daha aktif zihinsel çaba sarf edildiğinde ortadan kalkar. (Çev. n.)

Şok Eden Gerçek

Aslında Milgram'ın deneyinde her üç gönüllüden ikisi (katılımcıların %65'i) en üst şok seviyesi olan 450 volta kadar ilerlemişti. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu, yani "öğretmenler", "öğrenen kurbanlarına" gittikçe artan acı dolu yakarışlarına rağmen tekrar tekrar şok vermişlerdi.

Şimdi de sizden başka bir konuda tahmin yürütmenizi isteyeceğim: Yan odadan ses gelmezken ve muhtemelen öğrencinin bilinci yerinde değilken şok seviyesi 330 volta eriştiğinde sizce deneyi terk etme oranı ne olmuştur? Bu noktadan sonra kim deneye devam edebilmiştir? Akli başında, sağduyulu her insan deney sorumlusunun şoka devam etme konusundaki taleplerini reddedip deneyden ayrılmaz mı?

İşte size "öğretmen"lerden birinin tepkisiyle ilgili verdiği sözel ifade: "Ne döndüğünü anlamamıştım. Bilirsiniz, 'belki de bu adamı öldürüyorum' diye düşündüm. Deney sorumlusuna daha ileriye giderek sorumluluk almak istemediğimi söyledim. Benden bu kadar dedim." Fakat deney sorumlusu bu katılımcıyı sorumluluğun kendisinde olduğuna ikna edince endişeli öğretmen itaat edip sonuna kadar gitmişti.¹⁹

Bu kadar ileri giden herkes aynı şekilde davranmıştı. Bu nasıl mümkün olabilirdi? Bu kadar ileri gidebildilerse bile zulmün en son seviyesine kadar nasıl gidebildiler? İçler ürperten bu itaat seviyesinin sebeplerinden biri, körü körüne itaatten ziyade öğretmen durumdan nasıl kurtulabileceğini bilmemesiyle ilgili olabilir. Katılımcıların birçoğu deney boyunca, devam etmek istemediklerini söyleyerek zaman zaman karşı gelmeye çalışmış olsa da deney sorumlusu onların dışarı çıkmasına engel olmuş, onlara sürekli neden devam etmeleri gerektiğine yönelik sebepler sıralamış ve onları acı çeken öğrencilerini test etmeye devam etmeleri yönünde teşvik etmişti. Genellikle protestolar, karşı çıkışlar işe yarar ve böylelikle nahoş durumlardan kurtulabilirsiniz fakat amacına odaklanan ve kalıp şok vermeye devam etmeniz konusunda ısrar eden bu deney sorumlusunu hiçbir söylem caydıramamıştı. Şok paneline bakıp bu durumdan en iyi kurtu-

luşun en sondaki tehlikeli seviyedeki şok düğmesine basmak olduğunu anlamıştınız. Bu deneyden ancak birkaç düğmeye daha basarak kurtulabilecektiniz; sonrasında sizi devam etmeye zorlayan bir deney sorumlusundan ve artık sesi çıkmayan öğrenciden eser kalmayacaktı. İşte bu kadar! Kurtuluşunuzun adı 450 volttu. Yetke sembolüyle zıtlasmadan veya halihazırda çekirmiş olduğunuz acıyı telafi etmek zorunda kalmadan özgürlüğünüze kavuşabilecektiniz. O düğmeye basıp bu işten kurtulacaktınız.

İtaat Teması Üzerine Çeşitlemeler

Bir yıl içinde Milgram her biri farklı bir çeşitleme içeren (deney sorumlusu, öğretmen, öğrenen, hafıza testi veya şok verilen hatalar gibi değişkenlerden birinin farklılaştırıldığı) aynı paradigma üzerine dayalı on dokuz farklı deney gerçekleştirdi. Her bir çalışmada bir sosyal psikolojik değişkenin parametrelerini değiştirdi ve "kurban öğrenen"i şoklamayı emreden haksız yetke baskısına itaatin seviyesine olan etkilerini ölçtü. Bir çalışmaya kadımları da dahil etti, diğerlerinde fiziksel yakınlığı ya da deney sorumlusu ile öğretmen veya öğretmen ile öğrenen arasındaki ilişki mesafeliliğini, öğretmen deneye başlamadan evvel akranların onun önünde karşı koyduğu veya itaat ettiği durumları ve daha birçok farklı durumu test etti.

Bir dizi deneyde Milgram sonuçların Yale Üniversitesi'nden (yani New Haven'ın sembolünden) kaynaklı yetke gücüne bağlı olmadığını kanıtlamak istedi. Bunun için laboratuvarını Bridgeport, Connecticut şehir merkezine taşıyarak köhne bir ofis haline getirdi ve deneyini Yale ile herhangi bir bağlantısı olmayan münferit bir araştırma firmasının bir projesiymiş gibi yineledi. Sonuçlarda hiçbir farklılık yoktu; katılımcılar aynı durumsal gücün hezeyanına gömülüp kalmışlardı.

Eldeki veri insan doğasının aşırı bükülebilirliğini ortaya koymuştu: Neredeyse herkes tamamen itaatkâr olabilir veya neredeyse herkes yetke baskılarına direnebilirdi. Bu sadece deneyimledikleri durumsal değişkenlere bağlıydı. Milgram kabul seviyelerinin 450 volt veren %90'lık bir katılımcı oranına kadar

fırlayabileceğini veya sadece kabul ettirme tarifine eklenecek elzem bir değişkenle %10'a kadar düşürülebileceğini göstermeyi başarmıştı.

Daha fazla mı itaat istiyorsunuz? Katılımcıyı "öğretme ekibi"nin üyesi yapın; öğretme ekibinde kurbanı cezalandırmak için şok düğmesine basma işini başka bir kişiye (işbirlikçiye) verin ve katılımcı prosedürün diğer kısımlarına yardım etsin. İnsanların yetke baskılarına direnmesini mi istersiniz? Ayaklanan akran modelleri koyun önlerine. Katılımcılar aynı zamanda öğrenen şok almak istediğini söylediği zaman da şok vermeyi reddetmişlerdi çünkü bu mazoşist bir istekti ve onlar sadist değildi. Araştırma sorumlusu öğrenci rolünde olduğundan da yüksek seviye şok verme konusunda daha fazla çekinmişlerdi. Öğrenci gözden uzak olduğunda fiziksel yakınlık durumuna kıyasla şok vermeye daha meyilli olmuşlardı. Çeşitli yaş, iş, cinsiyet gruplarından gelen farklı ranjlardaki bu sıradan Amerikan vatandaşlarıyla yapılan her bir deney çeşitlemesinde sadece tek bir durumsal değişkenin tetiklenmesiyle düşük, orta veya yüksek seviyede kabulcü itaatin ortaya çıkarılması mümkün olmuştu. Sanki birisi onların zihinlerinde "insan doğasının tuşlarına" basıyordu. Bu denli çeşitli altyapılardan gelen yaklaşık bin sıradan vatandaşın oluşturduğu örneklem Milgram'ın itaat çalışmalarının sonuçlarını sosyal bilimlerde en çok genellenebilir sonuçlar haline getirmişti.

İnsanlığın uzun ve kasvetli tarihini düşündüğünüzde itaat uğruna işlenen gizli cinayetlerin ayaklanma adına işlenen cinayetlerden daha fazla olduğunu göreceksiniz.

—C. P. Snow, "Either-Or" (1961)

Milgram Çalışmalarından Çıkarılacak On Ders: İyi İnsanlar İçin Kötülük Tuzakları

Şimdi, birçok sıradan vatandaşı açıkça zararlı davranışa teşvik eden bu araştırma paradigmasındaki prosedürleri sıralayalım. Bunu yaparken, gerçek dünyada satışçılar, tarikat misyonerleri

ve askerlik gönüllüleri, medya reklamcıları gibi “ikna profesyonellerince” kullanılan kabul/ikna teknikleriyle arasındaki benzerliklere de değinmek istiyorum.²⁰ Bu amaç doğrultusunda Milgram’ın paradigmasından çıkarabileceğimiz on yöntem vardır:

1. Kişinin davranışlarını sahte yasallıkla kontrol edebilmek için önceden kontrata dayalı, yazılı veya sözel bir zorunluluk ayarlamak. Milgram’ın deneyinde katılımcı, görevleri ve prosedürü kamuya açık biçimde kabul ettiğinde bu sağlanmış oluyordu.
2. Katılımcılara önceden bildikleri olumlu değerler eşliğinde otomatik etkinleşen tepki şemalarıyla taşıyabilecekleri anlamlı roller (örneğin “öğretmen”, “öğrenen”) vererek bu rolleri oynamalarını sağlamak.
3. İşin içine girmeden önce gayet anlamlı gözükken fakat körü körüne kabulü gerekçelendirme adına keyfi ve kimliksizce kullanılabilecek, uyulması gerekli temel kurallar sunmak. Ek olarak sistemler kurallarını belirsiz bir şekilde koyup gerektiği gibi değiştirirken öte yandan da “kural kuraldır” zihniyetini diretirler. Bu yüzden kurallara uyulmalıdır; tıpkı Milgram’ın deneyinde beyaz gömlekli araştırma sorumlusunun ya da SHD’de gardiyanların Clay-416’yı sosıs yemeye zorladıklarında olduğu gibi ...
4. Davranışın, davranışı gerçekleştiren kişinin ve hareketin anlambilimsel içeriğini değiştirmek (örneğin “kurbanların canını yakmak” değil de “araştırmacıya yardım etmek” söylemi üzerinden kurbanı bilimsel buluş adına cezalandırmayı meşrulaştırmak), yani çirkin gerçekliği istenir safsatayla değiştirerek gerçek görüntünün farklı görüneceği şekilde çerçeveyi kaydırmak (bkz. ikna dili s. 362).
5. Sorumluluk dağılması veya olumsuz sonuçlar karşısında sorumluluk feragati için imkân yaratmak; böylece başkaları sorumlu olacak veya davranışı gerçekleştiren kişi sorumlu tutulmayacaktır. Milgram’ın deneyinde yetke figürünün

“öğrenen”in başına gelebilecek her şeyden kendisinin sorumlu olduğunu söylemesi bunun iyi bir örneği.

6. Bütünü kötülükten oluşan bir davranışa en başta pek de belirgin olmayan küçük bir hareketle başlangıcı sağlamak; yani “kapıdaki ayak” kolayca içeri kayarak kabul ettirmeye yönelik daha büyük bir baskı yaratıp, o kapıyı sonuna kadar açabilir.²¹ İtaat çalışmasında ilk şok seviyesinin 15 volt olduğunu hatırlayalım. Bu aynı zamanda iyi çocukları madde bağımlılarına dönüştürmenin ardında işleyen temel mekanizmadır.
7. Kötülük yolu boyunca gitgide, yavaşça artan basamaklar yaratmak; böylece davranışı yapan kişi tarafından her davranış bir öncekinden pek de farklı hissedilmeyecektir, “sadece birazcık daha fazla” yapmış olacaktır. 15 voltluk artışları aşamalı olarak uygularken hiçbir katılımcı bir önceki seviyeden çok da farklı bir şok seviyesi verdiğinin ve bunun bir önceki-ne oranla daha fazla acı verebileceğinin farkında değildi.
8. Yetke figürünün doğasını en başta “doğru” ve mantıklıdan sona doğru “hatalı” ve talepkâr (ve hatta mantıkdışı) bir hale aşamalı olarak değiştirmek. Bu taktik en başta kabulü sonrasında kafa karışıklığını tetikler çünkü hepimiz yetkeden ve arkadaşlarımızdan tutarlılık bekleriz. Bu değişimin gerçekleştiğinin farkına varmamak bizi körü körüne itaate götürür ve “randevu tecavüzü” senaryolarının vazgeçilmezi ve istismar gören kadınların istismarcı eşleriyle beraber yaşamaya devam etmelerini açıklayan sebeplerden biridir.
9. “Çıkış bedellerini” yüksek tutmak ve sözel başkaldırıya izin verip (ki bu insanlara kendilerini daha iyi hissettirecektir) davranışsal kabul konusunda ısrarcı olarak vazgeçmeyi veya terk etmeyi zorlaştırmak.
10. Görünürde istenir, asıl hedefe erişmek için her türlü yolun kullanımını meşrulaştırmak için ortaya bir ideoloji veya koskoca bir yalan atmak. Milgram’ın araştırmasında istenmeyen bir davranışı yapmak için kabul edilebilir bir gerekçelendirme sunulmuştu; katılımcılara bilimin ödül ve ceza kullanı-

mıyla insanların hafızalarını ilerletmeye yardım etmek istediği söylenmişti. Sosyal psikoloji deneylerinde bu taktiğe “göstermelik hikâye” denir; çünkü bu, deneylerin içeriğindeki prosedürlerin ne amaçla yapıldığının anlaşılmaması veya anlamsız gelip sorgulanmaması için kullanılan bir kılıftır. Bunun gerçek dünyadaki karşılığı ise ideolojidir. Birçok ulus “ulusal güvenliğe tehdit” gibi ideolojilere sığınarak savaşa girer veya politik karşı duruşları bastırır. Vatandaşlar ulusal güvenliklerinin tehdit altında olmasından korktuklarında güvenlikleri karşılığında temel özgürlüklerini hükümete teslim etmeye gönüllü hale gelirler. Erich Fromm’un klasik *Özgürlükten Kaçış* analizi bizim bu değiş tokuşun farkına varmamızı sağlamıştır. Bunu zamanında Hitler ve başka diktatörler güç kazanmak ve ellerindeki gücü tutmak amacıyla kullanmışlardır. Temelde söyledikleri, güvenliğin sağlanması adına vatandaşlar özgürlüklerinden feragat ederlerse işleri daha iyi kontrol edebilecekleridir.²²

Bunun gibi prosedürler çeşitli ikna ve etki durumlarında, özellikle yetke başkalarına pis işlerini yaptırmak isteyip de “hayal dahi edilemez” şeyleri yapmak için düzgün bir psikolojik hazırlık süreci olmaksızın pek az kişinin “sonuna kadar” gideceğini bildiği hallerde kullanılır. İleride işin ucunda sizin kabulünüzün olduğu durumlarda bir feragat konumunda kaldığınızda sizi körü körüne itaate sürükleyebilecek bu basamakları hatırlarsanız geri adım atıp *onların* tüm bu kötülük sürecine alet olmamış olursunuz. İtaat suçlarından sakınmanın en iyi yollarından biri de kişinin kendi yetkesini ortaya koyup davranışları için daima sorumluluk üstlenmesidir.²³

Milgram İtaat Modelinin Yineleme Çalışmaları ve Uzantıları

Yapısal deseni ve detaylı uygulama protokolü sebebiyle temel Milgram itaat deneyi birçok farklı ülkeden bağımsız araştırmacıların yineleme çalışması yapmasını cesaretlendirmiştir. Yapılan karşılaştırmalı bir analiz ABD’deki sekiz ve Avrupa, Afrika ve

Asya ülkelerindeki dokuz yineleme çalışmasını gözden geçirerek itaat oranlarına ilişkin çıkarımlarda bulundu. Çalışmalara ve ülkeler arası kıyaslamalara bakıldığında katılımcıların kabullenme oranının yüksek olduğu görüldü. İtaat etkisinin büyük bir kısmı, diğer tüm ülkelerde yinelenen çalışmalardaki örneklemelerin ortalama %66'lık itaat oranına kıyasla %61'lik bir itaat oranıyla ABD'de gözüküyordu. ABD'de çalışmaların itaat oranı %31 ile %91 arasında değişirken diğer ülkelerin geneline bakıldığında bu ranj (Avusturalya'da) %28 ile (Güney Afrika'da) %88 olarak ortaya çıkıyordu. Onar yıllık aralarla bakıldığında zaman ve yer açısından itaat sabitliği de gözlemleniyordu. Bir çalışmanın yapıldığı zamanla (1963-1985 arası) itaat seviyesi arasındaysa bir ilişki bulunmamıştı.²⁴

Güçlü ve Meşru Bir Yetkeye İtaat

Orijinal itaat çalışmalarında katılımcılar yetke statüsünü deneyi yürüten kişiye atfetmişlerdi çünkü araştırma sorumlusu kurumsal bir bağlamdaydı ve sadece bu rolü oynaması için ödeme alan bir lise biyoloji öğretmeni olmasına karşın ciddi bir bilim insanı gibi giyinmiş ve davranmıştı. Gücünü bir yetke sisteminin temsilcisi olduğu algısından almıştı. Daha evvel bahsettiğimiz Milgram'ın Bridgereport yineleme çalışmasında Yale Üniversitesi gibi saygın kurumsal bir bağlamın yoksunluğu itaat seviyelerini istatistiksel olarak anlamlı seviyede olmasa da %47,5'e düşürmüştü (Yale'deki ise %65 oranındaydı). Sonrasındaki diğer birçok çalışma meşru yetkeler sahip oldukları güç alanları dahilinde güçlerini kullandığı zaman itaat etkisinin ne denli kuvvetli olabileceğini göstermişti.

Bir üniversite hocası, bir yetke figürü olarak gönüllü öğrencilerine görevlerinin yavru bir köpeği elektrik şoklarıyla şartlandırarak eğitmek olduğunu söylediğinde %75 itaat oranıyla karşılaşmıştı. Bu deneyde hem "araştırmacı-öğretmen" hem de "öğrenen" gayet "sahiciydi". Yani öğretmen rolündeki üniversite öğrencileri elektrikli bir alet aracılığıyla öğrenen rolündeki küçük, şirin bir yavru köpeği şartlandırmaya çalışmışlardı. Yavru

köpeğin bir görevi öğrenmesi beklenmiş ve belirli zaman aralıklarıyla doğru tepkiyi vermedikçe köpeğe şok verilmişti. Milgram deneylerinde olduğu gibi artan otuz farklı şok seviyesi 450 volta kadar eğitim sürecinde kullanılmıştı. On üç erkek ve on üç kadın öğrencinin her biri düğmeye bastığında yavru köpeğin elektrikli kafes içinde ağladığını ve acı içinde kıvrandığını kendi gözleriyle görmüşlerdi. Verdikleri her şokla yavru köpeğin canını acıttıklarına şüphe yoktu. Şok seviyeleri önlerindeki paneldeki şok etiketlerinden çok daha düşük seviyede de olsa yine de her düğmeye basıldığında yavru köpeğin rahatsızlık duyacağı kadar kuvvetli bir şok seviyesi söz konusuydu.

Tahmin edebileceğiniz gibi öğrencilerin deney sırasında üzüldükleri açıkça ortadaydı. Kadın öğrencilerin bir kısmı ağlamış, erkek öğrenciler yoğun rahatsızlık belirtileri göstermişlerdi. Peki gözlerinin önündeki yavru köpeğin acı çektiğini görünce deneye devam etmeyi reddetmişler miydi? Birçoğu için kişisel rahatsızlıklarının davranışsal itaatsizliğe dönüşmediğini söyleyebiliriz. Erkeklerin yarısı (%54'ü) 450 volta kadar devam etmişti. En şaşırtıcı olanıysa kadınlardaki yüksek itaat oranıydı. Karşı çıkışlarına ve ağlamalarına rağmen kadın üniversite öğrencilerinin %100'ü mümkün olan en üst düzeyde itaat göstermiş ve yavru köpek yapılamayacak bir görevi yapmaya çalışırken onu şoklamaya devam etmişlerdi! Benzer bir sonuç ergen kız öğrencilerinde de bulunmuş fakat yayınlanmamıştı. "Kurban"ın insan olduğu çalışmalarda tüm bulgular, Milgram'ın bulguları da dahil olmak üzere, itaat konusunda cinsiyet farklılığı olmadığı yönündeydi.²⁵

İtaat deneylerine yönelik bazı eleştiriler, katılımcıların çok kısa sürede şokların sahte olduğunu anladıklarından şok veremeye devam ettiklerini savunarak Milgram'ın bulgularını geçersiz kılmaya çalıştı.²⁶ 1972'de Charles Sheridan ve Richard King adlı iki psikolog tarafından yürütülmüş olan çalışma Milgram'ın bulunduğu yüksek itaat oranlarının katılımcıların aslında öğrenen kurbanlarının canını acıtmadıklarına inandıklarından kaynaklandığı şüphesini tamamen ortadan kaldırmıştır. Sheridan ve

King, katılımcının itaat tepkileriyle yavru köpeğin acısı arasında bariz görsel bir bağ olduğunu göstermişlerdir. Dahası, itaat etmeyen erkeklerden yarısının yavru köpeğin yapılamaz görevi yaptığını bildirerek öğretmene yalan söylediklerini bulmuşlardı; buna yanıltıcı itaatsizlik diyoruz. Karşılaştırılabilir başka bir sınıftaki öğrencilere bir kadının böyle bir deneyde ne kadar ileri gidebileceği sorulduğunda tahminleri %0 olmuştu. Fakat bu hatalı düşük tahmin Milgram paradigmasını değerlendirirken %1 tahmininde bulunan psikiyatrlar için de geçerliydi. Yinelemek isterim ki bu benim temel savlarımdan birinin altını çiziyor: Durumsal etkenler davranışsal bağlamlardan bağımsız düşünüldüğünde bunların insan davranışı üzerindeki gücünü anlamak oldukça zordur.

Doktorların Hemşirelere Hastalara Kötü Davranmalarına Yönelik Baskısı

Öğretmenlerle öğrenciler arasındaki ilişki güç temelli yetkeye dayalıysa doktorlar ve hemşireler arasındaki ilişki ne kadar güç temelli olabilir? Bir hemşire için, yanlış olduğunu bildiğinde doktorun güçlü yetkesinden gelen emre itaat etmemek ne kadar zordur? Bunun cevabını verebilmek için bir grup doktor ve hemşire gerçek bir hastane bağlamında tanımadıkları bir doktor tarafından kendilerine yönlendirilen yasal olmayan bir isteğe hemşirelerin itaat mi yoksa itaatsizlik mi göstereceklerine bakarak yetke sistemlerinde itaati test ettiler.²⁷

Yirmi iki hemşireden her biri hiç tanışmadığı fakat ekipten olan bir doktordan bir telefon alır. Doktor hemşireye bir hastaya acil olarak bir ilaç vermesini böylece kendisi hastaneye geldiğinde ilacın etki göstermeye başlayacağını söyler. Ardından ilacı belirtip hastasına 20 ml "Astrogen" verilmesini söyler. Astrogen ilacının kullanım kılavuzunda normal kullanımın 5 ml, maksimum kullanımda ise 10 ml verilebileceği yazmaktadır. Doktorun emri maksimum dozun iki katıdır!

Bu hemşireler, telefonun ucundaki tanımadıkları kişinin emrine uyarak aşırı doz uygulamak ile böyle yetkelendirilmemiş

emirleri reddeden standart tıbbi uygulamayı takip etmek arasında ikilem yaşarlar. Varsayımsal bir senaryo olarak sunulduğunda on iki hemşireden onu emre karşı çıkacaklarını söylemişlerdi. Fakat başka hemşireler gerçek bir simülasyonda test edildiğinde doktorun bir anda çıkıp gelmesi ve sonrasında itaatsizlikleri karşısında kendilerine öfkelenmesiyle karşı karşıya kalacaklarından hemşirelerin nerdeyse hepsi emri kabul ederek uygulamışlardı. Yirmi iki hemşireden biri dışında hepsi araştırma sorumlusu kendilerini durdurmadan evvel aslında plasebo olan ilacı hastaya vermeye başlamışlardı. Bunu yapmayan asi hemşireye bir maaş artışı ve madalya verilmeliydi!

Bu çarpıcı etki, türünün tek örneği değil. Doktorların yüksek yetkesine körü körüne itaat lisanslı hemşirelerden oluşan çok geniş bir örnekleme uygulanan bir anket çalışmasında da ortaya çıktı. Hemşirelerin neredeyse yarısı (%46) hastaya zarar verme ihtimali olan bir doktor emrini yerine getirdiklerini hatırlıyorlardı. Bu yumuşak başlı hemşireler hatalı bir emre itaat ettiklerinde emri veren doktora kıyasla kendilerine daha az sorumluluk atfetmişlerdi. Buna ek olarak doktorların sosyal gücünün ilk temeli olarak onların "meşru güçlerini", hastanın tüm bakımını sağlama haklarını belirtmişlerdi.²⁸ Onlar sadece meşru emirleri yerine getiriyorlardı fakat sonrasında hasta ölebilirdi. Aslında, her yıl binlerce hasta çeşitli personel hatalarından dolayı ölüp gidiyor ve bu ölümlerin bir kısmı sanıyorum ki hemşirelerin sorgulamadıkları itaatlerinden ve teknik destekçilerin doktorların yanlış emirlerine uymalarından kaynaklanıyor.

Yetkeye Ölümcül İtaat

Yetke figürlerinin astlarma güç uygulama potansiyeli hayatın birçok alanında korkunç sonuçlara yol açabilir. Bunun en bariz örneklerinden biri uçak kokpitlerindeki itaat dinamiğinde görülmüştür; bu itaat dinamiğinin birçok uçak kazasına yol açtığı bilinmektedir. Bir yolcu uçağının kokpitinde kaptan merkezi yetkedir ve altında bir ilk yetkili memur ve bazen uçuş mühendisi vardır. Bu yetkenin gücü örgütsel normlar, çoğu pilotun askeri

geçmişi ve pilotu doğrudan uçuş ekibinden sorumlu pozisyonuna getiren uçuş kurallarından ileri gelir. Uçuş ekibi, hatalı olsa bile "yetkenin durum betimlemesini" kabul etmeye zorlandığında böyle bir yetke uçuş yanlışlıklarına sebep olabilir.

Otuz yedi ciddi uçak kazasında elde edilen ses kayıtlarının incelenmesi sonucunda kazaların %81'inde ilk sorumlu memurun kaptan hata yaptığında onu düzgün şekilde kontrol etmediği ya da ona karşı çıkmadığı bulundu. Yıkıcı itaatin bağlamı olarak uçak kazalarının değerlendirildiği 75 kazadan oluşan daha geniş bir örnekleme inceleyen çalışmanın yazarı şu çıkarımı yapmış: "Eğer kontrol ve karşı çıkma hatalarının aşırı itaatten kaynaklandığını varsayarsak aşırı itaatin uçak kazalarının %25'inden sorumlu olduğunu söyleyebiliriz."²⁹

Yetkeye İdari İtaat

Modern bir toplumda yetke konumunda olan kişiler başkalarını nadiren Milgram'ın deneyinde olduğu gibi fiziksel yollardan cezalandırırlar. Daha yaygın olanı yetkelerin astlarına emrederek yaptırdıkları *aracılıklı şiddet* veya güçsüzün özgüvenini ve onurunu kırarak şekilde uyguladıkları sözel istismara dayalı şiddettir. Yetkeler çoğunlukla sonuçları doğrudan gözlemlenemeyen cezalandırıcı eylemlere başvururlar. Örneğin, performansını sekteye uğratıp iş bulma şansını olumsuz etkileyeceğini bile bile birisine saldırgan geribildirim vermek bu çeşit sosyal aracılıklı şiddetin bir şeklidir.

Utrecht Üniversitesi'nde, Hollandalı bir grup araştırmacı 1982-1985 yılları arasında yaklaşık 500 kişinin katıldığı birbirinden ayrı 25 çalışmanın yer aldığı zekice tasarlanmış deneylerle yetke temelli itaatin böyle bir duruma olan uzantısını test etmişti.³⁰ İdari itaat paradigmalarında araştırma sorumlusu idareci/test uygulayıcısı görevindeki katılımcıya yan odadaki işe başvuran adaya (aslında eğitilmiş işbirlikçiye) arka arkaya zorlayıcı veya rahatsız edici on beş görüş belirtmesini söylüyor. Temelde, katılımcılardan adaya eleman seçimine yönelik bir test uygulamaları isteniyor: Aday testi geçerse işe alınacak, geçemezse işsiz kalacak.

Katılımcılara aynı zamanda testi uygularken adayı rahatsız edip sıkıntıya sokmaları da söylenmişti. Performansını test etmek için verilecek bu on beş görüş en kritik noktayı oluşturacak ve kişiliğini aşağılayacaktı ("Buna çok salakça cevap verdin" vb.). Test uygulayıcı katılımcılar fazlasıyla saldırganca olan bu görüşleri adaya belirttiler, "adayı öylesine yoğun bir psikolojik strese maruz bıraktılar ki aday testte başarılı olamayıp işi alamadı". Buna ek olarak araştırmacılar katılımcılara adaydan ne şekilde karşı çıkış gelirse gelsin görevlerine devam etmelerini söylemişti. Böylelikle katılımcıların geri adım atma teşebbüsleri araştırma sorumlusunun (dörde kadar) teşvikleriyle engellendi ve ancak bildirdikleri görüşler en kaba ve sert hale geldikten sonra uygulamayı bitirmelerine izin verildi. Son olarak ve en önemlisi katılımcılara stres altında çalışabilmenin temel iş gerekliliklerinden biri olmadığı fakat bu prosedürün uygulanması gerektiği çünkü araştırmacının stresin test performansını nasıl etkilediğine yönelik yürüttüğü projesine destek olacağı belirtilmişti. Yani rahatsızlık ve stres yaratıp bir başkasının işi kapma şansına zarar vermenin araştırmacının veri toplamasına katkısından başka bir yararı yoktu. Kontrol koşulundaysa, katılımcılar istedikleri zaman rahatsızlık verici görüşlerine son verebiliyorlardı.

Bu koşullar altında tüm rahatsızlık verici görüşleri bildirmeye devam edip etmeyecekleri farklı bir Hollandalı katılımcı grubuna sorulduğunda %90'ı böyle bir şeyi kabul etmeyeceklerini belirtmiş. Yine "dış görüş" gerçeklikten çok farklı: Uygulamaya katılanların %91'i amirane deneye sonuna kadar itaat etmişti. Gerçek işe alım personelleri kullanıldığında bile meslek kodlarına ve etik ilkelerine rağmen aynı yüksek seviye itaat görülmüştü. Benzer şekilde, katılımcılara laboratuvara gelmeden haftalar önce ön bilgi yollandığında, yani katılımcıların önceden olası saldırgan rollerinin doğası hakkında düşünebilecekleri zaman olmasına karşın yüksek itaat seviyeleri bulunmuştu.

Bu bağlamda itaatsizlik nasıl tetiklenebilirdi? Birçok alternatiften birini seçebilirsiniz: Milgram'ın deneyinde olduğu gibi katılımcının sırası gelmeden önce başka katılımcıların karşı du-

ruşunu sergilemek, kurban aday zarar görüp üniversiteye dava açarsa katılımcının yasal sorumluluğu olduğunu hatırlatmak veya on beş görüşün tamamını bitirmeye yönelik yetke baskısını kaldırmak (kimsenin tam olarak itaat etmediği kontrol koşulunda olduğu gibi).

Yetkeye Cinsel İtaat: Çıplak Arama Dümeni

ABD genelinde bazı fastfood restoran zincirlerinde çıplak arama suçu işlenmişti. Bu olgu, anonim fakat görünürde mühim bir yetkeye itaatin ne kadar zararlı olabileceğini gözler önüne seriyor. İzlenen yöntemle göre mağaza yöneticisi, kendini polis memuru olarak (diyelim "Scott") tanıtan bir erkek tarafından aranıyor. Polis memuru, o restoranda çalışan bir elemanın karıştığı hırsızlık olayıyla ilgili acil yardımlarına ihtiyaç duyduğunu söylüyor. Telefondaki konuşma boyunca kendisine "Efendim" diye hitap edilmesi konusunda ısrar ediyor. Daha önce mağazanın işleyişine ve yerel detaylarına ilişkin içeriden önemli bilgileri edinmiş. Üstelik tıpkı sihirbazlar ya da zihin okuyucular gibi yönelttiği ustaca sorularla istediği bilgiyi almasını da biliyor. Yani iyi bir sahtekâr!

Sonuç olarak memur "Scott", söylediğine göre mağazada hırsızlık yapan ve hakkında tutuklama kararı olan yeni, genç ve çekici çalışanın adını restoran yöneticisinden öğreniyor. Onun arka odada bir yerde yalnız bırakılmasını ve adamları gelip alana kadar tutulmasını istiyor. Çalışan orada tutulurken "Memur Bey" tarafından telefonda kendisine iki seçenek sunuluyor: Ya çalışan arkadaşlarından biri tarafından orası burası aranacaktır ya da polis tarafından arama yapılması için polis merkezine getirilecektir. İstisnasız, kadın çalışan suçsuz olduğunu bildiğinden ve saklayacak bir şeyi olmadığından o anda aranmayı tercih eder. Ardından telefonun ucundaki şahıs yöneticiye onu soymasını söyler; kadın çalışan anüsünden vajinasına kadar çalıntı para ve uyuşturucu için aranır. Bir yandan da telefonun ucundaki şahıs ne olup bittiğinin detaylı görsel açıklamasını ister ve tüm bunlar güvenlik kameralarına yansır. Fakat bu, masum genç

çalışan için bir kâbusun başlangıcı ve telefondaki sapığın cinsel ve güçsel tahrikidir.

Benim bilirkişilik yaptığım bir vakada temel olay dizgisi on sekiz yaşında korkmuş bir lise öğrencisinin gittikçe rahatsız edici ve cinsel olarak aşağılayıcı hareketler yapmasını da içeriyordu. Çıplak kadına zıplaması ve etrafta dans etmesi söyleniyordu. Telefondaki şahıs yöneticiye gidip daha yaşlıca bir erkek çalışan getirmesini, böylece kendisinin mağazadaki işine geri dönebileceğini söylüyordu. Olayların devamında telefondaki şahıs genç kadına mastürbasyon yapmasını ve ardından sözüm ona polis gelene kadar onu orada tutmakla yükümlü olan daha yaşlı erkek çalışana oral seks yapmasını söylüyordu. Bu cinsel hareketler saatler boyunca, onlar polisi beklerken devam ediyordu. Tabii ki polis hiçbir zaman gelmeyecekti.

Bu ürkütücü yokluğu esnasında yetke etkisi, birçok kişiyi mağaza kurallarını ve muhtemelen kendi etik ve ahlaki prensiplerini çiğneyerek dürüst bir çalışanı cinsel olarak taciz edip aşağılamaları için baştan çıkarıyordu. Bu olaylar sonunda mağaza personelleri kovulmuş, bazıları suçlanarak cezaya çarptırılmış, mağazalara dava açılmış, kurbanlar ciddi anlamda stres bozuklukları yaşamış ve azmettiriciler –ki bunlardan biri eski bir gardiyandı– yakalanmış ve cezalandırılmıştı.

Bu düzmeceyi bildikten sonra verilebilecek mantıklı tepkilerden biri kurbanın ve saldırganlarının eğilimlerine, yani kişisel özelliklerine odaklanarak onları saf, cahil, enayi, garip kişiler olduklarını düşünmek gibi gelebilir. Fakat bu dolabın otuz iki farklı eyalette, yarım düzine farklı zincire ait 68 farklı fastfood restoranında “başarılı” bir şekilde uygulandığını, birçok yöneticinin hem kadın hem erkek kurbanlarla kandırıldığını öğrendik; bu durumda analizimiz, sadece bu olay akışına dahil olan durumsal güçlerin etkisini kabul etmiş kurbanları suçlamaktan uzaklaşmalıdır. Bu sebeple yetkenin derinliği tahmin bile edilemeyecek bir itaat yaratmadaki gücünü azımsamayalım.

Mount Washington, Kentucky, McDonald’s’ın yöneticisi olan Donna Summers bu düzmeceyle kandırılmış olmaktan dolayı

kovulmuştu. Kendisi *Şeytan Etkisi* kitabımızın ana temalarından biri olan durumsal güçlere ilişkin şunları söylüyor: "Geriye dönüp bakıyorsunuz ve ben bunu yapmazdım, diyorsunuz. Fakat o durumun içinde hiç kalmadıysanız o durumdayken ne yapabileceğinizi nereden bilebilirsiniz? Bilemezsiniz."³¹

Kanadalı Sosyolog Ester Reiter, *Making Fast Food: From the Frying Pan into the Fryer* [Fastfood Yemek Yapımı: Kızartma Tence-resinden Fritöze] isimli kitabında, yetkeye itaatin fastfood sektöründe çalışanlarda aranan ilk özellik olduğunu belirtiyor. "Seri üretim süreci işçilerden özellikle düşünceleri ve mahremiyeti almaya çalışır. Onlar makineye bağlı uzuvlardan başka bir şey değildir" demiş son röportajlarından birinde. Buna benzer düzmeceleri araştıran özel dedektif, FBI'm emekli özel ajanı Dan Jablonski ise şöyle diyor: "Siz ve ben burada oturup bu insanları yargılayıp onların bariz geri zekâlılar olduklarını söyleyebiliriz. Fakat onlar muhakeme ve sağduyularını kullanmak için eğitilmediler ki; onlar sadece 'Size nasıl yardımcı olabilirim?' demek ve böyle düşünmek için eğitildiler."³²

NAZİ BAĞLANTISI: SİZİN ŞEHRİNİZDE DE OLABİLİR Mİ?

Milgram'ın araştırma projesini başlatmadaki motivasyonlarından biri de bu kadar fazla "iyi" Alman vatandaşının nasıl olup da milyonlarca Yahudi'nin canice katledilişine dahil olabildiklerini anlamaya çalışmaktı. Bu soykırımın kökündeki kötülüğü anlamlandırmak için ulusal Alman karakterindeki kişilik özelliklerine, yatkınlıklara yönelik bir şeyler aramanın gerekliliğinden ziyade söz konusu durumun özelliklerinin kritik bir rol oynadığına, yetkeye itaatin kasıtlı cinayetler için zehirli bir tetikleyici olduğuna inanıyordu. Araştırmasını tamamladıktan sonra Milgram bilimsel sonuçlarını sıradan bu kadar zehirli ve zararlı olan itaat gücünün Amerikan vatandaşlarını Nazi ölüm kampı personeline dönüştürebileceğine yönelik çok çarpıcı bir öndeyiye kadar uzandırmıştı: "Birleşik Devletler'de, Nazi Almanya'sında

olduğu gibi bir ölüm kampları sistemi kurulsa orta ölçekli her Amerikan şehrinde bu kamplara yetecek kadar personel kolaylıkla bulunacaktır.”³³

Nazi bağlantısına ilişkin, bir “devlet düşmanına” karşı harekete geçmeye gönüllü olmalarıyla toplanan sıradan insanlarla yapılmış, birbirinden oldukça farklı fakat şaşırtıcı sonuçları olan beş anket çalışması üzerinden bu korkunç öndeyiyi değerlendirelim. Bunlardan ilk ikisi yaratıcı öğretmenlerin lise ve ortaokul çocuklarıyla gerçekleştirdikleri sınıf gösterimleri. Üçüncüsü, Amerikalı üniversite öğrencilerinin bir yetke figürü yeterince gerekçelendirme sunarsa aslında “son çareyi” benimseyeceklerini gösteren eski bir yüksek lisans öğrencimin çalışması. Son ikisi ise Nazi subayları ve Alman polisi üzerinde doğrudan yapılmış olan çalışmalar.

Amerika’daki Sınıflarda Naziler Yaratmak

Kaliforniya, Palo Alto’daki lise dünya tarihi dersinde öğrenciler birçoğumuz gibi soykırımın insanlık dışı olduğunu anlayamamışlardı. Böylesine ırkçı ve ölüm saçan bir sosyo-politik hareket nasıl başarıya ulaşmış olabilirdi? Ortalama vatandaşlar Yahudi kardeşlerine uygulanan bu acımasızlıklar karşısında nasıl bu kadar aptal veya umarsız olabilmişlerdi? Sınıfın yaratıcı öğretmeni Ron Jones soykırıma inanamayan öğrencilerine anlamlı bir mesaj verebilmek için anlatım yöntemini değiştirmeye karar verdi. Bunun için alışıldık didaktik öğretim yönteminden deneyimsel öğrenim yöntemine geçti.

Öğrencilerine gelecek hafta Almanların yaşamış olduğu deneyimin bazı yönlerini sınıfta yeniden canlandıracaklarını söyledi. Bu ön uyarıya rağmen, sonraki beş gün boyunca devam eden rol oynama “deneyi” öğrenciler için ciddi bir soruna ve okul müdürüyle velilerin tepkilerini bir kenara bırakalım, öğretmen için bir şoka dönüştü. Öğrenciler, Hitler’in Nazi rejimindekine neredeyse tıpatıp benzeyen totaliter bir inanç ve baskıcı kontrol sistemi yaratınca canlandırmayla gerçeklik iç içe geçti.³⁴

Jones öncelikle sorgusuz itaat gerektiren yeni, katı sınıf kuralları koydu. Her bir öğrenci öğretmen masası önünde dimdik du-

arak Jones'a "Efendim" diye hitap edecek ve cevabını (ne az ne çok) sadece üç kelimeyle verecekti. Kimse bu ve bunun gibi keyfi kurallara karşı gelmeyince sınıf atmosferi değişmeye başlamıştı. Sözel anlamda daha yetenekli ve zeki olan öğrencilerin yerini sözel ifadesi kuvvetli olmayan, fiziksel anlamda daha iddialı tipler almaya başladı. Sınıf hareketi "Üçüncü Dalga" adını aldı. Dilenci gibi avuç içini uzatmak selamlama halini aldı ve emirle birlikte tek ağızdan sloganlar atılmaya başlandı. Her gün yeni bir slogan türüyordu: "Disiplinle Kuvvet!", "Birliktelikle Kuvvet!", "Eylemle Kuvvet!", "Gururla Kuvvet!" Daha sonra bir slogan daha çıkmıştı, onu da ilerleyen kısımda belirtelim. Gizli el sıkışmaları grup içinden olanları belli ediyor ve eleştiriler "hainlik" olarak görülüyordu. Sloganlar eylemleri kovalıyordu; okulun etrafına etiketler yapıştırılmış, yeni üyeler tanıtılmış, diğer öğrencilere zorunlu duruşlar öğretilmişti.

Yirmi kişilik tarih sınıfı bir süre içinde yüzden daha fazla yeni Üçüncü Dalgacılarla dolmuştu. Ardından öğrenciler ödevi alıp kendileri yürütmeye başladı. Özel üyelik kartları hazırladılar. En zeki öğrencilerin bir kısmı sınıftan sürüldü. Yeni yetkeci iç grup bu durumdan mutluydu ve sınıftan uzaklaştırılırken eski sınıf arkadaşlarını istismar ediyorlardı.

Ardından Jones mensuplarına artık politik değişim için savaşacak öğrenciler bulmak isteyen ulusal çapta bir hareketin parçası olduklarını açıkladı. Söylediğine göre onlar "bu amaç uğruna seçilmiş bir grup genç insan"dı. Bir sonraki gün yapılacak olan ulusal başkanlık adaylığı için bir yarışma düzenlendi; seçilen başkan adayı televizyonda Üçüncü Dalga Gençlik Programı'nın kuruluşunu duyuracaktı. Bunu haber alan iki yüzden fazla öğrenci, ertesi gün seçimlere katılmak için Cubberly Lisesi'nin amfisini hıncahınç doldurdu. Coşkulu üyeler beyaz gömlek ve koridor boyunca asılmış sembollerin el yapımı armalarıyla donatılmış üniformalar giymişlerdi. Yapılı öğrenciler kapıda korumalar gibi dururken öğretmenin arkadaşları gazeteci ve fotoğrafçı edasıyla "gerçek inananların" arasında geziyorlardı. Televizyon açıktı ve herkes bir sonraki toplu adımları için hazır bekliyordu. Hep birlikte "Disiplin yoluyla kuvvet!" diye bağırıyorlardı.

Öğretmenleri esas seçim yerine Nürnberg seçimiyle ilgili bir film göstermeye başladı; Üçüncü İmparatorluk'a* dair korkutucu görüntüler vardı. Filmin son sahnesindeki sözler "Herkes bu suçu kabul etmelidir, kimse bir şekilde bu suça alet olduğunu reddedemez" diyordu; bu aynı zamanda sınıf canlandırmasının da son sahnesiydi. Jones toplanan öğrencilere, baştaki amacından çok öteye giden bu canlandırmanın esas amacını hatırlattı. Onlar için yeni sloganın "Anlayarak kuvvetlen!" olması gerektiğini söyledi. Topluluk dağılmadan önce son söyledikleri şöyleydi: "Hepiniz manipüle edildiniz. Şu anda bulunduğunuz noktaya kendi arzularınız tarafından sürüklendiniz."

Dışlanan öğrencilerin aileleri çocuklarının kötü muamele görmelerinden ve yeni rejim tarafından tehdit edilmiş olmalarından şikâyetçi oldukları için Ron Jones'un başı okul yönetimiyle derde girdi. Yine de kendisinin çıkarımı bu gençlerin birçoğunun, faşist bir bağlamda güçlü bir yetkeye itaat ederek kendi davranışlarının nasıl radikal bir şekilde değişebileceğini kişisel olarak tecrübe ettikleri ve böylece hayati bir ders edindikleri yönündeydi. "Deney"le ilgili daha sonraki bir denemesinde Jones, "Cubberly Lisesi'nde öğretmenlik yaptığım dört yıl boyunca kimse Üçüncü Dalga'ya dahil olduğunu kabul etmedi. Bu hepimizin aklımızdan çıkarmak istediği bir anıydı," diye yazmıştı. Jones, okuldaki işini bıraktıktan birkaç yıl sonra San Francisco'da özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerle çalışmaya başladı. Bu canlandırılmış Nazi deneyimine ait güçlü bir belgesel olan Dalga'da Hitler gençliğine bürünen bu iyi çocukların geçirdiği dönüşüm çok iyi belgeleniyor.³⁵

İlkokulda Küçük Canavarlar Yaratmak: Gözlerin Kahverengi mi Yoksa Mavi mi?

Yetkelerin gücü sadece takipçilerinden ne kadar itaat emredebilecekleriyle değil aynı zamanda ne oranda gerçekliği tanımlayıp onların alışıldık düşünüş ve davranışlarını değiştirebilecek-

* *Dritte Reich (Üçüncü Reich)*: Alman ulusal sosyalistlerin 1933 ile 1945 yılları arasında ülkelerine vermiş oldukları isim. (Çev. n.)

riyle de kanıtlanabilir. Örneğin, küçük bir şehir olan Riceville, Iowa'da yaşayan, tanınan üçüncü sınıf öğretmeni Jane Elliott'un önünde bir mücadele vardı. Azınlık grubundan pek sakini olmayan küçük bir çiftlik kasabasında yetişen çocuklara "kardeşlik" ve "tolerans"ı nasıl anlatabileceğini düşünüyordu. Böylelikle, çocukların bunu deneyimleyerek öğrenebileceğine karar verdi; mazlumla patron, yani kurbanla önyargının uygulayıcısı olmanın nasıl hissettirdiğini kendilerinin deneyimlemelerini istedi.³⁶

Jane, öğrencilerinin göz rengine bağlı olarak, yani aslında keyfi olarak sınıfının yarısını diğer yarısından üstün konumda tuttu. Öğrencilerine mavi gözlülerin kahverengi gözlülerden daha üstün olduğunu söylemeye başladı ve bu doğruyu destekleyecek birçok "kanıt" sundu. Örneğin, George Washington'un mavi gözleri vardı, oysa öğrencilerden birinin babasının (ki çocuğun dediğine göre kendisine vurmuştu) gözleri kahverengiydi.

"Şu andan itibaren mavi gözlü çocuklar özellikli 'üst' grup, kahverengi gözlü çocuklarsa 'alt' grup olacak," demişti Bayan Elliott. Sözüm ona daha zeki olan mavi gözlülere bazı ayrıcalıklar verilirken adi kahverengi gözlüler ikinci sınıf insan muamelesi görmeye zorlanmıştı; buna belirli bir mesafeden ikinci sınıf olduklarını belli eden bir yaka takmak da dahildi.

Daha evvel dostane olan mavi gözlü çocuklar "kötü" kahverengi gözlülerle oynamak istememişler ve okul yönetiminin kahverengi gözlülerin hırsızlık yapabileceğine yönelik bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdi. Kısa süre sonra aralarında kavgalar başlamış ve bir çocuk başka bir çocuğun midesine vurduğunu itiraf ederken gerekçe olarak şöyle demişti: "O da bana bir siyahiye zenci der gibi 'kahverengi gözlü' dedi!" Bir gün içinde kahverengi gözlü çocukların okul ödevlerindeki başarıları azalmış ve üzgün, asık suratlı ve öfkeli çocuklara dönüşmüşlerdi. Kendilerini "üzgün", "kötü", "aptal" ve "kaba" olarak betimlemişlerdi.

Sonraki gün işler tam tersine dönmüştü. Bayan Elliott hata yaptığını, aslında kahverengi gözlü çocukların daha üstün, mavi gözlü çocukların daha alt sınıfta olması gerektiğini söyleyip

iyi-kötü ayrımını ortaya koyan bu renk kuramını destekleyecek yeni kanıtlar sunmuştu. Mavi gözlüler eski "mutlu", "iyi", "tatlı", ve "kibar" etiketlerini bırakıp kendileri için daha önce kahverengi gözlülerin kullandıklarına benzer aşağılayıcı sıfatlar kullanmaya başlamışlardı. Çocuklar arasındaki eski arkadaşlık örüntüleri dağılıp bu deneysel proje sonlanana kadar düşmanca bir hal almıştı. Proje bittikten sonra çocuklara dikkatlice projenin esas amacı açıklanmış ve gerekli uyarılar yapılmıştı. Ardından çocuklar mutluluk dolu, ayrımcılık olmayan sınıflarına geri dönmüşlerdi.

Öğretmen, gözü önünde gerçekleşen değişim ve dönüşüm karşısında şaşkına dönmüştü; çok iyi bildiği öğrencileri inanılmaz bir değişim geçirmişti. Bayan Elliott'un çıkarımı şöyleydi: "Mükemmel bir uyum içinde dayanışmayla ve kibarca yaşayan çocuklar bir anda çirkin, sinsî, ayrımcı veletlere dönüşmüşlerdi; gerçekten inanması çok güç!"

Hawaii'de Son Çözümü Uygulamak: Dünyayı Uyumsuzlardan Temizlemek

Hawaii Üniversitesi'nde (Manoa Kampüsü'nde) akşamları sürdürülen geniş katılımlı psikoloji derslerinden birindeki 570 üniversite öğrencisi arasından bir öğrenci olduğunuzu düşünün. O akşam Danimarka aksanlı hocanız (1970'lerin hayli tartışılan konularından biri olan) nüfus patlamasıyla ortaya çıkan ulusal güvenlik tehdidiyle ilgili bir konuşma yaparak planlanmış dersinden sapıyor.³⁷ Karşınızdaki bu yetke, ortaya çıkan toplumsal tehdidin fiziksel ve zihinsel olarak uyum gösteremeyen insanların artışına bağlı olduğunu açıklıyor. Sorun, bilim insanları tarafından benimsenmiş ve insanlığın yararına planlanmış yüksek zekâ ürünü bilimsel bir proje gibi sunuluyor. Ardından "zihinsel ve duygusal olarak uyumsuz olanları ortadan kaldırmak için bilimsel yöntemlerin uygulanmasına" yardım etmeye davet ediliyor-sunuz. Hocanız tüm bunlara ek olarak harekete geçme gerekliliğini şiddetli suçla karşı kullanılan idam cezasına benzetererek bir gerekçelendirme daha sunuyor. Fikirlerinizin değer göreceğini çünkü sizlerin zeki, iyi eğitilmiş ve yüksek etik standartlara sahip

kişiler olduğunuzu söylüyor. Bu seçkin şirkete dahil olacağınızı bilmek gerçekten de insanı şımartacak türden (C. S. Lewis'in "İç Halka" sını hatırlayın)! İnsanı duraksatacak kaygılar olsa bile bu uyumsuz insanlara karşı herhangi bir harekete geçilmeden önce özenli araştırmaların yürütüleceğini size garanti ediyor.

Bu noktada basit bir anketle sizin ve amfideki diğer öğrencilerin sadece fikirlerinizi, tavsiyelerinizi ve kişisel görüşlerinizi almak istediğini söylüyor. Siz de bu yeni hayati olaya fikrinizin değer katacağına ikna olduğunuzdan soruları cevaplamaya başlıyorsunuz. Yedi sorunun tamamını cevaplıyorsunuz ve sonucunda sizinkilerle grubun geri kalanının verdiği cevaplar arasında benzerlikten öte bir aynılık olduğunu fark ediyorsunuz.

Yüzde doksanın bazı insanların diğerlerine göre sağkalıma daha uygun olduğunu düşünüyorsunuz.

Uyumsuzların yok edilmesine yönelik olarak da %79'unuz bir kişinin bu hareketten sorumlu olmasını ve başka bir kişinin de öldürme işini yapmasını istiyor, %64'ünüz birçok düğmeye basılacak olsa bile sadece bir düğmenin öldürme işlemi gerçekleştirmesini ve bu düğmeye basanın kim olduğunun bilinmemesini tercih ediyor, %89'unuz öldürme işlemi için acısız ilaçların en etkin ve insancıl yol olduğunu düşünüyor.

Gerçekten gerektiği takdirde %89'unuz karar verme aşamasında destek olmak, %9'unuz ya sadece öldürme aşamasında ya da her iki aşamada birden destek olmak istiyor. Sadece %6'nız bu soruya cevap vermeyi reddediyor.

En inanılmazıysa, ankete cevap veren tüm öğrencilerden %91'inin "olağanüstü durumlarda kamu refahına en tehlikeli olduğuna karar verilenlerin ortadan kaldırılmasının tamamen doğru" olduğu sonucuna varması!

Son olarak, %29'luk şaşırtıcı bir kısım kendi ailelerine yönelik olsa bile bu son çözümün uygulanması gerektiğini destekliyor!³⁸

Sonuçta (gece okuluna gittiklerinden sıradan üniversite öğrencilerine kıyasla yaşı daha büyük olan) bu Amerikalı üniversite öğrencileri, hocalarının kısacık tanıtımından öğrendikleri kadarıyla bazı yetkeler tarafından yaşamaya kendilerinden daha

az uygun olduğu karar verilen tüm diğerlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik ölümcül bir planı yürütmeye hazırды. Artık sıradan, hatta zeki Almanların eğitim sistemlerinde birçok açıdan desteklenip sistematik hükümet propagandasıyla güçlendirilen, Hitler'in Yahudilere karşı "Son Çare" sini nasıl bu kadar kolayca kabul ettiklerini anlayabiliriz.

Sıradan Adamlar Sıra Dışı Ölümlere İnandırılırsa

Sıradan insanların tarihlerine ve ahlaki değerlerine yabancı kötücül işlere nasıl bulaştırıldıklarına yönelik arayışımın en bariz örneklerinden biri tarihçi Christopher Browning'in kayda değer buluşuyla ortaya çıkmıştı. Browning, 1942 Mart'ında Soykırım kurbanlarının yaklaşık %80'inin halen hayatta olduğunu fakat bundan on bir ay sonra Yahudi Soykırımı'ndan sağ kurtulanların %80'inin öldüğünü belgeliyor. Bu kısa süre içinde Endlösung (yani Hitler'in "Son Çare" si) Polonya'daki hareket halindeki kitle katliam birlikleri tarafından yoğunluk kazanmıştı. Bu soykırım, kuvvetli Alman askerleri çökmekte olan Rusya sınırına müdahale ederken eş zamanlı olarak geniş ölçekli bir ölüm makinesinin hareket halinde olmasını gerektiriyordu. Polonyalı Yahudilerin büyük bir çoğunluğu büyük şehirlerde değil, küçük kasabalarda yaşadığından Browning'in Alman emir-komutasıyla ilgili olarak yönelttiği soru şuydu: "Ekseninde savaş olan bir sene boyunca böylesine büyük lojistik başarı getirecek bir kitle imhası için insan gücünü nereden buldular?"³⁹

Bu sorunun cevabını Hamburg'da yaklaşık 500 kişiden oluşan 101. İhtiyat Birliği'nin hareketlerinin kayıtlı olduğu Nazi savaş suçları arşivinden buldu. Bu birlik, orduya almamayacak kadar yaşlı aile erkeklerinden oluşuyordu; emekçi, düşük-orta sınıftan geliyorlardı ve hiçbirinin askeri eğitimi yoktu. Gizli misyonları -Polonya'nın yakın kasabalarında yaşayan tüm Yahudilerin kökünü kazımak- hakkında hiçbir eğitim ya da uyarı yapılmaksızın öylece Polonya'ya gönderilmişlerdi. Sadece dört ayda yakın mesafeden 38.000 Yahudi'yi vurarak öldürmüş ve 45.000 Yahudi'yi de Treblinka'daki toplama kampına götürmüşlerdi.

Komutanlar en başta bu görevin, tüm tabur tarafından itaat edilmesi gereken zorlu bir misyon olduğunu söylemişti. Fakat herkesin bu erkek, kadın ve çocukları infaz etmeyi reddedebileceğini de eklemişti. Kayıtlara bakıldığında ilk zamanlarda adamların yarısının infazı reddettikleri ve diğer yarının kitle katliamma seyirci kaldıkları anlaşıyordu. Fakat zaman içinde sosyal modelleme süreçleri devreye girmişti; önceden vurmaya başlayanlar suçluluk uyandırarak diğerlerini ikna yoluna gidiyor, aynı zamanda da birlikteki diğer kişilerin gözünde kim bilir nasıl görüneceklerine dair duydukları endişelerle grup uyum baskıları artıyordu. Ölüm saçan yolculuklarının sonuna doğru 101. İhtiyat Birliği'ndeki adamların %90'ı birlik liderlerine körü körüne itaat etmekte ve kişisel olarak ateşlemelere dahil olmaktaydılar. Birçoğu kendi öldürdükleri Yahudilerin yanında gururla durup yakından fotoğraf çektiriyorlardı. Tıpkı Ebu Gureyb Hapishane'sinde tutukluları istismar edenlerin fotoğraf çekmesi gibi bu birliktekiler de Yahudi tehdidinin gururlu yıkıcıları olarak "zafer fotoğrafları" çektilmişlerdi.

Browning bu adamların seçiminde bu kitlesel katliamları açıklayabilecek özel bir kriter, bireysel istek, kişisel çıkar veya kariyer deliliği olmadığının altını çiziyor. Aslında bu adamlar olabilecek en "sıradan" adamlarmış; ta ki keyfi olarak "düşman" diye adlandırılan halka karşı sadistçe davranmak için "resmi" izinleri ve teşvikleri olan yeni bir durumun içine sokuluncaya kadar... Browning'in insani kötülüğün bu gündelik eylemlerine yönelik derinlemesine analizi, bu sıradan adamların güçlü bir yetke sisteminin, Yahudileri katletmek için ideolojik gerekçelendirmeleri olan ve devlete disiplin, sadakat ve görev zorundalıklarını ahlaki ilkeler olarak derinlemesine işleyen politik bir polis devletinin parçası oldukları yönündeydi.

Deneyssel araştırmanın gerçek dünya değeri olduğuna yönelik savımla ilgili olarak ilginçtir ki Browning, o kadar yıl sonra hem Milgram'm itaat çalışmalarında hem de bizim Stanford Hapishane Deneyi'mizde gözlemlediğimiz ve yıllar evvel o uzak diyarda iş başında olan psikolojik süreçleri içeren, altta yatan

mekanizmaları karşılaştırmıştı. Yazar şöyle demiş: "Zimbardo'nun gardiyan davranışı spektrumu 101. İhtiyat Birliği'nde ortaya çıkan gruplaşmalarla inanılmaz benzerlik gösteriyor." Browning analizinde bazılarının nasıl da "vahşi ve cani" sadistlere dönüşüp öldürmekten zevk aldığını, bir kısmının "kurallara uygun oynarken acımasız fakat adil" olduğunu, ufak bir azınlığın ise "iyi gardiyanlar" olarak öldürmeyi reddedip Yahudiler için küçük iyilikler yapmaya çalıştıklarını belgelendiriyor.

Macaristan'da "güvenli ev"lerden birine sığmarak Nazi işgalinden sağ kurtulan psikolog Ervin Staub, insanların büyük çoğunluğunun belirli koşullar altında insan yaşamına yönelik aşırı şiddet ve yıkım kapasitesi olduğu konusunda bizlerle hemfikir. Dünya genelinde, soykırım ve kitlesel şiddet eylemlerinde ortaya çıkan kötülüğün kökenini anlama çabasında Staub şuna inanmıştır: "Sıradan düşünceden çıkan ve sıradan insanların gerçekleştirdiği kötülük normdur, istisna değildir... Büyük kötülükler, çoğunlukla yıkım cetveli boyunca devam eden ilerlemeyele evrilen sıradan psikolojik süreçlerden doğar." Staub, sıradan insanları çevreleyen durumların yüksek seviye yetke sistemleri tarafından istenen kötücül eylemleri öğrenebilecekleri durumlar olduğunun altını çizmiştir: "Bir sistemin parçası olmak görüşleri şekillendirir, baskın görüşlere taraf olmayı ödüllendirir ve sapmayı psikolojik olarak zahmetli ve zorlu bir hale getirir."⁴⁰

Auschwitz'in dehşetini yaşayan ve yakın arkadaşım olan sosyolog John Steiner (erlerden generallere dek) eski Nazi subaylarıyla yıllar boyu süren mülakatlar yapmak için Almanya'ya geri dönmüştü. Bu adamların günler, geceler boyunca akla hayale sığmayacak kötülükleri yapmalarına neyin sebep olduğunu anlaması gerekiyordu. Steiner Otoriterlik (Yetkecilik) F-Skalası'nda bu adamların çoğunluğunun yüksek puan aldığını gördü; bu da SS birliklerindeki şiddet alt kültürünü onların gözünde cazip hale getiriyordu. Onlara "uykudakiler" adını takmıştı; yani örtük bazı özellikleri olan ve belirli olaylar tarafından bu şiddet yanlısı tarafları etken hale getirilmedikçe asla bu özellikleriyle ortaya çıkmayan insanlardan bahsediyordu. Çıkarımı "SS davranışının ilk ve ani belirleyicisinin, yani 'uykudakileri' uyandı-

rıp etkin ölüm makinelerine dönüştüren şeyin kendilerini çevreleyen durum" olduğu yönündeydi. Steiner devasa mülakat verisinden aynı zamanda şiddet dolu toplama kampları dönemi öncesi ve sonrasında bu adamların gayet normal ve şiddet içermeyen hayatlar yaşadıklarını tespit etmişti.⁴¹

Steiner'ın SS'lerden birçoğuyla kişisel ve akademik seviyede edindiği geniş deneyim, kurumsal güç ve vahşetin oluşturulmasıyla ilgili iki önemli sonuca varmasına yardımcı oldu: "Şiddet rollerine yönelik yapılan kurumsal desteğin genelde fark edilmediğinden çok daha geniş etkileri olduğu aşikâr. Üstü kapalı ve özellikle aleni sosyal cezalandırmalar bu rolleri güçlendirir, insanlar bu rollerin albenisine kapılabilirler çünkü sadece kedilerine verilen görevin doğasından tatmin sağlamakla kalmayıp hem eylem hem de duygu bağlamında kendilerini etken katılımcılar olarak hissederler."

Steiner rollerin karakter özelliklerini nasıl ön plana çıkardığını şöyle betimliyor: "Artık açıkça biliyoruz ki vahşet rolünde oynayan herkes sadist özelliklere sahip olmak zorunda değil. Esasen kişiliklerinden kaynaklanmayan rolleri oynamaya devam edenlerin sıklıkla değerlerini değiştirdiklerini, yani bu rollerde kendinden beklenenlere uyum sağlama eğilimi gösterdiklerini gördük. Kendilerini açıkça SS olarak tanımlayıp konumlarıyla gurur duyanlar da vardı, kendilerine emredileni yapmış olduklarını düşündükçe midesi bulanıp kendinden tiksinenler de... Onlar mümkün oldukça esirlerine yardım ederek yaptıklarını telafi etmeye çalışıyorlardı." Aslma bakılırsa Steiner'ın hayatını kurtaran da birçok durumda kendisine yardım etmiş olan bir SS subayıydı.

Yahudi Soykırımı sırasında kötülük infazcıları haline gelen yüzbinlerce Alman'm bunu sadece yetkeler tarafından verilen emirleri yerine getirdiklerinden dolayı yapmadıklarını kabul etmek çok önemli. Yahudileri katletme izni ve ödülü veren bir yetke sistemine itaat, o zamanlar Almanya'da ve diğer Avrupa şehirlerinde var olan yoğun Antisemitizm örüntüsü üzerinde yapılandırılmıştı. Tarihçi Daniel Goldhagen'ın analizine göre, bu önyargıya Alman emir-komuta zinciri tarafından yön verilmiş

ve “Hitler’in gönüllü infazcılarına” dönüşen sıradan Almanlar bunun için kullanılmıştı.⁴²

Almanların Yahudilere karşı olan nefretinin itici rolünün farkında olmak önemli olsa da Goldhagen’ın analizinde iki mantıksal hata göze çarpıyor. İlki, tarihsel kantılar gösteriyor ki 19. yüzyıl başlarından itibaren Almanya’da Fransa ve Polonya gibi komşu ülkelere kıyasla daha düşük oranda Antisemitizm vardı. Buna ek olarak Goldhagen aynı zamanda Hitler’in yetke sisteminin etkisini, yani ırksal fanatizmi ve soykırımı mekanikleştiren toplama kampları gibi yetkeler tarafından yaratılmış belirli durumları yücelten o koca ağı küçümsüyor. Alman vatandaşlarının gösterdiği kişisel değişkenlerle fanatik önyargıya ait Sistem’in sunduğu durumsal imkânların kesişmesi, bu kadar çok insanın devletin gönüllü ya da gönülsüz infazcılar haline gelmesini desteklemişti.

KÖTÜLÜĞÜN SIRADANLIĞI

Sosyal filozof Hannah Arendt 1963’te bizim dönemimizde bir klasiğe dönüşmüş olan *Kötülüğün Sıradanlığı*, *Adolf Eichmann Kudüs’te** adlı kitabını yayınlamıştı. Arendt bu kitabında milyonlarca Yahudi’nin katliamını bizzat hazırlayan Nazi figürü Adolf Eichmann’ın savaş suçları davasının detaylı bir analizini sunar. Eichmann’ın yaptıklarına yönelik savunması diğer Nazi liderlerinin sanıklığından farklı değildi: “Ben sadece emirleri yerine getiriyordum.” Arendt’in ifade ettiği şekliyle: “[Eichmann] kendisine emredileni yapmadığı –milyonlarca kadın, erkek ve çocuğu büyük bir şevk ve kılı kırk yaran bir titizlikle ölüme yollamadığı– takdirde vicdan azabı çekeceğini gayet iyi biliyordu.”⁴³

Fakat Arendt’in Eichmann değerlendirmesinde en göze çarpan kısım aslında her anlamda en sıradan gözüksüğü kısımdı:

Yarım düzine psikiyatrist “normal” raporu vermişti – söylenene bakılırsa, içlerinden biri “benden, onu muayene ettikten

* Orijinal ismi *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* olan kitabın Türkçe basımını Metis Yayınları, Özge Çelik çevirisiyle, 2009 yılında yapmıştır. Alıntılar, bu kitaptan yararlanılarak yapılmıştır. (Ed. n.)

sonraki halimden her halükârda daha normal” demişti; bir diğeryse genel itibarıyla psikolojik durumunun, eşine ve çocuklarına, annesine ve babasına, kardeşlerine ve arkadaşlarına karşı tavrının “normal olduğunu, hatta insanların çok hoşuna gittiğini” söylemişti.

Arendt, Eichmann analizinde ünlü çıkarımına varmıştı:

Asıl sorun tam da Eichmann gibi onlarca insanın olmasından, onlarcasının ne sadist ne de sapık olmasından; ne yazık ki hepsinin eskiden de, şimdi de dehşet verici bir biçimde normal olmasından kaynaklanıyordu. Hukuk kurumlarımız ve yargılama usullerimizin ahlaki standartları açısından bu normallik, yapılan bütün kötülüklerin toplamından daha dehşet vericiydi; zira – Nürnberg’de davalıların ve avukatlarının tekrar tekrar söylediği gibi– aslında *hostis generis humani* olan bu yeni suçlu türü, yaptığı şeyin yanlış olduğunu anlamasını veya hissetmesini neredeyse imkânsız hale getiren koşullarda suç işliyordu.

Son dakikalarında, insanın kötülüğüyle ilgili bu uzun dersin bize ne öğrettiğini özetliyordu sanki – korkunç, fikre ve zikre direnen *kötülüğün sıradanlığı*.

Arendt’in “kötülüğün sıradanlığı” tanımlaması hâlâ yankı uyandırıyor çünkü dünyanın her yerinde soykırımlar devam ediyor ve işkence ve terörizmi ne yazık ki hâlâ evrensel görüntümüzün bir parçası olarak taşıyoruz. Kötülük yayanların çılgınlığını ve tiranların anlamsız şiddetini kişisel ambalajlarının yatkinliklerden gelen karakterleri görerek kendimizi böyle temel gerçeklerden uzak tutmayı yeğliyoruz. Arendt’in analizi sosyal güçlerin normal insanları korkunç hareketler yapmaya teşvik etmesindeki akışkanlığı inceleyerek bu meyli reddeden ilk analizdir.

İşkenceciler ve İnfazcılar: Patolojik Tipler mi Durumsal Zorunluluklar mı?

İnsanların kardeşlerine (diğer insanlara) uyguladıkları sistematik işkencenin insan doğasının en karanlık yönünü temsil etti-

ğine şüphe yok. Meslektaşlarım ve ben buranın, Brezilya'da pis işlerini yıllar boyunca polis memurları olarak yapan ve işkence uygulayarak devletin düşmanlarını itiraf ettirme yetkisi olan işkenceciler arasında kişiliksel kötülüğün en açık şekilde gözlemlenebileceği yer olduğunu düşünmüştük.

İşe başlarken işkencecilere odaklanıp onların hem psikolojik dünyasını hem de etraflarındaki koşullar tarafından nasıl şekillendirildiklerini anlamaya çalıştık; fakat analitik ağıımızı onların şiddetin ayrı bir kısmına gönüllü olan veya atanan silahlı dostlarına, ölüm mangası infazcılarına kadar genişletmek zorunda kalmıştık. Bunların "ortak bir düşmanı" vardı: Her ne kadar yurttaş ve hatta komşu olsalar da Sistem tarafından ülkenin ulusal güvenliğine tehdit unsuru sayılan sosyalist ve komünist olarak yaf-talanan adam, kadın ve çocuklar... Bazılarının etkin biçimde ortadan kaldırılması gerekirken, gizli bilgilere sahip olduğu düşünülen diğerlerininse işkenceyle pes ettirilmesi, hainliklerini itiraf etmelerinin sağlanması ve ardından öldürülmeleri gerekiyordu.

Bu işkenceciler görevlerini yerine getirirken kısmen önce Katolik Kilisesi, daha sonralarıysa birçok ulus-devlet görevlileri tarafından engizisyoncu beri kullanılan ve yüzyıllardır geliştirilmeye devam edilmiş işkence alet ve tekniklerini kullanan "yaratıcı kötülükten" faydalanıyorlardı. Fakat bazı belirli düşmanlarıyla uğraşırken direnci ve dayanıklılığı kırmak için belirli ölçülerde doğaçlamalar da gerekiyordu. Bazı düşmanları masum olduklarını iddia ediyor, bir kısmı suçlarını kabul etmeyi reddediyor veya uygulanan ağır sorgulama taktikleri karşısında yeterince korkmamış oluyordu. Bu işkencecilerin becerilerinde iyi hale gelmeleri için insani zaafılara yönelik daha yenilikçi teknikler geliştirmeleri zaman almıştı. Halbuki ölüm mangalarının işi kolaydı. Tanınmamak için giydikleri bereler, silahlar, grup destekleriyle birlikte ülkelerine olan sorumluluklarını kolayca ve hiçbir kişisel hissetmeksizin "sadece iş" olarak yapabiliyorlardı. Bir işkenceci içinse görev sadece iş olamazdı. İşkence her zaman kişisel bir ilişki içerir; işkenceci için belirli bir anda belirli bir kişi üstünde hangi işkence yöntemini hangi yoğunluk-

ta kullanması gerektiğini bilmek elzemdir. Yanlış işkence türü veya düşük yoğunlukta işkence "itiraf yok" demektir. İşkence çok yoğunsa esir itiraf edemeden ölür. Her iki koşulda da işkenceci yüksek mevkideki sorumluların açlığını doyuracak bilgiyi koparıp almada başarısız olmuş demektir. İstenen bilginin alınmasını sağlayacak doğru yöntemi ve doğru oranı belirlemeyi öğrenmenin sonucunda işkenceci üstünden sınırsız ödül ve kendini şımartacak övgüler alır.

Böyle işleri nasıl adamlar yapar? Yıllar boyu gece gündüz demeden kardeşlerinin etlerini kesip biçmeleri için sadist itkilerden ve sosyopatça yaşam deneyimlerinden oluşan bir geçmişleri olması gerekir mi? Bu şiddet işçilerinin geri kalan insanlıktan ayrı bir cins, yani kötü tohumlar, kötü kökler veya çürük meyveler olmaları mı gerekir? Yoksa onların da teşhis edilip tekrar denebilir eğitim programları aracılığıyla utanç verici işler yapmaya ayarlanmış sıradan insanlar olduklarını düşünebilir miyiz? Bu işkencecilerin ve katillerin yaratılmasına katkıda bulunan bir dizi dışsal şart, durumsal değişken belirleyebilir miyiz? Şayet kötücül eylemleri içsel bozukluklara değil de onlar üzerinde etkileri olan dışsal güçlere, yani polis eğitiminin politik, ekonomik, sosyal, tarihsel ve deneyimsel bileşenlerine atfedilebilseydi, insandaki bu göze çarpan değişimden sorumlu işler prensiplerin bazılarını keşfedip bunları kültürler ve bağlamlar arası genelle-yebilirdik.

Bir sosyolog ve Brezilya uzmanı olan Martha Huggins, Yunan bir psikolog ve işkence uzmanı Mika Haritos-Fatouros ve ben Brezilya'ya yaptığımız çeşitli ziyaretler sırasında çok sayıda işkence işçisiyle mülakat yaptık. Yöntemlerimize ve bu işkence işçilerine yönelik detaylı bulgularımıza yönelik bir özet için Huggins, Haritos-Fatouros ve Zimbardo makalesine bakabilirsiniz.⁴⁴ Mika daha evvel de Yunan askeri cuntası tarafından eğitilmiş işkencecilerle benzer bir çalışma yapmıştı ve sonuçlarımız onunkilerle büyük ölçüde tutarlıydı.⁴⁵ Örneğin, kontrol edilebilir olmadıkları, acı vermekten zevk duyarken kendilerini kaybettikleri ve sonuçta itiraf ettirme amacına odaklı kalamadıkları için

sadistlerin eğitim sürecinin sonunda eğitimciler tarafından elendiklerini bulduk. Yani, ele geçirdiğimiz bütün kanıtlardan çıkan sonuca göre işkenceciler ve ölüm mangası infazcılarının yeni rollerini oynamaya başlamadan evvel hiçbir sıra dışı veya sapkın halleri yoktu; yaptıkları bu pis işlerden sonraki yıllarda da hiçbirinde süregiden herhangi sapkın bir eğilim veya patoloji tespit edilmemişti. Dönüşümleri tamamen bu yeni rolü oynamaları için kendilerine verilen eğitim, grup arkadaşlıkları, ulusal güvenlik ideolojisinin benimsenmesi ve sosyalist ve komünistlerin vatanlarını tehdit ettiği gibi bazı durumsal ve sistemseller etkenlerin sonucu olarak açıklanabiliyordu. Yeni davranışsal stile katkıda bulunan diğer durumsal etkiler, kendinin özel olduğuna, bu özel göreve atanarak kamu hizmetindeki diğer meslektaşlarından daha iyi ve üst seviyede olduğuna, görevlerinin gizliliğinin sadece ekip arkadaşları tarafından bilindiğine inandırılmayı ve yorgunluk veya kişisel sorunlara bakılmaksızın her daim sonuç beklenmesini içeriyordu.

Hükümetleri tarafından izin verilen ve Soğuk Savaş (1964–1985) döneminde Sovyet komünizmine karşı CIA'in gizliden desteklediği bu nefret dolu eylemleri gerçekleştiren insanların sıradanlığını belgeleyen detaylı birçok vaka çalışmasını sunmuştuk. Sao Paulo Katolik Başpiskoposluğu üyeleri tarafından aktarılan *Brezilya'da İşkence* CIA ajanlarının Brezilya polisi işkence eğitimlerindeki yoğun varlığıyla ilgili detaylı bilgi sunuyor.⁴⁶ Bu sunulan bilgiler, komünizmi düşman olarak gören ülkelerde faaliyet gösteren "Amerikan Okulları"nda verilen sistematik sorgulama ve işkence eğitimi ile örtüşüyor.⁴⁷

Fakat meslektaşlarım ve ben bu tip işlerin her zaman diliminde, her ulusta, ulusal güvenliğe tehdit kaygısı olduğu anda yeniden ortaya çıkabileceğine inanıyoruz. Son "terörizme karşı savaş" çığırtağı korkular tarafından yaygınlaştırılmadan önce birçok şehir merkezinde neredeyse onun kadar zararlı olan "suça karşı savaş" çığırtağı vardı. Bu "savaş", New York Polis Departmanı'na bağlı NYPD komandolarının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu özel polis timine namı duyulan tecavüzcüle-

ri, soyguncuları veya hırsızları serbestçe avlama izni verilmişti. Üzerinde “Hiçbir av insan avma benzemez” yazan tişörtler giyiyorlar ve “Biz geceye hâkimiz” diye slogan atıyorlardı. Böylesine profesyonel bir polis kültürü bizim çalışmış olduğumuz Brezilyalı işkenceci polislerden farklı olamazdı. En göze çarpan vahşetlerinden biri Afrikalı bir göçmen olan (Gine’den) Amadou Diallo cinayetiydi; o polisler kimliğini göstermek için elini cebine uzattığı sırada polisler onu kırk yerinden kurşunlamışlardı.⁴⁸ Bazen “kötü şeyler olur” fakat genellikle bu şeylerin olmasında rol oynayan belirlenebilir durumsal ve sistematik güçler vardır.

İntihar Bombacıları: Akılsız Fanatikler mi, Akıllı Şehitler mi?

İlginçtir, genç Filistinlilerin öğrenci olmaktan çıkıp masum İsraili sivilleri katletme niyetiyle intihar bombacılarına dönüşmeleri de bu şiddet işçilerine yönelik bulgularımızla kıyaslanır cinsten. Son dönem medya bültenleri de intihar eylemcisi olma sürecinin daha sistematik analizlerinden gelen bulgularla örtüşür nitelikte.⁴⁹

Bu kaderci rolü kim üstlenir? Kariyeri, geleceği olmayan fakir, ümitsiz, sosyal anlamda tecrit edilmiş eğitimsiz gençler mi? Hiç de değil! Dört yüz el-Kaide üyesiyle yapılan güncel bir çalışmaya göre bu örneklemin dörtte üçü üst veya orta düzey sosyoekonomik seviyeden geliyor. Bu çalışmayı yürüten adli psikiyatr Marc Sageman, intihar bombacılarına dönüşen bu gençlerin normallğine ve hatta üstünlüğüne yönelik başka bulgulara da erişmişti. Yüzde doksanı birbirine bağlı, sağlıklı ailelerin çocuklarıydı. Üçte ikisi üniversiteye gitmişti, üçte ikisi evliydi ve birçoğunun bilim ve mühendislik dallarında meslekleri vardı. Sageman’ın çıkarımı bu çocukların “kendi toplumlarının birçok açıdan en iyileri” oldukları yönünde.⁵⁰

Algılanan adaletsizliğe yönelik öfke, kin ve intikam, bir amaç uğruna ölmeye karar vermeyi tetikleyen motivasyonel etkenler. Psikolog Thomas Joiner, *İnsanlar Neden İntihar Eder* adlı eserinde, “İnsanlar, iki temel ihtiyaçları tükenmişlik noktasına geldiğinde ölümü arzular,” diyor. İlk ihtiyaç bizim uyum ve sosyal güç için merkezi öneme sahip olduğunu belirttiğimiz başkalarıyla

aidiyet veya bağ kurma ihtiyacıdır. İkinci ihtiyaç ise başkalarıyla birlikteyken kendini etkin hissetme veya başkalarını etkileme ihtiyacıdır.⁵¹

İsraili bir psikolog olan Ariel Merari uzun yıllar bu olguyu derinlemesine çalıştıktan sonra bu patlayıcı ölümlere giden yolun ilk basamaklarını şöyle sıralıyor.⁵² Önce aşırı bir grubun üst düzey üyeleri, İsrail karşıtı veya İslamcı ya da Filistin yanlısı bir gösteri sırasında söylemlerinden aşırı vatansever olduklarını anladıkları gençleri gözlerine kestiriyorlar. Admdan ülkelerini ne kadar sevdiklerine ve İsrail'den ne kadar nefret ettiklerine dair bir tartışmaya davet ediliyorlar. Kendilerini eğitilmeye adanmaları bekleniyor. Kendilerini adayanlar üç beş kişilik küçük gizli grupların parçası haline geliyorlar ve bomba yapmak, kılık değiştirmek, hedef ve zaman belirlemek gibi meslek sırlarını kendilerinden daha yaşlı olanlardan öğreniyorlar.

Son olarak bağlılıklarını göstermek için kendilerini İslam'ın "yaşayan şehitleri" olarak tanımlıyorlar, bir video kaydı çekiyorlar ve bunu yayıyorlar. Bir ellerinde Kuran, diğer ellerinde tüfek, kafalarına taktıkları bantlar ve bu bantların üzerindeki nişanlar yeni statülerini açıkça belli ediyor. Bu video kaydı onları son kahramanlıklarına sınımsız bağlıyor çünkü bu kayıt ailelerine de gönderiliyor. Gruba alınanlara sadece Allah'ın yanı başında bir yere sahip olacaklarına dair koca bir yalan söylenmiyor, aynı zamanda şehit olacakları için aile üyelerinin de Cennet'te yüksek bir mevki edineceklerine dair söz veriliyor. İntihar pastası ailelerine gidecek hatırı sayılır bir ödemeye veya aylık maaşla da süsleniyor.

Misyonlarını başarıyla tamamladıklarında fotoğrafları cemaate ait her duvarda poster olarak yerini alacak; onlar bir sonraki intihar bombacıları için ilham modelleri olacaklardı. Patlamalardan ve şarapnellerden kaynaklanacak acıyla ilgili endişelerini uyuşturmak için üyelere daha kanlarının ilk damlası yere düşmeden Allah'ın yanında yerlerinin hazır olacağı, hiç acı çekmeyecekleri sadece mutluluk duyacakları söyleniyordu. Zarlar bir kez atılmış, zihinleri normal şartlar altında tasavvur bile edilemeyecek bir şeyi yapmaları için özenle hazırlanıyordu. Tabii ki

insandışılaştırma retoriği kurbanlarının insanlıklarını ve masumiyetlerini reddetmeye yeterli oluyordu.

Bu sistematik yöntemlerle bir grup normal, öfkeli genç kadın ve erkek kahramanlara dönüştürülmüş oluyor. Onların ölümcül eylemleri, feragati ve tam bir teslimiyeti, ezilmişin hakkını savunan gerçek inançlılar olarak modelliyordu. Bu mesaj, sırada bekleyen genç intihar bombacısı kadrosundakilere net bir şekilde verilir.

Bu programın, insanları genç canlı şehitlere çevirmek için toplu kin ve genel çılgınlığı, titizlikle hesaplanmış bir zihin yıkama programına ve eğitimine dönüştürürken çeşitli sosyal psikolojik ve motivasyonel prensipleri kullandığını rahatlıkla görebiliyoruz. Bu saçma değildir; bu sadece birçok ülkede gençler arasında alışık olduğumuzdan farklı hassasiyetleri içeren bambaşka bir düşünce çerçevesidir.

Fransız yapımcı Pierre Rehov, yeni filmi *Suicide Killers*'ın çekimi için bombaları patlatmadan evvel yakalanan ya da patlatmaktan vazgeçen, İsrail hapishanelerindeki birçok Filistinliyle mülakat yapmıştı. Çıkarımı buradaki analizlerle örtüşüyor diyebiliriz: "Hepsi de yaptıklarının ahlaki açıdan doğru olduğuna beni inandırmaya çalışmıştı. Bunlar kötülük yapmak isteyen çocuklar değildi. Bunlar iyilik yapmak isteyen çocuklardı... İçlerinde çok iyi insanların bulunduğu bu çocuklar, böyle bir beyin yıkama sonucunda mükemmel bir iş yapmış olacaklarına inanıyorlardı."⁵³

Söz konusu her kim olursa, olsun intihar ve katliam, insan ailesinin özündeki en büyük yaradır. Biz yaşlı olanlar hangi ulustan olursak olalım buna engel olabilmek adına birleşmeliyiz. Eskilerin ideolojilerini savunmak için gençlerin kendinden feragat etmeleri her ne şekilde olursa olsun yerel politikaların ötesinde bir kötülük tipi olarak kabul edilmelidir.

"Mükemmel 11 Eylül Askerleri" ve "Sıradan İngiliz Delikanlıları" Bizi Bombalıyor

Kitle katliamcılarının "sıradanlığına" yönelik son iki örneğimiz gerçekten çarpıcı. İlk 11 Eylül hava korsanlarına yönelik derin-

lemesine bir çalışmadan geliyor. Hava korsanlarının New York ve Washington'daki intihar saldırıları yaklaşık 3000 masum sivilin ölümüyle sonuçlanmıştı. İkincisi ise Londra metrosundaki intihar bombacısı şüphelilerine ve 2005'in Haziran'ında çift katlı otobüste birçok ölüm ve ciddi yaralanmayla sonuçlanan patlamaya yönelik polis tutanaklarından geliyor.

Gazeteci Terry McDermott'un *Perfect Soldiers*'da dikkatle araştırdığı 11 Eylül teröristlerinin birçoğunun kişilik portreleri, bu adamların gündelik hayatlarında ne kadar da sıradan olduklarının önemini vurguluyor.⁵⁴ McDermott bu araştırmasıyla karamsar bir sonuca varmıştı: "Dışarıda onlar gibi daha birçok adam olduğu muhtemeldir." Bu kitabın eleştirilerinden biri, bizi Arendt'in yeni evrensel terörizm çağımıza uyarlanan kötülüğün sıradanlığı kuramına geri götürüyor. New York Times eleştirmeni Michiko Kakutani bize korkutucu bir derkenar sunuyor: "*Perfect Soldiers* abartılı karikatürize edilmiş 'kötü dahileri' ve 'gözü dönmüş fanatikleri' kaldırıp bunun yerine, çok ilginçtir ki, sıradan, aslında komşularımız ya da yan koltuktaki uçuş arkadaşımız olabilecek insanların, 11 Eylül'ün mimarlarının portresini önümüze seriyor."⁵⁵

Bu korkutucu senaryo daha sonra sivil görünümlü tanınmaz halleriyle metroya ya da otobüse binen bir grup intihar bombacısı, yani "sıradan katiller" tarafından Londra'nın toplu taşıma sisteminde uygulanmaya çalışılmıştı. Arkadaşlarına, yakınlarına ve komşularına göre bu genç Müslüman adamlar "sıradan İngiliz delikanlıları"ydı.⁵⁶ Geçmiş yaşamlarında onların tehlikeli olduğuna yönelik hiçbir şey yoktu. Aslında her şey bu sıradan delikanlıları yaşadıkları şehre, çalıştıkları işlere son derece uygun kılıyordu. Biri içkiden ve kadınlardan vazgeçip daha mütevazı bir hayat yaşamaya başlayan bir kriket oyuncusuydu. Diğeri balık-patates satan yerel bir işadamlarının oğluydu. Bir diğeri engelli çocuklarla etkin şekilde çalışan ve yakın zamanda baba olup ailesiyle yeni bir eve taşınmış bir danışmandı. Birleşik Devletler'de uçuş eğitimi arayan yabancılar olarak bazı şüpheler uyandırmış 11 Eylül korsanlarının aksine bu genç adamlar o topraklarda ye-

tişmiş herhangi bir polis radarının kapsamına giremeyecek kadar özenli yaşayan insanlardı. "Bu onun karakterine tamamen aykırı; ona bu işi birileri beynini yıkayıp yaptırmış olmalı!" diyordu birinin arkadaşı.

Konunun uzmanı olan Andrew Silke, "İntihar bombacılarıyla ilgili en tüyler ürperten şey de onların olağanüstü normallikleridir," diyerek analizini sonuçlandırıyor.⁵⁷ Ölen intihar bombacılarının bedenlerinde alkol veya madde izine rastlanmadığına da dikkat çekiyor. Diğer bir deyişle misyonları berrak bir zihinle ve adanmışlıkla işliyor.

Gördüğümüz üzere, Columbine Lisesi'nde olduğu gibi okulda her silah çekme vakası olduğunda ortalığa ateş eden öğrenci hakkında "Saygıdeğer bir aileden gelen o kadar iyi bir çocuktuk ki... böyle bir şeyi yapabileceğine asla inanamazdınız" denilir. Bu, ilk bölümümüzde ortaya attığım konuya geri dönüyor: Diğer insanları ne kadar iyi tanıyoruz? Aslında bunun devamında da şunu sormak gerekiyor: Yeni durumlardaki yoğun durumsal baskılar altında nasıl davranacağımızdan tamamen emin olacak kadar kendimizi tanıyor muyuz?

YETKEYE KÖRÜ KÖRÜNE İTAATIN SON AŞAMASI: EMİR ÜZERİNE ÇOCUKLARINIZI ÖLDÜRÜR MÜYDÜNÜZ?

Yapay laboratuvar deneylerinden gerçek dünyaya uyarladığımız kötülüğün sosyal psikolojisinin son örneği, 28 Kasım 1978'de Amerikalı bir tarikat liderinin 900 müridinden fazlasını toplu intihara ya da yakınları veya akrabaları tarafından öldürülmeye ikna ettiği Guyana ormanlarından geliyor. San Francisco ve Los Angeles İnsan Tapmağı topluluklarının rahibi olan Jim Jones, bu Güney Amerikalı ulusta kardeşliğin ve toleransın Birleşik Devletler'de yaygın görülen maddecilik ve ırkçılığa baskın çıktığı sosyalist bir ütopya yaratmayı başarmıştı. Fakat zaman ve mekân içinde Jones bu Protestan topluluğunun duyarlı, ruhani "baba"smdan tam da şeytani ölçülerde bir ölüm meleşği yarat-

mişti. Şimdilik sadece yetkeye itaat açısından Milgram'ın New Haven'daki bodrum laboratuvarıyla bu ormanlık ölüm sahası arasındaki bağlantıyı kurmak istiyorum.⁵⁸

İnsan Tapınağı'nın birçok fakir üyesinin vaat edilmiş bu ütopyada yeni ve daha iyi bir hayat hayali Jones'un zorunlu işgücü, silahlı gardiyanları, tüm sivil özgürlüklerin tümünden kısıtlaması, yarı aç kalma oruçları ve sonu gelmeyen kurallarının çiğnenmesine karşılık işkenceye varan cezalandırmaları sonucunda suya düşmüştü. Endişe duymaya başlayan yakınları kongre üyelerinden birini bir medya ekibiyle beraber örtbaslarını araştırması için ikna ettiğinde Jones onları kaçmaya çalışırken öldürtmüştü. Ardından topluluğundaki üyelerin büyük bir çoğunluğunu bir araya toplayıp onlara uzun bir vaaz verdikten sonra siyanürlü içeceklerle hayatlarına son vermeye zorlamıştı. İçmeyi reddedenler veya kaçmaya çalışanlar gardiyanlar tarafından mecbur edilmiş veya kaçarken vurulmuştu. Fakat görünüşe bakılırsa birçoğu liderlerine itaat etmişti.

Jones kesinlikle bir egomanyaktı; tüm vaazlarını ve hatta işkence seanslarını –bu son toplu intihar girişimini bile– kayda almıştı. Bu kayıtlarda Jones gerçekliği saptırıyor, yalan söylüyor, bahaneler üretiyor, hatalı benzetmeler yapıyor, ideoloji yaratıyor ve onların gelecek hayatlarına nüfuz ederek emirlerine uymaları konusunda ısrar ediyordu. Bu sırada ekibi etrafındaki 900'den fazla kişiye zehirli içecek dağıtıyordu. Bu son çekilen videonun belirli kısımlarında kendini kaybetmiş bir yetkeye boyun eğdirmek için ölümcül taktikler kullandığına yönelik mesajlar vardı:

“Lütfen bize ilaç getirin!” ... Her şey çok basitti. “Acı çekmeyeceksiniz, havale geçirmeyeceksiniz (tabii ki birçok kişi, özellikle de çocuklar havale geçirmişti). Ölmekten korkmayın. Göreceksiniz, burada çok az insan kalacak. Burada bizim çocuklarımızın bir kısmına işkence edecekler. Bizim insanlarımıza işkence edecekler. Büyüklerimize işkence edecekler. Buna izin veremeyiz. Lütfen hızlandırabilir miyiz? Bu ilaçla süreci hızlandırabilir miyiz? Ne yaptığını bilmiyorsun. Denedim ... Lütfen. Tanrı aşkına bunu kabullenelim. Bizler başka hiçbir insanın yaşamadığı gibi yaşadık ve sevdik. Bu dünyadan alacağımız her şeyi aldık. Artık yetinmeyi bilelim. Bu

dünyada çektiğimiz acıya artık bir son verelim. [Alkışlar] ... Çocuklarıyla gitmek isteyenler çocuklarıyla gidebilirler. Bence bu insani bir durum. Ben gitmek istiyorum, sizin de gitmenizi istiyorum ama bunda korkulacak bir şey yok; korkmanıza gerek yok. İşte şurada bir dost oturuyor; arkadaşım, sen de diğerlerine sevgini göster. Haydi, haydi gidelim. Haydi gidelim! [Çocuklar ağlıyor] ... Hayatınıza onurlu bir şekilde son verin. Gözyaşıyla ve acıyla değil! Ölümden korkulmaz, ölüm sadece yeni bir boyuta geçmektir. Böyle davranmayın. Bu histerik hareketlere bir son verin. Bizim için ölmenin bir yolu yok. Onurluca ölmeliyiz. Onurluca ölmeliyiz! Başka çaremiz yok ... Bakın çocuklar bu sizi sadece biraz dinlendirecek, hepsi bu. Ah Tanrım! [Çocuklar ağlıyor] ... Annee, anneee, anneee! Yapma, ne olur yapma! Çocuğunuzla birlikte hayatınızı teslim edin" ... [Bu video kaydının tümüne erişebilmek için bölüm notlarına bakınız⁵⁹]

Onlar öldüler, onlar "Baba"ları için öldüler... Jim Jones ve Adolf Hitler gibi karizmatik tiranların gücü, müritlerine kötü şeyler yapmalarından, gerçek yüzlerinin ortaya çıkmasından sonra bile devam eder. Kendilerine sadık kalanların zihninde önceden yaptıkları ufak bir iyilik kırıntısı her nasılsa kötülük miraslarının ötesine geçer. Halkın Tapınağı'nda babasının izinden giden fakat asi olduğu için cemaatten atılan genç Gary Scott'u ele alalım. Gary, bir NPR* programı olan *Önemseyen Baba: Jonestown'un Sonu* çıkışında yaptığı açıklamayla kuralları ihlal ettiği için nasıl cezalandırıldığını anlatmıştı. Dövülmüş, cinsel tacize uğramış ve en büyük korkusuyla yüzleşmeye, yani bir boa yılanının üzerinde sürünmesine zorlanmıştı. Fakat tüm bunlardan daha önemlisi, maruz kaldığı işkencelere verdiği tepkiydi. Jim Jones'dan nefret mi ediyordu? Hayır! Gary tam bir "gerçek inanana", "vefalı müride" dönüşmüştü. Babası Jonestown'daki o zehir kaynağında ölmüş, kendisi ise vahşice işkenceye maruz kalmış ve aşağılanmıştı. Yine de Gary halka açık basın açıklamasında "baba"sı Jim Jones'a hayranlık duyduğunu ve hatta onu sevdiğini söylüyordu. George Orwell'ın kadir-i mutlak 1984 Partisi bile böyle bir zafer iddia edemezdi.

* National Public Radio (Ulusal Halk Radyosu) (Ed. n.)

Şimdi, uyumun ve yetke itaatinin ötesine geçmemiz gerekiyor. Bunlar zorlu sosyal süreçler olsa da sadece birer başlangıcı temsil ediyorlar. Potansiyel faillerin ve kurbanların (örneğin gardiyanların ve tutukluların), işkencecilerin ve acı çekenlerin, intihar bombacılarının ve sivil kurbanların olduğu yerde taraflardan birinin psikolojik görüntüsünü değiştirmeye yönelik bazı süreçler işler. Bireydışılama faile kimliksizlik* verir; böylece kişisel sorumluluk ve özizleme en az düzeye indirgenir. Bu da faillerin vicdanlarını susturarak hareket etmelerine olanak tanır. İnsandı-şılaştırma, potansiyel kurbanların insanlığını ortadan kaldırır ve onların hayvanlar gibi ya da daha kötüsü değersiz şeyler gibi görülmelerine yol açar. Aynı zamanda kötülüğe seyirci kalanlarında ne şekilde aktif müdahaleciler, yardımseverler veya gizliden yol gösteren kahramanlar olmaktan uzaklaşıp pasif seyircilere dönüştüklerini de ele alacağız. Hiçbir şey yapmayarak kötülüğün bir parçası haline gelmeyle ilgili kısım gerçekten de önemli bir dönemeç çünkü bu süreç faillerin neler olup bittiğini bilen başkalarının sessiz kalarak durumu kabul ve hatta tasvip ettiklerine inanmalarına olanak sağlar.

Uyum ve itaatın sosyal dinamiklerine yönelik sorgulamamızı sonlandırırken Harvard psikoloğu Mahrzarin Banaji'nin sözlerini yer verelim:

Sosyal psikolojinin insan doğasına ilişkin anlayışımıza yönelik katkısı bizden büyük güçlerin zihinsel yaşamımızı ve hareketlerimizi belirleyebildiğini bulmuş olmamızdır. Bunların en başında da sosyal durumların gücü gelir.⁶⁰

* Kimliksizlik (İng. Anonymity), yani anonimlik, sosyal psikolojide *kimliksizleşme* sürecinin olgusu olarak karşımıza çıkar. Kimliksizleşme sürecinde kişi, belirli çevresel koşullarda veya açığa çıkan bir psikopatoloji sonucu benlik algısını kısmen ya da tamamen kaybederek kendi dışında bir bütünün (örn. bir grubun) ya da başka bir kişinin parçası ya da tamamı haline gelir. Kimliksizleşme sürecinde aşırı özdeşleşmeden ötürü kişi hür iradesinin kontrolünü kaybedebilir ve alışıldık hayatında yapmayacağı hareket ve davranışlarda bulunabilir. (Çev. n.)

Sosyal Dinamikleri İncelemek: Birey dışlaşma, İnsandışlaştırma ve Eylemsizliğin Kötülüğü

İnsanların tarihi komploların, ayaklanmaların, cinayetlerin, ölümlerin, devrimlerin, yasakların, yani açgözlülüğün, ihtilafın, riyakârlığın, hainliğin, caniliğin, öfkenin, deliliğin, nefretin, kıskançlığın, ihtirasın, art niyetin ve hırsın yaratabileceği en kötü etkilerin bir yığındır... Sizin yerlilerinizin birçoğunun, şu dünya üzerinde doğaya kıvrandıra kıvrandıra acı çektiren en zararlı küçük ve iğrenç parazit ırkı olduğundan başka bir çıkaram yapamam.

—Jonathan Swift, *Guliver'in Maceraları* (1727)¹

Jonathan Swift'in –biz cahil– insan ırkının tamamını zan altında bırakması uç bir nokta olabilir fakat bu eleştiriyi modern dünya tarihi boyunca icat edilen soykırımlardan, Yahudi Soykırımı'ndan (Holokost) birçok yüzyıl evvel yazmış olduğunu da göz önünde bulundurmak lazım. Görüşleri, Batı edebiyatında “insan ırkının” özünde olduğu mükemmelliğinden (Şeytan'ın işine uyduğu anda Tanrı'ya itaatsizliğinden başlayarak) düşüşünün acısını ele alan çok temel bir temayı yansıtıyor.

Sosyal filozof Jean-Jacques Rousseau, sosyal güçlerin yıkıcı etkilerine yönelik bu temayı, insanları “soylu ilkel vahşiler” gibi görerek işlemişti. İnsanları, kendinden güçlü, kötücül toplumun masum kurbanları olarak ele alan görüşün tam zıddı da insanların “kötü” doğduklarını, kötü genlere sahip olduklarını ileri süren görüştür. Türümüz, eğitim ve aile aracılığıyla akılcı, mantıklı, şefkatli insanlara dönüştürülmedikçe ya da devlet yetkesinin dayattığı disiplin tarafından kontrol edilmedikçe ahlaksız arzular, sınırsız nefisler ve düşmancıl itkiler tarafından yönlendirilir.

Siz kendinizi tarih boyu süregelenmiş bu iki görüş arasında tam nerede görürdünüz? İyi doğup kötü bir toplum tarafından mı bozuluruz yoksa kötü doğarız ve iyi olan toplum bunun bedelini mi öder? Cevabınızı vermeden önce başka bir bakış açısını da göz önünde bulundurun. Belki de hepimizin aziz ya da günahkâr, özgecil ya da bencil, nazik ya da hoyrat, baskıcı ya da boyun eğen, zarar veren ya da kurban, gardiyan veya tutuklu olma potansiyeli vardır. Belki de sahip olduğumuz birçok zihinsel şablondan, potansiyellerden hangilerini geliştireceğimizi belirleyen sosyal şartlardır.

Bilim insanları embriyonik kök hücrelerin her çeşit hücre ve dokuya dönüşebileceğini ve sıradan deri hücrelerinin embriyonik kök hücrelere dönüştürülebileceğini keşfettiler. Bu biyolojik kavramları ve insan beyninin gelişimsel esnekliğinden insan doğasının "esnekliğine" bildiklerimizi daha da ilerletmek insanı heyecanlandırıyor.²

Hayatlarımızı yöneten geniş çaplı sistemler –zenginlik ve fakirlik, coğrafya ve iklim, tarihsel dönem, kültürel, politik ve dini baskılar– ve gündelik olarak uğraştığımız tekil durumlar bizim kim ve ne olduğumuzu şekillendirir. Bu güçler bizim temel biyolojimiz ve kişiliğimizle etkileşim halindedir. Daha önce sapkınlık potansiyelinin insan zihninin karmaşıklığında gizli olduğunu savunmuştum. Kötülüğe veya iyiliğe olan meylimiz insan doğasının en temel ikilemidir. Bu anlayış insan davranışlarındaki kibri ve daha birçok bulmacayı tüm karmaşası ve zenginliğiyle bize resmeder.

Gruba uyum ve yetkeye itaat gücünün bireysel girişimi nasıl yönetip saptırabileceğini ele aldık. Şimdi de bireydışlaşma, insandışlaştırma ve seyirci kayıtsızlığı, yani "eylemsizliğin kötülüğü" alanındaki araştırmalardan bahsedeceğiz. Bu alandaki bilgiler sıradan, iyi insanların –ve hatta siz merhametli okurların bile– zaman zaman başkalarına kötü şeyler ve hatta genel ahlak anlayışını yerle bir edebilecek türden kötülükler yapabileceğini anlamamızı sağlayacak temel yapıyı bize sunacak.

BİREYDİŞİLAŞMA: KİMLİKSİZLİK VE YIKICILIK

William Golding'ın *Sineklerin Tanrısı*, birinin dış görünüşündeki basit bir değişikliğin gözlemlenebilir davranışta ne kadar büyük değişikliklere yola açabileceğini sorguluyor. Koro mensubu iyi İngiliz çocukları yüzlerini boyadıklarında katil ruhlu küçük canavarlara dönüşebiliyor. Çorak bir adada yiyecek hiçbir şey kalmadığında Jack Merridew'ın başı çektiği bir grup çocuk bir domuzu öldürmeye çalışıp Hristiyan düşüncesine karşı geldiği için işi tamamlayamıyorlar. Ardından Jack suratını boyalı bir maskeyle örtmeye karar veriyor ve bunu yaptığında sudaki yansımaya bakarken korkunç bir dönüşüme şahit oluyor:

Jack hayret içinde, kendine değil, görende dehşet uyandıran bir yabancıya bakıyordu. Heyecanlı heyecanlı gülerек suyu döktü, ayağa fırladı. Havuzun kenarında duran gürbüz bedeninin üstüne, öteki çocukların gözlerini çeken, onları dehşet içinde bırakan bir maske konulmuştu. Dans etmeye başlayan Jack'in gülüşü kana susamış bir hırlamaya dönüştü. Zıplaya zıplaya Bill'e doğru gitti. Sanki başlı başına bir benliği vardı bu maskenin ve bunun arkasında saklanan Jack utanma duygusundan da kendi benliğinden de kurtulmuştu.

Jack'in çetesindeki diğer çocuklar da onun gibi boyalı maskelerle yüzlerini örttüklerinde artık "domuzu öldürmeye, gırtlaklarını kesmeye, kanunu akıtmaya" hazırlardı.³ Kendilerine tamamen yabancı olan, bu başka bir yarattığı öldürme işi tamamlandığında hem hayvanları hem de insan düşmanlarını, isim vermek gerekirse "Domuzcuk" lakaplı entel çocuğu öldürmekten zevk aldıklarını fark etmişlerdi. Güçlü olan kuralı belirlemiş ve çete, iyi kalpli liderleri Ralph'ın peşine düştüğünde ipler kopmuştu.

Dış görünüşün değiştirilerek davranışsal süreçlerin derinden zehirlenebileceğine yönelik psikolojik geçerliği olan bir kanıt var mı? Kimliksizleşme ve antisosyal davranış üzerine yeni bir araştırma alanının yeşermesine yardımcı olan bir dizi araştırmadan örnekler vererek bu soruyu yanıtlamaya çalışacağım.⁴

Kimliksizleşen Kadınların Sarsıcı Davranışları

Bu ilk deneydeki temel prosedür, inandırıcı bir hikâye dahilinde üniversiteye giden kadın öğrencilerin başka kadınlara elektrik şokları verdiklerine inanmalarına dayanıyor. Kadın öğrencilere, tek yönlü aynanın ardında gördükleri iki kadından birine şok uygulamaları için birçok fırsat veriliyor. Gönüllü öğrencilerden yarısı kimliksizlik veya birey dışılaşma, diğer yarısı da kimliklerinin görünür kılındığı, bireyleşme koşuluna seçkisiz olarak atanıyor. Aynı ayrı test edilen on birey dışılaşma grubunun her birindeki dört katılımcı, yüzlerini kapatan başlıklar ve üzerinde isimleri yerine birden dörde kadar numaraların yer aldığı, bedenlerine göre büyük laboratuvar gömlekleri giyiyorlar. Deneyci onlara bireyler gibi değil kimliksiz bir grup gibi davranıyor. Kendilerine bu prosedürün sözel olmayan davranışlarını örtmek, böylece tepkilerinden kim olduklarının anlaşılmasında için uygulandığı söyleniyor. Bunun zıddına, karşılaştırma grubundaki katılımcılara üzerinde isimlerinin yazılı olduğu laboratuvar gömlekleri verilmişti ve böylece kendilerini birey olarak görebilmeleri sağlanmıştı. Fakat bunun dışında prosedürün geri kalanı birey dışılaştırılan gruptakilerinkiyle tamamen aynıydı. Hem birey dışılaştırılan grup hem de karşılaştırma grubu dörder kadınlık gruplardan oluşuyordu ve her ikisinden de yirmilik deneyler boyunca iki kadın "kurban"a tekrar tekrar şok uygulamaları isteniyordu.

Katılımcılara anlatılan hikâyeye göre hedef rolünde olan kadınlar stres altında yaratıcılıkla ilgili bir deneyin katılımcılarıydı. Katılımcılarımızın görevi, aynanın arkasındaki diğer odada ben deneyci olarak yaratıcılık testini yaparken hedef kadınlara acı veren elektrik şokları uygulamalarıydı.

Milgram paradigmasının aksine onlara bu can acıtan şokları vermeleri için doğrudan bir yetke baskısı uygulanmıyordu çünkü bu şok verme süreçleri sırasında onlarla hiç temas geçmiyordum. Öğrenciler gözlem penceresinden beni diğer iki kadına sözüm ona yaratıcılık testi yaparken izleyebiliyorlardı. Buna ek olarak ortada gruba uyma baskısı da yoktu çünkü birbirine bi-

tişik kübiklerde olduklarından birbirleriyle de etkileşimde bulunmuyorlardı. Son olarak üzerlerinde çalışmanın temel ilkesini bozmamak adma bu görevi yapmaları gerektiğine dair bile bir baskı yoktu. Gruplardaki dört kadından biri şok uyguladığında hedefteki kadın canı acımış rolü yapıyor, böylece onun yaratıcılığını etkileyecek gerekli stres faktörü yaratılmış oluyordu. Yani, şok vermemek itaatsizlik ya da başkaldırı anlamına gelmiyordu; kadın katılımcılarımız aktif şok uygulayıcıları olmak yerine grup arkadaşlarının uyguladığı şoklar karşısında pasif gözlemci konumunda kalabiliyordu.

İlgilendiğimiz davranış şokların ne kadar süreyle uygulandığı, yani “şok hazır” sinyali yandıktan sonra kadın öğrencilerimizin ne kadar süre boyunca şok butonuna basmaya devam ettikleriydi. Karar verdikleri şey şok butonuna basıp basmamak değil, kurbanlara şok verirken butondan ellerini ne kadar sürede çektikleri ya da buna ne kadar süre devam ettikleriydi. Tabii ki yönergeleri takip etmemeyi ve hatta şok butonuna basmamayı bile tercih edebilirlerdi (ve hiçbiri bunu tercih etmedi).

Video kaydına alman mülakatlarda işbirlikçi kadınlardan biri çok iyi, tatlı diğeriye “pislik” bir tip gibi canlandırılmıştı. Bunun amacı “stres yaratıcılar”ın aklında yaratıcılık testine girecek kadınlara yönelik birbirinden farklı tutumlar oluşturmaktı. Aslında ikisi de araştırma işbirlikçilerimizdi ve şok ışığı yandığında acı çeker rolü yapmaları, diğer odadaki öğrencilerin inanacağı bir performans sergilemeleri için eğitilmişlerdi.

Deney başlamadan önce çalışmadaki öğrencilerin her birine 75'er voltluk şoklar verilmiş, böylece bu şokların acıtacağını anlamaları sağlanmıştı. Aslında deney boyunca verilen şoklar gerçek değildi. Yirmi deneme turunun her birinde kadınlar, kendi eylemlerinden acı çektikleri bariz olan kadına şok verip veremeyeceklerine ve şok vereceklerse ne kadar süreliğine vereceklerine karar vermek durumundaydılar. İlk kadın hedefin yirmi denemesi bitip odadan ayrıldıktan sonra ikinci kadın hedef yirmili deneme testine başlıyordu. Deney ve kontrol gruplarındaki her katılımcı birbirinden ayrı bulundukları kübiklerde test edildik-

lerinden grup arkadaşları onları doğrudan etkilemiyordu. Yine de en başta kayıtları dinlerken birlikte olduklarından bir grup anlayışı oluşuyordu. Bu noktada şunu hatırlatmakta fayda var: Kimliksiz-tanımlanabilir manipülasyonu dışında deney ve kontrol grupları için uygulanan prosedürler tamamen aynıydı.

Sonuçlar barizdi. Birey dışılaştırılan gruplardaki kadınlar kontrol gruplarındaki kadınlara kıyasla yaratıcılık deneyine giren hedef kadınlara iki kat daha fazla şok uygulamışlardı. Dahası, kimliksiz gruplarda olan kadınlar daha evvelden sevimli ve sevimsiz olarak tanımladıkları kadınların ikisine de eşit uzunlukta şok uygulamışlardı. Önceden hedef kadınlardan birini sevimli olarak tanımlamaları şok butonundan parmaklarını erken çekmelerini sağlamamıştı. Aynı zamanda yirmi deneme testinin her birinde de iki hedef kadına da şok uygulamışlardı; kurbanları gözleri önünde acı çekip kıvrılırken onlar şok butonundan parmaklarını çekmemişlerdi. Buna karşın bireyleşen gruplardaki kadınlar sevimli ve sevimsiz hedef kadımlar arasında ayırım yapmış ve sevimli buldukları kadına daha kısa şok vermişlerdi.

Kimliksizleşen kadınların hedef kadınları daha önceden sevimli veya sevimsiz bulduklarını önemsememeleri birey dışılaştırma sürecindeyken, psikolojik süreçlerinde büyük bir değişiklik olduğuna işaret ediyordu. Tekrarlanma şansı olan bu şokların ve acı veren sonuçlarının gitgide uzaması deneyimledikleri duygusal uyarımın büyüyerek artan etkisini gözler önüne seriyordu. Bu aşırı hareket kendi kendini ödüllendirir hale geliyor, her bir tepki kendinden bir sonraki tepkiyi daha güçlü ve daha kontrolsüz hale getiriyordu. Deneyimsel anlamda bu, sadistçe başkalarına zarar verme isteğinden değil, belirli bir anda kişinin başkaları üzerinde egemenlik ve kontrol kurma anlayışını harekete geçirmesinden kaynaklanıyor.

Bu temel paradigma, benzer sonuçlara ulaşan bir dizi laboratuvar ve alan çalışmasıyla birey dışılaştırma maskeleri, eşik altı gürültü kullanılarak Belçikalı askeri personel, okuma çağındaki çocuklar ve üniversite öğrencileriyle tekrarlandı. Benzer şok sü-

resi artışları, öğrencilerini eğitmekle görevli olan öğretmen şok vericilerde de gözlendi.⁵

Hatırlarsanız Stanford Hapishane Deneyi'ndeki gardiyanlarda birey dışılaştırmaya yarayan aynalı güneş gözlükleri ve askeri tip üniformalar vardı. Bu araştırma grubundan çok önemli bir sonuç çıkıyor: Kişileri kimliksiz hissettirecek ve başkalarının onların kim olduklarını bilemeyeceklerini sağlayacak herhangi bir şey ya da bir durum, bu kişilerin bireysel sorumluluk algısını azaltarak kötücül eylemlerde bulunmalarının önünü açabilir. Özellikle de ikinci bir etken dahil edildiğinde bu olasılık artıyor: Durum veya belirli bir aracı kimliksizleşen kişilerin başkalarına karşı antisosyal ya da şiddet içerikli davranışlarda bulunmalarına *müsaade* ediyorsa insanlar savaşa bile hazır hale gelebiliyorlar. Bunun yerine durumun kendisi kimliksizleşme üzerinden kişinin sadece kendi odaklı olma halini azaltır ve sosyal anlamda yapıcı davranışlara yönlendirirse o zaman insanlar birbirine iyi davranabilirler. Örneğin parti ortamlarında kimliksizlik daha fazla sosyalleşme sağlayabilir. Yani William Golding'ın kimliksizlik ve agresyon için söyledikleri psikolojik anlamda geçerli fakat durum tasvir ettiğinden daha karmaşık ve ilgi uyandırıcı.

Tabii ki benim bu kıyafetim yatkinliğimi değiştiriyor.

– William Shakespeare, *Kış Masalı*

Kimliksizleşme sadece maskeler takarak oluşturulmaz; aynı zamanda belirli durumlarda insanlara belirli şekillerde davranarak da yaratılabilir. Başkaları size özel bir birey değil de sadece Sistem tarafından işlenen birbirinden farksız “diğer”leri gibi davrandığında ya da varlığınız önemsenmediğinde kendinizi kimliksiz hissedersiniz. Bireysel tanımlanabilirlik algısının eksikliği antisosyal davranışı da tetikleyebilir. Bir araştırmacı, üniversiteli araştırma katılımcılarına insancıl davranırsa ne olur, “laboratuvar fareleri” gibi davranırsa ne olur? Bilin bakalım hangi gruptaki öğrenciler o arkasını döndüğünde canına okur? Daha sonrasında bu öğrenciler araştırmacının ofisinde yalnız başlarına

beklerken koca bir kavanozdan kalem ve bozuk para çalma fırsatı bulduklarında ne olmuş olabilir? Kimliksizleşme grubunda olanlar insanca davranılan gruptaki öğrencilere kıyasla çok daha fazla çaldılar.⁶ Kibarlığın ödülü sandığımızdan büyük olabilir.

Okul Çocuklarında Cadılar Bayramı Saldırganlığı

Çocukların kostümler giyip ödül kazanmak için öğretmenlerinin saldırgan oyunlar oynamalarına izin verdiği sıra dışı bir Cadılar Bayramı partisinde ne olur? Kimliksizlik ve saldırgan hareketlerde bulunma fırsatı çocukların zamanla daha saldırgan hareket etmelerine yol açar mı?

Ortaokul çocukları öğretmenlerinin verdiği özel, deneysel bir Cadılar Bayramı partisine katıldılar. Bu parti bir sosyal psikolog olan Scott Fraser'm yönetimindeydi.⁷ Oynanabilecek bir sürü oyun vardı ve çocuklar kazandıkları her oyundan ödül alacaklardı. Kazandıkları bu ödülleriyle partinin sonunda hediyeler alabileceklerdi. Ne kadar ödül kazanırlarsa alabilecekleri oyuncaklar o kadar güzelleşiyordu; böylece mümkün olduğunca fazla ödül kazanma motivasyonu yüksek tutulmuştu.

Sunulan oyunlardan yarısı saldırgan özellikler barındırmayan diğer yarsıysa amaca erişmek için iki çocuğun birbiriyle kıyasıya mücadele ettiği tarzda oyunlardı. Örneğin, saldırgan olmayan oyunlardan birinde öğrenciler mümkün olduğunca hızlıca çubuğun içindeki topu üfleme çalışıyorlar, saldırgan oyunlardan birindeyse iki çocuk çubuğun içindeki topu ilk çıkaran olmak için yarışıyorlardı. Genel olarak gözlemlenen saldırganlık oyunları sırasmda çocukların birbirlerini itip kakmalarıydı. Yani çok uç noktada bir saldırganlık değildi fakat çocuklar arasmda fiziksel karşılaşmanın ilk etabını oluştuyordu.

Deneysel desene göre sadece bir grup vardı; her çocuk kendi kontrol koşulunu da oluştuyordu. Bu prosedür A-B-A formatı olarak bilinir ve taban ölçümü öncesi, değişiklik uygulaması, taban ölçümü sonrası olarak ifade edilir. Çocuklar önce kostümleri üzerlerinde değilken (A), ardından kostümleriyle ve son olarak da yine kostümsüzken oyunlar oynamıştı. En başta oyunlar oy-

nanırken öğretmen kostümlerin yolda olduğunu fakat kostümler gelene kadar onların oyun oynayabileceklerini söylemişti. Ardından kostümler geldiğinde her biri ayrı odada üzerlerini değiştirmiş, böylece hiçbirinin birbirini tanımaması sağlanmıştı. Kostümleri giydikten sonra yine oyun oynamışlardı. Üçüncü kısımda kostümler çıkarılmış (başka bir partideki çocukların giymesi için gönderilmeleri gerektiği söylenmiş) ve oyuna ilk aşamadaki gibi kostümsüz devam edilmişti. Her bir aşama yaklaşık birer saat sürmüştü.

Elde edilen veri kimliksizliğin şaşkınlık uyandıran gücünü ortaya koyuyordu. Bu genç okul çocukları arasındaki saldırganlık kostümleri giyer giymez anlamlı derecede artmıştı. Çocukların saldırgan oyunlar oynayarak geçirdikleri zaman yüzdesi ilk taban seviyesindeki ölçüme kıyasla iki kattan daha fazla artmıştı; A kısmında %42 oranında saldırgan oyun oynanmışken B kısmında bu oran %86'ya fırlamıştı. İkinci sonuç da bir o kadar dikkat çekiciydi. Saldırganlığın olumsuz bir yan etkisi vardı. Bir çocuğun oynadığı saldırgan oyun yüzdesi arttıkça o kısım boyunca kazandığı ödüller azalıyordu. Yani saldırgan olmak çocuklara ödül kaybettirmişti. Saldırgan oyunlarda oynamak saldırgan olmayan oyunlarda oynamaktan daha fazla zaman almış ve her iki rakipten sadece biri kazanabilmişti; saldırgan olmanın sonucunda değerli hediyelere erişme şansı azalmıştı. Fakat çocuklar kostümlü ve kimliksiz haldeyken bunun pek bir önemi olmamıştı. En az ödül sayısı kimliksizleşmenin olduğu, saldırganlığın arttığı B kısmında elde edilmişti; A kısmında 58 ödül alınmışken bu sayı B kısmında 31'e düşmüştü.

Üçüncü önemli bulgu da B kısmında yükselen saldırganlık seviyesinin ikinci A kısmında devam etmemiş olmasıydı. İkinci A kısmındaki saldırganlık seviyesi ilk A kısmındaki saldırganlık seviyesiyle benzerdi. Saldırgan davranışların oranı %36'ya düşmüş ve kazanılan ödül sayısı 79'a yükselmişti. Sonuç olarak kimliksizleşmeyle gelen davranış değişikliği kişisel, içsel bir değişime değil sadece dışsal tepkisel değişime yol açmıştı. Durum değiştiğinde davranış yeniden değişebiliyordu. Kullanılmış

olan bu A-B-A deseni aynı zamanda algılanan kimliksizleşmenin belirli zaman aralıklarında davranışı ciddi oranda değiştirmeye yeterli bir etken olduğunu da ortaya koyuyor. Fiziksel saldırganlık çocuğun hediye almasını sağlayacak ödülleri kazanma şansını düşürmüş olsa bile kimliksizleşme saldırganlığı artırmıştı. Saldırganlık kendi başına bir ödül haline gelmişti. Daha uzak hedefler o anın “eğlence ve oyunları”na yerini bırakmıştı. Buna benzer bir dinamiği Ebu Gureyb istismarlarının bir kısmında da göreceğiz.

İlintili bir başka alan çalışmasında da Cadılar Bayramı’nda mahallelerdeki evleri kostümleriyle gezen ve şeker isteyen çocuklar kimliksizleştiklerinde, tanınabilir oldukları duruma kıyasla şeker çalmaya daha fazla yeltendikleri bulunmuştu. Araştırmacıların arkadaşları kapılarının önlerine şeker ve bozuk para olan ve her birinin üzerinde “sadece bir tane alın” yazan kavanozlar bırakmışlardı. Kavanozlardan birden fazla şeker veya bozuk para almak ihlale giriyor ve çalmak olarak değerlendiriliyordu. Çocuklardan bazıları kapılara yalnız giderken bir kısmıysa gruplar halinde gidiyordu. Kimliksizleşme koşulunda ev sahibi çocukların kesinlikle kim olduklarını söylememelerini istiyordu. Kimlikleri kostümleriyle gizlenen bu gruplardaki çocukların çoğunluğu (tıpkı kendilerine laboratuvar faresi gibi davranılmış olan üniversite öğrencilerinin yaptıkları gibi) şeker ve para çalmıştı. Buna karşın kimliksizleşmenin olmadığı gruplarda ev sahibi önce çocukların isimlerini soruyordu ve çocuklar şeker ya da para çalmıyorlardı.⁸

Bu doğal durumda gözlemlenen 700’den fazla çocuktan elde edilen sonuca göre ihlallerin büyük bir çoğunluğu (%57) kimliksizleşen grupta bulunmuş ve çok az bir kısmı (%21) kimliksizleşmeyen veya yalnız giden çocuklarda gözlemlenmişti. Kimliksizleşmeyen çocuklar yalnız gittiklerinde (%8) grup halinde gittiklerinden (%21) çok daha az ihlal yapmışlardı. Yalnız ve tanınabilir olduklarında bile kolay para ve lezzetli şeker bazı çocukların dayanamadığı ölçüde cezbedici rol oynamıştı. Fakat tam kimliksizlik boyutunu ekleyince bu bireysel meyil birçok ço-

cuk için bir tutkuya dönüşmüş ve alabildikleri kadar çok şeker ve para almışlardı.

Kültürel Miras: Savaşçılar Savaşta Öldürsün, Evde Öldürmesin!

Laboratuvarı ve çocukların partilerde oynadıkları oyunları bir kenara bırakıp gerçek dünyaya geri dönelim. Gerçek dünyada kimliksizleşmenin ölüm kalım meselesine dönüşmesi sadece bir an meselesidir. Gelin birlikte toplumların genç adamlarını savaşa nasıl gönderdiklerine bir göz atalım. Toplumların bir kısmı genç adamların görünüşünü değiştirmeksizin, diğer bir kısmıysa yüzlerini, bedenlerini boyayıp maskeler takarak, yani (*Sineklerin Tanrısı*'nda olduğu gibi) ayinlerle onların kimliklerini örterek savaşa gönderir. Peki, dış görünüşteki değişiklik düşmanlara davranışta anlamlı bir değişikliğe yol açar mı?

Kültürel antropolog R. J. Watson⁹ bireydışılaştırmaya yönelik ilk çalışmalarını okuduktan sonra bu soru üzerine eğildi. Kullandığı veri kaynağı dünya çapındaki kültürler hakkında bilginin antropologların, misyonerlerin, psikologların ve diğerlerinin yazdığı raporlar formatında kaydedildiği İnsan İlişkileri Alan Dosyaları'ydı. Watson konuyla ilgili olarak eriştiği toplumlara ait kayıtlardan iki grup veri edinmişti: savaşa gitmeden evvel savaşçıların görünüşlerini değiştirdikleri veya değiştirmedikleri ve netice ölçümlerinin en önemlisi olan tam anlamıyla ölümcül bir bağıl değişken, yani savaşçıların kurbanlarının ne kadarına işkence ettikleri, acı çektirdikleri ve öldürdükleri.

Sonuçlar, kimliksizleşmenin (normalde yasak fakat koşullar altında izin verilen) yıkıcı davranışı artırdığına yönelik öngörüyü çarpıcı bir şekilde doğrular nitelikteydi. Savaş kurumsal olarak karşı tarafın insanlarını öldürme veya yaralama izni tanır. Watson'ın bulgularına göre bu iki veri grubuna sahip olan yirmi iç toplumdan on beşi savaşa giderken görünüşlerini değiştiriyordu. Bunlar aynı zamanda en yıkıcı olan topluluklardı; %80'i düşmanlarına vahşet yaşatmıştı. Buna karşın, savaşa giderken görünüşlerini değiştirmeyen sekiz toplumdan yedisi bu çeşit

yıkıcı davranışlarda bulunmamıştı. Bu veriyi bir de şöyle ele alabiliriz: Savaş kurbanlarının öldürüldüğü ve işkence gördüğü zamanların %90'ında bunları yapanlar görünüşlerini değiştirmiş ve kendilerini birey dışılaştırmışlardı.

Kültürel miraslar, gündelik hayatlarında saldırgan olmayan genç adamların emirle öldürmeye hazır savaşçılara dönüştürülmesindeki temel unsurun öncelikle görünüşlerini değiştirmek olduğunu buyurur. Savaşların çoğu yaşlı adamların, genç adamları kendileri gibi başka genç adamlara zarar vermek ve onları öldürmek için ikna etmeleriyle ilgilidir. Genç adamlar için askeri üniformalar giyerek veya yüzlerine boyalar sürüp maskeler takarak görünüşlerini değiştirdiklerinde bunu yapmak daha kolaydır. Yani onlara kimliksizlik sunulduğunda genelde sahip oldukları dışarıya yönelik şefkat ve başkalarına yönelik ilgi yok olur. Kültür, savaş kazanıldığında savaşçıların yeniden barış zamanındaki hallerine dönmelerini buyurur. Bunun için de üniformalar, maskeler çıkarılır, yüzlerdeki boyalar silinir ve barışçıl vatandaşlığa geri dönülür. Bir anlamda hepsi de Fraser'ın Cadılar Bayramı deneyindeki gibi A-B-A paradigmasının karanlık kültürel ritüelini canlandırırlar. Tanınabilir olduklarında barışçıl, kimliksizleştiklerinde katil ve yeniden tanınabilir olduklarında yine barışçıl oluverirler.

Bazı çevreler içinde yaşayan veya davranışlar sergileyen kişilere, fiziksel görünüşlerini değiştirmeksizin geçici kimliksizlik algısı sunar. Şehir vandalizmini kolaylaştırmada yer kimliksizliğinin etkisini kanıtlamak için araştırma ekibim basit bir alan çalışması yaptı. 1. Bölüm'de New York, Bronx'daki New York Üniversitesi kampüsünün yakınına ve Kaliforniya, Palo Alto'daki Stanford Üniversitesi kampüsünün yakınına terk edilmiş araçlar bıraktığımızdan bahsetmiştim. Bariz bir şekilde terk edildiği belli olan (plakaları sökülmiş, kaputları açılmış) araçlara yönelik vandalizm hareketlerini fotoğrafladık ve videoya çektik. Bronx ortamındaki kimliksizleşmede yirmi dört saat boyunca sokaktaki veya arabalarındaki onlarca insan durup arabayı yağmalamıştı. Bunların birçoğu iyi giyimli insanlardı ve araçta buldukları de-

ğerli şeyleri almış veya sadece araca zarar vermişlerdi. Buna karşın Palo Alto'da bir haftayı aşkın bir süre boyunca terk edilmiş arabaya yönelik hiçbir yağmalama gözlenmemiştir. Bu araştırma, şehir suçlarına yönelik ortaya konulan "Kırık Cam Kuramı"nı destekleyen tek ampirik çalışma oldu. Toplumun bazı üyelerinin kendilerini kimliksiz hissetmesine, egemen topluluğun onların kim olduklarını bilmemesine, kimsenin onların bireyselliklerini ve dolayısıyla insanlıklarını tanımamasına inanmasında çevresel şartların da katkısı vardı. Bu koşullar altında bizler de bu kişilerin potansiyel vandallara veya katillere dönüşmelerine katkıda bulunuyoruz demektir. Bu araştırma ve Kırık Cam Kuramı hakkında daha detaylı bilgiye ulaşmak için *Lucifer Effect* web sitesini ziyaret edebilirsiniz.

Bireydeşlaşma Doğamızı Apolloncudan Dionysosçuya Dönüştürür

İnsanların "iyi" yanının Apollon'un akılcılık, düzen, ahenk ve bilgeliği, "kötü" yanının ise Dionysos'un kaos, dağınıklık ve zevk düşkünlüğü olduğunu varsayalım. Temel olarak Apolloncu özellik arzusunun sınırlanması ve bastırılmasıdır ve bunun zıddında Dionysosçu sınırsız rahatlık ve şehvet bulunur. İnsanlar, sosyal anlamda istenir ve bireysel olarak kabul edilebilir davranışları yöneten bilişsel kontrollerin yok edildiği, askıya alındığı veya çarpıtıldığı durumlarda kötücülleşebilirler. Bilişsel kontrollerin askıya alınmasının birçok sonucu vardır. Bilişsel kontrollerle beraber vicdan, öz farkındalık, kişisel sorumluluk algısı, zorunluluk, sadakat, güvenilirlik, ahlak, suçluluk, utanç, korku ve kişinin kendi davranışlarının sonucunu kâr-zarar analizi yaparak öngörmesi de askıya alınır.

Bu dönüşümü tamamlamak için iki genel strateji şunlardır:

- a) Eyleme geçecek olan kişinin sosyal sorumluluk algısını ortaya çıkaracak belirtileri azaltmak (böylece kimse o kişinin kim olduğunu bilmeyecek ve önemsemeyecektir).
- b) Eyleme geçecek kişinin özdeğerlendirmeye yönelik endişelerini azaltmak.

Bu stratejilerden ilki sosyal değerlendirme, sosyal onay endişesini kişiyi kimliksiz hissettirerek yapar; biz buna bireydışışlaşma süreci diyoruz. Bu strateji kimliksizlik sinyali veren ve kişisel sorumluluğu azaltan ortamlarda etkilidir. İkinci strateji, özdenetim ve tutarlılık denetimini kişinin farkındalık hallerini değiştiren taktikler kullanarak durdurur. Bu da alkol veya uyuşturucu kullanarak, güçlü duygular uyandırılarak, aşırı yoğun eylemler gerçekleştirilerek, geçmiş ya da geleceğe yönelik hiçbir ilginin olmadığı genişletilmiş bir şimdiki zaman yönelimine dahil olunarak ve sorumluluğu kendine değil başkalarının üzerine atarak mümkündür.

Bireydışışlaşma, davranışın anlık durumsal taleplerin, biyolojik ve hormonal itkilerin kontrolüne geçtiği eşsiz bir psikolojik haldir. Düşünce yerini eyleme bırakır, doyumunu erteleme yerini anlık zevk arayışı alır ve akılla sınırlanan kararlar akılsızca verilen anlık duygusal tepkilerle yer değiştirir. Uyarılma hali bireydışışlaşmanın hem öncülü hem de sonucudur. Etkileri tipik yanıt alışkanlıklarının ve karakter özelliklerinin sıfırlandığı yeni veya yapılandırılmamış durumlarda daha da artar. Kişinin sosyal modellere ve durumsal uyaranlara zafiyeti fazlalaşır; bu yüzden de savaşmak da sevişmek kadar kolay hale gelir, her şey durumun ne talep ettiğine veya uyandırdığına bağlıdır. En uç halinde doğru ve yanlış arasında bir ayrım kalmaz, yasadışı eylemler için hiçbir suçluluk düşüncesi ya da ahlak dışı hareketler için hiçbir cehennem yoktur.¹⁰ İç yularlar serbest bırakıldığında davranış tamamen dışsal durumların kontrolü altındadır; dış içe egemendir. Mümkün ve mevcut olan, gerçek ve hakkaniyetli olana egemendir. Böylece bireylerin ve grupların ahlak pusulası kutbunu kaybeder.

Apolloncudan Dionysosçu düşünce tarzına geçiş ani ve beklenmedik olabilir ve iyi insanlar eylemlerinin gelecek sonuçlarını düşünmeksizin genleşen şimdiki zamanda anlık olarak yaşadıklarında kötü şeyler yapabilirler. Vahşet ve libidinal itkiler üzerinde normalde bulunan kısıtlamalar bireydışışlaşmanın aşırı uçlarında eriyip gider. Beyinde adeta bir kısa devre olur; frontal korteksteki

planlama ve karar verme işlevleri devre dışı kalırken beynin limbik sistemindeki daha ilkel kısımları, özellikle de amigdaladaki duygu ve saldırganlık kısımları kontrolü ele geçirir.

Tövbe Salısı (Mardi Gras) Etkisi: Ekstazi Gibi Toplu Bireydışlaşma

Eski Yunan'da Dionysos tanrılar arasında eşsizdi. Geleneksel varsayımlara ve yaşam tarzlarına meydan okuyan yeni bir gerçeklik seviyesi yarattığı düşünülürdü. Hem insan ruhunun akılcı söyleme ve düzenli planlamaya sonsuz esaretini özgürlüğe kavuşturan bir gücü hem de tamamen yıkıcı bir gücü temsil ederdi. Dionysos, sınırsız şevkin ve sosyal kontroller olmaksızın kişisel zevkin ta kendisiydi. Dionysos sarhoşluğun, deliliğin, cinsel sapkınlığın ve şevk savaşının tanrısıydı. Dionysos'un egemenliği, özfarkındalığın ve akılcılığın kaybını, düzlemsel zamanın durmasını ve benliğin kendini, davranış kuralları ve toplumsal sorumluluğu çöpe atan insan doğasındaki itkilere bırakışını içeren tüm oluş hallerini kapsardı.

Tövbe Salısı (Mardi Gras) artık Roma Katolik Kilisesi tarafından Büyük Perhiz'den bir gün evvelki salı günü olduğu kabul edilen Hıristiyanlık öncesi dönemden kalma bir pagan seremonisidir. Bu kutsal gün, kırk altı gün süren Hıristiyan Büyük Perhizinin başlangıcını temsil eder. Tövbe Salısı kutlamaları üç kralın yeni doğan İsa bebeği ziyaret ettikleri Epifan'ın Yirminci Gece Ziyafeti'nde başlar.

Uygulamaya bakıldığında Tövbe Salısı sırasında zevk arayışının aşırılığı, anı yaşama, "şarap, kadın ve şarkılar" kutlanır. Kutlamalara katılanlar toplu gösteriler yapıp dokunsal doğalarını ortaya çıkarırken sorumluluk ve zorundalıklar unutulur. Bu, davranışı daimi kısıtlamalarından ve akıl temelli eylemlerden kurtaran bir içki âleimidir. Fakat bilinçaltında bu kutlamanın geçici olduğuna ve kısa süre sonra Perhizle beraber kişisel zevklerin normalden de fazla kısıtlanacağına yönelik daima bir farkındalık vardır. Tövbe Salısı Etkisi geleneksel bilişsel ve ahlaki kısıtlamaları bırakıp bir grup kafası güzel insanın sonraki be-

deller ve tehlikeler hakkında düşünmeksizin kendilerini kaptırdığı eğlenceye belirli bir süreliğine katılmayı içerir. Kısaca, grup davranışlarında bireydışışlaşmadır.

İNSANDIŞIŞLAŞTIRMA VE AHLAKİ ÇÖZÜLME

İnsandışışlaşırma, bizim “insanın insana ettiğini kimse etmez” sözünü anlayabilmemizi sağlayan temel yapıdır. İnsandışışlaşırma, bazı insanlar başka insanları insan olmanın ahlaki zincirinden dışladıkları her an ortaya çıkar. Bu psikolojik sürecin nesneleri, insandışışlaşırıcılarının gözünde insanlık statülerini kaybederler. İnsandışışlaşırıcı araçlar bazı kişileri veya grupları insanlık çemberinin dışına iterek normalde kardeşlerine yönelik gerçekleştirecekleri akıl yönelimli eylemleri yöneten ahlaki askıya almış olurlar.

İnsandışışlaşırma önyargının, ırkçılığın ve ayrımcılığın temel sürecini oluşturur. İnsandışışlaşırma bir grup insana “şışirilmiş kimlikler” verirken diğerlerini karalar. Sosyolog Erving Goffman’ın¹¹ engelli bireylerin sosyal saygınlıklarını yitirdikleri süreci betimlemesi bunun iyi bir örneğidir. Başkalarının gözünde tüm insanlıklarını yitirip kusurlu olarak değerdendirilirler.

Bu koşullar altında normal, ahlaki açıdan düzgün ve hatta idealist insanların yıkıcı vahşet hareketlerinde bulunması olasıdır. Başka kişilerin insani özelliklerine tepkisiz kalmak otomatik olarak insandışış eylemleri kolaylaştırır. Böylece “başkalarına kendine davranılmasını istediğın gibi davran” altın kuralı ortadan kalkar. İnsandışışlaşırılmış “nesneler”e kaba davranmak, onların taleplerini ve ihtiyaçlarını görmezden gelmek, amaçlar uğruna onları kullanmak ve hatta çok rahatsızlık veriyorlarsa onları ortadan kaldırmak kolaylaşır.¹²

Japon generallerden biri İkinci Dünya Savaşı öncesi Japonya’nın Çin’i işğali sırasında askerlerinin Çinli sivilleri katledden hiçbir zorluk yaşamadıklarını “çünkü onları, insan gibi değıl şey gibi” gördüklerini ifade etmiştir. 1937’deki Nanking Tecavüzü sırasında da durum kuşkusuz böyledir. 1. Bölüm’de Tutsile-

rin, onlara tecavüz girişimlerinin büyük bir çoğunluğunu yöneten kadın tarafından nasıl tasvir edildiklerini hatırlayalım; onlar böceklerden, çekirgelerden başka bir şey değillerdi bu kadının gözünde. Benzer şekilde Naziler de Yahudilere yönelik soykırımlarına başlamadan önce propaganda filmleri ve posterlerle bu insanların nasıl da hayvan zincirinin alt kesiminde yer alan kemirgen fareler olduklarına yönelik ulusal bir algı yaratmışlardı. Birleşik Devletler'deki beyaz çoğunluklu şehirlerde siyahi insanlara yönelik linçlerin de insanlığa karşı işlenmiş suçlar olarak kabul edilmemesinin sebebi de onların "zenci" olarak etiketlenmeleriydi.¹³

Yüzlerce masum Vietnamlı sivilin Amerikan askerleri tarafından katledildiği My Lai katliamının ardında da askerlerin o çok farklı görünen Asyalı insanları insandışı bir şekilde "balçık" diye adlandırmaları yatıyordu.¹⁴ O günün "balçıkları" yerini bugün Irak savaşında "hacılara" ve "havlu kafalara" bıraktı; artık başka askerler bu tuhaf görünüşlü vatandaşları ve askerleri hor görüyor. İğrenç bir savaş olarak değerlendirdiği bu savaşa geri dönmeyi reddeden Çavuş Mejia konuyla ilgili şöyle diyor: "Onların insan oldukları gerçeğini kafanda susturup onları sadece düşman olarak görmeye çalışıyorsun. Biliyor musun, onlara 'hacı' diyorlar. Onlara kötü davranmak ve onları öldürmek için işini ne kolaylaştırıyorsa onu yapıyorsun."¹⁵

Bu ve benzeri etiketler ve bu etiketlerle özdeşleştirilen imgerlerin çok güçlü teşvik edici etkileri olduğu önemli bir kontrollü laboratuvar deneyiyle de kanıtlandı (1. Bölüm'de bahsi geçen bu deneyi burada daha derinlemesine ele alacağım).

Deneyisel İnsandışılaştırma: Üniversite Öğrencileri Hayvanlaştırılırsa...

Stanford Üniversitesi'ndeki meslektaşım Albert Bandura ve öğrencileri başkalarına zarar vermeyi teşvik eden insandışılaştırma etiketlerinin gücüne yönelik başarılı bir deney deseni geliştirdi.¹⁶

Civar bölgelerde bulunan üniversitelerdeki birinci sınıf öğrencilerinden oluşan yetmiş iki erkek öğrenci üç kişilik "yönetici

grup"lara atandı; bu grupların görevi sözüm ona karar verme işlerinden sorumlu bir grup öğrenciye yanlış karar vermeleri durumunda ceza uygulamaktı. Tabii ki çalışmadaki gerçek katılımcılar yönetici rolündeki öğrencilerdi.

Her yirmi beşli pazarlık testinde yöneticiler karar vermekle sorumlu olan (ve yandaki odada olduğunu sandıkları) grubu sözüm ona ortak kararlar verirken dinlediler. Yöneticilere her testte kararm uygunluğunu değerlendirebilecekleri bilgi de verilmişti. Kötü bir karar çıktığında şok vererek cezalandırmak yöneticinin göreviydi. Yöneticiler 1'den 10'a kadar şiddeti değişebilen şoku verdiklerinde bu şoktan karardan sorumlu olan tüm grup alıyordu.

Yöneticilere projenin genellenebilirliğini artırmak için birçok farklı sosyoekonomik seviyeden katılımcılar olduğu fakat her grubun benzer sosyoekonomik seviyedeki katılımcılardan oluştuğu söylenmişti. Bunun sebebi kısa süre sonra ortaya çıkacak olumlu ve olumsuz etiketlerin tüm grubu kapsayabilmesiydi.

Araştırmacılar bu temel durumda iki özelliği manipüle etmişlerdi: "Kurbanlar" a verilen etiketler ve yöneticilerin verdikleri şoklardan kişisel olarak ne kadar sorumlu oldukları. Gönüllü katılımcılar üç etiketleme koşulundan birine rasgele atanmıştı; bu etiketler insandışılaştırılmış, insanlaştırılmış ve nötr etiketleriydi. Sorumluluk manipülasyonunda ise iki koşul vardı; bireyleştirilmiş ve dağıtılmış sorumluluk.

Öncelikle etiketlemenin nasıl getirildiğini ve bunun etkilerini ele alalım. Ardından da sorumluluk algısındaki farklılıkların etkisine bakalım. Çalışma ortamına alıştıktan sonra her katılımcı grubu araştırma asistanıyla deneyci arasında sözüm ona karar vericilerin doldurduğu anketlerle ilgili bazı konuşmalara interkom aracılığıyla kulak misafiri olduğunu düşünmüştü. Asistan her grubun kendilerini gruba alan kişinin fikrini kabul ettiğini belirtirken arada birkaç kelimeyle de gruplara yakıştırmalar yapıyordu. Asistan karar vericileri insandışılaştırma koşulunda "hayvan gibi, çürük elmalar" olarak, insanlaştırma koşulundaysa "vizyonlu, anlayışlı ve insani" olarak yaftalıyordu. Üçüncü, yani nötr koşulda karar vericiler hakkında hiçbir görüş belirtmiyordu.

Katılımcıların, şok uyguladıkları kurbanlarıyla asla iletişime geçmediklerini, bu yüzden de buna benzer değerlendirmeler yapamayacaklarını ve yapılan bu değerlendirmelerin gerçeklik payı hakkında fikir sahibi olamayacaklarını da bildirelim. Yapılan bu yaftalamalar haliyle ikinci ağızdan duyulan etiketlerdi. Peki bu etiketlerin üniversite öğrencilerinin sözüm ona yönettikleri (ve aslında var olmayan, sadece ses kayıtları duyulan) katılımcıları cezalandırmalarında bir etkisi olmuş muydu?

Aslma bakılırsa etiketler bu sözde katılımcıların üzerine yapılmış ve yönetici öğrencilerin karar vericileri cezalandırma derecelerinde büyük etkisi olmuştu. İnsandışılaştırma koşulunda olumsuz yafta yiyenlere en ağır şok verilmiş ve on deneme boyunca şokun dozu artmıştı. Her karar verici grubu için maksimum onluk skalada ortalama yedi derece şok verilmişti. "İyi" şekilde yaftalananlara en az şok verilmişti. Nötr gruba verilen şok oranı ise bu ikisinin arasındaydı.

Dahası, ilk deneme sırasında uygulanan şok şiddeti açısından deneysel gruplar arasında hiçbir fark yoktu; her üç grup da aynı şiddette şok uygulamıştı. Çalışma o zaman sonlandırılmış olsa sonuç yaftalamaların hiçbir etkisi olmadığı yönünde olurdu. Fakat birbirini takip eden her denemeyle beraber karar verme grubundakilerin hataları sözüm ona artıkça üç gruptaki şok şiddetleri birbirinden farklılaşmaya başlamıştı. Benim daha önceki çalışmamda bireydışlaştırılan kadın üniversite öğrencilerinin giderek artırdıkları şoklarla kıyaslanır seviyede "hayvanlar" olarak yaftalananları şoklayan gruptakiler şok şiddetini gittikçe artırmaya devam etmişlerdi. Zamanla, alıştırmayla veya deneyimle artan bu saldırgan yanıtlama kendi kendini ödüllendirme etkisinin başarılı bir örneği. Belki de işin zevki acı uyandırmaktan ziyade böyle bir egemenlik –başkalarına hak ettiklerini verme– durumunda kişinin algıladığı güçten ve kontrolden geliyor. Araştırmacılar bu çalışmayı sonlandırırken etiketlemenin, diğer bir deyişle yaftalamanın başka insanları insansı özelliklerinden mahrum bırakmaya yönelik kolaylaştırıcı etkisine dikkat çekiyorlar.

Bu çalışmanın iyi yanıysa aynı farazi etiketleme yetke sahibi tarafından olumlu yönde yapıldığında başkalarına daha fazla saygıyla davranılmasına yol açtığını kanıtlaması olmuştur (bkz. ikna dili s. 362). “İyi” algılananlar en az zarar görenlerdi. Şöyle de diyebiliriz: Cezalandırmacılığa karşı insanlaştırmamanın gücü, insandışılaştırma olgusunun kendisi kadar kuramsal ve sosyal anlama sahiptir. Bu noktada kelimelerin, etiketlerin, retorığın ve kalıpyargılaştırmış etiketlemenin iyiye ya da kötüye kullanılabilceğine dair bir çıkarım yapabiliriz. O zaman küçükken söyleyip durduğumuz “Sopalar ve taşlar kemiklerimi kırabilir fakat sözlerin beni asla incitemez” tekerlemesini şöyle değiştirelim: “... fakat kötü isimler beni öldürebilir ve iyi isimler beni rahatlatabilir”.

Son olarak uygulanmış olan şok seviyesindeki *sorumluluk* algısıyla ilgili ne söyleyebiliriz? Katılımcılar şok seviyesinin kendi gruplarının ortalama seviyesi olduğuna inandırıldıklarında, bireysel karardan kaynaklandığına inandırıldıklarından çok daha şiddetli şok uygulamışlardı. Daha önce gördüğümüz gibi, hangi şekilde olursa olsun, sorumluluk algısının dağılması başkalarına zarar vermeye yönelik kontrolü azaltıyor. Tahmin edilebileceği üzere en şiddetli şok seviyeleri ve ardından gelen zarar katılımcılar kendilerini bireysel olarak daha az sorumlu hissettiklerinde ve kurbanları insandışılaştırıldığında vermişlerdi.

Bandura’nın araştırma ekibi katılımcıların performanslarını nasıl gerekçelendirdiklerini değerlendirdiklerinde insandışılaştırmanın aklanmaya yönelik gerekçelendirmeleri artırdığını ve bunun sonucunda da cezalandırmaların arttığını bulmuşlardı. İnsanların başkalarına zarar verecek şekilde davranmaya karşı var olan alışıldık özdenetimlerinden nasıl kurtulduklarına yönelik bu bulgular Bandura’nın “ahlaki çözülme”ye yönelik kavramsal bir model geliştirmesinde büyük rol oynamıştır.

Ahlaki Çözülmenin Mekanizmaları

Bu model insanların çoğunun yetiştirilmeleri sırasında normal sosyalleşme süreçlerinden geçtiklerinden ahlaki ilkeler edindikleri varsayımıyla başlıyor. Aileleri ve sosyal toplulukları tara-

findan tanımlanan bu ilkeler toplum yanlısı davranışlar için bir rehber ve antisosyal davranışlara karşı bir asker görevi görüyor. Ebeveynler, öğretmenler ve diğer yetkiler tarafından dayatılmış bu dışsal ahlaki ilkeler zamanla içselleşerek kişisel tavır kuralları haline geliyor. İnsanlar tatmin edici ve bir özdeğer algısı yaratan düşünce ve davranışları üzerinde kişisel kontroller geliştirirler. İnsandışı şekillerde hareket etmeyi önleyip insani hareketleri desteklemek için kendilerini yargılamayı öğrenirler. Kişinin ahlaki ilkeleriyle ilgili özdenetim mekanizmaları kesin ve sabit değildir. Bunlar daha ziyade kabul edilebilir tavırlarda bulunmak için ahlaki özsansürün seçilimsel olarak etkinleştirilebildiği dinamik süreçler tarafından yönetilirler. Ya da kınanacak tavırlar ahlaki özsansürden soyutlanabilir. Bireyler ve gruplar belirli zaman ve durumlarda, belirli amaçlar uğruna sadece alışıldık ahlak işleyişlerini boşa alıp onlardan soyutlanarak ahlak ilkelerine yönelik anlayışlarını korumaya devam edebilirler. Bu tıpkı ahlak vitesini boşa alarak bir süre yayalara çarpma endişesi olmaksızın yolda sürmeye ve sonra daha yüksek bir vitesa geçerek ahlaki açıdan daha üst seviyede davranmaya devam etmek gibidir.

Bandura'nın modeli bir adım daha öteye gidip insanların davranışlarını düzenleyen özyargılamalardan seçilimsel olarak koparak zararlı davranışlarını ahlaki olarak kabul edilebilir davranışlarmış gibi göstermek için kullandıkları belirli psikolojik mekanizmaları ortaya çıkarıyor. Bandura, bu çok temel bir insani süreç olduğundan sadece politik, askeri ve terörizm şiddeti değil aynı zamanda "mülayim insanların kendi çıkarlarını destekleyen fakat başka insanlara olumsuz etkileri olan davranışları sıklıkla gerçekleştirdikleri gündelik durumları da"¹⁷ açıklamakta yardımcı olacağını savunuyor.

Aşağıdaki dört bilişsel mekanizmadan bir veya birkaçını etkinleştirdiğimizde her çeşit yıkıcı veya kötü tavrı ahlakımızdan soyutlamak hepimiz için olası hale gelir.

İlk olarak, zararlı davranışlarımızı onur duyulacak şeylermiş gibi yeniden tanımlayabiliriz. Şiddeti kutsallaştıran ahlaki ilkelere benimseyerek davranış için ahlaki gerekçelendirme yaratmak

bunu mümkün kılar. Haklı davranışımızı düşmanlarımızın kötücül davranışlarıyla karşılaştırarak avantajlı kıyaslamalar yaratmak da bu işe yarar (örn: "Biz onlara sadece işkence ediyoruz onlarsa bizi öldürüyorlar"). Canice eylemlerimizin gerçekliğini paklayan saptırmalı bir dil kullanmak da öyle (örn: "Sivil zayıat sivillerin bombalandığı, dost ateşiyse bir askerin silah arkadaşları tarafından saçma veya niyetli sebeplerden öldürüldüğü anlamına gelir) (bkz. ikna dili s. 362).

İkincisi, eylemlerimizle bunların zararlı sonuçları arasındaki direkt bağlantıya yönelik algımızı kişisel sorumluluğun dağılmasını ya da yön değiştirmesini sağlayarak azaltabiliriz. Kendimizi insanlığa karşı işlenen suçların aracıları olarak görmezsek kendimizi suçlamaktan kurtulmuş oluruz.

Üçüncüsü, eylemlerimizin yol açtığı mevcut zarar hakkındaki düşüncelerimizi değiştirebiliriz. Davranışımızın tüm olumsuz sonuçlarını görmezden gelebiliriz, çarpıtabiliriz, azımsayabiliriz veya bunlara inanmayabiliriz.

Son olarak, kurbanlarımıza yönelik algımızı değiştirebiliriz; onları oluşturan sonuçlar için suçlayıp ve tabii ki insandışılaştırıp, insan dostlarımıza ayırdığımız haklı endişelerin altında kaldıklarını düşünerek cezayı hak ettiklerine inanabiliriz.

İnsandışılaştırmayı Anlamak Hoşgörmek Değildir

Bu noktada bir kez daha altını çizelim ki bu ve benzeri psikolojik analizler faillerin ahlakdışı ya da yasadışı davranışlarını hoşgörme ya da hafifletme amacı gütmaz. İnsanların davranışlarını ahlaki ilkelerinden soyutlarken kullandıkları zihinsel mekanizmaları açığa çıkararak süreci tersine çevirmeye, insanlar arası empatik insansılığı yüceltmek için ahlaki girişime ihtiyaç olduğunu belirtmeye bir adım daha yakınlaşmış oluyoruz.

Fakat devam etmeden önce güç ve yetke konumlarında bulunan kişilerin sıklıkla yüce ulusal çıkarlar adına nedensellik ilişkisine bağlı durumsal analizleri reddettikleri gerçeğini ortaya koymak önemli. Bu kişiler, en azından yakın geçmişteki bir örnekten yola çıkarak söyleyebiliriz ki, bunun yerine engizisyon

yargıçlarını gülümsetecek cinsten basit yatkınlıkçı açıklamalara tutunurlar.

Birleşik Devletler sekreteri Condoleezza Rice, Stanford Üniversitesi'nde Sovyet ordusu alanında uzmanlaşmış bir siyaset bilim profesörüdür. Eğitiminin kendisini karmaşık siyasi sorunların sistem seviyesinde analizlere duyarlı hale getirmiş olması gerekirdi. Fakat Jim Lehrer'in NewsHour programında (28 Temmuz 2005) yaptığı görüşmede bu bakış açısından yoksun olması yetmezmiş gibi bir de dogmacı, basite indirgeyen yatkınlıkçı bir görüşü övmüştü. Muhabirin Birleşik Devletler uluslararası politikasının terörizmi ortadan kaldırmak yerine desteklediğine yönelik sorusuna cevaben Rice bu ve benzeri düşünceleri özür tellallığı yapmakla suçlamış ve terörizmin sadece "kötü insanlarla" ilgili olduğunu beyan etmişti: "Teröristler için bahaneler üretmek birilerinin onlara bunu yaptırdığını söylemeye ne zaman son vereceğiz? Hayır, onlar sadece öldürmek isteyen kötü insanlar. Ve bunu temelinde İslamiyet olmayan sapkın bir ideolojinin adına yaparken bir de bir şekilde bunun bir çeşit yas tutma olduğu palavrasını yaymak istiyorlar. Bu bir çeşit yas tutma falan değildir. Bu, yapmaktan çok yıkma çabasıdır. Bu dünyadaki herkes buna gerçek ismini (bunun bir kötülük olduğunu) söyleyene, bunlara bahaneler üretmekten vazgeçene kadar sanıyorum ki ciddi bir sorunumuz var."

Ben Senden Daha İnsanım: İnsanaltılaştırma Yanlılığı

İnsanlar başkalarını hayvansı özelliklerle "dış grup" olarak algılayıp aşağılamanın ötesinde onların "insan özü"ne sahip olduklarını inkâr ederler. Dış grup insanaltılaştırması, insanların eşsiz insani duyguları ve özellikleri sadece kendi iç gruplarına atfedip bu duygu ve özelliklerin dış gruplarda olduğunu inkâr etmesini açıklayan, henüz yeni yeni incelenmeye başlanmış bir olgudur. Bu bir nevi duygusal önyargıdır.¹⁸

Fakat insanlık özünün başkalarından, özellikle dış gruptakilerden ziyade öncelikle kendimizde olduğunu ifade etmenin de ötesine geçebiliriz. İnsanlıktan aşağıda kalan özellikleri, daha az

insanlığı dış gruplara atfederken kendimizi başkalarından daha fazla insan gibi görmeye güdümlüyüzdür. Kendi benmerkezci standartlarımızda eşsiz insani özellikleri ve hatta insanlığı başkalarında görmeyiz. İnsanın *kendini insanlaştırmasına* yönelik bu yanlılık başkalarını insanaltılaştırma yanlılığını tamamlayan diğer parçadır. Bu eğilimler sanıldığından daha genel ve çok yönlüdür. Avusturyalı bir araştırma ekibi insanlık algısına yönelik araştırmalarını Eski Roma yazarlarından Terence'ın ünlü bir deyişinin farklı bir şekliyle sonlandırmışlar. Terence gururlanarak, "İnsani hiçbir şey bana yabancı değildir," demiş. Bu sözün ironik uyarlamasıysa şöyle: "İnsani hiçbir şey bana yabancı olamaz fakat bazı insani özellikler sana yabancı olabilir."¹⁹ Toplulukçu kültür üyelerinde böyle bir "ben" imparatorluğu bulunması ihtimali pek yok fakat bu çeşit benmerkezciliğin sınırlarına yönelik yeni çalışmaları dört gözle bekliyoruz.

İnsandışılaştırılmış Devlet Düşmanları Yaratmak

İyi insanların gündelik yaşamlarında kötücül davranışlarda bulunmalarını tetikleyen etkenlerden biri olarak ulus devletlerin kendi vatandaşlarını kışkırtmalarını da hesaba katmalıyız. Uluslar vatandaşlarını saldırganlık savaşlarına karşı yürekendirirken bir yandan da genç erkeklerini ölümcül savaşlara nasıl hazırladıklarını göz önünde bulundurarak bu prensiplerden bazılarını anlamaya çalışabiliriz. Propaganda aracılığıyla özel bir bilişsel şartlandırma şekli bu zorlu dönüşümün tamamlanmasını kolaylaştırıyor. Askerlerin ve vatandaşların zihinlerini yeni "bu sizin düşmanınız" kategorisine girenlerden nefret etmeye hazırlamak için ulusal medya propagandalarında "düşman imgeleri" yaratılıyor. Bu çeşit zihinsel şartlandırmalar bir askerin en kuvvetli silahını oluşturuyor. Bu olmazsa karşısındaki genç adamı namlunun hizasına getirip silahını ateşlemeyi asla beceremeyebilir. Vatandaşlar arasında düşman tarafından yönetilmenin yarattığı zafiyet korkusunu düşünün.²⁰ Bu korku zamanla nefrete dönüşüyor ve düşmancıl eylemlere geçme isteği bu tehdit algısını azaltıyor. Dahası etki alanını genişletip bu tehdit yaratan

düşmana karşı çocuklarımızı ölüme veya sakat kalmaya göndermeye bizleri istekli hale getiriyor.

Sam Keen,²¹ *Faces of the Enemy*'de çoğu ulusun "onlar", "dış mihraklar", "düşmanlar" olarak yargılananlara karşı kullandığı görsel propaganda tarafından düşman arketiplerinin nasıl yaratıldığını gözler önüne seriyor. Bu görsel imgeler kadınlara, çocuklara, evlere ve o ulusun yaşamına uygun Tanrı'ya zarar verecek, temel inanç ve değerlerini yerle bir edecek düşmana odaklanarak herkesin hemfikir olduğu toplumsal bir paranoya yaratır. Bu çeşit propagandalar dünya çapında fazlasıyla kullanılmıştır. Birçok uluslararası farklılıklara rağmen bu çeşit propagandaların tamamını "*homo hostilis*" (düşmancıl insan) tarafından kullanılan tek bir grupta kategorize etmek mümkündür. Erdemli kabilelerin iyi üyelerinin akıllarında yeni, kötücül bir düşman yaratırken "düşman" saldırgandır, meçhuldür, tecavüzcüdür, tanrısızdır, barbardır, açgözlüdür, suçludur, işkencecidir, katildir, bir soyutlamadır veya insandışlaştırılmış bir hayvandır. Bu korkunç imgeler, insanların ulusunun evrensel olarak en çok korkulan hayvanları (yılanlar, sıçanlar, örümcekler, böcekler, kertenkeleler, devasa goriller, ahtapotlar ve hatta 'İngiliz domuzları') tarafından tüketildiğine işaret etmiş oluyor.

Seçilmiş diğerleri hakkında insandışlaştırılmış bir anlayış benimsemenin sonuçlarma yönelik son bir nokta da bu diğerlerinin resmi olarak farklı veya istenmeyen şeklinde ortaya konulmasının ardından bizim onlara yapabileceğimiz akıl almaz şeylerle ilgili. Bir dönem (1920-1940) boyunca Öjenik* yanlıları istenmeyen yatkınlıkları olanlardan kurtularak insan ırkını saflaştırmayı savunmak için bilimsel gerekçelendirmeler kullandıkları sırada 65.000'den fazla Amerikalı rızaları dışında kısırlaştırılmıştı. Böyle bir görüşü Adolf Hitler'den bekleriz fakat Amerika'nın en

* Öjenik: Sağlıksız ceninleri ayırıp sağlıklı ceninler yetiştirmenin yollarını arayan, bilimselliği tartışmalı bir toplumsal akım veya toplumsal felsefedir. İlk kullanımı Platon'a kadar gitse de, modern anlamıyla ilk olarak Sir Francis Galton tarafından ortaya atılmıştır. Savunucuları tarafından dünyanın birçok farklı kesiminden farklı halk ve topluluklara katliamlar, soykırımlar ve toplu kısırlaştırmalar olarak dayatılmış ve dayatılmaya devam edilmektedir. (Çev. n.)

saygıdeğer jüri üyelerinden birinden (Oliver Wendell Holmes) değil. 1927'deki çoğunluk oyuyla zorunlu kısırlaştırma yasasını anayasaya aykırı olmasını bir yana bırakın bir sosyal fayda olarak göstererek kabul ettirmişti:

Bozuk döllerini doğumdan sonra ortadan kaldırmak ya da onları geri zekâlılıklarından ölüme terk etmek yerine toplum bariz olarak kendine uygun olmayanları türlerini devam ettirmekten alıkoyabilirse bu tüm dünyanın yararına olacaktır. Üç geri zekâlı nesil yetmez mi?²²

12. Bölüm'de Hawaii Üniversitesi'nde öğrencilerle yapılan araştırmadan bahsettiğimizi hatırlayın; öğrenciler kendi ailelerinden bile olsa topluma uygun olmayanları ortadan kaldırmak için "son çare"yi uygulamaya hazırlardı.

Hem Birleşik Devletler hem de İngiltere "zayıf olana karşı savaş"a dahil olmanın uzun bir tarihini yazdılar. Topluma en çok uyanlara üstünlük statüsü sağlamaya devam ederken topluma uymayanlardan uluslarını temizlemek için Öjenik yanlılarının konuşmaya devam edip bilimsel olarak ajandalarını gerekçelendirmelerine izin vererek kendi paylarına düşeni aldılar.²³

EYLEMSİZLİĞİN KÖTÜCÜLLÜĞÜ: PASİF SEYİRCİLER

Kötülüğün zafere erişmesi için ihtiyacı olan tek şey iyi insanların hiçbir şey yapmamalarıdır.

—İngiliz devlet adamı Edmund Burke

Hakkaniyetsiz bir sistemi pasif olarak kabul etmenin, bu sistemin kötülüğüne ortak olmak anlamına geldiğini öğrenmek zorundayız.

—Martin Luther King, Jr.²⁴

Kötülüğe alışıldık bakışımız faillerin şiddet içeren, yıkıcı eylemlerine odaklanır fakat yardım, başkaldırı, itaatsizlik veya muh-

birlik gerektiğinde eyleme geçmemenin kendisi de bir kötülük çeşididir. Kötülüğe ortaklık edenlerden en önemlisi fakat en az tanınanı, zararın baş aktörlerinin ötesindeki bakıp da görmeyen, duyup da dinlemeyen sessiz korodur. Kötülük sahnesindeki sessiz varlıkları iyi ile kötü arasındaki belli belirsiz çizgiyi iyice bulanıklaştırır. Bu kısımda şu soruları cevaplandırmaya çalışıyoruz: İnsanlar neden yardım etmez? Yardımlarına ihtiyaç duyulduğunda insanlar neden hiçbir şey yapmaz? Pasiflikleri kişisel bir vurdumduymazlık, ilgisizlik hatası mıdır? Yoksa işin içinde yine belirlenebilir sosyal dinamikler mi vardır?

Kitty Genovese Vakası: Kurtarmaya Geciken Sosyal Psikologlar

New York, Londra, Tokyo veya Meksiko City gibi büyük şehir merkezlerinde etrafımız on binlerce insanla çevrilidir. Onlarla birlikte sokakta yan yana yürürsünüz, restoranlarda, sinemalarda, otobüslerde ve trenlerde yakın oturursunuz, aynı sırada beklersiniz fakat yine de sanki gerçekte var olmamışlar gibi onlarla hiçbir bağınız yoktur. Queens'teki bir kadının en çok ihtiyaç duyduğu anda orada olmayışları gibi ...

Yarım saatten daha uzun bir süre boyunca Queens'in saygıdeğer, yasalara saygılı otuz sekiz vatandaşı Kew Gardens'daki üç ayrı saldırıda bir katilin bir kadını kovalayıp bıçaklamasını izledi. Vatandaşların sesleri ve aniden açılan yatak odası ışıkları katilin ilk iki seferde önce duraksayıp sonra kaçmasını sağladı. Olay mahalline her geri dönüşünde kadını yeniden bıçakladı. Saldırı sırasında hiç kimse polise telefon etmedi; sadece bir görgü tanığı kadın öldükten sonra polisi aradı. [*The New York Times*, 13 Mart 1964]

Bu vakanın detaylarıyla ilgili yakın zamanda yapılmış olan bir analiz mahalledekilerin büyük bir çoğunluğunun yaşlı olduklarını ve gecenin bir yarısı aniden uykularından uyandıklarını göz önünde bulundurarak olaylar sırasında gerçekte kaç kişinin olan biteni gördüğü, gördülerse bile olanların ne kadarını anlayabildikleri konusunda şüpheli bir yaklaşım benimsiyor.

Yine de bu iyi bakımlı, çoğunlukla sakin ve neredeyse banliyö sayılabilecek mahallenin sakinlerinin tüyler ürperten çılgınlıkları duydukları ve her ne olursa olsun yardım etmedikleri su götürmez bir gerçek. Aklını sıyırmış katilinden kaçamayan Kitty tek başına, bir merdiven kenarında ölmüştü.

Bu olaydan sadece birkaç ay sonra seyircilerin ne kadar yabancılaştı ve pasif olabildiklerini daha canlı ve tüyler ürpertici bir şekilde gözler önüne seren başka bir olay daha olmuştu. On sekiz yaşındaki bir sekreter ofisinde dövülmüş, boğazı sıkılmış, üstü başı soyulmuş ve tecavüze uğramıştı. En sonunda saldırganından kaçmayı başarıp çırlıçıplak ve kan içinde binanın merdivenlerinden ana kapıya doğru koşmuş, "Yardım edin! İmdat! Bana tecavüz etti!" diye bağırıyordu. Tecavüzcüsü onu tekrardan içeri çekip tacize devam ettiğinde işlek sokakta yaklaşık kırk kişilik bir kalabalık toplanmış ve olanlara seyirci kalmıştı. Kimse onun yardımına koşmamıştı! Sadece şans eseri sokaktan geçen polis daha fazla taciz edilmesine ve muhtemel bir cinayete engel olmuştu (*The New York Times*, 6 Mayıs 1964).

Seyirci Müdahalesi Üzerine Araştırma

Sosyal psikologlar seyirci müdahalesi üzerine bir dizi öncü çalışma başlatarak insanları alarma geçirdiler. *Durumla ilgili neyin sıradan insanların toplum yanlısı eylemlerini dondurduğunu anlamaya çalışarak duyarsız New York seyircilerinde ne sorun olduğuna yönelik çok sayıda yatkınlıkçı analize karşı çıktılar. O zamanlar Bibb Latané ve John Darley²⁵ New York üniversitelerinde (sırasıyla Columbia ve NYU) profesördüler; bu yüzden de olayların tam da içindeydiler. Alan araştırmalarını New York'un çeşitli merkezlerinde, metro istasyonlarında, sokak köşelerinde ve laboratuvarlarda gerçekleştirdiler.*

Araştırmaları bilinenin zıddında bir sonuç vermişti: Acil bir duruma tanıklık eden kişi sayısı arttıkça bu kişilerin duruma yardım amacıyla müdahale etme ihtimalleri o kadar *azalıyordu*. Pasif izleyici halindeki bir grubun parçası olmak başkalarının yardım edebildiğini veya edeceğini varsaymak anlamına geliyordu; yani

insanların yalnız olduğundaki veya yanlarında sadece bir izleyici olduğundaki duruma kıyasla eyleme geçmeleri için üzerlerinde daha az baskı oluşuyordu. Başkalarının salt varlıkları herhangi bir kişinin olaya dahil olmasıyla ilgili kişisel sorumluluk algısını dağıtıyordu. Katılımcıların kişilik testlerinin sonuçları belirli bir kişilik özelliği ile oluşan acil durumlara müdahale etme ihtimali ve hızı arasında herhangi bir ilişki olmadığına işaret ediyordu.²⁶

Londralılar veya dünyanın başka büyük şehirlerinde yaşayanlar gibi New Yorklular da kendilerine doğrudan sorulduğunda, yalnız olduklarında veya etraflarında sadece birkaç kişi olduğunda yardım etmeye ve müdahil olmaya meyillilerdi. Acil bir durumda yardım edebilecek olan insan sayısı arttıkça bizden bir başkasının ilk adımı atacağına yönelik varsayımımız kuvvetlenir; böylelikle herhangi kişisel bir risk almak için kendimizi harekete geçirmek zorunda hissetmeyiz. Duyarsızlıktan ziyade müdahale etme başarısızlığı, sadece şiddet içeren bir olayda kişi kendi yaşamından endişe ettiği için değil, aynı zamanda durumun ciddiyetini inkâr ettiği, yanlış şeyi yapıp aptal konumuna düşmekten korktuğu veya “başka birinin işine” burnunu sokmanın bedelleri hakkında endişelendiği için oluşur. Aynı zamanda grupta pasif bir eylemsizlik normu da belirir.

Yardıma mı İhtiyacın Var? İşte O Zaman!

Eski öğrencilerimden Tom Moriarity basit bir durumsal özelliğin New Yorklularda etkin seyirci müdahalesini sağlayabileceğinin ikna edici ispatını bir çalışmayla gerçekleştirmişti.²⁷ İki senaryo dahilinde Tom, bir işbirliğinin topluluk içinde, işlek bir restoranda bir masanın üzerinde çantasını veya kalabalık bir plajda bir örtünün üzerinde radyosunu bıraktığı olaylar yaratmıştı. Ardından araştırma ekibinin başka bir üyesi gelip çantayı veya radyoyu çalar gibi yapıyordu. Bu esnada da Tom canlandırma suçun işlendiği yere yakın olanların hareketlerini video kaydına alıyordu. Denemelerin yarısında hiç kimse duruma müdahale etmemiş ve suçlunun çaldığı şeyle beraber kaçmasına göz yummuştu. Fakat denemelerin diğer yarısında neredeyse herkes suç-

lu kaçarken onu durdurmaya çalışmış ve böylelikle suça engel olmuştu. Bu farklılığı yaratan neydi?

İlk vakada kadın geçici bir süreliğine alandan uzaklaşmadan evvel yakınındaki bir kişiye saati sorarak en az seviyede sosyal ilişki kurmuştu. İkinci vakadaysa kadın yakınındaki bir kişiden kendisi geri dönene kadar çantasına veya radyosuna göz kulak olmasını rica etmişti. Bu doğrudan rica karşı tarafta o yabancıнын malını korumayla ilgili sosyal bir mecburiyet yaratmıştı ve bu mecburiyet başarıyla yerine getirilmişti. Yardım mı bekliyorsunuz? O zaman isteyin! Sözüm ona duyarsız olan New Yorklulardan veya başka büyük şehir halklarından bile yardım alma şansınız artacaktır.

Bu araştırmanın çıkarımı aynı zamanda bizim ele aldığımız bir başka konuyu daha aydınlatıyor: Sosyal durumlar insanlar tarafından yaratılır ve değiştirilebilir. Bizler durumsal talep programları üzerinden hareket eden robotlar değiliz; kendi yaratıcı ve yapıcı eylemlerimizle her tür programı değiştirebiliriz. Sorun şu ki, çoğu zaman norma meydan okuma ve yeni davranışsal seçenekler yaratma riskini göze almak yerine başkalarının durum tanımlarını ve normlarını kabul ediyoruz. Yardımlaşma ve özgeci davranışa yönelik sosyal psikolojide görece yeni bir araştırma alanının ortaya çıkması, pasif ve etkin seyircilere yönelik yapılan bu araştırma kanalının bir başka ilginç sonucudur (konunun iyi bir özeti David Schroeder ve meslektaşlarının kaleme aldığı bir monografide bulunabilir).²⁸

Acelesi Olan İyi Samiriyeliler* Ne Kadar İyidir?

Bir grup sosyal psikolog, sıkıntıya düşen yabancılara yardım etmekteki başarısızlığın kişiliksel yetersizliklerden ziyade durumsal değişkenler kaynaklı olduğuna yönelik gerçekten güçlü bir ispat sağladı.²⁹ Bu benim favori araştırmalarımından biri; o yüzden gelin birlikte katılımcı rolüne bürünelim.

* *İyi Samiriyeli*, bkz. Luka 10:25-37. Ayrıca, [Good Samaritans] "yardımsever, karşılık beklemeden iyilik eden; merhametli insan" anlamlarına gelir. (Ed. n.)

Princeton Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde papaz olmak için okuyan bir öğrenci olduğunuzu düşünün. İyi Samiriyeli üzerine bir vaaz vermeye gidiyorsunuz ve bu vaaz etkili iletişim üzerine yürütülen bir psikoloji deneyinde kullanılmak için kayda alacak. Luka İncil'inin onuncu bölümünü gayet iyi biliyorsunuz. Kudüs'ten Eriha'ya giden yolun kenarında telaş içindeki bir mağdura yardım etmek için duran bir kişiyi anlatıyor. İncil'in dediğine göre, bu dünyadaki İyi Samiriyeli olduğu için hak ettiği ödülü cennette alacak; yani İncil'den bize özgeciliğin erdemlerine önem vermekle ilgili bir ders veriliyor.

Vaazı vermek için psikoloji bölümünden video kayıt merkezine giderken sokak arasında yerde kıvrılmış yatan ve acı çektiği belli olan yabancıнын yanından geçiyorsunuz; belli ki yardıma ihtiyacı var. Şimdi düşünün: Sizin o İyi Samiriyeli olmanızı durduracak bir koşul olabilir mi? Özellikle de siz tam İyi Samiriyeli'nin hikâyesini aklınızdan geçirirken ...

Psikoloji laboratuvarında olduğunuz ana geri dönün. Orada size kayıt için geç kaldığınız ve bu yüzden acele etmeniz gerektiği söyleniyor. Diğer teoloji öğrencileri seçkisiz olarak geç kaldıklarının ya da daha çok zamanları olduğu söylenen koşullara atanıyor. Fakat zaman baskısı sizin (veya diğerleri) için neyi değiştirir? Siz, o zamanlar İyi Samiriyelinin yaptığı gibi zorda kalan yabancılara yardım etme erdemi üzerine düşünen, kutsal görevi olan iyi bir insansınız. Bahse girerim bu iki koşulun davranışınızda hiçbir değişikliğe yol açmayacağına, hangi koşullar altında olursanız olun, yolda gördüğünüz yardıma muhtaç kişiye yardım edeceğinize inanıyorsunuzdur. Tıpkı sizin gibi diğer din öğrencilerinin de zor durumda olan mağdura yardım edeceğine de inanıyorsunuzdur.

Bu bahse girseydiniz kaybederdiniz! Bir daha düşünün. Mağdurun bakış açısından çıkarılabilecek sonuç şu: "İnsanların acele ettikleri veya bir yere geç kaldıkları zamanlarda sakın ola ki yardıma muhtaç durumda kalma!" Bu din öğrencilerinin neredeyse tamamı (%90'ı) o anda İyi Samiriyeli olma şansını kaçırdılar çünkü bununla ilgili verecekleri vaaza geç kalmışlardı. Görev

gereklilikleri arasında bir çatışma yaşamışlardır: Bilime mi yoksa mağdura mı yardım etmelilerdi? Bilim kazanmış ve (aslında deney işbirlikçisi olan) mağdur orada öylece bırakılmıştı.

Din öğrencileri ne kadar fazla zamanları olduğuna inanırlarsa durup yardım etme ihtimalleri daha artmıştı. Yani durumsal bir değişken olan zaman baskısı kimin yardım edip kimin pasif seyirciler olduğuna yönelik değişmeyi açıklamıştı. Tıpkı zavalı Kitty Genovese vakası sırasında yardım etmemiş olan New Yorklular için olduğu gibi, din öğrencilerinin vurdumduymaz, içten pazarlıklı veya duyarsız olduğuna yönelik yatkınlıkçı açıklamalar üretmeye gerek kalmamıştı. Araştırma tekrar edildiğinde aynı sonuçlar bulunmuştu fakat din öğrencileri daha önemsiz bir göreve gitmek için oradan geçtiklerinde büyük bir çoğunluğu durup yardım etmişti. Bu araştırmadan çıkarılabilecek ders şudur: İnsanların yardıma ihtiyacı olanlara yardım etmeyi başaramadıkları durumları anlamaya çalışırken kimin yardım edip etmediğine değil, durumun ne gibi sosyal ve psikolojik özellikler taşıdığına bakın.³⁰

Eylemsizliğin Kurumsallaşmış Kötülüğü

Kötülüklerin gerçekleştiği durumlarda failler, mağdurlar ve sağ kalanlar vardır. Fakat aynı zamanda olup biteni izleyen veya ne olup bittiğini bilip yardım etmek ya da kötülüğe meydan okumak için müdahale etmeyenler de vardır; eylemsizlikleriyle kötülüğün devam etmesine izin verirler.

Bunlar iş arkadaşlarının şiddetlerine, azınlıkları sokaklarda veya merkezin arka odalarından birinde dövmelerine asla karşı çıkmayan iyi polislerdir. Bunlar Katolik Kilisesi'nin itibarından endişe duyarak canilikler yapmış pederlerin suçlarını örten iyi papaz ve kardinallerdir. Neyin yanlış olduğunu bilip kötülükle yüzleşmeyerek o pederlerin yıllar boyunca günah işlemelerine engel olmamışlardır (sonunda Kilise milyar dolarlar ödemek zorunda kalmış ve birçok müridini kaybetmiştir).³¹

Aynı şekilde Enron, WorldCom, Arthur Andersen ve benzer biçimde yozlaşmış şirketlerin iyi çalışanları da defterler dürü-

lürken başka tarafa bakıyorlardı. Dahası, önceden de belirttiğim üzere Stanford Hapishane Deneyi'nde eziyet çeken tutukluların lehine kötü gardiyanları hizaya getirmek için müdahale etmeyenler de iyi gardiyanlardı; böylece onlar da giderek artan istismara örtülü destek vermişlerdi. Bu kötülükleri görüp duruma müdahale ederek fiziksel şiddeti yasaklayan ve hapishanede sadece psikolojik şiddetin kol gezmesine izin veren de bendim. Kendimi çelişkili iki role, araştırmacı ve hapishane yetkilisi görevlerine kıştırarak bu görevlerin ikili gerekliliklerinin altında ezilmiştim. Bu da gözümün önünde gerçekleşen eziyetlerden odağımı uzaklaştırmıştı. Bu eylemsizliğin yarattığı kötülüğün bir parçası da bendim.

Ulus-devletler seviyesinde eylemin gerektiği yerde görülen bu eylemsizlik, tıpkı Bosna, Ruanda ve yakın zamanda Darfur'da olduğu gibi kitle katliamlarının ve soykırımların çoğalmasına yol açar. Bireyler gibi uluslar da çoğunlukla duruma müdahil olmak istemezler ve tehlikenin ciddiyetini, acil eylem gerekliliğini inkâr ederler. Mağdurların yardım yakarışlarına karşı yöneticilerin yürüttükleri propagandalara inanmaya da hazırdırlar. Buna ek olarak orada "iş yapanlar" da karar vermekle yükümlü kişilere içeriden baskı yaratarak harekete geçmelerine ek engel olurlar.

Eylemsizliğin kötücüllüğüne kurumsal boyutta şahit olduğum en vahim vakalardan biri 1939'da, ABD hükümeti ve iyilik-sever başkanı Franklin D. Roosevelt'in bir gemi dolusu Yahudi sığınmacının limanlardan birine girmesine izin vermemesiydi. *SS St. Louis*, Almanya Hamburg'dan Küba'ya Soykırım'dan kaçmış 937 Yahudi sığınmacıyla gitmişti. Küba hükümetiyse daha evvelden onları kabul etmeye yönelik anlaşmalarını tersine çevirmişti. Geminin kaptanı ve zavallı sığınmacılar yirmi iki gün boyunca Miami'de hemen önlerindeki limana girmek için ABD hükümetinden ümitsizce izin çıkmasını beklemişlerdi. Miami'deki veya başka herhangi bir yerdeki limana girişi yasaklanan gemi gerisin geri Atlantik Denizi'ne dönmüştü. Bazı sığınmacılar İngiltere'ye ve başka ülkelere kabul edilmiş fakat en so-

nunda birçoğu Nazi kamplarında ölmüştü. Özgürlüğe bu kadar yakın olup ardından bir köle olarak ölmenin ne anlama geldiğini düşünebiliyor musunuz?

Duyarsızlık ve kararsızlığa acziyetin de eklenmesiyle hayatta kalmak için eyleme ihtiyaç duyulan zamanlarda eyleme geçme başarısızlığı yaşanır. New Orleans'taki Katrina fırtınası felaketi (Ağustos 2005) bunun klasik bir örneğidir. Bu felaket, birçok vatandaşın eziyet çekmesini ve ölümünü engellemek için hazırda bulunan devasa kaynakları harekete geçiremeyen çoklu ve birbirine bağlı sistemlerin büyük başarısızlığıdır. Hayal edilen en kötü felaket senaryosuna yönelik yapılan geniş uyarılara rağmen ne şehir, ne devlet, ne de ulusal yetkililer kendi imkânlarıyla şehri terk edemeyenlerin tahliye ve güvenliğini sağlayabilmişlerdi. Bölge ve devlet yetkililerinin (üst seviyedeki politik farklılıklardan dolayı) gerektiği şekilde iletişimde kalamamalarının yanı sıra Bush yönetiminin olay gerçekleşikten sonraki hamleleri de çok geç ve yetersiz kalmıştı. Federal Acil Durum Yönetim Kurumu ve Yerel Güvenlik Birimi'nin yetersiz ve tecrübesiz yöneticileri National Guard'm, Askeri erzak birimlerinin, Kızılhaç'ın, bölge polisinin ve Hava Kuvvetleri'nin yiyecek, su, battaniye, ilaç ve günlerce sığınaklarda yaşayan, fırtınadan sağ çıkmış yüz binlerce insanın birçok başka ihtiyacını karşılamaları için gereken adımları atmakta başarısız olmuşlardı. Bir yılın sonunda şehrin büyük bir bölümü hâlâ harap haldeydi, birçok mahalle terk edilmiş, birçok ev ve bina yıkılmak için işaretilenmiş fakat hâlâ doğru düzgün bir yardım sağlanamamıştı. Bu bölgeleri taramak benim için çok üzücüydü. Eleştiriler, sistemlerin başarısızlığının sınıf ve ırk kaynaklı sorunlardan kaynaklandığını belirtmekle yetiniyordu çünkü şehri zamanında tahliye edemeyenlerin büyük bir çoğunluğu düşük sosyoekonomik sınıftan Afro-Amerikalılardı. Eylemsizliğin kötücüllüğünü ortaya koyan bu örnek New Orleans'taki birçok vatandaşın ölümünden, umutsuzluğundan sorumlu olanları net bir şekilde açık ediyor. Şehri terk edenlerin yarısı belki de bir daha bu şehre dönmeyi düşünmüyor.³²

Sen de mi Brütüs?

Hepimiz, vatandaşlarımızın ulusumuza ve insanlığa olan bağlılık yeminlerini bozduklarında sessiz kalmayan duyarlı kişiler olma cesaretini gösterip gösteremeyeceğimizi düşünmeliyiz. Fakat bu bölümlerde gördük ki karşımızda daima takım oyuncusu olmamız, kazan kaldırmamamız ve hiçbir sisteme karşı direnmememiz için inanılmaz bir uyum baskısı olacaktır. Bu güçler çoğunlukla yetke sistemlerinin tepeden inme gücüyle birleşerek işçilere ve altlarında bulunanlara –kendilerinin belirleyeceği– belirli özel koşullarda etik ve yasadışı davranışın uygun olduğuna yönelik dolaylı beklentilerini iletirler. Son dönemlerde ortaya çıkarılan hükümetin, ordunun ve iş dünyasının üst düzeylerindeki skandallar “İç Halka”ya kabul edilmek isteyen astlara yönlendirilmiş dillendirilmeyen yetke beklentilerinin bile bile sesini çıkarmayan bir sürü ortağın örtük onaylarıyla harmanlanmış zehrini ortaya koyuyor.

“Zehirli liderler lanetlerini geniş kitlelere yayarlar. Birçoğumuz onlardan öğrendiğimizi iddia ederiz. Fakat çoğunlukla onların peşinden gideriz ya da en azından onlara göz yumarız; onlar bizim işverenlerimiz, CEO’larımız, senatörlerimiz, din adamlarımız veya öğretmenlerimizdir. Zehirli liderler kendi kendilerine ortaya çıkmazlarsa, biz onları ararız. Bazen de iyi liderleri zehirli sınırlara iterek bunları biz yaratırız.” Jean Lipman-Blumen’in *The Allure of Toxic Leaders*’da* yer verdiği liderler ve yandaşları arasındaki dinamik ilişkiye yönelik derin analizinde de bize hatırlatılan, liderlerimizde zehirlenmenin öncül işaretlerini kolaylayarak onların baştan çıkarıcı zehirlerini pasifçe içmek yerine onları engelleyici adımlar atabileceğimizdir.³³

Tarih boyunca kötülüğün galip gelmesini mümkün kılan, eyleme geçebileceklerin eylemsiz kalmış olması, fark edebileceklerin umarsızlığı, en ihtiyaç duyulan zamanda adaletin sesinin kesilmesidir.

—Eski Etiyopya İmparatoru, Haile Selassie.

* Zehirli Liderlerin Albenisi (Çev. n.)

DURUMLAR VE SİSTEMLER NEDEN ÖNEMLİDİR?

Psikolojide karakter ve durumların davranışı oluşturmadaki etkileşimi kabul edilmiş bir gerçekliktir; insanlar daima belirli davranışsal bağlamlar dahilinde hareket ederler. İnsanlar hem farklı ortamlarının ürünleri hem de karşılaştıkları ortamların üreticileridir.³⁴ İnsanlar sadece bağlamsal koşullarla doldurulmuş pasif nesneler değildir. İnsanlar genellikle içinde bulunacakları veya kaçınacakları ortamları seçerler ve varlık ve eylemleriyle ortamı değiştirebilirler, o sosyal çevredeki kişileri etkileyebilirler ve birçok yönde ortamları dönüştürebilirler. Çoğunlukla hayatımızdaki olaylar dizgisini etkileyebilen ve kaderlerimizi şekillendirebilen etken birimlerizdir.³⁵ Dahası, insan davranışı ve insan toplumları kültürel değerlerden ve uygulamalardan olduğu kadar temel biyolojik mekanizmalardan da fazlasıyla etkilenir.³⁶

Birey, Batı'nın neredeyse tüm temel kurumlarında, tıpta, eğitimde, hukukta, dinde ve psikiyatride işler alanların kesişme noktasıdır. Bu kurumlar beraberce bireylerin her daim davranışlarını kontrol edebildiklerine, özgür irade ve akılcı seçimlerle hareket ettiklerine ve böylelikle eylemlerinin her birinden birey olarak sorumlu olduklarına yönelik bir efsane yaratılmasına yardımcı olurlar. Akli dengesi ve işlevsel kapasitesi yerinde olduğu halde çokça hata yapan bireyler hata yaptıklarının bilincinde olmalıdırlar ve buna göre cezalandırılmalıdırlar. Durumsal etkenler minimal düzeydeki dışsal koşullardan sadece biraz daha fazla bir şey olarak görülür. Ele alınan herhangi bir davranışın olası etkenlerini değerlendirirken yatkınlıkçılar, paranın büyük kısmını Kişi'ye ve bir kısmını da Durum'a yatırırlar. Bu görüş bireyin sözüm ona kutsallığını yüceltir; birey tüm tahrik ve durumsal teşvikler karşısında direnebilecek iç güce ve iradeye sahip olmalıdır. Kavramsal takibin diğer tarafında duran bizler ise bu çeşit bir yaklaşımın insani zafiyetimizin gerçekliğini inkâr ettiğine inanırız. Şimdiye kadar ele aldığımız örneklerde karşımıza çıkan durumsal güçler karşısındaki olası zayıflıkları kabul etmek böylesine kuvvetli sonuçları olan etkilere karşı bir direniş oluşturmakta ve hem kişilerin hem de toplulukların direncini güçlendirecek etkin stratejiler geliştirmekte ilk adımı oluşturur.

Durumsal yaklaşım, “tasavvur edilemez”, “acımasız” kötü-lük hareketlerini –şiddeti, vandallığı, intihar terörizmini, işken-ceyi veya tecavüzü– anlamaya çalışırken bizi derin bir alçakgö-nüllülüğü paylaşmaya yönlendirir. Biz iyi insanlarla kötü insan-lar arasına mesafe koyan ve durumdaki nedensel etkenlerin ana-lizini küçümseyen şu yüksek ahlakı bir çırpıda kucaklamak yeri-ne, durumsal yaklaşım şu “diğerleri”ne “atıfsal sadaka” avantajı kazandırır. İyi veya kötü, herhangi bir insanın yaptığı herhangi bir şeyin aynı durumsal güçler altında sizin tarafınızdan veya benim tarafımdan da yapılabileceğini öğretir.

Cezai hukuk sistemimiz, nelerin toplumun geneli tarafından benimsenmiş insanlara suç işletebileceğine yönelik –çoğunlukla güdüsel ve kişiliksel belirleyicilere dayalı– kanılara aşırı güvenir. Hukuk sisteminin, davranışsal bilimlerin hem cezai hem de ah-laki eylemleri etkileyen sosyal bağlamın gücü hakkında edindiği hatırı sayılır sayıdaki bulguları kayda almasının zamanı gelmiş-tir. Meslektaşlarım Lee Ross ve Donna Shestowsky, güncel psiko-lojinin yasal kuram ve uygulamaya yönelik sorgulamalarını ele alan derin bir analiz sunmuşlardı. Vardıkları sonuç yasal siste-min, zihin ve beden işleyişinde nelerin hatalı veya düzgün git-tiğiyle ilgili yürütülmekte olan araştırmalardan faydalanarak tıp bilimi ve uygulaması modelini benimseyebileceği yönündeydi:

Cezai hukuk sisteminin işleyişi, artık nasıl büyü ve şeytani güç-ler tarafından belirlenmiyorsa, durumlararası davranış tutarlı-lıklarına bağlı yanılıklar, davranışı yönlendirenin yatkınlıklar mı yoksa durumlar mı olduğuna yönelik hatalı tahminler veya “durum-kishi” etkileşimlerine yönelik mantık hataları ya da iç ra-hatlatıcı olsa da süslü özgür irade tanımlamaları tarafından be-lirlenmeye de devam edilemez.³⁷

Durum Kimlikleri

Bireysel kimliklerimiz sosyal durumlara göre şekillenir. Yaşa-dığımız, yemek yediğimiz, çalıştığımız ve seviştığımız yerde kendimiz oluruz. Tutum ve davranışlarımız hakkında “durum” etkenlerinden –etnik köken, sosyal sınıf, eğitim, din ve yaşam

alanı- oluşan herhangi bir kombinasyondan, kişilik özellikleri-mize dair bilgilerden edinilebilecek öngörülerden daha doğru çeşitli öngörülerde bulunulabilir.

Kimlik algımız büyük ölçüde başkalarının bize nasıl (kötü) davrandıkları, bizi nasıl takdir veya göz ardı ettikleri, nasıl yücelttikleri veya cezalandırdıkları üzerinden yerleşir. Bazı insanlar bizi çekingen ve utangaç kılarken bazıları cinsel arzumuza ve egemenliğimize hitap eder. Bazı gruplarda lider ilan edilimiz, bazı gruplardaysa yandaş olmaya indirgeniriz. Başkalarının hakkımızdaki beklentilerinin üstüne çıkmak veya altında kalmak için yaşarız. Başkalarının beklentileri çoğunlukla kendini doğrulayan kehanetlere dönüşür. Farkında olmaksızın başkalarının hakkımızdaki inançlarını doğrulayacak şekilde davranırız. Bu öznel inançlar bizim için yeni gerçeklikler yaratabilir. Başkaları ne olduğumuzu düşünüyorsa çoğunlukla onların gözünde ve davranışlarımızda ona dönüşürüz.³⁸

Delilerin Mekânında Akıllı Başında Sayılmak

Bizim gerçek kişisel kimliğimizin parçası olmadığı apaçık ortadayken bile durumlar bize sosyal kimlikler yapılandırabilir. Elgin Akıl Hastanesi'ndeki "yapay koğuş" çalışmasını hatırlayalım; hastane çalışanları koğuşlarındaki "akıl hastalarına" çeşitli şekillerde kötü davranmışlardı. Fakat "akıl hastaları" aslında akıl hastaları değil, hasta gibi giydirilmiş ve hasta rolü yapan diğer çalışanlardı. Aynı şekilde Stanford Hapishane Deneyi'nde de yapay hapishanedeki herkes gardiyanların gardiyan, tutukluların tutuklu rolü oynayan üniversite öğrencileri olduğunu biliyordu. Gerçek kimlikleri bir fark yaratmış mıydı? Gördüğünüz üzere pek yaratmamıştı; hele ki ilk günün ardından hiç! Durum kimlikleri neyse onlar da o kimliklere bürünmüşlerdi. Hatta ben de oradayken konuşan, yürüyen ve çarpık düşünceli halimle hapishane sorumlusu oluvermiştim.

Bazı durumlar insanların atandığı rolleri öze yerleştirir; her bir kişi hazırlanmış sahneye çıktığında rolün gereğini yerine getirmelidir. Kendinizi bir akıl hastanesinin psikiyatri koğuşunda

tedavi edilirken bulan, tamamen normal bir kişi olarak düşünün. Oradasınız çünkü hastane kayıt sorumlusu sizi yanlışlıkla “şizofren” olarak etiketlemiş. Bu teşhis, sizin sadece “sesler duymaktan” rahatsız olmakla ilgili beyanınıza dayandırılmış. Orada bulunmayı hak etmediğinize inanıyorsunuz ve salıverilmenin yolunun mümkün olduğunca normal ve makul davranmanızdan geçtiğini fark ediyorsunuz. Haliyle hastane ekibi bir çeşit hata olduğunu, sizin akıl hastası olmadığınızı kısa sürede fark edip sizi evinize yollayacak. Değil mi?

Bahsettiğimiz ortamdaysanız bunun gerçekleşeceğine çok da güvenmeyin. Stanford’daki meslektaşlarımdan David Rosenhan’ın yürüttüğü ilginç bir çalışmaya (Delilerin Mekânında Akli Başında Sayılmak³⁹) göre oradan hiçbir zaman kurtulamayabilirsiniz.

David ve yedi yardımcısından her biri hastanenin farklı kabul bölümlerine giderek sesler ve gürültü-patırtılar duyduğunuzdan şikâyet ettiler fakat başka hiçbir sıra dışı semptom belirtmediler. Her biri bölgelerindeki yerel akıl hastanesine yönlendirildi ve kendilerine hasta kıyafetleri verildikten kısa bir süre sonra daimi bir şekilde normal, makul davranır göründüler. Esas soru, hastane ekiplerinin ne kadar süre içerisinde onların gerçekten de akli başında kişiler olduklarını fark edip hastaneden bırakacaklarıydı.

Cevap çok basitti, sekiz hastanede de bu akli başında olan adamlar hiçbir zaman salınmadılar! Eğer delilerin mekânındaysanız, siz de bir deli olmalısınız çünkü akli başında olanlar deli hastanelerinde birer hasta olamazlar. Yani durum kimliği tamamıyla etkindir. Çalışmada, birçok haftanın ardından salıverilmeleri ancak meslektaşlarının ve avukatlarının yardımıyla mümkün olmuştu. Bu sekiz akli başında insan hastaneden çıktıktan sonra raporlarında ne yazıldığını karşılaştırmışlar ve hepsinde kanaat olarak “Hasta düzelme halinde şizofreni göstermektedir” yazıldığını görmüşlerdi. Diğer bir deyişle hastane personeli hâlâ deliliklerinin bir nüksedebileceğini düşünüyordu. Hastane pijamalarınızı hiçbir zaman atmasanız iyi edersiniz!

Durumsal Gücü Belirlemek

Öznel bir seviyede, bir durumun sizin ve sizinle aynı durumda olanların üzerinizdeki değiştirici etkisini anlayabilmeniz için o durumun içinde olmanız gerektiğini söyleyebiliriz. Dışarıdan bu duruma bakmak aynı işleve sahip olamaz. Durumun soyut bilgisi detaylı olsa da o yerin duygusal tonunu, sözel olmayan özelliklerini, ortaya çıkan normlarını veya katılımın ego dahlini ya da uyarımını içermez. Bu, bir oyuna dahil olmakla o oyunu izlemek arasındaki fark gibidir. Bayan Elliott ve Ron Jones'un sınıf örneklerindeki gibi deneyimsel öğrenimin böylesine kuvvetli etkileri olmasının bir sebebi de budur. Kırk farklı psikiyatr-dan Milgram'ın deneysel prosedüründeki sonucu yordamaları istendiğinde deneyin kuvvetli yetke etkisini göz ardı ettiklerini hatırlıyor musunuz? Katılımcıların sadece %1'inin uç noktadaki 450 voltluk şoka kadar ilerleyeceklerini söylemişlerdi. Sıradan insanların normalde yapmayacakları şeyleri yapmalarını sağlayan sosyal psikolojik ortamın etkisini tamamen anlamakta zorluk çekmişlerdi.

Durumsal güç ne kadar önemlidir? Sosyal psikolojik araştırmalara yönelik yüz yıllık bir inceleme toplamda 8 milyon katılımcıdan elde edilen 25.000 araştırmanın sonuçlarını derledi.⁴⁰ Bu iddialı derleme meta-analiz adı verilen bir istatistiksel yöntemle farklı çalışmalardaki sonuçların sayısal özetini, ampirik sonuçların büyüklüğünü ve tutarlılığını ortaya koydu. 322 farklı meta-analizdeki genel sonuca göre etki büyüklüğü oldukça fazlaydı; yani sosyal durumların gücü güvenilir ve bariz bir etkiye sahipti.

Bu veri seti sadece sıradan insanların işkence ettiği durumlardaki sosyal bağlam değişkenlerini ve prensiplerini anlamak amacıyla yapılan araştırmalara kısıtlanarak tekrar analiz edildi. Princeton Üniversitesi araştırmacılarından Susan Fiske, durumsal değişkenlerin davranış üzerindeki etkisinin tutarlılığını ve güvenilirliğini kanıtlayan 1500 ayrı etki büyüklüğü buldu. Fiske çalışmasını şu sözlerle sonlandırmıştı: "Sosyal psikolojik bulgular sosyal bağlamm etkisinin, yani kişilerarası durumların gü-

cünün altını çiziyor. Sosyal psikoloji, insanların birbirlerini iyi veya kötü yönde nasıl etkileyebildiklerini gösteren birçok çeşitli çalışmayla yüz yıllık bilgiye erişmiştir.”⁴¹

ELMALARIN VE SEPETLERİN, TEKERLERİN VE ÇOMAKLARIN ÖTESİNDE

Artık analitik çıkarımımızı yapıp yolculuğumuzu çok uzaklara, Irak’a yönlendirebilir ve zamanımızın olağandışı olayını, Ebu Gureyb hapishanesinde esir tutulan Iraklılara yapılan işkenceyi anlamaya çalışabiliriz. İnsanlığa karşı yapılan bu ihlallerin kanıtları o küçük, gizli korku bakkalı olan 1A Bölüğü’nden fırlayıp tüm dünyaya korku saldı. Bu nasıl olabilmisti? Sorumlusu kimdi? Neden işkenceciler suç delili olan bu fotoğrafları çektiler? Bu ve bunun gibi milyonlarca soru aylar boyunca medyada yer aldı. ABD başkanı “bu işin sonuna kadar gideceklerine” yemin etti. Birçok politikacı ve sözcü bunun “birkaç çürük elmanın” işi olduğunu duyurdu. İşkenceciler bir grup sadist “çürük” askerden başka bir şey değildi.

Planımız ne olduğunu ve nasıl olduğunu yeniden incelemek. Bu standart kişiliksel analizi, yani sözüm ona iyi sepetteki “çürük elmaları” durumsal belirteçler, yani çürük sepeti arayışımızla karşılaştıracğız. Aynı zamanda birçok bağımsız soruşturmanın çıkarımlarını inceleyerek açıklamamızda durumsal etkenlerin ötesine geçen –askeri ve siyasal– Sisteme yönelik çıkarımlar yapacağız.

Ebu Gureyb'deki İstismar ve İşkenceler: Dehşeti Anlamak ve Kişileştirmek

Stanford çalışması tüm askeri hapisane uygulamaları için bir ders niteliğindedir. Psikologlar, genelde insancıl davranışları olan bireyler ve grupların neden bazı durumlarda tam tersi davranışlar sergileyebildiklerini anlamaya çalışmışlardır.

—Schlesinger Bağımsız Kurul Raporu¹

Washington D.C., 28 Nisan 2004. Amerikan Psikoloji Derneği'ni temsilen Bilimsel Topluluk Başkanları Konseyi'nin başkentteki bir toplantısına katıldım. Hafta arasında televizyon izlemek için çok az vaktim oluyordu. Kaldığım otel odasında televizyon kanallarını gezerken gördüklerime inanmadım. CBS'in *60 Minutes II*² isimli programında ekrandan inanılmaz fotoğraflar geçiyordu. Çıplak adamlar piramit şeklinde üst üste yığılmıştı ve Amerikan askerleri bu yığının yanında sırtıyorlardı. Bir kadın asker, çıplak bir mahkûmun boynuna taktığı köpek tasma-sının ipini elinde tutuyordu. Bazı mahkûmlar, her an o korkunç Alman kurt köpeklerinin saldırısına uğrama ihtimalinin dehşeti içindelerdi. Görüntüler, pornografik bir slayt gösterisi gibi akmaya devam etti: ağzında sigarası, elleriyle "çak bir beşlik" işareti yapan bir kadın askerin önünde mastürbasyona zorlanan çıplak mahkûmlar mı dersiniz, oral seks yapıyormuş gibi görünmeleri için zorlanan mahkûmlar mı...

Amerikan askerlerinin esirlerini eşcinsel pozisyonlara zorlayarak onlara işkence yapmaları, acı çektirmeleri ve onları aşağılamaları inanılır gibi değildi. Ama görüyordum işte... Sonra başka bir inanılmaz görüntü girdi ekrana: tutuklular, kafalarında yeşil başlıklar veya pembe kadın külotlarıyla stres pozisyonunda ayak-

ta duruyorlar ya da eğiliyorlardı. Bu görüntülerdekiler, Pentagon tarafından işkenceci tiran Saddam Hüseyin'den kurtarılmış Irak'a demokrasi ve özgürlük getirme misyonuyla denizaşırı bir ülkeye gönderilen o iyi huylu genç kadın ve erkekler değil miydi?

Bu korku filmindeki görüntülerin çoğunda faillerin kurbanlarıyla birlikte poz vermesi inanılır gibi değildi. Şeytani şeyler yapmak bir tarafa, kişinin suçunu kalıcı fotoğraflarla belgelemesi başka bir şeydi. "Hatıra fotoğraflarını" çektirirken ne düşünüyorlardı? Şovun sonunda psikolojik işkencenin ikonik fotoğrafı olacak görüntü belirdi. Kafasında başlık olan bir mahkûm kollarını iki yana açmış, parmaklarına elektrik kabloları bağlanmış bir şekilde bir kolinin üstünde duruyordu. Eğer bacakları dayanamaz ve oradan düşerse elektrik akımına kapılacağına inandırılmıştı (Çavuş Davis tarafından). Kafasındaki başlık, kabloların duvardan vücuduna geldiğini görmesi için hafifçe kaldırılmıştı. Gerçek elektrotlar değillerdi; amaçları fiziksel bir acı vermek değil, korkutmaktı. Ne kadar zaman canı için korkarak titremiştii bilmiyoruz ama bu deneyimin onda yarattığı travmayı hayal edebilir ve o başlıklı adamla empati kurabiliriz.

En az bir düzine görüntü aktı ekrandan; televizyonu kapatmak istedim ama yapamadım çünkü fotoğrafların gücü ve beklentilerimi tamamen ihlal edişi beni esir almıştı. O askerleri böyle davranmaya iten şeylere dair hipotezler geliştirmeye başlamadan önce ülkenin geri kalanı kadar emindim; bu işkence yalnızca birkaç "çürük elmanın" işiydi. Genelkurmay Başkanı Richard B. Myers bir televizyon röportajında bu ithamlar ve taciz görüntüleri karşısında şaşkınlığını dile getirdi. Ancak bu suiistimallerin "sistematik" olmadığından emin olduğunu söyledi. Tam tersine bunlar birkaç "serseri asker" işiydi. Bu askeri sözcüye göre Amerikan askerlerinin %99,9'u denizaşırı ülkelerde örnek davranışlar gösteriyordu, yani %1'lik bir kesimden çok daha azı bu iğrenç işkenceleri yapan defolu askerlerden oluşuyordu. Dolayısıyla telaşa gerek yoktu.

"Sanıyorum hepimiz bu azınlığın eylemleri karşısında hayal kırıklığına uğradık," diyordu Tuğgeneral Mark Kimmitt, 60 Mi-

nutes II programında. "Askerlerimizi her zaman seviyoruz ama bazı günler onlarla gurur duymuyoruz." Bunları yapanların, Amerika'nın askeri hapishanelerinde gardiyan olarak çalışan birkaç çürük asker olduğunu, yalnızca onların böylesi akıl almaz keyfi işkenceler yaptıklarını bilmek rahatlatıcıydı.³

Bir dakika... Orgeneral Myers nasıl olur da Irak'taki, Afganistan'daki ve Küba'daki askeri hapishanelerde eksiksiz bir soruşturma yapmadan bunun münferit bir olay olduğunu söyleyebilirdi? Her şey açığa çıkmıştı, kimsenin böyle bir iddiayı öne sürmek için doğru düzgün bir soruşturma yapmaya zamanı yoktu. Sistemi temize çıkarmak ve en alttakileri suçlamak için kullanılan bu otoriter ifadelerde rahatsız edici bir şeyler vardı. Generalin söyledikleri, ne zaman bir suçlunun kötü muamele gördüğü ortaya çıksa emniyet müdürünün medyaya anlattıklarına benziyordu. İfadesi, odağı karakollardaki veya emniyet müdürlüğünün arka odalarındaki olağan uygulamalardan kaydırmak için az sayıdaki çürük-elma-kötü-polisleri suçlayan emniyet müdürlerine benziyordu. Birkaç suçluya "kötü çocuk" gibi kişilişel bir yargıyı atfetmek Sistemin gardiyanları için yeni değildi. Aynı şekilde okul müdürleri ve öğretmenler de biraz zaman ayırıp sıkıcı müfredatın yabancılaştırıcı etkilerini veya sınıftaki karışıklığı belki de kışkırtan bazı öğretmenlerin yetersizliklerini değerlendirmek yerine "yaramaz" öğrencileri suçlamayı tercih ederken aynı yöntemi kullanmaktadırlar.

Savunma Bakanı Donald Rumsfeld yapılanları "korkunç" ve "ulusumuzun değerleriyle uyuşmayan eylemler" olarak tanımladı ve kınadı. "ABD askeri personelinin ve kamuoyunun da gördüğü fotoğraflar şüphesiz Savunma Bakanlığı'ndaki herkesi rencide etmiş ve öfkelenmiştir," dedi. "Hata yapan kimse cezalandırılmalı, prosedürler değerlendirilmeli ve problemler giderilmelidir." Sonra böylesi zor bir görev için İhtiyat Birliği askerlerinin ihtiyacı olan eğitim ve hazırlık eksikliği konusundaki sorumluluğu da dolaylı olarak ordunun üstünden alan bir açıklama daha yaptı: "Eğer birileri bu fotoğraflarda gösterilenleri yapmanın yanlış, acımasız, merhametsiz, ahlaksız ve Amerikan

değerlerine ters olduğunu bilmiyorsa, bunları öğretmek için nasıl bir eğitim gerektiğini inanın bilmiyorum.”⁴ Ancak Rumsfeld bu eylemlerin doğasını “işkence” değil, “kötü muamele” olarak tekrar tanımladı. “Şimdiye kadar yapılan suçlamaların hepsi kötü muamele suçlarıydı; bunun teknik olarak işkenceden farklı olduğunu düşünüyorum. ‘İşkence’ kelimesinin üzerine gitmeyeceğim.”⁵ Bu açıklamada bir mola verelim: Rumsfeld’in atıfta bulunduğu bu teknik de neyin nesidir?⁶

Medya, bu görüntüleri günlerce, durmaksızın televizyon kanallarında, gazete kapaklarında, dergilerde, web sitelerinde yayımladı. Başkan Bush yönetimi, ordunun, özellikle de savunma bakanının itibarını korumak adına derhal benzeri görülmemiş bir hasar tespit çalışması başlattı. Bush, bir görev duygusuyla, olayı “en alt katmanına kadar” incelemesi için bağımsız soruşturmalar yürütüldüğünü açıkladı. Acaba başkan yalnızca çerçeveyi değil de tüm resmi görebilmemiz için bu skandalın “en üst” katmanlarının da incelenmesi için soruşturma yapılmasını emreder miydi, diye merak ettim. Irak’taki koalisyon operasyonları yürüten Tuğgeneral Mark Kimmitt kamuoyuna şu açıklamayı yaptı: “Bunların farkında olduğumuz yegâne kötü muamele olayları olduğunu ancak Irak’a müdahalemizden bu yana başka, benzer olayların da yaşandığını biliyoruz.” (Orgeneral Myers bu olayın münferit olduğunu, sistematik olmadığını söylememiş miydi?)

Ebu Gureyb skandalı ortaya çıktıktan bu yana birçok kötü muamele, işkence ve cinayet açığa çıkarıldı, ABD Savunma Bakanlığı’ndan Yarbay John Skinner’e göre, böylesi iddialar üzerine Nisan 2006’da 400 ayrı askeri soruşturma yürütüldü.

Fotoğraflara gelen tepkilerden iki tanesi dikkat çekti; ilki medyatik bir kişiye aitti diğeri ise bir Birleşik Devletler meclis üyesinin büyük “öfkesi”ydi. Aşırı muhafazakâr talk-show sunucusu Rush Limbaugh’a göre, çıplak mahkûmların piramit gibi üst üste yığıldığı fotoğraflar bir okul şakasından azıcık daha abartılıydı: “Bunun Skull and Bones [Yale Üniversitesi’nin gizli kulüplerinden biri] kabul töreninden pek de farkı yok ve biz böyle bir olay yüzünden insanların hayatlarını mahvedeceğiz, askeri

gücümüzü zayıflatacağız ve sonra iyi vakit geçirdiler diye gidip onlara [suçlanan askerlere] saldıracağız. Bu insanlar her gün işlerinden oluyor. İyi vakit geçiren insanlardan bahsediyorum. Duygusal rahatlama diye bir şey duydunuz mu hiç? İnsanların içlerini boşaltmaya ihtiyaçları olduğundan haberiniz var mı?”⁷

Duygusal rahatlama için işkence yapmak, öyle mi? Stresli askerlerin arınması, rahatlama için... Bu medyatik ünlü işkenceyi böyle meşrulaştırıyordu. Bir öğrenci birliğindeki ile Ebu Gureyb işkencesi arasında küçük bir fark var elbette; birliğe girmek isteyenlerin kabul edilmek için sadakat yeminleri olarak böylesi münasebetsiz bir şakaya katlanıp katlanmamak arasında bir seçim yapma şansları vardı. Onlar, saldırgan, düşman işgal güçleri tarafından böylesi bir aşağılama ve işkencenin nesnesi haline zorla getirilmiyorlardı.

Bakan Rumsfeld’in önünde ifade verdiği ABD Senatosu Silahlı Kuvvetler Komitesi üyesi Senatör James Inhofe (Cumhuriyetçi, Oklahoma) öfkeliydi. Ancak fotoğrafların betimlediklerinden çok fotoğrafların yarattığı öfkeye öfkeliydi. Kurbanları yapılanları hak etmekle, basını ise görüntüleri kamuoyuyla paylaşmakla suçladı. “Bu mahkûmlar, biliyorsunuz ki trafik suçları yüzünden orada değiller. Onlar katil, terörist, isyankâr oldukları için Koğuş 1A veya 1B’de tutuluyorlar. Çoğunun ellerinde büyük ihtimalle Amerikan kamı var ve biz bu insanlara nasıl davranıldığıyla ilgili bu kadar endişeleniyoruz.” Dahası, basın bu fotoğrafları göstererek sebep olduğu öfkenin Amerikalılara yönelik şiddeti provoke ettiğini söyleyerek saldırıya devam etti.⁸

Pentagon da bu görüntülerin ortaya çıkışını engelleme çabalarını benzer bir şekilde nedenselleştirdi. Ancak Tümgeneral Donald Ryder’ın dahili ordu raporu, bu mahkûmların saldırgan olduğu görüşüne karşı çıkıyor, bazı Iraklıların orada yalnızca ABD güçlerine karşı “hoşnutsuzluk veya husumet” belirtisi gösterdikleri için tutulduklarını yazıyordu. Başka raporlar da tutukluların çoğunun “masum siviller” olduklarını (hapishane müdürü Tuğgeneral Janis Karpinski’ye göre) kanıtlıyordu. Şehirlere yapılan askeri operasyonlarda toplanmışlardı. Bu operas-

yonlarda ailelerin tüm erkekleri, çocuklar da dahil en yakın askeri hapishaneye kapatılıyor sonra da sorgulama için genellikle Ebu Gureyb'e götürülüyorlardı.

Brezilya'da işkence üzerine yaptığım araştırma sırasında ve işkence üzerine derslere hazırlanırken korkunç kötü muamele fotoğrafları gördüm. Ancak bu egzotik isimli hapishanede yaşananların görüntülerinde farklı ama bir şekilde diğerlerine de benzeyen bir şeyler vardı. Fark, faillerin eğlenmeleri ve utanmazlıklarıydı. Fotoğraftaki gülen yüzü etrafındaki kaosa örtüşmeyen Er Lynndie England'a göre yaptıkları yalnızca eğlence ve oyundu. Ancak yine de bir benzerlik hissediyordum. Bir anda farkına vardım; gördüğüm bazı fotoğraflar, bana Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki en kötü sahneleri hatırlatıyordu. Mahkûmların kafalarındaki kesekâğıtları, çıplaklık, tutukluların cinsel organları ortada birdirbir oynamaya veya birbirlerinin üstüne çıkmaya zorlandıkları aşağılayıcı oyunlar... Buna benzer eylemler üniversite öğrencileri tarafından yine üniversite öğrencisi tutuklulara yapıldı. Ayrıca tıpkı çalışmamızda olduğu gibi en kötü muameleler gece vardiyası sırasında yaşandı! Ve iki olayda da tutukluların duruşmaları henüz gerçekleşmemişti.

Sanki bizim deneyimizin en kötü senaryosu bizim küçük, görece şefkatli temsili hapishanemiz yerine başka bir yerde aylarca, korkunç koşullar altında uygulanmıştı. Mutlak gücün verildiği iyi çocuklara neler olabileceğini görmüştüm. Bizim çalışmamızda, gardiyanlar rolleri için hazırlık yapmamışlardı ve tutukluların psikolojik istismarını engellemek adına yalnızca asgari düzeyde bir personel denetimi uygulanmıştı. Deney düzeneğimizdeki tüm sınırlamaları kaldırdığımızda neler olabileceğini hayal ediyorum. Ebu Gureyb Hapishanesi'nde etkili durumsal güçlerin var olduğunu ve daha baskın sistemik güçlerin hüküm sürdüğünü biliyordum. Bu kadar uzak bir durumdaki davranışsal bağlamla ilgili gerçekleri nasıl bilebilirdim ki ve bu durumu yaratan ve sürdüren Sistemle ilgili gerçeği nasıl ortaya çıkarabilirdim? Artık biliyordum ki Sistem suç ortaklığını gizlemek için var gücüyle mücadele ediyordu.

ANLAMSIZ İSTİSMARI ANLAMLANDIRMA

Stanford Hapishanesi Deneyi, gardiyanlarımızın “çürük elma” olmadıklarını kanıtlıyordu. Bazıları, kuvvetli durumsal güçler nedeniyle farklılaşıyorlardı. Ayrıca sonradan fark ettim ki oranın sorumlusu, o sistemin o kadar etkili ve yıkıcı bir şekilde çalışmasını sağlayan ben ve araştırma ekibimdi. tutuklulara kötü muamelelerin önüne geçebilecek yeterli ve yukarıdan aşağıya işleyen bir kontrol mekanizmamız yoktu. Üstelik insandışılaştırma ve kimlik belirsizleşme süreçlerini teşvik eden standartlar ve prosedürler ortaya koyuyorduk. İşler kontrolden çıktığında ve birisi olanlardan benim kişisel olarak sorumlu olduğumu fark ettiğinde sistemin gücünü deneyi sonlandırmak için kullanabildik.

Ebu Gureyb’de yaşananları anlamaya çalışırken işe sürecin sonundan, belgelenmiş kötücül eylemlerden başlıyoruz. Bu yüzden de ters bir analiz yapmak zorundayız. Bu gardiyanların o Irak hapishanesine atanmadan *önce* insan olarak nasıl olduklarını öğrenmeye çalışmak durumundayız. O gardiyanların kişiliksel eğilimleriyle hapishanedeki özel durumun yarattığı karakterleri birbirlerinden ayırabilmek için onların hapishaneye girerken ne tür patolojik sorunlara sahip olduklarını belirleyebilir miyiz? Dahası, içine sokuldukları davranışsal bağlamı açığa çıkarabilir miyiz? O süreçte, zaman ve mekânda bu gardiyanlar için sosyal gerçeklik neydi?

Son olarak, o zindanın tüm sakinlerinin (hem Iraklı mahkûmların hem de Amerikalı gardiyanların) çalışma ve yaşama koşullarını devam ettiren, bu koşulları yaratan güç yapısıyla ilgili keşifler yapmamız gerekiyor. “Gözcükleri” yasal mercilere başvuru yapma hakkından muaf tutup süresiz olarak orada hapsetmeyi ve “mücbir taktikler” kullanarak onların ifadesini almayı sistem nasıl meşrulaştırıyor? Cenevre Anlaşması teminatlarının ve ordunun kendi idari kurallarının, yani mahkûmlara yönelik acımasız, insanlık dışı eylemlerin ve aşağılamaların yasaklanması kuralının askıya alınması kararı hangi düzeyde verilmiştir? Bu düzenlemeler demokrasilerde, savaş ya da barış zamanı olmasından bağımsız olarak mahkûmlara yönelik davranışların yönetilmesi kapsamında uygulanması gereken temel standart-

lardır. Uluslar bu standartları iyiliksever yaradılışlarından dolayı değil, kendi askerleri savaşta esir olarak düştüğünde onlara düzgün davranılmasını garanti etmek için uygularlar.

Araştırmacı gazetecilik eğitimi almadığım, Ebu Gureyb'e yolculuk için gerekli araçlara sahip olmadığım veya olayın esas özneleriyle görüşme imkânı bulamayacağım için bu ilgi çekici psikolojik olayın en tepe veya en alt kademesine ulaşabilme umudum yoktu. Stanford Hapishanesi Müdürü olarak "içeriden" edindiğim bilgilere dayanarak, görünüşte anlamsız olan bu şiddet olayını kavrayamamam utanç verici olacaktı. Stanford Hapishanesi Deneyi paradigması bana, kurumsal suiistimalleri araştırmanın, asıl merak ettiğimiz bütün bu insanlık dışı davranışlara neden olan çeşitli faktörleri (kişiliksel, durumsal ve sistematik) değerlendirme ihtiyacından kaynaklandığını öğretmişti. Diğer merak ettiğim şey ise o zindanda süregiden suiistimlerdeki asıl aktörün kim olduğuydu.

Joe Darby, Kahraman Köstebek, Sıradan Bir Adam

"Küçük korku dükkânını" ele veren ve karanlık faaliyetlerini kamusal denetime açan yirmi dört yaşındaki İhtiyat Birliği askeri Joe Darby'ydi. Bu genç adam bir kahramandı çünkü yaşananları askeri personele haber verdi ve onları diğer tüm hapishanelerdeki benzer olayları dizginlemek için adım atmak zorunda bıraktı. Darby de 372. Askeri İnzibat Teşkilatı'nda inzibat olarak hapishanede gece vardiyalarında görev alıyordu ancak asıl olayların meydana geldiği görevde çalışmıyordu.

Bir gün, arkadaşı Onbaşı Charles Graner, Darby'ye kendisinin ve diğer gardiyanların çektiği dijital fotoğraflar ve video kliplerle dolu bir CD verdi. Görüntülerin bir kısmı o güne kadar zaten çalıştıkları birimde elden ele dolaşmış, hatta bazıları bu fotoğrafları bilgisayarlarına ekran koruyucusu bile yapmıştı. Darby ilk önce fotoğraflara bakarak eğlendi, bir grup Iraklı'nın kızlarının görüldüğü piramidin "oldukça komik" olduğunu düşünüyordu hatta. Ama baktıkça gördükleri onu daha da rahatsız etti. "Bana doğru gelmedi," diye anlatıyor sonradan. Savaş bölgesinde esir alınmış yabancılar dahi olsalar Amerikalıların başka

insanlara böyle korkunç şeyler yapmalarının yanlış olduğunu düşünmeye başladı. “Aklımdan çıkaramıyordum. Yaklaşık üç gün sonra fotoğrafları ihbar etmeye karar verdim.” Bu karar, arkadaşlarına sadakatiyle vicdanı arasında kalmasına sebep oldu. Darby, Lynndie England’ı temel eğitimden bu yana tanıyordu. Ancak gördükleriyle ilgili “kişisel olarak inandığım her şeyin dışındaydı ve benim tek bildiğim hukuk kurallarıydı” diyordu.

Ocak 2004’te Joe Darby, CD’nin bir kopyasını Ceza İşleri Soruşturma Dairesi’ndeki bir yetkiliye zarf içinde imzasız olarak gönderdiğinde insanlık ahlakı adına büyük bir adım attı. Sonra, özel ajan Tyler Pieron’a (Ebu Gureyb Hapishanesi’ndeki Birleşik Devletler Ordusu Cezai Soruşturma Yetkilisi) zarfa CD’yi koyanın kendisi olduğunu ve Ceza İşleri Soruşturma Dairesi’yle konuşmak istediğini söyledi. Darby, arkadaşlarını ispiyonladığı için ondan intikam alırlar korkusuyla Ebu Gureyb’de çalıştığı sürece adının gizli kalmasını talep etti.⁹

372’nci birlikten arkadaşlarının bu görüntülerle başının derde gireceğini bilerek bu kadar aleni bir teşhiri kamuoyuyla paylaşmak Darby için müthiş bir kişisel cesaret gösterisiydi. Oysa hata yapan o değildi.

Ayrıca İhtiyat Birliği’nde yalnızca bir uzman olan Darby’nin askeriyedeki statüsünün en alt düzeyde olduğunu da hesaba katmak gerekiyor. Ordu yönetimindeki bir hapishanede yaşanan olaylara alenen meydan okuyordu. Sonradan bizzat savunma bakanından bu hapishanenin “teröristlerin ve isyankârların dava edilebilir istihbaratlarını” ortaya çıkarmak için kurduğu özel bir soruşturma merkezi olduğunu öğrendim.¹⁰

Başkentte Elmaların Çiçek Verme Zamanı

Bir anda şans yüzüme güldü. Washington D.C.’de Ulusal Devlet Radyosu’nda çalışan eski bir Stanford öğrencisi, Ebu Gureyb ve Stanford Hapishanesi Deneyi’yle ilgili derslerde gösterdiğim fotoğraflar arasındaki paralellikleri fark etti. Ebu Gureyb olayı ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra D.C.’de kaldığım otele kadar gelip benimle radyo programı için röportaj yapmak istediğini

söyledi. Röportajın ana konusu yönetimin “çürük elma” bahanelerine benim Ebu Gureyb ile Stanford Hapishanesi Deneyi arasındaki benzerliklerden türettiğim “çürük sepeti” metaforuyla karşı çıkmaktı. Birçok televizyon ve radyo kanalı, birçok gazete, seçkin elmalar ve kokuşmuş sepetlerle ilgili düzgün bilgi edinmek için bu ilk ulusal radyo röportajından yararlandılar. Medya, benim yorumuma rağbet gösterdi çünkü Stanford deneyinin etkileyici görüntülerini ve videolarını da kullanabiliyorlardı.

Ebu Gureyb ekseninde ulusal ölçekte tanınınca, askeri inzibat gardiyanlarından birinin danışmanı Gary Myers benim araştırmamı baz alarak müvekkilinin iddia edilen suçlarında etkili olan dışsal belirleyicilere odaklandı. Myers Koğuş 1A ile 1B'de gece vardiyasında görevli askeri inzibat Başçavuş Ivan “Chip” Frederick II için uzman tanık olmamı istedi. Kabul ettim, çünkü böylece, bu yabancı davranışların yüklenmesi analizimdeki üç faktörün, –kişi, durum ve böylesi suçların işlenmesine yol açan mekâna kişiyi yerleştiren sistemin– rolünü tam olarak anlamak için ihtiyacım olan tüm bilgilere ulaşabilecektim.

Bu altyapısal bilgiyle sapmaları teşvik eden dinamik süreçleri tam olarak kavramayı umuyordum. Bu bağlamda da Myers'in müvekkiline yardım etmeyi kabul ettim. Ancak işlenen suçların faillerinden ziyade suiistimalleri ortaya çıkaracak kadar cesur olan Joe Darby'ye daha çok sempati duyduğumu anlattım.¹¹ Bu koşullar altında Başçavuş Frederick'in savunma grubuna katıldım ve karanlığın kalbine doğru bir yolculuğa başladım.

Analizimize Ebu Gureyb hapishanesinin coğrafi, tarihsel, politik ve işlevsel yapısını ve fonksiyonunu inceleyerek başlayalım. Ebu Gureyb'i tanıdıktan sonra davranışsal bağlamları içinde askerleri ve mahkûmları incelemeye geçebiliriz.

YER: EBU GUREYB HAPİSHANESİ

Irak'ın başkenti Bağdat'ın 32 kilometre batısıyla Felluce'den birkaç kilometre ötede o ünlü hapishaneye de adını veren Ebu Gureyb şehri var. Amerikan işgaline karşı şiddetli isyanların merkezinde bir Sünni üçgeninin tam ortasında. Geçmişte bu ha-

pishaneyi batı medyası "Saddam'm İşkence Merkezi" olarak adlandıırıyordu çünkü Baas hükümeti iktidarı döneminde Saddam Hüseyin, haftada iki kez yaptığı halka açık infazlarda "muhaliflere" işkence etmek ve onları öldürmek için burayı kullanıyordu. Bu siyasi ve adli mahkûmların bir kısmı Irak'm kimyasal ve biyolojik silah programlarında Nazi tipi deneylerde kullanılıyorlardı.

İsmi "Yabancı Babaların Evi" veya "Yabancıların Babası" anlamına gelen bu geniş hapishaneye elli bin kişi sığabiliyordu. Hapishane, Torazin* öncesi dönemde ciddi sorunları olan mahkûmların tutulduğu bir akıl hastanesi olarak kullanılıyordu, bu yüzden de her zaman kötü bir ünü olmuştu. 1960 senesinde İngiliz müteahhitler tarafından 1,15 kilometrekarelik bir alana yapılan hapishanenin etrafını yirmi dört gardiyan kulesi çevreliyordu. Her birine farklı tür mahkûmların yerleştirilmesi planlanan, etrafı kapalı beş bölmeye ayrılmış küçük bir şehirdi burası. Açık avlusunun merkezinde 120 metrelik koca bir kule yükseliyordu. Kırsal bölgelere inşa edilmiş çoğu Amerikan hapishanesinden farklı olarak Ebu Gureyb, geniş apartman dairelerine ve ofislere bakıyordu (belki de 1960 senesinden sonra inşa edilmişlerdir). Hücrelerinde ise dört metrekairelik alana hapsedilen kırk kadar mahkûm korkunç koşullar altında yaşamak zorunda kalıyordu.

Ebu Gureyb hapishanesi komutanı Albay Bernard Flynn, hapishanenin Iraklı muhaliflere ne kadar yakın olduğunu şöyle anlatıyordu: "Kolay bir hedefiz çünkü kötü bir bölgedeyiz. Irak'ın tamamı öyle aslında... Kulelerden biri o kadar yakın ki şuradan, verandadan yatak odalarını görebiliyoruz. O çatılarda keskin nişancılar ve şu verandalardan kuledeki askerlere ateş edenler vardı. Bu yüzden de sürekli tetikteyiz ve burayı savunmaya, asilerin içeri girmesini engellemeye çalışıyoruz."¹²

ABD güçleri Mart 2003'te Saddam hükümetini devirdikten sonra hapishanenin adı Bağdat Merkezi Cezaevi [Baghdad Central Confinement Facility (BCCF)] olarak değiştirildi (yeni ismin baş harfleri soruşturma raporlarında bulunmaktadır). Hapisha-

* Torazin düşük etkili bir antipsikotiktir. Geçmişte, şizofreni ve bipolar bozukluklar da dahil akut ve kronik psikozları tedavi etmekte kullanılırdı. (Çev. n.)

neyi karanlık geçmişinden ayırma girişimiydi bu. Saddam rejimi çöktüğünde adli suçlular da dahil tüm mahkûmlar serbest bırakıldı. Hapishanede yerinden oynatılabilen her şey, pencereler, kapılar, tuğlalar, aklınıza gelebilecek her şey yağmalandı. Bu arada medyada yer verilmeyen başka bir gelişme daha yaşandı; Ebu Gureyb hayvanat bahçesindeki tüm hayvanlar da serbest bırakıldı. Şehrin sokakları bir süre aslanlar ve kaplanlarla doldu. Eski bir CIA büro şefi olan Bob Baer bu bednam hapishanede tanık olduğu bir sahneyi şöyle anlatıyordu: "Mahkûmlar serbest bırakıldıktan sonra Ebu Gureyb'i birkaç kez ziyaret ettim. Hayatımda gördüğüm en korkunç sahneydi. Kendi kendime dedim ki 'Saddam Hüseyin'den kurtulmak için bir sebep vardıysa, o da Ebu Gureyb'dir.'" Acımasız eleştirisine şöyle devam ediyordu: "Köpeklerin yediği cesetler vardı. Duvarlardan kablolar çıkıyordu. Korkunç bir yerdi."¹³

İngiliz üst düzey yetkililer hapishanenin derhal yıkılmasını önerdi ancak ABD yetkilileri Ebu Gureyb'i "koalisyon karşıtı suçlar" gibi bulanık bir tanımla muhalifler, olası isyan liderleri ve muhtelif suçlular için kısa sürede yeniden inşa etmeye karar verdi. Bu birbirine benzemez mahkûm grubundan ne kadar güvenilir oldukları şaibeli Iraklı gardiyanlar sorumluydu. Esaret altına alınanların çoğu askeri operasyonlarda tesadüfen tutuklanmış veya "şüpheli hareketleri" olduğu için kontrol noktalarından toplanmış suçsuz Iraklı sivillerdi. Aralarında koalisyona karşı yükselen beklenmedik isyanla ilgili sorgulanan aileler; kadınlar, erkekler ve henüz ergenlik dönemindeki çocuklar vardı. Tutuklanıp sorgulanmalarının ardından suçsuz bulunanlar hemen serbest bırakılmıyorlardı; oradan çıktıktan sonra isyana katılacaklarından korkuluyordu ve kimse böyle bir kararın sorumluluğunu almak istemiyordu.

Artan Havan Topu Saldırıları

Hapishanenin tam merkezindeki 120 metrelik görkemli kule, çevredeki binaların tepesine neredeyse her akşam atılan havan toplarını izleme merkezi haline geldi. Ağustos 2003'te hapisha-

nenin “sakin kısmında” çadırlarında yatan on bir asker bir havan topu saldırısı sonucu hayatlarını kaybetti. Yine başka bir saldırıda aralarında hapishanenin askeri istihbarat ekibinin komutanı Albay Thomas Pappas’ın da olduğu askerlerle dolu bir çadır havaya uçuruldu. Pappas kurtulmuştu ancak şoförlüğünü yapan genç bir asker ve diğerleri parçalanarak hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu saldırının albay üzerindeki etkisi o denli büyük olmuştu ki Pappas kurşungeçirmez yeleğini bir daha asla üzerinden çıkarmamıştı. Banyo yaparken dahi yeleğini ve miğferini çıkarmadığı söylentilerinden sonra “savaşacak özelliklere uygun olmadığı” için görevini bırakmak zorunda kaldı. Bu korkunç havan topu saldırısından sonra Pappas askerlerinin çoğunu orada kalan mahkûmlar gibi hapishanenin “vahşi kısmındaki” küçük hücrelerde yatırıyordu.

Yoldaşlarının ölüm haberleri, hiç dinmeyen el bombası ve havan topu saldırıları haftada neredeyse yirmi kez saldırıya maruz kalan hapishanedeki herkeste korku yaratıyordu. Hem Amerikan askerleri hem de Iraklı mahkûmlar ve tutuklular düşman ateşiyle öldürülüyorlardı. Öyle ki, zaman içinde saldırılar yüzünden hapishane binalarının bir kısmı yıkılmış, kalanlar ise harabeye dönmüştü.

Havan topu saldırıları o kadar sık oluyordu ki Ebu Gureyb cinnetinin sürreal yapısının bir parçası haline gelmişti. Joe Darby, arkadaşlarıyla patladığını duydukları havan topunun büyüklüğünü ve mevkini patlamanın şiddetine göre tartışıklarını hatırlıyordu. Ancak ölümle burun burunayken yaşadıkları bu ruhsal hissizlik elbette sonsuza kadar sürmedi. “Birimim Ebu Gureyb’den ayrılmadan birkaç gün önce ilk defa herkes havan topu saldırılardan korkmaya başladı. Tuhaftı. İnsanlar hep beraber duvarın dibinde toplanıyordu. Ben kendimi bir anda bir köşede dua ederken buluyordum. Hissizlik kayboluyordu artık. Fotoğraflara bakarken bunu aklınızda tutmalısınız. Hepimiz farklı şekillerde duygusuzlaşmıştık.”

Hapishanede yıllarca çalışmış üst düzey bir istihbaratçı, hapishanenin yaşamak veya çalışmak için çok tehlikeli bir yer olduğunu söylüyordu. 2006’da askeri komutanlık nihayet orayı

terk etmeye karar verdi ancak orayı diriltme kararlarının verdiği zararı telafi etmek için biraz geç kalınmıştı.*

Askerlere sıkıntı veren diğer konu da Ebu Gureyb hapishanesinde düzgün bir kanalizasyon sisteminin olmamasıydı, ya yerlere açılmış delikler ya da portatif tuvaletler kullanmak zorundalardı. Tüm mahkûmlar ve askerler için yeterli sayıda portatif tuvalet de yoktu üstelik. Düzenli boşaltılmadıkları için sürekli taşıyorlardı ve o korkunç yaz sıcaklarında etrafa yayılan pis koku herkes için dayanılmazdı. Duşlar da yeterli değildi; su az akıyordu, sabun yoktu, düzgün çalışan jeneratör olmadığı için elektrikler de sürekli kesiliyordu. Mahkûmlar etraflarındaki binanın duvarları gibi pis kokuyorlardı. Sıcaklıkların 45 derecenin üstünde olduğu yağmurlu günlerde hapishane fırına veya saunaya dönüşüyordu. Fırtınalarda mahkûmların ve askerlerin ciğerleri tozla doluyor, viral enfeksiyonlara ve nefes darlıklarına sebep oluyordu.

Asilerin onları hedef almasını engellemek için o uzun kuleyi yıkma kararından sonra havan topu saldırıları artık daha az gündeme geliyordu ancak kulenin yıkımı cezaevi yerleşkesinde başka bir harabe daha yaratmıştı.

Yemeklerin kalitesi de hapishanenin eksikliklerinden biriydi. ABD ordusu bu koca işletmeyi daha yeni restore etmişti ama hapishanede bir yemekhane dahi yoktu. Ebu Gureyb'in işgalinin üstünden iki yıldan fazla zaman geçmişti ve askerler hâlâ konserve ve hazır yemek yiyorlardı. Aralık 2003'te nihayet bir yemekhane yapıldı. Orada görev yapmanın ne denli korkunç olduğunu askeri soruşturmalardan sorumlu bir kıdemli subaydan daha iyi ifade edemezdim: "Cehennemin dünyadaki tezahüründe onca yıl..."¹⁴

Seksen Dönümlük Bir Cehennem

Amerikan tarihçileri bizlere ABD ordusunun sivil savaş döneminde bundan çok daha korkunç hapishaneler inşa ettiğini hatırlatacaktır. Bunlardan biri de Chicago'nun biraz dışında binler-

* Ebu Gureyb Hapishanesi 15 Ağustos 2006 tarihinde resmi olarak kapatıldı ve içerideki mahkûmlar Bağdat Havalimanı yakınlarındaki Camp Cropper'a sevk edildi. (P. Zimbardo)

ce işbirlikçi mahkûmun koruma altında olmaları için konulduğu Camp Douglas hapishanesiydi. Yeterli kaynağı olmayan bu hapishane, bataklığın üstüne inşa edilmişti, tutarsız ve dengesiz bir yönetimi, savaş esirleriyle ilgili belirsiz kuralları vardı. Dahası hem yerel siviller hem de 5000'e yakın mahkûmla ilgilenen küçük gardiyan taburu bu işbirlikçi "hainlere" karşı düşmanlık besliyordu. Camp Douglas "seksen dönümlük cehennem" olarak adlandırılıyordu çünkü bu hapishanenin duvarları arasında binlerce mahkûm köle gibi çalışmaktan, açlıktan, dayaktan, işkenceden, kötü muameleden, bulaşıcı hastalıklardan ölmüştü. Cehennemin dünyanın güneyindeki tezahürü ise Birlik askerlerinin tutulduğu Andersonville Hapishanesi'ydi.¹⁵

Yeni Gelen Komutanı Gören Yok

Haziran 2003'te, bu korkunç Irak hapishanesinin başına yeni bir komutan atandı. İhtiyat Birliği'nden Tuğgeneral Janis Karpinski, Ebu Gureyb'i ve Irak'taki diğer tüm askeri hapishaneleri yöneten 800. Askeri İnzibat Tugayı'nın komutanı olarak göreve başladı. Yapılan bu atama tuhaftı çünkü Karpinski savaş bölgesindeki tek kadın komutandı ve hapishane yönetmekle ilgili hiçbir tecrübesi yoktu. Buna rağmen iki koca cezaevinin, Irak genelindeki toplam on yedi hapishanenin, sekiz askeri taburun, yüzlerce Iraklı gardiyanın, otuz üç deneyimsiz İhtiyat Birliği askerinin ve Koğuş 1A'daki sorgu merkezinin yönetimi artık ondaydı. Bu kadar deneyimsiz bir İhtiyat Birliği subayının omuzlarına oldukça büyük sorumluluklar yükleniyordu.

Çeşitli kaynaklara göre Karpinski kısa süre sonra korkunç yaşam koşulları, her gün yüz yüze gelmek zorunda kaldıkları tehlikeler nedeniyle görevini bıraktı ve Bağdat Havalimanı yakınlarındaki Camp Victory'nin emniyet ve güvenliğini koruma altına alması için görevlendirildi. Karpinski, yönetimi döneminde sık sık Kuveyt'e gittiği için çoğu zaman hapishanede olmuyordu dolayısıyla tam bir yetke denetimi mümkün değildi. Ayrıca Karpinski kendisinden daha yüksek rütbeli askerlerin ona koğuş 1A'nın "özel kısım" olduğunu, onun doğrudan denetiminde

olmadığını söylediklerini ve bu yüzden oraya hiç gitmediğini iddia ediyordu.

İdarenin bir kadında olması rutin askeri disiplini ve düzeni de bozan çeşitli cinsiyetçi davranışları da beraberinde getirdi. "Ebu Gureyb'de Karpinski'ye bağlı birimler onun emirlerini dikkate almıyor, üniforma giyinme ve üstleri selamlama kurallarına uymuyorlardı. Hapishanedeki belirsiz ve gevşek standartlara yenileri ekleniyordu," diyordu askerlerden biri. Adının gizli kalmasını isteyen bir diğeri ise alandaki askerlerin de General Karpinski'nin emirlerini sürekli görmezden geldiklerini, bir kadın olduğu için onu dinlemek zorunda olmadıklarını söylediklerini anlatıyordu.¹⁶

Generalin iyi kötü yapabildiği tek şey haftalık "temizlik" oldu. Temizlikte mahkûmların tehlikeli, asi, suçlu veya işe yarar bilgiye sahip olup olmadıklarına, dolayısıyla hangilerinin serbest bırakılıp hangilerinin kalacağına karar veriyordu. Ancak edindiğim bilgilere göre Karpinski görece az tutukluyu serbest bırakıp her gün bir sürü yeni tutuklu getirerek garantici davranıyordu, dolayısıyla hapishane nüfusu giderek artıyordu. Üstüne üstlük bir de diğer hapishanelerden gelenler oluyordu. Örneğin Bucca Kampı fazla kalabalıklaştınca oradaki mahkûmların bir kısmı da Ebu Gureyb'e gönderilmişti.

Altı aylık Karpinski yönetimi boyunca on binden çok yeni mahkûmun getirildiği hapishanede yaşları on ile on yedi arasında değişen çocuklar da vardı. Bu çocuklar için ne bir eğitim programı ne de erişkinlerinkinden farklı etkinlikler söz konusuydu. "Bu çocukların aylarca yaşadıkları koşullar içler acısıydı," diyordu bir gözlemci. Ayrıca zihinsel engelli veya tüberküloz gibi bulaşıcı hastalık taşıyan mahkûmlar için de ayrı düzenlemeler yoktu.

Peki o zaman General Karpinski, Aralık 2003'te *St. Petersburg Times*'a verdiği röportajda nasıl oluyordu da hapishaneyle ilgili olumlu konuşabiliyordu? Röportajda Ebu Gureyb'deki Iraklı mahkûmların çoğu için "hapishanedeki yaşam koşulları evlerindekienden daha iyi" diyordu. "Onların bir daha oradan gitmek istemeyeceklerinden endişeleniyorduk." Oysa aynı dakikalarda,

tam da General Karpinski bu yılbaşı öncesi neşe dolu röportajı verdiği sırada, Tümgeneral Antonio Taguba ise, Karpinski'nin 372. Askeri İnizbat birimindeki askerlerinin karıştığı, Koğuş 1A'nın gece vardiyasındaki sayısız "sadistçe, utanmazca ve ahlakdışı suç" olaylarını soruşturuyordu.

General Karpinski ihtar aldı, yetki alanları kısıtlandı, resmi olarak kınandı ve görevinden alındı. Rütbesi düşürüldü ve emekli edildi. Hapishanelerde yaşanan böylesi olaylarda, ihmali sebebiyle, yaptıkları için değil ama yapmadıkları için suçlu bulunan ilk yetkili oldu.

Karpinski, *One Woman's Army* (Tek Kadının Ordusu) adlı otobiyografisinde hikâyeyi bir de kendi tarafından anlattı.¹⁷ Kitapta Guantanamo'dan gelen tümgeneral Geoffrey Miller liderliğindeki askeri grubun Ebu Gureyb ziyaretinde tümgeneralin kendisine şöyle dediğini yazıyor: "Ebu Gureyb'deki sorgulamaların şeklini değiştireceğiz." Bunun anlamı artık sorgulamalarda "çocuk naifliğini bırakarak" şüpheli asilere karşı eskisi kadar yumuşak olmamak, teröristlere ve asilere karşı savaşta "kullanılabilir istihbarat" sağlayabilecek taktikler uygulamaya başlamaktı. Miller ayrıca Bağdat Merkezi Cezaevi ismini bırakarak Irak halkında hâlâ korku uyandıran Ebu Gureyb Hapishanesi ismine geri dönmek gerektiğini düşünüyordu.

Karpinski, Irak bölgesindeki ABD güçlerinin komutanı General Ricardo Sanches'in de mahkûmlar ve tutuklular için General Miller'dan farklı düşünmediğini, ikisinin de onları "köpek gibi" gördüklerini ve sert muameleleri hak ettiklerini düşündüklerini anlatıyordu. Karpinski'ye göre üstleri General Miller ve Sanchez, Ebu Gureyb'deki insandışılaştırma ve işkenceye yeni bir boyut kazandırmıştı.¹⁸

VE KARŞINIZDA "CHIP" FREDERICK

Chip Frederick ve eşi Martha ile ilk kez 30 Eylül 2004'te yasal danışmanı Gary Myers'ın benim için San Francisco'da bir görüşme ayarlamasıyla tanıştım. Dört saatlik ayrıntılı sohbetimiz sı-

rasında Martha görüşmeye katılmayıp etrafı gezmeyi tercih etti. Görüşme sonrasında ise Russian Hill'deki evimde öğle yemeği yedik. O günden sonra da Chip Frederick'le görüşmeye devam ettim; Martha ve Chip'in ablası Mimi Frederick'le de irtibatı koparmadım, onlarla da telefon veya e-posta üzerinden görüşmelerimiz sürdü.

Chip'e ait tüm kayıtları ve raporları inceledikten sonra, Eylül 2004'te Frederick'in tam bir psikolojik değerlendirmesini yapması için askeri klinik psikolog Dr. Alvin Jones ile görüştüm.¹⁹ Jones'un verdiği bilgileri, bir uzmanın yaptığı Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri testinin bağımsız bir değerlendirmesi olarak inceledim. Aynı zamanda Chip'le yaptığımız görüşmeler sırasında psikolojik tükenmişlik ölçümü de yaptım ve bu ölçümün sonuçları bağımsız bir iş stresi uzmanı tarafından değerlendirildi. Genel bir bilgilendirmeden sonra Frederick'in ailesinin verdiği kişisel bilgileri, kendisinin yakın zamanda yaptığı özdeğerlendirmeleri ve son olarak da resmi psikolojik değerlendirmeleri sunacağım.

Chip, yetmiş yedi yaşındaki West Virginia'lı bir maden işçisi baba ile yetmiş üç yaşındaki ev hanımı bir annenin otuz yedi yaşındaki oğulları. Maryland, Mt. Lake Park kasabasında büyümüş. Annesini şefkatli ve destekleyici, babasını ise kendisine çok iyi davranan bir adam olarak tarif ediyor. En sevdiği çocukluk anılardan biri garajda babasıyla birlikte araba tamir etmek. Ablası Mimi ise kırk sekiz yaşında bir hemşire. Karısı Martha ile çalıştığı hapisanede eğitim vermeye geldiği sırada tanışıyor, Haziran 1999'da Virginia'da evleniyorlar. Chip, Martha'nın iki yetişkin kızına üvey babalık yapmaya başlıyor.

Chip hayatı boyunca kiliseye düzenli olarak, en azından her Pazar günü gitmiş. Ebu Gureyb'deki olaylardan sonra bile kendisini ahlaklı ve maneviyatı yüksek bir adam olarak tanımlıyor. Irak'a gitmeden önce yerel bir üniversiteye girmiş, Maryland'daki Allegheny Üniversitesi'nde dersler almaya başlamış ancak üniversiteyi bitirmemiş. Ortalama bir öğrenci; hiçbir dersten kalmıyor ve yeni şeyler öğrenmeyi seviyor. Ancak bir entelektü-

elden çok bir sporcu Chip; lisede basketbol, beysbol, Amerikan futbolu ve futbol oynamış. Erişkinlikte ise sol defans olarak soft-ball oynamaya devam etmiş. Topu uzağa atan bir oyuncu değil ama iyi bir ortalamaya sahip. Ava ve balığa çıkmayı seviyor. Uzun yıllar boyunca ilişkisini koparmadığı yakın arkadaşları var. Oldukça sosyal bir adam. Arkadaşlarını "uğruna ölünür" insanlar olarak tarif ediyor. Ayrıca yeğenleri ile de yakın bir ilişkisi olduğunu söylüyor. Genel olarak ailesiyle karşılıklı güvene dayanan iyi bir ilişkisi var. "Harika" ve "çok güçlü bir kadın" olduğunu düşündüğü karısı Martha'yı ve çocuklarını "kendisininmiş gibi" seviyor.

Chip'in sağlığı yerinde, fiziksel olarak hiçbir sorunu yok. Hiç ameliyat geçirmemiş, ruhsal sorunlar sebebiyle psikolojik tedavi görmemiş veya ilaç almamış. Hayatı boyunca yasalarla başı yalnızca bir kere, o da on dokuz yaşında gece saklambaç oynarken fazla bağırdığı için "huzuru bozmaktan" derde girmiş ve beş dolarlık bir para cezası ödemiş.

Chip kendisini "çok sessiz, bazen utangaç, gerçekçi, yufka yürekli, nazik, genel olarak iyi bir insan" olarak tanımlıyor.²⁰ Ancak kendisine dair söylediği önemli başka şeyler de var. Örneğin Chip insanların onu reddetmesinden, dolayısıyla tartışmaktan korkuyor, bu yüzden de kabul edilmek için karşısındakine boyun eğiyor. Karşısındaki insanlar ona "kızmasınlar" veya ondan "nefret etmesinler" diye onlara uyum sağlamak için fikirlerini değiştirebiliyor. Emin olduğunu düşündüğü zamanlarda bile başkalarının etkisi altında kalabiliyor. Yalnız olmaktan hoşlanmıyor, çevresinde insanlar olsun istiyor, yalnız olduğu zaman, süresinden bağımsız, bunalıma giriyor.

Utangaçlıkla ilgili yaptığım araştırmalar utangaçlık-uyum ilişkisini ampirik olarak desteklemektedir. Utangaç üniversite öğrencilerinin kendi fikirlerini açıkça tartışmaları gereken durumlarda tartışmak yerine, farklı fikirlere sahip olan insanların fikirlerine boyun eğme, onlarla aynı fikirde olma eğiliminde oldukları gözlemleniyor. Ancak koşullar değiştiğinde, aynı utangaç öğrenciler farklı fikirlere sahip insanlarla karşı karşıya geldiklerinde ise kendi düşüncelerine sadık kalıyorlar.²¹

Chip bütün bu özelliklerinin yanı sıra inanılmaz vatansever bir adam. Her sabah ön avlusuna Amerikan bayrağını asıyor ve güneşin batışıyla birlikte de indiriyor. Arkadaşlarına ve ailesine hediye olarak bayrak alıyor. "Aileme vermek için, gittiğim yerlere götürmek için bir sürü bayrak aldım ve Kuveyt'e gittiğimde aldığım her bir bayrağı dalgalandırdım. Dokuz ya da on tane bayrağım vardı, Bağdat'tayken yanımdalardı, sonra onları karıma göndermiştim," diyor yaptığımız görüşmede. Milli marşı duyduğunda "tüyleri diken diken" oluyor, "gözleri yaşıyor." Hapishane hücresinde yazdığı mektupta şöyle diyor: "Uzun yıllar ülkeme hizmet edebildiğim için gururluyum. Ülkem, ailem ve arkadaşlarım için ölmeye hazırdım... Bir fark yaratmak istemişim."²² (Vatanseverliğe her daim şüpheli yaklaşmış biri için Chip'in tarif ettiği bu duyguların biraz abartılı görüldüğünü söylemeliyim.)

Mimi ise kardeşi için şunları söylüyor:

Chip'le büyümek benim için bir zevkti. Ondan on yaş dokuz ay daha büyüğüm. Chip sessiz biridir. Çevresine karşı düşüncelidir. Başka insanların duygularına saygı gösterir, asla intikam peşinde koşmaz. Eşek şakalarını sever. Köpeğe fıstık ezmesi verir ve buna katıla katıla gülerdi mesela! Sporla çok ilgilidir, iyi bir takım oyuncusudur. Adalet onun için hayat felsefesidir; sorumluluğa ve güvenilirliğe inanıyor hâlâ. Annemiz ve babamız ona ahlaklı olmayı, iyi değerlere sahip olmayı öğretti. Onun, sırf bu çok önem verdiği değerlere sahip genç bir adam olabilmek için on yedi yaşında bir çocukken orduya katılışını izledim.²³

Frederick'in İnfaz Koruma Memurluğu Yılları ve Ordu Sicili

Irak'ta göreve başlamadan önce Dillwyn, Virginia'daki küçük, orta güvenli bir hapisane olan Buckingham Cezaevi'nde Aralık 1996'dan 2001 senesine kadar infaz koruma memuru olarak çalıştı. 60 ile 120 arası tutukludan sorumlu bir kat görevli-siydi. Kurumsal eğitimi sırasında Martha'yla tanıştı. Sicilindeki tek kusur bir defa yanlış üniformayı giydiği için aldığı kınama cezasıydı. Ancak bunu da bir tutuklunun intiharını önleyerek telafi etmişti. Frederick, infaz koruma memuru olmadan önce ise Bausch&Lomb'da gözlük yapımında çalışıyordu.

Virginia Ceza İnfaz Kurumu'ndan Frederick'in yıllık performans değerlendirmelerini inceleme fırsatı buldum. Değerlendirmeyi yapan memurlar genel olarak Chip'in infaz koruma memuru olma yolundaki eğitimlerde ne kadar büyük ilerlemeler gösterdiğini ifade ediyorlardı. Neredeyse tüm performans ölçütlerinde beklentileri aşıyordu.

"İnfaz koruma memuru Frederick deneme sürecindeki görevlerini yerine getirmekte oldukça başarılı. Tüm performans standartlarında beklentileri karşılamıştır." "Memur Frederick inisiyatif alabiliyor ve işini gayet iyi yapıyor." (Nisan 1997)

Virginia Ceza İnfaz Kurumu'nda kayıtlı tek negatif raporda ise şöyle diyor: "Çalışan, verilen görevlerde daha tutarlı olmalı ve mahkûmları ayakta sayımlara zorlamalıdır." (Kasım 1997)

Diğer altı performans ölçütünde de "beklentileri karşılıyor"-du, yalnızca inisiyatif alma ve sayım prosedürleri konularında

"iyi ama kendisini geliştirmesi gerek"tiği söyleniyordu. (Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki sayım çilesini hatırlayın.)

Ancak yorumların hepsi de olumluydu: "Çok iyi bir memur, liderlik yeteneklerine sahip." "Dış görünüşü beklentilerin de üstünde." (Kasım 1998) (Anahtarları ve malzemeleri kontrol ederken de beklentileri aşıyordu, diğer ölçütlerde ise "beklentileri karşılıyor"du.)

"Memur Frederick tüm kriterleri karşılıyor ve mükemmel bir memur olma potansiyeline sahip." "Memur Frederick tutuklu ve mahkûmların kontrolünü ve güvenliğini sağlama konusunda çok iyi iş çıkarıyor." "Memur Frederick her zaman düzgün ve temiz görünüyor. Ayakkabıları hep cilalı ve üniformasını gururla taşıyor." (Kasım 1999)

"Memur Frederick işini güvenli ve temiz yapıyor. Özel bir bölgeye atandığında o bölgeyi temiz ve teftişe hazır tutuyor." "Memur Frederick vardiya için her zaman düzgün giyiniyor. Profesyonel görüntüsünü asla bozmuyor." "Hem iş arkadaşlarıyla hem de mahkûmlarla herhangi bir sorun yaşamıyor. Yapılacak işlere, prosedürlere ve yürütülen politikalara dair eksiksiz bilgiye sahip. Görevlerini tamamlamaları için diğerlerine yardımcı oluyor." (Ekim 2000)

Değerlendirmelere göre Chip Frederick'in performansı genel olarak "beklentileri aşıyor". Ancak bu değerlendirme raporlarında şöyle bir cümle geçiyor: "Çalışanın kontrolü dışında onun performansını etkileyebilecek herhangi bir dış etmen yoktu." Bu nokta, Frederick'in, Ebu Gureyb'deki davranışlarının sebebinin "onun kontrolü dışındaki durumsal faktörler" olduğu tartışmamı kanıtlamaktadır.

Frederick'in Mayıs 2001'de yapılan son değerlendirmelerindeki derecesi yüksekti. "Memur Frederick kat görevlisi olarak son derece iyi bir iş çıkarmıştır. Kendi bölgesindeki ve taarruz kuvvetindeki iş arkadaşlarıyla kuvvetli ilişkiler geliştirmiştir." "Memur Frederick'in profesyonel görünümü ve iş anlayışı standartları oldukça yüksek." "Memur Frederick yazılı tüm politikaları büyük bir başarıyla uygulamaktadır." "Memur Frederick sayımlarda iyi iş çıkarıyor."

Chip Frederick'in, açıkça önüne konmuş prosedürler ve yazılı standart politikalar olduğunda çok verimli olduğu açıkça görülmektedir. Yaptığı işi iyi öğrenmiş, amirlerinin gözlemlerinden ve yorumlarından yararlanmayı bilmişti. Ayrıca Frederick için üniformasının düzgün olması ve saç sakal tıraşı da profesyonel davranışları kadar önemliydi. Chip'in kişisel kimliğinin temeli olan bu özellikler Ebu Gureyb'in korkunç koşulları altında varlığını sürdüremeyecek ve Koğuş 1A'daki gece vardiyasında çok daha kötü hale gelecekti.

Chip'in 1984 yılında orduya katılmasının sebebi para ve deneyim kazanmak ve arkadaşlarıyla birlikte olabilmektir. Ayrıca vatansever bir vatandaşın yapması gerekenin bu olduğunu düşünüyordu. On bir yıl boyunca Ulusal Muhafızlar'da savaş istihkâm biriminde çalışmış, bir on sene de İhtiyat Birliği'nde askeri inzibat olarak hizmet etmişti. Kariyeri boyunca sıraya geç girdiği için yalnızca bir kez uyarı cezası almıştı. Frederick'in ilk görev yeri Kuveyt'ti. Mayıs 2003'te önce Kuveyt'e oradan da askeri inzibat birliğinden yarım düzine arkadaşıyla birlikte Bağdat'ın güneyindeki El Hilla adındaki ufak bir kasabaya gönderildi. Orada operasyon subayı olarak çalışıyor, devriyeleri kontrol ediyordu.²⁴

Harika bir görevim vardı, orada yaşayan halk bizi seviyordu. Büyük bir olay ya da büyük yaralanmalar olmuyordu. Biz oradan gidip yerimize Polonya koalisyon güçleri gelene kadar barışçıl bir yerdi. Oranın kültürünü öğrenmek için çabaladım, biraz Arapça öğrendim, insanlarla konuştum. Köydeki çocuklara poşet poşet şeker dağıtıyordum. Beni ne zaman görseler sevinç çığlıkları atıyorlardı.

O çocukları sadece dinleyerek ya da oyunlar oynayarak gülümsetebildiği için gurur duyduğunu söylüyordu.²⁵

Görevde olduğu bu süre boyunca kendi düzen standartlarını korumak için üniformalarını "yarım ütülüyordu", yani üniformasını yıkayıp kuruttuktan sonra yatağının altındaki kontrplağın altına koyup bir hafta boyunca üstünde yatıyordu. Pantolonunda ütü çizgisi olan tek asker olduğu için sürekli dalga konu-

su oluyordu ama umurunda değildi; "Böyle biriyim ben, dağınık olmayı sevmiyorum!" diyordu. Her şeyin her zaman "güzel, düzgün ve temiz" olmasını isteyen bir mükemmeliyetçi olarak tanınılıyordu kendini. Düzen takıntısı o kadar aşırıydı ki bazen "karısını delirtiyordu". Ancak ne yazık ki Ekim 2003'te gittiği Ebu Gureyb Hapishanesi'nde düzenli olmak için ne zamanı ne de sebebi olacaktı.

Chip Frederick'in asker olarak verdiği örnek hizmetin diğer göstergelerinden biri de aldığı ödüllerdi. Bu ödüller arasında Ordu Başarı Madalyası (üç kere kazanmış), İhtiyat Birliği Mensubu Madalyası (dört kere kazanmış), Ulusal Savunma Madalyası (iki kere kazanmış), Silahlı Kuvvetler İhtiyatlık Hizmeti Seferberlik Madalyası, Profesyonel Astsubay Gelişimi Kurdelesi, Askeri Hizmet Kurdelesi, İhtiyat Teşkilatı Denizası Eğitim Kurdelesi (iki kere kazanmış), Uluslararası Terörizmle Mücadele Madalyası, Uluslararası Terörizmle Mücadele Seferberlik Madalyası. Ayrıca Ebu Gureyb'de Suriyeli bir tutuklunun silah kullanmasıyla ilgili bir olayı iyi bir şekilde idare ettiği için de bir Bronz Yıldız alacaktı ancak hapishanedeki olayların açığa çıkması nedeniyle alamadı. Bütün bu saydığım ödüllerin, özellikle söz konusu olan "yaramaz bir asker" olunca oldukça etkileyici olduğu ortadadır.

Psikolojik Değerlendirmeler²⁶

Standart testlerin sözlü ve pratik zekâ ölçümlerinin bileşimine göre Chip'in IQ'su ortalama düzeydeydi.

Kişilik ve duygusal fonksiyonların ölçümleri söylenen yalanları, savunma durumlarını ve gerçeği çarpıtan cevapları belirleyerek test edilen kişinin kendisini tüm test öğeleri karşısında nasıl tarif ettiğini değerlendiren geçerlik derecelerini gösterir. Chip, psikolojik işlevler bağlamında kendisiyle ilgili aşırı negatif ya da aşırı pozitif tanımlar yapmaktan kaçınmıştı. Ancak, değerlendirmeyi yürüten askeri psikoloğa göre ortaya çıkan sonuç şudur: "Geçerlik dereceleri hastanın kendisini ahlaken erdemli biri olarak tarif ettiğini göstermektedir." Dahası, bu standart test sonuçları Chip Frederick'in "sadistçe veya patolojik eğilimlere"

sahip olmadığını saptamıştır. Bu sonuç ordu ve hükümet adma özür dileyen yetkililerin “çürük elma” yaklaşımlarının herhangi bir temeli olmadığını açıkça gözler önüne sermektedir.

Test sonuçlarına göre, hastanın en büyük motivasyon kaynağı, duygusal olarak tatmin olacağı, onu destekleyen ilişkiler kurmak ve devam ettirebilmektir. Hasta, duygusal destek, şefkat, güvenlik ve doyum için başka insanlara güvenebileceği ilişkiler arayışında olduğundan kendisinden yardımsever, uysal ve sakin olması beklenmektedir. Hastanın mizacı genel olarak uzlaşmacı olduğu için çatışmalardan kaçınma eğilimindedir. Bu bağlamda başka insanları yabancılaştırma korkusuna dair negatif duygularını açığa çıkarırken tereddüt etme eğiliminde olacaktır. Kendisini güvende hissetme, bağlılık duyma ve ilgi görme ihtiyaçları ortaya çıkacak, dolayısıyla yalnız kaldığında kendini huzursuz hissedecektir. Bunun anlamı, güvenliğini korumak adına diğer insanların isteklerini yerine getirme eğilimi gösterecektir.²⁷

Uzman klinik psikolog Dr. Larry Beutler tarafından yapılan bağımsız kişilik değerlendirmesi de askeri klinik psikolog tarafından yapılan değerlendirmenin sonuçlarıyla tutarlılık göstermekteydi. Dr. Beutler askeri değerlendirmeyle ilgili şunları söylüyordu: “Değerlendirmenin sonuçları güvenilirdir ve Frederick’in son zamanlardaki davranışlarının nedenlerine dair geçerli ipuçları vermektedir.”²⁸ Koyu harflerle de şunları yazarak devam ediyordu: “Ayrıca hastada herhangi bir patolojik bulguya rastlamadık... Hasta ciddi kişiliksel veya eksen-1 bozuklukları göstermemektedir.”

Bu da demek oluyor ki Chip’in soğukkanlı bir şekilde suç işleyecek psikopatik bir kişiliğe sahip olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktaydı. Şizofreni, depresyon, histeri ve diğer temel psikolojik patolojiler göz önüne alındığında Frederick izgenin “normal, sağlıklı” tarafına düşmekteydi.

Ancak Dr. Beutler, Chip’in temel psikolojik özellikleri sebebiyle, Ebu Gureyb’deki gibi karmaşık ve zahmetli koşullarda liderlik yapmasının endişe verici olduğunu söylemekteydi:

Frederick'in semptomları karşılaştığı yeni koşullara cevap verme yeteneğini engelleyebilir, esnekliğini ve değişime adapte olma kabiliyetini azaltabilir. Frederick kararsız, güvensiz ve kendi kararlarını verirken başkalarına muhtaç bir birey olma eğilimindedir. ... Kendi değerinin ve çabalarının bilinmesi için bir güvence aramaktadır ve bir yol çizmek veya karar vermek için başkalarının yardımına ihtiyaç duymaktadır. ... Başkaları tarafından kolayca yönetilebilir ve "doğru olanı yapmak" için çabalasa dahi koşullar, yetkeler ve iş arkadaşlarının baskılarıyla tamamen kontrol edilebilir.

Bu raporlar Chip Frederick'in, liderlik üzerine analizler yapan araştırmacıların birbirine zıt iki önderlik çeşidini ayırmak için kullandıkları terimlerle anlatırsak iyi bir "sosyal-duygusal lider" olabileceğini ancak bir "görev lideri" olamayacağını kanıtlamaktaydı. Sosyal-duygusal lider, bir örgütlenme içindeki bireylerin ihtiyaçlarına duyarlı ve grup üyeliğinin pozitif niteliklerini destekleyen etkinliklere katılan kişileri tanımlar. Görev lideri ise gündem ve standart belirlemek, görevlendirme yapmak veya grubun amaçlarına ulaşması için bilgilendirici geribildirimler vermek gibi liderliğin daha resmi taraflarına odaklanır. İdeal olan, bir grup liderinin bu iki liderlik özelliğine birden sahip olmasıdır ancak genelde böylesi işler, bu özelliklerin bir veya birden fazlasında iyi olan birden fazla lider arasında paylaştırılır. Taleplerin değişkenlik gösterdiği, amaçların bulanıklaştığı (Koğuş 1A'daki gece vardiyasındaki durum tam da budur) belirsiz durumlarda sosyal-duygusal bir liderden ziyade etkili görev liderlerine ihtiyaç vardır. Chip, sosyal-duygusal bir lider olarak çok iyi olabilir ancak açıktır ki o zaman diliminde o mekânda, o vardiyada öylesi karmaşık bir işi yürütmesi için seçilebilecek en yanlış kişiydi.

Chip Frederick, örgütsel bir bağlamda bireyin ne derecede ve hangi tipte psikolojik tükenmişlik hissettiğini ölçmeye yönelik temel değerlendirmeyi de tamamladı. Bunu yaparken Chip'ten Ebu Gureyb'deki iş ortamını hayal etmesi istendi. Maslach Tükenmişlik Ölçeği, kişinin özel iş ortamıyla ilişkisinin üç boyuttan oluştuğunu söyler. Bunlar duygusal tükenmişlik, sinizm ve ki-

şisel yeterliliklerdir. Bu ölçek Christina Maslach (Stanford Hapishanesi Deneyi'nin kahramanı olduğunu hatırlarsınız) tarafından geliştirildi (daha sonra Dr. Michael Leiter tarafından tekrar düzeltilip genişletilmiştir). Dr. Leiter, Frederick'in tepkilerinin "kör" bir analizini, yani "hastanın" kimliğini ve özel çalışma koşullarını bilmeden bizlere sunmuştur.²⁹

Dr. Leiter'e göre Chip'in skorları Maslach ölçeğinin bahsedilen bu üç boyutunda da olağanın dışında bir tükenmişlik profili ortaya koymuştu. Genelde iş ortamında fazla bitkinlik, sinizm ve kişisel verimliliğin düşüşü işte tükenmişliği oluşturan temel özelliklerdir. Ancak Chip, sinizm belirtileri veya kişisel iş verimliliği düşüşüne dair herhangi bir belirti göstermemişti. Fakat aşırı duygusal bir bitkinlik gözlemlenmişti:

Kişide tükenmişliğin tanımlayıcı özelliklerinden biri olan aşırı bitkinlik gözlemlenmiştir. Değerlendirmeye göre kişi duygusal olarak bitkin ve sürekli yorgundur. İyileşme döngüsü enerjisini toplaması için iş dışında yeterince dinlenmesini ve rahatlamasını sağlayamamış, dolayısıyla kronik halsizlik yaşamaya başlamıştır. Şu anki durumu kişinin karakterine zıttır. Kişi, ciddi talepleri karşılayabilen biri olduğunu ancak koşulların onu baskı altına aldığını düşünmektedir. ... Kısacası elimizdeki profil, söz konusu iş ortamına bağlı, bu ortama özgü tükenmişlik yaşayan bir kişiye aittir. Bu profil, farklı çalışma koşullarında üretken ve şevkli bir katılımcı olabileceğine işaret etmektedir.

Bilişsel psikoloji araştırmaları, iş performansının kronik stres veya çoklu görev gibi kişinin kavramsal kaynaklarına aşırı yüklenme yapan koşullar nedeniyle zarar gördüğünü göstermektedir. Hafıza ve sorun çözümü ile yargılama ve karar verme süreçleri zihnin olağan kapasitesi aşırı yorulduğu zaman zarar görür.³⁰ Bu bağlamda, Chip'in normal kavramsal kapasite düzeyinin başladığı yeni, bunaltıcı işin durumsal gerekliliklerinin zihnine aşırı yüklenme yapmasıyla baskılandığını düşünüyorum.

Bütün bu bilgiler ışığında Dr. Leiter'in raporundaki "iş koşullarını" analiz etmeye başlayabiliriz. Chip'e göre gece vardiya-

sında Koğuş 1A'da çalışmak nasıl bir şeydi? Siz okurlarımdan, çeşitli sosyal psikolojik deneylerde yaptığınız gibi burada da katılımcı veya özne gibi davranmanızı istiyorum. Sizden kendinizi birkaç aylığına, Ekim 2003'ten Aralık 2003'e kadar Chip Frederick'in yerine koymanızı bekliyorum.

Çürük Elma mı Yoksa Armut Dibine mi Düşer?

Durumsal güçlerin kişiliksel analizini yapmayı bırakmadan önce bu genç adamın söz konusu duruma herhangi bir patoloji getirmediyi aklınızda tutmalıyız. Chip Frederick'in öncesinde herhangi bir istismar olayına karıştığına veya sadistçe davranışlarda bulunduğu dair herhangi bir bulgu yoktur. Tersine, kayıtlarda Chip'in bu denli anormal bir durumda çalışmaya veya yaşamaya zorlanmadığı, hatta askerliğe çağrı ilanlarında ordunun yüzü olabilecek kadar işine bağlı bir adam olduğu görülmektedir. Chip ordunun imal ettiği Jessica Lynch ve Pat Tillman gibi sahte kahramanlardan biri olabilirdi.³¹ Ordu, Ivan Frederick'i ülkesini çok seven ve kanının son damlasına kadar ülkesine hizmet etmeye hazır bir süper vatansever olarak kullanabilirdi. Ordunun iyi sepetindeki en iyi elma olabilirdi.

Chip Frederick, Stanford Hapishane Deneyi'ndeki, oraya gelmeden önce iyi, normal ve sağlıklı olduklarını bildiğimiz katılımcılardan biri de olabilirdi. Chip zekâ düzeyini veya orta sınıf geçmişini bizlerle paylaşmadıysa da patolojik bir hapishane ortamında şekillenen temiz bir tahta, bir *Tabula rasa* olarak deneyimize katılan öğrencilerle karşılaştırılabilir. Bu iyi askerin içindeki en kötüyü ortaya çıkaran durum neydi peki? Bu durum onun olağan zihinsel ve kişiliksel fonksiyonlarını nasıl bu denli saptırabilirdi? Bu iyi elmanın düştüğü sepetin yapısını nasıl analiz etmek gerekir?

DURUM: KOĞUŞ 1A'DA KÂBUSLAR VE GECE OYUNLARI

Astsubay Frederick infaz koruma deneyimi olduğu için Ebu Gureyb'de gece vardiyasında görevli küçük bir ihtiyat birliği askeri

inzibat grubunun sorumlusu olarak atandı. Dikenli tel örgülerle kaplı kamp alanında değil binanın içindeki "vahşi bölge"nin dört katından sorumluydu. Bu kamplardan biri de dört kısımdan oluşan Uyumayan Kamp'tı (ismi sonradan Kurtarma Kampı olarak değiştirildi). Koğuş 1A'nın (Alfa) içi tutuklu veya "gözetli" sorguları için özel olarak tasarlanmıştı. Sorgular genelde sözleşmeli personel tarafından bazen çevirmenlerin de yardımlarıyla (çevirmenler Titan Şirketi çalışanlarıydı) ve askeri istihbarat, CIA ve diğer şubelerden kişilerin çok da sıkı olmayan gözetimi altında yapılıyordu.

Astsubay Frederick görevinin ilk günlerinde, Ekim 2003 yılında kendisinin de bağlı olduğu 372. İhtiyat Birliği Askeri İnzi-batı, 72. Askeri İnzi-bat Ulusal Muhafızlarının yerine geçtiğinde, yaklaşık dört yüz mahkûmdan sorumluydu. Orta güvenli bir hapishanede yaklaşık yüz kadar mahkûmun sorumluluğuna kıyasla zor bir işi olsa da verilen karmaşık görevleri önceleri idare edebiliyordu. Ancak Başkan Bush "görev tamamlandı" dedikten kısa bir süre sonra beklenenin tersine, Iraklılarla yaşanan sorunlar artmaya başladı. ABD ve koalisyon işgaline karşı ayaklanma ve terörizm kontrolden çıktı. Kimse bu isyanın bu kadar büyük, koordineli ve ölümcül olabileceğini ve bu kadar kontrolden çıkabileceğini tahmin edememişti.

O kadar askerin ölümünün intikamını alma isteği, bu isyanı kontrol altına alamama korkusu ve belirsizliğiyle birleşiyordu. İsyankâr bir şiddetin patlak verdiği her kentte şüphelileri toplama emirleri veriliyordu. Özellikle yetişkin erkekler, hatta aileler tutuklanıyordu. Ancak hapishanelerin altyapısı bu kadar çok tutuklu için yeterli değildi. Gözaltıların ve sorguların nitelikleri gittikçe düşüyor, temel kaynaklar kasımda ikiye katlanan, aralıkta ise neredeyse üç katına çıkan tutuklu nüfusu nedeniyle yetersiz kalıyordu.

Chip, yarım düzine askeri inzibatla birlikte bir de tüm bunlarla uğraşmak durumundaydı. Ayrıca çeşitli suçlardan gözaltına alınmış 1000 kadar Iraklının başında duran 50-70 kadar Iraklı polis de Chip'in sorumluluğundaydı. Kat 2, 3 ve 4'te çalışan Irak-

lı polisler mahkûmlara rüşvet karşılığı kaçak silah ve malzeme getiriyorlardı. Mahkûmların ortalama yaşı yirmiydi, elli kadar ergenlik döneminde ve on yaşlarında çocuk ile neredeyse altmış yaşlarına dayanmış tutukluların *hepsi* koca hücrelere kapatılmışlardı. Kadın mahkûmlar, hayat kadınları, general eşleri ve Saddam hükümetinde önemli görevlerde olan erkekler ise Kat 1B'de (Bravo'da) tutuluyorlardı. Alfa ve Bravo katları bir seferde elli mahkûm alabiliyordu. Kısaca, sürekli artan nüfusuyla yeterli kaynaklardan yoksun bu koca işletmenin sorumlusu olmak, tek deneyimi Virginia'nın ufak bir kasabasında orta güvenli hapisanesindeki sivil mahkûmları kontrol altında tutmak olan biri için çok ağır bir yükü.

Eğitim ve Güven

Zimbardo: "Gardiyanlık eğitimini, gardiyan lideri olmak için aldığın eğitimi anlatır mısın?"³²

Frederick: "Eğitim almadık. Bu işin eğitimi yok. Fort Lee'ye gittiğimizde kültürel farkındalık eğitimi aldık. Yaklaşık 40-50 dakika sürdü, dini farklılıklardan ziyade politikalar üzerine konuştuk. Onlara 'Arap', 'deve jokeyi', 'havlu kafalı' ya da 'sarıklı Arap' dememeyi öğrettiler."

Z: "Peki sizi denetleyenlerle ve üstünüzdeki memurlara duyduğunuz güvenle ilgili neler söylersin?"

F: "Böyle bir denetleme söz konusu değildi."

Z: "Doğrudan rapor verdiğiniz amir kimdi?"

F: "Kıdemli Başçavuş Snyder. Ben dört kattan sorumluydum, o da benden sorumluydu. Sonra Yüzbaşı Brinson, onun üstünde Yüzbaşı Reese, onun üstünde de Yarbay Phillabaum vardı.

Frederick'in vardiyası akşam dörtten sabah dörde kadar sürüyordu. Chip, bazı memurların geceleri Alfa katına hiç gelmediklerini ya da vardiyanın ilk saatlerinde uğrayıp gittiklerini rapor etmişti. Başçavuş Snyder, Chip'i hiç denetlemiyordu çünkü Snyder'in hapisane veya islahevi deneyimi yoktu. Fakat Chip zaman zaman Snyder, Brinson ve Reese'e bazı değişiklik önerileri yapıyordu.

Z: "Önerilerde bulunuyordun?"

F: "Evet, hapishanenin işletmesiyle ilgili öneriler yapıyordum. Tutukluları hücre kapılarına kelepçelemeyelim, kendilerine zarar verme ihtimali olanlar dışındakilerin kıyafetlerini çıkarttırmayalım, zihinsel engelli mahkûmlarla ilgilenmemiz zor, gibi ufak önerilerim oluyordu. ... Hapishaneye atanır atanmaz ilk sorduğum yönetmelikler ve prosedürler oldu. ... Küçük çocuklara, erkeklere, kadınlara ve zihinsel engelli mahkûmların hepsine aynı yönetmelikleri uyguluyorduk. Aslında yaptığımız askeri yasalara aykırıydı."

Z: "Yani emir komuta düzenini kurmaya çalıştınız?"

F: "Kıdemli olduğumu düşündüğüm herkese aynı şeyleri anlatıyordum... Bana genelde, 'Bak bakalım elinden ne geliyor, böyle çalışmaya devam et yeter,' diyorlardı. Askeri İstihbaratın çalışma şekli böyleydi."

Üst rütbeliler Chip'le şikâyet edip durduğu için alay ediyorlar veya azarlıyorlardı. Savaş bölgesi koşullarında Chip'in elinden gelenin en iyisini yapması gerektiğini söylüyorlardı. Kansas, Dilwyn veya Virginia hapishanelerinde değildi. Yazılı prosedürler, resmi politikalar veya detaylı kurallar yoktu. Chip Frederick, hayatının en önemli görevini yaparken olmak istediği gibi bir lider olmasını sağlayacak hiçbir yönemselsel desteğe sahip değildi. Güvenilebileceği hiçbir destek sistemi yoktu, tek başmaydı. Chip'in temel ihtiyaçlarını ve sahip olduğu değerleri düşünürsek içinde bulunduğu çalışma koşulları karşılaşılabileceklerinin en kötüsüydü. Başarısız olacağı kesindi. Üstelik bu, sadece başlangıçtı.

Gece Boyu İş

Gece gündüz çalıştığı yetmiyormuş gibi kırk gün boyunca haftada yedi gün, tek bir gün bile tatil almadan çalıştı Chip. Kırk günün sonunda tek bir gün izin aldıktan sonra iki hafta daha kesintisiz çalışıp ancak düzenli izinlere başlayabildi. Böylesi bir iş programının insanlık dışı kabul edilmediğine inanmak mümkün değil. Eğitimli personelin az olması ve belki bir de üstlerinin bu yoğun günlük iş programına rağmen Chip'i takdir etmemesi bu

genç askerin iş stresinin ve bunalma potansiyelinin de göz ardı edilmesi anlamına geliyordu. Chip, artık amirlerine karşı gelmiyor, yalnızca kendisinden isteneni yapıyordu.

Sabah saat 4'te on iki saatlik vardiyası bittiğinde ne yapıyordu peki Chip Frederick? Gidip hapishanenin başka bir köşesinde, bir hücrede uyuyordu. İçinde tuvaleti olmayan ama kemirgenlerin cirit attığı iki metreye üç metrelik bir hücrede yatıyordu. Hücrelerin içi kirliydi çünkü temizlemek için yeterli malzeme ve su yoktu. Chip Frederick görüşmemiz sırasında şunları söyledi: "Binaları temiz tutmak için malzeme bulamıyordum. Su tesisatı kötüydü. Portatif tuvaletlerin arkası bok dolmuştu. Her yer çöp ve küf doluydu. ... Her yer kir pas içindeydi. Binaların içinde organlar vardı. ... Saddam'ın idam ettirdiği mahkûmlar hapishanenin bir bölümüne gömülüyormuş, o günlerden kalma vahşi köpekler dolanıyordu ortalıkta. Sabahları öyle bitkin oluyordum ki sürekli uyumak istiyordum."

Kahvaltıları ve öğle yemeklerini genelde kaçırıyor, günde tek bir öğün yiyordu. Yemekler ise konserveden ve çok da lezzetli olmayan hazır yemeklerden ibaretti. "Beslenmesi gereken çok sayıda asker olması sebebiyle porsiyonlar çok küçüktü. Çok fazla peynir ve kraker yiyordum," diyordu Chip. Bu atletik, sosyal zekâsı güçlü genç adam yorgun olduğu için artık düzenli egzersiz yapamıyor ve iş programları çatıştığı için arkadaşlarıyla görüşemiyordu. Hayatı her geçen gün daha fazla hapishane denetimi ve emrindeki Askeri İnzibat askerleri etrafında şekilleniyordu. Bu askerler, sosyal psikologların "referans grup" diye tanımlayacakları, Chip'in üzerinde ciddi etkisi olan bir hizipti. Chip, Robert Jay Lifton'un, tarikatlarda ve Kuzey Kore esir kamplarında uygulanan zihin kontrolüne ithafen kullandığı "mutlak durum" içindeydi.

Gece Boyu Çalışan Diğerleri

Genelde Alfa katında gece vardiyasında çalışan Askeri İnzibat memurlarından biri Onbaşı Charles Graner Jr diğeri Uzman Megan Ambuhl'du. Chip diğer katlarla da ilgilenmek zorunda

olduğu için Graner, Koğuş 1A'nın gece vardiyası sorumlusu olarak atandı. Chip ile Graner izinli olduklarında ise Uzman Sabrina Harman bu görevi devralıyordu. Bazen de Astsubay Javal Davis'e veriliyordu görev. Kıdemli er Lynndie England ise bu katta görevli değildi ancak erkek arkadaşı Charles Graner'i ziyaret etmek için sık sık Koğuş 1A'ya uğruyordu. Lynndie yirmi birinci yaş gününü de bu katta kutlamıştı. 325. Askeri İstihbarat Taburu'nda Uzman Armin Cruz da bu kata sık sık gelenler arasındaydı.

Bir de, mahkûmları konuşmaya veya ellerinde silah olduğundan şüphelendikleri tutukluları hücrelerinden çıkmaya zorlamak ya da sadece güç gösterisinde bulunmak için köpekleriyle Koğuş 1A'ya gelen "köpek eğitimcisi" askerler vardı. Kasım 2003'te Ebu Gureyb'e, daha önce Guantanamo Hapishanesi'nde çalışmış böyle beş birlik gönderilmişti. (Bu köpek eğitimcilerinden ikisi, Astsubay Michael Smith ile Başçavuş Santos Cardona suiistimal soruşturmasında suçlu bulundular.) Hemşireler ve sağlık görevlileri tıbbi sorunlar çıktığında, Titan şirketinden sivil uzmanlar da muhalif veya terörist eylemlerle ilgili bilgi almak için kata geliyorlardı. Bu sivil sorgulayıcılar şüpheli tutuklularla görüşürken zaman zaman çevirmenlere de ihtiyaç duyuyorlardı. Özel sorgulamalar için ise bazen FBI, CIA ve askeri istihbarat personelinin de Alfa'da görmek mümkündü.

Beklendiği gibi üst düzey askeri ziyaretçiler nadiren uğruyorlardı. General Karpinski, Chip'in görevde olduğu dönemde, yaptığı medya turu dışında Koğuş 1A ve 1B'yi hiç ziyaret etmemişti. Birlikteki personellerden biri Ebu Gureyb'de olduğu beş ay boyunca Karpinski'yi yalnızca iki kez gördüğünü söylemişti. Diğer üst düzey personel ise akşamüstleri sadece kısa süreliğine geliyorlardı. Chip bu nadir ziyaretlerde hapishanenin sorunlarını anlatıyor, yapılabilecek değişikliklere dair önerilerde bulunuyordu. Hiçbir önerisi gerçekleşmedi. Üniformasız ve kimlik kartsız kişiler de bu iki kata girip çıkıyorlardı. Kimse onların kim olduklarını sormuyordu. Askeri yönetime uygun olmadığı halde sivil görevliler belli başlı bazı mahkûmların sorguya hazırlan-

ması için askeri gardiyanlara emirler veriyordu. Görevdeki askerlerin sivillerden emir almaması gerekir ancak sivil personelle asker arasındaki ayrım eskiden askeri istihbaratçıların yaptığı görevleri sivillerin almasıyla iyice bulanıklaşmıştı.

Chip'in eve gönderdiği mektuplarda ve e-postalarda yazdıklarına göre, kendisinin ve Koğuş 1A'da çalışan diğer askeri inzibat memurlarının en önemli görevi, mahkûmları sorgulayan sivillerin daha etkili çalışmalarına yardım etmektir. "Askeri istihbarat bizi 'harika bir iş çıkarıyorsunuz' diyerek cesaretlendiriyor." "Genelde başkalarının sorguları izlemesine izin vermezler ama benim hapishaneyi yönetme şeklimden hoşlandıkları için bir ayrıcalık yaptılar." Chip emrindeki adamların, sorgularda istenen bilgileri vermeleri için mahkûmları yumuşattıklarını söylerken gururluydu. "Biz onları yola getirip konuşmalarını sağlıyoruz... Çözümlerini sağlamada gayet başarılıyız. Saatler içinde konuşmaya başlıyorlar."

Chip, bu mektuplarda CIA ajanlarının, dilbilimcilerin, özel savunma bölüklerinden sorgu görevlilerinin de olduğu askeri istihbaratçıların Ebu Gureyb'de yapılan işlerin tamamını domine ettiğini anlatıyordu. Bana, sorguları yapan bu memurlarının hiçbirini tanımadığını çünkü bilinçli olarak kendilerini gizli tuttuklarını söylüyordu. Kimlikleri veya üniformaları yoktu, çoğu askeri kıyafet de giymiyor, isimlerini ise nadiren söylüyorlardı. General Sanchez'in tutuklulardan bilgi almak için aşırı metotlar kullanma önerisinin yarattığı havanın medyadaki yansımasıyla Chip'in açıklamaları birbirini tutuyordu.

ABD ordusu personelinin hapishanede uymak zorunda olduğu kurallar da yaptıklarının sorumluluklarından kaçmalarına fırsat tanıyor, hatta mahkûmlara kötü muamelenin kapısını açıyordu. Tarihi belli olmayan "İşletimsel Kılavuz" başlıklı bir hapishane kaydında Koğuş 1A için "Bu bölgede Aİ (askeri istihbarat) kullanılmayacak" yazıyordu.

"Ayrıca bu bölgedeki askeri personelin buradaki mahkûmlarla gerçek kimliklerini mümkün olduğunca paylaşmamaları önerilir. Sterilize üniformaların (kimlik bilgilerinden arındırılmış ünifor-

malar) kullanılması şiddetle tavsiye edilir. Personel, bahsettiği diğer görevlinin gerçek ismini ve rütbesini söylememelidir.”³³

Ordunun yaptığı soruşturmalar Frederick’in hapishanedeki sorgulama metotlarının aşırı olduğuna dair anlattıklarını doğruluyordu. Askeri soruşturmaya göre, görevli askerlerin Iraklı mahkûmları fiziksel ve zihinsel olarak sorguya hazır hale getirmelerini sorgu memurları talep ve teşvik etmişti.³⁴ İhtiyat birliği askerlerinin asli görevi, mahkûmları bu mücbir sorgular için hazırlamak olunca, yalnız gözaltı süreçlerinden sorumlu askeri inzibat ile yalnız istihbarat toplamakla görevli askeri istihbarat personeli arasındaki ayrım bulanıklaşmıştı. Dolayısıyla askeri istihbarat bölüklerinin de bu suiistimalde sorumlulukları vardı. Örneğin sorgu memurları Iraklı bir generalden bilgi almak için adamın on altı yaşındaki oğlunu çamura bulayıp çırlıçıplak soğuşun ortasına bırakmışlardı. Astsubay Samuel Provenance (Alfa Bölüğü, 302. Askeri İstihbarat Birliği) bazı haber kanallarına iki sorgu memurunun genç bir kıza cinsel tacizde bulunduğunu ve geri kalan personelin de bundan haberi olduğunu anlatmıştı. Sonraki bölümde Chip Frederick’in gece vardiyası birliği dışındaki asker ve sivillerin de yaşanan suiistimallerin nasıl parçası olduklarını göreceğiz.

Koalisyon Güçleri Irak Harekâtı Komutan Yardımcısı Tuğ-general Mark Kimmitt, *60 Minutes II*’de Dan Rather’la yaptığı röportajda, “Umarım mahkûmlara kötü muamele soruşturması yalnızca suçu işleyenleri değil aynı zamanda bu suçu teşvik edenleri de içeriyordur,” diyordu. “Çünkü yaşananlardan onlar da sorumludur.” (Sistem kendi yetkililerini suçlama ve soruşturma sürecinde yavaş davranır.)

Chip Frederick’in gözetiminde 15-20 kadar “hayalet tutuklu”, yani *başka resmi kurumlara* ait tutuklu vardı. Bu tutukluların önemli bilgilere sahip olan üst düzey yetkililer olduğu düşünülüyordu ve sorgu memurlarına, onlardan bilgi alabilmek için her türlü yöntemi kullanma özgürlüğü verilmişti. Bu tutuklular *hayaletti* çünkü onların orada olduklarına dair herhangi bir resmi kayıt yoktu; hapishane kayıtlarında isimleri geçmiyordu, hatta kimlikleri dahi yoktu. Görüşmemiz sırasında Chip bu tutuklu-

larla ilgili şunları söyledi: "Bu tutuklulardan birini Delta Gücü askerlerinden biri tarafından öldürüldükten sonra gördüm. Adamı öldürmüşlerdi. Kimsenin umurunda değildi sanki. Orada olanları kimse umursamıyordu."³⁵

O "adam" deniz komandosu birliği tarafından defalarca dövülmüş, bir CIA ajanının yaptığı sorgu sırasında işkenceye maruz kalmış, boğularak öldürülmüş ve katilleri, onu hastalanmış da hastaneye kaldırılmış gibi gösterebilmek için ceset torbasına konulmadan önce bir sağlık görevlisinden koluna serum bağlamasını istemişlerdi. Bir taksi şoförü onu dışarıda bir yere atmadan önce de askeri inzibattan iki görevli (Graner ve Harman) cesetle hatıra fotoğrafı çektirmişti. (Sonraki bölümde bu olaya tekrar değineceğiz.) Ancak, bütün bunlara ve 1A'ya gelen bir sürü personelin birbirinden korkunç eylemine tanık olmanın gece vardiyasında görevli bu askerlere etkisi, suiistimali yeni bir toplumsal norm olarak kabul etmek oldu. Bir cinayetden bile paçayı kurtarabiliyorlarsa, sorun çıkaran mahkûmları biraz tokatlamanın veya onları aşağılayıcı pozisyonlara sokup utandırmanın ne zararı vardı ki?

Korku

Hapishanenin duvarları arasında yalnızca mahkûmlar için değil, Chip Frederick ve diğer gardiyanlar için de korkacak çok şey vardı. Çoğu hapishanede olduğu gibi, mahkûmlar zamanla oradaki her türlü aracı silah olarak kullanacaklardı. Ebu Gureyb'de bu araçlar yataklardan, pencerelerden koparılan metaller, kırık camlar ve keskinleştirilmiş diş fırçalarıydı. O kadar yaratıcı olmayıp daha fazla paraya sahip olsalardı Iraklı gardiyanlara rüşvet verip tabanca, bıçak, kasatura ve askeri mühimmat alabilirlerdi. Gardiyanlar ücret karşılığında mahkûmların ailelerine mektup ve notlar götürüyorlardı. Frederick'in biriminden önce orada olan 72. Askeri İnzibat Birliği Chip Frederick'e, çoğu Iraklı gardiyanın rüşvet aldığını, hatta mahkûmlara güvenlik bilgileri ve bina haritalarıyla birlikte kıyafet ve silah verip firar etmelerine bile yardım ettiklerini anlatmıştı. Ayrıca tutuklulara uyuş-

turucu da satıyorlardı. Frederick teknik olarak bu gardiyanların başındaydı ancak gardiyanlar katlar arası vardiya gezmeyi reddediyor, bütün gün katın dışındaki masalarda sigara içip muhabbet ediyorlardı. Gardiyanların davranışları da Chip Frederick'in böylesi bir bölgeyi yönetmenin olağan stresine ve hayal kırıklıklarına katkıda bulunuyordu.

Mahkûmlar sözlü ve fiziksel olarak sürekli gardiyanlara saldırıyorlardı. Bazıları gardiyanlara dışkı atıyor, bazıları ise uzun tırnaklarıyla gardiyanların yüzünü çiziyorlardı. En korkunç ve beklenmedik olay ise 24 Kasım 2003'te meydana geldi. Iraklı bir polis Suriyeli bir şüpheliye tabanca, kasatura ve askeri mühimmat sağlamıştı. Chip'in küçük birliği silahlı çatışmaya girmişti ve mahkûmu öldürmeden kontrol altına alabilecek durumdaydı. Ancak bu olaydan sonra hapishanedeki herkesin içini büyük bir korku kapladı ve olası saldırılara karşı daha tedbirli davranmaya başladılar.

Mahkûm isyanları genelde yetersiz ve yenilemeyecek durumda olan kalitesiz yemek yüzünden çıkıyordu. Bu isyanlar, Ebu Gureyb'in "sakin kısmına" yakın bölgelere havan topu saldırıları başladıktan sonra daha da alevlendi. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi hapishane her gün bombardıman altındaydı ve hem gardiyanlar hem de mahkûmlar havan topu saldırılarında yaralanıyor, bazıları ise hayatını kaybediyordu. "Sürekli korku içinde" olduğunu itiraf ediyordu Chip. "Havan topu, roket saldırıları ve silahlı çatışmalar beni korkutuyordu. Daha önce savaş bölgesine hiç gitmemiştim." Ancak yaşadığı korkuya rağmen orada kalmalı ve cesur görünmeliydi çünkü tutuklular, askeri inzibat ve Iraklı gardiyanlar üzerindeki yetkesini kaybedemezdi. İçinde bulunduğu durum ondan korkmamasını, sakın ve kendinde olmasını bekliyordu. Dışarıdan sakın görünmeye çalışan Chip ile içindeki korku arasındaki çatışma, üst düzey yetkililerin mahkûmlardan daha fazla "istihbarat" almak için taleplerine sürekli yenilerini eklemeleriyle gittikçe büyüyordu.

Eğitimi almadığı, hiçbir hazırlığının olmadığı bu karmaşık görevinin artan talepleri bastırdığı korkularını daha da büyütüyordu. Chip Frederick'in düzen, temizlik ve tertip gibi temel

değerleri ile onu sarmalayan kaos, pislik ve düzensizlik arasındaki gerilim gittikçe artıyordu. Aslında tüm kampın sorumluluğunu alması gerekiyordu ama kendisini “zayıf” hissettiğini, çünkü “kimsenin onunla çalışmayacağını” rapor etmişti. “Oranın işleyişiyle ilgili hiçbir değişiklik yapamıyordum,” diyordu. Kendisini giderek yokmuş gibi hissetmeye başlamıştı. “Kimse benim statümdeki bir adamı dinlemiyordu. Bana karşı sorumluluk hissetmedikleri açıktı.” Tüm bunlara, hapishanenin ıssız çirkinliğinin yarattığı kimliksiz bir mekân ekleniyordu. Mekânın kimliksizliği, görevdeyken askeri üniformalarını düzgün giyinme alışkanlıklarından artık vazgeçmeye başlamış kişilerin kimliksizliğiyle birleşiyordu. Ziyaretçilerin ve sivil sorgu memurlarının isimleri, yetkililerin kimlikleri yoktu. Bitmek bilmeyen mahkûmlar turuncu tulumlar giyiyorlar ya da çıplak dolanıyorlar, birbirlerinden ayırt edilemiyorlardı. Kimlik kaybı yaratmak için hayal edebildiklerimin ötesinde bir ortamdı.

Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki Gardiyanlarla Benzerlikler

Ebu Gureyb'in nasıl bir ortam olduğunu anlattık; artık Chip Frederick ve onun gardiyan arkadaşları ile Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki gardiyanlarımız arasındaki benzerlikleri irdelemeye başlayabiliriz. İki durumda da kişilerin ve mekânların kimliksizliğinin yarattığı birey dışılaşma süreçlerini gördük. Mahkûmlar, onlara verilen numaralar, çıplaklık, üniformalar ve gardiyanların onların dillerini anlamamalarıyla insandışılaştırılıyorlardı. Gece vardiyasında görevli gardiyanlardan Ken Davis, insandışılaştırma sürecine nasıl başladıklarını bir belgeselde şöyle anlatıyordu: “Biz gardiyanlık eğitimi almadık. Üst rütbeliler, ‘Hayal gücünüzü kullanın. Onların çözümlerini sağlayın. Biz gelene kadar konuşmaya hazır olsunlar,’ diyorlardı bize. Mahkûmlar içeri adımlarını atar atmaz kafalarına çuval geçiriliyordu. Kelepçeliyor, yerlerde sürüklüyor, bazılarının da kıyafetlerini zorla çıkarıyorlardı. Hepimize onların köpekten farksız olduğu söylenmişti [tanıdık bir söylem]. Sonra bir anda daha

az insan gözüyle bakmaya başladığınız bu insanlara hayal dahi edemeyeceğiniz şeyler yaparken buluyordunuz kendinizi. İşte her şeyin korkutucu olmaya başladığı yer tam da burasıydı.”³⁶

Her şey kontrol altındayken uzun vardiya saatleri gitgide daha sıkıcı olmaya başlıyor, gardiyanlar ortama biraz heyecan katacak kontrollü eylemler arıyorlardı. İki gardiyan grubu da kendi inisiyatifleriyle ilginç veya eğlenceli olacağını düşündükleri eylemlere izin verdiler.

Böylesi zor ve karmaşık bir işin eğitimini almamış olmaları, kimsenin onları doğru düzgün denetlemiyor olması yaptıklarından kendilerini sorumlu hissetmelerini de engellediği için eylemleri giderek çığırından çıkıyordu. İki hapishanede de sistemi işletenler gardiyanlara mutlak bir güç verdiler. Ayrıca her ne kadar Stanford’daki gardiyanlar için sonuçları o kadar vahim olmasa da iki hapishanenin gardiyanları da mahkûmların ayaklanmasından veya firar etmesinden endişe duyuyorlardı. Elbette ki bizim görece ılımlı hapishanemize göre Ebu Gureyb çok daha tehlikeli bir ortamdı. Ancak bizim deneyimizde de gardiyanların öfkesi ve kötü muamelesi geceleri şiddetleniyor, mahkûmlar üzerinde cinsel, homofobik uygulamalarla doruğa çıkıyordu. Koğuştaki 1A’da da benzer eylemlerin çok daha sapıkça ve aşırısını gözlemlemek mümkündü. Ayrıca iki vakada da en korkunç suiistimaller gardiyanların, yetkelerin denetlemediklerini, yani sınırların olmadığını düşündükleri gece saatlerinde gerçekleşiyordu.

Burada tarif edilen durumsal güçlerin Milgram paradigmasındaki gibi, gardiyanları doğrudan kötü şeyler yapmaya ittiğini söylemek mümkün değildir. Ebu Gureyb’de bazı sivil sorgu memurlarının gardiyanlardan daha savunmasız olmaları için mahkûmları “yumuşatmalarını” istemeleri dışında, hem Ebu Gureyb’deki hem de Stanford’daki durumsal güçler suiistimal eylemlerinin üzerindeki ahlaki ve toplumsal sınırları ortadan kaldırmıştı. Sorumluluk artık bireylerde olmadığı için, düşünülmesi dahi mümkün olmayan bir davranış yeni normlarla kabul edilebilir hale geldiği için iki hapishanedeki gece vardiyası gardiyanları da yaptıklarının bedelini ödemeyeceklerini biliyorlar-

dı. Kedi gidince meydan farelere kalmıştı. Yaşananlar, *Sineklerin Tanrısı*'nda yetişkinlerin gözetiminden yoksun yüzleri boyalı haydutların yaptıklarını hatırlatıyordu. Ayrıca bu kapsamda, bir önceki bölümdeki kimliksizlik ve saldırganlık analizini de hatırlamakta yarar var.

İki hapishane durumunu karşılaştıran James Schlesinger başkanlığındaki bağımsız heyetin sonuçları bizim çalışmamız için de oldukça öğreticidir. Heyet raporunda yer alan Stanford deneyindeki hapishane koşullarıyla tamamen gerçek Ebu Gureyb hapishanesinin koşulları arasındaki paralellikler oldukça şaşkınlık vericiydi. Raporun üç sayfalık ekler kısmında psikolojik stres etkenleri, mahkûmlara insanlık dışı muamelenin temelleri ve başka insanlara kötü davranan sıradan insancıl kişilerin içinde bulundukları sosyal psikolojik faktörler açıklanmaktadır:

Terörizmle mücadele sürecinde tutuklanan mahkûmlara yönelik potansiyel suiistimler, bilinen sayısız çevresel risk faktörleriyle sosyal psikolojik prensiplere dair temel bilgilere dayanılarak dahi kolayca tahmin edilebilirdi. (Çoğu lider, bahsedilen bu çevresel risk faktörlerinden haberdar değildir.)

Böyle durumlar, bazı koşullar istismar içeren muamelelerin ihtimalini arttırmış olsa bile, iradeleri dahilinde ahlak veya yasadışı davranışlarda bulunan bireylerin mazur görülmelelerini ya da affedilmelerini meşrulaştırmaz.

Sosyal psikoloji bulgularına göre, savaş koşulları ile gözaltı işlemi dinamikleri doğasında kötü muamele riskleri oluşturmaktadır, dolayısıyla bu koşullar altındayken dikkatli, planlı ve eğitilmiş olmak elzemdir.

Stanford çalışması [...] tüm askeri gözaltı işlemleriyle ilgili ibretlik ama görece ılımlı bir masalı gözler önüne sermektedir. Bu çalışmanın tersine askeri gözaltı işlemlerinde askerler ılımlı olmaksızın son derece uzak stresli savaş koşullarında çalışmaktadırlar.

Psikologlar normalde insancıl davranışlar sergileyen bireylerin ve grupların belirli koşullar altında neden ve nasıl tam tersi davrandıklarını anlamaya çalışmaktadırlar.

Schlesinger, araştırmasında tacizlerin neden kaynaklandığını açıklarken, kimlik kaybı (bireydışılama), insandışılama, düşman imgesi, grup düşünme*, ahlaki çözülme ve sosyal kolaylaştırma gibi sosyal psikolojik terimler kullanmaktadır. Tüm bu süreçleri Stanford Hapishane Deneyi'nde gözlemlemiştik, Ebu Gureyb'de ise "grup düşünme" dışındaki bütün süreçler yaşanmıştı. Liderin pozisyonunun grup konsensüsünü meydana getirdiği taraflı bir düşünme pratiği, Ebu Gureyb'deki gece vardiyası gardiyanlarında yoktu çünkü gardiyanlar mahkûmlara yaptıklarını sistematik olarak planlamıyorlardı.

"Grup düşünme" Yale Üniversitesi'nde öğrencisi olduğum psikolog Irving Janis tarafından zeki insanlardan oluşan gruplarda verilen kötü kararları açıklamak için geliştirilmişti. Karşıt görüşlere yer vermeyen ve yönlendirici bir lidere sahip, samimi ve birbirine bağlı bireylerden oluşan gruplar, grup harmonisi için muhalefeti bastırırlar. Örneğin, 1961'deki Domuzlar Körfezi Çıkarması Başkan John Kennedy kabinesindeki grup düşünme sürecinin sonucuydu. Daha yakın tarihlere gelirsek, Irak'm kitle imha silahları bulundurduğunu hem Amerikan merkez istihbarat grubu hem de Bush yönetimi söylüyordu: "Irak'ta kitle imha silahlarını araştıran istihbarat personeli az sayıda alternatifi değerlendirecek, bilgi edinirken seçici olarak, grupla uyum baskısı veya eleştiri sınırlaması yaratarak ve toplu ussallaştırmayla grup düşünme sürecini gözler önüne sermiştir." Bu sonucun dayandırıldığı bilgilere göz atmak için Senato İstihbarat Komitesi'ne online olarak erişebilirsiniz; bkz. Notlar.³⁷

Sosyal psikolog Susan Fiske ve meslektaşları *Science* dergisinde yayımlanan analizleriyle Schlesinger incelemesini desteklediler. Makalede "Ebu Gureyb yalnızca olağandışı kötülükten değil sıradan toplumsal süreçlerden kaynaklanmıştır" diye yazıyordu.

* Terim olarak ilk defa sosyal psikolog Irving Janis (1972) tarafından kullanılan grup düşünme, grup baskıları "zihinsel etkinlikte, gerçeklik değerlendirmesinde ve ahlaki muhakeme" alanlarında çözülmeye yol açtığından grubun hatalı kararlar vermesiyle ortaya çıkar. Grup düşünme etkisi altında olan gruplar alternatifleri göz ardı eder ve başka grupları insandışılatabilecek irrasyonel eylemlere yönelir. (Çev. n.)

Bu toplumsal süreçlerin arasında uyum, yetkeye toplumsal itaat, insandışılştırma, duygusal önyargılar, durumsal stres etkenleri ve suiistimalin minimalden aşırıya kademeli artışı vardır.³⁸

Irak'taki eski bir asker, Irak askeri hapishanelerindeki davranışsal dinamikler ve güçlü bir liderliğin neden elzem olduğu ile Stanford Hapishanesi Deneyi arasındaki ilişkiyi şöyle belgeliyor:

Profesör Zimbardo,

Ben, Baas rejimi düştükten sonra Bağdat'a kurulan ilk gözaltı kurumu olan Cropper Kampı'nda karşı istihbarat subayı olarak görev yapıyordum. Sizin yürüttüğünüz hapishane çalışmasıyla Irak'taki gözlemlerim arasında kesinlikle bağlantı kurabiliyorum. Görevim süresince hem askeri inzibatla hem de tutuklularla ilişkide oldum ve çalışmanızda tarif ettiğiniz durumların birçok örneğini kendi gözlerimle gördüm.

Ancak Ebu Gureyb'deki askerlerden farklı olarak bizim birliğimizde muktedir bir liderlik olduğu için işler oradaki kadar ileriye hiç gitmedi. Komutanlarımız kuralları biliyor, standartları belirliyor ve herkesin kurallara uyması için denetimleri sıkı tutuyorlardı. Kuralların ihlali soruşturuluyor ve bazı durumlarda kuralları çiğneyenler cezalandırılıyordu. Hapishane görevi tüm öznelere insandışılştırır. Sanıyorum ilk iki haftadan sonra tüm duygularımdan arınmışım. Fakat üstlerimizin sürece aktif olarak müdahale etmesi kim olduğumuzu ve neden orada olduğumuzu unutmamamızı sağlıyordu. Her neyse, deneyinizin özeti ni okumaktan keyif aldım, düşüncelerime netlik kazandırdınız.

Saygılarımla,

Terrence Plakias³⁹

Koğuş 1A'daki Cinsel Dinamikler

Alfa katındaki gece vardiyası personelinin olağandışı özelliklerinden bir diğeri de içlerinde genç kadın ve erkeklerin olmasıydı. Denetlenmeyen genç yetişkinlerin oluşturduğu bu kültürel ortamda kadınlar oldukça çekicilerdi. Sevgilisi Charles Graner ile vakit geçirmek için gece vardiyasını ziyaret eden heyecan dolu genç

Lynndie England'ı da bu personelin bir parçası olarak görmek gerekir. England ve Graner fotoğraflar ve videolarla da belgelledikleri ateşli cinsel kaçamaklar yaşamaya başlamışlardı. Sonunda England hamile kaldı ve bir çocuğu oldu. Ancak Graner ile 29 yaşındaki Askeri İnzibat Subayı Megan Ambuhl arasında da bir şeyler vardı ve Graner hapse girdikten sonra Ambuhl ile evlendiler.

England-Graner-Ambuhl arasındaki aşk üçgenine odaklanan medya, Iraklı adi suçlular arasında, fotoğraflarını çeken inzibatların karşısında göğüslerini açarak poz veren hayat kadınlarının da olduğuna pek dikkat çekmedi. Iraklı erkek tutukluların da birçoğu, hem aşağılama stratejisinin bir parçası olarak hem de yeterli sayıda turuncu tulum olmadığı için çıplaktı. Ancak eşyaları alırken bir yanlışlık olduğu için, tutukluların bir kısmı, ironik bir şekilde, erkek iç çamaşırı yerine pembe kadın külotları giyiyordu. Askerler kısa bir süre içinde, bu külotları bazı mahkûmların kafasına zorla geçirerek onlarla dalga geçme yöntemi geliştirdiler.

Chip Frederick'in yetişkin mahkûmlarla küçük yaştakileri ayırma önerisi kabul edilmemişti ve iddialara göre bir grup Iraklı mahkûm onlarla aynı hücrede kalan on beş yaşındaki bir çocuğa tecavüz etmişti. Uzman Sabrina Harman bu adamlardan birinin bacağına keçeli kalemle "Ben bir Tecavüzcüyüm" yazmıştı.

Tecavüz ettiği iddia edilen başka bir mahkûmun ise göğüs uçlarının etrafı rujla boyanmış, kimlik numarası da çıplak göğsünün üstüne rujla yazılmıştı. Cinsel gerilim patlamaya hazırды. İnzibatlardan biri, bir erkek mahkûmu kimyasal ışık çubuğu ve belki bir de süpürge sapıyla anal yoldan taciz etmişti. Bazı gardiyanlar erkek mahkûmları tecavüzle tehdit ediyorlardı. Kanıtlara göre, bir inzibat ise kadın mahkûmlardan birine tecavüz etmişti. Alfa katı, askeri bir hapishaneden ziyade bir porno sarayıydı artık.

Birçok bağımsız çalışmayı yürütmüş bir isim olan James Schlesinger, gece vardiyasının gece eylemleriyle ilgili gördüklerini ve duyduklarını şöyle tarif ediyor: "Her şey *Çılgınlar Okulu* filmindeki gibiydi. İçindeki herkesi kontrolden çıkaran bir durum vardı ortada."

Chip Frederick mahkûmlara yönelik kötü muamelelerin kronolojik oluş sırasını şöyle hatırlıyor:

1-10 Ekim 2003: Çıplaklık, hücre kapılarına kelepçeleme, kadın iç çamaşırları giydirme. Bunlar, 72. Askeri İnzibat'tan devralınan uygulamalardı.

1 Ekim-25 Ekim: Cinsel pozlar (askeri istihbaratın karşısında, mahkûmları çıplak şekilde birbirlerine kelepçeleme). Guantanamo'dan geldiğini söyleyen bir asker, Graner'e Guantanamo'da uyguladıkları stres pozisyonlarını da göstermişti.

8 Kasım: Ganci yerleşkesindeki isyan (Ebu Gureyb Hapishanesi içindeki ayrı yerleşkelerden biri). Buradaki yedi tutuklu Koğuş 1A'ya gönderildi. Silahlılardı ve askeri inzibattan birilerini rehin alıp öldürmeyi planlıyorlardı. 8 Kasım gecesi piramidin, saldırıların, cinsel pozların ve mastürbasyonun yaşandığı geceydi. Köpeklerin olaya dahil oluşu da bu tarihlere rastlıyordu.

Detaylı bir araştırmanın sonunda General Antonio Taguba'nın raporunda, Koğuş 1A ve 1B'deki bazı askeri inzibat görevlilerinin yaptığı suiistimal ve işkence eylemlerinin uzun bir listesi vardı. Rapordaki suçlamalar şöyleydi:

- a. Kimyasal ışık çubuklarını kırmak ve fosforik sıvıyı tutukluların üstüne dökmek.
- b. Tutukluları dolu bir 9 mm'lik tabancayla tehdit etmek.
- c. Çıplak tutukluların üstüne soğuk su dökmek.
- d. Tutukluları süpürge sapı ve sandalyeyle dövmek.
- e. Erkek tutukluları tecavüzle tehdit etmek.
- f. Yüzünü hücreindeki duvara çarptıkları bir mahkûmun yarasını askeri inzibat gardiyanının dikmesine izin vermek.
- g. Bir tutukluyu kimyasal ışık çubuğu ve belki bir de süpürge sapıyla anal yoldan taciz etmek.
- h. Askeri köpekleri, tutukluları korkutmak ve sindirmek için kullanmak, tutuklulardan birinin köpek tarafından ısırılması.

Askeri inzibat personelinin bilinçli suiistimleri de şöyle açıklanıyordu:

- a. Tutukluları yumruklama, tokat atma, tekmeleme ve çıplak ayaklarının üstünde zıplama.
- b. Çıplak erkek ve kadın tutukluları videoya alma ve fotoğraf-lama.
- c. Tutukluları fotoğraf çekmek için seksüel pozlar vermeye zorlama.
- d. Tutukluları kıyafetlerini çıkarmaya ve günlerce çıplak kalmaya zorlama.
- e. Çıplak erkek tutukluları kadın iç çamaşırları giymeye zorlama.
- f. Erkek tutukluları fotoğrafları çekilirken mastürbasyona zorlama.
- g. Çıplak erkek tutukluları üst üste yığarak üstlerinde zıplama.
- h. Konserve kutusu kolisinin üstüne çıkarılan çıplak bir tutuk-

lunun kafasına çuval geçirip, el parmakları, ayak parmakları ve penisine kablo bağlayarak elektrikle işkence görüntüsü verme.

- i. Çıplak bir tutuklunun boynuna köpek tasmaı veya kayıı bağlayarak bir kadın askerin poz vermesi.
- j. Bir askeri inzibat gardiyanının kadın mahkûmlardan biriyle cinsel ilişkiye girmesi.
- k. Ağızlıkları takılı olmayan askeri köpekleri, tutukluları sindirmek ve korkutmak için kullanma, tutuklulardan birinin köpek tarafından ısırılması.
- l. Ölmüş Iraklı tutukluların fotoğraflarını çekme.

“Bu bulgular şüphelilerden bazılarının yazılı itiraflarıyla, tutukluların ve tanıkların yazılı ve sözlü ifadeleriyle yeter düzeyde desteklenmektedir,” diye devam ediyordu General Taguba.⁴⁰

Önemli Notlar

Böylesi askeri ihlallerin ve suçların davaları genellikle suçlular bulunduktan sonra kapanır. Ancak General Taguba soruşturma raporunda suçlanan inzibatların bazı suiistimalleri üstlerinin teşvikleriyle yaptıklarını yazıyordu: “Askeri İstihbarat sorgu memurları ve diğer ABD hükümeti ajanslarına bağlı sorgu görevlileri askeri inzibatlardan, tanıkların sorguları için fiziksel ve ruhsal koşulları sağlamalarını istemişlerdir.”

Tümgeneral George Fay’ın araştırma raporu ise askeri istihbarat personelinin söz konusu suiistimallerde çok daha aktif rolünün olduğuna işaret ediyordu. Bu raporda yazdığına göre yedi ay boyunca “iddialara göre askeri istihbarat görevlileri askeri inzibat personelinin [İhtiyat Birliği gece vardiyası gardiyanları] tutukluları taciz etmeleri ve/veya tutuklulara yönelik taciz eylemlerine katılmaları ve/veya sorgu prosedürlerini ve kanunları ihlal etmeleri için teşvik ve ısrar etmişler veya bu eylemlere göz yummuşlardır.”⁴¹ Bir sonraki bölümde, suiistimallerin sistematik sebepleri ile üst rütbelilerin suçlardaki rolünü daha iyi anlamak için iki generalin raporunu da inceleyeceğiz.

25 Ekim 2003 Gecesi

Gece yarısına doğru, Koğuş 1A’daki üç Iraklı mahkûm hücrelerinden çıkarılıp çıplak bir şekilde yerlerde süründürüldü ve gardiyanlar bu üç tutukluya cinsel ilişkiye giriyorlarmış gibi yaptırıyorlardı. Çektikleri fotoğraflardan birinde, çember olmuş yedi askerin yukarıdan baktığı bir grup çıplak mahkûm yerde yatıyordu. Fotoğrafın asıl kahramanları Ramon Kroll adındaki bir sorgu memuru ile askeri istihbarat uzmanı Armin Cruz’du. Pasif gözlemcilerden biri ise askeri inzibat Ken Davis’ti. Ken Davis olan biteni izlemiş ve yürüyüp gitmişti (o anda müdahale etmediği için sonsuza kadar pişman olacağını söylüyordu). Diğer izleyici ise olanları bir *Sineklerin Tanrısı* olayı olarak tanımlayan askeri istihbarat ihtiyat personeli Isreal Rivera’ydı. Rivera da olaya müdahale etmemiştir fakat sonraki gün Cruz ve Kroll’u ispiyonlamıştı. Cruz ve Kroll’un askeri mahkemedeki davasının

sonucunda Cruz sekiz, Kroll ise on ay hapis cezasına çarptırılmıştı. Cruz'un babası West Point'deki Askeri Akademî'den mezun olan ilk Kübalıydı. Bu olayda ismi geçenlerden biri de Graner'di ancak özel olarak bahsedilenlerden biri değildi.

Bu özel tacizin tetikleyicisi o mahkûmların hücrelerindeki bir çocuğa tecavüz ettikleri söylentisiydi. Çocuğun intikamını alıyorlardı. Frederick de bu olayın yaşanmasından dolayı üzgün olduğunu çünkü üstlerine, gençler yetişkinlerle aynı hücrelerde kalmaya devam ettiği sürece böylesi olayların kaçınılmaz olduğunu söylemişti. Ancak yapılan askeri soruşturmada bu dedikodunun gerçekliğinin olmadığı ya da en azından bu üç mahkûmun herhangi bir tecavüz olayına karışmadığı belirlenmişti.

Gece vardiyasında meydana gelen olaylarla ilgili oldukça etkili bir belgesel 16 Kasım 2005'te, Kanada televizyonu *Fifth Estate* haberlerinde yayınlandı. Tanıklıkların ve detaylı bir arka planın olduğu belgesele kanalın internet sitesinden ulaşılabilir (bkz. Notlar).⁴²

Ateşleyici Graner

"John Wayne" Stanford hapisanesi için neyse, Onbaşı Charles Graner da Ebu Gureyb için oydu. İkisi de olaylarda ateşleyici görevi görüyorlardı. "John Wayne" kendi "ufak deneylerini" yaparak, Onbaşı Graner ise mahkûmları fiziksel ve psikolojik olarak taciz ederek rolünün sınırlarının dışına çıkıyordu. Hem Graner hem "John Wayne" vardiyalarındaki diğer gardiyanları etkileri altına alabilen, kendine güvenli, sert mizaçlı ve mantıklı adamlardı. Başçavuş Frederick aslında onun üstüydü ama Chip oradayken dahi Koğuş 1A'nın idaresi Graner'daydı. Fotoğrafları çekme fikri Graner'dan çıkmış, fotoğraflar büyük ihtimalle onun dijital fotoğraf makinesiyle çekilmişti.

Graner, Deniz Piyade Birliği'ndendi ve Körfez Savaşı'nda hapisane gardiyanı olarak çalıştığı süre boyunca hiçbir olaya karışmamıştı. Çöl Fırtınası Operasyonu sırasında yaklaşık altı hafta boyunca en büyük esir kampında çalışmıştı. "Moralimizi sürekli yüksek tutan adamlardan biriydi," diyordu iş arkadaşlarından

biri. Başka bir arkadaşı ise Graner'ı, "komik, cana yakın ve şakacı biri" olarak hatırlıyor ve ekliyordu, "benim gördüğüm kadarıyla kötü kalpli bir adam değildi." Ancak Graner'ın birliğinden bir başka askere göre, Iraklı mahkûmlarla onun ve diğer askerlerin arasındaki potansiyel bir şiddet olayını alan komutanları engellemiş ve idareyi birliğin disiplinli askerlerine devretmişlerdi.

Graner'ı otuz yıldır tanıyan komşusu ise onunla ilgili yine olumlu bir değerlendirme yapıyordu: "Gerçekten iyi bir adamdı. Chuck'la ilgili söyleyecek tek kelime kötü lafım yok. Kimseye sorun yaşatmamıştır." Graner'ın annesi ise lise yıllığında gururla şöyle yazmıştı: "Babanı ve beni her zaman gururlandırdın. Harika birisin."⁴³

Hikâyenin diğer tarafında ise karısına şiddet gösteren bir adam vardı. Evlilik boşanmayla sonuçlanmıştı. Basın, Graner'm maksimum güvenli hapis hane memuru olarak birkaç kez disipline verildiğini söylüyordu.

Koğuş 1A gece vardiyasında ise Graner'm antisosyal davranışlarındaki dışsal sınırlamaların yerinde yeller esiyordu. Askeri disiplinin yerini kaos ve gündelik ilişkiler almıştı. Güçlü otoriter bir yapı yoktu ve sorgular öncesinde askeri istihbarat ile sivil sorgu memurlarının tutukluları "yumuşatmaları" için teşvik etmeleriyle iyice baştan çıkıyordu.

Charles Graner bu değişken ortamda cinsellik odaklı bir hayat yaşıyordu. Lynndie England ile cinsel bir ilişki yaşamıştı ve bu ilişkiyi belgelemişti. Iraklı bir kadın mahkûmun göğüslerini ve genital bölgesini fotoğraflamıştı. Ayrıca raporlarda Graner'm, mahkûmları grupça mastürbasyon yapmaya zorladığı ve çıplak mahkûmlara bir yandan "siktiğimin ibneleri" diye bağırırken bir yandan da sırf "cinsel organları yere sürünsün" diye onları zeminde zorla süründürüttüğü yazıyordu.⁴⁴ Çıplak mahkûmlardan bir piramit yapma fikri de Graner'dan çıkmıştı. Kafalarma çuval geçirilmiş çıplak mahkûmlar kadın ve erkek askerlerin karşısında mastürbasyon yapmaya zorlandıklarında Graner, Lynndie England'a "mastürbasyon yapan bu mahkûmların" ona doğum günü hediyesi olduğunu söylemişti.⁴⁵

Chip Frederick, davasından sonra Graner'la ilgili bana şöyle yazdı: "Tüm suçu ona yüklemiyorum. İnsana, yaptığınız hiçbir şeyin sorun olmadığını düşündürten bir adamdı. Yaptıklarım için çok üzgünüm. Şu an Ekim 2003'e dönebilsek farklı davranırdım... Keşke daha güçlü olabilseydim..."⁴⁶

Kasım 2003'te mahkûmların maruz kaldığı tacizleri üstlerine ilk kez bildiren (fakat suçlamaları göz ardı edilen) Uzman Matthew Wisdom, Graner'm davasında tanıklık yaptı. İfadesinde, Graner'ın, mahkûmları döverken keyif aldığını, onları taciz ederken güldüğünü, ıslık çaldığını ve şarkı söylediğini anlatmıştı. Uzman John Darby, kattaki fotoğraf çekimlerini sorduğunda Graner'ın ona fotoğraflarla dolu iki CD verdiğini söyledi. Gördüğü fotoğraflardaki ahlaksızlığa dayanamayan Darby, Graner'a bu görüntülerin ona ne ifade ettiğini sormuş, karşılığında "içimdeki Hristiyan yaptıklarımızın yanlış olduğunu söylüyor, içimdeki hapishane memuru ise 'yetişkin bir adamı kendi üstüne iştetmeyi seviyorum' diyor" cevabını vermişti.

Chip Frederick, Graner'ın etkisinde kaldığı için hâlâ pişman. Chip'in uyum sağlama ve itaat etme eğiliminin yordayıcı geçerliğine dair şöyle bir örnek anlatılabilir: Chip genelde diğerleri tarafından reddedilmekten korktuğu için herhangi bir anlaşmazlık durumunda kabul edilmek için itaat etmeyi yeğliyor, diğerleri "ona kızmasın ya da ondan nefret etmesin" diye fikir değiştiriyordu. Kafasını netleştirdiğini düşündüğünde dahi başkalarından etkilenebiliyordu. Üstelik zihni stres, korku, yorgunluk ve Graner'ın etkisiyle baskılanıyordu.

Charles Graner'a Alternatif Bir Bakış

Akira Kurosawa'nın klasik Japon filmi *Raşomon*'da aynı olay, bu olayı deneyimlemiş bir grup tarafından başka şekillerde tarif ediliyordu. Stanford Hapishanesi Deneyi de bu başka tariflerden biriydi. Gardiyan "John Wayne" ve Tutuklu Doug-8612, basma yaptıkları açıklamalarda sadist "rolü yaptıklarını" veya deli gibi davrandıklarını söylemişlerdi. Gardiyan Hellman ise kendi deneyleriyle ilgili yaptığı açıklamada şöyle diyordu:

O zamanlar bana, onların bende nasıl bir etki yarattığını sorsaydım, pısırik olduklarını söyledim. Ya çok zayıflar ya da öyleymiş gibi görünüyorlar derdim. Çünkü yaptıklarımın bir insanda gerçekten de bir sinir krizi yaratabileceğine inanmıyordum. Biz sadece eğleniyorduk. Bilirsiniz işte, kukla oynatıyor gibiydik. Onlara bir şeyler yaptırıyorduk.”⁴⁷

Diğer Stanford Hapishanesi tutukluları ve gardiyanları ise yaşadıklarının ya korkunç bir deneyim olduğunu ya da çok da önemli olmadığını söylüyorlardı. Ebu Gureyb’de yaşayanların hayatları ordunun, askeri darbenin ve medyanın oluşturduğu fikir birliğiyle şekillenmişti.

Charles Graner soruşturmanın başında sadist, kötü, tutuklulara ahlaksız tacizler yapan gerçek “çürük elma” olarak resmedilmişti. Daha önce çalıştığı cezaevinde çıkardığı sorunlar da Koğuş 1A’ya gelirken zaten şiddet yanlısı, antisosyal bir adam olduğunun kanıtı olarak gösteriliyordu. Sorumsuz medya her şeyi abartıyordu.

Oysa tam aksine Graner’m Greene Eyaleti’ndeki Islah Kurumu’ndan gelen raporuna göre hiçbir tutukluya karşı saldırı veya kötü muamele yüzünden *hiçbir zaman* suçlanmamış veya disipline gönderilmemişti.

Sorumsuz canavar olan Graner ile iyi asker Graner arasındaki derin çelişki, mahkûm tacizlerinin ayyuka çıktığı ay yapılan performans değerlendirmesinde de görülüyor. 16 Kasım 2003’te ekip lideri Komutan Brinson’ın, Graner’a verdiği Gelişimsel Rehberlik Formu’nda (4856) yaptığı iyi işten övgüyle bahsediliyordu:

Onbaşı Graner, “Askeri İstihbarat” bölgesi astsubayı olarak Koğuş 1A’da çok iyi işler çıkardınız. Bölgedeki istihbarat birimlerinden, özellikle de yarbaydan [büyük ihtimalle Yarbay Jordan’dan bahsediyor] övgüler aldınız. Bu şekilde çalışmaya devam edin ki görevimizi başarıyla gerçekleştirebilelim.

O zamanlar Graner, kattaki diğer subaylar gibi askeri üniformasını giymediği, görünümüne dikkat etmediği için uyarıldı.

Aldığı ikinci uyarı ise 1A'da çalışan bütün askerlerin ne kadar büyük stres altında olduklarına dikkat çekiyordu. Graner'a, çalışma stresinin davranışlarına olası etkilerine, özellikle de mahkûmlardan birine karşı güç kullanımına dikkat etmesi söylenmişti. Ancak, Graner'm uygun güç kullanımına dair düşünceleri uyarıyı yapan memur tarafından da kabul edilmişti. "Kendini savunman gerektiğini düşündüğün durumlarda yüzde yüz arkadayım," diye eklemişti (bu danışmanlık raporuna erişmek için bkz. Notlar).⁴⁸

Yakın zamanda askeri inzibat ihtiyat birliği subayı Ken Davis, Graner'le aralarında geçen bir görüşmeyi şöyle aktardı:

Bir gece, vardiyasını bitirdikten sonra sesi kısılmıştı.

Ben de ona "Graner, hasta mı oluyorsun yoksa?" diye sordum.

O ise "Hayır," dedi.

"O zaman ne oldu?" diye sordum.

"Tutuklulara bağırarak, ahlaki ve etik olmadığını düşündüğüm şeyler yaptırmak zorunda kalıyorum. Ne yapmalıyım sence?" diye sordu bana.

"O zaman yapma!" dedim.

"Başka seçeneğim yok!" dedi.

"Ne demek istiyorsun?" diye sorunca da şöyle dedi: "Şu telerin arkasında veya çitlerin dışında ne zaman bir bomba patlasa bana gelip bir Amerikalının daha hayatını kaybettiğini söylüyorlar. Bir şeyler yapmazsan ölenlerin kanları senin de ellerine bulaşmış demektir."⁴⁹

Koğuş 1A'daki bu yoğun stresi düşünürsek yaşananlarla baş etmelerine yardımcı olması için bir ruh sağlığı hizmetlisinin oraya getirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim Ebu Gureyb'e de bir psikiyatrist atanmıştı ancak birkaç ay boyunca çalışan psikiyatrist, bir uzman yardımına ihtiyaç duyan inzibatlılara danışmanlık yapmamış ya da akıl sağlığı yerinde olmayan tutuklulara yardım etmemişti. Tam tersine bu psikiyatristin asıl görevinin sorguları daha etkili hale getirmeleri için istihbarata yardım etmek olduğu ortaya çıkmıştı. Megan Ambuhl bu konuda şunları

söylüyordu: “En azından soruşturmada adı geçen bu yedi inzi-batla ilgili sodomi, tecavüz iddiaları veya böylesi videolar ve fotoğraflar yoktu,” diyor ve devam ediyordu: “Soruşturmanın başından bu yana ortaya çıkan tüm fotoğraflar ve videolar elimde. O blokta her gün en az 13 saat geçirdim. Herhangi bir tecavüz ya da sodomi vakasıyla karşılaşmadım.”⁵⁰ Ebu Gureyb’deki dehşetin sorumlularının kim veya ne olduğunu, orada gerçekte neler olduğunu öğrenebilecek miyiz?

“HATIRA FOTOĞRAFLARI”: BELGELİ AHLAKSIZLIK

Askerler, polisler ve hapishane gardiyanları savaşlarda, suçlularla karşı karşıya oldukları zamanlarda “düşmanlarına”, şüphelilere veya esirlerine işkence ederler ve onları öldürürler. Kişilerin görevleri sırasında hayatlarını riske ettiği ve “yabancıların” onlara vahşice davrandığı savaş bölgelerinde, böylesi eylemler olağandır ama kabul edilebilir değildir. Ancak kimsenin hayatının tehdit altında olmadığı, esirlerin silahsız ve savunması olduğu durumlarda demokratik hükümet kurumlarının ve memurlarının acımasız davranışları ne olağandır ne de kabul edilebilir.

Benzer şekilde Mart 1991’de bir grup Los Angeles polisinin, silahsız bir Afrika kökenli Amerikalı motorcu Rodney King’i vahşice dövdüğü video ortaya çıktığında birçok Amerikalı rahatsız olmuştu. King savunmasız bir şekilde yerde yatarken elliden fazla cop darbesi yemiş, iki düzine kolluk kuvveti ise onun dayak yemesini izlemekle yetinmiş, bazıları ayağa kalkmaması için ayaklarıyla King’in sırtına bastırarak meslektaşlarına yardım etmişti.

Modern toplumda görsel imgelerin gücüne dair yaptığı analizde Susan Sontag şöyle diyor:

Fotoğraflar neredeyse altmış yıldır, önemli çatışmaların nasıl yargılandığının ve nasıl hatırlandığının izini sürer. Batının hafızası artık görsel bir müzedir. Fotoğraflar, olayları nasıl hatırlayacağımızı belirleme gücüne sahiptir ve Amerika Birleşik Devletleri’nin geçen sene Irak’a saldırmasıyla başlayan savaş, Amerikalıların, Saddam Hüseyin’in en utanç verici hapishanesi,

Ebu Gureyb'de Iraklı mahkûmlara yaptıkları işkencelerin fotoğraflarıyla hatırlanacak.⁵¹

Sontag bu imgelerin içeriklerinin kendilerini kamuya aşağılatmak için Jerry Springer gibi adamların programlarına katılan bireylerin parçası oldukları *utanmazlık* adı verilen kültürün en aşırı uçları olduğunu söylüyordu. Amerikan kültürünün denetimsiz güç ve hegemonyaya hayran olduğunu ifade ediyor, savaş başlamadan önce Mart 2003'te Pentagon'un, yapacağı saldırıya "Şok ve Dehşet" adını vermesinin de bu utanmazlığın bir parçası olduğunu anlatıyordu. (Saldırıyı eleştirenler ordunun ve sorumsuz sivil işletmelerin Irak'ta yaptıklarına "Utanç ve Korkunç" adının daha uygun olduğunu düşünüyorlar.)

Ebu Gureyb olaylarının dijital görüntüleri dünyanın genelinde emsali olmayan bir etki yarattı. Hiçbirimiz, hapishane gardiyanlarının cinsel tacizlerinin veya yaptıkları işkencelerin böylesi görsel kanıtlarını görmemiştik. Dahası bu adam ve kadınların bütün o tiksindirici eylemlerinden, kurbanlarının yanında poz verip yaptıklarını kayıt altına alacak kadar zevk almalarına şahit olmamıştık. Nasıl yapabilmişlerdi? Neden tacizlerini kayıt altına almışlardı? Olası açıklamaları incelemek gerekiyor.

Dijital Güç

Bu askerlerin neden yaptıklarını görselleştirdiklerine verilebilecek en kolay cevap teknolojinin herkesi fotoğrafçı yapmış olmasıdır. Bireyler fotoğrafları hemen alabilir, tabetmek için beklemeden çektikleri görüntüleri kolayca fotoğrafçıların yorumlarına ve sansürlerine maruz kalmadan internette paylaşabilirler. Günümüzde boyutları ve fiyatları artık daha küçük ancak kapasiteleri daha büyük olan fotoğraf makinelerine erişmek ve bir anda yüzlerce fotoğraf çekmek çok daha mümkündür. İnternet blogları ve kişisel internet sayfaları sayesinde sıradan insanlar nasıl anlık şöretler yaşayabiliyorsa, çeşitli internet siteleri aracılığıyla dünyayla paylaşabileceği olağan dışı görüntülere "sahip olmak" da insanlarda bir çeşit zafer duygusu uyandırıyor.

Amatör bir porno sitesi, erkek kullanıcılarından porno videolara ücretsiz erişim karşılığında karılarının ve kız arkadaşlarının çıplak fotoğraflarını göndermelerini istemişti.⁵² Askerlerden de yine porno videolara ücretsiz erişebilmeleri karşılığında savaş bölgesi fotoğraflarını paylaşmaları istendi ve çoğu da bu çağrıya cevap verdi. Askerlerden gelen fotoğrafların bir kısmının üstüne “kanlı” uyarısı konmuştu. Bu uyarıya sahip görüntülerden biri, bir grup Amerikan askerinin yanmış bir Iraklının kalıntılarının önünde gülümsedikleri “Yan Bebek Yan” başlıklı fotoğrafı.

Başka Dönemlerden Hatıra Fotoğrafları

1880’lerle 1930’lar arasında, Amerika Birleşik Devletleri’nde linç edilen veya canlı canlı yakılan siyah erkek ve kadınların önünde kameraya poz veren seyirciler ve failer vardı. Ebu Gureyb’deki fotoğraflar o fotoğrafları hatırlatıyor. Böylesi imgelerin insan-dışılaştırmanın sembolleri olduğunu çünkü bu görüntülerin, işkenceyi ve genelde gerçek olmayan “suçlar” bahane edilerek öldürülen siyah Amerikalıları görselleştirmekle kalmayıp satın alınabilir, arkadaşlarla ve akrabalarla paylaşılabilir şeyler haline geldiklerini anlatmıştık. Bu fotoğrafların bir kısmında bazı ailelerin, siyahi insanların vahşice öldürülmelerine tanık olmaları için çocuklarını da yanlarında getirdikleri görülüyordu. Bu fotoğrafların çoğuna erişebileceğiniz dokümanter bir katalog *Without Sanctuary* kitabında bulunmaktadır.⁵³

İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri de Polonyalı ve Rus askerlere yaptıkları acımasızlıkları benzer şekilde belgelemişlerdi. Bir önceki bölümde “sıradan insanların”, Yahudi ailelerine ateş etmeye direnen eski bir Alman polisinin bile zamanla korkunç eylemlerini belgeleyen bir cellada dönüşebileceğini anlatmıştık.⁵⁴ Janina Struk’un *Photographing the Holocaust* isimli kitabında böylesi eylemlerin ve cellatların görsel imgelerini bulabilirsiniz.⁵⁵ Soykırıma* adandığı belirtilen bir internet sitesinde de Türklerin Ermeni katliamlarını gösteren fotoğraflar yer almaktadır.⁵⁶

* Bkz. s. 48 (dipnot).

Hayvan haklarının söz konusu olmadığı dönemlerde, avcılar ve balıkçılar kılıçbalıklarının, kaplanların ya da bozayılının üstünde verdikleri pozlarla zaferlerini kutluyorlardı. Daha yeni öldürdüğü koca gergedanın önünde gururla poz veren Amerikan başkanı Teddy Roosevelt'in fotoğrafı, korkusuz safari avcılarının klasik ikonik imgesi haline geldi. Oğlu Kermit'le, ellerinde koca silahlarıyla bir mandanın üstünde bacak bacak üstüne attıkları bir fotoğraf daha vardı.⁵⁷ Bu ve benzeri hatıra fotoğrafları insanın yetenek, cesaret ve teknolojiyle doğanın o heybetli canavarlarına karşı kazandığı zaferi ve doğaya egemen oluşunu belgeliyordu. Ne tuhaftır ki, bu fotoğrafların çoğunda, korkunç düşmanlarına karşı zafer kazanıp poz verenler genelde asık suratlı ve acımasız görünüyorlardı. Her biri, Câlût'un önünde sapanıyla poz veren Davut gibiydi.

Teşhircilik

Ebu Gureyb'deki gece vardiyası gardiyanlarının o sırttan yüzlerinin başka bir boyutu daha var: teşhircilik. Fotoğrafların bir kısmı sanki olağandışı ortamlarda yapılabilecek aşırılıkları sergilemeye çalışan sanatçıların çalışmaları gibiydi. Söz konusu teşhirciler, bu tuhaflıkları görmekten zevk alan hevesli sapıklara ihtiyaç duyuyor gibiydi. Fakat fotoğrafların kolay paylaşımının dijital imgelerle fotoğrafçılar arasındaki bağlantıyı koparacağım, görüntüleri yaratanların imgeler üzerindeki kontrollerini kaybedeceğini, dolayısıyla yetkeler tarafından suçüstü yakalanacaklarını fark edemediler.

Ellerine elektrotlar bağlanmış kafasında kesekâğıdı olan adamın ve tutuklulara saldıran köpeklerin simgesel fotoğrafları dışındaki hatıra fotoğrafları cinsel içerikliydi. İşkence ve cinsellik arasındaki ilişki rahatsız edici ama birçok izleyici için aynı zamanda büyüleyiciydi. Söz konusu aşırılıkları daha yakından görmek için bu sadomazoşist zindana tekrar tekrar baktık. Tacizleri görmek korkunç olsa da insanlar fotoğraflardan gözlerini alamıyordu.

İnternet üzerinden tatmin edilen bu sapıklığın boyutları karşısında şaşkına döndüm. Örneğin, adını açıkça www.voyeurweb.

com (voyeur, sapık ve röntgenci anlamlarına geliyor) koymuş bir amatör porno sitesi 2,2 milyon ziyaretçiye hizmet ettiğini iddia ediyor.

Karmaşık Güdüler ve Toplumsal Dinamikler

İnsan davranışları karmaşık olduğu için herhangi bir eylemin birden fazla sebebi vardır. Ebu Gureyb'de ise bu dijital görüntülerin cinsellik ve teşhircilik dışında birden fazla güdünün ve insanlar arası dinamiklerin ürünü olduğuna inanıyorum. Statü ve iktidar, intikam ve misilleme, çaresiz olanın bireydışışlaşması gibi faktörlerin hepsinin taciz eylemlerinde ve fotoğraflarda etkileri vardı. Bazı eylemlerin ise bizzat sorgu memurları tarafından teşvik edildiğini de hesaba katmalıyız.

Tutukluları Tehdit Etmek için Kullanılan Fotoğraflar

Ebu Gureyb'deki hatıra fotoğraflarının şöyle basit bir açıklaması olabilirdi. Sivil ve askeri sorgu memurları inzibatlardan poz vermelerini istemişti. Emekli general Janis Karpinski'ye ve suçlanan askerlerin raporlarına göre bu fotoğrafların en baştaki amacı, sor-

gulara yardım etmek için tutukluları tehdit etmekte. "Bu fotoğrafları mahkûmların itiraf etmelerini, 'doğrudan konuya girmelerini' sağlamak için kurguladılar," diyordu Karpinski, 4 Mayıs 2006'da Stanford Üniversitesi'ndeki bir kongrede. "Laptopları çıkarıp tutuklulara fotoğrafları gösteriyor ve 'hemen konuşmaya başlayın yoksa yarın bu yığının en altında siz olursunuz' diyorlardı. Bilerek, düzenli olarak mahkûmları tehdit ediyorlardı."⁵⁸

İnzibatlar, kameraya gülümsedikleri, başparmaklarını havaya kaldırdıkları veya parmaklarıyla bir şeyleri gösterdikleri fotoğraflarda açıkça poz veriyorlardı. Lynndie England'm boynuna tasma taktığı bir mahkûmu yerde sürüklediği fotoğraf böyle bir fotoğraftı. England, Irak'a çantasında köpek tasmaıyla gitmemişti. Fakat tüm bunlar, memurların inzibatlara böyle taciz fotoğrafları çekmelerine izin verdikleri bir sosyal kolaylaştırma sağlamak için gerekliydi. Bu izin, çok daha korkunç ve yaratıcı işkencelere yol açtı. Bu korkunç işkenceler bir kere başladığında bitmek bilmedi çünkü Joe Darby yaptıklarını ortaya çıkarana kadar keyifleri yerindeydi; hem mahkûmlardan intikam alıp üstlerinde egemenlik kurdular hem de cinsel oyunlarla kendilerini eğlendirdiler.

Ebu Gureyb Fotoğrafları

Karşılaştırmalı edebiyat profesörü Judith Butler, Ebu Gureyb fotoğraflarından belirli inzibatların eğlencesinden daha fazlasını okumak gerektiğini söylüyor. Butler inzibatların, ordunun düşmanlarının üstünde hâkimiyet kuran homofobik, mizojinist değerlerini yansıtan görüntüler çeken "saklı fotoğrafçılar" olduğunu tartışıyor.⁵⁹

Statü Kazanmak, İntikam Almak

İhtiyat birliği subaylarının ordu hiyerarşisi içerisindeki düşük statüleriyle korkunç bir hapishanede gece vardiyasında görev yapmanın küçük düşürücülüğünü birlikte düşünelim. Bu askerler zurnanın son deliği olduklarını fark ettiler. Korkunç şartlarda

çalışıyorlar, sivillerden emir alıyorlar, orada neler olduğunu hiç umursamayan yetkelerden yardım alamıyorlardı. O hapishane bu askerlerden daha düşük statüye sahip olanlar yalnızca mahkûmlardı.

Bu nedenle de, yapılanların doğası da belgelenmesi de her gardiyanın, kendilerini alt statüdekilerle karşılaştırmasıyla dolaysız toplumsal bir egemenlik kurmaya çalışmasma hizmet etmişti. İşkence ve tacizler sırf kendilerinden düşük statüye sahip olanların üzerinde mutlak kontrol kurmak için kullanılan saf bir güç haline geldi. Fotoğraflara ise kendi üstünlüklerini kanıtlamaya ihtiyaç duydukları, hâkimiyetlerini meslektaşlarına da göstermek istedikleri için ihtiyaçları vardı. Fotoğraflar onlara "övünme hakkı" veriyordu. Araplara "öteki" muamelesi yaptıkları için eylemlerinde bir ölçüde ırkçılık da vardı elbette. Bu ırkçılık, 11 Eylül 2011'den sonra, Arap olduğu düşünülen tüm koyu renklileri kapsayan düşmanlığın devamıydı.

Askerlerin çoğu Iraklı asiler tarafından öldürülen veya ciddi bir şekilde yaralanan arkadaşlarının intikamını almak istiyordu. Bu intikam güdüsü isyan ettikleri için veya bir çocuğa tecavüz ettikleri iddiasıyla misillemeye dönüşüyordu. Örneğin, ünlü piramit fotoğrafındaki yedi asker Koğuş 1A'ya Ganci Kampı'nda isyan çıkardıktan ve isyan sırasında bir kadın inzibatı yaraladıktan sonra gönderilmişlerdi. Mahkûmlara yönelik aşağılama ve dayak eylemleri, onlara kontrolden çıkmanın sonuçlarıyla ilgili "bir ders vermek" içindi. Örneğin, Chip Frederick'in dayak attığı tek mahkûm kadın inzibata taş attığı iddia edilen mahkûmdu. Tutukluları oral seks yapıyormuş gibi poz vermeleri veya kadın askerlerin önünde mastürbasyon yapmaları için zorlayıp sonra bunları belgelemek, yalnızca aşağılama taktiği olarak açıklanamazdı. Bunlar inzibatların, çizgiyi aştıklarını düşündükleri mahkûmlardan intikam almak için yazdıkları cinsel senaryolardı.

Bireydişilaşma ve Tövbe Salısı Etkisi

Peki, Lynndie England'm yaptıklarını yalnızca "eğlence ve oyun" olarak açıklamasını nasıl değerlendirmeliyiz? Bence bu

noktada işin içine *birey dışılaşıma* giriyor. Kişinin ve mekânın kimliksizleşmesi zihnın değişken hale gelmesine sebep olabilir. Bu değişken zihin kişinin eylemlerinin sorumluluğunu almak zorunda olmamasıyla birleşince de birey dışılaşıma meydana gelir. Özneler, akılcı planlamanın olmadığı, sonuçlarını umursamadıkları yoğun fiziksel eylemlere gömülmüşlerdi. Geçmiş ve gelecek, yerini şu ana, hedonistik bir zaman perspektifine bırakmıştı. Duygu kurallarının hüküm sürdüğü ve tutkusal sınırların gevşediği zihinsel bir durumdu bu.

Bu, kişinin kimliğini saklayan, şehvetli, şiddetli ve bencil içgüdülere yol açan maskenin arkasında anı yaşadığı bir "Tövbe Salısı Etkisi"ydi. Davranış, anlık durumsal taleplere şeytani öngörüler veya planlı komplolar olmaksızın cevap vermek üzere oluşur. New York Üniversitesi laboratuvarımda, kimliksizleştirilmiş masum kadın kurbanlara sürekli artan şoklar verildiğinde neler olduğunu gördük. Stanford Hapishanesi'nde aynı *Sineklerin Tanrısı* fenomeni bazı gardiyanlar tarafından tekrar canlandırıldı. Tıpkı Ebu Gureyb'de olduğu gibi buralarda da kişiler davranışsal özgürlüğün tadına bir kere varınca saldırılara ve antisosyal eylemlere karşı gelişmiş toplumsal sınırlamalar askıya alınıyordu.

Ben nasıl ki kendi gardiyanlarımı sadistçe davranmaları için cesaretlendirmediysem, ordu da askerlerini cinsel taciz yapımları için teşvik etmedi. Ancak iki durumda da kişisel sorumlulukları olmadığı ve kimse onları izlemediği için istediklerini yapabileceklerini düşünmelerine izin verdik. Bu bağlamda, gelecekte ahlaki nedensellikler ortadan kalktı, eylemler öğrenilmiş derslerden daha önemli hale geldi ve Dionysosçu güdüler Apollon ussallığının önüne geçti. Böylece ahlaki kopuş, ağlarına kapılanların zihinsel ve duygusal durumlarını değiştirmeye başladı.

İngiliz ve Seçkin ABD Askerlerinin Kıyaslanması

Eğer tartıştığım sosyal psikolojik prensipler Koğuş 1A'da işliyor olsaydı, yani gece vardiyaları *kişiye-özel* değil *duruma-özel* olsaydı, bambaşka askerlerin aynı savaş bölgesindeki benzer durumlarda benzer şeyler yapmaları beklenirdi. Gerçekten de savaş

bölgesinde İngiliz askerlerin adlarının geçtiği, ABD medyasının çok da fark etmediği, iki olay meydana geldi.

Irak'taki Basra Hapishanesi'nde görevli İngiliz askerler de mahkûmları çıırılçılak soyduktan sonra anal seks yapıyorlarmış gibi poz vermeleri için zorlayıp cinsel tacizde bulunmuşlardı. Olayın fotoğrafları İngiliz kamuoyunda şok etkisi yaratmış, bu genç adamların böyle korkunç şeyler yapmalarına, üstüne üstlük bunları belgeleyebileceklerine kimse inanamamıştı. Tacizcilerden birinin bir savaş kahramanı olarak bilinmesi ise İngiliz halkını çok daha büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Daha da kötüsü ve önemlisi ise 29 Haziran'da BBC haberlerinde şu başlıkla yer almıştı: "Birleşik Krallık birlikleri taciz fotoğraflarını paylaştı." Haberin içeriği şöyleydi: "İngiliz askerler, Iraklı esirlere yaptıkları vahşilikleri gösteren yüzlerce fotoğrafı aralarında değiş tokuş ettiler." Kraliçe'nin Lancashire Alayı askerlerinin bir kısmı bu görüntülerin bazılarını *Daily Mirror*'a verdi. Verilen fotoğrafların birinde, dipçikle kenara kısıtılmış bir mahkûmun üstüne işeyen ve kafasına silah dayayan bir asker vardı. Askerler "fotoğraf ticareti" ile paylaştıkları benzer birçok görüntünün olduğunu söylüyorlardı. Fakat askerler Irak'tan ayrılırken valizlerinde bulunan bu fotoğraflar komutanlar tarafından yok edildi.

12 Mayıs 2004'te *60 Minutes II*'de CBS'den Dan Rather, bir Amerikan askeri tarafından çekilmiş, Bucca Kampı ve Ebu Gureyb'deki koşulları gösteren bir video yayımladı. Video genç bir askerin Iraklı mahkûmlardan ne kadar nefret ettiğini gösteriyordu. "İki mahkûm öldü bile... ama kimin umurunda? Endişelenecek kişi sayısı iki eksilmiş oldu işte." Mahkûmları taciz etmekle suçlanan Bucca Kampı'nda görevli iki asker şunları söylüyordu: "Sorunlar, emir komuta zinciriyle başladı. Ebu Gureyb'de işkence ve taciz fotoğrafları çekilirken de aynı şey söz konusuydu."⁶⁰

Kontrolü kaybeden ABD askerlerinin, Felluce yakınlarındaki ileri harekât üssü Mercury'de de benzer fotoğrafları çekilmişti. 82. Hava İndirme Tümeni askerlerinin karıştığı bu taciz olaylarının yaşandığı Mercury'de muhalifler ve diğer mahkûmlar Ebu Gureyb'e gönderilmeden önce geçici olarak kalıyorlardı. Astsubaylardan biri, "Felluce vatandaşları bizim için 'kanlı manyaklar'

diyorlardı çünkü Ebu Gureyb'e gitmeden önce onları yakalayıp gözaltına alırsak kıyametin kopacağını biliyorlardı," diyordu. Aynı astsubay döverek ya da onlara işkence ederek "kontrolleri altındakileri nasıl becerdiklerini" tarif ediyor ve devam ediyordu: "Kamptaki herkes, öfkelerini dindirmek için esir kampına gitmeleri gerektiğini bilirdi. Bir çeşit spordu yaptıklarımız."

Aynı birimden, mahkûmların bacaklarını metal bir beysbol sobasıyla kıran başka bir astsubay ise tacizlerinin sebeplerini şöyle detaylandırıyordu: "Bazı günler çok sıkılınca herkesi bir köşeye oturtur, sonra piramit yapmalarını isterdik. Ebu Gureyb'den önceydi bunlar ama oradakiyle aynıydı. Eğlenmek için yapıyorduk."

Bu "elit" birimden Yüzbaşı Ian Fishback mahkûmlara yönelik tacizlerle ilgili Eylül 2005'te İnsan Hakları İzleme Komitesi'nde tanık olarak verdiği ifadede, askerlerinin yaptıkları korkunç

şeyleri dijital fotoğraflar olarak kaydettiklerini söylüyordu. “İleri Harekât Üssü Mercury’de de Ebu Gureyb’dekilere benzer fotoğraflar olduğunu, yaşananlar birbirlerine çok benzediği için de fotoğrafları imha ettiklerini söylüyorlardı. Görüntüleri yakmışlar. Tam olarak şöyle söylemişlerdi: ‘Ebu Gureyb’deki askerlerin başları bizden de yapmamız istenilen şeyleri yapmış oldukları için derde girdi, bu yüzden biz de fotoğrafları ortadan kaldırdık.’”⁶¹

Sonraki bölümde, komuta ettiği birimin yaptıklarını anlatan bu yüzbaşının ifadesine ve cinsel taciz dışında, Koğuş 1A’da yaşananlarla aralarındaki benzerliklere daha geniş yer vereceğiz

IVAN FREDERICK’İN DURUŞMASI

Askeri sorgu memurları ve savcılar sanık konumundaki yedi inzibata dava açarken oldukça titizlerdi. (Ebu Gureyb’in idaresini elinde bulunduran askeri komuta bu ilginin ve endişenin birazını bile gösterseydi ve kaynaklarının bir kısmını idareye ve disiplinin korunmasına harcasaydı bu davalara hiç ihtiyaç olmayabilirdi.) Savcıların dava planları basit ama zordu. Yeterli kanıt ve itirafları bir araya getirdikten sonra her bir sanıkla ceza pazarlığı yapacaklardı. Eğer suçlu olduklarını itiraf edip iş arkadaşlarının aleyhine ifade verirlerse cezaları hafifletilecekti. Davalar, Uzman Jeremy Sivits gibi olaylara en az karışan davalılarla başladı. En büyük üç sanığın, Frederick, Graner ve England’ın, davalarına kadar birbirlerini “ele vermelerini” bekliyorlardı.

Frederick beş ayrı suçtan yargılanıyordu. Doğruları söylemesi koşuluyla ceza indirimi pazarlığı kapsamında Frederick tüm suçları kabul etti ve muteber delillerle suçluluğunun kanıtlanabilir olduğunu söyledi:

Tutuklulara Eziyet Komplosu. Komplo suçlamalarının sivil mahkemelerde, sesli veya görüntülü kayıtlar gibi kesin kanıtlar olmaksızın kanıtlanabilmesi genellikle zordur. Bu davada inzibatların suçlandıkları komplo ise Koğuş 1A’da birbirleriyle “sözlü olmayan bir anlaşma” yaptıkları yönündeydi. Bunun anlamı,

Frederick ile Davis, Graner, Ambuhl, Harman, Svits ve England arasında “sözsüz bir komplo” söz konusuydu. Grup olarak “askeri ceza kanunun 93. bendini ihlal ederek tutuklulara eziyet eden eylemlere katılmak”la suçlanıyorlardı. Yani, göz kırparak, kafa sallayarak ya da el kol hareketleriyle mi işkence etmişlerdi mahkûmlara? Veya bütün bunları hep birlikte yapmaya önceden mi karar vermişlerdi?

Görev İhlali. Frederick, resmi olmayan sorumlu sıfatıyla “tüm mahkûmlara saygılı davranmak, yasadışı taciz, işkence ve kötü muamele karşısında tüm mahkûm ve tutukluları korumakla yükümlüydü.” (Taahhütname, s. 6). Ancak Frederick görevlerini ihmal etmişti.

Tutuklulara Kötü Muamele. Kötü muameleye uğrayan tutuklu, özellikle, parmaklarına kablolar bağlanıp karton kutunun üstün-

de ayakta kafasında kesekâğıdı ile bekletilen mahkûmdur. Frederick de mahkûmun sol eline kablolardan birini bağlamış ve "hıta" olarak o anın fotoğrafını çekmişti. (Takma adı "Gilligan" olan bu tutuklunun uzun süreler boyunca stres pozisyonunda kutunun üstünde oturtulduğu da suçlamalar arasındaydı. "Uyku idaresi programı kapsamında uyanık tutuluyordu. Uyku idaresinin amacı sorgulardan önce tutukluyu uyanık tutmak için sıkı fiziksel egzersiz yaptırmaktır." [Taahhütname, s. 6]. Diğer kötü muamele suçlamaları arasında insan piramidi ve kendisini dışkıyla kaplamasını önlemek için iki sedyenin arasına sıkıştırıldıkları "bok herif" takma adlı tutuklu da vardı. Frederick sedyelerin arasındaki mahkûmun üstünde fotoğraf çekmişti. (Bu noktada, ruhsal dengesi yerinde olmayan mahkûmları iki sedye arasma sıkıştırıp kontrol altına almak sağlık görevlilerinin tavsiye ettiği bir tedaviydi. Yani bu mahkûma yapılanlar Frederick'in fikri değildi, Frederick tıbbi protokolü uyguluyordu aslında.)

Dayak. Frederick mahkûmlardan birinin göğsüne "tutuklunun nefes almasını zorlaştıracak kadar güçlü bir yumruk" atmıştı. (Taahhütname s. 8) (Söz konusu tutuklu, firar etmeye teşebbüs ettiği ve Ganci Kampı'nda bir kadın inzibata saldırdığı için Koşuş 1A'ya gönderilmişti.)

Ahlaksız Eylemlere Zorlama. Frederick, mahkûmları fotoğrafları çekilirken mastürbasyon yapmaya zorlamakla suçlanıyordu. İddianamede, "Bulunduğu şartlar altında, sanığın davranışının özünde, silahlı kuvvetleri küçük düşürmek, düzen ve disipline zarar getirmek vardır," diye yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "Sanığa ve işbirlikçilere ait fotoğraflar ve diğer görüntüler kişisel sebeplerle çekilmiştir. Söz konusu görüntüler resmi sebeplerle değil, kişisel sebeplerle kişisel bilgisayarlara kaydedilmiştir." (Taahhütname, s. 9)

Dava

Frederick'in davası 20-21 Ekim 2004'te, sanık vekillerinin davanın ABD'de görülmesi talebine rağmen Bağdat'ta gerçekleşti. Ben

Bağdat gibi tehlikeli bir yere gitmek istemediğim için ifademi Napoli'deki deniz üssünde, oldukça güvenli bir odada verdim. Bu yüksek güvenli odanın ifadem için bazı zorlukları vardı. Öncelikle ses geribildirimini geciktiği için ifadem sürekli yarıda kesiliyor, zaman zaman da davayla canlı bağlantı kopuyor, görüntü donuyordu. En büyük zorluk ise doğrudan jüriye değil de bir televizyon ekranına konuşmak zorunda olmamdı. Üstelik ifademi verirken notlarımı kullanmamam söylenmişti, dolayısıyla Koğuş 1A ile Frederick'e dair tüm bilgileri ve detaylıca incelediğim beş soruşturma raporunun yüzlerce sayfasını hatırlamam gerekiyordu.

Frederick zaten suçlamaları kabul ettiği için benim ifadem, anormal bir ortamın getirdiği durumsal ve sistematik etkilerin son derece normal genç bir adamın davranışlarına etkisine odaklanmıştı. Psikolojik değerlendirme raporlarını, Koğuş 1A'ya gönderilmeden önce çalıştığı yerlerde yapılan pozitif yorumları ve Frederick'le birebir yaptığımız görüşmelerin altını çizdim. Asıl amacım Frederick'in bu davranışsal bağlama herhangi patolojik bir eğilimle gelmediğini kanıtlamaktı. İfadem boyunca Frederick'in şu anda kendini üzgün ve suçlu hissettiğini bu sapkın davranışlarını içinde bulunduğu *durumun* ortaya çıkardığını vurgulamaya çalıştım.

Ayrıca, Frederick'in eylemlerinin durumsal sosyal dinamiklerden nasıl etkilendiğini anlamaya çalışırken sanığı "mazur görmeye" çalışmadığımı, hükümler verilirken çok da ciddiye alınmayan kavramsal bir analiz yaptığımı ifade ettim. İfademde, Stanford Hapishanesi Deneyi ile Ebu Gureyb Hapishanesi arasındaki temel benzerliklere dair temel bulgularımı da sundum. (İfadem tamami 12. ve 13. Bölümlerde "İvan 'Chip' Frederick'in Dava Belgeleri" kısmında yer almaktadır. Ne yazık ki ifademe ulaşabileceğiniz online bir kaynak yoktur.)

Savcı Micheal Holley durumsal nedensellik ile ilgili tartışmanın dayanaklarını geçersiz saydı. Frederick'in doğruyla yanlış ayırabildiğini, yeterli askeri eğitimi olduğunu ve suçlamaların kaynağı olan ahlakdışı ve yıkıcı eylemlere girme kararını kendisinin verdiğini ifade etti. Böylece tüm suçu Frederick'in kötülük yapma eğilimine atmış, durumsal veya sistematik etkileri dava-

nın konusu olmaktan çıkarmış oldu. Savcı Holley ayrıca Cenevre Sözleşmesi'nin Frederick'in hapisanede bulunduğu dönemde yürürlükte olduğunu ve bu askerlerin sözleşmenin sınırlarını bilmek durumunda olduklarını da ima etti. Ancak sonraki bölümde göreceğimiz gibi, Başkan George Bush ve hukuki danışmanları çeşitli yasal düzenlemelerde bu mahkûmların ve onlara uygulanan işkencelerin tanımlarını değiştirerek "terörle savaş" dönemi süresince Cenevre Sözleşmesi'ni hükümsüz hale getirmişlerdir.

Hüküm

Askeri hâkim Albay James Pohl'un, Frederick'in iddianamedeki tüm suçlardan mahkûmiyet kararı vermesi yalnızca bir saatini aldı. Frederick'e sekiz yıl hapis cezası verildi. Benim ifadem ve avukatı Gary Myers'in dokunaklı savunmasının belli ki ceza hükmünde çok küçük bir etkisi oldu. Ordu ve Bush yönetimi emir komuta zincirinin kurduğu uluslararası halka ilişkiler alanında, durumsal ve sistematik faktörlere dair yaptığım analiz neredeyse hiç önemsenmedi. Dünyaya ve Irak halkına "işlenen suçlara karşı sert" olduklarını ve bu bir avuç yozlaşmış askeri, aslında çok iyi olan ABD ordusundaki "çürük elmaları" sert bir şekilde cezalandırdıklarını göstermek zorundalardı. Amerikan ordusundaki bu leke ancak tüm çürük elmalar cezalandırılıp hapse konulduktan sonra unutulabilirdi.⁶²

Charles Graner suçlamaları kabul etmedi, on yıl hapis cezası aldı. Lynndie England, bir sürü çetrefilli davadan sonra üç yıl hapis cezası aldı. Jeremy Sivits bir yıl, Javal Davis ise altı ay hapis cezası aldı. Sabrina Harman ise Ebu Gureyb'e gitmeden önceki dönemlerinde Iraklılara nazik davrandığı gerekçesiyle yalnızca altı ay hapis cezası aldı. Megan Ambuhl ise hapis cezası almadı.

Karşılaştırmalar

Chip Frederick'in yaptıklarının mahkûmlara fiziksel ve duygusal acılar, ailelerine ise dinmeyen bir öfke ve utanç yaşattığına

şüphe yok. Frederick suçları kabul etti, suçlu bulundu ve cezalandırıldı. Iraklılara göre verilen ceza çok merhametli, bana göre ise tacizlerin olduğu koşullar göz önüne alındığında fazla sertti. Ancak başka bir savaşta, sivillere karşı işlediği suçlardan dolayı idam cezası verilmesi gereken başka bir askerin aldığı cezayla Frederick'in aldığı cezayı karşılaştırmak durumu anlamamızı kolaylaştıracaktır.

ABD ordusunun onuruna sürülen lekelerden biri Vietnam Savaşı'nda Charlie Bölüğü askerleri Viet Cong kuvvetlerini ararken My Lai adı verilen bir köyü işgal ettiklerinde yaşanmıştı. Köyde Viet Cong askeri yoktu ancak ABD askerlerinin yaşadığı kronik stres, hüsrana ve korku köylülere karşı tasavvur edilemez bir öfkeye dönüşmüştü. Beş yüzden fazla Vietnamlı kadın, çocuk ve yaşlı yakın mesafeden ateş edilerek ve evlerinde canlı canlı yakılarak öldürüldü. Birçok kadına tecavüz edildi, bağırsakları deşildi. Hatta bazılarının kafa derileri yüzüldü! Bu vahşetin korkunç öyküsünü *Interviews with My Lai Vets* adlı filmde, bazı askerlerin gerçekte aynı ifadelerinde duyabilirsiniz. Olaylardan sonra Seymour Hersh *My Lai 4* adlı kitabında bu gaddarlığın detaylarını kamuoyuyla paylaşmıştır.

Bu olaylarda yalnızca bir asker, Teğmen William Calley, Jr. suçlu bulundu. Calley'in kıdemli subayı Yüzbaşı Ernest Medina ise "ara-ve-yok-et görevi" gereği My Lai'deydi. Raporlarda sivillere ateş ettiği yazıyordu ancak bütün suçlardan beraat etti ve emekliye ayrıldı. "Deli Köpek" takma adlı Yüzbaşı Medina Charlie Şirketi'ndeki adamlarıyla gerçekten gurur duyuyordu: "Taburdaki en iyi şirket bizdik." Belki de dereyi görmeden paçaları sıvamıştı.

Teğmen Calley, My Lai'deki yüzden fazla Vietnamlıyı kasten öldürmekten suçlu bulundu. Müebbet hapis cezası üç buçuk yıla düşürüldü. Cezasını kışlada ev hapsinde geçirdi, bir gün bile hapse girmedi. Birçok insan Calley'in toplu katliam suçunun affedildiğini, paralı bir konuşmacı ve saygıdeğer bir işadamı olarak hayatına devam ettiğini bilmez. Eğer Calley üst rütbeli bir asker değil de er olsaydı başka türlü olur muydu? Eğer Charlie

Bölüğü askerleri her şeyi kelimelerin ifade edemeyeceği kadar gerçek ve somut hale getiren “hatıra fotoğrafları” çekselerdi süreç daha farklı gelişir miydi? Benim cevabım, evet.

Benzer bir karşılaştırmayı yakın dönemde askeri mahkemelerce çeşitli suçlardan yargılanıp hüküm giyen başka askerler ve Ebu Gureyb’in gece vardiyası inzibatları arasında yapabiliriz. Benzer, hatta çok daha kötü suçlardan yargılanmalarına rağmen bazı askerlerin aldıkları cezaların çok daha hafif olduğu bu karşılaştırmadan sonra daha iyi anlaşılacaktır.

Astsubay Frederick’in en fazla alabileceği ceza 10 yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1’e düşürülmesiydi. Suçlamaları kabul ettiği için sekiz yıl hapis ve ihraç cezası aldı, rütbesi E1’e düşürüldü ve yirmi iki yıllık emekli geliri de dahil hak ettiği bütün maaş ve varlığını kaybetti.

Onbaşı Berg ihmal nedeniyle ölüme sebebiyet vermek, kasten yaralama ve yalan beyan suçlamalarından hüküm giydi. En fazla alabileceği ceza 11 yıl hapisti. 18 ay hapis cezası aldı ve rütbesi E1’e düşürüldü.

Astsubay Kıdemli Çavuş Price saldırı, kötü muamele ve adaleti engellemekten suçlu bulundu. En fazla alabileceği ceza sekiz yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1’e düşürülmesiydi. Rütbesi astsubaya düşürüldü, hapis ya da ihraç cezası almadı.

Onbaşı Graner saldırı, kötü muamele, komplo, ahlaksız eylemler ve görevini ihmalden suçlu bulundu. En fazla alabileceği ceza 15 yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1’e düşürülmesiydi. 10 yıl hapis, ihraç, rütbesinin E1’e düşürülmesi ve para cezası aldı.

Er Brand saldırı, kötü muamele, yalancı şahitlik ve yaralama suçlarından ceza aldı. En fazla alabileceği ceza 16 yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1’e düşürülmesiydi. Yalnızca rütbesi düşürüldü.

Çavuş (ismi gizli tutuluyor) saldırı, yetkisi olmadığı halde ateş etmek, soygun ve görev ihmali suçlarından ceza aldı. En fazla alabileceği ceza 24,5 yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1'e düşürülmesiydi. Yalnızca ihtar aldı.

Er England komplo, kötü muamele ve ahlaksız eylem suçlarından ceza aldı. En fazla alabileceği ceza 10 yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1'e düşürülmesiydi. Üç yıl hapis cezası aldı.

Astsubay Kıdemli Çavuş Perkins ağır saldırı, saldırı, dayak ve adaleti engellemekten suçlu bulundu. En fazla alabileceği ceza 11,5 yıl hapis, ihraç ve rütbesinin E1'e düşürülmesiydi. Altı ay hapis cezası aldı ve rütbesi astsubaya düşürüldü.

Yüzbaşı Martin ağır saldırı, saldırı, adaleti engelleme ve memura yakışmayan davranışlarda bulunmaktan suçlu bulundu. En fazla alabileceği ceza 9 yıl hapisti. Hapiste kırk beş gün geçirdi.

Demek ki bu karşılaştırılabilir suçlar için askeri adalet ölçekleri dengeli değildir. Ebu Gureyb'in inzibatlarına yönelik hukuki yargılarda hatıra fotoğraflarının büyük etkisi olduğunu düşünüyorum. Benzer karşılaştırmalar, askeri mahkemelerce yargılanmış 60 askerin listesi, bu askerlerin mizaçlarına dair tüm bilgiler ve Ebu Gureyb olaylarının farklı açıklamaları için www.supportmpscapegoats.com internet adresine bakın.

HAPİSHANE GARDİYANINDAN TUTUKLU 789689'A

Şeytan etkisinin ne olduğunu açıklarken odak noktamız insan karakterinin dönüşümünü anlamak oldu. Belki de en aşırı ve nadir gerçekleşen dönüşüm, bireyin iktidar sahibi bir hapishane gardiyanından tüm güçleri elinden alınmış bir mahkûma dönüşümüdür. İyi bir hapishane memuru, kendisini işine adanmış bir asker ve sevgi dolu bir eş olan Frederick için de bu değişim oldukça dramatik oldu. Askeri mahkemenin verdiği karar ve sonrasında

hapiste gördüğü muamele karşısında neye uğradığını şaşırı. Chip Frederick artık "Warehouse Yolu" üzerindeki Leavenworth Kalesi Hapishanesi'ndeki numaralardan biriydi yalnızca. Bağdat'ta aldığı cezadan sonra kendisi veya başkaları için herhangi bir tehlike oluşturmadığı halde Kuveyt'te hücre hapsinde kalmıştı. Oradaki koşulları Ebu Gureyb'e benzettiğini söylüyordu ancak Leavenworth Kalesi günleri çok daha kötü olacaktı.

Chip, Ebu Gureyb skandalından bu yana uykusuzluk, depresyon ve anksiyete nöbetleri için ilaç kullanıyordu. Ancak Kansas hapishanesinin vermeyi reddetmesi üzerine bir anda ilaçlarını bırakmak zorunda kalan Frederick uyuyamıyordu ve sürekli stres altındaydı. "Yapabileceğimi sanmıyorum, daha fazla dayanabileceğimi sanmıyorum," diyordu 2004'ün yılbaşında bana yazdığı mektupta.⁶³ Küçük, soğuk bir hücrede kalıyordu. Yastığı yoktu, yalnızca iki ince battaniye vermişlerdi. Eski ve kirli çoraplarını dışkı ve idrar lekeleriyle dolu iç çamaşırlarını giymeye zorluyorlardı. Askeri inzibattan bir meslektaşının davası için Teksas'a gittiğinde gördüğü insanlık dışı muamele artmıştı. Ordu, yirmi senelik hizmeti boyunca kazandığı tüm madalya ve rozetleri herkesin gözü önünde üniformasından söktü. Frederick üniformasından sökülen madalyaları izlerken gözyaşları içindeydi. Ellerindeki kelepçeleri basın görebilsin diye mahkeme salonunun önüne gelmek zorunda bırakılması da yarasına tuz ekmişti. Her gün ABD ordusunu küçük düşürmenin bir bedeli olduğunu hatırlatıyorlardı.

"Ebu Gureyb Yedilisi"nin tüm duruşmaları bitince Chip Frederick'in koşulları da iyileşmeye başladı. Bir daha asla hapishane görevlisi olarak çalışamayacağı için cezaevinde bir berberlik okuluna gidiyor. "Ordunun beni tekrar oraya göndermesini ve kendimi kanıtlayabilmeyi isterdim. Asla vazgeçmeyen biriydim ben, bir fark yaratabilirdim. ... Ülkem, ailem ve arkadaşlarım için ölmeye hazırdım. Bir fark yaratmak istemiştım. ... Uzun yıllar ülkeme hizmet edebildiğim için gururluyum."⁶⁴

Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki Stew-819 ile Frederick arasındaki benzerliği görüyor musunuz? Stew de hapishaneye geri

dönüp arkadaşlarına kötü bir tutuklu olmadığını kanıtlamak istemişti. Kişinin grubuna bağlılığının kabul süreci ne kadar zorlu olduysa o kadar derin olacağını gösteren klasik sosyal psikoloji deneyi Frederick'in hislerini bize anlatmaya yardımcı olabilir.⁶⁵

Chip'in karısı Martha Frederick'in hayatı da bu davalar ve sıkıntılarla altüst oldu. Martha Frederick de tanıştıkları Pennsylvania hapisanesinde memur olarak çalışıyordu. "Ebu-Irak bir acımasızlık çukuru ve benim hayatımın mezarlığı oldu Phil Amca! ... Bir zamanlar yaşadığım o normal hayat ASLA geri gelmeyecek. Tüm hayatım boyunca maddi ve manevi olarak oranın enkazından sağ çıkmak için mücadele edeceğim."⁶⁶

Martha katlanmak zorunda kaldığı maddi ve duygusal yüklerden dolayı Chip'ten boşanmaya karar verdi. Chip boşanma kararıyla yıkıldı. Ancak Martha ona verdiği desteği geri çekmedi. Bana, mektubunda şöyle yazıyordu: "Onun yanında, önünde ve arkasında oldum. Evliliğimiz bitse bile aynı şeyleri yapmaya devam edeceğim. Sadece beni içine çeken bu boşlukta yaşamaya devam edemiyorum."⁶⁷

Soruşturmaların o kadar acımasız olmasına değer miydi sorusuna verilen cevap da hikâyenin kendisi kadar dramatikti. Askeri ve sivil yetkelerin aradığı istihbaratı alabilmişler miydi? Belki almışlardı, belki de alamamış ya da yeterince alamamışlardı ama kesin olan şu ki almak istedikleri bilgiler, Amerika'nın ahlaki imajına geri dönülemez bir zarar vermeye değmezdi. Hükümet kaynakları elbette ki aradıkları bilgilere ulaştıklarını söylüyorlar ancak bu şiddet içeren sorgulamaların terörle mücadele ya da muhaliflerle mücadele davalarına yardımı olup olmadığını bizlerle asla paylaşamazlar. Söylenen yalanları her zaman anlamaları mümkün değildir. Ancak işkenceciler ve sorgucu polislerin çoğu, aşağılayıcı ve onur kırıcı taktiklerle nadiren güvenilir bilgi edinildiğini söylemektedir. Zorbalıkla değil hoşgörüyle, öfkeyi güçlendirerek değil güven kazanarak itiraf almak daha mümkündür.

Bu askeri sorgulara katılan askerlerin bir kısmının aldığı olumsuz tepkileri incelemiştik. İşlerine yarayabilecek bilgiye sa-

hip olmayan çok sayıda masum gözaltına alınmıştı. Eğitimli çok az sorgu memuru, çok daha az eğitilmiş çevirmen olmasına rağmen derhal bilgi isteyen çok fazla üst düzey yetkili vardı. Siyasi bilimci ve işkence konusunda uzman Darius Rejali Irak, Guantamo ve Afganistan'daki askeri üslerde kullanılan böylesi sorgu prosedürlerinin güvenilirliğinden şüphe ettiğini ifade ediyordu. Rejali, fiziksel baskı altında insanların her şeyi söyleyebileceğini ileri sürüyordu. Aralarında ABD Kara Kuvvetleri Sorgu Rehberi, CIA Kubark Kılavuzu (1963) ve İnsan Kaynakları Geliştirme Kılavuzunun (1985) da olduğu resmi ABD hükümeti belgelerinden alıntılarla bu durumu anlatmıştır. Salon.com'da yayımlanan makalelerinin birinde işkencenin, sorgulama sürecinde sorguyu yapanı bir çeşit uyuşturucu gibi baştan çıkarabileceğini ve bıraktığı yıkıcı mirasın silinmesi için nesiller gerekeceğini söylemiştir.⁶⁸

SON NOTLAR

Sonraki bölümde, insanlık dışı davranışsal bir ortama sıkışmış bireylerden, Ebu Gureyb ve birçok askeri hapishanede yaşanan işkence ve tacizlere uygun koşulları yaratan sistemin rolüne geçeceğiz. Bu bağlamda bir "taciz kültürü" oluşturan ve bu kültürü devam ettiren sistemsel etkilerin karmaşıklığını inceleyeceğiz. İlk önce taciz ve işkence olaylarının bağımsız askeri soruşturmalarına odaklanacağız. Böylece bu soruşturmaların liderlik hataları, göreve özel eğitim eksiklikleri, yetersiz kaynaklar ve Ebu Gureyb'deki o gece vardiyasında yaşananlara ciddi etkileri olan sorgu-itiraf öncelikleri gibi sistem değişkenlerinin ne ölçüde etkili olduğunu anlayacağız. Sonra, İnsan Hakları İzleme Komitesi kaynaklarından 82. Hava İndirme Tümeni memurlarının diğer (hatta daha kötü) işkence ve tacizlere dair karşılaştırılabilir raporlarını inceleyeceğiz. Diğer askeri hapishanelerde asker ve hükümet hiyerarşisinin "terörizmle savaş" ve "muhalefetle savaş" kapsamında nasıl Ebu Gureyb'dekine benzer durumlar yarattığını araştıracağız. Bu çalışmada Bush yönetimi ile ordunun, önce Guantanamo Hapishanesi'nde, sonra Ebu Gureyb ve diğerlerinde işkence vakalarının yaşanmasındaki rollerini anla-

tan PPBS *Frontline* belgesellerinden *A Question of Torture*'daki (18 Ekim 2005) röportajlardan ve analizlerden yararlanacağız.

Bu bölümdeki psikolojik araştırmacı gazeteciye dönmüş davranışsal bilimadamlığından bir davacı rolüne geçeceğim. Yetkelerini suiistimal ederek Guantanamo Hapishanesi'ndeki işkenceyi mümkün hale getiren ve bu taktikleri Ebu Gureyb'e de taşıyan askeri emir komuta zincirinin seçkin üyelerine yönelik bazı suçlamalarım olacak. Bu üst düzey yetkililer askeri inzibata ve askeri istihbarata bu işkenceleri uygulama izni vermişler (sterilize koşullar altında) ve liderlik, denetleme, sorumluluk ve Koşuş 1A'daki gece vardiyası inzibatlarının ihtiyacı olan eğitimi sağlamamışlardır. Bu noktada diyorum ki, onlar hem bu suçları işlemekten hem de görevlerini ihmal etmekten suçludurlar.

Sistemi farazi bir duruşmaya çıkarsaydık, sanık koltuğunda oturanlar zamandan ve mekândan bağımsız bir terörle mücadele söylemiyle işkenceyi "kabul edilebilir ve gerekli bir taktik" olarak yeniden tanımlayan Başkan Bush ve danışmanları olurdu. Ayrıca yakalanan isyancıları ve tüm "yabancıları" Cenevre Sözleşmesi'nin tutuklulara sağladığı korumadan yoksun bırakmakla da suçlanırlardı. Savunma Bakanı Rumsfeld ise ne olduğu belli olmayan itiraf ve bilgileri elde etmek için mahkûmların aşırı baskıcı "tacizlere" maruz kaldıkları sorgu merkezlerini yaratmakla suçlanırdı. Rumsfeld'in "olağanüstü teslim" programı kapsamında diğerlerinden daha değerli tutukluları başka ülkelere gönderip "işkenceyi taşeronlaştıran" başka Amerikan ahlakı değerlerini de ihlal ettiğini söylemek mümkündür.

Ben, Bush'tan Cheney'e, Cheney'den Rumsfeld'e, Rumsfeld'den hiyerarşinin tüm basamaklarına kadar sistemin, yaşanan bu işkencelerin zeminini yarattığını göstermek istiyorum. Ve eğer bu iddiam doğruysa bizler, demokratik bir toplum olarak, sistemin sorgu merkezlerinin yapısal özelliklerini ve yürütme politikalarını modifiye ettiğini söyleyerek gelecekte yaşanması muhtemel işkencelerin önüne geçebiliriz.

Bir sonraki bölümü çok daha iyimser cümlelerle bitireceğim çünkü Ebu Gureyb'de inzibatların, istihbarat ve sorgu memurlarının daha iyi eğitim alması için bir program yürürlüğe kondu.

Psikolog meslektaşım Albay Larry James, şiddet olaylarının tekrarlanmaması amacıyla yeni bir çalışma prosedürünü yürürlüğe koyması için Mayıs 2004'te Ebu Gureyb hapishanesine gönderildi. Bu çalışma prosedürü kapsamında, inzibat ve personel, eğitimlerinin bir parçası olarak Stanford Hapishane Deneyi'nin DVD'sini izliyor. Eğitimin bir parçası olarak bizim deneyimizin deneyimlerinden yararlanma nedenleri ve bu DVD'nin personel üzerindeki etkileri bu kötü haberlerle dolu mekândan çıkan iyi haberlerden biridir.

Pozitif bakış açısıyla son bölümde, bu uzun yolculuğumuzda karşılaştığımız olumsuzlukları, istenmeyen etkilere karşı çıkmanın yollarıyla kahramanları ve kahramanlığı yücelten iki teşvik edici perspektif ortaya koyarak dengeleyeceğim.

Son olarak, bizim küçük Stanford deneyimizle savaş bölgesindeki bir hapishanenin tehlikeli gerçekleri arasındaki benzerliklere yaptığım vurgular zorlama geliyor olabilir. Ancak burada fiziksel olarak benzemeyen etkenler değil, ikisinde de karşılaştırılabilir olan temel psikolojik dinamikler önemlidir.⁶⁹ Ayrıca Schlesinger Raporu'nda ya da Deniz Kuvvetleri Kriptoloğu Alan Hansley'nin çalışmasında olduğu gibi benzer karşılaştırmalar çeşitli bağımsız araştırmacılar tarafından da yapılmıştır. Hansley, çalışmasında davalılarla ilgili şunları söylüyordu:

Zimbardo'nun çalışmasında tüm detaylarıyla tarif ettiği modelle esasen aynı faktörlerden meydana gelen Ebu Gureyb olayında, failerin önceden karar vererek bu olaylara katılmadıklarını öngörmemizi sağlayan ampirik kanıtlar bu çalışmayla sunulmuştur.⁷⁰

Yolculuğumuzun bu bölümünü *Newsweek* dergisi Bağdat büro şefi Ron Norland'm iyi niyetlerle başlayan bir savaşta nelerin yolunda gitmediğine dair yaptığı analizle sonlandırmak istiyorum:

Ne ters gitmişti? Birçok şey; ancak dönüm noktası Ebu Gureyb skandalıydı. Nisan 2004'ten bu yana Irak'ın özgürleşmesi umutsuzca hasar kontrolü yapmak anlamına geliyor. Ebu Gureyb'de-

ki mahkûmlara yönelik tacizler Irak halkının büyük bir kesimini sürece yabancılaştırmıştır. Üstelik ordu, hapishanenin "istihbarat" almayı amaçladığını söylese de, Ebu Gureyb'deki kötü muamelenin ve aşağılamanın tek bir Amerikalının hayatını kurtardığına ya da önemli bir teröristin yakalanmasını sağladığına dair tek bir kanıt dahi yoktur."⁷¹

Sistem Yargılanırken: Emirlerde Suç Ortaklığı

Askeri savcı Binbaşı Micheal Holley'in Astsubay Ivan Frederick'in duruşmasındaki vatanperver sözleri "yasadışı güçlere" ve Irak, Afganistan ile Küba'daki askeri hapishanelerde tutulan mahkûmlara yapılan işkencenin analizi için uygun zemini hazırlıyordu:

Ve size hatırlatmak isterim, düşman da bizler gibi ahlak söylemleriyle savaşıyor ve bu olay, şimdi ve gelecekte düşmanlarımız için bir dönüm noktası olabilir. Gelecekte bazı düşmanlarımızın teslim olacağını düşünmek istiyorum. Benim asıl isteğim onların teslim olmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri ordusunun savaş gücü gözlerini o kadar korkutsun ki teslim olsunlar istiyoruz. Fakat eğer bir mahkûm veya bir düşman aşağılanacağına, onur kırıcı muamelelere maruz kalacağına inanırsa son nefesine kadar savaşmayı tercih etmez mi? Ve o düşman savaşırken, askerlerin, onları öldürmekten başka şeyler de yapabileceklerini bilir. [Sanık inzibatların] yaptıklarının gelecekte esir düşme tehlikesiyle karşı karşıya olan askerlerin, bizim askerlerimizin, denizcilerimizin, havacılarımızın göreceği muameleye uzun vadeli etkileri olmuştur.

Savcı, bu yaşananlardan sonra neyin tehlike altında olduğunu ve "Ebu Gureyb Yedilisi" davalarının ordunun şerefi olduğunu vurguluyordu:

Son olarak da, Amerika Birleşik Devletleri ordusunun şerefi kırılğan ve değerlidir. Bizler, tüm ordular içinde en çok Amerika Birleşik Devletleri ordusuna kutsal bir güvenle bağlıyız. Ona büyük bir sorumluluğu emanet edecek, başkalarına zor kullanma gücünü verecek kadar güveniyoruz. Ve bizi bu gücü adaletsiz kullanan bir rakip, çete, haydut olmaktan ayıran yegâne şey doğru olanı yaptığımızı, verilen emirleri uyguladığımızı, onurlu olanı yaptığımızı biliyor oluşumuzdur; içimizdeki o hamiyet hissidir. Ancak bu yapılanlar [Ebu Gureyb'deki taciz ve işkence] içimizdeki bu hissi iki paralık etmiştir. Ve bizim, diğer ordular gibi, hepimizi bir araya getirecek ahlaki bir üstünlüğe ihtiyacımız vardır.¹

Benim Frederick'in duruşmasındaki kapanış konuşmam ise üstünde çok çalışılmamış daha doğaçlama bir konuşmaydı. Bu bölümde açıklayacağım temel argümanları kısaca ifade eden bir konuşma yaptım. Kısaca, kuvvetli durumsal ve sistemsel güçlerin Ebu Gureyb'de yaşanan tacizlere sebep olduğunu anlattım. Nitekim duruşmanın olduğu Ekim 2004'ten bu yana da Ebu Gureyb hapishanesi, Koğuş 1A'da gerçekleşen taciz ve işkencelerde komutanların da parmakları olduğu kanıtlarla ortaya konmuştu. Duruşmada benim yaptığım kapanış konuşması ise şöyleydi:

Fay'ın ve Taguba'nın raporlarına göre, eğer ordu bu duruşmalara gösterdiği ilginin, aktardığı kaynakların bir kısmını Ebu Gureyb'de kullansaydı bu suiistimaller engellenebilirdi. Ancak tam tersine, askeri yönetim Ebu Gureyb'le hiç ilgilenmedi. Bu hapishanenin hiçbir önceliği yoktu. Bağdat "özgürleştirildikten" sonra askerler bir kenarda izlerken yağmalanan arkeolojik bir müzenin güvenliği kadar zayıf bir güvenliğe sahipti. Ebu Gureyb Hapishanesi de en az o müze kadar önemsizdi ve talihsiz koşullar altında ufak bir kıvılcımla ateş aldı. Bu yüzden de burada ordunun da, hapishanede neler döndüğünü bilmekle yükümlü olan, yaşananları engelleyebilecek, durdurabilecek ve karşı çıkabilecek gücü olanların da Astsubay Frederick'le birlikte yargılandığını düşünüyorum. Şu an burada onların da yargılanması gerektiğine inanıyorum. Ya da eğer ki Astsubay Frederick

bir ölçüde olanlardan sorumluysa, alacağı ceza ne olacaksa, bu cezanın tüm emir komuta zincirinin sorumluluğu göz önüne alınarak hafifletilmesi gerektiğini düşünüyorum.²

Bu bölümde Ebu Gureyb dramındaki en önemli aktörlerin, bu oyunun oynanmasını sağlayan yönetmenlerin, senaristlerin ve sahne amirlerinin gizlendikleri siyah perdenin arkasındaki-leri gün yüzüne çıkarmak için farklı bir yöntem izleyeceğiz. Aslında inzibatlar “bir yazar (ya da yönetmen) arayışındaki” oyuncular gibiydi.

Bizim amacımız ise Ebu Gureyb’in sorgu odalarındaki durumun dışındaki sistemik baskıları anlamaktır. Bunun için de, inzibatların içindeki insani karakterin paramparça olmasma neden olan koşulları yaratan emir komuta zincirinin tüm kademesindeki özneleri belirlemek durumundayız. Birbirinin içine geçmiş bu güçlerin kronolojisini sizlere sunarken, sanığın savunma uzmanı rolünden, davacıların tarafına geçeceğim. Davacıların uzmanı olarak da bu tacizlerde ve işkencelerde parmağı olan politik ve askeri emir komuta zincirinin temellerini atan yeni, modern bir şeytanı, “idari kötülüğü” ortaya koyacağım.³ Kamu ve özel örgütler etik değil, hukuki bir çerçevede çalıştıkları için ideolojik amaçlarına, asli planlarına, fayda-maliyet denklemlerine ya da kâra ulaşmak adına izledikleri o soğuk ussallaştırmalarıyla acı çektirebilir, hatta ölüme sebep olabilirler. Bu koşullarda da böylesi örgütlenmeler her zaman etkili (verimli) araçları meşrulaştırırlar.

EBU GUREYB SORUŞTURMALARI SİSTEMİK HATALARI AÇIĞA ÇIKARIYOR

Sadece Ebu Gureyb değil, Irak, Afganistan ve Küba’dan gelen çeşitli taciz raporları sebebiyle Pentagon en az bir düzine resmi soruşturma yürüttü. Astsubay Ivan Frederick’in savunması için bu soruşturmanın yarısını detaylıca inceledim. Bu bölümde bu önemli raporların bir kısmının kronolojik özetini ve birebir alıntılarla sonuçlarını aktaracağım. Böylece yüksek rütbeli memurların

ve devlet memurlarının işkence ve tacizleri nasıl değerlendirdiğini anlamış olacağız. Çünkü biri hariç tüm soruşturmalar askeriye tarafından, faille odaklanması talimatıyla yapılmıştı. Bu soruşturmaların büyük kısmı bu tacizlere yol açan koşulları yarattıkları için askeri veya politik liderlerin aleyhine herhangi bir suçlamada bulunmadı. Ancak Savunma Bakanı Rumsfeld'in talimatıyla hazırlanan Schlesinger Raporu bu bağlamda bir istisnadır.

Emir komuta zincirini yukarıya doğru değil de aşağıya doğru incelersek bu raporların kapsamlarının sınırlı olduğunu, bağımsız ya da tarafsız olmadığını görürüz ancak yine de askeri ve idari emir komuta zincirine karşı açtığımız bu dava için bir başlangıç noktası olabilirler. Sonrasında işkence eylemlerine katılmış askerlerin birinci elden ifadelerini, ajans ve basın raporlarını da yaptığımız incelemeye ekleyeceğiz. (Ebu Gureyb tacizlerinin ve soruşturma raporlarının tam bir kronolojisine ulaşmak için Notlar bölümündeki internet sitesine bakın.⁴)

Uyarı Sinyali Veren İlk Rapor: Ryder Raporu

İlk raporu 6 Kasım 2003'te General Sanchez'in emriyle ordu güvenlik Adli Subayı, Tümgeneral Marshal Donald Ryder hazırladı. Ryder, cezai soruşturma biriminin talebiyle ağustos ayında bir değerlendirme ekibinin başına geçmek üzere görevlendirildi. Bu birimin adı Birleşik Müşterek Görev Kuvveti 7'ydi (CJTF-7). Bu çoklu hizmet ve Savunma Bakanlığı görev kuvveti Kara ve Deniz Kuvvetlerini, Deniz Piyade Teşkilatını ve Savunma Bakanlığı sivil personelini de kapsıyordu.

Bu rapor Irak'taki tüm hapisane sistemini inceliyor ve iyileştirilmesi için bazı önerilerde bulunuyordu. Raporun sonunda Ryder, "sistem genelinde" eğitim ve işgücü eksikliklerinin ve ciddi insan hakları ihlallerinin olduğunu ifade ediyor, ayrıca mahkûmlara gardiyanlık yapmakla görevli inzibatla mahkûmları soruşturmakla görevli askeri istihbarat arasındaki farkların giderek belirsizleştiğinden endişe ediyordu. İstihbaratın, inzibatın tutukluları sorguya "hazırlayacak" bazı şeyler yapmasını sağlamaya çalıştığını söylüyordu.

İnzibatla istihbarat arasındaki bu gerilim aslında Afganistan savaşına kadar uzanıyor. Afganistan'daki savaş sırasında inzibatlar, kendi deyişleriyle "görüşmeler için uygun koşulları yaratmak", yani mahkûmların iradesini kırmak için istihbaratla çalışıyorlardı. Ryder "askeri inzibat askerlerinin rolünü tanımlamak ... gardiyanların yapması gerekenleri, askeri istihbarat personelinin eylemlerinden açıkça ayırmak" için prosedürlere ihtiyaç olduğunu söylüyordu. Bu rapor askeri hapisane sistemlerinden sorumlu herkes tarafından dikkate alınmalıydı.

Raporun bu değerli önermelerine ve tespitlerine rağmen gazeteci Seymour Hersh'e göre "Ryder yaptığı uyarıların değerini bilmelerini sağlayamamıştı" çünkü "durumun henüz kritik bir noktada olmadığını söylüyordu. Bazı prosedürler kusurlu olsa da Ryder 'hiçbir askeri polis biriminin bilerek uygun olmayan hapis pratikleri uygulamadığını' ifade ediyordu." Bu rapor, 2003 sonbaharındaki o rezil tacizlerin tepe noktasına ulaştığı, ancak Uzman Joe Darby'nin henüz bunları ortaya çıkarmadığı dönemde hazırlanmıştı. Hersh'in 5 Mayıs 2005'te *New York* dergisinde yayımlanan Ebu Gureyb skandalıyla ilgili makalesinde Ryder'ın raporuyla ilgili "soruşturması ya bir fiyasko ya da bir örtbas etme çabasıydı" diyordu.⁵

Taguba Raporu: Eksiksiz ve Sert⁶

O bednam fotoğraflar Ocak 2004'te ordunun üst rütbeli askerlerinin ve cezai soruşturma biriminin eline geçince Ryder'in örtbas etme işini General Sanchez devralmak zorunda kaldı. Sanchez taciz, kayıt altına alınmamış mahkûm firarları ile disiplin ve sorumluluk hataları iddialarını soruşturması için Tümgeneral Antonio M. Taguba'yı görevlendirdi. Taguba'nın detaylı, geniş çaplı muhteşem raporu Mart 2004'te yayımlandı. Görevlerini ihmal ettikleri için doğrudan devlet memurlarını suçladığından, başka önemli suçlamalarda da bulunduğu ve "fotoğrafları" kanıt olarak sunduğundan gizli kalması amaçlanmışsa da rapor (muhtemelen büyük meblağlar karşılığında) basma sızdırılması engellenemeyecek kadar ağız sulandırıcıydı.

Taguba Raporu *The New Yorker*'a sızdırıldı. Hersh, raporun ana bulgularını ve fotoğrafları makalesinde yayımladı ancak Hersh'in makalesi, skandal fotoğrafların *60 Minutes II* programının yapımcılarına sızdırılıp 28 Nisan 2004'te yayımlanmasından sonrasına denk gelmişti. (Hatırlarsınız, *60 Minutes II* programındaki görüntüler beni bu yolculuğa itmişti.)

Taguba meslektaşının raporunu derhal reddetti. "Ne yazık ki Ryder'in değerlendirmesinde ortaya koyduğu *sistemik problemlerin* birçoğu bu soruşturmanın da temel meselesidir" diye yazdı. [İtalikler vurgu için eklenmiştir]. "Mahkûmlara yönelik tacizlerin birçoğu bu değerlendirmenin yapıldığı dönemde ya da ona yakın bir zaman diliminde gerçekleşmiştir." Rapor şöyle devam ediyordu: "Tümgeneral Ryder'in raporundaki bulguların aksine ben, 372. Askeri İnzibat Bölüğü, 800. Askeri İnzibat Tugayı'nda görevli personelin istihbarat soruşturmaları için 'uygun koşulları yaratmak' üzere prosedürleri değiştirdiklerini keşfettim." Taguba'nın raporuna göre ordunun istihbarat memurları, CIA ajanları, özel arabulucular ve yabancı devlet kurumları, "aktif olarak askeri inzibat gardiyanlarından tanıkların sorguları için fiziksel ve zihinsel koşulları hazırlamalarını talep ediyorlardı."

Bu iddiasını desteklemek için Taguba, askeri istihbarat personelinin ve sorgu memurlarının suç ortaklığına dair gardiyanlardan aldığı yeminli ifadelerden alıntılar yapıyordu.

372. Askeri İnzibat Birimi'nden Uzman Sabrina Harman ayak ve el parmaklarıyla penisine kablolar bağlanan mahkûma yapılanlara dair verdiği yeminli ifade "işinin mahkûmları uyanık tutmak" olduğunu söylüyordu. İstihbaratın [Onbaşı] Grainer'le [metnin orijinalinde böyledir] konuştuğunu ifade ediyor ve ekliyordu: "İstihbaratçılar onları konuşturmak istiyordu. İstihbarat ve yabancı devlet kurumları için o mahkûmları konuşturmak Grainer ile Frederick'in işiydi."

Taguba, Çavuş Javal Davis'in askeri istihbaratın ve yabancı devlet kurumlarının inzibat gardiyanları üzerindeki etkisine dair gözlemlerini de raporunda aktarıyordu:

"Askeri istihbaratın kontrolündeki kanat 1A'daki mahkûmların benim ahlaken sorgulayacağım şeylere maruz kaldığına tanık oldum. Kanat 1A'da farklı kuralların ve farklı standart işletim prosedürlerinin uygulandığı söylenmişti bize. Ancak orada uygulanan herhangi bir prosedür ya da kural görmedim. 1A'dan sorumlu olan asker, Onbaşı Granier'di [*metnin orijinalinde böyledir*]. Onbaşı, ajanların ve istihbarat askerilerinin ondan bazı şeyler yapmasını istediğini ancak hiçbir talebin yazılı olmadığını, dolayısıyla bu talepleri şikâyet etmesinin mümkün olmadığını söylüyordu." 1A ve 1B'deki kuralların neden diğerlerinden farklı olduğu sorulduğundaysa şunları anlattı: "Diğer kanatlarda sıradan mahkûmlar, 1A ve 1B'de ise istihbaratçıların elindeki mahkûmlar var." Neden bu tacizleri üstlerine haber vermediği sorulduğundaysa şöyle cevap veriyordu: "Çünkü eğer olağanın ya da temel ilkelerin dışında bir şeyler yapıyorlarsa birileri zaten haber verirdi diye düşündüm. [Eylemsizliğin nasıl kötü sonuçlara yol açabileceği örneğiyle yeniden karşı karşıyayız.] Ayrıca o kanatlar istihbarata aitti ve istihbarat personelinin olan bitenle bir sorunu yok gibi görünüyordu." Çavuş Davis ayrıca, istihbaratın gardiyanlara tutuklulara kötü muameleyi ima ettiğini de duyduğunu ifade ediyordu. Davis'in duydukları ise şunlardı: "Şu adamı biraz gevşetin." "Kötü bir gece geçirsin." "Şunu bir tedavi edin." Davis, bu yorumların Onbaşı Granier'la [*metnin orijinalinde böyledir*], Astsubay Frederick'e yapıldığını iddia ediyordu. Son olarak da şunları aktarıyordu Davis: "Sanıyorum istihbarat memurları Granier'in [*metnin orijinalinde böyledir*] elindeki mahkûmları idare edişini övüyorlardı. 'İyi iş çıkardın, hızlı çözülüyorlar. Her soruya cevap verdiler. İşe yarar bilgi verdiler sonunda. Böyle devam et...' gibi şeyler diyorlardı."

372. Askeri İnzibat Birimi'nden Uzman Jason Kennel'in Taguba raporunda söyledikleri, Stanford Hapishanesi'ndeki gardiyanların kuralları ihlal ettiklerinde, mahkûmların yataklarını, örtülerini, kıyafetlerini ve yastıklarını almalarını hatırlatıyor:

"Mahkûmlar çıplak olsalar dahi istihbaratçıları onların yataklarını, örtülerini ve kıyafetlerini almamızı söylüyorlardı." Kennel, bu emri istihbarattan kimin verdiğini hatırlayamıyordu ama is-

tihbaratçıların talepleriyle ilgili şunları söylüyordu: "İstediklerini yerine getirmem için bana evrak işinden başka bir iş vermemeleri gerekiyordu." Kennel, "Mahkûmları utandıracak hiçbir şey yapamazdık," diyordu.

Kennel'in anlattıkları yaşanan taciz ve işkence olaylarının gerçekliği ile katta görevli istihbaratçılarla diğer görevlilerin, inzibatları mahkûmları taciz etmeleri için gayriresmi olarak teşvik etmeleri arasındaki tutarsızlığın yalnızca bir örneği idi. Bir yandan inzibatlara mahkûmları taciz etmeleri için emirler verilirken diğer yandan resmi açıklamalarda "mahkûmlara yönelik kötü muamele veya onlara karşı insanlık dışı herhangi bir davranış kabul edilemez" deniyordu. Böylesi bir yaklaşım gerekçeli ret için uygun koşulları yaratıyordu.

Ayrıca Stanford Hapishane Deneyi'yle olan benzerlikler Taguba Raporu'ndaki "sayımlarda" herkesi aynılaştırma ihtiyacına olan vurguda da görülebilir. Stanford Hapishanesi'nde sayımlar mahkûmları taciz etme fırsatı olarak görülüyordu. "320. Askeri İnziyat Taburu'nun mahkûm sayımlarında standart bir uygulama yoktur." Raporda sayımların standartlaşmamasıyla ilgili şunlar yazıyordu:

Belirli bir karargâhtaki her binada sayımlar farklı yapılıyordu. Bazı birimler mahkûmları onlu sıralara sokuyor, bazıları sıra halinde oturtuyor, bazıları ise tutukluları binanın bir köşesine yığıyor, onlar diğer köşeye yürürken sayım yapıyorlardı.

Taguba Raporu, mahkûmlara kötü muameleden haberdar olan üst düzey askeri liderlerin suçluların yargılanmasını önerdiklerini ancak hiçbir zaman bu önerinin peşine düşmediklerini ifade ediyordu. Olan bitenden haberleri olduğu halde hiçbir şey yapmamaları mahkûmlara yapılan hiçbir şeyin cezalandırılmayacağı izlenimini güçlendirmişti:

Tugay liderliklerinin emrindeki askerlerle iletişim kurmadıklarının veya askerlerin taktiksel yeterliliklere sahip olmalarını sağla-

mak adına bir şey yapmadıklarının diğer bir kanıtı da 12 Mayıs 2003'te Irak, Bucca Kampı'nda yaşanan tacizlerdir. ... Ceza İşleri Soruşturma Dairesi'nin yaptığı bir soruşturma 320. Askeri İnzibat Taburu'ndan dört askerin, Talil Hava Üssü'nden nakledildikten hemen sonra mahkûmlara dayak atıklarını tespit etmişti...

Askeri Ceza ve Askeri Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu kapsamında bu dört asker resmi olarak suçlanmış ve 32. Madde uyarınca Yarbay Gentry bir soruşturma yürütmüştü. Gentry suçlanan bu dört askerin, askeri mahkemede yargılanmaları gerektiğini söylemiş, Tuğgeneral Karpinski de bu öneriyi desteklemişti. Belgelerle kanıtlanmış bu olaya rağmen Tuğgeneral Karpinski, 800. Askeri İnzibat askerlerine Cenevre Sözleşmesi'nin mahkûmlara muameleyle ilgili maddelerini hatırlatmamış ya da böylesi tacizlerin tekrarlanmasının önüne geçmek için herhangi bir adım atmamıştır. Bucca Kampı'nda yaşanan tacizlerde adları geçen askerlerin komutanı olarak görevini sürdüren Yarbay Phillabaum'un da askerlerinin mahkûmlara nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek için inisiyatif almadığı gözlenmiştir.

İletişimsizlik, Eğitimsizlik ve Lidersizlik

Taguba, İhtiyat Birliği inzibatlarının yeterli eğitime ve Ebu Gureyb Hapishanesi'nde gardiyan olarak çalışabilmek için gerekli bilgi ve kaynağa sahip olmadıklarını birçok kez farklı şekilde ortaya koyuyordu:

800. Askeri İnzibat Tugayı ve ona bağlı birimlerde genel bir bilgi ve uygulama eksikliği ile temel yasaların, düzenlemelerin, doktrinlerin ve komuta gereksinimlerinin öğrenimine yetersiz teşvik mevcuttur...

Tutuklularla ve adli mahkûmlarla işlemleri yapıldıktan sonra nasıl ilişkiler kurulduğu birimden birime, binadan binaya, karargâhtan karargâha ve *hatta* 800. Askeri İnzibat Tugayı'nın sorumlu olduğu alandaki *vardiyadan vardiyaya* bile değişiyordu. [İtalikler, Koğuş 1A'daki vardiyalar arasındaki farkı vurgulamak için eklenmiştir.]

Rapor şöyle devam ediyordu:

Ebu Gureyb ve Bucca Kampı gözaltı merkezlerindeki gardiyanlar ve kaynaklar yetersiz olduğu halde hapishanelerdeki tutuklu sayısı maksimum kapasitenin üzerindeydi. Bu dengesizlik, yaşam koşullarının kötüleşmesine, firarların çoğalmasına ve karşılıklı sorumlulukların yok olmasına neden oluyordu. Kurumların kapasitelerinin üstünde kalabalıklaşması, isyan çıkarmak ya da firar etmek için planlar yapan elebaşların belirlenmesini de gitgide zorlaştırıyordu.

Raporun devamında Chip Frederick'in sorumlu olduğu katı yönetirken karşılaştığı ve ifade ettiği sorunlardan biri olan kimliği belirsiz, kim olduğu bilinmeyen kişilerin katlara girip askere emir vermelerine de değiniliyordu.

Genel olarak, ABD arabulucu sivil personel (Titan Bölüğü, CACI vs.), üçüncü ülke yurttaşları ve yerel arabulucular Ebu Gureyb cezaevi merkezi içerisinde yeterli denetime tabi tutulmamaktadırlar. Bina içinde yaptığımız teftiş sırasında da bu sivil, kimliksiz kişilerin mahkûmların tutulduğu alanda denetlenmeden başıboş dolaştıklarını gözlemledik. Çeşitli kıyafetler içindeki (sivil ve çöl kamuflej giysileri içindeki) sivillerin, mahkûmların alanına girip çıkmaları kafa karışıklığı yaratmakta, sorumluluk alanlarında ve firarları önleme süreçlerinde sorunlara yol açmaktadır.

Taguba firar eden, isyan çıkaran mahkûmları ve inzibatla tutuklular arasındaki ölümcül çatışmaları örnekleriyle inceliyordu. Bütün örneklerde sonuç aynıydı: "Soruşturma birimine bulgular, etken faktörler veya önleyici uygulamalarla ilgili bilgi verilmemiştir." Ayrıca, raporda ölümcül sonuçları olan, elebaşlarının Koğuş 1A'ya gönderildiği ve Chip Frederick'in tacizlerin başlangıç noktası olduğunu söylediği önemli bir isyandan bahsediliyordu:

24 Kasım 2003 ayaklanması ve 12 tutuklunun vurulması... İddialara göre bazı tutuklular saat 13.00 civarında Ganci karargahındaki tüm birimlerde ayaklanma başlattılar. Ayaklanmanın sonucunda üç tutuklu hayatını kaybetti, dokuz ABD askeri yara-

landı. Olayın ardından Albay Bruce Falcone (220. Askeri İnzibat Tugayı, yardımcı komutan) tarafından bir A15-6 soruşturması yürütüldü. Soruşturmada mahkûmların, yaşam koşullarının düzeltilmesi için protestoya başladıkları, isyanın şiddet olaylarına dönüştüğü, ölümcül olmayan güç kullanımının etkisiz olduğu ve 320. Askeri İnzibat Tugayı komutanının "Golden Spike" adlı acil durum operasyonuna başlamasıyla ölümcül kuvvet uygulamasına yetki verildiği ortaya çıkmıştır.

Bu ayaklanmanın ve sonucunda ölümcül silahlar kullanılmasının sorumlusu neydi ya da kimdi peki? Taguba bu isyan ve isyanın yönetilmesiyle ilgili birçok sorun olduğunu söylüyordu:

Etken faktörler; gardiyanların yeterli eğitimi almamış olmaları, standart prosedürlerin yokluğu veya eksikliği, vardiyalardan önce gardiyan sayımlarının resmi olarak yapılmaması, tatbikat veya sürekli eğitimlerin olmaması, hedefe yönelik ve rasgele silah atışlarının birlikte yapılması, eylem sonrası raporların tutulmaması, çatışma kurallarının bildirilmemesi ve anlaşılmaması, aşırı kalabalıklaşma, standart olmayan üniformalar ve komutanlarla askerler arasındaki iletişimsizlikti.

Taguba'nın asıl endişelendiği şey ise askeri inzibat tugayının yetersiz eğitiminin askeri komutanlıklar tarafından bilindiği halde düzeltilmesi için adım atılmamasıydı:

800. Askeri İnzibat Tugayı'nın hapishane yönetimi veya Ebu Gureyb Hapishane Kompleksi ceza kurumunu yönetmek için gerekli eğitimleri yoktu. Ryder değerlendirmesinde de belirtildiği gibi, 800. Askeri İnzibat Tugayı birimleri görevleri sürecinde hapishane yönetimine özgü eğitim almamışlardı. Askeri inzibat birimleri göreve başlamadan önce ve görev sonrası eğitimleri sırasında belirli sorunlara odaklanan tatbikatlar yapmamış, özel görevler için gerekli eğitimi almamışlardı. Görev bölgelerinde verilen eğitimler ise bölükler düzeyinde, tugay veya tabur gözetim veya denetimlerinden yoksun yürütülmüş ve hukuki yaptırımlarla genel görevlerin dışına çıkmamıştı. Ancak askerlerin

eğitim eksikliklerinin farkında oldukları halde, komuta düzeyinde herhangi bir birimin, Mannheim'daki inzibat okulundan, ABD Askeri Ceza İnfaz Kurumu'ndan, Askeri İnzibat Okulu'ndan veya Kansas, Leavenworth Kalesi'ndeki ABD Askeri Cezaevi'nden özel disiplin eğitimi talebinde bulunduklarına dair bir bulguya rastlamadım...

Bu soruşturma, Tuğgeneral Karpinski'nin ve personelinin Irak Müsterek Harekât Bölgesi'nde kaynakları dağıtma konusunda başarısız olduklarını göstermektedir. Ebu Gureyb (Bağdat Merkezi Cezaevi) normal şartlarda 6000 ile 7000 arasında mahkûm barındırıyor ancak yalnızca bir tabur tarafından yönetiliyordu. Yüksek öneme sahip tutukluların bulunduğu binada yaklaşık 100 tutuklu olmasına karşın yine bir tugay tarafından yönetiliyordu...

Ebu Gureyb'deki personel eksikliğinin dışında askerlerin yaşam kalitesi de oldukça kötüydü. Yemekhane, kantin, berber veya eğlence ve dinlenme merkezleri yoktu. Binadaki hem askerleri hem de mahkûmları tehdit eden havan topu, pompalı tüfek ve roketatar saldırılarına maruz kalıyorlardı. Hapishane kompleksi de aşırı kalabalıktı ve tugayın ciddi lojistik sorunları çözebilecek yeterli kaynağı ve personeli yoktu. Son olarak, tugay içindeki askerlerin eskiden birbirlerini tanıyor olmaları arkadaşlığın, liderlik ve emir komuta ilişkisinin önüne geçmesine neden oluyordu.

Sorumsuz Komutanlar Taguba'nın Hedefinde

General Taguba'nın raporunu diğer Ebu Gureyb soruşturmalarından ayıran özelliklerden biri liderlik görevlerini yerine getiremeyen ve askeri bir cezayı hak eden komutanları hedef almasıydı. Generalin, askeri liderlikten ziyade gülünç denebilecek bir emir komuta zinciri oluşturan komutanları hedef almasının nedenleri bizim araştırmamızın da kapsamındadır. Taguba'nın raporundaki bu liderler talihsiz inzibatlar için bir disiplin yapısı oluşturmakla görevli olup da başarısız olanlardı:

800. Askeri İnzibat Tugayı'nın Ebu Gureyb'deki görev alanında komutanlar, 19 Kasım 2003'ten sonra Ebu Gureyb İleri Harekât Üssü'nü kontrol etmeye başlayan 205. Askeri İstihbarat Tugayı

ile İleri Harekât Üssü içindeki tutuklu işlemlerinden sorumlu 800. Askeri İnzibat Tugayı komutanı arasında ciddi bir iletişimsizlik problemi olduğunu ortaya çıkardım. Komutanlar arasındaki sorumlulukların tarifleri net değil, komuta düzeyinde koordinasyon yetersiz ve bu iki fonksiyon; sorumluluk ve koordinasyon birbirine entegre değildi. Koordinasyon komutanların asgari denetimiyle en alt düzeyde gerçekleşiyordu...

Mayıs 2003'te Yarbay Phillabaum komutasındaki 320. Askeri İnzibat Tugayı'nın kontrolündeki Bucca Ceza İnfaz Kurumu Kampüsü'nde meydana gelen mahkûm tacizleri nedeniyle bu askeri birlik zaten kötü bir üne sahipti. Tuğgeneral Karpinski, Phillabaum'un bir komutan ve lider olarak eksikleri olduğunu açıkça gördüğü halde yarbayın, 800. Askeri İnzibat Tugayı içindeki en fazla sayıda mahkûmla ilgilenmekle görevli bu en sorunlu biriminde komutanlık görevini sürdürmesine izin verdi...

Çok sayıda şahit 800. Askeri İnzibat Tugayı S-1, Binbaşı Hinzman'm ve S-4 Binbaşı Green'in işlevsiz olduklarını ve sayısız şikâyetle rağmen görevlerini sürdürdüklerini ifade etti. Tüm şikâyetlere rağmen bu iki komutanın görevini sürdürmesinin birliğin verimliliği ve morali üzerinde yıkıcı etkileri oldu. Ayrıca Tugay Askeri Savcısı Yarbay James O'Hare de yapılanların sorumluluğunu almıyor, inisiyatif kullanmıyordu. Tugay İkinci Komutanı Yarbay Gary Maddocks ise öncelikleri belirlemede başarısız olmuş, gerekli disiplin uygulamalarını yürürlüğe sokmamış ve günlük eylemleri denetlememişti...

Bütün bunların yanında çok sayıda memur ve kıdemli astsubay bu süreçte görevi ihmal etmekten kınama/disiplin cezaları almıştı.

Taguba'nın yaptığı analizi değerlendirdiğimde Ebu Gureyb'in *memuriyet seviyesinde olduğu kadar gece vardiyasındaki Koşuş 1A inzibatlarının da "hayvan evi" olduğunu düşünüyorum. On iki memur ve kıdemli astsubay görevini kötüye kullanma, ihmal etme ve alkol kullanımı nedeniyle kınama aldı veya disipline sevk edildi. Örneğin, 870. Askeri İnzibat Birimi'nden Yüzbaşı Leo Merck'in emrindeki kadın askerlerin haberleri olmadan, çıplak fotoğraflarını çektiği iddia edilmişti. Kıdemli astsubaylar ise astlarına*

kötü davrandıkları, arabalarından inerken keyfi bir şekilde M-16 tüfekleriyle ateş açtıkları ve bilmeyerek veya ihmalleri nedeniyle bir yakıt tankını havaya uçurdıkları için kınama almışlardı.

Taguba, emirleri altındaki erlere ve yedek subaylara iyi örnek olmaları gereken komuta pozisyonundaki bir düzine askerin görevden alınması ve resmi kınama alması gerektiğini söylüyordu.

Raporunda aşağıda adı geçen komutanların her birinin neden liderlik yapamadıklarını örnekleriyle açıklıyordu:

800. Askeri İnzibat Tugayı komutanı Tuğgeneral Janis L. Kar-pinski, 205. Askeri İstihbarat Tugayı komutanı Albay Thomas M. Pappas, 320. Askeri İnzibat Tugayı komutanı Yarbay Jerry L. Phillabaum, Sorgu ve Soruşturma Merkezi eski yöneticisi Yarbay Steven L. Jordan, 205. Askeri İstihbarat Tugayı irtibat subayı Binbaşı David W. DiNenna ve 372. Askeri İnzibat Birimi komutanı Yüzbaşı Donald J. Reese.

Taguba'nın isimlerini saydığı daha düşük rütbeli subaylar ise Koğuş 1A'daki görevleri bağlamında önemlilerdi. Bu isimler arasında 372. Askeri İnzibat Birimi takım komutanı Üsteğmen Lewis C. Reader, 320. Askeri İnzibat Tugayı harekât başçavuşu, Başçavuş Marc Emerson, 372. Askeri İnzibat Birimi'nden Üsteğmen Brian G. Lipinski ve 372. Askeri İnzibat Birimi takım astsubayı Astsubay Kıdemli Çavuş Shannon K. Snider vardı.

Taguba Raporu Koğuş 1A'daki tüm işlemlerden sorumlu olan Reese, Raeder, Emerson, Lipinski ve Snider'in kınanması gerektiğini ifade ediyordu. Bu isimlerin her biri aşağıdaki bir ya da daha fazla suçun sorumlusu olarak görülüyordu:

- Emri altındaki askerlerin Cenevre Sözleşmesi'nin Savaş Esirlerine Yönelik Davranışlara dair maddeleri kapsamında mahkûmlara sağlanan korumaları bilmesini ve anlamasını garanti altına almamak.
- Ebu Gureyb'deki Koğuş 1A'da çalışan ve orayı "ziyaret eden" askerlerini gereğince denetlememek.
- Temel askeri standartları, yeterlilikleri ve sorumlulukları belirleyip uygulayamamak.

- Doğrudan emri altındaki askerlerin gözaltı ve yeniden iskân işlemleri kapsamında yeterince eğitim almalarını sağlama-mak.

Bu raporda yazılanlara göre, Chip Frederick ile diğer inzibat gardiyanları, vardiyalarda mahkûmları sorguya hazırlarken neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğine dair hiçbir fikirleri olmadığını söylediklerinde aslında çok da haksız değillerdi.

Ancak suç yalnızca askeriye de değildi. Bu soruşturma, Koğuş 1A'daki mahkûmların sorgularına inzibatları karıştırarak hata yapan bazı sivil sorgu memurları ile tercümanların suça karıştığını da gösteriyordu. Taguba Raporu'na göre bu kişiler 205. Askeri İstihbarat Tugayı sivil tercümanları Steven Stephanowicz ve John Israil'di.

Stephanowicz "sorgu teknikleri konusunda eğitilmiş olmayan askeri inzibatların ilişkili yönetmelik ve politikalar gereğince izin yetkileri olmadığı halde 'uygun koşullar' yaratmalarına izin vermek veya onlardan bunu talep etmekle" suçlanıyordu. Rapora göre Stephanowicz "'Uygun koşullar' yaratmalarını talep etmenin *fiziksel tacize* yol açacağını biliyordu." [İtalikler vurgu için eklenmiştir.] Frederick ve Graner'in Koğuş 1A'daki sorgulamalardan sorumlu siviller tarafından teşvik edildiklerini söylerken kastettikleri tam da buydu. Sorgu memurları, mahkûmlardan bilgi almak için her tür yöntemi mubah görüyorlardı.

Eylemsizlik suçunun olumsuz etkisi, Taguba'nın, Çavuş Snider'i "kendi gözleri önünde doğrudan emri altındaki bir askeri, bir mahkûmun çıplak ellerinin ve ayaklarının üzerinde tepindiği halde ihbar etmediği" için uyarmasıyla da ortaya çıkıyordu.

Diğer bağımsız soruşturmalara geçmeden önce Taguba Raporu'nun sonuç olarak askeri memurların ve sivil personelin olaylardaki rollerinin araştırılmadığına, hatta Ebu Gureyb'de yaşananlar nedeniyle suçlanmadıklarına dair söylediklerine kulak vermeliyiz:

Çeşitli ABD askerleri korkunç suçlar işlemiş ve Irak'taki Ebu Gureyb ile Bucca Kampı'nda uluslararası kanunları çiğnemişler-

dir. Ayrıca, hem 800. hem de 205. Askeri İstihbarat Tugayı'ndaki kıdemli komutanlar, Ağustos 2003'ten Şubat 2004'e kadarki süreçte Ebu Gureyb ile Bucca Kampı'nda yaşanan mahkûmlara yönelik tacizleri önlemek için düzenlenmiş yönetmelikleri, politikaları ve emir yetkilerini uygulamada başarısız olmuşlardır...

Özel olarak Albay Thomas M. Pappas'ın, Yarbay Stephen L. Jordan'ın, Sayın Steven Stephanowicz'in ve Sayın John Israel'in *Ebu Gureyb'deki tacizlerden doğrudan veya dolaylı sorumlu olduklarını* düşünüyor ve önceki paragraflarda tarif ettiğim gibi derhal disiplin işlemlerinin başlatılmasını ve olaydaki kusurlarının detaylıca araştırılmasını tavsiye ediyorum. [İtalikler vurgu için eklenmiştir.]

Milolashek Raporu'nun Suçladıkları

Ordu müfettişi Yarbay Paul T. Milolashek Afganistan ve Irak'taki kanıtlanmış doksan dört mahkûm tacizini ve ABD askeri inzibatının yaptığı hak ihlallerine sebep olan koşulları inceledi (hazırladığı rapor 10 Ocak 2004'te yayımlandı). Kıdemli komutanların ve askeri memurların tacizlere neden olan birçok hatalı kararını incelediği halde, suiistimallerin askeri *politikalar*dan veya üst rütbeli memurların kusurlarından kaynaklanmadığını söylüyordu. Milolashek bu tacizlerin sorumlusu olarak alt rütbeli askerleri görüyordu. Milolashek'in raporu, Afganistan ve Irak'taki doksan dört taciz olayının "bir grup bireyin yetki sınırlarının dışındaki eylemleri" nedeniyle olduğunu söylemekle yetiniyordu. Böylece üst rütbelilerin verilen zarardaki sorumluluklarını da aklamış oluyordu. Doksan dört vaka ise Koğuş 1A'daki gece vardiyasının sınırlarını da aşıyordu.

Bu üst düzey "aklama" raporu da Ryder'ın hazırladığı rapordan farklı değil. Ancak bu rapordaki diğer bulgularla üst rütbelilerin yaşananlardan sorumlu olmadıkları iddiası birbiriyle çelişiyor. Raporda birliklerin "mahkûmlara yönelik davranışlarla ilgili net olmayan emirler" aldıkları, sorgu politikalarının "net olmadığı ve belirsizlik içerdiği" yazıyordu. Ayrıca Irak hapishanelerindeki üst düzey komutanların Guantanamo Hapishanesi (Gitmo) ilkeleri kapsamında aldıkları kararların yanlış olduğunu ifade ediyordu. Gitmo'daki mahkûmların terörizmle ve isyancılarla mücadele sü-

recinde önemli istihbaratlara sahip olma ihtimali olan “yabancı savaşçılar” olduğu düşünülüyordu. Savunma Bakanı Rumsfeld, bu mahkûmlar üzerinde uygulanması için sert sorgu taktikleri belirlemişti fakat bu taktikler bir şekilde Irak hapishanelerindeki sıradan tutukluların üstünde de uygulanmaya başlandı. Milolashek’in raporunda üst rütbeli askerlerin, “bu taktiklerin yalnızca Guantanamo’daki sorgularda uygulanabileceğini açıkça ifade eden Rumsfeld’in koşullarıyla çeliştiklerini, bunun da özellikle aşırı stresli savaş koşulları altında yanlış uygulamalara yol açan ‘yüksek riskli’ sorgu taktiklerine sebep olabileceği” yazıyordu.

Fay/Jones Raporu⁷

205. Askeri İstihbarat Tugayı’nın Ebu Gureyb’deki tacizlere katıldığı iddialarını soruşturmakla görevlendirilen Tümgeneral George R. Fay’e soruşturmanın yürütülmesinde Korgeneral Anthony R. Jones yardımcı oluyordu. Fay ve Jones, tugay komutanlığından daha üst rütbeli personelin veya kurumun bu tacizlerde sorumluluğu olup olmadığını soruşturuyordu.⁸ Hazırladıkları raporda, tacizlerin münferit faillerini suçlayarak standart kişiliksel bir tutum sergiliyorlar, yine “ahlaken yozlaşmış askerler ve sivillerden” bahsediyorlar, ancak suçu nedenselleştirirken sistemik ve durumsal etmenleri de hesaba katıyorlardı.

“Yönetimsel etkenlerin” tacizlere etkisini tarif ettikleri bölümün giriş kısmında “Ebu Gureyb’de yaşanan olayların çevre etmenlerden bağımsız olarak anlaşılması mümkün değildir” diyorlardı. Rapor, yaptığım sosyal psikolojik analizlerle de paralel olarak davranışsal ortamm içindeki ve etrafındaki kuvvetli durumsal ve sistemik güçleri detaylıca inceliyordu. Bu bağlamda, raporun aşağıdaki üç paragrafı oldukça dikkate değerdir:

Korgeneral Jones’un bulgularına göre, üst rütbeli subaylar Ebu Gureyb’de yaşanan suçları işlemediler ancak kurumun gözetimindeki eksikliklerden sorumluydular çünkü Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin raporlarını zamanında değerlendirmemiş, gerekli tedbirleri almamış ve taktiksel düzeyde uygulamalar için net ve tutarlı ilkeleri yayımlamamışlardı.

Tümgeneral Fay'ın bulgularına göre ise 25 Temmuz 2003, 6 Şubat 2004 tarihleri arasında, toplam yirmi yedi Askeri İstihbarat Tugay personelinin Ebu Gureyb'deki sorgu işlemleri sürecinde askeri inzibat personelinin, mahkûmları taciz etmelerini ve/veya *mahkûmlara yönelik taciz olaylarına katılmalarını* ve/veya yürürlükteki sorgu prosedürlerini, yasa ve yönetmeliklerini ihlal etmelerini talep ve teşvik etmiş veya bu eylemlere katılmalarına göz yummuşlardı. [İtalikler vurgu için eklenmiştir.]

Ebu Gureyb'deki birim liderlikleri veya asker ve birim denetimleri, bu önemli görevi yerine getiren düşük rütbelileri denetleme ve gözetim altında tutmayı başaramadılar. Söz konusu liderler askerlerini yeterince disiplin edemediler, hatalarından dersler çıkaramadılar ve askerlerine bu göreve özgü bir eğitim sağlayamadılar... Etkili bir liderliğin eksikliği şiddet içeren ve/veya cinsel taciz olaylarıyla askerlerdeki yanlış yorumlama/kafa karışıklığı durumunun fark edilip önlenmesini imkânsızlaştırdı... *Temel prensiplere bağlı kalınsaydı ve gerekli eğitimler verilseydi bu tacizler yaşanmazdı.* [İtalikler vurgu için eklenmiştir.]

Bu iki generalin birlikte hazırladıkları bu rapor Ebu Gureyb'deki istismarların meydana gelmesinde etkisi olan yedi temel faktörü özetlemektedir:

- “Bireysel suç eğilimleri” (Askeri inzibatlara atfedilen kişilik eğilimleri)
- “Liderlik hataları” (Sistemik faktörler)
- “Tugay ve daha yüksek kademelerdeki işlevsiz emir komuta ilişkileri” (Sistemik faktörler)
- “Ebu Gureyb'deki sorgu işlemlerine çeşitli kurum ve organizasyonların da dahil olması” (Sistemik faktörler)
- “Sorgu memurlarını/analistleri/dilbilimcileri etkili bir şekilde denetleyip eylemlerini onaylayarak personeli birbirine entegre edememek” (Sistemik faktörler)
- “Askeri inzibat ile askeri istihbaratın görevlerini ve sorgu işlemlerindeki sorumluluklarını tam olarak anlamamış olmak” (Durumsal ve sistemik faktörler)
- “Ebu Gureyb'deki güvenlik ve emniyet eksikliği” (Durumsal ve sistemik faktörler)

Yukarıda yaptıkları özetten de anlaşıldığı üzere, Fay/Jones Raporu'na göre yedi temel faktörden altısı sistemik ve durumsal faktörlerle ilgilidir, yalnızca bir tanesi kişiliksel faktörlere bağlıdır. Rapor istismarda önemli payı olan çeşitli sistemik hataları şöyle detaylandırmaktadır:

Kişisel sorumluluğun, lider sorumluluğunun ve komuta sorumluluğunun ötesinde sistemik problemler de mahkûmlara yönelik istismarın meydana geldiği dengesiz ortamın oluşmasına sebep olmuştur. Elinizdeki rapor ilkelerden, uygulanan politikalardan komuta ve kontrol problemlerine ve eğitim sorunlarına kadar çok sayıda sistemin yetersizliğini ortaya koymaktadır.

İllegal CIA Faaliyetleriyle İşbirliği

Raporun mahkûmların sorgulamalarında yaşanan istismarlarda CIA'in sorumluluğunu gizli tutması gerektiği halde açıkça eleştirmesi ise şaşkınlık vericiydi:

Sorgu memurlarının eylemleriyle ve mahkûmlarla ilgili sistematik sorumsuzluk Ebu Gureyb'deki tutuklu işlemlerinin karmaşıklaşmasına sebep oldu. CIA'in TUTUKLU-28* gibi mahkûmları nasıl ve hangi yetkiyle Ebu Gureyb'e aktardığı bilinmemektedir çünkü mahkûmlarla ilgili CIA ile Müşterek Görev Kuvveti-7 arasında bir mutabakat söz konusu değildir. Yerel CIA memurları, Albay Pappas ile Yarbay Jordan'ı *belirli yerel kurallar ve prosedürlerin dışında hareket etmelerine* izin vermeleri için ikna etmişlerdir. [İtalikler vurgu için eklenmiştir.]

Tam bu noktada, askeriye ile CIA arasındaki ilişkileri çözümlemenden önce, yukarıdaki ifadelerin ne anlama geldiğini analiz edelim. Fay/Jones raporda şöyle yazıyordu: "Albay Pappas, Albay Blotz'a CIA'in Ebu Gureyb hapishanesini kullanma meselesini açtığında Albay Blotz, CIA ile takım olduklarını belirterek Albay Pappas'ı CIA'yle işbirliği yapmaya teşvik etmişti. Albay Blotz, Yarbay Jordan'ı da işbirliği için yönlendirmişti."

* Tutuklu Manadel el-Cemadi konusuna daha sonra geleceğiz. (P. Zimbardo)

Sağlıksız Çalışma Ortamı

CIA ajanlarının “yasaların üstünde ve dışında” yaptıkları gizli işler zaten sağlıksız olan çalışma ortamını kötü etkiliyordu. Bu durumu, Fay/Jones Raporu psikolojik olarak analiz ediyordu:

TUTUKLU-28’in ölümü ve sorgu odasında dolu silah bulundurma gibi olaylar Ebu Gureyb’deki ABD’li çalışanlar (Askeri İstihbarat ve Askeri İnzibat) için yeni değildi. Kimse olaylarla ilgili kişisel sorumluluk hissetmediği ve bazı bireyler kanunların ve yönetmeliklerin üstündeymiş gibi davrandıkları için spekülasyonlar ve kızgınlıklar artıyordu. Öfke, Ebu Gureyb’in zaten sağlıksız çalışma ortamını gittikçe kötüleştiriyordu. TUTUKLU-28’in ölümü ise incelenmedi.

Rapor, cinayetten paçayı kurtarmak için kimliksizliği bir kalkan olarak nasıl kullandıklarını şöyle ifade ediyordu: “Ebu Gureyb’de çalışan CIA memurları takma ad kullanıyor, gerçek isimlerini asla söylemiyorlardı.”

İnzibatın İddiaları Doğru Çıkıyor

Fay/Jones soruşturması Chip Frederick ile diğer gece vardiyası inzibatlarının verdikleri ifadeleri doğruluyordu. Gece vardiyasında görev yapan inzibatlar, ifadelerinde, birimlerinde çalışan askeri istihbarat görevlileri tarafından istismar eylemlerine teşvik edildiklerini söylemişlerdi:

Yargılanan askeri inzibatlar, askeri istihbarat yetkililerinin yönlendirmesiyle mahkûmları istismar ettiklerini iddia etmektedirler. *Ebu Gureyb’de yaratılan iş ortamı bu tacizlerin meydana gelmesine ve uzun bir süre boyunca üst rütbeli yetkililer tarafından fark edilmemesine neden olmuştur.* Çıplaklık ve aşağılamalar, stres ve fiziksel eğitimle (egzersiz) başlayan tacizler, ahlaken yozlaşmış denetimden yoksun küçük bir grup asker ve sivilin cinsel ve fiziksel saldırılarına dönüşmüştür. [İtalikler vurgu için eklenmiştir.]

Soruşturmayı yürüten generaller yaşanan olaylarda sistemik ve durumsal faktörlerin önemini ortaya koyuyorlardı. Ancak

“ahlaken yozlaşmış” tanımını yaparak faillere kişiliksel özellikler atfediyorlar, onları “büyük çoğunluğu asil önderlerden” oluşan mükemmel sepetteki sözde çürük elmalar olarak görmeye devam ediyorlardı.

Pis İşler Yapan İyi Köpekler

Fay/Jones Raporu etkili sorgulamalar yapmak için kullanılan “kabul görmüş” taktikleri sorgulayan ve yanlışlayan ilk incelemelerden biriydi. Örneğin, sorgularda köpeklerin kullanılmasının Gitmo Hapishanesi'nden Tümgeneral Geoffrey Miller tarafından ithal edildiğini söylüyor ve “mahkûmları ‘korkutmak’ için sorgularda köpeklerin kullanılması, yetki alanlarının dışındaydı” diye ekliyordu.

Tutukluları korkutmak için ağızlıklı köpekler resmi olarak kullanılabilir hale gelince korkuyu artırmak için gayriresmi olarak köpeklerin ağızlarındaki koruyucuları çıkarmak çok da uzun sürmedi. Fay/Jones Raporu'nda, bir sorgu sırasında ağızlıksız bir köpek kullanan ve mahkûmlardan birini “eve götürmek için” köpeği kullanan inzibatları azarlayan sivil bir sorgu memurunun [12 numara] belirlendiği ifade ediliyordu. Söz konusu memur, köpeğin neler yapabileceğini göstermek için mahkûmun yatağını parçalatmıştı. Başka bir sorgu memuru ise (Asker 17, 2. Askeri İstihbarat Tugayı) köpeklerin uygunsuz kullanımını rapor etmemekle suçlanıyordu. Bu asker, eğiticisinin, ağzında koruması olmayan bir köpeği küçük yaştaki mahkûmların bulunduğu hücreye sırf korkutmak için saldırdığını görmüş ancak olayı bildirmemişti. Aynı asker, köpek eğiticilerinin mahkûmları altlarına işetecek kadar korkutmak üzere bahse girdiklerine dair de herhangi bir tutanak yazmamıştı. Üstelik bu köpek eğiticileri o zamana kadar zaten birçok mahkûmu altlarına işetecek kadar korkuttuklarını iddia ediyorlardı.

Çıplak Mahkûmlar İnsandışılaştırılmışlardır

Mahkûmları işbirliği yapmaları için teşvik etmek amacıyla çıplaklığın kullanılması ise Afganistan ve Guantanamo'dan ithal

edilmişti. Bu taktiği Ebu Gureyb'de kullanmalarıyla ilgili Fay / Jones Raporu şunları söylüyordu: "Yetke ile yasal fikirler arasındaki çizgiler bulanıklaşmıştı. İnzibatlar bir taktik olarak çıplaklık kullanımını Irak harekât alanına taşıyorlardı. Kıyafetleri bir teşvik unsuru (çıplaklık) olarak kullanmak mahkûmların 'insandışlaşmalarını' hızlandırdığı ve çok daha ağır tacizlere uygun bir ortam yarattığı için oldukça önemliydi."

Mahkûmlar Arası Ayrımın Anlamı: Tecrit

Korgeneral Sanchez bazı mahkûmların uzun süreler boyunca "tecrit" edilmesini onaylamıştı ancak görünüşe göre, aslında bu mahkûmların diğerlerinden "ayrı tutulmasını" kastediyordu. Ancak Ebu Gureyb'de Sanchez'in tek bir sözüyle birçok mahkûm hücre hapsinde olduğu gibi tamamen tecrit edilmiş, "askeri inzibat gardiyanları tarafından yemeklerinin verildiği, gerekli bakımlarının yapıldığı ve askeri istihbarat görevlilerinin sorgulamalarını yaptığı zamanlar" dışında dışarıyla iletişimleri tamamen kesilmişti. Fay / Jones Raporu'nda şöyle diyordu: "Bu hücrelerin havalandırmaları yetersiz veya kötüydü, hücrelerin içi fazla sıcak veya fazla soğuk oluyordu. Tecrit odalarının nasıl kullanıldığı çok iyi kontrol edilmiyor veya odalar denetlenmiyordu. Tecrit tekniğiyle ilgili gerekli eğitimin, rehberliğin veya deneyimin eksik olmasından dolayı askeri inzibat ve askeri istihbarat duysal yoksunluk ile güvenli ve sağlıklı olmayan yaşam koşulları yaratarak istismar alanlarını genişletiyorlardı."

Suçlu Kim? Memurlar, Askeri İstihbarat, Sorgu Memurları, Araştırmacılar, Tercümanlar, Çevirmenler, Sağlıkçılar...

Fay / Jones Raporu, Ebu Gureyb'de yaşanan istismarlardan isim ve kimlik numaralarıyla toplamda yetmiş iki kişiyi sorumlu tutuyordu. Dikkat çekici olan ise tacizlerden haberi olan, yaşananlara tanık olan, hatta mahkûmları bizzat taciz eden, olanlardan haberi olup da engellemek için hiçbir şey yapmayan veya tanık olduklarını rapor etmeyen kişilerin sayısıydı. Bu kadar insanın

doğrudan veya dolaylı olarak tacizlerde rol almış olmaları, inzibatlar arasında mahkûmlara yaptıklarına devam etmelerinin sorun olmadığını "toplumsal olarak kanıtlıyordu." Fotoğraflardaki gülümseyen yüzleri ve o soğukkanlı tavırları, çevrelerindeki sorgu ekibinin tamamının da cezalandırılması gereken bu eylemlere destek verdiğinin toplumsal kanıtıydı. Yeniden eylemsizliğin suça nasıl uygun ortam hazırladığını görüyoruz.

Sağlık görevlileri ve hemşireler ise stres altındaki kurbanlara yardım etmedikleri ya da şiddete maruz kalan mahkûmları görmezden geldikleri veya daha kötülerini yaptıkları için suçlulardı. Sahte ölüm sertifikalarının altlarına imzalarını atıyor, mahkûmlardaki yaraların ve kırılmış kol ve bacaklarının nedenleriyle ilgili yalan söylüyorlardı. Tıp ve bioetik profesörü Steven H. Miles, *Oath Betrayed* isimli kitabında oradaki sağlıkçıların Hipokrat yeminlerini bozduklarını, "üç kuruşa ruhlarını sattıklarını" söylüyordu.⁹

Fay/Jones Raporu'nun suçlu listesinin başında ise yine beceriksiz Albay Pappas ve Yarbay Steven Jordan vardı. Pappas'ın aleyhine on iki farklı suçlama yapılmıştı. Taguba'nın kara listesinde olmayan Binbaşı David Price (merkezin harekât subayı), Binbaşı Micheal Thompson (merkezin yardımcı harekât subayı) ve Yüzbaşı Carolyn Wood (Sorgu Kontrol Merkezi sorumlusu) Fay/Jones Raporu'ndaki bu yetmiş iki kişilik listede yer alıyordu.

"Ebu Gureyb Yedilisi" faillerinin eylemlerini hem yöneten hem de izleyen alt düzey karakterlerin menfur eylemlerini incelemeye başlamadan önce Yüzbaşı Carolyn Wood'un yaşadıklarına bir göz atalım. Yalnızca bir teğmenken 519. Askeri İstihbarat Tugayı'nın komutanı olan Wood'un oldukça önemli bir görevi vardı ancak bu görevi başarıyla sürdüremedi. Afganistan'daki Bagram Hapishanesi'ndeyken mahkûmların korkunç dayaklar yemesine neden olan yeni ve çok daha sert sorgulama metotlarının uygulanmasına yetki verdi. Wood'un döneminde bir mahkûm hayatını kaybetti, kadın mahkûmlardan biri ise askeri istihbarat sorgu memurlarının cinsel saldırısına maruz kaldı. Fay/Jones, Wood'la ilgili "Yüzbaşı Wood, Ebu Gureyb'deki ola-

şı mahkûm tacizlerinin farkında olmalıydı” diye yazıyor, çünkü kendi yönetimindeki askeri istihbarat askerlerinin neler yapabildiğini görmüştü. Ancak Wood, Afganistan’daki görevinden sonra, kahramanlıkları sebebiyle bronz madalyayla ödüllendirilmişti. Nitekim Ebu Gureyb tacizlerinin ortaya çıkmasından sonra da terfi etmiş, bir bronz madalya daha almıştı.¹⁰ Böylesi bir liderlik şeref ödüllerine layık görülüyorsa, kötü liderliğin tanımı ne olur acaba?

Koğuş 1A’daki görgü tanıklarının yaptıkları hatalar tacizlerin sürmesine sebep oldu. Bu hataları yapanlar, yani tacizlere tanık olup da hiçbir şey yapmayanlar şunlardı:

- Asker 15, askeri istihbarat sorgu memuru ve bayıltana kadar dövdükleri mahkûmları “deneme tahtası” olarak kullandıklarını söyleyen inzibatları duyan Asker 22.
- Asker 24, istihbarat analisti (fotoğrafların bir çoğunda görülmektedir.)
- Asker 25, sorgu memuru (eğitmenlerin köpekleri hücrelere salarak mahkûmları korkutmasını “komik bulan” bu asker, çıplak mahkûm piramidi sırasında da oradaydı.)
- Asker 20, sağlık görevlisi (mahkûm tacizlerine tanık oldu ve çıplak piramidi fotoğraflarını gördü.)
- Asker 01, sağlık görevlisi (tedavi için çağrıldığında insan piramidine tanık oldu.)

Bu listede ayrıca köpek saldırılarına tanık olup da eğitmenlere karşı gelmeyen ve tacizleri rapor etmeyen askerler de vardı.

Sessizce izlemekle yetinmeyen birçoğu ise ekibe katılmayı tercih ediyordu. Bir analist (Asker 10) üç çıplak mahkûmun üstüne su boşaltmış, bir sorgu memuru (Asker 19) fotoğraflarda görünen üç mahkûma yönelik tacizlere aktif olarak katılmış, üreme organlarına köpükten yapılmış toplar fırlatmış, üstlerine su dökmüş ve inzibatlara, “kafasında başlık, çıplak bir şekilde yerde inleyen” bir mahkûma şiddet gösterme talimatı vermişti. Fay/Jones Raporu tacizlere aktif bir şekilde katılan başka bir

sorgu memuruyla ilgili şunları yazıyordu: "Asker 29, Graner'in bir mahkûma tokat attığını, çıplak insan piramidi fotoğrafının bir askerin bilgisayar ekran koruyucusu olduğunu, fotoğrafların çekildiğini gördü. İnzibatların bir mahkûmu zorla soğuk suyun altına sokup çamurun içinde yuvarlanmaya zorladıklarını ve mahkûm kuruyana kadar soğukta beklettiklerine tanık oldu. Bir mahkûmu ise bizzat çınlı çıplak soyarak bir kış gecesi soğuğun altında yürümeye zorladı."

Chip Frederick'in savunmasındaki ifadeleri doğrulayan bu kadının sorgu memuru, askeri inzibatlara, mahkûmları taciz etmeleri ve onlara kötü davranmaları talimatları vermekle suçlandı. Astsubay Frederick'e, mahkûmlar sorgu sırasında işbirliği içinde olmadıklarında böylesi talimatlar verdiği kanıtlandı. Fay ve Jones'e göre bu talimatlar "tacizlerin meydana gelmesine sebep oldu."

Bu ayrıntılı soruşturma, gece vardiyası inzibatlarının Koğuş 1A'da yaptıkları taciz ve işkencelerin yalnızca kişisel sapkınlıklardan veya sadist içgüdülerden kaynaklandığı iddiasını kabul etmemeli. Tam tersine, bu raporun ortaya çıkardığı fotoğraf, karmaşık, çoklu bir nedenselliğe işaret etmektedir. Burada adı geçmeyen birçok asker ve sivil de taciz ve işkencelerin meydana gelmesine çeşitli şekillerde katkıda bulunmuşlardı. Bazıları fail, bazıları kolaylaştırıcı, bazıları ise hiçbir şey yapmayan seyircilerdi. Bir alay asker ise komuta görevlerinde başarılı olamadıkları, kaotik bir ortam yarattıkları, Chip Frederick ve onun emrindeki askerlerin ellerini kollarını bağlayan bir duruma yol açtıkları için yaşananlardan sorumlulardı.

Ancak bu soruşturmaya göre General Sanchez'in Ebu Gureyb'deki istismarlarda herhangi bir hatası yoktu. Fakat yine de General Paul J. Kem'e göre paçayı tamamen kurtaramamıştı. Kem, muhabirlere şunları söylüyordu: "General Sanchez suçlu değildir ancak soruşturma bulgularına göre yaşanan veya yaşanmayan olaylardan sorumludur."¹¹ Kem'in kelime oyunu gerçekten takdire şayan. General Sanchez "suçlu" değil yalnızca her şeyin "sorumlusu"! Ancak biz General Sanchez'e karşı General Kem kadar insafli olamayacağız.

Şimdi, Rumsfeld'in talimatıyla hazırlanan ve bir generalin değil, eski savunma bakanı James Schlesinger'ın yürüttüğü soruşturmayı inceleyeceğiz. Schlesinger'm liderliğindeki bu komite yeni, bağımsız bir soruşturma yürütmedi, aksine üst düzey askeri yetkililerle Pentagon liderleriyle görüşmeler yaptı. Bu rapor, detaylandırmaya çabaladığımız analizimiz için önemli bulgular ortaya koymaktadır.

Schlesinger Raporu'nun Suç Tanımı¹²

İnceleyeceğimiz son soruşturma raporu olan Schlesinger Raporu Ebu Gureyb tacizlerinin meydana gelmesi sürecinde etkisi olan durumsal ve sistemik etkileri ortaya koyarak bizim tezimizi desteklemektedir. Bu rapor, gözaltı merkezi yönetimindeki eksikliklere, liderlik ve komuta hatalarına ve Joe Darby'nin taciz fotoğraflarının olduğu CD'yi vermesinden sonra ordunun ortaya çıkardığı örtbas etme fotoğraflarına işaret ediyordu.

Beni en çok şaşırtan ve takdir ettiğim nokta ise raporun, Ebu Gureyb'deki tacizleri anlamlandırmak için sosyal psikoloji araştırmalarına atıfta bulunmasıydı. Ancak, ne yazık ki bu bölümler ekler (G) kısmında olduğu için büyük çoğunluk tarafından incelenmemişti. Schlesinger Raporu'ndaki bu eklemeler Ebu Gureyb durumu ile Stanford Hapishanesi Deneyi'nde yaşanan tacizler arasındaki benzerlikleri de açıkça ortaya koymaktaydı.

Yaygın Askeri İstismarlar

Bu rapor, öncelikle tüm ABD askeri kurumlarındaki "istismar"ın yaygınlığına dikkat çekiyordu. ("İşkence" kelimesi rapor boyunca hiçbir zaman kullanılmadı.) Kasım 2004'te müşterek harekât bölgelerinde mahkûmlara yönelik üç yüz taciz olayı meydana geldiği iddia edilmiş, altmış altısının Guantanamo ve Afganistan'daki, elli beşinin ise Irak'taki kuvvetler tarafından "istismar" olduğu belirlenmişti. Bu olayların üçte biri sorgularla bağlantılıydı. Neredeyse beş mahkûmun sorgular sırasında hayatını kaybettiği rapor edilmişti. İki düzine mahkûmun ölümü ise hâlâ

soruşturulmaktadır. Yaşanan bu acımasızlık Fay ve Jones'in Koğuş 1A'daki taciz olaylarıyla ilgili bahsettikleri "çevre etmenlerle" açıklanabiliyordu. Bu olaylar, hepimizin en yakından tanık olduğu tacizler olsa da ziyaret edeceğimiz diğer askeri gözaltı merkezlerindeki cinayetler ve işkencelere kıyasla masum bile sayılabilirlerdi.

Sorunlu Alanlar, Kötüleşen Koşullar

Schlesinger Raporu tacizlere yol açan en temel sorunlu alanları şöyle sıralıyordu:

- Askeri inzibatların ve istihbaratçıların göreve özgü eğitim eksiklikleri
- Araç ve kaynak yetersizliği
- Sorgu memurlarının üzerindeki "eyleme geçirilebilir istihbarat" alma baskısı (doksan gün boyunca gözaltımda tutulan mahkûmlar deneyimsiz ve eğitimsiz personel tarafından sorgulanıyordu.)
- Karmaşık, belirsizliklerle dolu bir yapıda çalışan "zayıf", deneyimsiz liderlik
- Askeri komuta yapısındaki hiçbir bireye karşı sorumluluk hissetmeden alanda kendi kurallarını işleten CIA

Rapor, Ebu Gureyb Hapishanesi'ndeki, özellikle de Koğuş 1A'daki askerlerin karşı karşıya oldukları zorlu görevi gittikçe daha da zorlaştıran belli başlı koşulları da sıralamaktaydı. Söz konusu kattaki inzibatları ve istihbaratçıları etkileyen koşullar şöyle ifade edilmektedir:

- Havan topu ve roketatar saldırılarıyla sürekli düşman ateşi altında olmanın askeri inzibatlarda yarattığı korku
- Sayısız firar teşebbüsleri
- Çok sayıda hapishane isyanı
- Askeri inzibatlarla askeri istihbaratçıların kaynaklarının yetersizliği

- Askeri inzibatlarla askeri istihbaratçıların birlikte hareket etme eksiklikleri ve vasat liderlik
- ABD'ye geri dönme sürecinde ve/veya tayin işlemlerinde yedek askeri istihbarat ve askeri inzibat birliklerinin başlarında kıdemli astsubayların ve gerekli personelin bulunmaması
- 372. Askeri İnzibat Birimi'nin hapisane gardiyanlığı görevi için gereken eğitimi almamış olmaları
- Çok sayıda mahkûmla ilgilenen askerin organizasyon yetersizliği
- 800. Askeri İnzibat Birimi'nin en düşük rütbeli birim olması ve karşı karşıya kaldığı eksiklikleri giderme kabiliyetinden yoksun olması
- Disiplin yoksunluğu ve davranış standartlarının belirlenmemiş olması veya belirlenen standartların uygulanmaması
- Komutanların sorumluluklarının belirsizliği, koordinasyon eksikliği, gevşek ve işlevsiz komuta yapısı
- Zayıf ve başarısız liderler, üst düzey liderlerin astlarının gereğince eğitim almalarını sağlayamamaları ve emirleri altındaki askerleri denetleyememeleri
- Bazı sağlık görevlilerinin tanık oldukları tacizleri raporlamamaları, açıkça söylemeseler dahi izlemekle yetinerek bu tacizleri onaylamaları
- "Savunma Bakanı Rumsfeld bir mahkûmun Merkezi İstihbarat Teşkilâtı Direktörlüğü'nün talebiyle gizlice tutulduğunu açıklamıştı." Sayın Rumsfeld'in bu eylemi en üst liderlik düzeyinde, Ebu Gureyb'deki bazı liderlerin de farklı şekillerde taklit ettiği bir gizlilik modelini meşrulaştırmıştır.

Karşımızda Yeniden Liderlik Sorunu

Schlesinger Raporu, her düzeydeki liderlik sorununu ve bu bednam gece vardiyası inzibatlarının tacizleri için nasıl uygun bir ortam yarattığını tekrar tekrar kanıtlamaktadır:

Yeterli eğitim, liderlik ve denetlemeyle Ebu Gureyb'deki birinci hücre bloğunda yaşanan taciz olaylarının önüne geçilebilirdi.

Bu tacizler ... sapkın davranışlara, yetersiz liderliğe ve disiplinsizliğe işaret etmektedir.

Ebu Gureyb dışında yapılan sorgular sırasında da tacizler yaşanmış ancak fotoğraflanmamıştır.

Ancak bu istismar olayları, yalnızca prensiplere bağlı kalmayan bazı bireylerin hatası olarak değerlendirilemez. Yaşananlar, tek başına, disiplin uygulama konusunda başarısız olan liderlerin hataları da değildir. *Daha üst düzeylerin hem kurumsal hem de kişisel sorumlulukları söz konusudur.* [İtalikler vurgu için eklenmiştir.]

Taktiksel düzlemde, Jones/Fay Raporu'nda belirtildiği gibi Ebu Gureyb'de yaşananlardan askeri istihbarat personelinin de sorumlu olduğunu düşünüyoruz.

Ebu Gureyb'deki belirsiz emir komuta zinciri, komuta düzeyindeki karmaşık ilişkiler nedeniyle kötüleşmişti.

Birleşik Müsterek Görev Kuvveti 7'deki belirsiz emir komuta zinciri kötü liderlik ve denetim yetersizliğiyle birleşince Ebu Gureyb'de yaşanan istismara zemin hazırladı.

800. Askeri İnzibat Tugayı'yla 205. Askeri İstihbarat Tugayı arasında 2003 yaz-sonbahar dönemi boyunca liderlik düzeyinde anlaşmazlıklar ve iletişim eksiklikleri yaşanmıştı. ... Birimlerde disiplin ve davranış standartları ya yoktu ya da uygulanmamaktaydı. Gevşek ve işlevsiz bir emir komuta zinciri hüküm sürmekteydi.

İki birimde de astsubaylardan tugay ve tabur komutanlıklarına kadar ciddi liderlik sorunları vardı. İki tugaydaki komutanlar da yaşanan tacizlerden haberdardı, ya da haberdar olmaları ve gerekli önlemleri almaları gerekirdi.

Uygulanacak standartlar, politikalar ve planlar askerlerle tartışılmamıştı. Liderleri, yaşananlar karşısında sessiz kalarak mahkûmlara yönelik istismarları onaylıyorlardı.

800. Askeri İnzibat Tugayı ile 205. Askeri İstihbarat Tugayı komutanlarının zayıf ve başarısız liderlikleri Ebu Gureyb mahkûmlarına yönelik tacizlere göz yummuştu.

Jones Raporu'nda ifade edildiği gibi Korgeneral Sanchez ile Tümgeneral Wojdakowski'nin gözetim ve sorgu işlemlerini yeterli denetime tabi tutmadıklarını düşünüyoruz.

Bağımsız jüri heyetine göre, Tuğgeneral Karpinski'nin başarısız liderliği de mahkûmların istismarına yol açan koşulların ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Fotoğraflar Önemsizleşiyor

Schlesinger heyeti, taciz ve işkencelerin "hatıra fotoğraflarıyla" ortaya çıkışından da bahsediyordu. Ancak ilginçtir ki heyet, subayları ihmal ve suiistimalden suçlamıyordu. İşkencenin imgesel kanıtlarının anlamını ve değerini göz ardı ediyor, önemsemi-yordu:

"14 Ocak 2004'te fotoğrafları gören ancak önemli olduklarını fark etmeyen memurlar daha üst rütbeli komutanlara bu görüntülerin gösterilmesini önermediler." Birleşik Müşterek Görev Kuvveti 7 ile Merkezi Komuta liderlerine Mart 2004 ortalarında iletilen ara dönem raporuna göre, "fotoğrafların etkisi subaylar ve kurmay subaylar tarafından fark edilmemiş, bu görüntüler üst düzey komutanlara zamanında iletilmemiştir. Kötü haberleri emir komuta zincirinin üst düzeylerine taşımadaki bu isteksizlik Savunma Bakanlığı'nun bilgilendirilmesini engelleyen faktörlerden biridir."

Genelkurmay Başkanı General Richard Myers ise Nisan 2004'te CBS televizyonunda yayınlanan fotoğrafların kamuoyuyla paylaşılmasını geciktirmeye çalıştığına göre bu görüntülerin "bir miktar önemli" olduğunu kabul ediyor olmalıydı. Ancak, daha önce de belirttiğim gibi, bu üst düzey general yaşanan olayların "sistematik" olmadığını, yalnızca "birkaç çürük elmanın" işi olduğunu bildiğini gönül rahatlığıyla söylüyordu.

Ötekilere İnsanlık Dışı Davranışların Sosyal Psikolojisi

Askeri hapishanelerdeki tacizlere dair yürütülen onlarca soruşturmanın arasında Schlesinger Raporu, ahlaki meseleleri ve Ebu Gureyb'deki psikolojik stres unsurlarıyla durumsal güçleri de detaylandıran tek rapordü. Ancak ne yazık ki asıl vurgulanması gereken bu önemli bölümler, raporun sonundaki "Ahlak" başlıklı ekler H kısmına ve "Stres Kaynakları ve Sosyal Psikoloji" başlığı altındaki ekler G kısmına konulmuştu.

Raporun Stanford Hapishane Deneyi ile Ebu Gureyb'de yaşananlar arasındaki benzerlikleri ortaya koyduğu kısımlara kısaca göz atmak araştırmamız için önemlidir:

Temel sosyal psikoloji prensipleriyle sayısız çevresel risk faktörüne dair bilgilere dayanarak terörle mücadele döneminde mahkûmlara yönelik kötü muameleler yaşanabileceğini tahmin etmemiz zor olmaz. ... Sosyal psikoloji alanındaki bulgular savaş koşullarının ve tutuklama dinamiklerinin içsel olarak kötü muamele riskleri içerdiğini, dolayısıyla bu koşullar altında çok dikkatli, eğitilmiş ve planlı olmak gerektiğini göstermektedir.

Ancak, birçok askeri liderin ise bu denli önemli risk faktörlerinden bihaber olduklarını ifade eden Schlesinger Raporu, kötü muamelelerin psikolojik temellerini anlayanın failleri mazur göstermeyeceğini de açıkça ortaya koyuyordu: "Her ne kadar bazı koşullar kötü muamele ihtimalini artırsa da bu koşullar kasıtlı olarak ahlaksız veya yasadışı davranışlar gösteren bireyleri mazur görmez veya aklamaz."

Stanford Hapishane Deneyi Dersleri

Schlesinger Raporu, cesurca, "Stanford çalışması tüm askeri hapishane yönetimlerini ilgilendiren ibretlik bir hikâye anlatıyor" diyordu. Görece daha yumuşak olan Stanford Hapishanesi'ndeki şartları Ebu Gureyb'in koşullarıyla kıyaslayan rapor "askeri gözaltı işlemlerinde askerler yumuşak olmaktan oldukça uzak stresli savaş koşullarında çalışmaktadırlar" diyordu. Yani savaş koşullarında bizim sahte hapishanemizde yaşananlardan çok daha fazla ve aşırı tacizler meydana gelmesi beklenebilirdi. Schlesinger Raporu *Şeytan Etkisi* maceramız boyunca analiz ettiğimiz temel meseleyi de inceliyordu.

"Psikologlar normalde insancıl davranışlar sergileyen bireylerin ve grupların belirli koşullar altında neden ve nasıl tam tersi davrandıklarını anlamaya çalışmaktadırlar." Rapor, sıradan insanların neden insanlık dışı davranışlar sergilediklerini açıklarken bireydışılama, insandışılama, düşman imgesi, grup düşünme, ahlaki çözülme, sosyal kolaylaştırma ve diğer çevresel etkiler kavramlarını kullanıyordu.

Diğer çevresel faktörlerden bir tanesi ise mahkûmları soyma eylemiydi. "Bir sorgu tekniği olarak tutukluların kıyafetlerini

çıkarmak, Ebu Gureyb'de mahkûmların gruplar halinde uzun süreler boyunca çıplak dolaştırılmasına evrildi." Mahkûmları zorla soyma eyleminin neden Koğuş 1A'daki inzibatların ve görevlilerin mahkûmlara yönelik tacizlerinde nedensel bir rol oynadığını analiz eden Schlesinger Raporu, çıplaklığın en başta mahkûmların sorgu memurlarının karşısında daha kırılğan ve daha işbirlikçi olmalarını sağlamak için uygulanan bir taktik olduğunu ifade ediyordu. Rapor, bu taktiğin zamanla söz konusu katta nasıl insandışılaştıran koşullar yarattığını da anlatıyordu.

Zaman içinde "bu eylemin hem gardiyanların hem de sorgu memurlarının üstünde psikolojik etkileri oldu. Giyinmek doğasında toplumsal eylemdir, dolayısıyla mahkûmların kıyafetlerini çıkartmak tutukluları, onlarla ilişkide olanların gözünde insandışılaştırmıştır. ... İnsandışılaştırma, başkalarına yönelik istismarları genelde engelleyen ahlaki ve kültürel bariyerlerin kaybolmasına sebep olur."

Bu ve burada yer vermediğimiz başka araştırma raporlarında ortak olan iki temel faktör bulunmaktadır: Raporlar Ebu Gureyb'deki istismarlara yol açan durumsal ve çevresel çeşitli etkenleri ortaya koymaktadır. Ancak bu araştırmaları talep edenler üst düzey askerler veya bizzat Savunma Bakanı Donald Rumsfeld olduğu için raporları yazanlar emir komuta zincirinin üst kademelerini suçlamaktan kaçınmaktadırlar.

Analizimizin en temel dayanağını burada bırakarak dünya genelinde insan haklarını savunan en büyük örgütlerden İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin (bkz: www.htw.org) konuyla ilgili yakın zamanda yayımladığı raporu incelemeye başlayalım.

İNSAN HAKLARI İZLEME RAPORU: İŞKENCENİN BEDELİ ÖDENMEYECEK Mİ¹³

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Nisan 2005'te yayımladığı "İşkencenin Bedeli Ödenmeyecek mi?" başlıklı rapor ABD askeri ve sivil personelinin mahkûmlara yönelik kötü muamelelerinin, yaptıkları işkencelerin ve işledikleri cinayetlerin tamamen bağımsız bir soruşturmasının yapılması gerektiğini vurgulamak-

taydı. İnsan hakları ihlallerine sebep olan politikaların mimarlarının da soruşturmaya dahil edilmesi gerektiğini söylüyorlardı.

Ebu Gureyb, Gitmo ve Afganistan'la Irak'taki diğer askeri hapishanelerdeki işkence zindanlarının "mimarlarının" Bush, Cheney, Rumsfeld ve Tenet olduklarını söyleyebiliriz. Bu politikaları ve bu işkenceleri "meşrulaştıranlar" ise "işkence" kelimesini çeşitli şekillerde yasallaştıran yeni bir dil ve konsept yaratan başkanın yasal danışmanları Alberto Gonzales, John You, Jay Bybee, William Taft ve John Ashcroft'tu. İşkence yapısını oluşturan asıl "işçiler" ise General Miller, Sanchez, Karpinski ve bu generallerin emrindeki bazı isimlerdi. Son olarak, sorguları yürüten, istismar ve işkence sürecinde angarya işleri yapan teknikerler ise askeri istihbarattaki askerler, CIA ajanları, sivil arabulucular, askeri sorgu memurları, çevirmenler, sağlık görevlileri ile aralarında Chip Frederick ve vardiya arkadaşlarının da olduğu askeri inzibatları.

Ebu Gureyb'in fotoğrafları açığa çıktıktan kısa bir süre sonra Başkan Bush "faillerin adalet önüne çıkacağına" yemin etti.¹⁴ Ancak İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün raporu yalnızca düşük rütbeli askeri inzibatların adalet önüne çıkarıldığını, istismara yol açan politikaları ve ideolojileri yaratanların, istismara göz yumanların ve izin verenlerin ise yargılanmadıklarını söylüyordu. Rapor süreci şöyle anlatıyordu:

İşkence ve istismarın yalnızca Ebu Gureyb'de değil, dünya genelinde birçok cezaevinde yaşandığı, bu işkence vakalarının birçoğunun ise ölüm veya ciddi travmalarla sonuçlandığı, kurbanların el-Kaide veya herhangi bir terör örgütüyle ilişkileri olmayan siviller olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca yurtdışındaki bazı "gizli mekânlarda" da tacizlerin yaşandığı ve bazı şüphelilerin yetkililer tarafından işkenceye maruz kalma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğu üçüncü dünya hapishanelerine gönderildiği kanıtlanmıştır. Ancak bugüne kadar adalet önüne çıkarılanlar yalnızca emir-komuta zincirinin en altında yer alan sıradan askerler olmuştur. Elimizdeki kanıtlar ise daha fazlasını gerektirmektedir. Yaşanan istismarların yapısal sorumluları olan uygulanan politikaların mimarlarına hâlâ dokunulmamaktadır.

Bu raporun da ortaya koyduğu gibi aralarında Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, eski CIA Başkanı George Tenet, Irak ABD eski komutanı Korgeneral Ricardo Sanchez ile Guantanamo Körfezi'ndeki ABD askeri hapisanesinin eski komutanı General Geoffrey Miller'ın da aralarında bulunduğu üst düzey sivil ve askeri liderler, ciddi ve yaygın hukuki ihlallere sebep olan kararlar vermiş, politikalar yürütmüşlerdir. Söz konusu üst rütbeli sivil ve askerler ya böylesi ihlallerin kendi eylemlerinin sonucu olduğunun farkındalar ya da farkında olmalılar. Ayrıca edindiğimiz bilgilere ve elimizdeki kanıtlara göre istismarı engellemek adına da harekete geçmemişlerdir.

Üst rütbeli memurların onayladığı ve son üç senedir devam eden baskıcı metotlar Amerika Birleşik Devletleri'nin başkaları tarafından uygulandığında barbarlık ve işkence olarak adlandırıldığı taktikleri de içermektedir. Kara kuvvetlerine ait elkitabı bile bu metotları işkence olarak tarif etmektedir.

Son on iki aydır gizli tutulan kanıtlar ve ilgili belgelere rağmen elimizdeki bilgiler dahi bir araya geldiğinde üst düzey yetkililerin faaliyetlerini, bildiklerini ve tacizlerin doğasını öğrendiklerinde nasıl davrandıklarını sorgulayan detaylı, gerçekten bağımsız bir soruşturmanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Koğuş 1A'daki gece vardiyası inzibatlarının istismar ve işkence görüntüleri üzücüydü ancak askerler, CIA'in ve sivil personelin cinayetlerinin yanında naif bile sayılabilirdi. İnsan Hakları İzleme Örgütü hukuk danışmanı Reed Brody, "Amerika Birleşik Devletleri Ebu Gureyb'in lekesini temizlemek istiyorsa mahkûmların istismar edilmesini emreden veya görmezden gelen üst düzey yetkililerin soruşturulmalarını istemesi ve başkalarının suçunu kabul etmesi gerekir," diyor ve ekliyordu: "Washington terörle mücadele adına mahkûmlara yönelik kötü muameleyi daimi olarak reddetmelidir."¹⁵

Bol Sayıda İşkenceci, Az Sayıda Ceza, Yetkililerin Keyfi Yerinde

Irak, Afganistan ve Guantanamo'daki mahkûm istismarlarıyla ilgili doğruları açıklayalım. Yakın zamanda ordunun yaptığı bir

açıklamada Ekim 2001'den bu yana mahkûmlara yönelik kötü muameleyle ilgili 600'den fazla suçlama yapıldığı söylenmektedir. Bu suçlamaların 190'ı ya hiç soruşturulmadı ya da yapılan soruşturmalar kamuoyuyla paylaşılmadı ("hayalet failer"). En az 410 suçlamanın soruşturmasının sonucunda ise 150 kişi disiplin cezası aldı, 79'u askeri mahkemeye sevk edildi, 54'ü suçlu bulundu, 10'u bir yıldan fazla hapis cezasına çarptırıldı, 30 tanesi bir yıldan az hapis cezası aldı, 14'ü hapis cezası almadı, 10'u beraat etti, 15 dava ise ya hâlâ devam ediyor ya da düştü, 71'ine idari disiplin cezası veya disiplin cezası verildi. Tüm bu rakamları toplarsanız bu raporun yayımlandığı Nisan 2006 tarihi itibarıyla en az 260 soruşturmanın kapandığını veya soruşturmaların akıbetinin bilinmediğini görebiliriz.¹⁶ Köpek eğitmenlerinden biri olan Çavuş Micheal Smith'e, ağızlığı olmayan köpeğini mahkûmlara işkence etmek için kullandığından altı ay hapis cezası verildi. Smith, "tutukluları sorgu için yumuşatmasının emredildiğini" söylüyordu. Ayrıca Smith'in raporlarda geçen bir ifadesinde, "Askerler nazik ve sevecen olmalıdır" diyordu, nitekim kendisi de nazik ya da sevecen değildi.¹⁷

10 Nisan 2006 tarihine kadar mahkûmlara yönelik doğrudan kötü muamele eylemlerinin bizzat içinde oldukları için veya emirleri altındaki askerlerin istismar suçları nedeniyle hiçbir üst düzey yetkili aleyhine komutanlık sorumluluğu doktrini kapsamında herhangi bir dava açılmadı. Soruşturulmuş tüm istismar suçlarının detaylı raporunda yalnızca dört yetkili suçlandı ancak bu suçlamaların hiçbirisi komutanlık sorumluluğu doktrini bağlamında değildi. Kara Kuvvetleri komutanlarından biri Afganistan'daki iki mahkûmun ölümüyle ilgili görevi ihmalle suçlandı ancak suçlamalar düştü. Deniz Kuvvetleri'nden bir teğmen hakkında ise hayalet mahkûmlardan Manadel el-Cemadi'nin ölümüyle ilgili görevi ihmal ve saldırı suçlarıyla dava açıldı ve beraat etti. Bir teğmen, bir yüzbaşı ve bir binbaşı ise istismar suçlarından, mahkûmlara yönelik tacizlere doğrudan katıldıkları veya birliklerine mahkûmları taciz etme emri verdikleri gerekçesiyle askeri mahkemede yargılandılar ve hüküm giydiler. Söz

konusu askerlerden biri kırk beş gün, diğeri iki ay hapis cezası aldı. Diğer asker ise hapis cezası almadı. Ordu, mahkeme dışında yaptığı duruşmalar ve genelde ufak suçlar için uygulanan idari kınamalar ve ufak cezalarla serserilik yapan askerlerine yumuşak davranıyordu. Aralarında on cinayet ve yirmi saldırı suçlarının olduğu toplam yetmiş ciddi cezai istismar davasında bile ordunun bu minik serserilerine ciddi cezalar verilmedi. Aynı hoşgörü en az on istismar davasında CIA ajanlarına ve CIA ya da ordu için çalışan sivil arabuluculara da gösterildi. Mahkûmlara yönelik kötü muameleler Ebu Gureyb sınırlarını aşıyordu ve istismar ve işkence davalarının hiçbirinde komuta sorumluluğu söz konusu edilmiyordu. (Davalı askerlerin adli tatbikatlarında yapılan hataların ve işledikleri suçların detaylı raporu için bkz. Notlar.¹⁸)

İnsan Hakları İzleme Örgütü Emir Komuta Zincirini Tırmanıyor

İnsan Hakları İzleme Örgütü, askeri inzibat, askeri istihbarat, CIA ve sorgu memuru olarak görev yapan sivil arabulucuların yaptıkları tacizlerle ilgili detaylı bir rapordan sonra savaş suçları ve işkencenin cezai sorumluları olarak neredeyse emir komuta zincirinin en üst düzey yetkililerini görüyorlardı:

Şu an görevde olan savunma bakanıyla üst düzey askerleri soruşturma yolunda ciddi politik engeller bulunmaktadır. Suçlar o kadar ciddi ve kanıtlar o denli güçlü ki ABD'nin süreci bir adım öteye taşımaması, sorumluluktan kaçındığı anlamına gelecektir. İlegal politikaları üreten veya yürürlüğe koyanlar sorumlu tutulmazlarsa Başkan George W. Bush ve diğerlerinin Ebu Gureyb fotoğraflarını "tiksindirici" olarak tanımlamalarının hiçbir anlamı kalmaz. Bu suçların gerçek sorumluları yoksa dünya genelindeki tüm zalimliklerin failleri yıllar boyunca kendi eylemlerinin eleştirildiği her anda Ebu Gureyb'de yaşanan olaylara atıfta bulunacaklardır. Amerika Birleşik Devletleri kadar baskın ve etkili bir devletin işkence karşıtı yasaları çiğnemesi diğerlerini de ayısını yapmaya teşvik eder. Washington'un insan hakları savunucusu olarak ihtiyacı olan itibarı işkencelerin açığa çıkmasıyla

zarar görmüştür. Politikaları belirleyenlerin suçlarının cezasız kalması ise verilen bu zararı artıracaktır.¹⁹

Yasadışı Politika Mimarlarının Dokunulmazlığını Kaldırmak

Hem ABD yasaları hem uluslararası hukuk “komuta sorumluluğu” veya “amir sorumluluğu” prensibini tanımaktadır. Bu prensibe göre sivil ve askeri yetkeler emirleri altındaki bireylerin işlediği suçların cezai sorumluları olarak görülebilirler. Böylesi bir sorumluluğun söz konusu olması için üç faktör gereklidir. Öncelikle net bir ast-üst ilişkisi olmalıdır. İkincisi, üst rütbelinin emri altındaki kişinin bir suç işleyeceğini veya işlemiş olduğunu biliyor olması veya bilmek için sebepleri olması gerekir. Son olarak da üst rütbelinin suçu önlemek veya faili cezalandırmak için gerekli tedbirleri almamış olması gerekir.

Savaş ve işkence suçları, 1996 Savaş Suçları Yasası, 1996 İşkenceyi Önleme Yasası ile ABD Askeri Ceza Kanunu maddeleri bağlamında cezalandırılabilirler. İnsan Hakları İzleme Örgütü dört yetkiliye cezai soruşturma açılmasını gerektiren *görünür* bir davanın söz konusu olduğunu tartışmaktadır. Bu yetkililer Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, eski CIA Başkanı George Tenet, Korgeneral Ricardo Sanchez ile Binbaşı Geoffrey Miller’dir.

Bu noktada, bu yetkililerin her birini kendi vardiyalarında işlenen işkence ve istismar suçlarından sorumlu tutmak için gerekçeleri yalnızca özetleyebilirim. Detayları ve kanıtların tamamını söz konusu İnsan Hakları İzleme Örgütü raporunda bulabilirsiniz.

Davalı: Savunma Bakanı Donald Rumsfeld

Rumsfeld Silahlı Hizmetler Komitesi’ne verdiği ifadede, “Bu olaylar benim yönetimim sırasında oldu. Savunma Bakanı olarak onların sorumluluğu bendedir. Tüm sorumluluğu üstüme alıyorum,” diyordu.²⁰

İnsan Hakları İzleme Örgütü, “Savunma Bakanı Rumsfeld, ABD güçlerinin Afganistan, Irak ve Guantanamo’daki savaş suçları ve yaptıkları işkenceler nedeniyle ‘komuta sorumluluğu’

kapsamında soruşturulmalıdır. Birliklerin Cenevre Sözleşmesi'nin maddelerini küçümseyerek ve göz ardı ederek savaş suçları işlemeleriyle ve mahkûmlara işkence etmeleriyle sonuçlanan koşulları yaratan Savunma Bakanı Rumsfeld'dir.²¹ Hem Cenevre Sözleşmesi'ni hem de İşkenceyi Önleme Sözleşmesi'ni ihlal eden sorgu tekniklerinin uygulanmasına izin verdiği ve mahkûmları Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nden sakladığı için Rumsfeld savaş suçlarından ve işkenceden sorumlu tutulmalıdır," diyor ve şöyle devam ediyordu:

Bakan Rumsfeld, yapılan toplantılardan, Uluslararası Kızılhaç Komitesi raporlarından, insan hakları raporlarından ve medyanın yaptığı haberlerden Afganistan savaşının ilk günlerinden bu yana askeri birliklerin savaş suçu işlediğini biliyordu. Ancak mahkûmlara yönelik kötü muamelenin sona ermesi için ne yetkesini kullandı ne de herhangi bir uyarı yaptı. Yetkesini kullanıyordu birliklerin işlediği suçların çoğunu engelleyebilirdi.

Savunma Bakanı Rumsfeld'in, Guantanamo'da kullanılması için onay verdiği yasadışı soruşturma tekniklerinin, mahkûmlara yönelik insanlık dışı tekniklerin Rumsfeld'in izni olmadan gerçekten kullanılıp kullanılmadığını belirlemek için bir soruşturma gereklidir. Rumsfeld'in, gazeteci Seymour Harsh'in iddia ettiği gibi askerlerin Iraklı mahkûmları cinsel olarak aşağılamalarını ve üzerlerinde fiziksel baskı kurmalarını teşvik eden gizli bir programa onay verip vermediği de böylesi bir soruşturmayla belirlenebilir. Eğer bu iki iddiadan biri doğruysa Savunma Bakanı Rumsfeld komuta sorumluluğuna ek olarak bu suçların azmettiricisi olarak da sorumlu tutulabilir.

Rumsfeld, Guantanamo'da başlayıp Afganistan ve Irak'taki askeri hapishanelere yayılan Cenevre Sözleşmesi ile İşkenceyi Önleme Sözleşmesi'ni ihlal eden bir dizi sorgu metoduna onay verdi. Mahkûmları soruşturmalara hazırlamak için verilen direktifler arasında şunlar vardır:

- Mahkûmu 30 güne kadar uzayan tecrit hapsinde en fazla dört saat stres pozisyonunda (ayakta durmak gibi) tutma

- Bir yerden başka bir yere götürülürken ve sorgusu sırasında mahkûmun kafasına başlık geçirilebilir
- Işık ve işitsel uyarıcılardan men etme
- Dini inançla ilgili malzemeler de dahil her türlü kişisel (rahatlık sağlayan) öğeden mahkûmu men etme
- Zor kullanarak temizleme (saç-sakal tıraşı vb.)
- Kıyafetleri çıkarma
- Stresi artırmak için mahkûmun bireysel fobilerini (köpek korkusu gibi) kullanma

Bunlara ek olarak mahkûmları aşırı sıcak, soğuk, parlak ve gürültülü ortamlara sokmak standart işletme prosedürlerine dahildi.

Uluslararası Kızılhaç Örgütü Mayıs ve Haziran 2003'te, yani Ebu Gureyb işkenceleri ortaya çıkmadan önce ve Şubat 2004'te, Savunma Bakanlığı'na mahkûmlara yönelik işkence ve tacizle ilgili uyarılarda bulundu.²²

Uluslararası Kızılhaç Örgütü birçok askeri merkezdeki mahkûma yönelik yüzlerce kötü muamele iddiası hakkında rapor hazırladı. Ancak bu raporlar göz ardı edildi, tacizler şiddetini artırdı ve Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün teftişleri azaltıldı veya engellendi. Koalisyon kuvvetleri yetkililerine sunulan Şubat 2004 tarihli raporda koalisyon güçlerinin kontrolündeki gözaltı merkezlerinde "esir muamelesi görmeyen tutuklulara" yönelik ihlaller şöyle sıralanıyordu:

- Yakalama ve ilk gözaltı işlemlerinde zaman zaman ölümle veya ciddi yaralanmalarla sonuçlanan şiddet
- Sorgular sırasında fiziksel ve psikolojik baskı uygulamaları
- Işıksız hücrelerde uzun süreli tecrit
- Gözaltı işlemleri sırasında ölümle veya yaralanmalarla sonuçlanan aşırı ve orantısız güç kullanımı

Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün raporu savunma bakanlığının bu hak ihlallerine dikkat etmesi gerektiğini ancak yaşanan

suiistimalleri engellemek adma hiçbir şey yapmadığını belirtiyordu: "Bu yirmi dört sayfalık raporda tarif edilen uygulamalar Uluslararası Savaş Hukuku kapsamında yasaklanmıştır. Gözaltı merkezleri bu ihlallere dikkat etmelidir. Tüm gözaltı merkezleri politikalarını ve pratiklerini gözden geçirmeli, yetkileri altındaki savaş tutsaklarına ve diğer esir muamelesi görmeyen bireylere yönelik davranışlarını geliştirmeli, çeşitli uygulamaları düzeltici tedbirler almalıdır."

Uluslararası Af Örgütü de Irak'taki işkence ve gözaltı süreçleriyle ilgili hazırladığı detaylı raporda Irak, ABD ve Birleşik Krallık yetkililerine yönelik şunları kaleme aldı: "Irak'taki tüm mahkûmların temel insan haklarını garanti altına alacak somut ve acil adımlar atılmalıdır. Söz konusu yetkililer, mahkûmları işkenceden veya kötü muameleden koruyan güvenlik önlemlerini acilen yürürlüğe koymalıdır."23

Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi gazetecilik profesörü Mark Danner *Torture and Truth: America, Ebu Gureyb and the War on Terror* [İşkence ve Gerçek: Amerika, Ebu Gureyb ve Terör Savaşı] isimli kitabı için tüm bu raporları gözden geçirmiş ve bu detaylı soruşturmanın ardından şunları yazmıştı: "Belgeleri okuduğunuzda Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in mesele mahkûmlara yapılabilecekler olduğunda askeri hukukun, hatta sivil hukukun izin verdiği sınırların ötesine geçen prosedürlere nasıl kişisel olarak izin verdiğini görüyorsunuz."24

Davalı: Eski CIA Başkanı George Tenet

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün çeşitli kural ihlallerinden dolayı suçladığı isimlerden biri de eski CIA başkanı George Tenet'ti. CIA yetkilileri, George Tenet yönetimi sürecinde ve doğrudan kendisinin verdiği yetkilerle mahkûmlara "su işkencesi" uygulayarak onları neredeyse boğuyorlar ve mahkûmların ilaçlarına el koyuyorlardı. CIA'in kullandığı diğer metotlar arasında ise mahkûmu nefessiz bırakma, "stres pozisyonunda" bekletme, ışık ve ses bombardımanı uygulama, uykusuz bırakma ve tutukluları, yaptığı işkencelerle ünlü yabancı bir hükümetin elinde

olduklarına inandırma vardı. CIA, Başkan Tenet yönetiminde tutukluları onlara işkence eden başka hükümetlere “teslim etmişti.” Başkan Tenet yönetimindeki CIA, mahkûmları hukuki himayenin dışına çıkarmış, tamamen savunmasız oldukları, kaynağı, çıkış yolu, dış dünyayla bağlantısı olmayan gizli mekânlara götürmüşlerdi; mahkûmların kaderi onları esir alanların insafına kalmıştı. Uzun süreler boyunca tecrit edilen bu mahkûmlar “kaybolmuşlardı.”

Fay/Jones soruşturmasında söylenenleri hatırlamakta fayda var: “CIA’in gözaltı ve sorgu şekilleri nedeniyle hiçbir eylemin sorumluluğu alınmıyor, taciz olayları artıyor, kurumlar arası işbirliği zayıflıyor ve Ebu Gureyb’in havasını da zehirleyen sağlıksız bir ortam meydana geliyordu.” CIA kendi kurallarını uyguluyor, hukuki zeminin dışına çıkıyordu.

Başkan Tenet yönetimindeki CIA’in elinde “hayalet mahkûmlar” vardı. Ne kadar olduklarını tam olarak bilmiyoruz ancak Fay/Jones araştırmasını denetleyen General Paul Kern, Silahlı Hizmetler Komitesi’ne şunları anlatmıştı: “Düzinelerce, hatta belki de yüzlerce hayalet mahkûm var.” CIA, Ebu Gureyb’deki kayıt dışı tutukluların sayısını Uluslararası Kızılhaç Örgütü’nden saklıyordu.

Mahkûmlara yönelik kötü muamelelerin meydana geldiği süreçte Ebu Gureyb’deki istihbarat toplama faaliyetlerini yürüten ikinci yetkili Yarbay Steven Jordan, askeri sorgu memurlarına “diğer resmi kurumların” ve özel bir görev gücünün “mahkûmları rutin olarak kısa süreliğine getirdiğini” ve bu mahkûmların gözaltı numaraları olmadan, isimleri kayıt edilmeden tutulduklarını anlatıyordu. Bu uygulamalar uluslararası hukukun ihlaıydı.²⁵

“Buz Adam”

Fay/Jones Raporu bu hayalet davalarm birinden özel olarak bahsediyordu. Kasım 2003’te Manadel el-Cemadi isimli Iraklı bir mahkûm deniz komandoları tarafından hapishaneye getirilip bir CIA ajanı tarafından sorgulanmış ancak resmi olarak kayıt altına

alınmamıştı. Cemadi “işkence sonucu hayatını kaybetmiş” ancak ölüm sebebi son derece olağandışı bir yolla gizli tutulmuştu.

Araştırmacı gazeteci Jane Mayer bu cinayette CIA’in oynadığı rolü ve bu dehşet verici cinayetin üstünü nasıl kapatmaya çalıştıklarını ortaya çıkarmıştı. *New Yorker* gazetesindeki 14 Kasım 2005 tarihli “A Deadly Interrogation” (Ölümcül Sorgu) adlı makalesinde şu soruyu soruyordu: “CIA bir mahkûmu yasal olarak öldürebilir mi?”

el-Camadi davası, Chris Frederick ile diğer “sapkın askerlerin” çalıştığı Ebu Gureyb’in davranışsal yapısını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu askerler hayalet mahkûmların sürekli şiddet ve işkenceye maruz kaldığı, hatta bazen öldürüldüğü bir ortamda sıkışıp kalmışlar ve faillerin “cinayetten paçalarını kurtardıklarını” kendi gözleriyle görmüşlerdi.

Buz Adam lakaplı Manadel el-Cemadi adındaki bu hayalet mahkûma olanların yanında sıradan tutuklulara yapılanlar hiçbir şeydi. el-Cemadi’nin dayak yediği, boğularak öldürüldüğü, sonra da dondurulduğu biliniyordu.

İddialara göre el-Cemadi asilere patlayıcı madde tedarik ediyordu. Bu nedenle de istihbarat açısından oldukça önemliydi. Bir deniz komando birliği 4 Kasım 2003’te sabah saat 2’de el-Cemadi’yi Bağdat’ın dışındaki evinde ele geçirdi. Bu gözaltı işlemi el-Cemadi’ye yüzünde bir kesiğe, morarmış gözlere ve neredeyse yarım düzine kırık kaburgaya mal oldu. Deniz komando birliği el-Cemadi’yi sorgu için Ebu Gureyb’de bulunan Mark Swanner yönetimindeki CIA ajanlarma teslim etti. Swanner ve bir çevirmen el-Cemadi’yi nezarethaneye götürüp çırlıçplak soydular ve tutukluya bağırarak silahların nerede olduğunu sordular.

Mayer’in *New Yorker*’da yayımlanan yazısına göre Swanner inzibatlara tutukluyu sorgu için Koğuş 1A’daki duşlara götürmelerini söyledi. Bu kimliği belirsiz sivil, iki inzibata tutukluyu duvara kelepçelemelerini emretti oysa el-Cemadi zaten hiçbir şey yapacak durumda değildi. İnzibatlara tutukluyu kollarından yukarı asarak “Filistin Askısı” denilen işkence pozisyonuna sokmaları söylendi. (Bu işkence yöntemi ilk kez İspanyol engizisyonu

sürecinde kullanılmıştı ve *strappado* adıyla biliniyordu.) İnzibatlardan biri odadan çıktıklarında “çığlıklar duyduğunu” söyledi. Bir saat bile geçmeden Manadel el-Cemadi hayatını kaybetti.

Gardiyan Walter Diaz, zaten kelepçeli olduğu ve herhangi bir direnç göstermediği için mahkûmu o pozisyonda asmanın gereksiz olduğunu söylüyordu. Diaz’ın verdiği rapora göre, Swaner inzibatlara artık ölmüş olan tutukluyu duvardan indirmelerini söylediğinde “adamın burnundan ve ağzından musluktan boşanırcasına kan akıyordu.”

CIA için sorun artık kurbanın cesedini ne yapacaklarıydı. Askeri inzibat komutanı yüzbaşı Donald Reese ile askeri istihbarat komutanı Albay Thomas Pappas görev yerlerindeki bu “talihsiz olayla” birlikte alarma geçtiler. Ancak endişelenmelerine gerek yoktu çünkü CIA işleri kendi sinsi yöntemleriyle hallediyordu. Cesedin çürümesini geciktirmek için el-Cemadi’nin cansız bedenini buzla kaplayıp şeffaf bantla bağlamışlar ve sonraki günün sabahına dek duşların olduğu alanda tutmuşlardı. Sabah gelen sağlık görevlisi ise Buz Adam’ın koluna bir serum bağlayarak

diğer mahkûmlara aslında onun yaşadığı ama durumunun ciddi olduğu izlenimini vermişti. Ceset o halde, bir sedyenin üstünde hapishanenin dışına çıkarıldı. Diğer tutuklulara el-Cemadi'nin kalp krizi geçirdiği söylendi. Yerel bir taksi şoförü de cesedi binmeyen bir yere götürüp bıraktı. Tüm kanıtlar yok edildi. Üstelik el-Cemadi'ye dair herhangi bir belge de yoktu çünkü resmi olarak kaydı hiç yapılmamıştı. Deniz komandoları aklandı, sağlık görevlisinin kimliği tespit edilemedi ve Mark Swanner aleyhine hiçbir suçlama olmayınca bir süre sonra CIA'yle çalışmaya devam etti. Dava neredeyse kapanmıştı.

Onbaşı Graner'in dijital kamerasındaki tüm o korkunç Ebu Gureyb görüntüleri arasında Buz Adam'ın çok sayıda fotoğrafı da vardı. Bunlardan birinde çekici asker Uzman Sabrina Harman el-Cemadi'nin çürüklerle dolu cesedine doğru eğilirken gülümsüyordu. Bir diğerinde ise "Buz Adam" erimeden önce Graner ile Sabrina yan yana cesedin başında birlikte gülümsüyorlardı. Chip ve diğer gece vardiyası inzibatları neler olduğunu mutlaka biliyorlardı. Eğer böyle olaylar olabiliyor ve ustaca üzerleri örtülebiliyorsa Koğuş 1A Alpha bir "eğlence odasından" fazlası değildi. Eğer o fotoğrafları çekmeselerdi ya da Darby o görüntüleri ele vermeseydi orada neler olduğunu belki de kimse öğrenemeyecekti.

Ancak CIA, ajanlarının terörle mücadele döneminde dahi insanları öldürmesini ve onlara işkence etmesini kısıtlayan yasalardan hâlâ muaf tutuluyor. Ve *İronik bir şekilde Swanner öldürülen tutukludan işe yarar herhangi bir bilgi alamadıklarını itiraf etmişti.*

CIA'in işkence olaylarındaki rolü yeni değildi. Tarihçi Alfred McCoy, Soğuk Savaş'tan terörle mücadele dönemine, CIA'in oynadığı rolü ortaya koyan son kitabında detaylı bir analiz yapıyordu. McCoy'a göre Ebu Gureyb'deki şok edici fotoğraflar yeni değildi:

Bu bulanık fotoğraflara yakından bakarsak CIA'in 1950'lerde geliştirmeye başlayıp günümüzde mükemmelleştirdiği işkence tekniklerini görebiliriz. Irak'taki görüntüler terörle mücadele sürecinin başlangıcından bu yana yürütme organlarının yöneti-

mi altında bulunan gizli CIA hapishanelerindeki standart sorgu tekniklerini resmetmektedirler. Bu fotoğraflar ve sebep olduğu soruşturmalar CIA'in hem Ebu Gureyb'deki işkencenin asıl faili hem de Guantanamo, Afganistan ve Irak'taki sistematik işkencelerin asıl kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda Ebu Gureyb'de yaşananlar nedeniyle askeri mahkemede yargılanan dokuz asker emirleri yerine getirmek dışında bir şey yapmamışlardı. O askerlerin eylemlerinin sorumluluğu emir komuta zincirinin çok, çok daha üstlerine aittir.”²⁶

Davalı: Korgeneral Ricardo Sanchez

Rumsfeld gibi Korgeneral Ricardo Sanchez de “Irak'taki kıdemli komutanlardan biri olarak Ebu Gureyb'de yaşananların sorumluluğunu kabul ediyorum,”²⁷ diyerek sorumluluğunu kabul etmişti. Ancak böylesi bir sorumluluğun ciddi sonuçları olmalıydı. Sanchez'in olaylardaki sorumluluğunu kabul etmesi yalnızca kamuoyuna iyi görüntü vermenin aracı olmamalıydı. İnsan Hakları İzleme Örgütü Sanchez'in işkence ve savaş suçlarından dava edilmesi gereken dört büyük komutandan biri olduğunu ifade ediyordu:

Korgeneral Sanchez, işkence ve savaş suçlarından bizzat fail olarak ya da “komuta sorumluluğu” kapsamında soruşturulmalıdır. General Sanchez Cenevre Sözleşmesi'ni ve İşkenceyi Önleme Sözleşmesi'nin maddelerini ihlal eden sorgulama metotlarına izin vermiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre Sanchez doğrudan emri altındaki birliklerin mahkûmlara işkence yaptıklarını ve savaş suçu işlediklerini ya biliyordu ya da bilmekle mükellefti ancak bu eylemleri durdurmak adma hiçbir girişimde bulunmamıştı.

Bu kitapta General Sanchez yargılanmaktadır çünkü İnsan Hakları İzleme raporunun kelimeleriyle, Sanchez “Cenevre Sözleşmesi ile İşkenceyi Önleme Sözleşmesi'ni maddelerini ihlal eden sorgu kurallarını ve tekniklerini açıklamıştır ve Sanchez emri altındaki birliklerin mahkûmlara işkence yaptıklarını, savaş suçu işlediklerini biliyordu ya da bilmekle mükellefti.”

Aylarca süren sorgulamalara rağmen Guantanamo Hapishanesi'nde toplanamayan "eyleme geçirilebilir istihbarat" herkesin üstünde teröristlerin suçlu olduklarını mümkün olan her yolla derhal kanıtlama baskısı yaratmıştı. Mark Danner, askeri istihbarat memurlarından Yüzbaşı William Ponce'un iş arkadaşlarına gönderdiği bir e-postada herkesin Ağustos 2003 ortasına kadar bir "sorgu dilek listesi" yapmasını istiyordu. Yüzbaşının mesajı Ebu Gureyb'de olacakların habercisiydi: "Beyler, artık eldivenleri çıkarmanın zamanı geldi." Mesajın devamında şunları söylüyordu: " Albay Boltz [Irak'taki ikinci en yüksek rütbeli askeri istihbarat komutanı] bu mahkûmların çözülmesini istiyor. Ölü ve yaralı sayıları artıyor. Askerlerimizi olası saldırılardan korumak için bilgi toplamamız gerekiyor."²⁸

O dönem Gitmo'daki gözaltı merkezlerinin yönetimine yeni atanan General Geoffrey Miller Ağustos-Eylül 2003 arası dönem boyunca Irak'a gönderilen bir uzman birliğinin de başındaydı. Bu birliğin görevi General Sanchez'e, Karpinski'ye ve diğer üst rütbeli askerlere yeni sert sorgu politikalarını tanıtmaktı. Karpinski'ye göre "General Miller, parmağını Sanchez'in göğsüne bastırıyor ve ondan bilgi istediğini söylüyordu."²⁹ Miller, Gitmo'daki sözde başarılarından dolayı Rumsfeld'den ve diğer üst rütbeli generallerden aldığı destekle bu iki askeri itip kakma gücüne sahipti.

Sanchez 14 Eylül 2003'te inzibatların ve istihbaratçıların tecrübe edilenden daha fazlasını uyguladıkları aşırı önlemleri de içeren sorgu kurallarını biçimlendirdi.³⁰ Bu sorgu kurallarıyla açıkça ortaya koyduğu amaçlar "korku yaratmak, mahkûmların zihinlerini bulandırmak ve zayıf anlarını yakalamak"tı. Miller üzerinden Rumsfeld aracılığıyla onaylanan teknikler arasında şunlar vardı:

Askeri Köpek Bulundurma: Hem sorgular sırasında güvenliği sağlamak hem de Arapların köpek korkusunu kullanmak. Köpeklerle ağızlık takılacak ve görevliler tutukluyla temas etmelerini önlemek için onları her zaman kontrol altında tutacaklar.

Uyku Yönetimi: Tutuklunun kesintisiz 72 saati geçmeyecek şekilde her 24 saatlik periyotta en fazla dört saat uyuması sağlanacak.

Bağırma, Yüksek Müzik ve Işık Kontrolü: Korku yaratmak, mahkûmların zihinlerini bulandırmak ve yakalanma şokunu uzatmak için kullanılacak. Herhangi bir yaralanmayı önlemek için ses düzeyi kontrol altında tutulacak.

Stres Pozisyonları: Oturma, ayakta durma, çömelme ve yüzü-koyun durma gibi fiziksel duruşların her uygulama bir saati geçmeyecek şekilde kullanılması. Tekniklerin kullanımı dört saati geçmeyecek ve pozisyonlar arasında tutuklu dinlendirilecektir.

Yanlış Bayrak: Tutukluları, Amerika Birleşik Devletleri dışında bir ülkenin vatandaşları tarafından sorgulandıklarını düşündürme.

Schlesinger Raporu, Sanchez'in tekniklerinin birçoğunun Kara Kuvvetleri Kılavuzu 34-52'nin dışına çıktığını ve Irak'ta Guantanamo için kabul edilen tekniklerden bile çok daha aşırıların kullanıldığını ifade ediyordu. Sanchez'in sorgu tekniklerini topladığı kılavuz bir sigorta kanunu davasına cevap olarak kamuoyuyla paylaşıldı. Bu kılavuz, General Sanchez yeminli ifadesinde mahkûmları yıldırma için köpek kullanımı, korkutma, uykusuz bırakma veya aşırı ses kullanımı emirlerini vermediği veya bu uygulamaları onaylamadığı yalanını söyledikten bir sene sonra, Mart 2005'te yayımlandı. Yukarıda sayılan tüm sebeplerden dolayı Sanchez'in soruşturulması gerekmektedir.

Mahkûmlara yönelik istismara ordu yetkililerinin ne kadar doğrudan sebep olduğu ve komuta ettiğiyle ilgili kahraman muhbirimiz Joe Dary şunları söylüyordu: "Komuta yetkisi olan hiç kimse mahkûmlara yönelik istismara dair hiçbir şey bilmiyordu çünkü umurlarında değildi. Asıl sorun da buydu zaten. Tüm komuta yapısı kendi küçük dünyalarında yaşayan, her

şeyden bihaber insanlardan oluşuyordu. Yani olanlar bilinçli bir komplo değildi, ihmalkârlıktı, bu kadar basit. Adamların hiçbir şeyden haberleri yoktu.³¹ Üst düzey subaylar General Sanchez'i Ebu Gureyb skandalındaki rolü nedeniyle 1 Kasım 2006'da erken emekli olmaya zorladı. Sanchez, "Emekli olmak zorunda bırakılmamın ana nedeni, tek nedeni bu olaydır!" diyordu. (*Guardian Unlimited*, 2 Kasım 2006, "ABD Generali Ebu Gureyb'in Onu İstifaya Zorladığını Söylüyor.")

Davalı: Binbaşı Geoffrey Miller

İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Sıkı güvenlik önlemleri bulunan Küba'daki Guantanamo Körfezi Hapishanesi'nin komutanı olan Binbaşı Geoffrey Miller oradaki mahkûmlara yönelik işkence ve savaş suçları nedeniyle soruşturulmalıdır," diyordu. Ayrıca Miller "emri altındaki birliklerin Guantanamo'daki mahkûmlara işkence ettiklerini ve savaş suçu işlediklerini ya biliyordu ya da bilmesi gerekiyordu". Ayrıca "General Miller Ebu Gureyb'de işlenen savaş suçlarının ve işkence olaylarının en önemli sebebi olan sorgulama metotlarının Irak'ta uygulanmasını öneren kişi olabilir".

General Miller Kasım 2002'den Nisan 2004'e kadar Guantanamo Müsterek Görev Kuvveti komutanı olarak görev yaptı. Nisan 2004'ten 2006 yılına kadar Irak'ta operasyon komuta yardımcılığı yaptı. Cenevre Sözleşmesi maddelerine harfiyen uymak gerektiğini düşündüğü için mahkûmların "üstüne titrediği" düşünülen General Rick Baccus'un yerine geçmesi için Gitmo'ya gönderildi. Miller Gitmo'ya gittikten kısa bir süre sonra "X-Ray Kampı" 625 mahkûm, 1400 istihbaratçı ve inzibatla gerilim dolu "Delta Kampı"na dönüştürüldü.

Miller askeri istihbarat personeliyle askeri inzibat gardiyan kuvvetini bir araya getiren ve eskiden birbirinden tamamen farklı olan bu kuvvetlerin arasındaki sınırların bulanıklaştığı özel sorgu birliklerini geliştiren bir mucitti. Miller, mahkûmların zihinlerine girmek için uzmanlara güveniyordu. "Psikolog ve psikiyatristlerden oluşan [hem sivil hem askeri] davranış bilimi uzmanları getirdi. Bu bilim insanları mahkûmların psikolojik za-

yıfıllıklarını ve onları işbirliğine ikna edecek manipülasyon teknikleriyle ruhsal ve kültürel hassasiyetlerini araştırıyorlardı.”³²

Mahkûmların tıbbi raporlarını inceleyen sorgu memurları onları depresyona sokmaya, kafalarını bulandırıp çözülmelerini sağlamaya çalışıyorlardı. Mahkûmlarsa direniyordu. Açlık grevleri yapıyorlardı, en az on dört mahkûm intihar etmiş, yüzlercesi ise intihar girişiminde bulunmuştu.³³ Yakın zamanda üç Gitmo mahkûmu kendilerini çarşafı asarak intihar etmişti ve intihar eden bu mahkûmların hiçbirinin aleyhine yıllardır orada tutuldukları halde resmi bir suçlama yapılmamıştı. Ancak yönetim böylesi eylemleri mahkûmların yaşadıkları çaresizlik olarak görmüyordu. Bir hükümet sözcüsü bu intiharları, dikkat çekmek için yapılmış halkla ilişkiler manevrası olarak yorumluyordu.³⁴ Bir deniz kuvvetleri askeri de intiharların çaresizlik eylemi olmadığını, aksine kendilerine karşı uygulanan bir savaş stratejisi olduğunu söylüyordu.

Savunma Bakanı Rumsfeld’in resmi olarak yetki vermesiyle Miller’in yeni sorgulama ekipleri, ABD’nin onayladığı en sert tekniklerin uygulanması konusunda harekete geçtiler. Ebu Gureyb, Miller’in direnen mahkûmlardan “eyleme geçirilebilir istihbarat” almak için gerekli araçlarla ilgili hipotezini test edeceği bir laboratuvarı artık. Rumsfeld, yardımcısı Stephen Cambone’la birlikte Gitmo’ya giderek Miller’la tanıştı ve hepsinin aynı oyunun içinde olduklarından emin oldu.

General Karpinski, Miller’in kendisine şöyle söylediğini anlattı: “Mahkûmlara köpek gibi davranmalısınız. Eğer ... kendilerini bir köpekten farklı hissederlerse sorgunun başından kontrolü kaybetmişsiniz demektir. ... Bu muamele işe yarıyor. Bizim Guantanamo’da yaptığımız da bu zaten.”³⁵

Karpinski’ye göre Miller “oraya geldi ve (Ebu Gureyb’deki) gözaltı yönetimini “Gitmo’dakine benzeteceğini” söyledi.”³⁶ Albay Pappas, Miller’in kendisine Gitmo’da köpekleri kullanmanın tutuklulardan bilgi almak için gerekli atmosferi sağladığını ve köpekleri “ağızlıklı ya da değil” kullanmanın sorun olmadığını söyledi.³⁷

Miller, emirlerinin yerine getirildiğinden emin olmak için bir rapor yazdı ve biriminin, içinde Ebu Gureyb'de izlenecek yönergelerin olduğu bir CD'yi bırakmasını sağladı. General Sanchez, Guantanamo'da uygulanan bu yeni, sert kurallara onay verdi. Emekli General Paul Kern, Gitmo'da tecrübe edilen taktiklerin Ebu Gureyb'de uygulanmasının yaratacağı problemleri şöyle anlatıyordu: "Sanırım süreç biraz kafa karıştırıcı. Demek istediğim Ebu Gureyb'deki bilgisayarlarda Savunma Bakanı Rumsfeld'in, Ebu Gureyb için değil Guantanamo için yazdığı muhtıralar ortaya çıktı. Bu da bir kafa karışıklığı yarattı."³⁸ Yukarıda anlatılan tüm sebeplerden dolayı General Geoffrey Miller da insanlık suçu işlediği için yargılanması gerekenlerden biridir.³⁹

İnsan Hakları İzleme Örgütü, Ebu Gureyb'deki istismar ve işkencelerin sorumlularını ararken sistemin tepesine, yani Başkan George W. Bush'a ve Başkan Yardımcısı Dick Cheney'e kadar çıkmıyordu. Ben onlar kadar mütereddit olmayacağım. Bu iki ismin de yargılanması gerekenler listesinde olması gerektiğini düşünüyorum. Bush ve Cheney, işkenceyi yeniden tanımlayan, uluslararası hukuk kapsamında mahkûmlara sunulan korumaları askıya alan ve sözde terörle mücadele takıntıları nedeniyle CIA'in çeşitli ölümcül ve yasadışı taktikleri uygulamasına zemin hazırlayan bir ortam oluşturdıkları için suçludurlar.

Ancak sistemin tepesindeki bu iki ismi yargı önüne çıkarmadan önce Koğuş 1A'daki tacizlerin bir grup çürük elmanın dahil olduğu münferit bir olay mı yoksa tutuklama, gözaltı ve sorgu işlemlerinin yapıldığı, birçok askeri ve sivil kadronun yaygın bir şekilde uyguladığı istismarın açıkça dile getirilmediği daha geniş kapsamlı bir olaylar dizisinin parçası mı olduğu sorusuna cevap aramalıyız. Bana sorarsanız bu elma sepeti en tepeden en alta kadar çürümeye başladı bile.

HER YERDE İŞKENCE, HER YERDE ZULÜM

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Richard Myers, istismar fotoğrafları ortaya çıktıktan hemen sonraki gün istismarlardaki siste-

matik sebepleri inkâr etmiş ve ilerleyen zamanlarda da tüm suçu “Ebu Gureyb yedilisine” yüklemeye devam etmişti. 25 Ağustos 2005’te yaptığı açıklamada şunları söylüyordu: “Sanırım Ebu Gureyb’le ilgili en az on beş soruşturma yürüttük ve bu sorunla başa çıkmayı becerdik. Bu olay küçük bir vakadan öte değildir. Yaşananlar Ebu Gureyb gece vardiyasında görev yapan küçük bir gardiyan grubunun işin içinde olduğu küçük bir olaydı ve yaygın bir sorunun parçalarından biri değildi.”⁴⁰

Peki, Myers bu soruşturma raporlarının hiçbirini okumuş muydu? Oysa burada sadece bir kısmını aktardığım bağımsız soruşturma raporları bile istismarların Koğuş 1A’daki askeri inzibatların ötesine geçip geçmediği konusunda şüpheler oluşturmaktadır. Bu soruşturmalar askeri liderliğin, sivil sorgu memurlarının, askeri istihbaratın ve CIA’in tacizlerin yaşanmasına sebep olan koşulları yarattığını göstermektedir. Hatta daha da kötüsü söz konusu birimler ve isimler Ebu Gureyb dışında çok daha ölümcül istismar eylemlerine doğrudan katılmışlardır.

Schlesinger paneli Irak genelindeki elli beş mahkûm istismarını detaylıca anlatıyor, yaklaşık yirmi mahkûm ölümünün hâlâ soruşturulduğunu ifade ediyordu. Taguba Raporu, Ebu Gureyb’de meydana gelen “*sistemik* ve yasadışı mahkûm istismarlarının” [italikler tarafımdan eklenmiştir] sayısız örneğini analiz ediyordu. Uluslararası Kızılhaç Komitesi ise çoğu askeri hapishanede mahkûmlara yönelik davranışların “işkenceyle eşdeğer” psikolojik ve fiziksel baskı unsurları içerdiğini hükümet yetkililerine anlatmıştı. Dahası, Kızılhaç Komitesi Ebu Gureyb’deki sorgu memurlarının uyguladığı bu baskıcı metotların “askeri istihbaratın itiraf ve bilgi almak için kullandığı standart prosedürlerin bir parçası” olduğunu söylüyordu. Bunun dışında, yakın zamanda yayımlanan, Irak, Afganistan ve Küba’daki ABD askeri hapishanelerinde meydana gelen altı yüzden fazla istismar davasının istatistiklerini inceledik. Bütün bu soruşturma raporlarından ve istatistiklerden sonra, Ebu Gureyb’de yaşananlar, gerçekten de kötü bir hapishanenin kötü bir zindanında “bir grup çürük elmanın” yaptıklarından ibaret gibi mi görünüyor?

Ebu Gureyb'den Önceki Mahkûm İstismarları

Hem askeri hem de sivil idari yöneticiler Irak'taki işkence ve tacizleri Koğuş 1A'da gece vardiyasında olan bir grup kötü askerin işi olarak yorumladılar ancak yeni ortaya çıkan ordu belgeleri bu söylemleri yalanlar nitelikte. 2 Mayıs 2006'da Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği (ACLU), üst düzey hükümet yetkililerinin Irak ve Afganistan'da yaşanan mahkûm istismarlarını Ebu Gureyb skandalı patlamadan iki hafta *önceden* bildiklerini ortaya koyan belgeleri ortaya çıkardı. 2 Nisan 2004 tarihli "Irak ve Afganistan'daki Mahkûm İstismarı İddiaları" başlıklı belge ABD güçlerinin karıştığı mahkûm tacizleri ve *cinayetleri* nedeniyle devam eden altmış iki soruşturmayı tüm detaylarıyla ortaya koyuyordu.

Bu soruşturmaların içinde saldırı, yumruk, tekme, dayak atma, sahte infaz, bir kadın mahkûma cinsel saldırı, bir Iraklı çocuğu "diğer Iraklılara mesaj gönderdiği için" öldürmekle tehdit etme, tutukluların kıyafetlerini çıkarma, dayak atma ve patlatıcı aletlerle korkutma, kelepçeli çocuklara taş atma, mahkûmları poşularıyla boğma ve sorgulamaları silah tehdidi altında yürütme vardı. Bu davaların bir kısmı askeri mahkemede görülmeye başlanmıştı. Söz konusu istismarlar Ebu Gureyb'i aşıyor, Cropper Kampı, Bucca Kampı ve Musul, Samarra, Bağdat ve Tikrit'teki diğer gözaltı merkezlerine ve Afganistan'daki Orgun-E üssüne kadar ulaşıyordu (ACLU raporunun tamamı için bkz. Notlar).⁴¹

Tuğgeneral Richard Formica'nın yürüttüğü on ikinci askeri istismar soruşturmasının Pentagon raporu ABD özel operasyon birliklerinin 2004 yılının başlarındaki dört aylık süreçte yasadışı sert sorgulama taktiklerini kullandıklarını yazıyordu. Bu istismarlar Ebu Gureyb'den ve böylesi sorgulama taktiklerinin uygulanmasının yasaklanmasından çok *sonra* meydana gelmişti. Bazı mahkûmlara on yedi gün boyunca yalnızca kraker ve su veriliyordu; mahkûmlar ayakta durulamayacak, içinde uzanılmayacak kadar küçük ve soğuk hücrelerde çıplak tutuluyorlar, uykusuz bırakılıyorlar ve duyuşal aşırı yüklemeye maruz kalıyorlardı. Ancak bütün bu bulgulara rağmen askerlerin hiçbirine uyarı cezası dahi verilmedi. Formica yaşanan tacizlerin "planlı"

veya “kişisel hatalardan” kaynaklı olmadığını, “politika eksiklikleri” nedeniyle meydana geldiğini düşünüyordu. Formica’nın gözlemlerine göre “hiçbir tutuklu bu uygulamalar nedeniyle hiç de tükenmiş görünmüyordu.”⁴² *İnanılır gibi değil!*

Bahriyeliler Soğukkanlılıkla Iraklı Sivilleri Öldürüyor

Tüm araştırmam boyunca bir sürü kötü hapishanenin iyi gardiyanları yozlaştırabileceği tezini savundum ancak hapishanelerden çok daha kötü ve ölümcül bir yapının daha olduğunu gözden kaçırmamak gerekir: savaş! Tarihin her döneminde, dünyanın her yerindeki bütün savaşlarda düzgün, iyi adamlar birer katile dönüşürler. Askerler bu dönüşüm için, düşmanları öldürmeleri için eğitilirler. Ancak savaşın korkunç stresi altında yorgunluk, korku, öfke ve intikamla dolu askerler ahlaki pusullarını şaşırp düşman askerlerini öldürmenin ötesine geçebilirler. Eğer askeri disiplin sert bir şekilde uygulanmazsa ve bütün askerler üst rütbeli subayların denetimindeki eylemlerinin kişisel sorumluluğunu taşıdıklarının farkında olmazlarsa yaşadıkları öfke, düşman askerlerini aşarak sivilleri öldürmelerine ve onlara tecavüz etmelerine sebep olabilir. My Lai ve Vietnam’daki “Tiger Force” gibi daha az bilinen askeri katliamlarda olan tam da buydu. Bu seçkin askeri birim yedi ay boyunca silahsız sivilleri infaz etmişti.⁴³ Ne yazık ki savaşın vahşeti Irak’ta da sivillerin evlerine kadar ulaşmıştı.⁴⁴

Askeri uzmanlar, askerler asimetrik savaşta zorlu düşmanlara karşı mücadele etmek zorunda kaldıkça disiplini sağlamanın güçleştiğini ifade etmektedir. Barbarlık tüm savaşlar için geçerlidir ve yüksek teknolojiye sahip olanlar da dahil işgalci güçlerin hepsi savaş dönemlerinde zalimdir. Washington askeri beyin takımından üst düzey bir yetkiliye göre “savaş stresle ilgilidir ve sivillere yönelik cezai davranışlar klasik bir savaş stresi semptomudur. Savaşta mücadele veren askerlerin arasından birilerinin sivilleri öldüreceği kesindir.”⁴⁵

Askerler, acemi birliklerindeki yoğun öğrenim süreçlerini başarıyla tamamlamış iyi eğitilmiş katillerdir, savaş alanları ise bu

eğitimlerin test edildiği yerlerdir. Askerler “öldürmeyeceksin” diyen ahlaki emrin sesini bastırmayı öğrenmek zorundadırlar. Savaş zamanlarında öldürmeyi doğal bir cevap olarak kabul etmelerini sağlayan bu yeni askeri eğitim “öldürme bilimi” (killology) olarak bilinmektedir. Bu terimi ilk kez şu an bir harp okulunda askerlik bilimi profesörü olarak çalışan emekli yarbay Dave Grossman, *On Killing* adlı kitabında ve internet sitesinde kullanmıştır.⁴⁶

Ancak “katil yaratma bilimi” zaman zaman çığırından çıkıp cinayeti sıradanlaştırabilmektedir. Yirmi bir yaşındaki bir askerin trafik kontrolü sırasında durmak istemeyen Iraklı bir sivilin öldürmesi bu sıradanlığa bir örnektir. “Sanki önemli bir şey değildi. Burada insan öldürmek karınca ezmek gibiydi. Yani, birini öldürürdünüz ve ‘Haydi gidip pizza yiyelim’ diyebilirdiniz. Birini öldürmenin hayatınızı değiştiren bir deneyim olduğunu sanırdım. Sonra birini gerçekten de öldürdüm ve ‘Neyse artık...’ deyip geçtim.”⁴⁷

19 Kasım 2005’te Irak, Haditha’da yol kenarına bırakılmış bombanın patlaması sonucu ABD’li bir denizci ölürken, iki asker de yaralandı. Deniz Kuvvetleri’nin yaptığı bir soruşturmaya göre bu olayın ardından on beş Iraklı sivilin el yapımı bombalarla öldürüldüğü rapor edildi. Dava kapandı ancak neredeyse her gün onlarca Iraklı hayatını kaybetti. Ancak Tahir Thabet adındaki bir vatandaş öldürülmüş sivillerin kurşunlarla dolu cesetlerini kame-rayaya çekti ve Bağdat’taki *Time* dergisi ofisine gönderdi. Bu videodan sonra Deniz Kuvvetleri askerlerinin öldürdüğü yirmi dört siville ilgili çok daha ciddi bir soruşturma yürütüldü. Askerlerin üç eve girdiği ve evlerdeki, aralarında yedi çocukla dört kadının da olduğu neredeyse herkesi silah ve el bombalarıyla öldürdükleri ortaya çıktı. Ayrıca bir taksi şoförüyle civardaki bir yol kenarına arabalarını park etmiş dört öğrenciyi de öldürmüşlerdi.

Deniz Kuvvetleri yetkilileri, sivillerin savaş kurallarının ihlal edilmesi sonucu nedensiz bir şekilde öldürüldüklerini fark ettiğinde olayı örtbas etmeye çalıştı. Mart 2006’da tabur komutanı ve iki komutan yardımcısı görevden alındı. Komutanlardan biri kendisinin “politik bir zayıf” olduğunu söyledi. Bugünlerde

birkaç soruşturmanın daha hazırlıkları yapılmaktadır.* Yaşanan olayda sorumluluğu olan başka kıdemli yetkililer ortaya çıkabilir. Bu korkunç hikâyeye bir de Kilo Bölüğü'ndekilerin, 3. müfrezeden bahriyelilerin ikinci veya üçüncü görevlerine atanmış deneyimli askerler olduğunu da eklemek gerek. Felluce'de bu askerlerin arkadaşlarının neredeyse yarısı öldürülmüş veya ağır yaralanmıştı. Yani Haditha katliamından önce hepsi öfke ve intikam duygularıyla doluydu.⁴⁸

Savaş askerler için cehennem gibidir ancak askerler ahlaki pusulalarını şaşırıp vahşileştiğinde savaş, bölgedeki siviller, özellikle de çocuklar için her zaman çok daha kötüdür. ABD güçlerinin Irak'ın Ishaqi köyünde on üç sivil öldürmeleri de hâlâ soruşturulmakta olan olaylardan biridir. Aralarında çocukların da olduğu sivillerin bir kısmı bağlanmış ve kafalarına sıkılan kurşunla hayatlarını kaybetmişti. "Savaşmayanlarm" öldürüldüklerini kabul eden ABD ordusu yetkilileri yaşanan ölümleri "ikincil ölümler" olarak tanımladı. (Burada da ahlaki yükümlülükle bağlantılı örtbas etme yöntemi kullanılmaktadır.)⁴⁹

Üst düzey bir yetkili askerlere sivilleri öldürme izni verdiğinde neler olabileceğini hayal edebilirsiniz. Üç silahsız Iraklıyı, Tikrit şehrindeki bir ev baskınında öldürmekle suçlanan dört askere tugay komutanı Albay Micheal Steele "tüm erkek isyancıları, teröristleri öldürmelerini" emretmişti. Bu yeni muharebe kuralını rapor eden asker, öldürülen sivilleri kimseye anlatmaması için diğer askerler tarafından tehdit edilmişti.⁵⁰

Savaşın en dehşet verici yanlarından biri de masum kadınların askerler tarafından tecavüze uğramasıydı. 1. Bölüm'de Ruanda'daki Hutu milislerinin katlettiği Tutsi kadınlar savaşın en karanlık yüzünü yaşamışlardı. Benzer bir vahşet Irak'ta da ortaya çıktı. Bir grup ABD askeri (101. Hava İndirme Tümeni) ailesini ve dört yaşındaki kız kardeşini öldürdükleri on dört yaşındaki bir kıza tecavüz etmekle suçlanıyorlardı. Tecavüz ettikten sonra kıızı başından vurarak öldürmüş, bütün cesetleri de ateşe vermişlerdi. Askerlerin bu kanlı saldırıyı gerçekleştirmeden

* Kitabın orijinalinin yayımlandığı yıl olan 2007 itibarıyla. (Ed. n.)

önce kimliklerinin belirlenmesini önlemek için üniformalarını değiştirdikleri, kızı trafik kontrolünde gördükleri ve kıza tecavüz etmeden önce ailesini öldürmek için peşlerine düştükleri kanıtlanmıştı. Ordu yetkilileri cinayetlerle ilgili önce isyancıları suçlamıştı.⁵¹

Ancak, savaş bölgelerindeki askerlerin vahşi güdülerini bastıramaması ABD ordusuna özgü bir durum değildir. İngiliz askerler de Iraklı gençlere dayak atarken kaydedilmişlerdi. Olayı kameraya çeken onbaşının emrindeki askerleri kışkırtırken bir yandan da kahkahalar attığı duyuluyordu. Başbakan Tony Blair ise askeri sözcülerinden birinin bu eylemleri “küçük bir grup askere” indirgeyerek soruşturma sözü vermişti.⁵² İngilizler en azından “çürük elma” metaforunu kullanmama nezaketini göstermişlerdi.

Artık, soyut genellemeler, istatistikler ve askeri soruşturmalardan ABD ordusu sorgu memurlarının mahkûm istismarlarında tanık oldukları ve bizzat yaptıkları işkencelerle ilgili itiraflarına geçebiliriz. Sorgularda görev alan söz konusu yetkililerin tanık oldukları ve doğrudan parçası oldukları yaygın istismar ve işkence olaylarına dair yaptıkları resmi açıklamaları inceleyeceğiz.

Ayrıca, basın “işkenceci hatunlar” takma adını taktıkları genç kadın sorgu memurlarının Gitmo’da uyguladıkları sorgu taktiklerindeki cinsel tuzakları da kısaca analiz edeceğiz. Bu memurların uyguladıkları sorgu metotları komutanlardan onay almış olmalıydı, bu askerler kendi inisiyatifleriyle “cinselliklerini” kullanmaya karar vermiş olamazlardı. Bu analizlerle birlikte tiksindirici istismar eylemlerine katılan tek askeri birliğin Koğuş 1A’daki askeri inzibatlar olmadığını, seçkin askerlerle askeri memurların da mahkûmlara yönelik çok daha korkunç şiddet eylemlerine başvurduklarını göreceğiz.

Son olarak ise “transferler”, “olağandışı transferler” ve hatta “ters transferler” olarak bilinen işkence ihracı nedeniyle aslında sınırları olmayan işkencenin kapsamını inceleyeceğiz. Amerika Birleşik Devletleri de Saddam da, yeni Irak rejimi de gizli hapis-

hanelerde vatandaşlarına işkence ediyor. Bir sürü farklı kılıfla gelen bu işkence karşısında Iraklılar için üzülmekten başka yapacak hiçbir şey yok.

Adli Takibat

Anthony Lagouranis 2001'den 2005 yılına kadar orduda sorgu memuru olarak çalışmış, 2004 yılında ise Irak'ta bulunmuş emekli bir uzmandı. Lagouranis ilk önce Ebu Gureyb'e atanmış ancak sonra Irak genelindeki gözaltı merkezlerine hizmet veren özel bir istihbarat birliğine tayin edilmişti. Irak genelinde yapılan sorgulardaki "istismar kültürü" üzerine konuşan Lagouranis'in verdiği bilgilere göre işkence Koğuş 1A'ya özgü değildi.⁵³

2003'te göreve başlayıp altı ay boyunca Ebu Gureyb'de sorgu memuru olarak çalışan Çavuş Roger Brokaw (emekli) ise konuştuğu mahkûmların belki yüzde ikisinin tehlikeli veya isyancılarından olduğunu söylüyordu. Brokaw, Irak polisinin kin duyduğu veya sırf hoşlanmadığı için masum insanları da hapishaneye getirdiğini ifade ediyordu. Bu iki emekli sorgu memuruna göre istihbarat toplama işleminin etkisiz olmasının nedenlerinden biri gözaltı merkezlerinin verecek istihbaratı olmayan kişilerle dolu olmasıydı. Mahkûmların çoğu muhalif eylemlerin olduğu bir bölgedeki erkeklerin tümünün toplanması nedeniyle tutuklu bulunuyorlardı. Gözaltı merkezlerindeki sorgu memurlarının veya tercümanların çok küçük bir kısmı eğitilmiş olduğu için de mahkûmlarla yapılan görüşmeler gerçekleşene kadar tutukluların bilgileri işlevsizleşiyor ve eskiyordu.

Bu kadar az elle tutulur sonuç almak için bu denli çaba harcamaları askerler arasında öfke yaratıyordu. Engellenme-saldırganlık hipotezinin de öngördüğü gibi bu öfke de saldırganlığa dönüşüyordu. Zaman geçiyor, isyan büyüyor, emir komuta zincirinin tepesindeki sivillerin yarattığı baskı komutanlara yansıyor. Bilgi almak artık hayati bir öneme sahipti.

Brokaw: "Çünkü adamları hemen, herhangi bir şey yüzünden tutukluyorlardı. Haftalık sorgulanması gereken mahkûm ve komutanlara gönderilmesi gereken rapor kotası vardı."

Lagouranis: "Mahkûmlardan nadiren iyi istihbarat alıyorduk ve bence bunun nedeni masum olan, bize verecek bilgisi olmayan kişilerin tutuklanmasıydı."

Brokaw: "Konuştuğum insanların yüzde sekseninin, hatta yüzde doksanınin orada olması için hiçbir sebep yoktu. Sırf dış görünüşleri yüzünden alınmışlardı. Polisler evlere baskın yapıyor ve bulduklarını gözaltı kamplarına getiriyorlardı. Albay Pappas, üzerinde istihbarat edinme baskısı olduğunu söylüyordu. Bilgi almalıydık. 'Hadi bilgi alm ve bir askerin daha hayatını kurtarın. Eğer biz, biz o silahları bulursak, o isyancıları bulursak askerlerin hayatlarını kurtaracağız,' diyorlardı. Bence bu yüzden sorgu memurlarının veya inzibatların mahkûmları yumuşatmak için yaptıklarına göz yumdular."

Brokaw "eldivenleri çıkarma" mesajının emir komuta zincirinin aşağı katmanlarında bir boks metaforu olarak anlam bulunduğunu söylüyordu.⁵⁴

Brokaw: "'Eldivenleri çıkarıyoruz' lafını hatırlıyorum. Albay Jordan toplantıların birinde söylemişti. 'Eldivenleri çıkarıyoruz, bu adamlara değiştiğimizi göstereceğiz,' demişti. Bu adamlardan kasıt mahkûmlardı."

Koalisyon güçlerine karşı isyanlar daha yoğunlaşıp ölümcülleştikçe askeri inzibatla istihbaratın üzerindeki işlevsel bilgi alma baskısı da artıyordu. Kimliği bilinmeyen bir görüşmeci PBS *Frontline*'a şunları anlatıyordu (18 Ekim 2005):

"Irak'ta yaşanan tacizlerin birçoğunun fotoğrafları çekilmediği için kimse o olayları görüp öfkelenmeyecek. Bu yüzden uygulamalar sertleşecek çünkü Irak'ta askeri bir aracın arkasında veya bir konteynırın içinde kamera yok. Orada olanları çekecek fotoğraf makineleri yok. O anları donduran fotoğraflar yok. Video kameralar yok. Sizi denetleyen kimse yok. İstedığınız her şeyi yapabilirsiniz."

Lagouranis ise bazı detayları ekliyordu: "Tüm Irak'ta oluyor bunlar. Dediğim gibi insanlar, milletin evinin içine girip onlara işkence uyguluyor. Piyade birimleri insanlara evlerinde işkence ediyordu. İnsanların ayaklarına balta sapıyla vuruyorlar, kemiklerini, kaburgalarını kırıyorlardı. Yaşananlar ciddi şeylerdi."

Ekliyordu: "Birimler birinin evine baskına gittiklerinde oradan hemen ayrılmıyor evdekilere işkence ediyorlardı." Brokaw da benzer istismarlara tanık olmuştu: "Morarmış gözler, şişmiş dudaklar gördüm. Gördüğüm kol ve bacaklardaki bazı yaraların tedavi edilmesi gerekiyordu."

Bilgi toplamaya çalışan askeri inzibatlar ve istihbaratçılar ne kadar ileri gidebilirdi peki?

Lagouranis: "Bir yandan bilgi almaya çalışıyorlardı ama diğer yandan da saf bir sadizm vardı. Vurmak, vurmak, daha çok vurmak, ne kadar ileri gidebileceğinizi görmek istiyordunuz. Üzerinde mutlak kontrol ve mutlak güç sahibi olduğun birinin yanındaysan ve o sana istediğin şeyi vermiyorsa yoğun bir öfke hissetmek doğaldır. Tüm gün, her gün bu öfkeyle doluyorsun ve bir an geliyor bahisleri artırmak istiyorsun."

Değişkenlerin arasına psikolojik ateşleyiciler olarak korku ve intikamı da katınca ortaya ne çıkıyor peki?

Lagouranis: "Sürekli havan topu ve roketatar saldırılarına maruz kaldığınız ve elinizden bir şey gelmediği için gerçekten öfkeli oluyorsunuz. Üstelik etrafınızdaki insanlar görmediğiniz düşmanlar yüzünden ölüyor. Sonra o insanları öldürenlerden biri olabileceğini düşündüğünüz birini sorguluyorsunuz ve gidebileceğiniz kadar ileri gitmek istiyorsunuz."

Ne kadar ileri gidebiliyordunuz?

Lagouranis: "Sorgulama kurumunda görevli bir astsubayı hatırlıyorum. Donanma kuvvetlerinin mahkûmların vücut ısını düşürmek için onlara buzlu su attıklarını duymuş. Mahkûmun ölmediğinden emin olmak için rektal ısını nasıl ölçeceğini de anlatmışlar. Adamı hipotermi seviyesinde tutuyorlarmış." Mahkûmun istenen bilgiyi vermesinin ödülü de vücut ısını yükseltmek oluyormuş.

Sorgu hücresi olarak kullanılan soğuk metal bir konteynırın içinde ise gece boyu etkili psikolojik bir taktik olan sosyal modelleme uygulanıyordu.

Lagouranis: "Mahkûmu 'çevresel manipülasyon' dedikleri tiz sesli müziğin yankılandığı ve flaş ışıklarının yanıp söndüğü bir ortamda hipotermi seviyesinde tutuyorduk. Sonra da askeri

köpekleri getirip üstüne salıyorduk. Köpeklerin ağızlıkları vardı ve eğitimciler onları tasmalarından tutuyorlardı fakat mahkûm gözleri bağlı olduğu için köpeklerin kontrol altında olduklarını bilmiyordu. Bu köpekler büyük Alman kurtlarındandı. Mahkûma bir soru sorup cevabını beğenmediğimde eğitimciye işaret ediyordum ve köpek havlayıp mahkûmun üstüne atlıyor ama onu ısıramıyordu... Çok korktuklarından bazen altlarına yapıyorlardı. Özellikle de gözleri kapalıyken. Neler olduğunu anlayamıyorlardı. Korkunç bir durumdu. Ama bana emredilen buydu ve ben, benden istenen her şey için astsubayın onayını alıyordum.”

Ahlaki çözülme, ahlaklı insanların normal şartlarda kendi kendilerini engelledikleri davranışlara yol açıyor.

Lagouranis: “Gerçekten de kendinizi normal toplumun dışında hissettiğiniz için oluyor bunlar, anlıyor musunuz? Aileniz, arkadaşlarınız orada olanları görmüyor ve herkes bu işin, bu, ne bileyim, psikozun, veya nasıl desem ne yaptıklarıyla ilgili bu hezeyanın içinde. Ve etrafına bakınca doğru olduğunu düşündüğün şeylerin çürüdüğünü görüyorsun. Ben böyle hissettim. Musul’daki o konteynırın içinde olduğumu hatırlıyorum. Tüm gece bir adamla [sorgulanan bir mahkûm] aynı odadaydım. Kendinizi o kadar izole hissediyorsunuz ki, ahlaki olarak o kadar izolesiniz ki o adama istediğiniz her şeyi yapabileceğinizi hissediyorsunuz, hatta belki de o şeyleri yapmak istiyorsunuz.”

Hayatının sonuna kadar ülkesine hizmet ederken yaptığı kötülükleri bilerek yaşayacak olan bu genç sorgu memuru şiddetin nasıl şiddetten beslendiğini ve nasıl giderek yoğunlaştığını da şöyle anlatıyordu:

Lagouranis: “Daha fazla zorlamak, zorlamak, zorlamak ve ne kadar ileri gidebileceğinizi görmek istiyorsunuz. Bu his sanki insan doğasının bir parçası gibi. Demek istediğim, eminim Amerikan hapishaneleriyle ilgili araştırmaları okumuşsunuzdur. Bir grubu başka bir grubun başına getiriyorlar ve diğerleri üstünde kontrol kurma gücü veriyorlar. Kısa bir süre sonra da o hapishane işkencenin ve vahşetin hüküm sürdüğü bir yere dönüşüyor.

Oldukça yaygın bir durum yani bu.” [Stanford Üniversitesi’ndeki hapishaneye atıfta bulunduğunu varsayabilir miyiz? Eğer öyleyse, deneyimiz “gerçek bir hapishane” sanılıyor olabilir.]

İstismarı engellemek için güçlü bir liderlik elzemdir:

Lagouranis: “Gittiğim her gözaltı merkezinde vahşet ve taciz gördüm. ‘İstismarı tolere etmeyeceğiz,’ diyen güçlü, gerçekten güçlü bir liderlik olmadığında her kurumda istismar olayları yaşanıyor. Hatta istihbarat toplamaya çalışmayan askeri inzibat askerleri bile mahkûmları taciz ediyor. Oradaki herkes içeriden veya yukarıdan kontrol edilmedikleri sürece bunu yapıyor.”

“Kuzey Babil’deki Deniz Kuvvetleri Keşif Kuvveti askerlerinin yaptığı” çok daha korkunç tacizlere tanıklık eden Lagouranis artık dayanamadı. Yaşanan istismarlarla ilgili raporlar yazmaya, mahkûmlardaki yaraları fotoğraflayıp tutuklulardan yeminli ifadeler almaya ve bu belgeleri Deniz Kuvvetleri komutanlığına göndermeye başladı. Bu suçlamalar nasıl mı karşılandı? Chip Frederick’in Ebu Gureyb’deki işlevsiz koşullarla ilgili şikâyetleri nasıl karşılandıysa öyle. Deniz Kuvvetleri’nden hiçbir yetkili sorgu memurunun raporlarına cevap vermedi.⁵⁵

Lagouranis: “Kimse gelip neler olduğuna bakmadı. Kimse benimle konuşmadı. Sanki bu raporları gönderdiğim yer yok olmuştu. Kimse raporları soruşturmuyordu ya da soruşturamıyor veya soruşturmak istemiyordu.” [Bu resmi sessizlik her şeyi daha da zorlaştırıyordu.]

Yüksek rütbelilerin bu genç sorgu memurunun yardım talebini göz ardı etmelerinin sebebi belki de komuta düzeyindeki belirsizlik ve kafa karışıklığıydı. Baskıcı sorgularda “işkencenin” ne kadarına izin verileceğine dair anlaşmazlıklar vardı.

FBI ile CIA şüphelilerle, özellikle de “değerli” olanlarla ne şekilde ilgilenecekleri konusunda anlaşıyorlardı. FBI genelgelerinin içinde bulunan CIA taktikleri raporlardan birinde şunlar yazıyordu:

FBI Karargâhına... Girdiğim sorgu odalarında bir mahkûmu yere cenin pozisyonunda zincirlenmiş olarak buldum. Odada

sandalye, yemek veya su yoktu. Mahkûmlar çoğu zaman çişlerini veya dışkılarını altlarına yapmış vaziyette on sekiz saat, yirmi dört saat hatta daha uzun süre bırakılıyordu.

Guantanamo Hapishanesi'nde görev yapan bir sorgu ekibinin ne kadar ileri gidebileceğini gösteren özel bir olay "Mahkûm 063"e uygulanan sorgu teknikleriydi. Mahkûm 063'ün adı Muhammed el-Kahtani'ydi. 11 Eylül saldırılarındaki "yirminci uçak korsanı" olduğu düşünülüyordu. Hayal edebileceğiniz her tür istismara maruz kaldı. Altına işetecek kadar korkutuldu, günlerce uykusuz ve aç bırakıldı ve bir köpeğin saldırısına uğradı. el-Kahtani direndikçe şiddetin dozu da arttı. Mahkûm 063'e zorla sutyen giydirildi, kafasına tanga geçirildi. Sorgu memurları onunla homoseksüel olduğunu söyleyerek dalga geçtiler. Hatta tasma takarak köpek numaraları yaptırdılar. Kadın sorgu memurlarından biri ise el-Kahtani'yi cinsel olarak uyararak için kucağına oturdu sonra da dini inançlarını ihlal ettiği için onu azarladı. *Time* dergisinde çalışan araştırmacı gazeteciler el-Kahtani'nin aylarca süren gizli sorgu raporunu saat saat hatta dakika dakika tüm detaylarıyla ortaya çıkardı.⁵⁶ Sorgusu bazen saçma sapan yöntemlerle, bazen de daha karmaşık vahşi ve ilkel taktiklerle doluydu. Oysa deneyimli bir polis, vahşeti bu kadar abartmadan bu mahkûmdan daha fazla istihbarat elde edebilirdi.

Bu sorguyu öğrenen Deniz Kuvvetleri Hukuk Müşaviri Alberto Mora ordunun veya hükümetin göz yumduğu yasadışı uygulamalar karşısında dehşete düşmüştü. Mora, duygusal konuşmasında böylesi sorgulamalara göz yummanın ne demek olduğunu şöyle anlatıyordu:

Eğer vahşet artık yasadışı kabul edilmiyor, politik bir mesele olarak ele alınıyorsa insanın hükümetle olan temel ilişkisi değişmiş, bireysel haklar kavramı tamamen yok olmuş demektir. Anayasa insanın, devlet veya yasalarla tanınmayan, doğuştan gelen hakları olduğunu söyler. Bu haklardan biri de zulme uğramamaktır. Bu hak yalnızca Amerikalılar için değil tüm insanlık, hatta "düşman

askerleri" için de geçerlidir. Eğer insanlar arasında bir ayırım yaparsan tüm anayasa parçalanır. Bu hayat memat meselesidir."⁵⁷

Bu noktada siz sevgili okuyucularımdan bu planlı taktiklerin bazılarını fotoğraflardaki Koğuş 1A inzibatlarının sözde "sapkın zihinleriyle" karşılaştırmanızı istiyorum. Kafalarına kadın külotu geçirilmiş mahkûmların fotoğraflarının yanında Lynndie England'm mahkûmlardan birine taktığı tasmayla onu çekiştir-diği korkunç fotoğrafı düşünün. Kafalara geçirilen külotların, mahkûmlara takılan tasmaların CIA, General Miller'in özel Gitmo sorgu ekiplerinin uygulamalarından alındığını ve bu metotların artık tüm savaş bölgelerinde kabul edilen taktikler haline geldiğini biliyoruz. Tek fark, Ebu Gureyb dışındaki bölgelerde fotoğraf çekilmiyor!

Seçkin Askerler: 82. Hava İndirme Tugayı Mahkûmların Kemiklerini Kırıyor, Fotoğrafları Yakıyor

Tüm komuta yapısına karşı açtığım bu davadaki belki de en etkili tanık Irak'taki seçkin hava indirme birliği komutanı, harp okulu mezunu Yüzbaşı Ian Fishback'ti. Mahkûmlara yönelik yaygın istismar vakalarıyla ilgili Senatör John McCain'e yazdığı mektup şöyle başlıyordu:

Ben şu an Kara Kuvvetleri Piyade Tugayı komutanı olarak görev yapmakta olan bir Harp Okulu mezunuyum. 82. Hava İndirme Tümeni'nde, biri Afganistan'da diğeri Irak'ta olmak üzere iki savaş bölgesinde hizmet verdim. Terörle Mücadele döneminde görev yaptığım süreçte komutanlarımın eylemleri ve açıklamaları, Amerika Birleşik Devletleri politikalarının Afganistan'da veya Irak'ta Cenevre Sözleşmesi'nin uygulanmasını istemediğini düşündürmektedir.

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yaptığı röportajlarda Yüzbaşı Fishback sorgu memurlarının kafalarındaki legal sınırlarla ilgili karışıklıkların rahatsız edici sonuçlarını tüm detaylarıyla

anlatıyordu. Fishback'ın ifadesi Felluce yakınlarındaki Mercury Kampı İleri Harekât Üssü'nde görev yapan iki çavuş tarafından da destekleniyordu.⁵⁸ (Bir önceki bölümde bahsedildi ancak burada Yüzbaşı Fishback'ın yaptığı açıklamaların tamamı yer vereceğim.)

Fishback, Senatör McCain'e yazdığı mektupta sorgulardan önce mahkûmların rutin olarak dayak yediklerine, yüzlerine yakıcı kimyasal sıvılar döküldüğüne, fiziksel olarak çökmelerine sebep olacak şekilde kelepçelendiklerine ve bilinçlerini kaybedene kadar egzersiz yapmaya zorlandıklarına tanık olduğunu ifade ediyordu. Hatta tıpkı Ebu Gureyb'deki gibi mahkûmlardan piramit bile yapıyorlardı. Bu olaylar Ebu Gureyb patlak vermeden önce de sonra da yaşanmıştı.

İleri Harekât Üssü Mercury'deyken mahkûmlardan piramit yapılıyordu. Mahkûmlar çıplak değillerdi ancak üst üste yığılmışlardı. Bir seferde kesintisiz iki saat boyunca aşırı stresli egzersizler yapmaya zorlanıyorlardı. ... Bir keresinde bir mahkûmun üstüne sıcak su dökülmüş ve tüm gece dışarıda bekletilmişti. [Lagouranis'in ifadelerinde söylediği gibi aşırı şartlara maruz bırakma taktiği kullanılıyor.] Bir asker ise mahkûmlardan birinin bacağına beysbol sopasıyla sertçe vurmuştu. Bunları yapanlar astsubaylarımdı.

Fishback istismara göz yumanların ve emirleri verenlerin komutanlar olduğunu söylüyordu: "Bana 'Bunlar geçen hafta el yapımı bombaları patlatan adamlar' diyorlardı. Bu yüzden de onları perişan ediyorduk. Mahvediyorduk. ... Ama bunlar standart uygulamalardı." (Bazı durumlarda, yeni pratiklerin nasıl uyulması ve adapte olunması gereken standartlar haline geldiğini tartışmıştık.)

Fishback'ın emrindeki çavuşlardan biri şöyle diyordu: "Kamptaki herkes öfkesini çıkarmak için PUC [KAP "kontrol altındaki mahkûmlar] çadırlarına uğraması gerektiğini bilirdi. Bir çeşit spordu. Bir gün başka bir çavuş gelir ve o mahkûmlardan birine bir direğe tutunmasını ve eğilmesini söyler, sonra da bir

sopayla adamın bacaklarını kırardı. Hiçbir mahkûm ölmediği sürece devam edebilirdik. Kolları ve bacakları kırmayı sürdürdük.”

Fishback emrindeki askerlerin de bu tacizleri fotoğrafladıklarını söylüyordu.

İleri Harekât Üssü Mercury’de de Ebu Gureyb’dekilere benzer fotoğraflar olduğunu, yaşananlar birbirine çok benzediği için de fotoğrafları imha ettiklerini söylüyorlardı. Görüntüleri yakmışlar. Onların [Ebu Gureyb’deki askerlerin] başları bizden de yapmamız istenilen şeyleri yapmış oldukları için derde girdi, bu yüzden biz de fotoğrafları ortadan kaldırdık.

Fishback endişe ve şikâyetlerini üstlerine rapor ettiği on yedi aylık bir kampanya başlattı. Ancak Fishback’ın aldığı cevap da Sorgu Memuru Anthony Lagouranis ile Çavuş Ivan Frederick’in aldıklarından farklı olmadı. Fishback de Senatör McCain’e bir mektup yazdı ve yaşananları kamuoyuyla paylaştı. McCain ise bu mektupla Bush yönetiminin Cenevre Sözleşmesi’ni askıya almasına olan muhalefetini pekiştirdi.

Ancak Fishback’ın bu cesur muhbirliği üstleri tarafından hoş karşılanmadı. Kuzey Carolina, Fort Bragg’deki evine gönderildi ve soruşturma için tecrit edildi. Ancak Senatör McCain’e gönderdiği mektubun son cümlesinden de anlaşılabilceği üzere bu baskıya boyun eğme niyetinde değildi:

Zorluklar ve saldırılar karşısında ideallerimizden vazgeçersek bu ideallere hiçbir zaman gerçekten sahip olmamışız demektir. Ben, “Amerika” ideasının en küçük parçasından vazgeçeceğime, mücadele ederken ölmeyi yeğlerim.

“İşkenceci Hatunlar” Gitmo Hücrelerinde Mahkûmlara Kucak Dansı Yapıyor

Bir sonraki taruğımız ordunun (büyük ihtimalle CIA ile işbirliği içerisinde) Gitmo Hapishanesi’ndeki ahlaksız eylemlerinden

birini daha açığa çıkardı. Guantanamo kampında tercüman olarak çalışan Erik Saar'a göre "seks, mahkûm ile onun İslam inancı arasında bir çatışma yaratmak için kullanılıyordu." Bu genç asker vatansever duygularla, terörizmle mücadeleye bir katkısı olacağı inancıyla Guantanamo'ya gitmişti. Fakat kısa bir süre sonra hiçbir şeye yardım etmediğini, olan bitenin "bir hatadan" ibaret olduğunu fark etti. 4 Nisan 2005'te Amy Goodman'ın *Democracy Now* adlı programına verdiği röportajda Saar, bizzat tanık olduğu cinsel taktikleri tüm detaylarıyla anlatıyordu. Saar, bu röportajı, *Inside the Wire: A Military Intelligence Soldier's Eyewitness Account of Life at Guantanamo* [Tel Örgülerin Ardında: Bir Askeri İstihbarat Askerinin Guantanamo'ya Dair Tanıklığı] adıyla kitaplaştırdı.⁵⁹

İyi derecede Arapça bilen Saar, Guantanamo'da görev yaptığı altı ay boyunca resmi sorgu memurlarının sorularını ve söylediklerini Arapçaya, mahkûmun cevaplarını da İngilizceye tercüme etmek zorundaydı. "Cyrano'nunkine* benzer" bir rol içinde, sorgu memuruyla mahkûmun söylemlerindeki niyetleri tam olarak aktarabilmek için uygun kelimeleri seçmek durumundaydı. Yeni sorgu oyununda baştan çıkarıcı kadın bir sorgu memuru kullanılıyordu. Saar, raporunda şunları söylüyordu: "Kadın sorgu memuru sorgulanan mahkûmların kendilerini kirli hissetmeleri için onları cinsel olarak baştan çıkaracaktı... Göğsünü mahkûmun sırtına dayıyor, vücudundan bahsediyordu... Mahkûm ise şaşırıyor ve kızıyordu."

Saar, bu sorgu stratejilerinin "tamamen etkisiz ve demokrasi değerlerine ters" oldukları düşüncesiyle görevinden ayrıldı.⁶⁰ *The New York Times* yazarı Maureen Dowd, bilgi ve itiraf almak için mahkûmlar üzerinde cinsel cazibelerini kullanan bu kadın sorgu memurları için "İşkenceci Hatunlar" ifadesini kullanıyordu.⁶¹ Bu soruşturmaların neye benzediklerini tam olarak anlamak için "tel örgülerin ardına" gidelim.

Saar, askeri yönergelerde "Kadının Uzayı İşgali" başlığıyla yayımlanabilecek dramatik bir olayı aktarıyordu. Kurban zama-

* Cyrano de Bergerac (Ed. n.)

nının çoğunu hücrelerinde dua ederek geçiren yirmi bir yaşındaki "önemli" bir Suudi mahkûmdu. Prosedür başlamadan "Brooke" adındaki kadm sorgu memurunun ve Saar'm üniformalarındaki isimler kimlikleri belli olmasın diye bantlanmış ve "sterilize edilmişlerdi." Sonra Brooke, "Bugün konuşacağımız mahkûm tam bir pislik, bu yüzden de işleri biraz kızıştırmamız gerekebilir. Konuşmadığı için yukarıdan bir sürü saçmalık işitiyorum. Bu akşam yeni bir şey denememiz gerekiyor," demişti. Suudi mahkûm 11 Eylül korsanlarıyla birlikte uçuş dersleri aldığı düşünüldüğü için oldukça değerliydi. Saar "askeri sorgu memurları işbirliğine yanaşmayan bir mahkûmu ne zaman sorguya çekseler hemen işleri 'biraz kızıştırmak' istiyorlardı. Bağırıyor, öfkeleniyor, kötü polisi oynuyor veya dostça bir ilişki kurmaktan kaçınıyorlardı."

Brooke şöyle devam ediyordu: "Benimle tamamen işbirliği yapması gerektiğini ve başka bir seçeneği olmadığını hissetmesini istiyorum. Kendisini o kadar pis hissetmeli ki hücrelerine dönüp dua edemeyecek hale gelmeli. Onunla Allah'ı arasına girmeliyiz."⁶² Ancak mahkûmdan bilgi alamayınca sorgu memuru işleri kızıştırmaya karar verdi.

"Bir de baktım," diye devam ediyordu Saar, "kadm gömleğinin düğmelerini neredeyse bir striptizci gibi yavaşça, kışkırtıcı bir şekilde çözdü ve vücudunu saran, kahverengi ordu tişörtünü ortaya çıkardı." Mahkûmla alay ediyordu: "Bu koca Amerikan memelerini sevdin mi Fareek? Sertleşmeye başlıyorsun. Allah ne diyordur acaba bu işe?" Sonra mahkûmun tam önüne oturmak için kalkıyor, elleriyle göğüslerini kavrayarak mahkûmla alay etmeye devam ediyordu "Bu koca memeleri sevmedin mi?" Mahkûm gözlerini kadından kaçırıp Saar'a bakmaya başladığındaysa erkekliğine saldırıyordu: "İbne misin sen? Niye ona bakıp duruyorsun?... O benim memelerimi seviyor; ya sen?" (Bu sırada Saar kafasını sallayarak kadım onaylıyor.)

Mahkûm, kadının suratına tükürerek karşı koyduğunday-sa istifini bozmayan sorgu memuru taktiğine devam ediyordu. Pantolonunun düğmelerini çözerken mahkûma da şöyle soruyordu:

"Fareek, adet görüyorum biliyor musun?... Bana dokunmak ister misin?" [Ellerini külotundan sanki kanla kaplıymış gibi çekip son kez ona kimin uçak kullanmayı öğrettiğini, onu kimin uçuş okuluna gönderdiğini sordu.] Brooke, mahkûmun adet kanı olduğunu sandığı ıslaklığı silerek "seni pislik" diye tısladı... "Sabah, kardeşlerin Amerikalı bir kadının adet kanını yüzünde görünce ne düşünürler acaba?" dedi ayağa kalkarken. "Bu arada hücrenin sularını kestik, yarına kadar o kan yüzünde kalacak!" diyerek sorgu odasından çıktı... Brooke patronlarının ondan istediği bilgiyi almak için yapabileceğinin en iyisini yapmıştı... Ne bok yemiştin ben orada? Ne halt ediyorduk biz?

Gerçekten de güzel bir soru. Ancak bu sorunun net bir cevabı yok ne yazık ki.

Gitmo Suçları Ortaya Çıkmaya Devam Ediyor

Erik Saar yanıltıcı, etik olmayan yasadışı birçok başka uygulamayı da ortaya çıkardı. Saar'a ve sorgu birliğindeki diğer askerlere Uluslararası Kızılhaç Örgütü gözlemcileriyle konuşmaları emri verilmişti. Saar'a onlardan uzak durması emredilmişti. Saar, "Bir sürü hayalet mahkûm vardı. Gitmo'ya neden veya nasıl geldiklerini bilmiyorduk; suçları kanıtlanmamıştı, birçoğu umutsuzdu," diyor ve şöyle devam ediyordu: "Gitmo'da, Delta Kampı'nın dışında tutulan genç çocuklar da vardı. Bunlar sorgulama açısından değerli tutuklular değillerdi ama uzun süredir orada tutuluyorlardı." Kimse Irak'tan ve Afganistan'dan getirildiği düşünülen çocuk mahkûmları rapor etmemişti.

Yüksek rütbeliler "tipik" bir sorguyu izlemek için hapisaneyi ziyaret ettiklerinde "düzmece kurgular" düzenleniyordu. Sorguları sıradan ve normal gösterecek kurgusal bir ortam hazırlanıyordu. Teresienstadt, Çekoslovakya'daki toplama kamplarında Uluslararası Kızılhaç gözlemcilerini ve diğerlerini, mahkûmların oradaki şartlardan memnun olduklarına inandırmak için yaptıkları düzmece ortamlara benziyorlardı. Erik Saar her şeyin "uygun" görünmesi için her şeyin nasıl sterilize edildiğini şöyle anlatıyordu:

İstihbarat birimine katıldığımda öğrendiğim şeylerden biri de VIP ziyaretleri olduğunda, yani bir general veya bir hükümet yetkilisi ya da istihbarat kurumlarından bir idareci, hatta bir parlamento heyeti geldiğinde sorgu memurlarından işbirliği yapan bir mahkûmun ziyaret sırasında sorgu odasında olmasını sağlamaları isteniyordu. İşbirliği yapan, masanın karşısında sıradan bir görüşme yapabilecekleri, zaten edinilmiş bir istihbarata sahip bir mahkûmun ziyaret eden VIP'nin karşısında yeniden sorgulandığı bir ortam yaratılıyordu.

Bir istihbaratçı için bu son derece aşağılayıcı bir durumdu ve böyle hisseden bir tek ben değildim. Çünkü istihbarat camiasında sizin tüm varlığınız politika yapanların doğru kararları vermeleri için gerekli bilgileri bulmaktır. İstihbarat birliklerinin varlık nedenleri gerçekten de budur, doğru bilgiye erişmektir. Bu yüzden de ziyaretçiler için gerçekten tamamen farklı olduğu halde kurgusal bir dünya yaratmak bu meslektekilerin yaptığı her şeyi küçümsemek anlamına geliyor.

Denetçiler tüm odalardaki sorguları tek taraflı camlardan izleyebiliyorlardı fakat Saar'a göre denetimler "çok ender yapılıyordu". Önemli mahkûmların sorguları kameralarla kayıt edilmeliydi. Eğer bu sorgular kayıt altına almsaydı üst düzey yetkililer de cinsel sorgu taktiklerinden bu tercüman kadar rahatsız olup yaşananlara son verebilirlerdi. Saar ise aksini düşünüyordu:

Sorgu odalarında da kameralar vardı fakat hiçbir şey kayıt altına alınmıyordu. General [Geoffrey] Miller kayıt etmenin legal sorunlara sebep olabileceğini düşünüyordu. Video, gözlem odasındaki ekrana yansıtılıyordu. Sorgu odasında neler olup bittiğini bilenler yalnızca sorgu memurları, tercümanlar ve mahkûmlardı.

İşkenceyi "Taşeronlaştırma"

Gizli işkencenin direnç gösteren şüphelilerden bilgi almak için bir araç olarak ne kadar yaygın kullanıldığı, bazı mahkûmların

Amerika Birleşik Devletleri'nin pis işlerini yapmayı kabul eden yabancı ülkelere gönderilen gizli CIA programlarında da açıkça görülmektedir. "Transferler" veya "aşırı transferler" olarak bilinen bu politikayla onlarca, belki yüzlerce "değerli terörist" CIA'in kiraladığı jetlerle çeşitli ülkelere gönderildi.⁶³ Başkan Bush, tutukluları "yok etmesi" veya işkencenin yaygın olduğu ülkelere (Af Örgütü'nün işkencenin yaygın olduğunu belgelerle kanıtladığı ülkelere) "transfer etmesi" için CIA'e yetki vermişti.⁶⁴ Bu mahkûmlar "gizli mekânlardaki" gizli gözaltı kurumlarında hücre hapsinde tutuluyorlardı. "Ters transferlerde" ise yabancı yetkiler "şüphelileri" savaş olmayan bölgelerde tutukluyor ve onları uluslararası hukukun sağladığı temel yasal güvenliği ihlal ederek hapishaneye, özellikle de Guantanamo Hapishanesi'ne transfer ediyorlardı.

Anayasal Haklar Merkezi başkanı Michael Ratner bu programla ilgili şöyle söylüyordu:

Ben buna işkencenin taşeronlaşması diyorum. Bu uygulamayla CIA sözde terörle mücadele kapsamında dünyanın herhangi bir yerinden insanları toplayabiliyor ve işkence ya da sorgu işlemlerini yürütmek istemiyorsa, bu mahkûmları istihbarat kurumlarımızın iyi ilişkiler içinde oldukları yabancı ülkelere, örneğin Mısır'a veya Ürdün'e gönderiyordu.⁶⁵

Transfer programının yöneticilerinden biri olan Michael Scheuer tüm soğukkanlılığıyla şunları söylüyordu:

Mahkûmları, hâlâ tamamlanmamış legal süreçleri olan ve onları almaya gönüllü Ortadoğu ülkelerine götürüyorduk. Götürülen mahkûm, Amerika Birleşik Devletleri'nin değil, Fas, Mısır, Ürdün, hangisini isterlerse o ülkenin yasalarına göre muamele görüyordu.⁶⁶

Bu ülkelerde uygulanan sorgulama taktiklerinin arasında mahkûmdan yararlı herhangi bir "istihbarat" alabilecekleri sürece kullanılan ve CIA'in bilmek istemediği işkence teknikleri vardı. Ancak teknolojinin bu denli etkili olduğu bir dönemde

böylesi bir programı uzun süre gizli tutmak mümkün değildi. Amerika'nın bazı müttefikleri CIA'in taşeron-işkence programı kapsamında en az otuz uçuş organize ettiklerini açıkladı. Yaptıkları araştırmaya göre ana şüpheliler Doğu Avrupa'daki eski Sovyet ülkelerine götürülüyorlardı.⁶⁷

Bana sorarsanız işkenceyi taşeronlaştıran bu programlar CIA ile ordu istihbarat ajanlarının mahkûmlara işkence etmek istemediklerini değil başka ülke kurumlarının bu işi daha iyi becerebileceklerini düşündüklerini gösteriyordu. Onlar Amerikalılardan daha uzun süre "işkenceli sorgulamalar" yapabiliyorlardı. Ben, bu kitapta hükümetin işkence ve istismarın "sistematik" olmadığı söylemlerinin aksini ispatlamak için Amerikan askeri hapishanelerine yığılan tüm mahkûmlara yönelik şiddetli istismarların yalnızca bir kısmını paylaştım.

Irak ve Afganistan'daki gözaltı merkezlerinde tutulan mahkûmların otopsi ve ölüm raporlarına göre kırk dört ölüm raporunun neredeyse yarısı donanma birliğinin, askeri istihbaratın veya CIA'in sorguları sırasında meydana geldi. Bu cinayetlerin nedeni sorgulamalar sırasında, mahkûmun kafasına başlık geçirme, ağzını tıkama, boğma, küt cisimlerle dayak atma, mahkûmu bağlayarak üstüne su dökme, uykusuz bırakma ve aşırı sıcakta bekletme taktiklerinin uygulanmasıydı. ACLU başkanı Anthony Romero, "Sorguların ölümle sonuçlandığı açıktır. Yapılan işkencelerden haberdar olan yüksek rütbeli yetkililer ise kollarını bile kıpırdatmamışlardır. Bu nedenle bu politikaları yapanlar kadar destekleyenler de sorumlu tutulmalıdır."⁶⁸

DICK CHENEY VE GEORGE BUSH YARGILANIYOR

Ebu Gureyb fotoğraflarının ortaya çıkmasıyla beraber mahkûm istismarlarının kuralları ihlal eden askerlerin eylemleriyle açıklanamayacağı da görüldü. Bu istismarlar, Bush yönetimi kurallarını eğip büktüğü, göz ardı ettiği veya bir kenara attığı için meydana gelmişti. Hükümet politikaları, Ebu Gureyb'de ve dünyanın dört bir yanında meydana gelen istismarlar için uygun bir zemin hazırlıyordu.

İnsan Hakları İzleme Örgütü, "Amerika Birleşik Devletleri: İşkenceden Paçayı Kurtarmak?" başlıklı raporunda emir komuta zincirinin en tepesine, Başkan Bush ile Başkan Yardımcısı Dick Cheney'e gözünü dikeyor.

Terörle Mücadele İşkence Paradigmasını Değiştirdi

Yoksulluk ve Uyuşturucuyla mücadele süreçlerindeki eski idari hatalara benzer bir şekilde Bush hükümeti 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından "Terörle Mücadele" ilan etti. Bu yeni savaşım temel dayanağı ise terörizmin "ulusal güvenliğe" ve "anavatan" yönelik en büyük tehdit olduğu ve her koşulda terörizmle savaşmak gerektiği idi. Bu ideolojik dayanak saldırı ve baskı için gerekli askeri ve popüler desteği kazanmak isteyen tüm uluslar tarafından kullanılmıştır. Benzer ideolojik söylemler, Brezilya, Yunanistan, 1960'lar ve 1970'lerde birçok ülkenin sağcı diktatörleri tarafından, "devlet hainleri" olarak tanımladıkları vatandaşlarına yönelik infazları ve işkenceleri meşrulaştırmak adına kullanıldı.⁶⁹ Örneğin, İtalya'nın sağ kanat Hristiyan demokratları 1970'lerin sonlarında kamuoyundaki radikal komünist Kızıl Tugaylar örgütüne yönelik korkuyu abartmak için bir politik kontrol aracı olarak "gerilim stratejisi" uyguladı. Bir diğer klasik örnek ise Hitler'in, Almanya'nın 1930'lardaki ekonomik çöküşünün sorumlusu olarak Yahudileri göstermesiydi. Yahudiler, yabancı ülkelerin işgalini ve hem Almanya'da hem de Nazi işgali altındaki diğer ülkelerde yaşayan tüm Yahudilerin yok edilmesini meşrulaştıran bir iç tehdit olarak sunuluyordu.

İnsanların temel özgürlüklerini ve temel hukuk kurallarını feda edecek kadar tedirgin olması için devletin kullandığı psikolojik araç korkudur. Korku, önce Irak savaşında sonra ise Bush yönetiminin sayısız saçma politikalarını idame ettirmesi için ABD kamuoyu ile parlamentosunun desteğini almanın temel yolu idi. Önce Saddam Hüseyin'in "kitle imha silahlarıyla" Amerika Birleşik Devletleri'yle müttefiklerine yönelik nükleer bir saldırı gerçekleştireceği varsayımıyla Orwell'm yapıtındaki gibi bir korku yaratıldı. Örneğin Irak savaşı kararının verileceği kongre

öncesi Başkan Bush ve parlamento, Irak'ın Amerikan güvenliği-ni tehdit eden "şeytani bir ulus" olduğunu söyledi. "Bu gerçekle-ri bilerek," diye devam eden Bush şunları söyledi: "Amerikalılar bize yönelik tehditleri göz ardı etmemelidirler. Yüz yüze oldu-ğumuz tehlikelerin farkındayız ve mantar biçiminde bir bulutla karşımıza çıkabilecek nihai bir kanıtı bekleyemeyiz."⁷⁰ Oysa bu mantar şeklindeki bulutu ülkeye yayan Saddam değil Bush yön-etimiydi.

Sonraki birkaç yıl içinde de Bush yönetiminin önemli isimle-rinin hepsi tüm konuşmalarında benzer felaket senaryoları an-lattılar. Hükümet Reformu Komitesi Özel Soruşturma Dairesi, milletvekili Henry A. Waxman için, Bush yönetiminin Irak üze-rine yaptığı kamuoyu açıklamalarına dair bir rapor hazırlandı. Raporda Bush'un, Cheney'nin, Rumsfeld'in ve Dışişleri Bakanı Colin Powell ile Ulusal Güvenlik Danışmanı Condoleezza Ri-ce'in yaptığı tüm konuşmaların yer aldığı bir veritabanı kulan-dı. Rapora göre söz konusu hükümet yetkililerinin hepsi 125 ba-sın açıklamasında Irak'la ilgili 237 kez "hatalı ve yanıltıcı" ifade kullandı. Yani, her bir yetkili ortalama elli kez Irak tehdidiyle ilgili doğru olmayan ifadeler kullandı. 11 Eylül saldırısının ilk yıldönümünün olduğu Eylül 2002'de, Bush yönetiminin kamu-oyuna yönelik açıklamalarında neredeyse 50 yanıltıcı ve aldatıcı ifade kullandığı belirlendi.⁷¹

Pulitzer ödüllü yazar Ron Suskind, Bush yönetiminin terör-le mücadele sürecini Cheney'nin 11 Eylül sonrası yaptığı açık-lamalar bağlamında inceliyordu. Cheney'nin terörle mücadele tanımı şöyleydi: "Pakistanlı bilimadamlarının el-Kaide'nin nükleer silah geliştirmesine yardım ettiğine dair %1'lik bir ihtimal bile varsa bizler cevap verirken bundan eminmiş gibi hareket etmek zorundayız. Yaptığımız analizler değil ... vereceğimiz ce-vap önemlidir." *The One Percent Doctrine* adlı kitabında Suskind şöyle yazıyordu: "Artık söylendiğine göre hükümetin olayları ve verdiği karşılıkları açıklamasına daha yıllar var." Suskind'e göre federal hükümetin büyük bir kesimi terörle mücadele gibi yeni bir baskı altında ve esirlerin beklenmedik isyanı karşısında

etkili ve verimli çalışmıyordu. "Hükümetin koruma içgüdüsü, rekabet halindeki gündemleri, kimin neyi yapacağını ve kimin vatandaşlara, egemenlere ve patronlara yapılan eylemleri açıklayacağını belirleyen kuralları vardı. Çok şey başardılar, evet, ama genelde işlevsizlerdi. Yani yalan söylüyor, gerçekleri gizliyor, bazen de kendilerini korumak için saklayabilecekleri olayları saklıyorlardı çünkü vatandaşların güveni olmadan parlamento boş bir odadan ibaretti."⁷²

Korku yaymanın farklı bir metodu ise Bush yönetiminin Ulusal Güvenlik Departmanı'nın terör yarı-sisteminin (renk kodu sistem) politikleştirilmesiydi. Bu sistemin ortaya çıkmasının her türlü felaket uyarı sistemindeki gibi vatandaşları bir tehdide hazırlamak olduğuna inanıyorum. Ancak zaman içinde bu on bir belirsiz uyarı kodunun vatandaş için hiçbir zaman gerçekçi tavsiyeler içermediği ortaya çıktı. Hortum uyarısı olduğunda insanlara evlerini boşaltmaları söylenir, bir kasırga uyarısında sığınaklara kaçmamız gerektiğini biliriz fakat terörist bir saldırı uyarısında elbette ki gündelik işlerimize devam etmemiz yalnızca "daha dikkatli" olmamız söyleniyor. Yapılan uyarıların sözde "güvenilir kaynaklardan" gelmesine karşın neden gerçekleşmediğine dair ise hiçbir açıklama yapılmıyor. Her tehdit uyarısında ulusal güçleri mobilize etmenin maliyeti aylık en az bir milyon dolar olmasının yanında kamuoyunda gereksiz gerginlik ve stres yaratmasıdır. Üstelik herhangi terörist saldırının söz konusu olmadığı durumlarda hükümetin renk kodlu tehdit uyarı sistemi ile vatandaşlar üzerinde yarattığı terör korkusunu devam ettirmesi, yaptığı harcamalardan çok daha gereksizdir.

Fransız varoluşçu yazar Albert Camus korkunun bir taktik olduğunu söyler; terör korku yaratır ve korku insanların mantıklı düşünmesini engeller. Korku, bizi tehdit eden ve nihayetinde yok edilmesi gereken düşmanla, teröristle, isyancıyla ilgili soyut fikirlere kapılmamıza neden olur. İnsanları sınıflara ayırarak soyutlamalar halinde görmeye başladığımızda onları "düşmanın yüzleri" olarak algılarız ve normal şartlarda barışçıl insanlarda bile öldürme ve işkence yapma dürtüsü gelişir.⁷³

Bu "hayali alarmların" işlevsiz ve tehlikeli olduğunu düşünüyorum ancak Bush'un oy oranlarındaki artış ile terör tehditleri arasında sıkı bir korelasyon olduğu kanıtlanmıştır.⁷⁴ Bush yönetimi kapımızda düşman korkusunu yaratarak ve bu korkuyu perçinleyerek savaş halindeki bir ulusun Kudretli Başkomutanı statüsünü de korumuştur.

Kendisine "başkomutan" diyen ve kongrenin desteğiyle gücünü artıran Başkan Bush ve danışmanları ulusal ve uluslararası hukukun üstünde olduklarına inandıkları için politikalarını modifiye ettikleri hukuki yorumlarla doğrularak yasallaştırmışlardır. Ebu Gureyb'de çiçek açan şeytani tohumları, terörle mücadelesinde muzaffer olmak için ulusal güvenlik tehditlerine karşı kamuoyunda korku ve kırılgnalık yaratarak sorgu/işkenceyle savaşan Bush yönetimi atmıştır.

Başkan Yardımcısı Dick Cheney: "İşkencenin Başkan Yardımcısı"

Bir *Washington Post* editörü McCain'in Savunma Bakanlığı bütçe yetkisi değişikliği yasa tasarısını yürürlüğe koymamak ve modifiye etmek için harcadığı çabadan dolayı Dick Cheney'ye "İşkencenin Başkan Yardımcısı" demişti.⁷⁵ McCain'in yaptığı değişiklik Amerikan askeri hapishanelerinde mahkûmlara insancıl davranılmasını talep ediyordu. Cheney ise şüphelilerden bilgi almak için her türlü aracı kullanabilmenin önünü açmak adına CIA yetkililerine tanınan haklarda bir istisna yapılması için yoğun kulis faaliyetleri yapmıştı. Cheney, McCain'in yasa tasarısının CIA ajanlarının elini kolunu bağlayacağını ve bu ajanların terörle mücadele sürecindeki çabalarının adli olarak takip edilebileceğini tartışıyordu. (Buradan da CIA ajanlarının çabalarının ne kadar vahşi ve ölümcül olabileceğini anlıyoruz.)

Vietnam Savaşı'nda esir düşerek işkencenin vahşetini bizzat yaşamış Senatör John McCain'in önerdiği yasa herhangi bir hükümet kurumunun işkence yapmasını, vahşi, insanlık dışı ve aşağılayıcı uygulamaları kullanmasını yasaklıyor, aynı zamanda tüm askeri sorguların Ordu İstihbarat Sorgu Kılavuzu kuralları-

na uygun olmasını talep ediyordu. Yasa tasarısı senatoda hem 90'a 9 oyla kabul edildi hem de Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri'nin üst düzey komutanlarının McCain'e yazdıkları kişisel bir mektupla da desteklendi. Komutanlar, ordu kılavuzunun sürekli takip edilmesi gereken deneyimlenmiş ve doğru "altın standartlardan" oluştuğunu söylüyordu.

Ayrıca bu generaller ve amiraller "Savunma Bakanlığı dışındaki kurumların gözaltı işlemi yaptıklarında veya mahkûmları sorguladıklarında acımasız ve aşağılayıcı muamelelere yol açan hiçbir yasal boşluğun olmaması gerektiğini" söylüyorlardı.⁷⁶

McCain, Amerika'nın ahlaki pusulasını düzeltme ihtiyacıyla ve işkenceyle ilgili *Newsweek*'te yayımlanan "The Truth About Torture" ("İşkence Gerçekleri") adlı bir makalede daha geniş çaplı bir değerlendirme yaptı:

Bu bir fikir savaşıdır, baskıcı kuralların terörist yaratan suiniyeti beslediği bölgelerde yaşanan terör karşısında özgürlük mücadelesi verme savaşıdır. Mahkûm istismarları bu fikirler savaşında bize büyük zararlar vermektedir. Yaşanan istismarlar önünde sonunda ortaya çıkmakta ve bizim ahlaki duruşumuzu tehdit etmektedir. ... Mahkûmlara yönelik kötü muameleler bize düşmanlarımızdan daha büyük zararlar vermektedir.⁷⁷

Bu yasa, Cheney'in CIA'in kayıtsız terör şüphelilerinden istihbarat almak uğruna gerekli tüm araçları kullanmaları için verdiği ateşli desteği söndürmeyecektir. Cheney'in 11 Eylül saldırılarından kısa bir süre sonra verdiği demeçlerdeki inançlarına kararlı bağlılığını düşünürsek terörle mücadele metotlarını savunmaktan vazgeçmeyeceğini öngörebiliriz. NBC'nin *Meet the Press* programında yayımlanan bir röportajda Cheney şunları söylüyordu:

Biz, nasıl denir, gerekirse karanlık taraf için de çalışmalıyız. İstihbarat dünyasının gölgelerinde de vakit geçirmeliyiz. Yapılması gereken birçok şey sessizce, tartışmadan, eğer başarılı olacaksa istihbarat kurumlarımızın elindeki kaynaklar ve metotlar kullanılarak yapılmalıdır. O adamların çalıştığı dünyaya ve amacımıza ulaşmak için elimizdeki her aracı kullanmamız kaçınılmazdır.⁷⁸

Bir NPR röportajında Dışişleri Bakanı Colin Powell'in özel kalemi Albay Lawrence Wilkerson neo-muhafazakâr Cheney-Bush ekibinin Irak'ta ve Afganistan'da yaşanan mahkûm tacizlerine neden olan yönergeler çıkarttığını söylüyordu. Wilkerson bu emirlerin nasıl verildiğini şöyle anlatıyordu:

Başkan Yardımcısı Cheney'den Savunma Bakanı Rumsfeld'e, Rumsfeld'den de bölgedeki komutanlara giden görünür bir denetim zinciri vardı. Bölgedeki askere giden emirler iki kısımdan oluşuyordu. İlki, iyi istihbaratlar alamıyoruz ve kanıt bulmalısınız, ha bu arada, istihbarat ve kanıt için farklı yöntemler kullanabilirsiniz.

Wilkerson, Cheney'nin danışmanı David Addington'u da "Cenevre Sözleşmesi'nden kaçınmak için başkana başkomutanlık unvanını kazandıran sadık avukat" olarak niteliyordu.⁷⁹ Peki Başkan Bush'un elindeki bu büyük gücü nasıl değerlendirmek gerekir?

"Başkomutan" Başkan George W. Bush

Ucu açık bir terörle mücadele sürecinin komutanı olan Başkan George W. Bush Irak'a önleyici bir savaş açacak, işkenceyi yeniden tanımlayacak, yeni savaş kuralları yaratacak ve sözde VATAN-SEVERLİK kanunuyla vatandaşlarının özgürlüklerini sınırlayacak ve yasadışı yollarla Amerikalı vatandaşların telefon görüşmelerini gizlice dinleyecek olmasına meşru bir zemin hazırlamak için danışmanlardan oluşan bir takımla çalıştı. Her zaman olduğu gibi de tüm bunlar ne olduğunu artık bildiğiniz mücadele sürecinde kutsal vatanın ulusal güvenliğini korumak adına yapıldı. Bush'un yasal danışmanlarının arasında sonradan adalet bakanı olarak atanan Başkan Danışmanı Alberto R. Gonzales, Adalet Bakanı Yardımcısı Jay S. Bybee, Adalet Bakanı John Ashcroft ile Dışişleri Bakanlığı yasal danışmanı William H. Taft IV vardı.

Alberto Gonzales 25 Ocak 2002'de başkana şu hukuki yargıyı öneriyordu: "Yeni savaşın doğası bilgiyi hemen edinme kabiliyeti gibi faktörlere büyük önem vermektedir... Bana göre, bu

yeni paradigma Cenevre'nin düşman mahkûmları sorgularken uyguladığı hükmü geçmiş katı sınırlarını dönüştürmektedir."

İşkence Muhtıraları

Basında "İşkence Muhtırası" olarak bilinen 1 Ağustos 2002 tarihli Adalet Bakanlığı muhtırasında "işkence" neleri içerdiği bağlamında değil yalnızca en aşırı sonuçları üzerinden tanımlanıyordu. Bu muhtırada fiziksel acı "organ yetmezliği, bedensel fonksiyonlarda sakatlık ve hatta ölüm gibi ciddi fiziksel yaralanmalar nedeniyle yoğun acı" olarak tanımlanıyordu. Bu muhtıraya paralel olarak işkence yaptığı gerekçesiyle suçlananları dava etmek için davalının "niyetinin" "ciddi fiziksel veya zihinsel acı veya ağrıya" sebep olması gerekiyordu. "Zihinsel işkence" ise "belirli bir süre, örneğin aylar veya yıllar boyunca ciddi psikolojik zarara" yol açan eylemler olarak tanımlanmıştı.

Muhtırada 1994 tarihli işkenceyi önleme yasasının anayasaya aykırı olduğunu çünkü başkanın başkomutanlık gücüne engel olduğu yazıyordu. Adalet Bakanlığı avukatlarına ait diğer resmi belgelerde ise başkana, terörle mücadele adına Cenevre Sözleşmesi maddelerini yeniden yorumlama gücü veriliyordu. Afganistan'da ele geçirilen Taliban askerleri, el-Kaide şüphelileri, isyancılar ve bu süreçte gözaltına almanlar savaş esiri olarak görülmeyecek, bu nedenle de savaşta tutsak alınanlara verilen yasal güvencelere sahip olmayacaklardı. "Savaşmayan düşmanlar" olarak tanımlanan bu insanlar yasal danışmanları olmadan veya kendilerine neyle suçlandıkları açıklanmadan dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir hapishanede süresiz olarak tutulabileceklerdi. Ayrıca başkan CIA'in önemli teröristleri "kaybetme" programını da açıkça onaylıyordu.

Başkan Bush'un bu uygulamayı onayladığına dair kanıtlar koşullara bağlı olmakla birlikte tatmin ediciydi. Örneğin *State of War: The Secret History of the CIA and the Bush Administration* [Savaş Hali: CIA'in ve Bush Yönetimi'nin Gizli Tarihi] adlı kitabında James Risen, CIA'in yeni sorgu taktiklerine ne kadar dahil olduğuyla ilgili, "Bush'u izole etmek ve ona reddedilebilirlik

vermek için üst düzey yetkililer arasında gizli bir anlaşma vardı," diyordu.⁸⁰

Hukuk fakültesi akademisyeni Anthony Lewis ise tüm muhtıraları detaylıca analiz ettikten sonra Başkan Bush ile yasal danışmanları arasındaki ilişkinin biraz daha kaba bir tanımını yapıyordu:

Muhtıralar, avam bir avukatın bir mafya babasına kanunlardan yırtıp hapishaneye düşmemenin yollarını anlattığı öğütlere benziyordu. Temel kaygı davalardan kurtulmaktı. ... Muhtıraların çok daha rahatsız edici tarafı ise federal yasalarla ve Amerika Birleşik Devletleri'nin imzaladığı uluslararası İşkenceyi Önleme Sözleşmesi'yle yasaklandığı halde başkanın mahkûmlara işkence yapılması emrini vermesinin yolunu açmasıydı.⁸¹

Burada özetler halinde aktardığım tüm belgeleri (soruşturma raporları, Uluslararası Kızılhaç Raporları vs.) ve Afganistan, Guantanamo ve Irak'ta işkenceyi meşrulaştırmak için Rumsfeld, Powell, Bush ve diğerlerinden oluşan yasal danışmanların hazırladığı yirmi sekiz "işkence muhtırası"nı okumanızı istiyorum. Karen Greenberg ile Joshua Dratel'in editörlüğünü yaptığı 249 sayfalık *İşkence Belgeleri: Ebu Gureyb'e Giden Yol* başlıklı ilk muhtıradaki hükümet avukatlarının yasal yeteneklerinin nasıl sapkınlaşabileceğini ortaya konmuştu.⁸² "Dünyanın bu en yasalara bağlı ülkesindeki Amerikalıları korumak için neler yapılabileceğini, şeytanla savaşmak adına görevlerini nasıl suiistimal edebileceklerini" göstermişti.⁸³ Editörler seçilmiş liderleri ve diğer hükümet yetkililerinin amaç ve niyetlerini vatandaşların anlaması için bu belgelerin önemini ise şöyle aktarıyordu:

Cehenneme giden yolun iyi niyet taşlarıyla döşeli olması gibi bu yayında bir araya getirilmiş dahili hükümet muhtıraları Guantanamo veya Ebu Gureyb gibi Araf'a giden yol ise muhakkak kötü niyet taşlarıyla döşelidir. Önce Afganistan, sonra Guantanamo, sonra da Irak'ta meydana gelen istismar vakaları tek taraflı ve kontrolsüz gözaltı, sorgu, taciz, yargılama ve mahkûmlara verilen cezalara yol açan üç habis amacın sonucudur. Bu amaçlar, (1)

mahkûmları davaların veya yasaların ötesinde tutma isteği, (2) Silahlı düşmanlıklar sonucunda tutulan mahkûmlara nasıl davranılması gerektiğini belirleyen Cenevre Sözleşmesi maddelerini feshetme isteği, (3) ABD ve uluslararası hukuk kuralları kapsamında savaş suçlarına neden olan politikaların uygulanması sürecinde temize çıkma isteğidir.

İyi niyet iddiaları, yani gerçekten terörist bir tehdit karşısında güvenlik sağlamak adına uygulanan politikaları hazırlayanların kötü yola saptığı fikri, bu politikaları yapanların yasadışı niyetlerinin meskût onayıyla belirsizleşmektedir. ... Bu muhtıranın verdiği mesaj açıktır: Politikaları belirleyenler koruyacaklarına yemin ettikleri adalet sistemimizi, kuvvetler ayrılığını ve sınırlarını beğenmemektedirler. Sivil ve askeri adalet sistemimize yönelik bu antipati ve güvensizlik pozitif anlamda Amerikalılıkla bağdaşmaz.⁸⁴

Eski askeri başsavcı, hukuk profesörü Jordan Paust mahkûmlara yönelik işkenceyi meşrulaştıran bu ifadeleri yazan yasal danışmanlarla ilgili şunları söyledi: “Nazi döneminden bu yana, savaş sürecinde tutuklanan kişilere yönelik eylemler ve mahkûmların sorgularıyla ilgili uluslararası suç işleyen bu kadar avukat olmamıştır.”

“İşkence” kavramını yeniden yorumlayan yasal muhtırayı geliştiren danışmanların başında Adalet Bakanı Alberto Gonzales vardı. Ebu Gureyb fotoğrafları ortaya çıktığından bu yana Gonzales ve Başkan Bush işkencenin en aşırı tanımını öneren bu muhtırayı reddetmemişlerdi. Gonzales’in terörle mücadele bağlamında başkana verilen güçlerin genişletilmesi ısrarı Nazi avukatı Carl Schmitt’le kıyaslanıyordu. Schmitt’in acil durumlarda hükümet liderini yasal sınırlamalardan muaf tutma fikri Alman anayasasını askıya alıp Hitler’e mutlak bir güç kazandırıyordu. Gonzales’in biyografisini hazırlayan yazar, Gonzales’in sadistçe veya psikopatik eğilimleri olmayan “sıradan bir adam” gibi görünen sevimli bir adam olduğunu söylüyordu.⁸⁵ Ancak kurumsal rolünü oynayan Gonzales’in yasal muhtıraları sivil özgürlükleri askıya alıyor, uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek terör şüphelilerinin insanlık dışı uygulamalarla sorgulanmasına sebep oluyordu.⁸⁶

Savunma Bakanlığı Cezai Soruşturma Timi'nin Karşı Çıktığı Gitmo Sorgulamaları

Yakın zamanda yayımlanan bir MSNBC raporuna göre Savunma Bakanlığı Cezai Soruşturma Timi liderleri Pentagon yetkililerine, ayrı bir istihbarat ekibinin uyguladığı sert sorgu yöntemlerinin güvenilir bilgi vermeyeceği, savaş suçlarına neden olabileceği ve ortaya çıktığında ülkeye utanç getirebileceği konusunda 2002 yılının başından bu yana sürekli uyarılarda bulunuyordu. Bu deneyimli cezai sorgu memurlarının endişe ve önerileri Gitmo ve Ebu Gureyb'deki yoğun, baskıcı sorguları yöneten komutanlar tarafından göz ardı ediliyordu. Eski Deniz Kuvvetleri hukuk danışmanı Alberto J. Mora cezai soruşturma timinin üyelerini desteklediğini açıklamıştı: "Bu kişilerin hepsiyle gurur duymamı sağlayan şey onların 'Biz, bize verilen emirlere rağmen bunun bir parçası olmayacağız,' demeleriydi. Onları kahraman dışında hiçbir kelime tanımlayamaz. Amerikan değerleri ve yaşadığımız sistem için mücadele ederken inanılmaz bir kişisel cesaret ve ahlak örneği gösterdiler." Bu sorgu timi istismarlara son veremedi ancak Savunma Bakanı Rumsfeld'in en sert sorgu taktiklerinden bazılarını geri çekmesini sağladı.⁸⁷

Terörle Mücadele Takıntısı

Bush'un terörle mücadele takıntısının yönetimi tehlikeli bir yola sürüklediğini açıkça görebiliriz. Bush, Senatör Barry Goldwater'm da belirttiği gibi "özgürlük mücadelesinde aşırılık ahlaksızlık değildir ... adalet arayışında ılımlılık erdem değildir" cümlesini feyz alıyordu. Başkan Bush, Ulusal Güvenlik Teşkilatı'na (NSA) yasal izinler olmaksızın Amerikalı vatandaşları izleme yetkisi verdi. Ulusal Güvenlik Teşkilatı veri madenciliği işlemleriyle çok sayıda telefon ve internet bilgisi toplayıp analiz etmesi için FBI'ya gönderdi. Aslında böylesi bilgilerin etkili bir şekilde işleminden geçebilmesi için fazla sayıda veri göndererek FBI'nı kapasitesini aşıyorlardı.⁸⁸

Ocak 2006'da yayımlanan *New York Times* raporuna göre böylesi izleme işlemleri, Amerikan topraklarında uluslararası

aramaları nakleden büyük telekomünikasyon ağlarına “gizlice erişimi” ve ülkenin en büyük telekomünikasyon şirketleriyle gizli bir işbirliğini gerektiriyordu.⁸⁹ *Times* dergisi yasal veya parlamenter kuvvetler ayrılığının getirdiği sınırlamalardan bağımsız bir şekilde başkanda toplanan gücün ne tür aşırılıklara yol açabileceğini ortaya koyuyordu. “1970’lerde ülke içinde gizlice izleme olayını başlatan” ve “Başkan yaptığında yasadışı olmaz” diyerek kendisini savunan Başkan Richard Nixon’ın kendisini hukukun üstünde görmesiyle Başkan Bush’un yasayla ilişkileri karşılaştırılıyordu.⁹⁰ Bush da tam olarak aynı şeyi, aynı dokunulmazlık hissiyatıyla söylemektedir.

Bush’un kendisini kanunların üstünde gördüğünü yasa tasarısı kabul edildikten sonra verdiği yazılı beyanlarda da fark ediyoruz. Kongreden geçen bir yasanın kabul edilmesi sürecinde başkan kabul ettiği yasaya *uymayacağını* ifade etme hakkına sahiptir. Başkan Bush bu taktiği ABD tarihindeki tüm başkanlardan çok daha fazla kullanmış, 750’den fazla kez kongreden geçen ancak kendisinin anayasayla uyuşmadığını düşündüğü kanunlara itaat etmeyeceğini beyan etmişti. Bu beyanların arasında McCain’in işkence karşıtı yasa tasarısı da vardı.⁹¹

Ancak başkanın yetkesini kısıtlayan Anayasa Mahkemesi kararıyla Başkan Bush’un idari gücüne de meydan okundu. Bu kararlarla birlikte Bush yönetiminin Guantanamo mahkûmlarını askeri kurullarda (mahkemelerde) yargılama planları reddedildi çünkü federal kanunlara göre bu mümkün değildi ve mahkûmların askeri mahkemelerde yargılanmaları uluslararası hukukun ihlaliydi. *New York Times*’a göre, “Mahkeme, başkana verilen güçlerin kapsamının büyümesini önleyen en önemli engeli koymuştu.”⁹²

Ancak Bush yönetimi çelişkili bir şekilde bir yandan terörizm illetinden dünyayı kurtarmak istiyor bir yanda da “idari kötülük” modeli oluşturunuyordu. Bu yönetim, içindekilerinin daha önemli gördüğü amaçları meşrulaştırarak eylemlerinin özünü gizlemek için resmi, rasyonel ve etkili uygulamalarla ölümcül acılar yaşatan bir örgütlenmeydi.⁹³

Bu idari kötülüğün izlerini Nazilerin Yahudi Soykırımı’nda, NASA’nın *Challenger* kazasında, Enron ile diğer yozlaşmış şir-

ketlerin yaptığı ahlaksız işlerde ve Amerikan tütün şirketi yöneticileri ile onların kiralık “bilimsel uzmanlarının” her yerde yaptığı sigara reklamlarında gördük. İdari kötülük, politikaları uygulandığında ve prosedürleri kontrolü ele geçirdiğinde, bireyin ötesine geçtiği için sistemseldir. Ancak örgütlerin liderleri vardır ve bu liderler yarattıkları ve büyüttükleri şeytanın sorumlusu olarak kabul edilmelidirler.

Sistemin, etki alanında “onaylanmış davranış” beklentilerini ve kurallarını yaratma veya değiştirme gücüne sahip kurumlara ve kişilere sahip olduğunu düşünüyorum. Bir bakıma sistem, parçalarından ve liderlerinden daha fazlasıdır çünkü bu liderler de sistemin gücünün etkisi altındadır. Ancak yasadışı, ahlaksız ve etik olmayan uygulamalara sahip bir sistemin yaratılışında önemli görevleri olan bireyler üstlerindeki durumsal baskıya rağmen sistemin yarattıklarından sorumludurlar.

Başkan Bush ve danışmanları, 17 Ekim 2006’da Amerika Birleşik Devletleri Askeri Mahkeme Yasası’nı kongreye sunarak Savaş Suçları Yasası’nı (1996) değiştirmeyi başardılar. Bu yasanın amaçlarından biri Guantanamo Hapishanesi’ndeki mahkûmların askeri mahkemelerde yargılanmasına karşı çıkan *Hamdan v. Rumsfeld* davasında Anayasa Mahkemesi’nin verdiği kararı geri çekmektir. Bu yeni Askeri Mahkeme Yasası, ABD hükümeti gözetli işlemleri ve “*yasadışı düşman güçlerine*” nasıl davranılması gerektiğine dair tartışmalı pratikler ortaya koymaktadır. Bu yasanın kapsamı ne askerlerin askeri haklarını ne de medeni hukuktaki sivilileri içermektedir. Başkanın savaş sürecinde bu yasanın kategorisine uygun kişileri belirleme hakkı bulunmaktadır. Amerikan vatandaşları da bu kategoriye dahil edilebilir, yani bireyler *habeas corpus* haklarını ve Cenevre Sözleşmesi’nin sağladığı güvenceleri kaybedebilirler. Süresiz olarak hapishanede tutulabilir, savcının arama izni olmadığı halde şaibeli kanıtlar kullanabildiği ve birini suçlu ilan etmek için üyelerinin yalnızca üçte ikisinin oyunun yettiği askeri mahkemelerde yargılanabilirler. Ayrıca yasa, yalnızca “aşağılayıcı” diye nitelendirilen birçok sorgulama yöntemine izin vermekte ve “insanlık suçu” işlemiş tüm hükümet yetkililerinin geçmişe dönük suçlarını korumakta-

dır. CIA ajanlarının sorguladıkları mahkûmları öldürmesi de bu insanlık suçlarına dahildir. (Dolayısıyla Ebu Gureyb'deki tüm istismarlar yalnızca "aşağılayıcı" oldukları, işkence olarak tarif edilmedikleri için izin verilebilir niteliktedir.)

Savaş Suçları Yasası ile Cenevre Sözleşmesi iktidar ve tiranlık kurallarıyla değil hukuk kurallarıyla yaşamayı tercih eden tüm medeni uluslar için elzemdir. Askeri Mahkeme Yasası ise bir *New York Times* editörüne göre (28 Eylül 2006) "bu, Amerikan demokrasinin dibe vurduğunu gösteren bir zorbalık yasasıdır." Peki, vatandaşların öfkesi ve tüm insanlığın özgürlüğü nerede?⁹⁴

JÜRİ ÜYELERİ, LÜTFEN KARARINIZI AÇIKLAYIN

Şimdiye kadar, önemli bağımsız araştırmaların raporlarından seçmeler ile birçok görgü tanığının ifadesinin yanında ABD ordusunun gözaltına aldığı mahkûmlara yönelik işkence ve istismarların nitelikleriyle ilgili İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kızılhaç, ACLU, Uluslararası Af Örgütü ile PBS'in *Frontline*'ı tarafından yürütülen detaylı analizlerden kesitler okudunuz.

Ebu Gureyb'de Astsubay Ivan "Chip" Frederick ile diğer inzibatların mahkûmlara davranışlarının sözde "yozlaşmış askerlerin", küçük bir grup "çürük elmanın" işi olduğunu, bir grubun sapkınlığı olduğunu düşünüyor musunuz hâlâ?

Peki hâlâ bu istismar ve işkencelerin baskıcı sorgu yöntemlerinin "sistemsel" uygulamaları olmadığını mı düşünüyorsunuz? Sorgulardaki istismar ve işkencenin boyutları zamansal ve mekânsal olarak Ebu Gureyb'deki 1A Koğuşu'nun gece vardiyasının ötesine geçip çok daha derinlere gitmedi mi?

Suçları fotoğraflarla kanıtlanmış bu askeri inzibatların üzerindeki durumsal gücün ("çürük sepeti") ve sistem baskısının ("çürük sepetini oluşturanlar") verilen hapis cezalarını azaltması gerektiğini düşünmüyor musunuz?

Ebu Gureyb ile diğer askeri kurumlarda ve gizli CIA hapsehanelerinde yaşanan istismarlarda askeri komuta zincirinin üst rütbeli subaylarının, Binbaşı Geoffrey Miller'in, Korgeneral Ri-

cardo Sanchez'in, Albay Thomas M. Pappas'ın ve Yarbay Steven Jordan'ın suç ortaklığına dair bir hüküm vermeye hazır mısınız?⁹⁵

Peki Ebu Gureyb ile diğer askeri kurumlarda ve gizli CIA hapishanelerinde yaşanan istismlarlarda siyasi komuta zincirinin üst düzey yetkililerinden eski CIA başkanı George Tenet'in ve Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in suç ortaklığına dair bir hüküm vermeye hazır mısınız?

Ya da Ebu Gureyb ile diğer askeri kurumlarda ve gizli CIA hapishanelerinde yaşanan istismlarlarda yine siyasi komuta zincirinin üst düzey yetkililerinden Başkan Yardımcısı Dick Cheney ile Başkan George W. Bush'un suç ortaklığına dair bir hüküm vermeye hazır mısınız?

Adli Takibat Yapılmıyor

(Bir karar vermeden önce Bush yönetimini "insanlık suçu" nedeniyle dava eden mahkemeye dair raporlara bakmanızda fayda var.⁹⁶)

Değerlendirmeyi yaparken gardiyan eğitiminin gerekliliğini ve sorgulanan mahkûmlara yönelik istismları kurumsal olarak denetlemenin etkisini kabul eden askeriyenin olumlu girişimini de göz önüne almak gerekir. Eğer benzer prosedürler başından beri uygulansaydı Ebu Gureyb'deki istismlarlar hiçbir zaman yaşanmazdı.

STANFORD HAPİSHANE DENEYİ AŞIRI GÜCE VE İNSANLIKTAN SAPMAYA KARŞI EĞİTİM KILAVUZU OLARAK EBU GUREYB'E GİDİYOR

Albay Larry James Hawaii'den Bağdat'a giderken Stanford Hapishanesi Deneyi'nin *Quiet Rage* (Sessiz Öfke) adlı DVD'sini tekrar tekrar "neredeyse yirmi dört kez" izledi. "Zimbardo nerede hata yaptı?" "Hapishanesindeki istismlarları önlemek için ne yapmalıydı?" sorularını sordu çünkü yolculuğunun nedeni çok özel bir görevdi: *Ebu Gureyb'i Onaracaktı!* Dr. James yıllarca

Walter Reed Kara Kuvvetleri Tıp Merkezi, Psikoloji Departmanı kürsü başkanlığı yapmış önemli bir klinik psikologdur. Mayıs 2004'te Ebu Gureyb'de birlikte çalıştıkları Binbaşı Geoffrey Miller'm emriyle bu göreve atandı. (Evet, söz konusu kişi strateji ve taktikleri Küba ve Irak hapishanelerinde ciddi zararlara yol açan Geoffrey Miller'dır.)

James, davranış bilimi direktörü olarak doğrudan Binbaşı Miller'e rapor veriyordu. Hapishanedeki en yüksek rütbeli askerlerden biri olan James politika ve prosedürlerini neredeyse hemen uygulama gücüne sahipti. James'in Ebu Gureyb'e gittiğini öğrendiğimde deneyimizin yeni çıkmış DVD'lerini kendisine ulaştırdım. James, benim de görevde kendisine eşlik etmemi istedi ancak o denli tehlikeli bir yere gitmek benim için korkutucu olduğundan bu teklifi reddettim. Hapishanedeki ve genel olarak Irak'taki koşullar hayati tehlikelerle dolu olmasaydı kendisine memnuniyetle eşlik ederdim. James'le Ebu Gureyb'den döndükten sonra bir röportaj yaptım ve yeni taciz vakalarının gerçekleşmemesi için ne tür önleyici stratejilere karar verdiğini sordum.⁹⁷

James'in genel olarak amacı hapishanelerde düzen ve disiplin sağlayacak prosedürler uygulamak ve Amerika Hapishaneler Birliği kriterlerine uymaktı. Disiplin Cezaevi, Davranış Bilimleri Departmanı başkanı ile Amerikan Hapishaneler Birliği'nde çalışan bir alan analistinin Ebu Gureyb hapishanesini ve Bucca Kampı'nı ziyaret etmesini sağladı. Ziyareti gerçekleştiren isimlerin tüm bulgu ve önerileri uygulandı. Koşullara dair yaptıkları analizin ardından mahkûmlar için bir ruh sağlığı merkezi kuruldu ve ilk kez Ebu Gureyb'de kalan tutuklular için ruh sağlığı uzmanları görevlendirildi.

James kendisi için de bazı temel kurallar koydu:

1. Zarar verme.
2. Fiziksel ve psikolojik olarak her şeyi koru; sağlık hizmetleri Amerikan Hapishaneler Birliği standartlarını yansıtmalıdır.
3. Her şey yasal sınırlar içerisinde olsun; tüm askeri prensiplere uygun davran.

4. Her şey etik sınırlar içerisinde olsun; kimsenin zarar görmediğinden emin ol ve her zaman "Amerikan Psikoloji Derneği'nin etik standartlarını ihlal edecek bir şey yaptım mı?" sorusunu sor.
5. Sorguların etkili olmasını sağla; Amerikalıların hayatlarını kurtaracak gerekli istihbaratı alabilmek için "sorguları" mahkûmla bir "görüşmeye" dönüştürecek koşulları yarat.

İstismarlara, hatalara veya düzen ve disipline aykırı hareketlere karşı sürekli tetikte olan Albay James, geceleri, rasgele zamanlarda hapishanede geziyor, gardiyanlarla ve personelle görüşüyordu. Problemleri veya çatışmaları çözmek için bizzat uğraşıyor, bir sorunu çözemediği durumlarda endişelerini doğrudan generale rapor ediyordu.

Hapishanenin tüm koşullarını inceleyen Albay James diğer kurumlarda da uygulanmak üzere Ebu Gureyb'de hapishane yönetimi, mahkûmlara yönelik davranışlar ve mahkûmların sorgulanması süreçlerini kapsayan yedi kural ortaya koydu:

1. Hapishane, gece vardiyaları da dahil, her zaman üst rütbelilerin denetimi altında olmalıdır.
2. "Sorgular" emniyet müdürlüklerindeki soruşturma modeline benzer "görüşmelere" dönüştürülmelidir. Görüşmeleri tek bir kişi yalnız başına asla yapmamalı, görüşme odasında görüşmeyi yapan ve tercüman olmak üzere en az iki kişi bulunmalıdır. Böylece bu iki kişi birbirini denetleyebilir ve çift yönlü bir geribildirim sağlanmış olur.
3. Mahkûmlarla görüşmeler sırasında hangi eylemlerin yasak olduğunu, hangi eylemlerin yasak olmadığını belirten, meşruiyet bağlamında herhangi bir belirsizlik alanı bırakmayan yazılı bir "yapılmayacaklar" listesi hazırlanmalıdır.
4. Görüşmelere katılan herkese zorunlu göreve özel eğitim verilmelidir.
5. Görüşme odaları tek taraflı görüş aynalarıyla yetkililerin ve diğer görevlilerin gözetimine açık olmalı ve tüm görüşmeler analiz ve idari değerlendirme için kayıt altına alınmalıdır.

6. Askeri inzibat rasgele aralıklarla tüm binayı gezmeli, üstlerine düzenli olarak rapor vermeli ve gardiyanlarla görüşmelerin sürekli denetim altında olduklarını hatırlatmalıdır. (James iki askeri psikoloğu da bu "binayı gezen elçilerin" arasına sokmuştu.)
7. Denetimin ve yönetimin çok sayıda katmanı olmalıdır. Görüşme yapılan her mahkûmun görüşmeden önce ve sonra tıbbi olarak incelenmesi ve görüşme sürecinde sağlık durumlarındaki herhangi bir değişikliğin rapor edilmesi gereklidir. Bir askeri avukat, sistemdeki rutin denetim katmanları da dahil tüm prosedürleri incelemelidir.

Resmi prosedürlerin bir parçası değildi ancak James *Quiet Rage: The Stanford Experiment* (Sessiz Öfke: Stanford Deneyi) DVD'sini izlemeleri için askeri inzibatları teşvik etti ve onlara, bu deneyde gördükleri gücün suiistimaliyle onların gardiyanlık rolleri arasındaki ilişkiyi açıkladı.

James, mahkûmlara yönelik tacizler ortaya çıkmadan önce bu kadar güçlü denetim prosedürleri uygulayabilir miydi? Cevap vermesi zor ancak ben kimsenin böylesi bir görevi üstlenmeyi düşündüğünü bile sanmıyorum. James'in prosedürleri daha önce uygulansaydı bu istismarlar yaşanmaz mıydı? Yaşanmazdı gibi görünüyor çünkü bu prosedürlerin uygulandığı koşullar kafa karışıklıklarını ve sorumluluk dağınıklığını ortadan kaldırır, tüm eylemlerin denetim altında olduğunu herkese gösterirdi. (Stanford Hapishanesi'nde olması gereken de tam olarak buydu elbette.)

Görünüşte etkili pratiklerin uygulandığını görmek güzel ancak bu uygulamalar bir farklılık yarattı mı? James'in bu soruya cevabı şuydu: "Bu kurallar uygulandığından bu yana [Kasım 2005'ten bu yana] hiçbir taciz vakası yaşanmamıştır."

Pentagon bazı mahkûmları serbest bırakıp diğerlerini Bağdat Havaalanı yakınlarındaki Cooper Kampı'na transfer ederek Ebu Gureyb'deki hapishaneyi kapattı. İngiltere'nin en önemli hukuki danışmanı Amerika Birleşik Devletleri'ne, Savunma Bakanlığı

ğı verilerine göre toplam 759 mahkûm barındıran Guantanamo Körfezi'ndeki hapishaneyi de kapatması yönünde çağrıda bulundu.⁹⁸ Söz konusu danışman, bu gözaltı merkezinin adaletsizliğin sembolü olduğuna inanıyordu. Başsavcı Peter Goldsmith bu kampın askeri mahkemelere bağımlı sisteminin "uluslararası standartlarla uyumlu adil yargılama" prensibine uygun olmadığını söylüyordu.⁹⁹ İspanya'nın en önemli sulh hâkimi Baltasar Garzón da Amerika Birleşik Devletleri'ne "hukuka saygılı ülkelere hakaret" olarak nitelediği bu hapishaneyi kapatma çağrısı yaptı. Goldsmith, İspanya'nın "işkencenin ve aşağılamanın soruşturma tekniği olarak işe yaramadığını" Engizisyon döneminde öğrendiğini söylüyordu.¹⁰⁰

Albay Larry James bu özel askeri hizmeti için "Bronz Yıldız"la ödüllendirildi. Bu bölümü, bir meslektaşımın ve arkadaşımın tekil başarısını kutlayarak bitirmek benim için büyük zevk. Keşke gücünü birkaç sene önce kullanabilseydi.

BIRAK DA GÜN İŞİĞİ İÇERİ GİRSİN

Hep birlikte yaptığımız bu yolculuğun sonuna geldik. İnsan doğasındaki kötülükle yüzleşmek zorunda kaldığınız halde araştırmamanın sonuna kadar gelebilme gücünü gösterdiğiniz için mutluyum. Özellikle Stanford Deneyi'ndeki taciz sahnelerini gözümde yeniden canlandırmak benim için özellikle zor oldu. Ayrıca Chip Frederick davasında ne kadar etkisiz olduğumla yüzleşmek de oldukça zordu. İnsanın insana yaptığı zulümlerle, soykırımlarla, katliamlarla, linçlerle ve işkencelerle dolu bir dünyada, yılların iyimseri olarak benim, insanlara dair düşüncelerim gittikçe olumsuzlaşıyor.

Yolculuğumuzun son safhasında insan ruhunun karanlık köşelerini aydınlatsın diye günışığını içeri salıyoruz. Şimdi artık olumlu olanı vurgulama, olumsuz olanı bertaraf etme zamanıdır. Ben de olumlu olana vurgu yapmak için önce istemediğimiz veya ihtiyacımız olmayan ancak her gün bizi etkisi altına alan toplumsal etkilere nasıl karşı koyacağımıza dair bazı önerilerde

bulunacağım. Birçok durumda kötü davranmamıza neden olan durumsal güçlerin etkisinin farkındayız ancak bu güçlerin kölesi olmadığımızın da farkında olmalıyız. Bu güçlerin nasıl işlediğini anladığımızda karşı çıkabilir, mücadele edebilir ve onların bizi sürükledikleri, istenmeyen eylemleri engelleyebiliriz. Bu güçleri anlamak uyum, riayet, ikna ve toplumsal etki ile baskının diğer biçimlerine boyun eğmekten bizleri kurtarabilir.

Yolculuğumuz boyunca insan karakterinin zayıflıklarını, zaafalarını ve hızlı değişimlerini inceledik ve sonunda, kahramanlığı ve kahramanları kutladığımız olumlu bir noktaya vardık. Zannediyorum ki artık sıradan insanların, hatta iyi insanların bile baştan çıkarılabileceğini, kuvvetli sistematik ve durumsal güçlerin etkisiyle korkunç şeyler yapmaya ikna edilebileceğini kabul ediyorsunuzdur. Eğer bunu kabul ediyorsanız tam tersini de, yani hepimizin içimizdeki “doğru şeyleri” gösterebileceğimiz bir zamanı bekleyen potansiyel kahramanlar olduğumuzu da kabul etmeye hazır mısınız? O halde bizi baştan çıkartan durumlara nasıl karşı koyacağımızı öğrenelim ve kahramanları kutlayalım.

Durumsal Etkilere Karşı Çıkmak ve Kahraman Olmak

Her çıkış, başka bir yere giriştir.

—Tom Stoppard,
Rosencrantz ve Guildenstern Öldü

Beynimizi esir eden, karanlık dehlizlerdeki yolculuğumuzun sonuna geldik. İnsan doğasının vahşi yönünü ortaya çıkaran koşullara tanık olduk, iyi insanların başkalarına karşı ne kadar kolay zalimleşebileceğini şaşkınlıkla izledik. Kavramsal olarak böylesi dönüşümlerin nasıl meydana geldiğini anlamaya çalıştık. Kötülük elbette her yerde olabilir ancak bu yolculukta şeytanın köklerini hapishanelerde ve savaşlarda aradık. Çünkü savaşlar ve hapishaneler yetkenin, gücün ve hâkimiyetin bir arada olduğu, dahası yaşananları tüm ketumluğuyla gizlediği için insanlığımızı yitirmemize sebep olan ve insanların en önemli değerlerini; şefkati, nezaketi, işbirliğini ve sevgiyi bizlerden çalan koşulları yaratır.

Bu yolculukta zamanımızın büyük bir bölümünü meslektaşlarımla birlikte Stanford Üniversitesi Psikoloji Departmanı'nın bodrum katında yarattığımız sahte hapishanede geçirdik. Bu hapishanede, yalnızca birkaç gün ve geceden sonra Palo Alto cenneti ve Stanford Üniversitesi bir cehenneme dönüştü. Sağlıklı genç adamlar tutuklu rolü içinde yaşadıkları deneyimlerle aşırı stres, öfke ve umutsuzluk dolu patolojik semptomlar geliştirdiler. Gardiyan olarak rasgele seçilen arkadaşları ise rollerini oynamakla "tutuklularına" gerçekten zarar vermek arasındaki sınırı sürekli aştılar. Bir haftadan daha kısa bir zaman diliminde

küçük “deneyimiz”, sahte hapishanemiz toplu bilincimizin arka planına itildi ve bunların yerine zihinlerimizi tutuklularla, gardiyanlarla ve cezaevi görevlileriyle dolu bir hapishane gerçekliği kapladı. O bodrum katı devlet tarafından değil de psikologlar tarafından işletilen bir hapishaneydi artık.

Daha evvel kimse tarafından bu kadar derin bir şekilde ele alınmamış olan bu dönüşümlerin doğasına yönelik takındığım detaycı yaklaşımla, okuyucunun bireysel güçle kurumsal gücün sidik yarıştırdığı bu özel mekâna mümkün olduğunca yakından bakmasını sağlamayı amaçladım. Toplumsal roller, kurallar, normlar ve üniformalar gibi önemsiz görünen durumsal değişkenlerin, o sistemdekiler üzerinde ne denli büyük bir etkisi olduğunu gösteren süreçleri aktarmaya çalıştım.

Bu çalışma boyunca kavramsal bağlamda atipik davranışlara ve görünürdeki kişilik değişimlerini anlamaya çalışırken uyguladığımız yöntemlerden farklı olarak durumsal ve sistemik süreçler üzerine odaklandık. İnsan davranışı daima durumsal güçlerin etkilerine açıktır. Bu süreç genelde, kendisini ayakta tutmak ve devam ettirmek için tasarlanmış belirli bir güç sisteminin, yani büyük ve makrokozmetik bir gücün içerisine saklanır. Yasal, dini ve tıbbi kurumlar tarafından yapılan geleneksel analizler tek nedensel birim olarak faile odaklanır. Dolayısıyla davranışsal sonuçları şekillendiren ve failleri dönüştüren durumsal değişkenlerin ve sistemik belirleyicilerin etkisini ya önemsemez ya da küçümserler.

Umuyorum ki bu kitaptaki örnekler ve analizler eylemlerin ana kaynağının kişilerin içsel özellikleri olduğunu savunan Temel Yükleme Hatası’na meydan okuyabilir. Toplumsal bağlamı oluşturan ve devam ettiren Sistemin sağladığı davranışsal örüntüyü ve durumsal güçleri fark etmenin zamanı gelmiştir.

Hayal ürünü bir hapishaneden gerçek bir kâbusa, Ebu Gureyb’e uzanan yolculuğumuzda iki hapishanede de geçerli olan sosyal psikolojik süreçler arasındaki paralellikleri şaşkınlıkla izledik. Ebu Gureyb’de analitik odağımız, iyi bir askerden kötü bir hapishane gardiyanına, oradan da acı çeken bir mahkûma

dönüşerek iki yönlü bir dönüşüm geçiren Başçavuş Ivan Chip Frederick üzerindeydi. Yaptığımız inceleme Stanford Hapishanesi Deneyi'nde olduğu gibi Frederick ile diğer askeri ve sivil personelin gözetimleri altındaki mahkûmlara yaptıkları istismar ve işkencelere sebep olan asıl kişiliksel, durumsal ve sistemik faktörleri ortaya çıkarıyordu.

Bu noktada, tarafsız bir sosyal bilimler araştırmacısıyken kendimi savcı rolünde buldum. Siz okuyucu-jüriye ABD askeri hapishanelerinin çoğunda yaşanan keyfi ve yaygın istismar ve işkence olaylarına sebep olan koşulları yaratan askeri emir-komuta zincirinin tepesindekilerle Bush yönetiminin üst düzey yetkililerinden bahsetme fırsatı buldum. Daha önce de ifade ettiğim gibi ben bu askeri inzibatların sorumluluklarını veya suçlarını inkâr etmiyorum, bu davranışları açıklayabilmek veya anlamlandırabilmek failleri elbette haklı çıkarmaz. Aksine bu olayların nasıl gerçekleştiğini anlamak ve askerlerin davranışlarını belirleyen durumsal güçleri belirlemek, böylesi kabul edilemez davranışları ortaya çıkaran koşulları yapıcı bir şekilde değiştirme olanağı verir. Cezalandırmak yeterli değildir. "Kötü sistemler", iyi insanlar arasında bile "kötü davranışlar" sergileyen "çürük elmaları" yaratan "kötü koşullar" ortaya çıkarır.

Son bir kez, Bireyi, Durumu ve Sistemi tanımlayalım. Birey, davranışsal özgürlüğü genetik, biyolojik, fiziksel ve psikolojik özelliklerle açıklanan aktördür. Durum, ödül ve normatif fonksiyonlar üzerinden aktörün rol ve statüsüne anlam ve kimlik yükleme gücüne sahip davranışsal bağlamdır. Sistem ise ideolojisi, değerleri ve gücüyle durumları yaratan, etki alanı içerisindeki aktörlerin davranış beklentilerini belirleyen ve onaylanmış davranış rollerini dikte eden birimleri ve kurumları içerir.

Yolculuğumuzun bu son safhasında zaman zaman hepimizi etkisi altına alan olumsuz durumsal güçlerle mücadele etme ve bunları engelleme yöntemleri üzerine düşüneceğiz. İstemediğimiz ya da ihtiyaç duymadığımız, ancak her gün maruz kaldığımız bu etkilere nasıl karşı gelebileceğimizi araştıracağız. Durumsal güçlerin köleleri değiliz. Ancak bu güçlere karşı çıkma

ve onlarla mücadele etme yöntemlerini öğrenmeliyiz. Birlikte incelediğimiz durumların hepsinde kendinden ödün vermeyen küçük bir grup, bir azınlık olduğunu gördük. Onların nasıl karşı çıkabildiği üzerine kafa yormalı ve bu azınlığı büyüttmeliyiz.

Bazı koşullar altında *sizin de* deneyimizdekiler ve Ebu Gureyb hapishanesindekiler gibi davranabileceğiniz olasılığını düşündürebildiysem şimdi de size başka bir soru soruyorum; *kendinizi* bir kahraman olarak da görebiliyor musunuz? İnsan doğasındaki iyiliği, aramızdaki kahramanları ve her birimizin içindeki kahramanlık imgesini ortaya çıkarmanın zamanı geldi.

İSTENMEYEN ETKİLERLE MÜCADELE ETMEYİ ÖĞRENMEK

Paranoid rahatsızlıklara sahip insanlar ikna edici mesajlara, bu mesajlar sevdikleri insanlardan veya iyi niyetli terapistlerinden gelse bile, uyma, bunları kabullenme veya yanıtlama zorlukları yaşarlar. Bu kişilerin şüphecilikleri ve güvensizlikleri, onların sosyal iletişimin büyük bir kısmına dahil olmalarını engelleyen bariyerler yaratır. Paranoid sorunları olanlar, toplumsal baskılara inatla karşı çıktıkları için ruhsal bir maliyeti olsa da çevresel etkilere karşı inanılmaz bir bağışıklığa sahiptirler. Ölçeğin tam aksi ucunda ise fazlasıyla kandırılmaya müsait, her türlü oyunu oynayabilecek kişilere koşulsuz güvenen bireyler vardır.

Bu kişilerin çoğu hayatlarının bir döneminde dolandırılmış ve oyuna getirilmişlerdir. Amerikalıların %12'si her sene dolandırılmakta ve bütün birikimlerini kaybetmektedirler. Bu rakam ve yüzdelerin çoğu ülkede benzer olması da kuvvetle muhtemeldir. Dolandırılanların çoğunu elli yaş üstü oluşturur, oysa bu yaşlar kişinin bilgeliğinin dorukta olduğu dönemler olmalıdır. Her yaştan bir sürü insan, telemarket, sağlık hizmetleri ve piyango dolandırıcılığı yapan üçkâğıtçıların oyununa gelmektedir.¹

12. Bölüm'deki McDonald's restoranında masum gence yapılan sahte yetke oyununu hatırlıyor musunuz? Kendi kendinize şunu sormuşsunuzdur: "O kız ve o yetişkinler böyle bir

aramayla kandırılacak kadar nasıl aptal olabiliyorlar?" Ancak benzer oyunlar çoğu fast-food restoranı personelinin sahte yetkelere biat etmesi için kullanılmıştır. Kaç restoranda bu oyunlar oynanmıştır? Bir düzine farklı restoran zincirinin otuz iki eyalette neredeyse yetmiş farklı şubesi olduğunu biliyoruz.² McDonald's restoranında bir üçkâğıtçının arayarak oyuna getirdiği bir müdür yardımcısı hepimize şu soruyu soruyor: "Tam o sırada o durumda değilseniz, ne yapacağınızı nasıl bilebilirsiniz ki? Ne yapardınız, bilemezsiniz."³

Bazı insanları aptallık, naiflik gibi olumsuz yaradılışsal özellikler sebebiyle kandırıldıklarını varsayarak ötekileştirmek yerine bizim gibi insanların neden ve nasıl bu şekilde oyuna geldiklerini anlamalıyız. Ancak bu şekilde, böylesi oyunlara karşı çıkabilecek yöntemler geliştirebiliriz.

Kopukluk ve Doygunluk İkilemi

İnsandaki en temel ikilem kopukluk ile doygunluk, alaycı şüphe ile sorumluluk arasındadır. Kişinin "kandırılma" korkusuyla kendisini diğer insanlardan koparması aşırı savunmacı bir durumdur ancak kişi diğer insanların onu ikna edebilmesine ne kadar açık olursa, yönlendirilmesi de o kadar kolay olur. Fakat mutlu olmak için diğer insanlarla açık, tutkulu bir iletişim elzemdir. Bizler güçlü duygular hissetmek, tamamen güvenmek, doğaçlama davranmak ve başka insanlara bağlanmak isteriz. Yaşarken tamamen "doygunluğa" ulaşmak isteriz. En azından hayatımızın bir döneminde sorgulayan tarafımızı bir kenara bırakıp ilkel korkularımızı terk etmek isteriz. Yunanlı Zorba'nın yanında tutkuyla dans etmek isteriz.⁴

Ancak toplumsal katılımımızın değerini düzenli olarak takip etmeliyiz. Hepimiz için asıl sorun iki kutup arasında en iyi dengeyi kurabilmek, tamamen batmakla uygun bir uzaklıkta kalmak arasındaki dengeyi bulmaktır. Diğer insanlarla ne zaman ilişkiye gireceğimizi, bir davayı veya bir ilişkiyi göz ardı etmek yerine ne zaman destekleyeceğimizi bilmek bizim her gün karşı karşıya kaldığımız önemli bir sorudur. Bazı insanların bizi kul-

landığı bir dünyada yaşıyoruz. Ancak karşılıklı iyilikleri amaçlayan değerlere inanan ve bu değerleri bizlerle paylaşmak isteyen insanlar da yine aynı dünyada yaşamaktadır. Kimin hangisi olduğunu nasıl bileceğiz? Asıl soru da bu işte, sevgili Hamlet ve sevgili Ophelia.

Aklımızı kontrol eden etkenlerle mücadele etmek için kullanabileceğimiz özel araçları incelemeden önce başka bir olasılığı daha, kadim *kişisel dayanıklılık* yanılığını düşünmeliyiz.⁵ Onlar bu yanılığa düşüyorlar mı? Evet. Peki ya ben? *Hayır!* Psikolojik yolculuğumuz sizleri, burada ortaya koyduğumuz durumsal güçlerin çoğunluğa nasıl sirayet ettiğine ikna etmiş olmalıydı. Ama "sizi" etkileyemez bu güçler, değil mi? Kendi davranış normlarımızı etkilemek için yapılan entelektüel değerlendirmelerden öğrendiğimiz dersleri yaygınlaştırmak zordur. "Diğerleri" için varsayımsal olarak kolayca uygulanan şeyleri iş kendimize gelince uygulamak o kadar da kolay değildir. Biz farklıyız çünkü. İki parmak izi nasıl ki birbirlerinden tamamen farklıdır, iki insan da farklı genetik, gelişimsel ve kişiliksel özelliklere sahiptir.

Bireysel farklılıklar önemli ve gereklidir ancak kuvvetli ve müşterek durumsal güçler karşısında bu bireysel farklılıklar azalır ve bastırılır. Davranış bilimcileri böylesi durumlarda grubu oluşturan bireylerle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları, yalnızca davranışsal bağlamın doğasını bildikleri halde çoğunluğun nasıl bir davranış sergileyeceğini öngörebilirler. En iyi psikolojik açıklama dahi her bir bireyin belirli bir durumda nasıl davranacağını öngöremez çünkü hesaba katılması mümkün olmayan bireysel varyanslar söz konusudur. Bu nedenle kendinize hiçbir şekilde uygulayamayacağınızı düşünerek burada öğreneceğiniz dersleri reddedebilirsiniz çünkü siz özelsiniz, normal dağılım dizgesinin özel ucundasınız. Ancak bu dersleri almayı reddederken savunmasız olmayı ve kuyruğunuzu kısmayı göze aldığınızı da unutmayın.

İyi bir adam veya sevimli yaşlı bir kadın gibi görünen "pis, alçak biriyle" karşılaştığınızda ne yapılması gerektiğiyle ilgili ve-

rebileceğim tavsiyeleri yılların kişisel deneyimleriyle geliştirdim. Güney Bronx gettolarında hayatta kalmaya çalışan cılız, hastalıklı bir çocuk olarak yaşadıklarımdan öğrendim. Temel şehir kurallarını öğrenmem gerekiyordu. Bu kuralların en önemlisi de bazı insanların bazı durumlarda nasıl davranacağını anlamaktı. Çetenin, takımın veya sınıfın lideri olabilecek kadar yetenekliydim bu konuda. Sonra ahlaksız, Fagin benzeri bir patronun verdiği eğitimle Broadway’de tiyatroya gidenlerin şapka ve çantalarını ellerinden alıp eşyalarını geri vermek için de zorunda olmadıkları halde bahşiş vermelerini sağlamayı öğrendim. O kadının çırağı olarak geçirdiğim yıllarda ücretsiz versiyonu bulunabilen pahalı televizyon programları satma ve başlarında ebeveynleri olmayan çocukların midelerini bizim şeker makinesinden çikolatalarla ve içeceklerle doldurma konusunda uzmanlaştım. Ayrıca bana acımalarını sağlayarak kapı kapı dolaşıp karşısındakini anlamaya çalışan sevimli apartman sakinlerine dergiler sattım. Sonra polisin şüphelilerden itiraf koparmak, devlet destekli işkencecilerin kurbanlarından istediklerini alabilmek ve tarikatçıların masumları bataklıklarına çekmek için kullandığı taktikler üzerine akademik çalışmalar yaptım. Sovyetlerin kullandığı beyin yıkama taktiklerini ve Çin komünistlerinin Kore Savaşı’nda ve ulusal düşünce reform programları kapsamında kullandıkları yöntemleri çalışmam için bursum uzatıldı. Ayrıca CIA’deki, devlet destekli MKULTRA programındaki⁶ kendi mahsulümüz olan beyin manipülatörleri ve Jim Jones’un müritleri üzerindeki karizmatik gücü üzerine de araştırmalar yaptım.

Çeşitli tarikat deneyimleri yaşayan insanlara danışmanlık yaparken de birçok şey öğrendim. Ayrıca ikna, uyum sağlama, uyumsuzluk ve grup süreçleriyle ilgili hayatım boyunca çeşitli araştırmalar yaptım. Yaptığım bu araştırmaların bir kısmı ve davranış değişiklikleri ve toplumsal etkiler üzerine temel bazı metinler Vietnam Savaşı sürecinde barış aktivistleri tarafından eğitim kitapçığı olarak kullanıldı.⁷ Yaptığım bu araştırmalardan, birazdan aktaracağım bilgileri veren kişinin güvenilirliğini desteklemek için bahsetmeyi gerekli buluyorum.

Erdemli Yetke Deneyi Üzerinden Özgeciliği Teşvik Etmek

Öncelikle, yetke deneyini tersine çevirerek bir “Ters-Milgram” deneyi düşünelim. Amacımız insanların zamanla *iyi olanı yapma* isteklerini yoğunlaştıran taleplere boyun eğeceği bir ortam yaratmak. Katılımcılar zamanla çok daha özgeci davranmak üzere yönlendirilecekler, yavaş yavaş ancak tahmin edebileceklerinden daha olumlu, toplum yanlısı davranışlar sergilemeye başlayacaklar. İnsanlık dışı davranışları yavaş yavaş kolaylaştıran bir paradigma yerine insanları yavaş yavaş iyiliğe alıştırarak bir paradigma yaratabiliriz. Bunu mümkün kılacak deneysel bir ortamı nasıl yaratabiliriz? Zihnimizde bir deney yapalım. Öncelikle her bir katılımcı için alışık olduğundan daha olumlu eylemlerden aşırı “iyi” eylemlere giden bir deneyim ve faaliyet hiyerarşisi hazırladığımızı düşünün. Ahlakın en aşırı uçları kişiyi en başta hayal bile edilemez gibi görünen eylemler yapmaya zorlayacaktır.

İyi şeyler yapmak için vakitleri olmadığını düşünerek erdemli davranışlardan kaçman meşgul vatandaşlar için bu tasarımın zamanla ilgili bir boyutu olabilir. “İyilik Üreticisi”nin ilk “düğmesi” kişinin bir arkadaşına teşekkür notu veya bir iş arkadaşına geçmiş olsun notu yazmak için on dakikasını ayırması olabilir. İkinci aşama ise sorunlu bir çocuğa tavsiye vermek için yirmi dakikasını ayırmasını talep etmek olabilir. Bu paradigma içindeki baskıyı artırarak katılımcı, okuma yazma bilmeyen kâhyasına bir hikâye okumak için otuz dakikasını ayırmaya ikna edilebilir. Böylece özgecilik ölçeği giderek yükselir ve kişi, ihtiyacı olan bir öğrenciye akıl hocalığı yapmak için bir saat ayırmaya, bekâr bir ebeveynin hasta annesini ziyaret edebilmesi için birkaç saat bebeğine bakıcılık yapmaya, bir gece boyunca bir çorbacı mutfağında çalışmaya, işsiz gazilere yardım etmeye, bir günün yarısını yetim çocuklarla hayvanat bahçesinde geçirmeye, savaştan yaralı dönmüş gazilerle konuşmaya ikna olur ve giderek, adım adım her hafta değerli vaktinin bir kısmını çok daha değerli işlere yardımcı olmak için ayırır. Peki, bu süreçte, halihazırda böylesi iyilikler yapan veya bir sonraki safhaya

geçmek için inisiyatif alan toplumsal modeller oluştururken, erdemlin yetkesine itaat edilmeli mi, edilmemeli mi? Bildiğim kadarıyla böylesi bir deney daha önce yapılmadı madem, o zaman denemekte fayda var.

İdeal koşullarda toplumsal iyilik deneyimiz katılımcı, daha önce yapmayı hayal dahi edemediği bir davranış sergilediği zaman bitecektir. İyilik rotamız sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre için asgari düzeyde koruyucu önlemler almaktan ya da geri dönüşüm yapmaktan, “yeşil” dava için para, zaman harcama veya bireysel olarak bu davaya katkıda bulunma gibi çok daha büyük eylemlere kadar gidebilir. Daha fazla vatandaş, herhangi bir ideolojiden bağımsız olarak, “sonuna kadar giderse” toplumun daha fazla yararlanabileceği bir etki alanında bahsettiğimiz bu sürecin gerçekleştiğini düşünün. Uyumsuzluk teorisinin söylediği gibi inançlar davranışlara yol açar. Böylece, insanları iyi şeyler yapmak için mobilize edersek kişiler, bu davranışları meşrulaştırmak için gerekli prensipleri de oluşturacaklardır. Talmud âlimleri insanların dua etmeden önce inanmaları için değil dua etmeye başlamaları için gereken koşulların yaratılmasını sağlayacak vaazlar vermelidirler. Böylece uğruna dua ettikleri kişilere ve şeylere inanacaklardır.

Araştırmalar Ters-Milgram Özgecilik Etkisini Destekliyor

İfade ettiğimiz gibi ters-Milgram deneyi daha önce hiç yapılmamıştır. Böylesi bir deneyi laboratuvarında, hatta daha da iyisi evlerimizde ve yaşadığımız komünitelerde gerçekleştirdiğimizi düşünün. İşe yarar mıydı? Yetkenin ve durumun gücünü erdemli davranışlar üretmek için kullanabilir miyiz? İnsanlığa ve toplumsal etkilere dair bildiklerime dayanarak sosyal etkilerin temel prensiplerini uygulayarak dünyamıza dürüstlüğü getirmekle çok daha iyi bir iş yapacağımızdan eminim. (Bazı referanslar için Notlar kısmına bkz.)⁸

Burada tarif ettiğimiz ters-Milgram deneyi sosyal psikologlar tarafından kapsamlı olarak çalışılan ve araştırılan üç basit etki taktiğini bir araya getirmektedir. Bu taktikler *kademeli ikna tek-*

niği,* sosyal modelleme ve yardımseverliğin öz-etiketlemesidir. Bütün bu metotları, özgeciliği desteklemek için bir araya getiriyorum. Araştırmacılar bu taktiklerin bir kişinin kazandığı paraları geri dönüşüm için bağış olarak vermekten, kan bağışında bulunmaya kadar tüm toplum yanlısı davranışlarını yaygınlaştırmak için kullanılabileceğini ifade etmektedirler.

Bizim “adım adım yavaşça iyiliği bulma” sürecimizi sosyal psikologlar, *kademeli ikna tekniği* olarak tanımlamaktadırlar. Bu taktik, öncelikle birinden ufak bir istekte bulunmakla başlar (çoğu insan bunu yapar zaten), sonra bu iyilikle bağlantılı ama çok daha büyük bir talebi yerine getirmesi istenir (bu büyük iyilik sürecinin asıl amacıdır).⁹ Bu taktiğin klasik bir örneği kırk yıldan uzun bir süre önce Jonathan Freedman ve Scott Fraser tarafından gösterilmiştir.¹⁰ Freedman ve Fraser banliyö sakinlerinden evlerinin güzel bahçelerine çirkin, büyük bir “Dikkatli Sürün” tabelası asmasını istiyor. Civarda yaşayanların %20’sinden azı bu talebi karşılıyor. Ancak ev sahiplerinin dörtte üçü, iki hafta önce camlarına yedi santimlik göze çarpmayan ufak bir tabela astıktan sonra bahçelerine o büyük tabelayı asmayı kabul ettiler. Aynı süreç toplum yanlısı davranışlar için de geçerlidir. Örneğin, araştırmacılar yalnızca bir imza kampanyasına katılmanın engellilere parasal yardımın artmasını sağladığını, kısa bir anketi doldurmanın insanların organ bağışı yapma isteğini arttırdığını, az miktarda enerjiyi muhafaza eden ev sahiplerinin zamanla daha fazla enerjiye sahip olacağını ve ufak bir kamusal sorumluluğun kâğıt ürünlerinin geri dönüşümünü arttıracığını ifade etmişlerdir.¹¹ Ayrıca *önce küçük, sonra büyük ikna tekniği*, daha büyük talepler dizisinin birleşimiyle, *önce küçük, sonra daha büyük ikna tekniğine* dönüşerek artırılabilir, özgeciliği teşvik eden ters-Milgram deneyinizdekine benzer bir süreç işleyebilir.¹²

Ters-Milgram deneyimiz toplum yanlısı davranışları teşvik eden *sosyal modelleri* de işletecektir. Stanford Hapishanesi De-

* Önce küçük, sonra büyük ikna tekniği (İng. foot-in-the door [FITD] technique) sosyal psikoloji ikna kuramlarında ortaya konulan ikna tekniklerinden biridir. Türkçe yazında “azıcıkta bir şey olmaz” ya da “kademeli ikna tekniği” olarak da bilinir. (Çev. n.)

neyi ile Ebu Gureyb Hapishanesi'nde istismarların yaşanmasını destekleyen negatif modeller vardı. Sosyal modellerin gücünü pozitif eylemlere yönlendirmek, istenen sonuçlara sebep olabilecek kadar etkili olabilir. Araştırmacılar özgeci rol modellerinin çevrelerindeki kişilerin pozitif, toplum yanlısı davranışlar sergileme eğilimlerini artırdığını gözlemlemişlerdir. Burada yalnızca bulguların örnekleri anlatılmaktadır. Buradaki sosyal modeller Kurtuluş Ordusu'na bağışları artırmak, arabasının tekeri patlamış bir yabancıya yardım etmek, saldırı oranlarını azaltmak, şiddet içermeyen tepkileri teşvik etmek, atılan çöpleri azaltmak ve yoksul çocuklara para bağışlarını artırıp insanların ellerindeki kaynakları diğerleriyle paylaşmasını sağlamak için gösterilmektedir.¹³ Bu noktada bir nasihat vermekte fayda var: Tavsiye ettiklerinizi pratiğe geçirmeyi unutmayın. Model oluşturmak kelimelerden çok daha etkilidir. Bir deney dizisinde çocuklar ikna edici vaazlarla açgözlülük veya hayırseverlik nasihatleri veren bir yetişkin modeline maruz bırakılıyorlar. Ancak bu yetişkin sonrasında açgözlü veya hayırsever eylemler yapıyor. Sonuçlar da çocukların modelin söylediklerinden ziyade yaptıklarını yapmaya eğilimli olduklarını gösteriyor.¹⁴

Bahsi geçen Talmud âlimlerinin bilgeliği ters-Milgram deneyimizin altında yatan başka bir sosyal etki prensibini de desteklemektedir. Kişiye istediğiniz bir *kimlik etiketi* verdiğinizde kişi, o kimliğe uygun davranışlar sergileme eğiliminde olur. Bir kişiye yardımsever, özgeci olduğunu söylediğinizde kişi yardımsever, özgeci ve başkalarına nazik olma eğiliminde olur. Stanford Hapishanesi Deneyi'nde genç erkeklere rasgele gardiyan veya mahkûm rolleri verdik ve bir süre sonra bu gençlerin rollerinin gerektirdiği davranışlar sergilediklerini gördük. Dolayısıyla birine, onun yardımsever bir insan olduğunu söylersen o kişi bu kimlik etiketine uygun eylemler ve davranışlar sergileyecektir. Araştırmacılar birine, onun "cömert bir insan" olduğunu söylemenin MS hastalığını engellemek için büyük miktarlarda bağış yapması talebine olumlu yanıt vermesini; bir insana nazik olduğunu söylemenin, onun kâğıtları yerlere saçılmış birine yardım

etme eğilimi göstermesini; “kan bağışçısı” gibi belirgin bir kimlik etiketi yapıştırılan kişinin hiçbir zaman tanışmayacağı bir yabancıya kan vermeye devam etmesini sağladığını göstermişlerdir.¹⁵

İnsanoğlunun en büyük avantajlarından biri toplumsal dünyayı inceleme, anlama ve sonra bu bilgi birikimiyle hayatlarını iyileştirme yetisine sahip olmasıdır. Bu kitap boyunca durumların nasıl korkunç davranışlar üretebileceğini gördük. Bu noktada, bu temel prensipleri ve durumların gücünü erdemli davranışlar üretmek için de kullanabileceğimizi düşünüyorum. Eğer benim bu tartışmam hatalıysa veya sizi ikna edemezse insanlığın geleceği için korkarım. Bugün ufak bir adım atarak ters-Milgram deneyini kendi hayatınıza uygulamaya ne dersiniz? Bence bunu yapabilir ve dünyamızı daha iyi bir geleceğe hazırlamak için diğerlerine rol model olabilirsiniz. Eğer siz yapmazsanız, kim yapacak?

İstenmeyen Etkilerle Mücadele Etmek için On Adımlık Program

“İyilik üreticisi” örneğimizde yaptığımız gibi, yolculuğumuz boyunca gördüğümüz şeytani davranışlara uygun zemini hazırlayan sosyal psikolojik prensiplerin bir kısmını göz önüne aldığımızda insanların hayatlarındaki olumsuzlukları ortadan kaldırıp olumlu taraflarını açığa çıkarabiliriz. Farklı etki şekilleri var olduğuna göre, her bir farklı etki için farklı bir direnç geliştirmemiz gerekecektir. Yanlış, uyumsuz taahhütlerle mücadele etmek, itaat kazandırma stratejilerine karşı çıkma taktiklerinden farklı metotlar gerektirir. İkna edici konuşmalara ve güçlü hatiplere karşı çıkmak için kullandığımız metotlarla, bizleri insandışılaştıran veya birey dışılaştıran kişilerle mücadele etmek için kullanmamız gereken metotlar farklıdır. Grup düşünme sürecini zayıflatma yolları da güçlü komutanların etkisini dönüştürme taktiklerinden farklıdır.

Size, kısa ve detaylı bir özet aktaracağım ancak bu konu bir bölümde anlatılamayacak kadar derin ve özel bir ilgi gerektirmektedir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgilere bu kitaba ek

olarak hazırladığımız www.LuciferEffect.com internet sitesinden erişebilirsiniz. Bu siteyi boş vakitlerinizde rahatça okuyabilir, notlar alabilir ve referans kaynaklarını inceleyip bu stratejileri hayatlarınızda uygulayabileceğiniz senaryolara kafa patlatabilirsiniz. Ayrıca, sizin veya tanıdıklarınızın üzerinde uygulanan belirli bir sosyal etki taktiğiyle karşılaştıktan sonra bir sonraki karşılaşmanızda nasıl direnç gösterebileceğiniz konusunda yardım almak için de bu kılavuza başvurabilirsiniz.

İstenmeyen sosyal etkilerle mücadele ederken bir yandan da kişisel direnci ve yurttaşlık erdemlerini geliştirmek için önerdiğim on adımlık program, çeşitli etki stratejilerinin ötesine geçen fikirleri kullanarak bu stratejilerle başa çıkmak için basit etkili teknikler ortaya koymaktadır. Direnişin temelini özfarkındalık, durumsal duyarlılık ve sokakta hayatta kalma taktikleri oluşturur. Bu metotların direnişin genel stratejilerinin çoğunun temeli olduğunu göreceksiniz.

“Bir hata yaptım!” Önce kendimize sonra da başkalarına karşı hata yaptığımızı kabul etmekle başlayalım işe. “Hatasız kul olmaz” deyişini kabul edin. Yargılarınızda bir hata yaptınız, verdiğiniz karar doğru değildi. O kararı verirken doğru olduğuna inanmanız için yeterince sebebiniz vardı ama şu an hatalı olduğunuzu biliyorsunuz. Şu üç şeyi söyleyin: “Üzgünüm”, “Özür dilerim”, “Beni affet”. Kendinize hatalarınızdan bir şeyler öğreneceğinizi söyleyin, bu hatalardan iyi şeyler çıkarın. Paranızı, zamanınızı ve kaynaklarınızı kötü yatırımlarda kullanmayı bırakın. Hayatınıza devam edin. Hayatınıza devam etmeniz hatalarınızı meşrulaştırma veya ussallaştırma ihtiyacınızı azaltır, dolayısıyla kötü ve ahlaksız eylemlere destek olmaya devam etmenizi engeller. Hata yaptığınızı itiraf etmek kavramsal uyumsuzluğu azaltan motivasyonu ortadan kaldırır, gerçeğe uygunluk kontrolü olduğunda uyumsuzluk yok olur. Yanlış olduğu halde kararlı bir şekilde “rotanızdan şaşmak” yerine “yemi yakalamanın” bir bedeli vardır ancak sizin için uzun vadede her zaman bir kazançtır. Savunma Bakanı Robert McNamara gibi üst rütbeli askerler

ve devlet yetkilileri Vietnam Savaşı'nın hatalı olduğunu ve kazanamayacaklarını bildikleri halde savaşın kaç sene sürdüğünü düşünün.¹⁶ Böylesi hatalı bir inat yüzünden kaç bin insan öldü? O insanların hepsi yapılan hata kabul edilseydi şu anda yaşıyor olurlardı. Peki siyasi liderlerimiz Irak'ta yaptıkları hataları kabul edebilselerdi nasıl olumlu sonuçlar ortaya çıkabilirdi? Askerlerin ve sivillerin hayatlarını kurtarmak yerine hatalarını reddederek "itibarını zedelememek", siyasi bir karardan ziyade ahlaki bir mecburiyettir.

"Farkındayım." Akıllı insanlar birçok durumda aptalca şeyler yaparlar çünkü onları etkileyen kişilerin hareketlerini veya ke-limelerini önemsemez, gözlerinin önündeki durumsal ipuçlarını fark edemezler. Sık sık, geçmişte işimize yaramış eski senaryoları kullanır, o senaryoların şu ana ve bu duruma uygun olup olmadığını sorgulamadan kendimizi otomatiğe alı-¹⁷ Harvard'lı bilim insanı Ellen Langer'ın tavsiyesine uyarak olağan düşünce-siz ihmalkârlığımızı özellikle yeni koşullarla birlikte "farkındalı-ğa" dönüştürmeliyiz.¹⁸ Beyninizde bir uyanma fişeği yakmaktan çekinmeyin. Tanıdık durumların içindeyken eski alışkanlıklarımız artık işe yaramadıkları veya yanlış oldukları halde gün yüzüne çıkarlar. Hayatımızı otomatik pilota teslim etmememiz, her zaman anlık durumların anlamlarına kafa yormak için ken-dimize bir Zen dakikası ayırmamız ve eyleme geçmeden önce düşünmemiz gerektiğini hatırlamalıyız. Meleklerin ve duyarlı insanların içeri girmeye korktuğu durumlara asla düşüncesiz-ce atlamayın. En iyi sonucu almak için ise farkındalığınıza bir de "eleştirel düşünceyi" katın.¹⁹ İddiaları desteklemek için kanıt isteyin. Retorikle özü birbirinden ayırmak için ideolojileri zihni-nizde iyice değerlendirin. Önerilen araçların potansiyel zararlı sonuçları meşrulaştırıp meşrulaştırmadığını belirlemeye çalışın. Güncel pratiklerin gelecek sonuçlarının nihai senaryolarını hayal edin. Karmaşık kişisel veya toplumsal sorunların hızlıca çözülmesi için basit önerileri reddedin. Çocukların ilk dönemle-rinden başlayarak eleştirel düşüncelerini destekleyin, çocukları yanıltıcı televizyon reklamlarına, önyargılı söylemlere ve çarpık

perspektiflere karşı uyarın. Daha bilgili ve ihtiyatlı tüketiciler olmalarına yardımcı olun.²⁰

"Sorumlu bir insanım." Kişinin kararları ve eylemleri için sorumluluk alması o kişinin öyle ya da böyle kontrolü ele geçirmesini sağlar. Diğerlerinin kendi sorumluluklarını riske atmalarına, bu sorumlulukları başka insanlara dağıtmasına izin vermek onları arabanın şoförüne sürekli gereksiz müdahalelerde bulunan kişiler haline getirir ve arabanın sorumlu bir şoförü olmadan dikkatsizce yol almasına neden olur. Kişisel sorumluluk duygumuzu sürekli koruduğumuz ve eylemlerimizin sonuçlarının mesuliyetini alabildiğimiz sürece istenmeyen sosyal etkilere karşı daha dirençli oluruz. Sorumluluğun dağılımı bizi bireysel suç ortaklığımızı şüpheli eylemlerin içine gizlediği ölçüde yetkeye itaat biraz daha önem kazanır. Sorumluluğun yer değiştirmesine izin vermediğimiz, mesuliyeti çete, öğrenci topluluğu, işyeri, tabur veya bölük arasında yaymayı reddettiğimiz sürece anti-sosyal grup normlarına uyum azalmaktadır. Her zaman bugünün eylemlerinin yargılandığı bir geleceği ve kişilerin "yalnızca emirleri uyguluyordum" veya "herkes aynısını yapıyordu zaten" savunmalarını yapmadıklarını hayal edin.

"Ben olabileceğim en iyi haldeyim." Diğer insanların seni bireyselleştirmesine [kimliksizleştirmesine], bir kategoriye, bir kutuya, bir sınıfa dahil etmesine, seni nesneleştirmesine izin verme. Bireyselliğinizi öne çıkarın, nazikçe, yüksek sesle ve net bir şekilde isminizi ve kimliğinizi ortaya koyun. Diğerlerinden de aynı davranışları isteyin. Göz teması kurun (gözlerinizi kapatan güneş gözlüklerinizi kaldırın) ve kendinizle ilgili özgün kimliğinizi güçlendiren bilgiler verin. Etkisi güçlü durumlarda gruptaki dominant kişilerle ortak bir zemin bulun ve bu ortak paydayı aranızdaki benzerlikleri artırmak için kullanın. Kimliksizlik ve gizlilik hataları gizler, insan iletişimine zarar verir. Kimliksizlik ve gizlilik insandışlaştırmayı üreten temel kaynaklar olabilir. İnsandışlaştırma ise bildiğimiz gibi zorbalarm, tecavüzcülerin, teröristlerin ve tiranların cinayet zeminlerini oluşturur. Öz-bi-

reyselleştirmenin bir adım ötesine geçin. İnsanları birey dışılaştıran her türlü toplumsal koşulu değiştirmek için çabalayın. Kişilerin kendilerini özel hissetmelerini sağlayacak pratikleri destekleyin, kendilerini değerli hissetmelerini ve özsaygılarını kazanmalarını sağlayın. Negatif stereotipleri asla kullanmayın. Böylesi kelimelerin, etiketlemelerin ve şakaların yıkıcı etkileri söz konusu olabilir.

“Adil yetkeye saygı duyuyorum fakat adil olmayan yetkenin karşısındayım.” Her durumda uzmanlıkları, bilgileri, yetkileri veya özel konumları sebebiyle saygıyı hak eden yetke sahipleri ile hiçbir gerekçeleri olmadığı halde kendilerine biat etmemizi isteyen yetke figürlerini birbirlerinden ayırmaya çalışın. Yetkenin esas birimlerinin sahte liderler, sahte peygamberler olduğunu düşünen birçok insan saygı duyulmayı hak etmeyen, aksine itaat edilmemesi ve eleştirilmesi gereken, kendi reklamlarını yapmak dışında bir işe yaramayan üçkâğıtçılara güvenmektedir. Ebeveynler, öğretmenler ve dini liderler çocuklara bu önemli ayrımı öğretmelidirler. Böylesi bir durum ortaya çıktığında nazik ve saygılı olmalıdırlar ancak saygıyı hak etmeyen yetkelere karşı çıkmayı da öğrenmelidirler. Böylesi figürlere karşı direnç oluşturmak bizim iyiliğimizi gözetmeyen kendinden menkul yetkelere bağnazca itaat etmeyi de azaltacaktır.

“Grubun beni kabul etmesini ancak bağımsızlığıma da değer vermesini istiyorum.” Arzulanan bir toplumsal gruba kabul edilmenin cazibesi *Yüzüklerin Efendisi*’ndeki efsanevi altın yüzükten çok daha güçlüdür. Kabul edilmek için duyulan bu istek kişilere neredeyse her şeyi yaptırabilir, hatta grup tarafından kabul edilebilmek için aşırı eylemlere bile girmelerine neden olabilir. Bizler sosyal hayvanlarız ve sosyal ilişkilerimiz genelde bizlere yardımcı olur, yalnız başına mümkün olmayan konularda başarılı olmamızı sağlar. Ancak bazen bir grup normuna uyum sağlamak sosyal iyiliğe zarar verir. Normlara ne zaman uymamız, onları ne zaman reddetmemiz gerektiğini bilmek du-

rumundayız. Temelde hepimiz kendi zihinlerimizin içinde, kendi yalnız kalelerimizde yaşıyoruz. Dolayısıyla sonucunda sosyal bir reddediş olsa dahi kendi bağımsızlığımızı ilan etmeye istekli ve hazır olmalıyız. Özellikle, kendilerine dair kırılğan imgelere sahip gençler veya zihinlerindeki imgeleri yaptıkları işle eş yapı- lı yetişkinler için bunu yapmak kolay değildir elbette. Bir "takım oyuncusu" olmaları, takımın yararı için kişisel ahlaklarını feda etmeleri için hissettikleri baskı neredeyse karşı konulamazdır. Burada yapılması gereken bir adım geri atmak, fikirlerin dışına çıkmak ve bağımsızlığı destekleyen, sahip olduğunuz değerleri dışlamayan yeni gruplar bulmaktır. Her zaman farklı, daha iyi bir sosyal grup vardır.

"Çok daha ihtiyatlı bir insan olacağım." Bir işin iskeletini ya sanatçılar ya da düzenbazlar oluşturur. Meselelerin nasıl yapılandırıldığı, bu yapıların sınırları içerisindeki ikna edici argümanlardan daha etkilidir. Ayrıca bu etkili yapılar yalnızca kısa konuşmalar, görsel imgeler, sloganlar ve logolardan ibaret olabilir. Bizleri farkında olmadan etkilerler ve savundukları fikirlere yönelmemizi sağlarlar. Örneğin zenginler için gayrimenkul vergi gelirinin düşürülmesini destekleyen seçmenler "veraset vergisi" aleyhine oy vermeye teşvik edildiler. Bu iki verginin isimleri farklıydı ancak nihai sonuçları aynıydı. Bizler niceliklerinden bağımsız olarak meselelerin mümkün olduğunca sınırlanmasını istiyoruz. Potansiyel kayıp olarak yapılandırılan şeylere karşı isteksiz oluyor, negatif olanla pozitif olanın oranları aynı olsa dahi bizlere kazanç olarak sunulan şeyleri istiyoruz.²¹ Y'ye karşı X'i %40 kaybetmek istemiyoruz ama X'e karşı Y'yi %60 kazanma ihtimalini istiyoruz. Dilbilimci George Lakoff, yazılarında çizilen çerçevenin gücüne karşı dikkatli olmamız ve bu yapının duygularımız, fikirlerimiz ve oylarımız üzerindeki sinsi etkisini bertaraf etmek için ihtiyatlı olmamız gerektiğini ifade eder.²²

"Zaman perspektifimi dengeleyeceğim." Genişletilmiş şimdiki zaman içinde kapana kısılmamıza izin verdiğimiz sürece kendi-

mizi aslında inanmadığımız şeyleri yaparken bulabiliriz. Geçmiş taahhütlerimize ve gelecek sorumluluklarımıza dair duyularımıza güvenmediğimizde kendimizi *Sineklerin Tanrısı*'ndaki gibi durumsal bir cazibeye doğru yönlendirebiliriz. Çevrenizdeki insanlar kontrolden çıktıklarında veya istismar eylemlerine katıldıklarında kendinizi "olayların akışına bırakmayarak" şimdiki zaman odaklı hazcılığın veya şimdiki zaman odaklı kaderciliğin ötesine uzanan geçici bir perspektife bel bağlıyorsunuzdur. Eylemlerinizin gelecek sonuçlarının maliyet-kazanç analizlerini yapmanız gerekiyor veya kişisel değerler ve standartlarınızı içeren geçmiş deneyimlerinizin temel yapısının farkında olmaktan kaçınabilirsiniz. Zaman perspektifinizin bir veya iki zaman dilimine bağımlı olduğu bir durumda olmak yerine, geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğinizin, içinde olduğunuz durum ve eyleme bağlı olarak harekete geçtiği dengeli bir zaman perspektifi geliştirerek çok daha sorumlu ve akıllıca davranmış olursunuz. Durumsal güç, geçmiş ve gelecek zaman şimdiki zamanın aşırılıklarını da kapsadığında zayıflayacaktır.²³ Örneğin, araştırmalar Flemenk Yahudilerin Nazilerden saklanmasına yardım eden Yahudi olmayan dürüst vatandaşların komşuları gibi yardım *etmemek* için sebep üreterek süreci ıssallaştırmadığını göstermektedir. Bu kahramanlar geçmişlerinden elde ettikleri ahlaki yapılarla bağlı kalmış, o korkunç duruma dönüp bakarken geleceği de görmeyi başarmışlar, kendilerine korkuya ve toplumsal baskıya boyun eğmeyi seçmeyerek doğru olanı yapıp yapmadıklarını sormak zorunda kalmışlardır.²⁴

"Güvenlik illüzyonu için kişilik veya yurttaşlık haklarımızı feda etmeyeceğim." Güvenlik ihtiyacı insan davranışını belirleyen güçlü bir etmendir. Kendimizi, sözde güvenlik tehditleri veya tehlikeden koruma vaatleri karşısında normalde yapmayacağımız davranışlar içinde bulabiliriz. Sık sık etkili laf cambazları bizlere bir Faust anlaşması önererek güç kazanırlar. Bu anlaşma, kişisel veya toplumsal özgürlüğümüzün bir kısmını teslim edersek tehlikelerden korunacağımızı söyler. Baştan çıkarıcı şeytan, o küçük haktan veya özgürlükten vazgeçersek o yetkenin

bizi kurtarabileceğini söyler. Bu anlaşılmayı reddedin. Güvenlik vaatleriyle temel kişilik haklarınızdan asla vazgeçmeyin çünkü bu fedakârlıklar gerçektir ve hayatınızı hemen etkiler, güvenlik ise uzak bir illüzyondan ibarettir. Bu, hem geleneksel evlilik sözleşmeleri için hem de liderlerimiz bazı yasaları, mahremiyetleri ve özgürlükleri kişisel ve ulusal güvenlik amacıyla askıya aldıklarını söyledikleri süreçler için geçerlidir. Erich Fromm'un klasikleşen *Özgürlükten Kaçış** isimli kitabı demokratik olduğunu söyleyen bir toplumda dahi faşist bir liderin ilk adımının bir güvenlik illüzyonu yaratmak olduğunu söyler.

“Adaletsiz sistemlere karşı çıkabilirim.” Bireyler askerin, hapishane sisteminin, çetelerin, tarikatların, kardeşlik birliklerinin, derneklerin ve hatta işlevselliğini yitirmiş ailelerin gücü karşısında bocalarlar. Ancak aynı fikre sahip başkalarıyla birlikte bireysel olarak bu sistemlere karşı çıkma bir fark yaratabilir. Bu bölümün bir sonraki kısmında içlerinde oldukları kurumlarda yaşanan yolsuzluğu açığa çıkarma riskini alan veya bu kurumları değiştirmek için çalışan bireyler anlatılacaktır. Direniş, kişinin fiziksel olarak tüm bilgilerin, ödüllerin ve cezaların kontrol edildiği mutlak bir durumdan ayrılmasını gerektirebilir. Grup düşünme sürecine karşı çıkmayı ve hata olduğu iddia edilen tüm eylemlerin raporlanmasını gerektirebilir. Diğer yetkilerden, danışmanlardan, araştırmacı gazetecilerden veya devrimci yurttaşlardan yardım almayı da gerektirebilir. Sistemler değişime karşı inanılmaz bir direnç gösterir ve adil mücadelelere dahi karşı durabilirler. Adaletsiz sistemlere ve bu çürük sepetini oluşturanlara karşı çıkan bireysel kahramanlık eylemleri, başkalarını da bu davaya dahil etmekle mümkün hale gelir. Sistem bireysel muhalefetin hezeyan olduğunu, bir grup isyankârın *folie à deux*** yaşadığını söyleyebilir ancak yanınıza birilerini aldığınız müddetçe sizi hafife almak o kadar da kolay olmayacaktır.

* Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, Say Yayınları, 2015, çev. Şemsa Yeğin (Ed. n.)

** Paylaşılmış psikotik bozukluk (Çev. n.)

Bu on adımlı program, istenmeyen etkilere ve hukuka aykırı ikna yöntemlerine karşı bireysel direniş ve komünal direnç için yalnızca bir başlangıçtır. Daha önce de ifade ettiğim gibi daha detaylı öneriler ve ilgili referanslar internet sitesinde “*Resisting Influence Guide*” başlığı altında bulunabilir.

Yolculuğumuzun son durağına varmadan, kahramanlığı ve kahramanları kutlamadan önce iki genel öneride bulunmak istiyorum. Öncelikle satın alınabilir günahlardan ve kopya çekme, yalan söyleme, dedikodu çıkarma-yapma, ırkçı veya cinsiyetçi şakalara gülme, dalga geçme ve kabadayılık yapma gibi küçük suçlardan kaçının. Bu ufak suçlar ciddi sonuçları olan eylemlerin sıçrama tahtaları olabilir. Bunlar, çevrenizdeki insanlara yönelik zarar verici eylemlerin ve düşüncelerin küçük adımları olabilir. İkinci olarak, grup içi önyargılarınızı yumuşatın, yani kendi grubunuzun özel olduğunu ifade ederken diğer grupların yarattığı çeşitliliğe de saygı duyun. Böylesi bir perspektif başkalarını küçümseyen, önyargılara ve stereotiplere, nihai olarak insandışılaştırmaya sebep olan taraflılığınızı azaltmanıza yardımcı olur.

KAHRAMANLIK ÇELİŞKİLERİ

Genç bir kadın, kendisinden daha yaşlı bir yetke figürünün gözetimi altında gerçekleşen yüz kızartıcı eylemlerde suç ortaklığı yaptığını kabul etmesi için uğraşıyor. Kadının bu mücadelesi *masum* mahkûmların gardiyanları tarafından suiistimal edilmesinin önlenmesine yardımcı oluyor. Peki, mahkûmların yaşadıklarına tanık olanların sisteme karşı gelmeyi başaramadıklarını düşünürsek bu kadının eylemleri “kahramanlık” olarak kabul edilebilir mi?

Kahramanlığı ve kahramanları özel insanların özel eylemleri olarak görmek istiyoruz. Ancak böylesi davranışlarda bulunan çoğu insan yaptıklarının özel olmadığını, aynı durumda olan herkesin yapması gereken şeyler olduğunu söylüyorlar. Kendilerini “kahramanlar” olarak tarif etmeyi reddediyorlar. Belki, bunun sebebi hepimizin içine işlemiş kahramanların sıradan

olmadıkları fikrinden kaynaklanıyordur. Belki de alçakgönüllü davranıyorlardır ya da kahraman olmak için gerekenleri hepimiz yanlış anlıyoruzdur.

İnsan doğasının içindeki iyiliğe ve sıradan insanı kahramana neyin dönüştürdüğüne bir bakalım. Bu noktada, kahramanlığın alternatif tanımlarını ve kavramsallaştırılmasını inceleyip farklı kahramanlık eylemlerini sınıflandıracağız, sonra bu kategorilere denk gelen bazı örnekleri değerlendirip son olarak da kahramanlıkla kötülüğün sıradanlığı arasındaki farklılıkları ortaya koyan bir tablo tasarlayacağız. Fakat öncelikle bu kişiye ve eyleme geri dönüp Stanford Hapishanesi Deneyi'ni yeniden hatırlayalım.

Romantik bir ilişki yaşadığım, doktorasını Stanford Psikoloji Fakültesi'nde yeni tamamlamış Christina Maslach'ı hatırlayın (8. Bölüm). Christina tutukluların kafalarında kesekâğıtlarıyla birbirlerine zincirlenmiş bir halde gardiyanların emirleri eşliğinde tuvalete götürüldükleri ve benim bu mahkûmların çektikleri acılara kayıtsız kaldığını gördüğünde dayanamamıştı.

O sırada yaşadıklarını, eylemlerini nasıl yorumladığını ve kahramanlığın karmaşık işleyişini şöyle anlatıyordu:²⁵

Zimbardo'nun yaptıklarını görmek duygusal olarak inanılmaz bir patlama yaşamama sebep oldu (normalde oldukça sakin bir insanımdır). Öfkeliydim, korkuyordum ve ağlıyordum. *"Bu çocuklara yaptıkların korkunç!"* gibi bir şeyler söyledim.

Peki, benim Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki "Terminatör" rolümün önemi nedir? Vurgulamak istediğim birkaç konu var fakat öncelikle bu hikâyenin ne olmadığını söyleyeyim. Standart ve klişe Amerikan mitlerinin aksine Stanford Hapishanesi Deneyi çoğunluğa başkaldıran yalnız bir bireyin hikâyesi değildir. Aksine bu deney çoğunlukla ilgilidir, katılımcıların, gözlemcilerin, araştırmacıların, danışmanların, ailelerin ve arkadaşlarının nasıl bir hapishane çalışmasının içine bu denli girdiklerinin hikâyesidir. Hikâyenin konusu durumun gücünün, kişiliği ve iyi niyetleri nasıl baskıladığıdır.

Peki benim tepkim neden farklıydı? Sanırım bunun cevabının temelinde iki gerçek yatıyor: Duruma diğerlerinden daha geç dahil olmuşum ve "dışarıdan" biriydim. Deneyin içinde-

kilerden farklı olarak çalışmanın gönüllü katılımcılarından biri değildim. Diğerlerinden farklı olarak o hapishanenin içinde toplumsal olarak tanımlanmış bir role sahip değildim. Ayrıca her gün orada değildim, dolayısıyla yavaş yavaş değişen bir duruma tabi de değildim. Haftanın sonunda içine girdiğim durum herkes için olduğundan "farklıydı", onların karşılıklı anlaşmaya dayalı tarihlerinden, mekânlarından ve perspektiflerinden bihaberdim. Onlar için içinde oldukları durum hâlâ normallik ölçütlerinin içindeydi, benim içinse orası tam bir tımarhaneydi.

Bir yabancı olarak itaat etmeyebileceğim belirli toplumsal kurallar yoktu, bu nedenle de benim muhalefetim farklı bir biçim kazandı ve ben durumun kendisine karşı çıktım. Bu karşı çıkış bazıları tarafından bir kahramanlık olarak görüldü ancak o an kendimi o kadar da kahraman gibi hissetmedim. Aksine kendimi anormal ve yalnız hissederek korktum, durumlara ve insanlara dair yargılarımdan, hatta bir sosyal psikoloji araştırmacısı olarak kendimden dahi şüphe ettim.

Christina içindeki bilgeliği ortaya çıkararak bir kişisel meydan okuma eyleminin "kahramanlık" olarak görülebilmesi için sistemi değiştirmeye, bir adaletsizliği onarmaya, bir hatayı düzeltmeye çalışması gerektiğini ifade ediyor:

Bir yandan da eğer Phil benim kararlı muhalefetime rağmen Stanford Hapishanesi Deneyi'ne devam ederse ne yapabileceğimi düşünmek zorundaydım. Yüksek yetkelere, bölüm başkanlığına, dekana veya İnsan Araştırmaları Etik Komitesi'ne gidip olan biteni anlatır mıydım? Emin değilim ama o raddeye gelmediği için mutluyum. Fakat o günlere dönüp baktığımda sahip olduğum değerleri anlamlı eylemler haline getirmek için bunu yapmam gerekirdi diye düşünüyorum. Eğer adaletsizlikle ilgili şikâyetleriniz varsa ve şikâyet ettiğiniz durum değişmeden kalıyor, yüzeysel değişiklikler dışında bir şey yapılmıyorsa, itaatsizliğin ve muhalefetin pek bir anlamı olmaz.

Christina, Milgram analizi tartışmalarında ortaya koyduğumuz bir noktayı ifade ediyor; sözlü muhalefet, "öğretmen" için "öğrenenine" yaptığı korkunç şeyler konusunda kendisini iyi

hissetmesini sağlayan egosal bir tesellidir. *Davranışsal itaatsizlik* yetkeye karşı çıkmak için gereklidir. Ancak Milgram Deneyi'nde öğretmen-fail stresli durumu değiştirmeden yalnızca o durumdan sessizce kendisini geri çekerek bir itaatsizlik sergiliyordu. Christina ise kahraman azınlığın yetke figürüne karşı çıktıktan sonra ne yapması gerektiğini güçlü ve etkili bir şekilde aktarmaktadır:

Katılımcıların üçte birinin itaat etmeyip tüm istekleri yerine getirmedeği orijinal Milgram çalışmasının ne önemi vardı? Bunun bir deney olmadığını düşünün, Milgram'ın "hikâyesinin" doğru olduğunu, araştırmacıların öğrenme ve hafızada cezanın rolünü çalıştıklarını ve çeşitli deneylerde yaklaşık bin tane katılımcının mantıklı bir şekilde uygulanan cezalar konusunda pratik sorulara cevap vermelerini istediklerini düşünün. İtaat etmeyip devam etmeyi reddetseydiniz, paranızı alıp sessizliğinizi korusaydınız da kahramanlık eylemleriniz diğer 999 katılımcının aynı stresi yaşamasını engellemezdi. Araştırmanın tümünden yapıma ve varsayımlarına karşı çıkılmadığı sürece toplumsal etkiden yoksun, izole bir olayın dışına çıkamazdı. Bireyin itaatsizliği durumu veya söz konusu kurumu değişime zorlayan sistemik bir itaatsizliğe dönüşmelidir. İnsanlık dışı durumlar için kahramanların temel amaçlarını asimile etmek çok kolaydır. Şeytani durumlar, iyi niyetli muhaliflere ve hatta kahraman asilere, eylemleri için madalyalar ve fikirlerini kendilerine sakladıkları için hediye çekleri vererek onları içlerinde eritebilirler.

Kahramanlık ve Kahramanlar Meselesi Nedir?

Daha sonra açıklayacağımız kriterlere dayanarak yaptığımız kahramanlık tanımına uygun eylemler içerisine giren bir insan ne zaman "kahraman" olmaz? Ayrıca hangi koşullarda bu kişinin eylemleri kahramanlık olarak değil, korkaklık olarak görülür?

Christina, kontrolden çıkan ve niyetini aşarak insanlara zarar veren bir durumu sonlandırarak pozitif bir sonuca ulaştı. Christina kendisini bir kahraman olarak görmüyordu çünkü kişisel duygu ve inançlarının arzuladığı sonuçlara ulaştığını söylüyordu. Kontrolden çıkan deneyimizi durdurmak için kimseyi yüksek bir yetkeye "ispiyonlamak" zorunda kalmamıştı.

Christina'nın koşullarıyla bu çalışmadaki diğer iki potansiyel kahramanı, Tutuklu Clay-416 ile Tutuklu "Çavuş"u karşılaştıralım. Bu iki tutuklu da açıkça gardiyanların yetkesine karşı çıktı ve sonuçlarına katlanmak zorunda kaldı. Clay'in açlık grevi ve sosisleri yemeyi reddetmesi gardiyanların mutlak kontrollerine meydan okuyordu ve diğer tutukluları da hakları için mücadele etmeye teşvik etmesi gerekiyordu ancak olaylar böyle gelişmedi. Çavuş'un Gardiyan "John Wayne"nin tacizlerine rağmen kamusal alanda hiçbir kötü davranış sergilememesi de arkadaşları tarafından kahramanca görülmeliydi ve onların da karşı koymasına öncülük etmeliydi. Ama olmadı. Peki neden? İki durumda da bu iki tutuklu diğer tutukluların desteğini talep etmeden, onlarla kendi niyetlerini ve amaçlarını paylaşmadan yalnız başlarına hareket ettiler. Böylece gardiyanların söz konusu tutukluları "baş belası" olarak etiketlemeleri ve diğer mahkûmların yoksun kaldıkları hizmetlerden onları sorumlu tutmaları kolay oldu. Onların eylemleri kahramanlık olarak değerlendirilebilir ancak onlara kahraman demek mümkün değildir çünkü kendileriyle aynı şeyleri yaşayanları da bir araya getirerek tüm sistemi değiştirmek için harekete geçmediler.

Kahramanlık ve kahramanlık statüsü toplumsal atıflardır. Ancak özne dışındaki kişi bu onuru aktöre bahşedebilir. Bir eylemin kahramanlık, eylemi gerçekleştirenin ise kahraman olarak görülebilmesi için söz konusu eylemin anlamlı ve etkili bir sonucu olduğu konusunda toplumsal bir konsensus gereklidir. Ama durun bir dakika; bu iş o kadar da kolay değil! Masum Yahudi sivillerin ölümüne sebep olan Filistinli bir intihar bombacısına Filistin'de kahramanlık statüsü verilirken İsrail'de ise yaptığı eylem şeytanlık olarak değerlendirilir. Benzer bir şekilde saldırıganlar niteliği belirleyen kişiye bağlı olarak kahraman özgürlük savaşçıları veya terörist korkaklar olarak değerlendirilebilirler.²⁶

Dolayısıyla kahramanlığın tanımları kültürel ve zamansal olarak değişir. Şimdiye kadar Türkiye'nin ücra köylerinde kuklalar çocuklara Büyük İskender efsanesini canlandırıyorlardı. Büyük İskender'in karargâhlarının olduğu ve askerlerinin evlendiği kasabalarda İskender büyük bir kahramandır ancak tüm

dünyayı hükümdarlığı altına almak için acımasızca işgal ettiği kasabalarda ise İskender, ölümünün üstünden bin yıldan fazla bir zaman geçtiği halde büyük bir canı olarak görülmektedir.²⁷

Ayrıca herhangi bir kültür tarihinin bir parçası olmak için kahramanın eylemleri, okuma yazma bilen, tarihi yazma veya sözlü tarih geleneği üzerinden bu eylemleri aktarabilme gücüne sahip kişiler tarafından kayıt altına alınmalı ve korunmalıdırlar. Fakir, yerli, kolonileştirilmiş, bilgiden yoksun insanlar genelde kahraman olarak görülmezler çünkü bu insanların eylemlerine dair kayıt bulmak mümkün değildir.

Kahramanları ve Kahramanlığı Tanımlamak

Kahramanlık, şimdiye kadar davranış bilimleri kapsamında sistematik olarak detaylı bir şekilde incelenmemiştir.²⁸ Kahramanlar ve kahramanlık en iyi edebiyat, sanat, mitler ve sinema ile analiz edilebilirler. Birçok kaynak insan varlığının hastalıklarını; cina-yetleri, intiharları, suç oranlarını, hapisane nüfusunu, yoksulluk düzeyini ve belirli bir popülasyon içindeki şizofreni oranlarını ortaya koyar. Pozitif insan eylemleri için ise benzer niceliksel bilgiye ulaşmak ise kolay değildir. Belirli bir topluluk içindeki yardımseverlik, nezaket veya şefkat eylemlerinin bir yıllık kayıtlarını tutmayız. Yalnızca zaman zaman kahramanca eylemleri duyarız. Böylesi düşük oranlar, kahramanlığın oldukça nadir görüldüğüne, kahramanların ise olağanüstü olduklarına inanmamıza sebep olmaktadır. Ancak pozitif psikoloji hareketinin yeni araştırmaları ve ampirik titizliği insan doğasındaki iyiliğe işaret etmenin önemini de artırmıştır. Martin Seligman ve meslektaşlarının öncülüğündeki bu hareket insan doğasındaki iyiliği vurgulayan ve psikolojinin uzun zamandır esas konusu haline getirdiği kötülük vurgusunu en aza indirgeyen bir paradigma yaratmıştır.²⁹

Günümüzde kabul edilen kahramanlık anlayışı öncelikle kahramanlık eylemlerinin yalnızca fiziksel risk unsuruna vurgu yapmaktadır ve şiddetsiz kişisel fedakârlıklar göz ardı edilmektedir. Pozitif psikologların insan erdemleri üzerine yaptıkları

analiz, kültürler arasında neredeyse evrensel olarak kabul edilen altı temel erdemli davranış kategorisi sunmaktadır. Bu sınıflandırmalar bilgelik ve bilgi, cesaret, insanlık, adalet, ılımlılık ve aşkınlıktır. Cesaret, adalet ve aşkınlık kahramanlığın en temel karakteristik özellikleridir. Aşkınlık kişinin sınırlarını aşan inanç ve eylemler olarak tanımlanmaktadır.

Kahramanlık insan doğasındaki doğruya odaklanmamızı sağlar. Kahramanlık hikâyelerini önemseriz çünkü bu hikâyeler insanların şeytana karşı çıkma yetilerinin olduğunu, arzulara teslim olmadıklarını, sıradanın dışına çıkabildiklerini ve başkalarının atıl kaldığı durumlarda eyleme geçebildiklerini hatırlatır.

Birçok modern sözlük kahramanlığı “yiğitlik” veya “yürekli-lik” olarak, dolayısıyla cesaret olarak tanımlar ve cesaret bizleri kahramanlara götürür. Ancak kadim sözlüklerin kahramanca eylemleri tanımlamak için kelimelerin arasında ince farklılıklar vardır. Örneğin 1913 *Webster's Revised Unabridged Dictionary* (1913 Webster Gözden Geçirilmiş Tam Sözlük) kahramanlığı cesaret, yüreklilik, metanet, yiğitlik, cesurluk ve hamaset kelimeleriyle eşleştirmektedir.³⁰ Editör, bu kelimelerin arasındaki farkı okuyucuya anlatmaktadır.

Cesaret, korkusuzca tehlikeyle yüzleşen ruhun dayanıklılığı ve yükselişidir. Yüreklilik, tehlikeli eylemlerde cesaretini gösteren ve mükâfatlandırılan insanlardaki gözü pek ve atılğan cesaret anlamına gelir. Metanet, “pasif cesaret” olarak tanımlanabilir ve kararlı ve kırılmaz bir yürekle tehlikelere ve acıya dayanma gücünü ifade eder. Yiğitlik, savaşlarda kişilere karşı gösterilen cesarettir ve tek bir savaştan sonra kazanılması ve figüratif olarak kullanılması mümkün değildir. Cesurluk, katı, sarsılmaz cesarettir. Hamaset ise tehlikeye neşeyle, enerjiyle karşılık veren maceracı cesaret anlamındadır.

Sözlük, dipnotlarda verdiği örneklerle kişinin cesaret, metanet veya yiğitlik eylemlerini hayatın sıradan olaylarında da savaş durumlarında da gösterebileceğini söylemektedir. Hamaset, yüreklilik ve cesurluk ise savaş durumlarında ortaya çıkar. Hamaset yalnızca savaşa özgüdür, yüreklilik bir savaşta gösterilebilir, cesurluk ise saldırı ve savunma süreçlerinde ortaya çıkar

ancak savunma durumunu genelde saldırıya dönüştürmektedir. Kahramanlık tüm bu cesaret nitelemelerini içerebilir. Kahramanlık tehlikenin hor görülmesidir. Ancak bu küçümseme cehaletten veya ciddiyetsizlikten değil, çok daha büyük bir davaya olan asil bir bağlılıktan ve böylesi bir davanın ruhuyla tehlikenin karşısına çıkabilme güveninden kaynaklanmaktadır.”³¹

Askeri Kahramanlar

Tarihsel olarak kahramanlık örneklerinin çoğu yüreklilik, cesurluk ve ciddi fiziksel yaralanma ve ölüm riski içeren cesaret eylemlerinden oluşur. Psikolog Alice Eagly ve Selwyn Becker’a göre bir kişinin kahraman olması için cesaret ve soylu amaçların birleşimi gereklidir. Cesaret tek başına yeterli değildir.³² Kahramanlıkta soylu amaçlar fikri genelde açıkça belirtilmez ve bulunması zordur. Hayatını, bir uzvunu kaybetme riski veya kişisel fedakârlık çok daha barizdir. Bir savaş kahramanının kahramanlık ideali hem kadim destanlara hem de modern gazete hikâyelerine konu olmuştur.

Truva Savaşı’nda Yunan güçlerine komutanlık eden Akhilleus genelde karşımıza savaş kahramanı olarak çıkar.³³ Akhilleus’un savaşa katılımı, eylemlerini cesur olarak tanımlayan bir askeri norma dayandırılıyordu. Ancak Akhilleus’un eylemleri ne kadar kahramanca olsa da motivasyonu zafere ulaşmak ve bu zaferin şanıyla öldükten sonra insanların zihinlerinde ölümsüzlük kazanabilmektir.

Tarihçi Lucy Hughes-Hallett kahramanlarla ilgili şunları söylüyor: “Bir kahraman, başka insanlar hayatlarına devam edebilsin diye veya başka insanların zihinlerinde yaşayabilsin diye hayatını feda edebilir. ... Akhilleus, kendi benzersizliğini ispatlamak, eşsiz hayatını insanlara bahşetmek, unutulmamak için kendi hayatı da dahil her şeyi feda edebilirdi.”³⁴ İnsanın nesiller boyunca kendisini unutturmamak için fiziksel varlığını riske atması başka bir döneme aitmiş gibi görünüyor olabilir ancak modern, kahramanca davranışların analizinde ölümsüzlük arzusu hâlâ önemli bir yer kaplamaktadır.

Kahramana dair bu tarihsel bakış açısı kahramanlara içkin özel bir şeyin olduğunu da söylemektedir. Hughes-Hallett'a göre, "Aristoteles, öyle tanrısal, öyle olağanüstü adamlar vardı ki, diye yazmıştı, bu adamlar doğal olarak o benzersiz yeteneklerinin onlara verdiği hakla tüm ahlaki veya anayasal sınırların üstüne çıkıyorlardı: 'O çaptaki adamları kapsayan bir yasa yoktur, onlar yasanın ta kendisidirler.'" Kahramanlığın tanımlarından biri bu Aristotelesçi anlayıştan beslenmektedir: "Mükemmel bir ruhun ifadesidir. Kahraman olmayan çoğunluğun hayatına devam etmesini sağlayan kenetlenmiş uzlaşmalar için gösterilen cesaret, dürüstlük ve bir reddediştir. Asil olduğu düşünülen davranışlardır... [Kahramanlar] inanılmaz şeyler yapabilirler. Düşmanı yenebilir, bir ırkı kurtarabilir, bir politik sistemi koruyabilir, uzun bir yolculuğa çıkabilirler; *kimsenin* [italik tarafımdan eklenmiştir] başaramayacağı şeyleri yapma kabiliyetine sahiptirler."³⁵

Bir savaşçıyı diğerlerinden ayıran hizmet konsepti bizim askeri kurumlarımızda varlığını sürdürmektedir. ABD Savunma Bakanlığı kahramanlığı, görevin gerekleri olarak belirlenen eylemler için verilen madalya sayısı ile ölçmektedir. Bu madalyaların en önemlisi yaklaşık 3400 askere verilen Şeref Madalyası'dır.³⁶ Şeref Madalyası'nın ölçütleri bir bireyin performansı ile diğer askerlerin eylemlerini ayırmak için cesurluk ve yiğitlik rollerine, gözünü kırpmadan savaşın ortasına girme isteğine vurgu yapar.³⁷ Benzer bir şekilde, İngiliz ordusu için ise düşmana karşı yiğit davranışlar olarak tanımlanan kahramanlığın en büyük ölçütü Kahramanlık Nişanı'dır.³⁸

Askeri kahraman idealinin yansımaları farklı bağlamlarda da gözlemlenebilir ve görev sırasında sürekli sağlığını veya hayatını riske eden polis memurlarını, itfaiyecileri ve sağlık görevlilerini kapsamaktadır. İtfaiyecilerin rütbeleri ortaçağda Malta Şövalyelerinin bağlı oldukları kahramanca inançların sembolü olan Malta Haçı'nın bir çeşididir. Malta Haçı'nın orijinal formu İngiliz Kahramanlık Nişanı'yla ve 1919-1942 yılları arasında ABD Deniz Kuvvetleri'nin Şeref Madalyası'nda bir yiğitlik sembolü olarak varlığını sürdürmüştür.

Sivil Kahramanlar

Akhilleus bir savaş kahramanı prototipiyse eğer Sokrates de sivil kahraman örneğidir. Sokrates'in öğretileri Atina yetkeleri için o kadar ciddi bir tehditti ki söylemleri nedeniyle hükümetin sansürüne maruz kalmış, hatta fikirlerini reddetmediği için idam cezasına çarptırılmıştı. Akhilleus'un askeri kahramanlığıyla Sokrates'in sivil kahramanlığını göz önüne aldığımızda kahramanca eylemlerin diğer insanların veya bir toplumun temel ahlaki prensiplerinin hizmeti için ortaya konduğunu, bir kahramanın genelde yapıcı ve yıkıcı güçlerin bağlandığı noktada çalıştığını görmekteyiz. Hughes-Hallett bu durumu "fırsatın kanatları ölümün tüylerinden oluşur" diyerek açıklamaktadır. Kahramanlar için ölümsüzlüğün peşinde koşarken kendilerini ölümcül tehlikelere attıklarını söylemektedir. Kahramanlığın iki güçlü örneği Akhilleus ve Sokrates de tercih ettikleri farklı ahlak kuralları adına savaşırken ölmüşlerdir.

Sokrates'in idealleri için ölmeyi tercih etmesi sivil kahramanlığın gücünün ebedi bir normatif simgesi olmuştur. Sokrates'in idam edilirken karşı çıktığı sisteme muhalefetini susturan keyfi bir yasaya boyun eğmektense tercih ettiği ölümü savunmak için Akhilleus'un imgesine yakardığı söylenmektedir. Sokrates örneği akıllara, ölüm anında meydan okuyan duruşuyla kahramanlık eyleminin simgesi olarak resmedilen ABD Bağımsızlık Savaşı vatanseveri Nathan Hale'in hikâyesini getiriyor.

5 Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'ndaki Çin Demokrat Hareketi'nin özgürlük eylemini bastırmak için gelen on yedi tankın önünde duran o "Meçhul Asi"nin cesaretini düşünün. O adam otuz dakika boyunca tankların önünde durdu, en öndeki tankın üstüne çıkarak şoföre şunları söyledi: "Neden buradasın? Şehrim senin yüzünden bir kaosun içinde. Geri dön, buradan git ve insanlarımızı öldürmeyi bırak." Kimliği belirsiz bu "Tank Adam" direnişin uluslararası sembolü haline geldi. İnanılmaz bir kişisel cesaret testini şerefiyle geçti ve askeri bir canavara karşı bireysel duruşun ebedi gurur simgesi oldu. Bu direnişin imgesi tüm dünyada yayımlandı ve kimliği bilinmeyen bu adamı evrensel bir kahraman yaptı. Bu eylemin sonrasinda adamın başına ne-

ler geldiğiyle ilgili birçok farklı hikâye var. Bazıları adamın hapse atıldığını, bazıları idam edildiğini, bazılarıysa kaçmayı başardığını söylüyor. Ancak başına gelenlerden bağımsız olarak sivil bir kahraman olan Tank Adam, *Time* dergisinin yirminci yüzyılın en etkili 100 insanı listesine girmeyi başarmıştır (Nisan 1998).

Kahramanca davranan sivillerin karşı karşıya kaldığı fiziksel riskler bir askerinkinden veya bir müdahale ekibininkinden farklıdır çünkü kişilerin profesyonel olarak yaptıkları işler, verilen görevlerin ve bu görevlerin bağlı olduğu davranış kurallarının sınırları içerisindedir ve bu kişiler yaptıkları işlerin eğitimlerini almışlardır. Dolayısıyla göreve bağlı ve göreve bağlı olmayan fiziksel risk standartları farklı olabilir ancak kahramanlık eyleminin gerektirdiği yükümlülük biçimleri ve potansiyel fedakârlıklar birbirlerine benzer.

Ani fiziksel riskler içeren eylemler yapan sivil kahramanlar ABD’de Carnegie Hero Award [Carnegie Kahramanlık Ödülü] ve İngiltere’de George Cross gibi ödüller kapsamında değerlendirilirler.³⁹ Britanya ve Avustralya yetkeleri grupça kahraman-

lık eylemlerini de tanımaktadırlar.⁴⁰ Örneğin Avustralya "New South Wales, Salamander, Tomaree Lisesi'ndeki bir öğrenciyi Tatar yayıyla yaralayan silahlı bir saldırganı etkisiz hale getiren bir grup öğrenciyi" 2005 yılında, grup cesaret takdirnamesiyle ödüllendirmiştir. Takdirnamede şunlar yazmaktadır: "Bir grup insanın olağandışı koşullarda dikkate değer toplu cesaret eylemi için..." Bir kez daha görünüşte basit bir kavram, yalnız bir kahramanın davranışından çıkarak grup kahraman eylemine dönüşmektedir. Şimdi, kısaca bu konu üzerinde duracağız.

Fiziksel Risk Kahramanları Toplumsal Risk Kahramanlarına Karşı

Psikologların önerdiği tanımlardan biri fiziksel riski kahramanlığın belirleyici özelliği olarak görmektedir. Becker ve Eagly'ye göre kahramanlar "bir veya birden fazla insan için, ölümün veya ciddi fiziksel zararların meydana gelme olasılığına rağmen risk almayı tercih eden bireylerdir."⁴¹ Prensiplerden kaynaklanan kahramanlık gibi diğer güdüler ise bilinmektedir ancak analiz edilmemişlerdir. Psikologların kahramanlığın bu denli dar bir prototipini geliştirmesi ve kahramanca eylemler olarak görülebilecek kariyerini feda etme, hapis cezası alma veya statünün kaybedilmesi gibi kişisel risklerin farklı biçimlerini hesaba katmaları ilginçtir. Becker ve Eagly'nin tanımına karşı çıkan başka bir tanımlama Peter Martens'den gelmiştir. Martens, bu tanımın yalnızca bir fikir veya bir prensip uğruna meydan okuyan kahramanlarla sınırlı olduğunu, proletarya içerisindeki Aristotelesçi kahramanlığın asaletini vurguladığını ifade eder.⁴²

Korkunç işkencelere rağmen askeri bilgileri vermeyi reddeden Senatör John McCain ise kahramanlık kavramının fiziksel riskin ve acı çekmenin ötesine taşınabileceğine inanmaktadır. McCain şöyle der: "Cesaret standardı, başkaları uğruna veya bir değer uğruna hayatını, bir uzvunu kaybetme veya çok ciddi bir yaralanma riskini içeren eylemlerle belirlenir ve bence tam da böyle belirlenmelidir. Bu standart genellikle savaş kahramanları için geçerlidir ancak kesinlikle savaş alanındaki hamasetle sınırlı de-

gildir.”⁴³ Kahramanca eylemlerin tanımlarının her biri fiziksel ve sivil kahramanlıklardaki karakteristik özellikleri denk görmektedir ancak aralarındaki önemli farklılıkları da vurgulamaktadır.

Kahramanlığın çeşitli tanımları, Seligman ve meslektaşlarının erdemler ve güçler için yaptıkları sınıflandırma sistemi için geliştirdikleri cesaret, adalet ve aşkınlık fikirlerine de işaret eder. Örneğin cesaret erdemi, aralarında doğruluk, yüreklilik (yiğitlik kavramına benzer), inatçılık (metanet kavramına benzer) ve hazzın olduğu dört karakterin gücü üzerine inşa edilmiştir. Adalet ise başka bir erdem olarak tanımlanmaktadır. Tarafsızlık, liderlik ve takım çalışması bu erdemin kapsamı içerisindedir. Pratikte asil bir dava için mücadele etme kavramı, köleliğin kaldırılması direnişinde olduğu gibi genelde bir adalet meselesidir. Son olarak aşkınlık ise, çok daha büyük bir evrenle ilişki kuran ve eylemlerimize ve varlığımıza anlam kazandırdığı için kahramanlıkla dolaylı bir bağlantısı olan erdemlerden biridir. Varlığı kahramanlık edebiyatında açıkça gözlemlenemeyen aşkınlık Webster’in 1913 yılında hazırlanmış sözlüğünde gördüğümüz kahramanca davranışlardaki metanet kavramıyla ilişkilendirilebilir. Aşkınlık kahramanlık eylemi içerisindeki bir bireyin kendisini, davranışlarıyla ilişkili, öngörülen veya ortaya çıkan negatif sonuçlardan soyutlamasını sağlayabilir. Kişi, kahraman olmak için, risklerin doğasını farklı bir şekilde ifade ederek veya bu riskleri “üst seviye” değerlerle ilişkilendirerek kahramanlığın gerektirdiği anlık tehlikelerin ötesine geçmelidir.

Kahramanlık Üzerine Yeni Bir Taksonomi

Stanford Hapishanesi Deneyi’yle ilişkili kahramanca davranışlar üzerine düşünürken meslektaşım Zeno Franco’yla yaptığım sohbetlerle birlikte bu merak uyandırıcı konu üzerine çok daha kapsamlı bir analiz geliştirmeye başladım. Franco’yla birlikte öncelikle kahramanlık riski kavramını geliştirdik, kahramanlığın tanımını geliştirdik ve son olarak da kahramanlığın yeni bir taksonomisini ürettik. Riskin veya fedakârlığın fiziksel bütünlüğe anlık tehdit veya ölüm ile sınırlı olmaması gerektiğini düşü-

nüyoruz. Kahramanlıktaki risk bileşeni hayat kalitesine yönelik herhangi bir ciddi tehdit olabilir. Örneğin kahramanlık, kişinin sağlığına veya finansal durumuna yönelik uzun vadeli tehditleri içerebilir. Sosyal veya ekonomik statünün kaybedilmesi veya aforoz edilmek de risk olarak kabul edilmelidir. Risk bileşeninin bu yeni tanımıyla birlikte kahramanlık tanımı da ciddi ölçüde genişlediği için aslında kahramanlık olarak görülemeyecek olan bazı davranışları "sözde kahramanlıklar" olarak dışarıda bırakmamız gerekmektedir.

The Image: A Guide to Pseudo-Events in America isimli kitabında Daniel Boorstin kahramanlıkla şöhretin modern birlikteliğini anlatmaktadır. "İki yüzyıl önce büyük bir adam ortaya çıktığında insanların gözleri Tanrısal bir amaç arardı, bugünse etrafta bir basın danışmanı arıyoruz... Büyük umutlarla insanoğlunun mükemmelliğine tanık olma beklentilerimizi tatmin etmek için verdiğimiz mücadele çağımızın ironik hüsrانlarının en büyüğüdür. Doğanın yalnızca bir kahraman yetiştirdiği dünyada yapay şöhretler üreterek beyhude bir uğraş içerisine giriyoruz."⁴⁴

Kahramanlığın ne *olmadığına* başka bir örnek ise içinde elli kahraman örneği olan bir çocuk kitabıdır.⁴⁵ Bu kitabın içindeki hikâyeler gerçek kahramanca statüler için gerekli ama yeterli olmayan bir grup aktivite ve role değinmektedir. Bu örneklerin tamamı taklit edilmeye değer rol modellerdir ancak bu modellerin yalnızca bir bölümü kahramanlığın tanımsal gerekliliklerini karşılar. Tüm muhalifler, savaşçılar veya azizler kahraman değildirler. Bir kahraman yüce bir amaçla potansiyel bir fedakârlığı bir araya getirmelidir. Bazen bireyler, bir kurumun veya yönetimin amaçları doğrultusunda eylemleriyle hak etmedikleri halde kahraman statüsüne sahip olurlar. Bu "sahte kahramanlar" etkili sistemik güçlerle desteklenen medya oluşumlarıdır.⁴⁶

Kahramanlar eylemleri nedeniyle birçok şekilde ödüllendirilirler ancak kişiler eylemleri sırasında ikincil bir ödül beklentisi içindelerse kahramanlık statüsünden çıkarılmaları gerekir. Fakat eğer bu ikincil kazançlar eylemin sonrasında elde edilecekse ve eğer kişi eyleminden önce bu ödüllere ulaşma beklentisi içinde değilse eylem hâlâ kahramanca olarak değerlendirilebilir. Kah-

ramanca eylemin benmerkezci değil *toplum merkezci* olması gerekmektedir.

Kahramanlığın dört temel özelliği vardır: (a) gönüllü olmalıdır, (b) ölüm tehdidi, fiziksel bütünlüğe anlık bir tehdit, sağlığa yönelik uzun vadeli bir tehdit veya kişinin hayat kalitesini ciddi bir şekilde bozma potansiyeli gibi bir risk veya potansiyel bir fedakârlık içermelidir, (c) bir ya da daha fazla insanın veya bir komünitenin tamamının hizmeti için gerçekleştirilmelidir ve (d) eylem sırasında herhangi bir ikincil, dışsal kazanç beklentisi olmamalıdır.

Yüce bir idea uğruna yapılan kahramanlık genelde fiziksel risk içeren kahramanlık kadar dramatik değildir. Ancak fiziksel risk kahramanlığı çoğu zaman ani bir kararın, anlık bir eylemin sonucudur. Ayrıca fiziksel risk kahramanlığı ciddi yaralanma veya ölüm olasılığı içerir, bu sonuçlar kesin değildir. Eylemi gerçekleştiren birey genellikle kısa bir zaman diliminden sonra durumun dışına çıkar. Oysa bazı sivil kahramanlık biçimlerinin kahramanlığın fiziksel risk formlarından daha kahramanca olduğunu söylemek mümkündür. Nelson Mandela, Martin Luther King, Jr., ve Dr. Albert Schweitzer, bilerek ve isteyerek yetişkin hayatlarının büyük bir kısmının her gününü kahramanca sivil eylemlere adanmışlardır. Bu bağlamda fiziksel risk kahramanlığıyla ilişkili risk *tehlike* olarak adlandırılmalı, sivil kahramanlığa içkin risk ise *fedakârlık* olarak tanımlanmalıdır.

Fedakârlık zamanla sınırlı olmayan bedeller gerektirir. Sivil kahramanlar genelde eylemlerini dikkatlice gözden geçirme, kararlarının sonuçlarını tartma fırsatına sahiplerdir. Her bir kahraman eylemlerinin bedelinin ağırlığı nedeniyle davalarından vazgeçebilirdi ancak devam ettiler. Bu bireylerin her biri hayat kalitelerini birçok alanda riske attılar. Eylemlerinin tutuklanma, hapsedilme, işkenceye maruz kalma, ailelerini tehlikeye atma ve hatta suikast gibi ciddi sonuçları vardı.

Webster'in kahramanlık tanımına geri dönersek tehlikeyle karşı karşıyayken değerli sivil fikirleri desteklemenin kahramanlığın merkezi fikri olduğunu söyleyebiliriz. Fiziksel risk al-

mak kahramanca eylemleri gerçekleştirirken karşılaşılabilecek tehlikelerden yalnızca biridir. Kahramanlık "tehlikenin hor görülmesidir. Ancak bu küçümseme cehalet veya ciddiyetsizlikten değil, *çok daha büyük bir davaya olan asil bir bağlılıktan* [italikler tarafımdan eklenmiştir] ve böylesi bir davanın ruhuyla, tehlikenin karşısında çıkabilme güveninden kaynaklanmaktadır." Bu tehlike anlık bir ölüm tehdidi de olabilir, fırsat kollayan bir hain de. Apartheid* tiranlığına karşı çıktığı için yirmi yıl hapis cezasına çarptırılan Nelson Mandela'nın söylediklerini düşünün:

"Hayatım boyunca kendimi Afrika halkının mücadelesine adanmış. Beyazların egemenliğine karşı savaştım. Siyahların egemenliğine karşı savaştım. İnsanların aynı imkânlara sahip olduğu ve kardeşçe yaşadığı, özgür ve demokratik bir toplumun hayalini kurdum. Bu ideal, yaşamayı ve gerçekleştirmeyi umduğum idealdir. Gerekirse, uğrunda ölmeye hazır olduğum bir idealdir."⁴⁷

Kahramanlığın bu daha esnek tanımına dayanarak Zeno Franco ve ben kahramanlığın on iki alt kategorisini içeren bir taksonomi yarattık. Bu alt kategoriler; askeri, fiziksel-risk kahramanlık biçimini iki alt kategoriye; sivil, sosyal risk kahramanlık biçimini ise on alt kategoriye ayırmaktadır. Bu taksonomi on iki kahraman tipinin her birinin farklı karakterini, bu karakterlerin karşı karşıya oldukları risklerin biçimlerini tanımlamakta ve tarihsel ve modern kaynaklardan bulunduğu çeşitli örnekleri sunmaktadır.

Bu taksonomi *a priori*'dir, muhakeme ve literatür taramalarına bağlı olarak geliştirilmiştir. Ampirik bir temeli yoktur ancak yeni araştırma bulguları ve okuyucuların değerlendirmeleri, eklemeleriyle değiştirilmeye açıktır. Alt kategorilerin, tanımların, risklerin ve modellerin kültürel ve zamansal sınırları olduğu açıktır. Avrupa-Amerikan, orta sınıf, yetişkin, postmodern bir perspektifi yansıtmaktadır. Farklı perspektifler geliştirmek bu taksonomiye elbette geliştirecek ve zenginleştirecektir.

* Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 1948-1994 yılları arasında Ulusal Parti hükümetinin uyguladığı ırkçı, ayrımcılık tabanlı politika. (Ed. n.)

	Alttür	Tanım	Risk/ Fedakârlık	Modeller
Askeri Kahramanlık – Cesurluk, Yüreklik, Hamaset	1. Askeri kahramanlar ve diğer görev icabı Fiziksel-Risk Kahramanları	Sürekli yüksek riskli durumlarla karşı karşıya kalan orduda veya acil müdahale hizmeti veren kurumlarda görev yapan bireyler; kahramanca eylemler görev kapsamlarını aşmalıdır	Ciddi yaralanmalar Ölüm	Akhilleus Şeref Madalyası kazananlar Hugh Thompson Amiral James Stockdale
Sivil Kahramanlık	2. Sivil Kahramanlar – Görev icabı olmayan Fiziksel-Risk Kahramanları	Kendi hayatlarını tehlikeye attıklarını bilerek başkalarını fiziksel zarardan veya ölümden kurtaran bireyler	Ciddi yaralanmalar Ölüm	Carneige Kahramanları
Sosyal Kahramanlık – Metanet, Cesaret, Yiğitlik	3. Dini figürler	Yüce prensipleri içkinleştiren veya yeni dini/manevi bir temel inşa eden, kendilerini bu işe adanmış, hayatları boyunca dini hizmet veren bireyler; genellikle öğretmen olarak çalışırlar veya kamu hizmeti figürleridirler	Dünya nimetlerini feda etme Dini ortodoksiyi kızdırma	Buda Muhammed Assisili Aziz Francesco Rahibe Teresa

Sosyal Kahramanlık – Metanet, Cesaret, Yigilik

Alttür	Tanım	Risk/ Fedakârlık	Modeller
4. Politik-dini figürler	Daha büyük değişimler yaratabilmek için politikaya yönelen dini liderler veya siyasi pratiklerine yansıyan derin manevi bir inanç sistemine sahip politik liderler	Suikast Hapis	Mohandas Gandhi Martin Luther King, Jr. Nelson Mandela Papaz Desmond Tutu
5. Şehitler	Hayatlarını bilerek (bazen kasten) bir dava uğruna tehlikeye atan dini veya politik liderler	Bir dava veya ideal uğruna kesin veya kesine yakın ölüm	İsa Sokrates Jeanne d'Arc Jose Marti Steve Biko
6. Politik veya Askeri Liderler	Zorlu dönemlerde bir ulusa veya gruba liderlik eden, ulusu bir arada tutmak, ortak bir bakış açısı sunmak için mücadele eden kişiler; ayrıca grubun hayatta kalması için gerekli nitelikleri de somutlaştırırlar	Suikast Muhalefet İstifaya zorlanmak Karalama kampanyaları Hapis	Abraham Lincoln Robert E. Lee Franklin Roosevelt Winston Churchill Václav Havel

	Alttür	Tanım	Risk/ Fedakârlık	Modeller
Sosyal Kahramanlık – Metanet, Cesaret, Yigittik	7. Maceracı/ Gezgin/Kâşif	Bilinmeyen coğrafi bir alan keşfeden veya alışılmadık ve olağandışı ulaşım yöntemleri kullanan kişi	Fiziksel sağlık Ciddi yaralanma Ölüm Fırsat maliyeti (yolculuğun uzunluğu)	Odysseus Büyük İskender Amelia Earhart Yuri Gagarin
	8. Bilimsel (Keşif) Kahramanlar	Bilimin bilinmeyen alanlarını keşfeden, alışılmadık ve kanıtlanmamış araştırma metotları kullanan veya insanlık için değerli yeni bilimsel bilgiler keşfeden kişi	Başkalarını keşiflerinin önemine ikna edememe Profesyonel aforoz Finansal kayıplar	Galileo Edison Madam Curie Einstein
	9. Merhametliler (İyi Samiriyeliler)	İhtiyacı olanlara yardım etmek için adım atan kişi; içinde bulundukları durum altruizme engel teşkil edebilecek faktörler barındırır; anlık fiziksel riskler içermeyebilir	Yetkiler tarafından cezalandırılma Tutuklanma İşkence Ölüm Fırsat maliyeti Sürgün/Aforoz	Soykırım'dan kurtulanlar Harriet Tubman Albert Schweitzer Richard Clark Richard Rescorla

Alttür	Tanım	Risk/ Fedakârlık	Modeller
10. Eşit fırsata sahip olma- yanlar/ Mazlumlara	Engellerinin veya kötü ko- şullarının üs- tesinden gelen ve şartlarına rağmen başarı kazanarak başkaları için model olan kişiler	Başarısızlık Reddedilme Küçümsenme Kıskançlık	Horatio Alger Helen Keller Eleanor Roosevelt Rosa Parks
11. Bürokrasi Kahramanları	Büyük şirket- lerin birimleri içinde veya arasında çekiş- meli tartışma- lar yürüten ça- lışanlar, yoğun baskılara rağmen duruşunu ve prensiple- rini koruyan kişiler	Kariyerin tehli- keye atılması Profesyonel aforoz Toplumsal sta- tünün kaybı Finansal kayıplar Güvenilirliğin kaybı Sağlık sorun- ları	Louis Pasteur Edward Tolman Barry Marshall
12. Yasadışı/ yanlış bir olayı ortaya çıkaran muhbirler	Bir kurum içerisindeki yasadışı veya etik olmayan eylemlerin far- kında olan ve herhangi bir ödül beklentisi olmadan bu aktiviteleri rapor eden bi- reyler	Kariyerin tehli- keye atılması Profesyonel aforoz Toplumsal statünün kaybı Finansal kayıplar Güvenilirliğin kaybı Fiziksel sonuç- ları olan misil- leme/intikam	Ron Ridenhour Cynthia Cooper Coleen Rowley Deborah Layton Christina Maslach Joe Darby Sherron Watkins

Kahraman Profillerinin Örneklemesi

Kahramanlığı detaylandırmak hem kavramı insancillaştırır hem de birçok farklı formunu açıklar. Kişisel olarak tanıdığım ilginç bir düzine bireyin profilini ortaya koyacağım. Kahramanları durumların yarattığını düşünürsek apartheid, McCarthycilik, Vietnam, Irak savaşları ve Jonestown katliamları/intiharları gibi olayları bir araya getirmek için temel durumsal belirleyicileri kullanabiliriz.

Apartheid Kahramanları

Özgürlük ve insan onurunu destekleme çabaları sistemik baskılara karşı hayat boyu mücadele eden özel kahramanlar yaratır. Yakın tarihte Mohandas Gandhi ve Nelson Mandela iki sistemli apartheid'i parçalara ayıran kahramanca bir yola girmişlerdi. 1919'da Gandhi İngiltere'nin Hindistan üzerindeki hâkimiyetine karşı bir pasif direniş başlattı. İki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Sonraki yirmi yıl boyunca Hindistan'ın özgürlüğü için, Hindu kast sisteminin eşitlikçi hale gelmesi ve dini tolerans için mücadele etti. İkinci Dünya Savaşı Hindistan'ın kendi kaderini tayin etme sürecini geciktirmiştir ancak 1948'de ülke nihayet Büyük Britanya'dan bağımsızlığını almıştır. Gandhi kısa süre sonra bir suikasta kurban gitmiş ancak baskıya karşı şiddet içermeyen direnişin simgesi haline gelmiştir.⁴⁸

Güney Afrika 1994'e kadar süren ve yerli siyah popülasyonu köleleştiren yasallaştırılmış, resmi apartheid yapısını ortaya çıkarmıştır. Nelson Mandela ise 1962 yılındaki grevleri, protesto eylemleri ve diğer suçlamalar nedeniyle yargılanmış, yirmi senesini mahut Robben Adası hapishanesinde geçirmiştir. Hapiste olduğu süreçte Mandela ve diğer siyasi tutuklular hapishane sisteminin kendisini Güney Afrika'daki ve tüm dünyadaki insanları apartheid sistemine karşı harekete geçirmek için gerçek ve sembolik bir direniş durumuna dönüştürmüştür. Mandela, mahkûmların, bir davayı onurlarıyla savunan siyasi tutuklular olduklarını anlamalarını sağlayarak nesiller boyunca kendiliğinden oluşmuş kimliklerini dönüştürmeyi başarmıştır. Ancak

bunu yaparken birçok gardiyanın davranış ve inançlarını da dönüştürmüş, tüm hapishane sistemine meydan okumuştur.⁴⁹

Anti-McCarthycilik Kahramanları

Global komünizm tehdidi 1950'lerden Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 1989 tarihine kadar devam etmiştir. Bugünün global terörizm korkusu gibi komünizm de ulusal politikaları belirlemiş, savaşlara yol açmış ve inanılmaz bir kaynak ve can kaybına neden olmuştur. McCarthyliği hatırlamak önemlidir çünkü McCarthylik gelişmiş bir demokraside meydana gelen baskıcı, otoriter sözde-hükümet kontrolünün bir biçimidir. Senatör Joe McCarthy'nin ve Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi'nin tetiklediği anti-komünist histeriye kapılmayanlar Gandhi ve Mandela'nun evrensel farkındalığına sahip değillerdi. Ancak onların adaletsizliğe karşı çıkışları bizim tanımsal kriterlerimize uymaktadır.

McCarthy döneminde Kaliforniya Üniversitesi tüm fakülte üyelerinin imzalaması gereken bir "bağlılık yemini" ortaya atmıştı. Edward Tolman adındaki bir psikoloji profesörü bu yeminin altına imza atmayı reddetti ve küçük bir grup profesörü de bu politikaya karşı örgütledi. 18 Temmuz 1950'de Tolman Kaliforniya Üniversitesi rektörü, Robert Sproul'a bir protesto mektubu yazdı. Aynı yılın Ağustos ayında Kaliforniya Üniversitesi idare heyeti aralarında Tolman'ın da olduğu otuz bir profesörü bağlılık yemine imza atmadıkları gerekçesiyle işten attı. Aynı ay içinde Tolman, *Tolman Underhill'e Karşı* adıyla bilinen haklarının iadesi için bir dava açtı. 1952 yılında Eyalet Temyiz Mahkemesi yemine imza atmayanların lehine karar verdi. Tolman, bağlılık yemini tartışması sürecinde genç fakülte üyelerini, yemine imzalarını atmaları ve mücadeleyi kendisine ve finansal olarak direnişe devam edebilecek olanlara bırakmaları için teşvik ediyordu. Politik bir geçmişi olmayan tatlı dilli bir akademisyen olan Tolman bu cesur duruşuyla Kaliforniya Üniversitesi'ndeki birçok profesör ve görevlinin derin saygısını kazanmıştı.⁵⁰

McCarthy döneminin diğer kahramanları arasında gazeteci George Seldes ve I. F. Stone, karikatürist Herb Block ve Daniel

Fitzpatrick gibi isimler yer almaktadır. Bu dönemde I. F. Stone'un ismi Senato İç Güvenlik Alt Komitesi'nin seksen iki kişiden oluşan "Komünist-cephe örgütlenmelerinin en aktif ve tipik sponsorları" listesindeydi. Kara listeye girdiğinden basm kartını almak için dava açmak zorunda kalmıştı.⁵¹

Amerika Birleşik Devletleri'nin karşı karşıya kaldığı hayali komünist tehdidinden, bir komünist rejimin ulusal egemenliğinin sebep olduğu gündelik tehdide ve vahşete geçtiğimizde karşımıza çıkan isim Václav Havel'dir. Havel, Dalai Lama gibi olağanüstü, eski bir sahne görevlisi ve yazar olarak ise oldukça sıradan bir adamdır. Ancak Havel 1989'da Çek komünist rejimini deviren "Kadife Devrim"nin mimarıdır. Havel, hükümeti, komünizmin totaliter boyutunun Çekoslovakya'nın temsil ettiği tüm değerler için yıkıcı olduğuna ikna edene kadar yaklaşık beş sene boyunca hapiste kalmıştır. 77 Sözleşmesi'nin tasarlanmasına ve entelektüeller, öğrenciler ve işçilerle birlikte Çekoslovak insan hakları hareketine öncülük etmiştir. Şiddet içermeyen direniş destekçisi olan Havel "post-totaliterizm" kavramını geliştirmiştir. Bu kavramla birlikte halkını, yetkesine sorgusuz sualsiz boyun eğdikleri baskıcı rejimi değiştirecek güce sahip olduğu konusunda ikna etmiştir. Havel, hapishanede karısına yazdığı mektuplarda ve konuşmalarında kabul edilemez sosyal ve politik bir düzeni alaşağı etmenin ilk adımının insanların bir yalanın içinde yaşadıklarını fark etmeleri olduğunu ifade etmiştir. Bu alçakgönüllü, utangaç adam Federal Meclis tarafından devlet başkanlığına getirilmiş ve komünist hükümet nihayet halkın gücüne boyun eğdiğinde Václav Havel Çek Cumhuriyeti'nin demokratik seçimle başa gelen ilk devlet başkanı olmuştur. Havel politik adaletsizliğe karşı mücadele eden ve global barış çabalarını destekleyen sade bir vatandaş olarak hayatına devam etmektedir.^{52 *}

Vietnam Savaş Kahramanları

Aşırı baskıcı koşullar altında ortaya çıkan iki farklı askeri kahramanlığı James Stockdale ve Hugh Thompson örneklerinde göre-

* Václav Havel 18 Aralık 2011'de yaşamını yitirdi. (Ed. n.)

biliriz. Eski bir Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü öğrencisi olan ve zihin kontrolü derslerime misafir öğretim üyesi olarak katılan Stockdale'e, Temmuz 2005'te, seksen bir yaşında ölmekten önce koramiral rütbesi verilmiştir. Yedi yıl boyunca esaret altında olağanüstü işkencelere maruz kalıp, onu hapseden Viet Cong'lara asla teslim olmayan Stockdale, yirminci yüzyılın en önemli askeri kahramanlık örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hayatta kalmayı başarmasının temel sebebi, Stoacı felsefecilerin, özellikle de Epiktetos ve Seneca'nın öğretilerini hatırlamasını sağlayan felsefe eğitimidir. Stockdale'in konsantasyonu kendisini psikolojik olarak kontrol edemediği işkence ve acılardan uzaklaştırmış, düşüncelerini hapisanede kontrol edebildiği nesneler üzerine yoğunlaştırmasını sağlamıştır. Kendisi ve diğer tutuklu arkadaşları için benlikçi davranış kuralları yaratmıştır. Aşırı travmatik koşullar altında hayatta kalmak, tıpkı binlerce yıl önce Epiktetos'un Romalı egemenler tarafından işkenceye maruz kaldığında direnmesi gibi, kişinin düşman tarafından asla kırılmaması anlamına gelmektedir.⁵³

Hugh Thompson ise ölümcül bir savaşta gösterdiği inanılmaz cesaretle karşımızdadır. Üstelik bu savaş kendi askerlerine karşıdır! ABD askeri tarihinin en korkunç olaylarından biri, 16 Mart 1968'de Vietnam Savaşı sırasında yaşanan My Lai katliamıdır. Yaklaşık 504 Vietnamlı sivil Amerikalı askerler ve Charlie Bölüğü subayları, Komutan Ernest Medina ve Teğmen William Calley, Jr. tarafından Son My Lai köyünde (My Lai 4 ve My Khe 4) bir meydanda toplanıp öldürülmüşlerdir.⁵⁴ Bubi tuzakları ve pusular nedeniyle askeri kayıplar yaşayan askeri komuta, cevap olarak Komünist Viet Cong köyü için kod isim olarak kullandıkları "Pinkville"nin imhası için bir emir çıkartmıştır. Belirlenen bölgede düşman bulamayan askerler köydeki herkesi, yaşlıları, kadınları, çocukları ve bebekleri makineli tüfeklerle taramış, bazılarını canlı canlı yakmış, kimilerine tecavüz etmiş ve kafa derilerini yüzmüşlerdir.

Katliam devam ederken Kıdemli Subay Hugh Thompson, Jr., kullandığı gözlem helikopteriyle hâlâ hayatta olan bir grup Vietnamlı sivile yardım etmek için alçaldı. Thompson ve iki adamlık

mürettebatı duman işaretlerini kurduktan sonra helikopterlerine dönerken Yüzbaşı Medina ve diğer askerlerin yaralıları öldürmek için geri geldiklerini gördü. Thompson, My Lai köyüne geri döndüğünde yaralı bir grup Vietnamlının olduğu bir kulübeyi havaya uçurmak üzere olan askerlerle karşılaştı. Katliamın son bulmasını emretti, emre itaat etmeyen Amerikan askerlerine helikopterin ağır makinalı silahlarıyla ateş edeceğini söyledi.

Oradaki yetkili subaylar Thompson'dan rütbece üstünlerdi ancak Thompson rütbenin ahlaki değerlerine bağlılığını bozmasına izin vermedi. Sivillerin sığınaktan çıkarılmasını emrettiğinde bir teğmen onların el bombalarıyla çıkarılacağı karşılığını verdi. Thompson geri adım atmayıp şu cevabı verdi: "Ben daha iyisini yaparım. Adamların olduğu yerde kalsın. Benim silahlarım da sizin üzerinizde." Sonra da diğer iki helikoptere on bir yaralı Vietnamlı için tıbbi yardım getirmeleri emrini verdi. Kendi helikopteriyle ise ölmüş annesinin üstünde çırpınan bir bebeği kurtardı. Thompson bu katliamı üstlerine bildirdikten sonra ateşkes emri verildi.⁵⁵

Thompson'un etkileyici müdahalesi ve medyanın ilgisi Thompson'u ordudaki istenmeyen adam yaptı ve ceza olarak en tehlikeli helikopter görevlerini almaya zorlandı. Beş kez helikopteri vuruldu, omurgasını kırdı ve korkunç deneyimleri nedeniyle hayatının sonuna kadar psikolojik sorunlarla boğuştu. Ordunun Thompson'ın ve arkadaşları Glenn Andreotta ile Lawrence Colburn'ün kahramanca eylemlerini kabul etmesi otuz yıl sürdü. Otuz yıl sonra ordu tarafından, düşmanla doğrudan karşı karşıya gelmeyenlere verilen en büyük cesaret madalyası olan Fedakârlık Madalyası ile ödüllendirildiler. Hugh Thompson Ocak 2006'da hayatını kaybetti. (Çelişkiye bakın ki Teğmen Calley de bir dönem kahraman ilan edilmiş, hatta onuruna 1971'de *Billboard'un* Top 40'ına giren bir şarkı yazılmıştı.⁵⁶)

Vietnam ve Irak Savaşının Muhbirleri ve Sivil Cephinin Kadınları

Bir birey, bir sistemin duymak istemedikleriyle o sisteme karşı çıktığında kahramanlık biraz daha sönük olur. Bizim örneğimiz,

subayların ve erlerin sivillerin istismar edilmesi ve öldürülmesi olaylarına karışması üzerine. My Lai katliamını ortaya çıkaran Ron Ridenhour ile Ebu Gureyb'de yaşanan taciz ve işkenceleri ortaya çıkaran Joe Darby kahramanlarımızdır.

My Lai katliamına katılan subaylar bu canavarlığı örtbas etmek istiyordu ancak daha yeni Vietnam'a gönderilen yirmi iki yaşındaki er Ron Ridenhour yaşananları hasıraltı yapmamaları için elinden geleni yaptı. Olayı, o kanlı sahneyi gözleriyle gören beş tanıktan duymuş, tek başına Vietnam'da katliamı soruşturmuş ve soruşturmasına eve döndükten sonra da devam etmişti. Ridenhour, Başkan Nixon'a, Kongre üyelerine ve Savunma Bakanlığı ile Kara Kuvvetleri'ne My Lai katliamının soruşturulması gerektiğini söyleyen mektuplar gönderdi. Mektubunda "vicdanlı bir yurttaş olarak Amerikan askerinin dünya gözündeki imajına leke sürmek gibi bir niyetim kesinlikle yoktur" diyordu. Ancak bir soruşturmanın (olaydan bir sene sonra) başlatılması için ısrar ediyordu. Ridenhour'un çabaları göz ardı edildi ancak o haklı davası fark edilene kadar olayların üzerine gitmeye devam etti. Yetkililere gönderdiği mektuplarda ilkeli bir kahraman duruşu sergiliyordu: "Bu ülkenin temelini oluşturan herkes için kanun önünde adalet ve eşitlik ilkesine gerçekten inanıyorsak tüm çabamızla bu olayın detaylı ve kamusal soruşturmasına başlamak durumundayız."⁵⁷

Ridenhour'dan değerli bilgiler alan genç bir araştırmacı gazeteci olan Seymour Harsh'm bu konuyu yazıya dökmesinin ardından büyük bir soruşturma başlatıldı ve soruşturmanın bulguları 14 Mart 1970 yılında dört ciltlik Peers Raporu'nda yerini aldı. Yirmi kadar subay ve eratin bir şekilde bu katliama katıldıkları ortaya çıktıysa da yalnızca Teğmen William Calley, Jr. mahkûm edildi ve ceza aldı. Ömür boyu hapis cezası aldığı halde üç buçuk yıl ev hapsinden sonra Kara Kuvvetleri Bakanı tarafından affedildi.⁵⁸ Bu arada Ridenhour ise kariyerine gazeteci olarak devam etti ancak yaptığımız bir görüşmede My Lai katliamını ortaya çıkardığı için Washington, D.C.'de birçok insanın kendisine güvenmediğini anlattı.

Ebu Gureyb'in zorlu kısmını, Koğuş 1A'da askeri inzibatların ve istihbarat toplamakla görevli personelin tutuklulara yönelik istismarlarını ayrıntılarıyla biliyoruz. Yaşanan işkencenin, aşağı-lamanın ve şiddetin etkileyici görüntülerinin ortaya çıkması komutanların da ilgisini çekmiş ve bu skandal bir anda kesilmişti. Bu kâbusa dur diyen ise olağanüstü bir iş başaran sıradan genç bir adamdı. Rütbesi düşük bir İhtiyat Birliği askeri olan bu adam nöbeti sırasında korkunç şeylerin yaşandığını komutanlarına bildirerek inanılmaz bir metanet örneği sergilemişti.

Arkadaşı Charles Graner'ın ona verdiği bir CD'deki fotoğraflara ilk baktığında görüntülerin oldukça komik olduğunu düşün-müştü. Bir röportajda, "O çıplak Iraklı pirainidini ilk gördüğüm-de bana çok koinik gelmişti... Bir anda nedensizce gülmeye başla-mıştım," diyordu Darby.⁵⁹ Ancak cinsel, tutuklulara dayak içeren o görüntülere baktıkça artık komik gelmemeye başladı. "Bana doğru gelmedi. Aklımdan çıkaramıyordum. Yaklaşık üç gün sonra fotoğrafları ihbar etmeye karar verdim." Bu, Darby için zor bir karardı çünkü ahlaki bir ikilemle yüzleşmek durumundaydı. "Anlamalısınız. Ben insanları ele verecek bir adam değilim... Ama bu gördüklerim benim için fazlaydı. Ahlaken doğru olduğunu bildiğim şeyle diğer askerlere olan sadakatim arasında bir seçim yapmalıydım. İkisini bir arada yapamazdım."⁶⁰

Darby, kimliğini bilirlerse birliğindeki askerlerin ondan intikam alacağından korkuyordu.⁶¹ CD'nin bir kopyasını çıkarıp imzasız bir mektupla birlikte Ceza İşleri Soruşturma Dairesi'ndeki bir yetkilinin masasına bıraktı. Kısa bir süre sonra Özel Ajan Tyler Pieron, Darby'yi sorgulayıp itiraf etmesini sağladı: "O fotoğ-rafları oraya ben koydum," dedi ve yeminli bir ifade verdi. Savunma Bakanı Donald Rumsfeld söz konusu istismarlarla ilgili 2004'te yapılan meclis görüşmelerinde Darby'yi beklenmedik bir şekilde "ele verene" kadar bu skandalı ortaya çıkaranın kimliği bilinmiyordu. Rumsfeld, Darby'nin ismini söylediği sırada Darby diğer askerlerle birlikte yemekhanede yemek yiyordu. Derhal oradan uzaklaştırılıp birkaç sene boyunca askeri gözetim altında tutuldu. "Yaptıklarından pişman değilim," diyordu Darby. "Fo-

toğrafları vermeden önce kendimle yüzleştim. Öğrendiklerinde benden hoşlanmayacaklarını biliyordum.”

Görüntülerin ortaya çıkmasıyla hem Ebu Gureyb’de hem de göz altıların gerçekleştirildiği diğer askeri kurumlarda bir dizi resmi soruşturma başlatıldı. Darby’nin yaptıkları işkence ve istismar olaylarının birçoğunu durdurdu ve Ebu Gureyb’in işleyişinde büyük değişiklikler olmasını sağladı.⁶²

Ancak herkes Darby’nin doğru olam yaptığını düşünmüyordu. Birçokları için, hatta Darby’nin memleketi Allegheny Mountains’deki birçok insan için bile Darby’nin işkenceleri ortaya çıkarması vatanseverce bir davranış değildi, Amerikan karşıtıydı ve hatta bir ölçüde ihanetti. *New York Post*’ta “Kahraman Hain Köstebek” başlığı atılmıştı. Darby’nin muhbirliğine kızmayanlar bile onun bir kahraman olabileceğine inanamıyordu çünkü Darby yoksul bir aileden gelmiş son derece sıradan bir adam, ortalama bir öğrenciydi; hatta okul yıllarında kabadayı olarak bilinen biriydi. Darby’nin lise tarih öğretmeni ve futbol koçu, Vietnam gazisi Robert Ewing, Darby’nin aldığı farklı tepkileri şöyle özetliyordu:

Bazıları, diğer askerlerin başlarına gelenler yüzünden onları ele vermesine kızgınlar. Gardiyanların yaptıklarının çok da önemli olmadığını söyleyebilirler. Ancak ... eğer ülke olarak, kültür olarak bazı değerlere inanıyorsak böylesi davranışları mazur göremezsin. Eğer Darby’yle karşılaşsam, ona, onunla gurur duyduğumu söyleyeceğim. Ve zaman geçtikçe çoğu Amerikalının da böyle hissedeceğini düşünüyorum.”⁶³

Darby’nin 2004’te Amerikan Psikoloji Derneği’nden Başkanlık Nişanı almasına yardımcı oldum. Bu onuru kişisel olarak kabul etmesi mümkün olmadı çünkü Darby, karısı ve annesi aldıkları birçok intikam tehdidi nedeniyle askeri koruma altındalardı. Darby’ye nihayet 2005’te John F. Kennedy Cesaret Ödülü verildi ve ulusal kahraman ilan edildi. Ödülü veren John F. Kennedy Başkanlık Kütüphanesi Derneği Başkanı Caroline Kennedy şöyle diyordu: “Ulusal çıkarlar ve Amerikan demokrasisinin değerleri

için kişisel risk alırken gözünü bile kırpmayan bireyler yönetimin her kademesinde fark edilmeli ve desteklenmelidirler. ABD Ordusu'nda görevli er Joseph Darby'ye, ulus olarak kucakladığımız hukukun egemenliği uğruna mücadele ettiği için hepimiz minnettarız."

Yetke sistemlerine meydan okumak elbette cinsiyetle sınırlı değildir. Kadınlar da erkekler kadar suça ve adaletsizliğe karşı seslerini yükseltebilirler. *Time* dergisi "Yılın Kişisi" ödülünü (2002) seçerken büyük kurumsal bir dolandırıcılık ve FBI'ın beceriksizliği karşısında cesurca mücadele eden üç kadını onurlandırmıştır. WorldCom'da iç denetçi olarak çalışan Cynthia Cooper şirketin 3,8 milyar dolar kaybetmesine sebep olan bir dolandırıcılığı açığa çıkardı. Gizli olması için genelde geceleri yapılan yoğun soruşturmalara geçen aylardan sonra Cooper ve denetçi takımı dolandırıcılık eylemlerini ortaya çıkararak üst düzey yöneticilerin kovulmasını ve yargılanmasını sağlamıştı.⁶⁴

Gözü yükseklerde Enron Şirketi'nde başkan yardımcısı olarak çalışan Sharon Watkins de şirketin başarısızlıklarını örtbas edip büyük bir yükseliş içindelermiş gibi görünmek için "muhasebe kayıtlarını değiştirmeyi" de içeren çeşitli kurumsal yozlaşmaları ortaya çıkardı. Eskiden oldukça popüler olan Arthur Andersen şirketi de bu büyük skandalın içindeydi.⁶⁵ Bir FBI avukatı olan Collen Rowley ise FBI'ın başarısızlıklarından birini açığa çıkarmıştı. Rowley, FBI'ın potansiyel terörist ve 11 Eylül 2001 terör saldırılarının suç ortaklarından biri olduğu bilinen birinin davasını kapattığını ortaya çıkardı. Bu "sıradan ancak sıra dışı cesarete sahip üç kadın" kendi yetke merkezlerine meydan okuyarak birçok şeyi riske ettiler.⁶⁶

Jonestown Kahramanları

Debbie Layton ve Richard Clark 18 Kasım 1978 yılında Jonestown, Guyana'da meydana gelen 913 Amerikan vatandaşının ölümüne sebep olan toplu intihar ve katliamlardan sağ kurtulmuşlardı. Debbie, Kaliforniyalı, görece varlıklı, eğitilmiş, beyaz bir aileden geliyordu. Richard'ın ailesi ise Mississippili Afro-A-

merikan bir aileye mensuptu. İkisi de Jonestown kâbusundan kaçtıktan sonra Körfez bölgesine yerleşmişlerdi. Yakın arkadaşım olan bu iki isimden Debbie bir muhbir olarak, Richard ise merhametiyle kahraman olarak tanımlanabilirler.

Debbie on sekiz yaşında papaz Jim Jones'un İnsan Tapınağı tarikatına katılmış, yıllarca sadık kaldığı tarikatın sonunda finans sekreteri olmuştu. Dolayısıyla Jonestown'dan gizli İsveç banka hesaplarına akan milyonlarca doların dolaşımı onun sorumluluğundaydı. Debbie'nin annesi ve kardeşi Larry de Tapınak üyeleri idi. Ancak bir süre sonra Debbie, Jonestown'ın irksal harmoni ve sürdürülebilir bir hayat tarzı sunmaktan ziyade bir toplama kampına benzediğini fark etti. Yaklaşık bin sadık tapınak üyesi zorlu işlerde yarı köle gibi çalıştırılıyor, üstelik fiziksel ve cinsel suiistimale maruz kalıyorlardı. Etraflarında silahlı gardiyanlar vardı ve tapmağa ajanlar sızmıştı. Jones üyelerini "Beyaz Geceler" adını verdiği intihar tatbikatlarına dahi zorluyordu. Debbie, Jones'un onları gerçekten de toplu bir intihara hazırladığına inanmaya başlamıştı.

Kendisini riske atarak Jonestown'dan kaçmaya ve akrabalarıyla yetkililere tarikatın yıkıcı gücünü anlatmaya karar verdi. Duygusal tepkileri Jones'u işkillendirebilir diye korktuğundan kaçış planını hasta annesine bile anlatmadı. Birkaç karmaşık manevradan sonra Debbie kaçmayı başardı ve Jonestown'daki koşulları derhal yetkilere haber vererek onları büyük bir trajedinin yaşanmak üzere olduğu konusunda uyardı.

Haziran 1978'de ABD hükümetine yeminli bir yazılı ifadeyle potansiyel bir kitle intiharı uyarısı yaptı. Otuz yedi detaylı konuya değindiği ifadesi şöyle başlıyordu: "İnsan Tapınağı Müritlerinin Toplu İntihar İhtimaline Dair. Ben, Deborah Layton Blakey'nin yeminli ifadesidir: Bu yazılı ifadenin amacı Amerika Birleşik Devletleri hükümetini Jonestown, Guyana'da yaşayan Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının hayatlarını tehdit eden bir durumla ilgili uyarmaktır."

Altı ay sonra Debbie'nin tüyler ürpertici öngörüsü gerçekleşti. Ne yazık ki bu kadar tuhaf bir hikâyenin doğru olabileceğine

inanmayan hükümet yetkililerinin şüpheciliği nedeniyle Debbie'nin yardım çağrısı cevap bulamamıştı. Ancak bazı endişeli akrabalar Debbie'ye inanmış ve Kaliforniya Kongre Üyesi Leo Ryan'a soruşturması için baskı yapmıştı. Muhabirler, bir kame-raman ve tapmak müritlerinin bazı akrabaları Ryan'la birlikte Jonestown'ı ziyaret ettiler. Ryan oranın oldukça ideal hayat koşulları sunduğuna inanıp geri dönmek üzereyken orada yaşayan bazı aileler onunla birlikte kaçmaya karar vermişlerdi. Ancak artık çok geçti. Paranoyalarının esiri olmuş Jones kaçanların Jonestown'la ilgili gerçekleri dünyaya duyuracağına inanıyordu. Kongre üyesi ve refakatçilerini öldürdü, müritlerine de siyanür-lü içecekler verdi. Jones'un son konuşmasını 12. Bölüm'de okuyabilir, bu konuşmanın tamamına Jonestown internet sitesinden ulaşabilirsiniz.⁶⁷

Debbie Layton kendisinin ve diğer müritlerin bu şeytani vazizin çekiciliğine nasıl kapıldıklarını anlatan dokunaklı bir yazı kaleme aldı. Jim Jones'un hayırsever bir rahipten nasıl bir ölüm meleğine dönüştüğünü Layton, kitabı *Seductive Poison*'da anlattı.⁶⁸ Jones'un kullandığı zihin kontrolü taktikleriyle George Orwell'in 1984 kitabında tasvir edilen metotların arasında dikkate değer benzerlikler olduğunu daha önce belirtmiştim. Bu bağlamda, Jonestown'ın hayal edilebilecek en aşırı zihin kontrolü deneyi olduğu, hatta belki de bu deneyi CIA'in gerçekleştirdiği söylentileri vardır.⁶⁹

Richard Clark ve kız arkadaşı Diane Louie toplu intihardan kaçıp San Francisco'ya döndükten sonra onlara danışmanlık yaptım. Richard basit, pragmatik, yavaş konuşan ancak insanları ve mekânları iyi gözlemleme yeteneğine sahip bir adamdı. Richard, Jonestown'a gittiklerini ancak bir şeylerin yanlış gittiğini fark ettiğini anlatıyordu. Vadedilmiş Topraklar'da yaşayan o insanların hiçbiri gülümsemiyordu. Sözde verimli topraklarda yaşayan herkes açlıktan kıvranıyor, insanlar sürekli fısıltıyla konuşup asla kahkaha atmıyorlardı. İş her zaman oyundan önce geliyor ancak oyun oynamak için işten asla vakit kalmıyordu. Gece gündüz Jones'un sesi kampüste yankılanıyor, ya bir ko-

nuşma yapıyor ya da kasetten eski konuşmaları veriliyordu. Kadınlar ve erkekler evli olsalar dahi ayrı yerlerde kalıyorlardı. Jones'un onayı olmadan birlikte kalmaları yasaktı. Kimse yerleşkenin dışına çıkamıyordu çünkü kimse evlerinden binlerce kilometre uzaktaki yabancı bir ormanın ortasında nerede olduklarını kestiremezdi.

Richard Clark bir plan yaptı. Domuz ahırında kimsenin istemediği bir işte gönüllü oldu. Ahır, yerleşkenin pis kokan, ayrı bir bölümündeydi. Orası Jones'un usandırıcı konuşmalarından ormana, özgürlüğe kaçmak için ideal bir yerdi. Richard yavaş yavaş ve dikkatlice planladığı kaçışını Diane'e de anlattı. Doğru zaman geldiğinde birlikte kaçacaklardı. Richard tehlikeyi göze alarak, Jones'un yaygın casusluk sistemine rağmen bazı ailelere bu kaçış planından söz etmeye karar verdi. 18 Kasım Pazar sabahı Jones, bu sosyalist tarım ütopyasında başardıklarıyla ilgili bir mesajla herkesin Kongre üyesi Ryan'ın Amerika'ya dönüşünü tatil yaparak kutlamalarını söyledi. Richard için kaçma vakti gelmişti. Sekiz kişiden oluşan grubu bir araya getirerek pikniğe çıkıyormuş gibi yola koyuldular ve ormana doğru yürüdüler. Georgetown'a vardıklarında tüm arkadaşları ve akrabaları ölmüştü.

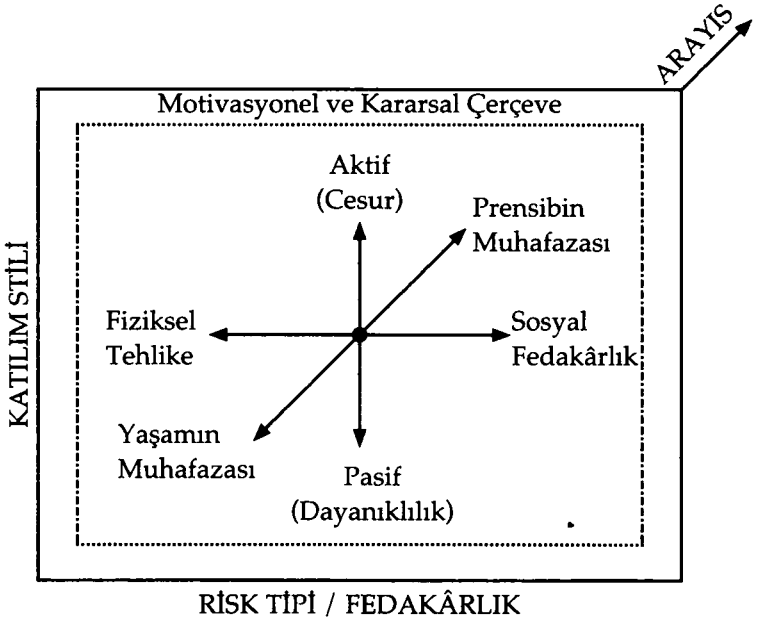
Richard Clark, yakın zamanda doğal sebeplerden dolayı hayatını kaybettiğinde önsezilerine, uyanıklığına ve "çelişkileri fark edebilme" yetilerine güvenerek doğru kararı verdiğini biliyordu. Ancak hepsinden önemlisi karanlığın kalbinden onun, sıradan bir kahramanın peşinden gelenlerin hayatlarını kurtardığı için mutluydu.⁷⁰

Kahramanlığın Dört Boyutlu Bir Modeli

Cesaret kavramlarına ve burada sunulan kahramanca davranış örneklerine dayanarak kahramanlığın basit bir modellemesini yapmak mümkündür. Belirli bir insanın tüm motivasyonel yapısı bağlamında kahramanlık üç boyut üzerinden tanımlanabilir: Risk Tipi/Fedakârlık, Yükümlülük Tarzı veya Yaklaşımı, Arayış. Risk Tipi/Fedakârlık eksenini fiziksel risk ile toplumsal risk arasında uzanır. Benzer bir şekilde Yükümlülük Tarzı veya Yak-

laşımının bir ucu aktif (cesur), diğer ucu pasif (metanetli) yaklaşımlara uzanan bir düzlemedir. Üçüncü boyutumuz olan Arayış işe hayatın veya bir idealin korunması için uğraşma/çalışma olarak tanımlanır. Hayatın ve bir idealin korunması aynı şeymiş gibi gelebilir zira hayatın korunması da soylu bir ideadır ancak aradaki fark kahramanlık bağlamında önemlidir. Bu modelin ilk üç boyutu aşağıdaki gibi resmedilmektedir. Dördüncü boyutu ise daha sonra ekleyeceğiz.

Üç farklı kahraman tipini bu modelleme içerisinde inceleyeceğiz. Bu kahramanlar Nathan Hale, Rahibe Teresa ve Richard Rescorla'dır. Amerikan Bağımsızlık Savaşı kahramanı Nathan Hale yakalanmadan önce İngiliz saflarında ajan olarak çalışıyordu. Eylemleri vatansever olarak tanımlanabilirdi ancak kahramanca değildi. Hale'in gizli eylemleri ortaya çıkmasaydı asla bir Amerikan kahramanı olamazdı. İngilizler tarafından idam edildiği sırada ölümü şerefle karşılayan Hale kahraman bir figür haline geldi. "Tek pişmanlığım ülkem için feda edebileceğim tek bir canımın olmasıdır..." Bu, Nathan Hale'in klasik haline gelen

son sözüdür. Hale bir prensip uğruna ölümlük inanılmaz bir metanet örneğı sergilemişti.

Oldukça farklı bir kahramanlığı ise Rahibe Teresa'nın hayatında ve yaptıklarında görürüz. Rahibe Teresa'nın eylemleri Nathan Hale'in idamında olduğu gibi tek bir davranışla özetlenemez. Aksine, onun yaptıkları on yıllık bir süreyi kapsar. Ölüm döşesindeki bir fakirin şerefiyle, Katolik onuruyla ölmesi için çabalaması bir ideal (şefkat) uğruna hizmet ettiğini göstermektedir. Rahibe Teresa merhamet uğruna sürekli mücadele vermiş ve yaptığı fedakârlıklar onu çileci bir hayata götürmüştür. Başkaları için yoksulluğu, iffeti seçmiş, kendi benliğini hiçe saymıştır.

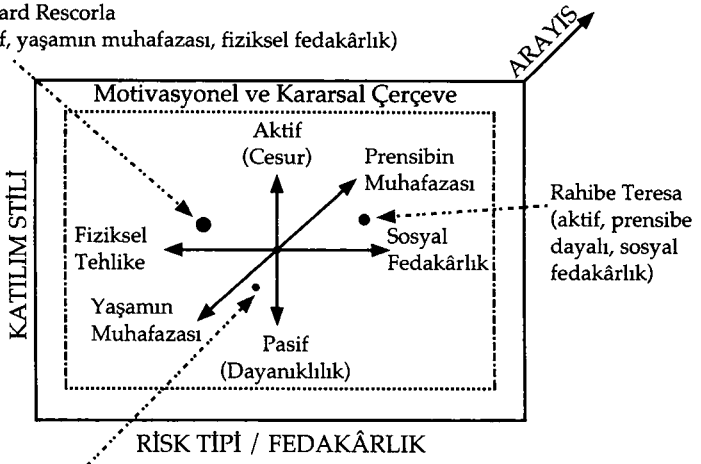
Çok boyutlu kahramanlık ölçeğimizdeki üçüncü kahramanımız Richard Rescorla'dır. Rescorla 11 Eylül saldırısı sırasında Morgan Stanley'nin Dünya Ticaret Merkezi ofisinde güvenlik şefi olarak çalışıyordu. Eğitimli bir Vietnam gazisi olan Rescorla yaptıklarıyla binlerce Morgan Stanley çalışanının hayatını kurtardı. Rescorla çalışanların oldukları yerde kalmasını söyleyen Dünya Ticaret Merkezi yönetimine karşı çıkarak onları tahliye etti. Dünya Ticaret Merkezi ikinci kulesinin 44. ve 74. katlarında çalışanları tahliye ederken bir yandan da elindeki hoparlörle onları sakinleştirmeye çalışmış, telefonla konuşmayı bırakıp merdivenlerden inmelerini söylemişti. Rescorla, onun eğittiği iki güvenlik görevlisi ve üç Morgan Stanley çalışanı bina çıktığında hayatlarını kaybetti. Rescorla ve takımı yaklaşık 2800 çalışanı Dünya Ticaret Merkezi'nin ikinci kulesi patlamadan dışarı çıkarmayı başarmıştı.⁷¹ Nathan Hale gibi bir kahramanlık figüründen farklı olarak Rescorla hayat kurtarmak için aktif ve doğrudan eyleme geçmişti ancak onun nihai zaferi de Hale'inki gibi fiziksel bir fedakârlık gerektiriyordu.

Nathan Hale, Richard Rescorla ve Rahibe Teresa kahramanca ideallerin farklı yönlerini temsil etmektedir. Bu isimlerin eylemleri arasındaki farklılık kahramanlığın esrarengiz standartlarına karşılık gelen çeşitli eylemlerin yansımasıdır. Kahramanlık modelimizde onların eylemleri de bulunmaktadır.

Bu modele eklenmesi gereken diğer boyut ise Süreğenliktir. Kahramanlar hem anlık hem de zamana yayılan eylemler-

Richard Rescorla

(aktif, yaşamın muhafazası, fiziksel fedakârlık)

Nathan Hale

(pasif, prensibe dayalı, fiziksel fedakârlık)

le kazanılabilirler. Akut kahramanlık, yani tek bir eylemle elde edilmiş kahramanlık askeri bağlamda cesaret olarak tarif edilir; tek bir savaşta gösterilen cesaret halidir. Kronik/süreğen askeri kahramanlık, yani zamanla ve yine savaşta gösterilen cesarete ise hamaset denir. Sivil kahramanlık için bir zaman dilimi tarif edebileceğimiz bir terim yoktur çünkü tehlikeli durumlarda ortaya çıkan kahramanlığın etkileyici niteliği sivil alanda askeri alanda olduğu kadar açıkça gözlemlenemez. Yurttaş kahramanları arasında, muhbirlerde gördüğümüz belirli bir duruma ve zamana içkin eylemlerle Martin Luther King, Jr. gibi bir toplum için sürekli hizmet eden kronik kahramanlık eylemlerini karşılaştırabiliriz.

Toplu Kahramanlık

Western filmlerinde bir grup haini savaşarak yenen cesur şerif gibi kahraman figürler de yalnız acil durumlarda, felaket anlarında ve birlikte hareket etmeyi gerektiren durumlarda bir grup insanla uyum içinde çalışırlar. Güneyin kölelerini kuzey kentlerinde özgürlüğe kavuşturan yeraltı demiryolları ancak hayatları

pahasına çalışan bir grup insanın ortak çabasıyla mümkün olabilmıştır. Aynı şekilde, felaketler karşısında ilk tepkiyi verenler de gevşek bir örgütlenme içinde birlikte çalışan sıradan vatandaşlardan oluşan gönüllülerdir. “Tank Adam” gibi toplulukçu bir harmoni içinde çalışan birçok bireyin kimliğini bilmeyiz. Bu insanlar şöhret için değil toplumun bir ihtiyacına karşılık vermek için tehlikeye atılırlar.

Böylesi bir toplu kahramanlık örneği 11 Eylül 2001’de United Airlines’ın 93 sefer sayılı uçağı teröristler tarafından kaçırıldığında meydana geldi. İlk önce uçağın havaalanına döndüğünü düşünen yolcular koltuklarında kalarak normlara uygun davrandılar ancak bazı yolcular cep telefonlarından Dünya Ticaret Merkezi’yle Pentagon’a çarpan uçakları öğrendiklerinde yeni bir norm ortaya çıktı. Küçük bir grup yolcu uçağın arka kısmında toplanıp kokpitin kontrolünü ele geçirme planları yaptı. Yolculardan biri ise bir telekom operatörüyle telefonda konuşuyordu. Operatör bağlantı kesilmeden önce yolcunun, “Hadi başlayalım!” dediğini duydu. Bu ortak gerçekleştirilen eylem uçağın hedefine, yani Beyaz Saray’a veya Kongre Binası’na ulaşmasını engelledi. Uçağın düştüğü alanda şimdi toplu kahramanlığı simgeleyen bir anıt yükselmektedir.⁷²

KAHRAMANLIK KARŞILAŞTIRMALARI: SIRA DIŞI SIRADANIN KARŞISINDA

Şöhret, fani topraklarda büyüyen bir ot değildir.

—John Milton

Geleneksel kavramlara göre kahramanlar olağandışı insanlardır. Ancak bu anlayışa tam tersi bir perspektif daha eklemeliyiz. Bazı kahramanlar olağandışı işler yapan sıradan insanlardır. İlk örneğimiz antik mitlerde ve modern medyada yer bulan romantik bir imgedir. Bu anlayışa göre kahraman aynı koşullardaki sıradan insanın yapmayacağı ya da yapamayacağı işleri yapan kişidir. Bu süper starlar bir kahramanlık geniyle doğmuşlardır. İstisnadırlar.

“Kuralların da istisna olduğu” ikinci bir perspektif ise durumla insan arasındaki etkileşimi, belirli bir zaman ve mekânda kişinin kahramanca davranmasını teşvik eden dinamiği analiz etmemizi sağlar. Bir durum, eylemin fitilini ateşleyebilir veya eylemin önündeki engelleri kaldırarak toplulukçu bir toplumsal destek ağının oluşturulmasını sağlayabilir. Çoğu durumda kahramanca eylemler içinde olan insanların, Christina Maslach’ın durumunda gördüğümüz gibi, kahraman olmadığını söylemesi oldukça dikkat çekicidir.

Kahramanca davranışlar sergileyenler genelde eylemlerini o an gerekli olduğu için yaptıklarını söylerler. Herhangi birinin de kendileri gibi davranacağından emindirler, başka türlü davranmalarına anlam veremezler. Nelson Mandela’nın şu sözlerini hatırlayın: “Ben bir Mesih değilim, olağandışı koşullar yüzünden lider olmuş sıradan bir adamım.”⁷³ Toplumun her kesiminden kahramanca eylemler yapan bireyler, “Özel bir şey yapmadım”, “Yapılması gerekeni yaptım” gibi şeyler söylerler. Böylesi söylemlerle “sıradan kahramanlarımız” kendilerini geri plana çekerler. Bu bağlamda, bahsettiğim pozitif sıradanlıkla Hannah Arendt’in “kötülüğün sıradanlığı” diye tanımladığı kavramı karşılaştıralım.

Kötülüğün Sıradanlığı Üzerine

Arendt, bu kavramı Adolf Eichmann’ın Avrupalı Yahudilerin soykırımını örgütlemek suçuyla yargılandığı davadaki gözlemlerine dayanarak üretmiştir. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, *Adolf Eichmann Kudüs’te** isimli kitabında, Eichmann gibi bireylerin istisna, canavar veya sapkın sadistler olarak görülmemesi gerektiği fikrini öne sürmüştür. Arendt şeytani davranışlar sergileyen bireylere atfedilen böylesi kişiliksel davranışların onları diğer insanların tamamından ayırdığını söylemektedir. Oysa bunun aksine Eichmann ve diğerlerinin sıradanlıklarının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bunu fark ettiğimizde bu insanların

* *Kötülüğün Sıradanlığı*, Metis Yayınları, Aralık 2009, çev. Özge Çelik (Ed. n.)

tüm toplumlar için yaygın, gizli tehlikeler olduklarını görebiliriz. Eichmann kendisini, sadece emirlere uyduğunu söyleyerek savunuyordu. Bu soykırımcının motivasyonunu ve bilincinin işleyişini Arendt şöyle anlatıyor:

Şu adi gerekçelere gelince, tam bir pislik (*innerer Schweinehund*) olmadığından adı gibi emindi; vicdan diyecek olursanız, sadece kendisine emredileni yapmadığı –milyonlarca kadın, erkek ve çocuğu büyük bir şevk ve kılı kırk yaran bir titizlikle ölüme yollamadığı– takdirde vicdan azabı çekeceğini gayet iyi biliyordu.*

Arendt'in gözlemlerinde ve tanımlarında, Eichmann'ın tamamen normal ve sıradan biri olarak karşımıza çıkması ise oldukça dikkat çekicidir:

Yarım düzine psikiyatrist "normal" raporu vermişti – söylenenlere bakılırsa, içlerinden biri "benden, onu muayene ettikten sonraki halimden her halükârda daha normal" demişti; bir diğeryse genel itibarıyla psikolojik durumunun, eşine ve çocuklarına, annesine ve babasına, kardeşlerine ve arkadaşlarına karşı tavrının "normal olduğunu, hatta insanların çok hoşuna gittiğini" söylemişti.^{74**}

Arendt'in yaptığı analizlerden edindiği artık klasikleşmiş sonuç ise şöyledir:

Asıl sorun tam da Eichmann gibi onlarca insanın olmasından, onlarcasının ne sadist ne de sapık olmasından; ne yazık ki hepsinin eskiden de, şimdi de dehşet verici bir biçimde normal olmasından kaynaklanıyordu. Hukuk kurumlarımız ve yargılama usullerimizin ahlaki standartları açısından bu normallik, yapılan bütün kötülüklerin toplamından daha dehşet vericiydi; zira – Nürnberg'de davalıların ve avukatlarının tekrar tekrar söylediği gibi– aslında *hostis generis humani* olan bu yeni suçlu türü, yaptı-

* Age, s. 35-36 (Ed. n.)

** Age, s. 36 (Ed. n.)

ğı şeyin yanlış olduğunu anlamasını veya hissetmesini neredeyse imkânsız hale getiren koşullarda suç işliyordu.^{75*}

Son olarak Eichmann'ın başı dik darağacına doğru yürüyüşünü tarif ederken en vurucu sözlerini söylüyor:

Son dakikalarında, insanın kötülüğüyle ilgili bu uzun dersin bize ne öğrettiğini özetliyordu sanki – korkunç, fikre ve zikre direnen *kötülüğün sıradanlığı*.^{76**}

“Sıradan insanların” kötülük yapabileceği anlayışı tarihçi Christopher Browning tarafından geliştirilmiştir. Browning, Hamburg’dan Polonya’ya gönderilen 101. İhtiyat Taburu’ndan yüzlerce adamın gerçekleştirdiği uzak Polonya köylerindeki Yahudilerin sistematik kıyımını ortaya çıkarmıştır. Bu orta yaşlı, işçi sınıfından aile babaları ve alt-orta sınıftan adamlar binlerce silahsız Yahudi erkeği, kadını, yaşlıyı ve çocuğu vurarak öldürmüş ve binlercesini ölüm kamplarına yollamışlardı. Browning kitabında bunları yapanların “sıradan adamlar” olduğunu söylemektedir. Browning’e göre Nazi rejiminin toplu imha politikaları “günlük hayatı güç bela değiştiren anormal veya istisnai olaylar değildir. 101. İhtiyat Taburu toplu imhaların bir rutin haline geldiğini göstermektedir. Normalliğin kendisi anormal hale gelmiştir.”⁷⁷

Psikolog Ervin Staub da benzer bir anlayışı benimsemektedir. Staub, araştırmalarının sonucunda şunları söylemektedir: “Sıradan düşünceden doğan ve sıradan insanlar tarafından yapılan kötülük istisna değil, normdur.”⁷⁸ Zygmunt Bauman’ın Soykırım kâbusu analizine göre, insanın zulmü “karakterolojik” etkenlerden veya “defolu kişiliklerden” ziyade toplumsal temellere dayandırılmalıdır. Bauman bu normun istisnasının yıkıcı yetkelerin taleplerine karşı koyarak ahlaki bir otonom kurma kapasitesine sahip bireyler olduğunu düşünmektedir. Böylesi bir birey uygulamaya geçirmeden önce bu gizli gücünün genelde farkında değildir.⁷⁹

* Age, s. 281 (Ed. n.)

** Age, s. 258 (Ed. n.)

Kötülüğün sıradanlığı bizleri kurbanlarının iradesini, direnişini ve onurunu kırmak için elindeki tüm araçları kullanma misyonu olan böylesi insanların patolojik caniler olup olmadıklarını düşünmeye iter. İşkenceciler üzerine analiz yapan araştırmacıların vardığı konsensüse göre genelde bu insanların o menfur işleri yapmadan önceki hallerini benzer altyapılara veya kişiliklere sahip insanlardan ayırmak mümkün değildir. İrlanda, İsrail ve Chicago’da işkence uygulayan insanlar üzerine çalışmalarını sürdüren John Conroy, araştırdığı tüm vakalarda “korkunç eylemlerin” “sıradan insanlar” tarafından gerçekleştirildiğini bulmuştur. Conroy işkencecilerin temsil ettikleri düşmanlarını bası altına almaya çalışan komünitelerin iradelerini yansıttıklarını ifade etmektedir.⁸⁰

Meslektaşım Yunan psikolog Mika Haritos-Fatouros Yunan askeri cuntası tarafından devlet destekli işkenceciler olarak eğitilen askerlerle (1967-1974) ilgili yaptığı detaylı analizde işkencenin doğuştan gelmediğini, eğitimle ortaya çıktığını söylemektedir. “Kim etkili bir işkenceci olur?” sorusuna Fatouros’un verdiği cevap şöyledir: “Herhangi birinin oğlu işkenceci olabilir.” Yalnızca birkaç ay içinde kırsal kesimden gelmiş sıradan bir genç adam, “düşman” olarak etiketlenen, kendi ülkesinin vatandaşları üzerinde en korkunç vahşet eylemlerini uygulayabilecek bir canavar olarak yetiştirilebilir, bir “silah” haline getirilebilir.⁸¹ Böylesi sonuçlar tek bir ulusa has değildir ancak totaliter rejimlerde daha sık görülür. Brezilya’daki “şiddet işçilerini”, askeri cunta için diğer Brezilya vatandaşlarını işkence edip öldüren polisleri gördük. Şimdiye kadar yaptığımız analize dayanarak o polislerin de “sıradan adamlar” olduğunu söyleyebiliriz.⁸²

Kahramanlığın Sıradanlığı Üzerine⁸³

Şeytani eylemlerin uygulayıcısı olan insanlarla kahramanca davranışlar sergileyenleri kıyaslayabilir ve onların da sıradan, ortalama insanlar olduğunu söyleyebiliriz. Kötülüğün sıradanlığıyla kahramanlığın sıradanlığı birbirine benzerdir. İki davranış da özel yaradılışsal bir eğilimin doğrudan sonucu değildir,

ikisinde de insan aklında veya genlerde yer alan patoloji veya iyilikten kaynaklanan özel içsel nitelikler söz konusu değildir. İki koşul da belirli bireyleri pasif bir konumdan aktif bir konuma geçme kararı vermeye zorlayan durumsal güçlerin iş başında olduğu belirli zaman ve belirli durumlarda meydana gelir. Bireyin, kendisini davranışsal bağlamdan doğan bir güç vektörünün içinde bulduğu belirleyici bir karar anı vardır. Bu güçler kişinin diğer insanlara zarar verme veya onlara yardım etme olasılığını artırmak için bir araya gelir. Bireyler, kararlarını bilinçli planların veya düşüncelerin sonucunda almış olabilirler. Bu kararlar planlanmadan, bilinçsizce alınmış de olabilir. Kuvvetli durumsal güçler genelde insanı birdenbire eyleme geçirir. Durumsal eylem vektörleri arasında grup baskısı ve grup kimliği, eylem sorumluluğunun kişiler arasında yayılması, gelecekte eylemden kaynaklı sonuçlara dair endişenin olmadığı ana geçici olarak odaklanma ve bir ideolojiye bağlılık vardır.

Soykırım sırasında Yahudilere yardım eden Avrupalı Hristiyanlara dair hikâyeler “iyiliğin sıradanlığı” olarak tarif edilebilir. Yine ve yeniden dikkat çekici olan ise kendilerini kahraman olarak görmeden doğru şeyi yapan, genel ahlak hissiyle hareket eden kurtarıcılarının sayısıdır. Özellikle de dünyanın daha önce deneyimlemediği kadar sistematik bir kötülüğü uygulayan Nazilerin sistematik soykırım gerçekleştiği bir dönemde iyiliğin sıradanlığı çok daha etkileyici hale gelmektedir.⁸⁴

Yolculuğumuz boyunca Ebu Gureyb’de mahkûmları istismar eden askeri inzibatların ve Stanford Hapishanesi Deneyi’nde gözetimlerdeki tutukluları istismar eden gardiyanların *Sineklerin Tanrısı*’ndakine benzer bir sıradan insandan kötü insana geçici dönüşüm örneği teşkil etiklerini göstermeye çalıştım. Onları, şeytani davranışları sürekli ve yoğun olan Idi Amin, Stalin, Hitler ve Saddam Hüseyin gibi tiranlarla yan yana değerlendirmeliyiz. Aynı şekilde, anlık kahramanlarla ömür-boyu kahramanlar da birbirlerinden ayrı tutulmalıdırlar.

Alabama otobüsünün “siyahlara” ait bölümünde oturmayı reddeden Rosa Parks’ın kahramanca eylemi, Joe Darby’nin

Ebu Gureyb işkencelerini ortaya çıkarması veya Dünya Ticaret Merkezi felaketinde yapılan ilk müdahaleler belirli bir zaman ve mekânda meydana gelen cesaret eylemleridir. Mohandas Gandhi veya Rahibe Teresa'nın kahramanlıkları ise bir hayat boyu devam eden cesur eylemleri kapsar. Kronik kahramanlıkla akut kahramanlık arasındaki ilişki hamasetle yüreklilik arasındaki ilişkiye benzemektedir.

Bu anlayışa göre, her birimiz durumsal güçlerden nasıl etkilendiğimize bağlı olarak kahraman ya da kötü olabiliriz. Burada yapmamız gereken bazılarımızı toplumsal bir patolojiye iten durumsal ve sistemik güçleri nasıl sınırlandıracağımızı, kısıtlayacağımızı veya engelleyeceğimizi keşfetmektir. Ancak her toplumu, insanlar arasında bir "kahramanlık imgesi" oluşturmaya zorlamak da eşit derecede önemlidir. Bu imge de her insanın karar verme zamanı geldiğinde doğru olanı yapacağına güveneceğimiz birer kahraman olduğu mesajını yaymakla oluşturulabilir. Her birimiz için asıl soru ise başka insanlara yardım edip etmeyeceğimiz, başkalarına zarar gelmesini önleyip önlemeyeceğimiz ya da eylemsizliği tercih edip etmeyeceğimizdir. Adaletsizlik ve barbarlığa karşı harekete geçmeyi ve ilkel değerler uğruna mücadele etmeyi mümkün hale getiren gizli güçlerini ve erdemlerini keşfeden herkesi kutlamalıyız.

Milgram'ın yetke gücü üzerine yaptığı araştırmalar ve Stanford Hapishanesi Deneyi'ndeki kurumsal güçle desteklenen antisosyal davranışların durumsal etkenleri üzerine yapılan analizler normal, sıradan insanların masumlara karşı vahşi eylemlerinin boyutlarını ortaya çıkarmaktadır.⁸⁵ Ancak bu ve benzeri çalışmalarda, çoğunluk itaat eder, uyum sağlar, boyun eğer, ikna edilir ve baştan çıkarılırken, her zaman direnen, karşı çıkan ve itaat etmeyen bir azınlık var olmuştur. Kahramanlık, bir yanılla çoğu insanı kapana kısıtıran kuvvetli durumsal güçlere karşı çıkabilme kabiliyetinde yatmaktadır.

Peki direnenlerle körü körüne itaat edenlerin kişilikleri farklı mı?⁸⁶ Karşı çıkanların normal görünüşleri Süpermen'in süper güçlerini gizleyen Clark Kent'e mi benzer? Hiç de değil. Aksine

kahramanlığın sıradanlığı kavramı anlık kahramanlık eylemleri yapanlarla kolayca baştan çıkarılanların temel özelliklerinin aslında birbirlerinden farklı olmadıklarını söyler. Böylesi iddiaları temellendirecek fazla ampirik araştırma yoktur. Kahramanlık sistematik olarak çalışılabilen tek bir fenomen olmadığı için konuyla ilgili net tanımlar yapmak ve veri toplamak mümkün değildir. Kahramanca eylemler kısa ömürlü ve öngörülemezlerdir, kahramanlıkların değerlendirilmesi ancak geçmişe yönelik olabilir. Kahramanlarla genelde eylemlerinin üstünden aylar veya yıllar geçtikten sonra görüşmeler yapıldığı için fotoğrafçı Henri Cartier-Bresson'un kahramanca eylemlerin "karar anı" olarak tanımlayabileceği kavramın ileriye dönük çalışmaları yoktur.⁸⁷ Kahramanların tehlikeli eylemler içine girmeyi seçtikleri anlarda nasıl bir karar matrisi işlettiklerini bilmiyoruz.

Ancak kahramanca davranışların herhangi bir psikolojik kişilik değerlendirmesiyle öngörülemeyecek kadar nadir olduğu açıktır. Bu değerlendirmeler kahramanca davranışların ortaya çıktığı atipik durumlarda değil; olağan, standart davranış ortamlarında bulunan insanlar arasındaki bireysel farklılıkları ölçerler.

Teğmen Alexander (Sandy) Nininger, İkinci Dünya Savaşı'nda, Bataan Muharebesi sırasında acımasız bir savaşın içine giren kahraman bir askerdir. Bu yirmi üç yaşındaki West Point mezunu genç adam Japon keskin nişancılarını avlamak için savaşın en yoğun olduğu yere gitmeye gönüllü olur. Nininger el bombaları, tüfekler, yarı otomatik silah ve bir süngüyle tek başına göğüs göğüse çarpışarak birçok Japon askerini öldürür ve yaralandığı halde savaşmaya devam eder. Sonunda bir düşman sığınağını havaya uçurduktan sonra hayatını kaybeder. Nininger'in kahramanlığı ölümünden sonra o savaşta ilk kez verilen onur madalyasını almayı hak eder.

Bu kahramanı araştırmamızın öznesi haline getirmemizin sebebi ise onun geçmişinden hiçbir olayın onun insan öldürmesini öngörmemizi sağlayamayacak olmasıdır. Bu sessiz, duyarlı, entelektüel genç adam geçmişte kimseyi nefretinden ötürü öldüremeyeceğini söylemiştir ancak kendi güvenliği için hiç dü-

şünmeden defalarca insan öldürebilmiştir. Nininger'a tüm kişilik testleri uygulanmış mıydı, o testler bu beklenmedik şiddet davranışlarını öngörmeye yardımcı olmuşlar mıydı peki? Kişilik testlerini gözden geçiren Malcolm Gladwell, Nininger'ın dosyasının bir telefon rehberi kadar kalın olacağını düşünmüştü ancak, "Dosyası bizim en çok ilgimizi çeken konu hakkında çok az bilgi veriyor. Bu nedenle Bataan'ın ormanlarına, onun yanına gitmemiz gerekiyor," demişti. Kısacası, insanı Durum içerisinde anlamalıyız.⁸⁸

KAHRAMANLIK VE İNSAN İLİŞKİLERİ

Henüz tam olarak anlamadığımız nedenlerden dünyanın dört bir yanındaki binlerce sıradan insan özel koşullar içine girdiklerinde kahramanca davranmayı tercih ediyorlar. Burada benimsediğimiz anlayış kahraman mitine meydan okuyor ve özel bir şeyi sıradanlaştırıyor gibi görünüyor. Ancak biz hâlâ kahramanlık eyleminin aslında özel ve nadir olduğuna inanıyoruz. Kahramanlık bir komünitenin ideallerini destekler ve olağanüstü bir kılavuz görevini görerek toplum yanlısı davranışlar için örnek bir rol model ortaya koyar. Kahramanlığın sıradanlığı hepimizin sıradaki kahraman olabileceğimizi ifade eder. Kahramanlık hepimiz için hayatımızın bir döneminde yapmak zorunda kalabileceğimiz bir seçimdir. Kahramanlığı seçilmiş bir azınlığın niteliği olarak değil de insan doğasına içkin bir kavram olarak tanımlamanın her toplumdaki kahramanca eylemleri teşvik edeceğine inanıyorum. Gazeteci Carol Depino'ya göre "herkesin bir ölçüde kahraman olma yeteneği vardır. Bazen bunun farkında olmazsınız. Bazıları için bu bir kapıyı tutup insanlara 'merhaba' demek kadar kolaydır. Hepimiz birilerinin kahramanlarıyız."⁸⁹

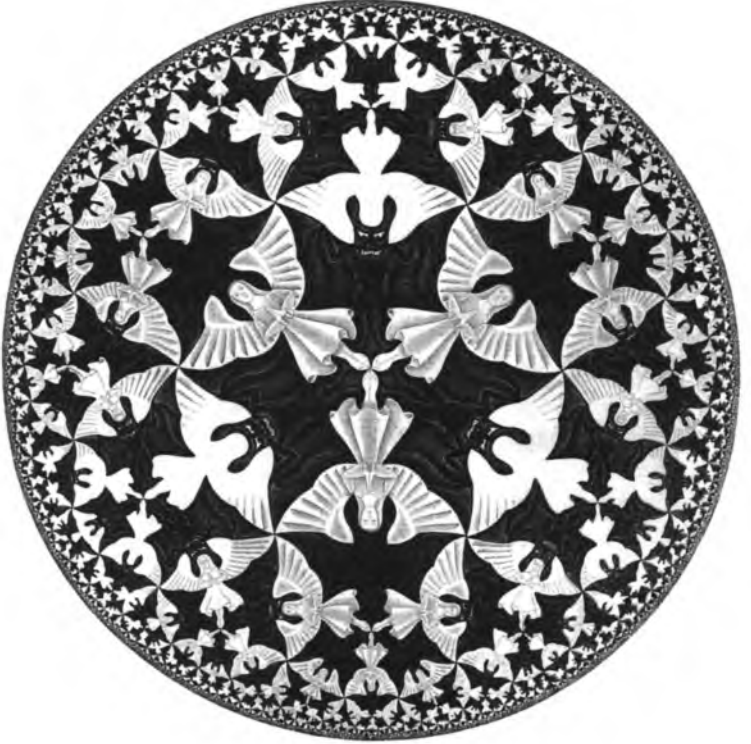
Sıradan kahramanların evrenselliği, günlük fedakârlıklarıyla hayatlarımızı zenginleştiren aramızdaki kahramanları tekrar düşünmeye zorluyor. Daniel Boorstin'in alaycı bir dille anlattığı medya destekli şöhretleri, aramızda yaşayan ve çalışan değeri anlaşılmamış kahramanların önünde boyun eğmek zorunda kalıyor:

Bu illüzyon ve yarı-illüzyon dünyasında, gerçek erdemleri şöhetten üstün tutan ve bu sayede hayranlık uyandıran insanlar, değeri anlaşılmamış kahramanlardır. Onlar, öğretmenler, hemşireler, anneler, dürüst polisler, sıradan, kötü, düşük ücretli, yalnız, işlerde köle gibi çalışanlardır. Onlar ünlü olmadıkları için kusursuz kahramanlardır.⁹⁰

Bu nedenle karanlığın kalbine gidip geri döndüğümüz bu yolculuğun son mesajı, kahramanca eylemlerin ve bu eylemleri uygulayanların takdir edilmesi gerektiğidir. Onlar aramızda önemli bağlar kurarlar, insanlar arasındaki iletişime şekil verirler. İçimizdeki kötülükle karşı karşıya gelmeli ve sonunda kalplerimizin içindeki daha üstün iyilikle ve kahramanca azmimizle kötülüğü alt etmeliyiz. Soyut bir kavramdan bahsetmiyorum. Stalin'in Gulag'larında hapis yatmış Rus şair Aleksandr Soljenitsin'in bizlere hatırlattığı gibi: "İyi ile kötü arasındaki çizgi insan kalbinin merkezindedir."⁹¹

Bu yolculukta yanımda olduğunuz için teşekkür ederim.

Hoşça kalın!
Phil Zimbardo

M. C. Escher'in "Circle Limit IV" isimli illüstrasyonu

© 2006 The M. C. Escher Company - Hollanda

Tüm hakları saklıdır. www.mcescher.com

Notlar

1. BÖLÜM: Kötülüğün Psikolojisi: Durumsal Karakter Değişimleri

1. John Milton, *Kayıp Cennet. John Milton: Complete Poems and Major Prose*, ed. M. Y. Hughes (New York: Odyssey Press, 1667/1957) Alıntı 1. Kitap'tan, s. 254.
2. Elaine Pagels, *The Origine of Satan* (NewYork: Random House, 1995), s. xvii
3. D. Frankfurter, *Evil Incarnate: Rumors of Demonic Conspiracy and Satanic Abuse in History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), ss. 208-9.
4. Kötülük hakkında başka psikolojik bakış açılarını ele alan kitaplar şunlardır: R. F. Baumeister, *Evil: Inside Human Cruelty and Violence* (New York: Freeman, 1997); A. G. Miller, ed., *The Social Psychology of Good and Evil* (New York: Guilford Press, 2004); M. Shermer, *The Science of Good & Evil: Why People Cheat, Gossip, Care, Share and Follow the Golden Rule* (New York: Henry Holt, 2004); E. Staub, *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence* (New York: Cambridge University Press, 1989); J. Waller, *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* (New York: Oxford University Press, 2002).
5. Kültürel Psikoloji alanında davranış ve değer farklılıkları açısından, daha bağımsız ve bireyci yönelimi destekleyen toplumlarla daha bağımlı ve toplulukçu olan toplumların karşılaştırılmasına yönelik gittikçe daha fazla yayın yapılmaktadır. Hazel Markus ve Shinobu Kitayama'nın "Models of Agency: Sociocultural Diversity in the Construction of Action" (*Nebraska Symposium on Motivation*,

ed. V. Murphy-Berman ve J. Berman, *Cross-Cultural Differences in Perspectives on Self*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2003) makaleleri bu farklı bakış açılarının benlik kavramlarını nasıl etkilediğine yönelik iyi bir başlangıç oluşturmaktadır.

6. Özcülük kavramının psikologlar tarafından kullanılmasına yönelik en iyi kaynakçalardan biri Susan Gelman'ın "*The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Life*" (New York: Oxford University Press, 2003) kitabıdır.

Zekâyla ilgili düşüncelerimizin başarının birçok alanında bizleri nasıl etkilediğine yönelik özcü veya artımsal açıklamaları ele alan bir diğer kaynak da Carol Dweck'in on yıllar süren özgün araştırmasını özetlediği kitabında bulunabilir: *Mindset: The New Psychology of Success* (New York: Random House, 2006).

7. Benzeri okul şiddetiyle başa çıkmanın yapıcı bir yöntemi meslektaşım Elliot Aronson'ın çalışmalarında bulunabilir. Aronson okulun sosyal çevresini rekabet ve reddi, merhamet ve yardımlaşmaya dönüştürerek değiştirebilecek bir yol haritasını sosyal psikolojik bilgi birikimi kullanarak bizlere sunuyor: E. Aronson, *Nobody Left to Hate: Teaching Compassion After Columbine* (New York: Worth, 2000).
8. Heinrich Kramer ve Jakob Sprenger, *The Malleus Maleficarum of Kramer and Sprenger "The Witches' Hammer"*, düzenleyen ve çeviren: Montague Summers (New York: Dover, 1486/1948). Alman Dominik rahipleri tarafından yazılan bu eserin ilginç bir özeti Stephanie du Barry'nin değerlendirmesinde bulunabilir (1994), <http://users.bigpond.net.au/greywing/Malleus.htm>.
9. Tarihçi Anne Barstow bu "cadı çılgınlığının" ardındaki sistemli eril gücün kadınlar üzerinde kullanımını ve kilisenin ve devletin bu güç kullanımını nasıl şekillendirdiğini anlatıyor: Anne L. Barstow, *Witchcraze: A New History of European Witch Hunts* (San Francisco: HarperCollins, 1995).
10. C. Wright Mills, *The Power Elite*. (New York: Oxford University Press, 1956), ss. 3-4.
11. Sam Keen, *Faces of the Enemy: Reflections on the Hostile Imagination* (genişletilmiş ed.) (New York: Harper & Row, 1986/2004). Daha fazla bilgi için: www.samkeen.com.
12. L. W. Simons, "Genocide and the Science of Proof" *National Geographic*, January 2006, 28-35. Kitle katliamlarına yönelik derinlemesine analizler için şuna da bakabilirsiniz: D. G. Dutton, E. O. Doyanowski, ve M. H. Bond, "Extreme Mass Homicide: From Military Massacre to Genocide" *Aggression and Violent Behavior*, C. 10 (May-Haz, 2005): 437-473.

13. Tecavüzün bir silah olarak kullanılmasını içeren hikâyelerin bir kısmı araştırmacı Peter Landesman'ın New York Times'a verdiği 2003 raporunda "Tecavüz Bakanı" olarak adlandırdığı tek bir kadın tarafından yönetilmiş: *The New York Times*, Eylül 15, 2003, sayfa 82-131. (Metinde geçen ifadeler bu rapordan alınmıştır).
14. Jean Hatzfeld, *Machete Season: The Killers in Rwanda Speak*. (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2005).
15. R. Dallaire & B. Beardsley, *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (New York: Carroll and Graf, 2004).
16. *The Nazi Doctors* kitabının yazarı psikolog Robert Jay Lifton tecavüzün, çoğunlukla devamlı eziyet ve aşırı aşağılanmanın devreye girdiği amaçlı bir savaş aracı olduğunu, böylelikle sadece kurbanın değil onun çevresindeki herkesin durumdan etkilendiğini savunur. Aynı zamanda şu kaynağa da bakınız: A. Stiglmayer, ed, *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1994).
17. Iris Chang, *The Rape of Nanking: The Forgotten Holocaust of World War II*. (New York: Basic Books, 1997), s. 6.
18. A. Badkhen, "Atrocities Are a Fact of All Wars, Even Ours" *San Francisco Chronicle*, 13 Ağustos 2006, ss. E1-E6 ve D. Nelson ve N. Turse, "A Tortured Past" *Los Angeles Times*, 20 Ağustos 2006, ss. A1, ff.
19. A. Bandura, B. Underwood ve M. E. Fromson, "Disinhibition of Aggression Through Diffusion of Responsibility and Dehumanization of Victims" *Journal of Research in Personality* (1975): 253-69. Katılımcılar sözüm ona diğer odada olan öğrencilerin her basışta şok aldıklarını sanıyorlardı; aslında bu deneylerde hiçbir zaman şok verilmiyordu.
20. Benedict Casey, "In the Execution Chamber the Moral Compass Wavers" *The New York Times*, 7 Şubat 2006. Bkz. M. J. Osofsky, A. Bandura, & P. G. Zimbardo, "The Role of Moral Disengagement in the Execution Process" *Law and Human Behavior*, 29 (2005): 371-93.
21. Philip G. Zimbardo, "Liberation Psychology in a Time of Terror" Prague: Havel Foundation, 2005. Online: www.zimbardo.com/havelawardlecture.pdf.
22. Rabindranath Tagore, *Avare Kuşlar* (London: Macmillan, 1916), s. 24.

2. BÖLÜM: Sürpriz Pazar Tutuklamaları

1. Bireydışlaştırma üzerine olan bu ilk araştırmalar 1970'te yazdığım bir bölümde bulunabilir: "The Human Choice: Individuation, Rea-

son, and Order Versus Deindividuation, Impulse, and Chaos" 1969 *Nebraska Symposium on Motivation*, ed. W. J. Arnold ve D. Levine (Lincoln: University of Nebraska Press, 1990), ss. 237-307. Vandalizm üzerine daha güncel bir makaleye şudur: P. G. Zimbardo, "Urban Decay, Vandalism, Crime and Civic Engagement" *Schrumpfende Städte/Shrinking Cities*, ed. F. Bolenius (Berlin: Philipp Oswalt, 2005).

2. Doktora öğrencisi Scott Fraser, Bronx Araştırma Ekibi'ni, Ebbe Ebbesen ise Palo Alto Araştırma Ekibi'ni yönetmişti.
3. "Diary of an Abandoned Automobile" *Time*, 1 Ekim 1968.
4. Bu alan araştırmasını yapabilmek için yerel polis teşkilatından onay almamız gerekiyordu. Bu yüzden benim çaldığım terk edilmiş arabadan dolayı komşuların duyduğu endişe hakkında beni bilgilendirmişlerdi.
5. Mahalleyi düzene sokarak suç oranını indirgemeyi amaçlayan "Kırık Camlar Kuramı" ilk defa şu kaynakta kullanılmıştır: James Q. Wilson and George L. Kelling, "The Police and Neighborhood Safety" *The Atlantic Monthly*, Mart 1982, ss. 22-38.
6. Yaklaşan seçimlerde barış gönüllülerine vatandaş desteği yaratmak için savaş karşıtı aktivistlerin eğitime yönelik sosyal psikolojinin temel ikna ve kabul stratejilerini içeren bir program geliştirilmesine yardım etmiştim. Yale'deki eski hocam Bob Abelson ve ben bu fikirleri işlevsel bir elkitabında topladık: R. P. Abelson and P. G. Zimbardo, *Canvassing for Peace: A Manual For Volunteers* (Ann Arbor, Mich.: Society for the Psychological Study of Social Issues, 1970).
7. Bu polis-öğrenci kampüsü çatışmalarının ilk şiddetli olanı 1967 Ekim'inde Wisconsin Üniversitesi'nde gerçekleşmişti. Öğrenciler, dünyada delikler açan ve Vietnam'daki sivilleri öldüren şu meşhur napalm bombalarının yaratıcısı Dow Chemical'in kampüs içi eleman alımını protesto ediyorlardı. Burada da üniversite başkanı telaşla hareket ederek öğrenci göstericileri kontrol altında tutması için şehir polisine güvenmişti. Polis ise öğrencileri göz yaşartıcı gaza boğmuş, coplamış ve ortalığı cehenneme çevirmişti. Özellikle medyada yer verilen, bir kısmı kimliklerini saklamak için gaz maskesi takmış veya yeleklerini çıkarmış bir düzine polisin yerde kıvrılmış yatan bir öğrenciyi dövdüğü fotoğrafı gözümün önünden silemiyorum. Bir felaket yaratmak için kimliksizlik ve yetkenin birleşimi yeterlidir. Bundan sonra olaylar iyice ivme kazanmış ve ABD'deki öğrenciler harekete geçmeye başlamışlardı. Bunların birçoğu, hükümetlerinin ücretsiz toplumsal eğitim kısıtlamalarına ve daha birçok adaletsizliklerine karşı tam anlamıyla direniş siperleri

oluşturmuş Avrupa'daki yaşlılarının aksine, o yaşa kadar pek de politik takılmayan ve benzer aktivitelere girişmemiş öğrencilerdi.

1970 İşçi Bayramı'nda, Ohio Kent State Üniversitesi'nde öğrenciler Richard Nixon ve Henry Kissinger'ın Vietnam Savaşı'nı Kamboçya'ya tırmandırma girişimini protesto etmeye başlamışlardı. Bazı öğrenciler askeri eğitim binasını ateşe vermişlerdi. Kampüsü işgal etmelerine izin verilen binlerce ulusal güvenlik gücü görevlisi protestoculara biber gazı sıkıyordu. Ohio Valisi James Rhodes televizyonda "Semptomları değil bu problemi ortadan tamamen kaldıracacağız" demişti. Bu talihsiz açıklamayla beraber güvenlik güçlerinin herhangi bir anlaşma ya da uzlaşma çabasında bulunmadan -ortadan kaldırılması gereken- problemi yaratan öğrencilere yönelik aşırı güç kullanacakları bir zemin oluşmuştu.

Silahsız bir grup öğrenci 4 Mayıs'ta toplanıp 70 kişilik kolluk kuvvetine doğru yürümeye başlayınca askerlerden biri paniklemiş ve doğrudan öğrencilere yönelttiği ateşlenmeye hazır silahının tetiğine basmıştı. Göz açıp kapayımcaya kadar kolluk kuvvetlerinden birçok polis öğrencilere ateş etmeye başlamıştı. Üç saniye içinde 67 atış yapılmıştı! Dört öğrenci ölmüş, bir kısmı ağır olmak üzere 8 öğrenci yaralanmıştı. Ölen ve yaralananların bir kısmı olayın gerçekleştiği zeminde bile değillerdi; sadece oradan geçerek derslerine gitmeye çalışan öğrencilerdi. Sandra Schewer gibi bazıları 1,5 metre öteden vurulmuş ve Askeri Tatbikat öğrencisi olan Bill Schroeder ise eylemde yer almadığı halde vurulmuştu; onlar sadece "sivil zayıf"tı.

Daha sonra askerlerden biri, "Aklımdan bunun doğru olmadığını söylüyordum fakat onlardan birine ateş ettim ve o yere düştü" demişti. Bu cinayetler için kimse sorumlu tutulmamıştı. Medyada yer alan tüyleri diken diken eden fotoğraflardan birinde yerde yatan bir öğrenciye sarılmış bağırان genç bir kadın vardı. Bu olay ABD'deki savaş karşıtı eylemlerin daha da yayılmasını sağladı.

Kent State katliamından daha az bilinen benzer bir olay da bundan on gün sonra Mississippi'deki Jackson State College'da gerçekleşti. Kampüsü işgal eden kolluk kuvvetleri tarafından Afro-Amerikan öğrencilere ateş açılmış, üç öğrenci öldürülmüş ve yirmi öğrenci yaralanmıştı.

Bu ölümcül çatışmaların aksine 70 Mayıs'ında ulusal çapta gerçekleşen öğrenci grevleri sırasında birçok eylem görece barışçıl geçmişti; yine de bazı düzensizlikler ve şiddet gösterileri olmuştu. Birçok vakada bölge yetkeleri şiddeti önleyecek tedbirler almışlardı. Kaliforniya'da Vali Ronald Reagan üniversite ve kolejlerdeki

toplam yirmi sekiz kampüsü dört gün boyunca kapatmıştı. Kolluk kuvvetleri Kentucky, Güney Carolina, Illinois ve Wisconsin kampüslerine gönderilmişti. Berkeley, Maryland ve başka yerlerde çatışmalar olmuştu. Kaliforniya'daki Fresno State College'da milyon dolarlık bir bilgisayar merkezi bombalanmıştı.

8. Bu program Stanford fakültelerinden birinde bir grup öğrenci tarafından başlatılmış ve Palo Alto Şehir Konseyi tarafından desteklenmişti. Konseyden evvel ben de belediye meclisinde ileriye yönelik uzlaşma çabalarını harekete geçirmeye çalışmıştım.
9. Pazar tutuklamalarına yönelik hazırlıkların bu betimlemeleri o zaman kayda alınan işlemlerimize değil benim mantıksal bir çerçevede geçmiş olaylar dizgisini yaratma çabamla ortaya çıkan anılarıma dayanmaktadır.
10. Devamında okuyacağınız üç senaryo, bu üç deney tutuklusunun geçmişe yönelik bilgilerine, daha sonraki görüşmelerimize ve o günkü gözlemlerimize dayalı olarak yaratılmıştır. Bu hayali senaryoları her ne kadar yaratıcılıkla kurgulamış olsam da ileride göreceğiniz üzere tutuklu katılımcılarımızın daha sonraki davranışlarıyla bazı paralellikler taşımaktadır.

3. BÖLÜM: Pazar: Aşağılama Ritüelleri Başlasın

1. Aksi ifade edilmediği sürece gardiyanların ve tutukluların tüm diyalogları kelimesi kelimesine deney sürecinde çekilen video kayıtlarından alınmıştır. Tutukluların ve gardiyanların isimleri gerçek kimliklerini gizlemek için değiştirilmiştir. Kitapta adı geçen Stanford Hapishanesi Deneyi materyalleri ve orijinal datalar ile analizler Akron, Ohio'daki Archives of the History of American Psychology'de bulunmaktadır. Gelecekte elde edilecek materyaller de Philip Zimbardo Belgeleri adı altında Archives'e bağışlanacaktır. Archives'in ilk bölümü Stanford Hapishanesi Deneyi'ne ayrılacaktır. Archives'e; www.uakron.edu veya ahap@uakron.edu'dan ulaşılabilir. Stanford Hapishanesi Deneyi medya üzerinden yürütülen tartışmaların öznesi olmuştur ve bazı katılımcılar kimliklerini açıklamayı tercih etmişlerdir. Ancak deneyi ilk defa bu kadar detaylı kaleme aldığım için tüm tutukluların ve gardiyanların gerçek kimliklerini gizlemenin daha doğru olduğuna karar verdim.
2. Bunlar, geçen bahar döneminde Jaffe ile arkadaşlarının Social Psychology in Action dersi projesi için hazırladıkları kuralların genişletilmiş halleridir. Bu ders için öğrenciler benim önerdiğim, kurumlar ile bireyler arasındaki ilişkileri inceleyen (yaşlılar evinde kalmaya başlayanlar, tarikata katılanlar ve tutuklu-gardiyan rolleri üzerin-

den toplumsallaşma gibi) on deneysel projeden birini seçtiler. Jaffe ve yaklaşık bir düzine öğrenci konu olarak hapishaneleri seçerek bir hafta boyunca yurtlarında sahte bir hapishane tasarladılar; aldıkları sonuçlar bu deneyi yapmamızın nedenlerindendir.

Bu öğrencilerin kurguladığı sahte hapishaneyle ilgili çeşitli önerilerde bulunmuş olmama rağmen, bu bir haftanın sonunda projeyi sundukları ana kadar bu süreçte ne tür deneyimler yaşadıklarını bilmiyordum. Hem kendi hem de arkadaşlarının yeni rolleriyle birlikte geliştirdikleri davranışları karşısındaki hissettikleri ve koca bir sınıfın önünde açıkça ifade ettikleri duyguların, öfkenin, hayal kırıklığının ve kafa karışıklığının yoğunluğu beni şaşkına çevirmişti. Hepsinden yaşadıkları deneyimlerle ilgili bilgi aldım ve o sürecin ne kadar güçlü bir etkisi olduğunu fark ettim. Ancak bu öğrenciler konuyu kendi istekleriyle seçtikleri için onlarla ya da kurdukları hapishaneyle ilgili olağandışı bir şeyler olup olmadığından emin değildim. Ancak rollerin rasgele dağıtıldığı kontrollü bir deney yapıldığısal faktörleri durumsal olanlardan ayırabilirdi. Bir sonraki yaz bu deneyi tasarlamamın nedenlerinden biri de bu merakı.

Jaffe'nin 15-16 Mayıs 1971'de grup çalışması raporu olarak sunduğu makalenin başlığı basitti; "Temsili Hapishane". Yayımlanmamış rapor, Stanford Üniversitesi, Bahar 1971.

3. Gardiyan'ın Vardiya Raporu.
4. Tutuklunun kaydedilmiş değerlendirmesi.
5. Stanford Tressider Öğrenci Sendikası yemek hizmetleriyle birlikte planlanmış ilk hafta menüsü:

1. Pazar	Et Güveç
2. Pazartesi	Meksika fasulyesi
3. Salı	Tavuklu kiş
4. Çarşamba	Hindi
5. Perşembe	Börek, pastırma
6. Cuma	Spagetti, köfte

Kahvaltılar: 0,15 lt meyve suyu, mısır gevreği veya tam haşlanmış yumurta ve bir elma. Öğle yemekleri: 2 dilim ekmek, yanında salam, jambon veya ciğer salamı. Bir elma, bir kurabiye, süt veya su.

6. Tutuklunun günlüğü.
7. Tutuklunun günlüğü.
8. Tutuklunun günlüğü.
9. Tutuklunun mektubu.

10. Kasım 1971, gardiyanın NBC Chronolog'a verdiği röportajdan.
11. Gardiyanın günlüğü.
12. Gardiyan toplantisının kelimesi kelimesine deşifresi. Bkz. *Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment DVD'si*.

4. BÖLÜM: Pazartesi: İsyan

1. Stanford Hapishanesi Deneyi kapsamında bu ve diğer bölümlerdeki alıntılar birçok kaynağın araştırılıp içlerinden benim tarafımdan özel olarak seçilen cümlelerden oluşmaktadır. Bu arşiv niteliğindeki bilginin arasında deney sırasında çeşitli zamanlarda yapılan video çekimlerinin birebir deşifreleri, bazı gardiyanların vardiya bitiminde yazdığı Gardiyan Vardiya Raporları, çalışmanın sonunda yapılan görüşmeler, katılımcıların evlerine dönüp genellikle bir hafta içinde geri geldiklerinde yaptıkları son değerlendirmeler, deneyin bitişinden sonra bazı katılımcıların bize gönderdiği günlükler, kaydedilmiş görüşmeler, NBC'nin Eylül 1971 tarihli (Kasım 1971'de yayınlandı) *Chronolog* programındaki röportajlar, kişisel gözlemler ve ayrıca Craig Haney, Christina Maslach ve benim deney sonrası kaleme aldığımız anılar bulunmaktadır. Bu alıntı son değerlendirme raporundan alınmıştır.
2. Aksi belirtilmediği sürece, bu ve diğer gardiyan-tutuklu diyalogları deney süresince yapılan video çekimlerinin birebir deşifresinden alınmaktadır.
3. Gardiyan Vardiya Raporu.
4. Gardiyanın günlüğü.
5. Gardiyanın günlüğü.
6. Tutuklu 8612'nin bu ifadesi çalışmanın en dramatik olaylarından biridir. Bu simülasyonun işlemesi için herkesin orayı bir hapishane simülasyonu olarak değil gerçek bir hapishane olarak görmesi zorunludur. Bunun anlamı komünal bir otosansürün üstü kapalı tezhürüdür; tüm olayların, deneysel hapishane metaforları içerisinde değil gerçek hapishane metaforları içerisinde anlamlandırılması gerekir. Oranın yalnızca bir deney olduğunu bilerek gerçek bir hapishaneymiş gibi davranmayı gerektirir. Ancak 8612 oranın bir hapishane olmadığını, yalnızca bir simülasyon olduğunu söyleyerek bu anlamlandırmayı sarsıyor. O an etrafı saran kaosun içinde, neden oranın gerçek bir hapishane olmadığını anlatmak için somut ama tuhaf bir örnek verdiğinde (çünkü gerçek hapishanelerde kıyafetler ve yataklar ellerinden alınmaz), ani bir sessizlik oluyor. Sonra başka bir tutuklu ona karşı geliyor ve "Alırlar" diyor. Bu diyalogdan sonra otosansür devreye giriyor ve diğer tutukluların, gardiyan-

ların ve çalışanların hepsi açıkça ortada duran gerçeği ifade etme konusunda kendi kendilerini sınırlandırıyor. Oto sansürün işleyişiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Dale Miller, *An Invitation to Social Psychology: Expressing and Censoring the Self* (Belmont, CA: Thomson Wadsworth, 2006).

7. Tutuklunun günlüğü.
8. Tutukluyla yapılan görüşme.
9. Burada “anlaşma” ile neyi kastettiği açık değil. Deneysel materyaller; katılımcılara verilen araştırma tanımı, katılımcıların imzaladıkları onay formları ve Stanford Human Subjects Research Committee’ye başvuru formu için www.prisonexp.org sitesine bakınız.
10. Tutuklunun günlüğü.
11. Tutuklunun günlüğü.
12. Tutuklunun günlüğü.
13. Bizim deneyin bitişinden sonra kaleme aldığımız yayından alınmıştır. SPE: P. G. Zimbardo, C. Maslach ve C. Haney, “Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, Transformations, Consequences”, ed. T. Blass, *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, (Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999) içinde, ss. 193-237.
14. Age, (s. 229).
15. Tutukluyla yapılan son görüşme.

5. BÖLÜM: Salı: İki Sorun Birden “Ziyaretçiler ve İsyancılar”

1. Aksi belirtilmediği sürece tüm gardiyan-tutuklu diyalogları deney süresince yapılan video çekimlerinin birebir deşifresinden alınmaktadır.
2. Gardiyanın Vardiya Raporu.
3. NBC *Chronolog* röportajı (Kasım 1971).
4. Gardiyanın günlüğü.
5. Tutuklunun günlüğü.
6. Ajanın Dr. Zimbardo’yla yaptığı kayıt altına alınmış görüşme.
7. Tutuklunun günlüğü.
8. Tutuklunun günlüğü.
9. Deniz Kuvvetleri Araştırma Dairesi’nin verdiği ödenek benim kimlik belirsizliği araştırmamı finanse etmiş (bkz. 13. Bölüm) ve genişletilerek hapisane deneyini de kapsamıştır. ONR Grant: N001447-A-0112-0041.
10. Bkz. Leo Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1957). Ayrıca bkz. NYU öğrencilerim,

meslektaşlarım ve tarafımdan yapılan araştırma; Philip G. Zimbardo, ed., *The Cognitive Control of Motivation* (Glenview, IL: Scott, Foresman, 1969).

11. Bkz. Irving Janis and Leon Mann, *Decision Making: A Psychological Analysis of Conflict, Choice, and Commitment* (New York: Free Press, 1977).

6. BÖLÜM: Çarşamba: Kontrol Kaybı

1. Gardiyanlar, tutuklular, görevliler ve papaz arasında geçen diyaloglar çekilen videoların birebir deşifrelerine ek olarak, notlardan ve benim hatırladıklarımından alınmıştır. Papazın ismi gerçek kimliğini gizlemek adına değiştirilmiştir ancak ismi dışında onunla ilgili her şey, tutuklularla ve benimle ilişkisi mümkün olduğunca doğru aktarılmıştır.
2. Aynı reaksiyonu 14. Bölüm'de, Ebu Gureyb'de gerçek bir gardiyan olan Frederick, tutuklulara yapılabileceklerle dair bir kılavuzları olmadığından yakındığında da göreceğiz.
3. Gardiyanın Vardiya Raporu.
4. Tutuklunun günlüğü.
5. Ajanın Dr. Zimbardo'yla yaptığı kayıt altına alınmış görüşme.
6. NBC *Chronolog* röportajı (Kasım 1971).
7. Ayrıca, benim tutuklu insandışılaştırması ve gardiyanların iktidarı meselelerini tartıştığıma tanık olan kişilerden biri ünlü siyahi radikal siyasi tutuklu George Jackson'un avukatıdır. Cumartesi öğleden sonra (21 Ağustos 1971) kendisinden, müvekkilinin Soledad Brothers davasında bir gardiyanı öldürme suçlamasıyla çıkarılacağı mahkemede uzman olarak tanıklık yapmamı istediği bir mektup aldım. Müvekkili San Quentin Hapishanesi'nde hücre hapsindeydi. İronik bir şekilde kaldığı bu yerin adı "Maksimum Islah Merkezi"ydi (belki de George Orwell'in 1984'ünden esinlenmişlerdir). Avukatı, benim oraya gidip müvekkiliyle bir görüşme yapmamı istemişti. Fakat cumartesi günü yaşananlar bu daveti kabul etmemi engelledi çünkü Jackson iddialara göre kaçmaya çalışmış ve öldürülmüştü. Ben ancak ölümünden sonraki duruşmalara katıldım. Bir federal duruşmada Islah Merkezi'nin "zalim ve olağandışı bir ceza" mekânı olduğunu söylüyordu. Ayrıca, "San Quentin Six" [*San Quentin Six, Kaliforniya San Quentin Hapishanesi'nde 21 Ağustos 1971 tarihinde kaçmaya çalıştığı iddia edilen ve aralarında ünlü siyasi mahkûm George Jackson'un da olduğu altı kişinin ölümüyle sonuçlanan "isyan" ve çıkan olayların sonrasında uzun yıllar süren davalar için kullanılmaktadır. Çev. n.]* olarak bilinen suikast-cinayet davasında uzman tanıklık yaptım.

Duruşma, Frank Lloyd Wright'ın tasarladığı zarif hatları olan Marin Eyalet Mahkemesi'nde yapılıyordu. Maksimum Islah Merkezi'yle aralarında neredeyse absürt bir tezatlık vardı.

8. Tutuklunun son değerlendirmesi.

9. Çarşamba günü erken saatlerde bir Şartlı Tahliye duruşması gerçekleştirdik. Bu duruşmanın detayları bir sonraki bölümde aktarılacaktır. Ancak hiç bir tutuklu gerçekten tahliye edilmediği için Çavuş'un neye atıfta bulunduğundan emin değilim. Yalnızca aşırı strese bağlı davranışları nedeniyle serbest bırakılan iki tutukludan bahsediyor olabilir. Belki de gardiyanlar tutuklulara o iki tutuklunun tahliye edildiklerini söylemişlerdir. "Maksimum güvenlik" tecritte olmak anlamına geliyor olmalı.

10. Tutuklunun son değerlendirmesi.

11. Bu sahneyi tekrar incelediğimde *Parmaklıklar Arkasında* filmindeki zalim hapishane müdürü Strother Martin gibi davranan bu gardiyanın aslında daha çok *Guyana Tragedy* filminde Jim Jones rolünü oynayan Power Boothe'ye benzediğini fark ettim. Bu korkunç trajedi yalnızca altı sene sonra gerçekleşecekti. *Parmaklıklar Arkasında* (1967), senaryo; Donn Pearce, yönetmen; Stuart Rosenberg, Luke Jackson rolünde Paul Newman var. *Guyana Tragedy* (1980), William Graham.

7. BÖLÜM: Şartlı Tahliye

1. Carlo Prescott güne diğer kurul üyelerine yaptığı şöyle bir konuşmayla başladı: "Tahliye kurulları, şartlı tahliye için ideal, yani buraya eğitim, terapi veya rehberlik süreci sonrası gelmiş adayları geri çevirmesiyle bilinir. Bu ideal adayı geri çevirirler çünkü fakirdir, sürekli suç işlemektedir çünkü çevresinde ona destek verecek kimse yoktur, çünkü annesi ve babası ölmüştür, çünkü hiçbir geliri yoktur, çünkü sadece yüzünden hoşlanmamışlardır veya polisin birini parmağından vurmuştur. Sonra hiç belaya bulaşmamış ideal bir mahkûmu alırlar... o ideal mahkûmu üç, dört, beş, altı kere geri çevirirler. Hapishaneye girip orada değişerek ve bir daha asla toplumun içine giremeyeceğini düşünerek, kafası karışma ihtimali daha yüksek olan genç çocuklar, hiç belaya bulaşmamış, doğal davranan, hapishaneden çıkmak ve bir daha dönmek için uğraşanlardan çok daha çabuk serbest bırakılırlar. Çılgınca geliyor, biliyorum, ama bu çılgınlığın anlamı şu; hapishane koca bir işletmedir. Hapishanelerin mahkûmlara ihtiyacı vardır. Hapse girenler ve orada kafalarını toplayanlar hapishaneye geri dönmezler; onların yapabilecekleri çok şey vardır. Ancak belirsiz cezalar alanlara Tah-

liye Kurulu olarak, 'Benim oyun oynamaya harcayacak şu kadar zamanım var' dediğinizde, aslında ortadaki koşulları göz önüne almak zorunda olmadığınızı söylüyorsunuz. Bu koşullar da ..."

2. Aksi belirtilmediği sürece tüm gardiyan-tutuklu diyalogları deney süresince yapılan video çekimlerinin birebir deşifresinden alınmaktadır. Bu video çekimlerine Tahliye Kurulu duruşmalarındaki konuşmalar da dahildir.
3. Sidney Wollinsky'nin San Francisco hukuk bürosunun gerçekleştirdiği kamu avukatı projesinin bir parçası olarak Vacaville Hapishanesi'ndeki birçok Kaliforniya Tahliye Kurulu duruşmalarına katıldım. Bu proje, Kaliforniya Ceza İnfaz Kurumu'nda, o dönem çok tartışılan "belirsiz ceza sisteminde" tahliye kurullarının işlevini değerlendirmek için tasarlanmıştı. Bu ceza sisteminde hâkimler bir mahkûmiyet sebebiyle sabit bir cezadan ziyade çeşitli uzunluklarda, örneğin beş yıldan on yıla kadar ceza belirleyebiliyorlardı. Ancak, bu sistemin sonucunda mahkûmlar doğal olarak bu ceza skalasının ortalamasını değil maksimumunu hapishanede geçirmek zorunda kalıyorlardı.

Mahkûmların umutsuzca, o iki kişilik Tahliye Kurulu'nu gitmeyi hak ettiklerine inandırmaya çalışmalarını ve bunu yalnızca beş dakikalık bir sürede yapmak zorunda kalmalarını görmek benim kanım donduruyordu. Kurul üyelerinden biri, dışarıdaki uzun kuyrukta bekleyen bir sonraki mahkûmun dosyasını okuduğu için önünde konuşup duran tutuklunun ne söylediğine dikkat bile etmiyordu. Bir diğeri ise belki de ilk defa o mahkûmun dosyasına bir göz atıyordu. Eğer şartlı tahliye talebi reddedilirse, ki genelde böyle oluyordu, tutuklu Kurul'a gelebilmek için bir sene daha beklemek zorundaydı. Notlarıma göre, şartlı tahliye olasılığının temel belirleyeni açılış sorusuyla ortaya atılan "zaman" aralığındaydı. Eğer sorular, tutuklunun geçmişiyse; suçun, kurbanın, davanın veya hapishane sisteminin detaylarıyla ilgiliyse her hangi bir tahliye söz konusu olmazdı. Ancak eğer mahkûm, erken tahliye kazanmak için ne tür yapıcı işler yaptığına veya tahliyeden sonraki gelecek planlarına dair sorgulanıyorsa tahliye olasılığı artıyordu. Belki de şartlı tahliye memuru mahkûmla ilgili kararını önceden veriyordu. Bu yüzden de, bilinçsizce tutuklunun geçmiş suçlarını tekrar gündeme getirerek sorularını, mahkûmun neden şartlı tahliyeyi hak etmediğiyle ilgili daha fazla kanıt sunmaya yönelik belirliyordu. Aksi durumda ise, tutuklunun dosyasında biraz umut gördüğünde geleceğe yönelik sorularla mahkûma bu optimist potansiyel üzerine düşünmesi için bir miktar zaman veriyordu.

4. Jane Elliot'un mavi-göz/kahverengi-göz çalışmasının anlatıldığı kaynak: W. Peters, *A Class Divided, Then and Now* (Expanded Edition) (New Haven, CT: Yale University Press, 1971/1985). Peters, iki ödüllü belgesel çekmiştir; biri ABC News'in "The Eye of the Storm" (New York, Guidance Associates'den erişmek mümkündür), diğeri ise ilkinin devamı, PBC *Frontline* belgesi "A Class Divided" (online olarak www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/divided/etc/view.htm adresinden erişmek mümkündür).
5. Carlo'nun bu sözleri NBC *Chronolog* yapımcısı Larry Goldstein'in Stanford'da Eylül 1971'de yaptığı, sekreterim Rosanne Saussotte'nin yazıya geçirdiği ancak maalesef, sonrasında programda kullanılmayan röportajdan alınmıştır.
6. George Jackson, *Soledad Brother: The Prison Letters of George Jackson* (New York: Bantam Books, 1970), ss. 119-20.

8. BÖLÜM: Perşembe: Gerçekle Yüzleşme

1. Bilinçli rüya, rüya görenin gözlemlleme ve hatta kontrol etme kabiliyetine sahip olduğu yarı bilinç durumudur. Bu ilginç durumla ilgili meslektaşlarımdan birinin yakın zamanda kaleme aldığı iyi bir kaynak bulunmaktadır; S. LaBerge, *Lucid Dreaming: A Concise Guide to Awakening in Your Dreams and in Your Life* (Boulder, CO: Sounds True Press, 2004).
2. Tutuklunun Curt Banks'la yaptığı kayıt altına alınmış görüşme.
3. Gardiyanın son değerlendirmesi.
4. Tutuklunun son değerlendirmesi.
5. Gardiyanın son değerlendirmesi.
6. Gardiyanın son değerlendirmesi.
7. Gardiyanın son değerlendirmesi.
8. NBC *Chronolog* röportajı, Kasım 1971. "Varnish" ekonomi bölümü, üçüncü sınıf öğrencisiydi.
9. Gardiyanın son değerlendirmesi.
10. Gardiyanın günlüğü.
11. "Kurallara bağlı iş yavaşlatma" (tanım için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Work_to_rule): Prensip olarak, kurallara bağlı iş yavaşlatma devlet memurlarının grevine alternatif olarak örgütlenir. Çünkü polis memurları ve itfaiyeciler gibi acil durum çalışanları grev yaptıklarında derhal işten atılırlar veya hizmet alanları değiştirilir. Dolayısıyla bir alternatif bulmak zorunda kalmışlardır. ABD'deki ilk örneği ünlü 1919 Boston Polis Grevi'dir. Dönemin Massachusetts valisi Calvin Coolidge grev nedeniyle 1200 çalışanı işten çıkarmış ve şöyle demiştir: "Hiçbir yerde, hiçbir zaman, hiç

kimse kamu güvenliğini tehlikeye atarak grev yapma hakkına sahip değildir." Coolidge'in popülaritesi bu olayla birlikte arttı ve ABD başkan yardımcılığına ve sonunda da başkanlığa kadar gitmesini sağladı. Fraternal Order of Police (FOP) 1969'da Atlanta Polis Departmanı'nın da içinde olduğu, kurallara bağlı iş yavaşlatmayla aynı gibi görünen bir "yavaşlatma" taktiğini denedi. O dönem "hippi" aktivistler genelde tutuklanmıyor, işlemler polis tarafından hallediliyordu. Resmi olmayan bir politikaydı ancak genel olarak kabul gören bir işlemdi bu. Başka taleplerin yanında, daha iyi ücret ve çalışma saatleri için protesto eden FOP "hippilere" veya diğer ılımlı eylemcilere çok sayıda ceza keserek "iş yavaşlatmaya" başladı. Bu eylem idari sistemi kilitleyerek polis gücünün etkili bir şekilde çalışmasını imkânsız hale getirdi. O dönem suç oranlarının patlayacağına dair bir korku vardı ve polis sonunda daha iyi ücret ve çalışma koşulları için anlaşma yapmayı başardı. Bkz. M. Levi, *Bureaucratic Insurgency: The Case of Police Unions* (Lexington, MA: Lexington Books, 1977), and International Association of Chiefs of Police, *Police Unions and Other Police Organizations* (New York: Arno Press and *The New York Times*, 1971) (Bulletin no. 4, Eylül 1944).

12. Tutuklunun son görüşmesi.
13. Tutuklunun deney sonrası anket değerlendirmesi.
14. Tutuklunun son değerlendirmesi.
15. Siyasi tarihçi Sheila Howard'a göre açlık grevi politik bir araç olarak ilk defa meclis üyesi Terence MacSwiney tarafından kullanılmıştır. Cork belediye başkanlığına yeni seçilmiş olan MacSwiney bir mahkûm olarak politik konumunu arama sürecinde, 1920 yılında açlık grevindeyken hayatını kaybetmiştir. Gerry Adams (Sinn Féin lideri), MacSwiney'in Mahatma Gandhi'yi etkilediğini söylemektedir (bkz. Bobby Sands'ın kitabı, önsöz kısmı). 1976 ile 1981 yılları arasında İrlandalı siyasi tutuklular aralıklarla açlık grevleri yaptılar. On kişinin öldüğü son açlık grevi oldukça ses getirdi. Ölenler arasında aralarında liderlerinden Bobby Sands'ın da olduğu yedi IRA ve üç INLA (Irish National Liberation Army) üyesi vardı. Cumhuriyetçi (IRA/INLA) tutuklular, Belfast'ın güneyindeki Long Kesh Hapishanesi'nde ("Labirent" hapishane) açlık grevine başladılar. Yaptıkları bu açlık grevi bir "battaniye protestosu"ydı: hapishane üniformalarını giyinmeyi reddediyorlardı çünkü bu üniformalar suçluluk statüsünün sembolleriydi. Açlık grevi boyunca kendilerini sıcak tutmak için battaniyelere sarınmışlardı.

Bobby Sands cezaevinde kaldığı süre boyunca hayranlık uyandıran şiirler yazdı. Bu şiirler başta İran ve Filistin olmak üzere işgal

altındaki halkların siyasi davaları için uluslararası destek sağladı. Aynı şekilde Filistin bayrakları da Derry şehrinde (ağırlıklı olarak Katolik/milliyetçi/cumhuriyetçi nüfusa sahip bir kent) ve Belfast bölgesinde İrlanda bayraklarıyla bir arada dalgalandı.

Bu konuya değinen önemli kaynaklardan bazıları şunlardır; Shelia Howard, *Britain and Ireland 1914-1923* (Dublin: Gill and Macmillan, 1983); Gerry Adams, Foreword to *Bobby Sands Writings from Prison* (Cork: Mercier Press, 1997); and Michael Von Tangen Page, *Prisons, Peace, and Terrorism: Penal Policy in the Reduction of Political Violence in Northern Ireland, Italy, and the Spanish Basque Country, 1968-1997* (New York: St. Martin's Press, 1998).

16. Tutuklunun son değerlendirmesi.
17. Tutukluyla yapılan son görüşme; aynı zamanda bir sonraki uzun alıntının da kaynağıdır.
18. Gardiyanın günlüğü.
19. Tutuklunun günlüğü.
20. Tutuklunun deney sonrası anket değerlendirmesi.
21. Tutuklunun günlüğü.
22. Bu ve bir sonraki alıntılar Christina Maslach'ın Craig Haney ve benimle birlikte hazırladığı makaleden alınmıştır; P. G. Zimbardo, C. Maslach ve C. Haney, "Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, Transformations, Consequences" *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, ed. T. Blass (Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999) içinde, ss. 193-237. Alıntılar: ss. 214-16.
23. *Age.*, s. 216-17.
24. Bruno Bettelheim da Yahudi Soykırımı'nın ilk zamanlarında, henüz toplama kampları imha kamplarına dönüşmeden önce hapsedildiği Nazi toplama kamplarındaki mahkûmlarla ilgili benzer bir durumdan söz etmiştir. Bazı mahkûmların nasıl hayatta kalmaktan vazgeçtiklerini, nasıl zombilere dönüştüklerini anlatmıştır. Olağandışı koşullarda hayatta kalmayı ve teslim olmayı tasvir edişini hatırlamanın önemli olduğunu düşünüyorum. Aşağıdaki kısım, *Surviving and Other Essays* (New York: Alfred A. Knopf, 1979) kitabındaki "Owners of Their Face" başlıklı makalesinden alınmıştır:

Paul Celan şiirleri, kendimi ve diğerlerini gözlemleyerek kamplarda hayatta kalmakla ilgili öğrendiklerimi hatırlattı. SS subaylarının yaptığı en korkunç muameleler dahi mahkûmların yaşama isteğini söndüremedi; elbette mahkûm, devam etme gücünü ve kendisine saygısını koruyabildiği sürece. Hatta yapılan işkenceler

mahkûmları daha bile güçlendirdi. Ebedi düşmanın hayatta kalma arzusunu kırmak adına yaptıklarına karşı durmak ve şartlar izin verdikçe kendilerine dürüst kalabilmek istiyorlardı çünkü. SS'nin yaptıkları herkesi öfkeden deliye döndürdü. Öfke kendilerini daha canlı hissetmelerini sağladı. Belki bir gün düşmanı yenebilmek için yaşamaya devam etmek istediler.

... Bir yere kadar. Eğer birileri veya bütün dünya, oradaki mahkûmların kaderini önemsemeseydi veya az önemseseydi, dış dünyadan gelen işaretlere pozitif anlam yükleyebilme gücü önünde sonunda zayıflardı ve mahkûm kendini terk edilmiş hissederdi. Bu hissin yıkıcı sonuçları hayatta kalmaya devam etme gücünü de yok ederdi. Yalnızca, terk edilmediklerine dair net bir işaret, bir an için bile olsa umut kaynağı olabilirdi onlara. Ve SS, mahkûmların böylesi işaretleri çok nadir ve imha kamplarında hiçbir zaman görmemeleri için ellerinden geleni yapıyordu. Ancak çok derin depresyonda olan, dağılmış, yaşama motivasyonları işlevsizleştiği için yürüyen cesetlere dönmüş mahkûmlar, sözde "Müslümanlar" (Muselmänner) diğerlerinin unutulmadıklarının işareti olarak gördükleri şeylere inançlarını yitirmişlerdi" (s. 105-6).

9. BÖLÜM: Cuma: Görüntü Kararıyor

1. Gardiyanın günlüğü.
2. Ceros sosyal hizmet uzmanı olmak isteyen on sekiz yaşında bir birinci sınıf öğrencisiydi.
3. Gardiyanın olay tutanağı.
4. Aksi belirtilmediği sürece, bu ve diğer gardiyan-tutuklu diyalogları deney süresince yapılan video çekimlerinin birebir deşifresinden alınmaktadır.
5. Savunma avukatının bana yazdığı mektup, 29 Ağustos 1971.
6. Critical Incident Stress Debriefing (CISD) [Kritik Durum Baskısı Bilgilendirmesi], terörist saldırı, doğal afet, tecavüz ve çeşitli suistimallere maruz kalmış travmatik stres hastalarını tedavi etmenin en temel yöntemidir. Ancak son zamanlarda yapılan ampirik kanıtlar bu yöntemin tedavi değerini sorgulamakta, hatta stresin negatif duygusal bileşenlerini artırıp kişilerdeki etki sürelerini uzatarak zarar verdiğine dikkat çekmektedir. Kişilerin duygularını açığa çıkarması bazı durumlarda negatif düşüncelerin tekrar nüksetmesine sebep olmaktadır. Konuyla ilgili kaynaklar şunlardır;

B. Litz, M. Gray, R. Bryant, ve A. Adler, "Early Intervention for Trauma: Current Status and Future Directions" *Clinical Psychology: Science and Practice* 9 (2002): 112-34. R. McNally, R. Bryant, ve A.

Ehlers, "Does Early Psychological Intervention Promote Recovery from Posttraumatic Stress?" *Psychological Science in the Public Interest* 4 (2003): 45-79.

7. Tutuklunun günlüğü.
8. Gardiyanın günlüğü. Katılımcılara tutuklu veya gardiyan olarak hizmet verdikleri her gün için 15\$ üzerinden yalnızca bir haftalık tam ücret ödenmiştir.
9. Gardiyanın günlüğü.
10. Tutuklunun son değerlendirmesi.
11. Tutuklunun son değerlendirmesi.
12. Tutuklunun günlüğü.
13. Gardiyanın günlüğü.
14. Tutuklunun son değerlendirmesi.
15. Tutuklunun günlüğü.
16. Gardiyanla yapılan son görüşme.
17. Gardiyanın deney sonrası anket değerlendirmesi.
18. Gardiyanın günlüğü.
19. Gardiyanın günlüğü.
20. Tutuklunun deney sonrası anket değerlendirmesi.
21. Gardiyanın günlüğü.
22. Gardiyanla yapılan sesli görüşme.
23. Gardiyanın günlüğü.
24. *Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment* röportajının deşifresi.
25. *NBC Chronolog* röportajı, Kasım 1971.
26. Gardiyanın günlüğü.
27. Gardiyanın günlüğü.
28. Meslektaşım John Steiner, Gardiyan Hellmann'ın takma adı "John Wayne" ile ilgili bir benzerlik aktardı. John Steiner Sonoma, State University'de fahri profesör ve aynı zamanda Holokost kurbanıdır. Genç bir çocukken yıllarca Buchenwald toplama kampında kalmıştır. Tutukluların en kötü gardiyanlarımızdan birine "John Wayne" dediklerini öğrendiğinde kendi deneyimiyle bir benzerlik gördü: "Kamlardaki gardiyanlar isimsizdi. Onlara 'Sayın Üsteğmen' ya da 'Sayın SS Subayı' diye seslenirdik ama isimleri ya da kimlikleri yoktu. Fakat gardiyanlardan birine, en korkuncuna bir takma ad vermiştik. Sebepsiz yere mahkûmlara ateş ediyordu, elektrikli tellere itiyordu. Vahşi Batı kovboyu gibiydi. Ona 'Tom Mix' diyorduk, sadece arkasından elbette." Tom Mix 1930'ların ve 40'ların sert kovboy karakteriydi; John Wayne ise aynı karakterin gelecek nesillerdeki temsilcisiydi.
29. Gardiyanın son değerlendirmesi.

30. Gardiyanın deney sonrası anket değerlendirmesi.
31. Gardiyanın deney sonrası anket değerlendirmesi.

10. BÖLÜM: Stanford Hapishane Deneyi'nin Anlamı ve İletileri: Karakter Değişimlerinin Simyası

1. Öğrenilmiş çaresizlik kavramının temeli Martin Seligman ve meslektaşlarının yaptığı hayvan araştırmalarına dayanır. Şartlandırma deneylerinde kaçınılamaz şoklara maruz kalan ve kaçacak yerleri olmadığından bir süre sonra kaçma çabasından vazgeçen köpekler pes edip -daha sonra kaçma fırsatı verilse de- şok almaya devam ediyorlardı. Daha sonra insanlarla yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edildi: Kaçınılamaz durumlarda gürültü karşısında kaçabilecek olsalar da insanlar rahatsız edici gürültüyü dinlemeye devam ediyorlardı. Klinik depresyon, çocuk ve eş istismarı, savaş mahkûmları ve yaşlılar için bakım evinde kalanlarda da benzer durumlar gözlemlendi. Konuyla ilgili bazı kaynaklar: M.E.P. Seligman, *Helplessness: On Depression, Development and Death* (San Francisco: Freeman, 1975); D. S. Hiroto, "Loss of Control and Learned Helplessness" *Journal of Experimental Psychology* 102(1974): 187-93; J. Buie, "'Control' Studies Bode Better Health in Aging" *APA Monitor*, Temmuz 1988, s. 20.
2. Topladığımız veri ve istatistiksel olarak analiz edilmiş sonuçlarına ait en iyi kaynak: Craig Haney, Curtis Banks, and Philip Zimbardo, "Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison" *International Journal of Criminology and Penology* 1(1973): 69-97. Bu dergi artık yayınlanmamaktadır ve Amerikan Psikoloji Birliği'nin bir yayını değildir. Bu sebeple arşivlerde yer almamaktadır. Fakat makalenin PDF versiyonuna şu adreslerden erişebilirsiniz: www.prisonexp.org ve www.zimbardo.com. Ayrıca, bakınız: P. G. Zimbardo, C. Haney, W. C. Banks, and D. Jaffe, "The Mind is a Formidable Jailer: A Pirandellian Prison." *The New York Times Magazine*, 8 Nisan 1973, ss. 36ff; ve P. G. Zimbardo, "Pathology of Imprisonment" *Society* 6 (1972): 4, 6, 8.
3. T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswick, D. J. Levinson ve R. N. Sanford, *The Authoritarian Personality* (New York: Harper, 1950).
4. R. Christie, and F. L. Geis, eds. *Studies in Machiavellianism* (New York: Academic Press, 1970).
5. A. I. Comrey, *Comrey Personality Scales* (San Diego: Educational and Industrial Testing Service, 1970).
6. Figure 16.1, "Guard and Prisoner Behavior" P. G. Zimbardo and R. J. Gerrig, *Psychology and Life*, 14th ed., (New York: HarperCollins, 1996) içinde, s. 587.

7. B. Bettelheim, *The Informed Heart: Autonomy in a Mass Age* (Glencoe, IL: Free Press, 1960).
8. J. Frankel. "Exploring Ferenczi's Concept of Identification with the Aggressor: Its Role in Trauma, Everyday Life, and the Therapeutic Relationship" *Psychoanalytic Dialogues* 12(2002): 101-39.
9. E. Aronson, M. Brewer, ve J. M. Carlsmith, "Experimentation in Social Psychology" *Handbook of Social Psychology*, C. 1, ed. G. Lindzey ve E. Aronson (Hillsdale NJ: Erlbaum, 1985) içinde.
10. K. Lewin, *Field Theory in Social Science* (New York: Harper, 1951). K. Lewin, R. Lippitt ve R. K. White, "Patterns of Aggressive Behavior in Experimentally Created 'Social Climates.'" *Journal of Social Psychology* 10 (1939): 271-99.
11. Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide* (New York: Basic Books, 1986), s. 194.
12. *Parmaklıklar Arkasında* filmi Amerika'da Kasım 1967'de gösterildi.
13. P. G. Zimbardo, C. Maslach ve C. Haney, "Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, Transformations, Consequences" *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, ed. T. Blass (Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999) içinde, ss. 193-237; alıntılar s. 229.
14. Tutuklunun son röportajı, 19 Ağustos 1971.
15. R. J. Lifton, *Thought Reform and the Psychology of Totalism* (New York: Harper, 1969).
16. L. Ross ve R. Nisbett, *The Person and the Situation* (New York: McGraw-Hill, 1991).
17. L. Ross, "The Intuitive Psychologist and His Shortcomings: Distortions in the Attribution Process" *Advances in Experimental Social Psychology*, C. 10, ed. L. Berkowitz (New York: Academic Press, 1977), ss. 173-220.
18. Bu rol değişimlerine yönelik daha kapsamlı bir açıklamayı Sarah Lyall'ın makalesinde bulabilirsiniz: "To the Manor Acclimated" *The New York Times*, 26 Mayıs 2002, s. 12.
19. R. J. Lifton, *The Nazi Doctors* (1986) ss. 196, 206, 210-11.
20. Zimbardo, Maslach ve Haney, "Reflections on the Stanford Prison Experiment" s. 226.
21. A. Zarembo, "A Theater of Inquiry and Evil" *Los Angeles Times*, 15 Temmuz 2004, ss. A1, A24-A25.
22. L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1957); P. G. Zimbardo ve M. R. Leippe, *The Psychology of Attitude Change and Social Influence* (New York: McGraw-Hill, 1991); P. G. Zimbardo, *The Cognitive Control of Motivation* (Glenview, IL: Scott, Foresman, 1969).

23. R. Rosenthal ve L. F. Jacobson, *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils' Intellectual Development* (New York: Holt, 1968).
24. V. W. Bernard, P. Ottenberg ve F. Redl, "Dehumanization: A Composite Psychological Defense in Relation to Modern War" *The Triple Revolution Emerging: Social Problems in Depth*, ed. R. Perruci ve M. Pilisuck (Boston: Little, Brown, 1968) içinde, ss. 16-30.
25. H. I. Lief ve R. C. Fox, "Training for 'Detached Concern' in Medical Students" *The Psychological Basis of Practice*, ed. H. I. Lief, V. F. Lief ve N. R. Lief (New York: Harper & Row, 1963) içinde; C. Maslach, "'Detached Concern' in Health and Social Service Professions" Amerikan Psikologlar Derneği yıllık toplantısında sunum; Montreal, Canada, 30 Ağustos 1973.
26. P. G. Zimbardo, "Mind Control in Orwell's 1984: Fictional Concepts Become Operational Realities in Jim Jones' Jungle Experiment" *1984: Orwell and Our Future*, ed. M. Nussbaum, J. Goldsmith ve A. Gleason (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005) içinde, ss. 127-54.
27. Uzay Aracı *Challenger* Kazası üzerine Rogers Komisyon Raporu'ndaki Feynman'ın sunduğu ek belgede geçmektedir. Aynı zamanda, otobiyografisinin ikinci cildinde bu deneyime dair daha detaylı anlatımlar bulabilirsiniz: *What Do You Care What Other People Think? Further Adventures of a Curious Character* (as told to Ralph Leighton) (New York: Norton, 1988).
28. G. Ziemer, *Education for Death: The Making of the Nazi* (New York: Farrar, Staus and Giroux, 1972).
29. E. Kogon, J. Langbein ve A. Ruckerl, ed., *Nazi Mass Murder: A Documentary History of the Use of Poison Gas* (New Haven, CT: Yale University Press, 1993), ss. 5, 6.
30. Lifton, *The Nazi Doctors* (1986), ss. 212, 213.

11. BÖLÜM: SHD: Etik ve Uzanımları

1. İnsan işlevselliğine kuvvetli bir etkisi olan "total durum" kavramı ilk defa Erving Goffman tarafından zihinsel hastaların ve mahkûmların üzerindeki etkiyi ve Robert Jay Lifton tarafından Komünist Çin sorgulama ortamlarının gücünü betimlemede kullanılmıştır. Total durum, tüm bilgi ve ödül sistemlerinin dar bir sınır içinde sıkıştırılarak kişinin önce fiziksel sonra da psikolojik olarak hapsedilmesi halidir. Craig Haney ve ben bu kavramı bazen hapisane görevi gören liselere kadar genişlettik. Bkz. E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*

- (New York: Doubleday, 1961); R. J. Lifton, *Thought Reform and the Psychology of Totalism* (New York: Norton, 1969); C. Haney ve P. G. Zimbardo, "Social Roles, Role-playing and Education: The High School as Prison" *Behavioral and Social Science Teacher*, C. 1 (1973): 24-45.
2. P. G. Zimbardo, *Psychology and Life*, 12. edisyon. (Glenview, IL: Scott, Foresman, 1989), Table "Ways We Can Go Wrong" s. 689.
 3. L. Ross ve D. Shestowsky, "Contemporary Psychology's Challenges to Legal Theory and Practice" *Northwestern Law Review* 97 (2003): 108-14,
 4. S. Milgram, *Obedience to Authority* (New York: Harper & Row, 1974).
 5. D. Baumrind, "Some Thoughts on Ethics of Research: After Reading Milgram's 'Behavioral Study of Obedience,'" *American Psychologist* 19 (1964): 421-23.
 6. H. B. Savin, "Professors and Psychological Researchers: Conflicting Values in Conflicting Roles" *Cognition* 2 (1973): 147-49. Benim Savin'e cevabım ise şurada: "On the Ethics of Intervention in Human Psychological Research: With Special Reference to the Stanford Prison Experiment" *Cognition* 2 (1973): 213-56.
 7. www.prisonexp.org sitesinde Bağlantılar kısmında İnsan Katılımcılar Araştırma Değerlendirmesi onayının bir kopyasını bulabilirsiniz.
 8. See L. Ross, M. R. Lepper ve M. Hubbard, "Perseverance in Self-Perception and Social Perception: Biased Attributional Processes in the Debriefing Paradigm" *Journal of Personality and Social Psychology* 32 (1975): 880-92.
 9. L. Kohlberg, *The Philosophy of Moral Development* (New York: Harper & Row, 1981).
 10. Neal Miller'ın biyo-geribildirim ve otonom şartlandırmayla ilgili araştırmalarına ve temel araştırmanın kâra uygulanabilirliğine bakınız: N. E. Miller, "The Value of Behavioral Research on Animals" *American Psychologist* 40 (1985): 423-40 ve N. E. Miller, "Introducing and Teaching Much-Needed Understanding of the Scientific Process" *American Psychologist* 47 (1992): 848-50.
 11. P. G. Zimbardo, "Discontinuity Theory: Cognitive and Social Searches for Rationality and Normality—May Lead to Madness" *Advances in Experimental Social Psychology*, vol. 31, ed. M. Zanna (San Diego: Academic Press, 1999) içinde, ss. 345-486.
 12. Details about *The Quiet Rage* video: P. G. Zimbardo, (writer and producer) and K. Musen, (co-writer and co-producer), *Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment* (video) (Stanford, CA: Stanford Instructional Television Network, 1989).

13. E-postayla kişisel iletişim 5 Haziran 2005'te sağlanmıştır.
14. C. Haney, "Psychology and Legal Change: The Impact of a Decade" *Law and Human Behavior* 17 (1993): 371-98; C. Haney, "Infamous Punishment: The Psychological Effects of Isolation" *National Prison Project Journal* 8 (1993): 3-21; C. Haney, "The Social Context of Capital Murder: Social Histories and the Logic of Capital Mitigation" *Santa Clara Law Review* 35 (1995): 547-609; C. Haney, *Reforming Punishment: Psychological Limits to the Pain of Imprisonment* (Washington, DC: American Psychological Association, 2006); C. Haney ve P. G. Zimbardo, "The Past and Future of U.S. Prison Policy: Twenty-five Years After the Stanford Prison Experiment" *American Psychologist* 53 (1998): 709-27.
15. P. G. Zimbardo, C. Maslach ve C. Haney, "Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, Transformations, Consequences" *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, ed. T. Blass (Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999) içinden alıntı, ss. 221, 225.
16. Age., s. 220.
17. C. Maslach, "Burned-out" *Human Behavior*, September 1976, ss. 16-22; C. Maslach, *Burnout: The Cost of Caring* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1982); C. Maslach, S. E. Jackson ve M. P. Leiter, *The Maslach Burnout Inventory*, (3. eds.) (Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1996); C. Maslach ve M. P. Leiter, *The Truth About Burnout* (San Francisco: Jossey-Bass, 1997).
18. C. Maslach, J. Stapp ve R. T. Santee, "Individuation: Conceptual Analysis and Assessment" *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (1985): 729-38.
19. Curtis Banks Stanford'da doktorasını sadece üç yılda alarak seçkin akademi kariyerini sürdürdü. Princeton Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nün ilk Afro-Amerikan profesörü oldu. Ardından Howard Üniversitesi'nde ders vermeye devam etti ve Eğitimsel Test Hizmeti'nde değerli işlere imza attı. Aynı zamanda *Journal of Black Psychology*'nin kurucu editörü oldu. Ne yazık ki 1998 yılında çok erken bir yaşta kanserden aramızdan ayrıldı.

Aynı şekilde David Jaffe SHD'den sonra seçkin bir tıp kariyeri oluşturdu. Şu anda St. Louis Çocuk Hastanesi'nde acil servis başhekimisi olarak görev yapıyor; aynı zamanda Missouri, St. Louis'deki Washington Üniversitesi'nde doçent.

20. P. G. Zimbardo, "The Stanford Shyness Project" *Shyness: Perspectives on Research and Treatment*, ed. W. H. Jones, J. M. Cheek ve S. R. Briggs, (New York: Plenum Press, 1986) içinde, ss. 17-25; P. G. Zimbardo, *Shyness: What It Is, What to Do About It* (Reading, MA: Addison-Wesley,

- 1977); P. G. Zimbardo ve S. Radl, *The Shy Child* (New York: McGraw-Hill, 1986); P. G. Zimbardo, P. Pilkonis ve R. Norwood, "The Silent Prison of Shyness" *Psychology Today*, Mayıs 1975, ss. 69-70, 72; L. Henderson ve P. G. Zimbardo, "Shyness as a Clinical Condition: The Stanford Model" In *International Handbook of Social Anxiety*, L. Alden ve R. Crozier (ed.) (Sussex, UK: John Wiley & Sons), ss. 431-47.
21. *San Francisco Chronicle*, 14 Şubat 1974.
 22. A. Gonzalez ve P. G. Zimbardo, "Time in Perspective: The Time Sense We Learn Early Affects How We Do Our Jobs and Enjoy Our Pleasures" *Psychology Today*, Mart 1985, ss. 21-26; P. G. Zimbardo ve J. N. Boyd, "Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric" *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1999): 1271-88.
 23. G. Jackson, *Soledad Brother: The Prison Letters of George Jackson* (New York: Bantam Books, 1970), s. 111.
 24. P. G. Zimbardo, S. Andersen ve L. G. Kabat, "Induced Hearing Deficit Generates Experimental Paranoia" *Science* 212 (1981): 1529-31; P. G. Zimbardo, S. LaBerge ve L. Butler, "Physiological Consequences of Unexplained Arousal: A Posthypnotic Suggestion Paradigm" *Journal of Abnormal Psychology* 102 (1993): 466-73.
 25. P. G. Zimbardo, "A Passion for Psychology: Teaching It Charismatically, Integrating Teaching and Research Synergistically, and Writing About It Engagingly" *Teaching Introductory Psychology: Survival Tips from the Experts*, ed. R. J. Sternberg (Washington, DC: American Psychological Association, 1997) içinde, ss. 7-34.
 26. P. G. Zimbardo, "The Power and Pathology of Imprisonment" *Congressional Record*, serial no. 15, 25 Ekim 1971, Hearings Before Subcommittee No. 3 of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, Ninety-Second Congress, First Session on Corrections, Part II, Prisons, Prison Reform and Prisoner's Rights: California (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1971).
 27. P. G. Zimbardo, "The Detention and Jailing of Juveniles" (Hearings Before U.S. Senate Committee on the Judiciary Subcommittee to Investigate Juvenile Delinquency, 10, 11 ve 17 Eylül 1973) (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1974), ss. 141-61.
 28. P. G. Zimbardo, "Transforming Experimental Research into Advocacy for Social Change" *Applications of Social Psychology*, ed. M. Deutsch ve H. A. Hornstein (Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1983) içinde.
 29. P. G. Zimbardo (danışman ve yorumcu), Larry Goldstein (yapımcı) ve Garrick Utley (muhabir); "Prisoner 819 Did a Bad Thing: The Stanford Prison Experiment" *Chronolog*, NBC-TV, 26 Kasım 1971.

30. P. G. Zimbardo (yorumcu), Jay Kernis (yapımcı) ve Lesley Stahl (muhabir), "Experimental Prison: The Zimbardo Effect" *60 Minutes*, NBC-TV, 30 Ağustos 1998; P. G. Zimbardo (yorumcu), "The Stanford Prison Experiment Living Dangerously" serisi, National Geographic TV, Mayıs 2004.
31. Alex Gibney, yazar-yönetmen, "The Human Behavior Experiments" Jigsaw Productions, 1 Haziran 2006, Sundance channel.
32. J. Newton ve P. G. Zimbardo, "Corrections: Perspectives on Research, Policy, and Impact" basılmamış röportaj, Stanford Üniversitesi, ONR Technical Report Z-13, Şubat 1975.
33. C. Pogash, "Life Behind Bars Turns Sour Quickly for a Few Well-Meaning Napa Citizens" *San Francisco Examiner*, 25 Mart 1976, ss. 10-11.
34. Glenn Adams ile olan kişisel e-posta yazışmaları, 4 Mayıs 2004 (izin alındıktan sonra yayınlanmıştır).
35. S. H. Lovibond, X. Mithiran ve W. G. Adams, "The Effects of Three Experimental Prison Environments on the Behaviour of Non-Convict Volunteer Subjects" *Australian Psychologist* (1979): 273-87.
36. A. Banuazizi ve S. Movahedi, "Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison: A Methodological Analysis" *American Psychologist* 17 (1975): 152-60.
37. N. J. Orlando, "The Mock Ward: A Study in Simulation" *Behavior Disorders: Perspectives and Trends*, O. Milton and R. G. Wahlers, eds. (3rd ed., Philadelphia: Lippincott, 1973) içinde, ss. 162-70.
38. D. Derbyshire, "When They Played Guards and Prisoners in the US, It Got Nasty. In Britain, They Became Friends" *The Daily Telegraph*, 3 Mayıs 2002, s. 3.
39. M. G. Bloche ve J. H. Marks, "Doing unto Others as They Did to Us." *The New York Times*, 4 Kasım 2005.
40. J. Mayer, "The Experiment" *The New Yorker*, 11 ve 18 Temmuz 2005, ss. 60-71.
41. Gerald Gray ve Alessandra Zielinski, "Psychology and U.S. Psychologists in Torture and War in the Middle East" *Torture* 16 (2006): 128-33, alıntılar ss. 130-31.
42. "The Schlesinger Report" *The Torture Papers*, ed. K. Greenberg ve J. Dratel (UK: Cambridge University Press, 2005) içinde, ss. 970-71. On Beşinci Bölüm'de bu konuyla ilgili daha geniş bir inceleme yapacağız.
43. Richard Alvarez, Stanford Hapishane Deneyi hakkındaki bir eleştiri yazısı, *Cover*, Eylül 1995, s. 34.
44. Philip French, "Das Experiment" hakkındaki bir eleştiri yazısı *The Observer*, online, 24 Mart 2002.

45. Peter Bradshaw, "Das Experiment" hakkındaki bir eleştiri yazısı *The Guardian*, online, 22 Mart 2002.
46. Roger Ebert, "Das Experiment" hakkındaki bir eleştiri yazısı *Chicago Sun-Times*, online, 25 Ekim 2002.
47. Blake Gopnik, "A Cell with the Power to Transform" *The Washington Post*, 16 Haziran 2005, ss. C1, C5.
48. W. Mares, *The Marine Machine: The Making of the United States Marine* (New York: Doubleday, 1971).

12. BÖLÜM: Sosyal Dinamikler: Güç, Uyum ve İtaat

1. Cambridge Üniversitesi'nde ortaçağ ve Rönesans İngilizcesi profesörü olan C. S. Lewis (1898-1963) aynı zamanda çocuk kitapları yazarı ve ahlaki ve dini konularda popüler bir konuşmacıydı. En ünlü *The Screwtape Letters* kitabında Cehennem'de tecrübeli bir iblisin dünyaya çalışmaya gelen yeni bir iblise yazdığı destekleyici mektupları konu etmiştir. "İç Halka" Londra Üniversitesi, King Koleji'nde 1944 yılında öğrencilere verdiği anma dersindeki konuşmasından edinilmiştir.
2. R. F. Baumeister ve M. R. Leary, "The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation" *Psychological Bulletin* 117 (1995): 427-529.
3. R. B. Cialdini, M. R. Trost ve J. T. Newsome, "Preference for Consistency: The Development of a Valid Measure and the Discovery of Surprising Behavioral Implications" *Journal of Personality and Social Psychology* 69 (1995): 318-28; ayrıca bkz. L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1957).
4. P. G. Zimbardo ve S. A. Andersen, "Understanding Mind Control: Exotic and Mundane Mental Manipulations" *Recovery from Cults*, ed. M. Langone, (New York: W. W. Norton, 1993) içinde; ayrıca bkz. A. W. Schefflin ve E. M. Opton, Jr., *The Mind Manipulators: A Non-Fiction Account* (New York: Paddington Press, 1978).
5. Başkalarının görüşleriyle aynı fikirde olmaya yönelik normatif ve sosyal baskılara ek olarak işin içinde rasyonel başka güçlerin de olduğunu söyleyebiliriz çünkü insanlar değerli bilgi ve tecrübe sağlamak için de hizmet edebilirler. M. Deutsch ve H. B. Gerard, "A Study of Normative and Informational Social Influence upon Individual Judgement" *Journal of Abnormal and Social Psychology* 51 (1955): 629-36.
6. Associated Press (26 Temmuz 2005), "'Cool Mom' Guilty of Sex with Schoolboys: She Said She Felt Like 'One of the Group.'" Ha-

ber, kadının Ekim 2003 ile Ekim 2004 arasında, Colorado'nun kırsal bölgesi olan Golden'da yaptığı uyuşturucu ve seks partilerini bildiriyor..

7. D. Myers, *Social Psychology*, 8. edisyon (New York: McGraw-Hill, 2005), ss. 66-77.
8. E. Pronin, J. Kruger, K. Savitsky ve L. Ross, "You Don't Know Me, but I Know You: The Illusion of Asymmetric Insight" *Journal of Personality and Social Psychology* 81 (2001): 639- 56.
9. M. Sherif, "A Study of Some Social Factors in Perception" *Archives of Psychology* 27(1935): ss. 210-11.
10. S. E. Asch, "Studies of Independence and Conformity: A Minority of One Against a Unanimous Majority" *Psychological Monographs* 70 (1951): whole no. 416; S. E. Asch, "Opinions and Social Pressure" *Scientific American*, November 1955, ss. 31-35.
11. M. Deutsch and H. B. Gerard (1955).
12. G. S. Berns, J. Chappelow, C. F. Zin, G. Pagnoni, M. E. Martin-Skurski ve J. Richards, "Neurobiological Correlates of Social Conformity and Independence During Mental Rotation" *Biological Psychiatry* 58 (1 Ağustos 2005): 245-53; Sandra Blakeslee, "What Other People Say May Change What You See" *New York Times*, online: www.nytimes.com/2005/06/28/science/28brai.htm, June 28, 2005.
13. S. Moscovici ve C. Faucheux, "Social Influence, Conformity Bias, and the Study of Active Minorities" *Advances in Experimental Social Psychology*, C. 6, ed. L. Berkowitz (New York: Academic Press, 1978) içinde, ss. 149-202.
14. E. Langer, *Mindfulness*. (Reading, MA: Addison-Wesley, 1989).
15. C. J. Nemeth, "Differential Contributions to Majority and Minority Influence" *Psychological Review* 93 (1986): 23-32.
16. S. Moscovici, "Social Influence and Conformity" *The Handbook of Social Psychology*, 3. edisyon., ed. G. Lindzey and E. Aronson (New York: Random House, 1985) içinde, ss. 347-412.
17. T. Blass, *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm* (Mahwah, NJ: Erlbaum, 1999), s. 62.
18. 1949'da son sınıf öğrencisiyken New York, Bronx, James Monroe Lisesi'nde sınıf arkadaşlarımdan biri Stanley Milgram'dı; onunla yan yana oturuyorduk. İkimiz de bulduğumuz gettolardaki yaşamlarımızdan kurtulup kendimize iyi bir gelecek kurmak için şevkle yamp tutuşan zayıf, çelimsiz çocuklardık. Stanley bize otoriter cevaplar veren küçük ve zeki olanımızdı. Bense sosyal tavsiyeler veren ve gülümseyen, uzun boylu ve popüler oldum. O zamanlar bile durumsalcılarla uğraşırdık.

19. T. Blass, *The Man Who Shocked the World* (New York: Basic Books, 2004), s. 116.
20. See R. Cialdini, *Influence*. (New York: McGraw-Hill, 2001).
21. J. L. Freedman ve S. C. Fraser, "Compliance Without Pressure: The Foot-in-the-Door Technique" *Journal of Personality and Social Psychology* 4 (1966): 195-202; ayrıca bkz. S. J. Gilbert, "Another Look at the Milgram Obedience Studies: The Role of the Graduated Series of Shocks" *Personality and Social Psychology Bulletin* 4 (1981): 690-95.
22. E. Fromm, *Özgürlükten Kaçış* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1941). Birleşik Devletler'de teröristlerin oluşturup, hükümet yetkililerinin iyice alevlendirdiği ulusal güvenlik tehditlerine yönelik korkular birçok vatandaşı, Pentagon'un ve ulusal liderlerin daha fazla terörist saldırı olmasını önlemek amacıyla bilgi almak için mahkûmlara işkence edilmesini kabul etmesine yol açmıştı. Bu tarz bir muhakeme, On Beşinci Bölüm'de savunacağım üzere, Ebu Gureyb Hapishanesi'nde Amerikan askerlerinin mahkûmları istismar etmelerinde de rol oynamıştı.
23. H. C. Kelman and V. L. Hamilton, *Crimes of Obedience: Toward a Social Psychology of Authority and Responsibility* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989).
24. Blass, *The Man Who Shocked the World*, Appendix C, "The Stability of Obedience Across Time and Place."
25. C. L. Sheridan ve R. G. King, "Obedience to Authority with an Authentic Victim" *Proceedings of the Annual Convention of the American Psychological Association*, C. 7 (Bölüm 1), 1972, ss. 165-66.
26. M. T. Orne ve C. H. Holland, "On the Ecological Validity of Laboratory Deceptions" *International Journal of Psychiatry* 6 (1968) 282-93.
27. C. K. Hofling, E. Brotzman, S. Dalrymple, N. Graves ve C. M. Pierce, "An Experimental Study in Nurse-Physician Relationships" *Journal of Nervous and Mental Disease* 143 (1966): 171- 80.
28. A. Krackow and T. Blass, "When Nurses Obey or Defy Inappropriate Physician Orders: Attributional Differences" *Journal of Social Behavior and Personality* 10 (1995): 585-94.
29. E. Tarnow, "Self-Destructive Obedience in the Airplane Cockpit and the Concept of Obedience Optimization" *Obedience to Authority*, ed. T. Blass içinde, ss. 111-23.
30. W. Meeus ve Q. A. W. Raaijmakers, "Obedience in Modern Society: The Utrecht Studies" *Journal of Social Issues* 51 (1995): 155-76.
31. *The Human Behavior Experiments*, transcript: Sundance Lock, 9 Mayıs 2006, Jig Saw Productions, s. 20. Özetine şuradan ulaşılabilir: www.prisonexp.org/pdf/HBE-transcript.pdf.

32. Wolfson, "A Hoax Most Cruel" *The Courier-Journal* içinde, 9 Ekim 2004, online: www.courier-journal.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/20051009/NEWS01/510090392/1008Hoax.
33. Robert V. Levine'in 1979 yılındaki televizyon programından alınmıştır. "Milgram's Progress" *American Scientist Online*, Temmuz-Ağustos 2004. Blass, *Obedience to Authority*, ss. 35-36.
34. R. Jones, "The Third Wave" *Experiencing Social Psychology*, ed. A. Pines and C. Maslach (New York: Knopf, 1978) içinde, ss. 144-52; aynı zamanda Jon Rones'un üçüncü Dalga sınıf egzersizleriyle ilgili yazdığı makaleye de şuradan erişebilirsiniz: www.vaniercollege.qc.ca/Auxiliary/Psychology/Frank/Thirdwave.htm.
35. "The Wave" televizyon belgeseli, yön: Alexander Grasshoff, 1981.
36. W. Peters, *A Class Divided Then and Now* (genişletilmiş edisyon) (New Haven, CT: Yale University Press, 1985 [1971]). Peters aynı zamanda ödüllü iki belgeselin çekiminde de rol almıştı: "The Eye of the Storm" (Guidance Associates, New York) ve devamında çekilen "A Class Divided" (www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/divided/etc/view.htm).
37. H. H. Mansson, "Justifying the Final Solution" *Omega: The Journal of Death and Dying* 3 (1972): 79-87.
38. J. Carlson, "Extending the Final Solution to One's Family" unpublished report, University of Hawaii, Manoa, 1974.
39. C. R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York: HarperCollins, 1993), s. xvi.
40. E. Staub, *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence* (New York: Cambridge University Press, 1989), ss. 126, 127.
41. J. M. Steiner, "The SS Yesterday and Today: A Sociopsychological View" *Survivors, Victims, and Perpetrators: Essays on the Nazi Holocaust*, ed. J. E. Dinsdale (Washington, DC: Hemisphere Publishing Corporation, 1980) içinde, ss. 405-56; alıntılar s. 433. Ayrıca bkz. A. G. Miller, *The Obedience Experiments: A Case Study of Controversy in Social Science* (New York: Praeger, 1986).
42. D. J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners* (New York: Knopf, 1999). Ayrıca Christopher Reed incelemesine bkz, "Ordinary German Killers" *Harvard Magazine*, Mart-Nisan 1999, s. 23.
43. H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı (New York: Penguin Books, 1994), ss. 25, 26, 252, 276. (Alıntılar bu kaynaktan yapılmıştır.) [H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı*, Metis Yayınları, çev. Özge Çelik, 2009. Türkçe alıntılar bu kitaptan yapılmıştır.]

44. M. Huggins, M. Haritos-Fatouros ve P. G. Zimbardo, *Violence Workers: Police Torturers and Murders Reconstruct Brazilian Atrocities* (Berkeley: University of California Press, 2002).
45. M. Haritos-Fatouros, *The Psychological Origins of Institutionalized Torture* (London: Routledge, 2003).
46. Archdiocese of São Paulo, *Torture in Brazil* (New York: Vintage, 1998).
47. www.ciponline.org/facts/soa.htm/; eleştirel olarak şu siteye de bakılmalı: www.soaw.org/new/
48. F. Morales, "The Militarization of the Police" *Covert Action Quarterly* 67 (Spring-Summer 1999): 67.
49. İntihar bombacılarıyla ilgili büyüyen bir yazın mevcut; bazı öneriler: Ariel Merari, "Suicide Terrorism in the Context of the Israeli-Palestinian Conflict" Institute of Justice Conference, Washington, DC, Ekim 2004; Ariel Merari, "Israel Facing Terrorism" *Israel Affairs* 11 (2005): 223-37; Ariel Merari, "Suicidal Terrorism" *Assessment, Treatment and Prevention of Suicidal Behavior*, eds. R. I. Yufit and D. Lester (New York: Wiley, 2005).
50. M. Sageman, "Understanding Terrorist Networks" 1 Kasım 2004, şuradan ulaşılabilir: www.fpri.org/enotes/20041101.middleeast.sageman.understandingterrornetworks.htm. M. Shermer, "Murdercide: Science Unravels the Myth of Suicide Bombers" *Scientific American*, Ocak 2006, s. 33; A. B. Krueger, "Poverty Doesn't Create Terrorists" *The New York Times*, 29 Mayıs 2003.
51. T. Joiner, *Why People Die by Suicide*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006; Scott Atran, "Genesis of Suicide Terrorism" *Science* 299 (2003): 1534-39; Mia M. Bloom, "Palestinian Suicide Bombing: Public Support, Market Share and Outbidding" *Political Science Quarterly* 119, no. 1 (2004): 61-88; Mia Bloom, *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terrorism* (New York: Columbia University Press, 2005); Dipak K. Gupta and Kusum Mundra, "Suicide Bombing as a Strategic Weapon: An Empirical Investigation of Hamas and Islamic Jihad" *Terrorism and Political Violence* 17 (2005): 573-98; Shaul Kimi and Shemuel Even, "Who Are the Palestinian Suicide Bombers?" *Terrorism and Political Violence* 16 (2005): 814-40; Ami Pedhazur, "Toward an Analytical Model of Suicide Terrorism—A Comment" *Terrorism and Political Violence* 16 (2004): 841-44. Robert A. Pape, "The Strategic Logic of Suicide Terrorism" *American Political Science Review* 97 (2003): 343-61; Christopher Reuter, *My Life as a Weapon: A Modern History of Suicide Bombing* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004); Andrew Silke, "The Role of Suicide in

- Politics, Conflict, and Terrorism" *Terrorism and Political Violence* 18 (2006): 35-46; Jeff Victoroff, "The Mind of the Terrorist: A Review and Critique of Psychological Approaches" *Journal of Conflict Resolution* 49, no. 1 (2005): 3-42.
52. A. Merari, "Psychological Aspects of Suicide Terrorism" in *Psychology of Terrorism*, eds. B. Bongar, L. M. Brown, L. Beutler ve P. G. Zimbardo (New York: Oxford University Press, 2006).
53. Jonathan Curiel, "The Mind of a Suicide Bomber" *San Francisco Chronicle* (October 22, 2006): s. E1, 6; alıntı s. E6.
54. T. McDermott, *Perfect Soldiers: The Hijackers: Who They Were, Why They Did It* (New York: HarperCollins, 2005).
55. M. Kakutani, "Ordinary but for the Evil They Wrought" *The New York Times*, 20 Mayıs 2005, s. B32.
56. Z. Coile, "'Ordinary British Lads,'" *San Francisco Chronicle*, 14 Temmuz 2005, ss. A1, A10.
57. A. Silke, "Analysis: Ultimate Outrage" *The Times* (Londra), 5 Mayıs 2003.
58. Benim bu olaylarla ilgilenmem katliamdan kaçabilmiş birkaç insandan birinin ağabeyi, ablası Diane Louie ve onun sevgilisi Richard Clark ile kurduğum temasla mümkün olmuştu. San Francisco'ya döndüklerinde onlara danışmanlık önermiş ve ilk ağızdan dinlediğim hikâyelerinden birçok korkunç şey öğrenmiştim. Daha sonra Kongre üyesi Ryan'ın öldürülmesiyle ilgili komployla suçlanan Larry Layton davasında bilirkişiliğe atandığımda Jim Jones hegemonyasından kurtulmayı başaran başka biriyle, ablası Debby Layton ile arkadaş olmuşum. Kahramanlığı tartıştığımız son bölümümüzde onlar hakkında daha fazla bilgi vereceğim.
59. Jones'un 18 Kasım 1978'deki son saat konuşması "Death Tape" (Ölüm Kaseti) olarak bilinmektedir ve Mary McCormick Maaga tarafından yapılan transkriptine <http://jonestown.sdsu.edu/Aboutjonestown/Tapes/Tapes/Deathtape/Q042.maaga.htm> adresinden ücretsiz erişilebilir.
60. M. Banaji, "Ordinary Prejudice" *Psychological Science Agenda* 8 (2001): 8-16; alıntı s. 15.

13. BÖLÜM: Sosyal Dinamikleri İncelemek: Bireydışlaşma, İnsandışlaştırma ve Eylemsizliğin Kötülüğü

- Jonathan Swift, *Gulliver'in Maceraları ve Diğer Eserleri* (London: Routledge, 1906 [1727]).
- R. Weiss, "Skin Cells Converted to Stem Cells" *The Washington Post*, 22 Ağustos 2005, s. A01.

3. W. Golding, *Lord of the Flies* [Sineklerin Tanrısı] (New York: Capricorn Books, 1954), ss. 58, 63.
4. P. G. Zimbardo, "The Human Choice: Individuation, Reason, and Order Versus Deindividuation, Impulse, and Chaos" in *1969 Motivasyon Temalı Nebraska Sempozyumu*, ed. W. J. Arnold ve D. Levine (Lincoln: University of Nebraska Press, 1970).
5. M. H. Bond ve D. G. Dutton, "The Effect of Interaction Anticipation and Experience as a Victim on Aggressive Behavior" *Journal of Personality* 43 (1975): 515-27.
6. R. J. Kiernan ve R. M. Kaplan, "Deindividuation, Anonymity, and Pilfering" paper presented at the Western Psychological Association Convention, San Francisco, Nisan 1971.
7. S. C. Fraser, "Deindividuation: Effects of Anonymity on Aggression in Children" unpublished report, University of Southern California, 1974. P. G. Zimbardo, *Psychology and Life*, 10th ed. (Glenview IL: Scott, Foresman, 1974) içinde yer almıştır. Ne yazık ki bu başarılı çalışma yayınlanamadı çünkü veri seti ve prosedürle ilgili materyaller Kaliforniya Malibu Hills'de çıkan bir yangında yok oldu.
8. E. Diener, S. C. Fraser, A. L. Beaman ve R. T. Kelem, "Effects of Deindividuation Variables on Stealing Among Halloween Trick-or-Treaters" *Journal of Personality and Social Psychology* 33 (1976): 178-83.
9. R. J. Watson, Jr., "Investigation into Deindividuation Using a Cross-Cultural Survey Technique" *Journal of Personality and Social Psychology* 25 (1973): 342-45.
10. Birey dışılaştırmayla yakından ilgili bazı çalışmalar şunlardır: E. Diener, "Deindividuation: Causes and Consequences" *Social Behavior and Personality* 5 (1977): 143-56; E. Diener, "Deindividuation: The Absence of Self-Awareness and Self-Regulation in Group Members, in *Psychology of Group Influence*, ed. P. B. Paulus (Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1980), ss. 209-42; L. Festinger, A. Pepitone ve T. Newcomb, "Some Consequences of De-individuation in a Group" *Journal of Abnormal and Social Psychology* 47 (1952): 382-89; G. Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (London: Transaction, 1995 [1895]); T. Postmes ve R. Spears, "Deindividuation and Antinormative Behavior: A Meta-analysis" *Psychological Bulletin* 123 (1998): 238-59; S. Prentice-Dunn ve R. W. Rogers, "Deindividuation in Aggression" *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*, ed. R. G. Geen and E. I. Donnerstein (New York: Academic Press, 1983) içinde, ss. 155-72; S. Reicher ve M. Levine, "On the Consequences of Deindividuation Manipulations for the Strategic Communication of

- Self: Identifiability and the Presentation of Social Identity" *European Journal of Social Psychology* 24 (1994): 511-24; J. E. Singer, C. E. Brush and S. C. Lublin, "Some Aspects of Deindividuation: Identification and Conformity" *Journal of Experimental Social Psychology* 1 (1965): 356-78; C. B. Spivey ve S. Prentice-Dunn, "Assessing the Directionality of Deindividuated Behavior: Effects of Deindividuation, Modeling, and Private Self-Consciousness on Aggressive and Prosocial Responses" *Basic and Applied Social Psychology* 4 (1990): 387-403.
11. E. Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1963).
 12. Bkz. C. Maslach ve P. G. Zimbardo, "Dehumanization in Institutional Settings: 'Detached Concern' in Health and Social Service Professions; The Dehumanization of Imprisonment". Amerikan Psikoloji Derneği sempozyumunda sunulmuştur, Montreal, Kanada, 30 Ağustos 1973.
 13. R. Ginzburg, *100 Years of Lynching* (Baltimore: Black Classic Press, 1988). Aynı zamanda şu kaynakta yayınlanan linç fotoğraflarına da bakabilirsiniz: J. Allen, H. Ali, J. Lewis ve L. F. Litwack, *Without Sanctuary: Lynching Photography in America* (Santa Fe, NM: Twin Palms Publishers, 2004).
 14. Bkz. H. C. Kelman, "Violence Without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers" *Journal of Social Issues* 29 (1973): 25-61.
 15. B. Herbert, "'Gooks' to 'Hajis.'" *The New York Times*, 21 Mayıs 2004.
 16. A. Bandura, B. Underwood ve M. E. Fromson, "Disinhibition of Aggression Through Diffusion of Responsibility and Dehumanization of Victims" *Journal of Research in Personality* 9 (1975): 253-69.
 17. Albert Bandura'nın ahlaki çözülmeye ilgili birçok eserine bakabilirsiniz: A. Bandura, *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986); A. Bandura, "Mechanisms of Moral Disengagement" in *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, ed. W. Reich (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1990) ss. 161-91; A. Bandura, "Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities" *Personality and Social Psychology Review* (Special Issue on Evil and Violence) 3 (1999): 193-209; A. Bandura. "The Role of Selective Moral Disengagement in Terrorism" *Psychosocial Aspects of Terrorism: Issues, Concepts and Directions*, ed. F. M. Moghaddam ve A. J. Marsella (Washington, DC: American Psychological Association Press, 2004) içinde, ss. 121-50; A. Bandura, C. Barbaranelli, G. V. Caprara ve C. Pastorelli, "Mechanisms of Moral Disengagement

- in the Exercise of Moral Agency" *Journal of Personality and Social Psychology* 71 (1996): 364-74; M. Osofsky, A. Bandura ve P. G. Zimbardo, "The Role of Moral Disengagement in the Executio Process" *Law and Human Behavior* 29 (2005): 371-93.
18. J. P. Leyens et al., "The Emotional Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to In-groups and Out-groups" *Personality and Social Psychology Review* 4 (2000): 186-97.
 19. N. Haslam, P. Bain, L. Douge, M. Lee ve B. Bastian, "More Human Than You: Attributing Humanness to Self and Others" *Journal of Personality and Social Psychology* 89 (2005): 937-50; alıntı, s. 950.
 20. Reuters Haber Ajansı'na göre 35 yaşındaki, adı Mukankwaya olan Hutu'lu bir anne kendisinin ve başka Hutu kadınlarının "düşman" olarak gördükleri Tutsili komşularının çocuklarını öldürene kadar uzun sopalarla dövdüklerini, çocukların kendilerini bildiklerinden ağlamadıklarını sadece koskocaman gözlerle kendilerine baktıklarını, böyle sayamayacağı kadar çok çocuğu öldürdüklerini itiraf etmişti. Onun ahlaki çözülümüne göre o ve diğer kadınlar bu çocuklara bir iyilik yapıyorlardı. Bu çocukların o anda orada ölmeleri daha iyiydi yoksa devlet eliyle analarına tecavüz edilen babaları katledilen bu çocuklar yetim kalacaklardı. Sonrasında bu çocukların korkunç hayatları olabilirdi; bu yüzden Hutu kadınları onların o anda ölmelerini daha kolay bir çözüm olarak görmüşlerdi.
 21. S. Keen, *Faces of the Enemy: Reflections on the Hostile Imagination* (San Francisco, CA: HarperSanFrancisco, 2004 [1991]). Beraberindeki DVD (2004) de seyredilmeye değer.
 22. From Harry Bruinius, *Better for All the World: The Secret History of Forced Sterilization and America's Quest for Racial Purity* (New York: Knopf, 2006).
 23. Bkz. F. Galton, *Hereditary Genius: An Inquiry into Its Laws and Consequences*, 2nd ed. (London: Macmillan, 1892; Watts and Co. 1950); R. A. Soloway, *Democracy and Denigration: Eugenics and the Declining Birthrate in England, 1877-1930* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1990); Race Betterment Foundation, *Proceedings of the Third Race Betterment Conference* (Battle Creek, MI: Race Betterment Foundation, 1928); E. Black, *War Against the Weak: Eugenics and America's Campaign to Create a Master Race* (New York: Four Walls Eight Windows, 2003); E. Black, *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance Between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation* (New York: Crown, 2001).
 24. M. L. King, Jr., *Strength to Love* (Philadelphia: Fortress Press, 1963), s. 18.

25. B. Latané ve J. M. Darley, *The Unresponsive Bystander: Why Doesn't He Help?* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1970).
26. J. M. Darley ve B. Latané, "Bystander Intervention in Emergencies: Diffusion of Responsibilities" *Journal of Personality and Social Psychology* 8 (1968): 377-83.
27. T. Moriarity, "Crime, Commitment, and the Responsive Bystander: Two Field Experiments" *Journal of Personality and Social Psychology* 31 (1975): 370-76.
28. D. A. Schroeder, L. A. Penner, J. F. Dovidio ve J. A. Pilliavan, *The Psychology of Helping and Altruism: Problems and Puzzles* (New York: McGraw-Hill, 1995). C. D. Batson, "Prosocial Motivation: Why Do We Help Others?" *Advanced Social Psychology*, ed. A. Tesser (New York: McGraw-Hill, 1995) içinde, ss. 333-81; E. Straub, "Helping a Distressed Person: Social, Personality, and Stimulus Determinants" *Advances in Experimental Social Psychology*, C. 7, ed. L. Berkowitz (New York: Academic Press, 1974), ss. 293-341.
29. J. M. Darley ve C. D. Batson, "From Jerusalem to Jericho: A Study of Situational Variables in Helping Behavior" *Journal of Personality and Social Psychology* 27 (1973): 100-8.
30. C. D. Batson et al. "Failure to Help in a Hurry: Callousness or Conflict?" *Personality and Social Psychology Bulletin* 4 (1978): 97-101.
31. "Abuse Scandal to Cost Catholic Church at Least \$2 Billion, Predicts Lay Leader" Associated Press, 10 Temmuz 2005. Aynı zamanda *Deliver Us from Evil* belgeselini de izleyebilirsiniz.
32. D. Baum, "Letter from New Orleans: The Lost Year" *The New Yorker*, 21 Ağustos 2006: 44-59; D. Wiegand, "When the Levees Broke: Review of Spike Lee's Documentary" (*When the Levees Broke: A Requiem in Four Acts*, HBO-TV, 21, 22 Ağustos 2006), *San Francisco Chronicle*, 21 Ağustos 2006, ss. F1-F4.
33. J. Lipman-Blumen, *The Allure of Toxic Leaders: Why We Follow Destructive Bosses and Corrupt Politicians—and How We Can Survive Them* (New York: Oxford University Press, 2005). Alıntı s. ix.
34. L. Ross ve R. E. Nisbett, *The Person and the Situation* (Philadelphia: Temple University Press, 1991).
35. A. Bandura, *Self-Efficacy: The Exercise of Control* (New York: Freeman, 1997).
36. R. Kueter, *The State of Human Nature* (New York: iUniverse, 2005). Kültürün psikolojik etkilerine yönelik inceleme için bkz., R. Brislin, *Understanding Culture's Influence on Behavior* (Orlando, FL: Harcourt Brace Jovanovich, 1993). Aynı zamanda, H. Markus ve S. Kitayama, "Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion and Motivation" *Psychological Review* 98 (1991): 224-53.

37. L. Ross ve D. Shestowsky, "Contemporary Psychology's Challenges to Legal Theory and Practice" *Northwestern University Law Review* 97 (2003): 1081-1114; alıntı s. 1114. İki hukuk akademisyeni olan Jon Hanson ve David Yosifon'un hukuk ve ekonomide durumun ye-riyle ilgili geniş inceleme ve analizlerini de okumak isteyebilirsiniz: "The Situation: An Introduction to the Situational Character, Critical Realism, Power Economics, and Deep Capture" *University of Pennsylvania Law Review* 129 (2003): 152-346. Buna ek olarak araştırma ortağım olan Craig Haney de adli hukukta bağlamsal etkenlerin hesaba katılması ihtiyacına yönelik yoğun çalışmalarda bulunmuştur: C. Haney, "Making Law Modern: Toward a Contextual Model of Justice" *Psychology, Public Policy and Law* 8 (2002): 3-63.
38. M. Snyder, "When Belief Creates Reality", *Advances in Experimental Social Psychology*, C. 18, ed. L. Berkowitz (New York: Academic Press, 1984) içinde, ss. 247-305.
39. D. L. Rosenhan, "On Being Sane in Insane Places" *Science* 179 (1973): 250-58.
40. F. D. Richard, D. F. Bond, Jr. ve J. J. Stokes-Zoota, "One Hundred Years of Social Psychology Quantitatively Described" *Review of General Psychology* 7 (2003): 331-63.
41. S. T. Fiske, L. T. Harris ve A. J. C. Cuddy, "Why Ordinary People Torture Enemy Prisoners" *Science (Policy Forum)* 306 (2004): 1482-83; alıntı, s. 1482. Susan Fiske'nin analizlerini şu kitapta da bulabilirsiniz: *Social Beings* (New York: Wiley, 2003).

14. BÖLÜM: Ebu Gureyb'deki İstismar ve İşkenceler: Dehşeti Anlamak ve Kişileştirmek

1. Savunma Bakanlığı Gözaltı İşlemlerini Bağımsız İnceleme Panelinin Son Raporu. Raporun tamamına Stanford Hapishane Deneyi'nin internet sitesinden erişebilirsiniz; www.prisonexp.org/pdf/SchlesingerReport.pdf / 8 Kasım 2004'te yayımlanmıştır.
2. CBS'in *60 Minutes II* programının raporuna www.cbsnews.com/stories/2004/04/27/60II/main614063.shtml sitesinden ulaşabilirsiniz.
3. General Myers'm Dan Rather'ı Ebu Gureyb istismar raporu *60 Minutes II*'de yayımlanmadan önce CBS'in yayını erteletmek için şahsen çağırdığı kanıtlanmıştır. Myers kendisini, "birliklerimizi" ve "savaşımızı" tehlikeye atmamak için böyle bir girişimde bulunduğunu söylemiştir. CBS Myers'm talebine olumlu cevap vererek yayını iki hafta ertelemiştir. Nihayet *The New Yorker* Seymour Hersh'in detaylı bir raporunu basmaya karar verdiğini öğrendiklerinde

- yayınlamaya karar vermişlerdir. Myers'm talebi, askeri yönetimin basın aracılığıyla ortaya çıkacak "görüntü sorununun" farkında olduğunu göstermektedir.
4. Kongre İfadesi: Donald Rumsfeld, Federal Document Clearing House, 2004 bkz., www.highbeam.com/library/wordDoc?docid=1P1:94441824 Savunma Bakanı Donald H. Rumsfeld'in Senato ve Silahlı Hizmetler Komitesi Önünde verdiği İfade, 7 Mayıs 2004, bkz., www.defenselink.mil/speeches/2004/sp20040507-secdef1042.htm.
 5. Adam Hochschild'in "What's in a Word? Torture", *The New York Times*, 23 Mayıs 2004 makalesinden alıntıdır. Susan Sontag "Regarding the Torture of Others", (*The New York Times Magazine*, 23 Mayıs 2004, s. 25) makalesinde bu eylemlerin "işkence" olarak değil yalnızca "istismar" olarak nitelendirilmelerine ince bir dille karşı çıkmıştır.
 6. Vatikan Dışişleri Bakanı Başpiskopos Giovanni Lajolo'nun bakış açısı farklıydı: "İşkence mi? 11 Eylül'den çok daha ciddi bir saldırı bu. Ancak bu saldırı teröristlerden değil Amerikalılardan geliyor." Londra merkezli Arapça bir gazete olan *Al Quds Al Arabi* şunları yazıyordu: "Kurtarıcılar diktatörlerden çok daha kötü. Bu, Amerika için bardağı taşıran son damla."
 7. "It's Not About Us; This Is War!" (Bizimle İlgisi Yok; Bu Bir Savaş!) *The Rush Limbaugh*, 4 Mayıs 2004. Bkz., www.sourcewatch.org/index.php?title=Rush_Limbaugh.
 8. Senatör James Inhofe'un ifadeleri 11 Mayıs 2004 tarihli Senato Silahlı Kuvvetler Komitesi Duruşması'ndan alınmıştır. Tümgeneral Taguba komiteye Iraklı mahkûmların istismarı meselesini taşımış, altı bin sayfalık soruşturmasının (soruşturmanın dokuz cilt haline getirilmesi bir ay sürmüştür) ilk resmi ifadesini vermiştir. Deşifre metnin tamamına (beş internet sayfası) *The Washington Post*'un internet sitesi www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A17812-2004May11.htm adresinden ulaşabilirsiniz.
 9. Joseph Darby yaşanan istismar olaylarının ortaya çıkışındaki rolüyle ilgili ilk röportajını Eylül 2006'da GQ dergisinden Wil S. Hylton'a vermiştir. Bu röportaj "Prisoner of Conscience" (Vicdanın Esiri) adıyla yayımlanmıştır. (Darby'den yaptığım alıntılar bu kaynaktan alınmıştır) Online olarak röportaja ulaşmak için bkz., http://men.style.com/gq/features/landing?id=content_4785/.
 10. 1968 My Lai katliamını ortaya çıkaran Ronald Ridenhour adlı askerle arasında ilginç bir benzerlik vardır. Ridenhour da arkadaşları vahşice yüzlerce Vietnamlı sivil katlettikten bir gün sonra olay

yerine gelmiş bir çeşit yabancıydı. Arkadaşlarının sebep olduğu vahşet ve Amerika'nın temsil ettiğini düşündüğü temel ahlak prensiplerinin ihlal edilmesi karşısında psikolojik olarak yıpranmış ve olayı kamuoyuyla paylaşmaya karar vermişti. Üst düzey yetkililere, Başkan Nixon'a ve kongre üyelerine defalarca olayın soruşturulması için talepte bulunmuş ancak bir yıldan uzun bir süre boyunca tüm talepleri ya göz ardı edilmişti ya da önemsenmemiştir. Ancak nihayet Ridenhour'un ısrarı karşılığını vermiş, genç araştırmacı gazeteci Seymour Harsh olayın içyüzünü araştırmış ve 1970 tarihli *My Lai 4: A Report on the Massacre and its Aftermath* isimli kitabıyla My Lai'deki vahşeti anlatmıştı. Belki de yine aynı gazetecinin yıllar sonra Ebu Gureyb'de yaşananları da Nisan 2004'te *New Yorker*'daki köşesinde ve *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib* (2004) kitabında anlatması bir tesadüf değildir.

- Darby, bu cesur eylemi sonrasında yıllarca gözetim altında yaşamak zorunda kaldı çünkü birçok insan orduyu küçük düşürdüğü için onu öldürmek istiyordu. Darby'nin karısı ve annesi de yine gelen tehditler nedeniyle onunla birlikte gözetim altında yaşıyorlardı.
11. Darby gözetimden çıktığı zaman verilmesi için ulusal ölçekte bağış toplayan bir Joe Darby Kahramanlık Fonu başlatmak istedim. *USA Today*'den muhabir Marilyn Elias bir yazısının bu "saklanan kahraman" üzerine olacağını ve insanların bağışlarını gönderebileceği bir kaynak verebilirim Kahramanlık Fonu'ndan da yazıda bahsedebileceğini söyledi. Aralarında Uluslararası Af Örgütü, Darby'nin yerel bankası, benim Palo Alto'da müşterisi olduğum Union Bank ve bir işkence kurbanları derneğinin de olduğu çeşitli örgütleri, böylesi bir fon aktarımının kamusal kanalını oluşturmaya ikna etmek için aylarca uğraştım. Her biri düzmece gibi görünen çeşitli sebepler sıraladılar. Dönemin Amerikan Psikoloji Derneği başkanı Diane Halperin'i APA'nın yıllık toplantısında yönetim kurulu üyelerinin çoğunun muhalefetine rağmen Darby'ye bir Başkanlık Nişanı verilmesi için teşvik edebildim.
 12. "A Question of Torture" 18 Ekim 2005, *PBS News Frontline* makalesinden alınmıştır.
 13. CBS, *60 Minutes II*, 28 Nisan 2004.
 14. Askeri cezai soruşturma subayı Marci Drewry Ebu Gureyb'in koşullarıyla ilgili ordunun Koğuş 1A'daki istismar soruşturmalarna başladığından bu yana bana bilgi veriyordu. Bir çok e-postada (16, 18 ve 20 Eylül 2005) ve bir telefon görüşmesinde (8 Eylül 2005) mahkûmların ve askeri inzibatların içinde oldukları elim, korkunç koşullarla ilgili ilk ağızdan bilgiler vermişti. Ceza İşleri Soruştur-

ma Dairesi'nde harekât subayı asistanı olarak görev yapıyor, savaş alanlarında ABD askerlerinin işlediği suçları soruşturuyordu. Drewry Darby'nin teslim ettiği CD'lerdeki görüntüleri gören ilk isimlerden biriydi. İlk dahili soruşturmayı yapan Drewry'nin birliği idi ve o soruşturma Şubat 2004'te sona ermişti. Drewry askeri inzibatların mahkûmlara yönelik davranışlarını etkileyebilecek hapishane koşullarıyla ilgili gerçekleri bilmek istediğini söylüyordu.

15. "80 Acres of Hell" (80 Dönümlük Cehennem) Douglas Kampı belgeseli, History Channel, 4 Haziran 2006.
16. "Iraq Prison Abuse Stains Entire Brigade" (Irak Hapishanesi İstismarları Tüm Tugayı Lekeliyor), *The Washington Times* (www.washingtontimes.com), 10 Mayıs 2004.
17. Janis Karpinski ve Steven Strasser, *One Woman's Army: The Commanding General at Abu Ghraib Tells Her Story*, New York: Miramax Press, 2005.
18. BBC Radyo 4'ün Tuğgeneral Janis Karpinski'yle röportajı, 15 Haziran 2004. Karpinski, Stanford Üniversitesi'nde benim sunduğum bir konferansta da bu suçlamaları tekrar etmiştir.
19. Psikolojik değerlendirmelerin arasında askeri psikolog Dr Alvin Jones'la 31 Ağustos ve 2 Eylül 2004'te gerçekleştirilen röportajlar da vardı. Minnesota Multiphasic Inventory (Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri) (MMPI-2), Millon Clinical Multiaxial Inventory-111 (Millon Klinik Çok Eksenli Envanteri) ve Wechsler Kısaltılmış Zeka Ölçeği (WASI) da bu psikolojik değerlendirmelerin içerisindeydi. Resmi psikoloji danışmanlık/konsültasyon raporu ve test dataları bana 21 Eylül tarihinde gönderildi ve Palo Alto'daki Pacific Graduate School of Psychology (Pacific Psikoloji Enstitüsü) doktora bölüm başkanı Dr. Larry Beutler'a iletildi. Dr. Beutler test edilen kişinin durumunu ve ismini bilmeden bağımsız bir test değerlendirmesi gerçekleştirdi. Ben, Chip'le evde yaptığım görüşmelerde Maslach Tükenmişlik Ölçeği'ni uygulayarak Wolfville, Kanada'daki Center for Organizational Development'dan (Örgütsel Gelişim Merkezi) iş stresi uzmanı Dr. Micheal Leiter'a değerlendirmesi için gönderdim. Dr. Leiter'ın resmi değerlendirmesi 3 Ekim 2004'te sona erdi. Aynı şekilde Leiter da testin uygulandığı kişinin altyapısına dair bilgiye sahip değildi.
20. Psikoloji konsültasyon raporu, 31 Ağustos 2004.
21. Bu ve ilgili utangaçlık araştırmalarının genel özeti için bkz., P. G. Zimbardo, *Shyness: What It Is. What to Do About It* (Reading, MA: Perseus Books, 1977).
22. Kişisel mektup, 12 Haziran 2005.

23. Mimi Frederick, e-posta yazışmaları, 21 Eylül 2005. (Alıntı için izin verilmiştir.)
24. 372. Askeri İnzibat Birliği, Cresaptown, Maryland merkezli bir ihtiyat birliğidir. Bu birlikteki askerlerin çoğu, askere çağrı reklamlarının yerel medyada sık sık yayımlandığı Appalachia'nın küçük, düşük gelirli kasabalarından geliyorlardı. O kasabalarda yaşayanların çoğu para kazanmak, dünyayı görmek veya sadece büyüdükleri kasabadan gitmek için ergenlik dönemlerinde orduya katılıyorlardı. 372. birlik askerleri ise oldukça sıkı fıkı bir grup olarak biliniyordu. Bkz., *Time* dergisi, *Special Report*, 17 Mayıs 2004.
25. Chip'le yaptığım röportaj, 30 Eylül 2004 ve kişisel mektup, 12 Haziran 2005.
26. Dr. Alvin Jones'un röportaj raporu ve Frederick'le yapılan psikolojik testlerin özeti (31 Ağustos-2 Eylül 2004).
27. Dr. Jones'un tüm test sonuçlarının özeti.
28. Bu ve diğer alıntılar 22 Eylül 2004 tarihli Dr. Larry Beutler'in yazılı raporu "Test Interpretation of Client".
29. Dr. Leiter'in Chip'in MBI-Genel Araştırmaya verdiği cevapların datalarına dayanarak yaptığı değerlendirme bana 3 Ekim 2004'te ulaştırıldı. Bkz., C. Maslach ve M. P. Leiter, *The Truth About Burnout* (San Francisco: Jossey-Bass, 1997). Ayrıca bkz., M. P. Leiter ve C. Maslach, *Preventing Burnout and Building Engagement: A Complete Package for Organizational Renewal* (San Francisco: Jossey-Bass, 2000).
30. Bilişsel yüklenme ve bilişsel kaynak yüklemesi üzerine geniş bir psikolojik literatür bulunmaktadır. Konuya ilişkin bazı referanslar şunlardır: D. Kirsh, "A Few Thoughts on Cognitive Overload", *Intellectica* 30 (2000): 19-51; R. Hester ve H. Garavan, "Working Memory and Executive Function: The Influence of Content and Load on the Control of Attention" *Memory & Cognition* 33 (2005):221-33; F. Pass, A. Renkl ve J. Swelle, "Cognitive Load Theory: Instructional Implications of the Interaction Between Information Structures and Cognitive Architecture" *Instructional Science* 32 (2004): 1-8.
31. Er Jessica Lynch efsanesiyle ilgili bilgiler, ABD ordusunun Lynch'in "kahramanca" hikâyesiyle ilgili her şeyi uydurduğunu ve değiştirdiğini gösteren bir BBC 2 televizyon belgeselinden alınmıştır.
32. Tüm röportaj soruları ve cevapları 30 Eylül 2004 tarihinde evimde gerçekleşmiş, kayıt altına alınmış ve asistanım Matt Estrada tarafından deşifre edilmiştir.
33. R. J. Smith ve J. White, "General Granted Latitude at Prison: Abu Ghraib Used Aggressive Tactics", *The Washington Post*, 12 Haziran

2004, s. A101; <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A35612-2004Jun11.htm>.

34. Emekli bir askeri sorgu memuru, sorgulamaları yapanların peşinde oldukları bilgiyi almak için Askeri İnzibat personelini nasıl manipüle ettikleriyle ilgili fikirlerini şöyle anlatıyordu: "Sürtüşme tam da bu noktada yaşanıyor. Prensip yoksunu sorgu memurları (yukarıdan aşağıya, kıdemsiz askeri sorgu memurları, sözleşmeli personel, CIA personeli arasındaki) onlara inanmak isteyen kişilerle ilgili peşin hükümlü yargılamalarda bulunmaya eğilimlidirler. Başkalarını gözaltına almakla görevli, Amerikan kültüründeki "sorgu memuru" stereotipinin tüm özelliklerine sahip personelle ilgili bazı deneyimlerim oldu (benim durumumda bu hapishaneyi işletmekle görevli bir piyade er birliğiydi). Ancak şüphelendikleri davranışlar içine girmediğimi ve neden bu davranışları sergilemediğimi anlattığımda hem benim bakış açımı anladılar, hem de *işleyişlerini bu anlayışı destekleyecek şekilde değiştirdiler*. Bir insanın diğer insan tarafından kontrol edilmesi, öğretilmesi, eğitim verilmesi ve anlaşılması gereken, *emirlerle* başarılması mümkün olmayan büyük bir sorumluluktur." 3 Ağustos 2006, kaynak kimliğinin gizli kalmasını tercih etmektedir.
35. Chip Frederick, benimle yaptığı görüşme, 30 Eylül 2004.
36. Ken Davis'in ifadeleri 1 Haziran 2006 yılında Sundance Channel'da yayımlanmış "The Human Behaviour Experiments" belgeselinde yer almaktadır.
37. I. Janis, "Groupthink" *Psychology Today*, Kasım 1971, ss. 43-46. The Senate Intelligence Committee (Senato İstihbarat Komitesi) sonuçları için bkz., <http://intelligence.senate.gov/conclusions.pdf>.
38. S. T. Fiske, L. T. Harris ve A. J. Cuddy, "Why Ordinary People Torture Enemy Prisoners", *Science* 306 (2004): 1482-83; alıntı, s. 1483.
39. 30 Ağustos 2006 tarihli e-mail üzerinden kişisel iletişim, yayımlamak için izin alınmıştır. Söz konusu mektubun yazarı şimdi Ticaret Bakanlığı Güvenlik Bürosu'nda çalışmaktadır.
40. General Taguba'nın raporu 11 Mayıs 2004'te Kongre'ye sunulmuştur.
41. Korgeneral Jones'le birlikte raporu hazırlayan Tümgeneral Fay'ın raporuyla ilgili bir sonraki bölümde daha fazla bilgi vereceğiz. Fay/Jones raporu için bkz., Steven Strasser, ed., *The Abu Ghraib Investigations: The Official Reports of the Independent Panel and the Pentagon on the Shocking Prisoner Abuse in Iraq*, (New York: Public Affairs, 2004). Raporun tamamına <http://news.findlaw.com/hdocs/docs/dod/fay82504rpt.pdf> adresinden ulaşabilirsiniz.

42. *Fifth Estate*, "A Few Bad Apples: The Night of October 25, 2003", Canadian Broadcast Television News, 16 Kasım 2005; <http://cbc.ca/fifth/badapples/resource.htm>.
43. M. A. Fuoco, E. Blazina ve C. Lash, "Suspect in Prisoner Abuse Has a History of Troubles", *Pittsburgh Post-Gazette*, 8 Mayıs 2004.
44. Graner'm ön duruşma sorgusu, bir askeri istihbarat analistinin ifadesi.
45. *Frederick Davası*, 5 Ağustos 2004.
46. Chip Frederick'in Laevenworth Kalesi'nden bana gönderdiği kişisel yazılı tebliğ, 12 Haziran 2005.
47. Gardiyan "Hellmann" "The Human Behavior Experiments" (İnsan Davranışları Deneyi), 1 Haziran 2006.
- 48.

DEVELOPMENTAL COUNSELING FORM			
For use of this form, see FM 22-100; the proponent agency is TRADOC			
DATA REQUIRED BY THE PRIVACY ACT OF 1974			
AUTHORITY:	5 USC 301, Departmental Regulations; 10 USC 3013, Secretary of the Army and E.O. 9397 (SSN)		
PRINCIPAL PURPOSE:	To assist leaders in conducting and recording counseling data pertaining to subordinates.		
ROUTINE USES:	For subordinate leader development IAW FM 22-100. Leaders should use this form as necessary.		
DISCLOSURE:	Disclosure is voluntary.		
PART I - ADMINISTRATIVE DATA			
Name (Last, First, MI)	Rank/Grade	Social Security No.	Date of Counseling
Granger, Charles	CPL/E-4		16 NOV 03
Organization	Name and Title of Counselor		
372nd Military Police Company	CPT [REDACTED] / Platoon Leader		
PART II - BACKGROUND INFORMATION			
Purpose of Counseling: (Leader states the reason for the counseling, e.g., performance/professional growth or event-oriented counseling, and includes the leader's facts and observations prior to the counseling.)			
Performance o Performance in Tier 1 at BCF			
PART III - SUMMARY OF COUNSELING			
Complete this section during or immediately subsequent to counseling.			
Key Points of Discussion: CPL Granger, you are doing a fine job in Tier 1 of the BCF. As the NCOIC of the "M1 Hold" area, you have received many accolades from the M1 units here and specifically from LTC [REDACTED]. Continue to perform at this level and it will help us succeed at our overall mission.			
I am concerned about two matters related to your performance. First, SFC [REDACTED] has spoken to you about your appearance while on duty. I require all soldiers to maintain the Army's uniform and appearance standards at all times and encourage them to exceed them when possible. I want to reinforce this issue with you now.			
Second, due to the higher level of stress associated with working in tier 1, I am concerned that it does not affect your performance. Many times you have to deal with security detainees that are of the highest intelligence value. These detainees often try to incite our soldiers to aggressive acts by taunting them or not responding to commands. In addition, tier 1 houses the isolations cells for the hard site prison. These cells are filled with detainees whose noncompliant and/or aggressive behavior has placed them in isolation. Also, tier 1 holds detainees with mental health issues. These detainees add to the stress of working in tier 1.			
There was an incident on 14 NOV 03 involving a security detainee whose actions in your words required you to use force to regain control of the situation. The detainee received abrasions and cuts on his face from the incident. Let me state first and foremost, you have an inherent right to self-defense that cannot be taken away from you. I 100 percent support your decision when you believe you must defend yourself. You stated that you escalated your actions through the approved levels of force. You stated you used the appropriate level of force up through the continuum of the use of force to contain the situation. Then you stated that you ceased all use of force and sought medical attention for the detainee. Statements from other MP working that evening do not shed any light on the incident. Unless other evidence presents itself, I accept your version of events.			
OTHER INSTRUCTIONS			
This form will be destroyed upon: reassignment (other than rehabilitative transfers), separation at ETS, or upon retirement. For separation requirements and notification of loss of benefits/consequences see local directives and AR 635-200.			

49. Age. Askeri İnzibat Ken Davis'in raporu, "The Human Behavior Experiments" (İnsan Davranışı Deneyleri).
50. Bkz., www.supportmpscapegoats.com.
51. Sontag, "Regarding the Torture of Others", 23 Mayıs 2004.
52. "Now That's Fucked Up": www.nowthatsfuckedup.com/bbs/index.php (bkz., özellikle www.nowthatsfuckedup.com/bbs/ftp-pic41640.htm).
53. Allen ve çalışma arkadaşları, *Without Sanctuary: Lynching Photography in America*.
54. Browning, *Ordinary Men* (1993).
55. Janina Struk, *Photographing the Holocaust: Interpretations of the Evidence* (New York: Palgrave, 2004).
56. www.armenocide.am.
57. Teddy Roosevelt'in oğlu Kermit'le çektiirdiği diğer hatıra fotoğrafları için bkz., "Safari with Theodore Roosevelt, 1909"; www.eyewitnesstohistory.com/tr/htm. Yaptıkları keşif çeşitli hayvan türlerini "toplamak" olarak faturalandırılmıştı ancak aslında aralarında 17 aslanın, 11 filin ve 20 gergedanın olduğu 512 hayvanın katledildiği bir av ve öldürme safarisiydi. İronik bir şekilde Theodore Roosevelt'in torunu Kermit Jr. CIA'in ilk başarılı darbesi sayılan ve (demokratik bir seçimle) başa gelen Başbakan Muhammet Musaddık'ı 1952 yılında deviren İran'daki Ajax Operasyonu'nun başındaki isimdi. CIA, söz konusu ilk darbesinin sebebi olarak Musaddık'ın iktidarda kalmasıyla artacak olan Komünist tehdidi göstermişti. *New York Times*'da çalışan gazeteci, gazi Stephen Kinzer'a göre bu operasyon, Amerika Birleşik Devletleri ve CIA'in Guatemala (1954), Küba, Şili, Kongo, Vietnam ve bizim konumuzla da bağlantılı olarak 2003 yılında Irak'taki Saddam Hüseyin yönetimlerini başarılı bir şekilde devirmesiyle (veya devrilmesine destek vermesiyle) sonuçlanan yarım yüzyıllık sürece damgasını vuran bir model oluştuyordu. Kinzer, darbelerden sonra bu ülkelerin istikrarsız, iç karmaşalarla dolu ve inanılmaz bir şiddetin pençesine düştüğünü söylemektedir. Bu operasyonların etkileri günümüzde dahi devam etmektedir. Yaratılan yoğun ıstırap ve acı dünyanın tüm bölgelerini Amerika Birleşik Devletleri'ne düşman hale getirmiştir. Operasyon Ajax'tan, Irak'taki savaş bölgesine gelen süreçte Amerika Birleşik Devletleri mukabil casusluk ve hatta belki de İran karşıtı planlar yapmaya başlamıştır. Artık yakından tanıdığımız arkadaşımız *The New Yorker* gazetecisi, My Lai ve Ebu Gureyb olaylarını araştıran Seymour Harsh bu süreci ortaya çıkarmıştır; www.newyorker.com/fact/content/?050124fa_fact; S. Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları*

- rı: *Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, (İletişim Yayınevi, çev., Selim Önal, 2004); S. Kinzer, *Darbe: Hawaii'den Irak'a Amerika'nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı*, (İletişim Yayınevi, çev., Zeynep Beler, 2007).
58. Panel sırasında aldığım notlardan alıntıdır. Janis Karpinski bu panelin 4 Mayıs 2006 tarihli "Bush Yönetiminin İnsanlık Suçları" oturumunda konuşmuştur. Eski bir askeri sorgu memuru askeri inzibatların fotoğrafları çekmek için sorgu memurlarından izin aldıkları düşüncesiyle ilgili kuşku uyandırmıştır: "Eğer birilerinden izin alınıyorsa da bu 'iznin' sorgu memurlarından alındığına inanmıyorum... Sorgu memuru ve sorgu işlemleri şefi olarak çalıştığım yirmi sene boyunca her türlü 'yaklaşımı' duydum ancak bir sorgu memurunun sorgunun güvenilirliğini bozacak yasadışı bir eylemin içerisine isteyerek girmekle kalmayıp bir de başkalarıyla birlikte komplo kurması ve onların güvenine bel bağlaması bana çok inandırıcı gelmiyor." 3 Ağustos 2006, kaynak kimliğinin bilinmemesini tercih etmektedir.
 59. Judith Butler, "Torture, Sexual Politics, and the Ethics of Photography". Bu konuşma Stanford Üniversitesi *Thinking Humanity After Abu Ghraib* (Ebu Gureyb'den Sonra İnsanlığı Düşünmek) sempozyumunda yapılmıştır (20 Ekim 2006).
 60. Bucca Kampı'ndaki istismarlara dair CBS raporuna online olarak www.cbsnews/stories/2004/05/11/60II/main616849.shtml adresinden ulaşabilirsiniz.
 61. Bu ve daha fazlası için İnsan Hakları İzleme Örgütü Raporu "Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by U.S. Army's 82nd Airborne Division", 24 Eylül 2005; <http://hrw.org/reports/2005/us0905>.
 62. Çeşitli temyiz başvuruları ile benim ve başkalarının ifadelerindeki ılımlı tutuma dayanarak Chip Frederick'in sekiz yıllık hapis cezası komutanın emriyle altı ay, ordu affı ve Tahliye Kurulu tarafından ise on sekiz ay daha düşürülmüştür.
 63. Chip'in Koğuş 1A'da ve sonra cezaevi sürecinde yaşadığı stres beyin fonksiyonlarında ve dolayısıyla düşünce ve davranışlarında önemli, kalıcı etkilere sebep olabilir. Bkz., Robert M. Sapolsky, "Why Stress is Bad for Your Brain", *Science* 273 (1996): 749-50.
 64. Kişisel İletişim, 12 Haziran 2005.
 65. E. Aronson ve J. Mills, "The Effect of Severity of Initiation on Liking for a Group", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 59 (1959): 177-81.
 66. Kişisel iletişim, 25 Şubat 2005.

67. Kişisel iletişim, 15 Haziran 2005.
68. Darius M. Rejali, *Torture and Modernity: Self, Society, and State in Modern Iran* (Boulder, CO: Westview Press, 1994). Ayrıca yazarın online makaleleri için bkz., http://archive.salon.com/opinion/feature/2004/06/18/torture_methods/index.htm ve http://archive.salon.com/opinion/feature/2004/06/18/torture_1/index.htm.
69. Bir subay bana şunları söyledi: "Başka insanlardan sorumlu kişilerin karakteristik olmayan sadistçe davranışlarını tarif ederken 'Stanford olmak' terimini kullandım."
70. Hensley bir Board Certified Expert in Traumatic Stress (BC ETC) ve American Academy of Experts in Traumatic Stress (PSYOP) diplomatu ve federal hükümetin anti-terörizm danışmanıdır. Aynı zamanda Capella Üniversitesi'nde PTSD (Travma sonrası stres bozukluğu) alanında uzmanlaşan Hensley Ebu Gureyb'de yaşanan istismarları tüm detaylarıyla çalışmıştır. Hensley'ye göre: "Bu makaledeki iddiaların güvenilirliği bir grup temsili sanığın benzer bir şekilde analiz edilmesiyle oluşturulabilir. Benzer datanın pozitif korelasyonu Ebu Gureyb Hapishanesi'ndeki Zimbardo etkisinin gerçek olduğunu doğrulayabilir ve bu sapkın davranışları açıklayabilir." (s. 51). A. L. Hensley, "Why Good People Go Bad: A Psychoanalytic and Behavioral Assessment of the Abu Ghraib Detention Facility Staff." Stratejik bir askeri mahkeme savunma stratejisi 10 Aralık 2004'te Washington D.C.'deki Alan Savunma Konseyi'ne sunulmuştur.
71. R. Norland, "Good Intentions Gone Bad", *Newsweek*, 13 Haziran 2005, s. 40.

15. BÖLÜM: Sistem Yargılanırken: Emirlerde Suç Ortaklığı

1. Binbaşı Michael Jolley'nin kapanış konuşması, Ivan Frederick'in askeri mahkemesi, Bağdat, 20 ve 21 Ekim 2005, s. 353-54.
2. Benim spontane ifademın kapanış kısmı, 21 Ekim 2004, s. 329.
3. "İdari kötülük", ajanların sonuca ulaşan en doğru adımları atmaları, doğru prosedürleri geliştirmeleri üzerine odaklanmalarını sağlar. Bu yöneticiler bu araçların ahlaksız, yasadışı ve etikdışı olduklarının farkında değildirler. Eylemlerinin ve pratiklerinin sebep olduğu istismarların özüne dair gerçeklikleri ve korkunç sonuçlarını görmezler. İdari kötülüğün failleri şirketler, polis ve ıslah kurumları veya ordu ve hükümet merkezleri ve radikal devrimci gruplar olabilirler.

Robert McNamara'nın Vietnam Savaşı'na dair yaptığı yerinde analizde de gördüğümüz gibi toplumsal ve politik sorunlara dair bi-

limsel-analitik zihniyetle teknik-rasyonel-kanunlara bağlı yaklaşım bir kurumun ve üyelerinin maskelenmiş ve ahlaken gizlenmiş kötülükler yapmalarına olanak sağlar. Manifestoların birinde Devlet, kendisine bağlı kurumların normalde ahlaksız, illegal ve kötü kabul edilen eylemlere katılmasını ulusal güvenliğin savunusu için gerekli kabul ederek onaylar. Yahudi Soykırımı ve Japon-Amerikan vatan-daşlarının İkinci Dünya Savaşı döneminde enterne edilmesi idari kötülüğün örnekleriydi. Bu bağlamda, Bush yönetiminin işkence programının da “terörle savaşın” bir parçası olduğunu söylüyorum.

Bu “idari kötülük” kavramı Guy B. Adams ve Danny L. Bal-foue’un provokatif kitapları *Unmasking Administrative Evil*, re. ed. (New York: M. E. Sharpe, 2004).

4. Ebu Gureyb kronolojisi ve soruşturma raporlarına dair iyi bir kaynak için bkz., www.globalsecurity.org/intell/world/iraq/abu-ghurayb-chronology.htm.
5. Araştırmacı gazeteci Seymour M. Hersh, Ebu Gureyb’deki istismar ve işkence haberini “Torture at Abu Ghraib. American Soldiers Brutalize Iraqis: How Far Up Does the Responsibility Go?” isimli (*The New Yorker*, 5 Mayıs 2004, s. 42) makalesinde patlatmıştır; www.notinourname.net/war/torture-5may04.htm.
6. <http://news.findlaw.com/nytimes/docs/iraq/tagubarpt.htm#ThR1.14>.
7. Fay/Jones Raporu’nun bir kısmı Steven Strasser’in ve Craig R. Whitney (eds.) *The Abu Ghraib Investigations: The Official Reports of the Independent Panel and the Pentagon on the Shocking Prisoner Abuse in Iraq* (New York: PublicAffairs, 2004) makalesinde yer almaktadır. Raporun tamamı için ise bkz., <http://news.findlaw.com/hdocs/docs/dod/fay82504 rpt.pdf>. Ayrıca bkz., Strasser ve Whitney, *The 9/11 Investigations: Staff Reports of the 9/11 Commission: Excerpts from the House-Senate Joint Inquiry Report on 9/11: Testimony from Fourteen Key Witnesses* (New York: Public Affairs, 2004).
8. CENTCOM Generali John Abizaid’in, kıdemli subayları sorgulaması için Tümgeneral Fay’dan daha yüksek rütbeli bir asker talep ettiği rapor edilmiştir. Soruşturmaları ordu yönetmeliği gereği Tümgeneral Fay’in yerine Korgeneral Jones yürütmüştür.
9. Steven H. Miles, *Oath Betrayed: Torture, Medical Complicity, and the War on Terror* (New York: Random House, 2006).
10. Yüzbaşı Wood davası detaylı bir şekilde “A Few Bad Apples”, (CBC News, *The Fifth Estate*, 16 Kasım 2005) programında anlatılmıştır.
11. Eric Schmitt, “Abuses at Prison Tied to Officers in Military Intelligence” *The New York Times*, 26 Ağustos 2004.

12. Savunma Bakanlığı'ndan gözaltı operasyonlarının incelemesini yapan Bağımsız Panel üyeleri 24 Ağustos 2004 tarihinde son raporlarını teslim ettiklerinde Savunma Bakanı Donald H. Rumsfeld'i de bilgilendirmişlerdir. Panelin dört üyesi şu isimlerdir; eski savunma bakanı Harold Brown, eski temsilci Tillie Fowler (R-Fla), General Charles A. Horner, Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri Komutanı (Emekli) ve eski savunma bakanı James R. Schlesinger, Panel Başkanı. Ek-G kısmı da dahil olmak üzere tüm rapora şuradan ulaşabilirsiniz; www.prisonexp.org/pdf/SchlesingerReport.pdf.
13. Bkz., www.hrw.org. Konuyla ilgili diğer değerli kaynak ise, Canadian Broadcast Company'nin 16 Kasım 2005 tarihinde yayınlanan *Fifth Estate* programı "A Few Bad Apples"dır. Bu program Iraklı mahkûmlara işkence edildiği 25 Ekim 2003 gecesi Koğuş 1A'da meydana gelen olaylara odaklanmaktadır. Mahkûmların bir çocuğa tecavüz ettikleri dedikodusuyla başlayan (sonra bunun yanlış olduğu ortaya çıkmıştır) bu olay On Dördüncü Bölüm'de anlatılmıştır. CBS bu istismar olaylarına kadar giden olayların kronolojisini, Seymour Hersh'in Ebu Gureyb üzerine yazdığı makaleleri ve Bush, Rumsfeld ve Sanchez'in muhtıralarını sunmaktadır; www.cbc.ca/fifth/badapples/resource.htm.
14. Bkz., www.whitehouse.gov/news/releases/2004/05/20040506-9.htm.
15. "Abu Ghraib Only the 'Tip of the Iceberg,'" *Human Rights Watch Report*, 27 Nisan 2005.
16. E. Schmitt, "Few Punished in Abuse Cases", *The New York Times*, 27 Nisan 2006, s. A24. Bu özet New York Üniversitesi İnsan Hakları ve Global Adalet Merkezi'nin, İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Human Rights First'le işbirliğiyle hazırlanan rapora dayanmaktadır. Bu araştırmacılar Bilgiye Erişim Özgürlüğü Yasası altında yaklaşık 100.000 belge aramada istatistik toplamışlardır. İstismarların yaklaşık üçte ikisinin Irak'ta meydana geldiğini ifade etmektedirler.
17. "Abu Ghraib Dog Handler Gets 6 Months" *CBS News Video Report*, 22 Mayıs 2006. www.cbsnews.com/stories/2006/03/22/iraq/main1430842.shtml.
18. Raporun tamamı için bkz., <http://humanrightsfirst.info/PDF/06425-etn-by-thnumbers.PDF>.
19. Benim kullandığım alıntılar da dahil olmak üzere HRW raporunun tamamı için bkz., www.hrw.org/reports/2005/us0405/1.htm (İdari Özet için); ayrıca bu uzun raporun ek bölümleri için bkz., /2.htm'den /6.htm'ye.
20. Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Kongre İfadesi, Hearing of the Senate Armed Services Committee on Mistreatment of Iraqi Pri-

soners (Iraklı Mahkûmlara Yönelik Kötü Muamele Senato Silahlı Kuvvetler Komitesi Duruşması), Federal News Service, 7 Mayıs 2004.

21. Bkz., www.genevaconventions.org/.
22. "Report of the International Committee of the Red Cross (ICRC) on the Treatment by the Coalition Forces of Prisoners of War and Other Protected Persons by the Geneva Conventions in Iraq During Arrest, Internment and Interrogation" Şubat 2004. Bkz., http://download.repubblica.it/pdf/rapporto_crocerossa.pdf.
23. Uluslararası Af Örgütü, "Beyond Abu Ghraib: Detention and Torture in Iraq", 2006 <http://web.amnesty.org/library/print/ENGM-DE140012006/>.
24. "A Question of Torture", PBS *Frontline*, 18 Ekim 2005 makalesinden alıntıdır.
25. J. White, "Some Abu Ghraib Prisoners 'Ghosted'". *The Washington Post*, 11 Mart 2005.
26. A. W. McCoy, *A Question of Torture: CIA Interrogation from the Cold War to the War on Terror* (New York: Henry Holt, 2006), s. 5, 6.
27. Korgeneral Ricardo Sanchez'in İfadesi, Senato Silahlı Hizmetler Komitesi, Irak Mahkûmları İstismanı Duruşması, 19 Mayıs 2004.
28. Mark Danner, *Torture and Truth: America, Abu Ghraib and the War on Terrorism* (New York: The New York Review of Books, 2004), s. 33.
29. Janis Karpinski, "A Question of Torture", PBS *Frontline*, 18 Ekim 2005 röportajı.
30. Üst. Ricardo Sanchez'den Merkezi Komuta'ya muhtıra, (Soruşturma ve Direniş-Karşıtı Politikaları), 14 Eylül 2003; www.aclu.org/SafeandFree/SafeandFree.cfm?ID=17851&c=206.
31. Joseph Darby röportajı, GQ dergisi, Eylül 2006.
32. *The New Yorker*'dan Jane Mayer, "A Question of Torture", PBS *Frontline*, 18 Ekim 2005.
33. Haziran 2006'da Gitmo'daki yaklaşık doksan tutuklu haksız tutukluluk süreçlerini protesto etmek için yaygın açlık grevlerine başladılar. Bir deniz kuvvetleri komutanı bu eylemi "dikkat çekme" taktiği olarak değerlendirip önemsemedi. Yetkililer, ölmelerini engellemek için en az altı mahkûmu, sağlık görevlileri eşliğinde burunlarından tüplerle beslemek zorunda kaldılar. Her ne kadar yetkililere göre zorla besleme süreçleri "güvenli ve insancıl" olsa da aslında bu da başka bir işkence çeşidiydi. Bkz., Ben Fox, "Hunger Strike Widens at Guantanamo", Associated Press, 30 Mayıs 2006 ve Andrew Selsky, "More Detainees Join Hunger Strike at Guantanamo", Associated Press, 2 Haziran 2006.

Önceki bölümde Tutuklu Clay-416'nın kullandığı taktikle aralarında bir paralellik kurmak için İrlanda ve başka bölgelerdeki siyasi tutukluların yaptığı açlık grevlerinin etkisinden bahsettim. Dava için hayatını kaybeden Bobby Sands en etkili İrlanda açlık grevi örneklerinden biriydi. Gitmo'daki açlık grevlerinin örgütleyicisi Binyam Muhammed el-Habeşi kendisinin ve diğer açlık grevi yapanların taleplerinin karşılanmasını veya "inançlarına sarılma ve kendisini ölüme mahkûm etme cesareti olan" Bobby Sands gibi öleceklerini söylemiş ve "Kimse benim kardeşlerimin de daha az cesareti olduğunu düşünmemelidir," demişti. Bkz., Kate McCabe, "Political Prisoners' Resistance from Ireland to GITMO: 'No Less Courage,'" www.CounterPunch.com, 5 Mayıs, 2006.

34. "GITMO Suicides Comment Condemned. U.S. Officials' "Publicity Stunt" Remark Draws International Backlash", Associated Press, 12 Haziran 2006. Söz konusu hükümet yetkilisi, ABD Kamu Diplomasisi Dışişleri Bakanı, milletvekili asistanı Colleen Graffy'ydi.
35. "A Question of Torture", PBS *Frontline* Janis Karpinski röportajı, 18 Ekim 2005. Ayrıca, BBC, 15 Haziran 2004 tarihli "Iraq Abuse 'Ordered from the Top'" makalesinde de geçmektedir; <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/3806713.stm>. Miller Ebu Gureyb'e gittiğinde şunları söylemişti: "Mahkûmlara fazla iyi davrandığınızı düşünüyorum. Guantanamo'daki tutuklular yetkinin bizde olduğunu bilirlerdi, en başmda bunu onlara öğretirdik", "Mahkûmlara köpek gibi davranmalısınız, eğer farklı türlü hisseder ya da davranırsanız kontrolü kaybedersiniz." www.truthout.org/docs_2006/012406Z.shtml.
36. Scott Wilson ve Sewell Chan, "As Insurgency Grew, So Did Prison Abuse" *The Washington Post*, 9 Mayıs 2004. Ayrıca bkz., Janis Karpinski, *One Woman's Army* (New York:Hyperion, 2005), s. 196-205.
37. Jeffrey R. Smith, "General Is Said to Have Urged Use of Dogs" *The Washington Post*, 26 Mayıs 2004.
38. "A Question of Torture", General Kern bölümü, PBS *Frontline*, 18 Ekim 2005.
39. Tümgeneral Geoffrey Miller 31 Temmuz 2006'da ordudan emekli oldu. Ordu ve meclis kaynaklarına göre Ebu Gureyb ve Gitmo hapishanelerinde yaşanan işkence ve istismarlarda doğrudan rol oynadığı iddiaları nedeniyle herhangi bir terfi veya üçüncü yıldızını almayı beklemeden emekli olmayı kendisi tercih etti.
40. General Myers'm yaşanan işkence ve istismarlarda üst rütbeli yetkililerin suç ortaklığını ve birçok sistemik hatayı kanıtlarla ortaya koyan bağımsız soruşturmaların sonuçlarını göz ardı ederek Ebu

Gureyb istismarlarıyla ilgili yalnızca "çürük elmaları" yani askeri inzibatları suçlamaya devam etmesi generalin cehaletini göstermektedir. Bkz., www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/torture/etc/script.htm.

41. 100.000 sayfadan fazla hükümet dokümanı tutuklulara yönelik işkence ve istismarları detaylandırmaktadır. Bu dokümanlara ACLU'un arama motorundan erişilebilir: www.aclu.org/torturefoia-search. Nisan 2004 Army Information Report (Ordu İstihbarat Raporu) için bkz., www.rawstory.com/news/2006/New_Army_documents_reveal_US_knew_0502.htm.
42. Eric Schmitt, "Outmoded Interrogation Tactics Cited" *The New York Times*, 17 Haziran 2006, s. A11.
43. Ohio'daki *Toledo Blade* gazetesi ve muhabirleri otuz yıl boyunca Vietnam'da "Tiger Force"un işlediği, sivil cinayetleri ve işkenceleri içeren suçlarla ilgili yaptıkları soruşturmalarla Pulitzer Ödülü kazandılar. 101. Hava İndirme Tümeni'ne bağlı bu komando birimi Vietnam'daki en üst düzey eğitime sahip birimlerden biriydi. Ordu, sivillere yönelik savaş suçları, sakatlama, işkence, cinayet ve rasgele saldırılarla ilgili iddiaları soruşturdu ve on sekiz askeri dava edecek olası sebepler ortaya çıkardı ancak hiçbirine yönelik dava açılmadı. Bkz., "Buried Secrets, Brutal Truths" www.toledoblade.com. Uzmanlar Tiger Force'un saldırılarının daha erken incelenmesinin My Lai katliamını önleyebileceğini söylüyorlar.
44. Üç yıldır Irak'ta yaşayan ve Arapça bilen, hatta Irak lehçesiyle konuşabilen bir Amerikan muhabiri olan Nir Rosen şunları söylemiştir: "İşgal Irak halkına yönelik geniş çaplı bir suç haline bürünmüştür ve bu suçların büyük bir kısmı Amerikan halkı ve medya tarafından görülmemiştir." Bkz., Nir Rosen, "The Occupation of Iraqi Hearts and Minds", 27 Haziran 2006, http://truthdig.com/dig/item/20060627_occupation_iraq_hearts_minds/. Ayrıca bkz., muhabir Haifer Zangana'nın yorumları; "All Iraq is Abu Ghraib. Our Streets Are Prison Corridors and Our Homes Cells as the Occupiers Go About Their Strategic Humiliation and Intimidation", *The Guardian*, 5 Temmuz 2006.
45. Anna Badkhen, "Atrocities Are a Fact of All Wars, Even Ours: It's Not Just Evil Empires Whose Soldiers Go Amok" *San Francisco Chronicle*, 13 Ağustos 2006, s. E1, E6. Alıntı; John Pike, GlobalSecurity.org yöneticisi, s. E1.
46. Dave Grossman, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society* (Boston: Little, Brown, 1995). Grossman'ın internet sitesi www.killology.com.

47. Vicki Haddock, "The Science of Creating Killers: Human Reluctance to Take a Life Can Be Reversed Through Training in the Method Known as Killology" *San Francisco Chronicle*, 13 Ağustos 2006, s. E1, E6. Alıntı, eski er Steven Green, s. E1.
48. David S. Cloud, "Marines May Have Excised Evidence on 24 Iraqi Deaths" *The New York Times*, 18 Ağustos, 2006; Richard A. Oppel, Jr., "Iraqi Leader Lambasts U.S. Military: He Says There Are Daily Attacks on Civilians by Troops" *The New York Times*, 2 Haziran 2006.
49. D. S. Cloud and E. Schmitt, "Role of Commanders Probed in Death of Civilians" *The New York Times*, 3 Haziran 2006; L. Kaplow, "Iraqi's Video Launched Massacre Investigation" Cox News Service, 4 Haziran 2006.
50. MSNBC.COM, "Peers Vowed to Kill Him If He Talked, Soldier Says", Associated Press raporu, 2 Ağustos 2006; www.msnbc.com/id/14150285.
51. T. Whitmore, "Ex-Soldier Charged with Rape of Iraqi Woman, Killing of Family" 3 Haziran 2006, available at <http://news.findlaw.com/ap/0/51/07-04-2006/d493003212d3/a9c.htm>; Julie Rawe and Aparisim Ghosh, "A Soldier's Shame" *Time*, 17 Temmuz 2006, s. 38-39.
52. "Blair Promises Iraq 'Abuse' Probe" BBC News, 12 Şubat 2006; istismar hikayeleri ve video görüntüleri için bkz., <http://news.bbc.co.uk/1/hi/UK/4705482.stm>.
53. Roger Brokaw ve Anthony Lagouranis, "A Question of Torture" PBS *Frontline*, 18 Ekim 2005, www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/torture/interviews.Htm.
54. "Eldivenleri çıkarma" tabiri genelde daha yumuşak, ödüllü dövüşlerde giyilen eldivenleri çıkararak karşıdakiyle çıplak elle dövüşmek anlamında kullanılır. Günlük konuşma dilinde ise kuralların olmadığı koşullarda, sert dövüşmek anlamına gelir.
55. T. R. Reid, "Military Court Hears Abu Ghraib Testimony: Witness in Graner Case Says Higher-ups Condoned Abuse" *The Washington Post*, 11 Ocak 2005, sayfa, A03. "Ebu Gureyb istismarlarından dolayı suçlu bulununca rütbesi düşürülen Frederick, gardiyanların eylemleriyle ilgili komutanlardan yarbaylara kadar altı üst düzey askere danıştığını ancak hiçbirinin onları durdurmadığını söylemişti. Frederick ayrıca "Ajan Romero" adlı bir CIA görevlisinin ona şüpheli bir isyancıyı sorgulama için "yumuşatmasını" söylediğini anlatmıştı. Ajan, Frederick'e askerlerin onlara yaptıklarını umursamadığını "yalnızca onu öldürmemelerini" söylemişti." www.washingtonpost.com/wpdyn/articles/A62597-2005Jan10.htm.

56. A. Zagorin, and M. Duffy, "Time Exclusive: Inside the Wire at Gitmo" *Time*; www.time.com/time/magazine/article/0,9171,1071284,00.htm.
57. Jane Mayer, "The Memo", *The New Yorker*, 27 Şubat 2006, s. 35.
58. Komutan Fishback ve iki çavuşla yapılan röportajların detayları İnsan Hakları İzleme Örgütü raporu "Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the Army's 82nd Airborne Division" Eylül 2005, vol. 17, no. 3(G); hrw.org/reports/2005/us0905/1.htm. Fishback'ın Senator McCain'e gönderdiği mektubun tamamı 18 Eylül 2005 tarihinde *The Washington Post*'ta yayımlandı; www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2005/09/27/AR2005092701527.htm.
59. Erik Saar ve Viveca Novak, *Inside the Wire: A Military Intelligence Soldier's Eyewitness Account of Life at Guantanamo* (New York: Penguin Press, 2005).
60. Eric Saar, Amy Goodman'la radyo röportajı, "Democracy Now", Pacifica Radio, 4 Mayıs 2005; www.democracynow.org/article.pl?sid=05/05/04/1342253/.
61. Maureen Dowd, "Torture Chicks Gone Wild", *The New York Times*, 30 Ocak 2005.
62. Saar ve sorgu memuru "Brooke" dan alıntılar; *Inside the Wire*, s. 220-228.
63. Oldukça ilginç bir hikaye için bkz., A. C. Thompson ve Trevor Paglen, "The CIA'S Torture Taxi", San Francisco *Bay Guardian*, 14 Aralık 2005, s. 15 ve 18. Bu soruşturma özel bir şirketin sahibi olduğu N313P numaralı bir Boeing jetinin dünyadaki herhangi bir ordu üssüne inanılmaz inişini ortaya çıkarmıştı. Bu uçağın Lübnan asıllı bir Alman vatandaşı olan Halid el-Masri'nin kaçırılmasında kullanıldığı belirlendi. ACLU insan hakları uzmanı Steven Watt'a göre bu uçak, CIA filosunda böylesi işler için kullanılan yirmi altı uçaktan biriydi.
64. Bkz., İnsan Hakları İzleme Örgütü raporu, Haziran 2004; www.hrw.org/reports/2004/usa0604/. Ayrıca bkz., John Barry, Michael Hirsh ve Michale Isikoff, "The Roots of Torture", *Newsweek*, 24 Mayıs 2004; <http://msnbc.msn.com/id/4989422/site/newsweek/> "Güvenilir kaynaklara göre başkanın doğrudan verdiği yönergeler CIA'in Amerika Birleşik Devletleri dışmda gizli gözaltı merkezleri kurmasına ve orada tutulanların inanılmaz sert sorgulamalara maruz kalmasına olanak sağlamıştır."
65. *Frontline*, "The Torture Question" deşifresi, s. 5.
66. Agy.

67. Jan Silva, "Europe Prison Inquiry Seeks Data on 31 Flights: Romania, Poland Focus of Investigation into Alleged CIA Jails" Associated Press, 23 Kasım 2005.
68. "21 Inmates Held Are Killed, ACLU Says" Associated Press, 24 Ekim 2005; Raporun tamamı; "Operative Killed Detainees During Interrogations in Afghanistan and Iraq" 24 Ekim 2005, www.aclu.org/news/NewsPrint.cfm?ID=19298&c=36.
69. Bkz., M. Huggins, M. Haritos-Fatouros ve P. G. Zimbardo, *Violence Workers: Police Torturers and Murderers Reconstruct Brazilian Atrocities* (Berkeley: University of California Press, 2002).
70. Beyaz Saray, Başkan Bush Irak Tehdidini Anlatıyor: Başkanın Irak Üzerine Görüşleri (7 Ekim 2002). Bkz., www.whitehouse.gov/news/releases/2002/10/20021007=8.htm.
71. "Iraq on the Record: The Bush Administration's Public Statements on Iraq" prepared by the House of Representatives Committee on Government Reform—Minority Staff's Special Investigations Division, 16 Mart 2004, www.reform.house.gov/min/.
72. Ron Suskind, *"The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11"* (New York: Simon & Schuster, 2006), s. 10.
73. Adam Gopnik, "Read It and Weep", *The New Yorker*, 28 Ağustos 2006, s. 21-22.
74. Philip Zimbardo ve Bruce Kluger, "Phantom Menace: Is Washington Terrorizing Us More than Al Qaeda?" *Psychology Today*, 2003, 34-36; Rose McDermott ve Philip Zimbardo bu konuyla ilgili yorumlarını "The Politics of Fear: The Psychology of Terror Alerts" bölümünde yapmaktadırlar. *Psychology and Terrorism*, eds. B. Bongger, L. M. Brown, L. Beutler, J. Breckenridge ve Philip Zimbardo (New York: Oxford University Press, 2006), s. 357-70.
75. *The Washington Post*, 26 Ekim 2005, s. A18.
76. On üç emekli komutan ile Büyükelçi Douglas Peterson'ın Senatör John McCain'e yazdıkları 23 Temmuz 2005 tarihli mektup. (Son olarak toplam yirmi sekiz emekli komutan tarafından imzalandı). Bkz., www.humanrightsfirst.org/us_law/etn/pdf/mccain-100305.pdf. McCain'in mektupla ilgili yorumları için bkz., http://mccain.senate.gov/index.cfm?fuseaction=Newscenter.ViewPressRelease&Content_id=1611.
77. John McCain, "The Truth About Torture", *Newsweek*, 21 Kasım 2005, s. 35.
78. Cheney'nin *Meet the Press with Tim Russert*, 16 Eylül 2001, Camp David, Maryland'de yaptığı "karanlık tarafla" ilgili yorumları için

- bkz., www.whitehouse.gov/vicepresident/news-speeches/speeches/vp20010916.htm.
79. Maureen Dowd, "System on Trial", *The New York Times*, 7 Kasım 2005.
 80. James Risen, *Savaş Devleti: Bush Yönetimi ve CIA'in Gizlenen Tarihi*, (Pegasus Yayınları, 2006).
 81. Anthony Lewis, "Making Torture Legal" *The Washington Post*, 17 Haziran 2004; www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/documents/dojinterrogationmemo20020801.pdf. Rumsfeld'in sorgu taktikleriyle ilgili tavsiyeler verdiği 6 Mart 2003 tarihli Savunma Bakanlığı bildirisi için bkz., www.news.findlaw.com/wp/docs/torture/30603wgrpt/.
 82. K. J. Greenberg. ve J. L. Dratel, eds., *The Torture Papers: The Road to Abu Ghraib* (New York: Cambridge University Press, 2005). Kitabın bir kısmına www.ThinkingPiece.com/pages/books.htm sitesinden ulaşabilirsiniz.
 83. *The Torture Paper* kitabının giriş bölümünde Anthony Lewis'den alıntı, s. xiii. Adalet Bakanlığı avukatlarından, hepsi Bush yönetimi tarafından atanan küçük bir grubun başkana vatandaşları gözetlemek ve şüpheli düşmanlara işkence yapmak için sınırsız bir güç veren yasal düzenlemelere muhalefet ettiklerinden söz etmek gerekir. *Newsweek* muhabirleri bu karşı çıkışı (2006) "sessiz bir cesaret gösterisi" olarak ele almışlardı. "Bazıları devletler hukuku prensibini savunmak için ağır bedeller ödediler, sürüldüler, terfi ettirilmediler ve mesleklerini bırakmaya zorlandılar."
 84. Joshua Dratel, "The Legal Narrative" in *The Torture Papers*, s. xxi.
 85. B. Minutaglio, *The President's Counselor: The Rise to Power of Alberto Gonzales* (New York: HarperCollins, 2006).
 86. R. J. Gonzales, Review of Minutaglio's *The President's Counselor*, *San Francisco Chronicle*, 2 Temmuz 2006, s. M1 ve M2.
 87. Online: "Gitmo Interrogations Spark Battle Over Tactics: The Inside Story of Criminal Investigators Who Tried to Stop the Abuse" MSNBC.COM, October 23, 2006. www.msnbc.com/msn.com/id/15361458.
 88. "FBI Fed Thousands of Spy Tips. Report: Eavesdropping by NSA Flooded FBI, Led to Dead Ends" *The New York Times*, 17 Ocak 2006.
 89. Eric Lichtblau ve James Risen, "Spy Agency Mined Vast Data Trove, Officials Report." *The New York Times*, 23 Aralık 2005. Ayrıca Adam Liptak ve Eric Lichtblau, "Judge Finds Wiretap Actions Violate the Law" *The New York Times*, 18 Ağustos 2006.
 90. Bob Herbert, "The Nixon Syndrome" *The New York Times*, 9 Ocak 2006.

91. C. Savage, "Bush Challenges Hundreds of Laws." *The Boston Globe*, 30 Nisan 2006.
92. L. Greenhouse, "Justices, 5-3, Broadly Reject Bush Plan to Try Detainees" *The New York Times*, 30 Haziran 2006. Gitmo'dan bir müvekkili temsil eden bir deniz kuvvetleri avukatının terfii Bush yönetimi tarafından görevini fazla ciddiye aldığı ve fazla dürüst davrandığı için reddedildi. Kıdemli Yüzbaşı Charles Swift ise yetkililerin isteğine rağmen Yemenli müvekkilini askeri mahkeme önünde suçunu kabul etmeye zorlamamış, böylesi görevlerin anayasaya aykırı olduğunu söyleyerek Anayasa Mahkemesi'nin onları *Hamdan v. Rumsfeld* kapsamında reddetmesini haklı bulmuştu. Bir *New York Times* editörüne göre "Temmuz 2003'te başlayan Hamdan'ın savunması ve Kongre önünde verdiği ifadesiyle Komutan Swift, Guantanamo Körfezi ve Saym Bush'un yetkilendirdiği hukuksuz askeri görevlerin hatalarını ortaya çıkarmak için herhangi bir bireyin yapabileceği her şeyi yapmıştı." "The Cost of Doing Your Duty", *New York Times*, 11 Ekim 2006, s. A26.
93. Guy B. Adams ve Danny L. Balfour, *Unmasking Administrative Evil* (New York: M. E. Sharpe, 2004). Bush yönetiminin Irak'taki sorunlu politikalarının ve Pentagon'un savaş bölgesi gerçeklerini inkâr etmesinin boyutlarını anlamak için ayrıca bkz., Thomas Ricks, *Fiyasko: Irak İşgalinin Gerçek Kronolojisi* (Doğan Kitap, 2008).
94. Savaş Suçları Yasasını ihlal eden gizli girişimlerin orijinal hikâyesi R. Jeffrey Smith tarafından yazılmıştır; "War Crimes Act Changes Would Reduce Threat of Prosecution", *The Washington Post*, 9 Ağustos 2006, s. A1. Jeremy Brecher ve Brandan Smith tarafından "Bush Aims to Kill War Crimes Act" (*The Nation* online, 5 Eylül 2008) makalesiyle bu hikayeyi genişletmiş ve geliştirmiştir; www.thenation.com/doc/2006918brecher.
95. Ebu Gureyb'deki sorgu birliğinin denetimini yapan Yarbay Jordan, bu istismarlar ortaya çıktıktan birkaç sene sonra ordu müfettişleri tarafından yedi farklı eylemle suçlandı ve istismar eylemlerinden dolayı suçlu bulundu. Jordan'm askerleri bu suçları işlerken görmemek için kontrplaktan bir duvar ördüğü söylenmektedir (Salon.com'daki bir rapora göre, 29 Nisan 2006). Jordan Askeri Ceza Kanunu yasaları gereği yedi suçla yargılandı ancak 6 Eylül 2006 tarihi itibarıyla hakkında herhangi bir karara varılamadı; cbsnews.com/stories/2006/04/26/iraq/main1547777.shtml. Albay Pappas'm ise Jordan'a yönelik iddia edilen suçların lehine ifade vermesi karşılığında Jordan hakkında dava açılması garantilendi. Tümgeneral Miller tutuklulara karşı köpeklerin kullanılmasıyla ilgili davalarla

ilgili ifade vermesi için çağrıldığında anayasal hakkını kullanarak kendi aleyhine tanıklık etti. Richard A. Serrano ve Mark Mazzetti, "Abu Ghraib Officer Could Face Charges: Criminal Action Would be First in Army's Higher Ranks", *Los Angeles Times*, 13 Ocak 2006.

96. Ocak 2006'da Amerika Birleşik Devletleri Bush Yönetimi'nin İşlediği İnsanlık Suçları Uluslararası Soruşturma Komisyonu tarafından New York'ta bir dava gerçekleşti. Bu mahkeme diğerlerinin yanında Bush yönetimine, benim de Rumsfeld, Tenet, Cheney ve Bush'a karşı yönelttiğim yetki suçlarıyla ilişkili aşağıdaki altı iddiayla suçlamıştı.

İşkence. İddia 1: Bush yönetimi uluslararası insan hakları hukukunu ve devlet yasalarını ihlal ederek işkence ve istismara yetki vermiştir.

Teslim. İddia 2: Bush yönetimi ABD gözetimi altındaki kişilerin işkencenin yaygın olduğu bilinen yabancı ülkelere transferine ("teslimine") yetki vermiştir.

İllegal Gözaltı. İddia 3: Bush yönetimi yabancı savaş bölgelerinde ve herhangi bir savaş alanına uzak başka ülkelerde yakalanan kişilerin süresiz gözaltında tutulmasına yetki vermiş ve savaş esirlerine yönelik muamelelerle ilgili Cenevre Sözleşmesi'nin ve ABD anayasasının tutukluları koruyan yasalarını reddetmiştir. İddia 4: Bush yönetimi uydurma ve/veya hatalı iddiaları temel alarak on binlerce göçmenin toplanarak gözaltına alınmasına yetki vermiş ve herhangi bir suçlama veya dava olmaksızın onları tutarak uluslararası insan hakları yasalarını, anayasayı ve medeni hukuku ihlal etmiştir. İddia 5: Bush yönetimi ABD vatandaşlarını gözaltına almak için askeri güçleri kullanmış ve bu kişilerin mahkemelerde tutukluluk hallerine karşı çıkma haklarını ellerinden almıştır.

Cinayet. İddia 6: Bush yönetimi CIA'e dünyanın herhangi bir yerinde, ABD vatandaşı olsun ya da olmasın, başkanın belirlediği kişileri öldürme yetkisi vermiştir.

Bu mahkeme ve sonuçlarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz., www.bushcommissionindictments_files/bushcommissionindictments.htm. Bush Crimes Commission'ın (Bush Suçları Komisyonu) ifadelerinden oluşan üç videoya erişmek için bkz., www.BushCommission.org.

97. Yarbay Larry James'le yapılan özel görüşme, Honolulu, 25 Nisan 2005. James bu bölümü incelemiş ve doğruluğunu onaylamıştır.
98. Iraklıların yaşadığı kabus Amerikalıların oradan gitmesiyle sona ermedi, hatta kötüleşti. Yakın zamanda yazılan bir rapor Amerikalıların yerine geçen Iraklı gardiyanların ve Irak otoritelerinin tu-

tukluları pirinç ve su diyetine zorlayarak aç bıraktıklarını, işkence ettiklerini, pislik içinde, sıcakta ve neredeyse yirmi dört saat boyunca tıktış tıktış hücrelerde yaşamaya zorladıklarını ifade etmektedir. 6 Eylül 2006'da Saddam Hüseyin döneminden bu yana görülen ilk toplu idamlar gerçekleşmiş ve o cehennem çukurunda esir olan yirmi yedi mahkûm idam edilmiştir. Bazı mahkûmlar Amerikalıların yeniden kontrolü almasını istediklerini ifade etmişlerdir. Bkz., www.theage.com.au/articles/2006/09/10/1157826813724.htm.

99. Venora McWalters, "Britain's Top Legal Adviser: Close Guantanamo, Symbol of Injustice", *Los Angeles Times*, 11 Mayıs 2006.
100. E. Sciolino, "Spanish Magistrate Calls on U.S to Close Prison at Guantanamo", *The New York Times*, 4 Haziran 2006.

16. BÖLÜM: Durumsal Etkilere Karşı Çıkmak ve Kahraman Olmak

1. Bu ve ilgili diğer datalar American Association of Retired People (AARP) (Amerikan Emekliler Birliği) tarafından yayımlanan, sosyal psikolog Anthony Pratkanis'in potansiyel kurbanlarına yönelik dolandırıcı ve hilekârların yüzlerce kaydıyla yaptığı detaylı araştırmaya dayanan önemli bir kaynak kitapta bulunmaktadır. Pratkanis'in bu önemli kitabı ve dolandırıcıları saptama ve onlar tarafından kandırılmama yöntemlerine dair önerileri için bkz., Anthony Pratkanis ve Doug Shadel, *Weapons of Fraud: A Source Book for Fraud Fighters* (Seattle: AARP Press, 2005).
2. Andrew Wolfson, "A Hoax Most Cruel", *The Courier-Journal*, 9 Ekim 2005.
3. Eski müdür yardımcısı Donna Summers'dan alıntı; "The Human Behavior Experiments", Jigsaw productions, Sundance TV, 1 Haziran 2006.
4. *Zorba*, Nikos Kazancakis'in 1952 yılında yazdığı roman. Aleksi Zorba aynı isimdeki 1964 yapımı Michael Cacoyannis'in yönetmenliğini yaptığı filmde Anthony Quinn tarafından canlandırıldı. Alan Bates ise Zorba'nın sınır tanımayan dışadönüklüğünü ve dizginlenemez yaşama tutkusunu engelleyen utangaç, entelektüel patron rolündedir.
5. B. J. Sagarin, R. B. Cialdini, W. E. Rice ve S. B. Serna, "Dispelling the Illusion of Invulnerability: The Motivations and Mechanisms of Resistance to Persuasion" *Journal of Personality and Social Psychology* 83 (2002): 526-41.
6. CIA'in 1950'lerde ve 60'larda gizlice sponsor ettiği MKULTRA programı John D. Marks'm *The Search for the Manchurian Candida-*

te: *The CIA and Mind Control* (New York: Times Books, 1979) kitabında açıklanmaktadır. Daha detaylı bilgiler için ise bkz., Alan W. Schefflin ve Edward Opton, Jr., *The Mind Manipulators* (New York: Grosset and Dunlap, 1978). CIA destekli Mockingbird Operasyonu gibi Amerikan medyasını desteklemek ve kamuoyu fikrini kontrol etmek için tasarlanmış daha birçok programla ilgili detaylı bilgi almak için bkz., Alex Constantine, *Virtual Government: CIA Mind Control Operations in America* (Los Angeles: Feral House, 1997).

7. Toplumsal etkinin çeşitli alanlarıyla ilgili çalışmalarımın bir örneği için bkz., R. P. Abelson ve P. G. Zimbardo, *Canvassing for Peace: A Manual for Volunteers* (Ann Arbor, MI: Society for the Psychological Study of Social Issues, 1970); P. G. Zimbardo, "Coercion and Compliance: The Psychology of Police Confessions", *The Triple Revolution Emerging*, eds. R. Perruci ve M. Pilisuk (Boston: Little, Brown, 1971), s. 492-508; P. G. Zimbardo, E. B. Ebbesen ve C. Maslach, *Influencing Attitudes and Changing Behavior*, 2. ed. (Reading, MA: Addison-Wesley, 1977); P. G. Zimbardo ve C. E. Hartley, "Cults Go to High School: A Theoretical and Empirical Analysis of the Initial Stage in the Recruitment Process", *Cultic Studies Journal* 2 (Bahar-Yaz 1985): 91-147; P. G. Zimbardo ve S. A. Andersen, "Understanding Mind Control: Exotic and Mundane Mental Manipulations", *Recovery from Cults*, ed. M. Langone (New York: Norton Press, 1993), s. 104-25; P. G. Zimbardo ve M. Leippe, *The Psychology of Attitude Change and Social Influence* (New York: McGraw-Hill, 1991).
8. Temel sosyal etki prensipleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz., R. B. Cialdini, *Influence*, 4. ed. (Boston: Allyn & Bacon, 2001); A. R. Pratkanis, "Social Influence Analysis: An Index of Tactics" *The Science of Social Influence: Advances and Future Progress*, ed. A. R. Pratkanis (Philadelphia: Psychology Press, 2007, in press); A. R. Pratkanis ve E. Aronson, *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion* (New York: W. H. Freeman, 2001); Robert Levine, *The Power to Persuade: How We're Bought and Sold* (New York: Wiley, 2003); Daryl Bem, *Beliefs, Attitudes, and Human Affairs* (Belmont, CA: Brooks/Cole, 1970); Richard Petty and John Cacioppo, *Communication and Persuasion: Central and Peripheral Routes to Attitude Change* (New York: Springer-Verlag, 1986); Steven Hassan, *Combating Cult Mind Control* (Rochester, VT: Park Street Press, 1988); Brad Sagarin ve Sarah Wood, "Resistance to Influence" in *The Science of Social Influence: Advances and Future Progress*, ed. A. R. Pratkanis (Philadelphia: Psychology Press, in press, 2007).

9. J. M. Burger, "The Foot-in-the-Door Compliance Procedure: A Multiple-Process Analysis and Review" *Personality and Social Psychology Review* 3 (1999): 303-25.
10. J. Freedman and S. Fraser, "Compliance Without Pressure: The Foot-in-the-Door Technique" *Journal of Personality and Social Psychology* 4 (1966): 195-202.
11. Bu ikna taktiğinin toplum yanlısı uygulamalarına dair bazı referanslar için bkz., J. Schwarzwald, A. Bizman ve M. Raz, "The Foot-in-the-Door Paradigm: Effects of Second Request Size on Donation Probability and Donor Generosity" *Personality and Social Psychology Bulletin* 9 (1983): 443-50; B. J. Carducci ve P. S. Deuser, "The Foot-in-the-Door Technique: Initial Request and Organ Donation" *Basic and Applied Social Psychology* 5(1984): 75-81; B. J. Carducci, P. S. Deuser, A. Bauer, M. Large ve M. Ramaekers, "An Application of the Foot in the Door Technique to Organ Donation" *Journal of Business and Psychology* 4 (1989): 245-49; R. D. Katzev ve T. R. Johnson, "Comparing the Effects of Monetary Incentives and Foot-in-the-Door Strategies in Promoting Residential Electricity Conservation" *Journal of Applied Social Psychology* 14 (1984): 12-27; T. H. Wang ve R. D. Katzev, "Group Commitment and Resource Conservation: Two Field Experiments on Promoting Recycling" *Journal of Applied Social Psychology* 20 (1990): 265-75; R. Katzev ve T. Wang, "Can Commitment Change Behavior? A Case Study of Environmental Actions" *Journal of Social Behavior and Personality* 9 (1994): 13-26.
12. M. Goldman, C. R. Creason ve C. G. McCall, "Compliance Employing a Two-Feet-in-the-Door Procedure" *Journal of Social Psychology* 114 (1981): 259-65.
13. Pozitif modellerin toplum yanlısı etkileri için bkz., J. H. Bryan ve M. A. Test, "Models and Helping: Naturalistic Studies in Aiding Behavior" *Journal of Personality and Social Psychology* 6 (1967): 400-7; C. A. Kallgren, R. R. Reno ve R. B. Cialdini, "A Focus Theory of Normative Conduct: When Norms Do and Do Not Affect Behavior" *Personality and Social Psychology Bulletin* 26 (2000): 1002-12; R. A. Baron ve C. R. Kepner, "Model's Behavior and Attraction Toward the Model as Determinants of Adult Aggressive Behavior" *Journal of Personality and Social Psychology* 14 (1970): 335-44; M. E. Rice ve J. E. Grusec, "Saying and Doing: Effects on Observer Performance" *Journal of Personality and Social Psychology* 32 (1975): 584-93.
14. J. H. Bryan, J. Redfield ve S. Mader, "Words and Deeds About Altruism and the Subsequent Reinforcement Power of the Model" *Child Development* 42 (1971): 1501-8; J. H. Bryan ve N. H. Walbek,

"Preaching and Practicing Generosity: Children's Actions and Reactions" *Child Development* 41 (1970): 329-53.

15. Sosyal kimlik etiketleme ile ilgili referanslar için bkz., R. E. Kraut, "Effects of Social Labeling on Giving to Charity" *Journal of Experimental Social Psychology* 9(1973): 551-62; A. Strenta ve W. DeJong, "The Effect of a Prosocial Label on Helping Behavior" *Social Psychology Quarterly* 44 (1981): 142-47; J. A. Piliavin and P. L. Callero, *Giving Blood* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991).
16. Robert S. McNamara et al., *Argument Without End: In Search of Answers to the Vietnam Tragedy* (New York: Perseus Books, 1999); R. S. McNamara ve B. Van de Mark, *In Retrospect: The Tragic Lessons of Vietnam* (New York: Vantage, 1996). Ayrıca bkz., Errol Morris'in filmi *The Fog of War: Eleven Lessons from the Life of Robert S. McNamara* (Savaşın Sisi: Robert S. McNamara'nın Hayatından Alınan On Bir Ders), 2004.
17. 1979 yılında Manchester'daki bir Woolworth mağazasında meydana gelen yangında çoğu insan kaçabilmiş ancak güvenli bir alana kaçabilecekleri halde on kişi hayatını kaybetmişti. İtfaiye şefi onların hayatta kalma senaryosu yerine bir "restoran senaryosu" izlediklerini rapor etmişti. Söz konusu on kişi yemeklerini bitirmiş, yediklerinin parasını ödemek için beklemeye başlamışlardı. Ödemelerini yapmadan restorandan ayrılmak istememiş, kimse diğerlerinden farklı bir şey yapmak, farklı olmak istememiş, beklemiş ve ölmüşlerdi.

Bu olay benim de katıldığım "The Human Zoo" adlı bir İngiliz televizyon programında anlatılan hikâyelerden biriydi. Insight Media, New York'tan erişebilmek mümkündür.

18. E. J. Langer, *Mindfulness* (Reading, MA: Addison-Wesley, 1989).
19. D. F. Halpern, *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*, 4th ed. (Mahwah, NJ: Erlbaum, 2003).
20. C. Poche, P. Yoder ve R. Miltenberger, "Teaching Self-Protection to Children Using Television Techniques" *Journal of Applied Behavior Analysis*, vol. 21 (1988): s. 253-61.
21. D. Kahneman ve A. Tversky, "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk" *Econometrica* 47 (1979): 262-91. A. Tversky ve D. Kahneman, "Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model" *Quarterly Journal of Economics* 106 (1991): 1039-61.
22. G. Lakoff, *Don't Think of an Elephant: Know Your Values and Frame the Debate* (White River Junction, VT: Chelsea Green, 2004). G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors We Live By*, 2nd ed. (Chicago: University of Chicago Press, 2003).

23. P. G. Zimbardo ve J. N. Boyd, "Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual Differences Metric" *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (1999): 1271-88.
24. Andre Stein, *Quiet Heroes: True Stories of the Rescue of Jews by Christians in Nazi-Occupied Holland* (New York: New York University Press, 1991).
25. Bu bölüm, Christina Maslach ve Craig Haney ile ortaklaşa yazdığımız "P. G. Zimbardo, C. Maslach, and C. Haney, *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, ed. T. Blass (Mahwah, NJ: Erlbaum, 2000) kitabının "Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, Transformations, Consequences" adlı Stanford Hapishanesi Deneyi'yle ilgili bölümünün 216-20 sayfalarından alınmıştır.
26. İntihar terörizminin alternatif anlamları için bkz., psikolog Fathali Moghaddam'ın yeni kitabı *From the Terrorists' Point of View: What They Experience and Why They Come to Destroy Us* (New York: Praeger, 2006).
27. Tüm detaylar için bkz., Michael Wood'un İskender'in fetihlerinin peşinden giden etkileyici eseri: *Büyük İskender'in Ayak İzlerinde: Yunanistan'dan Asya'ya Yolculuk* (Boyut Yayın Grubu, 2006). Ayrıca Wood'un yolculuğuna dair Maya Vision'un 1997'de yayınladığı bir BBC belgeseli de bulunmaktadır.
28. Bu bölümde ortaya konan fikirlerin çoğu Zeno Franco ile birlikte geliştirilmiş ve 2006 senesinde beraber kaleme aldığımız "Celebrating Heroism: a Conceptual Exploration" makalesinde detaylandırılmıştır. Ayrıca bireyin otoriteye itaat etmek için toplumsal baskılara direndiği zamanlardaki karar matriksini anlamaya çalışan yeni bir araştırmanın bir parçasıyım. Piero Bocchiaro ile birlikte yürüttüğümüz ilk çalışma yakın zamanda University of Palermo, Sicilya'da tamamlanmıştır. "Inquiry into Heroic Acts: The Decision to Resist Obeying Authority" hazırlık aşamasında.
29. M. Seligman, T. Steen, N. Park, and C. Peterson, "Positive Psychology Progress" *American Psychologist* 60 (2005): 410-21. Ayrıca bkz., D. Strumpfer, "Standing on the Shoulders of Giants: Notes on Early Positive Psychology (Psychofortology)" *South African Journal of Psychology* 35 (2005): 21-45.
30. ARTFL Projesi: 1913 Webster's Revised Unabridged Dictionary, http://humanities.uchicago.edu/orgs/ARTFL/forms_unrest/webster.form.htm.
31. Tanım dipnotlarından alınmıştır; s. 334 ve 689.
32. A. Eagly ve S. Becker, "Comparing the Heroism of Women and Men" *American Psychologist* 60 (2005): 343-44.

33. Lucy Hughes-Hallett, *Heroes* (London: HarperCollins, 2004).
34. *Age.*, s. 17.
35. *Age.*, s. 5-6. Bu, Aristo'nun "trajik" kahraman tanımıdır. Bu bağlamda Macbeth de kötü olduğu veya öyle bilindiği halde bir kahramandır. Trajik kahramanlar, *Antigone*'deki Kreon'dan bildiğimiz gibi "kanun olduklarını" düşündükleri için başarısız olmaya mahkûmdurlar.
36. "Şeref Madalyası Listesi" için bkz., www.army.mil/cmh-pg/moh1.htm.
37. ABD Kanunu, Altbaşlık B - Ordu, Kısım II - Personel, Bölüm 357 - Nişanlar ve Ödüller.
38. "Kahramanlık Nişanı"; http://en.wikipedia.org/wiki/Victoria_cross.
39. M. Hebblethwaite ve T. Hissey, "George Cross Database"; www.gcdatabase.co.uk/index.htm.
40. Vali-General, "Avustralya Cesaret Nişanları"; www.itsanhonour.gov.au/honours_announcements.htm.
41. S. Becker ve A. Eagly, "The Heroism of Women and Men" *American Psychologist* 59 (2004): 163-78; alıntı, s. 164.
42. Peter Martens, "Definitions and Omissions of Heroism" *American Psychologist* 60 (2005): 342-43.
43. J. McCain and M. Salter, *Why Courage Matters* (New York: Random House, 2004), 14.
44. D. J. Boorstin, *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Vantage Books, 1992 [1961], s. 45, 76.
45. D. Denenberg ve L. Roscoe, *50 American Heroes Every Kid Should Meet* (Brookfield, CT: Millbrook Press, 2001).
46. Sahte kahramanlığın en kötü örneklerinden biri ABD ordusu askeri Er Jessica Lynch'in utanmaz sömürsünde görülebilir. Abar-tı ve hatalarla Lynch yaralanmış, bilinci kapalı, esir alınmış genç, sıradan bir askerden vahşi düşmanlarıyla tek başma dövüşen bir Şeref Madalyası sahibine dönüştürüldü. Bu uydurma senaryo yaratılmıştı çünkü Amerikan ordusunun Irak'tan ülkelerine biraz iyi haber vermeye ihtiyacı vardı. Bir BBC belgeseli bu sahte kahramanı yaratırken söylenen yalanları ve çarpıtmaları ortaya çıkarmıştı. Ancak Er Lynch'in hikayesinin bir NBC yarı belgesel filmine konu olmaması imkânsızdı. Büyük dergilerde manşet olacak ve Lynch'in milyonlarca dolar kazanan kitabında tekrar tekrar anlatılabilecek kadar dramatikti. Bkz., "Saving Pvt. Jessica Lynch" BBC Amerika belgeseli, 18 Temmuz 2003; Rick Bragg, *I Am a Soldier, Too: The Jessica Lynch Story* (New York: Vintage, 2003).

47. A. Brink, "Leaders and Revolutionaries: Nelson Mandela"; www.time.com/time/time100/leaders/profile/mandela.Htm.
 48. D. Soccio, *Archetypes of Wisdom*, 2nd ed. (Belmont, CA: Wadsworth, 1995).
 49. W. F. Cascio and R. Kellerman, *Leadership Lessons from Robben Island: A Manifesto for the Moral High Ground* (taslak değerlendirme aşamasındadır).
 50. G. A. Kimble, M. Wertheimer, and C. L. White, *Portraits of Pioneers in Psychology* (Washington, DC: American Psychological Association, 1991).
 51. V. Navasky, "I. F. Stone" için bkz., www.thenation.com/doc/20030721/navasky.
 52. Ekim 2005'te araştırmalarım ve yazılarım dolayısıyla Havel Foundation Vision 97 Ödülü'nü kazandığım süreçte Václav Havel'le bir kaç gün geçirme fırsatım oldu. Vaclav Havel'in hapisshaneden karısı Olga'ya gönderdiği mektuplardan oluşan *Letters to Olga: June 1979-September 1982* (New York: Knopf, 1988) kitabını ve kitabın giriş bölümünde Paul Wilson'un kaleme aldığı politik geçmişi okumanızı tavsiye ederim.
 53. D. Soccio, *Archetypes of Wisdom* (Belmont, CA: Wadsworth, 1995).
 54. S. Hersh, *My Lai 4: A Report on the Massacre and Its Aftermath* (New York: Random House, 1970). My Lai katliamına dair, katliama katılan kişileri, fotoğrafları ve Üsteğmen William Calley Jr.'un duruşmasına kadar giden olayları da içeren en kapsamlı değerlendirmelerden biri olan Doug Linder'ın "Introduction to My Lai Courts-Martial" makalesine www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftirals/mylai/MY1_intro.htm sitesinden ulaşabilirsiniz.
- My Lai'deki ölü kadınların, çocukların, bebeklerin ve yaşlı Vietnamlıların fotoğrafları Charlie Bölüğü'ne bağlı ordu fotoğrafçısı Ronald Haeberle'nin özel kamerasıyla 16 Mart 1968 yılında çekildi. İkinci resmi ordu kamerasıyla benzer başka vahşetleri kaydetmedi. Onun fotoğrafları soğukkanlılıkla öldürülen bu Vietnamlıların masum, silahsız sivillerden ziyade asiler olduğunu iddia eden ordunun olayı örtbas etmek için söylediği yalanları ortaya çıkarmıştı. Ancak Ebu Gureyb'den farklı olarak bu fotoğrafların hiçbirinde vahşi eylemleri gerçekleştiren ABD askerleri poz vermiyordu.
55. T. Angers, *The Forgotten Hero of My Lai: The Hugh Thompson Story* (Lafayette, LA: Acadian House Publishing, 1999).
 56. Teğmen Calley'e övgünün sözleri şunlardır: "Efendim, tüm emirlerimi uyguladım ve elimden gelenin en iyisini yaptım. / Düşmanı yargılamak ve iyi şeyler söylemek zor. / Ancak aramızda bunu anlamayacak kimse yok."

57. Ron Ridenhour, 29 Mart 1969 tarihli mektup; David L. Anderson, ed., *Facing My Lai: Moving Beyond the Massacre* (Lawrence: University of Kansas Press), alıntı, s. 201-6.
58. M. Bilton and K. Sim, *Four Hours in My Lai* (New York: Penguin, 1993).
59. Joe Darby, Ebu Gureyb olaylarının ortaya çıkışından sonra ilk kez Eylül 2006'da GQ dergisinden Wil S. Hylton'a röportaj vermiştir. Röportajın başlığı "Prisoner of Conscience"dır. (Darby'den alıntılar bu kaynaktır). Online olarak http://men.style.com/gq/features/landing?id=content_4785/ sitesinden ulaşabilirsiniz.
60. K. Zernike, "Only a Few Spoke Up on Abuse as Many Soldiers Stayed Silent" *The New York Times*, 22 Mayıs 2004, s. 1.
61. E. Williamson, "One Soldier's Unlikely Act: Family Fears for Man Who Reported Iraqi Prisoner Abuse" *The Washington Post*, 6 Mayıs 2004, s. A16.
62. Albay Larry James, kişisel iletişim, 24 Nisan 2005.
63. H. Rosin, "When Joseph Comes Marching Home: In a Western Mountain Town Ambivalence About the Son Who Blew the Whistle at Abu Ghraib" *The Washington Post*, 17 Mayıs 2004, s.C01.
64. S. Pulliam and D. Solomon, "How Three Unlikely Sleuths Exposed Fraud at WorldCom" *The Wall Street Journal*, 30 Ekim 2002, s. 1.
65. M. Swartz and S. Watkins, *Power Failure: The Inside Story of the Collapse of Enron* (New York: Random House, 2003).
66. R. Lacayo and A. Ripley, "Persons of the Year 2002: Cynthia Cooper, Colleen Rowley and Sherron Watkins" *Time*.
67. Jim Jones'un son konuşması, Kasım 1978 için bkz., <http://jonestown.sdsu.edu/AboutJonestown/Tapes/Tapes/DeathTape/death.htm>.
68. D. Layton, *Seductive Poison: A Jonestown Survivor's Story of Life and Death in the People's Temple* (New York: Doubleday, 2003). Ayrıca bkz., www.deborahlayton.com.
69. Jim Jones'un ve Orwell'in 1984'ündeki zihin kontrolleriyle ve CIA'in zihin kontrol programı MKULTRA'yla ilgili fikirlerim için bkz., P. G. Zimbardo, "Mind Control in Orwell's 1984: Fictional Concepts Become Operational Realities in Jim Jones' Jungle Experiment" 1984: *Orwell and Our Future*, eds. M. Nussbaum, J. Goldsmith, and A. Gleason (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005). Jonestown'un CIA destekli bir deney olduğuna dair detaylı bir çalışma için bkz., Michael Meires'in tezi *Was Jonestown a CIA Medical Experiment? A Review of the Evidence* (Lewiston, NY: E. Mellen Press, 1968). (Studies in American Religion Series, vol. 35).

70. Bkz., Richard Clark ve Diane Louie hakkında muhabir Dan Sullivan ile birlikte kaleme aldığımız makale: D. Sullivan ve P. G. Zimbardo, "Jonestown Survivors Tell Their Story", *Los Angeles Times*, 9 Mart 1979, kısım 4, s. 1,10-12.
71. M. Grunwald, "A Tower of Courage", *The Washington Post*, 28 Ekim 2001, s.1.
72. United Airlines uçuş 93 11 Eylül 2001 sabahı Suudi teröristleri tarafından kaçırıldığında San Francisco'dan New Jersey'e gidiyordu. 11 Eylül Komisyonu pilotun, mürettebatın ve en az yedi yolcunun dört hava korsanına karşı koyduğunu ifade etmektedir. Onların eylemleri uçağın Kongre binası ve Beyaz Saray'a çarpmasını önlemiştir. Uçak Shanksville, Pennsylvania'daki boş bir araziye çakıldığında uçaktaki kırk dört kişi de hayatını kaybetmişti. Uçağın düştüğü sıradaki hızı (neredeyse 965 km/s) 35 metre derinliğinde bir krater yaratmıştı. Bu olayla ilgili *United Flight 93* adlı dramatik film 2006 yılında Universal Studios tarafından çekilmiştir.
73. Brink, "Leaders and Revolutionaries".
74. H. Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te* (Metis Yayıncılık, 2009).
75. Age.
76. Age.
77. C. R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York: HarperPerennial, 1992), s. xix.
78. E. Staub, *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence* (New York: Cambridge University Press, 1989), s. 126.
79. Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989).
80. J. Conroy, *Unspeakable Acts, Ordinary People: The Dynamics of Torture* (New York: Knopf, 2000).
81. M. Haritos-Fatouros, *The Psychological Origins of Institutionalized Torture* (London: Routledge, 2003).
82. M. Huggins, M. Haritos-Fatouros, and P. G. Zimbardo, *Violence Workers: Police Torturers and Murderers Reconstruct Brazilian Atrocities* (Berkeley: University of California Press, 2002).
83. Kahramanlığın sıradanlığı kavramı ilk kez Zimbardo tarafından John Brockman'ın provokatif bir soruya, "Tehlikeli fikriniz nedir?" sorusuna cevap vermeleri için bir grup akademisyeni bir araya getirdiği *Edge Annual Question 2006*'da ortaya konmuştur.
84. Bkz., Francois Rochat ve Andre Modigliani, "Captain Paul Grueninger: The Chief of Police Who Saved Jewish Refugees by Refusing to Do His Duty", *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Milgram Paradigm*, ed. T. Blass (Mahwah, NJ: Erlbaum, 2000).

85. Stanley Milgram, *Obedience to Authority: An Experimental View* (New York: Harper & Row, 1974). Ayrıca bkz., Philip Zimbardo, Craig Haney, William Curtis Banks, and David Jaffe, "The Mind Is a Formidable Jailer: A Pirandellian Prison" *The New York Times Magazine*, 8 Nisan 1973, s. 36 ve devamı.
86. Kişilik üzerine yapılan araştırmalar "itaatkârlarla" "muhalifleri" yalnızca bir kaç belirli tahmin unsuru bağlamında farklılaştırmaktadır. Otoriter kişilik (F-Ölçeği) ölçüsünde yüksek puan alan bireyler otoriteye daha çok itaat etme eğilimindedirler. "Muhaliflerin" ise F skorları daha düşüktür. Bkz., A. C. Elms and S. Milgram, "Personality Characteristics Associated with Obedience and Defiance Toward Authoritative Command" *Journal of Experimental Research in Personality* 1 (1966): 282-89.
 Kişinin itaat etme veya etmeme eğilimini etkileyen diğer bir değişken ise bireyin içsel kontrolden ziyade hayatını kontrol eden dışsal güçlere inanmasıdır. Davranışlarının dışsal güçler tarafından kontrol edildiğini kabul eden kişilerin itaat eğilimleri daha fazladır. Benzer şekilde Hristiyan katılımcılar arasında, hayatlarını ilahi bir gücün kontrol ettiğine inananların itaatkârlığı bilimsel otorite kadar dini otoriteyi de reddeden, dışsal bir ilahın varlığına daha az inanan kişilere göre çok daha fazladır. Bkz., Tom Blass, "Understanding Behavior in the Milgram Obedience Experiment: The Role of Personality, Situations, and Their Interactions" *Journal of Personality and Social Psychology* 60 (1991): 398-413.
87. E. Midlarsky, S. F. Jones, and R. Corley, "Personality Correlates of Heroic Rescue During the Holocaust" *Journal of Personality* 73 (2005): 907-34.
88. Malcolm Gladwell, "Personality Plus: Employers Love Personality Tests. But What Do They Really Reveal?" *The New Yorker* (September 20, 2004): 42. Online olarak www.gladwell.com/2004/2004_09_20_a_personality.htm sitesinden ulaşabilirsiniz.
89. Carol S. DePino, "Heroism Is a Matter of Degree" *El Dorado Times*; www.eldoradotimes.com/articles/2006/01/17/news/news6.txt.
90. Boorstin, (THE IMAGE, 1992), alıntı, s. 76.
91. Aleksandr I. Solzhenistyn, *The Gulag Archipelago, 1918-1956* (New York: Harper&Row, 1973)

Dizin

11 Eylül 401, 461, 462, 568, 648,
653, 658, 659, 662, 724, 729,
731, 778, 806
1984 46, 361, 465, 726, 752, 762, 805

A

Afganistan 361, 512, 582, 587, 589,
591, 602, 607, 609, 610, 612, 619,
620, 621, 623, 624, 631, 637, 638,
649, 654, 657, 663, 664, 665
Ahlaki çözümler 56, 62, 356, 486,
550, 617, 646, 774
Ahlaki Çözüm Kuramı 56
Antisemitizm 453, 454
Apartheid 711, 716
Asch, Solomon 416, 417, 418, 419,
420, 422, 768
Auschwitz 215, 331, 343, 362, 363,
452
Ayrımcılık 241, 395, 448, 482, 711

B

Bandura, Albert 56, 483, 486, 487,
745, 774, 775, 776
Bilişsel çelişki 175, 349, 350, 351

Birey dışlaşma 13, 14, 31, 62,
67, 81, 156, 164, 324, 325, 348,
349, 399, 406, 466, 467, 468,
469, 470, 472, 473, 477, 478,
479, 480, 481, 482, 485, 547,
550, 566, 568, 569, 617, 688,
691, 692, 745, 772, 773

Bireysel sorumluluk 473

Bush 19, 20, 32, 59, 500, 513, 538,
550, 576, 582, 583, 619, 622,
636, 651, 656, 657, 658, 659,
660, 661, 663, 664, 665, 666,
667, 668, 669, 671, 679, 785,
787, 788, 794, 795, 796, 797

C-Ç

Cadı 36, 37, 43, 44, 45, 474, 476,
478, 744
Cehennem 35, 36, 43, 89, 392, 480,
523, 524, 641, 665, 677, 746,
767, 780, 798
Cennet 35, 36, 43, 65, 89, 158, 193,
342, 392, 460, 497, 677, 743
Christina Maslach 242, 267, 268,
275, 278, 290, 345, 373, 384,

385, 391, 536, 697, 698, 699,
700, 715, 732, 750, 757, 802

Çıplak arama 441

Çürük elma 17, 28, 45, 60, 292,
316, 484, 507, 510, 516, 519,
534, 537, 560, 576, 607, 616,
636, 637, 642, 670, 679, 791

D

Deneyssel araştırma 48, 56, 58,
329, 330, 369, 394, 451

Diktatör 16, 20, 337, 360, 434, 658,
778

Durum 17, 28, 31, 33, 290, 292,
315, 336, 359, 361, 394, 494,
500, 502, 679, 739, 758

Durumsal güçler 16, 27, 28, 29, 31,
38, 43, 292, 334, 335, 336, 356,
393, 402, 412, 414, 415, 442,
443, 502, 503, 515, 516, 537,
548, 616, 676, 678, 679, 682,
736, 737

Duygudurum 321, 322, 378

Düşman 16, 17, 31, 46, 47, 48, 50,
52, 53, 56, 66, 89, 100, 214, 216,
246, 310, 328, 360, 362, 400,
401, 444, 451, 456, 458, 469,
477, 483, 488, 490, 491, 514,
522, 550, 562, 565, 567, 587,
613, 617, 639, 645, 648, 660,
661, 662, 664, 669, 704, 719,
720, 735, 738, 758, 775, 784,
795, 803, 804

Düşmancıl imgelem 46, 47, 52

E

Ebu Gureyb 4, 13, 19, 24, 25, 26,
31, 39, 44, 58, 60, 63, 100, 349,
360, 361, 402, 403, 405, 451,
476, 507, 509, 513, 514, 515,
516, 517, 518, 519, 520, 521,

522, 523, 524, 525, 526, 527,
531, 532, 533, 534, 535, 537,
542, 543, 545, 546, 547, 548,
549, 550, 551, 553, 557, 560,
561, 562, 563, 564, 565, 566,
567, 569, 570, 571, 572, 575,
576, 578, 579, 580, 582, 583,
584, 585, 587, 588, 589, 590,
591, 595, 596, 597, 598, 599,
600, 601, 602, 603, 604, 605,
606, 608, 609, 610, 611, 612,
613, 614, 615, 616, 617, 618,
619, 620, 622, 625, 626, 627,
628, 630, 631, 632, 634, 635,
636, 637, 638, 643, 647, 649,
650, 651, 657, 661, 665, 666,
667, 670, 671, 672, 673, 674,
678, 680, 687, 721, 722, 723,
736, 737, 752, 769, 777, 779,
784, 785, 786, 787, 788, 790,
792, 796, 804, 805

Elit güç 45, 46

el-Kaide 459, 619, 659, 664

Engizisyon 36, 43, 44, 45, 63, 456,
488, 628, 675

Etik 13, 14, 62, 145, 299, 334, 360,
368, 369, 370, 371, 372, 374,
375, 376, 379, 380, 393, 440,
442, 448, 501, 561, 589, 654,
669, 673, 698, 715, 736, 762

Etiketleme 44, 58, 484, 485, 486,
692, 700, 801

Eylemsizlik 15, 26, 31, 62, 281,
293, 295, 332, 467, 468, 492,
495, 498, 499, 500, 593, 601,
609, 737, 772

F-G

Farkındalık 17, 45, 62, 250, 337,
354, 361, 372, 375, 383, 392, 395,
407, 420, 480, 481, 539, 690, 717

Gardiyan davranışı 452
 Gerçeklik 14, 35, 37, 46, 72, 132,
 137, 142, 179, 184, 216, 217,
 238, 258, 285, 289, 298, 330,
 338, 342, 344, 345, 346, 351,
 352, 353, 355, 403, 412, 416,
 417, 432, 440, 444, 446, 464,
 481, 485, 488, 502, 504, 516,
 550, 557, 594, 678, 786
 Gitmo (bkz. Guantanamo)
 Grup düşünme 145, 175, 550, 617,
 688, 695
 Guantanamo 270, 401, 402, 526,
 542, 553, 582, 583, 602, 603,
 607, 612, 620, 623, 624, 631,
 632, 633, 634, 635, 636, 648,
 652, 656, 665, 668, 669, 675,
 789, 790, 793, 796, 798
 Güç sistemleri 45

H

Hitler 15, 18, 40, 48, 187, 362, 434,
 444, 446, 450, 454, 465, 491,
 658, 666, 736, 770
 Hutu 16, 49, 50, 51, 52, 53, 641, 775

I-İ

Irak savaşı 13, 483, 658, 720
 Irkçılık 131, 389, 463, 482, 568
 İç Halka 409, 410, 411, 412, 449,
 501, 767
 İdari kötülük 589, 668, 669, 786,
 787
 İdeoloji 45, 53, 61, 62, 337, 343,
 360, 361, 366, 433, 434, 458,
 461, 464, 489, 619, 679, 685,
 690, 736
 İkinci Dünya Savaşı 41, 55, 56,
 482, 564, 716, 738, 787
 İkna dili 362, 366, 432, 486, 488
 İlk hüküm sendromu 183

İnsan Hakları İzleme Örgütü 53,
 618, 619, 620, 622, 623, 626,
 631, 634, 636, 649, 658, 670,
 785, 788, 793
 İnsan Tapınağı 39, 336, 463, 464,
 725
 İnsanaltılaş(tır)ma 14, 354, 489,
 490
 İnsandışılaştırma 31, 47, 48, 56,
 62, 259, 323, 324, 354, 355, 356,
 357, 384, 385, 396, 461, 466,
 467, 468, 482, 483, 484, 485,
 486, 488, 516, 526, 547, 550,
 551, 564, 617, 618, 691, 696,
 752, 772
 İntihar 41, 406, 459, 460, 461, 462,
 463, 464, 466, 503, 530, 635, 700,
 701, 716, 724, 725, 726, 771, 802
 İstismar 16, 26, 27, 31, 32, 58, 60,
 61, 63, 112, 114, 154, 323, 324,
 326, 327, 328, 331, 332, 333,
 344, 347, 349, 359, 361, 367,
 372, 373, 374, 376, 377, 378,
 385, 392, 393, 396, 400, 401,
 403, 405, 406, 409, 433, 439,
 445, 451, 476, 499, 509, 515,
 516, 537, 549, 604, 605, 606,
 608, 611, 612, 615, 618, 619,
 620, 621, 622, 623, 633, 636,
 637, 638, 642, 643, 645, 647,
 648, 649, 650, 657, 662, 665,
 667, 670, 671, 673, 674, 679,
 687, 694, 721, 722, 723, 736,
 760, 769, 777, 778, 779, 785,
 786, 787, 788, 790, 791, 792,
 796, 797
 İşkence 13, 16, 19, 26, 29, 31, 39,
 40, 44, 51, 59, 60, 63, 100, 103,
 112, 114, 132, 133, 135, 155,
 189, 241, 261, 275, 349, 360,
 366, 400, 401, 402, 403, 455,

456, 457, 458, 464, 465, 477,
 478, 488, 503, 506, 507, 509,
 510, 512, 513, 514, 515, 520,
 524, 526, 545, 554, 555, 562,
 563, 564, 565, 567, 568, 570,
 571, 573, 576, 582, 583, 587,
 588, 589, 590, 594, 611, 612,
 613, 616, 618, 619, 620, 621,
 622, 623, 624, 625, 626, 627,
 628, 630, 631, 634, 636, 637,
 638, 642, 643, 644, 645, 646,
 647, 655, 656, 657, 658, 660,
 661, 662, 663, 664, 665, 666,
 668, 670, 675, 679, 707, 710,
 714, 719, 721, 722, 723, 735,
 737, 757, 769, 777, 778, 779,
 787, 788, 789, 790, 791, 795,
 797, 798

İyi Samiriyeli 496, 497

J-K

Jonestown 39, 465, 716, 724, 725,
 726, 805, 806

Kahramanlık 24, 33, 41, 64, 159,
 213, 269, 270, 460, 584, 610,
 676, 680, 695, 696, 697, 698,
 699, 700, 701, 702, 703, 704,
 705, 706, 707, 708, 709, 710,
 711, 712, 713, 714, 715, 716,
 718, 719, 720, 727, 728, 729,
 730, 731, 735, 737, 738, 739,
 772, 779, 803, 806

Kalıpyargı 47, 353, 354, 366, 486

Karakter değişimi 409

Katrina fırtınası felaketi 500

Kırık Cam Kuramı 68, 69, 479

Kızıl Kmerler 16, 49

Kimlik 19, 52, 62, 67, 68, 69, 78, 81,
 92, 99, 103, 104, 105, 108, 110,
 151, 155, 156, 184, 206, 239, 245,
 249, 264, 272, 291, 300, 314, 316,

339, 340, 341, 348, 351, 410, 459,
 470, 476, 477, 482, 503, 504, 505,
 516, 532, 536, 542, 543, 544, 547,
 550, 552, 569, 596, 608, 628, 630,
 642, 644, 653, 679, 687, 688, 691,
 705, 716, 722, 731, 736, 746, 748,
 751, 752, 759, 782, 785, 801

Kimliksizleşme 13, 466, 469, 473,
 474, 475, 476, 477, 478, 569

Kimliksizleştirme 691

Kimliksizlik 29, 66, 67, 68, 92, 164,
 348, 372, 466, 469, 470, 473,
 474, 475, 476, 478, 480, 547,
 549, 606, 691, 746

Kişilik ölçümleri 316, 320

Kişiliksel 41, 42, 43, 44, 45, 456,
 475, 496, 503, 507, 512, 516,
 517, 534, 537, 603, 605, 607,
 679, 682, 732

Kötülüğün Sıradanlığı 454, 732,
 770, 806

L-M

Lucifer 35, 36

Mahkûmiyet psikolojisi 23, 61,
 111

Mantıksallaştırma 31, 369

McCarthy 716, 717

Milgram Deneyi 428, 436, 699

Milgram, Stanley 18, 316, 372,
 422, 423, 429, 430, 431, 432,
 433, 434, 435, 436, 437, 439,
 440, 443, 451, 464, 470, 506,
 548, 698, 699, 737, 751, 757,
 761, 763, 764, 768, 769, 770,
 802, 806, 807

N

Nazi 17, 18, 39, 48, 215, 269, 273,
 328, 331, 336, 342, 343, 347,
 362, 366, 423, 443, 444, 446,

450, 452, 454, 483, 500, 520,
658, 666, 668, 694, 734, 736,
745, 757, 761, 762, 770, 775, 802

Ö

Öğrenilmiş çaresizlik 760
Önce küçük, sonra büyük ikna
teknîği (Foot-In-The-Door Ta-
ctic) 686
Önyargı 42, 63, 241, 338, 370, 447,
453, 454, 482, 489, 551, 696
Öteki 37, 56, 336
Özdenetim 480, 486, 487
Özfarkındalık 479, 481, 689
Özgecilik 41, 68, 497, 684, 685, 686

P-R

Propaganda 46, 47, 48, 354, 362,
366, 450, 483, 490, 491, 499, 799
Reddedilme korkusu 410
Rol model 105, 687, 688, 709, 739
Ruanda katliamı 39
Rumsfeld 402, 512, 513, 514, 583,
590, 603, 612, 614, 618, 619,
620, 623, 624, 626, 631, 632,
635, 636, 659, 663, 665, 667,
669, 671, 722, 778, 788, 795,
796, 797

S-Ş

Saddam Hüseyin 20, 40, 49, 100,
510, 520, 521, 562, 658, 736,
784, 798
Sessiz Öfke (Quiet Rage): Stan-
ford Hapishane Deneyi 381,
394, 400, 671, 674, 750, 759, 763
Sherif (Şerif), Muzaffer 415, 416,
768
Sineklerin Tanrısı 66, 348, 469, 477,
549, 556, 569, 694, 736, 773

Sosyal etki 32, 63, 410, 421, 685,
687, 689, 691, 799
Sosyal kolaylaştırma 550, 567, 617
Sosyal onay 351, 480
Sosyal psikoloji 13, 14, 40, 47, 52,
62, 130, 330, 350, 354, 375, 384,
396, 413, 428, 434, 463, 466,
496, 507, 549, 581, 612, 616,
617, 686, 698, 746
Soykırım 15, 18, 47, 48, 49, 52, 53,
55, 269, 331, 337, 342, 423, 443,
444, 450, 452, 454, 455, 467,
483, 491, 499, 564, 675, 714,
732, 734, 736
Sözde kahramanlık 709
Stalin 16, 40, 49, 736, 740
Şeytan 30, 35, 36, 37, 38, 43, 55,
61, 133, 175, 467, 579, 665, 669,
677, 694, 702
Şiddet 19, 29, 40, 58, 59, 61, 68, 70,
78, 146, 148, 172, 178, 201, 215,
236, 240, 241, 245, 257, 263, 265,
288, 291, 305, 328, 329, 346, 348,
349, 399, 400, 404, 409, 439, 452,
453, 455, 456, 457, 459, 473, 484,
485, 487, 492, 495, 498, 499, 503,
514, 517, 522, 538, 544, 558, 560,
581, 584, 597, 604, 609, 610, 625,
628, 642, 646, 648, 687, 716, 718,
722, 735, 739, 744, 747, 784

T

Tecavüz 16, 40, 48, 49, 50, 51, 54,
55, 56, 59, 83, 86, 112, 179, 433,
482, 483, 494, 503, 552, 554,
557, 562, 568, 577, 639, 641,
642, 719, 745, 758, 775, 788
Temel Yükleme Hatası 428, 678
Terör 40, 44, 48, 50, 51, 52, 400,
410, 576, 581, 583, 617, 619,
620, 626, 630, 636, 649, 656,

658, 659, 660, 661, 662, 663,
664, 666, 667, 724, 785, 787
Terörist saldırıları 401
Ters-Milgram 684, 685, 686, 687,
688
Tövbe Salısı Etkisi 481, 568, 569
Tutsi 16, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 482,
641, 775
Tutuklu direnişi 201, 219

U-Ü

Ussallaştırma 58, 349, 351, 550,
589, 689, 694
Utangaçlık 62, 295, 341, 385, 386,
389, 528, 780
Uydumculuk 318, 319, 418
Uyku Yoksunluğu 314, 402
Uyum 18, 32, 36, 61, 62, 63, 78,
100, 126, 225, 229, 292, 318,
333, 340, 343, 351, 366, 393,
409, 415, 416, 418, 419, 422,
448, 451, 453, 459, 466, 468,
501, 528, 550, 551, 559, 676,
683, 691, 692, 730, 737, 767
Üniforma 78, 85, 91, 102, 109, 110,
112, 120, 127, 150, 153, 160,
161, 169, 190, 204, 205, 258,
261, 276, 277, 284, 293, 297,
305, 306, 310, 328, 339, 345,
348, 350, 351, 352, 355, 404,
445, 473, 478, 525, 530, 531,
532, 543, 547, 560, 580, 597,
642, 653, 678, 756

V-Y-Z

Vietnam Savaşı 163, 164, 356, 358,
577, 661, 683, 690, 719, 747, 786
Yahudi Soykırımı 15, 18, 450, 453,
467, 668, 757, 787
Yetke 13, 14, 35, 38, 53, 58, 63, 69,
92, 98, 99, 107, 120, 133, 162,

165, 171, 186, 212, 213, 217,
218, 224, 228, 235, 239, 240,
242, 250, 252, 262, 265, 267,
272, 273, 291, 302, 307, 311,
315, 317, 318, 338, 343, 346,
349, 358, 359, 360, 372, 374,
383, 411, 412, 413, 422, 423,
430, 431, 432, 433, 434, 435,
437, 438, 439, 441, 442, 444,
446, 448, 449, 451, 452, 453,
454, 463, 464, 466, 467, 470,
486, 487, 488, 501, 506, 524,
535, 546, 548, 551, 565, 568,
581, 583, 608, 623, 624, 656,
668, 677, 680, 681, 684, 685,
692, 694, 695, 696, 698, 699,
700, 705, 706, 714, 718, 724,
725, 734, 737, 746, 747
Yetkeci 317, 318, 383, 404, 445
Yetkeye İtaat 13, 31, 413, 423, 441,
443, 446, 464, 468, 691
Zaman algısı 123, 190, 385, 387,
389
Zihin kontrolü 232, 361, 410, 541,
719, 726

1971'de bir grup üniversite öğrencisi görünürde mahkûmiyet psikolojisinin araştırıldığı bir deneye gönüllü olarak katıldı. Rasgele seçilmiş öğrencilerden bir kısmına gardiyan, bir kısmına da tutuklu rolü verildi. Stanford Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nün bodrum katında oluşturulan yapay bir hapishanede rollerini oynamak üzere deneye dahil olan öğrenciler, deney başladıktan kısa süre sonra bambaşka bir gerçeklik algısıyla rollerini içselleştirdiler. Bundan sonra yaşananlar ise psikoloji tarihinde bir mihenk taşına dönüştü. Stanford Hapishane Deneyi olarak bilinen bu çalışmanın mimarı Prof. Philip Zimbardo, durumsal güçlere ve sosyal dinamiklere bağlı olarak insanların ansızın nasıl canavarlara dönüşebildiğini kanıtlamıştı.

Daha da önemlisi, Stanford Hapishane Deneyi'nin ortaya koyduğu bulgular insanlık suçlarının bazı dinamiklerini açıklamaya yardımcı oldu. Aynı şekilde bu deney, Ruanda'daki katliamlardan Irak savaşında ABD askerlerinin özellikle Ebu Gureyb Hapishanesi'ndeki insanlık dışı zulümlerine kadar tarihimizde kayıtlı ve ne yazık ki önlenemez bir şekilde devamı gelen insanlık suçlarını sosyal psikolojik yönden, yetkenin ve güç algısının insan tutum ve davranışlarına zararları açısından ele alınabilir bir analiz seviyesine taşıdı.

"İyi" insanlara kötülük yaptıran şey nedir? Philip Zimbardo *Şeytan Etkisi* ile okuru bir yolculuğa çıkartıyor ve bu sorunun cevabını okurla birlikte bulmaya çalışıyor.

Filmleri çekilen, belgesellere konu olan, esinlenilerek romanlar yazılan Stanford Hapishane Deneyi'ni ve genel anlamda "kötülüğün psikolojisini" ele alan *Şeytan Etkisi*'ni okurken insanların nasıl başkalaşım geçirdiklerine tanıklık edecek, sizin de aslında o insanlardan farklı olmadığınızı düşündükçe tedirgin olacaksınız.

internet satış:
saykitap.com

45 TL

ISBN 978-605-02-0424-7

